Наукове Товариство ім. Шевченка

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

Словникова частина

8

Головний редактор

проф. д-р Володимир Кубійович

Редакційна колеґія

проф. д-р Всеволод Голубничий, д-р Аркадій Жуковський, Іван Кошелівець (літературний редактор), Богдан Кравців (†), проф. д-р Василь Маркусь, проф. д-р Олександер Оглоблин, д-р Атанас Фіґоль, проф. д-р Юрій Шевельов, Софія Янів (секретар)

diasporiana.org.ua

Видавництво „Молоде Життя“

Shevchenko Scientific Society, Inc.

ENCYCLOPEDIA OF UKRAINE

in 2 Volumes

Responsible Editor Prof. Volodymyr Kubijovyč, Ph. D.

Volume II/8

Paris — New York
1976

All Rights Reserved

Copyright 1955 by Shevchenko Scientific Society, Inc.
and the Molode Zyttia Press

Printed by „LOGOS“ G.m.b.H., Munich

Сигаревич Дмитро (1868–1914), педагог і гром. діяч, родом з Волині; по закінченні Новорос. Ун-ту – учитель гімназії в Одесі (до 1907), згодом дир. Комерційної Школи в Олександрівському (нині – Запоріжжя). Активний діяч Одеської громади, за дорученням якої був у зв'язках з Галичиною. Автор нарисів про укр. нар. творчість, зокрема про думи.

Сигарів Василь (1874–?), укр. військ. діяч і військ. педагог, Ген. Штабу ген.-майор рос. армії. В Армії УНР Ген. Штабу ген.-хорунжий, на різних посадах у Ген. Штабі і Мін-ві Військ. Справ (деякий час очолював Шкільну Управу); на еміґрації в Польщі. Ст. на воєнно-теоретичні теми у зб. «До зброї», ж. *«Табор»* та ін.

Сиґіт Мармароський (V–4; рум. Sighetul Marmaţiei, угор. Máramoros Sziget), м. в Румунії, положене в Мармароській котловині над гор. Тисою на укр.-рум. етногр. пограниччі; 39 300 меш. (1971), у тому ч. 15–20% українців, решта румуни, угорці й жиди. Будів., текстильна, деревообробна і харч. пром-сть. В околицях С. М. – укр. села (див. *Мармарощина*).

С. М. відомий з 13 в., з 1394 гол. м. Мармароського комітату. У 19–20 вв. у ньому діяли гр.-кат. церква і «руська» бурса. У 1950–60 рр. укр. відділи при гімназії й пед. школі.

На поч. 20 в. у С. М. відбулися два суд. процеси проти закарп. селян, які перейшли на православіє; угор. уряд обвинувачував їх у зв'язках з Росією. 1904—06 засуджено на різні терміни ув'язнення 9 селян з С. М., а у 1913—14 — 96 осіб з різних сіл на чолі з свящ. П. Кибалюком. Процеси мали розголос у Зах. Европі і звернули увагу міжнар. думки. 8. 12. 1918 у С. М. відбувся з'їзд делеґатів укр. Мармарощини, який висловився за приєднання Закарпаття до України. 15—17. 1. 1919 бій частини Укр. Гал. Армії з румунами.

Сидерит (шпат залізовий, скалинець залізовий), мінерал, карбонат заліза $FeCO_3$, у великих скупченнях – важлива руда заліза. На Україні деяке значення має у *Керчинському залізорудному басейні*; не експлуатовані поклади С. є в Карпатах (напр., б. Рахова) і на Донбасі.

Сидоренко Григорій (1874–1924), політ. діяч і дипломат, інж. шляхів; чл. Укр. Центр. Ради, мін. пошт і телеграфу УНР в уряді В. *Голубовича* (лютий–квітень 1918); за гетьманату чл. Президії Всеукр. Союзу Земель, згодом делеґат Укр. Нац. Союзу для переговорів з представниками Антанти в Ясах (1918); гол. делеґації УНР на Мирову Конференцію в Парижі (січень–серпень 1919), посол УНР у Відні 1919–22. Помер у Празі.

Сидоренко Євгенія (* 1893), акторка родом з Чернігівщини, спочатку на рос., з 1918 на укр. сцені у театрах ім. Т. Шевченка в Києві, ім. І. Франка у Харкові, ім. Т. Шевченка у Дніпропетровському й у 1930-их рр. у Харківському Театрі Революції. Нора і Мірандоліна в однойменних п'єсах Г. Ібсена та К. Ґольдоні; у 1930-их рр. у п'єсах І. Микитенка – Небаба, Степанида («Диктатура», «Маруся Шурай») та ін.

Сидоренко Михайло (1859–1927), геолог і мінералог, проф. Одеського Ун-ту, чл. Громади в Одесі, за політ. діяльність засланий на Сибір (1879–82). Праці С. присвячені літології та мінералогії осадових утворень (зокрема Одещини), у яких багато уваги приділено походженню мінералів; автор підручників з геології, співр. рос.-укр. словника Уманця і Спілки.

Сидоренко Олександер (* 1907), архітект, нар. у с. Основі б. Харкова; закінчив Харківський Художній Ін-т (1930). Відбудовував разом з ін. міста: Тернопіль, Краснодон, Миколаїв (1943–48); архітектурні роботи при будові пам'ятників Леніну (в Дніпропетровському та Харкові), «Молода ґвардія» у Краснодоні та ін. Праці і ст. з будівництва.

Сидоренко Петро (* 1926), маляр і графік родом з Криворіжжя; з 1950 в Торонто (Канада). Пейзажі, портрети, натюрморти і книжкова графіка. Провадить у Торонто мист. дитячу студію.

Сидоренко-Малюкова Тамара (* 1919), композитор родом з Херсонщини. Закінчила Одеську Консерваторію, з 1946 викладач у ній. Твори для хору та солістів з оркестрою, для симфонічної оркестри (дві симфонії 1946 і 1950); сюїта з старовинних танців, «Молодіжна увертюра», «Святкова увертюра». Два струнні квартети (один на укр. теми). Фортепіянове тріо, для фортепіяна цикл прелюдій, соната (1967). Хори, сольоспіви, обробки нар. пісень, музика до театральних вистав і кінофільмів.

Сидоров Олексій (* 1891), рос. мистецтвознавець, нар. у с. Миколаївці (тепер Сумської обл.), дослідник історії книги та графіки, творчости Ю. Нарбута, О. Шовкуненка, Т. Шевченка, В. Касіяна.

Сидорович Савина (1895–1972), січ. і пластова діячка, учителька ручних робіт у сер. школах Львова, з 1940-их рр. наук. співр. Укр. Держ. Музею Етнографії та Художнього Промислу АН УРСР у Львові, у зб. якого «Матеріяли з етнографії та мистецтвознавства» (випуски III–VIII; 1957–63) появилися її розвідки про розвиток нар. ткацтва на Україні (зокрема на Зах. Землях). С. – автор довідника «Вказівки для ведення ручної праці на першому році навчання» (1924), співавтор вид. «Укр. вибійки» (1950), «Тканини і вишивки» (1960) та ін.

Сидорук-Паульс Іван (* 1916), славіст родом з с. Павлополя Кобринського пов. (Полісся); студії в ун-тах у Варшаві, Відні й Мюнхені; з 1950 у ЗДА, з 1959 проф. рос. мови й літератури в ун-ті у Цінціннаті. Праці з діялектології, ономастики й фолкльору Полісся (серед ін. «Проблема укр.-білор. мовної межі», 1948), з мовознавства, про ідеологію Кирило-Методіївського Братства, про І. Мазепу в літературі й мистецтві, про О. Пушкіна («Pushkin's „Poltava"», 1962) та ін.

Сидоряк Микола (* 1922), письм. родом з Закарпаття; романи: «Залізна трава» (1968), «Йосиф прекрасний» (1969), «Труханів острів» (1972). Автор літ.-крит. нарисів і кіносценаріїв; перекладач.

Сизиков Валентин (* 1918), маляр і графік нар. у Барнаулі (Сибір); закінчив Харківський Художній Ін-т (1949); натуралістичні портрети робітників і колгоспників та тематичні картини («Суворі роки війни», 1969 та ін.). Каталог виставки «Місяць у Болгарії. Етюди і малюнки В. В. Сизикова» (1966).

Сизоненко Олександер (* 1923), письм. родом з Миколаївщини. Зб. оп. та нарисів: «Рідні вогні» (1951), «На веселому роздоллі» (1956), «Де народжуються кораблі» (1957 і 1959), «Зорі падають в серпні» (1957 і 1973), «Жду тебе на островах» (1963) й ін.; романи: «Корабели» (1960), «Білі хмари» (1965), «Хто твій друг» (1971), «На полі бою» (1975).

Сикст (Львів'янин) Еразм (бл. 1570 – бл. 1635), вчений медик родом зі Львова. Навчався у Кракові, ступінь д-ра медицини здобув в Італії. У 1614–29 – лікар львівського кат. шпиталю, пізніше проф. медицини в Замойській Академії. Автор низки наук. праць, зокрема про ковтун, про курорт *Шкло* (вперше провів хем. аналізу його води, привернув увагу до його лікувальних властивостей, пропаґував грязелікування); коментарі до творів Л. Сенеки.

«Сила», т-во укр. робітників у Львові, постало 1907 з ініціятиви Василя *Нагірного* (він і перший гол., пізніше о. Є. *Гузар*, з 1918 о. Антін Каштанюк). Об'єднувало гол. ч. домашню прислугу і некваліфікованих робітників. 1914 нараховувало бл. 1 000 чл., мало касу хворих для домашньої прислуги, оркестру тощо; по воєнному занепаді відновлене 1918. 1939 ліквідоване сов. владою.

«Сила», совєтофільський тижневик у Львові з 2. 1. 1930 до 25. 9. 1932 (153 чч.), з місячними додатками «Масовий Театр» (ред. П. *Козланюк*) й «Ілюстровані Вісті» (1931); ред. Р. *Сказинський*. Припинений поль. владою.

Сила Василь (* 1904), вчений в галузі фармакології родом з м. Слов'янського (Донецька обл.). По закінченні Харківського Мед. Ін-ту (1930) працював у ньому до 1953, пізніше завідувач катедри фармакології Харківського Фармацевтичного Ін-ту, з 1963 – проф. Бл. 40 друкованих праць про вивчення механізму дії ліків.

Силич Оникій († 1663), товариш Чернігівського полку (1654–56), полк. чернігівський (1657–63). Був противником поль. орієнтації гетьмана Ю. Хмельницького й виступав проти *Слободищенської угоди* останнього з Польщею. Прихильник Я. Сомка і В. Золотаренка, страчений Брюховецьким у Борзні.

Силурський період, див. *Геологія України.*

Силюета, площинне однотонне зображення постаті або предмета, форма яких зарисовується тільки контуром. Звич. С. виконується чорною тушшю по білому, витинається з темного паперу й наклеюється на ясне тло (може бути й навпаки). На Україні в техніці С. працювали: Ю. *Нарбут*, А. *Середа*, М. *Жук*, О. Смутний та ін.; на еміґрації – Х. Зелінська. О. Марищук та ін.

Сильвай Іван (літ. псевд. Уріїл Метеор; 1838–1904), гр.-кат. свящ., поет і письм. русофільського напряму на Закарпатті; ліричні пісні, баляди, поеми («Федор Корьятович»), повісті-сатири («Крайцеровая комедия», «Миллионер»), оп. З іст.-культ. боку цінною є «Автобіографія» та праця про закарп. чудотворні ікони «Наши сокровища». Друкувався у місц. та гал. русофільських вид.; писав «язичієм».

Сильванський Микола (1806–79), правос. свящ. на Слобожанщині, пасічник і осв. земський діяч. Ст. з бджільництва. окремо «Наставление по части дупляночного пчеловодства». Під псевд. «Лісовик» містив ст. укр. мовою у «Записках о Южной Руси» П. Куліша. Збирав нар. пісні.

Сильванський Сергій (* 1888), мистецтвознавець; монографії і ст. про укр. екслібрис, про О. Усачова, М. Митрохіна, В. Кричевського, П. Ковжуна, М. Бутовича, О. Сахновську («Олена Сахновська. Книжкові знаки», Л. 1934) та ін.

Сильвестр († 1123), літописець і церк. діяч, ігумен *Видубецького Михайлівського манастиря*, з 1118 – єп. переяславський. Був близький до кн. Володимира Мономаха і відогравав чималу ролю у церк. і політ. житті. С. вважають упорядником другої, т. зв. Лаврентіївської редакції «Повісти временних літ», яку він після *Нестора* переробив і доповнив (події за 1113–16 рр.).

Сильвестр, мандрівний друкар першої пол. 17 в., див. *Люткович-Телиця* Павло.

Сильвестр Белькевич, також Бількевич і Велькевич († 1568), київ. і гал. митр. Бувши королівським скарбником і ключником у Вільні, добивався при-

уткових духовних посад і (ще як світська особа) керував манастирем у Вільні. 1556 намісник митр. київ., гал. і усієї Руси і далі, оминувши нижчі ступені священства, став відразу еп. і митр. Намагався бути оборонцем Правос. Церкви.

Сильвестр Гаєвський (у світі Степан; 1876—1975), україніст, педагог, архиєп. УАПЦ родом з с. Михиринців (Волинь); д. чл. НТШ і УВАН. Закінчив Київ. Ун-т (1912), 1918–19 — секретар Держ. Канцелярії Директорії та доц. Кам'янець-Подільського Ун-ту, пізніше викладач високих шкіл у Києві і пед. ін-тів, співр. УАН, 1922 і 1933–34 в'язень сов. тюрем. 1942 хіротонізований на еп. Лубенського УАПЦ, 1949–54 правлячий еп. і архиєп. УАПЦ в Австралії. Гол. праці: «Теорія поезії» (1924), «Літ. діяльність Ольги Кобилянської» («Україна» ч. 1, 1928), «Александрія в давній укр. літературі» (1929), «Церк. устрій в Україні» (1946), «Заповіт митр. П. Могили» (1947), «Франків „Мойсей"» (1948), «Берестейська Унія 1596» (1963) та ін.

Архиепископ Сильвестр Гаєвський

Сильвестр Косів († 1657), церк. діяч і письм., правос. київ. митр., з білор. шляхетського роду Вітебщини. Учився у Вільні, Любліні і Замості, вчителював у Львівській братській школі, з 1631 учитель і префект *Києво-Могилянської Колегії*, учасник наук. Могилянського гуртка та співтворець реформ митр. П. *Могили*. З 1635 еп. мстиславський, оршанський і могилевський, з 1647 митр. київ. У грудні 1648 С. К. урочисто вітав Б. Хмельницького при його в'їзді до Києва. До з'єднання з Москвою (1654) С. К. ставився неприхильно, був також проти беззастережної угоди з Польщею. Обстоював незалежність Укр. Правос. Церкви та її перебування в юрисдикції царгородського патріярха. Автор творів: «Exegesis» (в обороні правос. шкіл) та «Patericon» (переробка Києво-Печерського Патерика) — обидва 1635 поль. мовою, «Дидаскалія . . .» (наука про сім таїнств, 1637, згодом численні перевидання), «О хиротоніи» (1652) та ін.

Сильвестр Кулябка (світське ім'я Семен. 1704–61), богослов і проповідник, проф. (1727) і ректор (1740–45) Київ. Академії, потім проповідник при дворі цариці Єлисавети (частина проповідей видана друком). З 1750 архиєп. петербурський. Автор латинських творів: «Cursus philosophicus» (1737) та «Theologicae scientiae summa» (1743).

Сильвестр Лебединський (1750–1808), церк. діяч, письм. Освіту здобув у Київ. Академії; ректор Казанської Духовної Академії, потім еп. полтавський і архиєп. астраханський; визначний знавець св. Письма; праці латинською і рос. мовами: «Compendium theologiae dogmaticae» (1799), «Нетлѣнная пища» (1799), «Приточникъ евангельскій» (1796).

Сильвестров Валентин (* 1937), композитор, учень Б. *Лятошинського*; у його творчості прикметні засоби новітньої композиторської техніки: додекафонно-серійна система, сонористика й алеаторика. Твори: фортепіяновий квінтет, «Проєкції» для гарпсихорду, вібрафону і дзвонів, «Тріяна» для фортепіяна, «Монодія» для оркестри, музика до кінофільмів.

Сильвестров Ростислав (* 1917), маляр родом з Вінниці; закінчив Київ. Художній Ін-т (1949, учень О. *Шовкуненка*); «Зимовий пейзаж» (1947), «Діти сплять» (1966–67), «Жокеї» (1969), «Дощ» (1970) та ін.

Сильвін, мінерал з кляси хлоридів, хлористий калій, KCl; містить 52,5% K., серед *калійних солей* найбільше поширений. Використовують як добриво у хем. пром-сті. На Україні родовища С. — на Передкарпатті: Калуське, Стебницьке та ін.

Сильвініт, осадова гірська порода хем. походження, складається гол. з *сильвіту* і *кухонної соли*. С. є основною сировиною для *калійно-добривної пром-сти*. На Україні С. поширений на Передкарпатті (Голинське, Калуське, Стебницьке та ін. родовища).

Симакович Вадим (1903–69), письм. родом з Сх. Поділля. Романи: «Маяки» (1955), «Креси в огні» (1960); повість «Осання явка» (1963); памфлет «Духовні отці і їх вихованці»; п'єса «У чарах кохання» (1959) та ін.; одноактівки, вірші.

Симашкевич Миліца (* 1900), мистець-декоратор театру і кіна, нар. у Кам'янці Подільському; закінчила (1926) Київ. Художній Ін-т (у Ф. *Кричевського* та В. *Меллера*). З 1923 оформлювала вистави в *«Березолі»* у конструктивістичному стилі («Пошились у дурні», 1924; «За двома зайцями», 1925; «Бронепоїзд 14-69», 1928). За її участю створено 20 мист. і 10 техн. фільмів на Одеській («Суддя Рейтанеску», 1929; «Кармелюк», 1931; «Коліївщина», 1933 та ін.) і Київ. («Наталка-Полтавка», 1936; «Кармелюк» звуковий, 1938; «Вершники», 1939; «Кубанці», 1940; «Майська ніч», 1941) кіностудіях. З 1945 С. у Муз.-драматичному театрі в Івано-Франківському, де оформила понад 20 вистав. Ретроспективні виставки в Івано-Франківському (1965), у Львові (1970) і Києві (1975).

Симашкевич Митрофан (1845–?), історик-краєзнавець, правос. свящ., проф. Подільської Духовної Семінарії, пізніше ректор Донської Духовної Семінарії, згодом пензенський єп. Автор іст.-геогр. і археологічних нарисів про Поділля у «Подольских Епархиальных Ведомостях» та ін. місц. вид. «Историко-географический очерк Подолии» (1875–76), «Указатель историко-археологических достопримечательностей Подолии» (1884) та ін.

Символ Віри, визнання (ісповідання) христ. віри. З-поміж кількох давніх ісповідань тепер заг. прийнятий текст С. В., схвалений на Нікейському (325) і Константинопільському (381) Вселенських Соборах, починається словом: «Вірую...». С. В. промовляється у прилюдних і приватних молінням і співається або читається на літургії (з 5 в.). Виголошення С. В. з найвидатніших часів вимагається від охрищуваного; якщо ж христять немовлят (у Кат. і Правос. Церквах), то С. В. читає за нього хрищений (хресний) батько. Як популярний молитовний текст «Вірую...» вмістив у «Азбуку» (1574) І. Федорович, а згодом у свій «Буквар» Т. Шевченко. Згадка у С. В. про походження Св. Духа «від Отця» з додатком «і Сина» (Filioque, як це поширилось у Зах. Церкві) знайшла найрізноманітнішу інтерпретацію у Зах. і Сх. христ. Церквах і стала одним з пунктів їхнього розколу 1054. Укр. полемічні твори 16–17 вв. присвячували цьому питанню особливу увагу. Правос. Церква не признає додатку «і Сина». Укр. Кат. Церква на Замойському Соборі 1720 узаконнила цей додаток.

Символізм (франц. symbolisme, з грец. «симболон» — знак, ознака, прикмета), літ.-мист. напрям кін. 19 – поч. 20 вв., основоположники якого, базуючися на ідеалістичній філософії Шопенгауера, «теорії невідомого» Е. Гартмана і поглядах Ніцше, проголосили основою мист. творчости символ — таємну ідею, приховану у глибині всіх навколишніх, а також і потойбічних явищ, що її можна розкрити, збагнути й відобразити тільки з допомогою мистецтва, зокрема музики й поезії. Зумовлена цією настановою поетика С. вирізнялася глибоким культом «слова, як такого» («світ слова»), великою увагою до музичности, формальних пошуків, ускладнених образів й асоціяцій, нахилом до таємничости, а то й містичности, що виявлявся особливо у використовуванні натяків і недомовок, в уживанні великих літер у деяких словах для підкреслення їх особливого значення тощо. С. виник у Франції у 1880-их рр., як реакція проти міщанства і позитивізму, зокрема проти поезії «Парнасців», натуралістичного роману й реалістичного театру. Основоположниками його були П. Верлен і С. Маллярме та їх тодішні чи й пізніші учні поети і есеїсти Анрі де Реньє, С. Прюдом, П Кльодель, П. Валері, А. Жід, Сен-Поль Ру та ін. Своїм предтечею вони вважали Ш. Бодлера. Назви С. вжив найперше і виклав програмово його позиції Ш. Мореас. Згодом С. поширився по ін. країнах і став першою маніфестацією модернізму у світовій літературі.

Під впливом євр. (й у великій мірі рос.) С., як реакція проти літератури народницького реалізму, розвинулася модерна укр. поезія поч. 20 в. Елементи і впливи С. помітні у творчості М. Вороного, М. Філянського, Г. Чупринки, у драматичних творах О. Олеся, в поезії поетів гал. *«Молодої Музи»*, В. Пачовського, П. Карманського, прозаїка М. Яцкова. У літ. критиці ідеї С. репрезентували М. Євшан (Федюшка), М. Сріблянський (Шаповал). Впливи С. позначилися також і в ділянці перекладу (переклади з Г. Гавптмана, Г. Ібсена, Л. Андреєва та ін.).

Укр. С. оформився організаційно вже після того, як з кін. 1910-их рр. закінчився період активізації рос. С. Поч. укр. С. пов'язані з ранньою творчістю П. Тичини (1914–17). Я. Савченка, О. Слісаренка, Д. Загула, В. Ярошенка, К. Поліщука та ін.

Першим орг. осередком укр. С. було створене в Києві 1918 з участю поетів Я. Савченка, О. Слісаренка, П. Савченка, М. Семенка, В. Кобилянського і П. Тичини, як і діячів театру Л. Курбаса й М. Терещенка та мистця А. Петрицького, угруповання «Біла Студія» (назва за франц. ж. «Revue Blanche»). Силами цієї групи був виданий того ж року «Літ.-Крит. Альманах» з творами названих поетів і мистців і з теоретично-програмовими ст. І. Майдана (Д. Загула) та Я. Савченка, а на поч. 1919 постало нове угруповання укр. символістів *«Музагет»* (за зразком одноіменної групи рос. символістів А. Бєлого), заходами й силами якого в травні 1919 було видано потрійне ч. ж. «Музагет» за ред. П. Тичини, В. Ярошенка, Ю. Меженка і Д. Загула. Активну участь у діяльності групи взяли, крім вище названих, А. Павлюк, М. Жук, М. Крупський та ін.

Виразно символістичною мотивами й засобами була творчість Я. Савченка («Поезії», 1918), В. Ярошенка («Світотінь», 1918; «Луни», 1919), Д. Загула («На грані»), О. Слісаренка («На березі Кастальському»), К. Поліщука («Поезії»), А. Павлюка («Сумна радість»), М. Терещенка (вірші в «ЛНВ» й «Музагеті»), В. Кобилянського (посмертна зб. «Мій дар», 1920).

Вершинним виявом укр. С. стала зб. П. Тичини, «Соняшні клярнети» (1918), як своєрідна й унікальна подекуди в евр. С. «музикальна симфонія» (А. Шамрай). Під впливом С. перебував початково й П. Филипович. Символічна за настроєм і засобами була перша зб. не зв'язаного орг. з символістами Т. Осьмачки «Круча» (1922). Поза межами УССР впливами С. була позначена рання творчість Р. Купчинського, В. Бобинського («В притворі храму», 1919; «Тайна танцю», 1924) й ін. гал. поетів, згуртованих б. ж. «*Митуса*» (1922) та І. Крушельницького, як також поетів і мистців еміґрантів, згуртованих б. ж. «Сонцецвіт» у Тарнові (1922).

Існування символістичного угруповання обмежилося періодом 1917–19: М. Семенко й О. Слісаренко активізувалися в укр. *футуризмі*; ін., після останньої спроби з альманахом і групою «Ґроно», перейшли під ударами офіц. критики на позиції «пролет. літератури». Від С. і його естетичних настанов відмовився згодом і П. Тичина. Настанови С. і гасло «мистецтво для мистецтва» обстоювали ще деякий час у крит. писаннях Ю. Меженко, К. Поліщук, й А. Павлюк. У 1934—37 більшість кол. символістів, навіть ті, що перейшли на вимагані сов. режимом «пролет.» позиції, були знищені, розстріляні або загинули в концтаборах: Я. Савченко, О. Слісаренко, Д. Загул, В. Ярошенко, В. і К. Поліщуки, Л. Курбас, І. Крушельницький, В. Бобинський та ін.

Традиції укр. С. і його мист. настанов продовжували у 20-их рр. на еміґрації – К. Поліщук (пронизана месіяністичними мотивами зб. «Звуколірність», 1921), й А. Павлюк (у виданих в 1925–31 зб. у Празі); з 1945 Т. Осьмачка, В. Барка, М. Орест і зокрема О. Зуєвський (зб. «Золоті Ворота», 1947; «Під знаком фенікса», 1958), два останні – активні перекладачі творів Р. М. Рільке, С. Ґеорґе, С. Маллярме та ін. евр. символістів.

Виразного й ориґінального оформлення й вияву у творчості укр. поетів (поза еміграційними — М. Орестом й О. Зуєвським) С. не набув. У ньому перехрещувалися різні впливи, в тому ч. й народницької поезії і чужих для С. напрямів (футуризм і ін.). У порівнянні з евр. й рос. С. укр. С. був формально спізненим й епігонським напрямом. Характеристичною особливістю укр. С. було його усучаснення — намагання висловити з допомогою символістичних мотивів і засобів захоплене чи й заперечливе ставлення авторів до дорев. і рев. дійсности.

Укр. образотворчі мистці-символісти, як і їх евр. попередники й сучасники, намагалися знайти синтезу кольорів і ліній, яка могла б висловити ідею. Елементи С. і його впливи наявні у творчості чл. «Музаґету» і «Ґрона» — М. Жука, М. Бурачека, А. Петрицького, і передусім Ю. Михайлова, а на Зах. Україні – О. Новаківського, раннього П. Ковжуна, Р. Лісовського, Л. Ґеца, О. Сорохтея та ін.; на еміґрації до неосимволізму можна віднести малярську творчість В. Цимбала.

Впливами С. позначена й рання театральна творчість Л. Курбаса і його *Молодого Театру* в 1917–19.

Література: Літ.-крит. Альманах. К. 1918; ж. Музагет, чч. 1—3, К. 1919, ж. Гроно. К 1920; Дорошкевич О. Підручник історії укр. літератури. 4 вид. Х. 1927; Савченко Я. Поети й белетристи. Х. 1927; Лейтес А. і Яшек М. Десять років укр. літератури (1917—27). I—II. К. 1928; Шамрай А. Укр. література. 2 вид. Х. 1928; Гординський Я. Літературна критика підсов. України. Л.—К. 1939; Sherekh Yu. Trends in Ukrainian Literature under the Soviets. The Ukrainian Quarterly. IV, ч. 2. Нью-Йорк 1948; Luckyj G. S. N. Literary Politics in the Soviet Ukraine 1917—34. Нью-Йорк 1956; Stepun F. Die Wege des Symbolismus. Orbis scriptus. Мюнхен 1966; Неврлі М. Художні напрямки й літ. угруповання в ранній укр. порев. літературі. ж. Дукля, чч. 3 і 5 (також окрема відбитка). Пряшів 1968, Бойчук Б і Рубчак Б. Координати. I—II, Мюнхен 1969; Історія укр. літератури у восьми тт. VI т. К. 1970; Родько М. Укр. поезія перших пожовтневих років. К. 1971.

Б. Кравців

Симсон, архиєп. полоцький, згодом київ. митр. (1480—88). Його обрання на елекційному соборі (1481 вибір затвердив царгородський патріярх) виявило тенденції київ. митрополії унезалежнитися у внутр. адміністрації від патріярха і припинило церк. непорозуміння, пов'язані з діяльністю попередника С. митр. *Мисаїла* і не визнаного на Литві-Русі Спиридона, призначеного Царгородом на київ. митр. Діяльність С. утруднювали напад крим. хана на Київ 1482 (пограбування Києво-Печерського монастиря та Софійського собору) і заборона короля *Казіміра IV* будувати чи відновлювати правос. церкви.

Симеонов Костянтин (* 1910), дириґент родом з с. Казнакова (тепер Калінінська обл.). По закінченні Ленінградської Консерваторії працював дириґентом у Ленінграді, Петрозаводську, Менську, з 1946 у Києві. 1961–66 гол. дириґент Київ. Держ. Театру Опери й Балету ім. Т. Г. Шевченка, з 1967 у Ленінградській опері.

Симигинович-Штавфе (Simiginowicz-Staufe), Людовик Адольф (1832—97), письм. і етнограф на Буковині з укр.-нім. родини, учитель гімназії у Чернівцях; популяризатор укр. фолкльору. Поезії, оп., етногр. нариси про Буковину («Die Huzulen», 1883, «Die Völkergruppen der Bukowina . . .», 1884), переклади укр. фолкльору з Буковини («Ruthenische Sagen und Märchen aus der Bukowina», 1880, «Kleinrussische Volkslieder», 1884, 1888), оп. укр. мовою у ж. «Родимый Листокъ».

Симигиновський Максим (1758–?), учитель Києво-Могилянської Академії родом з Польщі. Автор підручників: «Польская грамматика», «Правописаніе россійское» (1794), «Правила для начинающих обучаться латинскому языку в Кіевской Академіи» (1791) та ін.

Симигиновський Семен, київ. золотар другої пол. 18 в. З його робіт відомі лише: підстава карбованого хреста, дві гробниці — для Ближніх печер К.-П. Лаври (триповерхова) і Києво-Подільської церкви св. Миколи Доброго (двоповерхова), ґравірований келих, 2 карбовані келихи, чарки-ковпаки з гербами, срібні шати ікони Івана Богослова.

Срібна гробниця, карбована (1756), майстер С. Симигиновський

Симиренки, рід промисловців-цукроварників, конструкторів і власників машинобудів. зав., піонерів пароплавства на Дніпрі, вчених і практиків садівництва, меценатів укр. культури. Перші достовірні відомості маємо про Степана С., який понад 20 років козакував на Січі, а згодом чумакував; помер у кін. 18-го в. Його сина Федора († 1867, див.) записали у кріпаки. У спілці з своїм тестем Яхненком Федір орендував, а згодом будував млини над р. Вільшанкою б. рідного Платонового Хутору (між м. Городище і с. Млїів на Черкащині) і став одним з перших укр. цукрозаводчиків. Викупив себе і двох найкмітливіших синів з кріпацтва та послав їх учитися до Політехніки в Парижі. Сини Федора Платон (1821–63, див.) і Василь (1835–1915, див.) були відомими технологами і промисловцями та меценатами укр. культури; Платон захоплювався ще й садівництвом. Син Платона Левко (1855–1920, див.) і син Левка Володимир (1891–1943, див.) були визначними помологами, засновниками раціонального садівництва не тільки на Україні, а й в усій Рос. Імперії, згодом в СССР. Син Володимира Олекса (* 1931, див.) соціолог у ЗДА.

Симиренко Василь (7. 3. 1835 – 17. 12. 1915), промисловець, інж.-конструктор та технолог у ділянці цукроварства, визначний меценат укр. культури, син Федора С., серед укр. громадянства відомий як «Великий Хорс». Закінчив Політехн. Ін-т у Парижі, побудував власну цукроварню у Сидорівці (Канівський пов., Київ. губ.) і поставив її на високому техн. рівні (обладнавши підприємство машинами власного винаходу), запровадив один з перших у Рос. Імперії виробництво пастили. Впродовж 40 рр. передавав реґулярно одну десяту своїх прибутків на укр. культ. цілі: покривав дефіцити ж. «КСт.», згодом «ЛНВ», «України», «Ради», «Гром. Думки», «Ukrainische Rundschau», в-ва «Вік» та ін.; підтримував фінансово укр. діячів і письм. (М. Драгоманова, М. Коцюбинського); 1912 пожертвував (за посередництвом М. Грушевського) 100 000 карб. для НТШ (на купівлю нового дому). У Сидорівці заснував один з кращих нар. театрів. Весь свій маєток (ціною бл. 10 млн карб.) записав на укр. культ. цілі; цією фундацією мало опікуватися Т-во допомоги укр. літературі, мистецтву і науці (ним відали укр. діячі культури); воєнні події й революція перешкодили реалізувати цю фундацію. Помер С. у Києві.

В. Симиренко (1835—1915)

Симиренко Володимир (1891–1943), визначний помолог і селекціонер плодових культур на Україні, нар. у Млієві (тепер Черкаської обл.), син Левка С. 1915 закінчив с.-г. відділ Київ. Політехніки, 1921–30 очолював *Млїївську дослідну станцію садівництва*, одночасно – керівник секції садівництва в С.-Г. Наук. Комітеті України, 1930–33 – працював у Всесоюзному досл. ін-ті півд. плодового і ягідного госп-ва у Китаєві (передмістя Києва; нині *Садівництва Укр. Н.-Д. Ін-т*), 1932–33 – проф. Уманського С.-Г. Ін-ту. 1929 організував «Всеукр. помологічну книгу» (тепер Держ. комісія для сортовипробування плодових, ягідних культур і винограду). 1933–37 і знову 1938 ув'язнений і засланий сов. владою; посмертно реабілітований. С. автор численних наук. і популярних праць і ст. з помології, серед ін. зразкових підручників: «Садовий розсадник» (1929), «Плодові сортименти України» (1930), «Часткове

В. Симиренко (1891—1943)

сортознавство плодових культур» (1932; 1 242 стор. машинопису; в рукописі). По першій світовій війні й революції С. був реконструктором садівництва на Україні; в його розсадниках було 1928 бл. 40 000 гібридів овочевих дерев і ягідних кущів; він організував ряд сер. і вищих учбових закладів і н.-д. ін-тів садівництва, редаґував садівничі журн. У своїх працях С. підкреслював, що садівництво треба розвивати насамперед на основі місц. сортів, у другу чергу на акліматизації привізних, а далі вже на розведенні нових різновидностей; у цьому та у поглядах на спадковість він розходився з офіц. в СССР вченням і практикою рос. генетика І. Мічуріна.

Література: Р о з г і н І. Володимир Симиренко. Вінніпеґ 1959—60.

Симиренко Левко (18. 2. 1855 – 6. 1. 1920), видатний помолог і плодовод, нар. у с. Млієві (нині Черкаська обл.), син Платона С. 1879 закінчив природничий фак. Новоросійського Ун-ту і 1879-87 за участь у русі народників перебував на засланні у Сх. Сибіру, де працював садівником (серед ін. виплекав низькорослі повзучі овочеві дерева, що можуть витримати низькі температури). По поверненні до Млієва С. створив у ньому маточний колекційний сад і помологічний розсадник, який став найкращим у Рос. Імперії і однією з найбагатших в Европі помологічних колекцій; попри ін. овочеві й ягідні рослини, розсадник включав: 900 сортів яблунь, 889 – груш, 84 – слив, 350 – вишень і черешень, 15 – броскви, 36 – абрикоси, 165 – аґрусу, 54 – горіха. С. всебічно вивчав зібрані ним сорти, поліпшував селекційним способом якість місц., акліматизував чужі й вивів нові (напр., сорт яблуні Ренет С.), вказував для яких р-нів рекомендовані сорти є перспективними. При своєму розсаднику організував школу садоводів і виховав низку висококваліфікованих фахівців, у тому ч. свого сина Володимира С. (див.). Перші результати вивчення помологічної колекції свого розсадника виклав у «Генеральному каталозі («Иллюстрированное описание маточных коллекций Питомника», 1901), 1912 видав капітальний твір «Крымское промышленное плодоводство»; основна праця С. – «Помология», 1–3 тт., появилася щойно у 1961–63 у Києві (друге вид. 1974).

Л. Симиренко

За сов. влади маєток С. націоналізовано і на його терені засновано *Млїївську дослідну станцію садівництва*, яку згодом названо іменем *Л. Симиренка*. Першим дир. станції був Володимир С., син Левка С.

Симиренко Олекса (* 1931) соціолог нар. у Києві, син Володимира С.; тепер у ЗДА. 1961 оборонив докторську працю у Міннесотському Ун-ті. 1960–69 викладач соціології в Невадському Ун-ті, з 1969 проф. Пенсільванського Держ. Ун-ту. Праці з ділянки теорії суспільних наук, суспільної структури, етнічних та нац. громад, розвитку суспільних наук в СССР і УССР; серед них кн.: «An Ethnic Community in Transition» (1964), «Soviet Sociology» (1966), «Social Thought in the Soviet Union» (1969), «Contemporary Soviet Society» (1974; підручник для високих шкіл).

О. Симиренко

Симиренко Платон (1821–63), промисловець-цукрозаводчик, один з засновників раціонального садівництва на Україні, син Федора С., нар. у м. Смілі (тепер Черкаської обл.). На поч. 1840-их рр. вивчав у Франції цукрове виробництво, згодом був одним з техн. керівників фірми «Брати Яхненки і С.». У своїх садах у Млієві (Київщина) плекав нові, вдосконалені сорти овочевих дерев. Його сади стали розсадником, який і досі постачає саджанці для України і СССР та стали базою наук. діяльности його сина Левка і онука Володимира. С. фінансував вид. «Кобзаря» Т. Шевченка 1860 та допомагав укр. культ. справам.

Симиренко Федір (1780-і рр. – 1867), один з перших на Україні підприємцівцукрозаводчиків, нар. у м. Городищі (тепер Черкаської обл.) в коз. родині, але згодом потрапив у кріпаки. У 1820–30-их рр. С. разом зі своїм тестем Яхненком орендував млини, торгував хлібом, худобою й шкіряним крамом та викупився з кріпацтва. У спілці зі своїми зятями, братами *Яхненками* С. заснував фірму «Брати Яхненки і С.», яка 1843 спорудила перший на Україні і взагалі в Рос. Імперії механічний пісково-рафінадний зав. у с. Ташлику (б. Сміли), 1848 Городищенський пісково-рафінадний зав. б. с. Млієва (нині Черкаської обл.), а 1846 машинобудів. зав. у Млієві, який випускав гол. ч. обладнання й машини для цукроварень та на якому збудовано перші пароплави для р. Дніпра

Симінський Костянтин (1879–1932), інж.-дослідник будів. механіки родом з кол. Ґродненської губ., д. чл. АН УРСР (з 1925; з 1931 її віцепрез.). Закінчив Київ. Політехн. Ін-т (1907), з 1914 — його проф., з 1921 — дир. Ін-ту Техн. Механіки АН УРСР. 73 друковані праці, у тому ч. 32 монографії та підручники гол. з ділянок втомлености металів і деревини у мостах, мех. характеристики будів. матеріялів, теорії міцности ґранітів. С. перший дослідив способи утворення просторових ферм мостів і винайшов різні прилади для випробування мостів та структур. Гол. праці: «Курс статики споруд» (1930), «Техн. механіка» (1931), «Просторові ферми» (1934). У 1918–19 С. активно пропаґував українізацію, працював над укладенням укр. техн. термінології.

К. Симінський

Симко Степан (* 1911), аґроном-генетик родом з с. Дахнова, Любачівського пов. (Галичина). Закінчив студії у Лювені (Бельгія; 1936); працював у Галичині в т-ві «Сільський Господар» і (1941–44) був дир. Хліборобської Палати Дрогобицької обл.; згодом у Бельгії, з 1949 наук. дослідник у Центр. Дослідчій Станції Департаменту Рільництва в Оттаві (Канада). С. вперше вивів плідний гібрид між диким ячменем-мишієм (Hordeum murinum) і культ. ячменем (H. vulgare), що найвідпорніший проти морозів з усіх культ. сортів та (1967) відкрив гаплоїдну методу за допомогою дикого ячменю (H. bulbosum) для селекції культ. ячменю, що її застосовують уже багато дослідних станцій. У міжгородовій гібридизації пшениці з житом одержав плідні гібриди з позним зерном, з найбільшою кількістю протеїнів і вищою відпорністю проти морозів, ніж жито (укр. назва «Ланиця»). С. створив генезу збіжжя-жита. Ст. в наук. (гол. кан.) журналах.

Симон († 1226), чернець Києво-Печерського манастиря, з 1215 еп. владимиро-суздальський, канонізований Правос. Церквою. Його листування з київ. ченцем Полікарпом стало основою великого твору — *Києво-Печерського Патерика.* Можливо, що С. написав і повчального листа до княжни Верхуслави (підписаний у копії «Зосиман»).

Симоненко Василь (1935–63), поет і журналіст, діяч укр. *руху опору*, родом з с. Біевців на Полтавщині. С. закінчив фак. журналістики Київ. Ун-ту (1957) і працював в обл. газ. «Черкаська Правда» і «Молодь Черкащини», пізніше кореспондентом «Робітничої Газети» на Черкаську обл. Писати вірші почав ще в студентські рр., але в умовах причіпливої сов. цензури друкувався неохоче: за його життя вийшли лише зб. поезій «Тиша і грім» (1962) і казка «Цар Плаксій і Лоскотон» (1963). Зате уже в ті рр. набули великої популярности самвидавні поезії С., що клали початок укр. рухові опору 1960–70-их рр. Тематично вони становили сатиру на сов. лад («Некролог кукурудзяному качанові», «Злодій», «Суд», «Баляда про зайшлого чоловіка»), зображення важкого життя сов. людей, особливо селянства («Дума про щастя», «Одинока матір»), викриття жорстокостей сов. деспотії («Брама», «Ґранітні обеліски, як медузи...»), затаврування рос. великодерж. шовінізму («Курдському братові») тощо. Окремий значний цикл становлять твори, в яких поет висловлює любов до своєї батьківщини України («Задивляюсь у твої зіниці», «Є тисячі доріг», «Український лев», «Лебеді материнства», «Україні» та ін.). Самвидавною творчістю С., за визначенням критики, став на шлях, указаний Т. Шевченком, й увійшов в історію укр. літератури як визначальна постать боротьби за держ. і культ. суверенність України другої пол. 20 в. Доля літ. спадщини С. не відома. Його самвидавна поезія, на сов. Україні лише в незначній частині опублікована в зфальшованому вигляді, поширилася за кордоном і була опублікована (разом з фраґментами поетового щоденника «Окрайці думок») у журн. «Сучасність» (ч. 1, 1965) і в зб. вибраних поезій С. «Берег чекань» (1965 і 1973). В УССР по смерті С. видано з його спадщини казку «Подорож у країну Навпаки» (1964), зб. поезій «Земне тяжіння» (1964) і вибір з творчости «Поезії» (1966) та зб. новель «Вино з троянд» ((1965; ці новелі також увійшли у друге вид. зб. «Берег чекань» за кордоном).

В. Симоненко

Сов. критика у перше десятиліття по смерті С. намагалася паралізувати вплив його самвидавної поезії цілковитим промовчуванням її, одночасно канонізувати спадщину померлого поета як бездоганно «партійну», але в дальшому, при виразній тенденції до замовчування творчости С. у цілому, розпочато ревізію її як несумісної з «партійністю» в літературі (М. Шамота). Зате високу оцінку.

особливим підкресленням гром. мужности поета, дістала поезія С. у самвидавній критиці (І. Дзюба, І. Світличний, Є. Сверстюк). *І. Кошелівець*

Симоненко Дем'ян (1871–1948), кобзар-сліпець, учень Т. *Пархоменка*, родом з с. Стільного на Чернігівщині. Виконував псальми, іст. пісні та думи («Маруся Богуславка», «Удова та три сини», «Дума невольницька»).

Симоненко Петро (* 1927), письм., літ. критик родом з Запор. обл. Документальні повісті: «Літа орел» (1967) і «Понад вітрами» (1968); літ.-крит. ст. і нариси.

Симонів Дмитро († 1919), політ. і екон. діяч, фінансист; провідний чл. *Укр. Партії Соціялістів-Самостійників*, дир. 1 департаменту держ. контролю в кабінеті Ф. Лизогуба (1918), держ. контролер в урядах Директорії В. Чехівського і С. Остапенка (грудень 1918 – квітень 1919).

Симонів Матвій, див. *Номис* Матвій.

Симонов Олександер (1875—1957), маляр-пейзажист, родом з Полтавщини; закінчив Моск. школу живопису, скульптури та архітектури (1901), студіював у Парижі (1907); згодом проф. Харківського Художнього Ін-ту (1922–34), чл. АХЧУ (1928). Пейзажі Полтавщини, Харкова («Останній пастух», 1927, «Околиці Харкова», 1936), Донбасу («Шахти», «Ранок у Донбасі»), Грузії. З 1948 жив у Ґаґрах (Грузія) і там по смерті С. влаштовано Будинок творчости його імени з постійною експозицією його творів.

Симонова Надія, див. *Кибальчич* Надія.

Симонович (Шимонович) Тимотей, василіянин у Вільні, брав участь у полеміці з Мелетієм *Смотрицьким* і виявив його взаємини з святотроїцькими василіянами до його посвячення на правос. архиєп. в Полоцьку у двох письмах: «Próba Werifikacjej omylnej»; «Dowody sprawdzenia fałszywego» (1621).

Симоновський Петро (бл. 1717—1809), історик, правник і держ. діяч, з старшинського роду Ніженського полку, вихованець Київ. Академії (1746–47) і ун-тів у Галле, Віттенберґу і Кеніґсберґу (1748–51). По поверненні на Україну – перекладач при Ген. Військ. Канцелярії (1753), сотник кобижчанський Київ. полку (1757–64), земський суддя Остерського пов. (1764); 1767–81 — чл. Ген. Суду, 1782–97 гол. 1 Департаменту Київ. Верхнього Земського Суду. С. один з найвченіших людей Лівобережної України того часу, автор «Краткого описания о козацком малороссийском народе и о военных его делах» (1765), у якому подано в дусі нац.-держ. ідеології заг. огляд історії України Коз.-гетьманської доби (до 1750); цей твір видав О. Бодянський (1847). С. брав участь в топографічно-екон. описі Лівобережної України (1770–80-і рр.) і був ред., а, можливо, й автором «Топографического описания Киевского наместничества» 1786, що залишилося в рукописі, та ін. творів. Помер у Києві. *О. О.*

Симонтовський Петро (1747—1815), лікар родом з Сум, з священичої родини; закінчив Києво-Могилянську Академію (1766) і Моск. Шпитальну Школу (1767). Працював військ. лікарем, провадив боротьбу з чумою в Астрахані (1783–84), вивчав проказу в Оренбурзі, організував лепрозорій у м. Уральську (1796), у 1808–09 брав активну участь у боротьбі з холерою на Саратовщині. Низка праць С. присвячена вивченню прокази, чуми, різним виродливостям; С. автор медико-санітарного опису м. Уральського.

Симферопіль (IX—15), обл. м. в Криму, положене над р. Салгиром, на півн. схилах Крим. гір, між двома пасмами його передгір'я (див. карту на стор. 1187); вузол автомобільних шляхів, аеродром; 275 000 меш. (1974). С. заснований після приєднання Криму до Рос. Імперії, на місці тат. оселі Ак-Мечеті, як адміністративний центр новостаореної Таврійської

Татарська дільниця у Симферополі (поч. 20 в.)

обл. (з 1802 – губ.). Населення С. швидко зростало, зокрема після побудови зал. Лозова–Симферопіль (1872–75); його кількість у тис.: 1836 – 7, 1864 – 17, 1887 – 38, 1897 – 49, 1914 – 91; понад пол. меш. становили росіяни, далі жиди (15%), татари (12%), українці й ін. Екон. характер С. — торг. (зокрема торгівля овочами й тютюном) — пром. (гол. дрібні підприємства харч. пром-сти). По революції (див. стор. 1179) С. 24. 4. 1918 був здобутий *Крим. групою* Армії УНР. 1921–45 центр Крим. Автономної ССР, згодом Крим. обл. РСФСР і (з 1954) УССР. До 1944 С. був культ., рел. і політ. центром крим. татар (див. *Татари*).

За сов. влади у м. розбудовано пром-сть, а ч. населення значно зросло (у тис.): 1926 – 88 (у тому ч. 45,4% росіян, 23,5% жидів, 12.6% татар, 8,3% українців), 1939 – 143, 1959 – 186 (у тому ч. приблизно 70% росіян і 20% українців), 1970 — 249. Провідні галузі пром-сти: харч. (винаробна, лікеро-горілчана, консервна, м'я-

со-молочна, кондиторська, макаронна, тютюнова), легка (шкіряно-взуттєва, швейна, ткацька, шкірґалянтерійна, трикотажна), машино-будів. (зав. харч. машинобудування, електромашинобудування, «Сільгоспдеталь»), хем. (побутова

Залізничний двірець (1953, архітект О. Душкін)

хемія, пластмасова), мебльова, будів. матеріялів, зав. телевізорів, ДРЕС; туристична база. *Симферопільський Ун-т*, с.-г. і мед. ін-ти; 10 сер. спеціялізованих шкіл. Н.-Д. Ін-т мінеральних ресурсів, відділ Ін-ту Археології УРСР, сейсмічна станція АН СССР, Всесоюзний Н.-Д. Ін-т етероолійних культур. Укр. муз.-драматичний, рос. драматичний і ляльковий театри; цирк, філіял Крим. філармонії, краєзнавчий музей, картинна ґалерія, телецентр.

У 3 в. до Хр. — 3 по Хр. на півд.-сх. сучасного С. існувало м. *Неаполь Скитський*.

Донедавна С. лежав на лівому березі Салгира, у новіші часи поширився й на правий. Залишилися ще рештки кол. тат. кварталу з вузенькими і кривими завулками, будинками сх. архітектури тощо. *В. К.*

Симферопільський Університет ім. М. Фрунзе, висока школа створена 1972 на базі Крим. Пед. Ін-ту. У 1918 у Симферополі був заснований Таврійський Ун-т, у якому працювали перев. рос. і укр. учені, що знайшли в Криму пристановище перед сов. окупацією, серед ін. М. *Андрусов*, В. *Вернадський*, Б. Греков, В. *Лучицький*, М. *Крилов*, О. *Палладін*, В. Палладін, В. Обручев. 1921 перейменований на Крим. Ун-т ім. М. Фрунзе, 1925 реорганізований на Пед. Ін-т. Тепер С. У. має 8 фак. з 150 викладачами і 6 000 студентів.

Симфонічна музика, муз. творчість, що охоплює різні види і форми творів, написаних для симфонічної оркестри: симфонії, симфонічні поеми, концерти для сольових інструментів і оркестри, сюїти, увертюри. На Україні перші твори С. м. появилися в кін. 18 в. («Концертна симфонія» Д. *Бортнянського*, «Укр. симфонія» невідомого автора). У 19 в. постали оркестрові увертюри М. *Вербицького*, симфонія і фантазія М. *Лисенка*, симфонія М. *Колачевського* (1876), симфонія і фантазії П. *Сокальського*. Значного розвитку укр. С. м. досягла у 20 в. Її визначніші представники: Л. *Ревуцький*, Б. *Лятошинський*, В. *Косенко*, П. *Сениця*, С. *Людкевич*, М. *Колесса*, Р. *Сімович*, А. *Рудницький*, К. *Данькевич*, Д. *Клебанов*, А. *Штогаренко*, К. *Домінчен*, Г. *Майборода*, М. *Дремлюга*, В. Губаренко, Л. Колодуб.

Література: Гордійчук М. Укр. радянська симфонічна музика. К. 1956; Симфонічна музика. К. 1962.

Синайський Василь, правник-цивіліст, проф. Київ. Ун-ту (до 1920). 1921–23 — керівник комісії для вивчення звичаєвого права УАН і семінару цивільного і нар. права, заступник гол. Т-ва Правників при УАН. 1924 виїхав до Латвії й був проф. Ризького Ун-ту, з 1944 у Бельгії, де й помер у 1950-их рр. Автор праць з аґрарної історії Риму, 2-томного підручника з рос. цивільного права тощо. У праці «Древнеримская община в сравнении с казачьей общиной» (1915) вказав на цікаві аналогії між аґрарними відносинами у давньому Римі й на Запоріжжі, хоч занадто перебільшував значення цих аналогій.

Сингаївський Микола (* 1936), поет родом з Житомирщини; навчався у Київ. та Львівському ун-тах. Зб. поезій: «Земле, чую тебе» (1961), «Моя радіостанція» (1964), «Метелик у портфелі» (1967), «Поступ» (1969); для дітей: «Жива криничка» (1958), «Зоряна доріжка» (1972), «Добросвіт» (1974) та ін. Переклади з рос., поль. та ін. мов.

Н. Сингалевич-Мазепа

Сингалевич-Мазепа Наталія (1882–1945), гром. діячка і лікар-бактеріолог, родом з Кам'янця Подільського, дружина Ісаака Мазепи (див.). За студентських часів активний чл. Петербурзької групи РУП-УСДРП; як бактеріолог працювала в Катеринославі, на Волині і (з 1923) у Празі. Праці у чес. фахових журн., укр. мовою підручник соц. гігієни.

Синди, союз племен, які у 1 тисячолітті до Хр. жили на Таманському півo. та прилеглому до нього узбережжі Чорного м. і в пониззі Кубані. Основні зайняття: хліборобство, рибальство, ремесло й торгівля (гол. з греками). У 5 в. виникла синдська держава, у 4 в. вони увійшли до складу *Боспорського царства* і зазна-

ли значної гелленізації. У 1–2 вв. по Хр. С. асимілювалися з *сарматами.* Археологічна пам'ятка по С. — група могил *Сім братів».*

Синдикати, одна з форм капіталістичної *монополії,* договірне об'єднання підприємців окремої галузі виробництва, що створювалося з метою захоплення ринку шляхом спільного збуту товарів за спільними цінами. Звич. організувалися у формі акційних спілок фірм-учасників С., з спільним статутовим капіталом та єдиним репрезентативним органом (управою), що приймав спільні замовлення від споживачів і розподіляв їх за квотами між членами С. У Рос. Імперії С. виникли при кін. 19 в. Перед революцією 1917 їх нараховувалося від 100 до 140. Гол. з них були розташовані на Україні, такі як *«Продамет», «Продвугілля», «Продаруд»,* «Русское общество пароходства и торговли — РОПИТ», Союз рельсовых фабрикантов», «Союз фабрикантов рельсовых скреплений», «Урожай» (С. продуцентів с.-г. машин на Україні), «Синдикат южнорусских крахмальных фабрик» і т. д. У більшості ці С. були під контролем закордонного капіталу (франц.) або найбільших банків імперії, які також були під чужоземним контролем. С. будувалися за франц. зразком (звідси й їх назва; по-нім. — картель). Існувало чимало окремих угод між підприємцями, що встановлювали лише ціни товарів (т. зв. «пули» та ринґи»). У найвищу форму приватної монополії — трести — С. в Рос. Імперії не переросли (спроби перетворити «Продамет» на сталевий трест за нім.-амер. зразком не вдалися). Рос. уряд намагався протиставитися зростанню С. лише у тих випадках, коли С. заторкували держ. інтереси. Так уряд поборював, напр., «Продвугілля», коли цей С. підвищував ціни для держ. залізниць, інколи *Синдикат цукрозаводчиків* (див.) і соляний С. на Україні (він існував таємно і знижував ціни в боротьбі проти уральських солеварень, що зменшувало прибутки держави з акцизу). У більшості випадків рос. уряд дозволяв утворення С. Антимонопольне законодавство обмежувалося лише ст. 913 і 1180 «Свода законов Российской Империи», які передбачували кари за штучне підвищення цін на «товари першої необхідности», але ці закони застосовувалися рідко, зокрема з уваги на дуже поширену корупцію в урядових та суд. колах.

С. на Україні часто конкурували з С., що існували на території Росії й Польщі, при чому явно оформлювалися територіяльні інтереси укр. буржуазії. Рос. уряд намагався боронити рос. С. шляхом маніпуляцій провізних тарифів на держ. залізницях та шляхом переважних урядових замовлень на продукцію рос. С., але ця боротьба була безуспішна, бо С. з України поширювали свої впливи на всеімперські ринки, напр., С. «Урожай» (після впертої боротьби він захопив ринки аж у Сибіру) і *«Продамет».*

Під час революції С. були націоналізовані. За НЕП-у існували держ. С., що здебільша також були територіяльні. Їх ліквідовано у 1929—30. *В. Голубничий*

Синдикат цукрозаводчиків, перший на Україні синдикат, утворений 1887 як С продуцентів цукру-піску на з'їзді цукрозаводчиків у Києві за активною підтримкою рос. уряду. Провідну ролю в ньому відогравали поль., жид., рос. та укр. цукрозаводчики; впливів закордонного капіталу в ньому не було. С. ц. охоплював під час розквіту 92% цукрових зав. Рос. Імперії. Він діяв на підставі трьох багаторічних угод між цукрозаводчиками, мав постійне бюро в Києві й філію у Варшаві, номінальні членські внески, але не мав своїх акцій, ні спільного капіталу. Т. ч. орг. його форми були проміжними поміж пулом й картелем.

Гол. завданням С. ц. було не допускати до зниження цін на цукор на внутр. ринку Рос. Імперії, що й було в інтересах рос. уряду, який збирав з цукру великий акциз. З уваги на бідність населення й малий попит, з одного боку, і постійно зростаючу модернізацію цукрових зав. — з другого, весь час існувала перепродукція цукру. Щоб зберегти ціни на високому рівні, С. ц. ухвалив експортувати за кордон до 25% продукції цукру за цінами, нижчими за ціни внутр. ринку (демпінґ), при чому уряд погодився не обкладати експорт акцизом і навіть виплачував премії за експорт. Чл. С. ц. погоджувалися дотримуватися встановлених С. ц. цін, але розподілу ринку на квоти не було і панувала сильна конкуренція. За час існування С. ц. внутр. ціна за пуд цукру-піску коливалася між 4,18 і 4,50 карб. (акциз зріс з 85 коп. до 1,75 карб.), за кордоном — 2,50 — 3 карб. Тому що чл. С. ц. перестали дотримуватися дисципліни цін, рос. уряд вдався у 1895 до законодавчого обмеження виробництва цукру та встановлював обсяг продажу цукру для кожної цукроварні зокрема; виробництво цукру понад норму оподатковувалося у штрафному порядку.

Протягом 1895–1917 в Києві існував під контролем рос. уряду також Комітет рафінадних цукрозаводчиків, що обирався на періодичних з'їздах продуцентів рафінаду. Хоч цей комітет провадив політику, подібну до свого попередника, орг.

він був ще менше досконалий, ніж С. продуцентів цукру-піску.

В. Голубничий

Синевир, див. *Синьовирське озеро.*

Синевідсько Вижне (IV–4), з 1946 — Верхнє Синьовидне, с. м. т. Сколівського р-ну Львівської обл., положене у Високому Бескиді б. впадіння р. Опору в р. Стрий; 4 900 меш. (1965). Деревообробні підприємства. Збереглися залишки слов. городища 8–9 вв. У літописах С. В. відоме з 1241 п. н. Сичоводсько.

Синельников Кирило (1901–66), фізик родом з Павлограду (нині Дніпропетровська обл.), д. чл. АН УРСР (з 1948). По закінченні ун-ту в Симферополі (1923) викладав фізику в Баку, працював у ляблораторіях А. Йоффе у Ленінграді (1924–28) та Е. Резерфорда в Англії (1928–30). З 1930 — керівник відділу фізики атомного ядра у Фізико-Техн. Ін-ті у Харкові (з 1944 — його дир.). Бл. 200 наук. праць та винаходів, що стосуються фізики діелектриків, напівпровідників, фізики і техніки високих напруг, ядерної фізики, фізики та техніки вакууму. С. високоталановитий експериментатор і винахідник, досконалий знавець ядерних дослідів та організатор досл. праці, творець школи фізиків-ядерників.

К. Синельников

Синельникове (V–16), м. положене на території Запор. гряди, р. ц. Дніпропетровської обл.; 32 700 меш. (1975); зал. вузол. Зав.: мех., залізо-бетонних конструкцій, металогосп. товарів, порцеляновий, будів. матеріялів, консервний; швейна фабрика, підприємства для обслуговування зал. транспорту. С. виникло на поч. 19 в. Зростання ч. меш.: 1897 — 2 900, 1926 — 12 600, 1939 — 23 000, 1959 — 28 000.

Синельніков Іван († 1789), виходень з коз. старшини Острогозького полку (1732 — сотник того полку), ген.-майор, будівничий м. Катеринослава (1783), один з найближчих помічників кн. *Потьомкіна*; 1776–78 воєвода Слов'янської і Херсонської провінцій; правитель Катеринославського намісництва (1783–88). Дістав великі мастки на Півд. Україні. Небіж рос. поета Г. Державіна й приятель В. *Капніста*, С. та його нащадки були посвоячені з кількома старшинськими родами кол. Гетьманщини, зокрема з *Селецькими* і Вишневськими.

Синенька-Іваницька Іванна (* 1901), співачка, лірико-драматичне сопрано, родом з гал. Поділля, закінчила Празьку Консерваторію (1927), спеціялізувалася у Мілані (у Келлінс де Рівальта-Ріпа). Концертувала у Празі, Відні, Берліні, у м. Галичини і Буковини. Солістка укр. театру в Ужгороді.

Синець (Abramis ballerus), риба родини коропових. Довж. до 30 см (іноді більше), вага до 1 кг (найчастіше 200–300 г). Поширений у річках і великих оз. басейнів Балтицького, Каспійського, Чорного й Озівського морів. Об'єкт промислу. На Україні малочисельний.

Синиця (Parus), рід птахів ряду горобиних. Довж. тіла 10–17 см, вага 8,5–22 г. На Україні 7 осілих видів. З них найпоширеніші: С. велика (P. major L.), С. блакитна, або лазурівка (P. coeruleus L.), С. чубата (P. cristatus L.), гаїчка болотяна (P. palustris L.). Живляться комахами, корисні.

Синиця, р. на Придніпровській височині, ліва притока Бога; довж. 79 км, сточище — 765 км².

Синицький Володимир (* 1896), маляр-пейзажист з Одещини; закінчив Одеський Художній Ін-т (1928); пейзажі «Біля вікна» (1926), «Рання весна» (1929), «Одеса. Міський сад» (1947), «Рідні береги. Околиці Одеси» (1956), «Зима» (1962), «Пейзаж» (1971) та ін.

Синицький Максим (1882—1922), гром. і культ.-осв. діяч, за фахом правник. Засновник і гол. Укр. Клюбу і «Просвіти» в Києві (1905—06), адміністратор і співр. газ. *«Рада»*, засновник (разом з В. Королевим-Старим і М. Левицьким) і гол. керівник в-ва *«Час»* у Києві з 1908.

Синод (з грец. сінодос — зустріч, зібрання, нарада), вища колеґіяльна церк. установа для вирішення важливіших справ під головуванням ієрарха. На Україні з давніх-давен С. прийнято називати собором, і тільки в Укр. Кат. Церкві останніми часами деякі автори назву собор прикладають лише до Вселенського Собору (див. *Собор*), а для ін. (вужчих) церк. зібрань вживається назва С., напр., Берестейський С. (1596), Замойський С. (1720), Львівський С. (1891) тощо. С. укр. мовою прийнято називати діючі у Сх. Церквах т. зв. постійні С., які є або виконавчим органом правління помісної Церкви, або тільки дорадчим, залежно від правопорядку тієї чи тієї Церкви. Вони звич. складаються з кількох обраних чи призначених еп., що збираються під головуванням свого найвищого ієрарха (патріярха, верховного архиеп. чи католікоса). У Рос. Імперії у 1721—1917 діяв як найвищий орган управління Рос. Правос. Церкви, замість патріярха, — т. зв. *Святіший Правительствующий С.;* з відновленням Моск. Патріярхату Святіший С., як і в ін. правос. Церквах, став допоміжним виконавчим органом патріярха. В Укр. Правос. Церкві були намагання мати свої постійні С., напр., у Польщі (1922—39),

на Україні (під час війни 1941—44) і на еміґрації в УАПЦ (1946—49). Тепер справами УАПЦ керує т. зв. Вище Церк. Управління чи Церк. Рада.

В Укр. Кат. Церкві постійні С. стали актуальними тільки по проголошенні Сх. Церк. Права про Особи (1957), після чого постійні С. помісної Церкви складаються з голови тієї Церкви та 4 єпископів, з яких два входять за правом старшинства, одного обирає єпископат, а одного призначає патріярх чи верховний архиєп. Подібний до них постійний С. обрано 1972 в Укр. Кат. Церкві з осідком у Римі.

У прот. Церквах С. звич. є єдиним керівним органом. *о. І. П.*

Синодальна Церква, одна з назв реформаторського руху в Рос. Правос. Церкві у 1920-их рр. з відповідником на Україні — Укр. Правос. (Синодальна) Церква (відома п. н. *«Живої Церкви»*). Ближче див. *Обновленці.*

Синодик, звич. список померлих для поминання за богослужбами в церкві (також поминальник) і в окремому значенні, список єретиків, яких виклинали у «Чині неділі православія» у першу неділю В. посту.

«Синоніма Славенороссская», анонімний рукописний словник з другої пол. 17 в. (понад 5 000 слів) ділової укр. мови (з латинізмами, ц.-слов'янізмами й численними польонізмами та кальками з них), з помилками переписаний з невідомого оригіналу й оправлений з «Граматикою» М. Смотрицького (1619) кол. бібліотеки Києво-Печерської Лаври, виданий П. Житецьким у додатку до «Очерк литературной истории малорусского наречия в 17 в.» (1889); і в укр. перекладі «Нарис літ. історії укр. мови в 17 в.», 1941) та окремо В. Німчуком («Лексис Л. Зизанія. С. С.», 1964). Автор, що походив, мабуть, з півн. Лівобережжя, спирався на «Лексикон . . .» П. Беринди (його півд.-зах. лексику здебільша оминав) та словник укр.-латинський А. Корецького-Сатановського й Є. Славинецького. Мову досліджували Я. Янув і В. Німчук.

Синоніми, слова й фразеологізми, різні звуковою формою, але близькі або тотожні значенням: 1) з незначною зміною значеннєвого обсягу й словосполучної комбінаторики (по́ле — рілля́ — ни́ва: зао́ране по́ле, — на ріллі́, ни́ва, але лиш по́ле по́пису, на наро́дній ни́ві); 2) з різним емоційним забарвленням (заку́тина — закапе́лок — діра́ 'глухе село́'); 3) контекстові С., що тільки в певному контексті є С. (ішов і враз *простягну́вся* як до́взгий 'упав') і легко переходять в емоційні С.; 4) абсолютні або дублети з тотожним значенням (гідроге́н — во́день, шофе́р — водій, — зокрема у випадках професіоналізмів і термінологізмів), що виникають здебільша в наслідок нашарування різнодіялектних чи різномовних слів (госпо́дар — хазя́їн; риска́ль — за́ступ — горо́дник — лопа́тка), поки мововжиток їх не розділить у 1 групі. Синоніміку вивчають *семантика* й *лексикологія.* «Короткий словник синонімів укр. мови» склав Пилип Деркач (4 279 синонімічних рядів, частково зі стилістичними позначками, К. 1960). «Матеріяли до синонімічного словника укр мови», зібрані Андрієм Багметом, друкувалися в ж. «Вітчизна» (1959, ч. 2 — 1962, ч. 7). Синоніміку Т. Шевченка досліджував В. Ільїн, М. Коцюбинського — Л. Паламарчук, І. Франка — І. Ощипко, Л. Українки — І. Олійник, М. Рильського — Г. Колесник.

Синопсис, огляд укр. і сх.-евр. історії, скомпонований у другій пол. 17 в. С. починається від давніх слов'ян і сягає другої пол. 17 в., присвячуючи особливу увагу Київ. Русі. У додатку до С. вміщено перелік (розпис) князів, гетьманів і митр. Автор С. докладно невідомий, хоч здебільша приписують його архимандритові Інокентієві *Ґізелеві.* С. вживано було як підручник історії не тільки у сх., але й у півд. слов'ян. Почавши від першодруку (1674), С. перевидано бл. 30 раз.

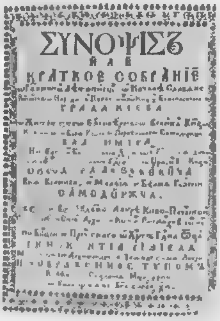

Перша сторінка Синопсису (1680)

Синтакса (також синтаксис, складня), ділянка *граматики,* що вивчає *словосполучення* та *речення,* їх будову, типи й об'єднання в надфразні одиниці, ролю й значення частин мови та граматичних форм у реченні в синхронному й діяхронному (іст.) перекрої.

Середньовічна схоластика й просвітницькі ідеї універсальної граматики, спільної всім мовам, тісно зв'язували С. з логікою й філософією. З греко-латинських граматик перебрала в нас цю науку граматика ц.-слов. мови М. *Смотрицького* (1619), а через поль., нім. й оперті на них рос. граматики Н. Ґреча (1829), А. Востокова (1831) та ін. і перші гал. граматики 19 в. На противагу цьому, почасти під впливом романтизму, зверталася до фактів живих мов порівняльна С. слов. мов словінця Ф. *Міклошіча* (1868—74), що однак обмежилася наукою про частини мови („кляси слів") та про форми слів. З школи Міклошіча вийшли його гал.-бук. учні М. *Осадца* (1862), О. *Огоновський* (1889),

С. *Смаль-Стоцький* (1893, 1913) та ін., що були одначе не вільні від впливів логістичної С. (зокрема росіянина Ф. Буслаєва).

Нове слово в С. сказав О. *Погебня* («Из записок по русской грамматике», 1 вид. в 4 ч. 1874—1941, перевидано 3 ч. 1958–68), що сполучив ідеї нац. романтизму (В. Гумбольдт) з суворою методою позитивістичного характеру і поклав своїм вченням про частини мови, дієприслівник, складений присудок і «другі відмінки» в реченні основи під іст. С. слов., а передусім сх.-слов. мов з великою увагою до укр. мови. Його учнем був Д. Овсянико-Куликовський і ін. Нац.-романтична настанова позначилася на дослідах С. окремих відмінків Є. *Тимченка* (1913—28). Подібного підходу дотримувалися В. *Сімович* (у «Граматиці», 1918), І. *Огієнко* («Складня укр. мови», 1936) й ін. О. *Курило* («Уваги до сучасної укр. літ. мови», вид. 1923, особливо вид. 1925), М. *Сулима* («Укр. фраза», 1926), М. *Гладкий* («Наша газетна мова», 1928), С. *Смеречинський* («Нариси з укр. синтакси», 1932) сполучили опис з нормуванням; протидіючи механічному переношенню традиційних і рос. та поль. конструкцій, виниклих на ц.-слов., латинських і нім.-франц. зразках, гол. в публіцистично-діловому й наук. стилях, вони ставили ідеалом нар.-фолкльорні відповідники таких конструкцій. Компромісове становище зайняв О. *Синявський* («Норми укр. літ. мови», 1931). Зах.-евр. методи К. Фослера й структуралізм Ф. де Соссюра, К. Бюлера та ін., а також психологізм В. Вундта — О. Шахматова позначилися на концепції деяких учнів Л. *Булаховського* (М. Перегінець у «Підвищеному курсі укр. мови» 1930, й ін.).

Від репресій 1930-их рр. урятувалося, крім Булаховського, лише кілька осіб з наймолодшого покоління мовознавців; по шкільних підручниках почали реалізувати і в С. наближення до рос. мови та логістичну концепцію рос. підручників (В. Ваценко, А. Загродський та ін.). Синтаксичну концепцію Л. Булаховського (підготовлюваний від 1940, а виданий 1951 у 2 тт. акад. «Курс сучасної укр. літ. мови» з С. простого речення Ю. Шевельова, підписаною ред., і С. складного речення О. Вержбицького) характеризує розробка питань речення, його членів, зв'язків у ньому та його еквівалентів (згодом і словосполучень) у дусі О. Шахматова й О. Пєшковського. Вона відображена й у високошкільних підручниках Б. Кулика (1961, «С. складного речення», 1963), М. Івченка («Сучасна укр. літ. мова», 1960) та ін. Збірний акад. (за ред. І. Білодіда) курс «Сучасна укр. літ. мова» («Синтаксис», 1972, за ред. О. *Мельничука)* в куди більшій мірі спирається на О. Пєшковського, Л. Щербу й зокрема В. Виноградова (в розробці науки про синтагми). Щоб викликати враження об'єктивности, застосовано тут статистичні обрахунки, при зовсім суб'єктивному й офіц.-нормативістичному доборі аналізованих текстів, без уваги на часове й територіяльне розшарування мови; до стилістики віднесено С. т. зв. „усного мовлення" (провінційна мова, звана «побутове усне мовлення»), а мову укр.-рос. білінґвів подано як «літ. усне мовлення»; тим обійдено синтетичний опис. С. говірок (також передміських) і нар. творчости. Настанова на русифікаційну нормативність дозволила редакторам і авторам цього курсу зовсім промовчати небажаних авторів і небажані в С. конструкції як «діялектні» чи «архаїчні». Свої погляди на синтагми й словолад у них застосував О. Мельничук у кн. «Розвиток структури слов. речення» (1966).

Література: Dlbrück B. Vergleichende Syntax der indogermanischen Sprachen. Страсбурґ 1893; Грунский Н. Очерки по истории разработки синтаксиса славянских языков. 3 чч. Юр'єв-Н. 1910-11; Виноградов В. Из истории изучения русского синтаксиса. М. 1958; Шевельов Ю. Покоління 20-их рр. в укр. мовознавстві. ЗНТШ, 173. Париж-Чікаґо 1962; Бутрин М. Мова і стиль укр. письменників. Бібліографічний покажчик літератури за 1953-64 рр. Л. 1966; Зб. Мовознавство на Україні за 50 рр. К 1967. Див ще бібліографію при ст. *Славістика на Україні*, *Укр. мова*.

Синтетичних Надтвердих Матеріялів та Інструменту Український Науково-Дослідчий Конструкторсько-Технологічний Інститут Держпляну, н.-д. установа у Києві. Створений 1961 на основі кол. Укр.-Крим. відділу Всесоюзного тресту «Союзтвердосплав», який існував з 1932, пізніше у Києві. З 1963 діє як гол. ін-т в СССР у ділянці створювання нових надтвердих матеріялів. 1933–34 ін-т розробив нові інструменти для ударно-пневматичного буріння і впровадив їх у вжиток. 1961 розробив вперше в СССР технологію пром. виробництва синтетичних алмазів і з 1963 ввів їх у продукцію; 1966 вони вживались у понад 3 600 різних ін-тах та фабриках СССР.

«Син України», інформативний тижневик для кол. вояків УНР, вид. Укр. Військ. Місії у Варшаві 1920–21; ред. М. *Вороний*, співр. А. Коршнівський і М. Букшований.

Синцов Дмитро (1867–1946), математик родом з Вятки, д. чл. АН УРСР (з 1939); 1899–1903 — проф. Вищої Гірничої Школи в Катеринославі, з 1903 — Харківського Ун-ту і (з 1929) дир. його Ін-ту Математики і Механіки. С. автор понад 250

праць (у тому ч. 60 монографій і посібників); основні праці стосуються геометричної теорії диференціяльних рівнянь (теорії конексів), а також диференціяльної геометрії (інтеґральні криві рівнянь Пфаффа і Монжа); довголітній (з 1906) гол. Харківського Матем. Т-ва. С. мав чималий вплив на виховання математиків Харківщини (очолював Харківську школу геометрів), ставився прихильно до укр. культури і спричинився до опрацювання укр. матем. термінології і фразеології.

Д. Синцов

Література: Наумов И. Дмитрий Матвеевич Синцов. Біо-бібліографія, стор. 57—71, Х. 1955.

Синцов Іван (1845—1914), геолог, у 1871–1900 проф. Одеського Ун-ту; праці присвячені стратиграфії та палеонтології мезозойських і кайнозойських відкладів Півд. України, Молдавії і Поволжя.

Синюк Іван (1866–1953), письм. родом з Буковини, там таки працював учителем нар. шкіл; у творах змалював життя бук. селян. Зб. новель і нарисів: «Образки з природи» (1897), «Образки з життя і природи» (1899); п'єси «Мужики» (1901), «Чесна Вероня» (1933) та ін. Співр. *«Крейцарової Бібліотеки»* (1902–08).

Синюха, р. на Придніпровській височині, ліва притока Бога. Утворюється від злиття р. В. Висі та Тікича; довж. 111 км, сточище — 16 725 км². Ширина річища у верхній течії 45–50 м, у нижній — до 90 м. Місцями утворює пороги й перекати. На С. збудовано кілька ГЕС. Гол. притоки: права — Ятрань, ліві — Сухий Ташлик, Чорний Ташлик.

Синюха блакитна (Polemonium coeruleum L.), багаторічна рослина з родини синюхуватих. Росте на вологих луках, по чагарниках, на ліс. галявинах. Містить сапоніни; С. застосовують як відхаркувальний засіб при гострих хронічних бронхітах, має також болетамувальні й заспокійні властивості.

Синявський Антін (1866 — бл. 1949), історик й економіст, педагог і гром. діяч, родом з Київщини. По закінченні Київ. Ун-ту (працював під проводом В. Антоновича), продовжував студії в Одеському Ун-ті і за кордоном (Німеччина). Чл. Одеської Громади, мав зв'язки з Галичиною (зокрема з І. Франком) і під різними псевд. (Катран А., Скраглюк Х. та ін.) друкував ст. в гал. періодичних вид. 1890-их рр. («Народ», «Зоря» тощо). З поч. 1900-их рр. у Катеринославі — дир. Комерційної школи й заступник гол. Катеринославської Вченої Архівної Комісії та ред. її «Летописи» (I–X, 1904–15), у якій містив свої праці з історії та археології Півд. України; 1918–19 — дир. Департаменту сер. шкіл Мін-ва Нар. Освіти України; у 1920-их рр. проф. високих шкіл у Києві — Ін-ту Нар. Освіти, Ін-ту Нар. Госп-ва та ін. (викладав екон. географію, статистику й ін. предмети), наук. співр. УАН (працював в Іст. Секції, Комісії Сходознавства і Комісії Дніпрельстану — був її керівником); у 1930-их рр. провадив пед. роботу на Дал. Сході та в ін. місцевостях. Помер у Симферополі. Праці з ділянки економіки й екон. географії України («Екон. р-н та екон. ляндшафт», «Близький Схід і Україна», «Украинская спиртовая промышленность и восточные рынки» й ін.), досліди й спогади про В. Антоновича, П. Тутківського, Л. Добровольського, Д. Сигаревича та ін.; ст. і рецензії в екон. й ін. журн. — укр., рос. та (до 1917) закордонних (зокрема поль. і нім.).

А. Синявський

О. Оглоблин

Синявський Володимир (* 1932), спортсмен-борець (вільного стилю, легкої ваги), заслужений майстер спорту СССР (з 1960). родом з Харківщини. 1962 закінчив Київ. Ін-т Фізичної Культури, з 1955 був п'ять разів чемпіоном УССР, з 1957 — 4 рази чемпіоном СССР. Здобув золоті медалі у змаганнях за кубок світу (1958) і першість світу (1959, 1961) та срібні медалі на XVII Олімпійських іграх (1960).

Синявський Олекса (1887–1937), визначний укр. мовознавець, провідний діяч у нормуванні укр. літ. мови 1917–31, фактичний ред. остаточного тексту «Укр. правопису» 1927. Закінчив Харківський Ун-т як учень С. Кульбакіна. 1920–27 викладав у Харківському Ін-ті Нар. Освіти, з 1928 — керівник діялектологічної комісії УАН і проф. Київ. Ун-ту та Пед. Ін-ту. Заарештований 1934, загинув на засланні. У діялектології виступив за елементи фонологічного принципу проти суб'єктивізму епігонів молодограматизму (Брок, Йогансен та ін.): «Діялектологічний порадник» (1924), «З укр. діялектології» (1929). «Замітка про мову с. Любеча» (1934). З історії літ. мови присвятив праці мові Сковороди (1924), Котляревського (1929), а надто, ґрунтовні розвідки мові Шевченка за його автографами (1925, 1931), а також історії укр. правопису (1931). Синтезою праці С. над унор-

муванням укр. літ. мови в дусі поєднання нар. основ і європеїзму були його «Норми укр. літ. мови» (1931). Кн. була підготована працею С. над підручниками для дорослих («Украинский язык» 1918, 5 видань) і для школярів, що максимально прислужилися популяризації норм новітньої літ. мови, а також його розвідкою «Спроба звукової характеристики укр. мови» (1929). *Ю. Ш.*

Синяк (V–5), верх у сх. *Ґорґанах* у сточищі Прута, висота – 1 664 м.

Синяк, бальнеологічний курорт б. *Чинадієва* Закарп. обл.; сірко-водневі сульфатно-кальцієво-натрієві мінеральні води.

Синяк (Echium L.), рід дворічних жорстоколистих рослин з родини шорстколистих. На Україні 4 види; найпоширеніші: С. звичайний (E. vulgare L.) на кам'янистих схилах, у степах, на сухих луках і як бур'ян б. доріг і жител, у посівах на полях. Звич. по всій Україні. Листя має вітамін С; насіння містить 27,9% олії і являє собою цінну сировину для лако-фарбної промсти. Квітки можна використовувати для вироблення червоної фарби; С. червоний (E. rubrum Jack), по степових схилах, кам'янистих місцях, ліс. галявинах і в соснових лісах. Кору його коренів можна використовувати для фарбування тканин в карміново-червоний колір. Обидва види – цінні медоноси.

Синькевич Юлій (* 1938), скульптор родом з Києва; закінчив Київ. Художній Ін-т (1962; учень М. *Лисенка*); станкова (композиції, портрети) і монументальна скульптура; співавтор пам'ятника Т. Шевченкові в Москві (ґраніт; 1964), меморіяльного комплексу «Героям Мелітополя» (1967) та ін.

Синьовирське озеро, Синевир, оз. в півд. частині Ґорґанів, в сточищі р. Теребլі; площа 0,07 км², глибина до 20 м. С. о. утворилось в наслідок загачування річкової долини гірськими породами. С. о. та його околиці – осередок туризму.

Синьовирське озеро

Синьожупанники, сині дивізії (назва від кольору уніформи), дві укр. дивізії, зформовані після Берестейського миру на підставі договору укр. мирової делеґації з Німеччиною (заходами Союзу Визволення України) з укр. полонених з таборів у Німеччині: Раштат, Вецляр, Зальцведель. Кожна С. д. мала 4 піхотні полки (по 1 200 старшин і вояків) і 1 гарматний. Командиром 1 С. д. був ген. В. *Зелінський*; остаточне її зформування відбулося у м. Ковелі (Волинь) і в сер. березня 1918 вона переїхала до Києва. Наказом військ. мін. УНР О. Жуковського вона мала бути розформована, але ще перед тим її роззброїли німці напередодні гетьманського перевороту 29. 4. 1918. Також була розпущена 2 С. д., зформована у с. Голобах на Волині, перед її переїздом на Україну. Чимало синьожупанників відограло позитивну ролю у держ. житті України і увійшов до ін. військ. формацій. Спроби відновлення С. за Директорії довели лише до створення 7 Синього полку в складі *Третьої Залізної стрілецької дивізії.*

Дефіляда Синьої Дивізії в Києві (березень 1918)

Сип білоголовий (Gyps fulvus Habl.), птах родини яструбових, голова і шия вкриті пухом, а не перами. Довж. до 1,28 м, розмах крил до 2,9 м, вага до 12 кг. С. б. поширений у Півн. Африці, Півд. Европі, у Центр. і Зах. Азії. На Україні осілий гніздовий птах у Крим. горах, випадково залітає в ін. обл.; недавно гніздився в Карпатах і на Дністрі. Рідкісний птах; охороняється законом.

Сиповський Василь (1872–1930), рос. історик літератури, чл.-кор. АН СССР, родом з Києва. Праці про повість 17–18 вв. та про письм. 19 в.; укр. мовою «Україна в рос. письменстві 1801–50» (1928).

Сипуха (Tyto alba Scop.), птах родини сипухових, ряду совоподібних. Довж. 33–39 см, вага 241–355 г. На Україні гніздовий птах Закарпаття і зах. та центр. частини Лісостепу. Корисний птах (живиться мишовидними гризунами).

Сиракюзи (Syracuse), м. в ЗДА у центр. частині стейту Ню-Йорк, 197 000 (з передмістями 637 000) меш. (1970), у тому ч. бл. 15 000 (у 1930-их рр. 4 000) українців. Перші українці прибули до С. з сх. Лемківщини у 1880-их рр. Укр. кат. парафія заснована 1900, укр. правос. — 1950. При парафіях існують цілоденні або доповнювальні укр. школи; низка укр. орг-цій; при Сиракюзькому Ун-ті є укр. студентська громада.

Сиркін Михайло (* 1922), архітект нар. у Харкові; закінчив Київ. Інженерно-будівельний Ін-т, працює в проектних установах Києва. Співавтор споруд Будинку техніки (1950–53) і адміністративного будинку (1957) у Ворошиловграді, обчислювального центру та Ін-ту економіки Держпляну УРСР (1968), комплексу будівель Ін-ту надтвердих матеріялів (1969) — у Києві, станцій Київ. метрополітену: «Університет», «Політехн. Ін-т» і «Святошине».

Сирник Іван (1904–72), укр. гром. діяч у Канаді родом з Етелберту (Манітоба); учитель нар. шкіл, ректор Ін-ту ім. П. Могили в Саскатуні (1943–47); провідний діяч *Союзу Українців Самостійників* (1950–52 — його гол.) і багаторічний ред. його органу *«Укр. Голос»* (з 1947) у Вінніпезі, ген. секретар *Комітету Українців Канади* (з 1948) і секретар Президії *ПАУК* (з 1955), чл. Секретаріяту Світового Конґресу Вільних Українців; чл. консисторії Укр. Греко-Правос. Церкви в Канаді (з 1951).

І. Сирник

Сиров Пилип (* 1905), економіст родом з Харківщини; у 1952–67 працював у Харківському С.-Г. Ін-ті ім. В. Докучаєва, згодом проф. Одеського Ін-ту Нар. Госп-ва. Праці С. присвячені питанням госп. розрахунку і рентабельності виробництва у колгоспах.

Сироїжка (Russula Pers.), рід шапинкових грибів порядку пластинчастих (Agaricalis). Шапинка їх опукло-плескага або ввігнуто-розпроста, яскраво забарвлена, м'якуш крихкий, солодкий або пекучоїдкий. На Україні — бл. 50 видів, більшість з них їстівні. Ростуть у мішаних, рідше в шпилькових лісах. Найпоширеніші: С. біла (R. delica Fr.) і С. їстівна (R. vesca L.). С. становлять не менш однієї третини врожаю всіх їстівних грибів. Назва С., мабуть, від того, що засолені С. швидко стають придатними до їдження.

Сирокомля Владислав, див. *Кондратович* Людвік.

Сиротенко Григорій (1884–1925), політ. діяч, адвокат; чл. УСДРП, 1914–17 співр. Союзу Визволення України в таборі полонених у *Раштаті*, 1919 товариш мін. військ. справ в кабінеті С. *Остапенка* та виконуючий обов'язки мін. військ. справ в кабінеті Б. *Мартоса*.

Сиротенко Олександер (* 1897), маляр родом з с. Ворожби (тепер Сумської обл.); закінчив Київ. Художній Ін-т (1927; учень Ф. *Кричевського*) і в ньому ж викладач (з 1934) і проф. (1947–69); чл. АХЧУ (1928–29) і УМО (1929–31). Твори: «Відпочинок» (1927), «Родина робітника» (1929), «Устим Кармелюк» (1938), «Поле» (1949), «Біля могили Т. Шевченка» (1960), «Над Дніпром» (1970) та ін.

Сиротинін Микола (* 1896), патофізіолог родом з м. Саратова; чл.-кор. АН УРСР (з 1939), д. чл. Академії Мед. Наук СССР (з 1957). Працював у Саратові, Москві, Казані; з 1934 у Києві на керівних постах у ряді ін-тів АН УРСР, зокрема 1934–53 очолював відділ Ін-ту Експериментальної Біології та Патології ім. акад. О. Богомольця, як також відділ імунології Укр. Н.-Д. Ін-ту Туберкульози, з 1946 — відділ Ін-ту Клінічної Фізіології АН УРСР. У 1955–61 проф. патофізіології Київ. Мед. Ін-ту. Праці С. (понад 200) присвячені питанням імунології, алерґії, реактивности, висотної фізіології, гіпоксемії, порівняльній патології запалень, методології та історії медицини (з них низка монографій); укр. мовою «Життя на висотах і хвороба висоти» (1939).

Сиротюк Микола (* 1915), літературознавець і письм. родом з Вінниччини. Закінчив Одеський Ун-т; працював в Ін-ті Літератури АН УРСР, з 1966 — проф. Театрального Ін-ту й Ін-ту Іноземних Мов у Києві. Основні праці присвячені укр. літературі сов. доби: «Укр. іст. проза за 40 рр.» (1958), «Іван Микитенко» (1959), «Укр. радянський іст. роман» (1962), «Зінаїда Тулуб» (1968) та ін. Зб. оп.: «На дорогах тернистих» (1961), романи «Побратався сокіл» (1964), «Забіліли сніги» (1975); повість «Серце кликало» (1971) й ін.

Сироцинський Костянтин (1902–62), економіст-аґрарник родом з Ковеля (Волинь); проф. Київ. С.-Г. Ін-ту. Публікації з питань спеціялізації сіль.-госп-ва, зокрема зах. обл. України, у тому ч. Полісся (1954–58).

Системи хліборобства, сукупність аґротехн. і орг.-госп. заходів для підтримання й підвищення родючости ґрунту з метою збільшення урожайности с.-г. культур і зменшення коштів продукції. С. х. постійно змінюються відповідно до змін в аґротехніці, введення нових родів с.-г. рослин, а також залежно від природних умов і сусп.-госп. перетворень. С. х. мож-

на поділити на примітивні, екстенсивні та інтенсивні. До примітивних С. х. належать залежна, вирубно-вогнева й перелогова; при них використовується під посів ледве до 25% землі, а родючість ґрунту відновляється за рахунок природних процесів; вони можливі у країнах з великими запасами вільних земель і рідким заселенням. Залежна С. полягала в тому, що рослини вирощувалися на одному місці до повного виснаження ґрунту, після чого поле залишали й бралися за обробіток незайманих ділянок. У ліс. і лісо-степ. р-нах розвивалася вирубно-вогнева С., при якій нові ділянки під с.-госп. культури освоювалися після вирубання чи спалювання лісу. Обидві ці системи переважали на укр. землях за ранньої доби. За княжої доби панівною стала *перелогова* С., у якій цю саму ділянку оброблювано вдруге після відпочинку впродовж 10–15 рр. Але вже за Київ. Руси-України в міру згущення населення переліг поступово скорочувався до 3–4 рр., а далі перелогову С. замінила екстенсивна *парова* С. — дво-, а згодом трипільна (чистий пар, озимина, ярина), яка краще забезпечувала прохарчування населення порівняно з попередніми. Ця С. х. протрималася на Центр. і Сх. Землях до 1920-их рр. Поодинокі С. х. засвоювалаися повільно, і на Україні деколи діяли в той самий час різні С. х. (напр., у другій пол. 19 в. переважала трипільна С., на півд. сх. панівною була переліжна, у Галичині — сівозмінна; винятково на Поліссі залишилися рештки вирубно-вогневої). Тепер панівною на Україні є *сівозмінна* С., при якій майже вся рілля є під засівами, а с.-г. культури на тій самій зем. площі чергуються протягом ряду років (т. зв. ротація) за заздалегідь визначеним пляном. *Р. М.*

Сисуненко Віра (* 1910), майстер декоративного мистецтва, родом з с. Дігтярів на Чернігівщині; інструктор ткацького цеху на фабриці мист. виробів того ж с. За її проєктами, у дусі нар. традиції виробляються плахтові килимки і тканини та експонуються на виставках СССР і за кордоном.

Сисуненко Параска (* 1915), майстер декоративного ткацтва, родом з с. Дігтярів на Чернігівщині. Плахтові килимки і тканини її роботи експонуються в СССР і за кордоном.

Ситенко Михайло (1885–1940), хірург-ортопед, травматолог, нар. в с. Рябушках нині Сумської обл.; чл.-кор. АН УРСР (з 1934). По закінченні мед. фак. Харківського Ун-ту працював у Харківському Жін. Мед. Ін-ті; 1914–18 на військ. службі, з 1921 — гол. лікар Харківського Медико-Мех. Ін-ту, з 1926 — дир. Харківського н.-д. ін-ту ортопедії та травматології і керівник першої на Україні катедри ортопедії при Харківському ін-ті вдосконалення лікарів; засновник і ред. журн. «Ортопедия и травматология» (1927–41). С. створив нові форми травматологічних лікувальних установ на Україні, працював у галузі воєнно-польової хірургії, кісткової пластики, травматології, опрацював низку оригінальних операцій. Ім'я С. 1940 надано Укр. Н.-Д. Ін-ту ортопедії та травматології у Харкові.

О. Ситенко

Ситенко Олексій (* 1927), фізик родом з Чернігівщини, чл.-кор. АН УРСР (з 1967). По закінченні Харківського Ун-ту (1949) працював у ньому асистентом, доц. і проф. теоретичної фізики. З 1965 очолює катедру теорії ядра та елементарних частинок у Київ. Ун-ті; тепер завідує відділом Ін-ту теоретичної фізики АН УРСР. Досліди з ділянок ядерної взаємодії та процесів у плазмі. Понад 100 друкованих праць.

Ситківці (V–9), с. м. т. на сх. Поділлі Немирівського р-ну Вінницької обл., 4 600 меш. (1966); цукроварня (заснована 1866). С. відомі з 1629. У С. 6. 11. 1919 укладена умова про перехід Укр. Гал. Армії до Добрармії. Залишки фортечних земляних валів 17 в.

Ситник (Juncus L.), рід рослин з родини ситникуватих, однорічних або багаторічних, у останніх кореневище коротке або подовжене, що утворює дернинки, або повзуче з циліндричними стеблами і піхвяними листками. Суцвіття розгалужене, рідше головчасте. На Україні 29 видів. Ростуть на вогких місцях, луках, по берегах водойм. Найпоширеніші: С. розлогий(J. effusus F.); С. пониклий (J. inflexus L. = J. glaucus Ehrn); С. Леєрса (J. Leersii Marss. = J. conglomeratus L. p.p.).

Ситник Євгенія (1895–1975), уроджена Онуферко родом з Тернополя, з 1927 у Канаді: гром. діячка, за фахом учителька. Співзасновниця *Орг-ції Українок Канади ім. О. Басараб* (1930), *Комітету Українок Канади* (1944) та ін.; ред. стор. ОУК у газ. *«Новий Шлях»* (до 1950), почесний чл. СФУЖО (з 1973).

Ситник Костянтин (* 1926), фізіолог рослин родом з Луганського. д. чл. АН УРСР (з 1973; з 1974 її віцепрез.), дир. Ін-ту Ботаніки ім. М. Холодного АН УРСР, гол. ред. «Укр. Ботан. ж.». Понад 120 праць з фізіології та біохемії росту рослин, енвайронменталістики, реґуля-

торних механізмів ростучої клітини й ін. «Взаємодія органів у рослин», монографія «Физиология корня» (співавтори Людмила Мусатенко і М. Книга) та ін.

Ситник Михайло (1920–59), поет родом з Київщини. 1941 співробітничав у київ. ж. *«Літаври»*, з 1943 на еміґрації. Зб. поезій «Від серця» і «Нові обрії» (1942), «Відлітають птиці» (1946), віршована повість «Залізничий сторож» (1946), зб. «Цвіт папороті» (1975); поезії, фейлетони й гуморески у періодичній пресі. Помер у Чікаґо.

Ситник Олександер (* 1920), скульптор з Батурина на Чернігівщині; закінчив Ін-т ім. І. Рєпіна Академії Мистецтв СССР (1950); станкова («Смольний», 1950; «Захисники Брестської фортеці», 1958) і монументальна (пам'ятники в Дніпропетровському студентам, що загинули на війні, 1967; М. Ломоносову, 1970, обидва з ґраніту) скульптура.

Ситник Петро (* 1939), графік родом з Криворіжжя; ліноґравюри: «Промисел» (1965), «Рибачки», «Шахтарський край», «Простір» (всі 1968); серії «Біля самого синього моря» (1965–66), «Індустріяльний Кривбас» (1967–69), «Криворіжсталь» (1970–71) та ін.

Сифіліс, хронічна інфекційна венерична хвороба, що вражає всі органи і тканини людського тіла; збудник С. — бліда спірохета, відкрита 1905 нім. ученими Ф. Шавдіном і Гофманом.

С. відомий вже з неолітичного періоду, епідемії С. у Европі — з кін. 15 і поч. 16 вв. На Україні відомий з кін. 15 в. До 1914 показник захворювання на С. коливався між 40–150 на 10 000 людности (особливо ним були уражені Гуцульщина і приморські м.), під час першої світової та громадянської воєн він підвищився по деяких м. до 300. У наслідок активної боротьби з венеричними хворобами, відкриття мережі противенеричних диспансерів, запровадження лікування антибіотиками та обов'язкового його лікування цей показник зменшився: у 1924–25 до 46–87, у 1960-их pp. до 1,2–1,5 (лише нові хворі). Докладніше див. *Венеричні хвороби.*

У лікувальниках (зельниках) 16–17 вв., якими користувалися на Україні, є вже поради щодо лікування С. С. Венечанський у 1776 видав один з перших підручників про попередження та лікування С.; про С. писали з кін. 18 і на поч. 19 в. Г. Узоголенко, Х. Березинський, І. *Орлай,* Виражевич, Опроткович, М. Еллінський, М. Петровський. П. *Заблоцький-Десятковський* видав у 1857 підручник «Руководство к изучению и лечению сифилитической болезни».

Вивчення збудника С., його діягностики, перебігу, профілактики, лікування провадили у 19–20 вв. укр. вчені: Д. *Заболотний* (який ще до Шавдіна і Гофмана спостерігав збудника С.), І. *Мечников,* В. *Високович,* Є. *Главче,* О. *Тижненко,* О. *Каришева,* О. *Кричевський,* Л. Соболев, О. *Федоровський* та ін. З 1901 до 1918 у Харкові за ред. проф. І. Зеленева виходив «Русский журнал кожных и венерических болезней», у якому висвітлювалися питання С.

Література: Плющ В. Нариси з історії укр. мед. науки та освіти. Мюнхен 1970.

В.П.

Сицянко Йосип (?–1886), лікар та гром. діяч, шляхетського роду. По закінченні мед. фак. Моск. Ун-ту (1851) приват-доц. Харківського Ун-ту. Працював над питаннями електротерапії; належав до харківської групи «Нар. Воля» (див. *Народництво*).

Сич, сич хатній (Athene noctua Scop.), птах родини сови справжні. Довж. тіла 23–27,5 см, вага 150–190 г. На Україні осілий птах усіх зон. Корисний (живиться перев. мишами). На Україні зустрічається ще С. волохатий (Aegolius funereus L.), рідкісний залітний птах восени і взимку.

Сичевський Василь (* 1923), прозаїк родом з м. Фастова (Київ. обл.), закінчив Київ. Ін-т Театрального Мистецтва, ред. ж. «Новини кіноекрана». Повісті: «Чаклунка Синього виру» (1962), «Вернись, Ружено» (1965); роман «Чорний лябіринт» (1963).

«Сівач», місячник, присвячений проповідництву й катехизису, виходив у Львові 1936–39 при співучасті оо. Г. Кубая, О. Ґорчинського, В. Рабія, П. Дзедзика, В. Попадюка, І. Миронюка, М. Мосори.

Сівашська затока, Гниле море (VIII—15, 16), система мілководчих заток на зах. Озівського м., від якого відокремлюється *Арабатською косою* і сполучається з ним *Генічеською протокою.* Складається з 11 солоних та гірко-солоних заток; довж. бл. 200 км, шир. 2—35 км, глибина перев. до 3,5 м, пересічна площа 2 500 км², з яких бл. 100 км² припадає на острови і 560 км² на ділянки, які лише періодично є вкриті водою; живиться водами Озівського м. Береги С. з. перев. низькі, пологі, багнисті, влітку покриваються шаром солей. Дно С. з. вкрите шаром мулу завтовшки до 5 м і більше. Солоність від 2–4% на півн., до 27% на півд. У розсолах С. з. є хлористі сполуки натрію, калію та магнію, бромистий магній, сульфат магнію та ін. солі. Заг. кількість солей С. з. бл. 200 млн т, вони невичерпні. На базі мінеральних багатств С. з. споруджено зав.: Перекопський бромний, Крим. двоокису титану з ви-

робництвом фосфорних добрив та Крим. содовий.

Сівашське, Сиваське (до 1935 — Різдвянка; VII–15), с. м. т. Новотроїцького р-ну Херсонської обл. 5 600 меш. (1970). Харч. пром-сть.

Сіверне, Северне (V—19), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Сніжнянській міськраді; 16 600 меш. (1966). Видобуток кам'яного вугілля. Утворене 1938.

Сіверний, Северний (V–20), с. м. т. в півд.-сх. частині Донбасу (Ворошиловградської обл.), підпорядковане Краснодонській міськраді; 3 900 меш. (1965). Кам'яновугільні шахти.

Сіверська, Северська (IX—19), станиця на Кубані, р. ц. Катеринодарського краю РСФСР, положена над р. Убинкою. 1926 українці становили у Сіверському р-ні 63,5% всього населення.

Сіверське князівство, також Новгород-Сіверське князівство, одне з удільних князівств *Чернігово-Сіверської землі* з центром у *Новгороді Сіверському* постало 1097. Першим його кн. був *Олег Святославич*, внук Ярослава Мудрого, після нього — його нащадки *Ольговичі*. Їх панування позначене змаганнями за київ. престол, який часто їм вдавалося захопити (*Всеволод II, Ігор II, Святослав III та Всеволод* Чермний). С. к. займало спочатку територію по р. Снові і сер. течії Десни, а з сер. 1130-их рр. і по р. Сейму з м. Курськом. У кін. 12 в. на території С. к. виникло кілька менших князівств з центрами у Курську, Путивлі тощо. Сіверські кн. воювали, особливо у другій пол. 12 в. з половцями. Один з їх походів на половців - кн. *Ігоря Святославича* (1185) оспіваний у «*Слові о полку Ігореві*». Під час нападу Батия на Сх. Европу в 1240-их рр. С. к. було спустошене, але існувало й після тат. погрому, спочатку під тат. зверхністю потім, з сер. 14 в., під зверхністю Литви (першим лит. С. кн. був Дмитро Ольгердович), а з 1503 – Москви (під владою моск. Рюриковичів), яка ліквідувала С. к. у 1523. *М. Ж.*

Сіверський Дінець, див. *Дінець*.

Сіверський Дінець-Донбас канал, див. *Донецько-Донбаський канал*.

Сіверськодонецьке, Северодонецьке, Північнодонецьке (V–19), м. Ворошиловградської обл., положене в півн. частині Донецького басейну між р. Дінцем та р. Боровою; 107 000 меш. (1975); важливий центр. хем. пром-сти, аеропорт. Засноване 1932 у межах м. *Лисичанського* у зв'язку з будівництвом Лисичанського хем. комбінату. У С. є хем. (Сіверодонецький «Ворошиловградмінстрой»), домобудів. і деревообробний комбінати; зав.: силікатної цегли, залізобетонних виробів, склопластики, хлібзав., молокозав. тощо; філія Харківського Політехн. Ін-ту. Населення С. швидко зростає: 1939 – 5 000, 1959 – 33 200, 1970 – 90 000.

Сіверяни, сх.-слов. плем'я, що жило в басейні р. Десни та над гор. течіями рік Сейму, Сули, Псла і Ворскла; гол. городи: Чернігів, Новгород-Сіверський, Путивль. Курськ, Любеч. З зах. С. межували з *полянами* і *дреговичами*, з півн. з *радимичами*, *кривичами* і *в'ятичами*; територією їхньої колонізації були незаселені півд. степи, скільки на те дозволяли кочовики. Гол. зайняттям С. було хліборобство, скотарство, мисливство і рибальство. У 8 – поч. 9 вв. С. платили данину хозарам, пізніше увійшли до складу Київ. держави. 907 С. брали участь у поході Олега на греків. Після 1024 назва С. зникає з іст. джерел; вони влилися до складу укр. народу, однак залишилася назва *Сіверського князівства*.

Сівозмінна система, сівозміна (С.), інтенсивна *система хліборобства*, наук. обґрунтоване чергування с.-г. культур на тій самій зем. площі протягом кількох рр. (т. зв. ротація) за заздалегідь визначеним пляном; воно супроводжується відповідною системою обробки ґрунту та угноєння. Завдання С. с. — систематичне піднесення врожайности, забезпечення найбільшого виходу продукції з одиниці площі при найменших затратах праці і коштів.

С. с. відома в Европі з 17 в., у 19 в. вона стала панівною в Зах. і Сер. Европі. На укр. землях до 1914 С. с. була лише на Зах. Україні (одночасно з поширенням кормових, картоплі і цукрового буряка); на Правобережжі почався перехід від трипілля до С. с. Тепер С. с. запроваджена на всіх укр. землях. Залежно від природних (ґрунтових, кліматичних тощо) та екон. умов впроваджують одну або кілька С. За призначенням С. поділяють на польові і спеціяльні (прифермські, баштанні, ґрунтозахисні та ін.). На Україні переважають 7—9-пільні С. Польові С. належать тут до просапних: у Степу вони в основному зерново-паропросапні та зерново-просапні, насичені зерновими культурами і займають 84%, кормові 12%, ґрунтозахисні — 2.3%, від площі земель, на яких впроваджено С.; у Лісостепу вони в основному зерно-бурякові і займають 85.5%, кормові — 7.5%, ґрунтозахисні — 3,2%, лукопасовищні — 1,2%, городинні — 1,1%, ін. спеціяльні — 1,5%; у ліс. смузі найчастіше зерно-картопляні, зерно-льонарські з посівом жита, картоплі і люпіну, які займають 85,5%, кормові — 5,9%, лукопасовищні — 1,8%, ґрунтозахисні — 1,5%, городинні — 0,8%, ін. спеціяльні — 1.5%, С. с.

в Карпатах різноманітна; вона залежна від роду ґрунту, висоти, а також ступеня похилости схилів. *Р. М.*

Сігорський Віталій (* 1922), фізик-електронник родом з Черкащини. Закінчив Львівський Політехн. Ін-т у 1949. 1953—59 — заступник дир. Ін-ту Машинознавства та Автоматики АН УРСР. 1959—64 — зав. відділом Ін-ту Автоматики, пізніше Ін-ту Математики Новосибірського наук. центру АН СССР, з 1964 проф. техн. електроніки Київ. Політехн. Ін-ту. Понад 150 друкованих праць (деякі у співавторстві) з техн. електроніки і обчислювальної техніки.

Сідач коноплевий (Eupatorium cannabinum L.), багаторічна зілляста рослина з родини кошичкоцвітих; росте по берегах річок, у вогких лісах і по чагарниках. З стебел і листків одержують синю фарбу, листя має гіркий глюкозид, евпаторин. У нар. медицині коріння та листя використовують для лікування водянки і пухлин.

Сідляр Сачко († бл. 1589), львівський друкар, учень, згодом співр. І. *Федорова*, якого разом з батьком Сеньком С. підтримував матеріяльно.

Сідней (Sydney), найбільше м. Австралії, гол. м. стейту Нова Півд. Валія, важливий екон. і культ. центр та порт; 3 млн (з передмістями; 1974) мешк. С. — найбільше скупчення українців у Австралії: 6—8 000; вони почали напливати з 1948 і живуть гол. у зах. передмістях. Нац. і рел. життя концентрується в Лідкомбі (Lidkombe): укр. кат. церква св. Андрія, 3 правос. церкви, низка укр. гром. і культ. т-в і шкіл, тижневик «Вільна Україна» (з 1949).

Укр.-кат. церква св. Андрія у Лідкомбі

Сікало Іван (1909—75), актор родом з Чернігівщини. 1935—41 в Донецькому драматичному театрі ім. Артема, 1945—48 в Ізмаїльському муз.-драматичному, з 1948 — актор і режисер Вінницького муз.-драматичного театру ім. М. Садовського. Зіграв понад 100 ролей, кращі з них — Пузир, Потоцький («Хазяїн», «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), Самопал, Щупак («Веселка», «Мертвий бог» М. Зарудного) та ін.

Сікевич Володимир (1870—1952), військ. і політ. діяч; полк. ген. штабу рос. армії, ген.-хорунжий Армії УНР, гол. репатріяційної комісії при посольстві УНР в Угорщині й Австрії; з 1924 у Канаді (у Вінніпезі й Торонто), діяч укр. комбатантських орг-цій. Помер у Торонто. Спогади «Сторінки із записної книжки» (1943—51).

Сікорський (Sikorski) Владислав (1881—1943), поль. військ. і держ. діяч, перед першою світовою війною один з творців поль. парамілітарних орг-цій у Галичині, в укр.-поль. війні 1918—19 командир операційної групи, а потім дивізії (бої під Городком, Львовом і Чортковом), відзначився в поль.-сов. війні 1919—20, шеф ген. штабу 1921—22, прем'єр і мін. внутр. справ 1922—23, мін. військ. справ 1924—25, командувач львівської військ. округи 1925—28, з 1926 один з організаторів активної опозиції проти Ю. *Пілсудського*. Після поразки у вересні 1939 очолив екзильний поль. уряд, а згодом також начальний вождь і ген. інспектор поль. армії. Після вибуху нім.-сов. війни підписав договір про співпрацю з СССР і домігся зформування на сов. території армії з поль. громадян, до складу якої входило чимало українців; пізніше вона воювала по боці зах. альянтів (корпус ген. В. *Андерса*). Загинув у літунській катастрофі в Ґібральтарі. *Б. Б.*

Сікорський Іван (1842—1919), психіятр і психолог (зокрема визначний у галузі дитячої психології), нар. у с. Антонове, Сквирського пов. Київ. губ. у родині свящ. 1869 закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту, з 1873 у Петербурзі, з 1881 доц., з 1885 — проф. психіятрії та нервових хвороб Київ. Ун-ту, ред. київ. мед. ж. «Вопросы нервно-психической медицины» (1896—1905), засновник і гол. низки наук., харитативних й ін. т-в; з його ініціятиви засновано у Києві Лікарсько-Пед. Ін-т для розумово-відсталих та нервових дітей. С. автор понад 100 наук. праць, багатьох монографій і посібників, у тому ч. бл. 50 з заг. психології (серед ін. довідник «Всеобщая психология с физиогномикой») і понад 20 — з дитячої. С. перший у світовій науці почав застосовувати експеримент у вивченні дитячої психології («Душа ребенка», 1901 та ін.). По жовтневій революції виїхав до ЗДА, де й помер.

Сікорський Ігор (1889—1972), авіоконструктор родом з Києва, син Івана С. 1908—11 вчився у Київ. Політехн. Ін-ті, тоді ж спроектував та побудував два вертольоти (гелікоптери), одні з перших у світі, а також ряд літаків-біплянів; 1912—17 гол. конструктор авіяційного відділу Рос.-Балтицького зав., на якому побудував перші в світі багатоморові літаки. 1919 еміґрував до ЗДА, де організував низку власних авіяційних фірм; керував конструкцією літаків, літаючих човнів, а 1939 удосконалив перший у світі практичний вертольот. С. розвинув перші у світі цивіль-

ні та воєнні вертольоти, а також багатомоторні літаки і літаючі човни. Цікавився рел. питаннями, був активний у рос. громаді у ЗДА.

Сікорський Полікарп, митр., див. *Полікарп Сікорський.*

Сікорський Яків (* 1904), письм. родом з Сх. Поділля; зб. оп. «Матросова тополя» (1956), «Штурм» (1958); повість «Не ходи манівцями» (1963), кн. повістей «Айстри» (1966), «Сувора пам'ять» (1973) та ін. Пише також рос. мовою.

Сільванський Микола (* 1915), композитор родом з Харкова. Закінчив Моск. Консерваторію (1944). У 1947–54 викладач Муз. училища і Харківської Консерваторії, з 1954 — викладач, з 1963 — доц. Київ. Консерваторії. Балети «Іван — добрий молодець», «Незвичайний день»; симфонія (1966), сюїта, симфонічні казки: «Івасик-Телесик» (слова П. Тичини), «Кіт Хвостун» (слова Г. Бойка); для фортепіяна й оркестри нар. інструментів «Укр. скерцо», п'ять концертів для фортепіяна й оркестри, три сонати для фортепіяна, «Укр. сонатина», сольоспіви, музика для радіопересилань тощо.

Сількор, див. *Робсількори.*

Сіль кухонна, див. *Соляна промисловість.*

Сільська громада, див. *Громада.*

Сільська рада депутатів трудящих, Сільрада (С.), за офіц. термінологією «орган держ. влади» на селі, у дійсності адміністративний орган села, формально обраний населенням, насправді призначений партією. На основі положення про С. (1923) обирано 1 делеґата на 100 мешк. села і по 1 делеґатові на кожних 20 виборців фабрик, радгоспів та ін. підприємств, щоб дати перевагу «пролет. елементові». С. мали право творити поселення з ч. мешк. не менше 1 000. Виконавчим органом в оселях до 10 000 мешк. був гол. С., понад 10 000 — був ще його заступник. С. не були правними особами і бюджетногосп. одиницями; вони перетворилися на бюрократичні клітини, що видавали посвідки, реєстрували різні акти (напр., *ЗАГС*) та полагоджували зем. конфлікти.

На підставі «Основних положень про орг-цію сільради СССР» з 1930 ухвалено в 1931 нове положення про С. Їх склад значно поширено (до 38 депутатів), С. отримали свої бюджети. 1929 серед депутатів було 10% партійних, 1932 — 15%; серед голів — 32% і 59%. По закінченні колективізації значення С. зменшилося. У зв'язку з децентралізацією госп-ва в УССР 1957 ухвалено нове положення про С. Межі території С. покривалися тоді перев. з межами колгоспу. З укрупненням колгоспів у 1950-их рр. С. нараховували здебільша 1 500—3 000 осіб і мали виконувати певні контрольні функції над колгоспами, але на ділі до цього не дійшло.

З метою пожвавити діяльність С. През. Верховної Ради СССР ухвалила 1968 закони: а) про основні права й обов'язки сіль. і селищних рад і б) зразкове положення про сіль. і селищну раду. Майже ідентичні закони ухвалено в УССР. Новий закон розробляє права С. та їх виконкомів, дає їм право керувати власними підприємствами, контролювати колгоспи та ін. підприємства на території С. Рада обирає з ч. депутатів виконком у складі гол., його заступника, секретаря і чл.; він не має власного апарату, сам виконує роботу за допомогою т. зв. постійних комісій, складених перев. з депутатів С. Формально С. ухвалює свій бюджет (у дійсності він є складовою частиною районового бюджету, що схвалюється раніше) і контролює працю дільничого уповноваженого міліції, насправді останній від С. незалежний. Закон про С. визначає функції С. як форми *самоврядування.* Кількість С. в УССР на 1. 1. 1975 — 8 571. Див. також *Рада депутатів трудящих.* *А. Білинський*

«Сільське Будівництво», популярний ілюстрований місячник, орган Мін-ва сіль. будівництва УРСР та Укр. міжколгоспного будівельного об'єднання. Виходить у Києві з 1951, присвячений проблемам сіль. будівництва: житлового, культ.-побутового і виробничого. Наклад 27 800 (1975).

Сільське господарство УССР 1950—75. Про С. г. до 1950 див. ЕУ 1, стор. 1 040—1 061. С. г. — друга після пром-сти галузь виробництва в нар. госп-ві України; воно забезпечує населення продуктами харчування, а пром-сть — сировиною. За офіц. даними, С. г. дає тепер 25% нац. доходу УССР, у дійсності — більше (за обрахунками, зробленими на Зах., — 39,7% у 1970). За об'ємом продукції С. г. України в окремих галузях досягає світових маштабів: в УССР продукується стільки зерна, як у Канаді, стільки кукурудзи, як у Франції, картоплі більше, ніж у Зах. Німеччині, цукрового буряка найбільше у світі. Натомість Україна значно відстає за продукцією *тваринництва* та за врожайністю з га від багатьох країн Зах. Европи як з природних причин, так і через нестачу капіталу, все ще низьку аґротехніку та незадовільні стимули до праці в удержавленому й експлуатованому С. г.

Аґрокліматичні умови розвитку С. г. на укр. землях (включаючи Кубань) належать порівняно до кращих у світі. Вони подібні до півн.-сер. стейтів ЗДА та півд.-зах. провінцій Канади і є най-

кращими в усьому СССР. Рівнинна поверхня і відсутність великих масивів гір сприяє хліборобству, так що з придатної для С. г. землі розорано понад 80%, більше ніж будь-де в СССР. Частка території УССР в СССР становить лише 2,7%, тоді як с.-г. угідь — 7,7%, а орної площі — 15,2%. За офіц. даними, 1974 заг. частка продукції С. г. УССР становила бл. 24% від усього СССР, тобто в три рази більше, ніж частка с.-г. угідь (протягом останніх 20 рр. вона дещо зменшилася в наслідок розорання *цілинних земель* на сх. РСФСР та в Казахстані). Щодо окремих продуктів хліборобства, то частка УССР в СССР є ще вища: цукрового буряка — 61,5%, кукурудзи на зерно — 59.0%, соняшника — 44,2%, садовини — 34,5%, льону — 30,3%, городини — 28.5%, картоплі — 25,8%, пшениці — 24,0%. Частка укр. тваринництва в СССР дещо менша: продукція молока — 23,6%, м'яса — 22,8%, яєць — 21.8%, вовни — лише 6,0%. Частина продукції С. г. УССР іде на експорт. У 1960-их рр. Україна експортувала до ін. респ. СССР та до Сх. Европи в сер. бл. 5% продукції свого С. г. й імпортувала бл. 2% свого споживання. Важливість укр. С. г. для СССР дещо зменшилася. Протягом останніх 15 р. СССР став значним нетто-імпортером зерна (2—4 млн т на рік з Америки й Канади) й м'яса (з Зах. Европи, Австралії, Нової Зеляндії). і цей стан має тенденцію залишитися на довший час.

Земля є основним засобом виробництва у С. г. Її ужиток у 1974 виглядав так: з усіх с.-г. угідь площею 42.8 млн га орні землі становили 34.2 млн га, сіножаті — 2.3 і пасовища — 5.0 млн га. З-поміж усіх с.-г. угідь земля в користуванні усіх с.-г. підприємств становила 42.2 млн га, держ. запас (разом з ліс. госп-вами) — 0.18 млн га, шо вказує на те, що вільні землі на Україні практично вичерпані. Зростання засівної площі з 31.3 млн га у 1940 до 33,4 млн га в 1973 стало можливе лише в наслідок скорочення площі чистих парів — з 3.9 до 1.1 млн га. Деяке розширення зем. угідь відбувається шляхом меліорації неродючих земель: осушення боліт (з 1.0 до 1.6 млн га між 1963 і 1974), зрошування сухих земель, хоч ці заходи дуже дорого коштують. Чорнозем, що досі був гол. зем. ресурсом, вичерпує свої сили і потребує хем. угноєння навіть під зернові культури в Степу. На 1 га посівної площі в 1964 було внесено в ґрунт по 22 кг мінеральних поживних речовин, у 1972 — 92 кг. Ця кількість ще далі недостатня. Довготривала глибока оранка чорноземів призвела тепер до спорошення поверхні. Періодичні посухи призводять до видування верхнього шару землі (т. зв. «чорні бурі»). У півд. Степу посухи (зокрема весняні «суховії»), трапляються 5—6 разів на 10 рр., а в усій Україні — в сер. кожні 4 роки. (див. діяграму врожаїв зерна). Спроби перешкодити суховіям масовими лісонасадженнями в 1948—52 не вдалися. Натомість повільно розвивається в Степу будівництво каналів, хоча без дорогих дренажних систем зрошування це призводить до утворення солончаків.

Чималі втрати родючих земель виникають в наслідок розростання пром-сти (зокрема гірництва), будівництва гребель для гідростанцій, шляхів та розвитку міст. Тому що земля не продається й не купується, бо вся вона належить державі, цін на землю немає. Її просто відбирають від С. г. і передаються ін. споживачам. Не існує ще й досі зем. кадастру, що оцінював би порівняльну вартість землі. Якісна оцінка земель (бонітування) також ще є лише в експериментальному стані. Це все перешкоджає раціональному використанню земель, робить належну спеціялізацію їх використання немож[illegible]

Робоча сила в С. г. України обчислювалася у 1973 на 8 млн осіб, у тому ч. 5,13 млн працювали в колгоспах, 1,08 у радгоспах і 1,79 млн на присадибних ділянках; у висліді міґрації (особливо молоді) до міст і за межі УССР вона зменшувалася між 1959 і 1974 в сер. на 250—275 000 осіб за рік.

Тепер на 100 га с.-г. угідь припадає 18,7 працівника, один працівник обробляє 5.34 га землі (в ЗДА — 99.5 га). Продуктивність праці, хоч і зростає, але все ще з уваги на нестачу знарядь механізації, капіталовкладень та відносне аґрарне перенаселення на Правобережжі та на Зах. Україні занадто низька. В Степу й на Лівобережжі натомість відчувається деяка нестача робочої сили, особливо під час жнив. Сезоновість праці призводить до того, що в сер. на Україні колгоспник працює лише 203 дні (у 1970), в радгоспах — 275 днів. Сезоновість і безробіття поступово поборюються будівництвом міжколгоспних, колгоспно-радгоспних та радгоспно-пром. підприємств для переробки с.-г. сировини (консервування овочів, виробництво цегли і т. п.). Така аґрарна індустрія дозволена щойно з 1956. і розвиток її за останній час прискорюється, хоч їй бракує капіталу. Перев. більшість робочої сили в С.-г. і далі некваліфікована: 1974 у колгоспах нараховувалося лише 458 200 трактористів і комбайнерів та 199 700 шоферів; у радгоспах відповідно: 112 400 і 66 400 (1974 було 7 983 колгоспи, 1 674 радгоспи і 2 167 ін. держ. та кооп. с. г. підприємств).

Капітал. Основні виробничі фонди (будівлі, машини, устаткування, худоба, лісонасадження, шляхи, канали тощо) у С. г. України зростали дещо швидше, ніж в ін. галузях нар. госп-ва.

За відновною вартістю (в млн карб. на кін. року) вони становили:

	1950	1965	1973
Колгоспи	4 950	7 760	16 888
Радгоспи	1 220	2 567	5 760

Всі капітальні вкладення в С. г. (в порівняльних цінах) зростали в сер. на рік так:

	млн карб.	у % до всіх капіталовкладень в нар. госп-во
1946—50	189	10
1951—55	465	15
1956—60	906	16
1961—65	1 407	17
1966—70	2 106	18
1971—75	3 328	21

Відбувається, отже, деяке перенесення капіталовкладень з ін. галузів нар. госп-ва (гол. з будівництва) до С. г. За винятком бавовни в Сер. Азії та цитрусових на Закавказзі, капіталовкладення в С. г. України є найефективнішими порівняно з усім СССР. Проте, частка УССР у капіталовкладеннях в С. г. СССР становить лише 17,2% (за 1966—73), тобто Україні капіталу не додають.

Продуктивність (фондовіддача) капіталовкладень в С. г. була дещо вища, ніж у пром-сті, але з часом знижувалася (між 1961—63 і 1971—73 — на 42%). Отже, щоб підносити продуктивність С. г. було потрібно вкладати щораз більше й більше капіталу. Бл. третини нових капіталовкладень йшло на придбання тракторів та ін. с.-г. машин (хоч бл. 40% з цього ч. йшло на заміну зужитих машин новими). Сер. норма амортизації (8,5% на рік) була занизька.

Парк машин в С. г. УССР зростав так (у тис. на кін. року):

	Трактори	Зернові комбайни	Вантажні авта
1940	94,6	33,4	54,9
1945	54,1	15,4	8,9
1950	98,4	31,9	65,9
1955	136,4	50,7	102,3
1960	182,4	64,8	141,1
1965	257,0	56,9	198,9
1970	317,2	81,2	244,2
1973	349,2	79,7	264,0
1974	359,6	81,9	271,6

Для порівняння: в ЗДА у 1969 на 100 га посівів припадало три трактори (без городніх); в УССР у 1960 — 0,5, в 1974 — один трактор. Зокрема бракує на Україні малих тракторів (усі трактори занадто важкі). Механізоване на 100% у 1973 у колгоспах і радгоспах було лише збирання зерна; цукрових буряків на 84,5%, картоплі — 87.5% (вантаження — 52,5%), городини — 9,3%, стогування сіна — 64.8%, доїння корів — 74,9%, роздача кормів худобі — 25,4%, очистка приміщень від гною — 60,7%. Решту роблено руками. Ще й досі є багато коней, зокрема у місц. транспорті.

Продуктивність С. г. України перевищила довоєнний рівень і почала помітно зростати щойно в кін. 50-их рр., як це видно з табл. та діяграми. Валовий урожай й врожайність з 1 га почали зростати з поширенням застосування хем. добрив, піднесенням механізації, збільшенням відгодівлі худоби і заміною

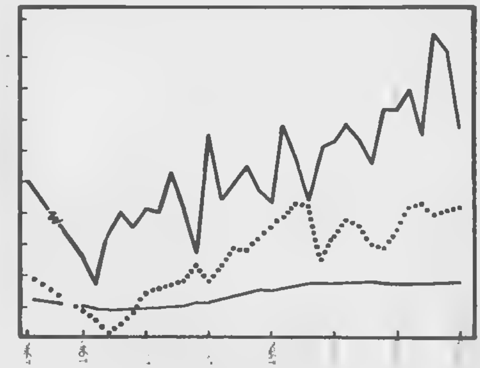

1. Валовий урожай зернових культур (млн т). 2 Поголів'я свиней (млн штук). 3. Поголів'я корів (млн штук)

ярої пшениці, жита, вівса й проса урожайнішими озимою пшеницею і кукурудзою. (Офіц. *статистика*, наведена в табл., перебільшує дійсні показники врожаїв на яких 8–12%, бо не враховуються втрати врожаю під час транспортування й ін.; частка заготівель відповідно применшується). У табл. (стор. 2629) дані сер. за рік в усіх категоріях госп-в; 1 — урожайність в центнерах з 1 га; 2 — валовий збір у тис. т; 3 — держ. заготівлі у % від 2.

Виробництво зерна на душу населення (кг в сер. на рік) видно з табл.

1940	647
1946—50	471
1951—55	591
1956—60	577
1961—65	664
1966—70	681
1971	826
1972	678
1973	1 001
1974	941
1975	688

	1940	1946—50	1951—55	1956—60	1961—65	1966—70	1971—74
Зерно							
1.	12,4	8,3	11,6	15,2	17,5	21,4	25,7
2.	26 420	16 908	23 328	23 936	29 348	33 362	41 568
3.	34,5	47,7	39,2	29,0	37,5	33,3	33,6
Цукрові буряки							
1.	159	115	176	210	199	267	279
2.	13 052	8 776	16 884	28 221	34 130	46 731	47 549
3.	97,1	94,1	98,9	95,1	94,3	91,7	88,3
Соняшник							
1.	13,1	6,4	10,1	11,2	13,8	16,4	16,2
2.	946	610	892	1 431	2 287	2 830	2 793
3.	51,4	62,6	60,5	51,9	60,9	70,0	76,2
Картопля							
1.	101	99	79	93	88	100	116
2.	20 664	17 930	16 067	21 110	18 446	20 294	22 140
3.	8,8	6,3	6,9	7,1	8,2	8,8	11,4
Городина							
1.	113	65	80	94	105	119	130
2.	5 486	2 853	3 241	4 432	4 994	5 585	6 581
3.	24,2	20,3	30,3	34,0	45,3	55,0	60,3
Худоба і птиця на м'ясо (в живій вазі)							
2.	1 650	1 159	2 053	2 958	3 298	4 008	4 743
3.	31,3	26,4	36,7	45,2	53,1	61,1	68,0
Молоко							
1а*	1 473			2 056	1 720	2 219	2 437
2.	7 114	5 868	8 014	13 506	14 525	17 937	20 157
3.	14,1	18,2	29,7	39,7	49,4	55,1	60,3
Яйця							
1а**					91	141	173
2.***	3 273	1 853	4 022	6 136	7 237	8 293	10 903
3.	31,7	20,7	20,0	21,9	29,6	38,6	49,5

1а* — Сер. удій молока від однієї корови у колгоспах і радгоспах у літрах.
1а** — Середньорічна несучість курей у колгоспах та радгоспах у штуках.
2*** — Млн штук.

У 1975 знов був великий неврожай. Загалом зерна вистачає для людности й трохи на експорт, але для відгодівлі худоби, щоб підвищити споживання м'яса, його ще не вистачає (в ЗДА 65% продукції всього зерна з'їдає худоба). Забезпечення населення хлібом у роки меншої врожайности ускладнює брак відповідних сховищ на зерно в роки багатого збору. Зростанню споживання городини й картоплі стоїть на перешкоді нестача робітників для плекання цих інтенсивних культур, при одночасній слабій їх механізації і забезпеченню добривами, а крім того, незадовільне їх переховування в зимовий час. У неврожайні роки помітно збільшується забій худоби. Ця проблема, властива нині для всього С. г. СССР, примушує уряд реґулярно імпортувати частину кормів для худоби (кормове зерно) із ЗДА, Канади й ін. країн. Поліпшення рівня й структури споживання залежить тепер гол. від інтенсифікації С. г., збільшення капіталовкладень та хем. добрив.

З а г о т і в л і. Відсоток продукції С. г. України, закуповуваної державою примусовим порядком для перепродажу харч. пром-сті та населенню міст, видно з наведеної табл. (решта від 100% залишається в диспозиції сіль. населення, колгоспів і радгоспів, включно з насінням та кормами для худоби). За винятком зерна й цукрового буряка, частка держ заготівель останнім часом помітно зростає, не зважаючи на зростання продукції. Це зокрема вказує на зменшення значення *присадибного госп-ва* та «колгоспних ринків».

По смерті Сталіна заготівельні *ціни* кілька разів підвищувано (напр., на зерно разом підвищено майже у 8 разів). В наслідок цього, не зважаючи на зростання частки держ. заготівель у

продукції, держ.-монополістична експлуатація С. г. помітно зменшилася, а з 1970-их рр. тваринництво держава почасти навіть субсидіює. Це позначилося на зростанні продуктивности С. г. й на зростанні доходів селян. Значний тягар податку з обороту перенесено з С. г. на товари нар. споживання. У 1960-их рр. в усьому СССР с.-г. заготівлі давали лише 10—12% всієї суми цього податку. На Україні, мабуть, більше, бо заготівельні ціни в УССР нижчі, ніж в РСФСР. Так, у гол. обл. 1967 заготівельні ціни в колгоспах і госпрозрахункових радгоспах (у карб. за т) були такі:

	УССР	РСФСР
Пшениця й жито	76	130
Рогата худоба на м'ясо	810	910
Свині	950	1 040
Молоко	155	166

Оплата праці й кошти виробництва в С. г. УССР були на яких 12% нижчі, ніж в РСФСР. Тому що норми заготівель і перепродажні ціни для харч. пром-сти в УССР і РСФСР були приблизно рівні, до держ. бюджету СССР з України відходила не лише абсолютна, а й диференціяльна рента. З другого боку, тому що держ. капіталовкладення на одиницю с.-г. продукції були менші, ніж в РСФСР, ця рента Україні не поверталася. Проте, останнім часом вона вже не є така велика, як була перед 1960-ими рр.

Див. ще *Зернове господарство, Колгосп, Радгосп, Тваринництво.*

Література: Центр. Статистичне Управління при Раді Мін. УРСР. Сіль. госп-во УРСР, статистичний зб. К. 1970; АН УРСР. Укр. Сіль.-госп. Енциклопедія, 3 тт. К. 1970—72; ЦСУ при Совете Министров СССР. Сельское хозяйство СССР, статистический сборник. М. 1971; Решения партии и правительства по сельскому хозяйству (1965—1971). М. 1974; ЦСУ при РМ УРСР. Нар. госп-во УРСР, статистичний щорічник. К. 1974; Держплян при РМ УРСР, ЦСУ при РМ УРСР. Сіль. госп-во УРСР за десять років (1965—1975), статистичний зб. К. 1975.

В. Голубничий, І. Стебельський, І. Коропецький

«Сільський Господар», крайове госп. т-во «С. Г.» у Львові, найважливіше укр. хліборобське т-во в Галичині, засноване з назвою «С. Г.» 1899 в м-ку Олеську (Золочівського пов.) заходами свящ. Томи (він і гол. т-ва до 1908) і Юліяна *Дуткевичів* з метою покращення добробуту селян шляхом піднесення сіль. госп-ва і захисту сел. інтересів. Діяльність т-ва була спершу обмежена Золочівським пов., 1903 осідок його перенесено до Львова і 1904 реорганізовано на двоступневе т-во п. н. Крайове Госп. Т-во «С. Г.» у Львові з правом закладати філії в Галичині. Діяльність «С. Г.» була далі незначна, і на поч. 1909 т-во мало лише 5 філій і 700

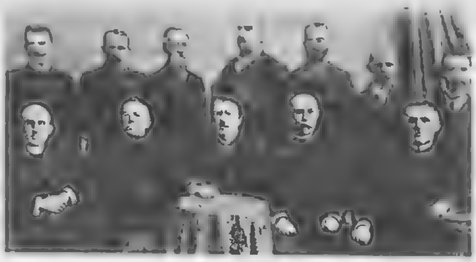

Головна Рада Крайового Т-ва «Сільський Господар» (1900). Сидять (зліва): о. О. Фолис, о. Т. Дуткевич, Є. Олесницький (гол.), І. Кивелюк, о. С. Онишкевич. Стоять: О. Гарасевич, Г. Тершаковець, К. Кахникевич, М. Коцюба, А. Корнелля, Г. Величко, А. Жук

чл. Інтенсивний розвиток «С. Г.» почався з 1909, коли під час Першої Хліборобської виставки в Стрию (її організувало т-во «*Просвіта*») на заг. зборах «С. Г.», які тоді відбулися, змінено його статут, поширено рамки діяльности (захист станових інтересів укр. хліборобів), проведено нову реорг-цію (3 орг. ступені: централя, філії по пов. і гуртки по с.) і очолив його (1909—17) визначний діяч Є. *Олесницький* (найближчі його співр. — о. С. *Онишкевич* і Г. *Величко*). Реорганізоване т-во поширило діяльність на весь край і перебрало на себе майже всю працю, яку доти вели в ділянці сіль. госп-ва «*Просвіта*» й кооперація. 1910 «С. Г.» мав 85 філій, 317 гуртків і 12 500 чл.; ч. на 1913: 88, 1 325, 32 300. Ділянки праці «С. Г.»: правне заступництво сел. інтересів перед держ. і крайовою владою та самоврядуванням; влаштування курсів і доповідів, що ширили с.-г знання; заснування дослідних полів, шкіл овочевих дерев, зразкових садів, пасік, стаєнь і курників, вівчарень; ширення найновіших с.-г. машин і знарядь, спільне користування машинами і реманентом тощо, землевпорядкування сіл, орг-ція садівничо-городничої школи в Скнилові під Львовом; вид. діяльність (двотижневик «*Госп. Часопись*» з 1910, 27 брошур у серії «Бібліотека С. Г.» тощо). Для справ постачання і збуту с.-г. продуктів «С. Г.» заснував 1911 Синдикат «С. Г.» і Крайовий союз для хову і плекання худоби, які з своїх надвишок давали гроші на потреби т-ва (воно мало також субвенції Гал. Крайового Виділу). Бл. ста діячів «С. Г.» працювали безкоштовно, усіх службовців було 15 (у тому ч. 4 аґрономи).

Перша світова війна припинила на деякий час працю «С. Г.»; з 1915 він почав відбудовувати знищені війною госп-ва; цю працю полегшувало виз-

нання від австр. влади «С. Г.» як гол. корпорації укр. хліборобів і призначення їй відповідних фондів. По смерті Олесницького гол. «С. Г.» були о. Т. *Войнаровський-Столобут* (1919—24) і Михайло Луцький (до 1927). З кін. 1918 до травня 1919 «С. Г.» діяв у тій частині Галичини, яка була під владою ЗУНР (ЗО УНР); пізніше, до 1920, поль. влада не дозволяла на його діяльність.

По 1920 діяльність «С. Г.» була деякий час незначна: праця централі цілком занепала, кількість філій зменшилася (1924 ледве 10), орган «С. Г.» з зміненою назвою (з 1921) *«Госп.-Кооп. Часопис»* перейшов 1922 до *РСУК*, з яким «С. Г.» почав близько співпрацювати. Фактичне відновлення праці «С. Г.» відбулося 1927, на що вплинули чимало аґрономи (їхня кількість у Галичині порівняно з 1914 значно збільшилася), об'єднані з 1927 у Спілці Укр. Аґрономів, та допомога укр. кооперації, яка перебрала фінансування праці «С. Г.». У сер. 1929 змінено статут т-ва: керівництво його відтоді складалося з Гол. Ради і Президії, які давали гол. напрями праці і контролювали працю дирекції, що вела всю практичну роботу. Гол. Ради були: Ю. *Павликовський* (1927—29), о. Т. Войнаровський-Столобут (1929—36) і Мирон *Луцький* (1936—39); гол. дирекції з 1925 був Є. *Храпливий* (визначний ідеолог і практик суспільної аґрономії в Галичині), чл.: М. *Холевчук*, І. Лапчук, І. Лисий, Б. *Гнатевич* і А. *Романенко*. При т-ві створено фахові секції: аґротехн., садівничо-городничу, зоотехн., годівлі свиней, овець, птиці, пасічничу, рибальську, шовківничу та ін. Основним завданням «С. Г.» був як теоретичний, так і практичний вишкіл сел. мас. Таке завдання мав насамперед організований 1932 Хліборобський вишкіл молоді під керівництвом Є. Храпливого (ін. діячі: Є. Томашівський, Г. Еліяшевський, В. Дмитренко, А. Романенко, Р. Голод й ін.), що заміняв укр. с.-г. школи, яких було мало. 1938 він об'єднував у 1 180 гуртках (у 550 с.) 13 080 хлопців і 4 840 дівчат; вони навчалися 3 роки теорії і практики сіль. госп-ва під опікою інструкторів (вишколених на спеціяльних курсах), при чому практику відбували на батьківських полях чи в стайнях. Секція Сіль. господинь (1936—39) готувала при допомозі своїх інструкторок фахові сили, які в сотнях сіл вели курси хатнього госп-ва, куховарства, кравецтва, птахівництва тощо; гол. *О. Кисілевська*, заступниця гол. І. *Павликовська*, організаторки: Х. *Кононенко*, І. *Домбчевська*. Т-во «С. Г.» видавало ж.: двотижневик *«Сіль. Господар»* (з 1926) і місячники: Укр. Пасічник» (з 1928; ред. М. *Боровський*), «Практичне Садівництво» (з 1933; ред. М. Боровський), «Хліборобська Молодь» (з 1934; ред. А. Романенко), «Сад і Город» (1939); у 1920—30-их рр. появилося бл. 120 популярних книжечок з усіх ділянок сіль. госп-ва (за весь час існу-

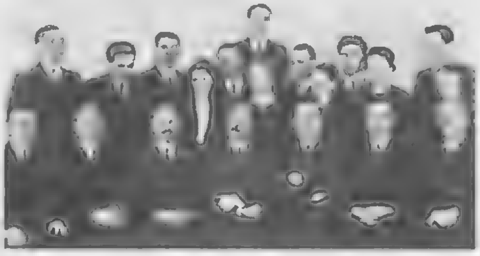

Дирекція й урядники Т-ва «Сільський Господар» (1938). Сидять (зліва): І. Лапчук, І. Лисий, М. Холєвчук, М. Луцький (гол. централі), Є. Храпливий (гол. дир. т-ва), Р. Романенко, М. Д. Стоять: І. Рибак, Р. Голод, М. Боровський, Н. Онишкевич, І. Кіляр, П. Зелений, Х. Кононенко, І. Мигул, М. Клюфас, М. Локшинський, В. Дзерович-Соболга, Р. Доберчак, О. Дучимінська-Мигул

вання бл. 180), з 1928 щороку виходив «Календар С. Г.», почала виходити «Сіль.-Госп. Енциклопедія» (за ред. Є. Храпливого), видавалося сотні летючок, афіш, картинок, інколи стінні газ. «С. Г.» провадив 8 зразкових госп-в, с.-г. школу в Коршові, вищі с.-г. курси в Янчині (для вишколу інструкторів різних секцій і помічників аґрономів). Ще більше, ніж до 1918, «С. Г.» боронив права укр. селян у важких умовах поль. окупації. Розвиток «С. Г.» видно з таблиці:

Роки	Філії	Гуртки	Члени	Фаховий персонал
1910	85	317	12 500	4
1918	88	1 815	83 400	9
1927	52	112	18 400	15
1932	73	1 928	45 400	25
1939	80	2 040	160 000	167
1944	66	2 040	250 000	250

Поширенню «С. Г.» на Волині перешкоджала поль. влада. Проте деякий час успішно діяла філія «С. Г.» у Луцькому (з 1928; гол. В. *Островський*, потім Р. Клос; аґроном М. Нищий; 1937 ліквідована владою), філія в Крем'янці, заснована заходами Б. *Козубського*, могла діяти лише недовгий час (1932—33).

Весь час «С. Г.» тісно співпрацював з РСУК, спільно влаштовувано низку курсів і вишколів, чимало діячів одночасно працювало в обох установах; основу фінансування праці «С. Г.» давала кооперація.

1939 сов. влада ліквідувала «С. Г.». За ін. умов продовжувала його працю на

території Ген. Губернії філія «С. Г.» в Ярославі, яка перебрала на себе обов'язки централі (дир. Л. *Бачинський*, М. Каплистий), але фактично обслуговувала лише селян на Засянні. Було видано 17 чч. місячника «С. Г.» та бл. 10 книжечок і календар «С. Г.». У Кракові працювало ще Обл. Т-во «С. Г.» (1940—41), пов'язане з *УЦК* (мало 130 гуртків на Лемківщині й Посянні).

Коли Галичину окупували німці, «С. Г.» відновив свою діяльність у Львові (гол. т-ва Є. Храпливий, дир. Ярослав Зайшлий). У нових умовах «С. Г.» діяв у тісному пов'язанні з Львівською Хліборобською Палатою (її дир. був також Є. Храпливий) як фаховий союз хліборобів (під нім. контролем). Попередню триступневу орг-цію т-ва треба було замінити (згідно з адміністративно-територіяльним поділом Ген. Губернії) на чотириступневу: централя, округові т-ва, пов. філії, гуртки. Продовжувано видавати ж. «С. Г.» (ред. І. *Драбатий*), «Укр. Пасічник» (ред. І. Яцура) та календарі і невелике ч. книжечок (їх видавцем було нім. Хліборобське в-во). Нова сов. окупація Галичини 1944 поклала кінець праці «С. Г.».

«С. Г.» спричинився не лише до екон. піднесення сел. мас, але й до підвищення їх нац. свідомости. Серед діячів «С. Г.», крім названих, треба згадати: О. *Дучимінську*, П. *Зеленого*, М. *Хроновята*, М. *Творидла*, В. Вакуловського та ін.

Література: Крайове Господарське Товариство Сільський Господар у Львові. Нью-Йорк 1970.

П. Зелений і *Р. М.*

«Сільський Господар», двотижневик с.-г. кооперації та практики сіль. госп-ва, виходив у Києві від 1. 7. 1918 до кін. 1919 як вид. Центр. Укр. Сіль.-Госп. Кооп. Союзу (*Централ*).

«Сільський Господар», двотижневик, орган централі союзу с.-г. кооперації України *«Сіль. Господар»*, виходив у Харкові 1922—26 і в 1927—28 п. н. «Кооперов ане Село», що разом з ж. «Радянський Кредит» дало базу для двотижневика «Кооперована Громада» (1928—30).

«Сільський Господар», центр. об'єднання с.-г. кооперації в УССР, що постало на поч. *НЕП*-у 1922 (центр у Харкові), замість кол. *«Централу»*. 1928 об'єднував 22 116 кооператив 1 ступеня з 2 947 000 чл., мав річний оборот понад 169 млн карб, а кооперативи, що до нього належали — понад 448 млн карб. Між союзними об'єднаннями «С. Г.» було (1927) — 24 с.-г. універсальних, 46 спеціяльних і 18 кредитових. Органи «С. Г.» — двотижневики «Сіль. Господар» (1922—26), «Кооперов ане Село» (1927—28), «Кооперована Громада» (1928—30). «С. Г.» ліквідований під час колективізації на поч. 1930-их рр.

«Сільський Господар», популярний хліборобський ж., орган т-ва *«Сільський Господар»*. Виходив у Львові 1926—39 як двотижневик (наклад бл. 10 000). Ред. «С. Г.» були (за чергою) Є. *Храпливий*, П. Дубрівний, М. *Боровський*, П. *Зелений;* в Ярославі з сер. 1940 до кін. 1941 як місячник за ред. Л. *Бачинського* (накладом Укр. В-ва у Кракові); у Львові 1942—44 як тижневик (накладом Хліборобського Т-ва) за ред. І. *Драбатого* (наклад 52 000).

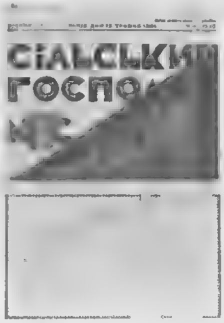

Обкладинка ж. (1934)

«Сільський Світ», ілюстрований популярний с.-г. місячник, виходив 1923—32: у Перемишлі (видавець і ред. С. *Дмоховський*), у Львові (з 1924) і у Луцькому (з 1928) за ред. Є. *Архипенка*.

Сільський суд, в Гетьмансько-коз. державі суд на території села, який розглядав дрібні кримінальні і цивільні справи меш. даного села. С. с. поділялись на суди для козаків і суди для селян. Скарги на рішення С. с. розглядалися щодо козаків у сотенному суді, щодо селян — у ратушному ґродському суді.

«Сільський Театр», журн., див. *Масовий Театр*.

«Сільські Вісті», щоденник ЦК КПУ, призначений для села, виходить під теперішньою назвою у Києві від квітня 1965, накладом 390 000 (1968). Заснований 1949 як *«Колгоспне Село»*, замість газет «Колгоспник України» (1939—41, 1944—49), *«Радянський Селянин»* (1945—49) і «Тваринництво України» (1939—41, 1946—49). Тоді ж, з сер. 1960-их рр., на Україні масово поширена рос. центр. газ. «Сельская Жизнь», що появляється у Москві (заснована 1918) і одночасно в Києві, Харкові, Симферополі та Львові (разом 1970 наклад майже 1 млн); т. ч. укр. селяни отримують значно більше примірників рос., ніж укр. газети.

Сільсько-господарська освіта, система підготовки фахівців і кваліфікованих працівників для сіль. госп-ва, звич. у навчальних закладах (нижчих, сер., вищих). Упродовж віків знання людини вирощувати с.-г. культури і розводити свійських тварин було сукупністю навичок, базованих на спостереженнях і практичному досвіді, передаваних з покоління в покоління. Початки С.-г. о. як спеціяльної галузі освіти були покладені в Зах. Европі у першій пол., в Росії — з кін. 18 в., на Україні у першій пол. 19 в.

На Центр. і Сх. Землях до 1917 за одну з перших с.-г. шкіл можна вважати курси для садоводів і городників в *Никитському Ботан. Саду* б. Ялти (1823) та пасічничу школу, що її 1828 заснував у своєму маєтку в Митченках (Чернігівщина) П. *Прокопович;* 1844 постала сер. школа хліборобства та садівництва в Умані. Краще почала розвиватися С.-г. о. з кін. 19 в., але назагал вона була, зокрема як на хліборобську країну, відстала. 1914 в Рос. Імперії було 15 с.-г. високих шпіл. У тому часі на Україні діяли лише *Харківський Ветер. Ін-т,* аґрономічний фак. при Київ. Політехн. Ін-ті і катедри хліборобства в Київ. та Новоросійському ун-тах; щойно з 1915 почав діяти у Харкові Ін-т Сіль. Госп-ва та Лісоводства, евакуйований туди під час війни з Ново-Олександрії (Пулав) у Люблінській губ. Сер. с.-г. шкіл було 5, серед них Уманська школа хліборобства та садівництва (з 1844), Харківська (у Деркачах з 1855; при ній діяли підготовні курси для вчителів нижчих с.-г. шкіл), Херсонська (з 1874). Термін навчання 6 рр.

У 9 Укр. губ. нараховувалося 67 нижчих с.-г. шкіл. Вони поділялися на заг. (1 та 2 ступеня) та фахові (садівництва городництва, скотарства, виноробства, бджільництва й ін.). Термін навчання у заг. — від 3. рр. і більше, у спеціяльних — від 1 до 3 рр. Для вступу треба було закінчити: для 1 ступеня двоклясову сіль. школу, для 2 ступеня — однорічну початкову школу, для деяких вистачало вміння читати. Поодинокі сер. і нижчі с.-г. школи мали великі зразкові госп-ва, у яких учні відбували практику. С.-г. школи були підпорядковані Мін-ву Зем. Справ. Кожний тип школи давав закінчену освіту з відповідним свідоцтвом.

Позашкільна С.-г. о. виявлялася гол. в орг-ції виставок (1908—24 заг. і 52 спеціяльні) та курсів і лекцій на с.-г. теми, що їх влаштовували перев. земства та с.-г. т-ва (докладніше див. *Аґрономія суспільна й держ.).*

За укр. влади постало кілька нових с.-г. шкіл, а при Кам'янець-Подільському Ун-ті діяв с.-г. фак.

За сов. влади реорганізовано все шкільництво в УССР, у тому ч. і с.-г., за системою Г. *Гринька* і створено такі типи с.-г. шкіл: ін-ти з 4-річним терміном навчання, з завданням випускати фахівців ширшого профіля, технікуми з 3-річним курсом навчання, що випускали вузьких фахівців (аґронома-рільника, інж.-меліоратора, зоотехніка тощо); нижчі с.-г. школи — аґропрофшколи з дворічним курсом, з завданням випускати кваліфікованого с.-г. робітника. Ч. вищих і сер. с.-г. шкіл збільшено за рахунок підвищення кваліфікації існуючих раніше с.-г. шкіл, що й спричинило зниження їх рівня. З 1928 розчленовано існуючі вже спеціяльні школи на ще вужчі спеціяльні, їх відокремлено від наркоматів, що разом з переслідуванням старіших досвідчених педагогів і висуненням малокваліфікованих нових призвело до дальшого зниження С.-г. о. У сер. 1930-их рр. відбулася уніфікація С.-г. о. УССР з усім СССР, підвищено її рівень і збільшено кількість шкіл.

За не цілком точною статистикою кількість с.-г. ін-тів зросла з 7 у 1928 до 20 у 1938; відповідні числа для с.-г. технікумів: 20 і 123 (числа для УССР у межах 1938).

Після занепаду в 1941—45 С.-г. о. відновлено і згодом поширено та змінено її профіль (уніфікований у всьому СССР). Розвиток високої і сер. С.-г. о. такий (а — кількість, б — ч. студентів у них у тис.):

Учбові заклади

Рік	Вищі		Сер. спеціяльні	
	а	б	а	б
1960—61	18	45,6	148	123,8
1965—66	17	67,6	126	112,4
1970—71	17	65,6	126	110,4
1974—75	17	69,4	113	107,2

За 1960—61 — 1971—72 зросла кількість випускників високих с.-г. шкіл з 6 100 до 10 800, сер. — з 18 900 до 30 800. Одночасно збільшилася кількість фахівців, зайнятих у сіль. госп-ві: з сер. кваліфікацією з 105 600 у 1964 до 196 500 у 1973, з вищою — з 32 000 до 73 100.

Тепер в УССР діють такі високі с.-г. школи: *Укр. С.-Г. Академія* в Києві, с.-г. ін-ти: Білоцерківський, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Житомирський, Кам'янець-Подільський, Кримський, Львівський, Одеський, Полтавський, Уманський, Харківський (див.), Херсонський; зооветер. ін-ти: Львівський, Харківський (див.); ін-ти механізації й електрифікації сіль. госп-ва: Київ., Харківський; на Кубані діє с.-г. ін-т у Краснодарі. Бл. пол. студентів навчається без відриву від виробництва — на вечірніх і заочних відділах. Термін навчання від 4½ до 5 рр. (для заочників — 6). С.-г. вузи ведуть також н.-д. роботу та публікують праці. Укр. С.-Г. Академія і Харківський С. Г. Ін-т мають право приймати для захисту докторські дисертації. Випускники с.-г. вузів здобувають кваліфікацію вченого аґронома, ветер. лікаря, інженера.

Фахівців сіль. госп-ва сер. кваліфікації готують с.-г. технікуми і радгоспи-технікуми, зооветер. і гідромеліоративні технікуми та ін. До них приймають осіб, що закінчили 8—10 кляс сер. школи, термін навчання — 2—4 рр. Більшість учнів навчається на вечірніх заочних курсах.

Кадри масових професій (механізатори, трактористи-машиністи, електромонтери, бриґадири, городники, ветер. санітари й ін. готують у системі *проф.-техн. освіти* (з них вийшло в УССР 1971 58 000 осіб з закінченою нижчою С.-г. о.), однорічні с.-г. школи, аґротехн. курси у колгоспах і радгоспах, спеціяльні бриґади сер. заг.-осв. шкіл. Фахівці і керівні робітники в сіль. госп-ві підвищують кваліфікацію на спеціяльних фак. с.-г. вузів і курсах при них.

Зах. Укр. Землі. С.-г. о. на укр. землях, які входили до складу Австро-Угорщини, була слабо розвинена. Єдиною високою школою була Академія Рільнича в Дублянах б. Львова (1919 перетворена на фак. Львівської Політехніки) з поль. викладовою мовою. Сер. рільнича школа в Кіцмані на Буковині (дир. Є. Жуковський) була довгий час єдиною сер. с.-г. школою з укр. мовою навчання. Серед нечисленних нижчих шкіл треба згадати садівничо-городничу школу в Заліщиках та школи, що їх організували укр. т-ва: «Просвіта» в Миловані (Товмацького пов.) і в Угерцях Винявських (Рудківського пов.), «Маслосоюз» — молочарську школу в Стрию; у цих школах ведено кілька-місячні курси.

У 1920—30-их рр. стан С.-г. о. на укр. землях під Польщею був низький. На 1939 існувало: 1 висока, 2 ліцеї, 1 сер., 27 нижчих с.-г. шкіл: у тому ч. ледве 4 з укр. мовою навчання (серед них Держ. с.-г. ліцей у Черниці к. Стрия, заснований 1934). Добре розвивалася позашкільна С.-г. о. завдяки діяльності т-ва *«Сільсъ. Господар»*, зокрема організованому ним хліборобському вишколові молоді.

На Буковині під рум. окупацією С.-г. о. занепала і зазнала цілковитої румунізації. Натомість вона (особливо нижча і короткотривалі с.-г. курси) розвинулася, хоч недостатньо, на Закарпатті; у Сваляві була приватна трирічна сер. типу пасічнича школа Л. Гуменюка.

Аґрономічний і ліс. відділи мали *Укр. Госп. Академія* і *Укр. Техн.-Госп. Ін-т* у Подєбрадах, випускники яких здебільша працювали за фахом на Зах. Укр. Землях.

Буйно розвивалася С.-г. о. в *Ген. Губернії:* Аґрономічний Ін-т у Дублянах (з нім., укр. і поль. мовами викладання), 10 сер., 14 нижчих і бл. 200 т. зв. званевих шкіл (у них мали пройти с. г. курс всі сел. діти по закінченні нар. шкіл).

Література: Сірополко С. Історія освіти на Україні. Л. 1937; Иванович К. Сельскохозяйственное образование в СССР. М. 1958; Шульга І. Виробниче навчання з сіль.-госп. профілем. К. 1962; Воровський М. Нарис історії сіль.-госп. шкільництва на Зах.-укр. землях 1900—1944. Вінніпеґ 1974.

О. Архімович і Р. М.

Сільсько-господарська преса, періодичні вид., присвячені теоретичним і практичним питанням сіль. госп-ва. До часу, коли на укр. землях виникла С.-г. п. (також і згодом), на Україні були поширені с.-г. газ. і журн., які виходили за її межами. Чимало уваги с.-г. питанням присвячувала також заг. інфомарційна преса як укр., так і чужомовна.

На Центр. і Сх. Землях до 1919 були розповсюджені журн., що їх видавали рос. с.-г. т-ва: «Труды Вольного Экономического Общества» (1765—1915) і ж. моск. т-ва сіль. госп-ва (перев. місячник), що появлявся 1821—76 під різними назвами, серед ін. «Земледельческий Журнал» (з 1821), «Журнал сельского хозяйства и овцеводства» (1841—59), «Русское Сельское Хозяйство» (1869—76); перев. тижневик «Земледельческая Газета» (1834—1917), вид. мін-ва хліборобства і держ. майна; місячник «Сельское Хозяйство и Лесоводство» (1865—1918; назви мінялися), що його видавало мін-во держ. майна й багато ін.

На Україні перші с.-г. ж. видавали *С.-г. т-ва:* «Записки Императорского Общества Сельского Хозяйства Южной России», що виходили в Одесі у 1832—1915, перев. як місячник (див. також *Т-во сіль. госп-ва Півд. Росії*). Згодом свої ж. видавали т-ва сіль. госп-ва і с.-г. пром-сти — Київ.: «Труды» (1882—84), пізніше тижневик «Земледелие» (1884—1904); Харківське — двотижневик «Хлібороб», популярний ж. для селян (укр. і рос. мовами; 1907—18) та ін. С.-г. п. укр. мовою появилася щойно на поч. 1910-их рр. і була дуже нечисленна: єдиними с.-г. ж. були двотижневик *«Рілля»* (1911—14 і 1917—18) та «Укр. Бджільництво» (1906—10) і «Укр. Пасічництво» (1917—18) обидва за ред. Є. *Архипенка* — всі в Києві.

Чимало місця с.-г. справам присвячувала періодична преса заг. характеру, що виходила на Україні, зокрема *«Губернские Ведомости»*, що видавалися з 1837, і в своїй неофіц. частині друкували серед ін. відомості з сіль. і домашнього госп-ва. По скасуванні заборони українського друку 1905 майже вся укр. преса приділяла увагу проблемам сіль. госп-ва, зокрема та, яка була при-

значена для села, як *«Світова Зірниця»* (з 1906), *«Село»* (1909—11) і кооп. ж. — двотижневик «Наша Кооперація» (1913—14) та (у деякій мірі) *«Слово»* (1907—09). Так само було у 1917—20, з тим, що чимало уваги сіль. госп-ву присвячувала *кооп. преса*, зокрема двотижневик *«Сільський Господар»* (1918—19).

В УССР 1920—41. Кількість періодичних вид. з ділянки сіль. госп-ва значно збільшилася у 1920—30 рр., зокрема з 1922. За 1921—40 в УССР виходило бл. 360 назв цих вид., у тому ч. бл. 90 журн.; 1920 їх було ледве 9 (жадного ж.), 1925—44 (у тому ч. 12 ж.), 1930—74 (25), 1935 — 25 (8), 1940 — 33 (6). Найбільше зростання С.-г. п. припадає на час НЕП-у, воно зменшилося під час колективізації, щоб дещо збільшитися в кін. 1930-их рр. С.-г. п. 1920—30-их рр. (зокрема 1923—32) характеризує попри велику кількість — короткотривалість окремих вид., вони рідко виходили, часто міняли назви, їхній наклад був здебільша незадовільний; мова, за малими винятками, укр. Чимало С.-г. п. являло собою бюлетені, вісники, звіти. Наук. і наук.-практичне значення мали вид. с.-г. ін-тів і технікумів, н.-д. ін-тів та дослідних станцій; пересічний час цих вид. — 2, 3 роки, поява — 3.1 рази на рік. Кращі умови мали вид. Наркомзему (або ним фінансовані) — вид. н.-д. станцій і *С.-Г. Наук. Комітету України*. Триваліші і важливіші з них (крім журн.): «Матеріяли дослідження ґрунтів України» (1917—31; 13 тт.), «Праці Поліської с.-г. дослідної станції» (1928—36; 61 випуск). «Труди Укр. н.-д. Ін-ту Зернового Госп-ва» (з 1935), «Труди Укр. н.-д. Ін-ту Садівництва» (за 1931—41 — 30 випусків), «Труди Наук. Ін-ту Свиноводства» (1930—40 — 30 випусків); рос. мовою «Труды. . . .» Полтавської (за 1920-30-ті рр. — 73 випуски), Сумської (1920—31 — 30 випусків) та Миронівської (1924—31) с.-г. станцій.

Ж., перев. місячники, мали різний характер: наук., наук.-виробничий, популярний; чимало з них були спеціяльного напряму. Важливіші: наук. «Аґроном» (вид. С.-Г. Наук. Комітету України, 1923—26; 20 випусків) і місячники «Вісник С.-Г. Науки» (1922—29), «Аґротехніка» (1922—32) і «Бюлетень Харківської Крайової с.-г. станції» (1925—29); т. зв. гром.-проф. і наук. місячники: «Укр. Аґроном» і «Укр. Землевпорядник» (обидва у Харкові 1925—29) і замість них «Спеціяліст сіль. госп-ва України» (1930—32). Механізації сіль. госп-ва присвячені серед ін. популярні ж.: «Машина на селі» (у Харкові, 1930—34) і масовий місячник «За механізацію сіль. госп-ва» (у Києві, 1935—37). Популярними заг. с.-г. ж. були: двотижневик «Полтавський селянин» (1925—29), місячник «Зернове госп-во» (у Києві, 1936—40) та ін. Техн. культурам були присвячені популярні місячники: «Колективні лани бурякосіяння» (у Харкові, 1930—34; назви мінялися) і «Буряківництво» (у Києві, 1936—38), «За радянську бавовну» (у Херсоні, 1931—33), «За техн. культуру» (у Харкові, 1931—33) і «Техн. культура» (1938—40); садівництву — наук. практичний місячник «Вісник садівництва, виноградництва та городництва» (1925—30, назви мінялися) і наук.-виробничий місячник «Сад та город» (у Києві, 1937—49); тваринництву — місячники: наук.-виробничий «Соціялістичне тваринництво» (назви мінялися), «Птахівництво України» (1930—34), «Колгоспне бджільництво» (1925—41, у Харкові, назви мінялися); мисливству і рибальству — місячник «Укр. мисливець і рибалка» (у Харкові, 1925—32).

С.-г. п. на Зах. Укр. Землях до 1944. До появи укр. С.-г. п. у Галичині була поширена нім. і поль. фахова С.-г. п.; с.-г. проблеми весь час заторкувала укр. заг. інформаційна преса (зокрема *«Зоря Галицька»* і «Наука», а згодом ін.), ще більше орган т-ва «Просвіти» — *«Письмо з Просвіти»*, а у 20 в. *кооп. преса*, особливо *«Економіст»*. Фахову С.-г. п. розпочали двотижневик *«Господар»*, редаґований С. *Шеховичем* у Львові (1869—72) і *«Господар и промышленник»* (1879—87) у Станиславові й у Львові, що його видавав А. Ничай; перший у цілості, другий частково присвячував увагу сіль. госп-ву. Тричі на місяць у Львові виходив «Провідник рільничих кружків — рільнича часопись» (1886—1914), вид. гол. заряду гуртків рільничих, додаток до «Przewodnika Kółek Rolniczych» і двомовний (поль.-укр.) місячник Патронату Хліборобських Спілок «Часопис для спілок рільничих» (1904—14; 1915—21 — окреме укр. вид.). У Перемишлі о. І. *Не рябецький* і Т. *Кормош* видавали хліборобський місячник *«Господар»* (1898—1913), а у Львові В. Король «Газету Господарську» (1901—02), які частково займалися і с.-г. проблемами. З 1910 найпоширенішим с.-г. ж. був двотижневик *«Господарський Часопис»* (1910—18), орган т-ва *«Сіль. Господар»*. На Буковині інформації з галузі сіль. госп-ва подавали серед ін. *«Сельськый Господаръ»* (1878—79), «Вісник Союза Руских хліборобських спілок на Буковині» (додаток до *«Руської Ради»* 1903—08), його продовження «Народне Богатство» (1908—11) і зокрема періодичне вид. *«Добри Рады»* (1889—1914).

Після 1918 С.-г. п. в Галичині завмерла (відновлену 1920 *«Господарську Часописъ»* перейменовано 1921 на *«Госп.-Кооп. Часопис»*, яка лише побічно займалася с.-г. питаннями); її відновлено разом з розгортанням праці т-ва «Сіль. Господар», органом якого був почитний двотижневик *«Сілъ. Господар»* (1927—44). Він також видавав і більш спеціяльні журн.-місячники: *«Укр. Пасічник»* (1928—39 і 1941—44), «Практичне Садівництво» (1933—38; ред. обох ж. М. Боровський), *«Хліборобська Молодъ»* (1934—39; орган хліборобського вишколу молоді), «Сад і Город» (1939). Наук. характер мав квартальник *«Укр. Аґрономічний Вісник»* (1934—38). Поза ж., що їх видавав «Сіль. Господар», за ред. Є. Архипенка виходив «Сільський Світ» (1923—32 у Перемишлі, Львові й Луцькому. На Закарпатті виходили місячники «Господар» (1923—25; ред. М. Творидло), *«Подкарпатське Пчолярство»* й ін.

Сучасна С.-г. п. в УССР убога кількісно, що видно з табл. (ч. на 1973; у дужках для порівняння ч. РСФСР).

	Кількість видань	Кількість чисел на рік	Річний наклад (у тис.)	Сер. разовий наклад числа (у тис.)
Всі періодичні вид.	52 (315)	231 (2 065)	2 275 (48 258)	9,8 (23,4)
у тому ч. журн.	6 (79)	66 (872)	222 (2 664)	33,6 (30,1)

С.-г. ж. в УССР це місячники, які виходять у Києві — всі укр. мовою. Серед них є один наук. «Вісник С.-Г. Науки», орган Мін-ва Сіль. Госп-ва УССР (до 1962 — Укр. Академії С.-Г. Наук), наклад 5 100 (1973); популярний *«Хлібороб України»*, наклад 55 800 (мало фактичних інформацій з сіль. госп-ва; перев. сов. пропаґанда) та спеціяльні: *«Тваринництво України»* (наклад 62 400), «Механізація сіль. госп-ва» (з 1950, орган об'єднання Ради Мін. УССР, наклад 27 800; для порівняння — ж. «Сельский механизатор» у Москві має наклад понад 0,7 млн) і *«Сільське Будівництво»* (27 800). Серед ін. періодичних вид. переважають вид. с.-г. ін-тів та н.-д. ін-тів (серійні праці, тематичні зб., наук.-техн. бюлетені); їх періодичність незначна (пересічно 3,7 разів на рік), сер. наклад числа — 1 244.

Хоч кількість С.-г. п. та її наклад за останні десятиліття зросли (1950 всіх періодичних вид. з сіль. госп-ва було 24 з річним накладом 700 000), вона мало задовольняє потреби селян України. Найкраще про це свідчить (крім уже поданих чисел) таке порівняння: в УССР одне періодичне вид. з сіль. госп-ва є на 137 000 осіб, що працюють у сіль. госп-ві (1 журн. на 1 280 000), в РСФСР — на 39 000 (155 000), а на одну особу працюючу в сіль. госп-ві припадає річно в УССР 0,24 числа такого вид., в РСФСР — 0,52. І тому, що Україна більше хліборобська країна ніж Росія, вона примушена задовольняти потреби свого сіль. госп-ва рос. С.-г. п., тим більше, що ці вид. привабливіші, краще ілюстровані та їх можна легше купити. *Р. М.*

Сільсько-господарське машинобудування, галузь *машинобудування,* що виробляє різні машини та устаткування для сіль. госп-ва. С.-г. м. почалося на Україні у 1840-их рр. (1842 поміщик Д. Кандиба збудував зав. С.-г. м. на хуторі Дмитрівці в Чернігівській губ.), значного зростання досягло в 1870-их рр. і зокрема в кін. 19 в. С.-г. м. до 1914 було провідною галуззю машинобудування, на що впливав попит на с.-г. машини через брак робочих рук в с.-г. Степу, а також наявність сировини (її достачали метал. центри) і палива. 1912 на Україні нараховувалося 138 сер. і більших зав. С.-г. м., які виробляли бл. 40% всього машинобудування на Україні і бл. 60% всього С.-г. м. Росії; їхня валова продукція — 23,5 млн карб., кількість робітників бл. 17 000. С.-г. м. зосереджувалося в Харкові, Одесі, Єлисаветграді, а також у Білій Церкві, Олександрівському, Бердянському та ін.; їх власниками були перев. закордонні капіталісти. І все ж С.-г. м. не покривало попиту країни, понад 40% с.-г. машин завозилося з-за кордону (гол. з Німеччини). Після занепаду впродовж 1917—21 укр. С.-г. м. почало зростати і 1925 досягнуло довоєнного рівня, а 1937 зросло у 3,4 рази порівняно з 1913 (50% продукції всього СССР). На зростання С.-г. м. України та на випуск нових типів с.-г. машин вплинула гол. механізація сіль. госп-ва і збільшення попиту радгоспів і колгоспів (напр., питома вага тракторних с.-г. машин зросла з 3% 1927—28 до 82% 1932 — порівняно з кінними). Тому що зростання С.-г. м. є меншим, ніж зростання ін. галузів машинобудування, частка С.-г. м. порівняно з усім машинобудуванням зменшилася.

Після занепаду 1941—44 С.-г. м. досягнуло 1948 довоєнного рівня і далі швидко зростало, хоч слабше, ніж в ін. частинах СССР; за 1940—73 продукція

ССР збільшилася майже в 15 разів, але їх частка зменшилася до 23% продукції СССР. Натомість асортимент С.-г. м. на Україні збільшувався; напр., лише у другій пол. 1960-их рр. створено 133 нові типи машин. Найважливіші вироби С.-г. м. (у тис. штук; у дужках % України від СССР):

	1940	1965	1974
Плуги тракторні	19,8 (51,6)	72,0 (43,5)	126,2 (58,0)
Сівалки тракторні	11,0 (51.5)	78.9 (30,2)	89,9 (50,5)
Жатки рядкові	—	26,3 (27,0)	69,2 (83,0)
Комбайни бурякозбиральні	—	11,0 (62,8)	15,9 (100,0)
Кормодробарки	—	6,2 (34,6)	23,2 (72,6)
Автонапувалки для великої худоби	—	135,2 (35,4)	716,2 (13,5)

1973 вартість продукції С.-г. м., включаючи виробництво запасних частин, становила 1 020 млн карб. у цінах 1967. Тепер найбільші підприємства С.-г. м. є в Одесі (засноване 1854), Кіровограді («Червона зірка», 1874), Харкові (*«Серп і молот»*, 1875), Львові («Львівсільмашин», з 1945), Оріхові («Орсільмашин», з 1929); у Херсоні виробляються (з 1909) бурякові комбайни (виробництво зернових комбайнів у Дніпропетровському припинено й перенесено до Ростова на Дону). Див. також карту на 1 502 стор.

На Кубані С.-г. м. розвинене гол. у Краснодарі, а також в Армавірі і Туапсе.

Сільсько-Господарський Науковий Комітет України, осередок с.-г. науки на Україні у 1920-их рр. С.-Г. Н. К. У. постав 1918 у Києві на базі с.-г. відділу Мін-ва Зем. Справ УНР. Фактичний його розвиток почався з 1922, коли С.-Г. Н. К. У. став центр. установою в рамках Наркомзему УССР, яка закладала й об'єднувала досліди з різних ділянок с.-г. наук, а також вела деяку практичну й осв. роботу з обсягу аґрономії. Тоді його централя була перенесена до Харкова, але й далі частину праці ведено у Києві (зокрема вид.). Працею Комітету керувала Президія (перший гол. С. *Веселовський*, наук. секретар Олександер *Яната*) і Наук. Рада. Наук. праця велася в секціях (рільництва, ґрунтознавства, ботан., тваринництва, меліорації, метеорологічній, економіки сіль. госп-ва, охорони природи та ін.), спеціяльних комісіях тощо. С.-Г. Н. К. У. мав низку філій (крім Київ. — Вінницьку, Полтавську й ін.), ініціював створення ряду дослідних аґрономічних станцій, надморських станцій перелітних птахів тощо; з його підтримкою постали нові наук. установи (Укр. Ін-т Прикладної Ботаніки, Укр. Ін-т Захисту Рослин, Укр. Ін-т Тваринництва), і вели теоретичну роботу з ділянки сіль. госп-ва деякі ін-ти ВУАН та поодинокі учені. Зокрема велику працю провела Секція Ґрунтознавства, якою керував Г. *Махів* (вона видала серед ін. першу синтетичну «Мапу ґрунтів України» і 10 тт. «Матеріялів дослідження ґрунтів України») та ботан., що під керівництвом О. Янати випустила серед ін. «Ботан.-геогр. районування України» (1925) і почала вид. «Фльори України». С.-Г. Н. К. У. видавав низку ж.: «Бюлетень С.-Г. Н. К. У.» (у Києві, у 1921), «Вісник с.-г. науки» (місячник; 1922—24, 1927—29), «Труди с.-г. ботаніки» (2 тт. і 6 випусків, 1926—29), «Аґроном» (орган Київ. філії, 1923—26), «Вісник пасічництва» (місячник у Києві, 1926—27), «Бюлетень боротьби з шкідниками с.-г. рослин» (у Києві, 1923—24) та ін. С.-Г. Н. К. У. об'єднував майже всіх дослідників сіль. госп-ва і споріднених наук України. Серед них, крім вищеподаних, слід згадати: аґрономів Олександра і Олексія *Филиповських*, ґрунтознавців В. *Крокоса* і О. *Соколовського*, геологів В. *Різниченка*, П. *Тутковського* і Ф. *Полонського*, ботаніка Є. *Вотчала*, ентомолога І. Щоголева, зоолога М. *Шарлеманя*, метеорологів і кліматологів М. *Данилевського*, В. *Огієвського*, Б. *Срезневського;* гідролога Є. *Оппокова* (керівник Меліораційної Секції) й ін.

1928 большевики ліквідували С.-Г. Н. К. У. як нібито «націоналістичну» установу; його інституції і працівників (чимало з них згодом репресовано) частково перебрала заснована 1926 *Всеукр. Академія С.-Г. Наук*. Відтоді в СССР існування С.-Г. Н. К. У. замовчується.

Р. М.

Сільсько-господарські виставки, див. *Виставки* і *Виставка передового досвіду в народному госп-ві Укр. РСР* (Доповнення).

Сільсько-господарські науково-дослідні установи, установи, у яких провадяться наук. дослідження з різних питань сіль. госп-ва; до них належать дослідні поля, дослідні станції й ін-ти спеціяльного призначення. С.-г. н.-д. у. почали виникати у 18 в. Перші с.-г. дослідні

станції постали в Зах. Европі у 1830—40-их рр.

На Україні у 1881—86 було кілька дослідних полів (їх організувало Харківське Т-во Сіль. Госп-ва при допомозі А. *Зайкевича*), але першим постійно діючим полем було щойно Полтавське (засноване 1884), а далі Харківське й Деребчинське (обидва з 1888). Згодом виникли дослідні станції: Плотянська в маєтку кн. Трубецького на Поділлі (1893), Іванівська в маєтку Харитоненка на Харківщині (1897) і на базі дослідного поля з 1884 — Полтавська (1910), а також Херсонська, Одеська, Харківська, Сумська, Носівська, Уманська, Смілянська, Миронівська, Немерчанська та ін. Для дослідження агрономічних питань більших с.-г. р-нів виникли мережі дослідних полів — найвідоміша Всерос. Т-ва Цукрозаводчиків, яка діяла у 1900—18 у складі 32 дослідних полів (у тому ч. 24 на Україні) з центром у Києві під керівництвом С. Франфурта, О. *Душечкіна* й ін. Мережі дослідних полів закладали губ. т-ва сіль. госп-ва: Київ., Харківське, Подільське, Херсонське та ін. Пізніше Департамент Хліборобства у Петербурзі організував добре устатковані обл. дослідні станції — Київ., Харківську і Катеринославську (в решті Рос. Імперії їх було лише 2), кожна з яких охоплювала своєю мережею великий р-н дослідних полів. До цього треба додати значну кількість селекційних станцій заг. або спеціяльного напряму (див. *Селекція*). Н.-д. роботу ведено також при високих (і деяких сер.) школах (див. *С.-г. освіта*). Разом у 9 укр. губ. було понад 100 н.-д. у., у тому ч. бл. 20 дослідних станцій та понад 40 дослідних полів (приблизно пол. всіх у Рос. Імперії).

По занепаді С.-г. н.-д. у. під час революції їхня діяльність була відновлена і поширена у 1920-их рр. Н.-д. станції працювали тоді за єдиною програмою, і число їх збільшено. Створено низку спеціяльних ін-тів: н.-д. ін-т цукрового буряка (Київ), нових луб'яних культур (Глухів), зернових культур (Дніпропетровське) та ін. Працю С.-г. н.-д. у. координував і стимулював *С.-Г. Наук. Комітет України,* а по його ліквідації *Всеукр. Академія С.-Г. Наук.* Під час колективізації, як також і переслідування укр. учених, дійшло до часткового занепаду С.-г. н.-д. у., а Всеукр. Академію С.-Г. Наук ліквідовано (частину її функцій перебрала Всесоюзна Академія С-Г. Наук ім. Леніна).

Вдруге С.-г. н.-д. у. занепали у 1941—45. Сучасна структура їх відповідає такій схемі: майже в кожній обл. УССР комплексну працю з питань с.-г. виробництва ведуть 20 обл. держ. с.-г. дослідні станції. Теоретичні питання й агрономічні проблеми, що виходять за межі окремих обл., розробляють н.-д. ін-ти: Землеробства Укр. Н.-д Ін-т (б. Києва), Землеробства і Тваринництва зах. р-нів УРСР (Львів), Тваринництва Лісостепу і Полісся УРСР (Харків), Степ. р-нів УРСР ім М. *Іванова* (Асканія Нова). Окремі ділянки сіль. госп-ва вивчають галузеві н.-д. ін-ти і дослідні станції. Деякі з них мають всесоюзне значення і є всесоюзного підпорядкування: Н.-д. ін-ти Виноробства і Виноградарства (Ялта), Етероолійних культур (Симферопіль), Зрошувального землеробства (Херсон), Кукурудзи (Дніпропетровське, Луб'яних культур (Глухів), Селекційно-генетичний (Одеса), Цукрового буряка (Київ). Респ. н.-д. ін-ти: Виноградства і Виноробства (Одеса), Ґрунтознавства ім. О. Соколовського (Харків), Захисту рослин (Київ), Економіки й орг-ції сіль. госп-ва (Київ), Механізації й електрифікації сіль. госп-ва (Київ), Овочівництва і Баштанництва (Харків), Садівництва (Київ), Свинарства (Полтава) й ін. Н.-д. ін-ти мають здебільша власні дослідні мережі. Всього в УССР у 1975 діяло 151 С.-г. н.-д. у. (у тому ч. 11 н.-д. ін-тів з 11 100 наук. працівників, з різним маштабом діяльности (ін-ти, дослідні та ветер. станції, дослідні поля, опорні та сортовипробувальні пункти, агрохем. ляборатгорії тощо). Про їх зростання, а одночасно щораз більшу підпорядкованість заг. сов. установам свідчить таблиця (а — кількість, б — в них наук. працівників):

	1967		1975	
	а	б	а	б
Мін-ва сіль. госп-ва УССР	80	3 211	28	1 285
Ін. мін-ва і відомства в УССР	31	779	28	1 152
Мін-ва сіль. госп-ва СССР	31	3 818	28	5 295
Всесоюзна Академія С. Г. Наук	17	539	67	3 371

Укр. Академія С.-Г. Наук, яка керувала роботою більшости С.-г. н.-д. у., існувала лише у 1956—62.

На зах.-укр. землях С.-г. н.-д. у. до поч. 1950 р. майже не було. Невеликі дослідні поля і станції існували при

деяких с.-г. школах (зокрема в Дублянах). До 1914 їх закладали також Гал. Крайовий Виділ і Т-во «Просвіта»; у період між двома світовими війнами — Львівська **Хліборобська** Палата (у с. Зарваниці і Шутроминцях), т-во *«Сіль. Господар»*, *«Маслосоюз»* (досліди над свійськими тваринами), укр. поміщики — *А. Терпеляк*, *М. Луцький*, *М. Малицький*.

О. Архімович і *Р. М.*

Сільсько-господарські товариства, т-ва, мета яких розвивати й удосконалювати сіль. госп-во і його окремі ділянки, організувати н.-д. роботу, видавати фахові праці й журн., ширити с.-г. освіту, допомагати своїм чл. у раціоналізації госп-ва (при допомозі с.-г. станцій, виставок, преси, а також посередництва в купівлі с.-г. машин, постачання насіння, збуту с.-г. продуктів тощо). С.-г. т. існують в Европі з другої пол. 18 в. За перше С.-г. т. в Рос. Імперії можна вважати Імператорське Вільне Економічне Т-во, засноване 1765 у Петербурзі; воно, як й Імператорське Моск. т-во сіль госп-ва (з 1819), своєю діяльністю охоплювало також Центр. і Сх.-Укр. Землі.

Першим С.-г. т. на Україні можна вважати Харківське Філотехн. Т-во (1811—18), засноване В. *Каразином*, яке серед ін. підкреслювало потребу введення на Україні нових метод у сіль. госп-ві. Справжнім першим С.-г. т. було Т-во сіль. госп-ва Півд. Росії, засноване 1828 в Одесі, яке діяло на території Херсонської, Катеринославської, Таврійської й Басарабської губ. Пізніше постало Полтавське т-во сіль. госп-ва (з 1855) та т-ва сіль. госп-ва і с.-г. промсти: Харківське (з 1868) і Київ.; меншу ролю відогравали Кубанське, Катеринославське, Чернігівське й ін. Своєю діяльністю С.-г. т. охоплювали губернії, деякі — лише окремі пов. У сер. 1890-их рр. на Україні було бл. 20 С.-г. т. (разом з філіями). Хоч С.-г. т. доти були насамперед орг-ціями поміщиків, вони чимало спричинилися до розвитку сіль. госп-ва.

Ч. С.-г. т. збільшилося після закону 1898, на підставі якого дозвіл на заснування С.-г. т. затверджував губернатор (доти мін. хліборобства), ще більше по революції 1905 і Столипінській аґрарній реформі. 1900 на Україні було бл. 100 С.-г. т., 1905 — 513, 1915 — 1 020 (у Рос. Імперії — 4 700); більшість з них мали льокальний характер. Майже всі ці сіль.-госп. «общества» (дехто з укр. авторів, напр., С. Бородаєвський, називають їх спілками) носили характер с.-г. кооператив (див. ЕУ 1, стор. 1 114 і 1 116 та ЕУ 2, *Кооперація*). Здебільша вони виникали з ініціятиви діячів укр. кооперації і земств; на відміну від С.-г. т. попереднього типу, вони обслуговували гол. потреби сел. маси С.-г. т., які не мали кооп. форм, занепали в роки першої світової війни, а згодом були ліквідовані сов. владою. Натомість с.-г. кооперація сильно розвивалася у 1917—19 і (після занепаду під час воєнного комунізму) за НЕП-у.

На зах.-укр. землях, у Галичині, найдавнішим С.-г. т. було засноване 1829 Гал. Т-во Госп. у Львові, що мало обслуговувати як укр., так і поль. селян, але на ділі підпало під вплив поль. дідичів. Ролю С.-г. т. виконувала недовгий час *Гал.-Руська Матиця*, значно довше (до 1909) т-во *«Просвіта»* у Львові. Короткий час діяло «Общество господарсько-промислове» (з 1882) у Станиславові, завданням якого було піднесення добробуту селян. Справжнім С.-г. т. було з 1900-их рр. т-во *«Сіль. Господар»*, яке з сер. 1920-их рр. набрало характеру станового т-ва укр. селян. Але й далі у ділянці с.-г. працювала також укр. кооперація (зокрема *Маслосоюз*), а до 1921 і гал. *Патронат Хліборобських Спілок*.

На Буковині ролю С.-г. т. виконувало гром.-культ. осв. т-во *«Руська Бесіда»* і централя укр. коперації *«Сел. Каса»*; на Закарпатті — т-во «Просвіта».

Р. М.

«Сім братів», група з 7 могил з похованнями синдської верхівки (5—4 вв. до Хр.), розташована поблизу гирла р. Кубані, на зах. від *Семибратного городища*.

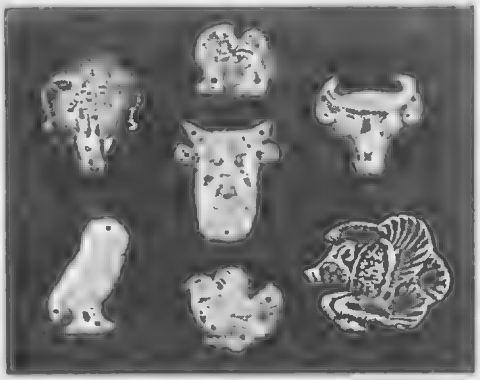

7 золотих прикрас одягу з могили «Сім братів» (5 в. до Хр.)

Досліджувана В. Тізенгавзеном у 1875—78. У непограбованих могилах відкрито поховання у кам'яних коморах з зброєю і різним інвентарем: роги-ритони, вази, чарки, золоті прикраси, як також кістяки коней в багато оздобленій збруї.

Сімеїз (IX–15), с. м. т. Крим. обл., підпорядковане Ялтинській міськ. Раді, положене на півд. схилах Крим. гір,

на березі Чорного м.; 6 800 меш. (1966). Кліматичний курорт; санаторії для лікування активних форм туберкульози

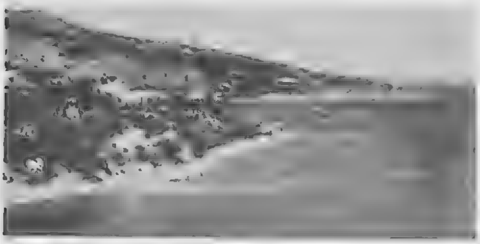

Вид на Сімеїз

легень, сезон — цілий рік. Винарний зав., Сімеїзький відділ Крим. астрофізичної обсерваторії АН СССР (у 1908—41 — відділ Пулковської Астрономічної Обсерваторії б. Ленінграду).

Сімейкине (V—20), с. м. т. Краснодонського р-ну Ворошиловградської обл.; 4 200 меш. (1967). Підприємства для обслуговування зал. транспорту, птахофабрика. Засноване 1910—14.

Сіменович Володимир (1859—1932), гром. діяч у ЗДА, лікар, родом з Бучача, брат О. *Кисілевської*. Прибувши 1887 до ЗДА, був ред. тижневика *«Америка»* в Шенандоа, організатором кооп. крамниць у Пенсільванії, активним діячем Укр. Нар. Союзу. З 1892 у Чікаґо, де закінчив мед. студії; 1912–14 – гол. Просвітної Комісії Укр. Нар. Союзу, 1930–32 гол. ред. тижневика *«Україна»* в Чікаґо, на стор. якого опубліковано наслідки проведеної ним 1930 статистики українців у цьому м.

В. Сіменович

Сіменович-Сіменс Мирослав (1885—1967), укр. гром. і політ. діяч у ЗДА (з 1907) родом з Чернівців; по закінченні мед. студій в ун-ті Льойолі (1913) деякий час лікар-майор в армії ЗДА, 1920 чл. Місії уряду ЗУНР у Лондоні, 1927–40 – гол. отаман гетьманських «Січей» Америки і Канади, 1952–59 – очолював гетьманський рух у ЗДА; організатор і гол. Укр. Виставочного Комітету Світової Виставки в Чікаґо (1933—34), активний діяч, гол. і почесний чл. низки укр. установ у ЗДА, серед ін. засновник-фундатор Укр. Архіву-Музею в Чікаґо.

М. Сіменович-Сіменс

Сімінський, Костянтин, див. *Симінський Костянтин.*

Сімович Василь (9. 3. 1880—13. 3. 1944), визначний укр. мовознавець, філолог і культ. діяч, д. чл. НТШ (з 1923), нар. у с. Гадинківцях Гусятинського пов. (Галичина). По закінченні ун-ту в Чернівцях (1904; учень С. *Смаль-Стоцького*) викладав там у вчительській семінарії; 1902—03 — співред. вид. *РУП*, що друкувалися в Чернівцях (ж. *«Гасло»*, *«Селянин»* та ін.) та ред. *«Буковини»* (1902—03). 1914—18 — співр. *Союзу Визволення України* і організатор культ. праці в таборах для укр. воєннополонених, яку продовжував від укр. урядової місії (1919 ред. газ. «Шлях»). З мовних курсів для полонених виросла його «Практична граматика укр. мови» (1918), що в другому вид. (1920) ввібрала елементи наук. граматики. 1920–23 в Берліні – був ред. в *«Укр. накладні»* Я. *Оренштайна*. 1923–33 – проф. Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. Драгоманова у Празі (1926–30 його ректор); це і участь у праці чес.-рос. Празького лінґвістичного гуртка дали С. змогу зосередитися на наук. діяльності: скрипти з староболг. мови і «Хрестоматія старо-укр. літератури»; ст. з іст. морфології (походження займенника *що*, історія іменників чоловічого роду на -о, морфологія прикметника), фонології (перехід *е* в о) й історії укр. мовознавства і правопису (про граматику Лучкая, правописні системи Драгоманова, абеткові проєкти Їречка). З 1933 у Львові, де працює у т-ві «Просвіта» як ред. її наук.-популярних вид., серед ін. ж. *«Життя і Знання»*, в якому містить мовні ст. пуристичного характеру; бере участь у ред. «Укр. Заг. Енциклопедії» (ред. відділу «Україна»), ж. *«Назустріч»*, *«Сьогочасне й Минуле»*, творів Т. Шевченка, І. Франка. 1939—41 — проф. Львівського Ун-ту, 1941— 44 ред. *«Укр. Видавництва»*. Праці львівського періоду присвячені проблемам сучасної й іст. фонології й морфології (укр. ненаголошене *е*, гармонія складів у парадигмі, лябіялізація *л*), історії правопису, а також практичним проблемам мовної норми. С. був першим найвизначнішим укр. фонологом празького напряму, але сполучав ідеї структуралізму з гумбольдтіянсько-потебніянським підходом до мови як вияву духо-

В. Сімович

вости нації (особливо виразно в ст. «Рідна мова й інтелектуальний розвиток дитини», 1934). С. видав з коментарем твори Т. Шевченка («Кобзар» з поясненнями, Ляйпціґ, 1921), І. Франка (вид. творів у в-ві Оренштайна), Лесі Українки («Листування Лесі Українки з О. Маковеєм», Л. 1938). Часткова бібліографія праць С. є в брошурі П. Ковалева «Василь Сімович», Вінніпеґ, 1953.

Ю. Ш.

Сімович Михайло (1869—1953), церк. і пед. діяч Буковини, родом з с. Гадинківців (Галичина), брат Василя С.; гр.-кат. свящ. і катехит сер. шкіл у Чернівцях; 1930—40 і 1941—43 ген. вікарій для греко-католиків Буковини і Мармарощини; по окупації Буковини советами – у Блажі (Семигород).

Сімович (уроджена Бойко) Оксана (* 1914), скрипаль і педагог родом з Тернополя; вчилася в консерваторіях у Варшаві й Відні; концертувала на Україні, в Зах. Европі й Америці; учителька гри на скрипці в Укр. Муз. Ін-ті у Філядельфії.

Сімович Роман (* 1901), композитор родом з Снятина. Закінчив Празьку Консерваторію в клясі композиції О. Шіна та в клясі фортепіяна і школу вищої майстерности В. Новака. У 1936–39 викладач Ін-ту ім. М. Лисенка в Дрогобичі і Станиславові, у 1939–42 муз. школи там же. З 1951 доц., з 1963 проф. Львівської Консерваторії. Твори: балет «Сопілка Довбуша» (1948, лібретто О. Ґериновича), 6 симфоній: «Гуцульська» (1945), «Лемківська» (1947), «Весняна» (1951), «Героїчна» (1954), «Гірська» (1955), шоста (1965); симфонічні поеми «Максим Кривоніс», «Довбуш», «Пам'яті Івана Франка», симфонічні увертюри, сюїти; струнний квартет, два тріо; твори для фортепіяна: 2 сонати, сонатина 3 сюїти, варіяції, рондо, фантазія; твори для скрипки і віольончелі з фортепіяном, варіяції для арфи, твори для мішаного хору з оркестрою і без супроводу.

Р. Сімович

Сімпсон (Simpson) Джордж Вільфрід (1894—1969), історик у Канаді родом з Четсворду (Онтаріо), д. чл. НТШ (з 1948) й УВАН, викладач (з 1922) і проф. (1928—57) ун-ту в Саскатуні (з 1940 гол. департаменту історії), перший дир. Саскатунського іст. архіву, один з організаторів курсу славістики і навчання укр. мови (з 1943); почесний чл. укр. студентського т-ва «Альфа-Омега», почесний д-р УВУ. С. добрий знавець історії України, прихильно наставлений до укр. питання, був захисником українців у Канаді; ред. англ. перекладу «Історії України» Д. Дорошенка, автор інформаційних ст. і брошур про Україну (серед ін. «The names ,Rus' „Rusia", „Ukraine" and their background», 1951), про М. Грушевського та ін.

Сім'янців Валентин (* 1899), скульптор родом з Харківщини, за фахом інж.-гідротехнік; на еміґрації в Чехо-Словаччині, Німеччині і (з 1949) у ЗДА. Портрети, плякети, композиції. Автор спогадів: «Спогади Богданівця» (1963), «Студентські часи» (1973), «Роки козакування 1917—23» (1975).

Сінґалевич Володимир (1880—1945), гром. і політ. (*Нац.-дем. партії*) діяч, з нім. роду Шіллінґів, за фахом суддя; посол з Перемишлянщини до австр. парляменту (1911–18) і до гал. сойму (1913–14); заступник гол. Бойової Управи УСС у Відні (від вересня 1914), чл. Укр. Нац. Ради ЗУНР і її представник у Відні (1919–23), одночасно (з 1920) уповноважений уряду Диктатора ЗУНР для фінансів, згодом і внутр. справ, 1930–39 начальний дир. Зем. Банку у Львові. Помер на еміґрації в Австрії.

В. Сінґалевич

Сінкевич Діонісій († по 1732), ґравер на дереві кін. 17 — поч. 18 в., родом з Розділля (Галичина); ігумен Крехівського (1690—1700) і Святоюрського (у Львові) манастирів. С. автор великого дереворита з зображенням архітектурного ансамблю *«Крехівський манастир»* (1699), цінного для вивчення історії дерев'яного будівництва; ілюстрації у «Акафістах» (1699), «Тріоді Цвітній» (1701) і оригінальні орнаментально-сюжетні заставки в «Ірмологіоні» (1700). На роботах С. помітний вплив зах.-евр. майстрів.

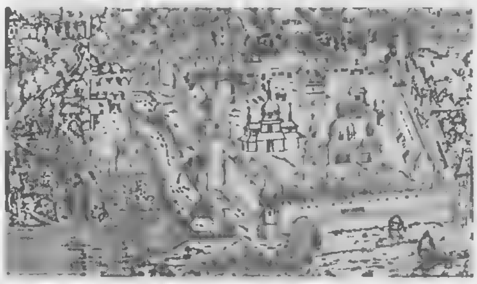

Загальний вид Крехівського манастиря (дереворит Д. Сінкевича, 1699)

Сінкевич Іван Хризостом (* 1814—?), пропаґатор хорового співу в Галичині й на Буковині, родом з с. Війська на Перемищині. Вийшов з перемиської муз. школи; організував церк. хори у Чернівцях (з 1833) й у Львові (з 1835) при Духовній Семінарії, з останнім виконував твори Д. Бортнянського. Скомпонував на 4 голоси «Прийдіте поклонітеся» і «Хресту Твоєму поклоняємся». Його спогади «Начало нотного пѣнія въ Галицкой Руси» друковані в ж. «Бесѣда» (1888, ч. 1—6).

Сінклер Володимир (1879—1945), військ. діяч, швед. походження, ген.-майор рос. ген. штабу, ген. штабу УНР ген.-поручник, влітку 1918 перший отаман-квартирмайстер гол. управління ген. штабу, 1919 начальник штабу Дійової Армії УНР, у березні 1920 — лютому 1921 начальник ген. штабу, потім чл. Вищої Військ. Ради. На еміґрації в Польщі; розстріляний большевиками у м. Сосновці (Шлезьк).

В. Сінклер

Сіножаті, сінокоси, с.-г. угіддя, рослинність яких систематично використовують на сіно, один з основних видів *кормової бази.* Рослинність С. складається з різних видів багаторічних трав. Розрізняють С. заплавні (їх заливають весняні води річок), суходільні і заболочені (їх найбільше на Поліссі); серед двох перших виділяють природні (не поліпшені) та поліпшені С. На Україні С. займають 2,4 млн га (на всіх укр. землях бл. 3,5) або 4% заг. зем. площі і 5,6% с.-г. угідь. Площа С. до 1914 весь час скорочувалася через поширення ріллі (за 1901—13 у 9 укр. губ. з 3,3 до 2,5 млн га). Тепер найбільший відсоток С. становлять на Поліссі, Львівщині і в Карпатах та на Передкарпатті — бл. 10% заг. зем. площі, в Лісостепу бл. 5, в Степу — 0,7%. Врожайність сіна на природних С. 8—12 центнерів з 1 га, на поліпшених — доходить до 30—50.

Сінява (Sieniawa; III—3), м. Ярославського пов. Ряшівського воєводства у Польщі, 1 200 мешк. (1965), положене на укр.-поль. етногр. пограниччі (до 1947). С. заснована у другій пол. 17 в., деякий час — резиденція *Сенявських.* Пам'ятки архітектури з 18 в. у барокковому стилі: церква, кол. домініканський манастир, замок (перебудований 1879—81); ратуша 18 в.. залишки фортифікацій 17 в.

«Сіонъ Рускій» (з 1872 — «Рускій Сіонъ», 1880—82 — «Галицкій Сіонъ»), укр. кат. двотижневик, орган Львівської архиепархії; виходив у Львові 1871—85 з ініціятиви і за гол. ред. о. С. *Сембратовича* (до 1879; при співред. оо. Ю. *Пелеша,* Й. *Мільницького,* К. *Сарницького,* О. *Торонського* та ін.), згодом: Й. Мільницького, О. *Бачинського,* І. *Бартошевського.* В «С. Р.» міщено ст. з богословія, церк. історії і права, біблійних наук, а також проповіді і ст. на різні теми. «С. Р.» видавався етимологічним правописом, нар. мовою з деякими церк.-слов'янізмами.

«Сіонъ, Церковь, Школа», двотижневий популярний додаток до урядового *«Вѣстника для Русиновъ Австрійской Державы»,* виходив у Відні 1858—59; містив церк. поучення, оп., вірші й ст. на культ.-осв. і актуальні теми; видавець і ред. *В. Зборовський.* Вийшли 53 чч.

Сіра Дивізія, див. *Сірожупанники.*

Сіра куріпка, див. *Куріпка сіра.*

Сіра сова, неясить (Strix aluco L.), птах родини сови справжні. Довж. 41—66 см, вага — 450—1 200 г. Корисний птах (знищує мишовидних гризунів). На Україні звич. осілий птах Полісся, Лісостепу, Криму й Карпат. У степ. зоні — рідкий. На Україні виступають ще: сова довгохвоста (S. uralensis Pall.) — гніздовий птах Карпат, та сова бородата (S. nebulosa Forst.), поширена в тайговій зоні Европи й Азії, рідко залітає до півн.-зах. України.

Сіра українська худоба, порода великої *рогатої худоби* м'ясо-молочного (колись і робочого) напряму; різновид сірої степової породи півд.-сх. Европи. До 1920-их рр. поширена в Лісостепу й Степу, тепер збереглася лише в окремих госп-вах Черкаської, Полтавської, Харківської і Дніпропетровської обл.

Сірет, див. *Серет.*

Сірецька Олена (1880—1972), гром. діячка на Буковині, активна в чернівецькій Жін. Громаді, довголітня гол. харитативного т-ва *«Мироносиці».* Померла в Румунії.

Сірецький Богдан (1907—41), студентський і гром. діяч на Буковині, син Олени С.; гімназійний учитель. Організатор і кошовий *Пласту* на Буковині (1930-і рр.), діяч акад. т-ва *«Чорноморе»* в Чернівцях: учасник *Похідних груп ОУН,* розстріляний німцями у Миколаєві.

Сірий Ю., див. *Тищенко* Юрій.

Сірий Клин, див. *Середньо-Азійський Степовий край.*

Сірка (S.), хем. елемент VI групи періодичної системи Д. Менделеєва, атомова вага 32,064; неметал; жовта кристалічна субстанція. Виступає в природі у самородному стані та у вигляді сульфідів важких металів (піриту та ін.). С. застосовують гол. у хем. пром-сті для виробництва *сірчаної кислоти,* синте-

ричного волокна, сірчистих барвників, димного пороху, у ґумовій пром-сті, також у сіль. госп-ві, фармації тощо.

На Україні родовища самородної С. вперше відкрито 1887 на Керчинському піво. (Чокур-Кояцьке родовище), його експлуатацію розпочато 1928 (у 1930-их рр. річний видобуток 600—700 т), припинено 1941 через майже повне вичерпання сировини. У 1950-их рр. випадково відкрито Передкарп. сірконосний басейн, найбагатший в СССР, один з багатших у світі. У межах УССР (він залягає також на території Польщі й Румунії) басейн простягається до 300 км завдовжки і 40—50 км завширшки. Поклади С. залягають у шарах міоцену на глибині від 20—30 до 300—500 м; більшість їх можна добувати відкритим способом. Існує бл. 20 родовищ С.; найбільші з них: Роздольське (на його базі з 1958 працює потужний гірничо-хем. комбінат), Немирівське, Язівське (на його базі діє Яворівський гірничо-хем. комбінат), Любеньське, Сороківське. Гуменецьке, Жидачівське, Подорожнянське, Товмацьке. Вміст С. у сірчаній руді коливається від 14 до 27%. На Роздольському комбінаті застосовується автоклавовий витоп С., на Яворівському — підземний.

Видобуток С. в УССР не лише цілком покриває попит країни, але 70% його йде поза її межі, здебільша в ін. респ. СССР (гол. в Росію і Прибалтику), а також до Чехо-Словаччини, Угорщини, Австрії, Бельгії, Сх. Німеччини. При видобутку і продукції укр. С. важливим є також супутне виробництво вапняно-сірчистої муки (1 млн т на рік).

С. Процюк

Сірко Іван († 1680), кошовий отаман Війська Запорізького Низового, визначний військ. діяч Запоріжжя, родом з слободи Мерефи, Харківського полку. Брав участь у війнах Б. *Хмельницького* з Польщею, але найбільше й успішно воював проти татар і турків. У 1660—70-их рр. кілька разів був кошовим отаманом. Як політик, часто міняв орієнтацію. Виступав проти І. *Виговського*, Ю. *Хмельницького* (якого колись підтримував проти Виговського) й П. *Тетері*, яким закидав їх прополь. політику; у цей період С. ще не був противником Москви. Після Андрусівського договору 1667 зайняв виразно антимоск. (й разом з тим антиполь.) позицію. Не зважаючи на свою ворожість до тур.-тат. світу, довший час підтримував гетьмана П. *Дорошенка*, з яким потім розійшовся. Мав великі зв'язки і впливи на Лівобережній і Слобідській Україні, на якій посідав маєток; якийсь час був полк. (титулярним) ніженським (від Дорошенка) і харківським. 1672 претендував на гетьманську булаву, що посварило його з новим гетьманом І. *Самойловичем* і моск. урядом, який заслав його до Тобольську (мабуть, гол. за підтримку Дорошенка й зв'язки з С. Разіном). По поверненні з моск. неволі (1673) до кін. життя лишився противником Москви і Самойловича, обстоюючи насамперед автономні інтереси Запоріжжя й в ім'я їх встановлюючи зв'язки то з Польщею, то навіть з Туреччиною і Кримом. За боротьбу проти турків і татар — герой нар. переказів і дум. Похований б. Чортомлицької Січі (тепер с. Капулівка, Никопільського р-ну Дніпропетровської обл.).

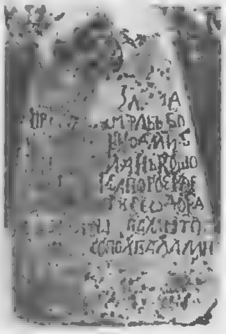

Надгробний пам'ятник на могилі І. Сірка

О. Оглоблин

Сірожупанники, заг.-прийнята назва (від сірого кольору уніформи) військ. формації, утвореної після укладення *Берестейського миру* з укр. полонених рос. армії в Австрії, гол. в таборах у Фрайштадті (козаки) і Йозефштадті (старшини). Формуванням і вишколом С., що відбувався з березня 1918 у м. Володимирі-Волинському, керувала австр. військ. місія з капітаном ген. штабу Кватерніком на чолі (його адьютант. сотн. УСС Іван *Коссак*). Зформована дивізія дістала назву: Перша стрілецько-коз. дивізія; вона складалася з 4 піших полків (разом у полку 13 сотень), 1 гарматного дивізіону, 1 кінної й 1 інженерної сотні та з допомогових формацій. Бойовий стан на 1. 7. 1918 — 140 старшин і 6 000 козаків; командувач підполк. І. *Перлик* (начальник штабу — сотн. О. Пилипенко). 28. 8 була передана австр. Гол. командуванням Укр. Державі і після паради у Києві 1. 9. 1918 (перед гетьманом П. Скоропадським) розташована на півн. Чернігівщині у р-

Відділ Сірожупанників у Володимирі Вол. (березень 1918)

ні Конотопу. У жовтні демобілізована до величини кадрів (бл. 1 200 осіб, у тому ч. 250 старшин); під час повстання проти гетьмана перейшла на бік Директорії і тимчасово збільшилася до 6 000 вояків (командир отаман Палій, пізніше підполк. Абаза). З грудня у боях з большевиками на Чернігівщині проти т. зв. Першої радянської укр. дивізії. Тому, що мобілізовані С. проти неї не хотіли битися, проведено було часткову демобілізацію, після якої Сіра дивізія (нова назва формації С.; командир ген. А. *Пузицький)* нараховувала 2 500 козаків і старшин. З сер. січня до сер. березня 1919 на протибольш. фронті на півн. Правобережжі (бої у р-ні Коростеня, Овруча, Житомира й Бердичева, у яких С. зазнали важких втрат). З квітня на протиполь. фронті (ним командував ген. О. *Осецький)* розвинулася в корпус у складі двох дивізій (командир ген. Мартинюк). У сер. травня розбита поляками, попала в більшості до них у полон. Рештки С. пробилися в околиці Ланівців, утворивши нову 4 Сіру Стрілецьку дивізію (до 700 багнетів, командир полк. П. Ганжа) у складі Волинської групи; її залишки (4 Сіра бриґада) воювали до листопада 1920 (у складі 2 Волинської дивізії).

Література: Ст. і розвідки в зб. За Державність: Прохода В. Записки до історії Сірих. I, 1929; Пузицький А. Бої Сірих за Коростень, II. 1930; його ж Боротьба за доступ до Києва, V, VII. 1936; Дубрівний П. Сірожупанники. X. 1964; Мандзенко И. Сірожупанники. Табор полонених укр. старшин у Йозефштадті, XI. 1966; Бутович М. Формування Сірої дивізії у Володимирі Волинському. XI. 1966.

Л. Шанковський

Сірополко Степан (1872—1959), видатний педагог і бібліолог, родом з Прилуки (Полтавщина). По закінченні Моск. Ун-ту працівник нар. освіти у Моск. губ., активний в укр. громаді в Москві, співр. ж. *«Украинская Жизнь»*. З 1917 на Україні: керівник нар. шкільництва у Києві, дорадник у справах освіти при Ген. Секретаріяті, деякий час товариш мін. нар. освіти; один з творців нового укр. шкільництва і співр. П. *Холодного* в опрацюванні пляну «єдиної школи». На еміґрації в Польщі, згодом у Празі: проф. Укр. Високого Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова (1925—32) і Укр. Техн.-Госп. Ін-ту в Подєбрадах, організатор і гол. Укр. Т-ва Прихильників Книги та ред. його органу *«Книголюб»*, організатор і гол. Укр. Пед.

С. Сірополко

Т-ва в Празі, довголітній гол. Союзу Укр. Журналістів і Письм. на чужині, чл. Укр. Іст.-Філол. Т-ва; почесний чл. т-ва «Просвіта» у Львові. Праці і ст., гол. на пед. теми у фахових і заг. укр. та чужинецьких журн. Окремо вийшли: «Взірцевий каталог шкільної і нар. бібліотеки» (1918), «Нар. бібліотеки» (1919), «Завдання школи» (1919), «Короткий курс бібліотекарства» (1924), «Школознавство» (1926), «Нар. освіта на Сов. Україні» (1934), «Історія освіти на Україні» (1937) та ін.

Сірчанокислотна промисловість, одна з основних галузів хем. пром-сти, яка виробляє сірчану кислоту (С. к.; H_2SO_4). Значення С. к. дуже велике: вона застосовується у виробництві мінеральних добрив (в УССР ²/₃ всієї продукції С. к.), соляної і азотової кислоти, барвників, штучного волокна, вибухових речовин, очищення нафтопродуктів; у метал., харч., целюльозно-паперовій, текстильній, шкіряній пром-сті тощо. Основна сировина для С. п.: сірчані колчедани, самородна *сірка*, сірчані сполуки, що містяться у пром. та попутних газах. Тому що транспортування С. к. на велику віддаль нерентабельне, виробництво її розміщено у р-нах її споживання (особливо в місцях виробництва мінеральних добрив) і видобутку сірки.

До революції С. п. була на Україні слабо розвинена; працювали лише 3 зав.: Костянтинівський (з 1897) і менші: Одеський і Вінницький. 1913 Україна виробляла 45 000 т С. к. (вся Рос. Імперія — 145 000 т) перев. на імпортному колчедані. Під час перших п'ятирічок ґрунтовно реконструйовано діючі вже зав. і створено нові. Зростання виробництва С. к. в моногідраті (тис. т; у дужках у % до СССР) таке:

Рік	СССР	УССР
1928	211	72 (34)
1932	552	186 (34)
1940	1 587	407 (26)
1945	781	72 (9)
1950	2 125	395 (19)
1960	5 398	1 311 (24)
1970	12 059	2 223 (18)
1974	16 700	3 974 (24)

До 1920-их рр. основною сировиною С. п. в УССР був уральський колчедан, пізніше також сірчані гази кольорової металюрґії та коксової пром-сти; нині гол. природна сірка і уральський сірчаний колчедан. Виробництво С. п. донині зосереджується гол. у місцях її споживання, тобто на підприємствах для виробництва мінеральних добрив (1970 —

70% продукції). Тепер найбільші підприємства, що виробляють С. к., це хем. комбінати: Сумський (з 1954), Вінницький (з 1912) і Горлівський (з 1933), Костянтинівський хем. зав., Одеський суперфосфатний, Кримський зав. двоокису титану; ін. — в Дніпродзержинському та на коксохем. зав. Донбасу і Придніпров'я. У перспективі постануть нові осередки С. п. у Передкарп. сірконосному басейні — в Роздольському та Яворівському гірничо-пром. комбінатах, а також на Рівенському зав. азотних добрив. *С. Процюк*

Сітницький Іван (1881—1947), педагог-математик, сотник УГА, 1919 комендант старшинської однорічної школи артилерії у Станиславові. Шкільні посібники геометрії, хемії і фізики (переклади); логаритми. Працював і помер у Львові.

Сітницкий Микола (1884—1934), педагог, учитель нім. і укр. мов в семінарії у Заліщиках, у 1924—32 — в жін. гімназії Ін-ту для дівчат у Перемишлі (деякий час її дир.). За ЗУНР комендант радіостанції УГА.

Сіхульський Казімір (1879—1942), визначний поль. маляр і графік, нар. у Львові; 1920—30 проф. школи мист. промислу у Львові, 1930—39 — Краківської Академії Мистецтв. У своїй творчості широко використовував гал. мотиви, зокрема у нього багата гуцульська тематика («Похід з полонин», «Гуцульське весілля», «Баба з півнем», портрети гуцулів), нар. мотиви в рел. картинах («Гуцульська Мадонна»), символічні вітражі і мозаїки.

Сіцінський (Січинський) Юхим (1859—1937), історик, археолог і культ.-гром. діяч Поділля, правос. свящ., чл. Іст. Т-ва Нестора Літописця (з 1896), д. чл. НТШ (з 1899) і Укр. Наук. Т-ва в Києві (з 1906), нар. у с. Мазниках на Поділлі у священичій родині. 1885 закінчив Київ. Духовну Академію, з 1899 — у Кам'янці Подільському — протоієрей Катедрального собору, учитель релігії (до 1918), викладач Держ. Укр. Ун-ту (1918–20) й Ін-ту Нар. Освіти (1920–26); засновник і дир. іст.-археологічного музею з його бібліотекою (1890–1922), ред. ж. «Подольские Епархиальные Ведомости», гол. *Подільського Церк. Іст.-археологічного Т-ва* (1903–21) і ред. його «Трудов...» (випуск VI, VIII–XII; 1893–1917). С. активний чл. Старої Укр. Громади на Поділлі (з 1901), співзасновник «Просвіти» (1905), організатор наук. життя на Поділлі. У 1920-их рр. чл. Всеукр. Археол. Комісії і співр. Іст. Секції УАН.

Ю. Сіцінський

Численні праці С. стосуються історії, археології і мистецтва (зокрема архітектури) Поділля. Важливіші з них: «Бакота — древняя столица Понизья» (1889); «Исторические сведения о приходах и церквах Подольской епархии» («Труды Подольского Епархиального Историко-статистического Комитета», 7 тт. 1895—1911); «Материалы для истории монастырей Подольской епархии» (у «Трудах...», випуск 5, 1891); «Город Каменец Подольский. Историческое описание» (1895); «Археологическая карта Подольской губернии» (1901), «Исчезающий тип деревянных церквей Подолии» (1904); «Роспись церков в южнорусском стиле» (1907); «Начерки з історії Поділля» («Записки Кам'янець-Подільського Держ. Укр. Ун-ту», 1920); «Нариси з історії Поділля», ч. 1—2, (1927); «Оборонні замки Зах. Поділля XIV–XVII ст.» (1928) та ін.

«Січ», назва укр. студентських орг-цій, що діяли у другій пол. 19 і першій пол. 20 в. у Львові, Чернівцях, Відні й Ґраці. Найстаршою поміж ними була «С.» у Львові (1861—63). Створена з об'єднання студентських т-в «Союз» (з 1875) і «Молода Україна» (з 1900) «С.» у Чернівцях проіснувала від 1902 до 1923, зосереджуючися гол. на культ.-осв. діяльності серед українців Буковини; видавала «Бібліотеку», неперіодично брошури українознавства та гумористичну газ. «Січове Слово» (1904). Засноване 1895 студентське земляцтво «Русь» у Ґраці 1910 було перейменоване на Укр. Студентське Т-во «С.» — Ґрац; воно об'єднувало після 1918 бл. 50, по 1945 — бл. 200 студентів й активно діяло до кін. 1940-их рр.; орган — ж. «Студентський Прапор» (1947—48). Найтривалішою і найактивнішою була заснована 1868 «С.» у Відні (див. *«Січ» віденська*).

«Січ», руханково-протипожежне т-во, фіз.-культ. орг-ція, поширена в Галичині

Перша «Січ» у с. Завалє, пов. Снятин (5. 5. 1900)

1900—30, а також на Буковині, Закарпатті та на еміґрації. Перша «С.» була заснована К. *Трильовським* («січовий батько») в с. Завалє Снятинського пов. 5. 5. 1900, згодом постали «С.» у Коломийському і Городенському пов., а далі в ін. пов. Галичини й Буковини. Орг. надбудовою «С.» були пов. «С.», а з 1908 централя, заснована у Станиславові: Гол. Січ. Комітет (гол. К. Трильовський, заступник І. Саандуляк-Лукини, секретар І. Чупрей, скарбник М. *Лагодинський),* перейменований 1912 у Львові на Укр. Січ. Союз (ген. отаман К. Трильовський, гол. осавул Я. *Весоловський,* гол. писар М. Балицький, гол. скарбник С. Винників, гол. обозний Д. *Катамай,* гол. четар Ф. Калинович). Крім названих, активними організаторами «С.» були: А. Кузьмич, Ю. Соломійчук-Юзенчук, П. *Шекерик-Доників,* А. Чайковський, Р. Ставничий, Л. *Лепкий,* Р. *Дашкевич,* Г. *Ничка,* В. *Гуркевич,* В. *Лисий,* В. *Бемко,* Д. *Вітовський,* С. *Ріпецький,* М. *Угрин-Безгрішний,* О. Демчук, М. Хробак, О. Семенюк та багато ін. — здебільша діячі Радикальної партії. Кількість «С.» збільшувалася постійно; у 1913 їх було понад 900 з бл. 80 000 чл. («січовиків»). Чл. «С.» мали дотримуватися своєї нар. ноші; їхньою відзнакою була малинова стрічка («лента»), ношена через плече з написом «Січ» в . . . . » З 1910 у с., в яких уже не носили нар. одягу, як і в міськ. «С.», був обов'язковий відповідний однострій з січ. стрічкою. Кожний січовик носив топірець. Сіль. і пов. «С.» мали свої прапори.

Зовн. виявом діяльности «С.» були з'їзди «С.» (січ. свята як пов., так і крайові) — перший у Коломиї 1902, більші: у Станиславові (1911) і в Снятині (1912) і найбільший. т. зв. Шевченківський здвиг — 28. 6. 1914 у Львові з участю бл. 12 000 чл. «С.», «Сокола», т-в УСС, Пласту та спортових дружин. У січ. святах брали участь також представники чес., хорв. і словінських руханкових т-в. Після того, як Трильовський заснував т-во Укр. Січ. Стрільців, у березні 1913, при Укр. Січ. Союзі була організована під керівництвом Д. Катамая стрілецька секція для підготови молоді у військ. справі, оформлена пізніше в окремі Т-ва Укр. Січ. Стрільців, яких було в 1914 — 94. Польові вправи цих т-в відбувалися за виданим 1914 підручником О. Демчука й О. Семенюка п. н. «Правильник піхотинця». З чл. т-в УСС, «Січей», «Соколів» та добровольців, що зголосилися, був зформований у серпні 1914 Леґіон *Укр. Січ. Стрільців.*

Ген. старшина Укр. Січового Союзу у Львові 1912. Сидять (зліва): С. Винників (ген. скарбник), К. Трильовський (ген. отаман), Я. Весоловський (ген осавул). Стоять: Ф. Калинович (ген. четар), М. Балицький (ген. писар). Д. Катамай (ген. обозний)

Популяризації й поширенню січ. руху сприяли видавані й редаґовані К. Трильовським й І. Чупреєм співаники, календарі («Отаман», «Запорожець»; до 1914 — 11 річників), періодичні вид.: місячники «Зоря», «Хлопська правда», як також офіц. орган «С.» — «*Січ. Вісти*» у Львові.

По воєнній перерві діяльність «С.» відновилася на поч. 1920-их рр. у багатьох місцевостях Галичини. Дальше їх існування було припинене поль. владою 1924 (остання «С.» проіснувала у с. Горбачах к. Львова до 1930). Їхню діяльність, уже тільки в руханково-спортових ділянках, продовжували орг-ції т-ва *«Луг».*

Наголошення зв'язку «С.» з іст. традиціями (Запор. Січ), спільні вправи і свята в нар. одягах чи одностроях під січ. прапорами, як зовн. ознакою нац. окремішности від поль. оточення, — все це чимало спричинилося до поширення нац. свідомости й політ. життя укр. сел. мас у Галичині й на Буковині.

На Буковині першу «С.» заснували 1903 в Кіцмані С. *Яричевський* і О. *Попович.* Січ. централею (з 1904) став Союз «С.» на Буковині з осідком у Чернівцях і 112 т-вами (1914); гол. Союзу були Є. *Пігуляк,* Т. *Галіп,* Р. Сірецький. Активними в орг-ції «С.» були, крім названих, І. *Попович,* Г. Гордій, Ю. *Лисан,* Л. *Ясінчук,* Д. Руснак та ін. Великий з'їзд «С.» («Січ. Свято» всієї Буковини) відбувся у Чернівцях влітку 1908. За рум. окупації діяльність «С.» була заборонена.

На Центр. Укр. Землях статут «С.» був затверджений укр. урядом у Києві 1918. У лютому 1919 у Вінниці К. Трильовський й О. *Андрієвський* заснували Січ. Комітет; восени 1919 заходами П. Шекерика-Доникового й А. Шміґельського постала «С.» у Кам'янці Подільському (кошовий П. *Богацький).* В наслідок сов. окупації «С.» завмерли.

На Закарпатті заходами К. Трильовського був заснований 1920 Січ. Комітет в Ужгороді, а заходами братів Клемпушів «С.» в Ясіні. Січ. рух у 1938-39 став зародком *Карп. Січі*

У ЗДА і Канаді січ. рух почався з заснування в липні 1915 руханково-стрілецького т-ва 1 Відділу Укр. Січ.

Стрільців у Нью-Йорку. 1916 постала централя «С.» — Січ. Орг-ція Українців у ЗДА (отаман П. Задорецький), яка 1920 об'єднувала бл. 60 відділів «С.» з бл. 3 000 чл. Амер. «С.», крім руханкових, відбували й військ. вправи, розвинули різні ділянки спорту, видавали підручники з руханки, заснували торг. підприємство «Січ. Базар» з в-вом і книгарнею. Органом їх були «Січ. Вісті» (1918—23). З розвитком політ.-партійного життя частина амер. «С.» об'єдналася в Гетьманській «С.», деякі створили Чорноморську «С.», ще ін. залишилися самостійними. У Канаді під керівництвом В. Босого існувала Орг-ція Січ. Стрільців (перейменована пізніше на Січ. Орг-цію), пов'язана спершу з Січ. Орг-цією Українців у ЗДА, а з 1924 з Гетьманською «С.»; орган — «Кан. Січ».

У Зах. Европі перша «С.» була заснована укр. робітниками в Гамбурзі 1912. 1921 К. Трильовський організував роб. руханкове т-во «С.» у Відні, згодом Закордонний Комітет Січ. з кол. чл. гал. «С.». У Чехо-Словаччині «С.» були засновані в Подєбрадах (1926), Празі (1927) і пізніше в ін. містах. «С.» брали участь у Міжнар. роб. олімпіядах у Празі (1927) й Відні (1931). Їх централею був Укр. Січ. Союз, що входив до соц. спортового інтернаціоналу (під керівництвом ген. В. *Петрова*).

Пам'ятна кн. «С.» п. н. «Гей, там на горі Січ іде...» була видана за ред. П. Трильовського в Едмонтоні (1965).

Е. Жарський, П. Трильовський

«Січ», двотижневик, орган укр. т-ва «Січ», гетьманського напряму, виходив у Чікаґо з липня 1924 до травня 1934 як продовження *«Січ. Вістей»;* ред. О. *Назарук*, з 1928 — М. Бодрук. У 1934 «С.» замінив *«Наш Стяг»*.

«Січ» віденська, одна з найстарших укр. студентських орг-цій, заснована 9. 1. 1868 у Відні. Засновниками й першими гол. «С.» в. були А. *Вахнянин* і Ю. *Целевич;* у наступні рр. т-во очолювали М. *Подолинський*, І. *Пулюй*, І. *Горбачевський*, *Я. Окуневський*, І. *Куровець*, М. *Кордуба*, В. *Старосольський*, Р. *Перфецький*, З. *Кузеля*, О. *Бачинський*, Р. *Залозецький*, *Д. Равич*, Б. *Лончина* та ін. Кількість чл. «С.» в. мінялася залежно від політ. подій: 1868 — 27, 1880 — бл. 38, 1890 — 40, 1898 — 30, 1901—02 — понад 70, 1915—16 — бл. 200, 1922 — 327, на поч. 1930-их рр. — 46, 1941 — понад 100, 1943 — понад 200; чимало чл. «С.» в. стали пізніше відомими ученими і суспільно-політ. діячами. «С.» в., як перше укр. студентське т-во народовецького напряму, відограло видатну ролю в історії укр. нац. відродження під Австрією. У 1870-их рр. «С.» в. брала активну участь у поширенні ідей М. Драгоманова, а за головування О. *Терлецького* — соціялістичного руху, за що й була тимчасово розв'язана (1877); згодом «С.» в. відстоювала майже завжди заг.-укр. політ. позиції. З ініціятиви «С.» в., як проф. студентської орг-ції, 1881 у Коломиї відбулося перше заг. віче гал. і бук. студентства. У 1901—02 «С.» в. активно підтримала сецесійний рух крайового студентства (див. *Сецесія*). З поч. 1900-их рр. «С.» в. діяльно включилася у боротьбу за укр. ун-т у Львові; 1913 організувала Стрілецьку Дружину для підготовки у військ. справі, у 1914—18 допомагала в акціях *Союзу Визволення України*, й Бойової Управи УСС; 1917 проголосила ухвалену заг. зборами резолюцію з вимогою об'єднання всіх укр. земель в одну укр. державу, в наслідок чого знову була тимчасово розпущена. На поч. 1930-их рр. «С.» в. розгорнула широку протестаційну акцію проти поль. погромів і пацифікації у Сх. Галичині. З кіл «С.» в. вийшла ідея створення централі укр. студентських орг-цій, що нею став заснований 1922 *ЦеСУС*. «С.» в. вела, крім праці в ділянці самоосвіти, також культ.-осв. роботу серед українців у Відні і під час воєнних подій харитативну працю серед поранених вояків українців і депортованих з укр. земель робітників.

«С.» в. розгорнула невелику вид. діяльність у 1870-их рр. (популярні книжечки для народу) і у 1920—24 (ж. «Молоде Життя», ж. Драгоманівської Громади при «С.» в. «Наш Світ», гумористичний ж. «Єретик»); заходами «С.» в. були видані для відзначення річниць т-ва окремі альманахи п. н. «Січ» (1898 і 1908) та «Над синім Дунаєм» (1932). Упродовж свого існування «С.» в. провела велику працю для ознайомлення чужинців з Україною і помноження її прихильників. «С.» в. проіснувала до 1947 (1941 її перетворено на філію *Націоналістичної Орг-ції Укр. Студентства* — НОУС, але назву «С.» збережено), коли після сов. окупації Відня був вивезений на Сибір останній гол. С. Нахлович і майже всі чл. т-ва покинули Відень.

Література: Січ, альманах в пам'ять 30-их роковин основання т-ва Січ у Відні, за ред. М. Кордуби, С. Яричевського і Р. Сембратовича. Л. 1898; Січ, альманах в пам'ять 40-их роковин основання т-ва Січ у Відні, за ред З. Кузелі і М. Чайковського. Л. 1908; Над синім Дунаєм, ювілейний зб. Укр. Акад. Т-ва Січ у Відні, за ред. О. Грицая і Т. Марітчака. Відень 1932.

З. Кохановський

Січ Запорізька, див. *Запорізька Січ*.

Січеслав, назва Катеринослава (*Дніпропетровського*) у 1918.

Січинський Володимир (1894—1962), архітект, графік і мистецтвознавець, д. чл. НТШ (з 1930), нар. у Кам'янці Подільському, син Юхима С. (*Сіцінського*); студіював в Ін-ті цивільних інженерів у Петербурзі (1912—17) та Празькому

Ун-ті (1923—26). У 1920—23 у Львові, 1923—45 у Празі (лектор і доц. Укр. Пед. Ін-ту, з 1940 — проф. УВУ), пізніше в Німеччині і (з 1949) у Нью-Йорку. С.-архітект шукав органічного зв'язку між новими засобами будівництва й укр. стилями минулого, особливо княжої доби і барокко. За його проєктами побудовані церкви: мурована в Михайлівцях (1933–34; наближена до старих. чернігівських храмів; див. стор. 1 561), дерев'яна в с. Комарниках (1937) – обидві на Пряшівщині, у Виппені б. Нью-Йорку (1949), в Порто-Уніон у Бразилії (1951), правос. собор у Монтреалі (Канада; кін. 1950-их рр.) та ін. С. творець низки оригінальних намогильних пам'ятників, у яких використовував нар. форми багатораменних хрестів; як графік оформив понад 70 власних і чужих видань.

В. Січинський

С. систематично вивчав і опрацьовував різні ділянки укр. мистецтва та мист. промислу. Важливіші праці з архітектури: «Дерев'яні церкви і дзвіниці Гал. України 16—19 ст.», «Архітектура в стародруках», «Архітектура староклязівської доби X—XII ст.» (всі 1925), «Архітектура катедри св. Юра у Львові» (1935), «Monumenta Architecturae Ukrainae» (1940), «Пам'ятки укр. архітектури» (1952), «Історія укр. мистецтва. Архітектура» (1—2; 1956); з графіки: «Історія укр. ґраверства XVI—XVIII ст.» (1937), «Друкарські і укр. видавничі знаки XVI–XVIII ст.» (1938), монографії: «Олександер Антоній Тарасевич» (1934), «Григорій Левицький» (1936), «Шевченко-ґравер» (1937), «Юрій Нарбут» (1943); з укр. мист. промислу: «Нариси з історії укр. пром-сти» (1936), «Укр. ужиткове мистецтво» (1944); альбоми: «Укр. орнаменти історичні» (1943) і «Укр. орнаменти нар.» (1943, 1946); популярні праці: «Вступ до укр. краєзнавства» (1937), «Чужинці про Україну» (1938, 1942, 1946) тощо; монографічні розвідки про укр. міста. Численні ст. про укр. архітектів, графіків, малярів і мистецтвознавців (укр., чес., поль., нім. та ін. мовами).

Література: Кейван І. Володимир Січинський. Торонто 1957 *С. Гординський*

Січинський Денис (1865—1909), композитор і хоровий дириґент, перший проф. музика Галичини, родом з Чортківщини; учився у Львівській Консерваторії. Працював у Львові, Коломиї, Станиславові, Перемишлі як організатор і дириґент співацьких т-в «Боян». 1902 заснував у Станиславові першу муз. школу, організував сіль. хори. С. — один з ініціяторів Союзу Співочих і Муз. Т-в Галичини (1903). Твори: опера «Роксоляна» (1908), кантати «Дніпро реве» (1892), «Лічу в неволі» (1902, слова Т. Шевченка), «Дума про Нечая» (для голосу з фортепіяном). Хори і сольоспіви на слова Т. Шевченка, І. Франка та ін., зб. обробок нар. пісень. пісні для дітей; фортепіянові мініятюри. Про С. див. монографію С. Павлишин «Д. В. Січинський» (1956).

Д. Січинський

Січинський Микола (1850—94), гром. діяч, укр. кат. свящ., посол до гал. сойму (з 1883), один з діячів *«Нової ери»*.

Січинський Мирослав (* 1887), гром. і політ. діяч, виконавець атентату на графа А. *Потоцького* у квітні 1908; родом з с. Черниховців на Збаражчині, син. свящ. Миколи С., вчився у Віденському й Львівському ун-тах. По заміні смертної кари на 20 рр. ув'язнення втік (при допомозі Д. *Вітовського* й М. *Цеглинського)* 1911 з в'язниці у Станиславові до Норвегії, перебував у Швеції й Відні і 1914 переїхав до ЗДА. Був ініціятором Укр. Федерації Соц. Партії й гол. ред. її органу *«Робітник»* (1914–17), керівним діячем Федерації Українців у ЗДА. ред. її вид. і часопису «Укр. Газета» (1919): співзасновник орг-ції *Оборона України* та ред. її органу «Укр. Громада»; у 1930 их рр. керівний чл. *Укр. Робітничого Союзу*. Автор брошури «Нар. справа в Америці» (1919) й виданої М. Шаповалом кн. «Зі споминів Мирослава Січинського» (1928). 1940 перейшов на совєтофільські позиції й брав участь у діяльності «проґресистських» орг-цій. Живе в Детройті (ЗДА)

М. Січинський

Січинський Теодосій, церк. маляр і різьбар на зламі 17 і 18 в., ігумен василіянського манастиря в с. Виспі б. Бібрки; іконостас у церкві Краснопущанського манастиря.

Січинський Юхим, див. *Сіцінський* Юхим.

Січкарір Лука (1741–1809), вчений лінґвіст (знав 7 мов), письм. і перекладач, з козацького роду Ніженського полку;

чився в Київ. Академії і Петербурзькому Акад. Ун-ті, учень М. Ломоносова. З 1762 — викладач у кадетських корпусах у Петербурзі, у 1780-их рр. — у штаті кн. Потьомкіна на Півд. Україні, керівник секретної експедиції; 1792—98 — прокурор Святішого Синоду; чл. Вольно-Екон. Т-ва. Автор численних перекладів; видавець ж. «Смесь» (1769), у якому ставилися гострі соц.-політ. проблеми того часу. Складав опис Катеринославського намісництва (1792—93). Помер у Москві.

Січова Рада, найвищий орган влади на *Запоріжжі,* який вирішував справи законодавства, управління і суду, участи війська у війні й укладання миру; обирав і скликав кошову старшину з *кошовим отаманом* на чолі. С. Р. мала також деякі госп. функції, розподіляючи поміж січ. куренями зем. і рибальські дільниці для спільного господарювання. Бувши органом типу прямого народоправства, С. Р. зберігала права кожного січ. козака на участь в її зборах. Ці збори відбувалися неперіодично на центр. січ. майдані. В ухвалі переважала більшість присутніх, визначена на око, без підрахунку голосів. За останнього часу існування Запоріжжя С. Р. втратила своє значення на користь кошової старшини.

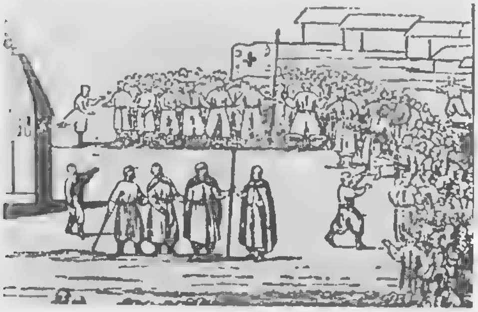

Січова Рада

«Січові Вісти», спортово-інформативний місячник, орган Укр. Січ. Союзу (див. *«Січ»*), виходив у Львові 1912—14 (як додаток до «Гром. Голосу»; ред. Д. *Катамай)* і 1922—24 (ред. Р. *Дашкевич).*

«Січові Вісті», двотижневик, орган укр. т-ва «Січ» в Америці; виходив 1918—23 у Нью-Йорку (з 1920 — ред. С. *Мусійчук*), з 1924 у Чікаґо п. н. *«Січ»*.

Січові Стрільці (СС), одна з найкращих реґулярних формацій Армії УНР у 1917—19, яка мала різні форми орг-ції: *Гал.-Бук. Курінь Січ. Стрільців,* 1 Курінь СС, Полк СС, Окремий загін СС, Дивізія СС, *Осадний корпус Січ. Стрільців,* Корпус СС, Група СС.

Гал.-Бук. Курінь СС був організований у Києві у листопаді 1917 з кол. полонених українців, що вийшли з австроугор. армії, з метою захищати Центр. Раду перед наступом большевиків; командир — сотн. Олександер Лисенко; у грудні-січні брав участь у боях під Бахмачем і в Києві, далі захищав уряд УНР під час відступу до Житомира. Відтоді й аж до кін. існування формації СС нею незмінно командував полк. Є. *Коновалець.* По здобутті Києва 1. 3. 1918 1 Курінь СС залишився в Києві для охорони порядку і розгорнувся в полк СС у складі 2 піших і 1 запасного куренів, кінної розвідки і гарматної батерії; він нараховував 3 000 старшин і вояків (у тому ч. бл. $^{1}/_{3}$ наддніпрянців). По відмові полку СС продовжувати військ. службу

Старшина Січових Стрільців і гості з коша УСС-ів у Києві 1918. Сидять (зліва): 1 ряд: І. Рихло, П. Пасіка, К. Воєвідка, Н. Гірняк, Є. Коновалець, Т. Рожанковський, В Дідушок, А. Мельник, Р. Сушко. 2 ряд: В. Дзіковський, Пак, Чорниш, Кизима, І. Чмола, М. Матчак, Ф. Черник, А. Домарадський. 3 ряд: В. Гірняк, Харамбура, І. Андрух, В. Кучабський, Бісик, Г. Гладкий, Грималюк, Ф. Мамчур. 4 ряд: І. Вирвич, М. Загаєвич, І. Рогульський, Грицай, Маренін. Білич, стрілець

після гетьманського перевороту, його роззброїли німці і СС розійшлися по Україні, при чому значна частина їх перейшла на службу до *Запор. дивізії*, в якій у 2 піхотному полку полк. П. *Болбочана* склали 3 курінь. У кін. серпня гетьман П. Скоропадський погодився на формування Окремого загону СС і призначив для нього місце розташування у Білій Церкві; склад: 1 піхотний курінь з 4 сотень, кулеметна сотня, кінна розвідка, гарматна батерія і техн. частина; заг. стан — 59 старшин і 1 187 вояків (бойовий стан — 46 і 816).

Окремий загін СС став на чолі повстання проти гетьмана Скоропадського після проголошення ним федерації з Росією, й у вирішальному бою під *Мотовилівкою* (18. 11. 1918) СС перемогли гетьманських дружинників. Під час облоги Києва СС розгорнулися насамперед у Дивізію СС, на поч. грудня в Осадний корпус СС, до складу якого, крім

Панцерний поїзд «Січовий Стрілець» після здобуття Києва в листопаді 1918

Дивізії СС (11 000 бійців), входили ще *Чорноморська дивізія* та 1—2 Дніпровські дивізії; разом бл. 25 000 вояків, у тому ч. бл. 80% наддніпрянців. У першій фазі другої війни проти больш. Росії Осадний корпус СС розклався: його дивізії з протигетьманських повстанців розбіглися або перейшли до ворогів і боєздатною залишилася тільки кол. Дивізія СС, яка в січневих і лютневих боях проти Червоної армії і повстанців зазнала важких втрат. У кін. лютого Корпус СС відтягнено у запілля для реорг-ції, після якої він нараховував 500 старшин і 7 000 вояків, але в наслідок бою під Бердичевом (21—29. 3. 1919) він зменшився до 300 старшин і 4 500 вояків. Не зважаючи на дальші бої в р-ні Шепетівки й Крем'янця, корпус, завдяки новому поповненню, збільшився у червні до 319 старшин і 8 067 вояків (у тому ч. 5 172 бойового складу) без гарматних полків і батерій, що були у складі УГА (2 і 6 гарматні полки СС) або Армії УНР (4 полк, 12 батерія). У поході на Київ (липень-серпень 1919), перейменований на Групу СС у складі Армійської групи полк. А. *Вольфа*, корпус наступав через Шепетівку, Звягель на Коростень (заг. стан: 8 600 старшин і вояків, бойовий — 5 100 багнетів, 206 кулеметів, 425 шабель, 42 гармати). Після виникнення нового фронту проти Добровольчої армії ген. А. Денікіна Група СС відступила з-під Коростеня до Шепетівки і в сер. жовтня перейшла на фронт Добровольчої армії, але в грудні, у зв'язку з катастрофою обох укр. армій у «чотирикутнику смерти», демобілізувалася.

У 1920, в основному з кол. СС, зформувалася *6 Січ. стрілецька дивізія*. Хоч у ній на командних постах були старшини СС, ця дивізія до формації СС не належала.

До складу Групи СС входило 6 полків піхоти, 6 полків артилерії, кінний полк з 2 дивізіонів, автоброневий дивізіон, 4—5 панцерних потягів, об'єднаних у панцерний дивізіон, Кіш СС, Скорострільний вишкіл СС, техн., ремонтні й обозні частини. Незмінним командиром корпусу був полк. Є. Коновалець, начальниками штабу — старшини ген. штабу кол. рос. армії, полк.: Б. *Сулківський*, Валеріян Сологуб, М. *Безручко*, В. *Змієнко*, Ю. *Отмарштайн*. Також гол. командні пости були обсаджені старшинами кол. рос. армії. Під їх командуванням було 5 полків піхоти (командири: Ю. Осипенко, С. Пищаленко, А. *Кмета*, В. Мончинський, Т. Виборний), 5 полків артилерії (В. Зарицький, О. Голубаїв, М. Іньків, Д. Михайлів, Я. Бутрим), амуніційний парк, техн. частини й панцерні потяги; вони також переважали серед командирів куренів, батерій і навіть сотень. З гал. старшин були відомі полк.: А. *Мельник*, І. *Рогульський*, Р. *Сушко*, сотн. І. *Андрух* (командир 1 полку піхоти СС), підполк. М. *Курах*, сотн. М. Турок (командир автоброневого дивізіону СС). Серед рядового складу наддніпрянці в піхоті становили бл. 75%, а в артилерії і техн. частинах — 90%; галичани переважали в госп. (незмінний начальник постачання сотн. І. Даньків) і санітарній службі (сотн. І. *Рихло*) та в інструкторському персоналі Коша СС і різних вишколів (полк. І. *Чмола*, сотн. В. Соловчук).

У формації СС Армія УНР диспонувала військ. частиною, яка виділялася своєю організованістю і боєздатністю. Як гол. підпора протигетьманського повстання, СС мали великий вплив на Директорію УНР, але після від'їзду В. Винниченка за кордон цей вплив зменшився. По війні керівні старшини СС були творцями і чоловими постатями УВО — ОУН.

Література: Коновалець Є. Причинки до укр. революції. Прага 1928; 1948; Безручко М. Січові Стрільці в боротьбі за держав-

ність. Каліш 1932; Золоті Ворота — Історія Січових Стрільців 1917—1919. Л. 1937; Удовиченко О. Україна у війні за державність. Вінніпеґ 1954; Ріпецький С. Укр. Січ. Стрілецтво. Нью-Йорк 1956; Дашкевич Р. Артилерія СС у боротьбі за Золоті Ворота. Нью-Йорк 1965; Корпус Січ. Стрільців. Воєнно-іст. нарис. Чікаґо 1969; Євген Коновалець та його доба. Мюнхен 1974. *Л. Шанковський*

Сіяк Іван (1887—?), політ. і військ. діяч, нар. у с. Ляшках Мурованих (б. Львова), за фахом правник. До 1914 діяч УСДРП (чл. гол. управи), згодом старшина УСС і Армії УНР; на поч. 1919 організатор повстання проти румунів на Хотинщині, на весні командир студентського станиславівського куреня, пізніше окремого Залізного загону Армії УНР (розбитий большевиками під Ставищем). Попав у больш. полон, лишився в УССР і працював на різних посадах в адміністрації, деякий час чл. сов. посольства у Варшаві, чл. ЦК КП(б)У, викладач у вузах Харкова і Києва (з 1930 дир. Укр. Ін-ту Лінґвістичної Освіти); 1933 заарештований і пізніше у концентраційному таборі розстріляний. Та сама доля спіткала його братів: Миколу (* 1872, викладача історії укр. права у Харкові) й Осипа (* 1880; гал. гром. діяча, гол. пов. комітету УНДО Тернопільського пов., заарештованого 1939).

«Сіяч», вид. т-во в Черкасах на Київщині, 1917—18 видало низку творів красного письменства (П. Гулака-Артемовського, Є. Гребінки, Б. Грінченка, А. Кащенка, Г. Коваленка, І. Нечуя-Левицького, І. Манжури, С. Черкасенка, І. Франка та ін.) і підручників для початкових шкіл.

«Сіяч», пересувний театр в УССР у 1923—27; обслуговував укр. (інколи і рос.) провінцію. Гол. режисер В. Красенко. дириґент І. Бойченко, між виконавцями М. Боярська, М. Малиш-Федорець, О. Петрусенко. В репертуарі укр. побутова клясика і п'єси М. Куліша, М. Ірчана та ін.

«Сіяч», місячник, орган Союзу Укр. Євангельсько-Реформованих Громад на Зах. Україні, виходив у Коломиї 1932—33; ред. пастори Т. Довгалюк і В. *Боровський.*

«Сіяч», рел.-церк. місячник. див. *«Дніпро»*.

Скаба Андрій (* 1905), сов. партійний і держ. діяч, історик родом з с. Хорішків Полтавської обл., д. чл. АН УРСР (з 1967). По закінченні Харківського Ун-ту (1934) на пед. роботі, 1940—41 — керівник катедри нової історії у Львівському Ун-ті, 1946—49 — дир. Центр. Архіву Жовтневої революції УРСР, згодом ред. обл. газ. «Соціялістична Харківщина», 1951—59 — секретар Харківського обл. комітету КПУ, 1959 — мін. вищої і сер. спеціяльної освіти УРСР, 1959—68 кандидат у чл. През. (з 1966 Політбюро) і секретар ЦК КПУ, з 1968 до 1973 дир. Ін-ту Історії АН УРСР. С. дослідник історії сов. суспільства і ком. партії та ред. низки зб. з історії УССР («Укр. РСР в період громадянської війни 1917–20 рр.», 1967-70), відповідальний ред. 4-томової «Радянської Енциклопедії Історії України». С. відомий як прихильник гострого курсу КПСС у справі ідеології і нац. політики та оборонець політики русифікації. Як секретар ЦК КПУ поборював шестидесятників і був за застосування репресій до діячів руху опору.

А. Скаба

Скабіоза (Scabiosa L.), рід зіллястих рослин з родини черсакуватих. На Україні 7 видів; ростуть на пісках, луках схилах, у соснових лісах. Найпоширеніші: С. укр. (S. ucrainica L.), С. жовта (S. ochroleuca L. = S. columbaria var. ochroleuca Coult), С. голубина (S. columbaria L.)

Скавтинґ, див. *Пласт.*

Скадовське (VII—13), м. і морський порт на березі Джарилгацької затоки Чорного м., р. ц. Херсонської обл.; 18 000 меш. (1975). Харч. пром-сть; С. кліматологічний курорт, щороку відвідує бл. 50 000 осіб. С. засновано 1894 як морську пристань на місці рибальського селища Алі-Агок на землях поміщика С. Скадовського.

Скадовський Микола (1846—92), маляр родом з с. Білозерки на Херсонщині; закінчив Моск. училище живопису, скульптури й архітектури (1869), згодом учився в Академії Мистецтв у Дюссельдорфі; ініціятор і співзасновник Т-ва періодичних виставок півд.-рос. художників в Одесі (1890). Жанрові картини: «Полювання» (1879), «Корчемний оратор» (1881), «Безпритульні» (1883), «Полювання його превосходительства» (1886), «Обід швачки», «По Володимирці» (1891), «Рекрути» та ін.; пейзажі: «Перед завірюхою» (1881), портрети. Твори С. зберігаються в ґалеріях Одеси, Москви й ін. м.

М. Скадовський

Сказ, гостре, інфекційне захворювання людини і теплокровних тварин, яке виявляється в ураженні центр. нер-

вової системи. Збудником С. є фільтрівний вірус. Зараження відбувається через слину хворої на С. тварини при укусі або ослиненні ушкодженої шкіри. Гол. заходом боротьби проти С. є профілактика (знищення хворих на С. тварин, профілактичне щеплення). Профілактичну вакцину проти С. запропонував Л. Пастер у 1885. З укр. авторів першу працю про С. написав Д. *Самойлович*. На Україні перші щепленя проти С. запровадив у 1886 М. *Гамалія*. Боротьбу з С. ведуть т. зв. *пастерівські станції* та пункти.

«Сказаніє і страсть і похвала св. мученику Бориса і Гліба». Оп. про страждання і хвала мученикам Борисові і Глібові, анонімна староукр. пам'ятка кін. 11 в. Поетичне оп. про забиття обох князів, з рясним уживанням поетичних засобів (серед ін. наслідування жалоб по померлих). Стосунок цього твору до літописного оп. і написаного Нестором «Житія» («Чтеніє») з певністю не з'ясований. Збереглося бл. 150 списків «С...» різних редакцій, найстарший у т. зв. «Успенском сборнике» 12 в.

Бориса везуть у Вишгород. Варяги добивають його в дорозі. Мініятюра з Радивилівського літопису (список 15 в.)

«Сказаніє про Індійське царство», або «Повість про попа (царя) Івана», тенденційний грец. твір-утопія про володаря Індії, христ. царя-свящ. Іоана; виник у Візантії, був популярний у Зах. Европі і в 13 в. з'явився у сх. слов'ян, перекладений імовірно в Галичині. Впливи «С. помітні в обробках деяких билин, у нар. казках, варіянтах духовної вірші про «Голубину книгу» та в книжній літературі.

Сказання, жанр розповідної літератури Київ. Руси про іст. діячів та давні події. Образи і сюжети в С. відзначаються поетичною вигадкою, хоч вони й розповідають про реальні події і про реальних осіб. С. наближаються до *леґенд*. Широко відомі С. про св. *Бориса* і *Гліба*, про Мамаєве побоїще тощо.

Скакальський Іов (1914—74), архиєп. УПЦ родом з Волині, закінчив Духовну Семінарію у Крем'янці, 1938 висвячений на ієромонаха. Під час другої світової війни духовник правос. вояків Укр. Дивізії *«Галичина»*. З 1951 у Канаді, 1967 у ЗДА, 1968 єп., з 1971 — архиєп. і правлячий єп. УПЦеркви у Півд. Америці. Похований у Бавнд-Бруку (ЗДА).

Архиєп. Іов Скакальський

Скакандій Василь (* 1941), графік родом з с. Середнього на Закарпатті; закінчив Київ. Художній Ін-т (1965; учень В. *Касіяна*, Г. *Якутовича* та І. *Селіванова*). Серія офортів: «Олекса Борканюк» (1965), ліноґравюри: «Леґенди Карпат» (1967), «За мотивами нар. пісень Закарпаття» (1968); портрет В. Стефаника (1970); ілюстрації до поеми «Апостол» Ш. Петефі (1968) та ін.

Скакун Микола (* 1924), фармаколог родом з Вінничини, проф. Тернопільського Мед. Ін-ту. Праці з питань фізіології і патології травлення, підручники з лікарської рецептури, порадники з лябораторних вправ з фармакології.

«Скала», назва укр. кат. читалень у *Станиславівській епархії*, що їх почали засновувати з 1931 з доручення єп. Г. *Хомишина*, як частину *Католицької Акції*. Діяльність «С.» була подібна до діяльности читалень т-ва *«Просвіти»*. Вони були звич. керовані місц. свящ. Ч. С.» 1936: 187 з 5 500 чл. (ч. читалень Просвіти» у 1939 — 3 075, членства — 360 000). «С.» ліквідувала сов. влада.

Скала Подільська (до 1939 — Скала; V—7), с. м. т. Борщівського р-ну Тернопільської обл., положене на зах. Поділлі над р. Збручем; 4 500 меш. (1966). Зав.: холодного асфальто-бетону, плодокон-

Скала Подільська на високому правому березі Збруча. На першому пляні руїни замка (сер. 16 в.)

сервний, хлібний, харч. комбінат. С. відома з 13 в. 1518 дістала маґдебурзьке право; у 16—17 вв. фортеця (гол. проти наскоків татар). Руїни прямокутного оборонного замка Лянцкоронських з сер. 16 в. Один з кращих на Україні парків (34 га).

Скала-Старицький Мирослав, див. *Старицький* Мирослав.

Скалат (IV—6), м., положене на зах. Поділлі над р. Гнилою, р. ц. Підволочиського р-ну Тернопільської обл.; 4 300 меш. (1966). Фабрика побутової хемії. харч. комбінат, кукурудзокаліброувальний зав. Відомий з 1569 (як село), 1630 у С. збудовано фортецю; за Австрії й Польщі пов. м. Замок, збудований 1630, відновлений у 18 в.

Скалицева смуга, вузька (шириною на кілька км), низька смуга в Карпатах, яка простягається на довж. бл. 600 км від Відня на зах. по Мармароську

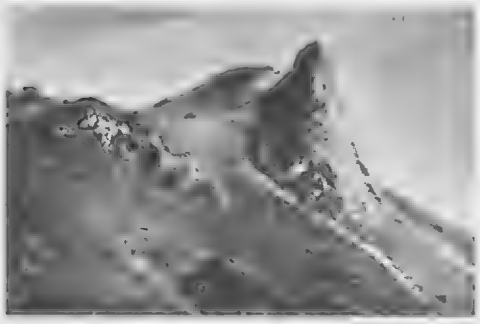

Скалиця на Зах. Пряшівщині

котловину на сх. і відділює внутр. і вулканічні Карпати від зовн. Бескидів. С. с. відзначається надзвичайно складною геол. будовою; вона збудована гол. з м'яких мерґелів і флішу крейдяного та палеогенового віку, серед яких є тверді й високі юрайські вапнякові мальовничі скалиці. На укр. етнічній території С. с. становить більший простір на зах. — т. зв. *Малі Пеніни* з верхом Високі Скалки (1 052 м). Див. карту на 966 стор.

Скальковський Аполон (1808—98), економіст й історик родом з Житомира. Вихованець Віленського і Моск. ун-тів, з 1828 — урядовець канцелярії Новорос. ген.-губернаторства в Одесі, згодом довголітній секретар і ред. вид. Одеського Статистичного Комітету, один з засновників *Одеського Т-ва історії і старожитностей,* активний діяч Т-ва сіль. госп-ва Півд. Росії; з 1856 — чл.-кор. Петербурзької АН. С. — автор численних праць з історії й економіки Півд. України 18—19 в.; гол. з них: «Хронологическое обозрение истории Новороссийского края», тт. I—II (1836—38) й «Опыт статистического описания Новороссийского края», тт. I—II (1850—53; т. III залишився в рукопису). С. знайшов і зберіг архів Коша Запор. 18 в. (нині в Києві), на підставі якого написав низку праць, зокрема «История Новой Сѣчи или последняго Коша Запорожского», тт. I—III (1840; друге вид. 1846, третє — 1885—86), «Наезды гайдамак на Западную Украину в 18 в.» (1845); документальні ст. з іст. Запоріжжя та Правобережної України 18 ст., серед них: «Филипп Орлик и Запорожцы» («КСт.», 1882), «Несколько документов из истории гайдамачества» («КСт.», 1885) та ін. Іст. праці С., не зважаючи на романтичний підхід, певну ідеалізацію Запоріжжя й шляхетське наставлення до історії гайдамаччини, завдяки документальній базі, зберігають свою вагу для іст. науки. С. також був автором публіцистичних ст., іст. романів тощо. У Ленінграді й Одесі зберігся цінний архів С., зокрема його досі не опублікований щоденник, розпочатий ще за студентських років, писаний спершу поль., а пізніше рос. мовою. *О. О.*

Скарґа Петро (1536—1612), визначний поль. проповідник-єзуїт 16—17 в., відомий полеміст з протестантами і правос., предтеча і діяч *Берестейської унії* 1595—96. Найважливіші писання С. з цього питання: «O jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem» (1577) і під зміненим заголовком «O rządzie i jedności Kościoła Bożego pod jednym pasterzem» (1590), «Synod Brzeski i jego obrona» (1597), «Na treny i lament Teofila Ortologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga» (1610).

Скаржинський Віктор (1787—1861), дідич на Херсонщині, діяч сіль. госп.-ва, один з піонерів і пропаґандистів степ. і полезахисного лісорозведення. Поблизу Вознесенського (тепер Миколаївської обл.), у своєму маєтку Трикрати, С. організував передове на той час госпво з поліпшеними сівозмінами. Заклав помологічний сад (221 ґатунок), дендрарій (281 вид.) з плянтацією шовковиці при ньому (150 га) і плодовий сад з виноградником (100 га). Організував ліс. розсадники і розробив аґротехніку вирощування садівного матеріялу стосовно до степ. умов. Акліматизував ряд деревних порід і кущів Півн. Америки і Зах. Европи.

Скаржинські, шляхетсько-старшинський рід білор. походження. Олександер-Михайло С. († бл. 1753) служив перекладачем з латинської й поль. мов при рос. армії у 1730-их рр., переселився на Україну й був сотн. 1 лубенської полкової сотні (1737—50). Від його синів — Івана

С. (лубенського полкового хорунжого в 1773 й золотоніського пов. маршалка шляхетства), Михайла С. (сотн. 2 лубенської полкової сотні й лубенського пов. маршалка шляхетства) й Петра пішли три лінії роду С., які поріднилися з багатьма укр. старшинськими родами 18—19 в. (*Скоропадські*, *Закревські*, Значко-Яворські, *Милорадовичі*, *Миклашевські*, Судієнки тощо): лубенська, до якої належала серед ін. Катерина Миколаївна С. (1853—1924), фундаторка Музею укр. старовини у Лубнях (с. Круглик. 1874), пізніше в Полтаві; чернігівська, зокрема брати — Матвій (* 1830) й Іван (1836—97) Анастасієвичі С., чернігівські гром. діячі другої пол. 19 в., які чимало допомагали О. Лазаревському архівними матеріялами до історії Гетьманщини; херсонська, яка дала в 19—20 в. кілька визначних військ. і земських діячів, знавців госп-ва Півд. України, зокрема Віктора С. (1787—1861; див.). *О. О.*

Скати (Batoidei), підряд (за ін. системою ряд) риб ряду акулоподібних. Довж. до 5—9 м, шир. до 6 м, вага до 500 кг і більше. Відомо 230 видів. С. поширені гол. ч. у морях, окремі у р. У Чорному м. живуть С. колючкуватий (Raja clavata L.), або морська лисиця, і *морський кіт*, або хвостокол (Trygon pastinaca L.).

Скварко Захар (1870—1925), гром. і екон. діяч родом з Перемищини; діяч Мостищини і Коломийщини, дир. Покутського Кредитового Союзу в Коломиї; брошури про програму й ідеологію *Нац.-Дем. Партії*, ст. про зем. справу.

Сквира (IV—10), м. на Придніпровській височині над р. Сквирцею, р. ц. Київ. обл.; 18 300 меш. (1975). Вперше згадується С. 1390; 1616 дістала маґдебурзьке право, 1648—70 — сотенне м-ко. 1797—1923 пов. м. Київ. губ. (характер — с.-г.-ремісничо-торг.). У червні 1919 осередок повстання Юрка *Мазуренки* проти большевиків, у серпні — бої Запор. групи з большевиками. Харч. і легка пром-сть, підприємства для обслуговування зал. транспорту.

Скворцов Володимир (* 1900), гігієніст родом з Харкова; у 1924 закінчив Харківський Мед. Ін-т; з 1945 його проф., керівник катедри гігієни харчування. Праці з питань харчування, розробив низку метод дослідів харч. продуктів.

Скворцов Іринарх (1847—1921), гігієніст, нар. в Самарській губ., у родині свящ. 1871 закінчив мед. фак. Казанського Ун-ту, з 1875 — доц. у ньому, з 1882 — проф. Варшавського, з 1885 — Харківського, з 1906 — Київ. ун-тів. Автор 150 друкованих праць, присвячених питанням гігієни, санітарії, історії медицини, та низки підручників: «Основные вопросы лечебной гигиены» (1895) «Основы гигиологии и гигиены» (1900), «Военно-полевая гигиена» (1904) та ін С. був засновником гігієнічної школи, яка розглядала гігієну як науку в міцному зв'язку з фізико-хем. та біол. процесами у природі в цілому.

Г. Скегар

Скегар Григорій (1891—1957), укр. гром. діяч і публіцист у Канаді (з 1908) і в ЗДА (Чікаґо і Льос-Анджелесі), родом з Буковини; за фахом — лікар-дентист. Ст. в укр. і чужинецькій пресі, кн. «По Америці» (1940); переклади з укр. на англ. і з англ. на укр. мову; з 1946 — технік при продукції кольорових фільмів у Голлівуді.

Скелистий хребет, передовий хребет на півн. схилах В. Кавказу, в його зах. і центр. частинах; простягається від р. Білої на зах., до верхів'я р. Терека на сх. (див. *Кавказькі гори*, стор. 914 й карту на стор. 915). Довж. С. х. — 330 км, висота на зах. 1 200—1 700 м, на сх. — до 3 000 м, найбільша — 3 646 м (г. Каракая). С. х. являє собою куесту, побудовану з твердих вапняків гор. юри та з merґелів і доломітів дол. крейди, створену в наслідок нерівномірного розмиву осадових порід; розчленований на ряд окремих масивів. У вищих частинах є сліди кол. зледеніння — кітли, морени тощо. На плято розвинені карстові форми: лійки, озера, зникаючі річки, кари. Півн. схили С. х. вкриті до висоти 1 800 м широколистяними лісами, півд.-степ. рослинністю, вище простягаються полонини.

Скельниця, сарна, чорна коза (Rupicapra rupicapra L.), рід антильоп, довж. тіла 102—140 см (хвоста до 14 см), висота в холці 65—86 см, вага 15—45 кг Живе невеличкими табунами в горах Европи та Малої Азії і на Кавказі. На Україні до 19 в. існувала в межах Карпат.

Скиба Анатолій (* 1930), скульптор родом з Сумщини; закінчив Львівський Ін-т Прикладного та Декоративного Мистецтва (1959; учень І. *Севери*). Станкова скульптура (перев. в дереві): «Довбуш», «Гуцул з люлькою» (1963), «Кобзарі» (1964), «Наш сучасник» (1965), «Механізатор» (1966); пам'ятники В. Котикові в Шепетівці (1958; у співавторстві з І. *Самотосом*), «Сел. повстання 1905» у с. Великі Сорочинці (Полтавщина; 1967) та ін.

Скибинський Григорій († 1712), вчитель богословія родом з України, у 1670-их рр. був у Москві, звідки поїхав на Зах., 8 рр. пробув у Римі і там 1688 перейшов з православія на унію, але повернувшися до Москви. знову став правос., проте називали його «еретиком-латинником». Залишив рукописні праці: підручник поетики «Brevis poetica...» та описи Перечневое сказаніє о мирі» і «Сказаніє о граді Римі» (у 4 частинах).

Скибицька Марина (1883—1949), оперова співачка, меццо-сопрано; 1907—26 — у Київ. опері. Кращі партії: Кармен (в однойменній опері Ж. Бізе), Фідес («Пророк» Дж. Меєрбера), Ортруда («Льоенґрін» Р. Ваґнера), Солоха й Морозова («Черевички» й «Опричник» П. Чайковського) та ін.

Скидан Карпо († 1638), полк. нереєстрових козаків, один з керівників коз. протиполь. повстань: 1637 під проводом П. *Павлюка* і вдруге — на весні 1638 (разом з Я. *Острянином*). Важко поранений в бою під Жовнином, попав у полон; ймовірно страчений.

Скиргайло (Скірґайло) Іван (1354—97), лит. кн.. син В. лит. кн. *Ольґерда*, рідний брат і найближчий помічник *Володислава Яґайла*, 1386—92 — його намісник у Литві; після угоди між Яґайлом і кн. *Витовтом* втратив своє значення. 1395 по смерті *Володимира Ольґердовича* одержав Київ. уділ. Помер у Києві, мабуть, отруєний. Бувши правос., підтримував руські впливи у В. Лит. Князівстві.

Скит, відокремлена обитель для ченців, що бажають вести суворіше, ніж у манастирі, життя. Побут ченців С. керується особливо вимогливим уставом. На Україні С. звич. знаходився поблизу свого манастиря (до Почаївської Лаври, напр., належав С. на Козацьких могилах, до Києво-Печерської — С. Феофанія; С. мали й деякі ін. манастирі). Існували також цілком самостійні С., напр.. *Манявський С.*

Скити, в укр. науці в УССР з рос. — скіфи, група племен, споріднених з півн.-сх. іранською групою народів індоевр. сім'ї, які жили у 7—3 вв. до Хр. на території теперішньої України, згодом, до 3 в. по Хр., в Криму і називали себе «сколотами». Відомості про С. засвідчують грец. (особливо Геродот) і рим. автори та археологічні знахідки. За скитською генеалогічною леґендою, переказаною Геродотом, С. були автохтонами, за міґраційною (її передав також Геродот) — С. прибули з Азії. З сучасних дослідників одні вважають С. автохтонним народом — нащадками *зрубної культури,* ін. — іміґрантами, які прийшли з Азії наприкін. 8 або на поч. 7 в. до Хр. і опанували надчорноморські степи, підкоривши або прогнавши місц. племена кіммерійців. Пізніше більшість їх вирушила на Передню і Малу Азію (на думку одних дослідників, переслідуючи кіммерійців, за здогадом ін. – з погіршенням кліматичних умов – тривалого періоду посухи в Надчорномор'ї). Перебуваючи в країнах Передньої і Малої Азії, С. воювали то з кіммерійцями, то з асирійцями і мідійцями, пройшли Месопотамію, Сирію, Палестину і досягли границь Єгипту. Засноване С. царство стало вирішальним чинником у взаєминах поміж малоазійськими народами. С. пробули за Кавказом, за свідченнями Геродота, 28 рр., на думку сучасних дослідників — яких 90 рр. Зазнавши у 595—594 рр. поразки у війні з Мідією і втративши своїх царів, С. вернулися в півн. Причорномор'я. Перебуваючи в країнах Малої Азії, С. перебрали багато елементів сх. культури, зокрема у ділянках військ. справи і мистецтва, і зазнали змін у своєму орг. й побутовому ладі, особливо у наданні племінному вождеві преroґатив царя-деспота.

Скитський воїн із списом (деталь фриза на золотій чаші з Куль-Оби, 4 в. до Хр.)

Повернувшися з Азії в степи Причорномор'я, С. прибрали назву «царських» (по-скитському «саї»), почали поступово встановлювати свою владу над місц. народами, як і тими скитськими племенами, що залишилися в чорноморських степах по відході С. в Азію, і створили могутнє політ. об'єднання, відоме відтоді у грец. джерелах як *Скитія.* Першою столицею скитської держави, було виникле в кін. 5 в. до Хр. Кам'янське городище (простором до 12 км², див. Доповнення), розташоване на лівому березі Дніпра, навпроти нинішнього м. Никополя.

Своєю воєнною силою й тактикою С. визначалися особливо в 514 або 513 рр. до Хр., відбивши під проводом своїх трьох царів наїзд царя Дарія І Гістаспа на Скитію. Найбільшої могутности С. досягли в кін. 5 і з поч. 4 в. до Хр. під проводом царя Атея, який об'єднав усіх С. від Озівського м. до Дунаю, вів переможні війни з тракійцями і стримав (339) похід військ Філіппа II Македонського, в бою з яким сам загинув. У 331 С. перемогли і знищили військо Олександра Македонського, під проводом його намісника Зопіріона. У 3 в. до Хр. С. мали під контролем грец. м. в гирлі Дунаю й Ольвію. За часів своєї могутности С. відбували часто походи в Півд.

і Сер. Европу. Пам'ятки їхнього озброєння й мистецтва зустрічаються на території Болгарії, Угорщини, Німеччини (Феттерсфельде під Берліном) і Польщі. Їхній похід на народи лужицької культури (територію сучасної Польщі) бл. 500 р. спричинив чимале госп. зубожіння і винищення людности в дорíччях Одри і Варти.

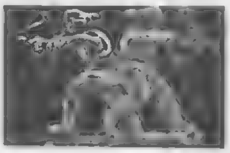

Два скити натягають луки

Після появи у причорноморських степах *сарматів* і в наслідок безнастанних боїв з ними, військ. і держ. сила С. почала слабнути. Відтиснуті сарматами до Криму в кін. 3 в. до Хр., С. перенесли туди своє царство (столиця — *Неаполь Скитський)*, яке досягло свого розквіту у 2 в. до Хр., коли С. здобули низку володінь *Херсонесу* і підкорили *Ольвію*, У 1—2 вв. до Хр. вони вели ще війни з *Боспорським царством*. Після наїзду ґотів у другій пол. 3 в. по Хр. Скитське

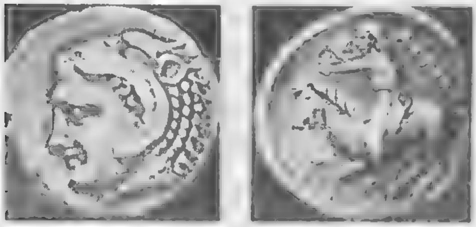

Монета царя Атея

царство в Криму перестало існувати. Самі С. розчинилися серед сарматських племен.

С. поділялися, крім царських, ще на С.-кочовиків, С.-хліборобів і С.-орачів. До скитських племен деякі дослідники зараховують ще гелонів і *каллініпідів* (гелленізованих С.), алазонів і аґатірсів (див. також *Скитія)*.

С., що жили в степу (зокрема царські), займалися кочовим скотарством (коні, вівці, велика рогата худоба, а також верблюди і кози). Ті С., що жили в Лісостепу (їх вважають підкореними рабами), були хліборобами, вирощували пшеницю і просо, а також ячмінь, бобові, деяку городину і садовину; знаряддями праці були серед ін. дерев'яний плуг і залізна мотика. Добре було розвинене ремесло, м. ін. металюрґія (залізо, бронза), обробка золота і срібла. Важливу ролю відогравала торгівля, зокрема з грец. м. півн. і зах. Причорномор'я, особливо торгівля худобою, збіжжям, шкурами й рабами.

Суспільний лад С. визначався глибоким суспільно-екон. розмежуванням. Соц. верхівку становили царі, їхні двори і військ. дружини та жерці, що зосереджували у своїх руках не тільки владу, але й багатства, одержувані з торгівлі. Вождями племен були племінні царі й полководці, підпорядковані царям царських С. Влада царів. спершу трьох, згодом одного, була деспотична і спадкова, обмежена тільки радою вождів союзних племен або й усього війська (нар. зборів). Суспільне розмежування С. засвідчене їхніми похованнями, збереженими в численних скитських могилах, надзвичайно багатими і пишними у царів й аристократії, простими у низових військовиків і виробників. Родовий устрій С. був виразно патріярхальний.

Про релігію С. збереглося, крім свідчень Геродота, дуже мало даних. Скитські божества персоніфікували природні стихії, космічні явища і родючість землі. Найбільш шанованою з усіх божеств була Табіті — богиня царського вогнища (тотожна грец. Гістії), після неї — Папай «батько» (відповідав грец. Зевсові), дружиною якого була Апі — «земля» (ідентична з грец. Геєю); грец. Аполлонові відповідав скитський Гойтосір, Афродіті — Аргімпаса (Артімпаса). Посейдонові — Тагімасад. С. шанували також Геракла, бога війни, що відповідав грец. Аресові, та ін. У скитських житлах були хатні святилища й жертовники. Священними були різні речі культового призначення: жертовні ножі, чаші, ритони. Скитських ідолів не знайдено. Антропоморфізовані зображення деяких з скитських богів збережені на пам'ятках *скитського мистецтва*.

Література: Латишев В. Известия древних писателей греческих и латынских о Скифии и Кавказе. тт. I—II. П. 1893—1906; Minns E. H. Scythians and Greeks. Кембрідж 1913; Ebert M. Südrussland im Altertum. Бонн і Ляйпціґ 1921; Vasmer M. Iranier in Südrussland. Ляйпціґ 1923; Rostovzeff M. Skythien und der Bosporus. Берлін 1931: Sulimirski T. Scytowie na Zachodniem Podolu. Л. 1936; Геродот з Галікарнасу. Опис Скитії (переклад Коструби Т., передмова Домбровського О.). Л. 1937; Граков В. Скіфи. К. 1947; Rice T. T. The Scythians. Лондон 1952; Жебелев С. Северное Причорноморье. М.-П. 1953; Нариси стародавньої історії Укр. РСР. К. 1959; Пастернак Я. Археологія України. Торонто 1961: Тереножкин А. Лесостепные культуры скифского времени. М. 1962; Potratz I. Die Skythen in Südrussland Базель 1963; Смирнов А. Скифы. М. 1966; Ильинская В. Скифы Днепровского лесостепного Левобережья. К. 1968: Петров В. Скіфи: Мова і етнос. К. 1968; Черненко Е. Скифский доспех. К. 1968; Artamonov M. The Splendor of the Scythian Art. Нью-Йорк—Вашінґтон 1969; Археологія Укр. РСР, т. II. К. 1971; Граков Б. Скифы. М. 1971; Charriere G. L'art barbare scythe. Париж 1971; Скифские древности. К. 1973; Артамонов М. Киммерийцы и скифы. П. 1974; From the Land of the Scythians. Metropolitan Museum. Нью-Йорк 1975.

Б. Кравців

Скитія, Скіфія, давня країна на території степ. і лісостеп. смуг сучасної Ук-

раїни, заселена в 7—8 вв. до Хр. скитськими і нескитськими племенами; одночасно назва створеного під керівництвом царських *скитів* політ. об'єднання скитської держави. Згідно з описом Геродота, С. являла собою великий квадрат з боками на 20 днів дороги (приблизно 700 км) з Чорним м. і Кримом на півд., пониззям Дунаю і Поділлям на зах., Озівським м. на сх. і ліс. смугою на півн. Пониззя Дніпра й частину Криму заселяли царські скити, на території сучасної Полтавщини жили скити-хлібороби, у пониззі Бога б. *Ольвії каллі-піди* (гелленізовані скити), між Богом і Дніпром скити-орачі, що їх дехто вважає предками слов'ян, далі на зах. алазони й *аґатірси* (докладніше див. карту). Сусідами скитів з півд. зах. були тракійці, на півн. *неври* і меланхлени, на сх. *будини* і *савромати*, на півд. сх. (на території сучасної Кубані) *меоти*, на півд. античні грец. м. С. адміністративно поділялася на номи (округи), в яких жили окремі скитські і нескитські кочові й осілі племена, підвладні через своїх вождів царським скитам і зобов'язані платити їм данину й виконувати різні повинності. Столицею С. було з кін. 5 в. до Хр. *Кам'янське городище* (див. Доповнення), пізніше в Криму — *Неаполь Скитський.*

Крім С. Евр., існувала ще за Доном С. Азійська. Малою С. іноді називали стародавні автори скитську державу в Криму, а ще частіше завойовану скитами за Атея в сер. 4 в. до Хр. територію пізнішої Добруджі на правому березі Дунаю. Назви С., як і назви *Сарматія*, вживали інколи й пізніше аж до 19 в. на означення території сучасної України. *Б. Кравців*

Скит Манявський, див. *Манявський Скит.*

Скитське мистецтво, мистецтво, розвинене союзом народів під збірною назвою *скитів.* Основним характером С. м. на Україні (разом з Кримом) і Кубані було поєднання сх. елементів з клясичними грец., які сюди йшли з грец. метрополії і з грец. поселень на півн. Чорномор'ї, що дало єдине в своєму роді витончене мистецтво. Його центром можна вважати столицю *Боспорського царства Пантікапей.* Безліч предметів С. м. знайдено в могилах, зокрема на Півд. Україні й Кубані; вони були не тільки імпортовані з Греції,

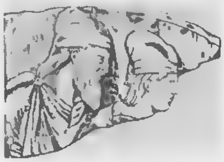

Скульптурні портрети скитських царів Скілура та Палака (2—1 в. до Хр.)

але й витворювані на місці грец. і, безсумнівно, також скитськими майстрами. Особливо високого розвитку досягло ювелірство, що своїм артизмом і багатством часто перевищувало подібні твори самої Греції.

Основна риса С. м. це звіринна символіка. Тварини зображені реально, а водночас вони піддані законам орнаментальности і декоративности. Ці твори передавали заг., як прийнято думати, культові мотиви Близького Сходу, проте на Україні вони засвоїлися так, що їх можна відрізнити від творів Кавказу, де більше впливів Ірану й Урарту (кол. Вірменії й Грузії), не кажучи про мистецтво скито-алтайське, з впливами Китаю. До скитської звіринної символіки належали зображення оленів з жертовно підігнутими ногами і багатими орнаментальними рогами, леви, пантери, коні й ін. освоєні тварини, птахи, фантастичні ґрифони та сирени. Окрему ділянку творило зображення людини – її обличчя, цілої постаті чи багатофігурних композицій. На численних вазах, кубках, сагайдаках, піхвах, гребенях тощо зображено щоденне життя скитів: воєнні епізоди, хліборобська і пастуша праця (приручування коней і доїння овець, шиття шкури тощо), а також мотиви з грец. мітології й історії. Часто скитська звіринна символіка поєднується в одному творі з грец. геометричними орнаментами або грец. пальметами і квітками. Фантастичні ґрифони з левиними чи орлиними головами, що роздирали коней чи оленів, були уособленням злих сил, і їх зображування мало ймовірно за мету якесь магічне заповляння.

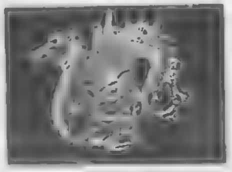

Морська потвора (золота одежна прикраса; Куль-Оба, 4 в. до Хр.)

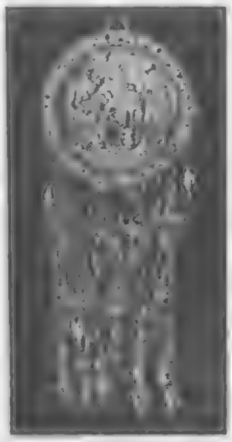

Золота підвіска з головою Атени (Куль-Оба, 4 в. до Хр.)

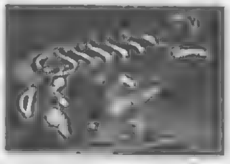

Олень на спочинку (золото; Куль-Оба, 4 в. до Хр.)

Найкращі твори С. м. знайдено в розкопаних т. зв. царських могилах півд. України й Кубані. Ще 1763 О. *Мельгунов* розкопав *Литу могилу* б. Єлисаветграду; систематичні розкопи почалися в 30-их рр. 19 в. (*Куль-Оба* б. Керчі). Ін. могили і городища, в яких виявлено багаті твори С. м. на Україні: Гайманова (див. *Доповнення*), *Мелітопільська*, *Солоха*, *Товста*, *Чортомлик;* на Кубані: *Велика Близниця*, *Келермес*, *Костромська*.

Від 4 в. до Хр. півн. Чорномор'я почало відходити від грец. традицій під тиском сарматських та ін. іранських племен, які з 3 в. почали витісняти скитів з півд. України. Нове С. м. виявилося в Криму, куди частково перейшли скити. Між будівлями їхньої нової столиці *Неаполя Скитського* був мавзолей для знатних скитів, яких поховано разом з їх кіньми. Там знайдено понад 1 300 мист. об'єктів, серед ін. фрески з сценами їзди на конях і ловами. Рештки скитських традицій виявилися в сарматському мистецтві, типовою рисою якого була багата інкрустація. Гол. його осередком був далі Пантікапей, куди вже проникли впливи ґотської культури, а в 6—7 вв. можна вже знайти слов. предмети, як це бачимо на срібних чоловічих фігурках з *Мартинівки* на Черкащині (зберігаються в Київ. музеї).

У 19 в. скитські скарби з України і з Криму забиралися до Петербурзького Ермітажу. Під час *Крим. війни* (1853—56) окремим царським указом велено перевозити туди всі золоті знахідки з України. Тільки в останніх десятиліттях низка знахідок С. м. світового значення, відкрита заходами АН УРСР, змогла залишитися в укр. музеях.

Література: див. *Скити*.

С. Гординський

Скицюк Іван (* 1907), майстер декоративного розпису родом з Чорного Острова на сх. Поділлі; вчився в Київ. училищі прикладного мистецтва (1938—41). Декоративні пано: «Риби серед квітів» (1963), «Хрущі над вишнями гудуть», «Сичі в гаю перекликались» (1964); декоративні тарілки: «Калина», «Жар-птиця», «Червоний птах» (1967).

Сківський Іван (1777—1850), василіянин родом з Волині, вчився у Віленському Ун-ті, навчав у василіянських школах в Умані, Барі, Любарі; 1824 архимадрит у Почаєві, 1831 вивезений до київ. військ. фортеці і засланий до Костроми; після повернення до Києва (1848) свящ. при латинській церкві св. Олександра.

Склад, відрізок звукового плину мови з вершком порівняно більшої повноти голосу (голосности), складений з одного чи більше звуків, обмежений обабіч

відрізками меншої голосности (чи «нульової» голосности на поч. й у кін. слова); вершком С. в укр. мові буває лише голосний; межею складу уважають у фонетиці (якщо між вершками два і більше приголосних) пункт найменшої голосности на стику артикуляційного зіступу першого й приступу наступного з-поміж них (якщо приголосний один, він належить до наступного С.); складоподіл модифікується однак ще й позафонетичними, словотвірними чинниками. За ступенем голосности звуки поділяються на голосні (*а, о, е, и, у, і*), сонорні (*м, н, л, р*), африкати (*дж, дз, ч, ц*), спіранти (*й, в, ж, з, г, ф, ш, с, х*) й експльозивні (*б, д, ґ, п, т, к*). За наростанням голосности С. буває відкритий (якщо її вершок наприкінці С.: *та, ма-ма*) або закритий (якщо після вершка звук меншої голосности: *під*). У слові С. є носієм супрасеґментальних елементів — *наголосу й інтонації*. Укр. мова уникає безпосереднього стику двох вершків, другим з-поміж яких був би *і, у* й скорочує такі *і, у* до функційних приголосних *й ў* (вона *й* він, вона *в* хаті), зносячи тим фонемну стійкість цих *і, у* (в чернігівських говірках так трапляється на стику двох о: до 'дної ями — у Тичини), а з другого боку, доповнює 'піввершки' (з сонорним) до окремого С. за допомогою приставного чи вставного голосного (*в*ітер, *і*мла, *і*ржати, діялектичне *і*льняний). Фонетичну природу С. в укр. мові досліджували: І. *Зілинський*, а лябораторно-експериментальними методами — Л. Прокопова, Н. Тоцька, Т. Бровченко, В. Брахнов, Валентина Перебийніс, Л. Близниченко й ін. *О. Г.*

«Складка», літ. альманах, вийшло 4 кн. (1887, 1893, 1896 — у Харкові, 1897 у Петербурзі); видавець і ред. двох перших В. *Александров*, наступних – К. *Біліловський*. У «С.» друкувалися поезії, серед ін. обох ред., В. Самійленка (і його драма «Маруся Чураївна»), Б. Грінченка, Я. Щоголева, П. Грабовського, І. Франка, М. Вороного, В. Щурата; оп. Г. Барвінок, Л. Старицької, Л. Українки, Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького, А. Кримського; спогади К. Біліловського, фантастична комедія «Вій» (за Гоголем) М. Кропивницького, переклади, етногр. записи.

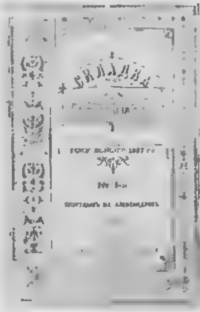
Титульна сторінка (1887)

Складковський (Składkowski) Феліціян Славой (1885—1962), поль. військ. і політ. діяч, за освітою лікар, близький співр. Ю. *Пілсудського*. Як мін. внутр. справ (1926—31) влаштував *пацифікацію*, 1936—39 очолював поль. уряд як ставленик *Ридза-Сміґлого* і був частково відповідальний за гострий протиукр. курс поль. політики напередодні другої світової війни. Помер на еміґрації.

Скліфосовський Микола (1836—1904), видатний хірург, нар. поблизу м. Дубосарів на Дністрі. По закінченні Моск. Ун-ту (1859), працював в Одеській міськ. лікарні, у 1870–71 – проф. Київ. Ун-ту, пізніше проф. вищих мед. шкіл у Петербурзі й Москві. С. був визначним воєнно-польовим хірургом, один з перших запровадив у Рос. Імперії асептику та антисептику у хірургічній практиці, сприяв жін. мед. освіті, орг-ції мед. фак. при ун-ті в Одесі. Праці С. присвячені питанням воєнно-польової хірургії, травматології, хірургії органів черевної порожнини тощо.

М. Скліфосовський

Склоєський Борис (* 1909), піяніст-педагог родом з Миколаєва; закінчив Харківську Консерваторію; лавреат Всесоюзного конкурсу піяністів; викладач, з 1950 — проф. фортепіяна у Харківському Ін-ті Мистецтв.

Скловський Євген (1869—1930), педіятр родом з Києва. По закінченні мед. фак. Київ. Ун-ту працював земським лікарем (1892—96), згодом співр. Київ. Ун-ту. У 1906 організував у Києві першу на Україні консультацію для новонароджених, у 1911 — перші дитячі ясла; у 1918—20 керував відділом охорони материнства та дитинства Київ. Окружового Відділу Охорони Здоров'я, у 1920—28 очолював катедру дитячих хвороб Київ. Клінічного Ін-ту. Праці С. присвячені вивченню туберкульози у дітей, дифтерії та ін. дитячих захворювань, боротьбі з дитячою смертністю тощо.

Скло мистецьке, галузь декоративно-прикладного мистецтва, одночасно і скляної пром-сти (див.). У 10—13 вв. скловиробні на Україні випускали різнокольорові і золочені смальти, культові писанки та іграшкові брязкальця, скляні прикраси, кольорові віконні шибки та фігурний посуд до пиття.

Спершу в виробництві С. м. стосовано техніку витягування та відливання С., на переломі 10—11 вв. опановано мистецтво видування, а згодом і рафінування маси дворазовим варінням, що да-

вало чисте прозоре С. Знайдені посудини 10—13 вв. свідчать про наявність двох сортів виробів: дешевих з «простого», «зеленого» (пляшкового) або «лісного» С. і з високоцінованого «білого» або «кришталевого». Посуд того часу прикрашався накладними узорами з скляних ниток і стрічок (однотонних або кольорових) у формі спіральних або хвилястих ліній, а також геометричного орнаменту. Ця орнаментика стала основою укр. скляного виробництва і пізніших вв.

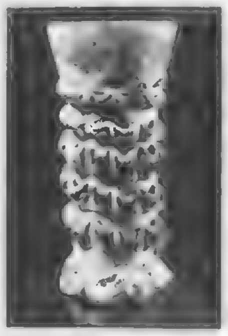

Посудина для пиття, Київ 15—16 в. (видування, наліпні оздоби)

У 18 — на поч. 19 в. виробництво С. м. досягло найвищого рівня. Виникали нові добре обладнані гути, опановано техніку видування листового С. «халявним» способом та нові засоби оброблювання і прикрашування, гол. кольоровим емалем, а згодом різьбою, ґравіруванням і позолочуванням. Створено стиль укр. С. м., який полягав у тому, що робота над створенням форми виробу пов'язувалася органічно з його прикрашенням.

«Ведмідь». Чернігівщина 18 ст. (безколірне скло, видування, ліплення)

Своєрідним явищем укр. С. м. були фігурні вироби: пляшки, барильця з виглядом тварин (ведмедик, коник, баранець) і птахів (качка, одуд, півник), звич. ґротескні персонажі нар. казок, переказів, прислів'їв. Особливістю волинських виробів були вази-кошички, тонко вироблені ліпним склом, і свічники з філіґранню. На гутах Львівщини (Жовква) вироблялися павуки-люстра. У С. м. 18–19 в. застосовуються багаті види орнаментації: пластичні ліпні оздоби (геометричний орнамент, дрібна пластика), розписи емалем (на тонкостінних виробах перев. рослинний орнамент, рідше сюжетні зображення), розписи олійними фарбами (споріднені з нар. настінними розписами, здебільша рослинні), гранування (заглиблення) «ямками» (круглими) і «сложками» (овальними), з яких майстер формував орнамент з квіток (соняшник, ромашка), ґравірування (портретні зображення, герби) і позолота.

«Качка», Волинь 18 в (кольорове скло, видування, ліплення)

Пляшки-штофи, кін. 18—поч. 19 в. (безколірне скло, видування, емалевий розпис)

У другій пол. 19 в. виробництво С. м. під тиском пром-сти занепадає. Щойно з 1930-их рр. починають з'являтися предмети С. м. на склозав. УССР: рубінові «Кремлівські зорі» (1937), кришталевий водограй для сов. павільйону на міжнар. виставці в Нью-Йорку (1939), виконані на Костянтинівському зав. «Автоскло». Згодом щораз частіше С. м. застосовується в архітектурі та декоративно-прикладному мистецтві (павільйони Всесоюзної с.-г. виставки, метрополітен у Москві і «Київ. кільцева») і відроджуються вітражі («Переяславська рада» для павільйону УССР на виставці досягнень нар. госп-ва СССР, автори Г. Юнь, В. Давидов, С. Кириченко; «Дружба народів» за ескізом А. Мисіна та ін.), виконувані перев. Костянтинівським і Київ. склозав. З 1950-их рр. склозав. виконують одиничні порожнисті вироби для виставок, ювілеїв, нагород, використовуючи при декорації техніку гранування і глибокого травлення виробів з накладного скла (т. зв. техніка Гале). Тепер осередками виробництва С. м. є склозав. Києва, Львова (фірма «Райдуга»), менший у Стриї. Мистці на зав. Києва і Львова використовують спадщину нар. посуду, створюючи вироби для побутових потреб.

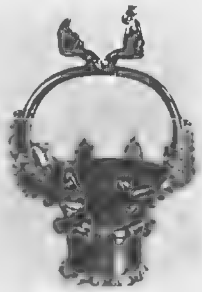

Цукорниця «Кошик» кін. 18—поч. 19 в., Волинь (кольорове скло, видування, ліплення)

Карафка «Коло», робота М. Павловського, Львів 1966 (кольорове скло, видування, ліплення)

Колекції укр. С. м. зберігаються в Держ. Музеї Укр. Мистецтва в Києві,

Львівському Укр. Держ. Музеї Етнографії та Художнього Промислу АН УРСР, у Сумському Художньому Музеї; іст. музеях — Київ., Львівському, Чернігівському; іст.-краєзнавчих у Луцькому (колекції С. м. 15—17 вв.), Крем'янці та ін.; Ленінградському Держ. Музеї Етнографії Народів СССР. Держ. Іст. Музеї в Москві та ін.

Література: див. *Скляна промисловість.*

Склютовський Лазар (* 1914), театральний декоратор і графік родом з Харкова, 1934 закінчив Харківський Художній Ін-т (учень О. *Хвостенка-Хвостова).* Оформлення вистав: «Демон» А. Рубінштейна (1948, у співавторстві з Л. Рабиновичем; Київ. Театр Опери та Балету), «Дівоче серце», О. Сандлера (1960; Київ. Театр Оперети); книжкова графіка: «Рамаяна» (1959), «Одіссея» Гомера (1964), альбом «Через п'ять морів та два океани» (1965), зб. п'єс О. Корнійчука (1972) та ін.

Скляна промисловість (стара назва — *гутництво),* галузь пром-сти, що виробляє будів.-техн. (віконне скло, скляні бльоки й труби), тарне (пляшки, консервну й парфюмерну скляну тару тощо), хем.-ляораторне та приладобудів., госп.-побутове (посуд, дзеркала тощо), електро-техн. і вакуумне, мед., оптичне й ін. види скла, скловолокно, мист. вироби зі скла і кришталю. до сер. 19 в. скло вироблялося на невеличких гутах; тепер скло відограє щораз більше значення в будівництві й в ін. ділянках пром-сти, і тому збільшується його продукція й асортимент виробів.

Сировиною для С. п. є насамперед різнозернисті кварцові піски, які повинні містити в собі не менше 85—90% кремнозему. Заг. запаси скляних пісків в УССР (всіх категорій) бл. 110 млн т. Вони розміщені гол. на Донбасі й у ліс. смузі; найбільші родовища: Авдіївське (Донецька обл.), Новоселівське (Харківська), Рокитянське (Рівенська), Глібівське (Чернігівська), Львівське. Щорічний видобуток скляних пісків на Україні понад 2 млн т; частину його експортують за межі України. Україна має та-

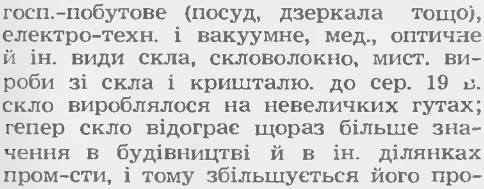

Посуд до пиття з зеленого скла, оздоблений накладними скляними стрічками (11—12 в.)

кож ін. високовартісну сировину для С. п.: соду, крейду, гіпс, поташ та ін.

Вже за античної доби на укр. землі імпортовано скляні прикраси, а згодом і посуд з Греції і грец. м. на півн. Чорномор'ї та зі Сходу. Пізніше їх місце зайняли рим., потім візант. вибори. Сліди місц. С. п. з 3—4 в. виявлено при розкопах у *Комарові.* Перший розквіт С. п. на Україні припадає на 11—13 вв., коли виробництво скла, зокрема скляних прикрас (див. *Скло мистецьке)* набрало масового характеру: скловиробні в Києві (б. Десятинної церкви і в Печерському манастирі), в Чернігові, Любечі, Галичі та ін.

По тат.-монгольській руїні виробництво скла занепало. У 14—16 вв. С. п. переміщується з міст на території, де був ліс і кварцовий пісок; замість кол. ремісничих майстерень, з'являються невеликі підприємства мануфактурного типу — гути (скляні зав.). Найдавніші відомості про гути маємо на Зах.-Укр. Землях з сер. 16 в. у староствах: Белзькому, Городецькому, Любачівському (гути в околицях Потелича). У 17 в. з'являються гути в старостві Львівському, на Закарпатті (к. Мукачева), а гол. на Волині, Київщині й з другої пол. 17 в. на Лівобережній Україні та на Слобожанщині (з кін. 17 в.). Під кін. 17 в. на Лівобережжі працювало бл. 25 гут. Їх будували здебільша промисловці-гутники і майстрі-орендарі (що творили цілі династії: Лосі, Білозерські, Богинські, Скабичевські, Чумаки тощо) на землях маґнатів і шляхти, манастирів і (на Лівобережжі) коз. старшини. Маючи підтримку з боку цих землевласників (чимало з них мали свої власні гути), а також з боку гетьманської адміністрації (особливо за гетьманування І. Мазепи), С. п. щораз більше поширювала мережу своїх підприємств. На гутах вироблювано віконне скло, різноманітний посуд (зокрема аптечний), пляшки тощо, а також кришталеве та оптичне скло. Ці вироби вивозилися до Московщини, Білорусі, Польщі та Прибалтики. С. п., у формі гут, найбільше поширюється у 18 в., зокрема на Чернігівщині; зага-

Вгорі — вироби Чуднівської гути (Житомирщина) кін. 18—поч 19 в. (кришталь, ґравірування)

Унизу — 1 і 3 келихи з безбарвного ґравірованого скла з Зах. України кін. 18 і поч. 19 в. Середній келих з кришталевого ґравірованого і гранованого скла, в ніжці філіґран (Зах. Україна 1747)

лом на Лівобережній Україні у 18 в., в різні часи, працювало бл. 100 гут (майже всі на території Стародубського й Ніженського полків). У другій пол. 18 в. виникають тут і більші скляні зав. — мануфактури, які належали великим землевласникам (графи К. Розумовський, П. Рум'янцев-Задунайський, П. Завадовський та ін.). Найрізноманітніші вироби цих зав. (зокрема кришталеве скло й скляні мист. вироби) мали широкий збут на внутр. й закордонному ринках.

На поч. 19 в. на Україні було бл. 40 гут, в яких працювало бл. 1 000 робітників; їх було найбільше на Правобережжі, особливо на Волині, де було ще чимало деревного палива. Пересічно працювало на гуті 15 робітників. З сер. 19 в. стара гутницька пром-сть занепадає. Але вже у другій пол. 19 в. відбувається процес концентрації С. п. на капіталістичних основах. Заг. ч. зав. зменшується, але пересічні розміри їх і продукція зростають: 1883 30 скляних зав. Правобережжя, на яких працювало 458 робітників, дали продукції на 180 000 карб.; числа на 1900: 20, 2 711 і 1 549 000. На всіх цих зав. виробляли звичайний і аптечний посуд, тафельне й лямпове скло. Більшість зав. (і то найбільших) була в купецьких (гол. жид.) руках. Напередодні першої світової війни на Правобережжі було 17 скляних зав. з продукцією на бл. 2 млн карб.; найбільші з них: Рокитянський (Овруччина; 500 робітників, продукція — 700 000 карб.), Романівський (Новоград-Волинський.; 400 робітників, 200 000 карб.), Мірчанський (Київ. пов.; 195 робітників, 126 000 карб.). Під кін. 19 в. почали виникати великі скляні зав. на Донбасі, які працювали на мінеральному паливі (у Лисичанському й Константинівці). 1913 Донбас давав уже 2/3 продукції укр. скла. Кількість зав. на Україні 1913 була бл. 40 (зокрема на Донбасі — 10, на Волині — 15). Заг. продукція укр. скла становила 6,7 млн т.

Після занепаду під час революції С. п. почала відроджуватися у 1920-их рр. За офіц. даними 1928—29, на території Правобережної України діяли 14 скляних зав. з 5 398 робітниками, вартість продукції — 9,1 млн карб. Згодом С. п. двічі реконструйовано (у 1930-их і по другій світовій війні), модернізовано і створено нові зав. та нові види продукції; виробництво сконцентровано насамперед на великих підприємствах (1940 було всіх 70, 1971 — 60); обсяг пром-сти мав зрости за 1940—70 у 4 рази. Виробництво основних видів С. п. в УССР на 1970 таке:

Види продукції	Одиниця виміру	1970
Скло віконне	млн м²	51,3
Скло поліроване	тис. м²	1 685
Сталініт неполірований	„ „	1 247
Скло армоване й візерунчасте	„ „	2 867
Пляшки	млн штук	657,4
Тара консервна	„ „ в перерахунку на 0.5 л	1 130.8
Посуд сортовий	млн карб.	40,3

Зміни виробництва скла в УССР за 1950—74 (тис. м²)

	1950	1965	1974
Віконне (в натуральному обчисленні)	24 662	46 092	57 961
Поліроване	175	1 600	2 806
Армоване	238	2 190	4 132
Загартоване неполіроване	160	971	1 523

Частка УССР в заг.-союзній продукції С. п. (1970) — 22,0% (у тому ч. віконного скла — 22,0%), 1974 — 25,8% (полірованого скла — 22,4%, армованого й візерунчастого — 40,1%, консервної тари — 37,1%). На поч. 1971 в УССР нараховувалося бл. 60 підприємств С. п., у тому ч. 6 зав. для виробництва листового й техн. скла, 14 — сортового посуду, 8 — пляшок, 6 — тарного скла, 9 — дзеркал та ін. С. п. зосереджувалася передусім на Донбасі (тут вироблялося 95% продукції віконного скла). Найбільші зав.: Костянтинівський склоробний (заснований 1897), Костянтинівський «Автоскло» (з 1897), Лисичанський (з 1935), Львівський, Запорізький склоробний, Херсонський скляної тари, Дзеркальна фабрика в Одесі, зав. художнього скла в Києві та ін.

Над наук.-техн. проблемами розвитку С. п. працюють Київ. філіял Держ. н.-д. ін-ту скла у Москві, н.-д ін-т скла зав. «Автоскло» в Костянтинівці й ін.

Див. також *Скло мистецьке.*

Література: Куприц А. О стекольной промышленности Волынской губернии. К. 1911; Біляшівський М. Старе укр. скло. ж. Сяйво, ч. 5—6. К. 1913; Модзалевський В. Гути на Чернігівщині. К. 1926; Гагенмейстер В. Гутне скло Поділля. Кам'янець Подільський 1931; Рожанківський В. Укр. художне скло. К. 1959; Пономарьов О. Розвиток капіталістичних відносин у пром-сті України XVIII ст. Л. 1971; Щапова Ю. Стекло Киевской Руси. М. 1972; Петрякова Ф. Укр. гутне скло. К. 1975.

В. Кубійович, О. Оглоблин

Скляр Іван (1906—70), бандурист родом з Миргорода; учасник (з 1927) і керівник (1933—43) Миргородського Ансамблю Бандуристів, з 1943 соліст оркестри *Держ. Укр. Нар. Хору* (з 1964 ім. Г. Верьовки). С. автор численних пісень і творів для нар. інструментів (удосконалив бандуру та ін. інструменти).

Скляренко Володимир (* 1907), режисер школи Л. *Курбаса*, родом з Києва. По закінченні Київ. Муз-Драматичного Ін-ту ім. М. Лисенка (1926), працював у «Березолі», 1935—47 мист. керівник (1944-47 і дир.) Харківського Театру Юного Глядача (з 1944 у Львові), з 1947 гол. режисер Львівського, з 1952 – Харківського, з 1954 — Київ. Театру опери і балету, 1962–67 Театру ім. І. Франка у Києві. Драматичні вистави: «Невідомі солдати», Л. Первомайського, «Хазяїн», «Мартин Боруля» І. Карпенка-Карого, «Міщанин-шляхтич» Ж.-Б. Мольєра, «Марина» М. Зарудного, «Скупий» А. Шияна та ін.; опери: «Тарас Бульба» М. Лисенка, «Русалка» А. Дворжака, «Далібор» Б. Сметани, «Арсенал», «Милана» Г. Майбороди й ін.; оперети: «Володимирська гірка» Лукашова та ін. Викладав курси акторської майстерности й режисури в Харкові (1927—41) й у Львівській Консерваторії (1944—52).

В. Скляренко

Скляренко Семен (1901—62), письм., нар. у с. Прохорівці на Полтавщині. Закінчив Золотоніську гімназію, у 1920-их рр. працював як журналіст, спочатку в Чернігові, потім у київ. газ. «Пролет. Правда». Поезії почав друкувати з 1918; був співр. одного з перших сов. літ. ж. «Вир Революції» (1921), пізніше ж. «Життя й Революція». У прозі С. активно виступав з 1930, видавши понад 60 кн. оп., нарисів, повістей і романів; серед ін. кн. оп. і нарисів: «Вітер з гір», «Десять чекців», «Три республіки» (1930), «Водники-ударники» (1931), «Домаха Завгородня» (1934), «Пулино-Гута» (1935), «Оповідання про почуття» (1936), «Радість людського існування» (1937), «Завжди разом» (1942), «Рапорт» (1945), «Орлині крила» (1948) й ін. На 1930-і рр. припадає низка більших прозових творів С. виробничої тематики, зокрема роман про побудову Дніпрельстану «Бурун» (1932). Спрямований проти «укр. буржуазного націоналізму» роман-трилогія «Шлях на Київ» (1937—40), написаний за офіц. сов. концепцією тенденційного перекручення іст. подій доби укр. визвольних змагань. За другої світової війни С. працював військ. кореспондентом, і на цей час припадають його повісті з воєнної тематики: «Україна кличе» (1943) і «Подарунок з України» (1944). Критика відзначала схематичність повоєнного роману С. про відбудову колгоспів «Хазяїн» (1948) і незнання дійсности в написаному за наперед визначеною схемою романі про досов. минуле Закарпаття «Карпати» (1952). Найвищим досягненням у творчості С. є його іст. романи з останніх років життя: «Святослав» (1959), високо оцінений критикою (О. Білецький) за майстерне відтворення держ.-творчої діяльности київ. кн. і повноту зображення життя Києва тієї доби на базі використання багатьох іст. джерел, і «Володимир» (1962), з тими самими прикметами. За життя С. вийшли: «Вибране» (1948) і «Твори» (т. I—V, 1955). *І. К.*

С. Скляренко

Скляров Яків (* 1901), фізіолог родом з Полтавщини, 1931 закінчив Харківський Мед. Ін-т, з 1932 працював у Харківському, потім Чернівецькому мед. ін-тах, з 1952 — проф. Львівського Мед. Ін-ту. Праці присвячені питанням фізіології шлунковокишкового тракту та вищої нервової діяльности.

Скоба Антін (1853—?), сліпець-лірник з с. Багачки на Полтавщині; грав у Хорольському і Миргородському пов. і в Лубнях; майстерно виконував думи «Про піхотинця» і «Про удову», знав кількадесят псальмів. Рецитації, записані з фонограму, ввійшли до 13 т. вид. НТШ, «МУЕ» (1910).

Скобало Іван (* 1926), маляр-портретист і монументаліст родом з Станиславова; закінчив Львівський Ін-т Прикладного та Декоративного Мистецтва (1954); учень Й. *Бокшая* і В. *Манастирського*. «Гуцулка», «Дід і онук» (1961), «Портрет сестри» (1967); співавтор пано «Дружба народів» в авanзалі павільйону Виставки передового досвіду в нар. госп-ві УССР (1958).

Скобельський Петро (1849—1912), історик і педагог, гімназійний учитель у Бродах й у Львові, консерватор пам'яток Сх. Галичини (1901—12); іст. праці в звіті Акад. Гімназії у Львові та в «Зорі»; видав том грамот архіву кн. Санґушків у Славуті (1886) і документи львівської Ставропігії (в ювілейному вид. 1887); переклади на нім. Т. Шевченка і М. Шашкевича і з нім. мови.

Скобець Євген (* 1906), вчений у галузі неорганічної та аналітичної хемії родом з с. Матвіївки (Миколаївська обл.). По закінченні Ін-ту Нар. Освіти в Миколаєві (1929) працював у Київ. С.-Г. Ін-ті та Укр. С.-Г. Академії, з 1952 — проф. Понад 120 друкованих праць з ділянки електрохем. метод хем. аналізи, гол. з полярографії.

Скобликов Олександер (* 1929), скульптор родом з Донеччини; закінчив Київ. Художній Ін-т (1954; учень М. *Лисенка*). Побутово-тематичні композиції («Куховарка на цілині» 1961); портрети: «Юлія» (1958), «Т. Шевченко» (1964), «М. Калінін», «Л. Брежнєв» (1975); пам'ятники: В. Ленінові в Кривому Розі (1959) і П. Чайковському в Шахтарському (1965), обидва у співавторстві з М. Вронським; медалі («К. Ушинський», «М. Черемшина»).

Сковорода Григорій (3. 12. 1722—9. 11. 1794), видатний укр. філософ і поет, нар. у с. Чорнухах Лубенського полку в коз. родині Сави й Пелагії. Здобувши початкову освіту в сіль. дяківській школі, 12-річний С. став з 1734 студентом Києво-Могилянської Академії і навчався там (з перервами) до 1753. За цей час у 1741–44 був співаком придворної капелі в Петербурзі; в 1745–50 перебував у складі царської місії під проводом ген. Ф. Вишневського на Угорщині, подорожуючи звідти по Словаччині й Австрії (Братіслава, Відень; перебування С. в Італії, Німеччині й Польщі документально не підтверджене) і в 1751 був викладачем поетики в Переяславському Колеґіюмі. У 1754 і 1755—59 був домашнім учителем у дідича С. Томари в с. Ковраях на Переяславщині, у 1760 і 1763 — учителем поезії в Харківському Колеґіюмі і в 1768—69 викладачем етики в його додаткових клясах. З 1769, в наслідок неприхильного ставлення до нього вищих церк. кіл, покинув пед. роботу і до кін. життя перебував у різних місцевостях Лівобережної і Слобідської України, гол. на Харківщині і Білгородщині, по манастирях чи у знайомих і приятелів-дідичів й ін. осіб. Як мандрівний філософ, продовжував свою філос. і літ. діяльність, писав філос. трактати й вірші, листувався з приятелями і викладав свої ідеї і погляди в диспутах і розмовах зі знайомими чи селянами. Філос. й поетичні твори С. поширювалися в рукописних списках, його пісні та псальми увійшли до репертуару кобзарів і лірників, а деякі стали нар. піснями. Помер С. в с. Пан-Іванівці (тепер Сковородинівка) на Харківщині в домі свого приятеля А. Ковалевського.

Г. Сковорода

Навчаючися в академії і наполегливим читанням С. здобув ґрунтовну освіту: вивчив латинську, грец., ц.-слов., поль., нім. й ін. мови та ознайомився з творами античних, середньовічних, ренесансових і сучасних йому філософів і письм.

Як поет, С. залишив зб. писаних у 1753—85 укр. літ. мовою того часу, з деякими елементами нар. мови, віршів п. н. «Сад божественных пѣсней» (30 пісень), кільканадцять пісень та фабул, написаних у 1770-их рр. здебільша латинською мовою, та зб. прозових байок (усіх 30) «Басни Харьковскія», створених у 1760—70 рр. Перекладав Ціцерона і Плутарха, латинські поезії Горація, Овідія та франц. поета 17 в. Мюре. З епістолярної спадщини С. збереглося багато важливих для вивчення його філос. й літ. творчости листів, писаних здебільша латинською мовою, зокрема до М. *Ковалінського* (властиво Коваленського) (79 листів), до Я. Правицького (13) й ін. осіб (33). С. мав також муз. талант: компонував, співав, грав на флейті.

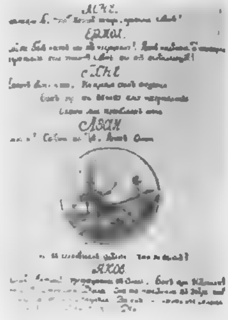

«Дружеский розговор», стор. тексту з ілюстрацією (Актеон)

Філос. творчість С. охоплює трактати, діялоги і притчі. З двох перших жанрів важливіші писані у 1760-80 рр.: «Начальная дверь ко христіанскому добронравію» (1768?), «Наркісс. Разглагол о том: узнай себе» (до 1769—70), «Симфоніа, нареченная книга Асхань о познаніи самого себе» (1770-71), «Бесѣда, нареченная двое...» (1772), «Разговор пяти путников о истинном щастіи в жизни» (1773—74), «Кольцо» (1773—74?), «Разговор, называемый алфавит, или Букварь мира» (1774), «Икона Алківіадская» (1776), «Жена Лотова» (1780—88?), «Брань архистратига Михаила со сатаною. . . .» (1783), «Благородный Еродій» (1787), «Убогій жайворонок» (1787), «Діялог. Имя ему — Потоп зміин» (1788—91).

Основні ідеї й концепції філософії й етики С. викладені в названих трактатах і діялогах, як також у його притчах і листах, у віршах (піснях) і байках. Основоположним для філос. системи С. є вчення про дві натури і три світи. Згідно з концепцією «двох натур», все.

що існує, має дві природи: зовн. — видиму і внутр. — невидиму. Видимий зовн. світ — це тільки тінь невидимого. Єдино реальним світом, що його постійною і вічною основою, діяльною і рушійною силою є Бог, є невидимий світ. Бог (невидима натура) є безпочатковим началом світу, від якого все народжується, все бере свій початок. Концепція «двох натур» з її тезою «Бог є у всіх речах» надає філософії С. пантеїстичного, подеколи містичного характеру. Другим основоположним принципом філос. системи С. є вчення про поділ всього існуючого на три світи: великий (макрокосм), малий (мікрокосм) і символічний (Біблія). Великим світом С. називає весь безконечний і безмежний світ речей, що в ньому ми живемо, всесвіт, основою побудови якого є невидима натура (Бог), що від неї залежна вся матеріяльна природа. Малим світом в концепції С. є людина, яка теж складається з видимої і невидимої натур, тілесної і духовної, тлінної і вічної, і тотожна з вічністю, з Богом і Христом. Третім світом, світом символів, було для С. Св. Письмо, Біблія, в його розумінні — книга про Бога, що є началом усьому існуючому. У Біблії С. розрізняв також видиме й невидиме, буквальне й алегоричне, і ставився критично або й заперечливо до поданих у ній фактів і подій, вимагаючи трактувати її, як книгу символів, тобто розуміти її тексти символічно, в переносному значенні.

Центр. у концепції «трьох світів» С. є вчення про другий світ — про людину, і тому основним змістом його моральної філософії (етики) є проблема щастя людини, ключ і розв'язку якої С. знаходив у самопізнанні, пізнанні світу і особливо у виконуванні людиною праці, відповідної її нахилам, або ж, згідно з його визначенням, «сродної», притаманної природі даної людини, тобто такої, яка єдино може дати їй щастя й задоволення її потреб. Разом з тим С. засуджував прагнення людини до надмірностей, до непотрібних їй багатств і почестей (славо- сріблолюбія) і таврував паразитизм, облуду і моральний розклад серед панівних тоді вищих верств, у тому ч. й церк. кіл. Велику увагу С. приділяв у своїй етиці також проблемі свободи («вільности»), вимагаючи її для всіх людей, без уваги на їх походження і суспільне становище, і виборюючи для себе самого незалежність від світу і життєвих потреб (відмова від чернецтва і священичої та пед. кар'єри). Свої ідеї й погляди пропаґував прикладом власного життя. Того ж вимагав і в пед. діяльності, проголошуючи, що той, хто хоче навчати інших, повинен довго вчитися сам і що слова та вчинки вчителя мають перебувати в єдності. Як і в концепції «сродної» праці, С. висловлював у своїх пед., дем. і гуманістичних за спрямуванням міркуваннях тезу, що основою виховання щасливої і корисної для суспільства людини має бути відповідність природі і що метою виховання повинно бути створення гармонійно розвинутої людини.

Наук. вивчення біографії і творчости С. базується гол. ч. на написаній за його розповідями і листами його учнем і приятелем М. Ковалінським біографії С., на його листах, автографах і пізніших списках його творів, що зберігаються гол. в рукописному відділі Ін-ту Літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР у Києві та в бібліотеках й архівах Росії й ін. країн Европи і в ЗДА. Великий вклад у це вивчення дали укр. вчені: Д. Багалій, М. Петров, Д. Чижевський, П. Попов, І. Табачников, Л. Махновець, І. Іваньо. В укр. сов. науці, що в ній деякі дослідники намагалися донедавна представляти С. як матеріяліста, а то й атеїста, позначився, почавши з 1970-их рр., поворот до об'єктивнішого вивчення і трактування його ідей і поглядів.

Ідеї й думки С. мали великий вплив на творчість І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка, Л. Глібова й багатьох укр. письм.; у рос. літературі на творчість письм. укр. роду — В. Капніста, В. Наріжного.

Авторами більших літ. творів про С. були: П. Тичина (Симфонія «Сковорода», 1971), В. Шевчук («Григорій Сковорода», 1969, друге вид. п. н. «Предтеча», 1972), І. Пільгук («Григорій Сковорода», 1971).

Гол. вид. творів С.: Б а г а л е й Д. (ред.) Сочинения Григория Саввича Сковороды. Х. 1894; Б о н ч - Б р у е в и ч В. (ред.) Собрание сочинений Г. С. Сковороды т. І. П. 1912; Григорій Сковорода. Твори в двох томах. К. 1961; Григорій Сковорода. Повне зібрання творів у двох томах. К. 1973; (теж рос. мовою — М. 1973).

Література: Э р н В. Григорій Савич Сковорода. М. 1912; Б а г а л і й Д. Укр. мандрований філософ Григорій Савич Сковорода. Х. 1926; Ч и ж е в с ь к и й Д. Філософія на Україні. Прага 1926; O l j a n t s c h y n D. Skoworoda der ukrainische Philosoph des XVIII Jahrhunderts. Берлін—Кеніґсберґ 1928; T s c h i z e w s k y D. Skoworoda, ein ukrainischer Philosoph (1722—1794). Бонн 1930; Ч и ж е в с ь к и й Д. Нариси з історії філософії на Україні. Прага 1931; Й о г о ж. Філософія Г. С. Сковороди. В. 1934; Б і л и ч Т. Світогляд Г. Сковороди. К. 1957; Р е д ь к о М. Світогляд Г. С. Сковороди. Л. 1967; Б е р к о в и ч Е., С т а в и н с ь к а Р., Ш т р а й м и ш Р. Григоріій Сковорода. Біобібліографія. Х. 1968; П о п о в П. Григорій Сковорода. К. 1969; Н і ж е н е ц ь А. На зламі двох світів. Х. 1970; Від Вишенського до Сковороди. К. 1972; К о в а л і в с ь к и й А. (ред.) Григорій Сковорода. Біобібліографія. Х. 1972; М а х н о в е ц ь Л. Григорій Сковорода. Біографія. К. 1972; Т а б а ч н и к о в И. Гри-

горий Сковорода. М. 1972; Філософія Григорія Сковороди. К. 1972; Tschizewsky D. Skovoroda — Dichter, Denker, Mystiker. Мюнхен 1974; Pascal P. (ред.) Skovoroda philosophe ukrainien. Париж 1976.

Б. Кравців

Сковорода-Зачиняєв (справжнє прізвище — Зачиняєв) Олександер (1887—?), педагог і психофізіолог, родом з Вороніжчини. До 1919 був дир. однієї з київ. гімназій. У 1920-их рр. співр. наук.-пед. Комісії й керівник ляборатерії рефлексології УАН, проф. Ветер.-Зоотехн., Художнього і Муз.-Драматичного ін-тів у Києві, доц. Київ. Мед. Ін-ту. В 1930-их рр. заарештований. Дальша доля невідома.

Сколе (IV—4), м., положене у Високому Бескиді над р. Опором, р. ц. Львівської обл. 5 300 меш. (1968). Щебінковий

Дерев'яна церква у Скольому з 17 в.

зав., мебльова фабрика, ліс. комбінат; відпочинкова місцевість, туристична база. С. засноване 1660 (існувало, мабуть, уже в 11 в.), у 1880—1920 — пов. м.

Сколоздра Володимир (* 1912), скульптор родом з с. Дроговижа Дрогобицького пов. (Галичина); учився у Львівській Мист.-Пром. Школі (1939—41). Працює в галузі станкової (перев. портрети) та монументальної скульптури: барельєф Т. Шевченка (1941), статуя «Олекса Довбуш» (у співавторстві з М. Рябініним, 1951), погруддя І. Франка (мармур), В. Стефаника (1953), Лесі Українки (1958), Людвіґа ван Бетговена; «Гомін Карпат» (1960), «Шевченко-солдат» (1963); пам'ятники В. Стефаникові у Львові (ґраніт) і в Едмонтоні (бронза; 1971).

Скоморовський Келестин (1820—66), письм., гр.-кат. свящ. родом з с. Дашнян Бережанського пов. (Галичина), з 1849 — парох у с. Остап'є Скалатського пов. Поезії під псевд. Келестин Долиняненко, переклад з рос. трагедії А. Хомякова «Єрмак»; С. зібрав матеріяли до нім.-укр. словника, які згодом доповнив О. *Партицький* і видав під своїм прізвищем (1867).

Скоморохи, проф. мандрівні співці й актори (лицедії), учасники нар. свят, обрядів, ігор; вперше згадані в літописах Київ. Руси 1068 та зображені на фресках собору св. Софії в Києві (1037). С. («веселі люди») розважали нар. маси співом, дотепами, музикою, танцями, драматичними сценками, акробатикою, дресованими звірями, користуючись у виступах масками (машкари) та втягуючи у гру глядачів; С. були також на дворах князів і вельмож. С. прославляли земні радощі, протиставляючи їх аскезі, чим викликали вороже наставлення до себе церк. і світської влади. Деякі традиції С. перебрали придворні блазні, штукарі на дворах вельмож. У кін. 16 в. мистецтво С. проникло у вистави церк.-шкільного театру, а далі розвивалося в балаганах, лялькових та ін. театрах. Згадка про С. збереглася у численних топографічних назвах осель на Україні (Скоморохи, Скоморошки, Скомороша).

«Скоморохи», фраґмент фрески з 11 в. на стіні півд. башти собору св. Софії в Києві

Скоморохов Олександер (1874—1946), електротехнік родом з Ставрополя, з 1925 — проф. Київ. Політехн. Ін-ту, 1933—41 у Харківському Електротехн. Ін-ті; з 1944 зав. катедрою електричних машин Київ. Політехн. Ін-ту. С. автор одного з перших підручників електротехніки в УССР (1926), 1928 розробив (разом з А. Лобком) каскадну асинхронну муфту нового типу.

Скопа (Pandion haliaëtus.), птах родини яструбиних, довж. 56—62 см, розмах крил 147—168 см, вага 1,3—1,9 кг. Поширений по всій земній кулі. На Україні дуже рідкісний гніздовий птах Полісся, пониззя Дніпра і Дунаю. Живиться майже виключно рибою.

Скополія (Scopolia Jacq.), рід багаторічних зіллястих рослин з родини пасльонуватих. На Україні — два види, що ростуть по широколистяних лісах: С. карніолійська (S. carniolica Jacq. = Atropa carniolica Scop.) у Карпатах й у зах. і правобережному Лісостепу. Кореневище містить алькальоїди: гіосціямін, скополямін, атропін, що застосовуються при виразковій хворобі, нервових, серцевих та очних захворюваннях; С. трубкоцвіта (S. tubiflora Kreyer) в зах. Лісостепу. Лікарська рослина, з якої добувають алькальоїди: атропін і скополямін.

Скора Яків, львівський ливарник 14 в.; відлив дзвін для катедри св. Юра у Львові (1341), з дворядковим чітким написом і підписом; найстаріша ідентифікована пам'ятка укр. ливарництва.

Скорик Мирослав (* 1938), композитор і музикознавець родом із Львова; за-

кінчив Львівську Консерваторію (1960) у класі А. Солтиса і С. *Людкевича* та аспірантуру при Моск. Консерваторії (1964) у клясі Д. Кабалевського. З 1966 викладач композиції у Київ. Консерваторії. Твори для симфонічної оркестри: «Вальс», поема «Сильніше смерті», «Гуцульський триптих», концерт для оркестри «Карпатський», для струнної оркестри «Сюїта», «Партита», концерт для скрипки й оркестри, для хору й симфонічної оркестри кантата «Весна» на слова І. Франка та «Людина» на слова Е. Межелайтіса, для скрипки і фортепіяна. Соната для фортепіяна — цикл «В Карпатах»; рондо, варіяції, твори для дітей, сольоспіви на слова Т. Шевченка, музика до фільмів («Тіні забутих предків»), численні естрадні пісні. Праця «Особливості ладу музики С. Прокоф'єва» (1966); ст. в журн.

М. Скорик

Скорина (Скарина) Франціск (Георгій) (1490?—1551?), білор. першодрукар, гром. і культ. діяч, нар. у Полоцьку в купецькій родині. Студіював у Краківському і Падуанському ун-тах. 1517–19 у Празі заснував друкарню, в якій видав ц.-слов. мовою з білор. глосами «Псалтир» і «Біблію руску» (23 книги). Згодом у Вільні, у власній друкарні видав ц.-слов. мовою «Малую подорожную книжицу» (1522) і «Апостола» (1525). З 1530 у Кеніґсберґу, з 1534 (або 1535) знову в Празі, де й помер. Книги С. з його передмовами, поясненнями, післямовами, посвятами, віршованими вставками і добрим графічним оформленням були поширені на Україні; з них роблено численні списки, пристосовані до місц. мовних особливостей (найвідоміші списки Василя Шугая з Ярослава, Луки з Тернополя і Дмитра з Зінькова на Поділлі, всі приблизно 1568—69). Друки С. могли мати вплив на шрифт Острозької Біблії.

Ф. Скорина

Скоробогатько Віталій (* 1927), математик родом з Києва; 1951—61 працював у Львівському Ун-ті; з 1961 — старший наук. співр. Ін-ту Математики АН УРСР; з 1963 за сумісництвом проф. Львівського Політехн. Ін-ту. Понад 40 наук. праць, в яких основну увагу приділяє питанню існування розв'язки у крайових задачах для лінійних і нелінійних звичайних і часткових диференціяльних рівнянь, а зокрема для рівнянь і систем еліптичного типу.

Скоробогатько Ніна (* 1894), оперовий концертмайстер, вчилася (з 1911) у Київ. Консерваторії (кляса В. *Пухальського);* з 1923 у Київ. Опері. Автор кн. «Нотатки оперного концертмайстра» (1973).

Скородинський Андрій (1850—1912), просвітянський діяч, дир. канцелярії Т-ва «*Просвіта*» у Львові (1882—1908), співзасновник львівської філії т-ва і засновник першої читальні «Просвіти» у Львові, діяч Т-ва «*Зоря*».

Скородинський Микола (1757—1805), церк. діяч, вихованець Барбареуму, проф. пасторального богословія, декан і ректор Львівського Ун-ту, з 1799 — гр.-кат. львівський єп. Разом з перемиським єп. А. *Ангеловичем* старався про відновлення гал. митрополії.

Скоромовка, жанр нар. творчости: жартівливий вислів, побудований на збігові звуків, що створюють труднощі для швидкої й виразної вимови слів. Зміст С. найчастіше жартівливий: «Про Прокопа й про прокопенят»; «Ходить посмітюха по смітнику з посмітюшенятами».

Скоропадська Анастасія (бл. 1671—1729), уроджена Маркович, дочка прилуцького орендаря Марка Аврамовича (див. *Марковичі*), друга дружина (бл. 1700) гетьмана Івана *Скоропадського* (у першому шлюбі була за Костянтином Голубом, ген. бунчужним, шваґром гетьмана І. *Самойловича*). Енерґійна й владна жінка, мала великий вплив на І. Скоропадського й нерідко втручалася в справи гетьманського уряду. Маючи також зв'язки в рос. урядових колах, використовувала їх для збільшення своїх маєтків і дбала про інтереси своїх численних родичів (дочки: Євдокія Голуб, дружина ген. судді І. *Чарниша* і Уляна Скоропадська, дружина графа П. Толстого, полк. ніженського; Марковичі та ін.).

А. Скоропадська

Скоропадська Єлисавета (1899—1975), по чоловікові Кужим, дочка гетьмана Павла С., нар. у Петербурзі, за фахом скульптор (училася в Петербурзі, у Берліні й у Фльоренції). Портрети, серед них гетьмана Павла С., графині М. Монтрезор, В. Коростовця, дітей та ін. Брала активну участь у діяльності Гетьманського руху на еміґрації як секретар свого батька, а з 1959 — верховний

керівник Гетьманського руху. Автор спогадів про останні дні гетьмана Павла С. (в ж. «Державницька Думка», чч. 6—8, 1952).

Скоропадський Данило (1904—57), син гетьмана Павла С.; політ. і гром. діяч, нар. у Петербурзі, за фахом інж. З 1919 на еміґрації в Швайцарії, Німеччині і (з 1939) в Англії. З 1932 допомагав батькові в керуванні Гетьманським рухом на еміґрації; з його доручення відбув у 1937—38 подорож до ЗДА і Канади, де відвідав укр. скупчення. По війні брав активну участь в орг-ції укр. життя у Великобрітанії, з 1949 почесний гол. Союзу Українців у Великобрітанії; 1948 перебрав Верховне управління Гетьманським рухом. Помер у Лондоні.

Д. Скоропадський

Скоропадський Іван (бл. 1646—1722), гетьман України (1708—22). Родом з Умані, 1674 перейшов на Лівобережжя, де був військ. канцеляристом у гетьмана І. *Самойловича* (1675—76), чернігівським полковим писарем (1681—94); 1698 ген. бунчужним, 1701 ген. осавулом (другим). Розумна й тактовна людина, С. не раз виконував важливі дипломатичні місії Самойловича (до Москви 1675 і 1676, до Криму 1681) й І. *Мазепи* (до Польщі 1690, до Москви 1693 і 1696, до Січі 1703). С. належав до тієї групи вищої старшини, що повнотою підтримувала Мазепу, з яким він був пов'язаний і особистою приязню. 1706 Мазепа призначив С. на уряд полк. стародубського, особливо важливий в обставинах Півн. війни й союзу України з Швецією; було відомо, що він готував С. на свого наступника. 1708 Мазепа, вже з швед. табору, писав С., щоб він старався «моск. військо зі Стародуба іскоренити». Цей лист був перехоплений росіянами, й С. лишився в моск. таборі. Не мавши ін. кандидата (Д. *Апостол*, хоч і ворог Мазепи, пішов з ним до шведів, а П. *Полуботок* не користався довір'ям Петра І), цар погодився на кандидатуру С., який і був обраний на гетьмана у Глухові 6. 11. 1708. Але Петро І ніколи повнотою не довіряв С., приховував від нього військ. пляни, відмовився затвердити пропоновані С. пункти нової угоди України з Москвою (Решетилівські статті 1709) й затримав (до 1710), видачу йому інсталяційної грамоти на гетьманський уряд.

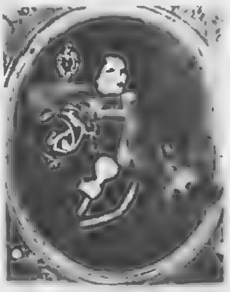
І. Скоропадський

Полтавська перемога Росії розв'язала руки Петрові І щодо України. Країна, спустошена війною, моск. репресіями, епідемією чуми, стала територією рос. військ. окупації. Росія не тільки тримала тут постійно своє військо (10 драгунських полків), коштом місц. населення, але щораз більше втручалася у внутр. справи України, які перед тим належали до компетенції гетьманського уряду. Коз. військо було передане під командування рос. генералів, а ген. артилерія була вивезена до Московщини. У Глухові, куди була перенесена столиця Гетьманщини (1709), моск. резидент (спершу А. Ізмайлов, а потім Вініус і Ф. Протасьєв) наглядав за діяльністю гетьмана, який мусів «радитися» з ним у всіх справах. Цар не тільки залишив за собою виключне право призначати ген. старшину й полк. (а іноді навіть і сотн.), але й наставляв, чи міняв на ці уряди зовсім чужих для України людей: росіян, молдаван, сербів, поляків. Репресії супроти кол. мазепинців та їхніх родин, депортованих на Московщину або на Сибір, конфіскація їх маєтностей і щедра роздача їх рос. вельможам, створення на Україні величезних лятифундій О. *Меншикова* та ін. чужих достойників й обмеження права зем. надань гетьмана, численні й чимраз більші мобілізації козаків і посполитих на важкі будови військ. укріплень, каналів (Ладоґа, Волга-Дін) і нової рос. столиці Петербурґу — все це утруднювало, а навіть паралізувало діяльність укр. уряду. Нарешті, 1722 Петро І утворив *Малорос. Колеґію*, яка значно обмежувала владу гетьмана й права укр. уряду. Екон. політика Росії на Україні по 1709 набирає виразно колоніяльного характеру: обмежуються або й забороняються торг. зносини Гетьманщини з Зах. Европою, чорноморськими країнами й Запоріжжям, гальмується розвиток укр. пром-сти (зокрема гутницької й салітряної); екон. і фінансове життя Гетьманщини піддається під монопольний контроль рос. уряду й купецтва. Чималих утисків зазнає також культ. і церк. життя (зокрема заборона укр. друку 1720). Все це погіршувало політ. й моральну атмосферу країни, тероризувало укр. людність, сприяло численним доносам на гетьмана та його уряд, кінець-кінцем дезорганізувало укр. нац. й гром. життя.

У цих важких умовах С. робив усе, що міг, щоб боронити права укр. дер-

жави та інтереси її населення. С. коректно ставився до свого попередника і навіть у своїх універсалах уникав офіц. моск. термінології щодо «изменника» Мазепи, називаючи його звич. «бывшим гетьманом» або «нашим антецесором». С. протестував проти рос. утисків, загарбань і здирств (навіть всесильного Меншикова), був проти утворення Малорос. Колеґії. Звич., всі ці заходи С. не могли вплинути на Петра І, який, всупереч своїм урочистим обіцянкам, у критичний момент переходу Мазепи на бік Швеції, зберігати автономні права України, вирішив ліквідувати гетьманський устрій. У колах укр. мазепинської еміґрації ім'я і пам'ять С. завжди залишалися чистими (екзильний гетьман Пилип Орлик згадував у своєму «Діярію ші» С. як свого «великого й любого приятеля»). С. помер 3. (14) 7. 1722 і був похований у Гамаліївському манастирі к. Глухова. *О. Оглоблин*

Скоропадський Павло (15. 5. 1873—26. 4 1945), політ. і військ. діяч, гетьман *Укр. Держави* (29. 4 1918—14. 12. 1918); нащадок Василя С., брата гетьмана Івана С., син Петра (див. *Скоропадські*) і Марії Андріївни Миклашевської (див. *Миклашевські*). Нар. у Вісбадені, дитячі роки провів у мастку батька в Тростянці на Прилуччині, вчився в Стародубській гімназії й закінчив Пажеський Корпус у Петербурзі. Військ. службу почав у Кавалерґардському полку, учасник рос.-японської війни (1904—05), з 1905 фліґель-адьютант, з 1906 — полк., з 1912 — ген.-майор царського почоту й командир ляйбґвардії кінного полку. Під час першої світової війни

П. Скоропадський (скульптурний портрет роботи Є. Скоропадської)

командував 1 бриґадою 1 ґвардійської кавалерійської дивізії, згодом 5 кавалерійською і 1 ґвардійською кавалерійською дивізією, а в кін. — 34 армійським корпусом у ранзі ген.-ляйтенанта. С. відзначився у боях з німцями під Каушеном і Трисвятами.

Після березневої революції 1917, у порозумінні з Ген. Секретаріятом Укр. Центр. Ради, С. українізував 34 корпус, який був перейменований на 1 Укр. корпус. Ця дисциплінована одиниця (30 000 вояків) контролювала у жовтні-листопаді 1917 зал. р-н Вапнярка—Жмеринка—Козятин—Шепетівка, не допускаючи збольшевизовані частини півд.-зах. і рум. фронтів плюндрувати Україну й сіяти нелад. С. користувався популярністю серед військовиків і на з'їзді **Укр. *Вільного Козацтва*** (18. 10. 1917) був обраний його почесним військ. отаманом. Але неприхильне наставлення Укр. Центр. Ради до реґулярного війська, а до особи С. зокрема, змусіло його в кін. 1917 відмовитися від командування 1 корпусом, який згодом був демобілізований. Опинившися в опозиції до Укр. Центр. Ради й її соц. політики, особливо аґрарної реформи, С. організував *Укр. Нар. Громаду*, зформовану з військовиків і землевласників, яка з березня 1918 готувала переворот. Ця орг-ція здобула підтримку *Укр.-Дем.-Хліборобської Партії* і *Союзу Зем. Власників*, а також нім. військ. влади, незадоволеної соц.-екон. політикою Центр. Ради. На нараді (24. 4. 1918) з ген. В. *Ґренером*, фактичним керівником нім. війська на Україні, за підтримку німців у перевороті С. взяв на себе низку зобов'язань політ. і екон. характеру, які тяжіли на майбутній політиці гетьманського уряду.

Держ. переворот і проголошення С. гетьманом Укр. Держави відбулися 29. 4. 1918 на хліборобському конґресі, скликаному Союзом Зем. Власників. Створений С. *Гетьманський Уряд* під головуванням Ф. *Лизогуба* провадив політику, узгіднену з німцями, захищаючи інтереси консервативно-власницьких верств (поміщиків, великих промисловців і фінансистів); це й участь в уряді рос. кадетів та згодом (у кабінеті С. *Гербеля)* рос. монархістів з антиукр. наставленням (Київ став осередком рос. діячів і рос. офіцерських орг-цій) насторожували до нього укр. нац. демократію, яка відмовлялася брати участь у гетьманському уряді й 5. 8. 1918 оформилася в опозиційній *Укр.-Нац.-Держ.* (згодом Нац.) *Союз*. Діяльність льокальної адміністрації, керованої здебільша місц. дідичами й кол. рос. урядовцями, карні експедиції, організовані ними за допомогою нім.-австр. війська та ін. реакційно-реставраторські акції викликали велике невдоволення й опір з боку сел. мас, з чого скористалися ліві елементи (сер. ін. большевики). Почалися страйки (зокрема, залізничників), саботажі (вибухи й пожежі в Києві, Одесі тощо), атентати (вбивство фельдмаршала Г. *Айхгорна)* тощо, що спричинило репресії з боку гетьманського уряду й нім.-австр. військ. влади.

Не зважаючи на ці несприятливі обставини, уряд С. мав чималі досягнення в царині зовн. й внутр. політики. Укр. Держава провадила нормальні дипломатичні зносини з Центр. й рядом невтральних держав, устійнила свої політ. та екон. відносини з Кримом, Доном, Кубанню тощо,

здобула визнання й підписання перемир'я з Сов. Росією (12. 6. 1918). Були упорядковані фінанси, налагоджено адміністрацію, центр. й місц. судівництво; засновано держ. ун-ти в Києві й Кам'янці Подільському, розбудовано укр. сер. й початкове шкільництво, утворено Укр. АН у Києві (14. 11. 1918), Укр. Нац. Музей, Укр. Нац. Архів, Укр. Нац. Бібліотеку, Держ. Драматичний Театр тощо. У вересні 1918, після подорожі С. до Німеччини й успішних переговорів з цісарем Вільгельмом II та його урядом, Україна здобула більшу свободу дій у своїй зовн. політиці, зокрема згоду німців на розбудову реґулярної укр. армії.

Намагання С. злагіднити опір укр. опозиції запевненням «незалежности Укр. Держави» (29. 10. 1918) не увінчалися успіхом, а спроба переорієнтуватися на Антанту допровадила 14. 11. 1918 до проголошення С. федерації з майбутньою Росією (див. стор. 378) і прискорила протигетьманське повстання, яке закінчилося перемогою Директорії УНР; 14. 12. 1918 С. зрікся влади й виїхав за кордон — до Швайцарії, а потім до Німеччини. Перебуваючи на еміґрації (до поч. 1945 у Ванзее б. Берліну), С. очолив *Гетьманський рух* (див. Доповнення), навколо якого групувалися різні консервативно-монархічні течії, політ. і гром. орг-ції та діячі (В. *Липинський*, Д. *Дорошенко* та ін.). Завдяки заходам С. утворено *Укр. Наук. Ін-т у Берліні* (1926—45). Під кін. війни С., важко поранений під час бомбардування станції Пляттлінґ (Баварія), помер і був похований у с. Меттен (згодом його домовину перевезено до Вісбадену).

С. одружився 1897 з Олександрою Дурново (дочкою рос. ген. Петра Дурново і його дружини Марії, уродженої кн. Кочубей), з якою мав 6 дітей: серед них Марію, по чоловікові графиню Монтрезор (1898—1959), Єлисавету, по чоловікові Кужим (1899—1975; див.), Данила (1904—57; див.), Олену, по чоловікові Отт (* 1919).

А. Жуковський, О. Оглоблин

Скоропадські, гетьманський рід, відомий з другої пол. 17 в., який дав двох гетьманів України — у 18 в. Івана С. (див.) й у 20 в. Павла С. (див.) і низку держ., військ. і гром. діячів. Від братів гетьмана Івана (синів він не мав): Василя С. († 1727), військ. канцеляриста (1676), сотн. березинського (1697—1709), чернігівського полкового обозного (1713—21), бунчукового товариша (1726), й Павла († до 1739), бунчукового товариша (1712) пішли дві лінії роду С.: старша, яка існувала до 20 в., й молодша, що згасла ще у кін. 18 в.

Визначнішими представниками старшої лінії С. були: Михайло Васильович (бл. 1697—1758), політ. діяч Гетьманщини, вихованець Київ. Академії, бунчуковий товариш (1715, «первейший» 1733), учасник кавказько-пер. походів (1720—30), поль. 1733—34 і рос.-тур. війни 1735—39, ген. підскарбій (1741—58). Сини Михайла: Іван С. (1727—82), вихованець Київ. Академії (разом з братами Петром і Яковом) і нім. високих шкіл, ген. осавул (1762—81), депутат від шляхетства Глухівського пов. в Комісії «О сочинении проекта Нового Уложения» (1767), відомий укр. автономіст, якого вважали кандидатом на гетьмана, і Яків (1730 – бл. 1785), що був лейбґвардії майором. Внук Якова — Іван Михайлович (1805—87), прилуцький пов. (1844—47) і полтавський губ. (1847—52) маршалок, діяч сел. реформи 1861, дідич *Тростянця,* де він збудував палац і один з найкращих парків на Лівобережжі. Син Івана — Петро (1834—85), полк. кавалерґардів, учасник кавказьких воєн, стародубський земський діяч й пов. маршалок (1869—85); сестра його Єлисавета С. (1832—90), дружина Л. Милорадовича, відома укр. діячка (див. *Милорадович* Єлисавета). Син Петра — Павло (1873—1945), гетьман України 1918 (див.); син Павла — Данило С. (1904—57, див.). Праправнуком ген. осавула Івана С. був Георгій Васильович С. (1873—?), гол. Сосницької пов. земської управи (1905—07), чл. III і IV Держ. Думи.

О. О.

Скоропис, форма кириличного письма, виникла з *півуставу* в другій пол. 14 в., вживана зокрема в канцеляріях і приватному діловодстві, з якої у 19 в. постало новочасне ручне письмо. Порівняно з півуставом С. притаманні: скорочування слів, виноси літер над рядок (з випусканням етимологічних -ъ, -ь, як і загалом з упрощуванням правопису: без великого юса ѫ, грец. літер, без діякритичних надрядкових значків придиху й наголосу), варіяції форми тих самих літер, залежно від їх сусідства, пов'язування літер у слові та закарлючкуваті розмахи пера. Форми літер С. змінювалися відповідно до канцелярських шкіл та місц. традицій, зокрема в 16—17 вв. У 17 в. укр. С. відрізнявся від білор. та рос. так більшою пов'язаністю літер у слові, як і формою окремих літер (напр., б, в, ж, ї, ѣ, я). Уніфікація форм писаних літер (без виносу над рядок) у 18—19 вв. як по канцеляріях, так і школах призвела до виникнення теперішнього ручного письма у 19 в., при чому на укр. землях в Австрії й Угорщині збереглися й розвинулися окремі власні форми літер (напр., я, є, д, т).

Скоропис-Йолтуховський Олександер (1880—1950), політ. діяч родом з сх. Поділля, чл. Укр. Студентської Громади в Києві і РУП (1902—05), пізніше один з керівників *Укр. Соціял-Дем. Спілки;* 1906 засланий на Сибір, звідки втік і з 1908 перебував у Австрії. 1914—17 один з гол. ді-

ячів *Союзу Визволення України,* заслужений у справі орг-ції культ. праці по таборах укр. полонених та укр. дивізії *Синьожупанників;* 1918 — губ. комісар-староста Укр. Держави, згодом УНР на окупованій австр. і нім. військом Холмщині, Підляшші й Зах. Волині. По їх окупації поляки інтернували С.-Й. З 1920 він жив у Берліні, був діячем *Союзу Укр. Хліборобів-Державників,* прихильником гетьмана П. *Скоропадського* й одним з ідеологів укр. монархізму, також співзасновником *Укр. Наук. Ін-ту* в Берліні й чл. його кураторії. 1945 попав у руки большевиків і помер на засланні. С. — автор розвідок на екон. і політ. теми: «На переломі» (1905, під псевд. Вишневський), «Значіння самостійної України для евр. рівноваги» (1913), про СВУ: «Мої злочини» («Хліборобська Україна», 1920–22).

О. Скоропис-Йолтуховський

Скороход Анатолій (* 1930), математик родом з Никополя; 1953 закінчив Київ. Ун-т, з 1956 його доц., з 1964 – проф.; з 1967 завідує відділом теорії випадкових процесів Ін-ту Математики АН УРСР (з того ж року її чл.-кор.). Автор понад 70 наук. праць, які в основному стосуються теорії випадкових процесів, зокрема стохастичних диференціяльних рівнянь, теорії марковських процесів тощо.

А. Скороход

Скороходова Ольга (* 1914), педагог родом з с. Білозерки (Херсонщина). При повній відсутності зору і слуху створила низку наук. і літ. праць; з 1944 у Москві, з 1961 – кандидат пед. наук і старший наук. співр. Ін-ту Дефектології Академії Пед. Наук СССР. Гол. твір (рос. мовою) «Як я сприймаю й уявляю собі навколишній світ» (1947).

Скороходько Антін (1883—1954), вчений у галузі зоогігієни родом з Канева. По закінченні Харківського Ветер. Ін-ту працював земським лікарем, у 1922—29 керівник катедри зоогігієни в Київ. Ветер.-зоотехн. Ін-ті (1924—26 його ректор), пізніше засланий на північ; з 1947 — проф. Київ. Ветер. Ін-ту. Праці з питань гігієни, догляду та утримання с.-г. тварин. Автор багатьох підручників, з них укр. мовою «Основи заг. гігієни с.-г. тварин» (1947).

Скорульський Михайло (1887—1950), композитор родом з Києва. Закінчив Петербурзьку Консерваторію (1914), деякий час викладач муз. шкіл Житомира, з 1933 Київ. Держ. Консерваторії. Твори: опера «Свіччине весілля» (за драмою І. Кочерги); балети «Лісова пісня» (за драмою Л. Українки), «Бондарівна»; твори для оркестри: дві симфонії, концерт для фортепіяна й оркестри, увертюра, камерна музика (два фортепіянові квінтети, струнний квартет, тріо), фортепіянова соната, пісні на слова Лесі Українки, П. Тичини, В. Сосюри та ін.

М. Скорульський

Скорупський Володимир (* 1912), поет родом з Копичинеччини (Галичина), з 1944 на еміґрації — в Австрії й Канаді (з 1948). Друкувався в ж. «Назустріч», «Наші Дні», «Дорога» та ін. Зб. поезій «Весняний гомін» (1946), «Життя» (1947), «Моя оселя» (1954), «У дорозі» (1957), «Без рідного порога» (1958), «Із джерела» (1961), «Над могилою» — вінок сонетів (1963), «Айстри невідцвілі» (1972).

Скотарство, див. *Тваринництво.*

Скотувате (V—18), с. м. т. Ясинуватського р-ну Донецької обл. положене в Донецькому басейні; 5 700 меш. (1966). Засноване 1772.

Скрентон (Scranton), м. на півн. зах. ЗДА в стейті *Пенсільванія;* 104 000 меш., у тому ч. понад 2 000 українців, які тут оселювалися з 1870-их рр. (перев. працювали в копальнях вугілля). У С. є 2 гр.-кат. (укр.-кат. і закарп.) та 1 укр. правос. церкви, централя *Укр. Роб. Союзу* (з 1910) і його орган *«Народна Воля»,* діє низка укр. орг-цій.

Скрипа Йосип (1894—1929), гром.-політ. діяч на Холмщині, родом з с. Селлиськів Замостського пов., учитель. 1922—28 — посол до поль. сойму, спочатку чл. Укр. Клюбу в поль. соймі, з 1924 — фракції УСДП; співпрацював з КПЗУ. Помер у Празі.

Скрипецький Самсон (1723 – після 1784), монах-василіянин, церк. маляр; працював у манастирях у Добромилі, Львові (св. Онуфрія), Жовкві, Уневі (тут намалював 1767 ікону для церкви Вицинського манастиря) і Чорткові.

Скрипка, струнний муз. смичковий інструмент. На Україні набула поширення з 17 в. і стала нар. інструментом, увійшовши в нар. ансамбль *троїстих*

музик. Відомі майстрі конструкції С. — Т. Підгорний, В. Мочалов та ін.

Скрипник Лев (1903—39), письм. родом з Донеччини. З 1919 в Червоній армії, по війні робітник у Донбасі, в Харкові (1927—28) й Одесі (1929—30). Разом з тим С. вів авантурницьке життя і, бувши у зв'язку з злочинним світом, багато мандрував. Перебування у місцях ув'язнення позначилося на тематиці його творів. Друкуватися С. почав з 1922; окремими вид. вийшли кн. оп. і повістей: «Вибух» (1928), «Двісті п'ятдесят перша верства» (1929), «Будинок примусових праць», «За все», «Маленька степова рудня», «Немає праці», «Шурко-Сконар» (1930), «Кортояк», «Смертна камера», «Таке життя» (1931); романи: «Рудня», «Новосмолянка» (1929—30, друковані в журн. «Металеві Дні») і «БУПР» (1932). С. помер у психоневрологічній лікарні в Полтаві.

Скрипник Леонид (псевд. Л. Лайн; 1893—1929), письм., за фахом інж.; чл. літ. об'єднання *«Нова Ґенерація».* Кн. «Нариси з теорії мистецтва кіно» (1928), роман «Інтеліґент» (1929), друковані у ж. повісті і романи («Епізоди з життя чудної людини», «Іван Петрович» й ін.).

Скрипник Микола (25. 1. 1872—7. 7. 1933), один з керівних больш. партійних і держ. діячів на Україні 1917—33. Нар. у слободі Ясинуватій Бахмутського пов. Катеринославської губ. в родині зал. службовця. Вчився в Ізюмській реальній школі, з якої був виключений за рев. діяльність. На цей час припадає його знайомство з укр. історією й літературою, зокрема з творами Т. Шевченка, П. Куліша, нар. творчістю. 1900 С. склав у Курську екстерном іспит за реальну школу і вступив до Технологічного Ін-ту в Петербурзі, де став спершу чл. укр. громади, але скоро від неї відійшов і пристав до ленінського крила рос. соц.-демократії. Заарештований уперше 1901, С. не закінчив навчання, став «проф. революціонером» і вів підпільну больш. роботу до 1917, зазнавши кількох арештів і заслань (з яких кілька разів утікав); перед і на поч. війни 1914 був якийсь час ред. больш. газ. *«Правда»*, а в 1917 чл. гол. штабу Жовтневої революції — Петроградського військ.-рев. комітету. У грудні 1917 С. на больш. з'їзді рад у Харкові заочно обрано чл. першого сов. уряду на Україні (т. зв. *Нар. Секретаріяту),* і він, на доручення В. Леніна,

М. Скрипник

виїхав туди з Петербурґу, ставши з березня 1918 гол. згаданого уряду, який під натиском нім. військ натоді опинився в Катеринославі, а пізніше в Таганрозі, де й перестав існувати. На т. зв. *Таганрізькій нараді* (19—20. 4. 1918) С. обрано гол. бюра для утворення КП(б)У, на першому з'їзді якої, що відбувся в Москві (5—12. 7. 1918), він виступав гол. доповідачем. Але після з'їзду був усунений від керівництва КП(б)У і залишений у Москві, де якийсь час був чл. колеґії Всерос. ЧК і завідувачем її відділу для боротьби з контрреволюцією. У 1919—20 працював у Червоній армії, а з квітня 1920 повернувся на Україну, де був спершу нар. секретарем робітничо-сел. інспекції, 1921—22 — нар. комісаром внутр. справ, 1922—27 — нар. комісаром юстиції, з березня 1927 до лютого 1933 — нар. комісаром освіти, а останні місяці перед смертю — гол. Держпляну і заступником гол. Раднаркому УССР. С. відогравав також велику ролю у партійному керівництві, бувши з 1920 чл. ЦК КП(б)У і кандидатом у чл. (з 1923), а з 1925 чл. його політбюра, брав активну участь в орг-ції *Комінтерну,* в якому очолював делеґацію КП(б)У. Крім того С. був дир. Укр Ін-ту Марксизму-ленінізму, гол. Укр. т-ва істориків-марксистів (з 1928), а 1929 став д. чл. УАН.

До революції 1917 С. ішов цілковито в течії рос. большевізму і з укр. визвольним рухом зустрівся, щойно прибувши з доручення Леніна на Україну. Розуміючи вагу нац. питання, він, одначе, як послідовний ленінець, понад усе ставив ідею світової пролет. революції, яка, на його думку, мала принести справедливе розв'язання всіх соц.-політ. питань, у тому ч. й нац. Але в практичній діяльності С. наразився на вороже ставлення чужої нац. складом (особливо в її керівництві) КП(б)У до всього укр., трактованого нею як «контрреволюційне», і повів боротьбу проти нігілізму («люксембурґіянства») в нац. питанні, зокрема проти тодішніх керівників КП(б)У Е. *Квірінґа* і Д *Лебедя,* автора теорії боротьби двох культур. По усуненні їх з України С. став ініціятором запровадження *українізації.* Особливо велику діяльність у цій ділянці він розгорнув, ставши нар. комісаром освіти, якому тоді підлягали всі галузі культ. будівництва. Під його керівництвом була завершена українізація преси, початкового і сер. шкільництва, значною мірою було українізоване викладання у високих школах. Крім того, С. скликав у 1927 всеукр. (з участю вчених і з-поза УССР) правописну конференцію, в наслідок якої був опрацьований т. зв. «скрипниківський» правопис, затверджений 1928,

який усував русифікаційні впливи з укр. мови.

Політ. позиція С. в держ. будівництві УССР була суперечлива і неминуче мусіла закінчитися його поразкою. Як послідовний большевик-ленінець він був догматик, непримиренний до ворогів сов. влади, у тому ч. й до укр. націоналізму, ведучи боротьбу проти якого, сприяв винищенню значної частини старої укр. інтеліґенції, а пізніше й нац. опозиції в КП(б)У (*шумськізм, хвильовізм*). З другого боку, визнаючи, за тією ж ленінською схемою, «гол. небезпекою» великодерж. рос. шовінізм, С. ще нещадніше боровся й проти нього; постійно підкреслював самостійність укр. культури і незалежність її від рос. Виходячи з конечности держ. об'єднання всіх укр. земель, він багато уваги приділяв питанням життя українців поза УССР й охоче гуртував коло себе нац. свідомі кадри, що походили з зах. земель, особливо з Галичини. З цих самих позицій С. виступав у 1918 проти плянованого в ЦК РКП(б) відриву від України т. зв. «*Донецько-Криворізької респ.*» і домагався приєднання до УССР суміжних з нею етногр. укр. земель (Курщина, Воронїжчина), а також українізації віддалених укр. масивів (на Далекому Сході, в Сер. Азії тощо). Бувши активним публіцистом, С. залишив у всіх цих питаннях велику кількість брошур, ст. і промов, друкованих у пресі і почасти зібраних у не закінченому вид. його творів «Статті й промови»: т. I (1930); т. II, ч. 1 (1929) і ч. 2 (1931); т. IV, ч. 1 (1929), т. V (1930).

Така діяльність С. суперечила імперіяльним плянам Москви, і П. *Постишев*, прибувши в січні 1933 з доручення Й. Сталіна на Україну, всі труднощі й зриви здійснюваної тоді індустріялізації і колективізації приписував «контреволюційній» діяльності укр. націоналістів, що гуртувалися навколо С. і прикривалися його авторитетом. С. піддали гострій критиці й увільнили від керівництва нар. комісаріяту освіти. Не бачачи ін. виходу, С. попередив неминучу ліквідацію, поповнивши самогубство. Попри суперечності в політ. діяльності С., незаперечні заслуги у зміцненні позицій українства оточили його ім'я авреолею борця за суверенність України, на авторитет якого посилаються й діячі укр. опору останніх десятиліть. Тому, хоч формально у другій пол. 1950-их рр. С. реабілітовано, вся його літ. спадщина лишилася далі під забороною.

Література: Бабко Ю., Білокобильський І. Микола Олексійович Скрипник. К. 1967; Майстренко І. Сторінки з історії Ком. партії України. чч. 1, 2. Мюнхен 1967—1969; Кошелівець І. Микола Скрипник. Мюнхен 1972.

І. Кошелівець

Скрипник Степан, див. *Мстислав Скрипник.*

Скрипченко Клара (* 1924), піяністка родом з Прилуки (Полтавщина). Вчилася в консерваторіях Харкова, Берліну і Мюнхену; з 1951 в Австралії. Виступає з самостійними концертами, в австрал. радіо, веде школу в Сіднеї.

Срипчинська Елеонора (* 1899) дружина Григорія *Верьовки*, хоровий дириґент і педагог, родом з Дубного (Волинь). Пед. працю провадила з 1919 в Нар. Консерваторії й ін. муз. школах Києва, з 1937 викладач, з 1965 – проф. Київ. Держ. Консерваторії. С. з 1920 дириґент аматорських і проф. хорів, з 1944 – помічник дириґента і концертмайстер *Держ. Укр. Нар. Хору*, 1964-66 його мист. керівник.

Е. Скрипчинська

Скрипчинська Любов (* 1912), вчена в галузі с.-г. меліорації, родом з Краснодару, проф. Укр. Ін-ту Інженерів водного госп-ва в м. Рівному. Праці присвячені питанням освоєння заплавних земель, рижосіяння в заплавах річок тощо.

Скритниця (Crypsis Ait.), рід однорічних рослин з родини злакових. На Україні — 3 види. Ростуть на сирих, часто засолених ґрунтах, по берегах водойм, утворюючи великі зарості. С. їдять с.-г. тварини, водоплавні птахи. Найпоширеніші: С. колюча [C. aculeata (L.) Ait.], С. комишовидна [S. schoenoides (L.) Lam.].

Скрутень Іван Йосафат (1894—1951), церк. діяч, василіянин родом з Сокальщини (Галичина), історик Церкви, визначний проповідник. Освіту здобув у Римі й Відні. 1921—24 – ред. ж. «*Поступ*», згодом «*Записок Чину св. Василія В.*», співр. газ. «*Нива*», ж. «*Богословія*» тощо; проф. (з 1928) філософії у Гр.-Кат. Богословській Академії у Львові, чл.-засновник Богословського Наук. Т-ва (1923), д. чл. НТШ (з 1930). У 1940—49-их рр. у Німеччині, пізніше в Римі. Праці і ст. гол. з історії Чину св. Василія В., про св. Йосафата Кунцевича тощо.

о. Й. Скрутень

Скруток (Скрутка) Олекса (1861—1914), маляр-академіст родом з Перемишля, студіював у Кракові в Школі Красних Мистецтв (1884–91) і в Мюнхені; педагог у Львові, пізніше в Перемишлі. Портрети (єп. Ю. Пелеша, К. Чеховича), пейзажі: «Голляндський рибалка» (1892), «Вечір на луці» (1893). «Тиша» (1894), «Пейзаж із ставком» (1895); іконостаси, рел. («Воскресіння Лазаря», 1900) й іст. (з коз. доби) картини.

Скряга Прокіп († 1770), бандурист з с. Остапи на Житомирщині; супроводив грою і піснями гайдамаків під час повстання 1768. Страчений поляками у Кодні.

Скуба Микола (1907—39), поет родом з Чернігівщини, чл. літ. орг-цій «*Молодняк*» і «*Нова Ґенерація*». Зб. поезій «Перегони» (1930), «Демонстрація» (1931), «Пісні» (1934), «Нові пісні» (1935); зб. «Сопілка», яка не вийшла у зв'язку з його арештом у 1937. Загинув на засланні; посмертно реабілітований, 1965 вийшли вибрані «Поезії».

Скубій Іван (1858—?), лірник-сліпець з с. Лелюхівки на Полтавщині. Виконував багатий репертуар дум та іст. пісень. Деякі думи в його виконанні записав О. *Сластіон* на фонограмі («Самійло Кішка», «Плач невільника», «Маруся Богуславка», «Олексій Попович», «Самарські брати», «Сестра і брат»), вони вміщені у «МУЕ», т. 14 (1913).

Скублевський Юхим (* 1889), фізик родом з Дніпропетровщини, проф. (з 1937), з 1962 завідує катедрою фізики в Івано-Франківському Ін-ті Нафти і Газу; 64 друковані праці з ділянок пластичної деформації, діелектриків та ін.

Скульптура у 1946—70 рр. Про укр. С. до 1945 див. ЕУ 1, стор. 821—24. В УССР С. сталінської доби знищило населення за перших днів нім. окупації 1941. По перемозі над німцями, сов. уряд почав відновлювати пам'ятники, передусім Сталінові, щоб по XX з'їзді КПСС (1956) і боротьбі проти «культу особи» знищити їх своєю чергою. На їх місце прийшли нові — Леніна та ін. діячів жовтневої революції, а також великої кількости «героїв Сов. Союзу» і «героїв соц. праці». Неґативні риси урядової С. тієї доби згодом відзначала сама сов. критика кладучи вину за них на «культ особи».

«Бокораш» В. Зноби (1957)

Найбільше розвинений жанр у С. УССР повоєнної доби і досі — портрет. Масово продукуються портрети «вождів» і «героїв», у яких «документально вірно» передаються риси портретованих.

Більше індивідуальні портрети (гол. діячів науки, культури, мистецтва) дали І. Шаповал (акад. М. Стражеска, 1949), О. Ковальов (акад. В. Філатова, 1952 і Б. Хмельницького, 1954), Е. Фрідман (акад. Л. Булаховського, 1962), Галина *Кальченко* (1958—75 створила цілу галерію портретів письм., музик і мистців; цікавіші Ванди Василевської, 1963, І. Кавалерідзе, 1967, Г. Косинки, 1969), М. *Рябінін* (Фіделя Кастро, 1967), І. *Гончар* (О. Гончара, 1949, М. Кривоноса, 1952), М. *Лисенко* (І. Мар'яненка, 1963), Я. Чайка (І. Айвазовського, 1954, А. Манастирського, 1959—60), Галина *Петрашевич* (Н. Ужвій, 1947, О. Корнійчука, 1949, 1951), В. Власов (С. Крушельницької, 1960). Ювілейні портрети створили І. *Севера* (І. Франка, 1955), Л. Біганич (Лесі Українки, 1959, М. Заньковецької, 1962), І. *Самотос* (1969) і Г. Кальченко (1972; два останні — Г. Сковороди), Я. Чайка (В. Стефаника, 1971) та багато ін.

У ділянці монументальної С. створено чимало пам'ятників, насамперед воєнних і партійних діячів. Серед них — М. Щорсові у Києві (1954) роботи М. Лисенка, В. Бородая і М. Суходолова (схожий на відомі кондотьєрські пам'ятники Донателльо і Вероккіо з доби ренесансу). Риси помпезности мають пам'ятники ген. Ватутінові в Києві (1948) Є. Вучетича і низка пам'ятників «двічі героям Сов. Союзу», що їх за окремим указом Верховної Ради будують по м. і с. України. До кращих з мист. погляду належать пам'ятники: О. Пушкінові (1962) і М. Лисенкові (1965) у Києві О. Ковальова та модерніший Т. Шевченкові у Москві (1964), створений групою скульпторів (М. Грицюк, А. Фуженко, Ю. *Синькевич*) та архітектів (А. Сницарєв і Ю. Чеканюк). Мало вдалий пам'ятник І. Франкові перед Львівським Ун-том роботи В. Борисенка, Д. Крвавича, Е. Миська, В. *Одрехівського* і Я. Чайки (1964). Ювілейні пам'ятники поставлено Т. Шевченкові в Канаді в Палермо (1951, М. *Вронського*) і в Торонто (1961; М. Ковтуна), В. Стефаникові перед бібліотекою у Львові (1971, В. Сколозд-

Скульптурний портрет Г. Косинки, роботи Г. Кальченко (1969)

ри, архітект М. Вендзилович) і Л. Українці у Києві (1973, Г. Кальченко).

Окрему численну групу монументальної С. в УССР творять неперсональні пам'ятники і меморіяльні ансамблі, присвячені іст. подіям, жертвам війни, ювілейним датам тощо (1971—75 — понад 70), виконувані групами скульпторів і архітектів, через шо втрачаються індивідуальні прикмети окремих мистців.

У ділянці композиційної С. слід відзначити «Бокораша» В. *Зноби* (1957), «Олексу Довбуша» М. Рябініна і В. Сколоздри (1951), групову С. «Перед боєм» з Б. Хмельницьким, М. Кривоносом й І. Богуном (О. Супрун і А. Білостоцького, 1954) та ін. Серед молодшої ґенерації укр. мистців помітне намагання модернізувати С., напр., праці Т. Бриж (серія до старослов. мітології: «Бог війни», «Бог землі, води», «Бог вогню», 1968—70), Віри Шатух («Пам'ять», 1969), І. Чумака («Слово о полку Ігореві», 1966) та ін. на сучасні теми.

Останнім часом чимало скульпторів працює в пластиці малих форм, зокрема в майоліці і теракоті: Б. Довгань («Волошки», 1960), В. Клоков («Біля струмка», 1962), О. Рапай-Маркіш («Чорт на козі», 1965, «Весілля», 1968), Я. Ражба («Мавка», 1960, «Теофан Грек», 1970, «Дон Кіхот і Санчо», 1971), В. Трегубова («Одарка», «Карась», 1970), В. Шатух («Приятелі», 1957) та ін.

У 1970-их рр. помітне відродження медальєрства в УССР (перша виставка медалів 1975 у Києві); серед ін. працюють у цій ділянці Г. Кальченко (медалі С. Гулака-Артемовського, Г. Сковороди, 1972; Л. Українки, 1974), Е. Мисько (І. Труша, 1969, О. Новаківського, В. Стефаника, 1972), О. *Скобликов* (М. Черемшини, 1974), І. Хотінок («До 700-річчя Данте Аліґ'єрі», 1965; «До 200-річчя від дня народження І. Котляревського», 1969), та ін.

С. укр. еміґрації у перші рр. по війні через постійні переселенчі проблеми не мала тривалої бази для нормального розвитку; проте скульптори активно виявили себе за т. зв. «таборової доби», особливо на виставках у Мюнхені (1947) і Реґенсбурзі (1948): Г. *Крук*, С. *Литвиненко*, Б. *Мухин*, А. *Павлось*, М. *Черешньовський*, М. *Дзиндра*. Г. Крук залишився в Мюнхені і своїми фігурними і портретними працями здобув визнання у нім. мист. колах. У Берліні працював В. *Масютин*, один з найяскравіших представників нац. мистецтва (залишив серію медалів-рельєфів укр. іст. постатей, бюсти гетьманів та сучасників). Усі ін., названі вище, у 1948—50 виїхали до ЗДА.

У ЗДА, у Нью-Йорку, жив О. *Архипенко* (1923—64), засновник модерної світової С. Він шукав «праформи» у творах, доведених до максимальної простоти, до гри площ і ліній, опуклостей і вглиблень, як і кольорів, які він використовував у С., що межувала з абстракцією. Він творив і реальний портрет (портрети-пам'ятники Т. Шевченкові й

«Людські постаті» О. Архипенка (1950)

Франкові в Парку народів у Клівленді, портрети укр. діячів). На поч. 1960-их рр. Архипенко виставляв у Німеччині, Італії, Швайцарії; 1969 музей Родена в Парижі влаштував ретроспективну посмертну виставку його творів, яку згодом перебрав Смітсонський музей у Вашінґтоні. З 1948—50 у Нью-Йорку працювали: С. Литвиненко, що дав цілу ґалерію скульптурних портретів сучасників, низку фігурних композицій і пам'ятників; М. Черешньовський, що до С. прийшов від дерев'яної різьби, досконалість якої характеристична для його творів (портрети, композиції, пам'ятники Л. Українки у Клівленді і Торонто). У Філядельфії працює О. Капшученко, автор невеликих груп реалістичних фігур, здебільша типів сучасного міста, часто з соц. забарвленням і гумористичним теплим ставленням до людини. Модерного вислову надають своїй скульптурі, ґрунтуючися на фолкльорі і мітології. керамістка С. Ґеруляк у Нью-Йорку і Г. *Пецух* у Польщі. У ділянці скульптурного портрета працювали О. *Лятуринська*, Ф. *Ємець* (Каракас, Венесуеля), В. *Сім'янців* (ЗДА), К. *Бульдин* (Буенос-Айрес). На відомого скульптора Канади вибився Л. *Молодожанин* (між його творами портрети церк. і держ. діячів Европи, Канади і ЗДА, пам'ятники Шевченкові у Вашінґтоні і Буенос-Айресі).

У ділянці абстрактної С. у ЗДА і Канаді працюють К. *Мілонадіс* (кінетична С.), М. *Урбан*, М. *Дзиндра*, М. *Гуненко*, М. Голодик, В. Палійчук, В. *Баляс*, І. Букоємська, Р. Коваль, М. Бентов, І. Осадца, А. Перейма, Р. Костинюк, Е. Зеленак, П. Колісник та ін. молодші. У їх творчості відчутні різні сучасні стилі,

від конструктивістичного до експресіоністичного. Деякі з названих мистців викладають в амер. високих мист. школах.

Література: Німенко А., Портнов І. Укр. радянська скульптура. К. 1957; Німенко А. Скульптура. VI т. Історії укр. мистецтва, стор. 282—320. К. 1968; Словник Художників України. К. 1973; Даскалова Р. Перша респ. виставка медалей, у ж. Образотворче мистецтво, ч. 4. К. 1975; Ст. в ж. Образотворче мистецтво. К. 1946—76.

С. Гординський

Скульський (Скільський) Андрій (кін. 16 в. — 1651), друкар і письм. родом із Львова; учився у школі Львівського Успенського Братства. Працював у братській друкарні складачем й управителем (1630—33, 1641—43); 1638—40 був з М. Сльозкою співвласником друкарні. 1643—46 працював у друкарні єп. А. *Желиборського* при церкві св. Юра у Львові, з 1646 в Уневі. 1651 за зв'язки з козаками поляки заарештували С. під Сокалем, тортурували і стратили. С. — автор і видавець діялогів «Вѣршѣ зъ трагодіи Хрістос пасхон Григорія Богослова» (1630), одного з перших зразків укр. драми.

Скумбрія, макрель, баламут (Scomber scombrus L.), риба родини скумбрієвих ряду окунеподібних. Довж. до 60 см (чорноморська 22—38 см, вага до 1,6 кг, у Чорному м. до 270 г). Поширена вздовж узбережжя Европи (від Білого м. до Середземного і Чорного морів, інколи заходить в Озівське м.) і Півн. Америки. Цінний об'єкт промислу.

Скуминович Теодор, церк. діяч, спершу учасник київ.-могилянського гуртка, 1642 перейшов на унію і для пояснення цього видав «Przyczyny porzucenia disunji ...» (1643) і брошуру, відому з латинського перекладу «Epistola Paschalis in qua antiquum Calendarium Greco-Ruthenorum conformiter Gregoriano corrigitur› (1659). С. уготожнюють з його сучасником Т. Скумином, також руського роду, латинським єп. на Білорусі.

Скумпія, див. *Райдерево*.

Скунць Петро (* 1942), поет родом з Закарпаття. Зб. поезій: «Сонце в росі» (1961), «Верховинська пісня» (1962), «Полюси землі» (1964), «Погляд» (1967), «Всесвіт, гори і я» (1970); поема «На границі епох» (1968).

Слабник водяний (Malachium aquaticum [L.] Fries = Stellaria aquatica Scop), довгорічна зілляста рослина з родини гвоздикуватих. Росте по всій Україні на вологих затінених місцях, по ліс. струмках, берегах річок, навколо жител як бур'ян.

Слабченко Михайло (1882—?), історик і правник родом з Одеси. По закінченні іст.-філол. та юридичного фак. Новоросійського Ун-ту й Військ.-Юридичної Академії в Петербурзі був залишений при Новорос. Ун-ті й 1911 дістав наук. відрядження до Німеччини. 1918 — приват-доц. Укр. Ун-ту в Києві й Кам'янці Подільському, 1919 — доц. Одеського Ун-ту, 1920—29 — проф. Ін-ту Нар. Освіти та ін. високих шкіл в Одесі, гол. Соц.-Іст. Секції Одеського Наук. Т-ва й керівник Одеської філії н.-д. катедри історії України в Харкові (з 1926); акад. ВУАН (з 1929). Брав активну участь в укр. нац.-рев. русі як чл. студентських громад, РУП (1903), УСДРП (1906—18).

Наук. діяльність С. охоплювала майже всі періоди історії України; він — автор 13 великих праць і понад 200 наук. ст. (зокрема в «ЗНТШ», вид. ВУАН, а також у рос., нім. та ін. вид.). Основні студії С. присвячені історії права та госп-ва Гетьманщини й Запоріжжя 17—18 вв. Гол. праці: «Малорусский полк» (1909), «Опыты по истории права Малороссии» (1911), «Протокол отпускных писем за гетмана Д. Апостола 1728 г.» (1913), «Центральные учреждения Украины 17—18 ст.» (1918), «Про судівництво на Україні» (1920); зокрема капітальна праця «Госп-во Гетьманщини 17—18 ст.», тт. I—IV (1922—28), а також «Соц.-правова орг-ція Січі Запорозької» (1927) й «Паланкова орг-ція Запор. Вольностів» (1929). Ці студії С. були пов'язані з нарисами соц.-правної та екон. історії України як новітньої (гол. праця: «Матеріяли до екон.-соц. історії України 19 ст.», тт. I—II, 1925–27), так і давньої («Феодалізм на Україні», 1929) доби. С. був засновником одеського осередку укр. іст. науки, з якого вийшла низка поважних дослідників історії та економіки України й усієї Сх. Европи (І. Бровер, О. *Варнеке*, С. Ковбасюк, О. Погребинський, Н. Рубінштейн, Т. *Слабченко* та ін.).

Діяльність С. була обірвана в кін. 1929, коли його заарештовано, засуджено на процесі СВУ 1930 й заслано на Соловки. Дальша доля С. докладно невідома; остання вістка про нього — невеличка замітка «Проложное сообщение о предлетописной Руси» («Исторический Журнал», 1942, ч. 7).

О. Оглоблин

Слабченко Тарас, син Михайла С. (див.), історик й історик культури; у 1920-их рр. чл. Соц.-Іст. Секції Одеського Наук. Т-ва й співр. ВУАН. Автор низки праць, зокрема «З листування М. Л. Кропивницького» (1927), «Автобіографія М. Л. Кропивницького» («За сто літ», ч. 1, 1927), «До життєпису В. Антоновича» (ЗІФВ ВУАН, XV, 1927); «До історії аґрарних криз на Україні в 19 ст.» («Записки Соц.-Іст. Секції Одеського Наук. Т-ва», ч. 2. 1928), «Сіль.-госп.

робітники в Степ. Україні в 60-их та 70-их рр. 19 ст.» (там же, ч. 4, 1929), 'Театр Старицького в Одесі 1883—85' («Записки Одеського Наук. Т-ва», ч. 1, 1928). 1929—30 заарештований і засуджений на процесі СВУ. Дальша доля невідома.

Славгород (V—16), с. м. т. Синельниківського р-ну Дніпропетровської обл.; 5 200 меш. (1966). Арматурний, керамічний зав.; С. заснований у другій пол. 19 в.

Славгород, м. крайового підпорядкування в півн.-сх. частині *Середньо-Азійського Степового Краю,* р. ц. Алтайського Краю РСФСР. Положений у зах. частині Кулундинського степу; 48 000 меш. (1975). Харч. пром-сть, зав. ковальсько-пресового устаткування, швейна і мебльова фабрики. С. лежить у центрі укр. етнічного масиву. За переписом 1926 українці становили в Славгородській окрузі 46,8% всього населення, у м. С. 23.0%.

Славек Валери (1879—1939), поль. політ. діяч родом з України. Як один з найближчих співр. Ю. *Пілсудського,* відограв важливу ролю в творенні поль. парамілітарних орг-цій перед першою світовою війною і в поль. визвольних змаганнях; по війні був на керівних постах у поль. уряді (прем'єр 1930—31 і 1935, маршал сойму 1938); один з творців і довголітній гол. проурядової формації *Безпартійний Бльок Співпраці з Урядом.* У ставленні до українців тримався поміркованої лінії, був прихильником *нормалізації* і політики *Юзефського* на Волині та мав деякі контакти з еміґрацією УНР. По смерті Пілсудського значно втратив свої впливи. Поповнив самогубство.

Славечна, див. *Словечна.*

Славинецький Єпіфаній (див. *Єпіфаній* Славинецький)

«Slavia», провідний чес. ж. слов. філології, що виходить з 1922 (з перервою 1941–46) у Празі як вид. *Слов. Ін-ту,* спершу щопівроку (за ред. О. Гуєра й М. Мурка), згодом квартальник (за ред. Б. Гавранка, К. Горалька, К. Крейчого, Й. Доланського, С. Волльмана й ін.) при співпраці видатніших славістів, у тому ч. й укр.; до 1941: П. Бузука, С. і Р. Смаль-Стоцьких, В. Сімовича, І. Панькевича, Д. Чижевського, І. Огієнка, Д. Дорошенка, Ф. Колесси, Л. Білецького, К. Чеховича й ін.; з 1946 лише з т. зв. соц. країн (О. Мельничука, М. Онишкевича, Я. Дашкевича, Б. Струмінського, Т. Голинської-Баранової, О. Зілинського, Г. Коляди й ін.

«Slavia Orientalis», поль. славістичний квартальник, присвячений мовноліт. і фолкльористичним проблемам сх. слов'ян, видаваний з 1957 Комітетом слов'янознавства Поль. АН у Варшаві замість ж. «Kwartalnik Instytutu Polsko-Radzieckiego», що появлявся від 1952 (включав і політ.-іст. матеріял). «S. O.» містить і праці поль. україністів (З. Штібера, М. Юрковського, М. Лесева, Т. Голинської-Баранової, П. Зволінського, В. Вітковського, М. Якубєца, Ф. Нєуважного, С. Козака й ін.) та українців з-за кордону (О. Зілинського, М. Неврлі, Дж. Паульса й ін.), обговорює укр. книжкові появи в УССР, частково (1972—75) й еміґраційні.

Славік (Slavík) Ян (* 1885), чес. історик і публіцист, до 1939 дир. Рос. архіву при Чехо-словацькому Мін-ві Закордонних Справ у Празі та Укр. Іст. Кабінету при ньому. У працях, присвячених найновішій історії Росії, зокрема революції 1917 і добі большевізму, прихильно ставився до укр. проблем (серед ін. ст. «Рос. влада та укр. рух перед світовою війною» у ж. «Slovanský Přehled», 1930).

Славін Лазар (1906—71), археолог жид. походження, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). Родом з Вітебська (Білорусь), 1929—38 у Ленінграді. З 1939 — в Ін-ті Археології АН УРСР (1939—41 і 1944—45 його дир.; 1946–49 – заступник дир., з 1970 – завідувач відділу античної археології), очолював роботу над вивченням пам'яток античного періоду Півн. Причорномор'я, одночасно 1945—70 завідував катедрою археології та музеєзнавства Київ. Ун-ту. Праці С. присвячені гол. античним пам'яткам Півн. Причорномор'я, зокрема Ольвії: «Ольвія» (1938), «Древний город Ольвия» (1951), «Проблемы истории Северного Причерноморья в античную эпоху» (1959) та ін.

Л. Славін

Славінський Максим (1868—1945), гром.-політ. діяч, публіцист і поет, родом з с. Ставищ на Київщині. По закінченні правничого фак. Київ. Ун-ту жив у Катеринославі, де редаґував газ. «Приднiпровський Край»; пізніше в Петербурзі: співред. поступової газ. «Северный Курьер» і ж. «Вестник Европы» та ін.; ред. «*Украинского Вестника*» (1905), офіц. видавець і техн. ред. вид. «*Украинский народ в его прошлом и настоящем»;* 1917 представник Центр. Ради при Тимчасовому Уряді в Петрограді. За Гетьманату чл. Ради Мін-ва Закордонних Справ, посол на Дону і учасник переговорів з Сов. Росією; мін. праці в другому уря-

ді Ф. *Лизогуба* 1918), згодом гол. дипломатичної місії УНР у Празі (1919), пізніше проф. новітньої історії в Укр. Госп. Академії й історії зах.-евр. літератури в Укр. Пед. Ін-ті ім. М. Драгоманова. Заарештований сов. владою у Празі 1945, помер у в'язниці.

М. Славінський

Ліричні поезії, переклади з Г. Гайне (у співпраці з Лесею Українкою видав у Львові 1892 його «Книги пісень»), Й. Ґете, з чес. мови; іст.-літ. та публіцистичні ст., популярний курс лекцій з історії України. Автор спогадів, опублікованих у газ. «Америка» у 1950-их рр.

Славістика на Україні, розвинулася з практичних і зовн.-політ. причин не так на вивченні заг.-слов. проблем, як радше питань окремих слов. мов і літератур, зокрема старо-ц.-слов., рос., поль. і значно менше болг. та ін., становлячи собою у 19—20 вв. периферійну частину рос. чи поль. й ін. С., бо в ун-ти України пляново надсилано або переходово запрошувано славістів росіян (О. *Соболевського*) чи поляків (у Львові), які не встигали створювати тут своїх шкіл (Т. *Лер-Сплавінський*, З. *Штібер*). Цей стан ілюструється тепер найкраще відсутністю окремого періодичного вид. й ін-ту С. при АН УРСР (про укр. зб. і ж. на Україні див. *Слов'янознавство*), як і фактом, що досліди болг. говірок УССР чи навіть укр. у Карпатах і на Поліссі організуються з Москви (див. *Мовознавство*, *Слов'янознавство*).

Епохальне значення в розвитку С. на У. мали студії О. *Потебні* з слов. порівняльної синтакси. З а г. - с л а в і с т и ч н у мовознавчу проблематику розробляв у Харкові з його живими балтистичними традиціями в 20 в. Л. *Булаховський* (зокрема в ділянці акцентології й синтакси, також окремих зах.- і півд.-слов. мов; його акцентологічні досліди продовжує на іст. матеріялі В. Скляренко) й переніс таке зацікавлення після 1945 й до Києва. Продовжувачем Л. Булаховського у ділянці славістичної *синтакси* став О. *Мельничук;* на еміґрації розробляв питання фонології праслов. мови його учень Ю. *Шевельов*. Нормативні граматики ц.-слов. мови складано на Україні в 16–17 вв. для шкіл (див. *Слов'яноруська мова*, *Граматика);* з урахуванням досягнень С. 19–20 вв. (себто граматик А. Лескіна, В. Вондрака, С. *Кульбакіна*, П. Дільса, Т. Лер-Сплавінського й ін.) склали такі укр. підручники старо-ц.-слов. мови для гімназій і духовних семінарій у Галичині й на Закарпатті (з урахуванням і укр. редакції ц.-слов. мови) М. *Возняк* (1925), С. *Кархут* (1931), А. Григор'єв (1938), Н. Руснак (1943), В. *Лев* (1956), а для студентів Я. *Рудницький* (1947). До революції на Центр. Україні користувалися рос. підручниками; глибокий застій настав по високих школах УССР у 1930-их рр. в наслідок виключення курсу старо-ц.-слов. мови з студійної програми. Щойно 1941 стали тут появлятися укр. високошкільні граматики: М. *Грунського* (1941, 1946), К. Трофимовича (1958), В. Бесєдіної-Невзорової (1962), М. Станівського (1964), як і праці з морфології (М. Бойчука й ін.), перев. компілятивного характеру. Дослідження старо-ц.-слов. письма й мови вели, крім зах.-укр. славістів (О. *Калужняцький*, П. *Копко*, І. *Свєнціцький*, О. *Колесса*, І. *Панькевич*, Я. *Гординський* та ін.), майже виключно філологи дорев. школи (М. Грунський, І. *Огієнко*, П. *Бузук*, Г. *Голоскевич*), винятково молодші (Т. Лукінова й ін.).

С т у д і ї р о с. м о в и й л і т е р а т у р и зайняли з 1930-их рр. по високих школах УССР перше місце в С. Катедри рос. мови (зокрема після 1945) це одночасно й катедри заг. мовознавства. Русицистичні теми забирають все більше місця в суто україністичних ж. (*«Укр. мова в школі»*, «Укр. мова і література в школі», *«Мовознавство»*, *«Радянське літературознавство»* тощо), не говорячи вже про спеціяльні випуски «Ежегодника», «Наукових Записок» чи «Праць . . . » окремих високих шкіл чи серії типу «Вопросы русской литературы», «Вопросы русского языкознания» Львівського Ун-ту тощо. Зусилля русистики на Україні скеровувалися найперше на складання високошкільних підручників, з-поміж них деякі набирали й позаукр. значення; осередками тут стали харківські і київ. високі школи (у меншій мірі Одеський Ун-т), звідки вийшли русисти Дніпропетровського, а після 1945 — Львова і Чернівців. Описовий курс рос. мови склали: Л. Булаховський (1929–31, 1935); першої пол. 19 в., 1941—48), О. Фінкель з М. Баженовим (1941) й Ф. Гужва (1967, морфологія і словотвір), іст. граматику рос. мови у формі коментарів: Л. Булаховський (1936), у формі курсу Н. Букатевич, С. Савицька й Л. Усачова (1974), іст. синтаксу Я. Спринчак (1960–64), історію рос. літ. мови В. Бродська з С. Цаленчуком (1951) та Г. Шкляревський (1959—67), шкільний етимологічний словник Г Циганенко (1970), порівняльну граматику укр. і рос. мов Т. Баймут, М. Бойчук, М. Волинський, М. Жовтобрюх, Т. Малина, С. Самійленко (1954, 1957), порів-

няльну граматику сх.-слов. мов — М. Букатевич, І. Грицютенко, Г. Міжевська, І. Павлюк, С. Савицька й Ф. Смагленко (1958). Низка русистів досліджує спеціяльні питання рос. мови, у тому ч.: фонетики (П. Криворучко, Л. Скалозуб), морфології (Г. Кириченко, А. Германович), словотвору (І. Марковський, Е. Охомуш, В. Франчук), лексикології (І. Сидоренко, В. Сиротина, М. Муравицька, А. Матвеєв), стилістики (В. Масальський, Л. Лосєва, Л. Ріхтер, С. Пугач), діялектології (Л. Лосєва, В. Столбунова, Л. Бузнік, А. Бріцин) і зокрема синтакси (Л. Кіріна, В. Рінберґ, Е. Кузьмічева, Г. Павловська, Г. Чумаков, Р. Швець, А. Акішина, Н. Арват, М. Карпенко, О. Фінкель, Ф. Гужва, Л. Болдирєв, Л. Лосєва, П. Криворучко, М. Ійоніна, В. Кононенко). Серед численних досліджень мови рос. письм. найбільше уваги присвячено М. Гоголеві (В. Чапленко, Д. Мірошник), М. Ґорькому (О. Бурмістренко, М. Карпенко, В. Сиротина), А. Чехову, Л. Толстому (А. Чічерін), В. Маяковському, М. Шолохову (С. Колтаков), О. Толстому (Л. Звєрєва), К. Федіну (Г. Содоль), О. Твардовському; досліджується також мова рос. творів Г. Квітки (Т. Величко), Т. Шевченка (П. Петрова) та ін. Дидактичні потреби (в київ. ін-тах для навчання рос. мови студентів з позаевр. країн та для вишколу туристичних ґідів) спричинили появу праць з контрастових фонетик і граматик рос.-англ. та рос.-нім. (подібно до таких же укр.-англ. Ю. Жлуктенка, Н. Руссаковської, як і укр.-нім. Л. Прокопової). Тоді як до революції по ун-тах підрос. України діяла низка русистів-літературознавців (В. *Перетц*, М. *Ґудзій*, згодом І. *Єрьомін*, *В. Мочульський* і ін.), що творчо впливали й на літературознавчу україністику, вже у 1920—30-их рр. вони чи виеміґрували до Росії, чи були репресовані так, що ця традиція русистики після 1945 в УССР завмерла; на еміґрацію виніс цю традицію й прищепив у Німеччині Д. *Чижевський*. Синтетичних опрацювань історії рос. літератури, однак, бракує.

Порівняно слабо представлена на Україні білорусистика (праці П. *Бузука*, Л. Гумецької, В. Купрієнка, Г. Півторака; на еміґрації Ю. *Шевельова*), завмерла вона після 1939 й у Львові, де її плекали у першій пол. 20 в. І. Свєнціцький і Л. *Оссовський*.

Львів як осідок поль. наук. зб. (*Оссолінеум*), установ і фахових ж. («Pamiętnik literacki», «Kwartalnik historyczny», «Lud» й ін.) та поль. ун-ту був до 1939 важливим осередком полоністики мовознавчої (А. Малецький, В. Ташицький, С. Роспонд, С. *Грабец* й ін.), літературознавчої (Р. Пілят, Е. Кухарський, Ю. Кляйнер, С. Кольбушевський. Р. Інґарден, З. Лемпіцький та ін.) та етногр. (А. Каліна, А. Фішер й ін.). Своє давнє значення він втратив з репатріяцією поляків і вивезенням зб. Оссолінеум після 1945 до Вроцлава. Львівські україністи нерідко виступали і в полоністичних питаннях (О. *Огоновський*, П. Копко, К. *Студинський*, В. *Щурат*, І. *Франко*), явище тепер скорше винятковє (Л. Гумецька, М. Онишкевич). По війні полоністичні студії скупчилися перев. в Києві (гол. літературознавчі: В. Вєдіна, Г. Вервес, Ю. Булаховська, менше мовознавчі — О. Ткаченко й ін.) й менше у Чернівцях (В. Федоріщев). На еміґрації проблеми мовознавчої полоністики заторкують Ю. Шевельов, О. Горбач та ін.

Словацистичні зацікавлення, плекані у Львові раніше етнографами й істориками (В. *Гнатюк*, С. *Томашівський*), поширив у Львівському Ун-ті й на мовознавчу ділянку З. Штібер; їх продовжувачами стали М. Онишкевич, Й. Дзендзелівський і М. Симулик (в Ужгороді), В. Коломієць-Мельничук, В. Скрипка, М. Гайдай (у Києві), М. Мольнар й ін. (у Братіславі). Осередками богемістичних студій були ун-ти в Харкові (Л. Булаховський) та зокрема, з уваги й на чес. поселення на Волині, в Києві (Т. Флорінський, А. Степович, Є. Рихлік й ін.), тут їх плекали по війні гол. О. Мельничук і В. Коломієць-Мельничук (синтакса), Р. Кравчук (словотвір), В. Пітінов, В. Цвях й ін.; у літературознавстві: В. Шевчук, Ф. Погребенник та І. Журавська; у фолкльористиці: В. Скрипка й М. Гайдай. У Львові прищепилася, занедбана раніше богемістика з поверненням пражан після 1945 (М. Пушкар «Курс лекцій з сучасної чес. літ. мови», 1963; «Іст. фонетика чес. мови», 1965; Г. Ластовецька, В. Андел й ін.). Сорабістику, прищеплену у Львові В. Ташицьким і З. Штібером, плекають тут після 1945 І. *Ковалик* (словотвір) та К. Трофимович (курс граматики, лужицько-рос. словник) та ін.

Студіям півд.-слов. (гол. болг. і сербо-хорв.) мов і літератур присвячувано багато уваги в ун-тах Харкова, Одеси й Києва. В Одесі викладали П. Білярський, В. *Григорович*, О. *Кочубинський*, Б. *Ляпунов*, В. *Яґіч*, М. Попруженко й ін., зосереджуючися гол. на старо-ц.-слов. мові й її пам'ятках, а далі на болг. мові. Їх наступником став тут С. Бернштейн, дослідник болг. говірок на Україні («Атлас болгарских говоров в СССР», 1958), згодом у Москві, де й зосередилися ці досліди діялектів. Болгаристикою займаються М. Павлюк, Н. Коссек й ін. Дилетантом-болгаристом був у 19 в. лікар закарпатець Ю. *Гуца-*

Венелин. У Харкові діяв як славіст М. *Дрінов*, продовжував харківські болгаристичні (й македоністичні) традиції Л. Булаховський (до 1919 і С. Кульбакін). У Києві репрезентували болгаристику, зокрема літературознавчу: Т. Флорінський, К. Радченко, згодом А. Степович, С. Овчарук, О. Мордвинцев (у фолкльористиці), В. Захаржевська, Н. Шумада, О. Шпильова й ін. Сербо-хорватистику репрезентував у Харкові С. Кульбакін, у Києві Т. Флорінський, К. Радченко, А. Степович, тепер І. Желєзняк та ін.; у Львові — З. Розова. Словеністичні проблеми досліджували Л. Булаховський, А. Степович й ін.

До пожвавлення С. на У. спричинилися відбувані неперіодично (1958—64), кожного разу в ін. ун-ті респ. міжвузівські славістичні конференції.

Література: Библиографический указатель литературы по русскому языкознанию с 1825 по 1880 г., выпуски 1—8. М. 1953—59; Славянское языкознание. Библиографический указатель литературы, изданной в СССР с 1918 по 1960 гг., 2 тт. М. 1963: с 1961 по 1965 гг. М. 1969; с 1966 по 1970 гг. М. 1973; Кравчук Р. З історії слов. мовознавства (видатні славісти-мовознавці). К. 1961; Shevelov G. Belorussian and Ukrainian. Current Trends in Linguistics. т. I (Soviet and East European Linguistics). Ґаґа 1963; Королевич Н., Сарана Ф. Слов. філологія на Україні (1958—62), бібліографія. К. 1963; Stankiewicz E., Worth D. A Selected Bibliography of Slavic Linguistics I—II. Ґаґа—Париж 1966—69; Мовознавство на Україні за 50 рр. К. 1967. Див. ще *Слов'янознавство*.

О. Ґорбач

«Slavische Rundschau», нім. славістичний ж., що виходив у Празі 1929—40 (17 тт.) за ред. Ґ. Ґеземанна, Ф. Спіни та ін.; містив огляди літ.-культ. життя та наук. вид. усіх слов. народів. З-поміж українців у ньому співпрацювали: Л. Булаховський, П. Бузук, О. Гермайзе, А. Полоцький, К. Копержинський, К. Квітка, М. Петровський, Д. Чижевський, Д. Дорошенко, М. Рудницький, Л. Луців та ін.

«Slavistica», слов'янознавча серія неперіодичних монографічних випусків (до 1971—72), вид. УВАН (1—3 в Авґсбурзі 1948, а з 1949 у Вінніпезі) за ред. Я. *Рудницького* укр. або англ. мовами з різних ділянок слов'янознавства і українїстики, зокрема Канади (20 випусків «Slavica Canadiana»).

Славка, див. *Кропив'янка*.

Славське (V—4), с. м. т. Сколівського р-ну Львівської обл., положене у Високому Бескиді над р. Опором; 2 700 меш. (1966). Лісопильні зав.; С. відпочинковий і спортовий центр, туристичні бази 1915 бої УСС з рос. військом.

Славута (III—7), м. в півд.-сх. частині Волині над р. Горинню, р. ц. Хмельницької обл.; 28 400 меш. (1975). С. стала м-ком у 1630-их рр. і належала кн. Заславським, згодом Любомірським, з 1703 — Санґушкам. Пром-сть виникла в першій пол. 19 в. (з 1818 суконна мануфактура Санґушків). З 1797 м-ко Ізяславського пов. Волинської губ., з 1938 — м. 1909 С. мала 7 900 меш., 1926 — 10 500.

Славута, Славутиця, Славутич, старовинна назва *Дніпра*, засвідчена зокрема в «Слові о полку Ігореві», уживана в укр. нар. піснях.

Славутич Яр (* 1918), поет, нар. у с. Благодатному на Херсонщині; на еміґрації в Німеччині й ЗДА; з 1960 в Канаді, проф. Альбертського Ун-ту. Зб. поезій: «Гомін віків» (1946), «Правдоносці» (1948), «Спрага» (1950), «Оаза» (1960), «Маєстат» (1962), «Завойовники прерій» (1968); поема «Донька без імени» (1952); зб. вибраного за 1938—63 «Трофеї» (1963); переклади з В. Шекспіра, Дж. Кітса, Ю. Словацького, Я. Врхліцького, Х. Ботева й ін. С. автор англомовних підручників укр. мови, літ.-критичних нарисів, ред. і видавець літ.-мист. альманаха «Північне Сяйво» (Едмонтон).

Сластененко Єфим (* 1902), зоолог-іхтіолог, нар. на Далекому Сході, д. чл. НТШ (з 1955); старший наук. співр. в Ін-ті Рибного Госп-ва у Києві (1930—32) і АН СССР у Ленінграді (1932—38), проф. Ростовського Ун-ту (1938—42); з 1950 в Канаді. Праці з ділянки іхтіології, гідробіології і зоогеографії, зокрема про риби Чорного і Озівського морів «Рыбы Черного, Азовского, Мраморного и Средиземного морей» («Труды Московского Университета». 1937), «Karadeniz Navzasi Baliklari» (праці ун-ту в Істамбулі, 1955) про риби Канади та ін.

Сластіон (Сластьон) Опанас (1855—1933), маляр і графік романтично-народницького напряму, етнограф і педагог, нар. у Бердянському. Вчився спершу у батька-іконописця, у 1874—82 в Петербурзькій Академії Мистецтв, де відшукав чимало відомостей про Т. Шевченка, його посмертну маску й ін. Працюючи у воєнному мін-ві (1887—1900), С. мав змогу вивчати матеріяли про укр. козацтво; 1897—1900 — гол. Укр. клюбу

Загальний вигляд Славська

в Петербурзі. З 1900 у Миргороді, де був викладачем Художньо-пром. школи ім. М. Гоголя, з 1921 перейменованої на Художньо-керамічний Технікум. Багато років їздив по Україні, змальовував і збирав зразки нар. мистецтва, фольклорний матеріял та записував на фонографі спів і гру кобзарів (Ф. *Колесса* використав ці записи у «Матеріялах до укр. етнології», тт. 13, 14, 1913); сам він артистично виконував думи. Зібрані матеріяли опрацьовував в альбоми: укр. і запор. старовини, нар. ноші, орнаменту, вишивок, різьби, кераміки, архітектурних мотивів.

О. Сластіон

С. автор ст. в укр. («КСт.», «Рідний Край», газ. «Рада» та ін. — псевд. «Гончар», «Опішнянський гончар») і рос. ж. (зокрема про кобзарство і кобзарів з їхніми портретами), підготував матеріял до кн. «Укр. нар. думи», т. І (1927); автор кн. «Мартинович. Спогади» (1931) і «Портрети укр. кобзарів» (1961). С. ілюстрував твори Т. Шевченка (зокрема «Гайдамаки» 1886, перевидані у 1920-их рр. Я. Оренштайном у Берліні, «Катерину»), читанку «Вінок» Б. Грінченка, «Козаки і море» Д. Мордовця, сатиричний ж. «Шершень» та ін. С. плодовитий маляр укр. краєвидів і жанрових сцен: «Українка», «Проводи на Січ» (1886), «Миргород» (1901), «Вечір. Село» (1904), «Зима на Чернігівщині», «На Волині» й ін. Його малярство позначене впливом передвижників, але нац. тематикою.

У 1902—03 С. підтримував В. *Кричевського* в боротьбі за укр. нац. стиль будинку Земства у Полтаві (ст. в «Полтавском Вестнике», Археологической Летописи Южной России» 1903 та ін.). 1910—13 проєктував низку сіль. гром. будинків в укр. стилі (напр., у Великих Сорочинцях), у 1920-их рр. будинок курорту в Миргороді й ін. С. заснував Мист.-пром. музей у Миргороді (1920), якому подарував свою зб.; організував Першу сел. капелю бандуристів ім. Т. Шевченка (1928).

Твори С. зберігаються у Київ. Держ. Музеї Укр. Мистецтва, Харківському Держ. Музеї Образотворчого Мистецтва, Полтавському Держ. Художньому Музеї та ін.

Література: Аббасов А. Опанас Сластьон. К. 1973. *Р. М.*

Сластіон Юрій (* 1903), архітект, маляр і композитор, нар. у Миргороді, син Опанаса С.; навчався у Харкові, з 1949 у ЗДА. Твори церк. малярства, портрети, пейзажі, графіка. У музиці — світські та церк. хорові («Літургія св. Іоана Золотоустого» для мішаного хору, 1956) й сольові вокальні твори.

Слатине (III—17), с. м. т. Деркачівського р-ну Харківської обл., положене над р. Лопанню. 8 000 меш. (1966). Засноване 1913.

Слатін Ілля (1845—1931), музика-педагог і дириґент родом з Білгорода (Курщина), студіював у Петербурзі і Берліні. У 1871 виступав як дириґент у Відні, Празі й Дрездені. Заснував у Харкові Відділ Рос. Муз. Т-ва. З 1883 дир. і викладач Муз. школи у Харкові.

Сленґ, міськ. соціолект, виниклий з *арґо* різних замкнених соц. груп (правопорушників, крамарів, ремісників, в'язнів, бурсаків-учнів, вояків), як емоційно забарвлена лексика низького й фамільярного стилю (зрідка й словотворів: випивóн — пиятика, закусóн — закуска), поширена серед соц. низів і певних вікових груп (ремісничої, шкільної молоді) міст. На Україні поширені типи С., відповідно до давніших іст.-політ. кордонів (голова: сх.-укр. башкá, кýмпол. гал. маґóла/макітра, бук. ґóвдя, закарп. лáмпаш). У літературі сленґізми використовували як засіб стилізації І. Франко, В. Винниченко, О. Корнійчук, Л. Первомайський, І. Микитенко, О. Бердник та ін.

Слешинський Іван (1854—1931), математик родом з Київщини; з 1883 — викладач, з 1893 — проф. Новоросійського Ун-ту в Одесі; 1911—24 працював у Краківському Ун-ті. Основні праці С. стосуються теорії чисел (збіжність нескінчених ланцюгових дробів з комплексними елементами), теорії ймовірностей (спосіб найменших квадратів) та матем. логіки.

Слива домашня або звичайна (Prunus domestica L.), плодове дерево висотою 6—16 м з родини розоцвітих, овочі — м'ясисті кістянки різної форми, звич. 20—30 г ваги. Вони соковиті і мають високі смакові, поживні й дієтичні якості; містять 7—18% цукрів, 0,25—1,35% органічних кислот, 0,75—0,95% пектинових речовин, 8,8—22,1 мг% вітамінів С та провітаміни А, в кісточках — 30 -35% олії. Овочі споживають свіжими, переробляють на чорнослив (сушені С.), конфітури, маринади, компоти, повидла, мармеляди, наливки тощо.

На Україні вирощують С. повсюдно, найбільше на сх. Поділлі, Покутті, Закарпатті, Харківщині й Кубані. За переписом садів 1970 в УССР було бл. 50 млн плодових С. (15,5% плодових дерев, після яблуні — 46,5% і вишні — 20,4%) на бл. 130 000 га. За сприятливих умов С. дає високі врожаї до 10—15 т з 1 га. Численні сорти С. об'єднують у 4 помо-

логічні групи: угорки, ренклоди (споживають гол. ч. свіжими і консервують), мірабелі (дрібні овочі, перев. для виготовлення конфітур, консервів тощо), яєчні (великі, здебільша жовтого кольору). На Україні районовано такі сорти С. д.: Ганна Шпет, Единбурзька, Кірк, Персикова, Рання синя, Ренклод, Ренклод Альтана, Угорка звичайна, Угорка італ., Угорка ажанська, Угорка опішнянська та ін.

Сливинський Андрій (* 1908), інж.-будівельник і сов. діяч, родом з м. Дубосарів (тепер Молд. ССР); д. чл. кол. Академії Будівництва і Архітектури УРСР (з 1956); будував метал. та хем. зав. на Донбасі, Уралі і в Сибіру. Праці з ділянок орг-ції і механізації будівництва; 1956—57 перший заступник мін. метал. і хем. пром-сти УРСР.

Сливинський Олександер (1886—1953), військ. діяч родом з Полтавщини, полк. ген. штабу Армії УНР, під час першої світової війни начальник штабу рос. дивізії, пізніше корпусу кінноти, за Центр. Ради й гетьмана — начальник укр. ген. штабу; на еміґрації в Німеччині і Канаді, де й помер.

О. Сливинський

Слимаки (Helix), рід черевоногих молюсків. Раковина до 47 мм завдовжки, до 49 мм завширшки. Бл. 40 видів, поширених на півн. кулі, на Україні — 5. Деякі С. (напр., виноградний — H. pomatia) — шкідники культ. рослин.

Слинько Іван (* 1902), історик і сов. діяч родом з Дніпропетровщини; 1946—50 — гол. Комісії для вивчення історії другої світової війни при Президії АН УРСР, з 1952 — старший наук. співр. Ін-ту Історії АН. Досліджує питання історії другої світової війни і колгоспного будівництва на Україні.

«Слідами Малої Святої», популярний укр. кат. журн.; виходить з 1948, спершу як квартальник у Буа-Кольомб (Франція), з 1952 в Едмонтоні (Канада), з 1966 знов у Франції (в Ам'єні) з додатком стор. для дітей «Вервиця дітей»; ред. о. С. *Сапрун*, з 1952 о. Ю. Прокопів.

Слідство, діяльність розслідування кримінальних справ, здійснювана в передбаченій законом процесуальній формі, з метою встановити факт злочину та виявити осіб, винних у його вчиненні. С. має на меті підготувати справу до її остаточного вирішення в суді. Процесуальні закони знають т. зв. *попереднє С.*, що його ведуть слідчі органи під керівництвом прокуратури, і суд. С. в рамках суд. розгляду справи. У дрібніших кримінальних справах не ведуть попереднього С., а обмежуються т. зв. дізнанням, в якому провадяться органами дізнання невідкладні слідчі дії, після чого справу передають судові.

Під впливом ліберальних ідей і теорії поділу влади та з уваги на те, що прокуратура не є безстороннім органом, від другої пол. 19 в. в процесову стадію попереднього С. зах.-евр. держав введено т. зв. слідчих суддів, завданням яких є вести слідчі дії при суворому збереженні об'єктивности й законності. Вони є органами незалежного суду. Така система існувала на укр. землях під Австрією до 1918, а пізніше під Польщею, Чехо-Словаччиною і Румунією. Зародки її були також у Рос. Імперії.

В СССР і УССР під впливом принципового заперечення теорії поділу влади процес ділиться на дві частини: попереднє С. під керівництвом прокурора, в якому суд не має жадних компетенцій, і суд. розгляд, який починається тоді, коли слідчі органи, зібравши відповідний матеріял проти обвинуваченого, передають справу судові до остаточного вирішення.

У перших десятиліттях по революції попереднє С. в СССР й УССР мало домінуюче значення у всьому процесі. Прокуратура вважалася центр. органом, тоді коли суди були місц. органами. Вислід попереднього С. був т. ч. вирішальний для суду й суд. С. З часом, зокрема після 20 з'їзду КПСС (1956), система судів зміцнилася й у великій мірі звільнилася від домінуючого впливу прокуратури. Тому під час суд. розгляду справи суд ґрунтовно перевіряє результати попереднього С. Оскільки суди зобов'язані спільно з слідчими органами вести боротьбу із злочинністю, ця перевірка буває досить поверхова, і тому процеси відбуваються за порівняно короткий час. Становище обвинуваченого в попередньому С. ослаблене тим, що закон допускає оборонця (захисника) щойно по закінченні попереднього С.

В СССР і УССР існують три слідчі органи: а) слідчі Мін-ва Внутр. Справ, б) слідчі прокуратури і в) слідчі органів держ. безпеки (тепер КҐБ). Слідчі органи в основному суворо нормовані кримінально-процесуальними кодексами (КПК). Ст. 104 КПК РСФСР і відповідна ст. КПК УССР, що був чинним до 1960, мала примітку: «Порядок затвердження арештів, проваджених органами держ. політ. управи, визначається окремими правилами». Поширена інтерпретація цієї примітки мала той наслідок, що слідчі органи у політ. справах тільки дуже умовно дотримувалися по-

ганов КПК. КПК 1960 вже не має цієї примітки; проте це не міняє факту, що в політ. процесах суди далі вирішують справи не за критерієм законности чи справедливости, а виключно за політ. доцільністю, яка визначається в попередньому С. органами держ. безпеки, що практично перевірці судів не підлягають. *А. Білинський*

Сліпанський Андрій (1896—?), учений аґроном родом з с. Ненадихи (Київщина); працював у н.-д. установах у Харкові, зокрема проф. Укр. Н.-Д. Ін-ту Економіки та Орг-ції Сіль. Госп-ва; на поч. 1930-их рр. віцепрез. *Всеукр. Академії С.-Г. Наук.* Праці з аґрономії й теорії с.-г. економіки. 1934(?) засланий, дальша доля невідома.

Сліпець звичайний, сліпак, зінське щеня (Spalax), рід гризунів родини сліпакових. Довж. тіла 20—35 см, хвіст дуже короткий, очі недорозвинені, сховані під шкірою, спосіб життя С. підземний, живиться корінцями. С. — об'єкт промислу заради хутра. На Україні 3 види: С. малий (S. leucodon Nordm.) — півд.-зах. частина Дністро-Бузького межиріччя; С. звичайний (S. microphtalmus Güld.) — лісостеп. й степ. р-ни Лівобережжя; С. подільський (S. podolicus Penn.) — Прикарпаття і лісостеп. р-ни Правобережжя.

Сліпий Йосиф (Сліпий-Коберницький-Дичковський; *17. 2. 1892), первоієрарх Укр. Кат. Церкви, Верховний архиєп. львівський і митр. гал., кардинал, визначний церк. й наук. діяч, д. чл. НТШ (з 1930). Нар. у с. Задрість, Теребовельського пов. (Галичина), богословські студії у Львові, Інсбруці й Римі, завершені докторатом (1918) і габілітаційними працями в Інсбруці (1923) та Римі (1924). Рукоположений на свящ. 30. 9. 1917, по недовгій душпастирській праці (з 1922) проф. догматики Гр.-Кат. Духовної Семінарії у Львові, з 1926 — її ректор, розбудував 1929 з доручення митр. А. Шептицького семінарію на *Гр.-Кат. Богословську Академію;* організатор *Богословського Наук. Т-ва* і засновник та ред. його квартальника «*Богословія*» (з 1923). З 1926 чл. Кураторії Укр. Нац. Музею у Львові, а 1931 заступник гол. *Укр. Кат. Союзу.* З 1935 соборовий крилошанин, митрат та архидиякон Львівської митрополичої капітули. Відбув низку наук. подорожів по Зах. Европі і до Святої Землі, брав активну участь в унійних конґресах у Велеграді, Празі й Пинському, організував унійний з'їзд у Львові (1936).

Кардинал Й. Сліпий

Під час першої сов. окупації Зах. України митр. А. Шептицький, за згодою папи Пія XII, висвятив таємно митрата С. на єп. з правом наступництва (22. 12. 1939; з титулом архиєп. Серрейського) і він по смерті митр. Шептицького (1. 11. 1944) перебрав керівництво гал. митрополії. Разом з ін. укр. кат. владиками 11. 4. 1945 був ув'язнений сов. владою і засуджений на 8 рр. важких робіт. Відкидаючи постійні сов. пропозиції переходу на православіє, С. був далі засуджений 1953, 1957 і 1962. Відбув разом 18 рр. заслання у таборах Сибіру та Мордовії.

В наслідок численних заходів впливових осіб та на клопотання папи Йоана XXIII митр. С. звільнено з ув'язнення, і він 9. 2. 1963 прибув до Риму й оселився у Ватикані. Апостольська Столиця визнала, що гал. митр. має статус Верховного архиєп. (23. 12. 1963) й іменувала С. чл. Сх. Конґреґації, а 25. 1. 1965 папа Павло VI іменував його кардиналом. Як Верховному архиєп. йому належить титул «Блаженніший». З весни 1975 Блаженніший користується титулом патріярха, однак Рим покищо його таким не визнав.

Верховний архиєп. С. від самого приїзду до Риму намагався організувати самоуправу Помісної Укр. Кат. Церкви, очоленої патріярхом (його виступ на 2 сесії Другого Ватиканського Собору), проте, не знайшов зрозуміння для своїх плянів у Апостольській Столиці, на думку якої створення Укр. Кат. Патріярхату «не є на часі» (див. *Патріярхат).* У 1968, 1970, 1973 і 1976 кардинал С. відбув архиєрейські подорожі по різних країнах Европи, Америки, Азії та Австралії, щоб зміцнити зв'язки з вірними в діяспорі і пожвавити їхнє церк.-рел. життя та репрезентувати Укр. Кат. Церкву на чужині; брав участь у 3 міжнар. евхаристійних конґресах (Бомбей, Боґота, Мелборн). Як Верховний архиєп. з патріяршими правами, він скликав кілька синодів Укр. Кат. Церкви, з яких важливіші: 1969, 1971 і 1973; на останньому була ухвалена конституція патріярхального устрою Укр. Кат. Церкви. Свої розпорядження С. вміщує у «Благовіснику Верховного Архиєпископа візант.-укр. обряду», який виходить з 1964.

У Римі С. побудував собор св. Софії (посвячений 1969), придбав і відновив парафіяльний храм Жировицької Матері Божої для українців католиків, при якому заснував музей і госпіціюм (посвячений 1971); пожвавив чернече життя оо. Студитів, що для них заснував в Кастель

Ґандольфо б. Риму манастир (1965) та зорганізував *Укр. Кат. Ун-т св. Климента* (з 1963) і наук.-вид. працю при ньому. Активізував працю *Укр. Богословського Наук. Т-ва* (відновлене в екзилі 1960) та відновив видання «Богословія» (з 1963), а 1976 ж. «Дзвони».

У н.-д. праці С. зосередився на своїй спеціяльності, наближаючи томістичну схоластику до вимог сх. богословія. З його догматичних творів важливіші про Св. Тройцю, походження Св. Духа і Св. Таїнства: «Die Trinitätslehre des byzantinischen Patriarchen Photios» (1921), «De principo spirationis in SS. Trinitate» (1926), «Про Святі Тайни» (1953), «Die Auffassung des „Lebens" nach dem Evangelium und I. Briefe des Hl. Johannes» (1965). Також цінні його праці на іст й екуменічні теми. Праці С. були зібрані і перевидані як вид. Укр. Кат. Ун-ту в Римі (I—VIII тт., 1968—76).

За наук. досягнення кардинал С. є почесним чл. НТШ (1964), д. чл. Тіберійської Академії в Римі (1965), почесним д-ром УВУ (1969) та кількох амер. (3) і кан. (1) ун-тів.

Література: Янів В. Кардинал Йосиф Сліпий. У зб. Релігія в житті укр. народу. ЗНТШ, т. 181. Мюнхен—Рим—Париж 1966; Драган А. Маємо кардинала. Джерсі-Сіті 1966; Ювілейний Зб. у 30-ліття єпископських свячень. Наук. Записки УВУ, ч. 9—10. Мюнхен—Рим—Париж 1969; Рудницька М. Невидимі стиґмати. Рим—Мюнхен—Філядельфія 1971; Вітошинська О. Подорожі Блаженнішого Кир Йосифа VII, 1968—70. Праці Укр. Богословського Наук. Т-ва, т. XX Рим—Париж 1972.

о. А. Пекар

Сліпко Юрій (* 1912), поет родом з Полтавщини. З 1930 почав друкуватися у журн. 1935 репресований, перебував на засланні. По звільненні (1947) — робітник на Донбасі. Зб. поезій: «Пролог до пісні» (1966), «Зелена фантазія» (1968), «На людній вічі» (1971).

Сліпко-Москальців Кость (1901—?), маляр, критик і теоретик мистецтва, народжений у Варшаві. Викладач Ін-ту Нар. Освіти в Харкові (1925 — поч. 1930-их рр.). Монографії: «М. Бойчук», «С. Васильківськай» (1930), «О. Мурашко» (1931); ст. у ж. «Червоний Шлях»: «Розвиток і перспективи графіки СРСР» (1929), «Тарас Шевченко як художник» (1930) та ін. Досліджував дитячий рисунок. У 1930-их рр. репресований, дальша доля невідома.

Сліпорід, р. на Придніпровській низовині, права притока Сули; довж. 83 км, сточище — 560 км². Перев. шир. річища 4—10 м.

Сліпота, повна або велика втрата зору. Найчастішими причинами С. є: главкома, травматичні ушкодження ока, трахома, катаракта, бленорея, сифіліс. У 1959 було у всьому світі 9,5 млн сліпих (358 на 100 000 людности); в СССР (1961) — 249 500 сліпих, у тому ч. повних сліпих 153 000 (70 на 100 000), на Україні бл. 50 000 (обчислення приблизні).

Засоби боротьби з С. на Україні: хворих на певні очні хвороби, що можуть призвести до С. (напр., главкома, катаракта), диспансеризують, майже в усіх поліклініках діють очні кабінети, спеціялізовану допомогу очним хворим подають клініки очних хвороб, мед. ін-тів, працюють два н.-д. ін-ти очних хвороб, 157 офталмологічних стаціонарів з 17 271 ліжками (ч. на 1966), 3 270 окулістів (1971; див. також гасло *Офталмологія).* Завдяки цим засобам майже зникла трахома і випадки С. від віспи, рідким явищем є ураження очей венеричними хворобами, значно знижено очний травматизм.

Обов'язкове навчання сліпих ведеться в спеціяльних школах-інтернатах (у 1962 в УССР — 8 з 900 учнями), у вищих навчальних закладах учиться бл. 150 сліпих, деякі сліпі працюють у спеціяльних артілях, значно більше — у нормальних підприємствах, зокрема на автоматичних верстатах у метал. промсті, у галузі виготовлення пластмас, в'язальних, щіточних, лозяних, мотузяних виробів тощо. *В. П.*

Сліпунець звичайний, сліпушок (Ellobius talpinus Pall.), гризун родини полівкових. Довж. тіла до 15 см, хвоста — до 1,5 см. Поширений у степах Лівобережжя (на півн. до Павлограду), у Криму, в півд. частинах степів Правобережжя (в межах Херсонської, Дніпропетровської та Миколаївської обл.). Риє довгі й глибокі нори, тому шкідливий.

Сліпченко Павло (* 1904), гідротехнік родом з Сумщини; 1949—56 завідувач відділу і заступник дир. Н.-Д. Ін-ту гідротехніки і меліорації в Києві; 1959—61 дир. Н.-Д. Ін-ту орг-ції і механізації будів. виробництва кол. Акад. Будівництва і Архітектури УРСР, з 1960 її д. чл. і чл. Президії, з 1962 — її віцепрез. Праці з ділянок конструювання, механізації та орг-ції будівництва гідротехн. споруд.

Сліпчук Петро (* 1914), письм.-сатирик родом з Житомирщини, чл. ред. ж. «Україна». Зб. гумору та сатири: «Байки» (1944), «Колоски та будяки» (1957). «Мальований стовп» (1964), «Юшка з перцем» (1967), «Вінок байок» (1973) та ін.

Слісаренко (справжнє прізвище Снісар) Олекса (1891—1937), поет і прозаїк. Нар. в с. Шиповатому на Харківщині в родині лимаря, вчився в Кучерівській та Харківській с.-г. школах, з 1912 працював аґрономом, у 1914—17 був в армії. З 1917 жив у Києві, у 1920-их рр. переїхав до Харкова. де був якийсь час гол. ред. в-ва *«Книгоспілка»* і в 1928—29

співред. ж. «УЖ» («Універсальний Журн.»). З першими віршами виступив 1910—11 в студентському ж. «До праці» і в ж. *«Рілля»*. У Києві пристав до угруповань укр. символістів «Біла Студія» і *«Музагет»*. Перша зб. символістичних поезій С., писаних під впливом О. Олеся, П. Тичини, К. Бальмонта й ін. рос. символістів і позначених деякими елементами експресіонізму, вийшла 1919 п. н. «На березі Кастальському». Згодом С. пристав до угруповань панфутуристів *«Аспанфут»* і *«Комункульт»* і видав зб. футуристичних віршів «Поеми» (1923). У названих зб., як і в кн. вибраної лірики 1911—27 п. н. «Байда» (1928), С. виявив увагу до поетичного слова й майстерної форми. З 1924 почав працювати у жанрі прози й видав понад 20 кн. гостро-сюжетних, писаних за зразком англ. і амер. новель, оп., повістей і романів кримінально-пригодницького жанру: «Бунт» (1928), «Зламаний ґвинт» і «Чорний ангел» (1929) та «Хлібна ріка» і «Страйк» (1932). Теми й сюжети прозових творів С. взяті гол. з дорев. і рев. укр. життя, їх герої — «маленькі», «сірі» люди в зустрічі з рев. подіями. С. писав також вірші й оп. для дітей. У 1931 видав під псевд. Омелько Буц містифікаційну «Посмертну збірку творів». Вибрані твори С. були видані 1930 у 3 тт. і повна зб. творів 1931—33 у 6 тт. Пов'язання С. з символістами і футуристами, його активна участь в літ. оргціях *«Гарт»* і *Ваплїте*, а особливо гостра відповідь М. Ґорькому 1927 за відмову видати переклад роману «Мати» укр. мовою накликали на С. репресії. Заарештований 1935, С. був засланий на Соловки і розстріляний 1937 під час вивозу звідти чи в одному з півн. концентраційних таборів. *Б. Кравців*

О. Слісаренко

Слобідка (VI—10), с. м. т. Кодимського р-ну Одеської обл., положене в півд.-сх. частині Подільської височини; зал. вузол, 4 100 меш. (1970). Підприємства для обслуговування зал. транспорту, харч. пром-сть.

Слобідська Україна, Слобожанщина, іст.-геогр. край у півн.-сх. частині України, територія якого покривається приблизно з територією 5 Слобідських коз. полків 17—18 вв., напівавтономних формацій у межах Моск. царства (згодом Рос. Імперії). С.У. межувала на зах. з Гетьманщиною, на півдні з Запоріжжям і володіннями Кримського ханства, на сх. з Доном, на півн. з Московщиною. Вона обіймала частину *Середньої височини* й сусідню з нею *Донецьку низовину*, півд.-сх. частину *Придніпровської низовини* і невелику частину *Донецького Кряжа*. Назва С.У. (від слобода) виникла в першій пол. 17 в., і її вживали до поч. 19 в.

Д о 1 7 в . Сліди найстаршого заселення пізнішої С.У. походять з молодшого палеоліту. За ранньої доби С.У. становила частину території *сіверян*, з кін. 9 в. вона увійшла до складу Київ. держави, зокрема в 11 в. до Чернігівського, а згодом Переяславського й Новгород-Сіверського князівств. Після тат. навали 13 в. С.У. запустіла. З поч. 16 в. вона переходить під панування Москви. Територію С.У. становило тоді майже не залюднене Дике Поле, крізь яке татари заганялися в глиб Московщини — звичайно *Муравським шляхом* (він вів вододілом між Дніпром і Доном — від Перекопу аж до Тули), а також і його відногами — Ізюмським та Калміюським шляхами. На С.У. глибоко в степ заходили укр. промисловці — «уходники», «добичники», які займалися здебільшого бджільництвом, рибальством і мисливством, а також видобутком салітри й соли (на Торських оз. і в Бахмуті; див. *Соляна промисловість*).

З другої пол. 16 в. починаючи, на С.У. змагалися два потоки колонізації: з півн. — йшла моск. колонізація, пов'язана з будуванням військ.-оборонних ліній для охорони Моск. держави (з півд. від Криму, й з півд. зах. від Поль.-Лит. держави); з зах. укр., викликана, в умовах екстенсивного госп-ва, силою укр. екон. експансії й пов'язана з пром.-добичницькими інтересами населення Наддніпрянщини, а згодом ще й підсилена поль.-шляхетською неволею й визиском. Цій масовій нар. колонізації не могла дорівнятися не тільки моск. урядова колонізація, але навіть моск. втікачі — селяни й холопи, які тікали від своїх поміщиків на вільні й незаймані простори С.У. і Дону.

Протягом другої пол. 16 в. моск. уряд утворює сторожеві станиці в різних місцях Дикого Поля, будує м. Орел, Ливни й Вороніж (1585), Єлець (1592), Білгород, Оскол і Курськ (1596), Валуйки (1599). На поч. 17 в. був збудований город Царев-Борисов к. р. Дінця. Моск. смута (1605—13) затримала це будівництво, але в першій пол. 17 в. моск. уряд побудував м. Вільний, Хотмижськ, Усерд та ін. — здебільшого на місці городищ з княжих часів. У 1630—40-их рр. розбудовано т. зв. *Білгородську лінію* («черту»), яка проходила від Охтирки (1653) на зах. до Острогозька (1653) на сх. Тоді ж постала низка

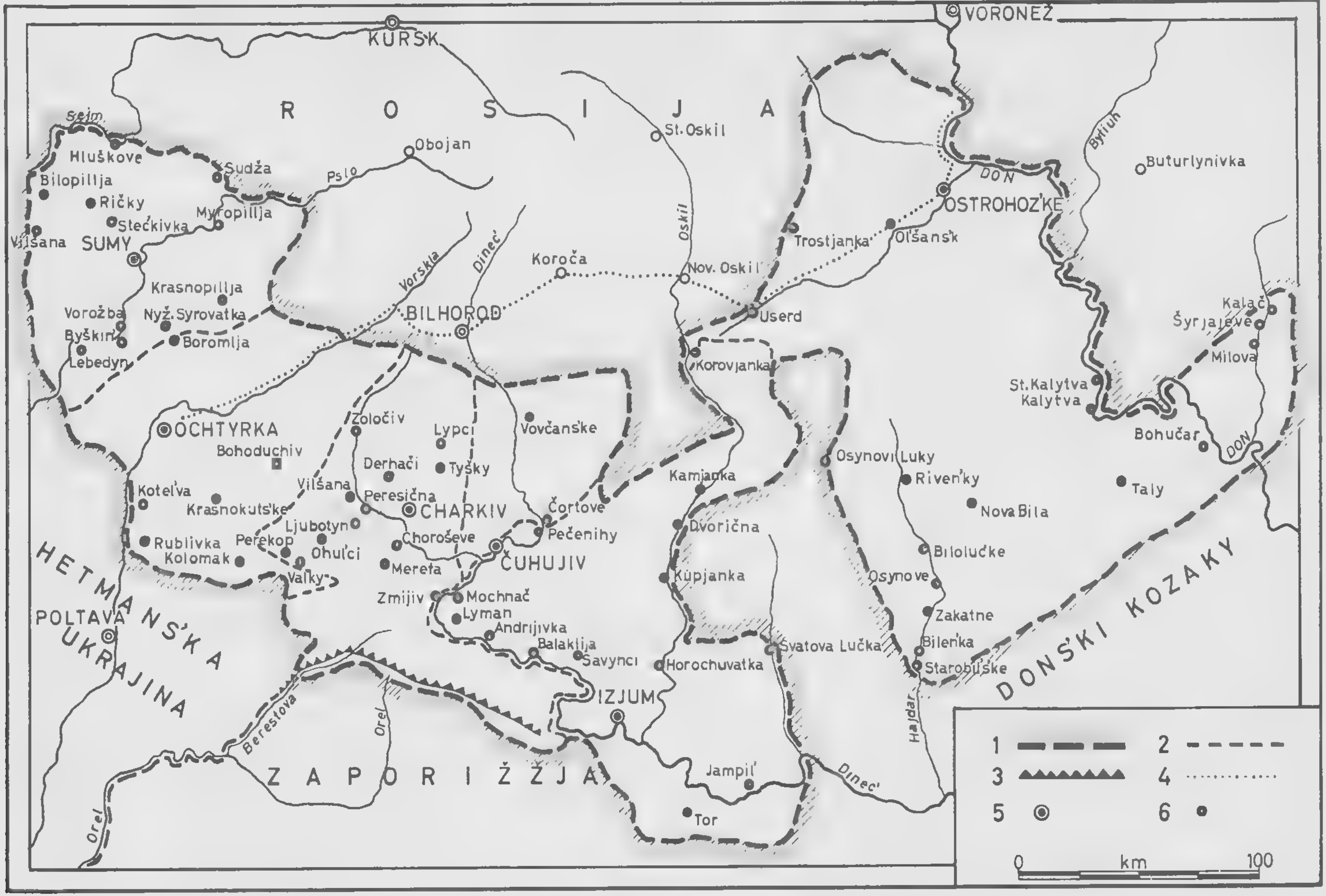

Слобідська Україна на поч. 18 в.

1 — Межі Слобідської України. 2 — Межі полків. 3 — Новоукраїнська лінія. 4 — Білгородська лінія 5 — Полкові міста. 6 — Інші містечка

городів перед Білгородською лінією: Чугуїв (1639), Обоянь (1649) та ін. У другій пол. 17 в. збудовано Ізюмську лінію від р. Коломаку до Валуйок (1679—81). У першій пол. 18 в., коли, в процесі заселення С.У., Білгородська лінія втратила військ. значення, утворено спільними силами коз.-сел. людности С.У. і Гетьманщини нову — *Українську лінію*, яка йшла від р. Орелі до р. Дінця (1731—33).

Укр. колонізація С.У. протягом 17—18 вв. йшла кількома хвилями. Масового характеру вона набрала особливо в 1630-их pp., коли після поразки коз. повстань їх учасники переходять моск. кордон і дістають дозвіл селитися на С.У. (найбільша хвиля — це учасники повстання гетьмана Я. *Острянина* 1638, які в кількості 900 осіб, на чолі з Острянином, оселилися к. Чугуєва). Ще більшою була колонізація С.У. за Хмельниччини, зокрема після *Білоцерківської угоди 1651:* переселення 1652 козаків Чернігівського і Ніженського полків на чолі з полк. Іваном Дзиковським, у кількості 2 000 чоловік, з родинами й майном, які заснували м. Острогозьк; переселенці з м-ка Ставица, Білоцерківського полку, на чолі з Герасимом Кондратьєвим, які заснували м. Суми. Ця хвиля тривала й далі: 1654 засновано м. Харків. Події Руїни викликали нову хвилю колонізації, гол. з Правобережної України в 1670—80-их pp. («згін» 1680). У 1674 засновано м. Вовче (Вовчанськ), 1681 — м. Ізюм. Дальша хвиля колонізації була пов'язана з ліквідацією «Паліївщини» (див. *Палій* Семен) у 1711—14 pp. Остання більша колонізаційна хвиля припадає на 1720—30 pp., у зв'язку з відновленням поль.-шляхетського панування на Правобережжі, поразкою гайдамацького руху 1734, а також з посиленням старшинського визиску коз.-сел. людности на Гетьманщині. Наслідком укр. колонізації моск. колонізація С.У. була відтиснена на сх. і півд. сх. у бік Дону й Волги, але укр. хвилі сягали й туди.

Населення С.У. нараховують під кін. 17 в. бл. 120.000 осіб. За реєстром 1732 кількість населення С.У. становила бл. 400.000. 1773 — понад 660 000. Завдяки заселенню українцями С.У. на протязі одного століття укр. етнічна територія збільшилася на майже 100 000 км², а її межі пересунулися на 120—200 км на сх. Людність С.У. становила в сер. 18 в. бл. 10% людности всіх тодішніх укр. етнічних земель, територія — бл. 25%.

Моск. уряд довший час сприяв укр. заселенню С.У. Це давало Москві можливість екон. розбудувати вільні простори, мати добру військ. силу для оборони своїх півд. кордонів і поруч з тим стримувати потік моск. втікачів-кріпаків на Дін. Тому царський уряд постачав укр. переселенцям зброю й харчі, дозволяв їм оселюватися цілими громадами на пільгових умовах («слободи»), наділяв їх землею й зберігав за поселенцями коз. права й полковий устрій. Уже в 1650-их pp. існували слобідські полки Острогозький (Рибінський), Сумський, Охтирський, Харківський; 1685 утворено Ізюмський полк. Полки поділялися на сотні (1734 на С.У. було 98 сотень). Полкам або їх полк. надавано царські жалувані грамоти. Але С.У., на відміну від Гетьманщини, не мала держ. укр. влади (гетьманату). Щойно у 18 в. були спроби централізувати укр. адміністрацію С.У. в особі вищого військ. урядовця, яким звичайно був хтось з слобідських полк., з моск. ранґою бриґадира (або й генерал-майора): харківський полк. Федір Шидловський (1708, 1711), охтирські полк. Федір Осипов (1711) і Олексій Лесевицький (1730-і pp.), командир слобідських полків Василь П. Капніст (1751—57) та ін.

Але над коз. владою С.У. була держ. адміністрація, якою керували моск. воєводи (зокрема білгородський), а в 18 в. — військ. губернатори (озівський, потім воронізький, київ.). 1711 полками Харківським, Ізюмським і Острогозьким керував озівський губернатор, адмірал Ф. Апраксін; Сумським і Охтирським (з 1718 і Харківським) — київ. губернатор кн. Д. Голіцин. Згодом Ізюмський і Острогозький полки перейшли під владу воронізького губернатора. Справи С.У. були спочатку підпорядковані Розрядному Приказові, а потім «Приказові Великої Росії» (1687—1688—1700) у Москві; з 1726 слобідські полки перейшли у відання Військ. Колеґії, а також рос. військ. головнокомандуючого, яким був тоді кн. М. Голіцин.

Полковий устрій і уряди (полкові й сотенні) були подібні (з невеликими відмінами) до тих, що існували на Гетьманщині (див. *Полковий устрій*). У другій пол. 17 в. старшину обирали на коз. радах (фактично на радах старшини), і затверджувала їх моск. влада. У 18 в., поступово обмежуючи коз. самоврядування, царський уряд призначав старшину з верхівки козацтва, а полк. і сотників іноді й з чужинців (Тевяшов в Острогозькому, М. Милора́дович в Ізюмському полках). Кілька визначних коз. родів на С.У. давали кандидатів на полковників та ін. уряди, іноді майже спадково, створюючи таким чином своєго роду полковницькі «династії»: Кондратьєви у Сумському, Перекрестови-Осипови й Лесевицькі в Охтирському, Донець-Захаржевські, Куликовські й Данилевські в

Ізюмському, Шидловські й Квітки у Харківському, Тевяшови в Острогозькому полках.

Соц. устрій та нар. госп-во С. У. були подібні (з деякими відмінами) до тих, що були на Гетьманщині. Вже перші укр. поселенці ділилися на козаків, духовенство, міщан і селян («посполитих»). Тоді стани ще не були замкнені, і не важко було переписатися з селян у козаки. Основним станом було козацтво, до якого в сер. 18 в. належала пол. всього населення С.У. Воно ділилося на старшину, виборних (або компанійських) козаків, які несли військ. службу, і коз.-підпомічників, які допомагали виборним харчами або грішми. 1732 в 4 полках на 23 565 виборних козаків припадало 72 226 підпомічників (ч. на 1763 р.: 58 231 і 108 301). По дворах козаків жили *підсусідки* (1732 їх було в 4 полках 12 978), перев. кол. козаки і селяни, які втратили власне госп-во та землю і наймитували у заможних господарів. Виборні козаки поступово перетворилися на замкнутий вільний стан, а підпомічники — на підданих, залежних від коз. старшини. Селяни ділилися на вільних, які мали власну землю, і тих, що жили на землях коз. старшини, рос. поміщиків, манастирів тощо і за це відробляли панщину (у 18 в. 1—2 дні на тиждень) та платили данину натурою. Міщанство (купці, ремісники) було нечисленне. Шляхти на С.У. в 17 в. не було. Окрему групу, досить строкатого соц. й госп. складу, становили росіяни — «служилі люди» різних розрядів, пізніше, у 18 в. дворянство-поміщики (росіяни, молдавани тощо), «посадські люди», «однодворці» й «крестьяне». Заг. кількість росіян була невелика: за обрахунками Д. Багалія, в сер. 18 в. в 4 Слобідських полках було лише 1 650 росіян (зокрема в Харківському полку 1 498). Як на Гетьманщині, так і на С.У. соц. процес ішов у напрямі збільшення прав і маєткіз коз. старшини та перетворення селян на підданих (напр., 1768 на 381 745 селян чоловічої статі було підданих 196 336).

Орг-ція нар. госп-ва на С.У. була подібна до тієї, що на Гетьманщині. Населення займалося в основному хліборобством і пов'язаним з ним скотарством. Панівною системою хліборобства була перемінна; у другій пол. 18 в. почала поширюватися також трипільна. Крім коз. і сел. дрібного землеволодіння, розвинулися великопанські (коз. старшини й рос. дворянства, а також манастирів) володіння, що іноді досягали розмірів лятифундій. Найбільшими землевласниками на С.У. серед коз. старшини були (за абеткою): Данилевські. Донець-Захаржевські, Квітки, Ковалевські, Кондратьєви, Куликовські, Лесевицькі, Надаржинські, Осипови, Перекрестови, Тевяшови, Шидловські та ін.; з рос. поміщиків: гр. Гендрикови, кн. Голіцини, Дуніни, кн. Кропоткіни, кн. Юсупови; з закордонних чужинців — кн. Кантеміри; з Гетьманщини — Капністи, Миклашевські, Милорадовичі, Полуботки та ін.

Значне місце на С.У. займало вівчарство, (у 18 в. також тонкорунне), бджільництво, садівництво, рибальство, млинарство, гуральництво, діхтярство, будництво (на Охтирщині) та різні ремесла і кустарні промисли (в кін. 18 в. на С.У нараховувано бл. 34 000 ремісників і кустарів). Помітне місце посідала соляна пром-сть (Торські, Бахмутські й Співаківські зав.) і особливо салітрарництво. У 18 в. з'являються мануфактури, зокрема Чугуївська шкіряна Ф. Шидловського (к. 1711), скарбова тютюнова в Охтирці (1719), Салтівська суконна графа Гендрикова (1739), полотняна сотн. Охтирського полку Семена Нахимова (1769), шовкові зав. в м. Новій Водолазі (кін. 18 в.) тощо.

Осередками торгівлі були ярмарки, яких 1779 було 271, здебільша льокального характеру, ледве 10 сер. і лише 2 великі — в Сумах і Харкові. Важливе значення мав транзитний торг через С.У., яка стала посередником у торгівлі між Росією, з одного боку, й Гетьманщиною, Запоріжжям і Півд. Україною, Кримом і Доном, Кавказом та Іраном — з другого. Зокрема жваві торг. стосунки були між С.У. і Гетьманщиною. З С.У. йшла до Гетьманщини сіль з Торських і Бахмутських соляних зав., з Гетьманщини на С.У. йшли пром. вироби, зокрема скло, залізні вироби, поташ і смалчуг, горілка тощо.

Політ. життя С.У. було обмежене рамками Моск. держави, а згодом Рос. Імперії, частиною якої, хоч і напівавтономною, вона була. Але вже геогр. положення С.У. між Московщиною й Крим. ханством, Московщиною і Доном і особливо Московщиною і Гетьманщиною не раз втягувало С.У. в суперечності сх.-евр. політики того часу. С.У. була тереном руїнницьких тат. нападів з півдня, які тривали аж до рос.-тур. війни 1769—74 й *Кучук-Кайнарджійського мирного договору* 1774. Великої руйнації зазнала С.У. (особливо її зах. частина — Сумщина й Охтирщина), коли взимку 1708—09 воєнні дії швед. й моск. війська поширилися на С.У., яку Карл XII розглядав як ворожу територію. Дуже далася взнаки С.У. також рос.-тур. війна 1735—39, що заподіяла великої шкоди госп-ву.

Соц. устрій С.У., чимало відмінний від того, що був на Московщині, з одного боку, й моск. централістична політика — з другого, спричиняли раз-у-раз конфлікти між С.У. й моск. урядом, а іноді викликали заворушення й навіть повстання слобідської людности проти Москви. 1670 вибухло повстання в Острогозькому полку, пов'язане з сел. війною під проводом Степана Разіна. Повстання, яке очолив старий полк. Іван Дзиковський, на короткий час ліквідувало моск. владу на сх. С.У. Незабаром воно було придушене, й Дзиковський з дружиною Євдокією, разом з більшістю повстанців, потрапили в полон і були страчені. Населення С.У. брало участь і в повстанні К. Булавіна 1707—08, але слобідські полки, разом з деякими полками Гетьманщини, змушені були допомагати Москві приборкати повстання. Коли 1711 крим. хан Девлет-Ґірей напав на С.У. (татари тоді зруйнували Бахмут, захопили Зміїв, Стару Водолагу й Мерефу і спустошили р-ни Ізюму й Харкова), населення обох Водолаг на чолі з старшиною приєдналося до татар, за що Петро І наказав «казніть з жеребья десятого смертію. а достальные все с женами и с детми послать к Москве для ссылки». Гайдамацькі повстання на Правобережній Україні мали відгуки також на С.У., але тут вони мали перев. соц. (і то льокальний) характер.

Менше відома політ. діяльність старшини С.У. у 18 в. Москва уважно стежила за проявами укр. автономізму на С.У. Так, 1704 Охтирський полк. Іван Перекрестов, обвинувачений у «зраді», був позбавлений уряду і засланий на півн. Московщину, а маєтності його були конфісковані; так само (хоч і з ін. причин) був усунений 1711 харківський полк. ген.-майор Федір Шидловський. Та особливо непокоїли Москву зв'язки слобідської старшини з Гетьманщиною.

Взаємини С.У. і Гетьманщини. Відносини між гетьманським урядом і укр. старшиною С.У. зміцніли за часів І. *Самойловича* й І. *Мазепи*. Обидва гетьмани прагнули поширити владу свого «реґіменту» на С.У., куди перейшла значна частина зігнаного з предковічних земель населення Правобережжя. Переговори в цій справі провадили в Москві, в кін. 1680 і на поч. 1681 посланці І. Самойловича — Михайло Самойлович, полк. гадяцький, небіж гетьмана, й Іван Мазепа, тоді ще тільки знатний військ. товариш. Москва поставилася до цього неґативно. Спроби порушити це питання робив Мазепа, вже будучи гетьманом. Але моск. уряд знову рішуче відмовився передати слобідські полки під владу гетьмана. У договорі Петра *Іваненка* з Кримом (1692) було домовлено, що зах. С.У. (полки Охтирський і Сумський) буде прилучена до Гетьманщини («Князівство Малоросійське»), а населення сх. С.У (полки Харківський, Ізюмський і Рибінський, тобто Острогозький) буде переведене на Правобережжя («на Чигиринськую Дніпра сторону»).

Ставлення слобідської старшини до цих плянів було подвійне. Сумська й Охтирська старшина, ближче зв'язана, а навіть споріднена з старшиною Гетьманщини, загалом підтримувала ці пляни, тоді як старшина трьох сх. полків С.У. воліла залишитися під безпосередньою владою царя, лише дістаючи більше автономних прав для всієї С.У. За цих умов, надто ж під впливом антиукр. політики Росії щодо Гетьманщини після Полтавської поразки 1709, питання про об'єднання С.У. з Гетьманщиною втратило актуальність.

Але це не відбилося на взаєминах С.У. і Гетьманщини. Крім зв'язків екон. і культ., велике значення мали близькі родинні й родові зв'язки між вищою старшиною С.У. і Гетьманщини. Визначніші слобідські роди, як Донець-Захаржевські, Квітки, Кондратьєви, Ковалевські, Куликовські, Лесевицькі, Надаржинські, Осипови, Перекрестови та ін., були споріднені й посвоячені з Апостолами, Гамаліями, Горленками Гречаними, Жураковськими, Забілами, Зарудними, Іваненками, Капністами, Лизогубами, Лісницькими, Максимовичами, Марковичами, Миклашевськими, Милорадовичами, Полуботками, Родзянками, Савичами, Самойловичами, Скоропадськими, Сулимами, Чарнишами, Черняками, кн. Четвертинськими та ін. визначними родами Гетьманщини. З цим пов'язані були й чималі зем. володіння деяких гетьманських фамілій на С.У. (зокрема Миклашевських, Полуботків, Самойловичів тощо). Нерідко представники лівобережної старшини посідали важливі старшинські уряди на С.У. (Михайло О. Милорадович, полк. ізюмський, 1759—61; Іван Зарудний, сотник Ізюмського полку, к. 1748; Григорій Іскрицький, сотник Сумського полку, 1708, шваґер гетьмана Апостола; Василь Савич, сумський полковий суддя, син ген. писаря Семена Савича й зять сумського полк. Андрія Кондратьєва; їх нащадки тощо). Але вони не поривали зв'язків з Гетьманщиною, де в них також були маєтки й їх родичі посідали ті чи ті уряди. З другого боку, слобідські діячі іноді брали безпосередню участь у політ. житті Гетьманщини (напр., охтирський полк. Федір Осипов у справі *Кочубея й Іскри* 1708). С.У. давала тимчасовий (вільний чи невільний) притулок геть-

манським діячам та їх родинам у час політ. або військ. криз (зокрема під час війни 1708—09).

Родові, політ. й екон. зв'язки й стосунки сприяли зближенню С.У. з Гетьманщиною також і в духовному, зокрема церк. та осв. житті. Хоч церк. устрій С.У. був безпосередньо пов'язаний спочатку з моск. патріярхатом (17 в.), а згодом з рос. Синодом, але церк.-рел. життя на С.У. мало цілком укр. характер. Гол. осередком церк. управління С.У. була Білгородська епархія (17—18 вв.), більшість еп. якої, особливо у 18 в., походили з Гетьманщини й були вихованцями Київ. Академії або Чернігівського Колеґіюму. Визначнішими з них були: Єпифаній Тихорський (1722—31), фундатор Харківського Колеґіюму (1727); св. Йоасаф *Горленко* (1748—54), внук полк. прилуцького Дмитра Горленка й гетьмана Д. Апостола й шваґер Івана Квітки, полк. ізюмського (1743—51); Йоасаф Миткевич (1758—63); *Самуїл Миславський* (1769—75), відомий вчений, кол. ректор Київ. Академії й майбутній митр. київ.; Теоктист Мочульський (1787—99), чл. Рос. Академії. Лише Острогозький полк належав до Воронізької епархії, серед владик і духовенства якої у 18 в. було чимало українців, вихованців Києва або Чернігова, а згодом і Харківського Колеґіюму. З 1799 церк. осередком С.У. стала новозаснована Слобідсько-Українська й Харківська епархія, першим еп. якої (1799—1813) став Христофор Сулима, нащадок старого гетьманського роду и син полк. переяславського Семена Сулими, посвоячений також з визначними родами С.У. (зокрема з Перекрестовими й Кондратьєвими).

Високою школою для всієї С.У. у 18 в. був *Харківський Колеґіюм*, утворений на зразок Київ. Академії (з богословським курсом). Серед проф. його було чимало відомих вчених, які вчилися в Київ. Академії або в Чернігівському й Переяславському колеґіюмах, а деякі з них мали також евр. освіту (з нім. ун-тів). Студенти Харківського Колеґіюму походили не тільки з С.У., але й з Гетьманщини. Не дивно, що культ. вплив Колеґіюму поширювався на все Лівобережжя й суміжні р-ни Росії.

Поруч з Харківським Колеґіюмом, осв. осередком сх. С.У. було латинсько-слов'янське училище в Острогозьку (1733—36, з 1737 у Воронежі, з 1742 знову в Острогозьку), також з добрим складом вчителів-українців (м. ін. також з Галичини), вихованців високих шкіл Гетьманщини, а дехто й нім. ун-тів.

Яскравим символом культ. єднання Гетьманщини й С.У. став великий укр. філософ Григорій *Сковорода*, уродженець Лубенського полку й вихованець Київ. Академії, проф. Переяславського, а пізніше Харківського Колеґіюму, діяльність і творчість якого була глибоко пов'язана з С.У.

В т р а т а а в т о н о м і ї. Від часів Петра I рос. уряд почав чимраз більше втручатися у внутр. життя слобідських полків і обмежувати їх автономію. 1732 цариця Анна Іванівна скасувала автономію С.У., але 1743 її відновила Єлисавета Петрівна й видала жалувану грамоту для всіх слобідських полків. Нарешті, Катерина II маніфестом 28. 7. (8. 8.) 1765 ліквідувала коз. устрій і слобідські полки та ввела рос. установи. Замість розформованих коз. полків, утворено реґулярні — Харківський уланський та Сумський, Охтирський, Ізюмський і Острогозький гусарські полки. Слобідських козаків і підпомічників перетворено на т. зв. військ. обивателів (за соц. станом вони були подібні до держ. селян), коз. старшину зрівняно з рос. дворянством.

Скасування полкового коз. устрою С.У. викликало велике невдоволення коз. старшини. Ізюмський полк. Федір Краснокутський і деякі старшини Харківського полку виступили явно проти реформи 1765. Рос. уряд провів арешти, шукаючи ширшої змови. Краснокутського позбавили чинів, маєтку й заслали до Казані, декого з рядових старшин вибито батогами. Вияви невдоволення и протесту мали місце й під час виборів до Комісії складання проєкту «Нового Уложенія» 1767: в деяких наказах (зокрема на Сумщині) була вимога відновити козаччину. Але рос. урядові репресії ліквідували цей рух опору. С.У. стала звич. провінцією Рос. Імперії, Слобідсько-Укр. губернією з центром у Харкові. Після деяких нових адміністративно-територіяльних змін Слобідсько-Укр. губ. зліквідовано 1835; більшість її території (півд. частину) перейменовано на Харківську губ. (див. *Харківщина*), менша півн. увійшла до складу Воронізької і Курської губ. (див. *Півн. Слобожанщина, Доповнення*). Цей поділ С.У. на активну в новітній історії України Харківщину і пасивну півн. Слобожанщину ще більше закріпився за сов. влади: півн. Слобожанщина увійшла не до складу УРСР, а РСФСР.

Література: Ф и л а р е т Г у м и л е в с к и й. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Х. 1857—59; Г о л о в и н с к и й П. О казачьих Слободских полках. П. 1864; Б а г а л е й Д. Очерки из истории колонизации и быта степной окраины Московского государства. М. 1887; М и к л а ш е в с к и й И. К истории хозяйственного быта Московского государства, ч. I. Заселение и сельское хозяйство Слободской Окраины XVII в. М. 1894;

Багалій Д. Історія Слобідської України. Х. 1918; Сумцов М. Слобожане. Х. 1918; Грушевський М. Історія України-Руси, т. VIII, ч. II. К.—Відень 1922; П'ятницька С. Приказ Великие России. Праці комісії для виучування історії зах.-руського та вкраїнського права. ВУАН, в. 2. К. 1926; Юркевич В. Еміґрація на Схід і залюднення Слобожанщини за Б. Хмельницького. К. 1932; Дорошенко Д. Нарис історії України, т. II. Варшава 1933; 2 вид. Мюнхен 1966; Животко А. Острогожчина. Прага 1942; його ж, Подонь. Прага 1943; Новосельский А. Борьба Московского государства с татарами в первой половине 17 ст. М.—П. 1948; Слюсарський А. Слобідська Україна. Іст. нарис XVII—XVIII ст. Х. 1954; Стецюк К. Нар. рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70 рр. XVII ст. К. 1960; Слюсарский А. Социально-экономическое развитие Слобожанщины XVII—XVIII ст. 1964; Історія міст і сіл Укр. РСР. Харківська область. К. 1967; Апанович О. Збройні сили України першої пол. XVIII ст. К. 1969; Загоровский В. Белгородская черта. Воронеж 1969; Дяченко М. Етапи заселення Слобідської України в XVII і першій половині XVIII ст. Укр. Іст. Журнал, VIII. К. 1970; Пономарьов О. Розвиток капіталістичних відносин у промисловості України XVIII ст. Л. 1971.

В. Кубійович, О. Оглоблин

Слобідський Кіш, див. *Гайдамацький Кіш Слобідської України.*

Слобідський полк (Слобідський козачий полк), полк, зформований рос. урядом на межі *Нової Сербії* і володінь Запоріжжя для приборкання запорожців. Полк мав деяку автономію (на зразок Слобідських полків); 1760 нараховував 6 536 особового складу (у тому ч. 213 старшин і 6 165 козаків); осередком його була фортеця св. Єлисавети, заснована 1754 (теперішній *Кіровоград*). 1764 С. п. перетворено на Єлисаветградський пікінерський полк.

Слобода, свобода, на Україні у 16—18 вв. новозаснована оселя з власним самоврядуванням, меш. якої власник (держава, церква і гол. маґнати) звільняв на деякий час (звич. 15—25 рр.) від виконання повинностей (оплати чиншів тощо). Ці пільги надавалися власниками маєтків, щоб притягнути селян з ін. місцевостей. По закінченні терміну пільг поселенці втрачали свою незалежність, хоч інколи користувалися ще деякими полегшами. Найбільше С. постало у першій пол. 17 в. на Право- й Лівобережжі, а в 1630—40-их рр. на землях, положених на окраїнах Моск. царства, на яких створено сотні С., до яких переселялися селяни з Лівобережної і Правобережної України (див. *Слобідська Україна*).

С. називали і на поч. 20 в. на Центр. і Сх. землях інколи більші с., а також пром. і фабричні оселі, які не мали титулу м. чи м-чок. Назву «С.» і «слобідка» зберігає на Україні бл. 100 осель, звич. з додатком прикметника, що означає більшу оселю, на території якої ця С. колись виникла, напр., на сх. Поділлі: Шаргород і Шаргородська С., Красилів і Красилівська Слобідка та ін.

Слобода Рунґурська (V—5; сучасна назва — Слобода), с. Коломийського р-ну Івано-Франківської обл., положене в півн.-зах. частині Гуцульського Бескиду. У 1880-их рр. найважливіші після Борислава копальні нафти (тепер не діють); соляні джерела.

Слободищенський (або Чуднівський) **трактат,** договір, укладений гетьманом Юрієм *Хмельницьким* з Польщею в Слободищі, коло м. Чуднова 17 (27). 10. 1660. С. т. касував невигідні для України, подиктовані Москвою *Переяславські статті 1659,* розривав союз з моск. царем і відновлював держ. зв'язок України з Річчю Посполитою. Хоч укр. уряд наполягав на повному відновленні *Гадяцького договору 1658,* поль. сторона, репрезентована гетьманом С. Потоцьким і Ю. Любомирським, не погодилася на реституцію В. кн. Руського, залишаючи в силі ін. пункти Гадяцького договору. На підставі С. т. Україна діставала лише автономію з гетьманом на чолі, була зобов'язана воювати разом з поль. військом проти Москви й не нападати на Крим. володіння. Наслідком С. т. була капітуляція моск. війська й довголітній крим. полон його головнокомандувача, боярина В. Шереметєва. Коз. рада в Корсуні апробувала С. т., але лівобережні полки, на чолі з Я. *Сомком* і В. *Золотаренком,* під загрозою моск. помсти, залишилися на боці Москви. Цим був започаткований поділ Коз.-Гетьманської держави на Правобережну й Лівобережну частини. *О. О.*

Слободівна Марія, див. *Крушельницька* Марія.

Н. Слободян у танку «Орися» А. Кос-Анатольського (1966; її партнер Г. Ісупов)

Слободян Наталя (* 1923), балерина. Закінчила Київ. хореографічне училище (1941); з 1944 солістка Львівського Театру Опери та Балету. Партії: Лілея (однойменний балет К. Данькевича), Маруся Богуславка (однойменний балет А. Свєчнікова), Мануся («Сойчине крило» А. Кос-Анатольського), Марічка («Тіні забутих предків» В. Кирейка), Раймонда (однойменний балет О. Ґлазунова) та ін.

Слободян Роман (* 1889), укр. гром. діяч у ЗДА, родом з с. Настасова Тернопільського пов. (Галичина); з 1906 у ЗДА. 1920—33 — гол. фінансовий секретар, згодом до 1966 — гол. касир *Укр.*

Нар. Союзу. Співзасновник і чл. проводів низки центр. укр. установ у ЗДА: *Об'єднання Укр. Орг-цій Америки, Укр. Конґресового Комітету Америки* (УККА), *Злученого Укр.-Амер. Допомогового Комітету* (ЗУАДК) та ін.

Р. Слободян

Слободяник Гнат (* 1902), будів. інж. родом з Вінничини, з 1934 завідувач катедри будів. матеріялів Київ. Інженерно-Будів. Ін-ту; 85 друкованих праць з ділянки будів. матеріялів.

Слободяник Олександер (* 1942), піяніст-віртуоз родом зі Львова, тричі лавреат міжнар. конкурсів піяністів: у Варшаві (1960). Брюсселі й Празі (1964). Виступає з самостійними концертами і з оркестрами в СССР, Зах. Европі й Америці.

Слободянюк-Подолян Степан (1876—1932), маляр родом з Вінничини. Учився в Одеському Художньому Училищі (1899—1901) та Петербурзькій Академії Мистецтв (1905—12), з 1925 жив у Катеринославі. Портрети: «Жін. портрет» (1915), «Матрос з крейсера „Аврора"» (1917), «Укр. дівчина», «Кармалюк» (1926), «Молдаванка» (1928); картини: «Буря і спокій», «Похорони Кармалюка» (1912), «Обжинки», «Вільна Україна» (всі у Дніпропетровському Художньому Музеї).

Слобожанщина, див. *Слобідська Україна.*

Слова Григорія Богослова (Назіянзина), 13 проповідей одного з візант. отців Церкви, єп. константинопільського (379—81), автора віршів, проповідей та листів. С. Г. Б. були перекладені (можливо, у Києві) з грец. оригіналу на церк.-с. мову укр. редакції і збереглися у рукописі 11 в. Цікаві мовою, змістом та згадками про слов. звичаї (присяга з дереном на голові). Твори Г. Б. мали вплив на місц. (зокрема *Кирила Турівського*) проповідників.

Словаки, народ, який становить основне населення *Словаччини* і, разом з чехами, Чехо-Словаччини. Словацька мова, поряд з близькою їй чес., являє собою чес.-словацьку мовну групу зах.-слов. мов. Назва С. зустрічається з 15 в., словацька національність витворилася остаточно у 18—19 вв.; словацька літ. мова — в сер. 19 в. Кількість С. на світі (1970) бл. 5 млн, у тому ч. 3,9 на Словаччині і 0,2 в Чехії; в ін. країнах у тис.: ЗДА — бл. 450, Угорщина — бл. 100, Юґославія — бл. 90, Канада — 40, Румунія — 25, Польща — 20.

В УССР, за переписом 1970, живе 10 200 С., у тому ч. 9 600 в Закарп. обл. (6 900 у м., 2 700 в с.), здебільша в м. Ужгороді. Лише пол. з них користується словацькою мовою, решта — укр. або угор.

«Slovanský přehled», чес. літ. і наук.-популярний міс., присвячений питанням слов. взаємопізнання, заснований 1898 А. *Черним* (він же його ред. до 1931). «С. п.» від поч. позитивно ставився до укр. питання: містив переклади з укр. літератури (з Т. Шевченка, І. Франка, Л. Українки, Б. Грінченка, Б. Лепкого, О. Вишні, І. Микитенка, О. Корнійчука, Л. Первомайського та ін.), українознавчі статті укр. (І. Франка, В. Гнатюка, С. Єфремова, О. Грушевського, Б. Лепкого, М. Євшана, І. Брика, Г. Бочковського, Д. Дорошенка, О. Мицюка, Є. Вирового, А. Животка, О. Зілинського, М. Неврлі, М. Мольнара та ін.) і чехо-словацьких (Ї. Полівки, Ф. Ржегоржа, Л. Куби, А. Черного, Й. Пати, Ч. Зібрта, А. Фрінта, Я. Славіка, Я. Махала, Р. Харвата, А. Ґартля, Ю. Доланського, В. Жідліцького, В. Ґостічки та ін.) славістів, матеріяли про чехословацько-укр. зв'язки, інформації про укр. культ.-гром. життя тощо. Нині «С. п.» двомісячник, що його видає Ін-т історії евр. соц. країн Чес. АН у Празі.

Словацький (Słowacki) Юліюш (1809—49), визначний поль. поет і драматург, нар. у Крем'янці (Волинь), де провів дитячі й юнацькі роки; вчився у Віленському Ун-ті (1825—29), потім жив у Варшаві, а з 1831 на еміґрації (у Франції, Швайцарії, Італії). Помер у Парижі, його тіло перевезене 1927 до Кракова і поховане у Вавелі. Гол. твори: поеми «Jan Bielecki» (1830), «Lambro» (1833); драми «Maria Stuart» (1830), «Kordian» (1834), «Balladyna» (1839), «Mazepa» (1839), «Lilla Weneda» (1840), «Sen srebrny Salomei» (1835), «Horsztyński» (1835), «Fantazy» (1841); епічні поеми: «Anhelli» (1838), «Ojciec zadżumionych» (1839), «W Szwajcarii» (1839), «Beniowski» (1841), «Król Duch» (не докінчена; 1847); лірика. В частині своїх творів С. відтворює чимало подій з історії України (драми: «Срібний сон Саломеї», «Беньовський» та «Ксьондз Марек» з доби Коліївщини і Барської конфедерації; «Ян Казімір» — дійшла в уривках, з часів Хмельниччини), змальовує пейзаж Волині і Поділля та м. Крем'янця, використовує укр. фолкльор («Фантази», «Баллядина», «Лілля Венеда») і укр. мовні елементи («Duma ukraińska», «Żmija»); події в драмі «Мазепа» (заголовний герой не має нічого спільного з гетьманом Мазепою) відбуваються в одному з подільських замків.

Твори С. перекладали на укр. мову О. Пчілка (1910 видала книжечку про С. з зразками його творів), І. Верхратський, М. Старицький, В. Щурат; за новіших часів М. Зеров («Мазепа», при чому римований вірш замінив білим, «Баллядина»), М. Рильський, М. Бажан, М. Зісман, Б. Тен та ін. Див. Словацький Ю. «Вибрані твори» в 2 тт. (за ред. М. Рильського, 1959).

Словацько-українські мовні зв'язки, досліджені розмірно мало. Тереном зіткнень стало Зах. Закарпаття *(Пряшівщина)*, у тому ч. зокрема (півд.) лемківські й суміжні укр. карп. та сх.-словацькі говірки як і місц. варіянти літ. мов. Теперішні сх.-словацькі говірки виявляють низку давніх лехітських рис і є (сх.-земплинські говірки) під укр. впливом. У висліді їх експансії на лемківсько-сер.-закарп. території виникли в Снинщині т. зв. сотацькі, а на зах. від Ужгороду мішані укр.-словацькі говірки. До найдавніших спільних зах.-укр. півд.-поль.-словацьких рис належить закінчення *-ох* у місц. множини чоловічо-сер. іменників наддністрянських (у пальцьох, зах.-карп. у л'ісох, поль. 16 в. w ogrodoch, словацьке o chłapoch, поширене в сх.-словацькій і на родовий множини) та *-ме* у першій особі множини (даме — дамо, словацьке dáme). Слідом ранніх укр.-словацьких стиків є форми čerieslo, рефлекс о < ъ у сх.-словацькій та може сер.-словацькій (ґемерських) говірках (moch, voš, piesok — пісок). На говірки сх.-словацьких гр.-католиків впливав і укр. варіянт ц.-слов. мови. Сильнішим і тривкішим виявився словацький (як і поль.) вплив на лемківські говірки, в наслідок чого тут: 1) відсутня лябілізація * CelC > * ColC > ColoC у слові *пелевник* — повітка (полова), 2) сонорні *р, л*, у слабких позиціях груп * C*r*(*l*)*ъ*(*ъ*)C довше зберігали сонантний характер після зникнення слабких *ъ'ъ*, і тому голосний *ы* появився тут перед ними, а не після них, як у ін. укр. говірках (*кырвавый* — кривавий, *гырміти* — гриміти, *сыйза* — сльоза, *быйха* — блоха), 3) паляталізація s, z має дорсальний характер, n перед g, k реалізується як *ŋ*, у дієсловах 4 кляси після губних l' заступлена на *j (robju);* 4) появилися стягнені дієслівні закінчення типу *тримам, -аш, ат, -аме, -ате* — тримаю, спорадичні форми з *ча* < *че (часати, чало, чапігы)*, синтаксичні й аспектові особливості (напр., позачасове значення теперішнього часу перфективних дієслів: *Квочка выл'агне кур'йата* — Квочка висиджує курчат), 5) в лексику увійшов потік словакізмів, що стосуються у півд.-лемківських говірках всіх ділянок (*братранець* — кузен, *пец* — піч, *брадло* — скирта, *драга* — шлях, *бланар* — скляр, *л'адник* — вика, *бодак* — штик, *ріхлик* — поспішний потяг, — також семантичні й калькові утворення: *пас'іка* — зруб, *порос'ачка* — льоха, *угір* — переліг, крім лексичних паралель, напр., *ребрина* — драбина, *лишка* — лисиця), у півн.-лемківські, бойківські й зах.-сер.-закарп. вони проникли в меншій мірі. *Угризми* й германізми, як і европеїзми, теж проникали почасти через словацьке. У зв'язку з словакізацією українців у 19—20 вв. (див. *Пряшівщина* і *Словаччина*) у місц. варіянт літ. мови проникло багато словакізмів синтаксичних і фразеологічних, у тому ч. зокрема калькового характеру. До проблем С.-у. м. з. висловлювалися зокрема: О. Брок, В. Гнатюк, С. Томашівський, С. Цамбел, О. Петров, Ф. Пастрнек, З. Штібер, О. Галяґа, В. Латта, М. Онишкевич, Й. Дзендзелівський й ін.

Література: Онишкевич М. Словацько-укр. мовні зв'язки. Питання слов'янознавства. Л. 1962; Дзендзелівський Й. Укр.-західньослов'янські лексичні паралелі. К. 1969; Горбач О. Півд.-лемківська говірка й діялектний словник с. Красний Брід б. Меджилаборець (Пряшівщина). Мюнхен 1973 (там і бібліографія).

О. Горбач

Словаччина (Slovensko), країна в півд.-зах. частині Карпат, у сточищі сер. Дунаю, між Польщею на півн. і Угорщиною на півд., Чехією (Моравією) на зах. і Україною (Закарпаттям) на сх. Територія С. охоплює частину Зах. і окрайки Сх. Карпат та Сер.-Дунайської і Потиської низовин, що від них простягаються у півн. напрямі широкі долини Вагу, Грону, Горнаду та ін. рік; вони і середгірські котловини густо заселені, натомість гірські масиви — слабо, а іноді майже безлюдні. Завдяки поперечним долинам і низьким перевалам через С. проходять важливі шляхи з Польщі до Угорщини; натомість повздовжні долини і шляхи (зокрема Ваг-Попрад-Горнад) об'єднують зах., сер. і сх. С. в цілість. Переходове геогр. положення і невеликі розміри словацької етнічної території (бл. 40 000 км²) спричинили те, що вона не становила окремої держави і входила до складу Угорщини або була об'єднана з Чехією (чому сприяло споріднення словаків з чехами). Назву С., країни заселеної словаками, почали вживати на поч. 19 в. Нині С. становить собою соц. респ. (Slovenská Socialistická Republika) у складі федеративної Чехо-Словацької Соц. Республіки; площа — 49 000 км², 4 581 000 меш. (1970), у тому ч. 3 920 000 словаків, 558 000 угорців, 48 000 чехів, 42 000 (у дійсності 130—145 000) українців. Столиця С. *Братіслава* (291 000 меш.; 1970).

Історія. На поч. нової ери С., заселену доти кельтами, опанували германські квади, у другій пол. 2 в. півд.-зах. її частину — римляни, у 5—6 вв. С. заселили слов'яни. У 9 в.

Словаччина

1 — Сучасні держ. кордони. 2 — Словацько-чеський кордон. 3 — Кордон Словацької республіки у 1939—44 (зазначений лише там, де він не збігається з кордонами 1 і 2). 4 — Кордон між Словаччиною і Карпатською Україною в р-ні Чопу в 1919—38. 5 — Межі словацької нац. території (на зах. вони такі самі, як кордон Словаччини з Чехією й Австрією)

на території зах. і сер. С. виникло Нітрянське князівство з Прівіном на чолі (тоді почалася християнізація С.), з 870 до поч. 10 в. С. була разом з Моравією ядром Великоморавської держави, після її упадку — об'єктом боротьби Чехії, Польщі й Угорщини, яка остаточно опанувала С. у другій пол. 11 в. У складі Угорщини С. не являла собою окремої адміністративно-територіяльної одиниці, але була поділена, як уся Угорщина, на комітати. Поступово С. зазнавала зугорщення: в її півд. частині селилися угорці, вищі прошарки населення угорщилися; разом з тим ослабли зв'язки з Чехією, від якої С. була відокремлена держ. кордоном. У 12—13 вв. на С. виникли сильні нім. острови, які були осередками гірництва і торгівлі. 1526 С. разом з Угорщиною, увійшла до складу монархії Габсбурґів і з 1540 понад 150 рр. була тереном воєн з турками.

У другій пол. 18 в. під впливом чехів почалося словацьке нац. відродження; з 1840-их рр., завдяки Л. Штурові, витворилася словацька літ. мова (доти нею була чес.). Деякі пільги для словацького руху (зокрема з 1848) були скасовані по перебудові Габсбурзької монархії на дуалістичну Австро-Угорщину; так як на укр. Закарпатті, на С. поширено політику угорщення. Зубожілі словацькі селяни масово еміґрували за океан, гол. до ЗДА. Тут словацькі еміґраційні діячі уклали в Пітсбурзі договір (30. 5. 1918) з чес., що їх очолював Т. *Масарик*, про створення чехо-словацької держави на федеративних основах. По розпаді Австро-Угорщини, на підставі договору з зах. альянтами, чес. військо зайняло на поч. 1919 С. На підставі мирового трактата з Угорщиною в Тріяноні (4. 6. 1920) до складу С. увійшла також частина угор. етнічної території; зах. частину укр. Закарпаття підпорядковано адміністративному управлінню С. У новопосталій Чехо-Словаччині чехи не здійснили договору у справі автономії С., натомість висунуто концепцію однорідного чехо-словацького народу і мови, що стало джерелом чехо-словацького конфлікту. Сепаратистичні тенденції репрезентувала гол. Словацька Нар. Партія з Андреєм Глінкою на чолі. Восени 1938 на С. введено широку автономію, але в результаті *Віденського арбітражу* (2. 11. 1938) півд. С. припала Угорщині. С. 14. 3. 1939 проголосила держ. незалежність у союзі з Німеччиною; авторитарна влада була в руках Словацької Нар. Партії з през. Йосифом Тіссо на чолі. С. брала участь як союзник у війні Німеччини з Польщею й СССР. У серпні 1944 в сер. С., при допомозі сов. війська, вибухло повстання проти уряду Тіссо, але його придушило нім. військо. На весні 1945 всю С. опанувало сов. військо і вона (у межах до 1938) стала знову складовою частиною Чехо-Словаччини, але вже з деякою автономією. З жовтня 1968 С. стала соц. респ. і становить разом з Чес. Соц. Респ. — спільну Чехо-Словацьку державу.

Словацько-укр. зв'язки мають давні традиції. Українці і словаки межують між собою на довж. бл. 200 км на території *Пряшівщини* (див. карти на стор. 2 392 і 2 396). Обидва народи мали подібну соц. структуру, побут, мову і нар. творчість, врешті, їх єднала до 1918 спільна недоля угор. поневолення. Попри це, їхні взаємини були скорше принагідні й обмежені Закарпаттям та, в малій мірі, Галичиною.

Через С. здавна проходили важливі торг. шляхи, які зв'язували Україну з Зах. та Півд. Европою. Уже з середньовіччя на Україну їздили словацькі мандрівні торгівці і ремісники. Значна частина провідного духовенства Закарпаття, з якого пізніше виходили єп. чи проф. богословських шкіл, вчилася у 18. в. у Трнавській богословській семінарії. У Трнаві були надруковані і перші кн. для закарп. українців: «Катехизис» (1698), «Буквар» (1699) та «Крат-

:ос пригадков моральних собраніє (1727).

Цікавий опис своєї подорожі на Україну зробив словак Даниїл Крман, який у 1708—09 за доручення семигородського кн. відвідав тут швед. короля Карла XII та зустрічався з І. Мазепою. Під час своїх подорожів на С. побував Г. Сковорода.

Першими словацькими вченими, що почали глибше цікавитися Україною, були Ян *Коллар* (1793—1852) і Павел *Шафарик* (1795—1861); вони утримували безпосередні зв'язки з укр. діячами і мали позитивний вплив на розвиток нац. відродження на Україні. Шафарик одним з перших в Европі виступив на захист самобутности укр. народу, його мови і культури. У 40-их рр. 19 в. укр. нар. поезію почав інтенсивно вивчати Л. Штур. Найвизначнішим представником укр.-словацьких взаємин 19 в. був Богуш Носак-Незабудов (1818—77); йому належить і перший переклад з укр. мови, опублікований у пресі («Дума про втечу трьох братів з Озова», 1848). Чималу увагу закарп. українцям приділяли також Й. Гурбан, А. Радлінський, П. Келлнер та ін. На *Слов'янському Конгресі у Празі* словаки підтримали гал. і закарп. українців. 1850 у Пряшеві виникла перша укр. (руська) літ. спілка, чл. якої були і 4 словаки. Із закарп. українців найбільший внесок у словацьку культуру зробив А. *Добрянський*, один з засновників і перших чл. словацького культ.-осв. т-ва «Матиці словацької» (1863). 1876 у ж. «Друг» І. Франко вмістив свій переклад вірша словацького письм. С. Халупки; у кін. 19 в. в гал. пресі появилося кілька віршів словацьких клясиків у перекладі П. *Грабовського*.

У кін. 19 в. інтерес словаків до українців зменшився, бо тогочасна словацька інтеліґенція стояла на русофільських позиціях. З поч. 20 в. чех Ф. Вотруба переклав словацькою мовою уривки з творів І. Франка (1914 видав їх окремою кн.), В. Стефаника, Б. Лепкого, Лесі Українки, Б. Грінченка та опублікував кілька ст. про укр. мову й літературу. Творчість Т. Шевченка стала відомою на С. у 1911—14 завдяки перекладам і ст. Юрая Славіка (псевд. Нересницький), Івана Лаха та Светозара Ваянського. У Галичині тоді появилося кілька ст. про гром. справи С.: В. Гнатюка, І. Франка та С. Томашівського. Одночасно на Пряшівщині погіршилися укр.-словацькі взаємини, бо динаміка словацького нац. відродження виявила чималу експансію щодо слабших українців. У наслідок її деякі укр. елементи, перебуваючи під угор. тиском, воліли словакізацію, ніж втрату слов'янського характеру; це й спричинило словакізацію низки укр. сіл.

Словацький тиск на українців на С. збільшився з 1919, коли до С. включено частину укр. Закарпаття, положену на зах. від р. Уж. Словакізація українців була в програмі Словацької Нар. Партії, лідери якої відмовилися від співпраці з укр. політиками Закарпаття (але співпрацювали з угрофілом А. *Бродієм*), які тому увійшли в зв'язки з чес. політ. партіями, що ставилися позитивно або невтрально до укр. питання. Культ. словацько-укр. взаємини тоді були мінімальні. Деякі зв'язки існували між С. і Закарп. Україною (у Братіславі діяв Клюб друзів Закарпаття, що видавав ж. «Podkarpatská Revue», вийшло кілька кн. про Закарпаття, переклади творів закарп. письм.), зате ін. укр. землі та їх культура залишалися невідомими для словаків. У той час і Україна не виявляла зацікавлення С.

За Словацької Нар. Респ. (1939—44), словацький уряд не толерував виявів укр. нац. руху, а през. Тіссо заявив 1942, що укр.-русинського питання вже нема. На політику словакізації частина укр. населення реаґувала симпатією до СССР і підтримкою партизанського руху, що в ньому брали участь чимало українців. Під час сов.-нім. війни на Україні були реґулярні частини словацької армії (дві дивізії), які, однак, у безпосередніх боях участи не брали. Багато словаків було разом з закарп. українцями у Чехо-словацькому армійському корпусі ген. Л. *Свободи*, який 1944 у рамках сов. армії брав участь у боях на Україні. 1944 — на поч. 1945 на зах. С. була розташована укр. дивізія *«Галичина»;* територією С. 1945—46 проходили частини УПА. Осередком укр. політ. еміґрації під час другої світової війни була Братіслава, де 1939 тимчасово перебувала евакуйована з Закарпаття Укр. Торг. Академія.

Доля українців на С. значно покращала по 1945, серед ін. і тому, що в компартії Чехо-Словаччини і Словаччини чималу ролю відогравали укр. комуністи. Правда, укр. меншість на С. не здобула територіяльної автономії, але здобула деяку культ. Зокрема радикальний поворот почався у ділянці культ. взаємин — популяризації укр. культури на С. і словацької на Україні. Від 1947 до 1969 на С. видано понад 100 кн. з укр. літератури у перекладах Ю. Кокавця, М. Крна. П. та М. Лічко, І. Руснака, Р. Скукалка та ряду ін. При Словацькій Академії Наук та Братіславському Ун-ті працює низка фахівців з укр. культури (М. *Мольнар*, М. *Неврлі*, П. Гапак, Ф. Ґондор, Д. Гараксим, Й. Грозієнчік та ін.), які видали десятки монографій (про творчість Т. Шевченка, І. Франка, з укр. історії тощо). Другим центром словаць-

кої україністики є *Пряшів* — філос. (катедра укр. мови і літератури та досл. кабінет україністики) і пед. (катедра укр. мови і літератури) фак. ун-ту ім. Шафарика. Досить добре відома на С. й укр. драматургія. На проф. сценах С. були поставлені п'єси і опери І. Котляревського, С. Гулака-Артемовського, Т. Шевченка, І. Франка, Г. Цеглинського, М. Старицького, Ю. Мейтуса, О. Корнійчука, Л. Дмитерка, В. Собка. Ряд з них транслювалися через радіо і телевізію. Велику ролю у справі популяризації укр. культури на С. відограли ґастролі хору ім. Верьовки, балету Вірського, Київ. Капелі Бандуристів, Закарп. Нар. Хору, Київ. Театру ім. Франка, а також щорічні турне по С. *Піддуклянського Укр. Нар. Ансамблю* та *Укр. Нар. Театру* з Пряшева. На С. влаштовано кілька виставок укр. книжок й образотворчого мистецтва. До взаємного пізнання спричинилися т. зв. «Дні укр. культури на С.» і «Дні словацької культури на Україні», а також *Свято пісні і танцю укр. населення Чехо-Словаччини*. Зміцненню словацько-укр. літ. зв'язків сприяє Філія укр. письм. Спілки словацьких письм., Словацьке Пед. В-во, Відділ укр. літератури у Пряшеві (видав понад 250 укр. публікацій).

В наслідок утотожнювання словацької культури з чес. значно відстає справа популяризації словацької культури на Україні. Із 152 кн. чес. і словацьких авторів, виданих на Україні до 1968, є лише 8 словацьких (перший переклад 1951). Щоб заповнити прогалину, відділ укр. літератури Словацького пед. в-ва у Пряшеві у 1959—62 видав 15 перекладів з словацького красного письменства, а Культ. Спілка Укр. Трудящих — 6 словацьких п'єс у перекладі на укр. мову; ж. «Дукля» систематично містить переклади з сучасної словацької літератури. Однак, жадне з цих вид. не доходить на Україну, тому далі видання перекладів було припинене. 1964 у Києві видано антологію «Словацька поезія» з зразками поетичних творів 51 словацького автора у перекладах М. Рильського, Г. Кучера, Б. Тена, А. Малишка, В. Житника, В. Лучука, І. Драча, Д. Павличка, І. Світличного, В. Симоненка та ін.

Попри поглиблення словацько-укр. культ. взаємин, словаки ведуть систематичну словакізацію укр. Пряшівщини — політ., культ. (ліквідація укр. шкіл) чи рел. (1968 призначено адміністратором Пряшівської епархії словака). Нац. ненависть до українців виявилася гол. за Дубчека (1968—69), коли серед словаків лунав заклик, щоб усіх українців Пряшівщини вивезти до УССР. Див. ще *Пряшівщина*.

Укр.-словацька боротьба триває і в діяспорі, гол. у ЗДА; спроба словакізації виходнів з Пряшівщини під гаслом, що на Пряшівщині більше українців нема і всі гр.-католики є словаками. Для небагатьох закарп. гр.-кат. громад у Канаді Рим призначив єп.-адміністратором словака.

Поза межами Пряшівщини невеликі укр. колонії існують в кількох містах С., гол. у *Кошицях* (до цього важливого пром. центру іміґрують укр. селяни з Пряшівщини) і Братіславі.

Література: див. *Пряшівщина* і Шевчук С. Сучасні укр.-словацькі літ. зв'язки 1945—60. К. 1963; Мольнар М. Словаки і українці, причинки до словацько-укр. літ. взаємин. Братіслава—Пряшів 1965; Розмова Сторіч. Збірна праця за ред. І. Мацинського. Братіслава-Пряшів 1965; Жовтень і укр. культура. Зб. Культ. Спілки Укр. Трудящих. Пряшів 1968; Пажур С. Антифашистський рух на Сх. Словаччині. Пряшів. 1975; Гапак С. Образотворче мистецтво українців Чехо-Словаччини. Пряшів 1975; ст. в журн. *Дружно вперед* і *Дукля*. *Р. М.*

Словечансько-Овруцький кряж, див. *Овруцький кряж*.

Словечна, Славечна, р. на Поліссі, права притока Прип'яті; довж. 138 км, сточище — 2 670 км². Перев. шир. долини до 2,5 км, річища 4 — 15 м. У пониззі використовується для лісосплаву.

Словництво (також лексикографія), словникарське кодифікування лексики якоїсь мови в цілому, зокрема її літ. різновиду (також лексики окремих авторів), чи в частинах обл. (діялектні словники), чи ділянкових (термінологічні словники), в діяхронному перекрої (іст. словники з простеженням розвитку форм і значень включених слів), з розглядом походження слів (етимологічні словники з розкриттям найдавнішої форми й значення та споріднености з їх лексемами в ін. мовах), з поданням сучасної правописно-наголосової норми слів (правописні й ортоепічні словники), їх уживання у стійких словосполученнях і фразеологізмах (фразеологічні словники) і стилістичного цінування (стилістичні словники); значення слів можуть подаватися тією самою мовою (тлумачні й енциклопедичні словники) або якимись ін. мовами (перекладні, двой кількамовні з поданням еквівалентів з ін. мов).

Початки С. на Україні сягають 16 в.: укладання рукописних «альфавитів» і «азбуковників» (на лад середньовічних латинських маммотректів), себто тлумачень біблізмів, грецизмів і незрозумілих церковнослов'янізмів з Біблії й церк.-рел. літератури; з них виникли перші друковані словники «Лексис...» Л. *Зизанія* (1596) і «Лексикон славенороссский...» П. *Беринди* (1627, 1653). Укр. мову тлумачень замінила у 18 в. поль.

мова («Лексиконъ сирѣчъ словесникъ славенскій...», Супрасль 1722; передруки в Почаєві, 1751, 1756, 1804, рукописні переробки Зарудницького, 1745, 1747; «Приручный словарь славено-польскій...» *Й. Левицького*, 1830). Укр. глоси попали і в чужі поліглотні рукописи (оксфордський «Гептаглот», поч. 17 в.); у Росії склали тоді ж рукописний словничок (виданий І. *Огієнком*, 1951). З запровадженням навчання латинської мови в Києво-Могилянській Колеґії з'явилися спроби *Єпифанія* Славинецького й Арсенія Корецького-*Сатановського* скласти латинсько-ц.-слов. і слов.-латинський словник на базі поль.-латинського словника Ґ. Кнапського й поль. частини поліглотного словника А. Калепіно та рукописного латинсько-слов. словника з 1724 І. *Максимовича*. У Москві Єпифаній Славинецький склав для потреб школи на підставі гр.-латинського словника І. Мосхопула (1552 і 1663) рукописний гр.-слов.-латинський словник, що ліг в основу надрукованого Ф. *Полікарповим-Орловим* «Лексикона треязычного....» (1704). Нові словникарські праці почалися додаваними до ін. текстів укр.-рос. диференційними словничками менше зрозумілих виразів (при «Енеїді» І. Котляревського, «Граматиці...» О. Павловського, при етногр. та іст. матеріялах тощо), як також такими ж самостійними рукописними (О. Павловського. А. *Метлинського*, П. *Білецького-Носенка* на 20 000 слів 1830—40-их рр. й ін.) і друкованими (І. Войцеховського, 1823). Від 1850-их рр. почали появлятися друком укр.-рос. словники чи їх частини: О. *Афанасьєва-Чужбинського* (1855), К. *Шейковського* (1861, 1884), М. *Закревського* (1861), Ф. *Піскунова* (1873, 1882), *В. Дубровського* (1909), як і рос.-укр.: М. *Левченка* (1874), Є. *Тимченка* (1897—99) і найбільший М. *Комарова* — М. Уманця й А. Спілки (1893—98). У Галичині й на Буковині складено для потреб школи словники укр.-нім.: Є. *Желехoвського* й С. *Недільського* (1886—89), О. *Поповича* (1904), В. *Калиновича* (1931) й ін.; нім.-укр.: О. *Партицького* (1867), О. *Поповича* (1911), В. *Кміцикевича* (1912, на нього взорувався й І. *Шаровольський*, 1929), Я. Яреми (1941); укр.-латинський і латинсько-укр. Ю. *Кобилянського* (1907, 1912), гр.-укр. І. *Огоновського* (1900) й укр.-поль.: Й. Танчаковського (1910), І. *Свєнціцького* (1922), Є. *Грицака* й К. *Кисілевського* (1931), а на Закарпатті укр.- угор. та угор.-укр.: О. *Митрака* (1881), Л. *Чопея* (1883), Е. Бокшая й ін. (1928). у Вінніпезі укр.-англ. і англ.-укр. словничок Я. Крета (1912). Найважливіша й найкраще впорядкована зб. укр. літ. і нар. лексичного матеріялу, що відограла вирішальну ролю в стабілізації лексики укр. літ. мови і досі не втратила свого значення, — чотиритомовий словник Б. Грінченка (див ЕУ 2, стор. 440—41). Дещо пізніше почалася праця, зокрема в НТШ, й над термінологічними словниками: правничо-адміністративні нім.-укр. І. *Головацького й* ін. (1851), К. *Левицького* (1893, 1920), І. Зацерковного (1902), природничі й мед.: І. Гавришкевича (1852), І. *Верхратського* (1864—79, 1908), В. *Левицького* (1896 фіз., 1902 матем., 1905 хем.), С. *Рудницького* (1908—13 — геогр.), Є. *Лукасевича* (1927 — анатомічний), М. *Мельника* (1922) й у Кракові С. *Маковецького* (1936 — ботан.), та муз. З. *Лиська* (1933). Словникарську працю продовжувано по першій світовій війні в Чехо-Словаччині: чес.-укр. Н. Коваленко-Королевої (1920), Щербини (1925); термінологічні: матем. М. Чайковського (1924), мед. М. *Галина* (1926), рос.-укр. с.-г. та нім.-укр. лісотехн. (1927—31) Є. Чикаленка в Подєбрадах; у Берліні словники: нім.-укр. та укр.-нім. військ. (1938) і літунський (1939) І. *Ільницького-Занковича*, нім.-укр. Г. *Наконечної* (1938), укр.-нім. З. *Кузелі й Я. Рудницького* (1938); в Римі укр.-італ. словник Є. Онацького (1941). По другій світовій війні укр. еміґрація видала словники: англ.-укр. і укр.-англ. І. *Верб'яного* й В. *Лева* (1947—48), укр.-англ. Я. Крета і К. *Андрусишина* (1955), морський В. Степанковського (1953) й хем. А. Вільшенка (1962).

У центр. і сх. Україні з постанням укр. державности словникарські зусилля зосередилися на складанні рос.-укр. практичних словників (вони виходили й на провінції, охоплюючи зокрема ділову лексику) та опрацьовуванні наук. термінології (див. *Термінологія*). Таку працю вели у 1918—30 різні термінологічні комісії й їх секції, спершу *Укр. Наук. Т-ва* в Києві, згодом об'єднані в *Ін-т Укр. Наук. Мови* при ВУАН, склавши 20 тт. (із запляновaних 34) укр.-рос. (також з нім. та франц. чи латинськими відповідниками) словників у серії «Матеріяли до укр. термінології та номенклятури» з різних ділянок матем.- техн.-природничих і суспільних наук. У 1931—33 цю працю продовжував Н.-д. Ін-т Мовознавства АН УРСР, видавши 5 термінологічних словників: гірничий П. Василенка й І. Шелудька (1931), астрономічний Ф. Калиновича й Г. Холодного (1931), транспортний В. Фаворського (1932), фіз. (1932), ботан. В. Вовчанецького й Я. Лепченка (1932); 4 «практичні»: рос.-укр. мед. В. Крамаревського й ін. (1931), сіль.-госп. П. *Сабалдиря* (1931), виробничий І. Шелудька (1931), біол. С. Паночіні (1931). Поза тим появилося бл. 50 рос.-укр. мед., правничих, військ. та

ін. спеціяльних словників. З початком у 1933 цькувальної кампанії проти дотогочасних термінологічних праць, як «буржуазно-націоналістичного шкідництва», видано у 1934—36 5 термінологічних бюлетенів (мед., матем., ботан., фіз. та виробничий) з зрусифікованою наук. термінологією, яку в дальшому пропаґували 10 рос.-укр. шкільних термінологічних словників (1933—35), і заг. рос.-укр. словники С. *Василевського* й ін. (1937), М. *Калиновича* (1948) й ін. Та сама русифікаційна настанова притаманна й 22 випущеним у 1959—75 з доручення створеної 1957 р. Словникової Комісії АН УРСР під головуванням Й. Штокала рос.-укр. термінологічним словникам: геол. С. Головащука й І. Соколовського (1959), гірничий О. Ковшулі й ін. (1959), хем. Є. Некряча й ін. (1959), гідротехн. Г. Шевця й ін. (1960), матем. Ф. Гудименка й ін. (1960), електрорадіотехн. Ю. Величка й ін. (1961), машинознавства й заг. машинобудування В. Хільчевського й В. Шашлова (1959), фіз. В. Гейченка й ін. (1959), мед. Г. Казьєра й ін. (1960), техн. М. Матійка й ін. (1961), теплотехн. й газотехн. І. Шелудька й ін. (1962), ботан. Д. Афанасьєва й ін. (1962), сіль.-госп. А. Білоштана й ін. (1963), фізіологічний Б. Єсипенка й ін. (1963). ветер. Я. Яреми й ін. (1964), зварювальний А. Потап'євського (1964), соц.-екон. С. Воробйова й Т. Молодіда (1966), метал. В. Чехранова й В. Мелешка (1970), анатомічний М. Нетлюха (1972), мінералогічний Є. Лазаренка і О. Винар (1975), мед. М. Кніповича й ін. (1948).

Серед кількох десятків укладених після 1917 р. двомовних словників важливіші укр.-рос. склали Д. *Яворницький* (1920, літери А—К) та О. *Ізюмов* (1930); рос.-укр.: С. *Іваницький* з Ф. Шумлянським (1918), П. й П. Терпило (1918), Г. *Сабалдир* (1926) та ін. За плян доповнити словник Б. Грінченка свіжим літ.-мовним укр. матеріялом (згідно з рішенням ред. «КСт.» укр. матеріял там закінчився на авторах з-перед 1870) взялися С. *Єфремов*, А. *Ніковський* та ін.; у 1925—28 перевидано частину на літери А—Н, але задуму не докінчено через арешт редакторів. Виготовлюваний Комісією для складання словника живої укр. мови рос.-укр. словник за ред. А. *Кримського*, С. Єфремова й ін. теж не був докінчений (у 1924—33 надруковано літери А—П) у зв'язку з репресіями й русифікаційним курсом; у виданій частині, особливо на літери З—П цей словник належить до найкращих здобутків укр. лексикографії; не був завершений зросійщений рос.-укр. словник за ред. А. *Хвилі* (т. 1, А—Ж, 1937). Офіц.-нормативний характер (з виключенням «архаїзмів», «діялектизмів» і «вигаданих слів») мають укр.-рос. словник в 6 тт. (на 100 000 слів, 1953—63) за ред. І. *Кириченка* й ін., скорочена його ж версія за ред. В. *Ільїна* (1964), рос.-укр. словник у 3 тт. за ред. С. Головащука та ін. (1968), тлумачний «Словник укр. мови» в 11 тт. за ред. П. *Горецького*, А. Бурячка й ін. (1970—75 6 тт.: А—П).

Низку правописних і ортоепічних словників складено зокрема після 1917: К. *Кисілевський* (1934), Г. *Голоскевич* (1914 і 1930, передруки Нью-Йорк 1952 і 1962), О. *Ізюмов* (1931, 60 000 слів, перередаґований О. *Панейком* (1941), Г. Сабалдир (1930, 25 000 слів), Д. Леві з Г. *Левченком* і Л. *Рак* (1936), П. Горецький з І. Кириченком (1947), І. Кириченко (для школи на 22 000 слів, у 1948—65 — 10 вид.; на 50 000 слів 1955 і 1961), М. Стефанцев (для початкової школи 1958—61 4 вид.), С. Головащук й ін. (на 114 000 слів, 1975), М. Погрібний («Словник наголосів укр. мови», 1959, 1964, 50 000 слів), І. Вихованець й ін. («Укр. літ. вимова і наголос», 1973, 50 000 слів.

Фразеологічні словники складали: В. *Підмогильний* та ін. («Фразеологія ділової мови», 1926 і 1927), В. Коптілов («1 000 крилатих виразів укр. мови», 1964; 1974 спільно з А. Коваль), Н. Батюк («Фразеологічний словник», 1966). Г. Удовиченко «Словник укр. ідіом», 1968, бл. 2 200), І. *Вирган* з М. *Пилинською* («Рос.-укр. фразеологічний словник», у ж. «Прапор», 1959—71) та І. Олійник з М. Сидоренком («Укр.-рос. і рос.-укр. фразеологічний словник», 1971); стилістичний — І. *Огієнко* «Укр. стилістичний словник» (1924); синонімічні: А. Багмет («Матеріали до синонімічного словника укр. мови» у ж. «Вітчизна», 1959—62, перерваний) та П. Деркач (1960), див. *Синоніми*.

Словники й словопоказники мови окремих авторів складали: Т. Шевченка — Нестор Літописець, псевд. Н. Малечі (1916, 7 000 слів до «Поезій»), І. Огієнко (1961, бл. 2 600), В. *Ващенко* з П. Петровою (1951, бл. 7 000), він же з ін. («Словник мови Шевченка», 2 тт. 1964, 10 116 слів); до «Енеїди» І. Котляревського — В. Ващенко й ін. (1955, показник 7 000 слів); з деяких драматичних творів Л. Українки — М. Бойко (1961), оп. А. Тесленка — А. Сизько (1970).

Інверсійний словник укр. мови склали: В. Ніньовський («Укр. зворотний словник», Мюнхен—Едмонтон 1969, бл. 60 000 слів на підставі словників Б. Грінченка, Г. Голоскевича, І. *Бойкова* й М. Погрібного) та С. Бевзенко й ін. (971, 1 випуск, бл. 15 000 слів, розрахований у цілому на 120 000, на підставі 6-томового «Укр.-рос. словника»).

Брак заг. говіркового словника лише незадовільно надолужують опубліковані диференційні словники окремих говірок: поліських — П. *Лисенка* (1961, 1974), Ф. Климчука (1968), М. Никончука (1968), О. *Горбача* (1973); сумських — І. Приймака (1957), С. Дорошенко (1961); полтавських — М. Кривчанської (1954), В. Матвєєвої (1960), В. Ващенка (1960); наддніпрянських — Н. Тарасенка (1961), В. Шадури (1961); черкаських — П. Лисенка (1955), Л. Паламарчука (1958), В. Сича (1959); зах. степ. — В. Карпової (1951), Й. Дзендзелівського (1955), А. *Москаленка* (1958), А. Берлізова (1959), І. Колісника (1961), О. Горбача (1967); волинських — О. Горбача (1973); подільських — О. *Мельничука* (1952); наддністрянських — Я. *Янува* (1926), Г. Шила (1957), Д. Бандрівського (1961), О. Горбача (1965); надсянських — І. *Верхратського* (1900), М. *Пшеп'юрської-Овчаренко* (1938); лемківських — І. Верхратського (1902), О. Горбача (1973); сер.-закарп. — І. Верхратського (1899), Й. Дзендзелівського (1955); покутських — Ю. Карпенка (1958), В. Прокопенка (1961); арґотичних і сленґових — О. Горбача (1963—65, див. *Арґо*); багаті зб. Я. Янува (гуцульські), І. *Панькевича* й М. Грицака (закарп.) та М. Онишкевича (бойківські) досі не опубліковані.

За браком іст. словника для київ. доби і досі актуальні «Материалы для словаря древнерусского языка» І. *Срезневського* (1893—1912, 1956, 1958), для сер. доби не закінчений через арешт автора Є. *Тимченка* «Іст. словник укр. язика» (2 тт., А—Ж, 1930—32); розпочаті після 1945 праці над словником актової мови 14—15 в., за ред. Л. Гумецької, затрималися в друку (надруковано лише «Пробний зошит» 1964, за ред. Генсьорського й ін.). Етимологічний словник склав Я. *Рудницький* по-англ. (1962—76, А—Є). Етимологічні й енциклопедичні тлумачення здебільша включені в словники іншомовних слів: В. *Доманицького* (1906, 1 500 слів), З. *Кузелі* й М. Чайковського (1910, 12 000 слів), З. Пиптенка (1918), І. Бойка й ін. (1932, 1955), Р. Бориса й С. Скорбута (1937), А. Орла (3 тт., 1963—66), О. *Мельничука* (1974, 24 000 слів), як і переклади рос. словника І. Льохіна й Ф. Петрова (1951, 1955, 20 000 слів).

Вийшла низка спеціяльних енциклопедично-тлумачних словників: муз. С. Павлюченка (1965), Ю. Юрцевича (1971); лінґвістичні Є. *Кротевича* й Н. Родзевич (1957); літературознавчих термінів В. Лесина й О. Пулинця (1961, 1965, 1971), а в І. Франка: С. Пінчука й Є. Регушевського (1966), журналістично-друкарський Д. Григораша («Журналістика у термінах і виразах» 1974); філос. (переклад рос. М. Розенталя й П. Юдіна, 1952; за ред. В. Шинкарука, 1973), формальної логіки (укр.-рос. і рос.-укр.) Д. Кирика (1963); політ. Я. Білика (1925); нумізматичний В. Зварича (1972), матем. А. Бугая (1964), геол. В. Вишилкова (1962). Появилися енциклопедичні словники: «Укр. Заг. Енциклопедія» за ред. І. *Раковського* (3 тт. Л. 1930—35), «Колгоспна Виробнича Енциклопедія» за ред. М. Співака (1950, 1956), «Енциклопедія Українознавства», словникова частина за ред. В. *Кубійовича* (досі 7 тт. з 1955, Париж—Нью-Йорк), «Укр. Радянська Енциклопедія» (17 тт. 1956—65) і «Укр. Енциклопедичний Словник» (3 тт. 1966—68) — обидві за ред. М. *Бажана;* «Радянська Енциклопедія Історії України» (відповідальний ред. А. *Скаба;* 4 тт. 1969—72), «Енциклопедія Нар. Госп-ва УРСР» (відповідальний ред. С. Ямпольський; 4 тт. 1969—72), «Укр. С.-Г. Енциклопедія» (відповідальний ред. В. Пересипкін; 3 тт. 1970—72), «Енциклопедія Кібернетики» (відповідальний ред. В. Глушков; 2 тт. 1973).

Двомовні словники, складені за відповідними рос. зразками: нім.-укр. І. Шаровольського (1948), В. Лещинської й ін. (1959); фразеологічний Л. Осовецької й ін. (1964), франц.-укр. О. Андрієвської й Л. Яворовської (1955); укр.-франц. тих самих авторів (1963), англ.-укр. М. *Подвезька* (1955), шкільний (1952), укр.-англ. його ж (1952) та фразеологічний К. Баранцева (1969). Ін. двомовні словники: в Ужгороді — укр.-угор. Л. Катона (1963) та угор.-укр. О. Рот й ін. (1961), у Братіславі укр.-словацький І. Попель з М. Бучинською (1960), у Букарешті рум.-укр. (1963) та укр.-рум. (1964) Ю. Кокотайла у співр. з ін., у Варшаві укр.-поль. (1957) С. Грабеця з П. Зволінським, у Львові поль.-укр. Л. Гумецької й ін. (3 тт., 1958—60).

З ономастичних словників заслуговують на увагу: «Словарь древнерусских личных собственных имен» М. Тупікова (1903), «Staroruskie imiennictwo osobowe» Т. Скуліни (з 1973), «Укр.-рос. і рос.-укр. словник власних імен людей» С. *Левченка* й ін. (1954, 1961, 1967), «Довідник укр. прізвищ» Ю. Редька (1969), Словник укр. псевд. і криптонімів 16—20 ст.» О. Дея (1969); географії й топоніміки: «Каталог річок України» Г. Шевця й ін. (1957), «Укр.-рос. словник геогр. назв УРСР» В. Нежнипапи (1964).

Література: Григорович О. Список словників 1918—33. Торонто 1957; Москаленко А. Нарис історії укр. лексикографії. К. 1961; Горецький П. Історія укр. лексикографії. К. 1963; Див. ще ЕУ 1, стор. 1 324—27, *Термінологія, Фразеологія, Українистика, Славістика на Україні.* *О. Горбач*

«Слово», ораторський жанр церк.-рел. й повчального змісту в Київ. Русі (*«Слово о законі і благодаті»* митр. *Іларіона* з першої пол. 11 в.; вісім «Слів» *Кирила Турівського* з другої пол. 12 в. та ін.), а також церк.-ораторська проза 17. в. (напр., великий зб. церк. проповідей Л. *Барановича* «Труби словес проповідних», 1674). У Київ. Русі «С.» мало значення також поетичного сказання — поетичної повісти; найвизначніший зразок: *«Слово о Полку Ігореві»* (12 в.).

У значенні сказання «С.» вживається і в сучасній поезії («Слово про рідну матір» М. Рильського). Іноді «С.» вживається в значенні урочистого виступу з приводу якоїсь важливої події чи нагоди.

«Слово», гром.-політ. і літ. газ., орган москвофілів, виходило у Львові 1861—87 (до 1872 двічі, згодом тричі на тиждень), з численними додатками (*«Галичанинъ»*, *«Письмо до Громады»* й ін.), друкувалося «язичієм»; ред. Б. *Дідицький,* з 1871 В. *Площанський.* Спочатку «С.» (воно тоді появлялося за матеріяльною допомогою М. *Качковського* і митр. Г. *Яхимовича)* друкувалося мовою, зближеною до нар., і містило твори укр. письм., але незабаром перейшло на позиції москвофільства, ворожі до укр. руху, і виявляло чимраз більше симпатій до Росії, друкувало твори рос. письменників; з 1876 було субвенціоноване рос. урядом. Відплив передплатників і часті конфіскації газ. призвели до закриття «С.». В «С.» друкувалися праці (гол. іст.) А. Петрушевича, Я. Головацького, А. Добрянського, спогади Б. Дідицького. Багатий інформаційний матеріял у «С.» становить цінне джерело для вивчення історії Галичини другої пол. 19 в., зокрема москвофільського руху.

«Слово», тижневик, орган УСДРП, виходило у Києві з 11. 5. 1907 до 1909 (105 чч.). «С.» редаґувала колеґія: М. *Порш*, В. *Садовський,* С. *Петлюра,* Я. *Міхура;* фірмувала О. Королева, з осени 1907 — С. Петлюра. Спершу «С.» дбало насамперед за політ. і соц. виховання укр. робітників і селян, поступово почало приділяти більше уваги укр. нац. життю. Наклад «С.» бл. 1 000 примірників. Активні співр.: А. Жук, Г. Коваленко, Д. Донцов, А. Ільченко; письм.: С. Черкасенко, Г. Чупринка, Дніпрова Чайка, П. Тенянко та ін.

«Слово», орган УСДРП, перше ч. появилося 25. 10. 1915 у Харкові, у в-ві «Дзвін»; ред. В. *Винниченко* та Ю. *Тищенко;* співр. С. Петлюра, В. Садовський. Друге ч. конфісковано й вид. припинено.

«Слово», тижневик, орган Харківського комітету Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії, виходив у Харкові 1918 як продовження *«Робітника»;* ред. О. Бойко.

«Слово», щоденник, виходив у Кам'янці Подільському 1920; ред. Котляренко, співр. П. *Богацький* і Н. *Григоріїв.*

«Слово», приватне вид. т-во (на паях) у Києві 1922—26. Об'єднувало письм., кооператорів і робітників київ. друкарень; чл. правління: Г. *Голоскевич,* П. *Филипович* і С. Титаренко. «С.» видавало перев. твори неокласиків; важливіші вид.: М. Рильського («Синя далечінь», «Крізь бурю й сніг»), Г. Косинки («На золотих богів»), Т. Осьмачки («Круча»), П. Филиповича («Земля і вітер», «Простір»), М. Зерова («Камена», «Нове укр. письменство», «До джерел»), М. Драй-Хмари («Проростень»), А. Міцкевіча («Пан Тадеуш» у перекладі М. Рильського) та ін. Вид. «С.» відзначалися дбайливим мист. оформленням.

«Слово», слов'янознавчий піврічник *Гр.-Кат. Богословської Академії* у Львові (1936—39) за ред. К. *Чеховича;* містив серед ін. матеріяли з історії й діялектів укр. мови (К. Чеховича, Є. Грицака й ін.). Вийшло 6 чч.

«Слово», тижневик, одна з перших укр. газ. після другої світової війни, виходила в Реґенсбурзі 1945—46; ред. С. *Довгаль.*

«Слово», двомісячник, орган Укр. Незалежної Реформованої Церкви в Канаді, виходить у Торонто з 1950; засноване пасторами П. *Кратом* і С. Бодруґом.

«Слово Боже», популярний рел. місячник, виходив у Львові 1879—81 як додаток до газ. *«Наука»;* видавець І. *Наумович,* ред. О. Щербань.

«Слово Доброго Паотиря», в-во оо. Василіян у ЗДА, видавало в 1950—62 у Нью-Йорку тієї ж назви місячні, з 1953 — двомісячні серії популярних рел.-осв. книжечок; ред. оо. В. Ґавліч (1950—51), С. Сабол (1951—53), М. Ваврик (1953—54). В. Ваврик (1954—61), М. Соловій (1962).

Словозміна (також флексія), системне творення різних форм того самого слова відповідно до його синтаксичних пов'язань з ін. словами в *реченні* й *словосполученні* без зміни його лексичного значення за допомогою: 1) закінченневих змінних морфем-*афіксів* і постфіксів (стол-*а, -и, -ів;* стой-*у, -іш, -а-ти-му; ми-ти-ся);* 2) зміни основи слова т. зв. внутр. флексією (стіл: стол-а; стій: стой-у), див. *Чергування звуків;* 3) зміни *наголосу* слова (рук-*и́:* ру́к-и), у деяких випадках у тій самій функції, що і суфікс (за-си́п-а-ти: за-сип-а́-ти=за-си́п-ува-ти); 4) зміни суфікса (ґарн-ий: гарн-*іш*-ий) чи й префікса (*най*-гарніший; пис-а-ти: *на*-пис-а-ти), себто тут типового засобу *словотвору;* 5) сполучення *флексійної* форми слова з *прийменником (на стол-і, на стол-ах)* чи з деякими

ін. словами, що тоді виконують службову функцію формотворної морфеми (читати: *буду* читати; гарн-ий: *більш* гарний, т. зв. аналітичні форми). С. застосовується при відмінюванні *іменника, прикметника, займенника* й *числівника* за *відмінами*, а в них *відмінками, числами* й (у прикметникових словах) родами та *дієслова* за відмінами, способами, часами, *особами*, числами, родами (в минулому часі й умовному способі), *видами* й станами, включаючи т. зв. невідмінні форми — *інфінітив* і *дієприслівник*. Фонетичні й граматичні процеси поглиблюють або зносять різниці між окремими формами С. (пор. поширення внутр. флексії в нових закритих складах); протиставлення окремих граматичних категорій можуть невтралізуватися (пор. число при іменниках із значенням ґатунку: Собак*а* має — Собак*и* мають розвинений нюх), при дієсловах (Пил*и* – Пил*ося* горілку), час (Утоми*вся* вороненький, іде, спотикн*еться*), спосіб (Пі*ди*, принес*и* води — А ти піш*ов* би й прин*іс би* води; Пі*ти*, принести води!), стаючи ознаками стилю. Впродовж іст. доби окремі категорії зазнали ґрунтовних змін: заникли форми двоїни й розрізнювання родів у множині, зменшилося число відмінкових аломорф (закінчень), безприйменниковий місц. (однини) був замінений прийменниковим, заникла іменна відміна прикметника й енклітичні форми особових займенників, наступило далекосяжне вирівняння м'якого типу відмін до твердого, заникла система минулих часів (аористу, імперфекту, що змінилися формами первісного перфекту, який втратив допоміжне дієслово) як і форми *супіну* та активних дієприкметників. Зате розвинулися: категорія живих істот та осіб (бачу вояка, вояків, коня, коней, корів, але: бачу стіл, столи) і поодиноких предметів у чоловічому роді іменників (бере ножа — ніж, але: бере пісок) та система видів (робити: з-робити, робив — зробив, — недоконаного й доконаного, що почасти замінила систему часів) і релятивно-часових дієприслівників з видовим розрізненням (пишучи, діялектне писавши — при одночасности дії з присудком гол. речення, написавши — на ознаку попередньої дії), нова синтетична (флексійна) форма майбутнього часу (пис-а-ти-му, -меш) як і нова форма способів наказового (вір, -мо, -те) та умовного (я писав би, ми писали б). С. сучасної укр. мови досліджували Д. Гринчишин, І. Кучеренко, М. Леонова, А. Матвієнко, І. Матвіяс, В. Русанівський, Е. Сасинович, Ю. *Шевельов* й ін., а в діяхронному перекрої: С. Бевзенко («Іст. морфологія укр. мови, нариси із словозміни та словотвору», 1961), С. Самійленко («Нариси з іст. морфології укр. мови», 1—2, 1964—70), В. Русанівський («Значення і взаємозв'язок граматичних категорій виду і часу в укр. мові 16—17 ст.», 1959), І. Керницький («Система словозміни в укр. мові, на матеріялах пам'яток 16 ст.», 1967). І. *Огієнко*, П. *Ковалів*, М. *Жовтобрюх*, В. *Дем'янчук*, Л. *Булаховський*, А. Геньсорський, Г. *Ільїнський*, Л. Самійленко, В. *Сімович*, І. Слинько, М. *Сулима*, С. *Смаль-Стоцький*, М. *Равлюк*, І. *Шаровольський*, В. Ярошенко та ін. Див. ще зб. «Укр. діялектна морфологія», 1969. *О. Горбач*

Словозрости, об'єднання двох або більше слів в одну нову лексично-наголосову одиницю, що з формально-граматичного й семантичного погляду стає окремим словом (со́нтрава, пото́йбік, Святве́чір). Продуктивним засобом нар.-мовного іменникового *словотвору* є С. з формою наказового способу дієслів у першій частині (перекоти́поле, попсу́ймайстер, скачи́борозда 'землемір'), часто із знецінювально-емоційним забарвленням і напівреченневим характером сполуки обох лексем (напр., приший-кобилі-хвіст). Вони виникли із *словоскладень* типу Мстисла́в (первісну основу іменника мьсть, *мьсти- інтерпретовано як наказовий спосіб дієслова мьстити 'мститися').

«Слово Істини», літ.-наук. місячник духової культури й рідної мови, вид. Гр.-Правос. Церкви в Канаді, виходив у Вінніпезі 1947—51 за ред. митр. *Іларіона*.

«Слово Народа», нар.-осв. двотижневик, виходив у Пряшеві 1931—32; ред. І. *Невицька*. Перше періодичне вид. укр. літ. мовою на Пряшівщині.

«Слово на сторожі», орган Т-ва плекання рідної мови, виходить з 1964 у Вінніпезі річними зошитами за ред. Я. *Рудницького*; містить ст. з культури укр. мови (гол. в Канаді й ЗДА) Я. Рудницького, П. *Ковалева*, В. *Чапленка*, Б. Білаша та ін.

«Слово», Об'єднання укр. письменників на еміґрації, засноване 26. 6. 1954 в Нью-Йорку, як продовжувач творчо-орг. та ідейних настанов свого евр. попередника *МУРу*; об'єднує письм. усієї діяспори. До чл. основоположників «С.» належали: В. Барка, І. Багряний, Б. Бойчук, В. Гайдарівський, С. Горлинський, Й. Гірняк, П. Голубенко, Г. Журба, І. Керницький, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, Ю. Лавріненко, В. Лесич, Л. Лиман, Н. Лівицька-Холодна, Є. Маланюк, В. Міяковський, Т. Осьмачка, М. Понеділок, Б. Рубчак, У. Самчук, М. Струтинська, О. Тарнавський, Ю. Тарнавський, Ю. Шерех, М. Шлемкевич. «С.» періодично відбуває заг. з'їзди; досі відбулося 5 (1958 1964, 1968, 1970, 1975). У з'їздах беруть

участь делеґати від крайових письменницьких груп і філій ЗДА, Канади, Англії, Арґентіни, Бразілії, Австралії, Німеччини, Франції. Гол. «С.» від установчих зборів до 1975 був Г. *Костюк*, далі О. Тарнавський. Від 1962, як неперіодичний орган «С.», виходить під цією ж назвою зб. літератури, мистецтва, критики (досі 5 ч.: 1962, 1964, 1968, 1970, 1975). Австралійська філія видає літ. зб. «Нові Обрії» (досі 5; ред. Д. *Нитченко*). Під фірмою «С.» видано кількадесят кн.: романів, оп., поезій, драм, критичних есеїв, документальних зб. і монографій. При «С.» діє заснований 1964 Літ.-допомоговий фонд та 2 комісії: біо-бібліографічної й архівної документації та охорони й публікації спадщини померлих письм. На 1976 «С.» нараховує 186 чл.

Видавнича марка, роботи Я. Гніздовського

«Слово о збуреню пекла», великодня драма 17 в. з Галичини. За джерело драми послужило апокрифічне «Никодимове євангеліє», на матеріялах якого написано чимало евр. середньовічних пасійних містерій. Зміст драми: Христос руйнує пекло і визволяє звідти душі праведників. Дійові особи наділено індивідуальними рисами і суто людськими почуттями. Віршовим складом нагадує подекуди коз. *думи*, а дотепністю живих розмов — нар. сцени у різдвяних драмах.

«Слово о князьях», або «Слово похвальне на перенесення мощів св. *Бориса* і *Гліба*», проповідь невідомого чернігівського єп. кін. 12 в. (можливо 1175), як натяк на ворожнечу між чернігівським кн. Святославом Всеволодовичем і кн. новгород-сіверським Олегом Святославичем. На прикладах кн. Бориса і Гліба та миролюбного кн. чернігівського Давида Ігоревича проповідник доводить потребу мирного співжиття князів, щоб вони не накликали на Русь половців, а піклувалися про добро своєї країни. Талановита пам'ятка літератури 12 в., нагадує «Слово о полку Ігореві»; за своєю формою — типова урочиста промова-проповідь на честь святих.

«Слово про закон і благодать». Слово «О законі ... і о благодаті ... і похвала кагану нашему Владимиру» — визначний твір красномовства Київ. Руси. Написане між 1037—1050, правдоподібно свящ. (пізніше митр.) Іларіоном, це «С.» стверджує самостійність київ. держави і церкви, заперечує повноваження Візантії щодо Києва. «С.» підкреслює протилежність «закону» (давньої іудейської релігії) і «благодаті» (нової - христ.). «Закон» — це холод, морок і рабство, а «благодать» — тепло, осяяність і свобода. Так, колись і «земля наша» була порожня і висохла, аж доки «від краю до краю» не напоїло її євангельське джерело. Хрищення Києва — наслідок божеського піклування про Русь, це вияв, що Русь не є гірша від ін. (Візантії) країн. Центр. частину «С.» становить похвала кн. Володимирові і його предкам, бо не у невідомій країні панують вони, але у Руській, знаній і чутній у всіх чотирьох кінцях світу. Сам Володимир, з потустороннього світу, піклується своєю землею, щоб її оминули «війни і полон, голод і усяка скорбота». Твір закінчується молитвою «від усієї нашої землі», у якій є і прохання, щоб чужинці її не перемогли. Автор «С.» не тільки представник політ. прямувань тогочасної Руси, але й талановитий письм.-промовець, що дав твір стрункої композиції, пишноти стилістичного оформлення та ритмічности вислову. «С.» було призначене для «вибраних» слухачів. Це не перешкодило популярності «С.», що його часто переписували і використовували, напр., у хвалі Володимиру Васильковичу у Волинському літописі. Ним користався у другій пол. 13 в. серб. письм. чернець Доментіян, пишучи про Симеона і Саву Сербських.

Література: Горский А. Памятники духовной литературы ... М. 1844; Müller L. Des Metropoliten Ilarion Lobrede auf Vladimir den heiligen und Glaubensbekentnis. Вісбаден 1962: Розов Н. Синодальный список сочинений Илариона ... у ж. Slavia, ч. 2. Прага 1963.

І. Коровицький

«Слово про Ігорів похід» («Слово о полку Ігореві, Ігоря сина Святославля, внука Ольгова»), героїчна поема кін. 12 в., поетичний твір невідомого автора княжої доби.

Історія твору. Оригінал твору відкрив граф. А. Мусін-Пушкін, відкупивши його в архимандрита Спасо-Ярославського манастиря Йоіля 1791, і видав друком у Петербурзі 1800, при співпраці знавців палеографії М. Малиновського і М. *Бантиша-Каменського*. Сам рукопис і більшість друкованих примірників «С.» згоріли під час моск. пожежі 1812. Брак ориґінального списка викликав уже на поч. 19 в. появу т. зв. скептиків, які вважали «С.» пізнішим фальсифікатом (О. Сенковський, М. Каченовський, І. Давидов, І. Бєліков й ін.). До новіших скептиків належали франц.

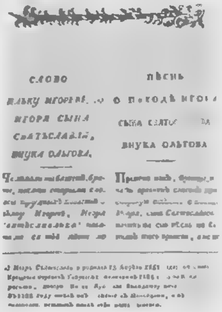

СЛОВО ... ПѢСНЬ

... ИГОРЯ СЫНА ...

... ВНУКА ОЛЬГОВА

Перша стор. тексту, вид. 1800

славісти Л. *Леже* і А. *Мазон*, (який автором «С.» уважав Бантиша-Каменського, пізніше Йоіля), останнім часом А. Зімін у Росії та ін. Переважає думка про безпідставність усіх закидів зфальшування, до цього чимало спричинилися різні знахідки. Ще 1818 К. *Калайдович* знайшов у псковському Апостолі 1307 приписку запозичену з «С.», 1829 Р. Тимковський видав список *«Задонщина»*, що була наслідуванням або, як писав М. Сперанський, пляґіятом «С.».

Вже ранні дослідники відкрили зв'язок «С.» з укр. нар. поезією, особливо М. *Максимович*. У 19 в. над «С.» працювало багато дослідників: з росіян М. Тіхонов, П. Вяземський, В. *Міллер*, О. *Веселовський*, Е. *Барсов;* з українців, крім М. Максимовича, О. *Потебня*, О. *Огоновський*, П. *Житецький*. Широко поставлене дослідження «С.» у 20 в., існує понад 700 поважних праць про «С.» різними мовами, у тому ч. праці укр. дослідників В. *Перетца*, М. *Грунського*, на еміґрації Д. *Чижевського*, О. *Пріцака* й ін. З другої пол. 1930-их рр. наук. вивчення «С.» в УССР припинене й обмежене тільки рос.-мовними дослідженнями в заряді АН СССР.

Через відомі політ. умови перед у дослідах над «С.» вели рос. вчені. Зваживши, що мова, якою написано «С.», в основі староруська літ., поему зараховують до своєї літератури українці, білоруси і росіяни. Проте ніхто з поважних учених не заперечує, що поема постала на Україні і що багато її мовних і поетичних засобів мають яскраво укр. характер. У 1920-их рр. М. *Скрипник* домагався визнати приналежність «С.» лише до укр. літератури.

Іст. основа і зміст поеми. Темою «С.» є невдалий похід новгород-сіверського кн. Ігоря Святославича на половців на весні 1185. Цю іст. подію

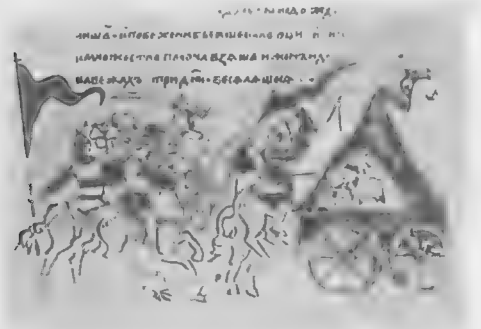

Військо Ігоря Святославича захоплює половецькі вежі (мініятюра з Радзивилівського списка Літопису 15 ст.)

поет відтворив в епічно-ліричному пляні, піднісши як найвищий принцип добо Руської землі і засуджуючи князів за їх незгоди, за ставлення особистого над заг. До іст. оповіді автор додав мотиви снів, плачів, реакцій природи на долю героїв, монологи князів тощо. Автор згадує свого попередника — співця Бояна, який в 11 в. прославляв князів, і зв'язує Бояна, Велесового внука, з давнім дохрист. світом божеств та обіцяє співати в його стилі й об'єднати давню й теперішню славу. Після описів підготовки до походу. триденного бою і поразки Ігоря, автор «С.» з'ясовує причини, які довели до недолі Руську землю. Закінчується поема, після опису втечі Ігоря з полону, прославою спершу «старим князям» — Ігореві і Всеволодові, і потім «молодим», що їх представником був Володимир Ігоревич.

Мова і поетика. Мова, якою написано «С.», це тогочасна літ. мова русичів, подібна до мови літописів, але з помітно більшими впливами нар. Більшість дослідників припускають, що автор «С.» був або киянин або чернігівець, ін. (Орлов. Юґов) доводять, що він мусів бути галичанин («карпаторус»). Є припущення, що копія поеми 16 в., відкрита М. Пушкіном, була вже значно окнижнена переписувачами, які підтягали транскрипцію поеми під панівний тоді болг. правопис. До того ж вона могла бути не з старого списка, а з ін. копій, які й витворили т. зв. «темні місця» поеми. Мовний скарб поеми порівняно невеликий, дещо понад 900 слів. Побіч слів, прикметних тільки укр. мові, в «С.» є архаїзми, збережені в укр. говірках, є також впливи ін. мов.

Особливо багаті епітети «С.», порівняння й метафори, метонімії й ґіперболі. Автор персоніфікує природу, робить її живою істотою, яка або співчуває, або шкодить людині. Досконалість поетичних образів доводить, що, побіч літописів, мусіла існувати й багата нар. і дружинна поезія із складною і високорозвиненою поетикою.

Справа ритміки «С.» — одна з найбільш оспорюваних. Спроби відтворити його ритмічну структуру якимось правильним віршем не мали успіху: теорія сканд. вірша Р. Абіхта (1901), ритм 4/4 Ф. *Корша* (1909), теорія візант.-церк. канонів В. *Бірчака* (1910). теорія «летючих ударів» Є. Сіверса (1926), вплив староєврейського вірша, добачуваний митр. *Іларіоном* (1949). М. Максимович зв'язував ритміку «С.» з' пізнішими думами, П. Житецький підкреслив речитативний характер «С.», за яким кожний вірш-речення, незалежно від кількости складів. творить цілість з своїми власними ударами. Ф. *Колесса* зв'язав ритм «С.» з голосіннями, що стояли й в основі дум. Цей тип вірша має дуже широкий діяпазон вислову. в нього можна було вплі-

тати різні ритми, відповідно до теми, настрою і поетичної традиції. Опис бою кн. Всеволода — зразок дружинної бойової пісні, але її ритміка зовсім покривається з деякими весільними й обжинковими піснями, що є доказом тісного зв'язку дружинної поезії з нар.

Переклади і переспіви «С.» існують багатьма мовами світу, а найбільше укр. і рос. Укр. віршовані і прозові переклади «С.» дали: І. *Вагилевич* (бл. 1836, друкований 1884), Б. *Дідицький* (язичієм, 1849), М. Максимович (1857), С. *Руданський* (1860, друкований 1896), Ю. *Федькович* (1866, 1902), І. *Франко* (1873, 1952), О. Огоновський (1876), П. *Мирний* (1883, 1896), О. *Партицький* (1884), М. *Чернявський* (1894), І. *Стешенко* (1899, 1967), К. Зіньківський (1907, 1967), В. *Щурат* (1907, 1912), М. *Грушевський* (1923), П. Коструба (1928), М. Грунський (1931), М. *Матвіїв-Мельник* (1936), С. Гординський (1936, друга ред. 1950), Н. *Забіла* (1938), В. *Свідзінський* (1938), М. *Рильський* (1939), І. Огієнко (1949), М. *Аркас* (1951), Л. Махновець (1953), О. Коваленко (1954), М. Кравчук (1968). Переклади і переспіви окремих фраґментів «С.», зокрема «Плачу Ярославни», дали М. *Шашкевич* (1833), Т. *Шевченко* (1860), В. *Мова* (Лиманський, 1893), Б. *Лепкий* (1915) і багато ін. укр. поетів.

Перший рос. віршований переклад «С.» дав І. Сєряков (1803), після нього «С.» перекладали: В. *Капніст* (1809), В. *Жуковський* (1817—19), М. Делярю (1839), Л. *Мей* (1850), М. *Гербель* (1854), А *Майков* (1869), Е. Барсов (1887), К. Бальмонт (1929), С. Шервінський (1934), Г. Шторм (1934), І. Новіков (1938), В. Стеллецький (1938), М. Заболоцький (1946), А. Юґов (1950), С. Ботвіннік (1957), М. Риленков (1962). Білор. мовою переклав «С.» Я. *Купала* (1919 прозою, 1921 віршем).

Поль. мовою «С.» перекладали: Ц. Ґодебський (1821), С. Красінський (1856), Б. Лепкий (1899), Ю. Тувім (1927, 1944); чес.: В. Ганка (1821), Ф. Кубка (1946) й ін.; серб.: І. Хаджевич (1842), І. Шанкович й ін.; словінською М. Плетершник (1865); болг. Р. Жинзифов (1863), Л. Стоянов (1954). Перший нім. переклад дав А. Коцебу вже 1800, далі «С.» перекладали: Й. Ріхтер (1803), Ф. *Боденштедт* (1861), Р. М. Рільке (1904), Н. Маєр (1933); англ. перекладали: Л. Вінер (1902), Л. Маґнус (1915), Ч. Кросс (1948), В. М. Набоков (1950), В. Кірконелл і К. *Андрусишин* (1963) й ін.; франц.: Н. Бляншер і Екстейн (1823), Ф. де Берґон (1878), Н. Кульман і М. Беґаґель (1937), А. Ґреґуар (1945); італ.: Д. Чамполі (1911) і Е. Ґатто (1928); есп.: Я. і Р. Майкелі (1949); данською: Т. Лянґе (1888); угор.: С. Рідль (1858) і Г. Стрипський; жид. (гебрейською і їдіш): С. Мендельсон (1875), Д. Гофштейн й І. Фефер (1938). Є переклади «С.» також абхазькою, башкирською, вірменською, грузинською, казахською, карельською, тат., узбецькою й ін. мовами.

Іст. п'єсу на тему «С.» п. н. «О полку Ігоревім» написав Г. *Хоткевич* (1926). Для театральної інсценізації «С.» опрацював Г. *Лужницький*. Сюжети «С.» використані в опері І. Бородіна «Князь Ігор», у композиції М. Лисенка «Плач Ярославни». В образотворчому мистецтві відомі твори на теми «С.» Ю. Нарбута, П. Холодного (старшого), О. Кульчицької, В. Васнецова, В. Фаворського, П. Андрусова, Я. Гніздовського й ін.; у театрі — А. Петрицького, у скульптурі — А. Павлося, Б. Мухина, у вітражі — Л. Молодожанина.

Бібліографія: Дмитриев Л. Слово о полку Игореве. Библиография изданий, переводов и исследований. М.-П. 1938—54; Слово о полку Игореве. Библиография изданий, переводов и исследований. Составила В. Адрианова-Перетц М.—П. 1940; Слово о полку Игореве. Библиографический указатель. Составили О. Давидова, Е. Поплавская. И. Романченко. М. 1940. Укр. письменники. Біо-бібліографічний словник. Т. І. К. 1960; Словарь-справочник Слова о полку Игореве. М.—П. 1965—73.

Видання: Слово о полку Игореве, под редакцией В. Адриановой-Перетц. М.—П. 1950; Слово о плъку Игоревѣ в укр. художніх перекладах і переспівах XIX—XX ст. (до вид. підготував С. Маслов). К. 1953; Слово о полку Ігоревім (вступна ст. М. Гудзія). К. 1955; Слово о полку Игореве. М. 1961, друге вид. 1967.

Література: Максимович М. Песнь о полку Игореве. К. 1837. Огоновський О. Слово о полку Ігореві. Л. 1876; Барсов Е. Слово о полку Игореве как художественный памятник Киевской дружинной Руси. I—II. М. 1887—89; Потебня А. Слово о полку Игореве, текст и примечания, друге вид. X. 1914; Грушевський М. Історія укр. літератури, II—III. Л. 1923; Перетц В. Слово о полку Ігоревім. Пам'ятка феодальної України-Руси XII в. К. 1926; Ржига В. Гармонія мови Слова о полку Ігореві, ж. Україна, 4. К. 1926; Грунський М. Слово о полку Ігоревім. X. 1931; Орлов А. Слово о полку Игореве, (текст і переклад) вид. АН СССР, П. 1938 і 1946; Mazon A. Le Slovo d'Igor. I—VI, Revue des Etudes Slaves XVIII—XIX, XXI. Париж 1938—39 (ч. I—IV окремо 1940), 1944; La Geste du Prince Igor... sous la direction d'Henri Gregoire, de Roman Jakobson et de Marc Szeftel. Нью-Йорк 1948; Лихачев Д. Слово о полку Игореве. М.—П. 1950; Чижевський Д. Історія укр. літератури, УВАН. Нью-Йорк 1956; Махновець Л. Слово о полку Ігореві та його поетичні переклади і переспіви. К. 1957: Дмитриев Л. История первого издания Слова о полку Игореве. М.—П. 1960; Гординський С. Слово о полку Ігореві і укр. нар. поезія. УВАН. Вінніпеґ 1963; Зимин А. Спорные вопросы текстологии Задонщины. Русская литература, ч. 1. М. 1967; Адрианова-Перетц В. Слово о полку Игореве и памятники русской литературы XI—XIII веков. П. 1968; Pritsak O. The Igor's Tale as a Historical Document. Annales of the Ukr. Academy of Arts and Sciences in the U.S. Нью-Йорк 1969—72; Рыбаков Б. «Слово о полку Игореве» и его современники. М. 1971.

С. Гординський

Словоскладення, поєднання в одну наголосово-семантичну одиницю двох або більше слів чи коренів, що творять нове лексичне ціле (дармоїд, всесторо́нній, трику́тник, макітра), при чому перший член С. приймає тоді сполучний голосний (*-о*, *-е*, *-и*, *-і*), а кінцевий член може, маючи дериваційний наросток, різнитися від підставового слова (три-*ку́т*-ник). Синтаксичний зв'язок членів С. — окреслюваного й окреслювального — може бути атрибутивний (чорнокле́н = *чорний* клен), об'єктний (листоно́ша = що носить *листи*) чи обставинний (далекобійний = що б'є, стріляє *далеко*), при чому окреслюваний іменниковий член С. або становить ознаку іншого, не названого іменника (кривоніс = *людина* з кривим носом), або є сам семантичним центром цілости (гучном*о́вець*). В укр. нар. мові С. числово обмежені, в літ. мові часті у давню добу як *церковнослов'янізми* (благослови́ти, богосло́в, всеще́дрий) та під грец.-латинським впливом у добу барокко й клясицизму. Тепер широко стосовані у фаховій наук. термінології та, здебільша емоційно-забарвлені, у публіцистичному стилі.

О. Г.

Словосполучення, група виразів, утворена за нормами мови з двох або більше повнозначних слів, пов'язаних між собою синтаксично, використовувана як лексично-семантичний матеріял номінативної (знакової) функції в реченні й поза ним. За зовн.-синтаксичними стосунками С. поділяються на сурядні (перелікові — безсполучникові та сполучникові єднального, розділового й зіставно-протиставного характеру), що утворюють незамкнені ряди чи пари слів (напр., поле, і гай, і гори) і на підрядні С. У підрядних С. одне слово завжди надрядне (панівне, підпорядкувальне, означуване), інші — залежні, означувальні (напр., висока *хата*, *хати* села, *писати* листа). За надрядним словом С. поділяються на субстантивні — безприйменникові (ріг хати) й прийменникові, адьєктивні (високий ростом), прономінальні (ми всі), нумеральні (п'ять вершників), адвербіяльні (дуже гарно) й вербальні (читати книжку), при чому кожне з них має по 6 комбінаційних різновидів (напр., субстантивно-нумеральне С.: три *яблука*). Найчастішими є субстантивні (субстантивно-субстантивні й субстантивно-адьєктивні: ріг хати, висока хата) й вербальні С. Серед підрядних С., крім заг.-реченнєвих способів підрядно-синтаксичних зв'язків (узгодження — повне й неповне, напр., місто Суботове; керування — безпосереднє без прийменника й посереднє з прийменником, напр., рівний станом, рівний щодо стану; прилягання, напр., читати уважно), дехто відрізняє ще зв'язок підрядно-сполучникового підпорядкування (напр., радіє, аж скаче). За внутр.-синтаксичними стосунками С. поділяються на атрибутивні (рік жінки, третій рік), предикативні (учень читає) з предикативно-атрибутивними (хата гарна, — що від атрибутивних різняться словоладом — з прикметником нормально у постпозиції), апозиційні (місто Київ), об'єктні (читати книжку) й обставинні: просторові (дім над кручею), часові (нечуваний досі) та причинові (паленіти від сорому). З уваги на наявні в дієслові категорії модальности, часу, особи й числа, а також з уваги на словолад (все це, разом з комунікативною інтонацією, характеристичне для речення, а не для С.), дехто вважає предикативні й предикативно-атрибутивні С. сполученнями слів, а не С. (подібно й нумерально-субстантивні С. з числівниками 2—4, — за неслушною аналогією до рос. мови). За числом членів С. поділяються на прості (двочленні, напр., день і ніч) й складні (три- й багаточленні, напр., висока, почорніла від старости кам'яниця на розі вулиці). За лексико-семантичною структурою С поділяються на вільні (лан пшениці) й лексикалізовані, фразеологічно більш чи менш зв'язані (дуля під ніс), або нерозкладні *фразеологізми* (точити ляси), що їх уже власне не зачислюють до С. С. досліджували Є. Родзевич («Словосочетания как строительный материал предложения», 1956), Г. Удовиченко («Словосполучення в сучасній укр. літ. мові», 1968), О. *Мельничук* («Сучасна укр. літ. мова. Синтаксис: Словосполучення», 1972) й ін.

О. Горбач

Словотвір (також деривація), разом з *словозміною* частина *граматики* (див. *Морфологія*), наука про будову слова й утворення від наявних у мові слів нових слів, з новим лексичним значенням: 1) *афіксами (приростком:* гомін — відгомін; *наростком:* ліс — ліс-ов-ий), 2) *словоскладанням* (гол-о-дранець) й *словозростами* (велик-день), 3) *абревіятурою* (сіль-рада, кол-госп, УНР — уенер). Дехто зараховує сюди ще й *субстантивацію* (полонений-бранець) та *адвербіялізацію* (восени) і *прономіналізацію* як морфологічно-синтаксичні засоби С. з переходом слова до ін. *частини мови*. Нескладене слово може включати такі морфеми (пере-пис-ува-ти; за-город-н-ій): кореневу (-пис-, -город-), звич. як носія заг. лексичного значення, приросткову (пере-, при-) й наросткову (-ува-, -н-), що конкретизують значення слова і разом з кореневою морфемою складають основу слова, — і флексійну, закінченневу морфему -ти, -ий (подекуди й постфікс, напр., -ся), як носія граматичного значення слова, що визначає сто-

сунки слова до ін. у *реченні* чи *словосполученні*. Кількаскладне слово має дві або більше кореневих морфем (водо-гін, високо-думний, благо-словити, див. *Словоскладення, Словозрости*). Коренева морфема може виступати в кількох варіянтах (*бр*-а-ти, *бер*-у, з-*бир*-а-ти, з-*бор*-и, з-*бір*), що є наслідком давніх словотвірних і фонетичних процесів (див. *Чергування звуків*). Наростки широко вживаються у С. *іменників* та *прикметників*, менше *дієслів*. За функцією вони поділяються на: 1) словотвірні, що утворюють нові слова (кар-а-ти, кар-н-ий: кар-а), і 2) формотвірні, що утворюють граматичні форми і належать до засобів *словозміни* (для вищого ступеня *прикметників* і *прислівників*: гарн-іш-ий, -іше, для *дієприкметників* і *дієприслівників*: твор-ен-ий, твор-ячи). За активністю вживання наростки поділяються на продуктивні, що вживаються далі для творення нових слів (-ач: вимик-ач, -ник: боліль-ник), та непродуктивні, що даються виділити лише мовознавчою аналізою (-р: да-р, -к: зна-к, -т: моло-т). Дуже поширені наростки утворювати емоційні форми слів (мат-ус-я, -усеньк-а, гарн-есеньк-ий, здоров-езн-ий, пс-иськ-о, паруб-ійк-а, див. *Пестливі форми*), вживані в іменах та прізвищах (Тимко, -цьо, -ченко, -чук, -чак, -цюра, -ченя). З лексичних запозичень вичленовуються інколи нові наростки (-ущий: загреб-ущий, за церк. стражд-ущий; -унок: дар-унок, пор. рах-унок; -із-ація: яров-изація, пор. колон-ізація; також інтеґрацією частини ін. наростка; благ-*альн-ий*, спершу звич. в якійсь вужчій стилістичній функції. Число приростків порівняно невелике; більшість їх виступає ще як *прийменники;* вони широко вживаються при С. дієслів для творення нових слів (пис-а-ти: *ви*-пис-а-ти, нерідко в сполученні з наростками) та при *суперлятиві* для творення нових граматичних форм *(най-);* при творенні *видів* дієслова: (роб-и-ти: з-роб-и-ти); для розмовної мови характеристичне скупчування кількох приростків (по-посппати); запозичених приростків мало (ц.-слов. пре-багатий, грец. архи-дурень). Абревіятурний тип С., вживаний спершу в підпільній літературі (есер 'соціял-революціонер', *РУП*), дуже поширився під час першої світової війни і зокрема в підсов. добу був спопуляризований пресою й адміністрацією (сельбуд 'сільський будинок', НКВС — енкавеес). Інфікси застосовуються при С. *вигуків* та в *арґо*. Редуплікація як форма словозростів, уживана при вигуках (зокрема приманках: тась-тась! у дитячій мові: ту-ту 'трубка') й частках (ледве-ледве) виникла з повторень (довго-довго). С. досліджували: Р. *Смаль-Стоцький*, В. *Сімович*, *Я. Рудницький*, О. *Ізюмов*, В. *Ільїн*, І. *Ковалик* («Вчення про С.», 1958, 1961), Л. Юрчук («Питання суфіксального словотворення дієслів в сучасній укр. мові», 1959), Т. Возний, М. Плющ, Ю. Редько («Сучасні укр. прізвища», 1966, «Довідник укр. прізвищ», 1969), О. Шевчук, Л. Коць, Н. Клименко та в діяхронному перекрої А. Майборода, В. Токар, Н. Зарицький, М. Чемерисов, Л. Гумецька («Нарис словотворчої системи укр. актової мови 14—15 ст., 1958), В. Русанівський («Структура укр. дієслова», 1971) та ін. *О. Горбач*

Слов'яногірське (до 1964 — Банівське; V—18), м. Донецької обл., підпорядковане Слов'янській міськ. Раді, положене мальовничо над р. Дінцем, 5 000 меш. (1967). Санаторій (60 000 осіб на рік), будинок відпочинку; пам'ятка архітектури — крейдяна церква з 17 в. На території С. положений кол. *Святогірський Успенський манастир*.

Слов'янознавство, наука про слов. народи, їх археологію, історію, зокрема мову й літературу (славістика), культуру, фолкльор та етнографію в цілому й про кожний зокрема (по слов. країнах з виключенням власного, див. *Українознавство*). До поч. 19 в. (в донаук. добу) це відокремлені спостереження місіонерів (св. *Кирило й Методій*, Ю. *Кріжаніч*), подорожніх, хроністів (від. визант., араб., і нім. почавши) й філологів-поліглотів (на Україні гол. граматиків і лексикографів 16—17 вв.: Л. *Зизанія*, М. *Смотрицького*, І. *Ужевича*, П. *Беринди*, *Єпіфанія* Славинецького). Наук. С. підготували преромантичний археографічний (збирацький) рух (давні тексти й їх видання, археологічні пам'ятки, етногр. записи), зацікавлення визвольними рухами півд. та зах. слов'ян і слов. біблістично-текстові студії чеха Й. Добровського, завершені його граматикою старо-ц.-слов. мови («Institutiones linguae Slavicae dialecti veteris», 1822), що були підставою для включення слов. філології в порівняльну індоевропеїстику. З створенням катедр слов. філології (найперше у Відні 1849, обсадженої Ф. *Міклошічем*, 1885 — В. *Ягічем*, 1922 — М. Трубецьким, згодом по ін. ун-тах Австро-Угорщини, Росії й Німеччини) С. перейшло до фахівців, а в Сер.-Зах. Европі набрало характеру філологічно-мовознавчої науки з її дальшим спеціялізаційним розвитком (мовознавство, літературознавство, палеографія, історія культури, фолкльор і етнографія). Першу катедру історії слов. літератур засновано в Парижі (1840, обсаджена А. *Міцкевічем*). Літературознавче С., як не врахувати синтезуючих зведенево-компаратистичних спроб О. *Пипіна* й В. Спасовіча (1880—84), Й. Карасека (1906), Я. Махаля

(1922—29), Ф. Волльмана (1928), Е. Ґеорґієва (1958—63) й Д. *Чижевського* (1952, 1968), обмежилося нац. історіями літератур чи історією заг. рухів і літ. напрямів у пов'язанні з позаслов. світом. Над етногр. синтезою С. працював К. *Мошинський* (1929—39), над археологічною Л. *Нідерле* (1902—24, 1911—25) і поль. археологічно-лінґвістична (Т. *Лєр-Сплавінський*, Ґ. Лябуда й ін.) та антропологічна (Я. *Чекановський)* школи. Взагалі розбудова й спеціялізація С. по слов. країнах і на Зах. почалася по першій світовій війні з заснуванням при більших ун-тах катедр і лекторатів слов. мов.

У Росії С. було в 19 в. пов'язане спершу з політ. слов'янофільством (див. *Панславізм)*, і це вплинуло на розростання, поряд філологічно-археографічного С., ще й іст. та етногр. (В. Ламанський й ін.). Катедри «історії й літератури слов. наріч» почали створювати на доручення Уварова (з 1835); з першого же покоління слависти були відряджувані для наук. подорожів-перебувань по слов. країнах і зах. славістичних центрах (для ознайомлення з мовами й для археографічних зб.) молоді доц. окремих ун-тів. Традиція славістів-істориків Росії жива в СССР та в УССР і досі. Розвиткові С. помітно сприяли щоп'ятирічні міжнар. конґреси.

З філологічного напряму С. вийшли заг. курси частин порівняльної граматики слов. мов: Ф. Міклошіча (1852—75), В. Вондрака (1906—08), Й. Мікколі (1913—50), В. Поржезінського (1914), Г. *Ільїнського* (1916), А. *Меє* (1924), А. Ваяна (1950—66), С. Бернштейна (1961—74), Ю. *Шевельова* (1964), О. *Мельничука* (1966), З. *Штібера* (1969), С. Івшіча (1970) та ін. і спроби порівняльно-етимологічних словників: Ф. Міклошіча (1886), Е. *Бернекера* (1908—14), Л. Саднік і Р. Айцетмюллера (1963—), Ф. Копечного (1973—), Ф. Славського (1974—) й О. Трубачова (1974—), як і (перев. збірні), огляди історії слов. мов: Т. Лєра й О. *Брюкнера* (1929), Т. Лєра-Сплавінського, В. *Курашкевіча* й *Ф. Славського* (1954), М. Вайнґарта (1937), Р. Травтманна (1947), Р. Брея (1951), К. Горалека (1955) та слов. народів і їх культури: Д. *Дорошенка* (1922), П. *Дільса* (1963), крім раніших Л. *Нідерле* (1909) й Т. *Флорінського* (1895). Для укр. славістів важливими осередками С. був до 1918 Відень (звідки вийшли укр. гал. і бук. славісти), у період між двома світовими війнами — Прага, Краків і Варшава, а весь час Петербурґ і Москва.

Результати студій С. публікуються в численних міжнар. і нац. спеціяльних періодичних зб. і журн.: «Archiv für slavische Philologie» (42 тт., Берлін 1876—1929), «Русский Филологический Вестник» (78 тт., В. 1879—1918), «Журнал Министерства Народного Просвещения» (П., 1834—1917), «*Prace Filologiczne*» (В., з 1885), «Rocznik Slawistyczny» (Кр., з 1908), «Јужнословенски Филолог» (Белґрад, з 1913), «*Revue des Etudes Slaves*» (Париж, з 1921), «*Slavia*» (Прага, з 1922), «Известия Отделения Русского Языка и Словесности Императорской АН» (П. 1896—1927), «The Slavonic and East European Review» (Лондон, з 1922), «Slavia Occidentalis» (Познань, з 1921), «Zeitschrift für slavische Philologie» (Ляйпціґ, з 1925, Гайдельберґ, з 1951), «*Slavische Rundschau*» (Прага—Берлін—Відень, 1929—40), «Byzantinoslavica» (Прага, 1929), «Wiener slavistisches Jahrbuch» (Відень, з 1950), «Oxford Slavonic Papers» (Оксфорд, з 1950), «Studia Slavica» (Будапешт, з 1955), «Die Welt der Slaven» (Вісбаден, з 1956), «Zeitschrift für Slavistik» (Сх. Берлін, з 1956), «Slavia Orientalis» (В., з 1957), «Советское Славяноведение» (М., з 1965), «Slavica Slovaca» (Братіслава, з 1966) та ін. У Львові виходили ж. «*Слово*» (1936—39), зб. «Питання слов. мовознавства» (9 тт., 1948—61), «Питання слов. філології» (1 т., 1961) і зб. «Укр. Слов'янознавство» (11 тт. до 1975), у Києві зб. «Слов'янське Мовознавство» (5 тт., 1958—67) і «Міжслов. літ. взаємини» (3 тт., 1958—63) та як їх продовження зб. «Слов. Літературознавство і Фольклористика» (11 випусків, 1965—76). Окремого періодичного вид. С. в УССР немає. На еміґрації з 1948 виходить укр. серія неперіодичних випусків «Slavistica».

Література: Я г и ч И. История славянской филологии. Энциклопедия славянской филологии, випуск I. П. 1910, Ляйпціґ 1967; К о р о л е в и ч Н., С а р а н а Ф. Слов. філологія на Україні (1958—62 рр.), бібліографія. К. 1963; К о р о л е в и ч Н., В е л я є в а Л., Г о л ь д е н б е р г Л., С а р а н а Ф. Слов. філологія на Україні (1963—67 рр.), бібліографія ч. I—II, 1—2. К. 1968.

О. Горбач

Слов'яноруська (славенороська) мова, назва, що виникла наприкін. 16 в. і була спопуляризована П. *Житецьким* (1889) для тогочасної укр.-білор. книжної форми літ. мови, уживаної в наук.-публіцистичних жанрах та вищому стилі художніх творів 15—18 вв. С. м. розвинулася з староукр. ред. старо-ц.-слов. мови 11—14 вв., що в 14—15 вв. зазнала архаїзації й сер.-болг. і серб. впливу в дусі граматично-стилістичної реформи патріярха *Євтимія* (т. зв. другий півд.-слов. вплив) і стабілізувалася у висліді нормативних граматично-лексикографічних зусиль 16—17 вв. Від сер. 17 в. впливала на норми літ. мови в Росії; від сер. 18 в. наблизилася на Лівобережній Україні настільки до рос. норм, що могла зіллятися з рос. її формою. С. м., занесена у 1720—30-их рр. вчителями росіянами й українцями у *Срім* і *Бачку*, стала там основою архаїзовано-книжної слов'яно-

серб. мови на протязі понад 100 рр. У Галичині, на Буковині й Закарпатті С. м. перетривала у формі зросійщеного (в лексиці) *язичія* до першої пол. 20 в.

Від староукр. книжної літ. мови С. м. різниться з лексично-словотвірного й стилістичного погляду (латинізми, польонізми, калькові словоскладання, перевага гіпотактичної і періодичної будови речень, фігуративно-перифрастичний стиль типу «плетенія словесного»). С. м. нормували граматики *«Адельфотес»* (1591), в її слов. перекладі грец. тексту), Л. *Зизанія* (1596), М. *Смотрицького* (1619), разом з її скороченою переробкою, може, А. Пузини, виданою 1638 у Крем'янці; лексичну кодифікацію подавали «Лексис...» Л. Зизанія (1596), «Лексикон славеноросский...» П. Беринди (1627 і 1653); рукописні «Синоніма славенороссная» й версії латино-слов. (1642 і пізніші копії) та слов.-латинського словника Є. *Славинецького* і А. Корецького-Сатановського; дрібніші друковані слов.-поль. словнички (Супрасль, 1722; Почаїв, 1751, 1756, 1804; Й. Левицького, 1830).

С. м. оминала чіткіших укр. (як і білор.) рис у фонетиці (ікання), зберігала етимологічні написання з ы, ъ, не позначала секундарного подвоєння приголосних, впроваджувала стверділе ц в суфіксах, залишала ц.-слов. відміни і їх закінчення в деклінації й коньюґації (добрыя земля — доброї землі); значення заниклих часових форм (аорист, імперфект), як і штучно створених за грец. граматикою способів (оптатив, коньюнктив) та словотвірних засобів (-телный '-abilis, -andus', хлѣботворец — пекар) перенощено з грец. та латинської мов. Систему сполучників, широке стосування активних дієприкметників, як і абсолютного дативу, перебрано з ц.-слов. синтакси (в орієнтації на мову Острозької Біблії і літургічних книг). У лексиці — біблізми, грецизми й латинізми (до 18 в. і польонізми) клясицистичного характеру, з оминанням нар. діялектних виразів. Такий синтетичний характер С. м. був причиною її строкатости у окремих авторів, залежно від начитаности й тематики. На ділову мову впливала зокрема синтакса С. м.

Література: Житецкий П. Очерк литературной истории малорусского наречия 17 и 18 вв. К. 1889 (укр. переклад: Нарис літ. історії укр. мови в 17 в. Л. 1941); Грушевський М. Історія укр. літератури, т. V (ч. 1, 2) К. 1926—27; див. також ЕУ 1, стор. 358.

О. Горбач

Слов'яно-Сербія, адміністративно-територіяльна військ. одиниця, утворена рос. урядом 1752 на півд. від р. Дінця між її притоками Бахмуткою і Луганкою. На сх. межувала з Землею Війська Донського, на зах. — з Запоріжжям, на півн. — з Слобожанщиною, на півд. — з володіннями Крим. ханства. Як у *Новій Сербії*, в С.-С. поселено сербів з Угорщини (також болгарів, волохів, греків й ін. правос. з Туреччини) для охорони від татар і турків та колонізації рідко заселених просторів. Серби були організовані на військ. лад, мали деяку автономію і являли собою два полки під проводом Р. Прерадовича й І. Шевича (1 300 вояків), які відбували службу на *Українській лінії:* адміністративним центром С.-С. було м. *Бахмут*. Між військ. поселенцями і місц. укр. населенням та сусіднім Запоріжжям виникали постійні конфлікти. 1764 рос уряд ліквідував С.-С. і включив її до складу Катеринославської провінції Новорос. губ.; чужинецьке населення її згодом асимілювалося з укр. Див. також карту на 2059 стор.

Слов'яносербське (V—19), с. м. т., положене в Донецькому басейні на правому березі р. Дінця, р. ц. Ворошиловградської обл. 5 200 меш. (1966). Харч. пром-сть. С. було засноване 1753 на території *Слов'яно-Сербії* як один з оборонних пунктів *Укр. лінії* під назвою Підгірне; 1784 перейменоване на м. Донецьке, 1817 — на Слов'яносербське. 1796—1883 пов. м. Катеринославського намісництва й губ.; з 1883 — заштатне м-ко.

Слов'янофільство, світоглядово-ідеологічна і суспільно-політ. течія в Росії у 1840—70, яка на противагу рос. орієнтації на Зах. Европу (т. зв. «западников») перейшла на шлях рос. *панславізму*, ідеалізувала все, що рос., протиставляла Росію Заходові, православіє («єдина правдива христ. релігія») — католицизмові, моск. звичаї — евр., вихваляла минувшину й суспільний лад Моск. держави (зокрема допетровської доби), а також общину, артілі і т. п. Рос. слов'янофіли (О. Хом'яков, І. і П. Кірєєвські, І. і К. Аксакови, Ю. Самарін, І. Бєляєв та ін.) виступали за скасування кріпацтва та обороняли деякі дем. свободи, але були прихильниками держ. і нац. централізму в Рос. Імперії, вважали, що Росія повинна стати на чолі й керувати всіма слов. народами, і були проти позитивного вирішення укр. і навіть поль. питань.

Рос. С. майже не мало впливів серед українців. Деякі етногр.-іст. праці М. *Максимовича* та О. *Бодянського* (обидва працювали в Москві) віддзеркалюють погляди С. Намагання братів Аксакових притягнути до співпраці з слов'янофілами Т. Шевченка, М. Костомарова і П. Куліша не мали успіху.

Слов'янське (V—18), м. на Донецькому кряжі, положене в долині р. Казенного Торця, р. ц. Донецької обл.; 135 000 меш. (1975). У 16 в. на території сучасного С. почали поселюватися селяни-втікачі з

України та Росії. 1645 для захисту від наскоків татар козаки збудували фортецю Тор; відтоді С. — центр видобутку соли й торгівлі нею. 1685—1764 Тор — сотенне м-ко Ізюмського полку, 1784 перейменоване на Словенськ (пізніше Слов'янське), з того ж часу пов. м. Катеринославського намісництва. З 1797 — заштатне м. Ізюмського пов. Слобідсько-Укр. (з 1835 — Харківської) губ. З 1880-их рр. зал. вузол. 1860 м. мало 9 300 меш., 1897 — 15 600, 1926 — 28 800; основне значення відогравали соляна пром-сть та курорт. З 1930-их почалося сильне зростання пром-сти. Нині у С. найважливіші пром. підприємства: зав. важкого машинобудування («Слovважмаш», основна продукція — коксохем. та прокатно-опоряджувальне устаткування), содовий комбінат (1972 — 18 виробничих цехів), олійнотовщевий комбінат (з 1954; 1970 вироблено у тис. т.: 101,6 олії, 84,6 шроту, 16,6 саломасу, 31,9 мила, 0,5 гліцерину); ін.: керамічний, хлібний та м'ясний комбінати, зав.: ізоляторний, «Коксохеммаш», солеварний, «Будмаш», фабрика олівців тощо; ДРЕС. Пед Ін-т, заг.-техн. фак. Укр. Заочного Політехн. Ін-ту. Поблизу С. — грязьовий курорт (з 1934 всесоюзного значення), показання: захворювання органів руху, нервової системи, жіночі хвороби.

Слов'янський Інститут, Slovanský Ústav, н.-д. ін-т слов'янознавства в Празі, створений з ініціятиви през. Т. Масарика (1920), розпочав діяльність з 1928 (перший гол. Л. *Нідерле);* 1940 закритий німцями, 1945 відновлений, але з 1948 майже припинив працю, а з 1953—54 увійшов до складу Чехо-Словацької АН. С.І. розвинув жваву наук. і вид. діяльність: низка серійних вид., монографічних серій і окремих монографій (разом понад 70), періодичні вид. (понад 50 річників; серед них «Byzantinoslavica» і *«Slavia»).* С.І. фінансував дослідну працю наук. установ і поодиноких осіб, присвячуючи чимало уваги українознавству; у вид. Ін-ту появлялися праці й ст. укр. дослідників, які (також укр. наук. установи) одержували допомогу на свої досліди і вид. Серед д. чл. С.І. було чимало українців: Л. Білецький, О. Колесса, С. Смаль-Стоцький, О. Мицюк, В. Тимошенко, Д. Чижевський, О. Лотоцький, Ф. Колесса, Ф. Стешко. При С.І. діяла як автономна клітина Комісія дослідів Словаччини і Підкарп. Руси, у якій брали участь також українці.

Дослідною бібліотекою С. І. була С л о в'я н с ь к а Б і б л і о т е к а, Slovanská Knihovna (одна з найбільших слов. бібліотек поза межами СССР), що була (до 1938) під управою Мін-ва Закордонних Справ Чехо-Словаччини; 244 000 тт. монографій та 150 000 річників періодичних вид. (1946). При С.Б. діяв з 1930 *Укр. Історичний Кабінет.* *Д. Ш.*

Слов'янський Конґрес у Празі 1848, з'їзд представників слов. народів Австр. Монархії, скликаний за ініціятивою П. Шафарика і Й. Єлачіча, заходами чес. діячів Ф. Паляцького, К. Запа, К. Гавлічка-Боровського, Ф. Ріґера та ін. з метою протиставитися проголошеному нім. парляментом у Франкфурті над Майном об'єднанню всіх нім. земель Німеччини й Австрії, включно з Чехією. У конґресі, що почався 2. 6. 1848, взяли участь також представники гал. і закарп. українців — делеґація *Гол. Руської Ради* у складі: І. *Борисикевич,* о. Г. *Гинилевич,* о. О. *Заклинський* та А. *Добрянський* з Закарпаття, як також делеґація прополь. Руського Собору під проводом кн. Ю. Любомирського і з участю Л. Сапіги, К. *Ценґлевіча,* Л. Стецького й ін. На конґрес, як гості, були допущені К. Лібельт з Познані, росіянин М. Бакунін та українець Гояцький. Праці С. К. велися у 3 комісіях: чехо-словацькій, поль.-укр. та півд.-слов. У наслідок переговорів поль.-укр. комісії, створеної за ініціятивою Паляцького і Бакуніна й очоленої Л. Сапігою, 7. 6. 1848 була досягнута поль.-укр. угода п. н. «Переговори русинів з поляками в Галичині» про політ., культ.-нац. й мовну рівноправність гал. українців з поляками. Прийнята більшістю комісії вимога представників Гол. Руської Ради розподілу Галичини на сх. і зах., була під тиском поляків змінена у тому напрямі, щоб її остаточно вирішили Крайовий Сойм і Держ. Рада. Виступаючи проти нім. й угор. зазіхань на слов. землі, С. К. обміркував справу перебудови Габсбурзької монархії на федерацію автономних народів і вирішив проголосити маніфест до евр. держав з закликом направити кривди, заподіяні Угорщиною слов. національностям, та вислати окреме звернення до цісаря Фердінанда І з вимогою забезпечити рівні права для всіх слов. народів Австр. Монархії, у тому ч. також права укр. мови в Галичині. Жадний з обговорених проєктів не був остаточно й офіц. схвалений С. К. У наслідок виниклих у Празі заворушень й обстрілу австр. військом, наради С. К. були припинені 12. 6. 1848.

Практичних наслідків для гал. і закарп. українців С. К. не дав. Своєю участю й вимогами їхні представники маніфестували, вже на міжнар. полі, відрубність українців від ін. слов. народів і їхню волю до боротьби за політ. і нац. права. У С. К. взяли участь 363 делеґати, у тому ч. 61 у складі поль.-укр. групи з Галичини.

Література: С о з а н с ь к и й І. До історії участи гал. Русинів у слов. конґресі в

Празі 1848 р. ЗНТШ, т. 72. Л. 1906; Брик І. Слов. з'їзд у Празі 1848 р. і укр. справа. ЗНТШ, т. 129. Л. 1920; Наваловський М. Українці і слов. конґрес у Празі 1848 р. Х. 1930; Баран С. Весна народів в Австро-Угорській Україні. Нар. календар на 1948 й окрема відбитка. Мюнхен 1948; Žaček V. (ред.) Slovanský sjezd v Praze. Прага 1958; Гостічка В. Слов. з'їзд у Празі та гал. українці. Укр. календар 1968. В. 1968; Борис В. Деякі питання поль.-укр. відносин під час революції 1848 р. в Галичині. Укр. Слов'янознавство, випуск 6. Л. 1972. *Б. Кравців*

Слов'янські мови, група мов, що розвинулися з діялектів праслов. мови, яка становила собою одне з розгалужень індо-евр. родини мов. У наш час є дванадцять слов. мов: укр., білор., рос., поль., долішньо-лужицька, гор.-лужицька. словацька, чес., словінська, сербо-хорв., болг. й македонська. Іст. засвідчені записами ще вимерла полабська мова і *старо-ц.-слов*. Вигасли, лишивши слід тільки в місц. назвах і подекуди окремих записаних словах, слов. мови на терені сучасної Сх. Німеччини, Угорщини, Румунії і Греції. У період свого розпаду праслов. мова складалася з континууму діялектів; сучасні слов. мови утворилися в наслідок об'єднання певних діялектів навколо політ. і культ. центрів.

Традиційне уявлення про історію розвитку мов як постійний розпад, за схемою т. зв. родового дерева, не відповідає дійсності: концепція праслов. мови, що розпалася спершу на празах.-слов., прасх.-слов. і прапівденно-слов. мови, не потверджується іст. й мовними фактами. Поширений поділ слов. мов на три групи, — сх., зах. і півд. (і менше поширений на півн., центр. і півд.), має умовний характер і виправданий тільки з геогр. погляду. В дійсності, за винятком теренів пізнішої колонізації, межі слов. мов розпливчасті, скрізь є переходові говірки і навіть між літ. мовами переходи є поступові.

Засада, за якою виділяються слов. мови, є насамперед генетична. Структурно слов. мови мають багато спільного, якщо брати їх попарно за геогр. суміжністю, але мало спільних рис, що виявлялися б у всіх слов. мовах. Напр., у просодії є слов. мови з розрізненням інтонацій у наголошених голосних (словінська, сербо-хорв.) і без нього, з довгістю голосних (словацька, чес.) і без неї, з сталим (поль., словацька, лужицька, чес., македонська) і з рухливим наголосом. У фонетиці є мови з носовими голосними (поль.) і без них, з дифтонгами (словацька, чес.) і без них, з опозицією в паляталізації приголосних і без неї (словінська, македонська). У морфології з відміною іменників і без неї (болг., македонська), з розгалуженою дієвідміною (сербо-хорв., болг., македонська) і з зредукованою тощо.

Риси спільні для всіх слов. мов, беручи синхронічно, виявляються почасти в подібностях засад їхньої будови, почасти в матеріяльних елементах останньої. Рисами першого типу є, напр., наявність чергування певних голосних з нулем (але який саме голосний чергується, залежить від мови, пор. укр. *сон* : *сну*, поль. *sen* : *snu*, серб.-хорв. *сан* : *сна*), подібності в структурі кореня, наявність двох основ у дієслові супроти — перев. — однієї в імені, узгодження прикметника з іменником. З матеріяльних подібностей найяскравіші є в словнику, а надто в репертуарі коренів слів (часто одначе з семантичним зсувом, напр., укр. *гора* — болг. *гора* 'ліс', укр. *шум* — сербохорв. *шума* 'ліс'), зокрема в наборі прийменників і префіксів (з частковими відмінностями), меншою мірою суфіксів та ін. *Ю. Шевельов*

Слов'янськ на Кубані (VIII—19; кол. станиця Слов'янська), м. на Кубані, р. ц. Краснодарського краю РСФСР, положене над р. Притокою; 56 000 меш. (1975). Швейна фабрика, зав. «Тракторозапчасть», харч. пром-сть. 1926 українці у Слов'янському р-ні становили 69,1% всього населення.

Служба, у церк. значенні — літургічна відправа (див. *Богослужба)* на прославлення Бога і святих. З додатком «Божественна» С. означає св. Літургію, тобто жертвоприношення пресв. Евхаристії. Основні денні С.: утреня і вечірня. На зміст С. складаються різні моління, літургічні пісні та читання св. Письма. Основні С. на Україну дійшли з Візантії у ц.-слов. перекладі з часів св. Кирила і Методія (9 в.). С. складалися також і на Україні, гол. для прославлення місц. св.: св. Покрови, Бориса і Гліба з 11 в., Теодосія Печерського з 12 в. та пізніші С. на честь св. Володимира В., кн. Ольги, Теодосія Углицького, Йосафата Кунцевича тощо. С. святим вміщені у т. зв. *Мінеях* (на кожний день літургічного року), а С. великоднього циклу у т. зв. *Тріоді* (пісна і цвітна Тріодь). С. недільного циклу і т. зв. заг. С. вміщені в Осьмогласнику (Октоїху) та Заг. Мінеї.

«Службовець», ілюстрований тижневик, орган Всеукр. Комітету та Харківської окрфілії Профспілки радторгслужбовців, виходив у Харкові 1925—31; ред. Г. Охріменко.

«Службовик», місячник, проф. орган Союзу Укр. Приватних Урядників Галичини *(СУПРУГА)*, виходив у Львові 1920—39; ред. В. Цмайло-Кульчицький. П. Подлевський, В. Полянський, О. Навроцький, А. *Нивинський* та ін.

Службові слова, неповнозначні (синсематичні слова — вільні морфеми, що інтонаційно об'єднуються зі словом, словосполученням чи реченням і виража-

ють, подібно до словотвірних і словозмінних (флексійних) зв'язаних морфем, різні стосунки між повнозначними словами й реченнями, об'єднуючи їх або надаючи їм різних значеннєвих відтінків. До С. с. в укр. мові належать *прийменники, сполучники й частки.*

Служебник, церк. кн., що містить три літургії: св. Василія В., Івана Золотоустого і Напередосвячених Дарів та священичі і дияконські моління на вечірні й утрені і по причасті. До тієї основної частини додається звич. ще церк. календар та змінні літургічні співи (тропарі, кондаки, задостойники), стихи (прокімени, алілуярі, причастні), кінцеві поминання тощо. Найстаріші сх.-слов. С. відомі з 12 в.: Антонія Римлянина († 1147) і Варлаама Хутинського († 1192), а теперішні С. датуються від обробки царгородського патріярха Філотея (1352—76) і болгарського патріярха Євтимія († 1389) та київ. митр. Кипріяна († 1406). Найперше С. появився друком у Терговищі (1508) і в київ. митрополії у Вільні (1533) та в Стрятині (1604). Для Укр. Правос. Церкви найважливіший є С. митр. П. Могили, що появився у Києві (1639), який повторюється у наступних вид. у Києві, Чернігові та Львові, поки з поч. 18 в. не був заведений моск. С. (синодальний). У з'єднаній з Римом київ. митрополії після першодруку С. у Вільні (1617; Мамоничевого) вийшов там таки (1692) у збільшеному об'ємі С. митр. К. Жоховського з додатком літургічних читань з Апостола і Євангелія за зразком грец. С. в Римі 1683 і в такому вигляді друкувався впродовж 18—20 вв., поки у новому рим. вид. 1942 не був зведений до первісного вигляду. В укр. перекладі С. вийшов в Укр. Правос. Церкві в обробці комісії богослужбових кн. Наук.-Богословського Ін-ту в Нью-Йорку, схвалений Укр. правос. автокефальною ієрархією 1963, і в Укр. Кат. Церкві під наглядом верховного архиеп. Й. Сліпого 1968 у Римі. *о. М. Ваврик*

Служебник Ісидора, кін. 14 — поч. 15 в., пергаменовий рукопис Ватиканської бібліотеки (148 листків, півустав), списаний, мабуть, у Новгороді (покрайні дописки, може, з Смоленщини) з серб.-болг. оригіналу з виразними мовно-стилістичними слідами трновської школи митр. *Кипріяна;* крім тексту трьох літургій, включає ще богослужбовий устав царгородського патріярха Філотея († 1386), перекладений Кипріяном. Мовна ред. першовзору С. І. стала підставою вживаних у церкві на Україні літургічних текстів. Рукопис привіз до Риму митр. *Ісидор,* мабуть, 1448; його власноручний грец. запис подає епархії, підпорядковані київ. митрополії. С. І. видав О. Горбач (Рим 1966).

Служебниці Пренепорочної Діви Марії, див. *Сестри Служебниці Пренепорочної Діви Марії.*

Служка Іван, київ. будівничий 16 в.; 1542 збудував дерев'яний замок на горі Киселівці у Києві, до якого входило багато будинків, 4 церкви і костьол.

Слуква, вальдшнеп, валюшень (Scolopax rusticola L.), птах ряду куликів, родини сивкових. Довж. тіла 34—38 см, вага 200—460 г. На Україні звичайний гніздовий птах півн. частин Полісся, Карпат і Закарпаття; інколи зустрічається в Лісостепу. С. живиться дощовими червами, комахами, молюсками тощо. Мисливський птах.

Слуцкін Абрам (1891—1950), радіофізик родом з Борисоглєбська (тепер Воронізька обл.), д. чл. АН УРСР (з 1948). По закінченні Харківського Ун-ту (1916) працював у ньому (з 1928 — проф.), одночасно (з 1930) у Фізико-Техн. Ін-ті АН УРСР (Харків). Понад 50 наук. праць (рос. мовою) з радіофізики та електроніки. С. має значні досягнення з ділянки радіохвиль надвисотних частот (розробив магнетронні методи ґенерування радіохвиль).

Слуцький Григорій (* 1916), архітект родом з Києва, де закінчив Інженерно-Будів. Ін-т. Опрацював Ген. плян розвитку Києва, проєкти забудови р-нів Києва — Відрадного, Оболоні; ін. проєкти в Києві: житлові будинки на Басарабській площі (1950), вулиці Енґельса (1952), Головпоштамт (1956) річковий двірець (у співавторстві з ін., 1961).

Слуцький Євген (1880—1948), економіст, статистик і математик, родом з Ярославської губ. Гімназію закінчив у Житомирі, високі студії у Київ. Ун-ті та в Мюнхенській Політехніці. 1913—26 викладач політ. економії й статистики в Київ. Комерційному Ін-ті, згодом у Москві, де працював у Коньюнктурному Ін-ті, Центр. Статистичному Управлінні та в Матем. Ін-ті АН СССР. 1915 опублікував італ. мовою в ж. «Giornale degli economisti» статтю «До теорії збалянсованого бюджету споживача», в якій уперше в світовій літературі матем. обґрунтував принцип рівноваги попиту споживача, поєднавши граничні суб'єктивні оцінки вартости з коливанням цін і грошових доходів споживача (в 1930-их рр. ця стаття лягла в основу теорії попиту й споживання англ. школи матем. економістів); 1926 в «Записках соц.-екон.

Є. Слуцький

відділу УАН» у ст. «Етюд до проблеми будування формально-праксеологічних засад економіки» С. вперше виклав теорію т. зв. «пракаеології», тобто раціональних рішень при різних комбінаціях умов (в 1950-их рр. ця теорія знайшла послідовників у Польщі — О. Лянґе, та серед інших зах. економістів кібернетиків). У 1925—26 рр. С. висунув нову тоді теорію границь стохастичних функцій, на підставі якої побудував матем. теорію циклів, що виникають з випадкових причин (ст. про це опублікував 1937 р. в амер. ж. «Econometrica»). Працюючи в Москві, написав ряд праць про екон. цикли в СССР і за кордоном. Після розгрому Коньюнктурного Ін-ту і заборони вживати матем. статистику для аналізи сов. економіки С. вживав її й свою теорію випадкових циклів у застосуванні до геофізики, гідрології, метеорології, астрономії й біології, що зумовило перегляд способів статистичних доказів випадкових і періодичних циклічних закономірностей у цих науках у СССР. В останній період свого життя С. перейшов до чистої математики, опрацьовуючи такі теми, як аксіоматизація теорії імовірностей подій та частоти подій у послідовності незалежних вибірок, теорія неповної ґамма-функції та оберненої неповної бета-функції і т. д. В сов. математиці С. вважається основоположником теорії випадкових функцій, натомість його праці з матем. економіки та застосування матем. статистики до соц.-екон. явищ залишаються в СССР тепер ще не визнаними.

Праці С.: Кн.: «Сущность кооперации и ее формы». К. 1912; «Сэр Вильям Петти». К. 1914; «К вопросу о законе больших чисел». К. 1925; «Избранные труды: теория вероятности и математическая статистика». М. 1960. Ст. про С.: Allen R. G. D. The Work of Eugen Slutsky. Econometrica, ч. 3. 1950; Четвериков Н. С. Жизнь и научная деятельность Е. Е. Слуцкого. Ученые записки по статистике АН СССР, т. 5. М. 1959.

В. Голубничий

Слуцький Михайло (1907—59), режисер документального кіна родом з Києва. Працював у Центр. студії документальних фільмів та Укр. студії хронікально-документальних фільмів. «Радянська Україна» (1947), «Квітуча Україна» (1951), «Нар. творчість» (1951) та ін. пропаґандивні фільми.

Случ, Південна Случ, права притока Горині; довж. 451 км, сточище — 13 900 км². Бере поч. на Подільській височині, в пониззі тече Поліською низовиною. Ширина долини від 0,2 — 0,8 км у верхів'ї, до 5 км у нижній течії, річища — від 5 до 50 м, найбільша — 110 м. Живлення гол. снігове і дощове. Замерзає в грудні, скресає в березні. Судноплавна на 290 км. Частково використовується для водопостачання, у верхів'ї — невеликі ГЕС. На С. — м. Новоград Волинський і Сарни.

Ріка Случ на Волинському Поліссі в р-ні Укр Кристалічного масиву

Случ, Случ поліська, ліва притока Прип'яті; довж. 228 км, сточище — 5 330 км², живлення дощове й снігове; сплавна.

Слюзикевич Василь (1700—79), василіянин, 1741 провідник богословських курсів для парафіяльного священства на Поділлі й Покутті, у василіянських манастирях у Погоні. Крилосі, Загвіздї й ін.; 1744 — проф. філософії і богословія для василіянських богословів у Лаврові та ін. манастирях.

Слюсаренко Федір (1886—1958), клясичний філолог, історик і педагог родом з Черкас. По закінченні ун-ту в Петербурзі учителював там у гімназії й активно працював в укр. громаді. 1918—19 у Києві, згодом на еміґрації у Відні й Празі, де став доц., пізніше проф. УВУ та Укр. Пед. Ін-ту. Помер у Празі. С. автор низки розвідок і ст. з античної історії Греції й України, друкованих гол. у зб. УВУ й Укр. Іст. Філол. Т-ва.

Ф. Слюсаренко

Слюсарчук Костянтин (1869—1919), син Олексія С. (див.), полк. Укр. Гал. Армії; старшина австро-угор. армії, 1917 командант Вишколу УСС, 1918—19 командант групи «Щирець», після переходу УГА за Збруч командант армійського вишколу, згодом УГА (в с. Грушки б. Кам'янця Подільського, де й помер на тиф).

К. Слюсарчук

Слюсарчук Олексій (1838—1912), укр.-кат. свящ., гал. церк. і гром. діяч, організатор укр. громади у Станиславові, автор перших у Галичині укр. молитовників, проповідів і «Псалтирі розширеної».

Сльозка Михайло († 1667), львівський друкар і видавець, чл. *Львівського Успенського Братства* (з 1633), спершу підмайстер, з 1634 управитель його друкарні. З 1638 С. мав власну друкарню (1643—51 працював і для Братства), у якій друкував ц.-слов. (бл. 20), поль. і латинські кн. З 42 відомих важливіші: «Апостол» (1939) з передмовою С. і численними заставками майстра *Іллі* та ін., «Тріодь цвітна» (1642), твори І. *Ґалятовського* — «Ключъ разумѣнія» (1663, 1665) і «Небо новое» (1665), латинські кн. С. *Окольського* про київ. і чернігівських єп. та ін. С. перший видав кн. мініятюрного формату: «Молитви і часослов» (1642) і «Псалтир» (1667). За його управи, в братській друкарні надруковано вперше на Україні ілюстроване «Четвероєвангеліє» (1636), спеціяльним шрифтом, що імітував письмо рукописних євангелій львівського типу. Вид. С. відзначалися старанним оформленням і великим мист. смаком.

Сльозкін Петро (1862—1927), аґроном родом з Москви, з 1897 в Києві, з 1899 — проф. Київ. Політехн. Ін-ту; організатор контрольно-насінневої станції. Праці присвячені вивченню органічних речовин у ґрунті, ролі бактерій і добрив у підвищенні родючости ґрунту, аґротехніці зернових і бобових культур тощо.

Сльота Петро (1911—74), маляр родом з Харківщини, закінчив Київ. Художній Ін-т (1940); учень Ф. *Кричевського*. Картини: «Київ. Хрещатик» (1957), «Тарасова гора в Каневі», «Собор паризької Богоматері» (1960), «Перша весна» (1964—65), «Щедре літо», «Блакитний ранок» (1969), «Яблуні» та ін.

Смакула Олександер (* 1900), фізик родом з с. Доброводів б. Збаража (Галичина), д. чл. НТШ, почесний чл. Т-ва Укр. Інженерів, Феллов Опт. Т-ва Америки та ін. По закінченні ун-ту в Ґеттінґені (Німеччина) 1927—30 — асистент у ньому, згодом керівник оптичної лябораторії Кайзер-Вільгельм Ін-ту в Гайдельберзі, 1934—45 — керівник однієї з дослідних лябораторій фірми Карла Цайса в Єні. З 1951 — проф. Технологічного Ін-ту Массачусетс, при якому 1964 заснував і очолив лябораторію фізики кристалів. Важливіші наук.-техн. досліди: центри забарвлення в кристалах (формула С. ще й нині заг. вживана), оптичні прикмети ненасичених сполук, діелектричні прикмети твердих тіл, усунення рефлексії в оптичних інструментах (патент 1935). Автор монографії «Einkristalle...» (Springer Verlag, 1962) та понад 80 друкованих наук. праць нім., англ. й укр. мовами.

О. Смакула

Смаль-Стоцький Іван (* 1905); справжнє прізвище Смаль), письм. родом з Полтавщини, тепер в Австралії; зб. оп. та нарисів «Потолочені хліба» (1954); повість «Клепачівський рейд» (1968), репортаж «Кінофільмова експедиція» (1970).

Смаль-Стоцький Роман (8. 1. 1893—27. 4. 1969), мовознавець і політ. діяч, нар. у Чернівцях син Степана С.-С. (див.); д. чл. НТШ (з 1934), довголітній гол. НТШ у ЗДА (з 1951) і през. Гол. Ради НТШ (з 1955); студіював у Відні, Ляйпціґу й Мюнхені у В. Вондрака, А. Лескіна, Е. Бернекера. У 1915—18 співр. *СВУ* (у таборах полонених); 1919 — дипломатичний представник ЗУНР, пізніше радник посольства і посол (1921—23) УНР у Берліні; з 1923 — проф. УВУ, 1924—25 неофіц. посол УНР у Лондоні (одночасно як проф.-гість читав лекції у високих школах), 1926—39 у Варшаві; проф. Варшавського Ун-ту і (1929-39) секретар *Укр. Наук. Ін-ту в Варшаві* та ред. його вид. (понад 40 тт.); чільний діяч уряду УНР в екзилі (серед ін. посол УНР у Варшаві) і *Прометейського руху* та багаторічний гол. клюбу «Прометей» (з 1927) у Варшаві; 1936 був гол. мовознавчого відділу Конґресу поневолених Москвою народів. 1939—45 у Празі, згодом у Німеччині і (з 1947) у ЗДА, де в Мільвокі (Вісконсін) став проф. історії й дир. Слов. Ін-ту ун-ту Marquette (видавав Marquette Slavic Studies, 6 випусків); діяч *Укр. Конґресового Комітету* (з 1951 чл. його Політ. Ради), інформатор амер. світу про проблеми укр. життя і рос. ком. імперіялізм (зокрема в праці «The Nationality Problem of the Soviet Union and Russian Communist Imperialism», 1952).

Р. Смаль-Стоцький

Праці з словотвору «Нарис словотвору укр. прикметників» (1925), «Значення укр. прикметників» (1926), «Примітивний словотвір» (1929) — в дусі психологічного напряму Марті; з лексикології й етимології, зокрема про рум. й угор.-карп.

запозичення: «Beiträge zur ukrainischen Wortforschung» в «Archiv f. slav. Philologie», (35, 1914); «Die ukrainische Sprache im Etymologischen Wörterbuch E. Bernekers», «Slavia» (5, 1926), а пізніше про нім. запозичення: «Die germanisch-deutschen Kultureinflüße im Spiegel der ukrainischen Sprache» 1942); коротший варіянт: «Slavs and Teutons. The Oldest Germanic-Slavic Relations» (1950). С.-С. досліджував також питання укр. нар. етимології, табуїзмів поль. партизанського сленґу та рос. мовної політики в УССР («Укр. мова в Совєтській Україні». 1936, друге вид. — 1969). У 1926—29 у співпраці з І. *Огієнком* видавав у Варшаві «Студії до укр. граматики» (6 випусків). Бібліографія праць С.—С. у зб. НТШ на його пошану (ЗНТШ, 177, 1963). *О. Горбач, Р. М.*

Смаль-Стоцький Степан (8. 1. 1859—17. 8. 1939), мовознавець і педагог, визначний політ.-гром., культ. і екон. діяч Буковини, нар. у сел. родині в с. Немилові Радехівського пов. (Галичина), д. чл. НТШ (з 1899), ВУАН (з 1918), Слов. Ін-ту в Празі (з 1928) та ін. У 1878—34 учився в Чернівецькому і Віденському (учень Ф. *Міклошіча*, у якого 1885 габілітувався) ун-тах; 1885—1918 — проф. Чернівецького Ун-ту, з 1921 — УВУ в Празі. С.-С. один з керівників нац.-культ. відродження Буковини. Противник москвофільства, чимало спричинився до перемоги народовців на Буковині; гол. студентського т-ва «*Союз*» у Чернівцях (1879—82), співзасновник т-в «Народний Дім», «*Буковинський Боян*», «*Руська Школа*» й ін., активний діяч «*Руської Бесіди*». 1892—1911 посол від нац.-дем. партії до бук. сойму (1904—10 заступник маршала; довголітній чл. Крайового Виділу і Крайової Шкільної Ради), 1911—18 посол до віденського парляменту. Спільно з М. *Васильком* та ін. С.-С. добився цілковитої рівноправности українців в адміністрації й політ. житті Буковини; завдяки його заходам і працям (він уклав першу шкільну граматику укр. мови — 4 вид.: 1893, 1907, 1922 і 1928) введено (1893) фонетичний правопис у сер. школах Буковини, а згодом розбудовано укр. (зокрема сер.) шкільництво. В екон. ділянці як гол. «*Руської Каси*» та «*Сел. Каси*» (з 1903) намагався розбудувати укр. кооперацію; невдача на цьому відтинку спричинила 1910 розбиття укр. гром. життя на Буковині і послаблення політ.-гром. діяльности С.-С. На зростання укр. нац. руху на Буковині вплинула також його наук. (серед ін. в праці «Буковинська Русь», 1897, С.-С. змальовує історію Буковини у зв'язку з Гал.-Волинською державою й ін. укр. землями), публіцистична (він був також багаторічним співред. газ. «*Буковина*», ред. газ. «Руська Рада») та пед. діяльність. Під час першої світової війни як діяч *Союзу Визволення України* вів культ. працю в таборі укр. полонених у *Раштаті;* 1917 гол. *Бойової Управи* Січ. Стрільців. 1919 посол ЗУНР у Празі, де жив до смерти; крім праці в УВУ, гол. Музею Визвольної Боротьби, перший гол. Укр. Могилянсько-Мазепинської АН. Похований у Кракові.

С. Смаль-Стоцький

Як мовознавець С.-С. після студій про аналогію в історії укр. іменної відміни написав разом з Т. Ґартнером «Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache» (1913), де доводив, що укр. мова постала безпосередньо з праслов., а ідея прасхідньо-слов. мови позбавлена ґрунту. Цей погляд боронив і пізніше, особливо в праці «Розвиток поглядів про сім'ю слов. мов та їх взаїмне споріднення» (1925, 1927). Різко виступив проти поглядів В. *Ганцова* на формування укр. мови з двох говіркових груп, півн.- і південноукр. Виразні перебільшення (напр., твердження про особливу близькість укр. і серб. мов, заперечення дифтонгів у півн.-укр. говірках) перешкоджали прийняттю багатьох слушних ідей С.-С. В останні роки життя зосередився на іманентній інтерпретації творів Шевченка, в свідомому відриві від іст. й літ. розвитку («Т. Шевченко. Інтерпретації», 1934—36 та ін. ст.). Позитивістична фразеологія сполучалася в мовознавчих і літературознавчих працях С.-С. з нац.-романтичною ідеологією.

Література: Життєпис акад. С. Смаль-Стоцького, ЗІФВ УАН, кн. 1, К. 1919; Зб. Філол. Секції на пошану сторіччя С. Смаль-Стоцького. ЗНТШ, т. CLXXII. Нью-Йорк 1969. *Р. М.*

Смарида (Smaris smaris), риба родини менових, ряду окунеподібних. Довж. 7—19 см, вага 11—29 г. Поширена у сх. частині Атлантійського океану, у Середземному, Чорному і Озівському морях. Пром. риба.

Смекалін Василь (1901—40), композитор, дириґент і педагог, родом з Вознесенського (тепер Миколаївської обл.). Закінчив Муз.-Драматичний Ін-т ім. М. Лисенка у Києві, в якому 1930—36 був викладачем. 1927—37 диригент Київ. Опери. Твори «Урочистий марш» для духової оркестри, Рондо для двох фортепіян, обробки укр. нар. пісень.

Смерди, назва для селян — вільних хліборобів Київ. держави 11—12 вв. На думку більшости дослідників (М. Владимирський-Буданов, спершу М. Грушевський. М. Максимейко, Б. Греков, М.

Брайчевський та ін.), С. були заг. назвою для двох категорій селян: вільних, які згодом, з розвитком февдальних відносин, втрачали поступово свободу і співіснували поряд другої категорії — більше чи менше залежних С. На противагу до цього погляду ін. дослідники (В. Ключевський, пізніше М. Грушевський, С. Чернов, О. Прєсняков, останньо С. Покровський) обстоювали наявність тільки однієї категорії С. — вільних, тобто тих, що жили на власних землях, та тих, що сиділи на княжих наділах. Відмінного погляду на С., як напіввільних або цілком залежних селян, посаджених на держ. землі й обкладених даниною, дотримуються деякі сов. дослідники (С. Юшков, Л. Черепнін, А. Зімін).

На відміну від *холопів* та ін. категорій невільних людей С. могли мати свою землю й майно, користуватися подекуди правом спадщини і виступати на суді свідками. За порушення законів, вони платили кару, як й ін. вільні люди того часу. Проте за вбивство С. карали такою ж мірою, як за вбивство холопа (раба). Назва С. зникає в Київ. Русі з кін. 12 в. Згодом С. згадуються для визначення залежних селян у джерелах Гал.-Волинської держави 13—14 вв., а інколи навіть у документах 15—16 вв. У Гал.-Волинській державі, почавши з 13 в., і пізніше на укр. землях під Польщею назву С. заміняє здебільша назва *кметъ*.

Смерек Мирослав (* 1935), маляр-модерніст і педагог родом з с. Монастир на Ярославщині (тепер Польща); закінчив мист. фак. Торунського Ун-ту (1962). Серія «Народження фабрики», «Дахи», «Краєвид з вікна» (1966), композиції; з подорожі по Україні цикл картин і рисунків «Церкви» та пейзажі з Криму (1964). На творчості С. помітний вплив іконопису.

Смерека, ялина (Picea Dietrich), рід шпилькових дерев родини соснуватих; бл. 50 видів, поширених у помірковaній і холодній смугах Півн. півкулі. На Україні поширена С. звич. або евр. (P. excelsa Link. або P. abies Link.), 20—40 (50) м заввишки, до 1 м товщини; плодоношення з 15, у насадженнях з 25—30 рр.; вік до 150, іноді й 200 рр. С. тіньо- і вологовитривале дерево, витримує незначне заболочення, найкраще розвивається на суглинкових і супіскових ґрунтах. На Україні С. займає бл. 850 000 га або 12,5% всіх ліс. порід (третє місце після *сосни* і *дуба*). С. поширена насамперед у Карпатах (у Галичині й на Буковині та на сх. і півн.-сх. Закарпатті); у нижчій смузі лісів разом з буком і ялицею, у вищій (понад 900—1 200 м) становить суцільні (смерекові) ліси з убогим трав'яним настилом. Менші простори займає С. на Передкарпатті і Розточчі; невеликі острови (звич. як домішка до сосни і дуба) на Підляшші, півд.-зах. Поділлі й Чер-

Смерековий ліс у Карпатах

нігівщині. С. дає цінну деревину (вона біла, легка і м'яка), яку широко використовують у будівництві, деревообробній, целюльозно-паперовій пром-сті, у виготовленні муз. інструментів тощо; кора С. має 7—15% дубильних речовин. З С. добувають смолу, дьоготь, терпентину, живицю, деревний оцет; її розводять як декоративне дерево в парках, використовують у ліс. смугах тощо.

У Карпатах трапляється гірська форма звич. С., яку раніше вважали за окремий вид (P. montana). На Кавказі поширена С. східня [P. orientalis (L.) Link. et Carr.], в озелененні має значення С. енґельманська (P. Engelmannii Engelm.) і С. колюча (P. pungens Engelm.).

Смеречинська-Шуль Рожа (* 1914), музикознавець і муз. педагог; студіювала у Львові. З 1950 у ЗДА учителька Укр. Муз. Ін-ту. «Основи муз. мистецтва» (1973).

Смеречинський Сергій (1892—?), мовознавець родом з сх. Поділля, керівник архівного управління у Вінниці. У ст. з фразеології і синтакси укр. мови: про предикативний інструменталь і номінатив та про релятивні речення («ЗІФВ УАН», тт. 19 і 25), як і в «Нарисах з укр. синтакси, у зв'язку з фразеологією та

стилістикою» (1932), пропаґував вживання нар.-мовних синтаксичних конструкцій в усіх стилях, включаючи публіцистично-наук. Це стягнуло на С. атаки представників партійної критики (Г. Сабалдир, О. Матвієнко й ін.), репресії й арешт. Дальша доля невідома.

Смик Олександер (1900—42), архітект родом з Полтавщини, закінчив Київ. Художній Ін-т (1928; 1929—41 — його викладач). Серед ін. С. запроєктував будинок Управління шляхів у Ворошиловграді (у співпраці з А. Добровольським, 1935), житлові будинки на бульварі Т. Шевченка (1936—37) та на вулиці І. Франка (1937—38) у Києві. С. сполучав використання досвіду клясичної архітектурної спадщини з укр. нац. формами. Ст. «Укр. нац. форма в радянській архітектурі» («Архітектура Радянської України», ч. 5, 1940), та ін.

Смильський Петро (* 1915), лікар-дентист і укр. гром. діяч у Канаді, нар. у Давфін (Манітоба), проф. (з 1964) зубної хірургії у Торонтонському Ун-ті й автор низки праць з ділянки одонтології; діяч Укр. Гр.-Правос. Церкви, довголітній гол. дирекції Ін-ту св. Володимира в Торонто.

Смирнов Адріян (* 1908), фізик-теоретик, нар. у м. Новгороді, д. чл. АН УРСР (з 1967). 1932 закінчив Ленінградський Ун-т, з 1949 працює в АН УРСР (в Ін-ті Фізики, Ляборатор ії Металофізики, з 1955 — в Ін-ті Металофізики), з 1970 — її віцепрез.; з 1972 гол. ред. «Укр. Фіз. Журналу». С. автор бл. 100 наук. праць; основні з них стосуються теорії металів і стопів та теорії поля, зокрема квантової теорії упорядкованих і неупорядкованих стопів, дослідження порушень кристалічної ґратки упорядкованих стопів, розсіяння нейтронів і рентґенівських променів кристалічною ґраткою стопів.

А. Смирнов

Смирнов Борис (1881—1954), маляр і графік родом з Владикавказу, викладач Моск. Художнього Ін-ту. 50 ілюстрацій до «Повного збірника творів Т. Шевченка» (1914), до його баляди «Причинна» і поезії «Думи мої, думи . . .» (1945), альбома «На Вкраїні милій» (1945—47); численні пастелі: «На березі Дніпра» (1917), «Світанок на річці» (1937), «Рання весна» (1948); акварелі: «Похорон Т. Шевченка на Чернечій горі б. Канева» (1944), «Плотарі співають „Реве та стогне Дніпр широкий“», «За читанням „Кобзаря“ в хаті на могилі Т. Шевченка» (1945), «Останній шлях Т. Шевченка» (1946). Твори С зберігаються в Київ. Держ. Музеї Т. Шевченка.

Смирнов Микола (1912—63), режисер і актор родом з Харкова, по закінченні Харківського Муз.-Драматичного Ін-ту (1933) актор і режисер Донецького Муз.-Драматичного Театру ім. Артема. Кращі ролі: Льовшин («Вороги» М. Ґорького), Таланов («Навала» Л. Леонова) та ін. Постави: «Лимерівна» П. Мирного, «Хазяїн» І. Карпенка-Карого, «Антеї» М. Зарудного, «Дванадцята ніч» В. Шекспіра й ін.

Смирнов Олексій (1890—1942), режисер театру і кіна, з роду росіянин; закінчив Петербурзьку Академію Мистецтв, учився у театральній студії В. Мейєрхольда. У 1918—31 і 1934—38, разом з дружиною Олександрою (псевд. *Іскандер*), на Україні у київ. театрах ім. Шевченка й ім. Франка, в Червонозав. театрі у Харкові, ім. Жовтневої Революції в Одесі, Муз.-драматичному на Донбасі та ін. 1931—34 — режисер укр. театру «Жовтень» у Ленінграді; з 1939 там таки у рос. театрах. Постави: «Міщанин-шляхтич» (Ж.-Б. Мольєра), «Приборкана гоструха» (В. Шекспіра), «Невідомі солдати» (Л. Первомайського), «Бур'ян» (за А. Головком) й ін.

Смирнова-Замкова Олександра (1880—1962), патолого-анатом, нар. у Переяславі у родині лікаря; з 1939 — чл.-кор., з 1951 — д. чл. АН УРСР. У 1905 закінчила мед. фак. ун-ту в Монпельє (Франція), з 1907 працювала в Києві: 1908—20 на Вищих Жін. Мед. Курсах, згодом (до 1930) в Мед. Ін-ті, з 1927 — в АН УРСР. Одночасно 1933—41 була керівником катедри патологічної анатомії 2 Київ. Мед. Ін-ту. У 1938—53 керувала відділом патологічної анатомії Ін-ту Клінічної Фізіології АН УРСР, з 1953 — ляборат орією морфології Ін-ту Фізіології ім. О. Богомольця. С. опублікувала бл. 90 праць, основні з них присвячені вивченню патологічної анатомії інфекційних хвороб, передпістрякових захворювань, патанатомії ін. пухлин, променевої хвороби, вивченню неклітинних структур організму. С.-З. створила вчення про систему основної арґірофільної речовини і зробила важливі для науки висновки про природу розвитку тканин.

О. Смирнова-Замкова

Смирнов-Замков Іван (* 1913), вчений у галузі органічної хемії родом з м. Чернігова. По закінченні Київ. Ун-ту (1935) працював у ньому. Має понад 25 друко-

ваних праць з ділянки механізму органічних реакцій, гол. на межі розділу двох рідин.

Смислов Віктор (* 1909), інж. гідравліки й аеродинаміки родом з Чигиринщини; з 1963 — проф. водопостачання і каналізації Київ. Будів. Ін-ту; 38 друкованих праць з гідравліки і аеродинаміки.

Смідович Антін (1872—1916), санітарний лікар і志 гром. діяч, родом з Кам'янця Подільського. 1898 закінчив Київ. Ун-т, пізніше працював у Одеському (1899—1904), Воронізькому (1904—06), Херсонському (1906—08) і з 1908 у Катеринославському земствах. Брав активну участь у санітарно.-осв. праці, редаґував ж. «Врачебно-санитарная хроника Екатеринославского губернского земства», автор низки праць з питань санітарії. Учасник боротьби з епідемією холери на Катеринославщині, помер на цю хворобу.

Смідович (літ. псевд. Вересаєв) Вікентій (1867—1945), рос. письм., за фахом лікар, нар. у м. Тулі; 1890 та 1892 працював на Україні (у Юзівці на Донбасі) як лікар. Автор низки повістей, романів, оп., кн. «Записки лікаря» (видана укр. мовою 1903 у Львові), серії нарисів «Підземне царство» (1892; про життя донецьких шахтарів), історико-літ. праць; автор ст. «Любити Україну — любити Шевченка» (1939). Укр. мовою видані «Твори» (2 тт., 1956).

Сміла (IV—12), м. на Придніпровській височині, над. р. Тясмином, р. ц. Черкаської обл., зал. вузол; 58 000 меш. (1973). Відома з першої пол. 17 в., 1648—67 — сотенне м-ко Чигиринського полку, у 18 в. населення С. брало участь у гайдамацькому русі; з 1797 — м-ко Черкаського пов. Київ. губ. 1838 поміщики графи Бобринські збудували у С. цукровий зав., що спричинило зростання населення (1860 — 7 000, 1897 — 15 200), з 1926 — м. У С. є цукровий комбінат (1970 виготовив 37 000 т цукру і 1 200 т цитринової кислоти), машино-будів. (з 1930, основна продукція: машини для цукрової, хлібопекарської і олійно-жирової промсти), електроремонтний, молококонсервний зав., броварня, швейна і меблььова фабрики; технікум харч. пром-сти.

Смілівський Іван (1762—1808), учений медик родом з України. Закінчив Києво-Могилянську Академію та Петербурзьку Медико-хірургічну школу, у 1790 здобув звання лікаря, потім працював військ. і пов. лікарем; з 1796 адьюнкт-проф. патології та терапії Петербурзької Медико-хірургічної школи, з 1799 — проф. Медико-хірургічної Академії, з 1805 — проф. гігієни, фізіології і патології цієї Академії. С. автор низки праць (зокрема про сухоти), переклав на рос. мову ряд підручників з фізіології, патології та мед. практики (Ф. Гільдельбранта, В. Куллена, Грегорі).

Смілівський Тимофій (1769—1815), ботанік і лікар родом з України, закінчив Харківський Колеґіюм і Петербурзьку Медико-хірургічну Школу (1795); викладач хемії та ботаніки цієї школи; з 1799 проф. Петербурзької Медико-хірургічної Академії, з 1802 чл. Рос. АН. Вивчав фльору Петербурзької губ., брав участь у розробці питань про заміну іноземних лікарських рослин місц., склав каталог рослин Ботан. саду в Петербурзі, переклав працю К. Ліннея з латинської на рос. «Философия ботаники» (1800).

Смілка (Silene L.), рід багаторічних, рідко однорічних рослин з родини гвоздикуватих, з супротивними листками, з білими або червоними пелюстками. На Україні — 23 види, ростуть на сухих луках, схилах, узліссях, на крейдяних і вапнякових відслоненнях і як бур'ян на городах. Деякі — декоративні. Найпоширеніші: С. широколиста [S. latifolia (Mill.) Rindle et Britt.]; С. поникла (S. nutance L.); С. тат. [S. tatarica (L.) Pers.]; С. укр. (S. ucrainica Klok.) та ін.

Смілянський Леонид (1904—66), письм. родом з Сумщини; 1928 закінчив Київ. Ін-т Нар. Освіти, у 1928—31 був в аспірантурі при Київ. філії Ін-ту Літератури ім. Т. Шевченка. Друкуватися почав з 1925, належав до літ. орг-цій *«Гарт»*, *«Молодняк»* і *ВУСПП*. Якийсь час працював як журналіст і літ. критик. Виявив себе у жанрі прози, драматургії й кіносценарію (1956 фільм «Іван Франко»; 1959 екранізовано повість «Сашко»). С. розпочав з будівничої тематики: «Нові оселі» (1928), «Злочин бриґадира» (1930), повісті «Машиністи», «Мехзавод» (1930), «Периферія» (1933), роман «Зустрічі» (1936) та ін. Під час другої світової війни переключився на психологічні оп.: «На заставі» (1941), «Топки погашені» (1941), «Підслухані новелі» (1942), «Серце» (1943). Іст. і біографічні повісті й романи С. відзначаються тенденційністю і фальшуванням іст. дійсности: «Михайло Коцюбинський» (1940), «Золоті ворота» (1942), «Євшан-зілля» (1943), роман у 2 тт. про Т. Шевченка «Поетова молодість» (1960—62); п'єси про Лесю Українку «Червона троянда» (1955) і про І. Франка «Мужицький посол» (1956) та ін. Окреме вид. «Твори в 4 томах» (1970—71).

Л. Смілянський

Смірнов Михайло (1833—77), історик, проф. Новоросійського Ун-ту в Одесі; праці з історії Галичини й Волині 14—15 вв., серед ін. «Судьбы Червонной или Галицкой Руси» (1860; укр. переклад в «Руській Іст. Бібліотеці», т. V, 1886).

Смірнов Павло (1882—1947), історик Росії; закінчив Київ. Ун-т, в якому був учнем М. *Довнар-Запольського*. 1912—20 — приват-доц., доц. і екстраординарний проф. (з 1919) Київ. Ун-ту; 1921—23 — проф. Київ. Ін-ту Нар. Освіти на катедрі історії Росії. 1923 заарештований і засуджений на процесі «Центру Дій», потім засланий до Туркестану. 1927—34 — проф. Середньоазіятського держ. ун-ту в Ташкенті. 1938—47 — проф. Історико-Архівного Ін-ту в Москві. Дослідник соц.-екон. історії Московщини 16—17 вв. Гол. праці: «Города Московского государства в первой половине 17 в.» (т. I, випуск 1—2, 1917—19), «Посадские люди и их классовая борьба до середины 17 ст.» (тт. I—II, 1947—48). ВУАН видала його монографію «Волзький шлях і стародавні руси. Нариси з руської історії VI—IX вв.» (1928).

«Сміх і Правда», двотижневий журн. гумору й сатири, виходив у Нью-Йорку 1925—28; ред. М. Ган.

Смішко Маркіян (* 1900), археолог родом зі Львова, д. чл. НТШ (з 1933); 1932—39 — асистент катедри археології Львівського Ун-ту, 1940—41 і 1944—51 завідував відділом Ін-ту Археології АН УРСР, з 1951 працює в Ін-ті Суспільних Наук АН УРСР (1951—55 і 1960—69 — заступник дир., з 1970 — старший наук. співр.). Розробляє питання походження та ранніх етапів розвитку сх. слов'ян, зокрема, *полів поховань* зах. укр. земель; уперше всебічно дослідив групу пам'яток *липицької культури* і культури карп. могил. «Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego» (1932), «Карп. кургани першої пол. 1 тисячоліття нашої ери» (1960) та ін.

Сміян Сергій (* 1925), режисер родом з Києва; закінчив Київ. Ін-т Театрального Мистецтва; гол. режисер Запорізького Театру ім. Щорса (1950—51 і 1966—70), Львівського Драматичного Театру ім. М. Заньковецької (1961—65) та з 1971 — Київ. Театру ім. І. Франка. Поставив: «Отелло» (В. Шекспіра), «Кассандра» (Лесі Українки), оперу «Украдене щастя» (Ю. Мейтуса), «Здрастуй, Прип'ять» (О Левади, музика М. Скорика), «Голубі олені» (О. Коломійця, музика І. Шамо) та ін.

Смовдь (Peucedanum L.), рід багаторічних зіллястих рослин з родини окружкових. На Україні — 11 видів. Найпоширеніші: С. гірська [P. oreoselinum (L.) Moench.], росте на пісках у соснових лісах, перев. на Поліссі й у Лісостепу. Запашна, пряна рослина, насіння містить до 3% етерової олії, застосовувалась у медицині як засіб проти хвороби шлунку; С. оленяча [P. cervaria (L.) Cuss.], запашна рослина, росте на ліс. галявинах і серед чагарників у півн.-зах. частині України. Коріння містить 2,7% етерової олії; С. дніпровська (P. borysthenicum Klok.); С. болотна [P. palustre L. = Calestanta palustria (Moench.) Koz.Pol.], на болотах, по вільшняках, звичайно в Карпатах, на Поліссі й у Лісостепу; С. руська (P. ruthenicum M. B.), що зустрічається на степ. схилах, солонцях — обидва останні види застосовуються в нар. медицині при шлункових захворюваннях, а також як сечогінний засіб.

Смовзик звичайний, повзик (Sitta europaea L.), птах ряду горобиних; довж. тіла бл. 17 см, вага до 32 г. На Україні осілий птах Полісся, Лісостепу й Карпат С. живиться комахами, взимку — насінням. Корисний.

К. Смовський

Смовський Кость (1892—1960), військ. діяч, полк. Армії УНР, родом з Кубані (Полтавська станиця); командир Гайдамацької батерії, з якою 1918 здобув Арсенал у Києві; 1919 — Чорноморського гарматного полку, згодом — 10 гарматного полку, врешті (1920) I Бриґади Окремої Кінної Дивізії. На еміґрації у ЗДА.

Смогожевський Ясон, гербу Юноша (1714—88), церк. діяч з шляхетської родини з Смогорова Волковиського пов. (Білорусь), василіянин. З 1734 студіював у Римі богословіє, після висвячення (1740) був проповідником у Полоцьку, згодом ген. вікарій полоцького архиєп. Ф. *Гребницького*. 1762—80 — архиєп. полоцький (по першому розборі Польщі його епархія опинилася у межах Рос. Імперії), пізніше уніятський київ. митр. Працю С. утруднював поділ київ. митрополії поміж 3 державами; осідком С. було м. *Радомишль*, де він і помер.

Митр. Я. Смогожевський

Смогоржевський Олександер (1896—1969), математик родом з Вінничини; з 1930 працював у Київ. Політехн. Ін-ті асистентом, доц. і проф. (з 1938). Понад 95 наук. праць (у тому ч. 9 монографій і підручників); основні праці С. присвя-

чені якісній і аналітичній теорії диференціяльних рівнянь динаміки, матем. фізиці, неевклідовій геометрії (гіперболічна теорія, теорія геометричних побудов у просторі Лобачевського) тощо.

О. Смогоржевський

Смола Парфеній, псевд. *Куца* Валентина.

Смоленська шляхта, провідна верства Смоленської землі 17—18 вв., здебільша білор. походження. Зберігаючи іст. традиції В. кн. Смоленського, яке існувало до поч. 15 в., й шляхетські права й привілеї, надані В. кн. лит. і королями поль., С. ш. послідовно боронила їх від зазіхань Москви після остаточного прилучення Смоленщини до складу Моск. держави у пол. 17 в. Москва урочисто зобов'язалася «во всем оберегать и прав и вольностей их (С. ш.) ни в чем не нарушить». Цим забезпечено було маєткові права С. ш., її становий устрій, зокрема шляхетське самоврядування, територіяльну військ. орг-цію, свободу віровизнання (серед С. ш., в масі правос., було й чимало католиків, рим. і грец. обряду), мовно-осв. права, побутові особливості тощо. С. ш. мала відбувати військ. службу, як окремий кінний «полк С. ш.» (він складався виключно з С. ш. — від командира до рядового солдата), на чолі якого був полк. (потім ген.-майор), якого на рекомендацію С. ш. затверджував цар; він був і офіц. лідером С. ш. Ця військ. орг-ція існувала до 1764, коли рос. уряд її скасував і поширив на Смоленщину звич. імперську військ.-адміністративну систему. У 17 в. С. ш. (і всією Смоленщиною) відав моск. «Приказ княжества Смоленского» (підлеглий Посольському приказові), а в 18 в. рос. Сенат, за допомогою місц. рос. губ. адміністрації (з 1740-их рр.). Частина С. ш., яка ще в 17 в. була переселена на Схід, на Уфімщину, зберігала права С. ш. й навіть офіц. називалася «Смоленским шляхетством Уфимского уезда», що мало своїх представників також у Законодавчій Комісії 1767. Рос. уряд, починаючи з Петра І, поступово обмежував права С. ш. (що викликало з її боку петиції й протести), а в 1764—65 скасував військ. орг-цію С. ш. і перетворив Смоленщину на звич. рос. губ., а С. ш. — на рос. дворянство.

Геогр. сусідство, іст. зв'язки й традиції, окремий правний статус С. ш., а також спільні екон. й почасти культ. й політ. інтереси, з одного боку, й колоніяльний наступ Москви — з другого, створювали й щораз більше зміцнювали зв'язки С. ш. з укр. шляхтою й коз. старшиною Гетьманщини. Гетьмани І. Самойлович і Д. Апостол та вища старшина (Миклашевські, Лизогуби, Гамалії, Дунин-Борковські та ін.) ріднилися з визначнішими родами С. ш. (Корсаки, Повало-Швайковські, Храповицькі, Енґельгардти, Рачинські, кн. Друцькі-Соколинські, Воєводські, Красно-Милашевичі, Потьомкіни, Пасеки, Ликошіни, Ридванські, Савицькі тощо). Родинні, а також екон. й культ. взаємини С. ш. і шляхетства Гетьманщини сприяли обопільному переселенню, продажеві й обміновї маєтків, переведенню смоленських селян-кріпаків на Україну тощо. «Полк С. ш.» брав участь у Чигиринських. Крим. і Озівських походах та ін. подіях й акціях на Україні того часу. С. ш. тим охочіше підтримувала ці стосунки, що протягом 18 в.. в умовах рос. панування й колоніяльної політики, відбувався швидкий процес збіднення й зубожіння маси С. ш. Ці зв'язки у 18 в. набрали таких розмірів, що рос. уряд вважав за потрібне «отводить малороссиян от свойства с смольянами» («секретнейший» указ цариці Анни Іванівни кн. О. Шаховському 31. 1. 1734). Особливо рос. уряд непокоїли політ. зв'язки С. ш. й Гетьманщини. Автономістичний рух на Смоленщині, що діставав підтримку сусідньої Речі Посполитої, мав певний вплив і відгук на Гетьманщині, зокрема в 1730-их рр. (справа Ф. Красно-Милашевича й кн. О. Черкаського) і в сер. 18 в. Недарма скасування автономії С. ш. в 1764—65 збіглося з ліквідацією укр. гетьманату, а на чолі рос. урядової комісії, яка запропонувала це скасування, було поставлено тоді вже кол. гетьмана К. Розумовського. Ще в кін. 18 в., за Павла І, рос. уряд був дуже стурбований т. зв. «Смоленською змовою» 1798. в якій поряд з видатними представниками С. ш. брали участь також укр. старшини рос. армії (ген. Павло Білуха-Кохановський, капітан Федір Лукашевич, брат В. *Лукашевича*, та ін.). *О. Оглоблин*

Л. Смоленський

Смоленський Леонид (1844—1905), педагог, учитель історії (серед його вихованців Т. *Зіньківський*, Є. *Чикаленко* та ін.) і гром. діяч, визначний промовець. Майже все життя прожив у Одесі, крім університетських студій у Києві, де познайомився з М. Драгомановим, ідеї якого пізніше проповідував. Один з керівників Укр. Одеської Громади.

Смолич Дмитро (* 1919), режисер, нар. у Петрограді, син Миколи С. Закінчив Оперно-драматичну студію ім. К. Станіславського у Москві (1941), 1941—55 режисер Київ. Театру Опери і Балету ім. Т. Шевченка, згодом гол. режисер Челябінського, 1958—62 Одеського, пізніше Білор. і з 1970 Київ. Театру Опери та Балету. Постави: «Кармен» Ж. Бізе (1947), «Галька» С. Монюшка (1949), «Богдан Хмельницький» (1954) і «Назар Стодоля» (1961) К. Данькевича, «Молода ґвардія» Ю. Мейтуса (1955), «В степах України» О. Сандлера (1962) та ін.

Смолич Микола (1888—1968), актор і режисер нар. у Петербурзі. З 1911 актор і режисер там таки (серед ін. 1923—29 мист. керівник Малого оперного театру) і в Москві (1930—38 гол. режисер Великого театру). 1938—47 мист. керівник і гол. режисер та дир. Київ. Театру Опери і Балету ім. Т. Шевченка, у якому серед ін. поставив «Перекоп» Ю. Мейтуса, В. Рибальченка й М. Тіца (1939), «Шевченко» В. Йориша (1940), «Честь» Г. Жуковського (1947), «Тарас Бульба» М. Лисенка (1941, 1947).

Смолич Юрій (1900—76), письм. і сов. гром діяч родом з Умані. Закінчив гімназію й учився в Київ. Комерційному Ін-ті, з першого курсу якого пішов на фронт санітаром, потім працював лікпомом і актором у червоноармійському театрі, з 1922 деякий час у театрі ім. І. Франка. З 1923 до другої світової війни жив у Харкові, працював інспектором театрів Головполітосвіти Нар. Комісаріяту Освіти УРСР, ред. ж. «Сіль. Театр» (1926—29) й «Універсального Журн.» (1928—29), належав до літ. орг-цій *«Гарт»* і *«Вапліте»*, був одним з організаторів *Техно-мист. групи А*, після утворення *Спілки Письм. України* — ред. «Літ. журн.» (1934), до поч. другої світової війни гол. Харківської філії Спілки Письм. України. По війні жив у Києві, якийсь час був (1943—50) ред. ж. «Україна».

Ю. Смолич

С. — один з основоположників укр. сов. прози. Перша його зб. оп. «Кінець міста за базаром» появилася 1924, дальші зб. «Неділі і понеділки», «Півтори людини» (1927). Проза С. 1920-их рр. характеризується експериментами й шуканням в галузі мист. форми, оригінальністю й гостротою сюжетної будови. Твором «Останній Ейджевуд» (1926) С. поклав початки фантастичного роману в укр. сов. прозі, дальшим розвитком якої була його трилогія «Прекрасні катастрофи»: «Господарство доктора Гальванеску» (1929), «Ще одна прекрасна катастрофа» (1932) і «Що було потім» (1934). З кін. 20-их рр. у творчості С. помітне місце посідає сатиричний роман, спрямований гол. ч. проти укр. визвольних змагань й укр. нац. інтеліґенції («Фальшива Мельпомена», 1928; «По той бік серця», 1930), також про людей капіталістичного світу у їх зіткненні з сов. ладом й у відповідності з їх образами в сов. пресі («Сорок вісім годин», 1933). До визначніших творів С. другої пол. 30-их рр. належить автобіографічна трилогія, присвячена добі дитинства й юности його покоління, що формувалося в умовах війн і революцій поч. 20 в.: «Наші тайни» (1936), «Дитинство» (1937), і «Вісімнадцятилітні» (1938). За другої світової війни С. видав кілька зб. оп. («Народ воює», 1941; «Новелі», 1942, й ін.), темі війни присвячений і роман «Вони не пройшли» (1946). У 1950-их рр. С. повертається до подій громадянської війни на Україні: «Світанок над морем» (1956) і дилогія «Мир хатам, війна палацам» (1958) та «Реве та стогне Дніпр широкий» (1960). Це публіцистичні романи-памфлети на історію УНР та її діячів; мист. вартість цих романів зведена нанівець ґротесковим стилем політ. аґітки. Одним з найвищих літ. здобутків С. є мемуарна трилогія «Розповідь про неспокій» (1968), «Розповідь про неспокій триває» (1969) і «Розповіді про неспокій немає кінця» (1970), в якій письм. в описах літ. життя Харкова 1920—30-их рр. став на позицію компромісу між правдою життя й офіц. насвітленням тієї доби в сучасній критиці, наслідком чого вийшло спотворення дійсности, з одного боку, а з другого — досить правдиве відтворення окремих епізодів внутрішньополіт. взаємин того часу. За це офіц. критика оцінила трилогію неґативно, і її вилучено з ужитку.

С. виступав і як публіцист з політ. памфлетами проти націоналізму («Вороги людства та їх наймапці», 1953) і як критик-популяризатор: «Перша книга» (1951), «Розмова з читачем» (1953). Двічі вийшли «Твори» С. у 6 тт. (1958—59 і 1971—73).

Як гром. діяч С. був активний у діяльності Спілки Письм. України і довголітній гол. *Укр. т-ва культ. зв'язку з українцями, що живуть за кордоном.* Гол. за діяльність у цьому т-ві, спрямовану проти укр. еміґрації, С. відзначений 1970 найвищою нагородою СССР — званням героя Сов. Союзу.

Література: Й о г а н с е н М. Про творчість Ю. Смолича, ж. Критика, ч. 12. X. 1929; С т а р и н к е в и ч Є. Юрій Смолич, у кн. Укр. радянські письменники, т. 2. К. 1957; П і с к у н о в В. Творчість Ю. Смолича. К. 1962; Укр. письменники. Біо-бібліографічний словник, т. 5. К. 1965; Ш а х о в с ь к и й С. Юрій Смолич. К. 1970.

І. Кошелівець

Смолій Іван (* 1915), письм. і журналіст (фейлетони під псевд. Клим Булька) родом з Галичини; з 1944 на еміґрації, тепер у ЗДА. Дебютував 1937 у Львові, там таки вийшла 1939 його п'єса «Життя на вазі». На еміґрації появилися: зб. оп. «Дівчина з Вінниці» (1947), «Манекени» (1956), «Зрада» (1959); повісті «Кордони падуть» (1951), «У зеленому Підгір'ї» (1960); казкове оп. «Сонцебори» (1960).

Смолка, р. на сх. Волині, ліва притока Случі, довж. 73 км, сточище — 645 км².

«Смолоскип», назва журн., в-ва, інформаційної служби й Орг-ції на оборону людських прав на Україні.

«С.» виходив 1952—68, як молодіжна стор. при *«Укр. Слові»* в Парижі до 1956, згодом — самостійний ж. (130 випусків); ред. О. Зінкевич. «С.» присвячував увагу студентській проблематиці і насвітлював та передруковував творчість «шестидесятників» з України.

Видавнича марка

В-во «С.» ім. В. Симоненка засноване 1967 у Балтіморі (ЗДА), перевидає твори укр. *Самвидаву* і заборонені на Україні літ. твори. Досі вийшли поезії Л. Костенко, В. Голобородька, І. Калинця, О. Бердника, «Собор» О. Гончара, «Більмо» М. Осадчого, «Собор у риштуванні» Є. Сверстюка, «Золоті Ворота» О. Бердника «Бумеранґ» (твори В. Мороза), самвидавні випуски *«Укр. Вісника»* (чч. I—II, III, IV, VI і VII—VIII), зб. самвидавних документів з України «Широке море України», спогади Д. Шумука «За східнім обрієм» та ін. У 1974 створено відділ «С.» «Smoloskyp Publishers» для вид. укр. самвидаву чужими мовами (гол. англ.), Видано англ. мовою твори В. Мороза. «Етноцид українців в СССР». «Укр. Вісник» (ч. VI і VII—VIII), три випуски — «Листів укр. жінок політв'язнів з мордовських таборів», інтерв'ю з політ. в'язнями пермських концентраційних таборів, листи о. В. Романюка.

Укр. Інформаційна Служба «С.» (з 1967, ред. О. Зінкевич) інформує укр. і чужу пресу про події на Україні (серед ін. про арешти, репресії, перебування в концентраційних таборах). До травня 1976 випущено 225 пресових повідомлень. 1974 створено англомовний відділ «Smoloskyp Information Service» для вид. подібних інформацій англ. мовою (ред. Б. Ясень; досі вийшло 28 повідомлень), з 1975 — есп. (в Буенос-Айресі, ред. О. Яхно).

«С.», Орг-ція на оборону людських прав на Україні, створена 1970 для оборони укр. політ. в'язнів. Видано 100 000 тематичних листівок англ. мовою про арешти й репресії на Україні, 250 000 буклетів і 22 000 портретів окремих укр. політ. в'язнів; зібрано понад 20 000 підписів проти тортур політ. в'язнів, на оборону укр. культ. діячів (В. Мороза, Н. Строкатої й ін.), ув'язнених в СССР, які передано Орг-ції Об'єднаних Націй та ін. міжнар. орг-ціям (цією акцією керує А. Зварун). «С.» є чл. Міжнар. Амнестії і бере участь у різних міжнар. конференціях і зустрічах (у конференції ООН Міжнар. Року Жінки в Мехіко, у «Переслуханнях Сахарова» в Данії, 1975). *О. Зінкевич*

«Смолоскипи», місячник націоналістичної молоді, виходив у Львові 1927—28; ред. О. *Боднарович.*

Смоляк Виталій (* 1915), актор і режисер родом з сх. Поділля. 1935—41 актор Харківського Роб. Театру, з 1955 гол. режисер Полтавського Театру ім. М. Гоголя, 1965—66 — гол. режисер Харківського Театру ім. Т. Шевченка й ін. театрів, з 1974 — гол. режисер театру в Івано-Франківському. Кращі ролі: Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Голохвостов («За двома зайцями» М. Старицького); вистави: «В степах України» (О. Корнійчука), «Украдене щастя» (І. Франка), «Бравий солдат Швейк» (за Я. Гашеком) та ін.

Смолятич Клим, див. *Клим* (Климентій) *Смолятич.*

Смольський Григорій (* 1893), маляр родом з Калущини (Галичина); учився в школі О. *Новаківського* у Львові (1923—30) і в Парижі у вільній Академії Коляроссі (1934—35); чл. і учасник виставок ГДУМ, АНУМ, УОМ, Спілки Художників Львова та ін. С. — автор невеличких кольоритних пейзажів, зокрема з Гуцульщини (околиці Космача, Косова), паризьких етюдів («Нотр-Дам», «Міст на Сені», «На бульварі», портретів: автопортрет (1923), портрет батька (1925), С. Людкевича (1953), В. Стефаника (1959), І. Крип'якевича (1960); натюрморти, численні жанрові й іст. картини.

Г. Смольський (автопортрет, 1932)

Смородина, див. *Порічки.*

Смотрицький Герасим († 1594), письм. і педагог з дрібної шляхетської родини з Поділля. Був писарем у Кам'янець-Подільському старостві, 1576 запрошений кн. К. *Острозьким* до Острога, де став одним з передових діячів вченого острозького гуртка; з 1580 С. — перший ректор *Острозької школи* (академії). С. — один з видавців *«Острозької Біблії»*, до якої написав передмову і віршовану по-

святу кн. К. Острозькому, один з зразків найдавнішого укр. віршування (нерівноскладове), що нагадує укр. думи. Полемічні твори С. проти відступників від православія й сатира на духовенство загубилися. Збереглася лише його кн.: «Ключ царства небесного» (1587), перша друкована пам'ятка укр. *полемічної літератури;* складається з посвяти кн. Олександрові Острозькому, звернення «До народов руских ...» і двох полемічних трактатів «Ключ царства небесного и нашее христианское духовное власти нерушимый узел» та «Календар римский новый». В останньому творі С. змагається за незалежність «руської віри», полемізує з єзуїтом Б. *Гербестом,* критикує кат. вчення про божественне походження папської влади і відкидає григоріянський календар. Твір С. не завжди дотримується теологічних арґументів, натомість використовує нар. гумор з приповідками і прислів'ями, написаний мовою наближеною до нар., і тому був приступний для широких мас.

Смотрицький Мелетій, до чернецтва Максим (бл. 1578—1634), ієрарх. церк. діяч, письм.-полеміст, проповідник, видатний філолог; син Герасима С. (див.) Народився у Смотричі на Сх. Поділлі, навчався в Острозькій школі і Віленській Єзуїтській Колеґії; бл. 1605 виїхав як вихователь з синами білор. маґната М. Соломерецького за кордон, слухав лекції в ун-тах у Ляйпціґу, Нюрнберзі й Віттенберзі. По поверненні (перед 1608) учителював у Братській школі у Вільні й бл. 1616 під тиском оточення, яке не схвалювало його зв'язків з уніятами, постригся у ченці у Свято-Духівському манастирі і разом з віленським братством виступив на оборону православія проти унії. У 1618—20 проф. і ректор *Київ. Братської Школи;* 1620 як архиєп. полоцький (висвячений єрусалимським патріярхом Теофаном, разом з митр. Йовом *Борецьким* і чотирма ін. єп.) вів боротьбу з унією, особливо з унійтським полоцьким архиєп. Йосафатом *Кунцевичем.* 1623—25 відбув подорож до Царгороду й Сирії-Палестини, роздобув грамоту у царгородського патріярха Кирила Лукаріса, що обмежувала привілеї ставропігіяльних братств. Це, як і його проунійне наставлення, спричинило конфлікт С. з правос. колами Києва; осамітнений, отримавши за перехід (спершу таємний) на унію 1627 манастир у Дермані, поселився в ньому і жив там

М. Смотрицький

до смерти. Унійні тенденції С. були засуджені на соборах правос. ієрархії в Городку на Волині (1628) і в Києві (15. 8. 1628), на якому С. був змушений зректися проунійних поглядів і писань. Після цього С. явно перейшов на унію і в своїх окремих публікаціях спростовував свої власні раніші антиунійні писання.

С. написав на церк. теми поль. мовою низку трактатів спершу на оборону православія: анонімний «'Αντιγραφή albo odpowiedź na skrypt ... Heresiae ...» [і] «Harmonia» (1608), «Verificatia niewinności ... (1621), «Obrona Verificaciey ...» (1621), «Elenchus pism uszczypliwych ...» (1622), «Suplikacja ... do obiego stanu duchownego i świeckiego Senatu ..» (1623), «Justifikacia niewinności ...» (1623); серед них найвидатніший у високо-ліричному й помистецьки реторичному тоні під псевд. Теофіла Ортолога «Θρῆνος to jest lament... wschodniey cerkwie ...» 1610); згодом на оборону унії: «Apologia peregrinatiey do kraiów wschodnych ...» (1628), «Protestatia przeciwko soborowi w ... r. 1628 w Kiiowie» (1628), «Paraenesis albo napomnienie ...» (1629), «Exethesis albo expostulatia ...» (1629). Перші викликали відповідь католиків (П. Скарґи, Іллі Мороховського, Л. Кревзи, Й. Рутського, І. Потія і Йосафата Кунцевича), другі — правос. (А. Мужиловського й О. Кисіля, під псевд. Ґ. Діпліца). Зразком високого проповідницького мистецтва С. є проповідь «Казанье на ... погребъ ... отца Леонтія Карповича ...» (1620).

Найтривкішим твором С. виявилася його складена для потреб школи (на зразок латинських граматик зах. типу ars major) ц.-слов. граматика «Грамматіки славенскія правилное сvнтаґма ...», надрукована 1619 в Єв'ю б. Вільни, яка була аж до «Institutiones linguae slavicae dialecti veteris» (1822) Й. Добровського основою знань про ц.-слов. мову. С. унормував правописні вимоги різних рукописних трактатів та достосував їх до тогочасного вчення про фонетику грец. і латинської мов, штучно поширюючи (гол. за *«Адельфотесом»)* грец. часокількісно-просодійні зразки на ц.-слов. матеріял, у тому ч. й грец. зразки віршування. Впровадивши вперше льокатив та (за латинськими граматиками) намітивши дієслівні аспекти й виділивши вигук та відкинувши артикль, С., однак, за грец. зразками переніс у ц.-слов. мову чужі граматичні форми й категорії.

Пізніші передруки «Граматики» С.: скорочена версія для шкільного вжитку в Крем'янці (1638), без змін у Снаґові (Румунія; видав 1697 А. Івіряну), з окремими додатками (без прізвища С.) у Москві (1648), вид. Ф. Полікарпова у

Москві (1721, з використанням вид. 1619 і поправок 1648), еп. П. Ненадовіча у Римніку (Румунія, 1755). Граматика С. мала вплив на ц.-слов. граматики Ф. Максімова (у Новгороді, 1723), М. Ломоносова (1755—57), Аполлоса-Андрія Байбакова (1791); серб. — С. Вуяновського (1793), А. Мразовіча (1794) й Ґ. Захаріядіса (1830); болг. — Н. Рільського (1835); Х. Павловіча Дупчаніна (1836); рум. — Д. Брашовянула (1757), М. Драґомірянула (1770—74).

Граматику С. досліджували Н. Засадкевич, О. Макарушка, М. Вайнґарт, В. Ващенко, О. Горбач (M. Smotryćkyj, Hrammatiki slavenskija pravilnoe syntagma, Jevje 1619, Kirchenslavische Grammatik (Erstausgabe), hrsg. u angeleitet von O. Horbatsch, Frankfurt am Main 1974; там і бібліографія). *О. Горбач*

Смотрич, ліва подільська притока Дністра, довж. 169 км, сточище — 1 800 км^2. Перев. шир. річища 10—15, найбільша — 40 м. В дол. частині С. творить мальовничий яр. На С. — м. *Кам'янець Подільський.*

Яр ріки Смотрич

Смотрич (V—7), с. м. т. Дунаєвецького р-ну Хмельницької обл., положене на сх. Поділлі над р. Смотричем; 3 800 меш. (1966); виробництво мист. кераміки. С. відомий з кін. 14 в.; 1448 одержав маґдебурзьке право, в 15—17 вв. — фортеця. 22. 7. 1919 — бій Армії УНР з большевиками.

Смотрич Олександер (* 1922), письм. родом з Кам'янця Подільського, жив у Харкові, на еміґрації у Торонто (Канада); освіта (і проф. праця) — муз. Почав друкуватися у Мюнхені (ж. «Арка», 1946). Зб. новель: «Ночі» (1947), «Вони не живуть більше» (1948), «Вибране» (1952), «Буття» (1973), 4 зб. «Вірші . . .» (1974—75).

Снєгірьов Євген (* 1927), прозаїк родом з Харкова, закінчив Харківський Театральний Ін-т, режисер Київ. Кіностудії хронікально-документальних фільмів. Зб. оп. «Літо вернеться» (1957), повість «Чи я мав право» (1962), оп. і повісті «Народи мені три сини» (1973); сатирична повість-памфлет «Золотий бутс» (1963; у співавторстві з Ю. Лубоцьким); крит. нариси.

Снивода, р. в півн.-сх. частині Подільської височини, ліва притока гор. Бога; довж. — 58 км, сточище — 906 км^2, пересічна шир. річища в сер. течії 10 м, долини — 3 км; має рівнинний характер.

Снилик Зенон (* 1933), укр. журналіст і спортсмен у ЗДА, родом з Путятинців Рогатинського пов. (Галичина). Ред. (з 1962) тижневика «Ukrainian Weekly» (при газ. «*Свобода*»). Тричі чл. олімпійської збірної футболу ЗДА (1956—64) та її капітан, тричі чл. (двічі капітан) збірної ЗДА в пан-амер. ігрищах та збірної ЗДА за кубок світу; тренер і змагун укр. футбольних дружин; тенісист.

Снина (V—3), м-ко на Пряшівщині у Сх.-Словацькій обл. (Словаччина), положене на півн. узбіччях Вигорляту у долині р. Цірохи; 10 000 меш. (1970), перев. українців. Машино-будів. зав.; машинобудів. технікум, гімназія, с.-г. школа; до 1960 округовий центр. В околицях С. є 44 укр. села з 25 000 населення (1961).

Снинський Камінь, один з найвищих верхів групи *Вигорляту* в Карпатах; висота 1 007 м.

Сниткін Петро (1890—1946), скульптор родом з Києва, закінчив Київ. Мист. Школу (1910, учень Ф. *Балавенського);* 1911—12 учився в Петербурзькій Академії Мистецтв. Статуетка «Святослав у бою» (срібло; 1910—11); статуї св. Андрея Первозванного у пам'ятнику кн. Ольги в Києві (1911, за проєктом І. Кавалерідзе), «Материнство» (1936) у Челябінську; твори батального жанру («Вирішальний удар», 1935—36) та ін. — віск; портрети. Помер у Теодосії.

Снігур (Pyrrhula pyrrhula L.), птах ряду горобиних, родини в'юркових. Довж. тіла 15—19 см, вага 32—34 г. На Україні — звичайний осілий птах Карпат і зимуючий усієї території. Взимку живиться ягодами, бруньками і насінням деревних порід.

Снігур Лука (1846—1928), майстер дерев'яного будівництва і різьбар, родом з с. Погара на Бойківщині. Збудував бл. 35 дерев'яних церков бойківського типу; кращі з них у селах: Росохачі і Оряві (1882), Гусному Вижньому (1890), Маткові (1899), Кривому (1922), Климці (1925); іконостаси в Кривому, Радичі, Должках.

Снігурівка (VI—13), м. Миколаївської обл., р. ц. над р. Інгульцем (притока Дніпра), зал. вузол; 17 000 меш. (1975). Ремонтно-мех. і залізобетонних виробів зав., харч. пром-сть. Засноване 1812.

Снігурський Іван (1784—1847), церк. діяч, з 1818 перемиський еп., філантроп і меценат. Відновив навчання у духовній семінарії, организував разом з крилоша-

нами І. *Лаврівським* та І. *Могильницьким* цінну бібліотеку та заснував крилошанську друкарню. С. закладав разом з І. Могильницьким парафіяльні школи (1832 — було у перемиській епархії 385 на 697 парафій та 24 тривіяльні школи і дві гол.), давав стипендії для студентів. Завдяки С. Перемишль став центром муз. освіти («Заведеніє пѣвческо-учительское»; катедральний хор; див. 1663 стор.).

Єп. І. Снігурський

Сніжне (V—19; до 1864 — Василівка), м. обл. підпорядкування Донецької обл.; 100 200 меш. (1975). Кам'яновугільні шахти, промкомбінат, зав. хем. машинобудування, швейна фабрика тощо. 4 проф.-техн. училища, гірничий технікум. Видобуток антрациту почато 1900. З 1938 С. — м. Зміни в кількості населення: 1939 — 16 200, 1959 — 68 800, 1970 — 64 000.

Сніжноягідник (Symphoricarpus L.), рід кущів з родини козолистих. На Україні — 3 види: С. білий (S albus Blake = S. racemosa Rich.), медонос; С. кулястий (S. orbitulacus Moench); С. зах. (S. occidentalis Hook.). Всі види, зокрема С. білий, культивують у садах і парках як декоративні.

«Сніп», літ. альманах — «укр. новорічник», вийшов у Харкові 1841. Видавець і ред. О. *Корсун*. У «С.» взяли участь М. *Костомаров* (драма «Переяславська ніч» та переспіви з Дж. Байрона), М. *Петренко* (ліричні вірші), О. Корсун, С. і П. *Писаревські* (вірші, байки), П. *Кореницький* (сатирична поема «Вечерниці» і переклади з чес. нар. поезії) і М. Писаревська (переклади з Петрарки).

«Сніп», тижневик для інтелігенції, виходив у Харкові 1912—13, з ініціятиви і за ред. М. *Міхновського*, коштом М. *Біленького*. Між співр. І. Франко, Л. *Пахаревський*, М. Кононенко, Т. Згоральський та ін. (52 чч.).

Снов, р. на Чернігівському Поліссі, права притока Десни; довж. 233 км, сточище — 8 705 км². Перев. шир. долини 1,5—4 км, річища — від 4 до 14 м у верхів'ї, до 20—40 м у нижній течії, найбільша — 200 м. Основне живлення снігове. Замерзає в листопаді—грудні, скресає в квітні. Використовується для водопостачання, у нижній течії судноплавна.

Сновське, кол. (до 1935) назва м. *Щорс*.

Снятин (V—6), м. в Галичині, положене на сх. Передкарпатті над р. Прутом, р. ц. Івано-Франківської обл.; 7 200 меш. (1970). Харч. пром-сть, мебльовий комбінат, с.-г. технікум. Літ.-меморіяльний музей М. Черемшини. С. відомий з 1158,

Центр Снятина; на першому пляні ратуша

1448 дістав маґдебурзьке право, з другої пол. 16 в. був важливим торг. (на це впливало положення на кордоні з Молдавією) і ремісничим центром; в кін. 17 в. занепав; за Австрії й Польщі пов. м.

Соб, р. на Придніпровській височині, ліва притока Бога; довж. 125 км, сточище — 2 840 км². Шир. річища від 3 до 15 м у верхів'ї, до 60—80 м у нижній течії.

Собача кропива, див. *Пустирник*.

Собача петрушка звичайна (Aethusa cynapium L.), зілляста однорічна, рідко дворічна рослина з родини окружкових. Росте серед чагарників, у лісах, особливо заплавних, а також як бур'ян по садах і городах. У більшій частині України, крім Степу. Свіже зілля містить 0.015% етерової олії. Рослину вважають за отруйну, але випадки отруєння трапляються рідко.

Собача риба, умбра (Umbra krameri Walbaum), з родини щукових; довж. тіла до 10 см. Нечисленна рибка, що поширена лише в сточищі Дунаю (Прут) та Дністра.

Собачки, урочище на правому березі Дніпра, поблизу с. Привільного Червоноармійського р-ну Запор. обл. (тепер залите Кахівським водоймищем), в якому у 1928—29 досліджувано сер.-неолітичну стоянку надпорізько-приозівської групи. Відкрито залишки наземних будівель, кам'яне знаряддя (мотики, шліфовані сокири, крем'яні наконечники стріл), кістяні гачки для вудок й ін. Глиняна кераміка, що залишилася тільки у фраґментах, прикрашена заглибленим орнаментом геометричних форм.

Собачко-Шостак Ганна (1883—1965) майстер декоративного розпису родом з с. Скопці (нині Веселинівка) на Київщині. Під впливом проф. мистецтва (Є. Прибильської, О. Екстер) перейшла від традиційного нар. розпису до декора-

тивної графіки; працювала в техніці акварелі і ґваші. Її динамічні композиції асиметричні за формою, з довільним, повним фантазії малюнком рослинно-квіткових мотивів і птахів, з буйним кольоритом. До 1930-тих рр. за її ескізами вишивали декоративні пано, килими. З 1932 жила на засланні в селищі Черкізово Моск. обл., там і померла. Твори С.: «Весняна пісня» (1913), «Півні» (1916), «Укр. вінок» (1918), «Птах серед квітів», «Букет квітів» (1920), «Польові дзвіночки» (1922), «Птахи на кораблику» (1935), «Сови серед квітів» (1938) і, по довшій перерві, цикл пано «Квіти України»: Мої улюблені квіти» (1963) і «Наддніпрянські квіти» (1964). Праці С. експонувалися з 1913 на виставках у Петербурзі, Києві і Парижі, 1914 в Берліні, 1915 у Москві, 1922 і 1924—25 у Берліні, Дрездені, Мюнхені, 1927 у Москві, 1936 у Києві й ін. 1965 персональна ретроспективна виставка в Києві. Твори С. зберігаються у музеях Києва та ін., репродукуються на листівках і в альбомах.

Г. Собачко-Шостак

Література: Местечкін Г. «Ганна Собачко» (1965).

Собєський Ян, див. *Ян III Собєський.*

Собінов Леонид (1872—1934), видатний рос. співак, ліричний тенор, з 1897 соліст Великого Театру; співав у трупі М. *Садовського* (у Москві, 1891) партії: Андрія («Запорожець за Дунаєм») і Петра («Наталка Полтавка»); 1906 концертував на Україні і виступав у Київ. Опері; 1918—19 був гол. Всеукр. Муз. Комітету та мист. керівником Київ. оперового театру. На ґастролях на Україні (1925—27) співав свої партії укр. мовою: Льоенґріна (в однойменній опері Р. Ваґнера), Ленського (в «Євгенії Онєґін» П. Чайковського) та Левка (в «Майська ніч» М. Римського-Корсакова).

Собківське поселення, поселення *білогрудівської культури,* пізньої бронзової доби, залишки якого виявлено у с. Собківці, Уманського р-ну Черкаської обл., досліджене С. Березанською і Г. Тітенко у 1951—52; С. п. положене на правому, підвищеному березі річки, характеристичне зольниками, могилоподібними насипами з великою кількістю попелу та залишками госп. знаряддя (зернотерки, сокири, крем'яні серпи, кістяні голки, шила) і бронзових прикрас (спіраль, кільця, шпилька), а також багато кераміки (горшки, миски, черпаки та ін., деякі прикрашені заглибленими рисками). Населення С. п. займалося хліборобством і скотарством, а також полюванням та рибальством.

Собко Вадим (* 1912), письм., нар. у Москві; прозаїк-драматург і поет. 1939 закінчив філол. фак. Київ. Ун-ту; друкується з 1930: зб. поезій «Погляд вперед» і «Тракторобудні» (1932), «Мій товариш» (1933), поема «Мікрон» (1934) та ін., нарисів і оп. — «Монтажники» (1931), «Люди риштовань» (1933) та ін. Деяку популярність здобув пригодницькими романами «Граніт» (1937) і «Крейсер» (1940). Роман-трилогія «Шлях зорі» («Кров України», 1943; «Кавказ», 1946; «Вогонь Сталінграду», 1947) присвячений подіям другої світової війни. П'єса «Життя починається знову» і роман «Запорука миру» (1951) — з повоєнного життя в Німеччині. У дальших творах порушує проблеми будівництва, моралі: «Біле полум'я» (1952), «Звичайне життя» (1957), «Київ. зошит» (п'єса, 1964), молоді й спорту (роман «Стадіон», 1954) та ін. Деякі твори С. перекладені мовами сателітних держав. Зб. «П'єси» (1958, 1969), «Вибрані твори в 2 томах» (1972).

Собко Петро (1819—70), інж. з ділянок будів. механіки і залізниць родом з Києва. Закінчив (1840) Ін-т Корпусу Шляхів у Петербурзі, з 1849 — проф. цього ін-ту (перший у Рос. Імперії викладав будів. механіку як окрему галузь), 1853 організував ляболаторію випробування будів. матеріялів; 1857 відряджений до ЗДА вивчати будову мостів. Залишив ряд праць з будів. механіки і зал. будівництва, у тому ч. підручники і посібники («Памятная книжка для инженеров и архитекторов», 1854); конструктор низки мостів й ін. споруд, у тому ч. славного висячого моста через Неву.

Соболевський Григорій (1741—1807), лікар, ботанік і фармаколог, нар. у Глухові на Чернігівщині у шляхетській родині. Вчився у Шпитальній школі в Петербурзі, з 1761 в Парижі й Лейдені і там здобув звання д-ра медицини. З 1775 у Петербурзі викладач в обох петербурзьких шпитальних школах, з 1796 проф. ботаніки Петербурзького Медико-хірургічного училища (згодом Академії); з 1793 — почесний чл. Мед. Колеґії. С. 1779 склав опис лікарських рослин Рос. Імперії. Основна його праця «Санкт-Петербургская флора» (1799) вийшла латинською мовою (1801—02 — рос. у 2 тт.); він впровадив нову методу вивчення ботаніки та фармакології в мед. школах.

Соболевський Олексій (1857—1929), визначний рос. філолог-славіст, палеограф і фолкльорист, нар. у Москві, проф. Київ. Ун-ту (1882—88), пізніше Петербурзько-

ю. д. чл. Рос. АН. Досліджував староц.-слов. мову й історію рос. мови, як також їх літ. пам'ятки, у тому ч. й укр. київ. доби також з палеографічного боку (курс «Славяно-русская палеография», 1901—02), а також рос. усну словесність і діялекти («Очерки русской диалектологии», 1892) з описом укр. говірок. Відстоював рос. шовіністичну концепцію однієї «руської» мови з основними діялектами: «великоруським» (куди залічував і білор. мову) та «малоруським». У працях з історії рос. мови («Очерки из истории русского языка», 1884; «Лекции по истории русского языка», 1888) описав також фонетичні риси низки рукописів 12—15 вв. укр. походження, що їх С. тенденційно звав «гал.-волинськими», твердячи, ніби у Києві й Чернігові говорено тоді «по-великоруськи». Наявність цих рис у півн.-сх. київ. пам'ятках, як і в сьогоднішніх півн.-сх. укр. говірках, тлумачив приселенням сюди гал.-волинських мовців після тат. спустошень і відпливу місц. населення на півн. («Древнекиевский говор», 1905, «Известия ОРЯС»). Цим С. відновив теорію М. *Погодіна* й викликав дискусію з А. *Кримським*. Не зважаючи на їхню упередженість, іст. праці С. мають велике значення завдяки багатству філол.-фахово відчитаних фактів старих текстів і завдяки увазі до реґіональних особливостей; більше, ніж хто ін., він прислужився до створення іст. діялектології сх.-слов. мов. Як діялектолог, С. поділяв укр. говірки на архаїчні півн. (до них зараховував і архаїчні карп.) та півд. Пробуючи подати етимології засвідчених античними авторами етнонімів, гідронімів, топонімів та антропонімів і сучасних місц. назв і прізвищ (гол. з України й Сх. Европи), виводив їх інколи без належного критицизму з мови скитів і сарматів («Русско-скифские этюды», 1928—29, «Известия ОРЯС»). *О. Г.*

Соболєв Володимир (* 1908), петрограф і мінералог родом з Луганського; чл.-кор. АН УРСР (з 1951), д. чл. АН СССР (з 1958); проф. високих шкіл у Ленінграді, Іркутську, Львові (1945—58) і Новосибірську. Праці С. присвячені петрографії і мінералогії Сибірської плятформи та України (вивчав петрографію кристалічних порід Житомирщини і молодих вулканічних порід Карпат).

В. Соболев

Соболєв Дмитро (1872—1949), геолог і палеонтолог, родом з с. Хрінелі Костромської губ.; проф. Харківського Ун-ту (з 1914). Праці С. присвячені питанням стратиграфії, тектоніки, геоморфології, реґіональної геології, прикладної геології та ін.; серед них з тектоніки і геоморфології Укр. кристалічного масиву, Донецького кряжа, В. Донецького басейну, з стратиграфії девону, про льодовикові формації України та ін.

Соболь (Martes zibellina L.), ссавець родини куницевих, типовий мешканець тайги. Довж. тіла 34—52 см, вага 1,8 кг; тіло струнке, гнучке, хвіст (довж. 11—19 см) пухнастий, кінцівки досить короткі й товсті. Хутро від жовтобурого до чорнобурого, дуже густе, довге, шовковисте. С. у минулому був поширений у півн. частині ліс. смуги на Україні. Тепер в лісах від Печори на сх. до Тихого океану. Цінний мисливський звір, розводиться також на звірофермах на Україні.

Соболь Микола (* 1910), сов. партійний і держ. діяч родом з с. В. Рублівки Полтавської обл., за фахом інж.; 1954—58 — дир. Харківського Машинобудів. зав., 1958—60 — гол. раднаргоспу Харківського екон. р-ну, 1960—61 — гол. Укр. раднаргоспу, 1961—63 — перший секретар Харківського обл. комітету КПУ, 1963—66 другий секретар і чл. Політбюра ЦК КПУ, 1966—72 — перший заступник гол. Ради Мін. УРСР; 1961—71 — чл. ЦК КПСС.

Соболь Наум (1897—1967), театральний декоратор родом з Одещини; учився в мист. студії Ю. Бершадського в Одесі (1916—20); чл. АРМУ. Мист. оформлення вистав перев. в Харківському Театрі Муз. Комедії: «Еспанське капричо» М. Римського-Корсакова (1926), «Сорочинський ярмарок» О. Рябова (1930-і рр.), «Цирк засвічує вогні» Ю. Мілютина (1959) та ін.

Соболь Олександер (* 1909), провідний соліст балету Харківського (з 1925) і Київ. (з 1930-их рр.) театрів опери й балету. Партії: Бенно («Лебедине озеро» П. Чайковського), піруетиста («Гопак» у «Сорочинському ярмарку» М. Мусорґського), Еспади («Дон-Кіхот» Л. Мінкуса), Капітана («Червоний мак» Р. Ґлієра), Кемпбелла («Ференджі» Б. Яновського), Арлекіна («Карнавал» Р. Шумана), Командора («Лавренсія» О. Крейна), Степана («Лілея» К. Данькевича) та багато ін.

О. Соболь

Соболь Федір (1885—1973), хормайстер родом з м. Валок (Харківщина); учився

у Харківському Ун-ті і Муз. училищі. Диригент (з 1920) Держ. Укр. Хору (пізніше ім. Леонтовича) у Харкові; 1924—31 — керівник муз. сектора при *Держ. В-ві України*, перекладач рос. муз. навчальних посібників. На поч. 1930-их рр. репресований; в кін. 1930-их рр. працював на Далекому Сході за фахом, з 1954 — на Кубані. Помер у Краснодарі.

Ф. Соболь

Собор (з ц.-слов. собор — зібрання, збори), іноді означає те саме, що й *Синод*, але в Укр. Церкві, за винятком постійного Синоду, всі ін. церк. зібрання прийнято звичайно називати С. С. — найвища церк. законоправна установа на території тієї чи тієї юрисдикції, звич. із законодавчою владою. За прикладом св. Апостолів, що у 50-ому р. вперше зібралися на С. у Єрусалимі, всі важливіші церк. справи вирішувалися на менших чи більших С., які у перші вв. християнства відбувалися дуже часто. С. бувають: вселенські (чи екуменічні), помісні, провінційні (чи митрополичі) й епархіяльні. Сюди треба додати також єпископські конференції.

В с е л е н с ь к и й С. — це зібрання всієї церк. ієрархії чи значної її частини, скликане для вирішення важливих церк. справ, гол. з питань віри, моралі та церк. правопорядку. У справах віри і моралі ухвали С. — непомильні. Досі всіх вселенських С. було 21, з яких перші 8 відбулися на Сході, а решта на Заході. Правос. Церкви визнають з них тільки 7 перших. Раніше на вселенських С. брали участь також представники держ. влади та мирян. За сучасним канонічним правом Кат. Церкви вселенські С. скликає папа. Правомочними до участи є кардинали, патріярхи, архиєп. та правлячі єп. чи їм рівні владою (екзархи, адміністратори тощо), як і верховні настоятелі клірицьких монаших чинів.

П о м і с н и й С. — це зібрання єп. і представників духовенства (часом і мирян) помісної Церкви під керівництвом патріярха або верховного архиєп. У межах тієї чи тієї помісної Церкви це найвища церк. інстанція, яка має також і законодавчу владу. У Кат. Церкві рішення помісних і провінційних С. затверджує папа. Багато С. скликувано тільки для вибору патріярха, архиєп. та ін. єп. (їх називають також виборними С.). До проголошення сх. кат. права (1957) участь у помісному С. ніколи не була устійнена. Крім єп. і представників світського і монашого кліру, брали у них участь звичайно теж уповноважені держ. органів і мирян.

П р о в і н ц і й н і С. (див. *Синод*) існують у митрополіях, які не є підпорядковані ані патріярхові, ані верховному архиєп. Участь і правосуддя цих С майже такі самі, як і помісних С.

Е п а р х і я л ь н и й С. (синод) — це зібрання представників духовенства, а часом і мирян однієї епархії під головуванням єп.

С о б о р ч и к — це мале зібрання, малий С., на якому збирається духовенство одного деканату (протопресвітерства) під керівництвом свого декана чи протопресвітера.

С. є п и с к о п і в — це новіша, посередня установа між постійним синодом і помісним С. Він діє як дорадчий орган патріярха чи верховного архиєп., замість помісного С., зокрема коли обставини не дозволяють на його скликання. Участь у ньому беруть звич. тільки єп. тієї чи тієї помісної Церкви.

За новим сх. правом, в Укр. Кат. Церкві С. єп. має тільки адміністративну функцію, напр., вибір голови помісної Церкви, єп., призначення єпископських катедр, поділ епархій тощо.

Починаючи з минулого століття, зокрема по другій світовій війні, завдання С. частково виконують т. зв. єпископські конференції, в яких беруть участь тільки єп. тієї чи тієї країни чи помісної Церкви. Вони не мають законодавчої влади, хібащо їхні ухвали підтвердить Апостольський Престол. У Сх. Церкві єпископські конференції відомі ще з минулого ст. Їх передбачає також і нове канонічне право для Кат. Сх. Церков «Про Особи» (від 1957). о. *І. Патрило*

Давня Укр. Церква (київ. митрополія) вирішувала важливі справи на помісних або епархіяльних С. Найдавніша вістка про наради єпископів збереглася з 1051. Поміж пізнішими важливий був С. 1415 (обрання митрополитів для епархій у Лит.-Руській Державі). Після *Берестейської унії* правос. й уніятська церкви на Україні відбували окремі С., хоч були спроби скликати спільні (С. 28. 10. 1629 у Львові). Особливе значення мав помісний С. 1640, що на нього митр. П. Могила запрошував «як духовних . . . так і . . . світських братій, що ревнують про благочестя і обізнані з церк. канонами», та на якому устійнено «Православне іcповідання віри». Після 1685 у Правос. Церкві на Україні не відбувалися С. Щойно з відродженням Укр. Правос. Церкви відбулися С. 1918 і 1921. На С. УАПЦ, крім ієрархії, духовенства, беруть участь і миряни. Поза межами України Правос. Церкви скликають С. періодично. *І. К.*

«Собор Греко-Католицької Церкви 8—10 березня 1946 року», скликаний у Львові Ініціятивною групою у складі трьох свящ.: Г. *Костельника*, М. Мельника, Й. Пельвецького як представників трьох епархій Гал. Митрополії: Львівської, Перемиської і Станиславівської. Постанню Ініціятивної групи і скликанню С. передував масовий фіз. і моральний терор органів НКВД у 1944—46 над усіма ієрархами Укр. Кат. Церкви в Галичині з митр. Йосифом Сліпим на чолі і засудження їх таємним судом у Києві в березні 1946 на довгий час ув'язнення або заслання до таборів примусової праці.

Ініціятивна група оформилася 28. 5. 1945, оприлюднивши два листи — прохання до Ради Нар. Комісарів УРСР про затвердження її й звернення до «Всечесного гр.-кат. духовенства в зах. областях України» 18. 6. 1945. Рада НК УРСР через свого «уповноваженого в справах Рос. Правос. Церкви» затвердила Ініціятивну групу як «єдиний тимчасовий церк.-адміністративний орган Гр.-Кат. Церкви» з метою об'єднати її з Рос. Правос. Церквою. С. висловився за ліквідацію Берестейської унії 1596 і розрив з Ватиканом та возз'єднання з Рос. Правос. Церквою. У дійсності С. був неканонічний, бо скликання і ухвали С. порушили церк. канони; ще перед С. три чл. Ініціятивної групи перейшли на рос. православіє (два з них — М. Мельник і Й. Пельвецький — були таємно рукоположені на єп. Рос. Правос. Церкви), С. був підготований і керований за директивами патріярха Рос. Правос. Церкви і сов. політ. органів влади.

У дусі постанов цього С. відбулася поступова ліквідація Укр. Кат. Церкви в Закарп. обл. України (1946—49) та на Пряшівщині (1950).

Література: Діяння Собору Гр.-Кат. Церкви у Львові 8—10 березня 1946 р. Вид. Президії Собору Л. 1946; First victims of Communism (також італ. і нім. мовами), Рим 1953; Galter A. Le communisme et l'Eglise catholique. Париж 1956; Hrynioch I. Die Zerstörung der Ukrainisch-Katholischen kirche. Ostkirchliche Studien. ч. 2, Вюрцбурґ 1963.

о. *І. Гриньох*

«Соборна Україна», місячник у Відні 1921—22, заснований В. *Вишиваним*, ред. В. *Андрієвський*.

Соборно-Єпископська Церква, відлам Правос. Церкви на Україні у 1920—30-их рр., що його очолював єп. лубенський Теофіл (Феофіл) Булдовський (противники називали С.-Є. Ц. «Лубенський розкол» та «Булдовщина»). До С.-Є. Ц. приєдналися ті укр. свящ., які з канонічних міркувань відмежувалися від УА ПЦ після Собору 1921 і безуспішно намагалися здійснити засади автокефалії, українізації і соборноправности в лоні Рос. Правос. Церкви (постанови Київ. Собору, забороненого владою, у вересні 1922). Зустрівшись з опозицією патріярхії та рос. єпископату до такої реформи в церкві, Булдовський (висвячений у 1923 на єп. лубенського), відокремився від Рос. Церкви і 1925 організував у Лубнях, разом з чотирма ін. правос. єпископами, «канонічну» укр. автокефальну С.-Є. Ц. Сов. влада, яка вбачала в С.-Є. Ц. засіб розбиття як Рос. Правос. Церкви, так і УАПЦ, спершу сприяла їй нарівні з *обновленцями*. С.-Є. Ц. на якийсь час здобула від обох цих церков кілька сотень парафій, найбільше у Полтавській, Катеринославській, Вінницькій і Херсонській обл.

У зв'язку з «нормалізацією» стосунків між Моск. патріярхією і сов. владою у 1927 і загостренням антирел. кампанії С.-Є. Ц. почала занепадати. Останню парафію С.-Є. Ц. (в Луганському) закрито у 1937. Булдовський дожив (у вимушеній відставці) до приходу німців і в листопаді 1941 очолив як митр. харківський і полтавський відбудову церк. життя на Лівобережжі. У липні 1942 він приєднався до відновленої УАПЦ, а по поверненні сов. влади у 1943 ухилився від церковнослужіння. *Б. Б., І. К.*

Соборноправна Українська Автокефальна Православна Церква, одна з церков укр. православія, що оформилась на еміґрації по другій світовій війні. Члени СУАПЦ вважають, що вони продовжують УАПЦ митр. В. *Липківського*, виходячи з переконання, що укр. церкві властива засада *соборноправности*. Натомість зверхники відновленої 1942 УАПЦ не цілком поділяли ці погляди і мали застереження щодо канонічности акту 1921, яким тоді встановлено ієрархію. Ці розходження призвели до оформлення на церк. з'їзді в Ашаффенбурзі (Зах. Німеччина) 1947 окремої СУАПЦ, що її очолив архиєп. (нині митр.) *Григорій* Огійчук. По розселенні з Европи, осередком СУАПЦ є Чікаґо (ЗДА), де перебуває її митр.; 1974 ієрархія СУАПЦ складалася з митр. і двох. єп., один з них — в Англії. СУА ПЦ має нечисленне духовенство і парафії на різних континентах, що з них частина є в опозиції до митр. Григорія, визнаючи (після розбиття у 1957 і 1973) провід ін. єп. Друковані органи СУАПЦ: «Правос. українець» і опозиційний «*Церква і життя*», виходять у Чікаґо.

І. К.

Соборноправність, устрій церкви, у якому церк. життям керують усі її чл.: ієрархія, духовенство і миряни. С., у більшій чи меншій мірі, була властива Правос. Укр. Церкві до підпорядкування її Синодові рос. церкви (тепер патріярхові), і церк. собори відбувалися з чималою участю світських осіб. На за-

садах С. творилося відродження Укр. Правос. Церкви 1917 і пізніших рр. Ці принципи яскраво виявилися на церк. соборі 1921 і дотримуються в *Соборноправній* та частково й у ін. укр. правос. церквах за кордоном.

Собор руських учених («Собор учених руских и любителей народного просвіщенія»), перший просв. з'їзд у Галичині, скликаний *Гол. Руською Радою* з ініціятиви Миколи *Устияновича* й Івана *Борисикевича*. С. р. у. відбувся у Львові 19—26. 10. 1848 з участю 99 осіб, які вели наради у 9 секціях. С. р. у. накреслив широку програму орг-ції укр. науки і нар. шкільництва (серед ін. видання шкільних заг.-осв. довідників), схвалив утворити «Общество просвіщення народного», обговорював питання укр. літ. мови тощо. Безпосередніх практичних наслідків С. р. у. не мав.

«Собраніє» (Собраніє Гр.-кат. Братств у ЗДА — The United Societies of U.S.A.), братсько-допомогова орг-ція закарп. українців у ЗДА; виникла 1903, коли кілька братств відокремилося від *«Соєдиненія»;* осідок «С.» — Мекіспорт (Пенсільванія); орган — місячник *«Просвіта»* народовецького напряму. Ч. членів бл. 5 000.

«Сова», сатирично-літ. двотижневик, виходив 1871 в Ужгороді (3 чч.) і Будапешті (2 чч.), з гострими нападами на мадяризаторську політику єп. С. *Панковича.* Ініціятор «С.» — посол до угор. сойму Е. Грабар, ред. В. Кимак; співр. А. *Кралицький,* І. Сильвай, К. *Сабов* та ін.

Сова Антоній, псевд. Е. *Желіґовського.*

Сова Петро (* 1895), історик і дослідник Закарпаття. Монографії: «Прошлое Ужгорода» (1937), «Архітектурні пам'ятники Закарпаття» (1958), ст. з археології Закарпаття; переклад «Слова о полку Ігоревї» на угор. мову. 1944—45 — перший заступник гол. Нар. Ради Закарп. України.

Совачева Ганна (1877—1954), акторка з грец. роду Хертуляріїв, нар. у Прилуці, дружина Василя С. Закінчила Муз.-Драматичну Школу М. Лисенка в Києві; спершу на рос. оперовій сцені, з 1918 в укр. театрах Києва, 1921—22 і 1932—44 Львова й Ужгороду (1923—31). На еміґрації в Австрії (очолювала укр. театр у Зальцбурзі) і з 1949 у Франції, де й померла. Амплюа С. — характерні ролі перев. старших жінок як у побутовому, так і в зах.-евр. репертуарі: Терпелиха («Наталка-Полтавка» І. Котляревського), Вустя («Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького), Ігуменя («Гетьман Дорошенко» Л. Старицької-Черняхівської), Одарка («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка), Ганна («Безталанна» І. Тобілевича), Стара циганка («Хата за селом» за Ю. Крашевським), Пані Тейбрет («Святе полум'я» С. Могема) та ін.

Г. Совачева

Совачів Василь (1876—1924), гром. діяч, військ. лікар родом з Прилуки; за студентських рр. був гол. «Молодої Громади» у Києві, згодом на різних посадах. Діяч Укр. Хліборобсько-Дем. Партії; шеф Санітарної Управи Армії УНР, пізніше в Гол. Управі Червоного Хреста. По війні в Галичині — лікар курорту Підлютого.

В. Совачів

Совет по делам религиозных культов, рада, що діє в СССР при раді Мін. СССР для нагляду над здійсненням сов. законодавства про релігію і церкву. С. був створений 1966 як вислід злиття двох окремих «совєтів»: Ради для Рос. Правос. Церкви (діяла з 1943) і Ради для справ рел. культів, що з 1944 наглядала за ін. рел. об'єднаннями. Уповноважені С. контролюють усю діяльність рел. об'єднань, включно з особистими справами ієрархії і духовенства, себто мають значно ширші компетенції, ніж оберпрокурор Святішого Синоду в Рос. Імперії. С. має своїх уповноважених в поодиноких республіках і областях.

Совет Труда и Обороны (СТО), Рада Праці і Оборони, орган *Ради Нар. Комісарів* (РНК) РСФСР (1918—22) потім СССР (1923—37). В УССР протягом 1921—23 звалася Екон. Радою (ЕКОСО), згодом до 1937 — Укр. Екон. Нарадою (УЕН). СТО мав права міжвідомчої комісії і був свого роду «внутр. кабінетом» в РНК, постанови якого були обов'язкові для всіх союзних і респ. воєнних та госп. установ. ЕКОСО й УЕН УССР були подвійно підпорядковані — СТО СССР і РНК УССР. Представник УЕН входив до складу СТО СССР. Очолював СТО й УЕН гол. РНК, до складу його входили серед ін. наркоми оборони, воєнної пром-сти, шляхів сполучення, фінансів (в УССР — уповноважені цих союзних наркоматів); пізніше також нарком важкої пром-сти та гол. Держпляну й Держбанку. До компетенцій СТО, ЕКОСО й УЕН належав попередній розгляд річних і квартальних госп. і фінансових плянів (особливо воєнних) і заг. нагляд за роботою *Вищої*

Ради Нар. Госп-ва та місц. *раднаргоспів*, погодження спірних питань між центр. та місц. органами і контроль та перевірка виконання ухвал РНК СССР і УССР. 1937 в наслідок централізації управління УЕН УССР ліквідовано, а СТО СССР перетворено на «екон. совет» при РНК СССР (1941—55 існував як бюро в складі РНК, а з 1946 Ради Міністрів СССР).

«Советская Украина», див. *«Радуга»*.

Совєтознавство, див. *Доповнення.*

Совєтофільство (радянофільство), у колах українців поза УССР просов. орієнтації і симпатії, подекуди коляборація з СССР. У зміст С. вкладаються різні поняття й концепції, від ідеалістичного захоплення сов. Україною до сов. аґентури включно.

До прихильників С. на Україні ще перед остаточною больш. окупацією можна зарахувати ті ліві кола укр. есерів і есдеків, які готові були співпрацювати з рос. комуністами й думали творити незалежну «радянську Україну» в союзі з ком. Росією. У 1919—21 з них оформилися *незалежники, боротьбісти* й *Укр. Ком. Партія* (укапісти).

На еміґрації в 1920-их рр. орієнтацію на союз з Сов. Росією і на «радянський Харків» проголосили у Відні, а також у Празі ліві есери під проводом М. *Грушевського* (ж. *«Борітеся — поборете»)* та есдеки (зокрема С. *Вітик* і його *«Нова Громада»)*, а також В. *Винниченко* і видавана ним *«Нова Доба»*. У Франції позиції С. відстоював *Союз Укр. Громадян у Франції*, очолений І. *Борщаком* і редаґовані ним *«Укр. Вісти»*. В екзильних колах ЗУНР (Є. *Петрушевич*, В. *Панейко)* так само виникла «орієнтація на Схід», зокрема після ухвали ради амбасадорів у 1923 про приєднання Галичини до Польщі; це, однак, було не суте С., а своєрідна «реальна політика».

С. поширилося і в Галичині, гол. як реакція проти колоніяльної політики Польщі і частково як вияв симпатій до «укр. радянської держави». Зокрема сильно було поширене культ. С., тобто бажання служити укр. культурі і прагнення до нац.-культ. становлення укр. нації, що для деяких груп здавалося можливим тільки в умовах УССР. Цьому сприяв українізаційний курс в УССР (О. *Шумський*, К. *Максимович*, М. *Скрипник)*. Звідси також рішення частини галичан з часів перебування там УГА залишитися на Україні чи згодом виїхати туди. Співпраця деяких гал. установ (НТШ, кооперація) з спорідненими закладами на Україні (напр., НТШ з ВУАН) не була політ. співпрацею з урядом. З укр. партій на Зах. Україні на плятформі С. стояла *Укр. Партія Праці* (гол. М. *Західний)*, яка тісно співпрацювала з Є. Петрушевичем, і ком. орг-ції: *КПЗУ* і *Сельроб*. На позиціях С. стояла і частина студентства з його централею *ДОПС*. Просов. орієнтацію підтримувало (іноді й фінансово) сов. консульство у Львові. Колективізація, голод і репресії проти укр. культури в 1930-их рр. в УССР завдали відчутного удару по С. на зах.-укр. землях й еміґрації.

У країнах постійного укр. поселення ЗДА, Канаді й Арґентіні С. поширилося у формі т. зв. проґресистського руху. Його мотиви здебільша такі самі, як і серед політ. еміґрації у 1920-их рр. Крім того, частина робітників підпала під вплив лівих просов. течій цих країн. Сов. урядові кола скрізь стимулювали такий рух, зокрема по другій світовій війні. Існують просов. укр. орг-ції (у ЗДА — Ліґа Амер. Українців, у Канаді — *Т-во Укр. Робітничо-Фермерський Дім, Т-во Об'єднаних Укр. Канадців* та ін.) і преса (у ЗДА — *«Гром. Голос»*, згодом *«Укр. Щоденні Вісті»*, в Канаді — *«Укр. Життя»*, *«Укр. Слово»* та ін.). З діячів в укр. русі С. за океаном слід згадати Володимира *Левицького*, М. *Січинського*, М. Короля, П. *Прокопчака* та ін. Безпосередньо по війні серед частини укр. еміґрації поширювали погляди С. аґенти СССР, намовляючи до повернення на батьківщину (Арґентіна й Франція). У 1950—60-их рр. проґресистський рух назагал зменшився, а подекуди й зовсім занепав, і дехто з кол. проґресистів перейшли на антисовєтофільські позиції (І. Коляска). Серед нової політ. еміґрації лише окремі особи перейшли на С., але воно не набрало організованого характеру; у 1960-их рр. сов. місія фінансувала ж. «За синім океаном» Ю. *Косача;* намагаються ширити пропаґанду С. присилана з УССР газ. «Вісті з України» та видаваний аґентурно ж. «Нові Обрії» у Гамбурзі (Німеччина). Практикований частково у 1960—их рр. культ. обмін УССР з закордоном і туристичний рух ніяк не сприяли С. серед еміґрантів, навпаки, відкрили очі багатьом з-поміж давньої заробітчанської еміґрації. Ін. рід С. — це концепція пристосуванства й дефетизму, іноді прикривана політикою «реалізму» — не підкреслювати самостійницьких прагнень, навіть не підтримувати справи нац. опору на Україні, бо на Сході Европи ситуація устабілізована і треба визнати сучасний стан і уклад сил, здобути довір'я Москви, і тоді вона змінить політику на користь України (місячник «Ми і світ» М. *Колянківського*, газ. «Укр. життя» Т. *Лапичака*).

Політиці С. серед укр. еміґрації аж ніяк тепер не сприяє примусова руси-

фікація, аґресивний антиукр. курс Кремлю, ліквідація укр. нац. церков, репресії проти інтеліґенції і молоді, пропаґована концепція «*сов. народу*». Проти С. виразно виступають діячі укр. руху опору в УССР. *Р. М.*

Совєт, совєтський (Совет, советский), рос. термін, укр. відповідник — Рада, радянський.

У 1905—06 виникли С. роб. депутатів з рев. настроєних груп для керівництва страйками та роб. демонстраціями. Так само в 1917 постали С. роб., сел. і солдатських депутатів. Соц.-революціонери опанували сел., а меншовики — роб. С. Большевики на чолі з В. Леніном кинули гасло «Вся влада совєтам!» і намагалися здобути впливи в С. Після перевороту 7. 11. 1917 рос. партія большевиків оголосила перебрання влади від Тимчасового уряду від імени Совєтів; властиво партія прикрила свою диктатуру меншости ширмою клясових представницьких органів — С. Органи нової рев. влади почали називатися: Всерос. з'їзд Совєтів, С. нар. комісарів тощо (див. *Рада депутатів трудящих, Рада Нар. Комісарів*), цей термін увійшов також в офіц. назви держав: РСФСР, СССР, УССР і т д. Згодом ком. доктрина перенесла цей термін на визначення всього населення СССР, навіть надала йому політ.-нац. зміст — «*совєтський народ*». Критики монопартійної диктатури компартії вже від Кронштадського повстання (1921) засуджували викривлювану большевиками ідею С.; також деякі теперішні діячі опору в СССР виступають за відновлення «справжніх» дем. С.

Насправді С. позбавлені реальної влади в СССР і їх формою прикривається тотальна безконтрольна диктатура КПСС від верхів аж до найнижчих щаблів адміністрації. Також «вибори» до С. є попередньо устійнювані та апробовані органами партії. Прояви бажання привернути С. хоч частину влади виявляються подекуди також в офіц. виступах в СССР, але вони впливу на фактичний стан справ не мають.

Деякий час большевики вживали і для визначення, утворених ними, органів центр. і місц. влади на Україні рос. термін С. Лише з 1919 набув поширення укр. відповідник «рада», «радянський» (для підкреслення рос. походження цих установ і політ. концепцій «ЕУ 2», за винятком офіц. назв установ, вживає термін С. і прикметник «совєтський»). *В. М.*

Совєтська армія, від вересня 1946 назва кол. Червоної армії (Робітничо-Сел. Червона Армія, РСЧА. по-рос. РККА). У сучасній структурі збройних сил СССР, С. а. є лише одним з 5 окремих видів збройних сил: наземне військо, що є властивою С. а., ракетне військо стратеґічного призначення (по-рос. РВСН, створене 1962), військо протиповітряної оборони (по-рос. ВПВО), воєнно-повітряні сили (по-рос. ВВС) та воєнно-морська фльота (ВМФ). Збройні сили підпорядковані Мін-ву Оборони СССР. За переписом 1959, у них нараховувалося 3 623 000 вояків, у тому ч. на території УССР — 801 000 (перепис 1970 таких даних не подає). За зах. підрахунками, що визнаються сов. стороною під час міжнар. переговорів у справах роззброєння, збройні сили СССР становили таку кількість (в млн): 1965 — 2,78, 1969 — 3,34, 1974 — 3,94. За окремими видами збройних сил тепер в С. а. є бл. 2,5 млн вояків, в РВСН — 350 000 і ВПВО — 500 000, у ВВС — 370 000 і в ВМФ — 550 000, разом бл. 4 210 000 вояків. Крім того в прикордонній охороні, що підпорядкована Комітетові Держ. Безпеки (КҐБ), налічується бл. 250 000 і у т. зв. внутр. війську, що підлягає Мін-ву Внутр. Справ — бл. 520 000 вояків. С. а. є найбільшою армією в світі, бо навіть у Китаї тепер нараховується лише 3,36 млн вояків.

Про Червону армію перед другою світовою війною і участь українців у ній — див. ЕУ 1, стор. 1184—85. Під час війни в Червоній армії було 16—19 млн вояків, в УССР за сов. даними — було мобілізовано 4,5 млн. Вся Червона армія, за сов. даними, втратила у війні 7 млн забитими. скільки з того ч. українців — не відомо. Крім того, за зах. обчисленнями, Червона армія втратила 5,7 млн полонених, у тому ч. на Україні — 1,3 млн.

Дарма що СССР є конституційно союзом «рівноправних» і «суверенних» респ., його збройні сили творять єдину централізовану орг-цію. Передбачене законом 1. 2. 1944 створення окремих нац. військ. формацій на практиці стосовно УССР не було здійснене. Проєктоване конституціями СССР і УССР на підставі того ж закону союзно-респ. Мін-во Оборони УРСР зовсім не діє. Єдиним мін. оборони УРСР протягом кількох місяців 1945 був С. *Ковпак.* У 1940—50-их рр. до Політбюра ЦК КПУ звич. належав командувач Київ. військ. округи, але пізніше його замінив гол. Комітету Держ. Безпеки (КҐБ); тепер він інколи бере участь у нарадах Ради Міністрів УРСР як представник Мін-ва Оборони СССР.

Сов. збройні сили є знаряддям русифікації народів СССР: урядовою мовою в С. а. є виключно рос., призвані до війська військовозобов'язані відбувають службу поза межами своїх респ. У війську зовсім відсутні іншомовні культ. розваги, преса, бібліотеки; демобілізованих аґітують поселюватися й працювати на різних новобудовах, гол. ч. на сх. СССР. У політ. навчанні серед вояків

відверто пропаґують рос. шовінізм, плекаються традиції рос. «героїв» (ген. Кутузов і Суворов, адмірали Нахімов, Ушаков та ін.). До програми політ. вишколу належить також тема про *«сов. народ»*. Серед офіцерства плекається кастовий дух супроти рядових вояків; матеріяльні привілеї, майже ідентичні з царською армією військ. звання, ступені, уніформи, нашивки, ордени, прапори, назви ґвардійських частин, дисциплінарний статут, почесті.

У кін. другої світової війни і після неї серед генералітету С. а. висунулися такі маршали укр. роду: Р. Малиновський, А. Єременко, К. Москаленко, маршал танкового війська П. Рибалко, ген. армії І. Черняхівський та С. Штеменко, ген. танкових військ А. Кравченко, ген.-полк. авіяції Г. Кравченко, ген.-ляйтенант І. Кожедуб та ін. Дехто з них мав високі посади, аж до мін. оборони СССР (маршали Р. Малиновський і А. Гречко). Нині з вищих ген. укр. роду ще в службі: маршали авіяції С. Руденко й В. Судець, ген. артилерії П. Батицький, А. Гетьман, І. Павловський та ін. Більше укр. прізвищ зустрічається серед вищого політ. офіцерства та викладачів вищих військ. шкіл. Поміж сов. космонавтів є ген-майори П. *Попович*, Г. Береговий, А. Леонов, А. Филипченко, полк. Г. Добровольський і П. Климчук, які народилися на Україні і там же закінчили військ. авіяційні школи.

Система військ. освіти змінювалася по війні відповідно до змін у воєнній доктрині СССР. Найвищою військ. школою є далі Академія Ген. Штабу. Крім неї, є ще 16 академій різного роду війська, з яких одна у Харкові, а решта в Росії; до них приймають за вибором, і то лише офіцерів з вищою освітою. Вищу військ. освіту надають «училища» та (деякі) ін-ти. 1973 їх було в СССР 126, у тому ч. 87 в Росії і 28 на Україні (серед них 6 авіяційних, 2 морські і 6 артилерійських). Термін навчання — 4—5 рр., випускники одержують ранґу ляйтенанта і часто диплом інженера. Осв. рівень офіцерства С. а. тепер досить високий: чверть з них має закінчену вищу освіту, майже пол. — звання інженера.

За законом 1967 всі чоловіки, що досягають 18 рр., є військовозобов'язаними. Служба триває 2 рр. (у фльоті — 3); випускники вищих шкіл відбувають лише один рік. Перед поч. служби призовник відбуває військ. підготовку в сер. школі (від 9 кляси), на фабриках і в колгоспах. По демобілізації вояків запасу ще призивають до 35 рр. на військ. вправи 6 разів, а до 45 — ще 4 рази. Обліком військовозобов'язаних, проведенням призову та розподілом призовників до частин і таборів керують військ. комісаріяти (районні, міські, обл.). Призвані до війська відбувають службу, як правило, не на території своєї воєнної округи.

С. а. нині має бл. 175 дивізій, пол. з них у виряді й стані за штатами воєнного часу. Дивізії розташовані на територіях військ. округ, яких є 15, у тому ч. на Україні 3: Київ., Прикарп. й Одеська. У Прикарп. військ. окрузі є значне скупчення ракетного війська. Крім військ. округ, на території Сх. Европи зосереджено ще 4 групи війська, до них входить 31 дивізія С. а. *Чорноморська фльота* нараховує 65 кораблів і 25 підводних човнів (в усій ВМФ є відповідно їх 240 і 340).

Література: Захаров В. (ред.). 50 лет вооруженных сил СССР. М 1968; КПСС о вооруженных силах Советского Союза, документы. М. 1969; Календарь воина на 1973 год. М. 1972: Беднягин А. Киевский краснознаменный. М. 1974: Dupuy T. N. (ed.) The Almanac of World Power. Нью-Йорк—Лондон 1975; Министерство Обороны СССР. Институт Военной Истории. Советская военная энциклопедия, т. I. М. 1976; U.S. Arms Control and Disarmament Agency. World Military Expenditures and Arms Transfers 1965—1974. Вашінґтон 1976.

Л. Шанковський, Р. М.

Совєтський (кол. Ічки; VIII—15), с. м. т., р. ц. Крим. обл., положений у півд.-сх. частині Крим. низовини, 5 800 меш. (1966); харч. пром-сть

Совєтський народ, за усталеним в СССР визначенням — нова іст., соц.-політ. спільність людей різних націй і національностей Сов. Союзу. С. н. є не нац., а понаднац., багатонац. формацією, він не кінцева, а переходова фаза розвитку міжнац. відносин від окремих націй до багатонац. ком. суспільства. Коли комунізм переможе у світовому маштабі, дійде до повного злиття націй: утворення безнац. суспільства.

Керівники СССР і теоретики сов. нац. політики визнають, що творення С. н. — це керований партією процес. У такому пляні С. н. — штучна ідеологічно-політ. конструкція, накинена керівниками КПСС нерос. народам СССР як інструмент у політиці поборювання їхніх прагнень до держ. незалежности, ліквідації їхніх прав у галузі держ. адміністрації, економіки, шкільництва, культури, нищення етнічної і духовно-культ. самобутности тих народів та фактичного перетворення їх на росіян.

Поняття С. н. з'явилося в сер. 1930-их рр., під час погрому нерос. народів, нищення їх культ. верхівки і нац. партійних кадрів, тривалих кампаній проти т. зв. буржуазного націоналізму та припинення всякої боротьби проти рос. великодерж. шовінізму. Офіц. поняття С. н. вжито вперше в резолюціях 18 з'їзду КПСС (1939) і тоді ж увійшло до статуту КПСС. Проте спробу визначення поняття С. н. зробив щойно Хрущов на 22 з'їзді КПСС (1961): «В СССР склалась нова іст. спільність людей різних національностей, що мають спільні характерні риси, спільну соціялістичну Батьківщину — СССР, спільну екон. базу, соціялістичне госп-во, спільну соц.-клясову структуру, спільний світогляд — марксизм-ленінізм, спільну мету — побудову комунізму, багато спільних рис у ду-

ховному обличчі, в психології». Однак, у схвалену тоді нову програму КПСС ця дефініція не увійшла. Вона появилася щойно в 1970, у тезах ЦК КПСС з нагоди 100-річчя народження Леніна, і була повторена в промовах Л. Брежнєва на 24 (1971) і 25 (1976) з'їздах КПСС.

Проте вже на 22 з'їзді (1961) дано ряд вказівок (вони є в новій програмі КПСС, схваленій на тому з'їзді), що мали закріпити існування і зростання С. н.: про перемішування населення шляхом обміну кадрами, багатонаціональність союзних респ. і заникання значення кордонів між ними, дальше зменшення відмінностей народів СССР, об'єднуючу силу рос. мови, як мови міжнац. порозуміння, недопустимість нац. «самообмеження», потребу творити понадресп. зони з органами зверхніми над урядами союзних республік. Ще міцніший поштовх для злійснення концепції С. н. дав 24 з'їзд КПСС (1971).

В офіц. постановах і в наук. літературі пізніших рр. вказано зокрема на такі спільні риси С. н., як ідеологія, що об'єднує усіх громадян незалежно від національности, єдина сов. культура, зростання почуття приналежности до нової іст. спільноти, і на те, що в рамках С. н. твориться новий тип сов. людей, які також при збереженні нац. особливостей мають спільні заг.-сов. риси. Підкреслювано теж першочерговість всесоюзних інтересів, зокрема в економіці, над інтересами окремих народів СССР (т. зв. єдиний нар.-госп. комплекс). Така політика КПСС викликала серйозне занепокоєння серед нерос. народів СССР і вже на поч. 1960-их рр. стала однією з причин виникнення нац. *руху опору*.

Одночасно в СССР робилися спроби наук. обґрунтувати поняття С. н. як соціологічної категорії. Це питання стало предметом дослідження у численних працях та конференціях. У процесі дискусії виявилися розбіжності думок щодо майбутнього соціялістичних націй і взаємовідношення між ними і С. н., ролі рос. мови в житті нерос. народів та визначення самого поняття С. н. як соціологічного феномену і того, чи С. н. це вже нова сов. нація, отже поч. кінця окремих націй СССР. Частково заторкують питання С. н. також автори самвидавної літератури, зокрема І. Дзюба, який твердить, що суть концепції С. н. в тому, щоб «обґрунтувати й виправдати широко розгорнений курс русифікації».

Складовим ідеологічним компонентом концепції С. н. є **сов. патріотизм**, за офіц. визначенням — любов громадян СССР до своєї вітчизни, відданість сов. суспільству, держ. ладові та справі комунізму. У дійсності це інструмент у боротьбі проти нац. прагнень неросіян, традиційно рос. великодерж. шовінізм, на противагу до патріотизму нерос. народів СССР.

Незалежно від офіційних заяв і публікацій, ЦК КПСС веде послідовну політику держ., політ. та госп. і духовної інтеґрації народів СССР.

Вона здійснюється серед ін. шляхом т. зв. обміну кадрами та творення багатонац. роб. колективів для праці в окремих р-нах СССР, зокрема при різних пром. новобудовах, на зав. та в радгоспах, де працюють робітники багатьох національностей СССР, при чому усі вони позбавлені будь-яких прав нац. меншости і приречені на русифікацію і самі стають знаряддям русифікації ін. нерос. народів. Одночасно на нерос. територію спрямовуються рос. робітники та партійні і держ. керівники. Т. ч. між 1959 і 1970 відсоток рос. населення України зріс з 16,9% до 19.4%, Білоруси з 8,2% до 10,4%, Молдавії з 10,2% до 11.6%, Латвії з 26,6% до 29,2%, Естонії з 20,1% до 24,7%; при тому росіяни поселюються гол. ч. у м. нерос. республік. Ступінь урбанізації народів, що мають свої респ., різний: найвищий у росіян (68,0% їх живе в м.), далі вірмен (64.8%), естонців (55,1%), лотишів (52,7%), українців (48,7%); найнижчий у сер.-азійських народів (15—25%) і молдаван (20.4%). Нерівномірний також рівень урбанізації усього населення сов. респ.: за переписом 1970, найвищий в Естонській (65%), Рос. (62%), Вірменській (59%) і Укр. (55%), найнижчий — у Молд. (32%).

На підставі наведених статистичних даних не доводиться говорити про рівний ступінь розвитку різних народів і респ. СССР, що мав би творити підставу існування С. н. Він ще більше порушений, коли ідеться про стан вищої освіти і ч. наук. робітників окремих народів СССР. Так, серед народів СССР, що мають респ. (за винятком грузинів і вірменів), росіяни мають вищий відсоток студентів та значно вищий відсоток наук. робітників й аспірантів, ніж їхня відсоткова частка серед населення СССР. Вищу освіту мають зокрема росіяни, що живуть у нерос. респ. і працюють там у партійному і держ. апаратах; це визначає їхню панівну ролю серед нерос. народів.

Дискримінація нерос. народів та упривілейоване становище росіян виявляється також у тому, що у всіх нерос. респ. існують рос. школи, преса, культ. установи, але таких привілеїв не мають ті народи в РСФСР. Щобільше, у рос. школах у нерос. респ. учаться також діти неросіян; мережа їх (навіть найнижчого ступеня) постійно зростає, а більшість ун-тів і техн. шкіл переведені на рос. мову, що має велике значення у політиці русифікації неросіян. Поширені також у номінально нерос. школах паралельні кляси з рос. і нерос. мовами навчання. Меті русифікації служать офіц. пропаговані мішані подружжя з значною участю росіян. (У другій пол. 1960-их рр. у м. України було мішаних подруж 26%; вони переважали серед українців, що живуть у діяспорі в РСФСР).

Всупереч запевненням діячів КПСС про вирівняння клясової структури окремих народів СССР, що наче б зумовлює існування С. н. як багатонац., але суцільної соц.-політ. спільности людей, різниці у клясовій структурі поодиноких народів СССР надто разючі. Вони найбільш помітні, коли порівняти клясову структуру корінних національностей окремих респ. Зокрема росіяни значно випереджають ін. народи у відсотку робітників (особливо тих, що працюють у промсті) і службовців, зате лише невеликий їх відсоток становлять колгоспники. Дані для кількох республік на 1959 (у %) такі:

Республіки	Корінна національність				
	Робітники і службовці				
	усі	робітники усі	пром.	служ-бовці	Колгосп-ники
Російська	76	54	23	22	24
Українська	47	34	5	13	53
Білоруська	43	31	11	12	57

Таблиця складена за кн. Ю. Арутюняна, Социальная структура сельского населения СССР, М. 1971.

Домінатною є роля росіян у КПСС, зокрема в центр. партійному, а також держ. апаратах. Секретаріят ЦК КПСС складається (1975) виключно з росіян. Вони також (поряд грузинів) мають відсотково вищу кількість чл. КПСС супроти їхнього відсотка серед населення СССР: 61,0% і 53,3%; українці: 15,9% і 16,9%; білоруси: 3, % і 3,7%; молдавани: 0,4% і 1,1% і т. п.

Панівне становище росіян віддзеркалюється й у ч. друкованої літератури. З усіх кн і брошур (ч, одиниць), що були друковані в СССР у 1973, 80,4% припало на рос. мову, періодичних вид. (у тому ч. й журн., але без газ.) — 85,4%, газ. — 62,3% (за їх річним накладом 80,7%). Укр. мовою відповідно: 3,9%, 2,9%, 20,0% (7,8%).

Нерівність між народами СССР посилюється і тим, що КПСС прагне до послаблення нац. відмінностей нерос. народів і посилення усього, що зближує їх з Росією. Звідси постійна війна КПСС проти історії, традиції, культури, мови нерос. народів шляхом їх фальшування або замовчування визвольної боротьби проти царату та сов. влади, обвинувачення їх у т. зв. буржуазному націоналізмі (таких закидів не висувають проти росіян).

Існує також дискримінація нерос. респ. у галузі капіталовкладів, вони не диспонують нагромадженими в них капіталами, що відходять у всесоюзний бюджет без участи органів влади союзних республік. Подібне відбувається в галузі екон. плянування та розміщення пром-сти.

Концепція С. н. дещо подібна до політ. концепції «православія» (неправославні звалися «інородцями») та «панславізму» всеімперської національности (громадянства) й «всеімперської культури» в кол. брітанській та франц. імперіях.

Концепція С. н., що служить ширмою для політики держ. та етнічної уніфікації СССР розходиться з основними тенденціями суспільного й міжнац. розвитку в самому СССР і поза ним. Жаден народ добровільно не зрікається своїх нац. рис і не розчиняється в ін. народах. Теоретики нац. політики КПСС приписують погляди про ламання нац. відокремлення, про зникання нац. відмінностей і про злиття націй Ф. Енґельсові. Однак він говорив не про злиття і зникнення націй, але про взаємозалежність і рівність розвинених націй в умовах соціялізму.

С. н. не витримує також проби життя як соц.-політ. спільність людей. У СССР немає рівности не тільки між народами, але також між окремими суспільними клясами. Сов. суспільство — це по суті клясове суспільство, зложене, з одного боку, з упривілейованої правлячої верстви та, з другого — з упосліджених млн селян, робітників та трудової інтеліґенції. У це клясове суспільство не вніс поважних змін процес урбанізації, що мав затерти сліди між селом і містом. У такому пляні фальшивою є також претенсія КПСС, наче б в умовах С. н. забезпечується соц.-політ. рівність громадян СССР.

Див. також *Русифікація.*

Література: Джунусов М. Многонациональный советский народ — новая историческая общность людей. М. 1964; Рогачев П., Свердлин М. Нации, народ, человечество. М. 1967; Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? Мюнхен 1968; Матеріяли XXIV з'їзду КПРС. К. 1971; Ленинизм и национальный вопрос в современных условиях. М. 1972; Куличенко М. Национальные отношения в СССР и тенденции их развития. М. 1972; Гончарова В. Радянський народ — іст. спільність людей, ж. Філос. Думка, ч. 2. К. 1972; Маланчук В. Розвиток нац. і міжнац. відносин на сучасному етапі. Філос. Думка, ч. 4. К. 1972; Тадевосян Е. В. И. Ленин о государственных формах решения национального вопроса в СССР. М. 1973; Цамерян И. Теоретические проблемы образования и развития советского многонационального государства. М. 1973; Lewytzkyj B. Sowjetskij narod. Was heist eigentlich «Sowjetvolk»? Oesterreichische Osthefte. 2 Heft. Віден 1973; Матюшкин Н. Патриотизм и интернационализм советского народа. М. 1975; Советский народ — новая историческая общность людей. Становление и развитие. М. 1975; Лихолат А., Комаренко Н. Основні напрями у висвітленні проблеми Радянський народ — нова іст. спільність людей. Укр. Іст. Журн., ч. 1. К. 1976.

М. Прокоп

Совєтські партизани на Україні в 1941-45 рр., залишені большевиками при відступі перед німцями, скинені пізніше як повітряні десанти або утворені з тих, що втікали в ліси від нім. терору, озброєні загони, що мали гол. завдання влаштовування диверсій і дезорганізацію запілля на окупованих німцями територіях. 29. 6. 1941 ЦК ВКП(б) видав наказ організувати партійне підпілля на окупованій німцями території, щоб пізніше розгорнути з нього партизанський рух. На Україні у 1941—42 таке підпілля вдалося створити у деяких містах, бо здебільша навіть чл. КПУ відмовилися від покладеного на них доручення і з приходом німців леґалізувалися. Натомість в оточенні на сх. від Києва у вересні 1941 опинилися великі сов. військ. з'єднання, з яких прорвалися з оточення малі групи (напр., О. Сабурова) і пішли лісами на Сумщину й Чернігівщину, де зустріли невеликі загони під керівництвом М. Попудренка й С. *Ковпака,* що залишилися в підпіллі. Ці групи й стали зародком пізнішого руху С. п. у лісах півн. України. Вони почали виявляти незначну активність щойно на весні 1942, встановивши радіозв'язок з Москвою. Їм на допомогу скинуто на парашутах розвідників червоної армії. У решті України С. п. довго не було, тільки в кін. 1941 недовгий час діяв їх загін в околицях Никополя й Кривого Рогу (500 осіб), що мав завдання знищити не пошкоджені шахти, але німці цей загін швидко ліквіду-

вали. Та сама доля зустріла загін, що діяв взимку 1941—42 б. Павлограду й на сх. Дніпропетровщини (бл. 400 осіб). Довше діяли С. п. в Криму.

Ядро С. п. було постійно підсилюване з повітря кваліфікованими фахівцями (радистами, лікарями, розвідниками) та зброєю й ін. військ. матеріялом, як також місц. меш., які рятувалися від нім. терору: переслідувані жиди, українці і поляки, що втікали з Німеччини, куди були вивезені на примусові роботи, з нім. концтаборів і тюрем; до них приєднувалися нечисленні ком. симпатики з-посеред населення.

Великий партизанський рух розвинувся щойно на весні 1942 на окупованих німцями землях Білорусі та півд.-зах. Росії (тут перебувало 80% усіх С. п.); на Україні рух С. п. не набрав більшого розмаху аж до сер. 1943. С. п. були складовою частиною не Сов. армії, якій підпорядковувалися тільки в оперативному відношенні, а Мін-ва Держ. Безпеки. 30. 5. 1942 Сталін створив Центр. Штаб партизанського руху СССР, а 20. 6. 1942 рішенням ЦК КП(б)У створено Укр. штаб з центром у Ворошиловграді, а пізніше в Москві. Номінальним керівником Укр. штабу був М. *Хрущов*, фактичним — Т. Строкач, заступник нар. комісара НКВД УРСР. На наказ Укр. штабу загони С. Ковпака і О. Сабурова з жовтня 1942 до березня 1943 пройшли рейдом по півн. Україні — з Брянських лісів на Полісся. Вони проходили перев. по території слабо обсадженій німцями, і тому збройних сутичок було мало. У травні-жовтні 1943 загін Ковпака здійснив відомий рейд на Україні з Путивля через Волинь у Карпати з завданням «перерізати шляхи відступу фашистам», коли почалися бої за Дніпро, а також для створення політ. і психологічного ефекту на Волині, де саме розвивалася УПА, і в Галичині, де формовано Дивізію «Галичина». На ділі, крім дрібних сутичок з поліцією і жандармерією, ковпаківці не вели воєнних дій. 1. 8. 1943 під Делятином німці розбили загін Ковпака (в бою к. с. Заріччя загинув політ. комісар загону ген. О. Руднєв), а розпорошені малі його рештки були частково знищені УПА. За Армстронґом, з 3 500 ковпаківців залишилося ледве 500. Але рейд Ковпака мав психологічний успіх, бо підірвав довір'я укр. населення до сили німців і створив той хаос, що постав у Галичині восени 1943. Рештки ковпаківців увійшли до складу Першої укр. партизанської дивізії під командуванням П. *Вершигори*, яка з кін. січня до липня 1944 перейшла рейдом з Волині (бої з УПА), через півн.-зах. Галичину, Холмщину, Підляшшя та Білорусь.

Менше значення мали райди С. п. (всі 1943): М. Наумова (на півд. Україні), Н. Мельника та О. Федорова (Правобережжя й Волинь) та ін. На Волині діяв також загін В. Бегми. Партизанською формацією розвідчого типу був загін полк. НКВД Д. Медвєдєва, який діяв на Волині (частково на Львівщині та Грубешівщині) у 1942—44 і виконав ряд терористичних актів проти німців: атентати в Рівному, убивство віцегубернатора О. Бауера аґентом М. Кузнецовим у Львові тощо.

Окрему групу С. п. на Україні становили невеликі загони та комсомольські підпільні групи, що виникали стихійно і мали скорше нац.-ком. характер: «Молода Ґвардія» на Донбасі, підпілля у Вінниці (його учасників заарештувало 1944 НКВД), загін на Чернігівщині, що кинув гасло: «Проти Гітлера і Сталіна» (його в березні 1942 ліквідував загін О. Федорова), загін капітана Кудрі у р-ні Диканських лісів і здовж р. Ворскла тощо. Ці партизани зв'язку з Укр. штабом у Москві не мали і тому по війні офіц. не були деякий час визнані як С. п. За сов. джерелами, на 1. 1. 1943 на Україні було 13 300 партизан (у 7 з'єднаннях і 155 самостійних загонах), ч. на 1. 12. 1973 — вже 43 500 (29 і 83).

З наближенням червоної армії восени 1943 рух С. п. на Україні пожвавився. На поч. 1944 їх ч. зросло до 47 800 (бл. 10% усіх С. п. в СССР). Вони вели бої спільно з сов. армією, а згодом перейшли перев. у Польщу (частина на Словаччину), де визначилася партизанська дивізія під командуванням П. Вершигори. Укр. штаб проіснував до 1. 6. 1945; в кінці війни він керував С. п. в Польщі і на Словаччині. Важливіші партизанські рейди на Україні в 1944 (крім згаданого вже П. Вершигори і М. Наумова): І. Артюхова, В. Шангіна, М. Шукаєва (осів у гал. Карпатах, де зазнав поразки у боях з УПА, згодом подався на Словаччину).

На відміну від Білорусі й Росії, на Україні С. п. не завдали значних шкод німцям і безпосередньо стратегічного значення не мали. Гол. їх завдання були: саботаж нім. комунікації, розвідка та створення хаотичних відносин у нім. запіллі. На німців С. п. робили чималий психологічний ефект, тримаючи їх у напруженні та переляку. На Україні у німців бракувало сил на боротьбу з С. п. (з другого боку, С. п. уникали цієї боротьби, і тому більших боїв між С. п. і німцями не було), і навіть операції проти Ковпака в Карпатах не мали великих розмірів. Однак С. п. рух примусив німців кинути на боротьбу з ними військ. і поліційні сили, а тим самим ослабити свої фронтові з'єднання. Разом з тим німці, які встановили на Центр. і Сх. Землях терористичний режим, не вміли поборювати С. п. і в боротьбі з ними здобути симпатії укр. населення. Воно наставлене на терор двох окупантів понесло чималі втрати. Лише на Зах. Україні противагою проти них були укр. партизани — УПА.

Велику увагу С. п. приділяли боротьбі проти укр. нац. руху, збирали інформації про свідомих українців, створювали різні провокації, ліквідували низку укр. патріотів. Від 1942 в кожному загоні С. п. існував Особливий відділ НКВД, пізніше «Смершу». С. п. керували вишколені в Москві партійці й енкаведисти.

В УССР ґльорифікують і фальсифікують рух С. п. в наук. літературі, у красному письменстві, мемуаристиці, образотворчому мистецтві, театрі, кіні тощо; перебільшують силу руху С. п. на Україні та їхні воєнні успіхи, представляють ніби співпрацю з ним широких укр. мас («всенар. опір окупантам») тощо. Натомість об'єктивно представлений рух С. п. у працях чужинецьких істориків, зокрема Армстронґа.

Література: Ковпак С. Від Путивля до Карпат. К. 1945; Шуляк О. В ім'я правди — до історії повстанського руху в Україні. Роттердам 1947; Супруненко Н. Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—45. К. 1956; Клоков В., Кулик І., Слинько І. Нар. боротьба на Україні у роки Великої вітчизняної війни. К. 1957: Armstrong J. A. (Ed.) Soviet Partisans in World War II. Мадісон 1964; Українська РСР у Великій вітчизняній війні Радянського Союзу 1941—45, т. І. К. 1967, т. II. К. 1968, т. III. К. 1969; Руднев С. Легендарный рейд. Ужгород 1967; Ziemko E. F. Stalingrad to Berlin. The German Defeat in the East Вашінґтон 1968; див. також спогади названих у ст. керівників С. п. *Є. Стахів, Л. Шанковський*

Совинський Василь (1853—1917), зоолог родом з Чугуєва; з 1877 працював у Київ. Ун-ті (з 1886 приват-доц., з 1916 — проф.). Праці С. присвячені гол. ч. вивченню ракоподібних.

Совінський (Sowiński) Леонард (1831—87), поль. письм. родом з Сх. Поділля, син поль. шляхтича і укр. селянки; закінчив іст.-філол. та мед.. (1855) фак. Київ. Ун-ту, 1862—68 на засланні, пізніше у Варшаві. Автор драми «Na Ukrainie» (1873; про події під час січневого повстання), праць «Studja nad ukraińską literaturą dzisiejszą» (1860), «Taras Szewczenko» (1861) з додатком перекладу поеми «Гайдамаки»; переклав «Наймичку» й ін. твори Шевченка.

Совка сплюха, сплюшка (Otus scops L.), птах родини сови справжні. Довж. тіла бл. 20 см, вага — 80 г. На Україні перелітний гніздовий птах на півд. Лісостепу, в Степу, Карпатах і Криму; корисний (живиться шкідливими комахами).

' **Совнарком УССР,** Раднарком, див. *Рада Народних Комісарів.*

Содник (Suaeda Forsk.), рід однорічних рослин з родини лободуватих. На Україні 6 видів. Найпоширеніші: С. простертий (S. prostrata Pall. = Schoberia maritima C.A.M.), на мокрих солончаках, а також як бур'ян, звич. в Півд. Україні. Трапляється у великій кількості і може бути використаний як поташ; С. високий (S. altissima Pall. = Schoberia altissima C.A.M.), на солончаках та солонцях у приморській смузі, як бур'ян на полях та городах; С. солончаковий (S. salsa Pall. = Chenopodium salsum L.), у літоральній смузі.

Содова промисловість, галузь хем пром-сти, яка виробляє кальциновану соду (Na_2CO_3), кавстичну соду ($NaOH$), бікарбонат натрію ($NaHCO_3$), хлористий амоній та ін. Продукти С. п. широко використовуються в нар. госп-ві: кальцинова сода в скляній, хем., метал., а також як основна сполука для виробництва ін. содових продуктів; кавстична — у виробництві штучного волокна, алюмінію, мила, багатьох органічних продуктів; бікарбонат натрію — в медицині і харч. пром-сті. Основною сировиною для продукції С. п. є кухонна сіль, крей-

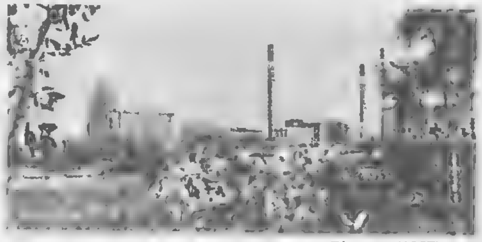

Слов'янський содовий комбінат (1967)

да і вапняки; на виробництво 1 т кальцинової соди витрачається 1,63 т кухонної соли, 1,6 т вапняку і 1,7 т умовного палива. Саме тому на Україні С. п. зосереджена на Донбасі, який має майже невичерпні запаси кухонної соли, вапняку і палива; одночасно ³/₄ содового виробництва використовується на місці: у хем., скляній та ін. пром-сті.

На Україні перші содові зав. постали в Лисичанському (1890; теперішня назва — Донецький содовий зав. ім. Леніна) і в Слов'янському (1898; другий 1941). 1913 вони продукували 168 000 т содопродуктів (76% Рос. Імперії). У 1914—20 С. п. занепала і щойно 1927 досягла довоєнного рівня. 1940 на Україну припадало 80% продукції кальцинової й 45% кавстичної соди всього СССР. 1948 обидва зав. у Слов'янському об'єднано у Слов'янський содовий комбінат. Збільшення виробництва С. п. видно з табл. (у тис. т):

Продукція	1913	1940	1950	1960	1970	1974
Кальцинована сода	119	413	531	813	871	893
Кавстична сода	40	78	41	114	218	272

1966 розпочато будівництво нового великого содового зав. у Криму; має роз-

винутися виробництво кавстичної соди на зав. у Дніпродзержинському, Калуші і Первомайському. Покищо С. п. (зокрема кальцинованої соди) не розвивається, а її частка у продукції всього СССР сильно зменшилася: до 45% у 1960, 25% у 1970, 20% у 1974; відповідні відсотки для кавстичної соди; 16, 12, 13. *Р. М.*

«Соединеніє», Гр-кат. «Соединеніе» у ЗДА (Greek Catholic Union of the U.S.A.), найбільша братсько-допомогова орг-ція закарп. українців у Америці, заснована 1892 у Вілкес-Беррі (Пенсільванія) як «Соединеніе Гр.-Кат. Руских Братств». Спершу до «С.» належали і гал. українці, але вже 1894 вони створили *Русъкий* (Укр.) *Народний Союз.* Органом «С.» був *«Американскій Русскій Вѣстникъ»* (гол. ред. Павло Жаткович ширив москвофільство). Тепер газ. «С.» «Greek Catholic Union Messenger» (ред. М. Роман) далі підтримує москвофільське наставлення між закарп. еміґрантами. Осідок «С.» — у Мунгал (Пенсільванія). Ч. членів нині становить бл. 50 000 у трьох відділах: Гол., Молодіжному та Сокольському.

Література: Золото-юбилейна книга Соединенія. Мунгал 1942.

Сож, р. на Білорусі, ліва притока Дніпра; довж. 648 км, сточище — 41 400 км². У пониззі на відстані 20 км становить кордон між УССР і Білор. ССР.

Созанський Іван (1881—1911), історик родом з Самбірщини (Галичина), закінчив Львівський Ун-т. Праці з історії Галичини, серед ін.: «З минувшини м. Бродів», ЗНТШ, тт. 97, 98, 102 (1910—11); з історії укр. руху в Галичині у 19 в. («До історії участи гал. Русинів у слов'янськім Конґресі в Празі 1848», ЗНТШ, т. 72, 1906, «До історії відносин австр. бюрократії в Галичині до укр. нац.-політ. руху 1849—50», там таки, т. 89, 1909 та ін.); про О. Духновича тощо.

Созонтів Симон (* 1898), гром.-політ. діяч у Франції, родом з Харківщини, за фахом інж.; сотн. Армії УНР; по закінченні Укр. Госп. Академії у Подєбрадах (1927) перебуває у Франції, власник підприємства. Гол. *Укр. Громадської Опіки* (1946—54), *Укр. Центр.-Гром. Комітету* (1948—69), Представництва Виконавчого Органу Укр. Нац. Ради у Франції (1948—54) і його гол. (1954—55); засновник Франко-Укр. в-ва «Громада»; чл. Митрополичої ради УАПЦ.

Сойка (Garrulus glandarius L.), птах родини воронових. Довж. тіла бл. 34 см, вага 147—196 г. На Україні — осілий птах Полісся, Лісостепу, Карпат і Криму; в час зимових мандрівок залітає і в степ. р-ни. С. живиться комахами, а також жолудями та ін. плодами деревних порід. Корисний птах.

Сойм, назва законодавчих органів держав і країв, до складу яких входили укр. землі: у В. Князівстві Лит. і Речі Посполитій, нижча палата *парляменту* в Польщі 1921—39, *С. Карп. України* 1939; в Австро-Угорщині існували крайові С. Галичини і Буковини.

С. (Вальний С.) у В. Князівстві Лит. як центр. установа представничого і станового характеру існував з кін. 15 в., але до його остаточного оформлення як представництва одного шляхетського стану дійшло 1564; його компетенції стикалися з компетенціями *Панів-Ради* та В. кн., при чому гол. функцією С. були справи законодавства й держ. податків (докладніше див. ЕУ 1, стор. 641).

Після Люблінської унії (1569) Вальний С. В. Князівства Лит. й існуючий уже з 14 в. С. Польщі об'єдналися у спільний С. всієї Речі Посполитої. Це був найвищий законодавчий орган, зформований з короля, Сенату і Палати послів (вона мала вирішальний вплив), обраних шляхтою на *соймиках.* Прийнятий в С. принцип одностайности, доведений з часом до права одного посла зірвати своєю незгодою (liberum veto) всю працю С., привів у 18 в. до паралічу поль. С. і держави. Звич. (ординарні) С. збиралися раз на 2 роки на зміну у Варшаві (двічі) і Ґродному (один раз). Крім них існували ще надзвичайні (екстраординарні) С.: конвокаційні (під час безкоролів'я), елекційні для вибору короля (в них брала участь вся шляхта) й коронаційні (у Кракові).

З введенням автономії в поодиноких краях Австрії 1861 діяли до 1918 крайові С. в Галичині й на Буковині; до їхньої діяльности належали справи освіти, сіль. госп-ва та ін., які їм передав віденський парлямент. Через куріяльні *вибори,* вплив укр. послів у крайових С. був обмежений (докладніше див. ЕУ 1, стор. 496—97).

За конституцією з 1921, назву С. в Польщі мала палата послів з дуже широкими правами. Вони були обмежені після т. зв. травневого перевороту 1926 Й. *Пілсудського,* а ще більше за конституцією з 1935 (одночасно вони збільшували компетенції *Сенату*). Про українців у варшавському С. див. ЕУ 1, стор. 560 і 563). *Р. М.*

Сойм Карпатської України, законодавчий орган автономного Закарпаття у 1939, обраний 12. 2. 1939 у складі 32 чл. (29 українців і 3 від нац. меншостей) з єдиного списка *Укр. Нац. Об'єднання.* Окремий закарп. сойм мав бути уконституйований відразу після приєднання Закарпаття до Чехо-Словаччини, згідно з *Сен-Жерменським договором,* ген. статутом Підкарп. Руси 1919 та чехо-словацькою конституцією 1920. Але С.К.У.

був створений щойно конституційним законом від 22. 11. 1938, що поширив автономію і визначав компетенції С.К.У. Він відбув тільки одну сесію в Хусті 15. 3. 1939, на якій затвердив проголошення державної суверенности К.У., доконане 14. 3. 1939 прем'єром о. А. Волошином, ухвалив конституційний закон, обрав през. держави (о. А. *Волошин*) та затвердив новий уряд (прем'єр Ю. *Ревай*). Гол. С.К.У. обрано А. *Штефана*, заступниками Ф. *Ревая* і С. *Росоху*. У зв'язку з угор. окупацією президія С.К.У. еміґрувала.

Література: Росоха С. Сойм Карп. України. Вінніпеґ 1949; Стерчо П. Карпато-укр. держава. Торонто 1965. *В. М.*

Соймики, орган територіяльного станового самоврядування в Польщі (з кін. 14 в.), у В. Князівстві Лит. (з 1564) і Речі Посполитій 16—18 в. — з'їзди місц. шляхти пов., воєводств і земель. С. збиралися періодично і поділялися на передсоймові, що обирали послів на заг. сойм і ухвалювали для них інструкції; реляційні, на яких посли здавали звіти з своєї діяльности; каптурові, що скликалися під час безкоролівства; для вибору станових урядовців тощо. Існували також ген. С. цілих провінцій. У 17—18 вв., у зв'язку з ослабленням центр. влади, роля С. збільшилася.

Сокаль (III—5), м. в півн. Галичині, положене на правому березі Бугу, р. ц. Львівської обл.; 17 600 меш. (1975). С. вперше згадується у документах 1411 як м. Белзького князівства. У 1424 дістав маґдебурзьке право; з 1462 С. — пов. м. Белзького воєводства Польщі, у 1772—1918 належав до Австрії; до 1939 пов. м. У лютому 1919 бої I корпусу Укр. Гал. Армії з поляками, влітку 1919 С. зайняло поль. військо. Екон. характер С. — торг.-адміністративно-пром. м. (серед ін. було поширене ганчарство); у 1930-их рр. існував музей «Сокальщина». Нині в С. є зав.: хем. волокна, залізобетонних виробів, 2 цегельні, панчішно-шкарпеткова фабрика, харч. комбінат; хем. проф.-техн. школа. Пам'ятки архітектури: костьол бернардинів (з 17 в.), церква св. Петра і Павла (18 в.), каплиця св. Миколая (15 в.). На території С. виявлено знахідки з доби мезоліту, неоліту й бронзи, ранньої і княжої, грец., кельтські та ін.

Фраґмент царських врат з іконостасу церкви в Сокалі (17 ст.)

Сокальська (5) бриґада, створена у лютому 1919, належала до 1 корпусу Укр. Гал. Армії, стояла на протиполь. фронті на півн.-зах. від Крилова на Холмщині до Кристинополя. Командантами 5 бриґади були за чергою: сотн. О. Демчук, полк. Захаріїн, сотн. П. *Петрик*, сотн. В. Секунда і сотн. В. *Коссар*. С. б. мала три курені піхоти, гарматний полк. (командир сотн. А. Циганик), кінну сотню, саперну сотню та тилові й допомогові формації.

Сокальський Володимир (світське ім'я Василь; бл. 1725—90), син свящ. з Миргородщини, вихованець Київ. Академії. Ігумен Самарського Миколаївського манастиря і настоятель Січ. церкви (1762), останній архимандрит Запоріжжя (1774—75), згодом Батуринського *Крупицького Миколаївського манастиря* і чл. Новгород-Сіверської Духовної дикастерії.

Сокальський Володимир (1863—1919), композитор, піяніст і муз. критик, син Івана С. і племінник Петра С., нар. у Гайдельберзі (Німеччина), за фахом правник (суддя). Студіював у Харкові й учився гри на фортепіяні у Харківській Філії Рос. Муз. Т-ва. Виступав як піяніст і диригент, писав муз. рецензії і ст. (псевд. «Дон Дієз»). Твори: дитяча опера «Ріпка» (1900), симфонія, побудована на мотивах укр. нар. пісень, менші твори для оркестри, елегія для віольончелі і фортепіяна, сольоспіви, фортепіянові твори.

В. Сокальський

Сокальський Іван (1830—96), економіст і статистик родом з Харкова. Закінчив Харківський Ун-т (1850), з 1858 його проф. (катедра політ. економії і статистики, перший у Рос. Імперії читав курс історії екон. вчень). 1862—65 в наук. відрядженні в Зах. Европі, де вивчав госп. життя. Ред. щомісячного вид. Харківського губ. статистичного Комітету «Статистический Листок», організатор одноденних переписів у Харкові 1866, 1873 і 1879, дослідник кустарної пром-сти Харківщини. Гол. праця: «Реформа на очереди» (1895; присвячена питанням грошевого обігу, обстоював біметалізм).

Сокальський Петро (1832—87), композитор і фолкльорист, брат Івана С., нар. у Харкові, у якому закінчив природничий фак. ун-ту, в 1862—63 учився в Петербурзькій Консерваторії, з 1858 в Одесі співр. і (1871—76) ред. газ. «Одесский Вестник», відновив діяльність Філармо-

нічного т-ва, з 1864 організував і очолив хор, що згодом став базою Одеського муз. т-ва і муз. школи при ньому. Опери: «Мазепа» (1859), «Майська ніч» (1876: не закінчена), «Облога Дубна» (1884); фортепіянові твори, сольоспіви, серед ін. на слова Т. Шевченка, обробки нар. пісень. Цінна праця С.: «Руська нар. музика, рос. і укр. в її будові мелодичній і ритмічній і відмінності її від основ сучасної гармонічної музики» (перше рос. вид. 1888, укр. переклад 1959); ст. і рецензії на муз. теми, залишив спогади.

П. Сокальський

Література: Каришева Т. П. П. Сокальський. К. 1959.

«Сокальський кордон» (від м. *Сокаля* на гал.-волинській межі), умовний термін для визначення адміністративної межі між Галичиною й укр. півн.-зах. землями (Волинню і Холмщиною) за поль. окупації 1920—39. З метою розбити і послабити життя українців у Польщі, поль. влада не дозволяла на поширення діяльности укр. установ і орг-цій, які діяли в Галичині за «С. к.»: культ.-осв. (*«Просвіти»* і *«Рідної Школи»* та ін.), суспільних (*Союзу Українок* й ін.), фізкультурних (*«Січі»*, *«Лугу»*, *«Сокола»* та ін.), екон. (1934 відірвано понад 400 кооператив на півн.-зах. землях від їхньої централі у Львові — *Ревізійного Союзу Укр. Кооператив*) тощо. Конкордат Польщі з Апостольською Столицею 1925 обмежив діяльність Гр.-Кат. Церкви Галичини (на півн.-зах. землях її вірні підпорядковані були римо-кат. єп.; див. *«Неоунія»*). Діяльність укр. політ. партій з централями у Львові була на півн.-зах. землях утруднена, а *нормалізація* (1935) до них не стосувалася. Було також утруднене поширення за межі «С. к.» укр. книжки, зокрема преси, що появлялася в Галичині. і навіть обмін укр. людности.

Сокиринський Григорій (* 1900), маляр і графік родом з Вінничини, закінчив Київ. Художній Ін-т (1930, у Ф. *Кричевського*). Пейзажі Прикарпаття (1948), Грузії (1949), Криму (1951—60), Узбекістану (1964), «Будні Одеського порту» (1966), «Перед грозою» (1971).

Сокиринці (III—13), с. Срібнянського р-ну Чернігівської обл.; бл. 2 000 (1914 — бл. 4 000) меш. С. були довгий час маєтком коз.-шляхетського роду *Ґалаґанів*, які створили тут парк (Сокиринський парк, С. п.). У перший період будівництва (з 1763) С. п. мав характер лісопарку — перев. вікової діброви; за другого (1825—35) був поширений до 80 га і перетворений за проєктом садівника Бістерфельда на краєвидний парк з галявинами, алеями, ставками, альтанками, мостами та ін. елементами малої архітектури. Композицію С. п. складає в основному гол. алея, палац та глибока перспектива пейзажу, що відкривається

Палац Ґалаґанів у Сокиринцях (1825—29; архітект П. Дубровський)

за палацом і завершується великим (10 га) ставом. Рослинність С. п. представлена в основному листяними (дуб, береза, берест, липа, плятан, граб, клен та ін.) й у незначній кількості шпильковими (модрина, ялина, сосна) деревами. Палац побудований 1829 архітектом П. Дубровським; простора двоповерхова будівля у стилі клясицизму, увінчана в центрі великою декоративною банею, прикрашена шестиколонними портиками.

Завдяки Ґалаґанам С. були невеличким культ. центром. З 1787 у С. існував ляльковий театр — вертеп, тут жив кобзар О. *Вересай* (його кімната-музей є у кол. палаці); з ініціятиви Г. *Ґалаґана* в С. постав 1871 один з перших на Україні кооперативів — сіль. ощадно-позичкове т-во. Тепер парк з палацом перебувають у користуванні с.-г. технікуму.

Сокирки (Consolida DC.), рід однорічних рослин з глибокорозсіченими листками з родини жовтецюватих. На Україні 4 види. Найпоширеніші: С. польові (C. arvensis Opiz=Delphinium consolida L.), в посівах, при дорогах. Звич. по всій Україні, крім високогірських р-нів та Степу; С. волотисті [C. paniculata (Host.) Schur=Delphinium paniculatatum Host.], на степ. і кам'янистих схилах, а також як бур'ян у посівах або на засмічених місцях. На півдні Лісостепу зрідка, у Степу і в Криму звич.; С. аяксові [C. Aiacis (L.) Schur=Delphinium ajacis L.]. Розводиться по квітниках, а також зрідка трапляється як здичавіла.

Сокирко Володимир (* 1892), актор родом з с. Білгородки на сх. Поділлі. Сценічну діяльність почав 1910 в Одесько-

му Театрі Мініятюр. У 1911—13 виступав у трупі Д. Гайдамаки. У 1922—30 актор Київ. Театру ім. І. Франка, з 1931 у харківських театрах — Революції й ім. Т. Шевченка (1941—43), з 1944 у Чернівецькому Муз.-драматичному Театрі ім. О. Кобилянської. Кращі ролі: Микола Задорожний («Украдене щастя» І. Франка), Івоніка («Земля» за О. Кобилянською), Лавро Мамай («Дума про Британку» Ю. Яновського), Отелло (в однойменній трагедії В. Шекспіра), Вересай («Сольо на флейті» І. Микитенка) та ін. Знімався у фільмах, серед ін. «Чорні дні» (Машиніст, 1930).

В. Сокирко

Сокиряни, Секуряни (V—8), м. в півн.-зах. частині Басарабської височини, положене на укр.-рум. етнічній межі, до 1917 м-ко Хотинського пов., тепер р. ц. Чернівецької обл.; 11 000 меш. (1970), харч. пром-сть.

Сокіл (Falco), рід птахів родини соколиних. Довж. тіла до 60 см, вага до 2 кг і більше; живиться птахами, гризунами, комахами. Відомо бл. 30—40 видів, у тому ч. на Україні — 8, з них гніздові: С балабан (F. cherrug Gray, повсюдний, крім Степу), боривітер звич. (F. tinnunculus L.), боривітер степ. (F. naumanni Fl.; на півд. і на Потиській низовині), кібчик (F. vespertinus L.; повсюдний, численний на півд. України), *сапсан* — С. мандрівний (Falco Peregrinus L.) рідкий осілий птах Полісся і Карпат (окремі пари гніздяться іноді в Лісостепу), підсоколик білозор (чеглик — F. subbuteo L., повсюдний, крім Степу); підсоколик малий або дербник (F. columbarius L.) — зимуючий. Кібчик і боривітри — корисні (знищують гризунів і комах), сапсан, білозор та ін. — шкідливі (знищують мисливських та співучих птахів).

«Сокіл», тіловиховне (руханкового профіля) т-во, яке відограло значну ролю у нац. відродженні слов. народів, зокрема чехів. Перший «С.» постав 1862 у Празі (засновник Мирослав Тирш), з метою поширення не тільки фізкультури (на зразок нім. «турнферайнів»), але й пробудження нац. свідомости чес. народу у 1930-их рр. чес. «С». нараховував 600 000 чл.). За прикладом чехів ін. слов. народи перебрали сокільську ідею, засновуючи свої нац. сокільські орг-ції; 1907 вони об'єдналися у Всеслов. сокільський союз. який відбував масові сокільські здвиги з участю «С.» слов. народів. По сов. окупації всі «С.» ліквідовано як реакційні буржуазно-нац. т-ва; те саме в сателітних державах і в Юґославії (деякі з них діють у діяспорі).

«С.» у 1894—1914 рр. Укр. «С.» постав 11. 2. 1894 у Львові (Поль. Т-во Руханкове «С.» у Львові — 1867; до нього належали і дехто з українців). Статут «С.» взорувався на чес. статуті «С.», територією діяльности були Галичина й Буковина. Перший гол. Василь *Нагірний* (до 1900), справник — Володимир Лаврівський (обидва піонери сокільського руху). Метою «С.» було виховувати в укр. народі єдність, нар. силу і почуття чести шляхом плекання фізкультури, а разом з тим витривалість, рухливість, підприємність, розуміння праці в спільному гурті, дисципліну. За ініціятивою А. *Будзиновського* «С.», поряд руханки і змагань, присвятив увагу пожежній справі (до 1932), мандрівництву, а також фехтуванню, «наколесництву» — *вельосипедному спортові*, з 1912 — вправам у стрілянні. Великі заслуги для розбудови «С.» поклав І. *Боберський*, з 1901 — керівник учительського гуртка «С.», 1908—14 гол. «С.». Тоді ж «С.» поширив свою діяльність на всю Галичину; по містах виникли перев. руханкові «С.» (перший засновано 1902 у Станиславові), по селах — руханково-пожежні філії (ін. назва «гнізда») п. н. «Січ» або «С.» (вибір назви залишався за засновниками філій). Зростання ч. «С.» і «Січей», об'єднаних у централі «Сокіл-Батько» (з 1909 назва централі у Львові), таке: 1902 — 6, 1903 — 70, 1905 — 243, 1907 — 373, 1910 — 601, 1914 — 974. Найгустішою була мережа у Львівському пов. і на Поділлі, рідка — на Покутті й Буковині (2 клітини), на яких насамперед була поширена орг-ція *«Січ»;* кількість чл. бл. 33 000. Додатком до тіловиховної діяльности «С.» було плекання співу, музики, аматорського театру тощо. З 1912 «С.-Б.» організував Стрілецькі сокільські курені (організатор С.

Чота «Сокола Батька» на Всеслов. здвизі у Празі 1912: у першому ряду старшина «Сокола Батька» (зліва: Л. Цегельський, І. Боберський і М. Волошин)

Старшина «Сокола Батька» вітає проф. І. Боберського у Львові 1928. Сидять зліва: Я. Вінцковський, Н. Яців, О. Сопотницький, С. Лаврів, І. Боберський, Д. Навроцька, М. Левицький, Т. Франко, С. Лотоцький. Стоять: Л. Огоновський, О. Любінецький, І. Мриц, М. Галібей, С. Гайдучок, Т. Білостоцький, Б. Макарушка, І. Панчак, С. Коцюба, О. Верхола, М. Тріль

Ґорук); тому і деколи назва — Руханково-стрілецьке т-во «Сокіл».

Так само, як друга тіловиховна орг-ція «Січ», «С.-Б.» влаштовував масові окружні (перший у Стрию 1906, в Тернополі 1910) і крайові (у Львові — 1911, 1914) здвиги. Здвиг 28. 6. 1914 (т. зв. Шевченківський) був масовою маніфестацією бл. 12 000 чл. «С.», Укр. Січ. Союзу Пласту та спортових дружин; він відбувся на площі «С.-Б.» — «Укр. городі». 1912 укр. «С.» брав участь у Всеслов. сокільському здвизі у Празі (з нагоди 50-ліття чес. «С.»).

Важливіші діячі «С.» (крім уже згаданих) до 1914: К. *Ґутковський,* В. *Шухевич,* Ю. Вінцковський (гол. секції фотографічної і наколесників), Я. Вінцковський (псевд. *Ярославенко,* композитор сокільського гімну «Соколи, соколи, ставайте в ряди» та сокільських пісень), М. *Волошин,* Й. Доманик, Л. Лепкий, Р. Дигдалевич, Ціпановський та ін.

На Наддніпрянщині було кільканадцять клітин рос. «С.» (найбільша у Києві), до яких належали також деякі українці.

1915—39 рр. Працю «С.» унеможливила війна, пізніше утруднювала поль. влада (до 1921 працювала лише централя «С.-Б.»), вона не дозволила поширення «С.» на півн.-зах. землях і на Лемківщині, а нові закони про т-ва 1933 загальмували розвиток «С.», врешті 1938 відібрала нібито «для військ. цілей» площу «С.-Б.» у Львові (найкраща укр. площа в Галичині). Це вплинуло на зменшення ч. «С.»: 1923 — 37, 1927 — 493, 1929 — 486, 1934 — 370, 1936 — 233 (з 23 000 чл.), 1939 до 300 з бл. 35 000 чл. (числа приблизні). З 1933 «С.» перетворився на триступневу орг-цію: «С.-Б.», пов. осередки і місц. гнізда. Тоді, крім руханки, більше уваги звертали на спорт. діяльність (відбиванка, кошівка, легкоатлетика, бокс та ін.), якою керувала спорт. секція (гол. О. *Навроцький),* що при ній гуртувалися і спорт. клюби Галичини, які створили 1925 *Укр. Спорт. Союз.* По його ліквідації (1937) польською владою «С.-Б.» знову став спорт. централею. 1923 він влаштував «Запор. ігрища», 1934 скликав III Крайовий здвиг. І далі він влаштовував сокільські різні окружні здвиги і виступи, провадив інструкторські курси (перев. під проводом чл., які відбули вишкіл у чес. «С.» чи спорт. клюбах).

Діячі «С.» у 1920—30-их рр. (крім довоєнних): М. *Заячківський* (гол. 1922—33), М. *Хронов'ят* (гол. 1933—39), С. *Гайдучок,* М. Тріль, І. Мриц (гол. лещетарської секції), М. *Галібей,* Я. і Е. Благітки, Т. *Білостоцький,* Е. *Жарський,* А. Палій та ін.

Вид. діяльність «С.»: ж. «*Вісти з Запорожа*» (1910—14; ред. І. Боберський), «*Сокільські Вісти*» (1928—39); сокільські календарі (перші видані В. Лаврівським з 1894) та ряд книжечок (з 1935 вони виходили в «Сокільській Бібліотеці» (з ділянки спорту, руханки і посібники для праці в «С.» — В. Лаврівського, А. Будзиновського, І. Боберського, С. Гайдучка, М. Тріля, О. Верхоли, Е. Жарського, Я. Благітки, Т. і П. Франків, Д. Навроцької, Д. Сіяк, К. Суховерської, І. Мрица та ін.

«С.» на еміґрації розвинув діяльність гол. в Чехо-Словаччині. Починаючи з 1922, постав ряд сокільських

орг-ції у Подєбрадах, Празі, Пршібрамі, Ржевніцах, Ліберці та ін. Вони творили Союз Укр. Сокільства за кордоном (об'єднував бл. 500 чл.). Укр. «С.» в Чехо-Словаччині брав участь у чес. сокільських здвигах (інколи і репрезентував крайовий «С.»), підтримував зв'язки з «С.-Б.» і І. Боберським, який жив у Канаді і (з 1932) в Юґославії. По нім. окупації Чехо-Словаччини укр. «С.» перестав там існувати. У ін. країнах укр. поселення укр. «С.» досяг деякого розвитку в Арґентіні (централя в Буенос-Айресі з кількома філіями); в Юґославії українці належали до юґославського «С.» (до 1940). Не мав успіху укр. «С.» ні в Канаді, ні в ЗДА, хоч там діяли досить сильні чес. і поль. «С.» (діяв однак «С.» закарп. русинів).

Література: ж. Сокільські Вісти. Л. 1928—39; Календарі Сокола-Батька.

Е. Жарський і Р. М.

Сокіл Василь (* 1905), письм. і журналіст, родом з с. Гусарки Запор. обл. Зб. оп.: «Щаблі» (1932), «Всерйоз і жартома» (1967); повісті: «Надри» (1932), «Потоки сил» (1933); п'єси «Марія» (1947), «Червона калина» (1954); лібретта опер «Павло Корчаґін» (1962), «Комуніст» (1967) та ін.

Сокіл Іван (1893—1919), військ. діяч, організатор *Вільного Козацтва* на Білоцерківщині, його командир на Київщині. У вересні 1919 з Армією УНР у запіллі рос. Добровольчої Армії, убитий в бою в Цибулеві.

Сокіл (Рудницька) Марія (* 1902), оперова співачка-сопрано, родом з Запоріжжя, дружина Антона Р. Закінчила Муз. Консерваторію у Дніпропетровському; солістка оперових театрів Харкова (з 1927) і Києва (з 1930). 1932—37 виступала в оперових театрах і як солістка симфонічних концертів у Львові, Варшаві, Празі, Відні, Берліні та ін. м.; 1937—38 концертувала в ЗДА і Канаді. Від 1958 викладач Філядельфійської Муз. Консерваторії та Муз. Академії. Кращі партії: Маргарита («Фавст» Ш. Ґуно), Тетяна («Євгеній Онєгін» П. Чайковського), Дездемона («Отелло» Дж. Верді), Ельза («Льоенґрін» Р. Ваґнера), Марильця («Тарас Бульба» М. Лисенка), Мімі («Богема» Дж. Пуччіні).

М. Сокіл

Сокільники (IV—4), підльвівське с. Пустомитівського р-ну Львівської обл. 1918—19 бої Укр. Гал. Армії з поль. військом.

«Сокільські Вісти», місячник, орган Укр. Сокільства, вид. т-ва «*Сокіл-Батько*» у Львові, виходив 1928—39; редаґувала колеґія, до складу якої серед ін. входили С. *Гайдучок* і І. Мриц.

Сокович Євген (1864—1946), інж. шляхів, політ. діяч (прихильник есерів), мін. шляхів в уряді В. *Голубовича* (січень-квітень 1918), пізніше укр. консул у Льозанні, з 1922 доц. меліорації Укр. Госп. Академії в Подєбрадах; праці з зал. інженерської справи. Помер у Потсдамі (Німеччина).

Соколов Борис (* 1897), селекціонер родом з Харкова, д. чл. Всесоюзної Акад. С.-Г. Наук (з 1956) і кол. Укр. Акад. С.-Г. Наук (1956—62). З 1930 працював у Всесоюзному Н.-Д. Ін-ті кукурудзи. Використав явище гетерозису в рослин для одержання високоврожайних гібрідів кукурудзи.

Соколов Віктор (* 1919), поет родом з Кіровоградщини. Зб. «Весна» (1949), «Роботящими руками» (1955), «Тобі» (1958), «Тривоги серця» (1965), «Сейсмічна станція душі» (1972), роман у віршах «Моє серце в Донбасі» (1960), поема-репортаж «Вогні в тайзі» (1974) тощо.

Соколов Іван (1823—1918), маляр і графік родом з Астрахані; закінчив Петербурзьку Академію Мистецтв (1855), акад. (з 1857) і проф. (з 1864). С. був знайомий з Т. Шевченком, часто відвідував Україну, останні роки жив у Харкові, де й помер. Картини з життя укр. села: «Кобзар», «Укр. весілля», «Прощання косаря», «Українська ніч», «Перезва» (1857), «З базару» (1859), «Дівчата ворожать у ніч під Івана Купала», «Проводи рекрутів» (1860); 17 офортів, виґравірованих Л. *Жемчужніковим* за малюнками С. для альбома «*Живописная Украина*». Твори С. зберігаються в музеях Києва.

Соколов Микола (1856—1907), рос. геолог родом з Петербурґу, чл.-кор. АН у Петербурзі (з 1905), старший геолог Геол. Комітету (з 1905). Основні праці стосуються палеонтології і стратиграфії палеогенових та неогенових відкладів України. С. висвітлив походження лиманів Півд. України, описав Никопільське родовище манґану.

Соколов Теодосій (1870—1941), акушер-гінеколог родом з Білгорода. Закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту (1897), потім працював у Київ. Бактеріологічному Ін-ті, з 1901 — співробітник Київського Ун-ту, з 1921 — проф. Київ. Мед. Ін-ту. Праці С. присвячені питанням боротьби з гострими крововтратами у жінок, септичним абортам, міомам уразу. С. був одним з перших організаторів рододопомоги й охорони материнства та дитинства в УССР.

Соколов Юрій (1889—1941), фолкльорист і літературознавець родом з Ніжена. По закінченні Моск. Ун-ту викладав (1911—25) у гімназіях і вузах Москви, був дир. Бібліотеки Держ. Іст. Музею і проф. Моск. Ун-ту. З 1939 д. чл. АН УРСР, одночасно дир. Ін-ту Фолкльору АН УРСР. Праці з рос. фолкльору. У кн. «В. Т. Наріжний» (1915) досліджував рос.-укр. літ. зв'язки.

Соколов Юрій (1896—1971), механік і математик родом з Кубані, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). По закінченні Київ. Ун-ту (1921) постійно працював в АН УРСР, з 1934 завідував відділом механіки, згодом теорії диференціяльних рівнянь; одночасно — проф. кількох вузів Києва. Автор понад 100 наук. праць (у тому ч. 5 монографій); основні праці присвячені питанням небесної механіки (теорія «співударів» у клясичній і узагальненій задачі небесних тіл), гідромеханіки (теорія фільтрації ґрунтових вод) та теорії диференціяльних й інтеґральних рівнянь (ввів нову приблизну методу «осереднення функціональних поправок»).

Ю. Соколов

Соколовська Катерина (уроджена Северинівна; 1840—83), нар. у священичій родині на хуторі Пасиківці (у Вовчанському пов. на Харківщині). Вчителювала у нар. школі, яку, разом з своїм чоловіком, заснувала у с. Гусинцях б. Куп'янки. Драматичні твори, поеми з життя села («На хуторі», «Не так малось, та так сталось»), ліричні вірші. Окремо вийшли: «Зірка» (1871), «Поезії» (1931).

Соколовська Маруся (1894—1919), повстанський отаман, за фахом учителька. З березня 1919 в повстанському загоні на Радомищині, який очолювали брати С. — Омелько, згодом Дмитро, після їхньої загибелі — С. М. (з червня). Загін нараховував 300 кіннотників і 700 піхотинців. У серпні 1919 співдіяв з командуванням I Гал. корпусу. У вересні загін був розбитий і інтернований полком угорців (у складі 58 сов. дивізії), які важко поранену С. замучили до смерти.

Соколовський Володимир (* 1916), вчений ветеринар, нар. у Нимбурку б. Праги (Чехо-Словаччина); вчився у високих школах Львова, Берліну й Відня; на еміґрації в Німеччині і (з 1951) у ЗДА. С. — хірург для малих тварин, автор бл. 30 наук. праць, серед ін.: «Vademecum für Tierärzte» (1949), «H. Schebitz und H. Wilkens: Atlas der Röntgenanatomie vom Hund und Pferd» (1967), «Canine Surgery. Second Archibald Edition» (1974), «M. Joseph Bojrab. Current Techniques in Small Animal Surgery» (1975). Вперше описав абож відкрив: «Zur Anatomie der Nebennieren beim Schwein» (1944), «Cricopharyngeal Achalasia in the Dog» (1967), «Achalasia and Paralysis of the Canine esophagus» (1972), «Congenital Postcaval Hiatal Hernia in a Dog» (1976). С. — секретар Світової асоціяції фахівців від малих тварин і чл. екзекутиви Світового об'єднання ветер. лікарів та д. чл. НТШ (з 1953), лавреат нагороди Йосифа Баєра Високої ветер. школи у Відні (1968); співр. фахових ж.

В. Соколовський

Соколовський (Sokołowski) Маріян (1839—1911), поль. мистецтвознавець, проф. Краківського Ун-ту (з 1882), чл. Поль. АН. Досліди з історії архітектури і малярства, серед ін. «Badania archeologiczne na Rusi galicyjskiej» (1883), «O malarstwie ruskiem» (1885), «Bizantyńska i ruska średniowieczna kultura» (1888), «Sztuka cerkiewna» (1889).

Соколовський Олександер (1896—1938), письм. родом з м. Конотопу (Чернігівщина). 1915—17 — на засланні; у сер. 1930-их рр. репресований, посмертно реабілітований. Романи С. «Перші хоробрі» (1928), «Нова зброя» (1932), «Роковані на смерть» (1933) і повість «Бунтарі» (1934) присвячені діяльності рев. орг-ції «Народна Воля». Іст. роман «Богун» (1931; перевиданий у Мюнхені 1957, в УССР — 1964). Твори. В 2-х тт. 1971.

Соколовський Олексій (1884—1959), видатний аґроґрунтознавець, д. чл. АН УРСР (з 1929), кол. Всеукр. Академії С.-Г. Наук (з 1926, її перший през.), Всесоюзної Академії С.-Г. Наук (з 1935) і кол. Укр. Академії С.-Г. Наук (з 1956), родом з с. Великої Бурімки (тепер Черкаської обл.) з священичої родини. 1908 закінчив Київ. Ун-т, 1910 — Моск. С.-Г. Ін-т, з 1911 працював у лябораторіях рос. ґрунтознавців і аґрохеміків Д. Прянишникова і В. Вільямса; з 1922 — проф. Моск. Межевого Ін-ту, з 1924 — Харківського С.-Г. Ін-ту (з 1944 його дир.); одночасно з 1924 очолював катедру

О. Соколовський

ґрунтознавства, з 1945 — лябораторію ґрунтознавства АН УРСР, з 1956 — дир. створеного на її базі Н.-Д. Ін-ту Ґрунтознавства (тепер Укр. Н.-Д. Ін-т Ґрунтознавства і аґрохемії ім. О. Соколовського). У сер. 1930-их рр. був заарештований і перебував на засланні.

Праці С. (понад 140) присвячені вивченню фіз.-хем. властивостей ґрунту, впливу обмінних катіонів на механічні й водні властивості ґрунту, окультурення підзолистих і солонцюватих ґрунтів, ролі кальцію у збагаченні ґрунтів на гумус і фіксації в ґрунті мінеральних кольоїдів та гумусу тощо. С. створив новий напрям у вивченні кольоїдів ґрунту, зробив цінний вклад у розвиток теорії про ґрунтовий кольоїдний комплекс, умови структуро-утворення й аґрономічне значення структури ґрунту тощо. Він є основоположником кольоїдно-хем. технології ґрунтів, запропонував методу осолонцювання ґрунту для боротьби з фільтрацією води у зрошувальних каналах, ставках тощо. С. автор підручника з с.-г. ґрунтознавства, який вийшов кількома вид. укр. і рос. мовами («Курс сільсько-господарського ґрунтознавства», 1951) та підготував багатьох ґрунтознавців. 1971 видано у Києві «Избранные труды» С.

Соколовський Юрій († 1922), земський діяч родом з Полтави; зав. аґрономічного відділу Полтавської Губ. Земської Управи, один з творців Спілки Півд. Земств у справі переселення до Сибіру; чл. рос. конституційно-дем. партії. За Укр. Держави 1918 мін. харч. справ у першому кабінеті Ф. *Лизогуба;* в кінці 1918, разом з В. *Прокоповичем* і К. Мацієвичем, їздив з дипломатичною місією Директорії до Румунії й Сербії. Помер на еміґрації, у Беоґраді.

Соколюк Зіновій (* 1926), проф. права в УВУ (з 1961) родом з Белзу (Галичина). з 1948 у Німеччині. Ст. з адміністративного і держ. права та на совєтознавчі теми в укр. пресі.

І. Соколянський

Соколянський Іван (1889—1960), вчений педагог у галузі дефектології, досліджував питання сурдо- і тифлопедагогіки, родом з станиці Донської на Кубані, з коз. родини. 1908—13 вчився в Петербурзькому Психоневрологічному Ін-ті, 1913—19 — учитель Олександрівської (тепер Запор.) школи-хутора глухонімих; 1920—23 — доц. сурдопедагогіки і психології Київ., з 1923 — доц., а з 1926 — проф. Харківського ін-тів нар. освіти. 1925 організував у Харкові школу-клініку для сліпоглухонімих. С. один з організаторів Н.-Д. Ін-ту Педагогіки (з 1926 — його дир.), з 1929 — дир. Н.-Д. Ін-ту Дефектології УРСР. 1934 заарештований, пізніше реабілітований; з 1939 у Москві, працював у Н.-Д. Ін-ті Дефектології як старший наук. співр. і дир. спеціяльної школи для глухонімих. С. розробив ориґінальну методу навчання сліпоглухих дітей; автор низки наук. праць та ряду винаходів з сурдо- і тифлотехніки (у т. ч. читальної машини для сліпих і глухих).

Соленик Карпо (1811—51), визначний актор-комік, нар. у м. Лепелі (Білорусь); вчився у Віленському Ун-ті. З 1831 на Україні, працював у Харкові суфлером у трупі І. *Штейна,* з 1832 як актор. З 1835 з трупою Л. *Млотковського* ґастролював по м. України. Двічі відмовився від пропозиції перейти на рос. імператорську сцену й залишився на Україні, виступаючи перев. у Харкові й Одесі. С. грав з успіхом у світовому (в п'єсах В. Шекспіра, Ф. Шіллера, в комедіях Ж.-Б. Мольєра) і рос. (Хлестаков, Бобчинський, Осип у «Ревізорі» М. Гоголя) репертуарі, проте вершиною акторської майстерности, що принесла йому славу, були ролі в укр. п'єсах. Він не мав суперників у ролях Стецька, Потапа, Шельменка («Сватання на Гончарівці», «Бой-жінка», «Шельменко-денщик» Г Квітки-Основ'яненка), Виборного, Возного і особливо чумака Чупруна («Наталка-Полтавка», «Москаль-Чарівник» І. Котляревського), в яких в оцінці глядачів (у тому ч. й Т. Шевченка) був кращий за М. *Щепкіна.* Гострий комізм С. часто поєднував з патетикою, підіймаючи деякі водевільні образи до драматичного звучання (Руперт у «Шила в мішку не затаїш» М. Некрасова), а здібністю імпровізувати нерідко здобував успіх у п'єсах другорядних авторів. С помер на сухоти у Харкові, там і похований.

Література: Кисіль О. Укр. актор Карпо Соленик (1811—51). Життя і творчість. Х. 1928; Дібровенко М. Карпо Соленик. Життя й діяльність. К. 1951; Грін А. Карпо Трохимович Соленик. К. 1963.
В. Р

Соллогуб Всеволод (*1912), геофізик родом з с. Кудрина (тепер Володимирської обл.), чл.-кор. АН УРСР (з 1967). Праці з питань теоретичної й практичної геофізики.

Солнцев Володимир (1892—1973), лікар-терапевт родом з Києва. По закінченні Київ. Ун-ту (1917), працював у клініці внутр. хвороб Київ. Мед. Ін-ту, з 1928 — доц. Київ. Мед. Ін-ту, з 1937 — проф., з 1939 керував відділом функціональної діягностики в Укр. Ін-ті Клінічної Медицини. З 1943 на еміґрації в Німеччині. Понад 50 праць укр., рос., нім. та англ.

мовами з різних питань внутр. медицини, бальнеології, геріятрії.

Солнцева Юлія (*1901), кіноакторка і режисер, родом з Москви, дружина О. *Довженка.* Закінчила Моск. Ін-т Театрального Мистецтва (1922), з 1923 знімалася в кіні. З 1926 на Україні в ВУФКУ виступала у фільмах «Джіммі Гіґґінс» і «Буря» (1928), «Дві жінки» (1929), «Земля» (1930). У 1930—56 працювала з О. Довженком як співрежисер його фільмів («Буковина — земля українська», «Битва за нашу радянську Україну», «Перемога на Правобережній Україні»). За сценаріями О. Довженка поставила фільми: «Поема про море» (1958), «Повість полум'яних літ» (1960) і «Зачарована Десна» (1965).

Соловей Дмитро (1888—1966), історик, економіст і статистик, педагог і публіцист, родом з Полтавщини, д. чл. УВАН у ЗДА; вчився на іст.-філол. фак. Харківського Ун-ту. З кін. 1917 брав активну участь в укр гром.-пол. житті Полтави, 1922—25 працював у полтавській кооперації та губ. статистичному бюрі, з 1925 в Харкові, де дістав посаду керівника одного з відділів у Центр. Статистичному Управлінні України (ЦСУ). 1926—34 — аспірант, згодом наук. співр. н.-д. катедри (пізніше Н.-Д. Ін-ту) історії укр. культури ім. акад. Д. Багалія; потім працював на пед. роботі. З 1944 на еміґрації — в Німеччині й ЗДА.

Д. Соловей

Праці С., крім питань статистики, присвячені були у 1920—30-их рр. проблемам екон. історії України 19 в., пізніше політ. історії УССР. Головніші: «Заг. іст. огляд вівчарства Полтавщини» («Наук. Записки Катедри іст. укр. культури», ч. 6, 1927), «Нові статистичні відомості про людність Харкова в 40-их рр. XIX ст.» (ЗІФВ УАН, XVII, 1928), «З юних днів І. Срезневського» («Україна», І-ІІ, 1930), «Опис Старобільського пов. на Харківщині 1838» («Іст.-Геогр. Збірник» УАН, т. 4, 1931); «Голгота України» (1953), «Україна в системі сов. колоніялізму» (1959), «Укр. наука в колоніяльних путах» (1963), «Розгром Полтави» (1974). *О. О.*

Соловей Оксана (*1919), перекладачка родом з Полтави, дочка Дмитра С. (див.); на еміґрації в Німеччині й ЗДА, за фахом інж. Переклади, друковані в журн., з англ., франц., нім. і рос. мов; окремо «Пісня про Гаявату» Г. Льонґфелло (1965), «Справедливі» А. Камю (1968), «Море мовчить» Веркора (1970) й ін.

Соловейко (Luscinia), рід дрібних птахів ряду горобиних. Довж. — 144-170 мм, вага — 13,4-26 г. На Україні — 3 види: С. зах. (L. megarhynchos Brehm.), гніздиться в Криму, нечисленний у Прикарпатті, рідкий в зах. обл. поліської і лісостеп. зони; С. сх. (L. luscinia L.), повсюдний; синьошийка або варакушка (L. svecica L.), повсюдний гніздовий птах, крім Карпат, Криму й Степу. С. живляться комахами, їхніми личинками та дрібними безхребетними, корисні. Перелітні птахи, прилітають у квітні-травні, відлітають у серпні-вересні. Самці чудово співають.

Соловецькі острови, Соловки, група островів у півд.-зах. частині Білого м. (Архангельської обл. РСФСР); заг. площа 347 км². Клімат С. о. холодний, вогкий; вони вкриті перев. лісами, на них багато оз. і боліт. С. відомі за царських часів як місце заслання; за сов. влади як перший концентраційний табір. Серед в'язнів на С. було чимало українців, більшість яких там і загинула.

З а Ц а р с ь к о ї І м п е р і ї центром ув'язнення був Соловецький манастир (С. м.) св. Зосими й Саватія, заснований у 1420—30-их рр., а в кін. 16 в. перетворений на сильну фортецю. Відтоді С. м. був також місцем заслання противників рос. царизму й офіц. православія. В'язнів приміщувано перев. у вогких і позбавлених світла підземних келіях.

Українців почали засилати у С. м. з поч. 18 в. Одними з перших в'язнів (1708—12) були спільники В. *Кочубея* й І. *Іскри*, які доносили на гетьмана І. Мазепу — полтавський свящ. І. Святайло з сином і чернець Никанор. Почавши з 1709, сюди заслано співр. та прихильників гетьмана І. Мазепи: ген. осавула Д. Максимовича, сердюцького полк. Я. Покотила й ін., згодом (1712) архимандрита Гедеона *Одорського*, лохвицького протоієрея Івана Рогачевського та ін.

За часів Катерини II найвизначнішим в'язнем С. м. був останній кошовий отаман Запор. Січі Петро *Калнишевський*, який пробув в С. м. 25 рр. (1776—1801; 16 рр. у камінному мішку і 9 рр. в окремій камері), там і похований 26. 7. 1803.

Серед укр. в'язнів 19 в. відомий кол. чл. Кирило-Методіївського Братства Ю. *Андрузький*, якого заслано (1850—54) за написання «Конституції республіки».

По революції С. м. ліквідовано і перетворено на перший в СССР *концентраційний табір*, куди засилали політв'язнів, гол. засуджених за різними пунктами 58 ст. Карного Кодексу («контр-революція», терор, шпигунство, диверсія, збройне повстання). Згідно з декретом «Про табори примусової праці» (15. 4. 1919), на С.

о. створено 1920 спеціяльну систему таборів, яку названо «Соловецкий лагерь особого назначения» (СЛОН). З поширенням системи таборів і на ін. осередки суходолу навколо Білого м. змінено назву на «Управление Северных Лагерей Особого Назначения» (УСЛОН), центром якого став Попів о. На поч. 1930-их рр. в'язнів С. о. використовувано при будові Біломорсько-Балтійського канала та створено там Белбалтлаг з центром на Медвежій горі. За Єжова С. табір перетворено (1937) на «Соловецкую тюрьму особого назначения Главного управления государственной безопасности СССР» з закритими ізоляторами. В кін. 1938 в'язнів вивезено з С. о. до ін. таборів, а С. перетворено на воєнно-морську базу.

Кількість в'язнів (крім чоловіків, на С. засилали і жінок), їхній соц. склад та в'язничний режим у різні періоди мінялися. За НЕП (1921—27) таборовий режим був менше суворий, умови праці порівняно легші. Кількість укр. в'язнів була невелика: це — учасники визвольних змагань, діячі УНР, вояки та отамани повстанських загонів, духовенство тощо.

Значно погіршилися умови на С. від часу першої п'ятирічки (1927—32), коли на каторгу заслано тисячі українців, обвинувачених у приналежності до СВУ, Укр. Нац. Центру, УВО. Тоді заслано на С. чимало визначних укр. культ. діячів. Серед в'язнів С. були засуджені на процесі СВУ: акад. М. *Слабченко*, проф. А. Барбар, проф. *Й. Гермайзе*, М. *Павлушков;* політ. діячі УНР: проф. В. *Чехівський*, П. *Христюк*, І. Петренко, В. *Юрченко;* письм. К. *Поліщук* та ін.

За другої п'ятирічки (1932—37) на С. ув'язнено було низку партійних і держ. діячів УССР, письм., науковців, мистців. Серед визначніших в'язнів того часу політ. діячі: О. *Шумський*, М. *Полоз*, М. *Любченко*, С. Семко; вчені: акад. С. *Рудницький*, акад. М. *Яворський*, О. *Яната*, М. *Новицький*, І. Шаля; письм. і мистці: М. *Зеров*, П. *Филипович*, О. *Слісаренко*, М. *Куліш*, Л. *Курбас*, Є. *Плужник*, Ґ. *Шкурупій*, М. *Вороний*, Г. *Епік*, М. *Ірчан*, А. *Крушельницький*, М. *Семенко*, В. *Мисик* та ін. Особливо погіршало становище в'язнів за «єжовщини» (1937—38). 25. 6. 1937 концтабір перетворено на тюрму, а 1938 в'язнів вивезено з С. до ін. таборів (майже всіх їх доля невідома, правдоподібно, вони загинули). В'язні С. важко працювали на лісозаготівлях, прокладали залізницю в лісах, на будівництві Біломорсько-Балтицького канала, на якому загинуло бл. 100 000 в'язнів, рідше в сіль. госп-ві. Биттям, карцером, голодом винищувано більшість каторжан С.

Про в'язницю і каторгу на С. складено багато віршів, пісень, анекдот. У 1920—30-их рр. С. були заг. відомими і на Зах.; тому, щоб змінити світову опінію, совєти створили фільм «Соловки», у якому в ідилічний спосіб представили умови життя в цьому концтаборі. Перебування українців на каторзі в С. м. за царату досліджували Петро Єфименко (старший), за новітніх часів Г. Фруменков; за сов. періоду Л. Чикаленко. Спогади про С. написали В. Юрченко (псевд.), С. Підгайний.

Література: Ефименко П. Ссыльные малороссияне в Архангельской губернии 1708—1802 гг. ж. КСт., ч. IX. К. 1882; Колчин М. Ссыльные и заточенные в острог Соловецкого монастыря в XVI—XIX вв. М. 1908; Клингер А. Советская каторга. Архив русской революции, т. XIX. Берлін 1928; Юрченко В. Зі соловецького пекла на волю (записки втікача). Л. 1931; його ж Пекло на землі. Л. 1931; Чикаленко Л. Соловецька каторга (документи). В. 1931; Костюк Г. Укр. письм. та вчені в більш. тюрмах і таборах. газ. Краківські Вісті за 14. 11. 1943 і наступні чч.; Підгайний С. Укр. інтеліґенція на Соловках. Спогади 1933—41. Новий Ульм 1947: його ж Недостріляні, ч. I—II. Новий Ульм 1949; Фруменков Г. Узники Соловецкого монастыря. Политическая ссылка в Соловецкий монастырь в XVIII—XIX. Архангельськ 1965; Солженицын А. Архипелаг ГУЛаг, т. 2 (III—IV). Париж 1974; Heller M. Świat obozów koncentracyjnych a literatura sowiecka. Instytut literacki. Париж 1974.

А. Жуковський

Соловій Віктор, у чернецтві Варлаам (1891—1966), гром.-політ. і церк. діяч, архиєп. УАПЦ родом з Чернігівщини; закінчив Чернігівську Духовну Семінарію і 1914 Варшавський Ун-т (право), 1918 — секретар Ген. Суду України, пізніше артилерійський старшина у корпусі Січ. Стрільців, 1920 — керівник правничого відділу канцелярії гол. отамана С. Петлюри, згодом на еміґрації у Польщі. Під час другої світової війни на Підляшші й Холмщині, по війні чл. Виконавчого Органу УНРади; з 1951 — гол. Об'єднання Українців у Австралії, з 1954 — свящ. УАПЦ у Сіднеї, з 1958 — єп., з 1965 — архиєп.

Архиєп. Варлаам

Соловій Володимир (1891—1958), гром.-політ. діяч родом з сх. Лемківщини, 1930 кандидат УНДО на посла до поль. сойму з Сяніцької округи. На поч. війни виїхав до Парижу і (1940) Лондону, отримавши повноваження від прем'єра УНР в екзилі О. *Шульгина* відстоювати перед зах. союзниками укр. інтереси. У Лондоні був єдиним «крайовим» українцем по альянт-

ському боці; меморандуми про укр. і білор. землі під Польщею тощо. Помер у Монтреалі (Канада).

Соловій Мелетій (*1916), свящ., василіянин, родом з Бучаччини (Галичина), студіював у Празі, Відні та Римі; з 1950 у Канаді, у 1954—63 ред. ж. *«Світло»* в Торонто, тепер проф. Кат. Ун-ту ім. св. Павла в Оттаві. Праці й ст. з історії церкви, літургії («Божественна Літургія», 1964 й ін.), богословської літератури христ. Сходу тощо.

Соловій Юрій (*1912), маляр родом зі Львова, де закінчив мист.-пром. школу (1944). Згодом у Німеччині і ЗДА (живе у Рутерфорді). Понад 20 виставок: у групі укр. мистців у Нац. Баварській Ґалерії (1947) і Ґалерії Ґюнтер Франке (1971) у Мюнхені, в Музеї у Нюрнберзі (1950), в ун-тах Чікаґо (1960) і Нью-Йорку (1972), в ґалеріях Торонто і Нью-Йорку. Творчість С. позначена спершу впливами неокубізму, у 1950—60-их рр. — нью-йоркської експресіоністичної школи. Твори С. багаті на рел. тематику. Останнім часом він експериментує у нових незвичайних матеріялах скульптури і малярства (пластик, пір'я тощо). Характеристичні твори С.: «Материнство» (1947), «Астральне» (1948), «Розп'яття» (1950, 1969), «1 000 голів» (1971) у мініятюрних і сер. формах.

Соловйов Михайло (*1886), епідеміолог, д. чл. Академії Мед. Наук СССР (з 1945), родом з м. Єльця нині Липецької обл. 1911 закінчив мед. фак. Моск. Ун-ту; 1914—25 працював у Одесі (1920—25 — співр. Одеського Ун-ту та Мед. Ін-ту). 1925—31 у Харківському Ін-ті мікробіології та епідеміології, з 1930 — проф. Харківського Мед. Ін-ту. Праці С. (понад 70) присвячені різним питанням епідеміології, імунітету, профілактики інфекційних хвороб (зокрема холери, малярії, дитячих та кішкових інфекцій), серед ін. монографії і підручники: «Віспа і віспощеплення» (1932), «Епідеміологія дифтерії» (1932), «Харч. інфекції та інтоксикації» (1935), «Посібник з епідеміології» (1936), «Епідеміологія кору» (1938).

Соловйов Сергій (1820—79), рос. історик, з 1847 проф. Моск. Ун-ту, з 1872 акад. Рос. АН. Автор капітальної «Истории России с древнейших времен» до 1770-их рр. (29 тт., 1851—79; нове вид. в 15 кн., 1959—66) і низки монографічних праць. У питаннях історії України С. продовжував традиційну великодержавницьку лінію рос. історіографії. Його праці, присвячені історії України, торкаються тільки коз. доби: «Очерк истории Малороссии до подчинения ее царю Алексею Михайловичу» (1848—49), «Малороссийское казачество до Богдана Хмельницкого» (1859). Чимало документального матеріялу до історії України 17—18 в. подано в його «Истории России», при чому іноді об'єктивізм дослідника бере верх над традиційними концепціями рос. історика.

А. Солов'яненко

Солов'яненко Анатолій (* 1938), оперовий співак, ліриკо-драматичний тенор, родом з Донецького, студіював у Міляні; з 1962 у Київ. Театрі Опери та Балету, з 1965 — соліст. Кращі партії: Андрій («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Фавст (в однойменній опері Ш. Ґуно), Альфред («Травіята» Дж. Верді), Надір («Шукачі перлин» Ж. Бізе), Рудольф («Богема» Дж. Пуччіні) та ін.

Сологуб Андрій (*1922), скульптор і маляр родом з Чернігівщини; учився в Зальцбурзі (Австрія) в майстерні скульптора Ф. *Ємця* і в Держ. мист.-пром. школі та в Паризькій Академії Мистецтв; живе у Франції. Бюсти і мала скульптура; портрети, натюрморти, пейзажі, численні акварелі; графіка, іконопис (іконостас у церкві св. Симона в Парижі та ін. і малі ікони). Індивідуальні виставки в Парижі і Торонто (Канада); виставляє у паризьких сальонах. Видав зб. рисунків (1974).

Сологуб Василь (*1928), письм. родом з Дніпропетровщини. Зб. віршів «Студентські літа» (1957), «Трудне щастя» (1961), «Я уже підріс» (для дітей, 1958); нариси й оп. «Стежка виводить на шлях» (1959), «В краплині відбилося сонце» (1962), роман «Чесність», повість-бувальщина і оп. «Полинове причастя» (1972).

Сологуб Виталій (*1926), сов. партійний діяч, 1964—71 — другий секретар Донецького Обл. Комітету, з 1971 — чл. Президії Верховної Ради УРСР і ЦК КПУ, кандидат у чл. Політбюра ЦК КПУ та гол. Укр. респ. ради профспілок. З 1973 — чл. Політбюра ЦК КПУ.

Сологуб Федір (справжнє прізвище Тетерніков; 1863—1927), рос. поет, прозаїк, драматург, теоретик мистецтва і перекладач, один з гол. представників рос. символізму. В останні роки життя переклав на рос. мову «Кобзар» Т. Шевченка.

Солодка, солодець (Glycyrrhiza L.), рід багаторічних зіллястих рослин з родини стручкових. На Україні — 3 види: С. гола (G. glabra L.), росте на солончакуватих місцях, приморських схилах на півд. України. Рослину використовують у медицині (як відхаркувальний та легкий послаблюючий засіб, у виготовленні пі-

люль для поліпшення смаку), в харч. пром-сті: для підсолоджування пива, лімонади, квасу; екстракт кореня для кулінарних і кондиторських виробів, а також як піноутворювач у вогнегасниках тощо; С. щетиниста (G. echinata L.), на солончакуватих луках, по чагарниках, у заплавах річок, подах — на півдні Лісостепу, в Степу і в Криму; С. шорстка (G. hirsuta Pall.), зрідка на солончакуватих місцях в приморських частинах Степу.

Солодовник Сергій (*1915), маляр і графік родом з Полтавщини; закінчив Харківський Художній Ін-т (1947; учень М. *Самокиші*). Серії фронтових малюнків (1942—44), побутова картина «Подруги» (1947); портрети: Г. Бондаренка, «Автопортрет», О. Лєснікової, І. Багмута, М. Самокиші та ін.; серії партійних діячів і «героїв».

Солокія, ліва притока Бугу; протікає через Розточчя і Надбужанську котловину; довж. — 71 км, сточище (воно значною мірою заболочене) — 939 км². На С. лежать м. Белз і Червоноград.

Соломарський Олександер (*1897), актор і режисер родом з Єйську (Кубань); учився у Києві. З 1923 в рос. театрах Києва, Одеси, Новосибірська й Алма-Ати. Актор і гол. режисер рос. театрів Юного глядача — (1925—37) Київ., Донецького і Саратовського та (1953—61) укр. у Києві. Укр. постави: «Платон Кречет» О. Корнійчука, «Казка про Чугайстра» П. Воронька.

Соломон Іван (*1910), гром. і політ. діяч у Канаді; нар. в Зорі (Манітоба), адвокат у Вінніпезі. Діяч в укр. орг-ціях (серед ін. 1941—49 през. Союзу Укр. Самостійників) і в Укр. Гр.-Правос. Церкві; 1941—57 посол до Манітобської леґіслятури (з 1953 заступник спікера), 1957—70 — суддя окружного, з 1970 апеляційного суду (Квінс Бенч).

Соломченко Олексій (*1920), мистецтвознавець родом з Київщини. Праці присвячені гол. нар. мистецтву Гуцульщини: «Гуцульське нар. мистецтво і його майстри» (1959), «Нар. таланти Прикарпаття» (1967), ст. в ж. «Нар. творчість та етнографія».

Солона, р. на Причорноморській низовині, ліва притока *Базавлуку;* довж. 56 км, сточище 684 км².

Солона, р. — права притока р. *Вовчої;* протікає по території Донецької височини і Придніпровської низовини. Довж. 79 км, сточище — 946 км².

Солоне (V-15), с.м.т. Дніпропетровської обл., р. ц.; 3 700 меш. (1966). Засноване на поч. 18 в.

Солонець (Salicornia L.), однорічні рослини з родини лободуватих. На Україні росте один вид: С. зіллястий (S. herbacea L.), на мокрих солончаках та по морському побережжі, у Лісостепу (на півд. сх.), в Степу і в Криму. Містить поташ. Порошок з сухої рослини має інсектицидні властивості.

Солонина Костянтин († 1696), полк. київ. (1669—78, 1687—88). Посол гетьмана Д. Многогрішного до Москви й на з'їзд моск.-поль. послів у Мигновичах 1671 і Самойловича до Москви (1676). Чл. укр. делеґації на чолі з гетьманом Мазепою до Москви 1689. За участь у старшинській опозиції проти Мазепи був позбавлений уряду (1689) і відтоді політ. ролі не грав. Від його небожа Сергія С. (бл. 1660 — бл. 1737) пішов рід С., сотн. остерських (1709—76).

Солоницівка (IV-17), с.м.т. Деркачівського р-ну Харківської обл. над р. Удою; 6 500 меш. (1965), частина яких працює в сусідньому Харкові. Мебльова фабрика, зав. силікатної цегли.

Солоні Гори (Slanské vrchy), вулканічні гори в півд. частині Пряшівщини між Кошицько-Пряшівською улоговиною на зах. і Потиською низовиною на сх., найвищий верх Шімонка (1 092 м). У центр. частині С. Г. — укр. етнічний острів (с. Банське, Бачків та ін.).

Солотвина, Солотвин (V-5), с.м.т. Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл., положене в передгір'ях Ґорґанів, над р. Бистрицею Солотвинською; 5 000 меш. (1966); лісокомбінат. Відома з 12 в.; у минулому (гол. у 18 в.) видобуток соли (солеварні).

Солотвина (VI-4; кол. Акнаслатина, Слатинські Доли), с.м.т. Тячівського р-ну Закарп. обл., положене в Мармароській котловині на правому березі Тиси, 8 400 меш. (1975) — українці, румуни й угорці. Заснована у 13 в.; видобуток соли ще з рим. часів, систематичний — з другої пол. 18 в. За Австро-Угорщини Солотвинська соляна рудня складалася з 8 шахт, пізніше діяли три. Запаси соли — 30 млн т, річний видобуток 1970 – 451 000 (10% продукції УССР; 1960 – 326 000) т; гол. продукція: сіль кухонна у пакунках, сіль йодова, сіль-лизунець, сіль у брикетах. В околицях С. городище з 2-1 в. до Хр.

Шахта Солотвинської соляної рудні

«Солоха», одна з найбагатших скитських т. зв. царських могил 4 в. до Хр., положена на півд. зах. від с. Великої Знам'янки на Мелітопільщині Запор. обл., відкрита й досліджена М. *Веселов*-

ським. Під насипом 18 м заввишки виявлено два поховання. У центр., пограбованому, були знайдені кістки покійника, амфора, бронзові вістря до стріл, золоті бляшки, голка тощо. У пізнішому впускному похованні виявлений кістяк царя з золотими оздобами на шиї і руках і б. нього бронзовий шолом греко-скитської роботи, бронзова булава, шедевр золотарського мистецтва — золотий гребінь, срібний посуд грец. роботи тощо. У бічних нішах цієї другої комори знайдено кістяки слуг і б. них вістря до списів і стріл, меч і сагайдак з стрілами, оздоблений платівкою з сценою бою. З боку входової ями виявлені кістяки п'ятьох царських коней у збруї, оздобленій золотом, сріблом і бронзою, і б. них конюх з залізним мечем. В окремих нішах містилися казани з кістками, амфори, черпаки тощо. Речі з «С.» зберігаються в Ермітажі (Ленінград). Докладний опис «С.» і знайдених у ній речей у кн. Я. Пастернака «Археологія України» (1961, стор. 322—24).

Золотий гребінь з 4 в. до Хр. (з могили Солохи)

Солоха, одна з рідких назв для відьми, засвідчена в укр. пам'ятках 17 в.

Солтановський Автоном (1826—86), педагог родом з сх. Поділля, автор «Записок» (друкованих у «КСт.» за 1892-93-94), що охоплюють час з 1846 до 1867 і являють собою цінне джерело до історії Правобережжя 19 в., зокрема щодо стану сер. шкільництва.

Солтис (з нім. Schultheiss, латинської Scultetus), на зах.-укр. землях, які з 14 в. підпали під владу Польщі, особа, що її призначував февдал начальником села, заснованого на нім. праві. С. був заступником пана щодо поселенців, гол. сіль. самоуправи і суду; до 16 в. посада С. була спадкова.

У с. Зах. України, яка входила 1923—39 до складу Польщі, С. був керівником адміністрації і територіяльного самоврядування на території сіль. громади.

Солуха Кость (1869—1922), гром. і культ. діяч та меценат на Сх. Поділлі; за фахом лікар. Гол. «Просвіти», один з засновників ун-ту в Кам'янці Подільському.

Солютрейська культура, археологічна культура ловецьких племен початкової пори молодшого палеоліту (19—16 тисячоліття до Хр.), назва якої походить від печерної стоянки Солютре (Solutré) у Франції. Деякі дослідники вважають С. к. характеристичною лише для Зах. Европи (зокрема Франції), ін. думають, що її стоянки поширені майже по всій Европі, і включають до неї також поодинокі стоянки на Україні (*Молодове* та ін.).

Соляна промисловість, галузь харч. про-сти, що має своїм завданням видобувати й переробляти кухонну сіль (К.с.); на Україні один з найдавніших і довгий час найважливіших промислів. К.с., хлорид натрію (хлористий натрій: $NaCl$) — кристалічна субстанція з питомою вагою 2,16, що добре розчиняється у воді і має солоний смак. Її видобувають з надр землі (кам'яна С., яку видобувають безпосередньо з шахт; виварна, що її одержують з підземних розсолів або штучних солоних розчинів, якщо вона занечищена, і виробляють на солеварнях), з дна соляних озер (самоосадна С.) і з морської води (осадова С.). Кам'яна С. (галіт, ледянка) це мінерал з кляси хлоридів, безбарвна і прозора, інколи забарвлена домішками; твердість 2. Вона утворилася гол. ч. шляхом хем. осадження у замкнутих водоймах (оз., морських затоках) за час різних геол. періодів (найчастіше за пермського і третинного). Серед усіх природних мінеральних солей К.с. найпоширеніша.

К.с. необхідна приправа до їжі людини і як така відома від найдавніших часів, також як предмет торгівлі. Вона широко використовується у харч. промсті (як консервуюча речовина) і для годівлі свійських тварин, у новітні часи також у хем. пром-сті (як сировина для одержання соди, соляної кислоти, сульфату натрію та ін. сполук), для очищування товців і масел, у медицині тощо. Разом з тим постійно зростає попит на К.с. і її видобуток.

На Україні К.с. виступає у всіх формах як кам'яна, виварна, самоосадна і осадова. Її запаси практично невичерпні: на 1969 для УССР — 10,2 млрд т (по категоріях $A+B+C_1$). Р о д о в и щ а К.с. зосереджені на Донбасі, у Дніпровсько-Донецькій западині (в гор.-девонській і нижньо-пермській формаціях; мало досліджені і ще не експлуатуються), на Передкарпатті, Закарпатті та в оз. і лиманах Чорного і Озівського морів.

Найбагатші соленосні родовища на Донбасі пов'язані з нижньо-пермськими відкладами, поширеними у межах Бахмутської (гол. родовища: Артемівське — балянсові запаси 5,4 млрд т; Слов'янське — 3,3 млрд т) та Калміюсько-Торецької улоговин. Потужність соляних шарів 19-220 м, глибина залягання від 124 до 1 110 м. Поклади С. дуже чисті (вміст $NaCl$ 62-98%). На Передкарпатті міоценова соленосна смуга простягається на довж. 230 км (від Ляцька б. Перемишля на півн.

зах. до Буковини на півд. сх.), ширині до 10 км; потужність шарів від 0,2 до 50-70 м, глибина залягання від 14 до 170 м; бл. 200 солепроявів. С. п. на Передкарпатті найдавніша і багато віків найважливіша на Україні, хоч запаси С. невеликі. С. добувають майже виключно у виварному виді; тепер її видобуток незначний (розробляють Дрогобицьке, Болехівське і Долинське родовища). На Закарпатті С. виступає у міоценовій смузі до 300 км довж. від Пряшева на півн. зах. до рум. Мармарощини на півд. сх.; на укр. етнічній території бл. 30 солепроявів, з них використано Солотвинський над Тисою (балянсові запаси 367 млн т). Солоні оз. і лимани над Чорним і Озівським морями мають невичерпні запаси С., зокрема в Криму (групи: Евпаторійська, Сівашська і Керчинська), нині експлуатують лише 3 родовища: *Сіваші*, сх., *Генічеське* та оз. *Сасик-Сіваш*.

С. п. до кін. 18 в. Сліди С.п. і торгівлі С. сягають античної і ранньої доби; грец. м. над Чорним м. експортували до Греції С. з Криму і чорноморських лиманів, видобуток С. на Мармарощині сягав, мабуть, рим. часів. За княжої доби (перші, за «Києво-Печерським Патериком», відомості з 1096) найбільше значення мав видобуток виварної С. на гал. Передкарпатті; її експортували на Наддніпрянщину (сюди припливала також С. з Причорномор'я попри труднощі, що їх часто робили кочовики; див. також «*Соляний шлях*») і до Польщі. Про значення С. п. на Гал. Русі свідчить факт, що м. Галич дістало назву від кореня «гал» (сіль).

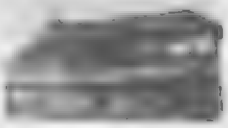
Керат старої конструкції на Передкарпатті (над шахтою «Варвара») у Калуші (1898)

Техніка С.п. стояла на досить високому рівні. Соляну ропу витягали відрами з неглибоких шахт при допомозі керату, що його тягнули коні і виварювали її у казанах, уміщених у вежах. Виварену С. формували в грудки конусної форми, т. зв. «головажні» (пізніша назва «товпки», «топки»): деякий час вони були замінником грошей.

Після опанування Галичини Польщею С.п. стала перев. власністю корони, зокрема більші соляні «жупи» (деякі з них орендовано, деякі роздавалися поль. світським і духовним особам). С.п. була джерелом чималих прибутків. З 16 в. великі жупи набирають мануфактурного типу. С.п. зазнала концентрації, а техн. оснащеність підвищувалася. У 18 в. виробництво гал. К.с. наближалося у деякі рр. до 1 млн центнерів. Вона покривала попит укр. населення і експортувалася до Польщі й Литви.

Менше значення мав видобуток чорноморської, зокрема крим. (сіль «кримка») С., з 16 в. один з основних запор. промислів. Хоч видобуток С. був майже безкоштовний (гол. кошти ішли на транспорт), але до 1774 (*Кучук-Кайнарджійський мировий договір*) він був під тур. і тат. контролем і зазнавав часто обмежень, а то й перерв.

Чимале значення, особливо у 17-18 вв., мало видобування (виварювання) С. на Слобожанщині (Донеччині) в околицях Тору, Бахмуту й (пізніше) Співаківки. Соляні промисли на Торських і суміжних Маяцьких оз. («Солені озера», 1571) документально відомі з 1619; спершу пов'язана з ними колонізація мала добичницький, згодом масовий і постійний характер, зокрема під час Хмельниччини. У другій пол. 17 в. соляні промисловці («соляники», «торяники») осідали тут на довший час і утворювалися сталі поселення; за описом 1683, у «Соленому городі» — Торі (пізніше *Слов'янське*) «русских людей» (здебільша військ.) було 50, а «черкасів» (себто українців) — 151. Поряд з приватними соляними варницями появилися (з 1660-их рр.) казенні. Розвиткові С.п. сприяла коз. адміністрація Слобожанщини (зокрема Ізюмського полку), але чималої шкоди завдавали часті тат. наскоки й здирства моск. урядовців. Ще у другій пол. 17 в. укр. промисловці завели соляні варниці над р. Бахмутом (1703 їх було вже 29). Але 1715 рос. уряд націоналізував бахмутські й торські соляні зав. (разом з співаківськими) й перетворив їх на казенні підприємства (іноді з участю приватних промисловців). з урядовою адміністрацією, під гол. доглядом «Соляного Правління» у Петербурзі, з робітництвом з приписних держ. селян; у першій пол. 18 в. вони продукували щороку 500-600 000 пудів С., яка вивозилася до Гетьманщини, півд. р-нів Росії, а навіть до Правобережної України. У другій пол. 18 в. продукція бахмутських і торських зав. почала спадати (з 350 000 пудів на рік у 1750—57 до 40 000 у 1775—78), і 1782 вони були ліквідовані, через конкуренцію крим., рос. (астраханської) й донської С., непродуктивність кріпацької праці казенної мануфактури й недостачу палива (в наслідок винищення лісів).

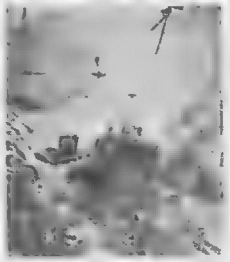
Електровозна відкатка соли на шахті Артемівського рудоуправління

Від кін. 18 в. до 1917. З переходом Галичини під австр. панування, С.п.

на Передкарпатті занепала через введення соляної монополії і конкуренції з С.п. в ін. частинах Австр. держави; разом з тим більшість жуп закрито. Продукція гал. С. на поч. 20 в. становила бл. 50 000 т на рік. Гол. солеварні: Ляцьке, Дрогобич, Стебник, Болехів, Долина, Калуш, Делятин, Ланчин, Косів. Таку саму продукцію виявляла єдина на Закарпатті копальня кам'яної С. в *Солотвині*.

Натомість значно збільшилася С.п. на Наддніпрянщині. Це була довгий час самоосадна С. у Причорномор'ї як на зах. (т. зв. Одеська), так і в Таврійській губ. (гол. на Крим. піво.), т. зв. кримська. До 1861 продукцію С. вела сама держава, згодом її виорендовували. Видобуток С. мав значні коливання з року на рік (у сер. 19 в. з 1,5 до 3 млн центнерів на рік), але разом з тим постійно зростав. Для її вивозу треба було великого ч. підвод (1845 — 120 000, при яких було до 300 000 голів робочої худоби; див. також *чумаки*); транспорт С. ішов і Дніпром. У 1869-80 добувано щороку 1,6 млн центнерів крим. С. (40% продукції всієї Рос. Імперії), 1881—87 — 2,7 млн; видобуток одеської С. був незначний. Зміну в С.п. спричинило виявлення у Бахмуті великих покладів кам'яної С. і її видобуток з кін. 1870-их рр. Продукція К.с. на Донбасі (разом з виварною С. в Слов'янську) перевищила у 1890-их рр. видобуток крим. (хоч і він далі збільшувався). С.п. на Донбасі була здебільша в руках чужинецьких синдикатів. 1910 продукція С. у 1 000 т була така: крим. — 297, донецької — 555 (у тому ч. 443 кам'яної і 112 виварювальної), одеської — 11. На території сучасної УССР 1913 випродукувано бл. 1 млн т К.с., тобто пол. продукції всієї Рос. Імперії і 6% світової.

З 1918. У 1920—30-их рр. продукція К.с. на гал. Передкарпатті далі зменшувалася (у 1930-их рр. 38 000 т річно), гол. через конкуренцію дешевшої К.с. в ін. обл. Польщі, натомість збільшилася на Закарпатті в Солотвині (до 200 000 т), яка в більшості покривала попит Чехо-Словаччини. Розвиток С.п. в УССР, зокрема у 1930-их рр., ішов у напрямі концентрації виробництва на найбільших підприємствах і модернізації техніки. І далі виявляється тенденція переходу від виварювання С. до копальної продукції (1913 — 75%, 1940 — 81%). 1940 видобуток К.с. збільшився до 2,1 млн т (разом з Закарпаттям), у тому ч.: артемівської — бл. 1,4 млн т, закарп. — 200 000 т, самоосадної понад 200 000 т, гал. — 40 000 т.

Подібні тенденції існують і по 1945. Після воєнного занепаду продукція К.с. піднеслася в УССР 1950 до 1,8, 1960 — 3,1, 1970 — 5,1 млн т (41% всесоюзної і 8% світової). Про концентрацію С.п. свідчить, що 3,8 млн т (74,5%) продукції К.с. припадає на Артемівське (Бахмутське) родовище, 450 000 т (8,6%) на Солотвинське, а лише 45 000 т на самоосадну С. К.с. видобувають і переробляють 16 підприємств тресту «Головсіль» Мін-ва Харч. пром-сти УРСР, у тому ч. 6 соляних шахт (серед них 3 Артемівського рудоуправління, 1 Солотвинського солерудника), 4 солезав. (Слов'янський на Донбасі та Долинський, Дрогобицький і Болехівський на Передкарпатті) та 4 солепромисли над Чорним і Озівським морями. Питання С.п. в СССР досліджує Всесоюзний н.-д. Ін-т Соляної Пром-сти (Артемівське, Донецька обл.).

Література: Скальковский А. Соляная промышленность в Новороссийском крае. Опыт статистического описания Новороссийского края. ч. II. О. 1853; Оглоблин О. Архів Бахмутських і Торських соляних заводів (XVIII. в.). ж. Архівна Справа. кн. 9—10. Х. 1929; Osuchowski W. Gospodarka solna na Rusi Halickiej od XVI do XVIII w. Л. 1930; Гак Д. Харч. пром-сть України. К. 1960; Ісаєвич Я. Солеварна пром-сть Підкарпаття в епоху февдалізму. Нариси з історії техніки, випуск 7. К. 1961; Дзенс-Литовский А. Основные типы соляных месторождений СССР. Труды Всесоюзного научно-исследовательного института соляной промышленности, випуск 4. 1962; Кунцевич Ф. З історії соляних синдикатів Криму і Донбасу. Питання історії народів СССР, випуск 11. Х. 1971.

В. Кубійович, О. Оглоблин

Соляний шлях, торг. шлях (згадуваний літописом під 1170), яким привозили сіль з Криму на Україну. Він ішов з Київщини здовж лівого берега Дніпра аж до гирла Ворскла, де переходив на правий берег і, прямуючи на півд., оминав велике коліно Дніпра, щоб б. гирла р. Конки, на Кам'янському перевозі, знов перейти на лівий берег. Звідси прямував на Перекоп і далі на Крим. Крім цього шляху, привозили сіль на Україну з чорноморських лиманів також ін. шляхами; врешті, варену, топчасту сіль привозили з Галичини (Калуш, Стрий).

Сом Микола (*1935), поет родом з Київщини. Зб. поезій «Йду на побачення» (1957), «Святий хліб» (1961), «Вишиванка» (1964), «Дума над вогнем» (1968), «Стежка до океану» (1973) та ін.

Сом звичайний (Silurus glanis L.), риба ряду коропоподібних, поширена в басейні Чорного м. Довж. тіла до 5 м, вага до 300 кг, має велике пром. значення. У водоймах зах. обл. України та Білоруси акліматизований карликовий сомик (Ictalurus amiurus nebulosus le Sucur) — довж. тіла до 30 см, вага до 0,5 кг.

Сомко (по чоловікові Макаренко) Надія (*1916), малярка, родом з Конотопу; вчилася у Харківському і Київ. художніх ін-тах (1934—41). З 1944 на еміґрації — в Італії, Арґентіні і (з 1960) у ЗДА. Реалістичні батальні і жанрові картини з минулого України; працює також у церк. мистецтві.

Сомко Яким († 1663), наказний гетьман Лівобережної України (1660—63) з переяславського міщанського роду, шваґер Б. Хмельницького (сестра С. — Анна була першою дружиною Б. X.). Сотн. переяславського полку (1654), посланець Б. Хмельницького до Москви (1654), наказний полк. переяславський (1658). Після *Слободищенської угоди* Юрія Хмельницького з Польщею (1660), до якої С. поставився неґативно, був обраний полк. переяславським і наказним гетьманом Лівобережжя (Переяславська рада 1660). Але С. був невдоволений також з моск. політики на Україні, бо він прагнув зберегти цілість і самостійність коз. держави під своєю булавою. Це викликало недовір'я й ворожість Москви до С. й опозицію до нього з боку частини лівобережної старшини на чолі з В. *Золотаренком*, а також з боку Запоріжжя (на чолі з кошовим «гетьманом» І. *Брюховецьким*), як проти представника інтересів заможної старшини. Противники С. обвинувачували його в таємних зносинах з Ю. Хмельницьким, згодом з П. *Тетерею*, а також з Польщею й Кримом. З цього скористалася Москва, яка не затвердила ухвали Козелецької старшинської ради 1662 про обрання С. на гетьмана України й на *Чорній раді* в Ніжені (червень 1663) підтримала кандидатуру Брюховецького, який і був обраний гетьманом. С. був ув'язнений і через 3 місяці страчений у Борзні. *О. О.*

Сомов Орест (1793—1833), рос. письм., літ. критик і журналіст, укр. роду з м. Вовчі (Харківщина); закінчив Харківський Ун-т; з 1818 у Петербурзі. Співр. «Литературной Газеты», «Украинского Вестника» та ін. Автор романтичних повістей і оп. (під псевд. Порфирий Байский), побудованих на матеріялі укр. нар. казок і переказів: «Юродивый», «Гайдамак» (1825—30), «Русалка» (1829), «Оборотень», «Ночлег гайдамаков», «Сватовство» (1831), «Недобрый глаз», «Киевские ведьмы» (1833) та ін.

Сонант, приголосний звук з групи сонорних (*м,н,р,л*), що сам або в сполученні з вокальним елементом утворював осередок складу в індоевр. і праслов. мові. В староукр. мові С. *р* і *л* заступлені сполученнями півкоротких голосних *ь, ъ*, з сонорними *р, л* (староукр. *вълкъ* ,вовк', *пълкъ* ,полк', *вързхъ* ,верх', *търгъ* ,торг'). Окремі слов. мови (напр., словацька) зберігають С. *р, л* в різній мірі й досі. Про тенденцію укр. мови усувати нові С., виниклі у висліді заникання півкоротких голосних *ъ, ь* (староукр. *огнь* ,вогонь', *вѣтръ* ,вітер'), див. *Склад.*

Соната, муз. твір циклічної форми (звич. 3 або 4 частини) для одного або двох інструментів. Перші С. укр. композиторів: скрипкова С. — М. *Березовського*, фортепіянові С. — Д. *Бортнянського;* за новіших часів: М. *Лисенка*, В. *Косенка*, Б. *Лятошинського*, М. *Тіца*, Р. *Сімовича*, Ю. *Щуровського*, В. *Сєчкіна* та ін.

Соневицький Ігор (*1926), композитор, музикознавець і диригент, родом з гал. Поділля, син Михайла С. Учився у Вищому Муз. Ін-ті ім. Лисенка у Львові, Муз. Академії у Відні і Держ. Муз. Академії у Мюнхені; з 1950 у ЗДА викладач Укр. Муз. Ін-ту в Нью-Йорку (1959—60 його дир.), диригент хору «*Думка*». Твори для фортепіяна: Варіяції, Триптих, Мініятюри, зб. інструктивних п'єс («Зима», «Весна», «Літо»), фортепіяновий концерт, сольоспіви, хорові твори на слова Т. Шевченка, І. Франка, В. Симоненка та ін.; музика для театру (до драми Лесі Українки «Лісова пісня» та ін.), обробки нар. пісень. Праці: «Артем Ведель і його муз. спадщина» (1966), «Композиторська спадщина Нестора Нижанківського» (1973), ст. і рецензії в пресі.

Соневицький Леонид (1922—66), історик родом з Чорткова (Галичина), син Михайла С. (див.), вчився в ун-тах у Львові, Відні, Мюнхені (УВУ) і Нью-Йорку (Колюмбійський Ун-т). Праці з історії Укр. Церкви («Укр. єпископат Перемиської і Холмської епархій в XV-XVI ст.», 1955) і дипломатичної історії 20 в. (серед ін. «Bukovina in the diplomatic negotiations of 1914», «The Annals», УВАН, 1959).

Соневицький Михайло (1892—1975), клясичний філолог родом з с. Гадинківців Гусятинського пов. (Галичина), д. чл. НТШ (з 1954), проф. Укр. Кат. Ун-ту в Римі. Закінчив Віденський Ун-т, потім викладач укр. гімназій у Галичині, Гр.-Кат. Богословської Академії (1934—44) і Львівського Ун-ту (1939—41); з 1944 на еміґрації в Німеччині і (з 1950) у ЗДА, де й помер (у Нью-Йорку). Автор праць про мову Ціцерона й Новаціяна, «Франкові переклади з античних літератур» (ЗНТШ, т. 161), «Історія грецької літератури. І. Рання доба» (1970) та популярних ст. про вплив античної культури на сучасність; оп. для молоді на античні грец. теми «Пригоди Одіссея» (1918). «Мирмідонський лицар» (1936), «Гомін давноминулих днів» (1938) тощо.

М. Соневицький

Сонет (від італ. sonetto), форма «ліроепічної мініятюри окремої схеми» (М. Зеров): чотирнадцятирядковий вірш (звич. 5-стопового ямбу), що складається з двох частин — 1) два чотирирядки

(катрени) і 2) два трирядки (терцети) з усталеною схемою римування: *а б б а*, *а б б а* або (рідше) перехресного *а б а б*, *а б а б* — в катренах; дещо вільнішого в терцетах: *в г в, в г в; в г ґ, в г ґ; в г ґ, ґ г в* й ін. (у М. Зерова — *в в г, ґ г ґ*). Припускають, що зародкові поч. С. губляться в поезії провансальських трубадурів, але постав він в Італії. Першими С. вважають Ф. да Барберіні й А. да Темпо, остаточної форми йому надав, встановив ч. рядків і порядок рим Ф. Петрарка (1304—74). Здавна в Італії існують і різні видозміни С.: подвійний з 20 або 22 рядків, С. з кодою (хвостом — на один або кілька рядків) тощо.

Попри ніби закам'янілу тісну форму, С. містить у собі достатньо сприятливих для вислову почуття й думки даних: зручний для версифікації й читання розмір — в італійців т. зв. ендекасилаба (одинадцятискладник), якому в укр. поезії відповідає 5-стоповий ямб з чергуванням чоловічих і жін. закінчень; а гол. — поділ на дві частини: як строфа й антистрофа, заспів і висновок, подоба драми — з наростанням «конфлікту чуття» (І. Франко) в катренах і розв'язкою в терцетах. Зрештою, навіть трудно перерахувати всі можливі варіянти протиставлення катренів терцетам (у М. Зерова, напр., ще типовий елегійно-ліричний паралелізм). Завдяки цим властивостям С. за доби Ренесансу поширився в усій евр. поезії й міцно утримався до останнього часу.

В укр. поезії С. відомий з 1830 (вірш Сапфо і сонети А. Міцкевіча в переспіві О. *Шпигоцького).* Далі він зустрічається в поезії Л. *Боровиковського*, М. *Шашкевича*, Ю. *Федьковича*, У. *Кравченко*, С. *Чарнецького*. Особливого поширення набирає він на кін. 19 — поч. 20 в. Видатну ролю в розробці С. відограв І. *Франко:* «Сонети» (1882), цикли «Вільні сонети», «Тюремні сонети» тощо. С. писали *Леся Українка* і М. Чернявський («Донецькі сонети», 1898). Найвищого розвитку досягає С. у творчості неоклясиків М. Зерова (його «Sonnetarium», виданий 1948 за кордоном, містить 85 оригінальних і 28 перекладних С.), М. Рильського й ін. З поч. 30-их pp. майстерні зразки С. маємо в гал. поезії (цикл Б. І. Антонича «Зриви й крила» та ін.), натомість в УССР під тиском репресій С. разом з усією літературою зазнає занепаду і дещо оживає щойно з сер. 50-их pp.

В укр. поезії на еміграції С. набув значного поширення і в багатьох випадках високої майстерности. Серед ін. зустрічається він у творчості Ю. *Клена*, М. *Ореста*, Б. *Кравцева*, С. *Гординського*, Я. *Славутича*, О. *Тарнавського*, І. *Качуровського*, Е. *Андієвської* й ін.

Утвір, що позначається відхиленнями від канонічної форми С., має назву сонетоїда (типові зразки у зб. М. Зерова «Catalepton», Філядельфія, 1951). Складна композиція, що твориться з 14 С. (в яких перший рядок кожного наступного є повторенням останнього рядка попереднього С.) і завершується п'ятнадцятим (маґістралом), укладеним послідовно з перших рядків усіх попередніх С. — називається вінком сонетів. Він зустрічається у багатьох укр. поетів аж до найновішого часу. (Б.*Грінченко*, М. *Жук*, В. *Бобинський*, А. *Ведмицький*, Л. *Мосендз*, Б. Кравців, О. Тарнавський).

Література: Чапля В. Сонет в укр. поезії. О. 1930; Зеров М. Sonnetarium (передмова В. Державина). Берхтесґаден 1948; Vossler K. Die Dichtungsformen der Romanen. Штутґарт 1951: Кошелівець І. Нариси з теорії літератури, випуск І. Мюнхен 1954; Качуровський І. Строфіка. Мюнхен 1967; Мороз О. Етюд про сонет. К. 1973. *І. Кошелівець*

«Сонечко», ілюстрований двотижневик для дітей, виходив у Рівному (Волинь) 1935—37, у в-ві Т-ва «Укр. Школа»; ред. А. Вівчарук.

Сон-зілля, див. *Переліска.*

Сонцецвіт, сонянка (Helianthemum Adans), рід півкущів або зіллястих рослин з родини чистуватих. На Україні — 13 видів. Найпоширеніші: С. звич. [H. nummularium (L.) Mill. = Cistus nummularium L. – H. chamaecistus, Mill. p. p.], росте на крейдяних та вапнякових відслоненнях, по узліссях, на схилах гір та по степ. схилах. Перев. в півн. частині України, рідше на Правобережжі; С. жорстковолосистий [H. hirsutum (Thill.) Merat.].

«Сонцецвіт», літ.-мист. альманах, випуск 1, виданий 1922 групою письм. і мистців еміґрантів з Центр. і Сх. Земель у Тарнові (Польща), з графічними працями П. Ковжуна і П. Холодного молодшого, з символістичними здебільша поезіями Ю. Липи, Н. Лівицької, М. Обідного, П. Тенянка, Є. Іваненка й ін.

Соняшник (Helianthus L.), рід рослин родини кошичкоцвітих; охоплює бл. 110 видів. На Україні поширений С. однорічний (H. annuus L.), основна олійна культура України. Висота стебла здебільша 120-150 см, іноді 2-2,5 м, листки великі, овально-серцевидні; суцвіття — багатоквітковий кошик, коренева система сильно розвинена. Вміст олії в насінні становить 47-52%, а в ядрі 65-67%. С. теплолюбна і посухостійка рослина (її коріння дістають вологу з нижчих шарів ґрунту); для вирощування С. найпридатніші супіщані та суглинкові чорноземи.

С. завезений 1619 еспанцями до Европи з Півн. Америки, де він був дикоростучою рослиною; на Україні появився у сер. 18 в. Спершу його розводили як декоративну рослину, згодом також заради зерна, яке використовували як ласощі. Тепер соняшникова олія на Україні є найкращим харч. продуктом як у неперерobленому, так і перерobленому (марґарина) виді. Її використовують для техн. потреб (при виготовленні мила, лаків, фарб, лінолеуму тощо). Макуха С. — поживний корм для худоби. Стебло використовують для виробництва паперу і поташу. Кормові сорти С. вирощують на зелений корм і силос. С — цінна культура у плодозміні. Медонос. Є й декоративні форми С.

На Україні буйний розвиток культури С. почався з поч. 20 в.; площа під С. у 9 укр. губерніях (у тис. га): 1881 — 9,9, 1911 — 33,5, 1913 — 76 (44% усіх олійних і 19% всіх техн.), гол. у півн.-сх. і центр. частині Степу. Значно більші були посіви С. на Кубані (1916 — 318) і Донщині, з яких Україна імпортувала соняшникову олію. Частка 9 укр. губ. у засівній площі С. Рос. Імперії — 7%. У 1920-их рр. площа С. в УССР зросла порівняно з 1913 у п'ятнадцятеро (на це вплинуло гол. те, що С. став невіддмінною частиною плодозміни) — до 1,2 млн га або 56% площі під всіма техн. культурами, а питома вага в посівній площі С. у всьому СССР збільшилася до 32%. Після колективізації площа під С. в УССР зменшилася до 720 000 га; на всіх укр. землях вона становила бл. 1,5 млн га, більше ніж пол. засівів С. у всьому СССР; через надмірне поширення С. його врожайність зменшилася з 7,5 центнерів до першої світової війни до 5,5 центнерів у 1930-их рр. Після 1945 площа С. деякий час не зазнавала змін (у тис. га: 1945 — 920, 1950 — 893, 1955 — 935), згодом знову збільшилася (1960 — 1 505, 1965 — 1 777, 1970 — 1 710, 1974 — 1 719), і тепер її можна вважати усталеною. Вона займає 42% площі під всіма техн. культурами (після цукрового буряка — 43%), 93% всієї площі, що її відводять під олійні культури, і 37% посівів С. у всьому СССР та 19% світової. Площа під С. на всіх землях — разом з Кубанню (Краснодарський край; 370 000 га) і укр. Слобожанщиною в РСФСР займає бл. 2,5 млн. га — перше місце у світі. Валовий збір С. (1; в тис. т) та його урожайність у центнерах з 1 га (2) зазнавали в УССР за останні роки таких змін:

	1940	1946–50	1951–55	1956–60	1961–65	1966–70	1971–74
1.	946	610	892	1 431	2 287	2 830	2 793
2.	13,1	6,4	10,1	11,9	13,8	16,4	16,2

Соняшникове поле

Т. ч., валовий збір С. в УССР становить 44–45% заг. сов. і 25% світового; урожайність С. в УССР вища, ніж в усьому СССР (15,5).

Посіви С. концентруються в Центр. і Півн. Степу, менше у Лісостепу; його немає на Поліссі (докладніше див. карту).

На Україні висівають такі сорти С.: ВНИИ МК 1646, ВНИИ МК 6540, Армавірський 3497, Передовик, Маяк і Зеленка 368.

Література: Лещенко А. Олійні та ефіроолійні культури. К. 1956; Вольф В. Соняшник на Україні. К. 1965; Тахтаров М., Титаренко Ф. Економіка виробництва соняшника. К. 1970; Олійні та ефіроолійні культури. К. 1970.

Р. М.

Сопілка, нар. духовий муз. інструмент, на Україні відомий з княжих часів. Див. ЕУ 1, стор. 281.

Сопілка Мирослава (справжнє прізвище Мисько-Пастушенко Юлія; 1897—1937?), поетка родом з Львівщини. Почала друкуватися з 1928 у ж. «*Вікна*». У 1930 переїхала на Сов. Україну, була чл. літ. орг-ції «*Зах. Україна*». Кн. поезій «Роботящим рукам» (1931). Виступала і як прозаїк, залишивши велику повість «Затишне місто Забобонники». Заарештована на поч. 1930-их рр., померла на за-

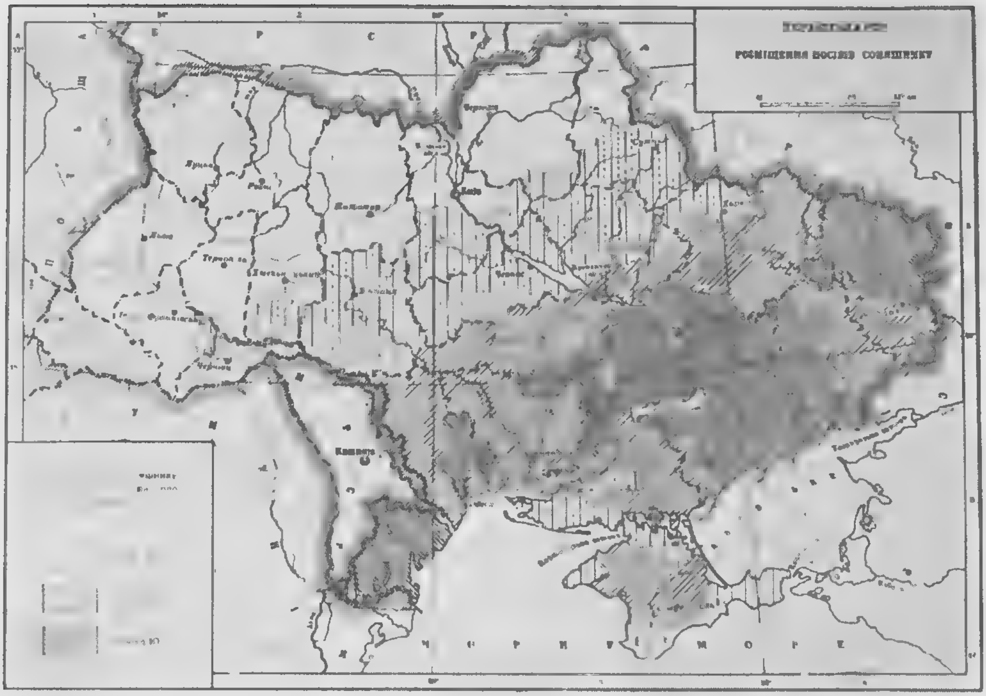

сланні; посмертно реабілітована. 1973 вийшла зб. вибраних творів С. «До сонця».

Сопільник Петро (*1922), мистець-монументаліст і майстер декоративного мистецтва, родом з с. Соколового на Дніпропетровщині. Закінчив Ін-т живопису, скульптури й архітектури ім. І. Рєпіна Академії Мистецтв СРСР (1961). Декоративні пано: «Гуцульське весілля» (1963, мозаїка соломою), «Київ. леґенда» (1965, теразит, сґрафіто) в готелі «Київ»; рельєфи «Данко» (1968, кована бронза) і рельєфний портрет В. Стефаника (1971, кована мідь) — обидва в Івано-Франківському Пед. Ін-ті. Декоративні тарілки, ювілейна ваза пам'яті Ю. Федьковича (1956) та ін.

Сопуляк Михайло (*1908), церк. і суспільний діяч, укр.-кат. свящ., митрат родом з Долинщини (Галичина). Богословські студії у Львові й Інсбруку; 1940—45 — керівник відділу Суспільної Опіки УЦК, пізніше проф. укр. духовної Семінарії у Гіршберґу (Німеччина) і Кулемборґу (Голляндія), з 1949 у Едмонтоні (Канада): канцлер епархії, керівник і співред. в-ва *«Укр. Вісті»*.

Сорго (Sorghum Pers.), рід одно- і багаторічних рослин родини злаків, який охоплює до 50 дикоростучих і культ. видів, поширених перев. у тропічних і субтропічних країнах. На Україні — 5 видів, з них у культурі 4, поширені в Степу і на Кубані. Найважливіше — С. звич. (або тур. просо; S. vulgare Pers.), зерно якого використовують для споживання, на фураж та для переробки на мелясу, крохмаль і спирт; важливіші сорти: Укр. 107, Кубанське червоне 1677, Генічеське 1, Гібрид-Степовий 5.

Сорока (Pica pica L.), птах родини воронових. Довж. тіла 45-50 см, вага 150-250 г. На Україні звичайний осілий птах на всій території. Живиться перев. комахами, іноді рослинною їжею. Корисний птах.

Сорока Михайло (1911—71), політ. діяч, за фахом архітект, родом з Тернопільщини; з 1930 брав участь у діяльності ОУН, за що був ув'язнений поляками. 1940 заарештований і засуджений (разом з дружиною К. Зарицькою) за приналежність до ОУН на 8 рр. ув'язнення. Повернувся до Львова у 1948, а рік пізніше заарештований удруге і засланий до таборів за полярним колом, де перебував до 1950; 1950—52 на засланні у Красноярському краю; 1952 засуджений на 25 рр. ув'язнення за протест про-

М. Сорока

ти сталінської сваволі в концтаборах Воркути та ніби за участь у підпільній орг-ції укр. політ. в'язнів, що визнавала програму самостійної України. Перебував у таборах Тайшету, а згодом у таборі ч. 17 у Мордовії, де й помер 16. 6. 1971. Всього перебував в ув'язненні 31 рік (з них 3 роки на засланні).

Сорока Олександер (1900—63), хоровий дириґент родом з с. Хлипківки (кол. Київ. губ.); учився в Муз.-Драматичному Ін-ті ім. М. Лисенка в Києві. З 1930 працював викладачем у пед. ін-тах і дириґував аматорськими хорами. З 1935 дириґент, 1937—40 гол. дириґент і з 1946 мист. керівник капелі *«ДУМКА»*. 1940—46 мист. керівник капелі *«Трембіта»*.

Сорока Олександер (1901—41), поет і перекладач родом з Полтавщини (псевд. Муляр, Копиця, Крокіс, Вакар, Тимко, Гаркуша, Акорос); ред. в-ва *«Радянська Школа»*. Зб. поезій «Кимак» (1929), «На рейках» (1931), «Життя в русі» (1936). «Горно» (1941), посмертні вид. «Вибране» (1959, 1966).

Сорока Петро (*1891), актор і режисер гал. театрів. З 1914 у театрі «Бесіди» у Львові, з 1921 мав власну трупу. 1939—41 у Театрі ім. Лесі Українки та Львівському Оперному Театрі (1941—44), у якому виступав в опереті і ставив серед ін. «Жайворонка» Ф. Легара.

Сороки (V-9), м. положене на правому березі Дністра в Молд. ССР, на укр.-рум. етнічному пограниччі, 29 500 меш. (1975). Харч. пром-сть, зав.: електропобутових приладів, металовиробів, швейна фабрика. Б. С. досліджено останки поселення з доби мезоліту і раннього неоліту (Бого-Дністровська культура).

Сорокін Олександер (*1909), мистецькераміст родом з Одеси; закінчив Одеський Художній Ін-т (учень М. *Жука*, О. *Шовкуненка*, Е. *Діндо*). Працює на Київ. експериментальному кераміко-мист. зав. Переосмислюючи традиційні форми гончарних виробів, С. створює ориґінальний порцеляновий посуд (столові, чайні та кавові сервіси), оздоблений рослинним і геометричним орнаментом.

Сороко Юрій (1912—68), гром. діяч, лікар родом з Радивилова (Волинь); гол. *Укр. Студентської Громади* в Парижі (у 1930-их рр.), ген. секретар *Укр. Нар. Союзу* у Франції. З 1950 в ЗДА.

Сорокопуд (Lanius), рід птахів ряду горобиних. Довжина тіла 18—35 см, вага 25—100 г. На Україні — 4 види: С. терновий (жулан) (L. collurio L.) і С. чорнолобий (L. minor Gm.) — зустрічаються повсюдно; С. сірий (L. exubitor L.). — рідкісний гніздовий птах Полісся (взимку зустрічається по всій Україні); С. рудоголовий (L. senator L.) — рідкісний залітний птах. С. живляться комахами та ін. безхребетними, також мишовидними гризунами. Корисні.

Сорохтей Осип (1890—1941), маляр, графік і карикатурист, нар. у с. Баранчичах Самбірського пов. (Галичина). Студіював у Краківській Академії Мистецтв (1911—14 і 1919—20), пізніше учитель рисування у гімназіях Станиславова (1920—26 і з 1929) і Снятина (1926—29); учасник визвольних змагань у лавах УСС. С. працював гол. у техніці рисунку й акварелі, рідше олії. Повні експресії графічні портрети (Т. Шевченка, І. Котляревського, Є. Гребінки, М. Менцінського, автопортрети та ін.), прикарп. пейзажі, побутові картини, рел. композиції (серія страстей Христових), натюрморти, численні карикатури стрільців і старшин УСС, учителів, церк., культ. і гром. діячів (єп. Г. Хомишина, І. Франка, М. Черемшини, М. Руданського, О. Новаківського, С. Крушельницької, С. Людкевича, В. Барвінського, І. Боберського та ін.), ілюстрації до кн. «Життя й пригоди Цяпки Скоропада» А. Тото-Долото (1926). Учасник виставок ГДУМ, АНУМ, УСС у Львові; 2 міжнар. виставки дереворитів у Варшаві (1931); посмертні ретроспективні виставки творів С. у Станиславові (1942) і Львові (1970).

О. Сорохтей

Сорочинський Лев (1895—1963), співак і дириґент родом з Гайсина на Поділлі; 1917 чл. Укр. Нац. Хору в Києві, з 1918 — чл. *Укр. Респ. Капелі*, з 1921 в Укр. Нац. Хорі (помічник О. *Кошиця)*; з 1926 дириґент укр. хорів у ЗДА і Канаді.

Сорочинський Петро, кошовий отаман Запоріжжя (1701—02, 1706—07, 1709), представник старшої, консервативнішої частини козацтва, у 1709 прихильник крим. орієнтації й противник поль.-швед., яку репрезентував тоді К. *Гордієнко*. Хоч моск. уряд сподівався від С. зміни антимоск. політики Запоріжжя й розриву запор.-швед. союзу, але С. не був прихильником Москви і на весні 1709 навіть поїхав до Криму, щоб дістати там допомогу проти моск. навали. Того ж року кошовим отаманом знову став Гордієнко, який і вивів козаків на еміґрацію. Дальша доля С. невідома.

Сорочинці, кол. назва с. *Великі Сорочинці*.

Сосенко Ксенофонт (1861—1941), етнолог, свящ., нар. у с. Межигірці б. Галича (душпастирював у різних селах Галичи-

ни). Автор праць: «Про містику гагілок (у ж. «Поступ», 1922), «Праджерело укр. рел. світогляду» (1923) та «Культ.-іст. постать староукр. свят Різдва і Щедрого Вечора» (1928). У своїх дослідженнях пов'язував укр. рел. обряди, звичаї, символи, назви й узори з староіранськими.

Сосенко Модест (1875—1920), маляр, нар. у с. Порогах Надвірнянського пов. (Галичина); студіював у Краківській Школі Мистецтв (1896—1900), Мюнхенській Академії (1901—02) і в Нац. Школі Мистецтв у Парижі (1902—05); з 1906 жив у Львові. Подорожував по Італії й Україні (1908—13), Єгипті й Палестині (1914). Портрети (Атанасія Шептицького, В. Шухевича, «Портрет дівчини» 1912, «Автопортрет» 1915), побутові картини («Хлопець обідає», «Розмова», «Діти на плоті» 1913, «Трембітарі» 1914, етюди нар. танців), пейзажі (Парижу, Карпат, Півд. Далмації, «Рання весна на селі» 1903, «Будуа в сонці» 1918), монументальні декоративні розписи Муз. Ін-ту ім. М. Лисенка у Львові (виконані гол. за мотивами полтавських гаптів та з зображеннями нар. музикантів), поліхромії церков (у Підберізцях б. Львова, Печеніжині, Рикові, Більчі Золотому, Золочеві, Товмачі, Славську; проєкт поліхромії Волоської церкви у Львові). У своїх творах, особливо рел., С. намагався синтезувати старі візант. основи малярства з сучасними мист. досягненнями і був новатором у цій ділянці. С. автор зб. «Прикраси гал. рукописів XVI-XVII вв. Ставропігійського Музею» (1923). Твори С. зберігаються у Львівському Держ. Музеї Укр. Мистецтва (бл. 100), Коломийському Держ. Музеї Нар. Мистецтва «Гуцульщина» і в приватних колекціях.

М. Сосенко (автопортрет)

Література: Свєнціцький І. Модест Сосенко. Прага 1927; Модест Сосенко 1875—1920. Каталог меморіяльної виставки. Л. 1960.

Сосенко Петро (*1900 — ?), правник родом з Галичини, син Ксенофонта С. (див), співр. Комісії звичаєвого права та історії укр. права при ВУАН; 1933 засланий, дальша доля невідома. Праці: «Основні питання сучасного соц. радянського устрою» (1924), «Правно-іст. розвиток людських імен та назв і значіння метрикальних книг для історії права» («Праці Комісії для виучування історії зах.-руського та укр. права», випуск VI, 1929) та «Каптурові суди на Україні» (там же, випуск VII, 1930, у світ не вийшов).

Сосна [Pinus (Tourn) L.], рід шпилькових дерев, родини соснових; понад 100 видів, поширених перев. у поміркованій смузі Півн. півкулі. На Україні — 17 видів, з них у культурі 11. Найпоширеніша С. звич. (P. silvestris L.), до 40 м заввишки; плодоношення з 10-30 рр., у замкненому лісостані — з 40-60; вік 300-400, іноді й більше рр.; порівняно з іншими шпильковими швидко росте. С. звич. — світлолюбна, посухо- і холодостійка порода, невибаглива до ґрунтів; росте передусім на пісках, болотах, скелях тощо. На Україні С. займає бл. 2,5 млн га або 34% всієї ліс. площі (перше місце перед дубом і смерекою). С. поширена насамперед на Поліссі (також на Малому Поліссі, Надбужанській і Надсянській котловинах), де є гол. ліс. породою (бл. 60% ліс. площі), на кращих ґрунтах при участі дуба (субори), на глибоких пісках без домішки ін. порід (сухі бори), на забагнених з домішкою берези й вільхи. Менше значення С. має в Лісостепу (понад 20% ліс. площі), найбільше — на Лівобережному (понад 30%); вона поширена гол. на піщаних борових терасах на лівих берегах рік — частково штучно насаджена. В Степу С. зустрічається винятково (напр., на Олешківських пісках), рідко у Карпатах і на Передкарпатті. С. має на Україні з усіх дерев найбільше значення. Її легку і м'яку деревину використовують у будівництві і як паливо, з неї виробляють шпали, меблі, телеграфічні стовпи; з живиці — терпентину і кольофонію, з молодої хвої — вітаміни С і етерові олії. С. використовують в садово-паркових насадженнях, для закріплення пісків та у полезахисних смугах.

Сосновий ліс на Волинському Поліссі

У Крим. горах поширена С. крим. (P. Pallasiana Lamb.), С. Станкевича [P. Stankeviczi (Suk.) Fom.] й ін. У Карпатах, крім звич. С., ростуть С. кедрова (кедрина), або євр. (P. cembra L.), рідка, ли-

ше інколи становить невеликі суцільні деревостани (напр., у резерваті на горі Яйце у Ґорґанах), та С. — *жереп* (P. mughus Scop.) — обидві у смузі гор. границі лісу. Як декоративні вирощують С. італ. або пінію (P. pinea L.), С. Веймутову (P. strobus L.) та ін.

Сосниця (II-13), с.м.т. на Чернігівщині над р. Убіддю (притока Десни), 7 200 мешк. (1970). Вперше згадується 1234, у 1648—1781 сотенне м-ко Чернігівського полку, 1782 — 1923 — пов. м. (з 1802 Чернігівської губ.), тепер р. ц. Чернігівської обл. Через віддалення від зал. шляху не розвивається (1860 — 7 100 меш.). Харч. пром-сть. Музеї: краєзнавчий, літ.-мемуарний О. Довженка.

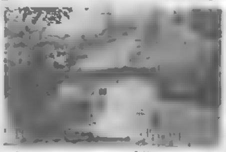
Хата, в якій народився О. Довженко

Соснівка (III-5), с.м.т. Львівської обл., підпорядковане Червоноградській міськ. раді, положене над р. Бугом; 11 200 меш. (1975); видобуток вугілля. Заснована 1955 у зв'язку з будівництвом кам'яновугільних шахт.

Соснове (кол. Людвипіль; III-7), с.м.т. Березнівського р-ну Рівенської обл., положене на Волинському Поліссі над р. Случчю; 5 000 меш. (1965). У сусідньому с. Губкові руїни замка (з 16 в.).

Сосновий шовкопряд, сосновий коконопряд (Dendrolimus pini L.), метелик родини коконопрядових поширений в Европі (крім Англії) та в Азії. Розмах крил 6-8 см. Є й на Україні. Гусінь С. ш. живиться хвоєю гол. ч. сосни звичайної. Небезпечний шкідник лісу.

Сосновський Михайло (1919—75), журналіст, публіцист й суспільно-політ. діяч, родом з Тернополя (Галичина). З 1944 у Німеччині; студентський діяч, ред. ж. «Самостійник» 1946), співр. «Студентського Вісника» і газ. *«Час»* (1946—48). З 1948 у Канаді: діяч *Ліґи Визволення України* (1949—70; чл. її Гол. управи в Торонто і керівник її Пресового Бюра) і гол. ред. газ. *«Гомін України»* (1948—54), парляментарний кореспондент і чл. Кан. Нац. Пресового Бюра в Оттаві (1966—68), чл. Президії *КУК* (1966—69), діяч *Світового Конґресу Вільних Українців* (1969—71 — екзекутивний дир.). З 1972 у ЗДА; ред. газ. *«Свобода»* й її акредитований кореспондент при Об'єднаних Націях. Крім численних публіцистичних ст. і розвідок, С. автор кн.: «Україна на міжнар. арені 1945—65» (1966), Дмитро Донцов — політ. портрет» (1974), Нарис історії укр. політ. думки» (1976).

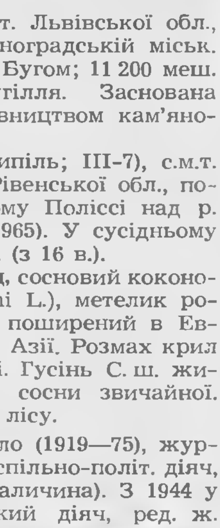
М. Сосновський

Сосюра Володимир (1898—1965), видатний укр. поет сов. доби, нар. на ст. Дебальцеве (Донбас). Закінчив сіль. і вчився в аґрономічній школі, з дитячих літ працював на шахтах і виробнях Донбасу; брав участь у громадянській війні, спершу в армії УНР, про перебування в якій надрукував у ж. «Червоний Шлях» (1925, 1—2) спогади «З минулого»; пізніше в Червоній армії. По закінченні громадянської війни вчився в Ком. Ун-ті в Харкові (1922—23) і на робфаці при Харківському Ін-ті Нар. Освіти (1923—25); належав до літ. орг-цій «Плуг», «Гарт», ВАПЛІТЕ, ВУСПП. Перший вірш (рос. мовою) надрукував 1917. В архівах збереглися не друковані вірші С. (укр. мовою), писані за його перебування в Армії УНР, але перша зб. «Поезії» вийшла 1921, а раптову славу принесла йому рев.-романтична поема «Червона зима» (1922), визнана за найвидатніший зразок поетичного епосу громадянської війни на Україні. Цій темі С. присвятив і багато ін. творів пізніше, в яких органічно поєднується інтимне з гром. і заг.-людським: зб. «Місто» (1924), «Сніги» (1925), «Золоті шуліки» (1927) і низка ін. Уже в перших зб. С. виявив себе найсильнішим ліриком в українській поезії своєї доби. Його співучі й повні незглибної ліричної стихії поезії вражають задушевністю, рев. запалом і пристрастю інтимних почувань. Основні джерела, якими живилася лірика С. (нар. творчість, Т. Шевченко і пізніші лірики), перетопилися в його поезії на оригінальний стиль, позначений клясичною простотою вірша, співучістю і романтичним піднесенням. Починаючи вже з раннього періоду творчости в поезії С. знайшли відображення і суперечності його доби: типова для укр. інтеліґента 20-их рр. неможливість поєднати відданість больш. революції з почуттям нац. обов'язку: поема про внутр. роздвоєння («комунар і націоналіст») «Два Володьки» (1930), відразу по виході заборонена зб. «Серце» (1931). Попри заборони, у творчості С. того часу потужно пробивається мотив укр. патріотизму (недрукована поема «Махно», відома лише в уривках «Мазепа», 1930). На поч. 30-их рр. це призвело С. до конфлікту з ком. партією, чл. якої

В. Сосюра

він був з 1920. На тлі голодової смерти мільйонів укр. селян, і репресій та розстрілів діячів укр. культури за постишевщини це довело С. до межі психічного розладу. Попри ці несприятливі обставини, у 1930-их рр. С., поруч з будівничою тематикою (типовий «Дніпрельстан» ще з 1926), майже єдиний на Україні культивував інтимну, любовну лірику: «Червоні троянди» (1932), «Нові поезії» (1937), «Люблю» (1939), «Журавлі прилетіли» (1940) та ін. 1942—44 С. воєнний кореспондент. З того часу зб.: «Під гул кривавий» (1942), «В годину гніву» (1942), поема «Олег Кошовий» (1943) та ін. З повоєнних зб. визначніші: «Зелений світ» (1949). «Солов'їні далі» (1956), «Так ніхто не кохав» (1960). Помітне місце в творчості С. посідають також ширші епічні полотна: поеми «1871» (1923), «Залізниця» (1924). віршований роман «Тарас Трясило» (1926).

У 1948 С. відзначено найвищою тоді нагородою — Сталінською премією, але в 1951 він знову зазнав гострих нападів критики, приводом до чого була ст. в газ. «Правда», яка обвинувачувала С. у «буржуазному націоналізмі» за патріотичну поезію «Любіть Україну», написану 1944 р. За таких обставин, не зважаючи на велику продуктивність (понад 40 зб. поезій), творчі досягнення С. були значно нижчі від його можливостей.

Збірні вид. творів С.: «Поезії в 3 томах» (1929—30), «Твори в 3 томах» (1957—58), «Твори в 10 томах» (1970—72).

Література: Доленґо О. Творчість В. Сосюри. Х. 1931; Стебун І. Володимир Сосюра. К. 1948; зб. Володимиру Сосюрі. К. 1958; Вурляй Ю. Володимир Сосюра. Життя і творчість. К. 1959; Кудін О. В. Сосюра. К. 1959; Лавріненко Ю. Розстріляне відродження. Мюнхен 1959; Укр. письменники. Біо-бібліографічний словник, т. V. К. 1965; Радченко Ю. В. Сосюра, літ.-критичний нарис. К. 1967.

М. К.

Сосюра Людмила (*1934), кіноакторка різноманітних амплюа, дочка Володимира С. Закінчила Київ. Ін-т Театрального Мистецтва ім. І. Карпенка-Карого; знімається з 1954, з 1956 у Київ. Студії ім. О. Довженка. Ролі: Марійка («Максим Перепелиця»), Мотря («Далеке й близьке»), Одарка («Перший хлопець»). Дуся («Солдатка»), Хоменко («Шлях до серця»), Ганна («Два роки над прірвою»), Стюардеса («Тридев'яте царство») та ін. У телебаченні — С. Галечко («Мир хатам, війна палацам»), слідчий міліції («Ідуть жінки») та ін.

Сотенний устрій, у Коз.-Гетьманській державі й на Слобідській Україні сотенний уряд складався з сотника й сотенної старшини, до якої входили городовий (або сотенний) отаман, писар, осавул і хорунжий. Сотник був гол. начальником сотні й виконував на її території подібну військ., адміністративну й суд. владу, як полк. на території *полку*. Крім суто-військ. функцій, сотник був адміністратором сотні, де він відповідав за порядок, і гол. сотенного суду, який розглядав цивільні і менш важливі кримінальні справи між козаками, а іноді й ін. населенням сотні (тоді до складу суду входили і представники відповідних верств людности). У важливіших справах сотник підлягав полк. й полковому урядові, а часом і безпосередньо гетьманові. Спершу сотника обирала коз. сотенна рада й затверджував вищий уряд (полковницький або гетьманський). Але від часів Мазепи його здебільша призначав полк. або й сам гетьман (з 1715 — з 3 кандидатів, рекомендованих сотенною громадою, фактично старшиною), а в часи міжгетьманства — Ген. Військ. Канцелярія. Після Полтавської катастрофи 1709 сотників нерідко наставляв царський уряд або вища рос. адміністрація на Гетьманщині, при чому іноді з людей, чужих для даної сотні, а навіть зайшлих чужинців (волохів, сербів та ін.). По скасуванні гетьманату 1764 сотників призначала Малорос. Колеґія (фактично її през. — граф П. *Рум'янцев*).

Коз. сотник (з малюнку О. Ріґельмана)

Сотники урядували іноді десятки років або доживотно, й їх наступниками здебільша були їхні сини і дальші нащадки. Це створювало фактично спадковість сотницького уряду і сприяло формуванню свого роду сотницьких «династій» (аналогічно до полковницьких), як, напр., Забіли в Борзенській сотні (1654—1773), Рубці — у Топальській (1669—1782), Мандрики — у Кобижчанській (1672—1781), Шрамченки — в Олишівській (1680—1773), Стороженки — в Ічнянській (1687—1752), Селецькі — у Дівицькій (1694—1767). Родзянки — у Хорольській (1701—60) та ін.

Отаман городовий або сотенний, який був перший після сотника, урядував разом з ним у сотенній канцелярії, доглядав за поліцією, а в походах був його помічником. Писар сотенний провадив канцелярію сотні; осавул і хорунжий сотенні виконували відповідні військ.-адміністративні функції. Сотенна старшина звич. призначалася полк. владою.

С. у. Гетьманщини був ліквідований рос. урядом на поч. 1780-их рр., а на Слобожанщині у 1765. *Р. М.*

Сотник, військ. особа, яка очолює *сотню.* В Армії УНР і в УГА С. — старшинський ступінь, найвища ранґа війська серед молодших старшин.

Сотня, військ. або військ.-територіяльна одиниця. За княжої доби С. називали військ. частину нар. *ополчення,* яка спершу нараховувала 100 осіб. У 16 в. з'явилися С. *реєстрових козаків,* як підрозділи коз. полків. У коз. реєстрі 1649 С. іменувалися або за назвою місцевости, або за йменням сотника.

У Коз.-Гетьманській державі 17-18 вв. та на Слобідській Україні С. становила адміністративно-територіяльну, суд. й військ. одиницю у складі полку (див. *Полковий устрій).* С. іменувалися за назвою міст та м-к, у яких перебував сотенний уряд. Кількість С. у полках була неоднакова (від 7 до 20) й не лишалася незмінною. Деякі С. (особливо полкові) ділилися у 18 в. на 2, 3, а навіть 4 (у Ніженському полку) С., які мали відповідну нумерацію. Кількість козаків у С., як військ. одиниці, була від кількох десятків до кількох сот (здебільша 200—250; на Слобідській Україні менше). На чолі С. стояв сотник (див. *Сотенний устрій),* підпорядкований полковому урядові. С. пов'язані з столицями Гетьманщини (Батуринська, Глухівська) або гетьманськими маєтками («на булаву») підлягали безпосередньо гетьманові. С. існували також в охотницьких (компанійських і сердюцьких, див. *Сердюки*) полках, але їх орг-ція мала суто-військ. характер.

У новіші часи С. називалися підрозділи: у коз. військах (Кубанському, Донському та ін.) Рос. Імперії й у коз. держ. формаціях 1918—20 (вони відповідали ескадронам і ротам реґулярної армії); в Армії УНР і УГА (вони ділилися на 2-3 чоти, в УГА — чети); в УПА і 1 дивізії Укр. Нац. Армії. *Р. М.*

Софіївка (V-14), с.м.т. положене у верхів'ях р. Кам'янки (притока Базавлуку), р. ц. Дніпропетровської обл.; 9 800 меш. (1966). Харч. промисловість.

«Софіївка», дендрологічний парк Ботанічного саду АН УРСР, розташований у півн. частині м. *Умані,* обабіч р. Кам'янки; визначний пам'ятник садово-паркового будівництва краєвидного типу: площа бл. 150 га.

Парк «С.» заснований у 1796—1800 поль. маґнатом Феліксом Потоцьким і названий на честь його дружини Софії. Парк був створений у майже безлісній мальовничій місцевості, розчленованій р. Кам'янкою, балками та ярами, які врізаються в ґранітове підложжя, що часто виходить наверх. При створенні парку вміло використано рельєф, але без за-

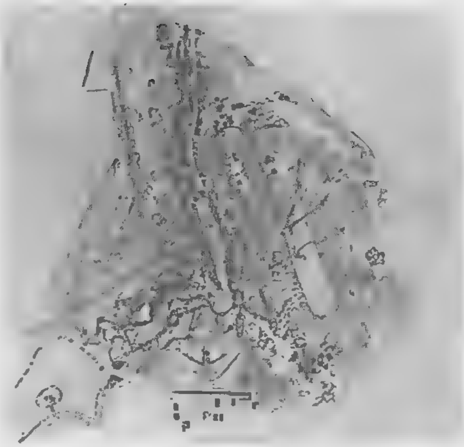

Парк «Софіївка» (плян)

здалегідь наміченого пляну. Здовж ріки Кам'янки створено систему гідроспоруд, за допомогою з землі викопаних брил ґраніту постав штучний рельєф: скелі, ґроти тощо; у процесі завершення робіт на окремих ділянках насаджувано місц. та екзотичні деревно-чагарникові рослини; тоді ж були збудовані перші ар-

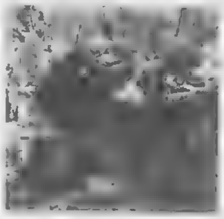

Терпейська скеля

хітектурні споруди та прикрашено «С.» скульптурою, перев. античною. Будівничими парку були бельгієць Людвіґ Метцель і кріпак-садівник Заремба, працю виконали тисячі кріпаків. «С.» відкрито влітку 1800, проте її будівництво продовжувалося до 1805. «С.» вважали одним з кращих парків Европи; поль. письм. Станислав Трембецький присвятив йому поему «Zofiówka» (1806, франц. переклад 1814).

По смерті Потоцького «С.» занепала, 1831 її конфіскував цар Микола I і подарував своїй дружині (Царицин сад). 1836—59 «С.» перебувала у віданні Управління військ. поселень, тоді під керівництвом уманського архітекта Макутіна за проєктами акад. А. Штакеншнейдера створено ряд нових архітектурних споруд. 1859 «С.» передано у відання Гол училища садівництва, з 1899 ведено під керівництвом проф. В. Пашкевича нові насадження, перев. екзотичних дерев (Англійський парк). 1929 «С.» була оголошена держ. заповідником, 1946 відновлено її іст. назву «С.», з 1955 — у віданні АН УРСР.

Гол. композиційна вісь парку проходить по річищу п. Кам'янки, де споруджено ряд штучних басейнів та ставів

(Верхній — понад 8 га, Нижній бл. 1,5 га та ін), водоспади (один з них 14 м висоти), шлюзи, каскади, підземну р. Стікс (завдовжки 224 м), водограї (найбільший до

Уманський парк Софіївка. Бельведер, ліворуч статуя Аполлона

20 м) тощо. Парк прикрашують штучні скелі (Левкадська, Тарпейська й ін.), ґроти (Венери, «Горішок», «Страху і сумнівів» та ін.), павільйони (Фльори, Рожевий), альтанки, біломармурова скульптура. Завдяки компонуванню різних деревних порід, поєднанню їх з водоймами, скелями й архітектурними спорудами, створено види й перспективи різних плянів (Головна алея, Англійський парк, Єлісейські поля й ін.).

У «С.» росте бл. 500 видів дерев і кущів (місц. і екзотичних), серед них: болотяний кипарис, сосна Ваймутова, тюльпанове дерево, плятан, ґінкґо, смерека та багато ін. У заповіднику ведеться наук. робота в галузі дендрології, садівництва (зокрема вивчення, акліматизація та інтродукування цінних рослин) і паркобудівництва; він є тепер місцем відпочинку і притягає багато туристів.

Література: Липа О. Визначні сади і парки України та їх охорона. К. 1960; Кривулько Д., Рева М., Тулупій Г. Дендрологічний парк Софіївка. К. 1962; Косаревський І. Софіївка (Короткий путівник). К. 1970.

Р. М.

Софіївський (V-19), с.м.т. Ворошиловградської обл., підпорядковане Краснолуцькій міськраді; 11 500 меш. (1975). Кам'яновугільні шахти. Заснований 1952.

Софіївський могильник, тілопальний могильник мідного віку, досліджений І. Самойловським і Ю. Захаруком 1947—48 б. Софіївки Баришівського р-ну Київ. обл., положений на пісковому підвищенні надзаплавної тераси лівого берега Дніпра. В С. м. знайдено приблизно 150 поховань: одні в посуді-урнах, ін. загорнені у тканини. Знайдено знаряддя праці (сокири, серпи, молоти, долота і т. д), глиняний посуд і зброю (кинджали, ножі, вістря до стріл), зроблену з каменю, кременю й міді, а також прикраси (браслети, спіральні й рубчасті пронизки). Мідяні предмети були виготовлені з сировини балкано-карп. походження; кераміка має різноманітну форму, прикрашену штампованим та шнурковим орнаментом. Могильник походить з сер. 3 тисячоліття до Хр. Подібні С.м. могильники досліджено пізніше у різних місцевостях Київщини. Вони являють собою місц. середньодніпровський варіант *трипільської культури.*

Софійський собор (Київська Софія), один з найстаріших і найбільших соборів України, символ величі Київ. держави. Закладений 1037 кн. Ярославом Мудрим як храм з 5 навами і 13 банями; в

Софійський собор (сучасний вигляд)

11—13 вв. кілька разів добудовуваний; багато оздоблений всередині мозаїкою та фресками (рел. й світського змісту). С. с. становить мист. цінність світового значення, як зразок пізньо-візант. мистецтва з укр. впливами. Грав велику ролю в церк.-рел. й гром.-політ. житті Київ. Руси як катедра київ. митр. і місце інтронізації В. кн. При С. с. була бібліотека, заснована Ярославом Мудрим. С. с. — також місце поховання багатьох київ. кн.: Ярослава Мудрого, його сина Всеволода, Володимира Мономаха та ін. і київ. митр. княжої і коз.-гетьманської доби.

Богоматір-Оранта (мозаїка 11 в.)

С. с. не раз був плюндрований, зокрема Андрієм Боголюбським (1169), Рюриком Ростиславичем (1203), татарами (1240 і 1482). В наслідок того храм зазнав великого занепаду й часткової руїни. Митр. П. Могила почав відбудову С. с., завершену лише в кін. 17 в. коштом гетьмана І. Мазепи. Під час перебудов зовн. вигляд храму змінився, набувши бароккового характеру. Згодом фрески всередині бу-

ли затиньковані (або замальовані) і відкриті наново лише в 1843. Відтоді відродилася увага до С. с. як пам'ятника старовини (дослідження Ф. Солнцева, розчищення та підмальовування фресок). З 1917 почато працю над наук. дослідженнями будови С. с., а з 1919 над розчищенням замальованих колись фресок і укріпленням мозаїки від обсипання. Особливо багато зробив для дослідження архітектури С. с. І. *Моргілевський.* Під час реставраційних робіт на стінах С. с. знайдено багато написів — «ґрафіті», що мають відношення до іст. осіб і подій 11—13 вв.

У 1918 і 1919, обстрілюючи Київ, больш. військо частково пошкодило будову й мозаїку вівтаря. У 1920-их рр. С. с. був катедрою митр. УАПЦ В. Липківського. 1934 сов. влада заборонила богослужения в С. с. й оголосила його музеєм-заповідником. У 1920—30-их рр. з С. с. забрано всі золоті й срібні речі, понищено іконостаси тощо, без уваги на їхню мист. вартість. З 1945 С. с. підлягає Академії Архітектури УРСР, з 1956 Академії Будівництва і Архітектури УРСР.

Література: Закревский Н. Описание Киева, II. М. 1868; Киевский Софийский собор — Древности Российского Государства. I—IV. П. 1871—87; Провідник по Києву (за ред. Ф. Ернста), вид. ВУАН. К. 1931; Повстенко О. Катедра св. Софії в Києві (Анали УВАН у ЗДА). Нью-Йорк 1954; Кресальний М. Софійський заповідник у Києві. Архітектурно-іст. нарис. К. 1960; Высоцкий С. Древне-русские надписи Софии Киевской XI-XIV вв. Випуск I. К. 1966; Софія Київська. Автор ст. та упорядник Логвин Г. К. 1971; Тоцька І. Мозаїки та фрески Софії Київської. Фотоальбом. К. 1971, 1975.

В. Павловський

Софія, м., столиця і гол. культ. та екон. центр *Болгарії* (Нар. Респ. Болгарії); понад 1 млн меш. У С. 1889—95 жив і діяв М. *Драгоманов;* 1911 виступала укр. театральна трупа О. Суходольського. У 1918—21 було посольство УНР (посол О. *Шульгин,* згодом Ф. *Шульга);* 1919—20 видавало журн. «Украинско-Български Преглед» (ред. П. *Сікора* і Ю. *Налисник).* По першій світовій війні у С. виникла невелика укр. колонія, перев. з кол. вояків Армії УНР. Тут мали осідок централі укр. т-в: Укр. Громади в Болгарії, Укр. Об'єднання в Болгарії, а з 1934 — Союзу Укр. Орг-цій у Болгарії. З 1920 в С. діяло *Болг.-Укр. Т-во* (гол. І. *Шішманов),* у 1920-их рр. нечисленна Укр. Студентська Спілка, руханкове т-во «Січ» й ін. Всі ці орг-ції і т-ва були ліквідовані по другій світовій війні. З 1921 аж до смерти 1963 в С. працював скульптор М. *Паращук.* Після 1945 р. існують досить жваві культ. зв'язки між С. і Києвом (ґастролі київ. солістів, виставки образотворчого мистецтва) у рамках урядового культ. обміну.

Софронів Левицький Василь, див. *Левицький* (Софронів) Василь.

Софронов Михайло (1873—1944), вчений аґроном родом з Вознесенського (тепер Миколаївська обл.), працював в учбових закладах Києва, Умані, Луганського та ін. Праці з питань садівництва і городництва.

Сохачевська Лідія († 1911), письм. Учителювала в нар. школах Катеринослава, працювала в Катеринославському земстві. З 1906 оп. й вірші С. друкувалися в періодичній пресі й альманахах; серед ін. оп. «Сашко».

Сохоцький Ісидор (1895—1977; псевд. Сидір Ярославин), церк. і гром. діяч родом з Бібрщини, д. чл. НТШ (з 1965); закінчив богословські студії і філос. фак. Таємного Укр. Ун-ту в Львові, з 1923 свящ. на Львівщині; на еміґрації у Німеччині і (з 1950) у ЗДА. Праці й ст. з новочасної укр. історії й укр. церкви, серед ін. «Що дали Гр.-Кат. Церква, і духовенство укр. народові» (1951), «Визвольна боротьба на зах.-укр. землях у 1918—23 рр.» (1956), «Укр. Кат. Церква візант.-сх. обряду в ЗДА» (у зб. «Укр. Кат. Митрополія в ЗДА»; 1959), «Іст. постаті Галичини XIX—XX ст.» (1961) та ін. Помер у Філядельфії.

о. І. Сохоцький

«Социалистический Донбасс», обл. партійно-сов. газ., виходить у Донецькому 5 разів на тиждень з 1932; 1920—32 назва «Диктатура труда». Наклад (1975) 373 000 прим. 1944—45 виходило паралельне укр.-мовне вид. «Соц. Донбас», яке було ліквідоване одночасно з створенням газ. «Радянська Донеччина» (1945). У 1963—65 «С.Д.» виходив рос. (як орган пром. обкому, наклад 80—100 000) і укр. («Радянська Донеччина» орган сільс. обкому, 17—20 000 прим.) мовами.

Социніяни, представники течії у протестантизмі, які дістали назву від свого засновника італійця Фавста Социна (Sozzini, 1539—1604). С. спиралися на св. Письмо, заперечували догмат Троїчности і (виходячи з навчання антитринітаріїв, себто визнавців однієї Божої істоти) вважали, що Христос був людиною (тому С. неправильно називали й аріянами) з божеським обдаруванням, якому належить божеське шанування. С. не визнавали таїнств, молитов за померлих, шанували суботу, засуджували війну. Громадами С. керували старші віком і диякони, вибирані громадою; пастори мали виключно літургіч-

ну ділянку і проповідництво. Особливу увагу С. присвячували освіті, поставивши на високий рівень школи і в-ва.

С. оформилися і поширилися у Польщі, де з 1579 діяв Ф. Социн, і тому їх називано Поль. братами. З Польщі С. проникли на білор. і укр. землі (зокрема на Волинь), де на зламі 16—17 вв. низка визначних родів (Гойські, Немиричі, Сенюти, Пересідські, Чапличі) підтримали С., утворивши у своїх маєтках сициніянські громади і школи (в Киселині, Гощі, Хмельнику, Берестечку та ін.). Відродження Кат. Церкви в Польщі та політ. обставини, особливо симпатії С. до шведів (Карла X Ґустава) під час поль.-швед. війни, мали в результаті ліквідацію С. Ухвалою сойму з 1658 С. мусіли покинути країну, а їхні школи і молитовні доми конфісковано. Утиски відбувалися і перед тією ухвалою, зокрема 1644 припинено діяльність социніянської громади у маєтку Чапличів, Киселині на Волині.

Як й ін. «нововірські» рухи, С. посилили літ.-полемічну творчість і з кін. 16 в. збереглися протисоциніянські віршовані твори. З тогочасних перекладів социніянських текстів на укр. мову найбільше відоме *Негалевське євангеліє* 1581.

Література: Левицкий О. Социнианство в Польшѣ и Юго-Западной Руси XVI—XVII вв. К. 1882; Липинський В. Аріянський соймик у Киселині 1638. ЗНТШ, т. 96; Передмова Д. Чижевського до англомовного вид. праці О. Левицького The Annals. УВАН, т. III, ч. 1 (7). Нью-Йорк 1953.

І. Коровицький

«Соціалістична Культура», місячник, орган Мін-ва Культури і (з 1970) Ради профспілок УРСР, виходив у Києві з 1936 (до сер. 1937 п. н. «Колбуд») до квітневого ч. 1941, з 1947 до березня 1954 п. н. «Культ.-осв. робота», далі знову як «С.К.». До 1970 журн. був призначений для працівників сіль. бібліотек, клюбів, будинків культури тощо, від поч. 1970 напрям журн. поширено на обслуговування також міськ., зокрема роб. установ культури. «С.К.» вважають продовженням вид. подібного типу, що виходили до війни: «Путь к коммунизму» (1921—24), «Сел. Будинок» (1924—30) і «За масову ком. освіту» (1931—33), а також журн., розрахованих в основному на міськ. читача: «Рабочий Клуб» (1925—27), «Культработник», а далі «Культробітник» (1927—30), «Культфронт» (1931—35).

«Соціалістична Харківщина», орган харківського обкому і обл. ради депутатів; виходить 5 разів на тиждень з 1934; 1920—24 — рос. мовою п. н. «Пролетарий», пізніше до 1930 як «Харьковский Пролетарий», після українізації, 1930 — «Харківський Пролетар» (1938 створено і рос.-мовну обл. газ. «Красное Знамя», яка виходить донині). 1975 «С.Х.» мала наклад 68 000 прим. («Красное Знамя» — 110 000).

«Соціалістичне Тваринництво», наук.-виробничий місячник Мін-ва Сіль. Госп-ва УРСР, виходив з 1926 п. н. «Українське скотарство», з 1931 — «Соціялістичне тваринництво України», 1934—41 і 1945—63 «Соціалістичне тваринництво». Від 1964 виходить п. н. «Тваринництво України».

Соціологія в УССР після 1937 (про С. перед 1937 див. ЕУ I, стор. 1131—34). По ліквідації Всеукр. Асоціяції Марксо-Ленінських ін-тів, при яких існували катедри С., та після розстрілу С. *Семковського* С. навіть у її марксистській мікроформі була ліквідована й замінена догматичним сталінським «іст. матеріялізмом». Конкретна мікро-С. та соціометрія не встигли розвинутися взагалі, бо заборонені були матем. статистика, теорія ймовірности і вибірки й структурно-функціональна аналіза для вивчення сов. суспільства. Офіц. це пояснювано тим, що, згідно з Сталіном, від 1936 в СССР існує «безклясове суспільство», в якому немає соц. конфліктів, а тому С., як окрема наука, більше не потрібна.

Такий стан проіснував приблизно до 1958, а почасти існує ще й досі. Соц.-екон. Відділ АН УРСР (1937—46; тепер — Відділ суспільних наук) не видав жадної поважної праці навіть з «іст. матеріялізму». Пізніше наук. тематика з соц. та нац. питань була передана створеному в 1947 Ін-тові Філософії АН УРСР. Про н.-д. працю з С. в цьому ін-ті не було відомостей аж до 1961—62, коли відділ атеїзму цього ін-ту провів соц. дослідження на Зах. Укр. Землях, однак, вони опубліковані не були. Після партійної критики й реорг-ції Ін-ту Філософії АН УРСР у 1963 в ньому питання С. розробляють (на 1968 3 з усіх 8) відділи: методології, методики й техніки соціологічних досліджень; історії філос. та соціологічної думки на Україні та філос. питань будівництва комунізму. А що в УССР немає окремого наук. журн. з С., праці про методи С. не друкуються ніде. Тільки в матем. зб. і журн. з'явилися у 1960-их рр. перші праці з матем. статистики й теорії ймовірности, що посередньо стосуються С. (праці А. Айзена, А. Головченка, А. Гершторна й ін.). Певну вартість для історії С. мають вид. відділу історії філософії: монографії про М. Драгоманова, М. Павлика, Г. Сковороду й ін. і такі ж ст. в ж. «Філософська Думка». Відділ будівництва комунізму видав та-

кі кн., як, напр., «Изменение внутриклассовой структуры рабочего класса» (1965), «Основні закономірності піднесення села до рівня міста» (1963), але вони написані в дусі старої макро-С. Серед друкованих праць, які дещо стосуються С., масово переважають писання послідовників сталінського «істмату», а тематично серед них — консервативна критика зах. С. Зовсім новим явищем є поява в 1970-их рр. в ж. «Кибернетика» чисто теоретичних матем. моделів С. (Н. Амосов, Д. Галенко).

С. можна вважати найвідсталішою наукою на Україні, зрештою, як і в усьому СССР (хоч там, у системі АН СССР, існують два ін-ти: Ін-т соціологічних досліджень та Ін-т соц.-екон. проблем). Одначе, почавши з 1960-их рр., на Україні провадяться чималі конкретно-соціологічні дослідження, анкетні опитування населення, на великих пром. підприємствах постійно ведуться соц.-психологічні дослідження робітників, їхніх настроїв, поведінки тощо. Але матеріяли цих досліджень не публікуються, бо вони — політ. делікатні, і влада не хоче розповсюджувати таку інформацію. Відомо, напр., що за публікацію деяких цього роду матеріялів зазнав чистки у 1972 Ін-т соціологічних досліджень АН СССР у Москві.

Чимало соціологів працює не в центр. наук. установах УССР, а в різних ін-тах та ляборатіріях мін-в і на підприємствах. Загал їх є чл. Сов. Соціологічної Асоціяції (створена 1958), що є проф. т-вом, а не наук. установою. З 1974 у видаваному нею ж. «Социологические исследования» з'являються ст. й укр. соціологів. Ця асоціяція має 5 територіяльних відділів, у тому ч. Київ. (заснований 1968), який має в своєму обсязі по суті всю УССР. У 1970 членство Київ. відділу нараховувало 200 осіб та 35 орг-цій; гол. (1974) Лідія Сохань (вона ж завідує відділом філос. проблем психології Ін-ту Філософії АН УРСР), заступники — В. Чорноволенко й О. Якуба, секретар В. Волович. 14 спеціялізованих секцій Київ. відділу, зведених у 1974 до 8, відображають поточну працю ін-тів, ляборатірій та фак. ун-тів, у яких працюють укр. соціологи. До асоціяції безпосередньо належать і окремі соціологи. Осередками досліджень з С., крім АН УРСР, є ще Київ., Харківський і Львівський ун-ти, а також ін-ти й ляборатірії у Запоріжжі, Дніпропетровському, Кривому Розі, Одесі, Жданові. Предметами вивчення є проблеми управління підприємствами, проблема села, демографічні процеси, нац. і рел. відносини, С. науки й культури, суспільна філософія. Наслідки проведеної праці надруковано в зб. «Соціологія на Україні» (1968, ред. Л. Сохань); хоч її оголосили, як перший укр. щорічник С., проте наступні ɒічники не з'явилися.

Нова доба у розвитку всієї сов. С. почалася після XXIV з'їзду КПСС (1971), на якому Л. Брежнєв підкреслив потребу т. зв. «соц. плянування». Після з'їзду посилено «керівну ролю» КПСС у соц., нац., демографічних та культ. процесах, що на практиці позначилися посиленням політики репресій та тиску з боку партійного та держ. апарату. Працю соціологів скеровано гол. ч. на завдання прикладного характеру, напр., на створеня т. зв. АСУ (автоматизованих систем управління) тощо.

Поза Україною з опублікованих праць про С. України варто відзначити дослідження І. Арутюньяна, вірменського соціолога в Моск. Ун-ті. Його монографія про село Терпіння Запор. обл. містить політ. відважну аналізу С. села і може сміливо вважатися найкращою працею всього повоєнного періоду. (Див. також *Психологія, Філософія*).

Література: Суспільна свідомість та її форма. Х. 1961; Парнюк М. Теоретична безплідність сучасної буржуазної соціології, ж. Комуніст України, ч. 5. К. 1961; Добров Г. Технічний проґрес і буржуазна соціологія. ж. Комуніст України, ч. 8. 1962; Сохань Л. Соціологія на Україні. К. 1968; Арутюньян Ю. Опыт социологического изучения села. М. 1968; АН УРСР. Ін-т Філософії. Розвиток філософії в Укр. РСР. К. 1968; Чагин Б. Очерк истории социологической мысли в СССР. П. 1971; Галенко Д. Моделирование гипотез о социальном поведении групп людей, ж. Кибернетика, ч. 2. К. 1972; Витанович І. Характер і орг-ція соціологічних досліджень на Україні, ж. Сучасність, липень-серпень. Мюнхен 1972; Simirenko A. Soviet and American Sociology in the Seventies. Studies in Comparative Communism. Nos. 1—2, 1973; Владіміров В. Заг. збори Київ. відділу радянської соціологічної асоціяції, ж. Філософська Думка, ч. 1. К. 1975; Simirenko A. Current Sociological Research in Ukraine. In Peter J. Potichnyj (ed.). Ukraine in the Seventies. Оквил 1975.

В. Голубничий, О. Симиренко

«Соціял-Демократ», орган Полтавського Крайового Комітету Укр. Соц.-Дем. Роб. Партії, виходив 1907 у Полтаві; ред. П. *Дятлів;* закритий на 5 ч. адміністративною владою.

Соціялізм, див. *Доповнення.*

Соціялісти-революціонери (есери), рос. партія, яка утворилася з об'єднання різних народницьких груп у Росії й на еміґрації в 1901 (серед ін. Союз С.-р., Партія С.-р.).

У 1901—05 значну ролю в партії мала Бойова Орг-ція, що стосувала індивідуальний терор проти представників царського режиму. I з'їзд партії в кін. 1905 і на поч. 1906 у Фінляндії ухвалив програму, яку запропонував В. Чернов: партія боролася за побудову дем. федеративної респ., висувала

програму соціялізації землі й передачі її сіль. громадам на засадах зрівняльного користування; вона зверталася насамперед до селянства; проте членство партії творила гол. народницька інтеліґенція. Ліві С.-р., т. зв. максималісти, вимагали також соціялізації зав. та створення «республіки трудящих». Здемаскування Азефа, керівника Бойової Орг-ції, як аґента царської охранки, та програмові розходження спричинилися до значного послаблення С.-р.

По вибуху першої світової війни партія поділилася на т. зв. оборонців, під проводом Н. Авксентьєва, та інтернаціоналістів, під керівництвом В. Чернова і М. Натансона, які брали участь у конференції лівих соціялістів у Ціммервальді (Швайцарія). По лютневій революції С.-р. відогравали провідну ролю в Тимчасовому уряді (В. Чернов, А. *Керенський*, Б. Савінков); у виборах до Установчих зборів у листопаді 1917 здобуло понад 17 млн голосів (з усіх 41,7 млн). Проте по *Жовтневій революції* (на IV партійному з'їзді) С.-р. розкололися. Ліві С.-р., очолені М. Натансоном і М. Спірідоновою, почали співпрацювати з большевиками (їхні представники В. Карелін, А. Шрейдер, І. Штейнберґ брали участь у больш. уряді), але після Берестейського миру вийшли з уряду, а в липні 1918 С.-р. зробили невдале повстання проти больш. режиму. У вересні 1918 їхні керівники В. Зензінов і Н. Авксентьєв брали участь в організованій в Уфі Всерос. Директорії, але в листопаді 1918 її ліквідував адмірал А. *Колчак*, проголосивши себе «верховним правителем Росії». 1922 в Москві відбувся процес чл. ЦК С.-р. (А. Ґоц, А. Тимофієв, Д. Донской), залишки С.-р. були знищені у 1930-их рр. Ті, що опинилися на еміґрації (Чернов, Зензінов та ін.) продовжували свою діяльність до 1950-их рр.

С.—р. на Україні. Рос. народництво, що призвело до утворення партії рос. С.-р., сильно впливало на укр. рев. думку, бо радикальні укр. елементи шукали співпраці з рос. рев. групами, насамперед з С.-р. Одночасно С.-р. як партія, яка орієнтувалася на селян, мали сприятливий ґрунт на Україні, де більшість селянства відчувала недостачу землі. Щойно зростання укр. нац. руху проти рос. царату почало відштовхувати укр. політ. діячів від рос. партій. Орг-цію рос. есерів у Києві напередодні першої світової війни очолював А. Козачок, родом з Глухівського пов. на Чернігівщині. Тоді есери видавали в Києві леґальну газ. «Голос Труда». Т. ч. укр. С.-р. і далі діяли в рамках. рос. С.-р. або являли собою окремі гуртки, а Укр. Партія Соціялістів-Революціонерів (УПСР) утворилася щойно в квітні 1917.

У першій пол. 1917 рос. С.-р. мали чималий вплив серед міськ. інтеліґенції, яка горнулася до ідеології рев. народництва. У червні 1917 вони здобули більшість у виборах до міськ. рад (гол. у Харкові, Одесі, Симферополі, Катеринославі). Полк. К. Оберучев, правий есер, призначений Тимчасовим урядом начальником Київ. військ. округи (травень 1917) виступав проти автономного ладу України й творення укр. військ. формацій. Але у другій пол. 1917 гол. політ. фактором на Україні стала вже УПСР. Вона перемогла рос. С.-р. на III Військ. з'їзді (у жовтні 1917) та здобула найбільше голосів на Україні у виборах до Установчих зборів, а організовані укр. С.-р. сел. спілки витиснули орг-цію рад (совєтів), що її становили рос. С.-р. Щойно після порозуміння Центр. Ради з Тимчасовим Урядом у липні 1917 до складу Малої Ради від рос. С.-р. увійшли А. *Зарубін* (він же і чл. Ген. Секретаріяту), І. Скловський, С. Сараджієв та Суховий. Проте вороже наставлення Тимчасового уряду і рос. С.-р. до нац. вимог Центр. Ради спричинювало постійні конфлікти. Навіть після больш. перевороту рос. С.-р. ухвалили на IV з'їзді в грудні 1917 постанову про збереження єдности федерації, хоч одночасно критикували політику Ради Нар. Комісарів щодо УНР, висловлювалися за окремі укр. військ. частини і т. д. Проте до складу першого сов. «уряду» України, т. зв. Нар. Секретаріяту, утвореного у Харкові 17. 12. 1917, входив один рос. лівий С.-р., Є. Терлецький, як нар. секретар зем. справ.

На еміґрації рос. С.-р., як й ін. політ. угрупування, ставилися вороже до самостійности нерос. народів. Вони вважали, що про держ. устрій майбутньої рос. федерації мають вирішити Всерос. Установчі збори. (Див. *Рос.-укр. політ. взаємини на еміґрації*).

Література: Винниченко В. Відродження нації. т. I—III. К. Відень 1920; Шаповал М. Рев. соціялізм на Україні. Відень 1921; Христюк П. Замітки і матеріяли до історії укр. революції 1917—20 рр., т. I—II. Відень 1921—22; Оберучев К. Воспоминания. Нью-Йорк 1930; Дорошенко Д. Історія України 1917—23 рр., т. I—II. Ужгород 1932, 2 вид. Нью-Йорк 1955; Chernov V. The Great Russian Revolution. Нью-Гейвен 1936; Мазепа І. Україна в огні і бурі революції 1917—21. Прага 1942; Radkey O. H. The Agrarian Foes of Bolshevism. Нью-Йорк 1958; Venturi F. Roots of Revolution. Нью-Йорк 1960; Ковалевський М. При джерелах боротьби. Інсбрук 1960; Radkey O. H. The Sickle under the Hammer. Нью-Йорк 1963.

М. Прокоп

«Соціялістична Громада», див. «*Нова Громада*».

Соціялістичне змагання, типово сов. термін на означення різноманітних, переважно позаекономічного характеру, заходів підвищити продуктивність праці, в основу яких покладено не так стимули матеріяльного зацікавлення, як апеляції до «соц. свідомости» працюючих віддати додаткові зусилля на побудову соціялізму. Звідси такі означення С. з., як «основна форма соц. орг-ції праці» (Й. Сталін, 1929), «економічна закономірність соціялізму» тощо. На поч. 1970-их рр. визначення С. з. устабілізувалося в працях сов. теоретиків, як «методи будівництва соціялізму і комунізму; однієї з рушійних сил

зростання продуктивности праці; ефективної методи виховання у трудящих комуністичного ставлення до праці, залучення їх до управління виробництвом». Нарешті, воно дістало і конституційне закріплення: у ст. 8 Конституції СССР 1977 зафіксовано: «Трудові колективи розвивають соціялістичне змагання».

За перший етап С. з. сов. джерела вважають «комуністичні суботники», запроваджені з 1919. В. Ленін, беручи сам у них участь, надавав великого значення цим «суботникам»; було навіть видане спеціяльне «Положення про суботники» (1920), але наслідки їх були незначні, і з переходом до НЕП-у вони пішли в забуття. В ідеї це була безплатна праця на державу всього працездатного населення, в якій ознак С. з. ще не було. С. з. виникло в 1926 у зв'язку з проголошенням курсу на індустріялізацію країни. Це було ударництво, яке полягало в тому, що окремі робітники, бриґади і цілі підприємства брали на себе зобов'язання збільшити норми виробітку, знизити собівартість і поліпшити якість продукції, висували підвищені зустрічні пляни. Ударників й ударні підприємства порівняно з іншими фаворизовано: краще забезпечувано устаткуванням і сировиною, а ударників — ліпшим постачанням, що в 30-их pp., за браком товарів широкого вжитку, мало не абияке значення. У грудні 1929 у Москві відбувся перший всесоюзний з'їзд ударних бриґад, який звернувся з закликом (практикованим і за наступних п'ятирічок) до всіх робітників виконати першу п'ятирічку за 4 роки. Подібні з'їзди колгоспників-ударників відбулися в 1934 і 1935.

Дальшим розвитком ударництва було С. з. між робітниками, бриґадами і підприємствами за підвищення виробничих показників. У 1932 виник широко тоді пропаґований ізотовський рух, новим у якому було те, що його ініціятор, донецький шахтар М. Ізотов, крім уже відомих, висунув ще одне зобов'язання: допомагати відсталим робітникам і наглядати за їх працею. Але найвищим етапом у С. з. став з 1935 стахановський рух, спрямований на встановлення високих виробничих рекордів. Щоб забезпечити його ініціяторові, теж донецькому шахтареві О. *Стаханову*, нечуваний доти рекорд, йому створили ідеальні умови: дали найкращу вугільну лаву, призначили помічників на виконання допоміжних робіт (які шахтар у звичайних умовах виконував сам), і він за зміну виробив понад 14 норм. Стахановський рух почали насаджувати в усіх ґалузях нар. госп-ва. Зокрема на Україні відомий був стахановськими рекордами на залізничому транспорті П. Кривоніс, ініціяторка руху «п'ятисотниць» (змагання за вирощування 500 центнерів цукрового буряка з га) М. Демченко, трактористка П. Ангеліна й ін.

За другої світової війни, крім ін. форм С. з., практиковано рух «двосотників» і «трисотників», які, не зважаючи на тривання робочого дня, зобов'язувалися виконувати норми на 200—300%. За повоєнного часу виник рух новаторів, які змагалися за краще використання устаткування, опанування норм виробітку і перевиконання їх, опанування суміжних професій тощо. Сучасною формою С. з., що поширилася з 1953, є боротьба за звання ударника, бриґади чи підприємства комуністичної праці під гаслом: «Вчитися, працювати й жити по-комуністичному». Нове в цьому русі, з уваги на поширення серед робітників алькоголізму і морального розкладу, — зобов'язання також дотримуватися зразкової поведінки і в побуті. Але й цей рух, хоч спочатку набрав великого поширення, насаджуваний згори апаратниками, неминуче мусів збюрократизуватися, перетворитися на формальність, як було й з іншими починами. Іноді бриґади і підприємства з дипломами комуністичних з часом нічим не відрізняються від ін., а то й відстають від них.

Формально С. з. вважається добровільним виявом ініціятиви працюючих, але в дійсності його організують за наказами згори: постанови партійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК КПСС рясніють наказами про орг-цію С. з. В ідеї С. з. має охоплювати весь загал працюючих. На 1930 58,1% всіх робітників брали в ньому участь, на 1957 — 85%; у 1976 по СССР С. з. охоплювало 87 млн осіб; ч. їх на Україні досягало 20 млн, бл. 10 млн робітників і службовців брали участь у боротьбі «за комуністичне ставлення до праці»; у 1977 відповідно — 21 й 11,5 млн. Практично (за «Комуністом України», ч. 10, 1977) це майже всі, хто працює в сфері матеріяльного виробництва. Протягом десятиліть практики С. з. вироблялися різні форми стимулювання його. Тепер для переможців всесоюзного С. з. запроваджено червоні прапори ЦК КПСС, Ради міністрів СССР, ВЦСПС і ЦК ВЛКСМ з дипломами і грошовими нагородами. Новаторів нагороджують орденами і медалями, особливо заслуженим надають звання героя соц. праці і нагороджують держ. преміями (1976 їх видано 119 особам), а рядовим учасникам видають значки «Переможець С. з.» і «Ударник п'ятирічки».

Попри ці засоби стимулювання С. з., його здобутки не відповідають масовій участі в ньому працюючих. Радянська продукція як у пром-сті, так і в сіль. госп-ві не може конкурувати щодо кількости й якости з продукцією капіталістичних країн. Продуктивність праці сов. робітника удвоє нижча супроти продуктивности американського. Це пояснюється передусім тим, що в удержавленій економіці відсутні природні стимули матеріяльного зацікавлення, властиві механізмові економіки капіталістичних країн, бо хоч матеріяльне заохочення практикується й у С. з., але користь від нього має лише невелике ч. працюючих: високі пропаґандивні рекорди чи перевиконання плянів приступні лише окремим одиницям, яким умисне створюють ідеальні умови праці; ці одиниці й користуються почестями та матеріяльними вигодами: їх іменують «знатними людьми» («УРЕ») і в матеріяльному забезпеченні підносять до високих ступенів партійно-сов. *номенклятури*. А весь загал працюючих на цьому лише втрачає, бо, орієнтуючися на високі рекорди й перевиконання плянів поодиноких обранців, пізніше переглядають норми виробітку (в бік збільшення), і т. ч. С. з. стає засобом визиску робітників і колгоспників.

Крім згаданих гол. форм С. з., було багато ін. Сов. джерела нараховують їх на 1957 понад 250, а на 1977 — понад 300. У переважній більшості вони були недовговічні і часто заникали, навіть не набувши розголосу. Бюрократично насаджуваний згори, рух С. з. перетворюється на формальне виконання директив, замилювання очей начальству, творення фіктивних рекордів (типові випадки в колгоспах, які, хотівши мати свою ланкову-героя соц. праці, потайки збільшують збір її врожаю, додаючи їй вирощене на інших ділянках), наслідком чого чергова форма С. з. виявляється недійовою і доводиться винаходити нову. З цієї ж причини для активізації працюючих застосовують різні форми ніби участи їх в управлінні виробництвом. Однією з таких форм, що супроводить розвиток С. з., є виробничі наради, що виникли в 1923. Їх праця то пожвавлювалася, то занепадала. Щоб їх активізувати, пленум ЦК КПСС 1957 перетворив їх на постійно діючі. Суть їх у тому, що на заг. зборах робітників, а з 1958 — обраних уповноважених обговорюється праця підприємства і заходи до її поліпшення. Але й ця форма ніби участи робітників в управлінні виробництвом лишається фікцією, бо єдиноначальні директори підприємств виконують пляни, призначені їм згори, і побажання виробничих нарад для них не обов'язкові. Взагалі ж практика С. з. з усіма його побічними формами активізації працюючих, на подобу виробничих нарад, довела їх неспроможність заступити природно властиві вільній, не удержавленій економіці стимули матеріяльного зацікавлення працюючих у підвищенні продуктивности праці.

Література: Гершберг С. Руководство коммунистической партии движением новаторов промышленности. М. 1956; Экономическая жизнь СССР. Хроника событий и фактов 1917—1929. М. 1961; Социалистическое соревнование в СССР. 1918—1964. Документы и материалы профсоюзов. М. 1965; Історія робітничого класу Укр. РСР, т. 2. К. 1967; Социализм и соревнование. М. 1970; Ленін В. Твори, вид. 4, тт. 26, 27 і 29.

Ф. Гаєнко

Соціялістичний реалізм, єдина офіц. дозволена т. зв. «творча метода» сов. літератури і мистецтва. Попередниками С. р. вважають рев. поетів 19 в. (Г.-Л. Веєр, Е. Потьє), рос. рев. демократів (В. *Бєлінський*, М. Чернишевський, М. Добролюбов). До певної міри до таких попередників в укр. літературі зараховують штучно названих теж «рев. демократами» — І. Франка, Лесю Українку, М. Коцюбинського. Тим, хто ще перед 1917 заклав основи С. р., а за сов. часу був гол. творцем його, визнають М. Ґорького. Поки шукання уніфікованого стилю вивершилося в С. р., на Україні теоретики *ВУСПП* (Б. Коваленко) пропаґували «пролет. реалізм». Термін С. р. і теоретичне обґрунтування його були остаточно ухвалені на І з'їзді письм. СССР у серпні 1934, на якому завершено й орг. оформлення Спілки письм. СССР. Діячі ін. ділянок мистецтва (театр, образотворче мистецтво, кіно, музика), теж об'єднані в «єдиних творчих спілках», слідом за письм. визнали С. р. за основну творчу методу в мистецтві. Згідно з ухвалою І з'їзду письм. СССР «С. р. вимагає від митця правдивого іст. конкретного зображення дійсности в її рев. розвитку. При цьому правдивість й іст. конкретність художнього зображення дійсности мусять сполучатися з завданням ідейної переробки і виховання трудящих у дусі соціялізму. С. р. забезпечує мист. творчості виключну можливість виявлення творчої ініціятиви, вибору різноманітних форм, стилів і жанрів». Насправді ці засади в конкретному тлумаченні розуміються дуже тенденційно. «Правдиве» зображення дійсности «в її рев. розвитку» означає, що література і мистецтво мусять бути ґльорифікаційною ілюстрацією політики КПСС, видавати бажане за дійсне. Відхилення в дійсно правдиве зображення сов. дійсности з притаманними їй вадами плямується як «схиляння перед фактами» або й «антисов.

пропаґанда й аґітація». Звідси такі відомі в сов. літературі і мистецтві явища, як «лакування дійсности» і «теорія безконфліктности», тобто зображення дійсности в рожевих фарбах. Боротьба проти цих явищ, що часом спалахує за періодів відносної лібералізації режиму (хрущовська «відлига»), не дає жадних наслідків, бо вони органічно прикметні С. р. Конечна потреба маскувати фальш у змісті витворила специфічні мист. особливості, притаманні всій літературі і мистецтву С. р. У літературі — перевантаження зайвою інформацією і статичними описами у штучних словесних прикрасах з перевагою епітетів і порівнянь (типові з цього погляду і твори кращих прозаїків — О. Гончара, П. Загребельного й ін.), при одночасному збідненні літ. мови до обсягу газетної лексики, штучний патос, іноді з ухилом у сантиментальність (романи М. Стельмаха, біографічні повісті й оп. Ю. Мартича тощо), дидактизм і моралізаторство. В образотворчому мистецтві теж патос, виписування до фотографічної точности образів, з наче застиглими на моментальній фотографії позами й жестами, замилування пишними мундирами й інтер'єрами тощо.

Відповідно до змін, яких зазнавала в своєму розвитку сов. система, можна розрізнити кілька етапів і в історії С. р., на огляді яких легко помітити, що твердження, ніби він «забезпечує виключну можливість виявлення творчої ініціятиви, вибору різноманітних форм, стилів і жанрів», — не відповідає дійсності. За першого періоду С. р. (1934—41) у прозі й образотворчому мистецтві ці можливості були звужені до виробничого жанру: ілюстрування індустріялізації й колективізації (в образотворчому мистецтві ще портрети й пам'ятники, перев. Сталінові), у поезії до прославлення партії й вождів («Партія веде» П. Тичини, «Пісня про Сталіна» М. Рильського); у музиці величальні на честь партії пісні й кантати. За війни у мистецтві домінував патріотичний плякат і сатирична карикатура, у літературі — патріотична тематика з ухилом у публіцистику (оп. й статті О. Довженка), але поволі й з ухилом у вихваляння рос. «старшого брата». Ця остання тенденція посилилася по війні, зокрема на Україні у зв'язку з «возз'єднавчими» святкуваннями (1954): у прозі тут, поруч з дальшим триванням воєнної тематики, на перший плян висувалися такі твори, як «Переяславська Рада» (I—II, 1948. 1953) Н. Рибака; у малярстві — «Переяславська Рада» М. Дерегуса (1952), «Навіки з Москвою — навіки з рос. народом» М. Хмелька (1951—54) тощо. Відтоді тема звеличення рос. народу в укр. соцреалістичній літературі й мистецтві лишилася константною, з виразною тенденцією дальшого посилення. Утвердження С. р. в літературі й мистецтві супроводилося репресіями, у висліді яких фізично ліквідовано або вилучено з літератури ін. заходами бл. 300 письм.: ліквідовано визначніших укр. мистців (М. Бойчук, С. Налепинська-Бойчук, В. Седляр, І. Падалка і багато ін.), а їх твори знищено, як знищено багато творів і тих, хто перетривав репресії (напр., велику серію портретів А. Петрицького). Такої самої руїни під гаслами утвердження С. р. зазнав театр: фактична ліквідація «Березоля» і фізичне знищення його творця Л. Курбаса, як і гол. драматурга цього театру М. Куліша, заслання кращих акторів (Й. Гірняк). Характеристичне, що й літ.-мист. творчість відродження 50—60-их рр. переслідувано за несполучність з канонами С. р. і, всупереч статутовим твердженням про свободу вибору стилів, під виглядом «формалізму», «абстракціонізму», «модернізму» заборонено все нове в творчості як несполучне з методою С. р. В останній стадії свого розвитку С. р. формулюється як перемога «партійности» і «народности», а ці поняття своєю чергою тлумачаться як синоніми служіння літератури і мистецтва інтересам партії. С. р. вимагає ізоляції від літератури і мистецтва Заходу, з особливим наголосом на критиці «ревізіонізму» зах. ком. теоретиків («Realisme sans rivages» Р. Ґароді й ін.).

Теоретики С. р. посилаються на висловлювання К. Маркса, Ф. Енґельса, В. Леніна, резолюції з'їздів КПСС і в останні рр. на Л. Брежнєва. Велика література про С. р., створена за останні десятиліття, відзначається крайнім догматизмом і зводиться до коментування штучно дібраних цитат з зазначених джерел.

Література: Трипільський А. Про красу мистецтва. К. 1959; Крижанівський С. Соціялістичний реалізм — творчий метод радянської літератури. К. 1961; Питання соціялістичного реалізму, зб. I—V. К. 1961—75; Довженко О. Твори в п'яти томах, т. IV. К. 1965; Матеріяли до вивчення укр. літератури, т. V, ч. 2. К. 1966; Овчаренко О. Соціялістичний реалізм і сучасний літературний процес. К. 1971; Шамота М. Гуманізм і соціялістичний реалізм. К. 1976.

І. Кошелівець

Соціяльне забезпечення, система держ. і гром. заходів, спрямована на матеріяльне забезпечення перед небезпеками, які загрожують людині в певних життєвих ситуаціях. В іст. минулому С. з. немічних, хворих і старих було в руках найближчої родини. Потім цими справами займалися також гром.

орг-ції (церк., проф. та ін.). З бурхливим розвитком пром-сти у другій пол. 19 в. справа С. з. (соц. політика) переходить поступово до рук держави, яка заходами соц. законодавства втручається у приватні стосунки праці й вимагає соц. охорони робітників і службовців на випадок хвороби, інвалідности, на старість тощо. Твориться окреме законодавство обов'язкового соц. страхування (С.) працівників. Галузь С. з. зазнає поділу на С. з. у вужчому сенсі, себто суспільну опіку, і на соц. С. До суспільної опіки належить допомога воєнним інвалідам, багатодітним матерям, опіка над дітьми й молоддю, посередництво в улаштуванні на працю тощо. Її здійснення відбувається тим способом, що держава у кодексах законів про родину передбачає обов'язок аліментації дітей і батьків або покриває видатки на цілі суспільної опіки з держ. бюджету (допомога воєнним інвалідам, багатодітним матерям). Соц. С. охоплює обов'язково С. працівників перед хворобою, нещасними випадками при праці і на випадок старости й безробіття. Воно полягає в тому, що кожний працівник вносить до держ. страхового фонду місячні внески, визначені законом. Тепер в передових країнах світу пол. внеска сплачують працедавці.

Перші закони для охорони пром. робітників були застосовані на укр. землях під Австрією 1854, проте тільки в гірничій пром-сті (її на укр. землях майже не було); 1902 подібну охорону передбачено для залізничників. Окремі закони передбачали охоронні заходи при затрудненні жінок і дітей. Для всіх цих справ були створені т. зв. пром. інспекторати (1883). Перші закони для орг-ції посередництва у влаштуванні на працю були ухвалені 1907; 1867 була вперше створена «орг-ція для представництва проф. інтересів робітників і службовців» (профспілки). Законом 1887 введено обов'язкове С. робітників від нещасних випадків при праці (внески сплачували працедавці); з 1888 — на випадкові хвороби, а з 1906 обов'язкове С. службовців (пенсійне й інвалідне), Сіль. населення й сіль. робітники ніяким С. не користувалися.

Рос. Імперія у справі С. з. була відсталою країною. Щойно 1912 створено фабричні каси хворих для обов'язкового С. на випадок недуги. На Україні ці каси були створені тільки на Донбасі і в деяких більших м.

Під Польщею законом 1924 поширено австр. С. від нещасних випадків і на ті укр. землі під Польщею, що до 1914 належали до Рос. Імперії. 1927 видано закон про пенсійне і інвалідне С. службовців (також у разі безробіття); 1933 уніфіковано закон про соц. С. як робітників, так і службовців.

На укр. землях під Румунією було чинне рум. соц. законодавство з 1912. Щойно 1933 видано уніфікаційний закон про соц. С. Найпоступовішим було соц. законодавство в Чехо-Словаччині. На Закарпатті до 1924 був чинний угор. закон 1907 про обов'язкове С. робітників від хвороби, інвалідности й на старість. 1924 введено уніфікаційний закон для всієї Чехо-Словаччини, який пізніше кілька разів змінювано й доповнювано. 1929 введено закон про пенсійне забезпечення для службовців.

В усіх цих державах, крім обов'язкового С. з., існувало також не обов'язкове забезпечення різних родів порядком угод з приватними т-вами. Обов'язкове С. з. ґрунтувалося на співдії застрахованих робітників і службовців у вигляді сплачування внесків у визначеній законом висоті. У деяких випадках ці внески сплачували працедавці (при С. від хвороби і від нещасних випадків при праці). У творенні фондів безробіття брала участь також держава бюджетними дотаціями.

В СССР відкинено концепцію співдії застрахованих, а на її місце введено т. зв. держ. С. з. Фонд забезпечення твориться з забезпеченевих відрахувань з прибутків підприємств і орг-цій у встановленому законом розмірі і з дотацій з держ. бюджету. Держ. С. з. складається з С. з. у вужчому розумінні і з соц. *страхування* робітників і службовців; у дійсності воно не є С., бо робітники не вплачують жадних страхових внесків. З фонду С. з. виплачуються допомоги для тимчасово непрацездатних робітників і службовців, вагітним жінкам, а також пенсії. Існують пенсії на старість, інвалідність і в разі втрати годувальника (їх отримують непрацездатні члени родини, що були на утриманні померлого робітника, службовця, військового). Крім цього, існують ще пенсії за вислугу років; їх отримують учителі, лікарі, ветеринари, агрономи, військові, робітники культури та ін. держ. службовці, які відслужили передбачену законом кількість років.

Пенсійне забезпечення декларативно введено в СССР негайно після революції, насправді ж поступово в поодиноких галузях нар. госп-ва, так що щойно від 1937 охоплено пенсійним забезпеченням усіх робітників і службовців. Законну основу С. з. творить тепер закон 1956. Для військових включно з

функціонерами Комітету Держ. Безпеки і для робітників науки пенсійне забезпечення врегульоване окремими законами. Найнижчий розмір пенсії 30 карб., найвищий — 120. Існують ще т. зв. персональні пенсії, які встановлюються для осіб, які мають особливі заслуги перед режимом, що є своєрідним привілеєм і тому не належать до С. з. Найвищий розмір персональної пенсії — 200 карб. на місяць.

С. з. колгоспників до 1964 не існувало. Передбачені колгоспними статутами допомогові каси колгоспів як правило не існували. Щойно законом 1964 введено держ. систему матеріяльного забезпечення колгоспників: створено т. зв. централізований союзний фонд С. з. колгоспників з відрахувань з прибутків колгоспів, з якого виплачують пенсії на старість, інвалідність і т. д. Ці пенсії є значно нижчі, ніж пенсії робітників і службовців.

Техн. адміністрація С. з. (облік пенсій і допомог тощо) є децентралізована. На Україні керує С. з. мін-во С. з. УРСР (всесоюзного мін-ва С. з. немає). В обл. існують обл., в р-нах — районні відділи С. з. Право на пенсію на старість мають чоловіки від 60, а жінки від 55 років життя. Однак, пенсії такі низькі, що кожний з пенсіонерів мусить додатково заробляти на прожиток. СССР не знає С. з. на випадок безробіття.

Література: Социальное обеспечение в СССР. Сборник официальных материалов. М. 1962; L a y e r Geschichte der österreichischen Arbeitsversicherung. Відень 1905; W e y r D. Grundriss des Tschechoslowakischen Verwaltungsrechts. Відень 1922; Государственное социальное страхование. М. 1965; А н д р е е в В. Социальное обеспечение в СССР. М. 1968; Ф е д о р о в О. Соц. забезпечення в Укр. РСР. К. 1969; Ц е м к о В. Соц. забезпечення колгоспників. Короткий довідковий посібник. К. 1969; Б а т ы г и н К., Л и р ц м а н М., Т р е ф и л о в И. Пособия по государственному социальному страхованию. М. 1969; Кодекс законів про працю Укр. РСР. К. 1972; А н д р е е в В. Право социального обеспечения в СССР. М. 1974; Н е к о р а С. Розвиток соц. забезпечення в Укр. РСР (1961—1970 рр.). Історія нар. госп-ва та екон. думки Укр. РСР, випуск 9. К. 1975.

А. Білинський

Сочевиця (Lens Adans), рід однорічних зіллястих рослин родини бобових. На Україні 4 види, з них у культурі С. харч. або звич. (L. culinaris Medik.), цінна зернобобова культура, поширена перев. в Лісостепу. За розміром зерна С. поділяють на великонасінну (або тарілкову) і дрібнонасінну. Насіння С. містить пересічно (у %) білка 25—35, крохмалю 47—60, товщу 0,6—4,4, клітковини 2,4—4, попелу 2,3—4,4; вітаміни B_1 і B_2. Зерно використовують на харч. та кормові цілі. Урожай зерна 11—15 центнерів з га. На Україні поширені сорти: Дніпровська 3, Нова луна й Петровська 4/105.

Сочивець Іван (* 1917), гуморист родом з Чернігівщини. Зб.: «Охрімові резерви» (1958), «Авторитетна сваха» (1962), «Пригоди стриженого» (1967), «Дві сторони медалі» (1970), «Веселий пасажир» (1973), «Кінець світу» (1975).

Сочі (X—20), м. крайового підпорядкування у Краснодарському краю РСФСР, порт над Чорним м. при впадінні р. Сочі, великий курорт; 236 000 меш. (1972). С. витягнене вздовж берега Чорного м. на довж. б. 140 км; воно включає низку кол. окремих осель (*Адлер*, *Лазарівське*, *Мацеста*, Хоста й ін.), площа С. бл. 350 000 га. Все побережжя перетворене на курортну смугу, найбільшу в СССР; лікувальні фактори: лагідний клімат вологих субтропіків, морські купелі, сірководневі джерела в Мацесті; сезон — цілий рік. Понад 50 курортних установ, харч. пром-сть; театр, краєзнавчий музей, дім-музей М. Островського, дендрарій. С. утворено 1896 з Дахівського Посту, з 1902 — курорт. 1926 С. мало 10 400 меш. (14% українців). У Сочівському р-ні українці становили 16,9%, вірмени — 42,9%, росіяни — 14,8%, греки — 10,4%.

Сочі (курорт Хоста)

Сошенко Іван (1807—76), маляр і педагог, родом з Богуслава на Київщині, один з найближчих друзів Т. *Шевченка* (брав активну участь у визволенні Шевченка з кріпацтва). 1832-38 вчився у Петербурзькій Академії Мистецтв; з 1839 викладач малювання у Ніженській, Немирівській (з 1846) і Київ. (з 1856) гімназіях. Із збережених творів С. відомі: «Портрет бабусі М. Чалого», «Жіночий портрет», «Хлопчики-рибалки», «Продаж сіна на Дніпрі» (1857); пейзажі; ікони.

І. Сошенко

Сошинський Кость (1889—1970), гром. діяч Холмщини й Підляшшя. 1917 засновник Т-ва українців-холмщаків у Москві, 1922 один із засновників т-ва *«Рідна Хата»* (її секретар 1922—29) і Укр. Нар. Банку у Холмі. Помер у Луцькому.

«Союз», перше студентське т-во у Чернівцях (1875—1903, 1905—22), яке гуртувало укр. студентів Буковини поміркованих гром.-політ. поглядів. Ч. чл. «С.» — від 50 до 100 (у 1913 — 91). «С.» вів культ.-осв. та вид. діяльність («Буковинський Альманах», 1885, альманахи «С.» за 1875—1903 і 1903—10). Гол. були: Д. Вінцковський (1875—79), С. *Смаль-Стоцький* (1879—83), О. *Колесса* (1891—94), П. Клим, Т. *Галіп*, Ю. Тевтул, В. Буцура тощо. Заборонений рум. владою 1922; тоді його чл. вступили спершу в акад. т-во *«Січ»*, а 1923 — у т-во «Чорноморе».

«Союз», тижневий орган Укр. Пресвітеріянської Місії, виходив 1908—21 в Нью-Йорку і (з 1912) у Пітсбурзі; ред. З. *Бичинський*.

Союз Автономістів, орг-ція народів у Рос. Імперії, яка постала під час революції 1905 і домагалася децентралізації Рос. Імперії на засадах нац. автономії й федералізму. Підготовну роботу виконав з'їзд у листопаді 1905 у Петербурзі під проводом І. *Бодуена де Куртене* з участю представників: азербайджанців, білорусів, вірменів, грузинів, естонців, жидів, киргизів, литовців, лотишів, поляків, татар і українців. Із скликанням І Держ. Думи постала парляментарна фракція С. А., яка 11. 5. 1906 ухвалила програму «для взаємної допомоги й оборони, а також для здійснення автономної ідеї на засадах демократичних». С. А. об'єднував 120 чл. Держ. Думи; гол. фракції — О. Ледницький (поляк), заступник гол. українець І. *Шраг*. З ліквідацією І Держ. Думи перестав діяти й С. А. Спроби відновити С. А. під час II Держ. Думи, а згодом у 1910 зупинилися на підготовних заходах. Ідею С. А. відновлено у 1917 скликанням у Києві *З'їзду Народів*.

Союз Благоденства, таємна політ. орг-ція, що постала на базі *Союзу Спасіння*, заснована у Петербурзі на поч. 1818. Метою С. Б. було скасування кріпацтва й абсолютизму, перетворення Рос. Імперії або на конституційну монархію, або (з 1820) на республіку (на засадах централізації). На чолі С. Б. стояла «Корінна Управа», якій підлягали льокальні управи, зокрема на Україні (в Тульчині; крім того, мали бути утворені управи в Полтаві й Одесі). Число чл. С. Б. було бл. 200 — росіяни (М. Орлов, Н. Турґенев, П. *Пестель*, Н. і А. Муравйови, кн. С. Трубецкой, кн. С. Волконський, М. Лунін та ін.) й українці з походження або пов'язані з Україною (С. і М. *Муравйови-Апостоли*, С. Краснокутський, В. *Лукашевич*, О. *Якубович*, О. Миклашевський, С. й О. *Капністи*, П. Горленко, А. Родзянко, брати Л. і В. Перовські, Н. Филипович, В. *Давидов*, М. *Новіков* та ін.). Після січня 1821 на зміну С. Б. прийшли основні декабристські орг-ції: *Південне* й Півн. Т-ва.

Союз боротьби за визволення робітничої кляси (Союз борьбы за освобождение рабочего класса; С. б.), рос. марксистська ор-ція, створена В. Леніном 1895 у Петербурзі для боротьби робітників проти самодержства. За прикладом петербурзького Союзу 1897 створено С. б. на Україні у Києві, Катеринославі, Харкові. З утворенням 1898 РСДРП С. б. перетворилися на її комітети.

Союз Братств і Сестрицтв в Америці, об'єднання укр. кат. прицерковних орг-цій, заснованих на зразок іст. братств (див. *Братства)*; постав на з'їзді у Філядельфії 5. 8. 1976. Чл.-засновниками є 15 братств і сестрицтв з фіз. членством бл. 600. Осідок у Чікаґо, гол. — В. Маркусь; неперіодичний бюлетень «Братський Листок».

Союз Бувших Українських Вояків (СБУВ), укр. комбатантська орг-ція в Канаді, постала 1936. Осідок (з 1952) — Торонто; 5 станиць. Діяльність: плекання військ. традицій, харитативна, вид. (з 1959 видає «Бюлетень СБУВ», з 1965 — назва «Дороговказ»). Ген. Управу СБУВ очолювали з 1952: М. *Садовський*, І. Янішевський, І. Липовецький, З. Шкурупій і (з 1974) Б. Оранський.

Союз Визволення України (СВУ), політ. орг-ція укр. еміґрантів з Рос. Імперії у центр. державах (Австро-Угорщині й Німеччині) під час першої світової війни 1914—18, який вважав себе репрезентантом інтересів українців під рос. пануванням і намагався, використовуючи війну Австро-Угорщини й Німеччини проти Росії, здобути самостійність України («конституційна монархія з дем. устроєм, однопалатною системою законодавства...»). Більшість членів СВУ були наддніпрянські соціялісти, які опинилися на австрійській території в наслідок репресій столипінської реакції. Діяльністю СВУ керувала президія у складі: О. *Скоропис-Йолтуховський*, В. *Доро-*

Печатка СВУ

шенко, А. *Жук*, А. *Меленевський* (на поч. СВУ очолювали Д. *Донцов* і М. *Залізняк*), якій допомагали гал. і бук. ді-

Президія Союзу Визволення України. Сидять зліва: А. Жук, В. Дорошенко, О. Скоропис-Йолтуховський, М. Меленевський

ячі різних ділянок (С. і Р. *Смаль-Стоцькі*, В. *Сімович*, М. *Возняк*, Б. *Лепкий*, М. *Лозинський*, Л. *Ганкевич*, І. *Крип'якевич*, С. *Рудницький* та ін.). Осідком СВУ був недовгий час Львів, від серпня 1914 — Відень.

З австр. боку СВУ опікувалося мін-во зовн. справ, але з 1915 між ними дійшло до політ. розходжень, і австр. мін-во обмежило фінансову допомогу СВУ, який відтоді зосередив свою діяльність більше на території Німеччини.

СВУ розгорнув широку інформативно-представницьку діяльність перед центр. та невтральними державами Европи, мавши своїх представників у Німеччині (О. Скоропис-Йолтуховський), Туреччині (М. Меленевський), Болгарії і Румунії (Л. Ганкевич), Італії (О. *Семенів*), Швеції та Норвегії (О. *Назарук*), Швайцарії (П. *Чикаленко*). Значним дипломатичним успіхом СВУ була заява (XI. 1914) тур. мін. Талаат-Бея про потребу визволення України й запевнення про допомогу тур. уряду в здобутті самостійної України. СВУ співпрацював від самого поч. (4. 8. 1914) з політ. орг-цією гал. українців *Гол. Укр. Радою*, а з травня 1915 — з *Заг. Укр. Радою* у Відні, у якій мав своїх 3 делеґатів (О. Скоропис-Йолтуховський, В. Дорошенко, М. Меленевський).

Видатною була вид. діяльність СВУ. У Відні він видавав ж. *«Вісник Союзу Визволення України»* (ред. В. Дорошенко, А. Жук, М. Возняк) і тижневик «Ukrainische Nachrichten», у Льозанні «La Revue Ukrainienne»; СВУ видав бл. 50 кн. і 30 брошур про Україну нім., франц., англ., італ., угор., тур., швед., рум., хорв., чес., болг. мовами та кілька більших праць: «Ukraina, Land und Volk» С. Рудницького, «Geschichte der Ukraine» М. Грушевського, «Півтораста літ укр. політ. думки» і «Українство в Росії» В. Дорошенка, «Галичина в житті України» М. Лозинського, «Нац. відродження австро-угор. українців» В. Гнатюка, «Укр. Військо» І. Крип'якевича, «Укр. Січові Стрільці» В. Темницького та ін.

При допомозі українців — культ. діячів з Галичини й Буковини (зокрема правос. свящ.), СВУ вів з дозволу нім. і австр.-угор. військ. влади широку орг., допомогову, рел. та культ.-виховну працю серед українців-полонених з рос. армії по таборах в Австрії (у *Фрайштадті*), Угорщині (Дуна-Сердагель) і Німеччині (*Раштаті*, *Зальцведелі* і *Вецлярі*). Заходами СВУ укр. полонених згуртовано в окремих таборах (бл. 50 000 полонених у Німеччині і 30 000 — в Австрії), організовано культ. і нац. виховну роботу: школи, бібліотеки, читальні, хори, оркестри, театри, курси укр. історії й літератури, кооперації, політекономії, нім. мови. Засновано укр. газ.: *«Розсвіт»* (Раштат), *«Вільне Слово»* (Зальцведель), *«Гром. Думка»* (Вецляр), *«Розвага»* (Фрайштадт), «Наш Голос» (Йозефштадт). У таборах заходами СВУ вийшла низка укр. осв. брошур. 1916 СВУ заснував у Львові бюро, яке організувало укр. приватне шкільництво на Волині, окупованій австро-угор. військом. Також заходами СВУ на весні 1917 група укр. полонених вела культ.-нац. діяльність на Підляшші, яке перебувало під нім. окупацією; вони тут організували бл. 100 нар. шкіл (бл. 5 500 дітей), видавали тижневик *«Рідне Слово»* у Білій.

З вибухом революції в Росії 1917 СВУ оголосив «присвоєний мандат» не дійсним (15. 4. 1917) і обмежив діяльність опікою над полоненими й обороною укр. територій, окупованих австро-нім. військом, перед поль. претенсіями. Заходами представників СВУ у 1917 з полонених українців були зформовані дві укр. дивізії: в Німеччині *«Синьожупанників»* під командуванням ген. В. *Зелінського* і в Австрії *«Сірожупанників»*, які пізніше включилися в укр. армію.

СВУ спершу був критикований частиною наддніпрянців з уваги на його співпрацю з центр. державами, але «згодом діяльність СВУ здобувала собі все більше симпатій на Україні» (Д. Дорошенко). Натомість інформативно-вид. діяльність та праця серед укр. полонених знаходила визнання укр. загалу. Вороже до СВУ ставилися кола Антанти, а серед рос. еміґрантів — большевики, зокрема Ленін (Твори, т. 35, стор. 136). Також критикував діяльність СВУ ж. укр. соціял-демократів *«Боротьба»*, що виходив у Женеві за ред. Л. *Юркевича*. СВУ формально ліквідовано 1. 5. 1918.

Література: Пам'яткова книжка СВУ і календар на 1917 (з ст. А. Жука. Союз Визво-

ıення України). Відень 1917; Терлецький О. Історія укр. громади в Раштаті 1915—18. Ляйпціґ 1919; Скоропис-Йолтуховський О. Мої злочини, ж. Хліборобська Україна, ч. 2—4. Відень 1920—21; Дорошенко Д. З історії укр. політ. думки за часів світової війни. Прага 1936; Сімович В. СВУ. З приводу чверть століття. Календар Дніпро. Л. 1940; Наріжний С. Укр. еміграція. Прага 1942; Дорошенко В. СВУ. З нагоди 40-ліття заснування, газ. Свобода, чч. 149—155. Нью-Йорк 1954; Wolfdieter Bihl. Österreich—Ungarn und der Bund zur Befreiung der Ukraina in Österreich und Europa. Festgabe für H. Hantsch 70 Geburstag. 1965; Hornykiewicz T. Ereignisse in der Ukraine 1914—1922, Bd. I. Філядельфія 1966; Роздольський Р. До історії СВУ, ж. Укр. Самостійник, чч. 1—6. Мюнхен 1969.

А. Жуковський

Союз Вільної Преси (Verband der Freien Presse), орг-ція екзильних видавців і журналістів у Німеччині, заснований з ініціятиви укр. журналістів 1947 в Авґсбурзі, об'єднував 6 національностей (у 1950-их рр. 16, з 1960-их — 23). Перший през. Р. *Ільницький,* 1962—74 — В. Леник. С. В. П. видає місячник (з перервами) «Freie Presse-Korrespondenz» (з 1952) і інформативно-пропаґандивні брошури. З ініціятиви С. В. П. 1962 створено в Бонні Федерацію Екзильних Журналістів у Европі. Обидві орг-ції мають мету ширити інформації про свої країни в зах. пресі.

Союз Гетьманців Державників (СГД), монархічна орг-ція українців Канади, яка підтримувала ідею укр. гетьманської держави з Павлом Скоропадським на чолі. Зародком її були просвітньо-спортові т-ва і клюби у Сх. Канаді, що 1924 об'єдналися під проводом В. Босого в Січ. Орг-цію («Січ») з виразною монархічною ідеологією; пресові органи «Пробій», згодом «Кан. Січ» та стор. в газ. «*Канадійський Українець*». Січ. Ор-ція невдовзі поширилася на Зах. Канаду й мала численні відділи і власні доми, її члени дбали про військ. вишкіл, який відбували також у резервових частинах кан. армії, влаштовували військ. маневри у поєднанні з такою самою формацією у ЗДА, мали власні літаки. 1928 Січ. Орг-цію перейменовано на Кан. Січ. Орг-цію, 1934 — на СГД; з 1930 пресовий орган — «Укр. Робітник». Вершком зростання СГД були 1937—38 у зв'язку з подорожжю до Канади гетьманича Данила Скоропадського. У 1926—28 і 1930-их рр. гетьманський рух Канади був орг. пов'язаний з такою самою орг-цією в ЗДА й центр. осідок був у Чікаґо, а пізніше у Детройті, в Канаді — в Торонто і Вінніпезі. Визначніші чл.: І. Ісаїв, В. *Дикий,* В. Дужий, Д. Ільчишин, М. Лапка, І. Скалецький, С. Можевський, І. Корчинський, А. *Арабська,* О. Малофій, М. *Гетьман,* Т. *Дацків,* Т. Михайлівський, В. Стира, П. і Г. Байраки, П. Барицький, П. Олійницький та ін. Провід Укр. Кат. Церкви (єп. Н. Будка і В. Ладика) сприяв гетьманському рухові, і низка свящ. брала у ньому участь. «Січ» і СГД — триступнева орг-ція: кіш, округовий кіш (охоплював провінцію) і централя — обозний з осавулами.

Під час війни діяльність СГД послабла. У 1952 на з'їзді в Торонто дійшло до розколу в СГД; 1958 припинив виходити «Укр. Робітник», органом СГД якийсь час була «*Наша Держава*», а згодом двотижневик «Батьківщина». СГД є одним із засновників і чл. Комітету Українців Канади.

Союз Земель Соборної України, політ. партія ліберального спрямування, заснована 1948 в Ашаффенбурзі (Зах. Німеччина), перейменована на II з'їзді в Новому Ульмі (1950) на Сел. Партію (в складі УНРади). Організатор і лідер партії В. *Доленко,* по його смерті (1971) — Ю. *Семенко;* ін. діячі: В. Дубів, В. *Дубровський,* Д. Мельник й ін. Осідок секретаріяту партії в Нью-Йорку, орган — «Укр. Селянин» (1953—66).

Союз Земельних Власників (Союз земельных собственников), консервативно-монархічна орг-ція, постала на Україні на весні 1917 з ініціятиви Михайла *Коваленка.* Об'єднувала сер. і великих зем. власників; це були перев. чужинці, які ставилися неґативно до ідеї укр. державности. Разом з Укр.-Дем. Хліборобською Партією С.З.В. організував 29. 4. 1918 у Києві Хліборобський Конґрес, на якому проголошено П. Скоропадського гетьманом. У кін. жовтня 1918 С.З.В. розпався на дрібних і сер. хліборобів на чолі з Миколою *Коваленком,* що обороняли незалежність України, та великих землевласників, які вимагали федерації з Росією (І. Дусан, граф Гейден, Ненарохомов). С.З.В. припинив існування по поваленні гетьманського уряду.

Союз Михаїла Архангела, рос. чорносотенна орг-ція, яка відокремилася 1908 від *Союзу Руського Народу* і під керівництвом В. Пуришкевича вела шовіністичну русифікаторську діяльність у Рос. Імперії, користаючися підтримкою уряду і рос. реакції. На Україні С.М.А. мав сильні відділи в Одесі й Києві. Програма С.М.А. була подібна до програми Союзу Руського Народу: збереження централізованої Рос. Імперії з нещадним поборюванням нац. меншостей (жидів, українців, поляків, народів Кавказу), але допускала Держ. Думу й підтримувала аґрарну реформу П. Столипіна. Ліквідований на поч. революції 1917.

Союз Молоді Карпат (СМК), орг-ція укр. молоді Пряшівщини (1945—50). 1949 у 225 місц. групах СМК було організовано 20 000 чл.; перший гол.: Й. Дзуренда, потім А. Єдинак, А. Сушко, секретар Й. Сопко; у керівництві СМК переважали русофіли. Друковані органи: рос.-укр. місячник «Колокольчик — Дзвіночок» і додаток до газ. «Пряшевщина» — «Слово молодежи». Спроби відновити СМК в 1968 закінчилися невдачею.

Союз організацій інженерів-українців на еміґрації, об'єднання проф. орг-цій інж. і техніків на еміґрації, створене в кін. 1930 в Подєбрадах (Чехо-Словаччина). До його складу увійшло 10 орг-цій (пізніше ще кілька) в Чехо-Словаччині, Польщі (*Спілка інж. і техніків українців-еміґрантів у Польщі),* Франції, Бельгії, Арґентіні та ін., які нараховували у 1931 — 556 чл. У 1931—32 Союз видав 4 чч. ж. «Укр. Інженер»; гол. В. *Іванис*. Діяв до 1939.

Союз Підкарпатських Українських (руських) **Студентів,** орг-ція студентів Закарпаття у чехословацьких високих школах; заснована 1920 (перший гол. А. Бращайко), чл. ЦЕСУС-у. С.П.У.С. організував культ.-осв. діяльність у Празі і на Закарпатті (мандрівний театр), видавав альманахи і з 1933 ж. «*Пробоєм*». Русофільське студентство було організоване у «Центральном Союзѣ Подкарпатских Русских Студентов» («Возрожденіе»).

Союз Промисловости, Торгівлі, Фінансів і Сільського Господарства («ПРОТОФІС»), рос. політ. орг-ція на Україні, заснована у Києві на з'їзді 15—18. 5. 1918 з участю бл. 1 000 делеґатів. Керівні діячі: великий банкір і заводчик Н. фон Дітмар; цукрозаводчик граф А. Бобринський; великі землевласники кн. А. Ґоліцин, кн. В. Кочубей та ін. Орг-ція ухвалила підтримувати владу гетьмана П. *Скоропадського*, але за умов, що він скеровуватиме свою політику в пророс. напрямі й відновить права й власність буржуазії, скасовані за революції 1917. «ПРОТОФІС» припинив свою діяльність по поваленні гетьманату; короткочасно відновив її з вступом до Києва військ ген. А. Денікіна (вересень-листопад 1919) й проголошував гасло реставрації «единої неділимої» Рос. Імперії на чолі з царем.

Союз Русинів і Українців Хорватії (Союз Русинох и Українцох Горватской), союз 4 культ.-осв. т-в у Хорватії, заснований 1968 у Вуковарі (там і його осідок) з завданням плекати рідну мову, історію, мистецтво і фолкльор. Союз сприяє орг-ції театральних і мист. гуртків, концертів, показів нар. ноші, ансамблів танку тощо; влаштовує традиційні культ.-мист. маніфестації. З 1970 видає ж. «Нова Думка» (див. *Доповнення).* Співпрацює з ін. укр. т-вами у Юґославії. Гол. Союзу — Желько Югас, заступник гол. В. Крайцар, ред. ж. «Нова Думка» — Володимир Костельник.

Союз Русского Народа, рос. чорносотенна орг-ція (див. *Чорносотенці),* заснована у жовтні 1905 в Петербурзі для збереження неподільности Росії, охорони самодержавства й войовничого православія; вона поборювала рев. рухи і прагнення нац. меншостей. С.Р.Н. поширив свою діяльність на всю Рос. Імперію і мав сильні відділи на Україні: в Одесі, Києві, на Волині (Почаївська Лавра), в Чернігові. Під час революції 1905—07 С.Р.Н. здійснив ряд жид. *погромів* (див. *Доповнення),* зокрема в Одесі, Ялті й на Чернігівщині: він також був надхненником процесу Бейліса 1913 у Києві. С.Р.Н. вів шовіністичну пропаґанду проти укр. нац. і культ. руху, іноді вдаючися до індивідуальних терористичних актів. Особливо діяльну русифікаторську роботу вели відділи С.Р.Н. у Почаївській Лаврі, видаючи масово «Почаевский Листок», і в Києві, зокрема через газ. «*Киевлянин*». У 1908 С.Р.Н. розпався на кілька конкуруючих орг-цій, серед яких визначився *Союз Михаїла Архангела*. С.Р.Н. складався перев. з рос. монархістів, реакційних поміщиків і духовенства та міщанства й користувався підтримкою (також і фінансовою) царського уряду й *Охрани*. До діячів С.Р.Н. належали А. Дубровін, В. Пуришкевич, М. Марков. С.Р.Н. ліквідований під час березневої революції 1917.

Союз Селянських Спілок, проф. орг-ція укр. селянства, заснована в 1925. Діяв до 1939 у Галичині (на Волині заборонений поль. адміністрацією); мав централю у Львові, пов. і місц. сел. спілки; організовував допомогові каси забезпечення по смерті чл. і втраті худоби, керував страйками й укладав колективні договори заробітчан (зокрема візників і ліс. робітників). Орган — «Сел. Спілка» при «*Гром. Голосі*» у Львові; видавав інформативні брошури. Співпрацював з *Укр. Соц. Радикальною Партією*. Гол. М. *Стахів*, секретар — О. *Павлів*.

Союз «Січей», централя, що координувала працю орг-цій «*Січ*» на Буковині у 1904—14. 1914 охоплював 5 окружних союзів та 112 клітин по селах. На першому січ. святі (здвизі) у Чернівцях (12. 7. 1910) взяли участь 2 000 січовиків з усіх околиць Буковини; друге відбулося у 1914; вони мали парамілітарний характер. Гол. С. «С.» був Т. *Галіп*, серед керівних чл. І. і О. *Поповичі*.

Союз Совєтських Соціялістичних Республік (СССР), ком. великодержава на території кол. Рос. Імперії (див. *Росія*) і її спадкоємець; територіяльно найбільша держава у світі (22 402 000 км²), положена на двох континентах (23% території в Европі, 77% в Азії); за ч. меш. (256 млн у 1976) посідає 3 місце у світі. До складу СССР входить 97% укр. етногр. території; у ньому живе бл. 95% усіх українців у світі.

Історія (до листопада 1917 див. у ст. *Росія*). Перемога большевиків у Росії викликала громадянську війну між ком. та антиком. силами (білими — під проводом О. *Колчака*, А. *Денікіна*, П. *Врангеля*), яка велася понад 3 рр. і закінчилася остаточною поразкою білих. Так само закінчилися поразкою визвольні змагання нерос. народів, які під час революції утворили окремі нац. держави і провадили війну проти сов. аґресії: України, Білорусі, Азербайджану, Вірменії, Грузії, Туркестану й ін. Лише балтицькі держави, Фінляндія і Польща здобули незалежність, хоч і проти них большевики вели збройну боротьбу; пізніше (у 1920—21) больш. уряд визнав самостійність цих зах. сусідів. Під час боротьби за владу на кількох фронтах большевики створили сильну *Червону армію*, яка часом нараховувала до 5 млн вояків. Особливе значення для совєтів мала сов.-поль. війна, закінчена *Ризьким договором* (18. 3. 1921), який поділив Україну і Білорусь між Польщею і СССР. Самовизначені за революції нац. респ. по перемозі большевиків були перетворені на сов. респ., контрольовані *Рос. Сов. Федеративною Республікою*, з якою вони 30. 12. 1922 увійшли формально у федеративний союз — СССР.

Для консолідації режиму і відбудови знищеного війною нар. госп-ва, замість *военного комунізму* з терором, здійснюваним органами ВЧК, введено в 1921 Нову Екон. Політику (*НЕП*). По смерті В. Леніна (1924) керівництво больш. партією перебрав Й. *Сталін*, який, усунувши лівих і правих-опозиціонерів (Л. Троцького, Г. Зінов'єва, Л. Каменєва, М. Бухаріна, О. Рикова), незабаром став диктатором. У 1928—29 припинено НЕП і розпочато п'ятирічні пляни індустріялізації країни (див. *П'ятирічки*) й *колективізацію сільс. госп-ва*, що вимагало всебічної мобілізації людських матеріяльних ресурсів для т. зв. побудови «соціялізму в одній країні». Ця політика супроводилася у кін. 1920-их і особливо у сер. 1930-их рр. зростанням тоталітарного режиму, застосуванням масового терору супроти всіх груп населення (у сер. і кін. 1930-их рр.), здійснюваного органами *ҐПУ*, згодом НКВД, створенням величезної мережі *концентраційних таборів*, нищенням селянства «як кляси» шляхом примусової колективізації і ліквідації т. зв. «*куркулів*», винищуванням нац. (нерос.) інтеліґенції тощо. У наслідок колективізації виник масовий *голод*, особливо на Україні у 1932—33, де загинуло 3—4 млн селян. У 1934—38 відбувся тотальний погром нац. культури нерос. народів (див. також *«Єжовщина»*, П. *Постишев*, *Терор*).

Зовн. політика СССР була спрямована на ізоляцію й обмеження взаємин з зах. державами. СССР уклав кілька екон. вигідних для нього угод з зах. державами, гол. Німеччиною (договір в Раппалльо) та був ними визнаний дипломатично (найпізніше ЗДА, 1933); намагався невтралізувати антиком. наставлення зах. сусідів, з яких Франція пробувала утворити у 1920-их рр. коаліцію («cordon sanitaire»). Поступово послаблено початкову аґресивну політику щодо експорту пролет. революції, ведену *Ком. Інтернаціоналом* (1919—43). Із зростанням антиком. небезпеки з боку тоталітарних режимів (Німеччина, Італія, Японія) СССР почав шукати зближення з зах. дем. державами: вхід до Ліґи Націй (1934), пакти ненападу (з Польщею і Францією у 1932, Італією — 1934, Японією — 1941) та балтицькими державами, про взаємодопомогу (з Францією і Чехо-Словаччиною 1935), політика т. зв. «нар. фронту». Не бажаючи ризикувати власною безпекою, ані в Китаї, ані в есп. громадянській війні СССР не виступав отверто. Не зважаючи на дію пакту Анти-Комінтерну, дві антагоністичні держави — СССР і нацистська Німеччина уклали т. зв. договір Молотова-Ріббентропа 23. 8. 1939 й погодилися на розподіл впливів у Сх. Европі. У висліді відбувся новий поділ Польщі й повернено до СССР кол. зах. території Рос. Імперії (Естонія, Латвія, Литва, зах. Волинь і Полісся, зах. Білорусь, територіяльні концесії у Фінляндії, Басарабія) та анексія Галичини і Півн. Буковини, які ніколи до Росії не належали. Поділ Польщі спричинив другу світову війну. Напередодні війни СССР був військ. і політ. ослаблений, гол. великими чистками 1937—38, що виявилося у війні з Фінляндією, яка захистила свою незалежність, хоч з територіяльними втратами, та в перші місяці нім.-сов. війни, коли німцям вдалося розгромити і взяти до полону велику частину сов. армії і швидко посунутися аж до Москви і Ленінграду.

Нім. напад на СССР 22. 6. 1941 став поч. оборонної війни за саме існування

СССР. Сталін і ком. партія назвали цю війну «вітчизняною», посилаючися більше на рос. нац. інтереси, ніж на комунізм. Відновлено військ. рос. традицію, використано *Рос. Православну Церкву*, ліквідовано Комінтерн (1943). Одночасно сов. пропаґанда використовувала антинім. настрої нерос. народів, країни яких були окуповані й винищувані нім. нацизмом (див. *Сов. партизани*). У союзі з зах. альянтами (Великобрітанія, ЗДА, Франція та ін.) та при значній матеріяльній і техн. допомозі ЗДА СССР вийшов переможцем у другій світовій війні.

До перемоги СССР спричинився той факт, що німці не визнали права народів СССР на незалежність; їхня політика довела до підпільного і повстанського опору нерос. народів, зокрема українців (див. *ОУН*, *УПА*), а також росіян на окупованій німцями території. По перемозі над німцями українці та балтицькі народи продовжували боротьбу проти ком. режиму (до сер. 1950-их рр.).

У низці договорів СССР збільшив свою територію в Сх. Европі та на Далекому Сході (*Ялтинська конференція*, Потсдам, *Паризькі мирові договори* 1947). Серед ін. до СССР включено зах.-укр. землі, які раніше належали до Польщі, Чехо-Словаччини й Румунії, а також Сх. Пруссію. Тоді ж створився бльок ком. сателітних держав, з якими СССР уклав договори про дружбу і взаємодопомогу у 1948, згодом госп. інтеґрований у *Раді Екон. Взаємодопомоги* (Комекон) 1949 і у Варшавському військ. пакті 1955. З-під контролю СССР в Европі вдалося вирватися тільки Юґославії (1948) й Албанії (1960, при допомозі Китаю). Спроби антисов. революції в Угорщині (1956), та мирного унезалежнення Польщі (1956) й Чехо-Словаччини (1968) придушено. Зовн. політика сов. уряду стала виразно аґресивно-імперіялістичною. В окупованій Сх. Німеччині й ін. країнах сов. бльоку почалася безоглядна совєтизація. Сов. бльокада доступу зах. альянтів до Берліну кілька разів загрожувала мирові у світі.

По війні Сталін продовжив і посилив політику масових репресій у країні (*Ждановщина*, зростання рос. шовінізму, наступ на неросіян, антижид. акція тощо) та «холодної війни» назовні, підпорядковану вимогам відбудови країни й творення нової воєнної і госп. сили. Смерть Сталіна (1953) і зміна керівництва в Кремлі (Г. Маленков, М. *Хрущов*) принесли деяке тимчасове відпруження, т. зв. «відлигу» 1956—59. Розпочата «десталінізація» (XX З'їзд КПСС, 1956) та боротьба за владу (усунення т. зв. «антипартійної групи» Г. Маленкова, В. *Молотова*, Л. *Кагановича*) зміцнили в кін. 1950-их і поч. 1960-их рр. особисту владу М. Хрущова, що поєднав функції першого секретаря ЦК КПСС і гол. сов. уряду. Неуспіх госп. політики (раднаргоспи, аґроміста, цілинні землі), а також зовн.-політ. авантюри (сов. ракети на Кубі, конфлікт з Китаєм), а гол. небезпеки, що крилися в лібералізаційних тенденціях у самому СССР та сов. бльоці, призвели до усунення Хрущова у жовтні 1964. Його замінило нове «колективне керівництво» на чолі з Л. *Брежнєвим* (див. Доповнення). Як і Хрущов, Л. Брежнєв поступово зміцнив свою позицію в партійному і держ. керівництві СССР; у 1973 і 1977 усунено з політбюра двох українців, П. *Шелеста* і М. *Підгорного*. Останнього позбавлено звання титулярного «гол. держави» (гол. президії Верховної Ради), цей пост з престижевих міркувань перебрав Брежнєв.

Режим Брежнєва припинив попередні експерименти, взявши консервативний курс, а в деяких аспектах повернув до сталінських метод (неосталінізм). Впливи КҐБ збільшилися, а військ. кола почали ще більше, як досі, впливати на політику озброєння; винятково зросла роля партійного апарату і госп. бюрократії. Разом з тим влада намагається контролювати, часто репресивними методами, опозиційні виступи т. зв. дисидентів, гол. серед інтелектуальних кіл і молоді (акція А. Сахарова, О. *Солженіцина* й ін.), діяльність *Самвидаву* та нац. *рух опору* серед нерос. народів. Супроти зростання нац. свідомости останніх і вимог нац.-політ. свободи Москва сприяє зростанню рос. шовінізму, а від XXII з'їзду КПСС виразніше підкреслює концепцію єдиного сов. *народу* й більше посилено веде боротьбу з релігією. Під впливом внутр. ферментів і зовн. тиску улегшено еміґрацію жидів та примусово вислано за кордон ряд дисидентів, гол. росіян.

Разом з загостренням режиму всередині СССР та «холодної війни» з Китаєм сов. керівництво на поч. 1970-их рр. почало політику відпруження («розрядки») з Заходом: переговори й угоди із ЗДА про часткове припинення й обмеження перегонів в атомовому озброєнні, розширення торг. зв'язків, договори про співпрацю країн сов. бльоку з Зах. Німеччиною. СССР одержав від Зах. Европи, ЗДА й Японії бл. 15 млрд долярів (1976) кредитів на закуп машин і збіжжя, що допомогло йому перетривати ряд великих неврожаїв та до де-

якої міри зміцнити свою пром-сть модерною зах. технікою. У 1975 сов. дипломатія здобула певний успіх підписанням міжнар. договору в Гельсінках, згідно з яким Захід погодився на визнання існуючих кордонів у Сх. Европі, віддаючи т. ч. сх.-евр. країни у сферу впливів СССР. Одночасно гельсінкський договір зобов'язував СССР та його сателітів пом'якшити внутр. режим, дозволити більшу еміґрацію населення, розширити вільну інформацію про Захід, але СССР цю частину гельсінкського договору на практиці не здійснює. У 1976—77 в СССР посилився опозиційний рух саме під кутом здійснення сов. урядом Гельсінкських угод (моск., київ., лит., грузинський і вірменський комітети нагляду над виконанням умов), який напередодні конференції у Беоґраді (червень 1977) здобув широкий розголос у світі.

Держ.-політ. устрій. Існування поряд РСФСР і «незалежних» сов. респ., пов'язаних між собою військ., екон. і дипломатичним союзом, уважалося керівництвом РКП(б) за тимчасове явище. Їх справжньою метою було тісне об'єднання сов. респ. та уніфікація внутр. і зовн. політики. Принцип об'єднання поділяли різні партійні кола, проте не було спільної концепції щодо реалізації єдности; рос. централісти домагалися включення респ. до РСФСР на базі автономії (т. зв. автономізація, репрезентована гол. Й. Сталіном), а деякі нац. комуністи бажали рівноправного союзу з ознаками конфедерації (М. *Скрипник*, Х. *Раковський*, П. Мдівані). Перемогла посередня лінія федеративного союзу, підтримана В. Леніном. Основоположними актами нового держ.-правного ладу були Декларація і Договір про утворення СССР, схвалені на I з'їзді совєтів СССР 30. 12. 1922. II з'їзд совєтів 31. 1. 1924 затвердив конституцію СССР, основою якої стали попередні акти; вона, супроти опозиції деяких нерос. представників, пішла далі по лінії централізованої федерації.

До складу нової союзної держави входили союзні респ.: РСФСР, УССР, БССР і Закавказька Соц. Федеративна Сов. Республіка (у складі якої були з 1922 до 1936 Азербайджан, Вірменія, Грузія, згодом окремі союзні респ. СССР). У 1924—25 утворено в складі СССР союзні респ. Узбекську і Туркменську, 1929 Таджицьку, а 1936 — Казахську і Киргизьку; т. ч. на 1. 1. 1936 у складі СССР було 11 союзних республік. У 1940, в наслідок приєднання балтицьких держав до СССР, утворено Естонську, Латвійську і Лит. ССР та з приєднаних Басарабії і фінських прикордонних земель і існуючих споріднених автономних респ. — Молд. і Карело-Фінську ССР, і напередодні війни з Німеччиною СССР мав 16 союзних республік. На 1. 1. 1977 до СССР входять 15 союзних республік (Карело-Фінську переведено на статус автономної респ. 1956), а в їх складі є 20 автономних республік (16 з них входить до складу РСФСР), 8 автономних обл., 10 нац. округ та 116 адміністративних обл. і 6 країв. Територія і кількість населення союзних респ. та ч. українців (за переписом 1970; воно поза УССР зменшене) таке:

	Територія у тис. км²	Ч. населення у тис. 1970	Ч. населення у тис. 1976	Ч. українців 1970
СССР	22 402,2	241 720	255 503	40 753
РСФСР	17 075,4	130 079	134 485	3 346
Українська ССР	603,7	47 126	49 075	35 284
Білоруська ССР	207,6	9 002	9 384	191
Узбекська ССР	447,4	11 800	14 090	112
Казахська ССР	2 717,3	13 009	14 406	933
Грузинська ССР	69,7	4 686	4 965	50
Азербайджанська ССР	86,6	5 117	5 700	29
Литовська ССР	65,2	3 128	3 317	25
Молдавська ССР	33,7	3 569	3 858	507
Латвійська ССР	63,7	2 364	2 499	53
Киргизька ССР	198,5	2 933	3 372	120
Таджицька ССР	143,1	2 900	3 490	32
Вірменська ССР	29,8	2 492	2 842	8
Туркменська ССР	488,1	2 159	2 582	35
Естонська ССР	45,1	1 356	1 438	28

Союзні й автономні респ., автономні обл. і нац. округи є політ.-територіяльними одиницями, що творять федеративну структуру СССР (обл. і краї мають лише адміністративно-територіяльне значення). Основний критерій їх утворення і поділу — наявність певної національности чи народу на тій чи іншій території. Сов. конституційна доктрина надає союзним і автономним респ. характер держ. утворень (наявність конституції). За союзними республіками визнаються теоретичні ознаки *суверенітету*. Федеральна природа СССР дуже своєрідна і з багатьох поглядів викликає суперечні інтерпретації в конституцій-

ному праві і політ. науках (див. *Федералізм*).

Сов. наука про державу спершу визначала як гол. принципи держ.-політ. ладу — диктатуру пролетаріяту і совєти як органи правління. Почавши з XXII з'їзду КПСС, підкреслюється «заг.-нар.» характер сов. держави з посиленням соц. демократії (участь гром. орг-цій і нар. мас в управлінні). Політика режиму з сер. 1960-их рр. виразно спростовує ці твердження.

Керівними держ. органами СССР у 1923—36 були з'їзд совєтів СССР і Центр. Виконавчий Комітет (ЦВК) СССР (голови президії: М. Калінін, Г. Петровський, А. Червяков, Н. Наримов — гол. ЦВК окремих республік); виконавчо-адміністративну владу здійснювала *Рада Нар. Комісарів* (Совнарком), першим гол. якої був В. Ленін, а потім О. Риков. Депутатів всесоюзного з'їзду совєтів обирали республіки непрямим голосуванням на базі нерівної репрезентації: 1 депутат на 25 000 виборців у містах і на 100 000 сіль. населення, при позбавленні виборчого права багатьох груп населення.

ЦВК складався з двох палат — Ради Союзу і Ради Національностей. З'їзд совєтів обирав членів Ради Союзу пропорційно до меш. кожної респ., до Ради Національностей делеґували союзні й автономні респ. по 5 представників, а автономні обл. — по 1. ЦВК (збирався 3 рази на рік), а між його сесіями — президія здійснювала найвищі законодавчі й контрольні функції, включно з прероґативами касування актів респ. органів.

До складу Совнаркому входили заг.-союзні нар. комісари (зовн. справи, транспорт, пошта-телеграф, військ.-морські справи, зовн. торгівля) і об'єднані або директивні, які мали своїх відповідників у респ. (Вища Рада нар. госп-ва, фінанси, зем. справи, праця, роб.-сел. контроль). Ін. справи суспільнокульт. і місц. значення належали до сфери респ. компетенцій і здійснювалися автономними наркоматами респ. Уряд СССР мав лише заг.-директивні функції у цих справах.

Спільним і вищим суд. органом СССР був Верховний Суд, що так само мав деякі контрольні функції над судами республік. Законодавство СССР досить уніфіковане, хоч у ряді правовідносин існують окремі респ. кодекси (цивільне і карне право та процес, адміністративне право тощо).

Змінена 5. 12. 1936 діюча конституція СССР внесла деякі інституційні зміни. Функції всесоюзного з'їзду совєтів і ЦВК перебрала *Верховна Рада СССР*, складена з двох палат — *Ради Союзу* і *Ради Національностей*. Верховна Рада збирається 2 рази на рік на сесії, які відбуваються окремо в обох палатах або об'єднано на спільних засіданнях. Між сесіями Веховної Ради всі функції найвищого органу державної влади здійснює Президія Верховної Ради, яка вважається колективним през. держави (голова президії 1965—77 М. *Підгорний*). Найвищим виконавчо-адміністративним органом влади з широкими розпорядчими (у дійсності законодавчими) функціями є *Рада Міністрів СССР* (до 1946 Рада Нар. Комісарів), склад якої твориться Верховною Радою або її Президією; гол. з 1964 є О. Косиґін. Окремі мін-ва й установи держ. управління (комітети, ради, правління тощо) є заг.-союзними (керують безпосередньо всіма справами в усьому СССР) або союзно-респ. (мають підзвітні органи в респ.). Вони охоплюють майже цілість держ., госп., культ. і суспільних справ, залишаючи у віданні республік лиш незначні, здебільша місц. значення справи. Проголошені в 1957 розширення прав республік і децентралізація нар. госп-ва (раднаргоспи) на поч. 1960-их рр. припинено.

Верховний Суд СССР виконує найвищу суд. владу, а органи *Прокуратури* на чолі з ген. прокурором (з 1953 Р. Руденком) — центр. нагляд над виконанням сов. законности.

Держ. правління СССР та керівництво госп. процесом суворо централізовані згідно з засадою т. зв. дем. централізму. Вищі органи влади репрезентативного характеру мають тільки номінальну владу, а керівними є вужчі групи (напр., Президія Ради Мін.) чи окремі відповідальні керівники, що водночас є провідними партійними діячами. Т. ч. демократизм у вирішуванні держ. -політ. органів і колеґіяльність адміністративних відомств є лише фасадою з розподілом адміністративних функцій і складною мережею підзвітности і партійно-держ. («нар.») контролю.

Проте найхарактернішою ознакою сов. політ. системи є керівна роля *Ком. Партії Сов. Союзу*, яка є зверхнім органом над усіма органами держ. влади і діє двома шляхами: 1) як надрядний над державою, директивний і контрольний зовн. чинник та 2) через участь своїх відповідальних керівників у держ. органах на всіх щаблях влади. Дійсна і найвища влада СССР концентрується в Політбюрі і секретаріяті ЦК КПСС. Секретаріяти ЦК КПСС і КПУ та обл. й крайові комітети партії мають відділи, побудовані паралельно до мін-в та ін. установ уряду. Ці відділи ЦК й обкомів виконують директивні й контрольні

функції над урядовими установами, а також призначають на керівні посади та знімають з праці (див. *Номенклятура*).

У жовтні 1977 надзвичайна сесія Верховної Ради СССР ухвалила нову конституцію СССР, яка сильно поширила компетенції Союзу коштом республік, значно посилила керівну ролю ком. партії.

Збройні сили СССР (див. *Сов. Армія*) суворо централізовані й нац. перемішані. Окремих нац. військ. частин не існує, хоч союзні республіки за конституцією мали на них право до 1977.

Роля партії (при виключенні ін. політ. органів та забороні внутр. й зовн. опозиції), з її догматичною ідеологією, застосування засобів примусу до терору включно, володіння і контроль над екон. ресурсами при єдиному централізованому госп. плянуванні, як також цілковите підпорядкування всього життя політ.-ідеологічним вимогам (програмі) партії і монополія на засоби комунікації — роблять сов. політ. систему тоталітарною. Цьому також сприяють мілітаризація країни та бюрократизація всього режиму. *В. Маркусь*

Українська діяспора в СССР, українці, які живуть в СССР за межами своєї суцільної і мішаної етнічної території. Суцільна укр. територія охоплює, крім УССР, перев. українцями заселені сусідні частини РСФСР (півн. Слобожанщину, тобто півд. частини обл.: Білгородської, Курської і Воронізької; частину Дону і Передкавказзя, тобто більшість Краснодарського краю і частину Ростовської обл.) і півд. частину БССР (Берестейської й Гомельської обл.). Мішана укр.-рос. територія (в якій українці становили і становлять меншість) охоплює більшість Центр. і Сх. Передкавказзя (решту Краснодарського і майже весь Ставропільський край) і частину Брянської обл. Тому що сов. переписи населення 1959 і 1970 подають нац. і за мовою склад населення тільки для цілих обл. (країв), немає жадних можливостей представити нац. відносини для укр. етнічної і мішаної території поза межами УССР; можна їх представити лише для цілих обл. (країв), які межують з УССР й охоплюють укр. і суто рос. етнічну територію.

1920-і рр. Про У. д. і мішану укр.-рос. територію в Евр. частині Рос. Імперії до 1914 див. стор. 2 596-99. Статистика У.д. там подана за даними рос. перепису 1897. На її підставі, 1897 жило в Рос. Імперії в діяспорі 1 560 000 українців, у тому ч. в Евр. частині 1 232 000, в Азійській 311 000, на Закавказзі — 17 000. У наступні рр. до 1914 відбулися значні зміни в стані У.д., спричинені масовою еміґрацією за Урал — бл. 1,5 млн (вже беручи до уваги деяку репатріяцію; див. стор. 630-31), так що 1914 ч. українців в Азії збільшилося, мабуть, до 2 млн. Тоді ж в Евр. частині Росії почався деякий поступ асиміляції українців з рос. оточенням, гол. там, де вони не становили більших скупчень. За воєнні і перші повоєнні рр. змін у стані У.д. не було, бо еміґрація до Азії була незначна. Т. ч. стан 1914 майже вірно зафіксований переписом 1926 — єдиним докладним і відносно вірним переписом, який дає картину розміщення У.д. та деяких її демографічних прикмет. Однак і він зменшує справжнє число українців (напр., перепис нараховував у Центр. пром. р-ні лише 41 300 українців, але аж 121 000 осіб, народжених на Україні.

У світлі сов. перепису населення 1926 в СССР жило поза межами укр. етнічної території 3 450 000 українців, у тому ч. 1 310 000 в Европі і 2 140 000 в Азії.

Розміщення У.д. в Евр. частині СССР було таке, як у 1897. Бл. 340 000 українців жило в сусідстві укр. етнічної території: 170 000 на Курщині, 69 000 на Воронізькчині, 79 000 на Донщині. Більша їх кількість (771 000) жила на Надволжі і на Уралі (1897 — 451 000), перев. у великих скупченнях; у тому ч.: в Нижньо-Волзькому р-ні — 440 000 (у Калмицькій Автономній обл. — 15 000, Астраханській — 14 000, Волгоградській — 141 000, Саратовській — 202 000, в Автономній Респ. Німців Поволжя — 69 000), у Сер.-Волзькому р-ні — 206 000 (у Самарській обл. — 80 000, Оренбурзькій — 112 000), у Башкирській Автономній Респ. — 77 000, в Уральському р-ні — 48 000. 92% українців Поволжя, Курщини, Вороніжчини й Дону жило у селах.

Досить великі скупчення українців були на Півн. Кавказі — завжди недалеко від укр. етнічної території. Найбільшими з них були: *Ростов на Дону* — 59 200 українців (1897 — 5 600), *Ґрозний* — 8 800, Новочеркаськ — 7 500 (2 600), Владикавказ — 4 000.

У решті Евр. частини СССР жило майже 100 000 українців (у тому ч. бл. 10 000 в БССР, ін. — в РСФСР). Це були перев. мешк. великих м., зайшлі туди як робітники і службовці; найбільшим укр. скупченням була Москва — 16 100 (1897 — 4 500) і Ленінград — 10 800 (5 200); інші: Калуґа (7 000), Оренбурґ (3 500), Вороніж (3 400), Курськ (2 400).

1926 У.д. в Азії була вже численніша, ніж в Евр. частині СССР. За сов. переписом, вона нараховувала 2 160 000 осіб (1897 — 328 000), тобто становила 62% всієї У.д. в СССР (1897 лише 20%), або відсоток українців, що жили в Азії, збіль-

шився з 1,6% (1897) до 6,8% всіх українців, що жили в Рос. Імперії чи пак СССР. 1897 українці становили в азійській частині Рос. Імперії 3,2%, 1926 — 6,4% всього населення. У межах Казахстану жило 861 000, тобто 13,2% всього населення, у межах Сибіру — 853 000 (9,5%), на Далекому Сході — 315 000 (16,8%), у Киргизькій ССР — 64 000 (6,5%), в ін. сер.-азійських респ. 33 000 (0,5%), у Бурятській АССР — 2 000 (0,4%), у межах Закавказзя — 35 000 (0,6%). У дійсності ч. українців в Азії було значно більше, і його треба збільшити до яких 3 млн на 1926.

Укр. населення в Азії не було рівномірно розміщене. Укр. селянин, який еміґрував за Урал, шукав природних умов, подібних до тих, які мав у своєму краю; тому він уникав пустинних (на півдні) і ліс. (на півн.) р-нів, оселяючись у степ. і лісостеп. смузі. Тому українці не становили поважнішого числа ні в півн., ні в сх. Сибіру, ні в Туркестані, зате були скупчені у двох краях — на Далекому Сході (див. *Зелений Клин)* і в *Середньо-Азійському Степ. краю* — в чорноземній смузі степу і лісостепу, що є природним продовженням укр. чорноземної смуги. В обох цих краях українці становили на деяких просторах більшість: на Зеленому Клину їх жило 303 000, у Сер.-Азійському Степ. краю (в частині, де вони становили більшість) 915 000. Українці в Сов. Азії жили майже виключно в селах (97% усіх). Точніше розміщення українців на підставі сов. перепису 1926 бачимо на картах (стор. 775, 2 775 і 2 791, див. також *Сибір).*

За переписом 1926, бл. 1/4 українців, розпорошених в СССР, мали б вживати рос. мову як свою рідну. До цих даних треба ставитися з застереженням, бо мовній русифікації українців протидіяв факт, що 95% українців були селянами і жили назагал у великих суцільних скупченнях або хоч селах з своїм традиційним побутом; мішаних подружів було мало; врешті, всі українці в Азії були еміґранти з України або їхні діти.

На 1. 1. 1933 ч. українців, розпорошених в СССР (у тодішніх кордонах), можна визначити на 4,5 млн (числа більші, ніж офіц.), тобто 14% всіх українців в СССР, у тому ч. 3 млн в Азії, 1,5 млн в Европі. Для порівняння: на той час в Америці жило бл. 1,2 млн українців, в Европі (за межами СССР) 0,5—0,6 млн (у тому ч. бл. 200 000 у Басарабії, яка з 1940 відійшла до СССР).

Про життя У.д. є мало відомостей, навіть в обох столицях *Москві й Петербурзі.* Ближче див. *Зелений Клин, Надволжя* (Доповнення), *Півн. Слобожанщина* (Доповнення), *Сер.-Азійський Степовий край, Сибір, Урал.*

1930-60-ті рр. Про зміни, що їх зазнала У.д. у 1930-их і наступних рр. є дуже мало даних, тим більше, що матеріяли сов. переписів 1959 і 1970 частково невірні. Якщо мова про У.д. в Европі, то вона зазнала у 1930-их рр. подібних змін, як і на суто укр. землях: великих втрат в наслідок сов. репресій, голоду і заслань, втечі численних українців перед репресіями в ін. частини СССР та втрат під час другої світової війни. Натомість кількість українців в Азії постійно збільшувалася завдяки припливу нових поселенців з України. За доби колективізації це були заслані селяни й ін., які рятувалися перед голодом і репресіями виїздом в індустріяльні р-ни Азії, переселені під час евакуації України у 1941 (тільки частина їх повернулася назад), заслані і ув'язнені (на території Сов. Азії існують численні концентраційні табори), які і по звільненні залишилися в Азії, поселені у 1950-их рр. на цілинних землях та в пром. р-нах і на будів. роботах у процесі організованого набору на працю, врешті, ті, що добровільно переселилися до Азії заради кращих умов життя. Подібні іміґраційні процеси (хоч значно слабші) відбувалися і на території корінної і півн. Евр. частини РСФСР: примусове чи добровільне переселення українців до пром. р-нів та на півн. — у субполярні р-ни, а також підтримане владою переселення українців до нерос. респ. (і одночасно оселення на Україні осіб з цих респ.).

На сучасний стан посідання українців впливають вищезгадані процеси і постійна, щораз більша *русифікація.* Українці за межами УССР не мають жадних нац. прав, навіть на території півн. Слобожанщини і Кубані, які входять до складу укр. етнічної території і де українці становлять (чи становили у 1920—30-их рр.) більшість. Немає укр. шкіл, преси, книжкової продукції (за межами УССР не появилася за останні 25 рр. жадна укр. книжка), а приплив друкованого слова з УССР і взагалі культ. зв'язок з УССР — утруднений, немає також ніяких укр. (хоча б «земляцького» типу) т-в і орг-цій; залишаються лише деякі особисті контакти з знайомими на Україні. Звичайно, така безоглядна (можна говорити про «ґеноцид») політика, яка триває безперервно понад 40 рр., мусить спричиняти нац. і мовну русифікацію У.д. Як далеко вона посунулася, ми не знаємо, бо дані сов. переписів не можна вважати вірними, зокрема якщо мова про укр.-рос. пограниччя. Як було сказано, наслідки перепису публікуються лише за обл. (краями), і тому не можемо (у межах цих адміністративно-територіяльних одиниць) відокремити укр. етнічну (чи мішану) територію від рос., можемо представити тіль-

Українці в СССР поза межами УССР
За сов. переписом 1970. У відсотках до всієї людности

ки кількість українців за межами УССР. У світлі офіц. статистики, ч. українців в СССР поза УССР були, за трьома переписами населення, такі (у тис.):

Українці	1926	1959	1970
За національністю	7 976	5 095	5 469
За рідною мовою	5 376	2 663	2 650

Наведені числа вказують на значне зменшення кількости У.д. між 1926—1959 (воно ще більше у відсотках до всього населення), зокрема за рідною мовою: 1926 67% українців подало укр. мову як рідну, 1959 — 52%, 1970 — 48%. За сов. статистикою найбільші втрати мали б понести українці на укр.-рос. пограниччі — у тих обл. (краях), які входили повнотою або частково до складу укр. етнічної території і що в них 1926 українці становили значний відсоток населення. Це стосується кол. Курщини і Вороніжчини (їхня півд. частина була колись частиною Слобідської України; нині обл.: Білгородська, Воронізька, Курська) та більшости Передкавказзя: Кубані, Ставропільщини і частини Терщини (тепер Краснодарський і Ставропільський краї та Ростовська обл.). За трьома сов. переписами, ч. українців за національністю (а) і мовою (б) таке (у тис. і у % до всього населення):

	1926		1959		1970	
	а	б	а	б	а	б
Курщина і Вороніжчина						
у тис.	1 523	1 272	261	21	215	36
у %	26,9	22,5	4,9	0,4	4,1	0,7
Півн. Кавказ						
у тис.	3 096	1 552	326	137	372	171
у %	41,6	22,9	3,6	1,5	3,5	1,6

У світлі цих чисел кількість українців у кол. Курщині і Вороніжчині мала б 1959 зменшитися до 17% стану на 1926, а вживання укр. мови з 84% до 8%; на Півн. Кавказі — до 10% і з 50 на 42% (у Ставропільському краю, який майже повнотою входив до складу мішаної укр.-рос. етнічної території, відсоток українців мав зменшитися з 32,8% у 1926 до 2,4% у 1959).

Також цілковитої русифікації мала б зазнати Півн. Чернігівщина, розташована на укр.-білор.-рос. пограниччі — тепер півд. частина Брянської обл. (1926 — 128 тис. українців, за переписом 1970 — 21). Врешті, на тій частині укр. етнічного Полісся, яке 1939 приєднано до БССР (бл. 600 000 українців), відсоток українців мав би зменшитися з 68,8% у 1931 (обчислення В. Кубійовича) до 2,3% у 1959.

Не можна заперечити, що на укр. окраїнах діє масовий і брутальний процес русифікації, але він не посувається аж так швидко, як його зображує сов. статистика, яка хоче відповідними маніпуляціями дати докази, нібито укр. етнічна територія в СССР існує лише в УССР і укр.-рос. та укр.-білор. етнічні межі покриваються з кордонами УССР. Натомість статистика справжньої У.д. — українців, розсіяних далеко від суто укр. материка, не зазнала аж таких великих маніпуляцій (Україна не може мати претенсій до цих просторів). Зміни в стані цієї справжньої У.д. (тобто на території СССР без УССР та без кол. Курщини і Вороніжчини і зах. та центр. Передкавказзя) такий (у тис.):

Українці	1926	1959	1970
За національністю	3 357	4 508	4 873
За мовою	2 546	2 505	2 443

За цими числами, кількість У.д. зазнала навіть деякого збільшення за 1926—59 (фактично кількість У.д. 1926 треба б збільшити на яких 300 000 українців, які тоді жили в частині Басарабії, що її приєднано до СССР і з неї створено Молд. ССР).

Порівняно з 1926 зменшився відсоток українців, які вважали укр. мову за рідну: з 76% у 1926 (насправді він був більший) до 45% 1959; 1970 він мав би збільшитися до 50%. За переписом 1970 мовна русифікація українців мала б бути така (у відсотках; для порівняння див. табл. на 2 775 стор.):

За національністю	100
За мовою	50
Тих, що знають укр. мову як другу	12
Тих, що не знають укр. мови	38
Тих, що подали рос. мову за рідну	51
Тих, що знають рос. мову як другу	39
Тих, що не знають рос. мови	10
Тих, що подали ін. (не рос.) мову як рідну або її знають як другу	0,3

Характеристичне є незнання українцями, що живуть в нерос. респ., мови свого оточення: ледве 17% українців, розпорошених у Молд. ССР, знає молд. мову (хоч більшість з них живе в селах), в БССР — 14,4%, у надбалтицьких респ. ледве 7%, у Сер. Азії — 2%. Звичайно, всі ці українці знають рос. мову, і навпаки — неросіяни, що їх поселено по другій світовій війні на Україні, не знають укр. мови. Все це — один з засобів русифікації.

65% українців у розпорошенні жило, за переписом 1970, у містах (1926 — ледве 8%); 1926 українці в діяспорі — це були майже самі селяни, тепер — це гол. мешк.

міст, зокрема великих. Урбанізація серед У.д. більша, ніж в усьому СССР (56%), та значно вища, ніж українців в УССР (46%). Урбанізація У.д. є нерівномірна: лише в Молд. ССР живуть українці здебільша по селах (56%), а у Киргизькій ССР становлять у них 49%; вона найбільша в надбалтицьких і закавказьких респ. та пром. р-нах корінної Росії. Звичайно, в наслідок такої сильної урбанізації У.д. змінився її побут, збільшилися ч. мішаних подружжів і русифікація.

Розміщення і кількість У.д. по окремих респ. і її більших скупченнях, за трьома сов. переписами, таке (у 1 000 і % до всього населення того чи того краю):

	1926		1959		1970	
	тис.	%	тис.	%	тис.	%
I. *в Европі*	*1 197*	*1,2*	*2 130*	*1,5*	*2 598*	*1,7*
1. РСФСР[1]	1 162	1,2	1 515	1,3	1 793	1,3
у тому ч.:						
Надволжя й Урал	754	9,2	893	3,1	750	2,3
Центр. р-н	43	0.2	360	1,5	476	1.8
у тому ч.:						
Москва	16	0,8	115	1,9	185	2,6
Півн. р-н[2]	1	0,3	194	4,2	232	4,5
Зах. р-н[3]	16	0,2	141	2,1	195	2,3
у тому ч.:						
Ленінград	11	0,7	68	2,1	97	2,5
2. Молд. ССР	?	?	421	14,6	507	14,2
3. БССР	35	0,7	133	1,7	191	2,1
4. Надбалтицькі респ.[4]	—	—	63	1,0	107	1,6
II. *В Азії*	*2 160*	*6,7*	*2 378*	*4,2*	*2 275*	*3,2*
1. РСФСР	1 168	9,1	1 252	5,3	956	3,6
у тому ч.:						
Зах. Сибір	738	9,8	463	3,8	359	2,7
Сх. Сибір	115	3,4	359	2,7	219	2,7
Дал. Схід	315	16,7	430	9,9	378	7,4
2. Казахська ССР	861	13,2	761	8,2	934	7,2
3. Киргизька ССР	64	6,5	137	6.6	120	4,1
4. Сер.-азійські респ.[5]	33	0,5	136	1,2	179	1,1
5. Закавказькі респ.[6]	35	0,6	84	0,9	87	0,7

I.—II. *У.д.* в СССР

1 Без мішаних укр.-рос. обл.: Воронізької, Курської, Білгородської, Ростовської та Краснодарського і Ставропільського країв.

2 Архангельська і Волоґодська обл., Карельська АССР, Комі АССР.

3 Обл.: Ленінградська, Калінінградська, Новгородська, Псковська.

4 Лит. ССР: (1970 — 25 100 українців, або 0,8%; Латвійська (53 500 — 2,3%); Естонська (28 100 — 2,1%).

5 Узбекська ССР: (1970 — 111 600 українців, або 0,9%); Туркменська (35 400 — 1,6%); Таджикська (31 700 — 1,1%).

6 Грузинська ССР: (1970 — 49 600 українців, або 1,1%), Азербайджанська (29 200 — 0,6%), Вірменська (8 400 — 0,3%).

У світлі наведених даних мали б порівняно з 1926 відбутися такі зміни в розміщенні і кількості У.д.: зменшення частки українців у Азії (мабуть, так не є), постання нових укр. скупчень у пром. центрах Евр. Росії (зокрема в Москві і Ленінграді) та в субполярних р-нах, поширення українців (хоч у незначній кількості) по майже всьому СССР. Див. також карти, які представляють розміщення українців у 1926 (див. стор. 2 791) і 1970.

Як раніше, так і тепер, найбільше українців живе в Надволжі і на Уралі (у тис.: 1926 — 754, 1970 — 750); 44% подало укр. мову як рідну, крім того, 15% вільно нею володіло; 65% жило у містах (1926 — 8%). Розміщення українців таке, як у 1926; найбільше їх живе в обл. (у тис.): Челябінській (115, або 3,5% всього населення), Оренбурзькій (113 і 5,5%), Саратовській (107 і 4,3%), Свердловській (81 і 1,9%), Волгоградській (76 і 3,0%), Куйбишевській (67 і 2,4%) та в Башкирській Автономній ССР (76 і 2,0%).

Нове скупчення У.д. постало в Центр. (пром.) р-ні, який є тепер найважливішим р-ном укр. іміґрації (у 1968—69 виїхало до нього з УССР 96 500 осіб, при одночасній еміґрації до УССР 59 400 осіб). Кількість українців у Центр. р-ні постійно зростає (1897 їх було лише 13 000). Найбільшим укр. скупченням завжди була Москва, яка притягає українців, зокрема за останні десятиліття; 1897 в ній жило 4 500 українців. 1970 — 184 900 (2,6% всього населення; українці в Москві після жидів є другою за кількістю нац. групою). Москва є найбільшим укр. міськ. скупченням у діяспорі, у якому, крім робітників і прислуги, живе, мабуть, чимало укр. учених і фахівців високих кваліфікацій, держ. службовців тощо; попри це, у Москві не існує жадного організованого чи культ. життя (цікаве порівняння Москви з другим за величиною укр. скупченням у діяспорі — Нью-Йорком). За переписом 1970, 37% українців у Москві подало укр. мову як рідну, а 30% нею вільно володіло. Поза Москвою жило 138 300 українців у Моск. обл. (2,4% всього населення); менші скупчення в обл.: Тульській (36 900 або 1,9%), Калузькій (21 900 або 2,2%) та ін. 86% українців жило в Центр. р-ні в м.; 43%

їх подало укр. мову як рідну, 13% нею вільно володіло.

Подібні, як у Центр. р-ні, є відносини у Зах. р-ні. І тут У.д. виникла за новіших часів (1897 нараховувала неповних 6 000, 1970 — 195 300), і українці живуть майже виключно в м. (88%). Гол. укр. скупченням є Ленінград (1897 — 5 200, 1970 — 97 000); у Ленінградській обл. жило 33 900 українців, або 2,3% всього населення, у Калінінградській (кол. Сх. Пруссія) 48 000 — 6,5%). 38 % українців подало укр. мову як рідну, а 28% нею вільно володіє.

Нові є поселення українців на півночі. 1926 їх жило тут ледве 1 100, 1959 — 194 000, 1970 — 230 200 (у тому ч. 78% у містах). Відносно мало українців живе у давно заселеній Волоґодській обл. (13 000, або 1,4% всього населення), більше в Карельській АССР (27 400, або 3,8%) і Мурманській обл. (56 300, або 7,0%), найбільше в Комі АССР (83 000), у якій вони становлять найвищий з усіх адміністративно-територіяльних одиниць Евр. частини РСФСР відсоток — 8,6. Характеристичне, що серед українців майже вдвічі більше чоловіків, ніж жінок; великий відсоток серед чоловіків становлять заслані (тому і перевага чоловіків): на території Комі розташовано чимало концентраційних таборів, з яких найвідоміші у Воркуті. Кількість українців збільшується припливом з УССР нових: у 1968—69 (разом з зах. р-ном) 69 000. Серед українців 59% подало укр. мову за рідну, 15% — нею вільно володіє.

У сусідніх з УССР респ. велике скупчення українців (507 000) є в Молд. ССР, як наслідок спільної з румунами (молдаванами) колонізації (див. *Басарабія, Молдавія, Молдавська ССР*). Українці живуть островами, зокрема обабіч Дністра (див. Молд. ССР), але щораз більше і в містах: 1959 — 126 000 (30%), 1970 — 221 700 (44%), у тому ч. 25 900 у Кишиневі (9,9% всього населення). 79% українців подало укр. мову як рідну, а 16% — нею вільно володіло.

У БССР мало б жити 1970 190 800 українців (за рідною мовою 90 200), які становили 2,1% всього населення і жили перев. у містах (76%). Вони розкидані по всіх обл. Навіть у тих, які частково входять до складу укр. етнічної території, українці мали б становити незначну меншість: у Берестейській 31 600 (2,4%), Гомельській 46 500 (3,0%). Фактично ч. українців в БССР можна визначити на 700—800 000.

Щойно по другій світовій війні українці наплинули до надбалтицьких країн, мабуть, здебільша як службовці, завжди поселені там з метою русифікації цих країн. Ч. українців збільшилося за 1959—70 з 63 000 до 107 000 (у тому ч. в Литві з 17 700 до 25 100, у Латвії з 29 400 до 53 500, в Естонії з 15 800 до 28 100). 88% українців живе у містах; значні укр. скупчення: Рига (25 300), Таллін (13 300). Вільна (9 300). 53% українців надбалтицьких країн вважають укр. мову за рідну, 15% — нею вільно говорять.

Не зважаючи на кількісний приплив укр. людности до Азії (він припинився щойно у 1960-их рр.), кількість українців в Азії мала б за 1926—59 справді незначно збільшитися — з 2 160 000 до 2 378 000, але відсоток їх, порівняно з усім населенням, зменшився з 6,7 до 4,2; натомість у 1960—70 кількість українців зменшилася до 2 275 000. Катастрофічно мав би зменшитися укр. стан посідання в Зах. Сибіру; натомість він збільшився в Сх. Сибіру і на Далекому Сході, але лише в 1926—59 (за 1959—70 ч. українців знову зменшилося); див. статистичну табл. на стор. 2 983. Зокрема раптово мав би зменшитися укр. стан посідання у р-нах давнішого укр. поселення у Сер.-Азійському Степ. краю і на Зеленому Клині. Натомість, за сов. статистикою, збільшилося ч. українців у субполярній півн.-сх. Азії з 4 000 у 1926 до 116 300 у 1970; вони живуть в Якутській АССР 20 300, або 3,0%, Камчатській 19 400 — 6,8% Сахалінській 38 600 — 6,3% і особливо в Магаданській (славнозвісна Колима) — 38 000, або 11% — найвищий відсоток укр. населення в будь-якій обл. РСФСР. Звичайно, це зростання укр. елементу спричинили укр. засланці. Процес урбанізації українців у Сибіру і на Далекому Сх. значно посунений: 66% їх живе у м. У Сибіру мали б вживати укр. мову як рідну лише 44% українців, а 14% нею володіти; числа для Далекого Сходу 36 і 16. Докладніше див. *Сибір, Зелений Клин*.

У Казахській і Киргизькій респ., за офіц. статистикою, поширення У.д. дещо корисніше, ніж у Сибіру: невелике зростання ч. українців з 925 000 у 1926 до 898 000 у 1959 і 1 054 000 у 1970, але одночасно значне зменшення щодо всього населення: у Казахстані з 13,2% до 8,2% і 7,2%, у Киргизстані з 6,5% до 6,6% і 4,1%. Процес урбанізації українців далеко не посунувся (у Казахстані 54%, у Киргизстані 51%), бо частина їх поселена на цілинних землях. У Казахстані мали б вживати рідну мову 51% українців, а володіти нею ще 6%; числа для Киргизстану — 43 і 6%. Докладніше див. *Середньо-Азійський Степовий край*.

У кол. Туркестані українці оселилися за останні десятиліття; 1926 їх було 33 000, 1959 — 136 000, 1970 — 179 000. Найбільше українців живе в Узбекській

ССР: 1970 — 111 600, або 0,9% всього населення, гол. в м. — 96 700 (87%), у тому ч. 40 700 (2,9% всього населення) у столиці Ташкенті, який є найбільшим скупченням українців в Азії. У Туркменській ССР живе 35 400 українців (1,6% всього населення) гол. у м. 29 500 (83%), у тому ч. 11 000 (4,3% всього населення) у столиці Ашхабаді. У Таджикській ССР живе 31 700 (1,1% всього населення) українців, у тому ч. в м. 29 400 (92% всіх), у столиці Душанбе 13 300 (або 3,6% всього населення). Т. ч. 1/3 українців живе в столиці Туркестану. За переписом 1970, 53% українців вважали укр. мову за рідну, а 11% вільно володіли.

У закавказьких респ. 1970 жило 87 200 українців (1926 — 35 000, 1959 — 83 600): у Грузії 49 600 (1,1% всього населення), в Азербайджані — 29 200 (0,6%), у Вірменії — 8 400 (0,3%). 74 700 українців Закавказзя живе у м. (85,6% усіх); гол. міські скупчення українців: Баку (14 400), Тбілісі (10 600), Еріван (2 600). Укр. мову як рідну 1970 подало 57% українців, а 12% нею вільно володіло.

Вищенаведені дані про стан У.д. в Азії мають лише приблизне значення. Беручи до уваги приплив (до поч. 1960-их рр.) укр. людности з України та її високий природний приріст, можна б визначати кількість українців і осіб укр. походження в Азії на 7—8 млн; звичайно, більшість їх зазнала русифікації.

В. Кубійович

Література:

а) Загальна: Trotsky L. The History of the Russian Revolution, I—III. Нью-Йорк 1932; Beloff M. The Foreign Policy of Soviet Russia. I—II. 1947—49; Berdyaev N. The Origin of Russian Communism. Лондон 1948; Kucharzewski J. The Origin of Modern Russia. Нью-Йорк 1948; Carr E. H. A History of Soviet Russia, I—IX. Нью-Йорк 1950—60; АН СССР. Очерки истории СССР. I—VIII. М. 1953—58; Kolarz W. La Russie et ses colonies. Париж 1954; Pipes R. The Formation of the Soviet Union (1917—1923). Cambridge 1954; Barghorn F. Soviet Russian Nationalism. Лондон 1956; Mehnert K. Der Sovietmensch. Штутгарт 1958; Wolfgang L. Kreml ohne Stalin. Кельн 1959; Armstrong J. The Politics of Totalitarianism. Нью-Йорк 1961; АН СССР. История государства и права. М. 1965; Lewickyj B. Polityka narodowościowa Z.S.S.R. w dobie Chruszczowa. Париж 1966; Campbell R Soviet Economic Pover. Бостон 1966; АН СССР. История внешной политики СССР, ч. 1—2. М. 1966—71; Conquest R. Soviet Nationalities: Policy in Practice. Нью-Йорк 1967; АН СССР. Институт государства и права. История советского государства и права. 3 тт. М. 1968: Вілинський А. Гром. орг-ції в СССР. Мюнхен 1969; Історія Ком. Партії Радянського Союзу. К. 1970; Strong J. The Soviet Union under Brezhnev and Kosygin. Нью-Йорк 1971; Reshetar J. The Soviet Policy. Нью-Йорк 1971; Институт марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. Образование Союза ССР. Сбороник документов. М. 1972; АН СССР. Институт истории СССР. История национально-государственного строительства в СССР. 2 тт. М. 1972; Солженицын А. Архипелаг ГУЛаг, I—III. Париж 1972—75; Bociurkiw B.-Strong J. Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe. Лондон 1975; Kamenetsky I. Nationalism and Human Rights: Process of Modernization in the USSR. Литтлетон 1977.

б) Укр. діяспора в СССР: Всесоюзная перепись населения 1926 г. Отдел Народность, Родной язык, Возраст, Грамотность, тт. I-XVII. М. 1928—30; Шибаев В. Этнический состав населения Европейской части Союза ССР. П. 1930; Укр. людність в СССР. Праці Укр. Наук. Ін-ту, т. I. В. 1931; Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 г. М. 1962—63; Кабузан В., Махнович Г. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795—1959 гг. История СССР. Ч. 1, М. 1965; Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года. IV Национальный склад населения СССР. М. 1973; Марунчак М. Українці в СССР поза кордонами УРСР. Вінніпеґ 1974; Кубійович В. Міграційні процеси в Укр. ССР за переписом 1970 р. Зб. в 70-ліття проф. О. Оглоблина. Нью-Йорк 1977.

Союз Спасіння, Союз Порятунку, одна з перших таємних політ. орг-цій, з яких потім виріс рух *декабристів* у Росії й на Україні; утворений у Петербурзі в лютому 1816 групою ґвардійських офіцерів. Ініціяторами С. С. були А. і Н. Муравйови, кн. С. Трубецкой, П. *Пестель*, та ін. Серед чл. (бл. 25—30 осіб) були майбутні декабристи укр. походження або пов'язані з Україною (брати М. і С. *Муравйови-Апостоли*, В. Волховський, А. Полторацький, М. *Новіков* та ін.). Метою С.С. була ліквідація кріпацтва й абсолютизму і встановлення конституційної монархії. Восени 1817 дійшло до ліквідації С.С. і заміни його *Союзом Благоденства* (переходовою формою було «Военное Общество»).

Союз Співацьких і Музичних Товариств, орг-ція, постала з ініціятиви А. *Вахнянина* (перший гол.) і В. *Шухевича* 1903 на першому з'їзді хорів *«Боян»* у Львові. Заходами С.С.М.Т. відкрито муз. школу, яка 1907 була перетворена на *Вищий Муз. Ін-т ім. М. Лисенка*.

Союз студентів-еміґрантів у Польщі, постав 1922 у Варшаві для координації праці т-в укр. студентів-еміґрантів (1923 — 3 т-ва з 200 чл.); діяв у 1920—30-их рр. Найбільша орг-ція Союзу — Укр. студентська громада у Варшаві.

Союз Українок, найбільша жін. орг-ція в Галичині (і на укр. землях взагалі), перейменована (1917) з *Жін. Громади*, з осідком у Львові. Метою С.У. була активізація жінок, піднесення їхнього осв. і екон. рівня (зокрема, фахового досвіду у ділянці хатнього госпва), суспільної гігієни, суспільно-харитативна праця, участь у світовому жін. русі тощо. Через воєнні події праця С.У. розгорнулася щойно у 1920; 1921 заходами С.У. відбувся заг. жін. з'їзд (по закритті його поль. владою він відбувався далі таємно). С.У. мав триступневу будову: централя у Львові, філії (1937—

67) по містах і м-ках, кружки (828) по селах; кількість чл. бл. 45 000. 25% укр. сіл у Галичині мали кружки С.У., а належало до нього бл. 5% укр. жіноцтва (для порівняння відсотки т-ва «Просвіта» 85—15). Територію діяльности С.У. поль. влада обмежила Галичиною. Статут С.У., прийнятий 1917, був змінений 1933.

У першій пол. 1920-их рр. праця С.У. була спрямована на відновлення діяльности по воєнній руїні й на орг. заходи, згодом на приєднання жінок-селянок до С.У. та поглиблення змісту праці. Для здійснення цих завдань і вишколу кадрів, централя С.У. організувала ряд курсів: 1927 п'ятимісячні у Львові (під керівництвом О. Ріпель), 1929 у Коршеві (у співпраці з т-вом «Сіль. Господар»), 1932 — орг.-осв. у Львові та ін. 1937 окрім того був курс гром. вишколу. У програму курсів входило ознайомлення з засадами С.У. та з ідеєю кооперації, ведення дитячих садків, вивчення хатнього і городнього госп-ва, основ гігієни. Випускниці (їх було понад 200) курсів працювали здебільша по філіях С.У., що значно спричинилося до гром. та госп. піднесення жінки-селянки; вони організували (часто з ін. орг-ціями) фахові курси по м-ках і селах (1937 — 177; у тому ч. 81 куховарський, 13 — хатнього госп-ва, 53 — трикотажно-в'язальні, 21 крою та шиття, 7 вишивання); цим постійним інструкторкам часто допомагали секції студенток (при Гол. Виділі та по філіях).

Для керування роботою на провінції при Гол. Виділі С.У. діяв ряд фахових референтур, серед ін. госп.-кооп. (нею керувала І. *Блажкевич*, пізніше І. *Гладка)*, нар. мистецтва (І. *Ґурґула)*, нар. здоров'я (С. *Парфанович*, С. Коренець), госп. вишколу (Л. Бобеляк, Х. *Кононенко)*, вишколу доросту *(О. Ціпановська)*, орг. (О. *Кисілевська)*, харитативна й ін. З 1928 працею С.У. керувала М. *Рудницька*, яка й була гол. ідеологом укр. жін. руху й реалізатором його настанов.

Президія Світового Союзу Українок (жовтень 1937)
Сидять зліва: О. Федак-Шепаровичева, І. Присневська, Н. Лівицька-Холодна, З. Мірна, С. Русова, М. Рудницька (голова), К. Малицька, О. Штогрин, О. Ціпановська. Стоять: А. Горохович, М. Мриц

Серед поодиноких ділянок праці було ширення (в тісній співпраці з Пов. Союзами Кооператив) кооп. свідомости серед сіль. жіноцтва, вишкіл сіль. господинь (з 1935 його вело також т-во *«Сіль. Господар»)*, осв. робота (С. У. влаштовував літ. вечори, доповіді, виставки, відзначав різні річниці) тощо. За допомогою інструкторок ця акція поширювалася на села. 1936 при 36 філіях і 203 кружках існували бібліотеки; тоді ж діяло при кружках 145 гуртків доросту для дівчат 14—18 рр., до програми праці яких входили предмети українознавства, основні відомості про кооперацію, нар. мистецтво, хатнє госп-во тощо. Філії і кружки С. У. піклувалися літніми дитячими садками, що їх влаштовувала «Рідна Школа», виконуючи підготовну і допоміжну роботу. Для плекання нар. мистецтва вже 1923 з ініціятиви Гол. Управи С.У. постала кооператива *Укр. Нар. Мистецтво*, а потім створено окрему референтуру. У ділянці піднесення гігієни (у співпраці з *Укр. Гігієнічним Т-вом)* влаштовувано доповіді по селах; ведено також куховарські курси, конкурси чистоти хати тощо.

Вид. діяльність С.У. була незначна. Крім інструкцій, календарів, рефератів Гол. Управи та кількох брошур, С. У. видавав журн.: двотижневик *«Жінка»* (з 1935; ред. М. Рудницька) і популярний ж. для селянок *«Українка»* (з 1937; ред. М. *Струтинська)*. Членство С. У. широко користувалося також ж. *«Жіноча Доля»* й ін., що їх видавала О. Кисілевська.

До зростання С.У. спричинився скликаний ним 1934 у Станиславові Укр. Жін. Конґрес (у 50-ліття заснування першого жін. т-ва), в якому взяли участь представниці всього укр. організованого жіноцтва. Влаштований у його програмі День Селянки — виступ жінок-селянок в їх мальовничих одягах був могутньою маніфестацією; подібний день згодом влаштувала більшість філій (у 1937 — 10). На конґресі виникла думка створити Світовий С.У., який став би централею всіх укр. жін. орг-цій, що й здійснено на з'їзді у Львові 1937, але через воєнні події розгорнути працю не вдалося.

Взаємини С.У. з ін. жін. орг-ціями і гром. централями були назагал добрі.

Активізація жінок сприяла праці кожної орг-ції. Натомість світогляд керівництва С.У., оснований на почуттях патріотизму й на суто дем. позиціях та змаганні до більших прав жінки в громаді, не знайшов зрозуміння деяких кат. кіл і також зокрема ОУН, членство якого входило щораз у більшій кількості до управ філій і кружків.

Керівництво С.У. встановило зв'язки з міжнар. жін. орг-ціями. 1923 С.У. став чл. Міжнар. Жін. Союзу і брав участь у його конґресах у Римі (1923), Парижі (1926), Берліні (1929), Марселі (1933); С.У. мав свою секцію (її очолювала Б. *Баран)* у Лізі Миру і Свободи (її представниця була на Укр. Жін. Конґресі у Станиславові); кооп. секція С.У. стала чл. Жін. Кооп. Ґільдії і брала участь в її конґресах у Відні (1931), Лондоні (1933) й Парижі (1937).

Взаємини з міжнар. орг-ціями допомагали у заходах проти терору окупантів на укр. землях. 1924 вдалося М. Рудницькій піднести в закордонній пресі справу вбивства поль. поліцією О. *Басараб;* 1930 — поставити перед Радою Ліґи Націй і міжнар. жін. орг-ції справу пацифікації в Галичині (представниця Ліґи Миру і Свободи п-ні Шіпшенке відвідала Галичину); 1933 — справу штучно організованого голоду на Центр. і Сх. Землях тощо.

1938 поль. влада заборонила на кілька місяців С.У.; його працю продовжувала *«Дружина княгині Ольги»,* що мала безпосередні політ. завдання.

Гол. С.У. були: Є. *Макарушка* (1917—22), К. *Гриневичева* (1923—24), М. *Бігецька* (1924—25), О.*Федак-Шепарович* 1925—26), М. *Донцова* (1926—27), І. Вітковицька (1927—28), М. Рудницька (з 1928). Ін. діячки С.У.: М. *Біляк,* К. *Малицька,* Я. Островська, О. Джиджора-Дзьоба, І. *Павликовська,* М. *Білозор,* А. Горохович, Л. Бобеляк, Н. Селезінка та ін.; поміж гол. філій були: А. Рублева, С. Олесницька (Станиславів), М. *Веселовська* (Стрий), С. Чорпіта (Калуш), М. Мартиник (Старий Самбір), О. Малко (Мости В.), С. Гринів (Бучач), М. Хоптяк (Рогатин) та ін.

С.У. своєю працею виховав новий тип укр. громадянки, а тим самим зміцнив і поглибив укр. свідомість й укр. стан посідання.

Література: ж. Жіноча Доля, Коломия 1925—39; Календарі ж. Жіноча Доля, Коломия 1927—31; ж. Жінка, Л. 1935—39.

Л. Бурачинська

Союз Українок Австралії, заснований 1949 в таборі Ковра. Тепер СУА нараховує 850 чл., має 18 відділів, 5 стейтових осередків і Крайову Управу, осідок якої міняється по стейтових осередках, залежно від її особового складу. Ділянки праці: культ.-осв., суспільної опіки, допомога молодіжним орг-ціям та рідним школам, збереження та плекання укр. нар. мистецтва, зовн. зв'язки. Першою гол. СУА була І. *Винницька*-Пеленська, довголітньою (і нині) є Л. Гаєвська-Денес; ін. діячки: М. Менцінська в Перті, С. Ваврик і М. Білик в Аделяїді, Н. Кармазин і О. Ільків у Сіднеї, О. Малинка і М. Грудка в Мелборні, Л. Онішко у Канберрі.

Союз Українок Америки (СУА), постав 1925 з об'єднання п'ятьох жін. т-в Нью-Йорку й околиць з метою плекання укр. свідомости, орг-ції осв. і виховної праці, участи в жін. русі та допомоги рідному краєві. Розвиток СУА активізували скликані ним жін. конґреси: 1932 у Нью-Йорку і 1948 у Філядельфії (тоді ж за співучастю СУА створено *Світову Федерацію Українських Жіночих Організацій* — СФУЖО). З 1959 триступнева орг-ція;

Головна Управа Союзу Українок Америки 1974—1978

1 ряд зліва (сидять): О. Муссаковська, М. Савчак, О. Ставнича, О. Різник, І. Рожанковська (голова), Л. Шандра, Х. Навроцька, П. Книш, Т. Савицька

2 ряд (стоять): Є. Мартинець, Д. Рак, М. Грушкевич, О. Зінич, К. Смородська, М. Томоруґ, Л. Дяченко, Л. Волинець, Д. Маркусь, Л. Фіцалович, І. Лончина, У. Любович, М. Барагура

3 ряд (стоять): О. Цар, Т. Кушнір, І. Руснак, М. Слабий, Д. Дикий, І. Захарко, А. Вокер, Н. Попель

1976 115 відділів (1932 — 40, 1948 — 60), що згуртовані у 9 округах; бл. 5 000 чл. Осідок централі 1925—43 і з 1975 у Нью-Йорку, 1943—74 у Філядельфії. Ділянки праці: суспільна опіка — допомога жертвам повені у Карпатах (1927) і *пацифікації* у Галичині (1930), біженцям у Німеччині й Австрії (1946—48), жертвам

землетрусу в Юґославії (1969), переселення вдів з дітьми з Зах. Европи до ЗДА (1950), опіка над школами українознавства в Німеччині, Австрії (з 1954), Бельгії (з 1963) та над самітними жінками похилого віку в Европі (1958), стипендії, зокрема для учнів у Бразілії з 1972 (у 1976 — 138 стипендіятів); виховна — 26 дитячих світличок у ЗДА; 1961 заходами округи СУА у Клівленді відкрито пам'ятник Лесі Українки за проєктом М. Черешньовського; 1932 СУА купив зб. нар. мистецтва в Галичині; 1967 відкрив постійну музейну виставку в Укр. Ін-ті Америки в Нью-Йорку, перетворену 1976 на Укр. Музей у власному домі; 64 Відділ у Нью-Йорку влаштовує щорічно виставки образотворчого мистецтва, влаштував покази іст. укр. ноші у ЗДА й Канаді, видав зб. перекладів Лесі Українки «Дух полум'я» в англ. перекладі Персіфаля Канді, кілька альбомів укр. узорів і кн. куховарських приписів. 1938 почали виходити «Вісті СУА» як стор. в газ. *«Америка»*, з 1944 ж. *«Наше Життя»* (з 1972 — ред. У. Любович). З 1949 СУА є чл. Ген. Федерації Жін. Клюбів, а з 1952 — Нац. Ради Жінок Америки. СУА бере участь у численних конвенціях і конґресах, підтримує зв'язки з укр. централями — *Укр. Конґресовим Комітетом* і *ЗУАДК*, у яких є чл.-засновником. Гол. СУА: Ю. Шустакевич (1925), Ю. Ярема (1925—31), О. *Лотоцька* (1931—34 і 1943—65), А. Ваґнер (1935—39), А. Кмець (1934—35 і 1939—43), С. *Пушкар* (1965—71), Л. *Бурачинська* (1971—74), І. Рожанковська (з 1974).

Союз Українок Арґентіни, постав у 1949, осідок Буенос-Айрес; діяльність: культ.-осв., виховна, харитативна. У зв'язку з виїздом українців з Арґентіни ч. чл. СУА зменшилося до 75. Довголітньою гол. була Н. *Онацька*, 1971—76 К. Мурашко.

Союз Українок Волині, постав 1927 з об'єднання жін. комітетів, які діяли при школах (перев. з харитативною метою) і філіях та читальнях «Просвіти» на Волині. Триступнева орг-ція: централя у Рівному, 8 філій (одна з них у Бересті Лит.) і 5 гуртків. Діяльність СУВ була та сама, що й Союзу Українок у Львові (з яким СУВ був у тісному зв'язку), хоч значно скромніша. СУВ перебрав частково під свою опіку читальні «Просвіти», коли їх ліквідувала поль. влада, але 1938 був ліквідований і СУВ. Довголітньою гол. СУВ була П. *Багринівська*, ін. діячки: М. Волосевич, М. Черкавська, О. *Підгірська*, О. Пирогова, Н. Річинська, І. Прісневська, А. Мартинюк, Г. Рощинська, А. Горохович, Л. Горбачевська.

Союз Українок Еміґранток у Польщі, постав 1921 у Варшаві з Жін. підсекції *Укр. Центр. Комітету в Польщі* (гол. О. Лукасевич), з 1924 п. н. Жін. Громада (гол. Н. Саліковська), з 1927 — С.У.Е.П. (гол. до 1939 М. *Лівицька);* філія у Львові. Спершу перев. харитативна діяльність, пізніше виховна і культ.-осв. (літ. вечори, хор, театральні вистави, виставки вишивок). Існував до 1939.

Союз Українок-Еміґранток у Румунії, діяв у 1923—40, мав централю в Букарешті і філії у більших скупченнях укр. еміґрації; гол. Н. Трепке.

Союз Українок Канади, постав 1926 у Саскатуні під час Всекан. укр. з'їзду на базі місц. Т-ва ім. О. Кобилянської з метою гуртувати правос. українок, зберегти і піднести їх нац. свідомість, допомогати рідному краєві тощо. С.У.К. має триступневу орг-цію: централя (з змінним осідком: Вінніпеґ, Едмонтон, Гамільтон, Саскатун, Торонто), 5 провінціяльних управ, 142 (1976) відділи, кількість чл. бл. 5 000. Ділянки праці: орг., культ.-осв. (серед ін. при Ін-ті ім. П. Могили створено Музей нар. мистецтва), виховна (співпраця при орг-ції укр. шкільництва, зокрема дошкілля), ін-

Управа Централі Союзу Українок Канади, в серпні 1929 у Саскатуні, Саск.

Сидять зліва: С. Стечишин (голова), О. Кисілевська (гість з України), А. Рурик; стоять: С. Бубнюк, М. Гринюк

формування кан. світу про Україну, вид. (з 1929 стор. С.У.Ж. у тижневику *«Укр. Голос»*, з 1960 — власний місячник *«Промінь»).* С.У.К. з 1939 є чл. Ради Жінок Канади, а з 1944 Комітету Українок Канади; бере участь у Конґресах Міжнар. Жін. Ради. Гол. С.У.К: С. Василишин, О. *Войценко*, Л. Івасюк, Н. *Когуська*, К. Міськів, С. Пауш, О. Свистун, С. *Стечишин*, М. Ткачук, А. Токарик, Л. Хорош, Д. Янда, Г. *Романчич*-Ковальчук, з 1976 А. Шемелюк.

Союз Українок Франції, постав у 1945, осідок Париж, деякий час діяли філії у Ліоні, Лянсі й Мецу. Діяльність: культ.-осв., виховна; зв'язки з Світовим Рухом Матерів. Ч. чл. бл. 100; дов-

голітньою гол. була Г. Пастернак, з 1974 — М. Митрович.

Союз Українських Адвокатів (СУА), проф. т-во адвокатів у Львові 1923—39, з обсягом діяльности на всю поль. державу, з делеґатурами у м., в яких існували окружні суди (його попередником була 1919—21 Колеґія Оборонців — секція правної оборони *Горожанського Комітету*). Гол. СУА були Л. *Ганкевич* і (з 1924) К. *Левицький*. СУА організовував оборону в політ. процесах (число їх постійно зростало), відстоював проф. інтереси укр. адвокатури, боронив права укр. мови в судах і держ. урядах та установах. У співпраці з Т-вом Укр.-руських Правників видавав квартальний вісник теорії і практики *«Життя і Право»* (1928—39, ред. К. Левицький); 1934 видав (у 10-ліття існування) «Альманах», 1936 працю Р. Домбчевського «За право мови». 1939 СУА об'єднував бл. 400 адвокатів і 300 кандидатів адвокатури (бл. $^3/_4$ усіх) у Польщі. З приходом сов. влади ліквідований.

Союз Українських Ветеранів, укр. комбатантська орг-ція, постала 1945 в Новому Ульмі (Німеччина) з метою об'єднувати кол. вояків-українців з усіх армій, плекати вояцькі традиції, допомагати своїм членам. 1948 С.У.В. нараховував понад 2 000 чл. і мав понад 50 відділів; Раду С.У.В. очолював ген. М. *Омелянович-Павленко*, Гол. Управу — ген. К. *Смовський*. У зв'язку з розпорошенням чл. засновано відділи С.У.В. в Австрії, Англії, Бельгії, Голляндії, Арґентіні, Австралії й Америці (останній пізніше усамостійнився); гол. С.У.В став полк. В. Татарський, 1969—77 — полк. М. *Стечишин*, тепер Р. Дебрицький; осідок С.У.В. — Мюнхен. С.У.В. видавав деякий час ж. «Укр. Комбатант» (10 чч.).

Союз Українських Воєнних Інвалідів, постав 1947 з метою опікуватися всіма (до 1959), пізніше лише воєнними інвалідами на території Німеччини й Австрії. 1952 мав 500, нині 150 (на всіх — 200) підопічних. Осідок — Мюнхен. Гол. С.У.В.І.: І. Марчук, І. Небола, М. *Стечишин* (1955—71), Р. Дебрицький.

Союз Українських Громадян у Франції (СУГУФ), совєтофільська орг-ція у 1925—32 з централею в Парижі, що об'єднувала українців, які визнавали себе «громадянами суверенної Укр. Соц. Радянської Республіки» (статут 1927). СУГУФ був в опозиції до ін. укр. нац. орг-цій і вів боротьбу проти середовища УНР, а також проти Польщі (здобувши тим симпатії деяких еміґрантів з Галичини). Серед керівних діячів СУГУФ були: І. *Борщак*, О. *Севрюк*, А. *Галіп*, М. Норич-Дзіковський, І. Жагайдак, Н. Охрим. Пресові органи: *«Українські Вісті»* (1926—29; ред. І. Борщак) і «Вістник СУГУФ» (1929—30). СУГУФ мав деякий успіх за часів «українізації» в УССР (у 1927 об'єднував 16 громад-філій з 800 чл.), але з загостренням антиукр. курсу в УССР занепав; 1929 дійшло в ньому до розколу, і 1932 він припинив діяльність.

Союз Українських Еміґрантських Організацій у Франції, гром. орг-ція, заснована 1925 в Парижі як централя для всіх укр. гром. орг-цій у Франції. Поступово від Союзу (С.) відійшли совєтофільський *СУГУФ*, *Укр. Громада у Франції* (М. *Шаповала*), потім націоналістичний *Укр. Нар. Союз*, так що у 1930-их рр. С. об'єднував тільки ті гром. орг-ції, які були пов'язані з екзильним урядом УНР; на той час він координував працю 56 громад-гуртків та 7 гуртків Пласту. Спершу С. видавав «Бюлетень», пізніше містив матеріяли у тижневику *«Тризуб»*. Постійним гол. Ген. Ради С.У.Е.О.Ф. був М. *Шумицький*; ін. діячі: І. *Косенко*, М. *Ковальський*, Ю. Бацуца, П. Вержбицький. С. входив до *Гол. Еміґраційної Ради*, що об'єднувала укр. еміґрантські орг-ції в Европі. Припинив діяльність 1940.

Союз Українських Журналістів і Письменників на чужині (СУЖП), проф. і культ.-осв. орг-ція, заснована 1919 у Відні (перший гол. В. *Кушнір*); з його ініціятиви 1921 постав *Укр. Вільний Університет* у Відні. З 1925 осідок у Празі; провадив інтенсивну діяльність у 1930-их рр. за головування С. *Сірополка*. Ч. чл. 50—70. СУЖП інформував чужинецьку пресу й міжнар. орг-ції про становище України під сов. і поль. окупацією, влаштовував доповіді тощо. Припинив діяльність у 1945.

Союз Українських Канадійських Ветеранів (СУКВ), орг-ція кол. вояків-українців кан. війська, заснована у червні 1945 у Вінніпезі, чл. *Союзу Укр. Канадійських Вояків*. Гол. мета СУКВ — плекати товариські взаємини поміж комбатантами та укр. військ. традиції (серед ін. організувати і керувати ескадрами кадетів), допомагати новій укр. іміґрації (заходами СУКВ засновано в Лондоні Укр. Допомогове Бюро, пізніше Кан. Допомогову Місію українцям жертвам війни, СУКВ співпрацював з КУК при створенні Фонду Допомоги. Українців Канади), підтримувати розвиток укр. нац. життя в Канаді, сприяти боротьбі поневолених народів, зокрема укр., за політ. визволення. СУКВ є чл. КУК, він співпрацює з заг. кан. ветеранською орг-цією — Королівським Кан. Леґіоном. До СУКВ з 1964 можуть належати також кол. укр. вояки УГА, Армії УНР та ін. армій. СУКВ має ряд відділів, його централя

міняється залежно від осідку гол. Пресові органи СУКВ: двомовний квартальник «Опініон», «Ньюз леттер» і «Нью Опініон». Гол. СУКВ: І. Карасевич, П. Смильський, С. Павлюк, А. Яремович, І. *Юзик*, Б. *Панчук*.

Союз Українських Канадійських Вояків (за морем), СУКВ, орг-ція українців-вояків кан. війська у 1943—45, заснований 1943 в Менчестері (Англія) з метою зв'язку і плекання укр. рел. і культ. традицій поза межами Канади. 1944 ч. чл. бл. 5 000, в сер. 1945 бл. 12 000 (1/4 всіх вояків-українців кан. війська). По звільненні вояків з військ. служби й повернення до Канади вони заснували *Союз Укр. Кан. Ветеранів* (деякий час діяли один поряд одного ці обидва союзи). Гол. СУКВ був Б. *Панчук;* серед ін. діячів А. Чернявська, Б. Михалишин, О. Козіцька та ін.

Союз Українських Купців і Промисловців (СУКП), проф. орг-ція з центром у Львові, постала 1923 (до 1933 об'єднувала лише купців — Союз Укр. Купців, СУК). Діяльність союзу поль. влада обмежила трьома гал. воєводствами, але чл. СУКП жили також на півн.-зах. землях (зокрема на Волині) і на еміґрації. СУКП мав (1937) 29 філій і 3 137 чл. (1934: 10 і 521) та низку секцій: галузевих (найбільша з них — споживча), молоді (гол. Є. Говикович й ін.), промисловців (гол. В. *Рижевський)* та ін. СУКП об'єднував приватний сектор укр. госп. активу, пропаґував приватні підприємства, відстоював інтереси чл. перед поль. владою, влаштовував виставки укр. промислу, спричинився до створення *Промбанку,* видавав двотижневик *«Торгівля і Промисл»* (ред. В. *Несторович),* «Торг.-пром. Альманах» (1934); співпрацював з укр. кооперацією, Пром.-Торг. Палатою у Львові (мав у ній 3 радних), орг-ціями укр. міщанства і ремісників тощо. Гол. СУКП: Є. Мартинець, Р. Зубик, Г. *Ганулян* і Я. Скопляк; ін. діячі: С. *Герасимович,* Є. Думин, М. *Заячківський,* Д. Конюх (секретар), Ю. *Крохмалюк,* В. *Лазорко* й ін.

Сов. окупація Галичини 1939 припинила діяльність СУКП. Її у деякій мірі продовжувало в Ген. Губернії Об'єднання праці укр. купців і промисловців при УЦК (1940—44).

Література: Несторович В. Українські купці і промисловці в Західній Україні 1920—1945. Торонто—Чікаґо 1977.

Союз Українських Народних Домів (СУНД), центр. об'єднання укр. нар. домів і споріднених орг-цій та т-в українців, приналежних до *Укр. Гр.-Правос. Церкви* в Канаді; заснований 1927, правно оформлений 1929. Гол. мета — зміцнення зв'язків між т-вами й установами, що гуртуються при укр. нар. домах, підвищення і координація виховної, культ. і гром. праці. Пресовий орган — *«Укр. Голос».* Централя переходить до місця осідку кожночасної Управи. СУНД є складовою частиною *Союзу Українців Самостійників.*

Союз Українських Національних Демократів (СУНД), політ. орг-ція, постала 1950 в Нью-Йорку з завданням об'єднати на понадпартійній базі проґресивні дем. елементи укр. діяспори в Америці для підтримки визвольних змагань України і створення рівноваги супроти крайніх угруповань. Гол. — К. *Паньківський,* заступники — М. *Ветухів* та І. *Олесіюк.* СУНД видавав «Бюлетень», пізніше *«Інформаційний Листок».* 1966 ліквідувався.

Союз Українських Організацій, див. *Українсько-Робітнича Організація.*

Союз Українських Організацій в Австралії (СУОА), центр. об'єднання укр. гром. орг-цій в Австралії для репрезентації та координації праці, засноване 1950 у Мелборні (до 1953 — назва Об'єднання Українців Австралії). СУОА має 24 чл.: 7 стейтових Укр. Громад (у Вікторії, Півд. Австралії, Новому Півд. Велзі й ін.), орг-ції, що діють не менше, ніж у двох стейтах, і мають крайову

Управа Союзу Українських Організацій Австралії (каденція 1972)
Сидять зліва: Т. Пасічинський, Я. Гевко, Т. Яськевич, М. Грудка, М. Болюх (голова), Л. Гаєвська-Денес, О. Кошарський, Д. Нитченко, І. Ващишин. Стоять: С. Григорців, Н. Грушецький, Д. Пирогів, М. Глуховера, Ю. Семків, С. Лисенко, В. Фокшан

надбудову (найчисленніші: *Союз Українок*, Союз Укр. Кат. Орг-цій, молодіжні Пласт і СУМ), та проф. орг-ції, які мають не менше 100 чл.; їх делеґати відбувають раз на два роки з'їзди (до 1976 їх відбулося 13) й обирають керівні органи СУОА. Осідок СУОА міняється (найдовше Мелборн). З 9 голів СУОА найдовше (13 рр.) урядував М. Болюх (з ін. Л. Гаєвська-Денес, М. Цюрак); 1977 — Ю. Денисенко.

СУОА має зв'язки з усіма центр. орг-ціями українців у вільному світі і є чл. СКВУ; організує масові виступи українців Австралії (4, серед ін. 1967 в Сіднеї у 50-ліття укр. державности, у 20-ліття укр. поселення в Австралії) та культ. влаштування, інформує австрал. суспільство про укр. проблематику. У 15-ліття укр. поселення в Австралії видано пам'ятну кн. «Українці в Австралії» (1966).

Союз Українських Працюючих Жінок — Жіноча Громада у Львові, центр. орг-ція жіноцтва, що діяла 1931—39 у Галичині (на Волині була заборонена), ідейно співпрацювала з *УСРП*. Мала пов. філії і місц. Жін. Громади (1939—148), які гуртували 7 800 чл. (бл. 95% членства становили селянки і робітниці). При Жін. Громадах відбувалися культ. імпрези й існували гуртки Нар. Ун-ту «*Самоосвіти*». Пресовий орган — двотижневик «*Жіночий Голос*». С. очолювали: І. *Блажкевич* — гол., Н. Микитчук і Л. *Мурин* — заступниці гол., Ф. *Стахова — секретар*.

Союз Українських Приватних Урядовців, «СУПРУГА», проф. орг-ція укр. приватних службовців у Галичині, заснована 1914 у Львові; мала 13 філій і 1 187 чл. (1939) та однойменний банк «Супруга», який серед ін. фінансував створену 1932 приватними службовцями кооперативу «Суспільний Промисл» (провадила фабрику суроґатів кави). Орган «С.» — місячник «*Службовик*» (з 1920). Останнім гол. «С.» був Л. *Ясінчук*. Після сов. окупації 1939 «С.» ліквідовано.

Союз Українських Професійних Музик (СУПроМ), орг-ція проф. музик Галичини 1934—39, заснована у Львові. СУПроМ провадив працю у секціях: композиторській, музикознавчій, влаштовував конкурси молодих виконавців, видавав ж. «*Укр. Музика*» (гол. ред. З. *Лисько*). У проводі СУПроМ були Н. *Нижанківський*, В. *Барвінський*, З. Лисько та ін.

Союз Українських Студентів Канади (СУСК), централя укр. студентства в Канаді, заснована 1953 у Вінніпезі; об'єднує бл. 30 студентських громад при ун-тах і коледжах, а також Об'єднання укр. правос. студентів «Альфа-Омега», Т-во Укр. Студіюючої Молоді ім. Міхновського, Кан. Федерацію Т-в Укр. Студентів-Католиків «Обнова», Об'єднання Укр. Акад. Т-в «Зарево» та Т-во Іларіона. СУСК присвячує особливу увагу орг-ції навчання українознавства в кан. ун-тах, влаштовує конференції, активізує студентів на відтинку Ради Укр. Молоді Канади та КУК. З 1970-их рр. виступає на оборону репресованих діячів руху опору в УССР та в справі здійснення багатокультурности Канади. Пресовим органом СУСК були: «Бюлетень СУСК», «Інформаційна служба СУСК» та студентські стор. в окремих укр. тижневиках; з 1968 виходить двомовний місячник «Студент» (ред. Л. Шух).

Союз Українських Студентських Організацій під Польщею (СУСОП), напівлеґальна централя укр. студентських т-в у 5 університетських м. Польщі та 65 пов. секцій з бл. 2 500 чл. (83% заг. ч. студентів-українців у Польщі), яка діяла у 1931—39. Заснований з ініціятиви Центр. Студентського Комітету (ЦСК, гол. Р. *Могильницький*, пізніше В. *Янів*) на Конґресі у Львові (березень 1931), на якому обрано 16-членну Студентську Репрезентацію (вона виділила з своїх чл. Екзекутиву) та визначено напрямні діяльности з підкресленням культ.-осв. праці для зміцнення нац. свідомости нар. мас. 1933 СУСОП перебрав частину завдань *Центр. Союзу Укр. Студентства*, а його ж. «*Студентський Шлях*» став офіціозом обох централь. Бувши під впливом націоналістичного руху, СУСОП сприяв кристалізації ідейного обличчя тодішньої молоді; він зазнав репресій поль. влади: арешту (1934) 3 перших голів та закриття журн., який відновлено щойно 1938 п. н. «*Студентський Вісник*»; у березні 1939 всі учасники VII Конґресу були заарештовані. Гол. СУСОП: В. Янів, Д. *Штикало* Р. *Волошин*, Я. Масляк, В. Рудко, М. Заяць, Ю. Боднарук, О. Лоґуш, К. Білинський.

Література: Лісовий Р. Тридцяті роки студентського Львова. Прага 1941; Янів В. ст. у Зб. УВУ: Студії та матеріяли до новішої укр. історії. Монографії УВУ, т. 16. Мюнхен 1970.

Союз Українських Студентських Організацій у Німеччині й у Данціґу (СУСОНД), постав 1925 і об'єднував 6 орг-цій (найбільша «*Основа*» в Данціґу); осідок у Берліні, згодом у Данціґу. 1939 перейменований на *Націоналістичний Союз Українських Студентських Організацій у Німеччині* (НаСУСОН).

Союз Українських Студентських Організацій у Румунії (СУСОР), студентська крайова централя, яка координува-

ла у 1929—40 працю чернівецьких т-в *«Запороже»* і *«Чорноморе»*, згодом *«Залізняк»* та т-в *«Буковина»* в Букарешті і «Громада» в Ясах. Після 1937 рум. влада заборонила діяльність СУСОР, але формально він існував до 1940. СУСОР ініціював загальнонац. свята і маніфестації (напр., проти голоду на Україні), видавав додаток до газ. *«Час»* і *«Самостійність»* — «Студентські Вісті» (1935—37); організував фонд для охорони здоров'я укр. студентів. Нараховував бл. 160 чл., з 1929 був чл. *ЦЕСУСу*. Гол. СУСОР: Л. Романовський, В. *Якубович*, О. Попович, М. Іванович, Я. Бавер.

Союз Українських Студентських Товариств Америки (СУСТА), централя укр. студентства в ЗДА, заснована 1953 в Нью-Йорку; об'єднує бл. 50 студентських громад при ун-тах і коледжах, а також надзвичайних чл.: ТУСК *«Обнова»*, ОУАТ «Зарево», ТУСМ і Студентську Секцію ОДУМ. СУСТА, крім репрезентації та оборони укр. справи на міжнар. форумі, домагається навчання українознавства в більших ун-тах ЗДА, організує допомогу незаможним студентам; влаштовує студентські ідеологічні конґреси (2), літні висошкільні (6), студійні (10), середньошкільні конференції. 1954 з ініціятиви СУСТА створено постійний Укр. Студентський Фонд (очолював Р. *Смаль-Стоцький);* 1957 організовано фонд катедри українознавства (голова С. Химич), праця якого завершилася уфундуванням трьох катедр укр. студій при Гарвардському Ун-ті (1970—75). СУСТА бере участь у конґресах Нац. Студентської Асоціяції ЗДА (USNSA), 1959 організував міжнар. конференцію студентства поневолених рос. комунізмом народів. Пресовими органами СУСТА у 1950—60-их рр. були «Студентська Думка» (стор. при газ. «Свобода») і «Горизонти» (двомовне серійне вид.). *Д. Ш.*

Союз Українських Студентських Товариств в Европі (СУСТЕ), міжкрайова студентська централя, заснована 1963 у Парижі. Чл. СУСТЕ — укр. студентські громади у Великобрітанії, Франції і «Обнова» в Італії, союзи укр. студентів Німеччини, Бельгії й Австрії; заг. ч. чл. понад 250. СУСТЕ організує конференції, студійні і товариські зустрічі, з 1975 видає неперіодичний «Інформативний Листок». Гол. СУСТЕ: Ф. Татарчук, І. Гірна, А. Ребет, Б. Дроздовський, Т. Лончина (з 1976).

Союз Українських Філателістів і Нумізматиків, заснований 1951 в Нью-Йорку (до 1972 Союз Укр. Філателістів), об'єднує 220 чл. з 10 країн. СУФН плекає зацікавлення філателією (зокрема дбає про колекціонування укр. поштових марок) і нумізматикою. Видає журн. «Укр. Філателіст» (40 чч.) і бюлетень «Вісник» (12 чч.), влаштовує авкціони. Гол. Є. Котик, Р. Мартинюк, І. *Світ*, Л. Попович, Ю. Слюсарчук (з 1971).

Союз Українсько-Американських Спортових Товариств (СУАСТ), спортова орг-ція у ЗДА; діє з 1954 у двох округах: СУАСТ—Схід з осідком у Нью-Йорку і СУАСТ—Північ з осідком у Чікаґо; вони відбувають щороку змагання за першість своїх округ (відбиванка, футбол, легкоатлетика, теніс, плавання, лещетарство й ін.). Об'єднані з спорт. т-вами Канади в орг-цію *Укр. Спортова Централя Америки і Канади* (УСЦАК), з 1955 діють як її делеґатури.

Союз Української Молоді Канади (СУМК), виховна орг-ція укр. молоді в Канаді, пов'язана з *Укр. Гр.-Правос. Церквою;* постала 1931 з самостійних льокальних молодіжних т-в, перев. студентських, п.н. «Орли й Орлята». СУМК є складовою частиною *Союзу Українців Самостійників*. У 1930-их рр., за зразком орг-цій «Січ» і Пласт чл. СУМК були організовані в сотні (1933 СУМК нараховував бл. 50 сотень з 3 000 чл.) під проводом Ген. Управи. СУМК влаштовує спортові дні, хорові й театральні виступи, організує танцювальні гуртки, змагання молоді тощо. Орг. структура СУМК триступнева: низові клітини, провінційна рада, домініяльна або крайова рада, осідок якої є завжди там, де є осідок Союзу Українців Самостійників та Союзу Українок Канади (Вінніпеґ, Торонто, Саскатун, Едмонтон). Діячі СУМК: Г. Тижук, Б. *Панчук*, А. Павлик, П. Крип'якевич, П. Яворський, А. Фіґус, Г. Магус.

Союз Української Націоналістичної Молоді (СУНМ), об'єднання ідеологічних груп Галичини (див. *Групи ОУН*), з найсильнішою висошкільною у Львові й низкою конспіративних гуртків у сер. школах. Поставши 1926 для ідеологічного вишколу, СУНМ перейшов до політ. дії та протибольш. активізації молоді. Гол. й редактор органу Союзу *«Смолоскипи»* О. *Боднарович;* до проводу належали М. *Добрянський-Демкович* і Б. *Кравців*. Останній з радикалізацією настроїв у союзі став 1928 гол., а його співр. — І. *Габрусевич*, С. *Ленкавський* і С. *Охримович*. СУНМ з двома подібними орг-ціями Чехо-Словаччини став базою *Орг-ції Укр. Націоналістів*.

Союз Української Поступової Молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі», виховна орг-ція молоді в Галичині, заснована 1929; орієнтувалася на радикально-дем. ідеологію та етичний соціялізм і була під впливом *УСРП*. Триступнева

орг-ція: централя у Львові, пов. і місц. (1930 — 48, 1933 — 108, 1936 — 291) союзи; понад 15 000 чл. Місц. союзи «К.» мали самоосв. (їм допомогав у цьому нар. ун-т *«Самоосвіта»*), спортові і театральні гуртки, часто і хори. Щороку відбувалися пов. здвиги руханки, спорту та змагання. С.У.П.М. мав пресові органи: *«Каменярі»* і *«Молоді Каменярі»*, видав кілька інструктивних кн. для праці на місцях. Гол. С.У.П.М. був А. *Гривнак*, ген. секретар — П. *Костюк*. С.У.П.М. належав до міжнар. роб. спортового союзу (централя в Брюсселі, секретаріят у Празі) і брав участь у двох його олімпіядах. С.У.П.М. перестав діяти з приходом сов. влади до Галичини.

Союз Українців Жертв Російського Комуністичного Терору, СУЖЕРО, орг-ція українців, репресованих ком. режимом, заснована 1950 в Торонто, з ініціятиви С. *Підгайного* (він і довголітній гол.); нараховує 15 відділів у Канаді. Заходами СУЖЕРО видано перший том кн.: «The Black Deeds of the Kremlin. A White Book» (1953) і перекладено на англ. мову та видано 5 кн. укр. авторів.

Союз Українців Самостійників (СУС), центр. об'єднання крайових орг-цій українців у Канаді, пов'язаних з *Укр. Гр.-Правос. Церквою Канади* (УГПЦ). До складу СУС входять: *Т-во Українців Самостійників* (ТУС), *Союз Українок Канади* (СУК), *Союз Укр. Молоді Канади* (СУМК), *Союз Укр. Нар. Домів* (СУНД), *Ін-т ім. П. Могили* в Саскатуні, *Ін-т св. Івана* в Едмонтоні й *Ін-т св. Володимира* в Торонто та *Колеґія св. Андрія* у Вінніпезі. СУС засновано в кін. грудня 1927 на з'їздах в Едмонтоні й Саскатуні. Гол. завдання СУС — координувати працю названих установ і підтримувати діяльність УГПЦ. Майже всі засновники УГПЦ були також засновниками СУС: В. *Свистун*, брати *Стечишини* (Мирослав, Михайло, Юліян), о. В. *Кудрик*, П. *Зварич*, Т. Д. *Ферлей*, Я. *Арсенич*, о. С. *Савчук*, П. *Войценко*, Т. *Гуменюк* та ін. З молодшої ґенерації: В. Буряник, П. Лазарович, І. *Сирник*, М. Мандзюк, В. Сарчук, Д. Янда, А. Павлик, П. *Кондра*, І. *Соломон*, К. Теличко, П. Кіт, І. Гнатишин, С. Яремчук, Л. Фарина, А. Мельничук. Керівні органи СУС: Центр. Екзекутивний Комітет з сімох чл. і ширший Центр. Комітет, зформований з голів та секретарів складових орг-цій і 12 чл. Пресовий орган — «Укр. Голос».

Література: Союз Українців Самостійників в Канаді. Принципи і програма. Вінніпеґ 1928; Стечишин М. Союз Українців Самостійників в Канаді. Вінніпеґ 1933; Стечишин Ю. Наші досягнення в Канаді і наше майбутнє. Торонто 1967; Burianyk W. S.U.S. — Its Meaning and Significance. Торонто 1967.

І. Т.

Союз Українців у Великобрітанії (СУБ), найстаріша укр. гром. установа у Великобрітанії (централя в Лондоні), заснована 1945—46 заходами українців з поль. армії. Діяльність СУБ: культ.-осв., видавнича, харитативна, зовн.-інформативна, госп. та репрезентативна перед бріт. владою. Його формальна основа — «Чаріті Акт 1947» і «Акт про Спілки 1948». Законодавчими і керівними органами СУБ є заг. збори, рада й її президія та гол. управа. З 1950-их рр. СУБ перебуває під впливами ОУНр.

СУБ діє через автономні секції, ради і постійні комісії, а поза Лондоном існують відділи (1976 — 67) та осередки (11); секції СУБ: *Орг-ція Укр. Жінок* (ОУЖ; з 1948 — 32 гуртки з 1 755 чл.), Спілка Укр. Вчителів і Виховників (СУВВ; з 1954, нараховує 199 чл.-вчителів, керує навчанням 39 шкіл українознавства з бл. 2 000 учнями), бібліотека і Музей ім. Т. Шевченка (з 1961); комісії КоДУС, Фонд Укр. Дитини, культ.-осв. та ін. СУБ є власником трьох будинків у Лондоні, 55 домів по відділах, 22 концертових заль і 2 осель для непрацездатних та пенсіонерів; у Лондоні діє книгарня. У 1948—49 СУБ нараховував бл. 20 000 чл., 1955 лише (гол. через еміґрацію українців до ін. країн) — понад 10 000, 1977 — бл. 5.000. СУБ видає періодично газ. і журн. — тижневик *«Українська Думка»* (з 1947), англомовний квартальник «The Ukrainian Review» (з 1954), дитячий журн. «Юні Друзі» (з 1956); видав бл. 30 кн. З 1949 під патронатом СУБ діють хор «Гомін» і танцювальний ансамбль *«Орлик»;* ін. груп мист. самодіяльности бл. 40.

Почесним гол. СУБ був гетьманич Данило *Скоропадський* († 1957), гол.: Микита Бура, Богдан *Панчук*, Осип Фундак, Володимир Лісевич, Дмитро Левицький, Михайло Білий-Карпинець, Ярослав Гаврилів, Роберт *Лісовський* і Володимир Василенко (з 1969); секретарі: Михайло Опаренко, Юрій Єнкала, Теодор Данилів, Євген Бірчак, Богдан Тарнавський, Теодор Кудлик, Ілля Дмитрів і Святомир Фостун (з 1964).

Союз Філателістів України, Ukraine-Philatelisten Verband, e.V., заснований німцями 1920 у Берліні, спершу з метою дослідів наддруків тризубів на поштових марках Рос. Імперії, зроблених поштовими округами з наказу влади Укр. Держави від 20. 8. 1918; з 1934 також для плекання укр. філателії і перевірки правдивости наддруків і штемплів, щоб вилучити з обігу зфальшовані пізніше марки. Гол. С.Ф.У. був впродовж

35 рр. Рудольф *Зайхтер,* який разом з Вільгельмом Тойбером, († 1953) 1947 видав єдиний досі підручник «Sonder-Katalog Ukraine 1918—20», (виправлені вид. 1956 і 1966), низку ін. праць і доповнень до каталогів, а свої зб. укр. поштових марок експонував у Европі й Америці. З 1975 С.Ф.У. очолює Ганс Вернер; орган С.Ф.У. «Der Ukraine-Philatelist» (з 1952; 29 чч.), кількість чл. бл. 50 (у минулому — бл. 100).

Союз Хліборобів-Державників, див. *Український Союз Хліборобів-Державників.*

Союзи земств і міст, орг-ції, створені в Рос. Імперії після вибуху першої світової війни з метою допомагати рос. армії — пораненим воякам, а з 1915 також біженцям та в постачанні, будові шляхів у прифронтовій смузі тощо. До липня 1915 окремо діяли Всерос. С. м. і Всерос. Земський С., пізніше їхню працю координував Об'єднаний комітет союзів. Централі С. з. і м. були у Москві; діяли також пов., губ. і фронтові комітети. На Україні діяли (осідок в Києві, до червня 1915 у Львові) С. з. і м. Півд.-Зах. Фронту — С. міст (гол. Ф. *Штейнгель,* серед працівників: М. *Біляшевський,* А. *В'язлов,* Д. *Дорошенко,* І. *Красковський,* В. *Леонтович,* Ф. *Матушевський,* А. *Ніковський,* В. Уляницький) і С. земств (гол. С. Шликевич); заступником уповноваженого С. з. і м. на зах. фронт був (з 1916) С. *Петлюра.* С. з. і м., диспонуючи держ. фондами, допомагали також населенню Галичини і Буковини під час рос. окупації і біженцям з Галичини; укр. жіноцтво організувало ряд лазаретів для укр. вояків (серед ін. у Петрограді). У С. з. і м. працювали і набували орг.-адміністративної практики сотні укр. інтеліґентів, яку згодом використали за укр. державности; у дещо змінених формах вони далі діяли за Центр. Ради і за Гетьманату.

Соя щетиниста [Glycine hispida (Moench) Maxim], однорічна рослина родини бобових, одна з найдавніше культивованих рослин. Походить з півд.-сх. Азії, поширена у Китаї, Індонезії, Японії, ЗДА, Австралії, Кореї; в СССР — перев. на Далекому Сході, на Україні — в Лісостепу і Степу. Насіння С. містить 35—45% білка, 17—25% товщу, 1—2% лецитину, 5—6% попелу і вітаміни. З насіння С. виробляють борошно, олію, крупи, соєве молоко, суроґат кави тощо; з зелених бобів — різноманітні страви, консерви; С. використовують також на корм худобі. Урожайність зерна С. на Україні 12—14 центнерів з 1 га; поширені сорти: Кіровоградська 4, Терезинська 2 та ін.

Спа (Spa), бальнеологічний курорт у сх. Бельгії, 12 000 меш. (1966). 5—16. 7. 1920 в С. відбулася конференція Верховної Ради Антанти з участю Німеччини й Польщі, на якій остання визнала т. зв. «*Керзонову лінію*» за сх. кордон Польщі, а справа Сх. Галичини мала бути вирішена на мировій конференції в Лондоні з участю делеґатів Галичини. Після перемоги над сов. військом під Варшавою Польща вважала, що це зобов'язання не актуальне.

Спадкове право, ділянка цивільного права, що визначає порядок переходу майна померлої особи до її спадкоємців.

У Київ. Русі за «Руською Правдою» спадкування було тісно пов'язане з родиною; спадкоємцями могли бути тільки її чл. Спадкодавець міг дещо впливати на розподіл спадщини (С.), але не міг призначити її стороннім особам. Якщо він не мав дітей, майно ставало виморочним і переходило у власність кн. Форма заповіту (див. *Духівниця)* була звич. усна в присутності чл. родини. Досить докладні правила С. п. «Руської Правди» відрізняли С. смердів від боярської, реґулювали права вдови, відмовляли С. незаконним дітям (від рабині). Спадкування батьків по дітях не допускалося.

За *Лит. Статутом* спадкування ґрунтувалося, як і давніше, на родинних підставах. Спадкодавець міг записати рухоме, а також нерухоме (ним набуте) майно також стороннім особам. Деякі категорії людей не мали права складати заповіти. Лише правоздатні особи могли діставати С. за заповітом. Існували обмеження заповітних прав жінок, слуг і деяких селян.

Незначними були зміни С. п. в Гетьманщині; його дечим доповнював і модифікував кодекс 1734 (докладніше про історію укр. С. п. див. в ЕУ 1, стор. 655, 659).

По скасуванні гетьманату рос. влада ввела на Україні рос. С. п. зі збереженням деяких засад давнішого цивільного права в Чернігівській і Полтавській губ. 1835 впроваджено в усій підрос. Україні С. п. «Свода законов Российской Империи». Воно було побудоване на основі черговости спадкування, при чому діти, дружина, батьки були спадкоємцями першої, а за їх відсутности — брати й сестри спадкоємцями другої черги. У Галичині й на Буковині за австр. і пізніше за поль. влади був чинний австр. цивільний кодекс 1811, згідно з яким, спадкодавець міг призначити одного або більше правоздатних спадкоємців, які входили в цілість його прав (засада універсальности), при збереженні прав родини; визначені зако-

ном чл. родини мусіли одержати певну частину С., незалежно від волі спадкоємця.

У роки державности України діяло попереднє (рос. і австр.) законодавство про С. п. Зате з встановленням сов. влади скасовано рос. С. п. (в УССР декретом Совнаркому 11. 3. 1919). Однак С. вартістю до 10 000 карб., що складалася з сел. двору, хатнього устаткування і предметів споживання, не переходила у власність держави, а залишалася власністю близької родини. За НЕП повернено у 1922 попереднє С. п. в обмеженому вигляді.

Цивільний кодекс УРСР 16. 12. 1922 допускав спадкування за законом і заповітом. Коло осіб, що допускалося до спадкування, обмежувалося прямими нащадками (дітьми, внуками та правнуками), дружиною померлого, а також непрацездатними і бідними особами, що перебували на утриманні померлого не менше року до його смерти. При спадкоємстві С. ділилася на рівні частини поміж усіма названими особами. Спадкодавець мав право розподілити інакше майно заповітом або позбавити права С. законних спадкоємців, але не призначати майно незаконним спадкоємцям.

1926 скасовано межу 10 000 карб. і впроваджено проґресивний спадковий податок; 1928 введено обов'язкову частину для дітей спадкодавця до 18 рр. (3/4 законної частини). Спадкодавець мав право заповідати майно — також на користь держави, партії та гром. (але не церк.) орг-цій. Конституція 1936 зробила С. п. конституційним правом громадян. 1945 поширено коло законних спадкоємців на братів і сестер спадкодавця. Законних спадкоємців поділено на 3 групи, при чому до С. допускалися чергові особи ближчої групи. Змінено принцип рівного поділу; внуки померлого спадкоємця ділилися тільки частиною, належною їхньому родителю. За відсутністю законних спадкоємців спадкодавець мав право вільно диспонувати майном.

Тепер у ділянці С. п. обов'язкові основи цивільного законодавства СССР і союзних респ. та Цивільний кодекс УРСР 18. 7. 1963 (Розділ VII, статті 524—564). Законними спадкоємцями першої черги є (в рівних частках) діти, дружина і батьки померлого. Внуки і правнуки можуть бути спадкоємцями, якщо на час поділу С. не живуть їх батьки. У випадку відсутности спадкоємців першої черги ними стають у рівних частинах брати і сестри померлого, а також дід і баба. Кожний громадянин може залишити заповітом (у нотаріяльній формі) своє майно або його частину одній чи кільком особам. Обов'язкова частка С. становить нині 2/3; вона належить неповнолітнім або непрацездатним дітям, а також непрацездатним дружині, батькам і утриманцям. За відсутности спадкоємців майно переходить у власність держави. Спадкоємець, який прийняв С., відповідає за борги спадкодавця. У випадку смерти чл. колгоспного двору спадкоємство в майні двору переходить до спадкоємців на заг. підставах. Окремі правила реґулюють порядок розподілу вкладів у держ. ощадних касах. Спадкові оплати в УССР становлять тепер до 10% вартости С.

Якщо спадкодавець і спадкоємці перебувають у різних країнах, то С. п. визначається за законами країни місця перебування спадкоємця. Спадкове майно поза СССР передається нині без перешкод спадкоємцям, що проживають в СССР і навпаки.

Література: Антимонов Б. і Граве К., Советское наследственное право. М. 1955; Гордон М. Радянське цивільне право. Х. 1966; Гордон М. Наследование по закону и по завещанию. М. 1967; Цивільний Кодекс Укр. РСР. Наук.-практичний коментарій. За ред. О. Якименка (гол. ред.), М. Бару і М. Гордона. К. 1971; Никитюк П. Наследственное право и наследственный процес. Кишинев 1973.

Ю. Фединський

Спаржа, холодок лікарський (Asparagus officinalis L.), багаторічна рослина з родини ліліюватих. На Україні росте як бур'ян (гірка і не їстивна; її кореневища й гони мають сечогінні властивості і використовуються в медицині) і культивується; в їжу вживають варені молоді гони культивованої рослини, багаті на білкові речовини (бл. 2%) вітаміни (A, B_1, B_2, C).

«Спартак», всесоюзне спорт. т-во, об'єднує працівників і службовців промсти, комунального госп-ва, зв'язку, автомобільного транспорту і шосейних шляхів, працівників культури, освіти, торгівлі, мед. працівників тощо. 1962 бл. 6 400 колективів «С.» в УССР об'єднувало 685 000 фізкультурників.

Спартакіяда, в СССР з 1928 всесоюзні масові змагання з різних видів спорту, як противага до *олімпійських ігор*, в яких СССР тоді не брав участи. Мета С. — підсумувати роботу з різних видів спорту народів СССР, профспілок, сов. армії, школярів тощо. Найбільше масовими спорт. змаганнями є С. народів СССР, що відбуваються (з 1956) кожні 4 р., звич. за рік перед олімпійськими іграми.

Спас (IV—4), с. Старо-Самбірського р-ну Львівської обл., положене в Сер. Бескиді над Дністром. До 18 в. тут існував манастир, у якому мав бути похо-

ваний кн. Лев Данилович; у 17 в. осідок перемиських правос. єп. Городище, сліди замка королеви Бони.

Спас, свято Преображення Господня (6. 8 ст.ст.), на яке (як на свято *Іллі* і *Маковея)* припадали нар. обряди і звичаї, пов'язані з жнивами. На С. у церкві святять яблука, груші та ін. садовину, а також мед, збіжжя, зілля, вінки. За нар. звичаєм, до С. не їли яблук. З святом С. пов'язані різні обжинкові обряди (див. *Обжинки):* святять у церкві обжинкові вінки, з незжатих на ниві кількох стеблинок жита зав'язують «Спасову бороду». На С. поминають померлих.

Спас на Берестові, тринавна шестистовпна церква з трьома боковими притворами, що надавало їй хрещатого вигляду, побудована в кін. 11 або на поч. 12 в. на кол. околиці Києва (в с. Берестові), мабуть, коштом *Володимира II Мономаха,* бо у 12 в. вона була усипаль-

Спас на Берестові

ницею кн. з династії Мономаховичів (серед ін. тут похований кн. Юрій Довгорукий). Зруйнована 1482 Менґли-Ґіреєм, реставрована заходами митр. П. *Могили* (згодом ще 1751—52 і 1913). При перебудові використано з первісної будови збережену зах. частину з нартексом і хорами, добудовано дві каплиці й поставлено п'ять бань.

Спасо-Преображенський манастир в Мгарі, див. *Мгарський Спасо-Преображенський манастир.*

Спасо-Преображенський манастир у Новгороді-Сіверському, див. *Новгородсіверський Спасо-Преображенський манастир.*

Спасо-Преображенський (Спаський) собор у Чернігові, одна з найстаріших збережених монументальних кам'яних будов України, гол. споруда Чернігівського князівства; закладений у 1030-их рр. кн. *Мстиславом Володимировичем,* закінчений за кн. *Святослава Ярославича.* С.-П. с. стояв у центрі палацових будов княжого «стольного града» і був також усипальницею князів. У пляні являє собою прямокутник, поділений двома рядами опорних стовпів на три нави, завершені на сх. трьома півкруглими апсидами, з 5 банями. Об'ємно-просторова композиція собору на-

Спасо-Преображенський собор у Чернігові

давала йому ориґінальну форму піраміди. Первісно собор оточували каплиці-усипальниці, на півн. до притвору прилягала кругла вежа зі сходами на хори. з півд. була прибудована триапсидна одноверха церковка-хрещальня. 1792—98 і пізніше храм ґрунтовно перебудовано; на місце усипальниць добудовано тамбури з барокковими декоративними фронтонами. збудовано бокові закомари: надбудовано півн. і добудовано півд. (на місце хрещальні) башти, завершені високими шпилями. Від давнього декоративного оздоблення собору збереглися різьблені шиферні парапети на хорах, деякі фраґменти фресок з 11 в. (серед ін. зображення св. Теклі, що зберігалося в музеї, загинуло 1941); підлогу з шиферних інкрустованих мозаїчних плит, прикрито керамічними. Частина багатої колись золотої і срібної церк. утварі зберігається в Чернігівському іст. музеї. З 1967 С.-П. с. входить до складу Чернігівського архітектурно-іст. заповідника. *С. Г.*

Спаськ Далекий (кол. назва — Спаськ), м. крайового підпорядкування в півд. частині *Зеленого Клину,* р. ц. Приморського краю РСФСР; 51 000 меш. (1975; 1926 — 12 000). За переписом 1926 українці становили у С. 42,5%, а у Спасько-

му р-ні — 71,7% всього населення. Різноманітна пром-сть; зав.: цементний, залізобетонових конструкцій, сан.-техн. конструкцій, тракторний і авторемонтний; комбінат азбесто-цементних виробів, харч. пром-сть; індустріяльний технікум, пед. училище.

Спаська Євгенія (* 1892), етнограф родом з Ніжена, у 1920-их рр. співр. ВУАН і Всеукр. С.-Г. Музею в Києві; у 1934 репресована й заслана до Казахстану, де й залишилася; у 1950-их рр. — реабілітована. Праці з історії мист. пром-сти на Лівобережжі, зокрема: «Гончарські кахлі на Чернігівщині XVIII—XIX вв.» (1928), «Матеріяли до історії фарфорової фабрики А. М. Миклашевського (1839—61)» (1959); «Госп-во кролевецьких скупників Риндіних» («Укр. Іст. Ж.», 1962, ч. 5) та ін. Зібрала й опублікувала біографічні матеріяли про укр. етнографа 19 в. П. *Литвинову* («Етногр. Вісник», кн. 7, 1928).

Спаський Василь (1831—84), педагог і осв. діяч у Харкові, родом з м. Щигрів (Курщина). Брав участь в орг-ції і діяльності осв. т-в, недільних шкіл тощо. Основна праця «Характеристика Харкова в отношении грамотности и просвещения» (1874).

Сперанський Михайло (1863—1938), рос. історик літератури, славіст, етнограф, фолкльорист, д. чл. АН СССР (з 1921), родом з Москви. Проф. Ніженського Іст.-Філол. Ін-ту (1896—1906), пізніше Моск. Ун-ту; представник культ.-іст. школи в літературознавстві. Праці С.: «Славянские апокрифические евангелия» (1895), «Из истории отреченных книг» (1899—1908), «Николай Васильевич Гоголь — переводчик» (1905), «История древней русской литературы» (1914), «Русская устная словесность» (1917) та ін.; з укр. тематики: «Заметки к истории „Энеиды" И. П. Котляревского» (1902), «Малорусская песня в старинных русских напечатанных песенниках» (1906—09).

Спинул Микола (1867—1928), бук. політ. і пед. діяч; нар. учитель й інспектор нар. шкіл у пов. Вашківці; посол до австр. парляменту (1907—18) і бук. сойму (1911—18) від нац.-дем. партії, активний учасник перебрання укр. влади на Буковині (листопад 1918). Ст. на пед. теми в «*Буковині*». Консул ЗУНР у Відні 1919, де й залишився до смерти.

М. Спинул

Спиридон Сотон († 1503), митр. київ., поставлений 1474 царгородським патріярхом для Литви без відома короля Казіміра IV; тому по прибутті до Литви 1476 його не визнано митр. і ув'язнено. Також був переслідуваний і в Москві, куди прибув 1483; його заточено у Ферапонтсько-Білозерському манастирі, де він писав богословські твори: «Изложеніе о православной истинной нашей вѣрѣ» та ін.

Спиртова промисловість (давніше гуральництво, винокурна пром-сть, винокуріння), галузь харч. пром-сти, що виробляє етиловий (винний) спирт — сирець і спирт — ректифікат з харч. сировини (зерна, картоплі, меляси тощо). Спирт застосовують у лікерно-горілчаному виробництві, для зміцнення вин, у парфумерно-косметичній і кондиторській пром-сті, для виготовлення оцту, а також у вітамінному виробництві, у медицині й техніці. На спиртових зав. одержують хлібопекарські й кормові дріжджі, рідку вуглекислоту, кормові вітаміни тощо. Виробництво спиртних напоїв способом бродіння цукристих та крохмалевих речовин було відоме з давніх часів, в Европі вперше в Італії (11 в.). Винний спирт вживався на поч. як лік («життєва вода»), з 14 в. як п'янкий напій.

До 1914 р. На Україні гуральництво (Г.) відоме з 15 в., але більше поширилося виробництво горілки щойно в першій пол. 16 в.; горілка стала, поряд меду й пива, гол. алкогольним напоєм; сировиною для Г. було перев. жито. Г. було в руках поміщиків, і майже кожний дідич мав гуральню, яка продавала продукцію на місці в корчмах, що їх вони звич. віддавали в оренду жидам (докладніше див. *Пропінація*). Прибуток з пропінації був одним з гол. доходів дідича. Право пропінації (на Правобережжі й у Галичині існувало до 19 в.) було основною причиною пияцтва сіль. населення. У Коз. і Коз.-гетьманській державі власниками гуралень була коз. старшина, міщани, манастирі тощо. Гуральні в 17 в. були малими підприємствами на 4—6 казанів, на яких працювало звич. кілька місц. селян і лише кілька місяців на рік. У другій пол. 18 в. техніка Г. покращала (прості казани, що давали в сер. 1 відро горілки, почали заміняти удосконаленими англ. кубами з продуктивністю 4—25 відер на добу); виникали й більші гуральні (напр., кн. Безбородька в Золотоноському пов. давала в кін. 18 в. 900 гектол на рік), появлялися перші спеціялізовані зав. За ревізією 1782 на Лівобережжі на 2 863 зав., винниці становили 2 666 (93% всіх). 1801 їх мало бути

на Наддніпрянщині 7 839 з річною продукцією 62 млн л горілки.

З 1820-их рр. з'явилися на Україні перші парові гуральні; одночасно старі, т. зв. вогневі закривались або реконструювалися і виникало щораз більше модерних великих зав., тому ч. гуралень зменшувалося, хоч продукція спирту (40 градусного) зростала:

Рік	1840	1860	1913
число зав.	3 595	2 407	586
продукція в млн гектол	2,0		4,0

На зменшення ч. зав. вплинуло також скасування кріпацтва, а тим самим безкоштовного робітника. Проте власники гуралень і далі мали ту вигоду, що, переробляючи на місці зерно або картоплю на спирт, не мали труднощів в їх збуті; і далі на Україні переважали невеликі гуральні, що належали поміщикам. З розвитком техніки перегонки почалося поступове відокремлення С. п. від горілчаної і виділення її в самостійну галузь. Найбільше гуралень було на Поліссі і Лівобережжі, де була сировина (картопля, жито і відходи цукроварства — меляса); найбільші зав. розміщувалися в Катеринославській, Київ. і Харківській губ. Кількість постійних робітників в С. п. — 6 500 (1907), разом з сезоновими — значно більше. Продукція спирту на Україні становила 29% всеімперської; бл. 90% її ішло на виготовлення горілки.

На Україні, як і в усій Рос. Імперії (також на укр. землях в Австро-Угорщині), продаж горілки був держ. *монополією.* Її здійснювали до 1863 при допомозі системи викупів (оренди) продажу приватним покупцям за високу ціну, згодом реґулярним акцизом; 1895 введено держ. монополію продажу горілки, яку однак далі виробляли приватники (1913 акциз становив 78% ціни горілки). Прибуток з продажу горілки являв собою важливу позицію в бюджеті держави, тим більше, що споживання горілки було велике (на Україні 1913 — 6,5 л річно на особу).

На укр. землях в Австро-Угорщині С. п. була найрозвиненішою галуззю харч. пром-сти. Це були невеликі зав. дідичів. На поч. 20 в. було їх в Галичині бл. 400 з річною продукцією бл. 300 000 гектол (пересічно на один зав. — 750; на Центр. і Сх. Землях — 6 800).

1914—70 рр. Під час першої світової і громадянської війни спиртові зав. на Центр. і Сх. Землях не працювали; 1921 — ледве 21, і вони дали 130 млн л продукції. Щойно за НЕП С. п. піднеслася; 1928 82 зав. виробили 6,7 млн декал спирту-сирцю, на них працювало 4 300 осіб. У сер. 1930-их рр. продукція спирту досягла довоєнного рівня; 1940 вона дала вже 26,5 декал спирту-сирцю. На розвиток С. п. вплинуло застосування етильового спирту для одержання синтетичного кавчуку.

На зах. укр. землях С. п. за міжвоєнний період значно знизилася: в Галичині працювало у 1926 287 гуралень з річною продукцією 11 500 декал; ч. для півн.-зах. земель: 452 і 1 200. Це все були невеликі зав. Причиною спадку продукції (вона залишилася подібною до 1938) було зменшення споживання алькогольних напоїв і конкуренція високо поставленої С. п. в Зах. Польщі.

Після нового занепаду у 1941—45 С. п. досягла 1951 довоєнного рівня і відтоді постійно зростає. Разом з цим вона зазнає техн. модернізації і концентрації виробництва. Кількість зав. зменшилася до 348 у 1940 і до 95 у 1965; з того часу вона устабілізувалася (1970 — 96 зав.); зокрема на Зах. Україні ліквідовано більшість малих зав. Розвиток продукції спирту-сирцю етильового в УССР (у млн декал; в перерахунку на 100%, і тому ч. на 1913 ін., ніж на попередній табл.) такий:

1913	16,0	1950	22,8
1928	6,7	1955	33,9
1932	10,7	1960	38,7
1937	20,9	1965	47,9
1940	26,5	1970	56,4
1945	6,6	1975	64,8

Продукція спирту-сирцю в УССР становить 35% всесоюзної і 9% світової (третє місце у світі після ЗДА і РСФСР).

1963 в С. п. в УССР працювало 10 800 працівників. Не зважаючи на зростання С. п. в абсолютних числах, її участь в усій харч. пром-сті зменшується і становить 2—3%. Помітні зміни наступили в складі сировини, яку переробляють на спирт: 1913 з меляси було вироблено 6% всього спирту, з зерно-картопляної сировини (жита, кукурудзи і гол. — бл. 75% з картоплі) — 94%; відсотки на 1940: 38 і 62, на 1958 — 23 і 77, на 1970 — 10—15 і 85—90 (для всього СССР — 50 і 50). Частину С. п. вивозять з УССР до ін. республік і за кордон.

Геогр. розміщення С. п. таке, як раніше: гол. у лісостеп., менше — у ліс. смузі. Найбільший зав. — Лохвицький спиртовий комбінат (з 1934; 1968 виробив 3,2 млн декал спирту-сирцю, 2 742 т вуглекислоти, 6 791 т хлібних дріжджів, 227 т гліцерину), Андрушівський

спиртовий комбінат (Житомирська обл.), Барський і Калинівський (Вінницька обл.), Івашківський (Харківська обл.), Косарський (Черкаська обл.), Лужанський (Чернівецька обл.) спиртові зав.

Спиртовий завод у Андрусівці на Поділлі

На підприємствах С. п. виготовляють у спеціяльних цехах (понад 60) кормові і хлібопекарські дріжджі, рідку вуглекислоту, кормові вітаміни «В 12» й ін.

Наук. питання С. п. на Україні розробляє Укр. Н.-Д. Ін-т спиртової і лікеро-горілчаної пром-сти у Києві.

Література: Нестеренко О. Розвиток пром-сти на Україні, ч. I—II. К. 1959, 1962; Гак Д. Харч. пром-сть України. К. 1960; Рудницкий П. Экономика спиртового комбинированного производства. К. 1969; Голобуцький В. Економічна історія Укр. РСР. К. 1970. *Р. М.*

Списька Маґура, частина *Зах. Бескиду,* положена на укр.-словацькому пограниччі між Спиською котловиною і *Скалицевою смугою.* Збудована з лег-

С. Остурня в Спиській Маґурі

ко зфалдованого флішу, з широкими і лагідними хребтами (найвищий верх — 1 156 м), перев. вкритими лісами і пасовищами; слабо заселена. На території С. М. лежить найбільше на зах. висунене укр. село Остурня (див. карту на 2 390 стор.).

Списька умова, умова 1214 між угор. королем *Андрієм II* і поль. кн. *Лєшком Білим.* На її підставі, після смерти *Романа Мстиславича* на гал. престолі посаджено малолітнього сина Андрія *Коломана,* одруженого з дочкою Лєшка Соломією, а зах. Галичину з Перемишлем віддано Лєшкові. Незадоволені з угор. панування гал. бояри підняли повстання, угор. залога була прогнана з Галичини, і гал. кн. став *Мстислав Удатний.*

Спицин Олександер (1858—1931), рос. археолог, чл.-кор. АН СССР (з 1927); працював в Археологічній Комісії (1892—1918) та Держ. Академії історії матеріяльної культури (з 1918). Вивчав і систематизував археологічні матеріяли, що стосувалися сх.-слов. племен і давньої Руси, племен бронзового віку і скито-сарматського часу (в тому ч. на території України).

Спиш (нім. Zips, угор. Szepes), іст. країна у півн.-сх. Словаччині (її маленька частина належить до Польщі), положена у Центр. Карпатах і Зах. Бескиді; охоплює котловини гор. Попраду і гор. Гернаду, гірські масиви *Списької Маґури* і *Левоцьких гір* та невеликі частини Татр і Словацьких Рудних Гір. Площа бл. 3 700 км² з 255 000 меш. (1965). Територія С. пізно заселена, спершу словаками з півд., поляками з півн., пізніше (13 в.) німцями (спиські міста) і (14—15 в.) українцями, які прийшли зі сх. (плем'я лемків). С. належав до Угорщини (частина у 15—18 в. до Польщі) і становив до 1919 Списький комітат, тепер входить до складу Чехо-Словаччини (Сх. Словацька обл.) і Польщі. Українці заселюють півн. і сх. частини С. (Старо-Любовнянську округу) — частково суцільно (площа 230 км²), частково в етнічних островах (найбільше на півн. зах. висунений о. — с. *Остурня*). Ч. українців у С. бл. 15 000, вони живуть майже виключно на с. і займаються хліборобством та плеканням худоби; у с. на півн. зах. довгий час мав значення мандрівний промисел, зокрема *дротярство.*

Співак Ілля (1890—1950), мовознавець, ідишист, родом з Василькова (Київщина), чл.-кор. АН УРСР (з 1939); з 1936 дир. Кабінету Єврейської Культури АН УРСР, автор бл. 80 наук. праць в офіц. марксистському дусі, зокрема присвячених мові й стилеві письм. Шолом-Алейхема і Менделе Мойхер-Сфоріма, автор кількох підручників жид. мови для сер. шкіл.

Співомовки, в укр. поезії короткі гумористичні вірші, здебільша побудовані на нар. анекдоті, дотепі, приказці або казковому мотиві. Жанрові риси С. вже наявні у байках Л. *Боровиковського* та Є. *Гребінки.* Найвідоміші в укр. літературі співомовки С. *Руданського* (три зб. співомовок, 1851—60); цикл «Нових спі-

вомовок» написав І. *Франко*. До жанру С. належить також вірш В. *Самійленка* «Божий приклад».

Спілка, Укр. Соціял-Дем. Спілка, політ. партія, постала в кін. 1904 у висліді розколу *РУП* і оформилася 12 1. 1905 як складова частина *Рос. Соціял.-Дем. Роб. Партії* (РСДРП) з автономними правами. Розкол РУП стався в наслідок розбіжностей поглядів на нац. питання та відношення до РСДРП. С. була проти політ. автономії України і нац.-культурницької праці більшости чл. РУП, чл. якої С. закидала «буржуазний радикалізм», «націоналізм» і постулят «самостійної України». Натомість С. прагнула до створення централізованої пролет. партії усієї Росії. С. тісно співпрацювала з діячами РСДРП, маневруючи між меншовиками і большевиками, та з жид. *Бундом*. Спираючися на інтернац. кадри, гол. жид. походження, та звертаючися до пролетаріяту, здебільша несвідомого, С. спершу мала кращу орг-цію і більший вплив на сел. маси, ніж РУП—УСДРП. Серед чл. С., крім нац. свідомих українців, були також діячі, які ставилися невтрально (П. *Тучапський)* або навіть вороже до укр. нац. руху (І. Кирієнко), як також росіяни й жиди.

Під час революції 1905—07 С. поширила свої впливи серед сіль. робітництва на Україні і керувала сел. і роб. страйками, ведучи гостру боротьбу з УСДРП, схиляючи на свій бік кол. гуртки РУП. Найбільший успіх С. мала під час виборів до II і III Держ. Думи, коли здобула значне ч. депутатів. Органом С. був місячник «*Правда*» (1905); С. видала також низку пропаґандивних брошур укр. і рос. мовами.

З перемогою реакції в Рос. Імперії у 1907 серед чл. С. почалися арешти; низку керівних чл. С. засуджено на заслання (А. Ріш, Р. Рабінович, Й. Сорокер, Г. Ткаченко та ін.). 1908 С. перенесла свій центр за кордон, створивши «групи сприяння» у Львові, Відні, Парижі, Женеві, Цюрісі; зв'язковим органом С. у 1908—12 був новозаснований ж. «Правда», що виходив спершу у Львові, а з 4 ч. у Відні. Тоді ж С. втратила на Україні свої впливи, тому що її керівництво йшло на щораз більші поступки центр.-рос. тенденціям РСДРП і з уваги на зростання нац. свідомости укр. селянства. Разом з тим свідоміші укр. елементи переходили до укр. нац. політ. партій і С. 1913 припинила діяльність, не відновивши її також у 1917.

Серед провідних укр. діячів С. були: М. *Меленевський* (псевд. Басок, Гилька, вважався лідером С.), О. *Скоропис-Йолтуховський,* П. *Канівець* («Кавун»), Г. *Довженко* («Грицько»), П. *Крат* («Розвій-Поле»), Віктор Мазуренко («Карась»), П. Тучапський, а з неукраїнців: Ю. *Ларін* (Лур'є), А. Ріш, А. Подольський (Гойхберґ), С. Соколов, С. Завадський, В. Перекрестов й ін.

Література: Див. *РУП,* а також Р и ш А. Очерки по истории Укр. Соц. Дем. Спілки. К. 1926.

А. Жуковський

Спілка А., колективний псевд. (Спілка Адеська) гуртка упорядників і видавців виданого у Львові 1893, під керівництвом М. Уманця (М. Комаря), «Словаря рос.-укр.». До гуртка С. А. належали: Т. Десятин-Лук'янів, Т. Зіньківський, О. Косач (О. Пчілка), В. Назаревський, М. Старицький, К. Ухач-Охорович та ін.

Спілка Архітекторів УРСР, орг-ція архітектів та ін. фахівців, пов'язаних з архітектурою, постала 1933 на респ. з'їзді архітектів, на базі Об'єднання сучасних архітекторів України (ОСАУ), організованого 1928 в Києві (з відділом в Одесі) і зліквідованого разом з ін. мист. орг-ціями у квітні 1932. С. А. УРСР мала 28 відділів в обл. і м. України, 1 800 чл. (1971); поділяється на секції (містобудування, пром. архітектури, архітектурної освіти, практики, теорії тощо). С. А. УРСР підпорядкована С. А. СССР у Москві, а в справах будівництва підлягає Держ. Комітетові Ради Міністрів СССР у справах будівництва. Органи С. А. УРСР: ж. «Архітектура Радянської України» (1938—41), «Архітектура і Будівництво» (1952—57) і з 1958 рос. мовою «Строительство и Архитектура» (спільно з Держбудом). Гол. С. А. УРСР — Г. Головко (з 1937).

Спілка В., колективний псевд. гуртка укладачів виданого у Чернівцях 1912 під керівництвом В. *Кміцикевича* «Нім.-укр. словника» (Ю. Кобилянський, Л. Когут, З. Кузеля, В. Сімович, Є. Цаплер).

Спілка Визволення України, суспільно-політ. орг-ція на еміґрації, заснована 1952 в Німеччині, від 1959 з осідком у Нью-Йорку і відділами по ін. країнах. Організатори С.В.У., у більшості діячі з нової наддніпрянської еміґрації, вважають себе ідейними послідовниками Спілки Визволення України 1920-их рр. в УССР. Спершу С.В.У. користувалася підтримкою Закордонних Частин ОУН, але незабаром її організатори розійшлися з ОУН, зберігаючи націоналістичну програму право-консервативного напряму. 1958 до С.В.У. приєдналася нечисленна Укр. Нац. Ґвардія, очолювана Т. Бульбою-*Боровцем*. С.В.У. має триступневу будову: Гол. Управу і Президію Світової Ради, крайові управи (у 17 країнах) і осередки С.В.У. У 1950-их рр. гол. С.В.У. був В. *Плющ*, а з перенесенням центру до Нью-Йорку гол. президії

Світової Ради став О. Калиник, з 1964 — В. Коваль; гол. управу очолювали Т. Бульба-Боровець, Д. Ярко, І. Марченко. На почесного гол. обрано Н. Павлушкову. С.В.У. співпрацює з антиком. орг-цією «Американці за визволення поневолених націй», бере участь в її з'їздах і маніфестаціях, також працює в системі *УККА, КУК* і *СКВУ*. Орган С.В.У. — неперіодичний жж. «Місія України».

Спілка Войовничих Безвірників України (до 1929 — Спілка Безвірників України), респ. філіял «масової» антирел. орг-ції «Союз Воинствующих Безбожников СССР» (1925—29 «Союз Безбожников СССР»); створена 1927 (перший конґрес 1928), існувала до другої світової війни. Керована Аґітпропом КП(б)У, С.В.Б.У. організувала «масову» антирел. роботу, включно з атеїстичною аґітацією і пропаґандою, висміюванням і цькуванням духовенства і віруючих, закриванням храмів і манастирів, нищенням ікон, церк. кн. і т. п.; видавала ж. «Безвірник» (1925—35) та газ. «Войовничий Безвірник» (1929—35?), а згодом тижневик «Безбожник» (1937—41), як також неперіодичну антирел. літературу. Членство С.В.Б.У. обраховано на 1,4 млн (1932), здебільша неактивне. Далі почався занепад С., провідні кадри якої (на чолі з Д. Ігнатюком) сильно потерпіли 1937 під час «єжовщини». Від 1947 пропаґандивні функції С.В.Б.У. перебрало респ. Т-во для поширення політ. та наук. знань (з 1963 — респ. т-во «Знання»), яке видає з 1960 антирел. місячник «Войовничий атеїст» (1965 перейменований на «Людина і світ») та атеїстичну літературу. 1972 нараховувало 27 000 «первинних орг-цій» з 575 000 чл. *Б. Б.*

Спілка Журналістів України, укр. територіяльний відділ Спілки журналістів СССР. Заснована 1957, під керівництвом Оргкомітету, офіц. уконституйована на своєму першому з'їзді 1959 (які відбуваються раз на 5 рр., напередодні всесоюзних з'їздів). В системі сов. орг-цій С.Ж.У. належить (на відміну від масових профспілок) до групи т. зв. гром. творчих спілок; працівники преси входять до профспілки працівників культури. На чолі С.Ж.У. стоїть респ. правління, в обл. діють відділи спілки, в окремих ред. газ., радіопересилання і телебачення — т. зв. первинні орг-ції. За офіц. даними, С.Ж. СССР мала на Україні понад 7 000 чл. (1975), тобто менше, ніж пол. всіх проф. журналістів, які працюють в УССР. С.Ж.У. працює під постійним наглядом відділу Пропаґанди і Аґітації ЦК КПУ, поскільки журналістів у СССР вважають «підручними партії»; орг. вони підпорядковуються правлінню в Москві. З 1964 С.Ж.У. щороку присуджує респ. премії ім. Я. Галана, обл. відділи — премії місц. значення. Від січня 1975 С.Ж.У. видає місячний бюлетень «Журналіст України».

Спілка Інженерів і Техніків українців-еміґрантів у Польщі, проф. орг-ція, яка діяла у 1927—39. Осідок у Варшаві, 4 філії, 174 чл. (1930); орган «Вісті». Діяльніші чл.: І. *Шовгенів*, А. *Лукашевич*, Є. *Ґловінський*, М. Штанько, Л. Панасенко, В. Шевченко, М. *Теліга* та ін.

Спілка Кінематографістів України, орг-ція, створена за постановою Ради Міністрів УРСР 1957 (спершу як Оргбюро), уконституйована на першому установчому з'їзді в січні 1963, на якому обрано правління спілки з осідком у Києві (гол. Т. *Левчук*). С.К.У. має філію в Одесі; об'єднує 500 чл. (1971), підлягає С.К. СССР. Праця її розгалужена в секціях і комісіях (мист., наук.-популярної і хронікально-документальної кінематографії, кінодраматургії, кінокритики, науки і техніки, історії і теорії кіна тощо). Разом з Держ. Комітетом Ради Міністрів у справах кінематографії С.К.У. видає місячник «Новини Кіноекрану» (з 1961).

Спілка Композиторів України, орг-ція композиторів і музикознавців УССР, створена на основі постанови ЦК ВКП (б) від 23. 4. 1932 «Про перебудову літ.-художніх орг-цій», замість ліквідованого *Всеукр. Т-ва Рев. Музик.* Підготовну роботу провів створений 1932 Оргкомітет, який скликав у 1941 І з'їзд композиторів і музикознавців, на якому уконституйовалася С.К.У. (спершу п. н. Спілка Радянських Музик) і було обране її правління й затверджено статут, за яким єдиною творчою методою визнано *соціялістичний реалізм.* До складу С.К.У. входять обл. спілки: Харківська (з 1932), Одеська (з 1937) і Львівська (з 1940). На 1968 було разом 161 чл. (120 композиторів і 41 музикознавець). С.К.У. разом з Мін-вом Культури і Муз. Т-вом УРСР видає ж. «Музика» (з 1972), який вважається продовженням ж. *«Музика»* (1923—27), *«Музика — Масам»* (1928—31) і *«Радянська Музика»* (1933—41). При С.К.У. існує філія Муз. фонду СССР.

Спілка Письменників України (СПУ), єдина офіц. дозволена, за статутом, гром. творча орг-ція, що об'єднує поетів, прозаїків, драматургів і перекладачів, утворена на підставі постанови ЦК ВКП(б) від 23. 4. 1932 «Про перебудову літ.-художніх орг-цій». За цією постановою, були ліквідовані всі літ. орг-ції, які натоді ще існували (на Україні — *ВУСП*, *«Плуг»*, *«Молодняк»*, *«Західня Україна»*), і був створений підготовний комітет для орг-ції єдиної Спілки Письм. (СП) СССР і відповідні респ. комітети. За новою орг. структурою, респ.

СП входять як підрядні до СП СССР, і т. ч., підпорядковуючися моск. централі, літератури народів СССР втрачали нац. незалежність, якою користувалися доти. Остаточно СП СССР і СПУ оформилися в 1934 відповідно на першому всесоюзному і першому укр. з'їздах письм. Ухвалений тоді статут СП СССР зобов'язує сов. письм. до активної участи в соц. будівництві і підпорядкування політиці ком. партії. Статут визначає й єдино дозволену для сов. літератури т. зв. творчу методу — *соціялістичний реалізм*, в основу якого покладено засади «партійности і народности». Найвищим органом СПУ є респ. з'їзди, які довгий час відбувалися нереґулярно, а почавши з п'ятого (1966), скликаються за зразком партійних з'їздів раз на 5 рр. З'їзд обирає правління СПУ, яке виділяє з себе для керівництва поточною роботою президію і секретаріят на чолі з першим секретарем. За весь час її існування СПУ очолювали І. *Кулик*, І. *Микитенко*, О. *Корнійчук*, М. *Бажан*, М. *Рильський*, О. *Гончар*, короткочасно по шостому з'їзді (1971) Ю. *Смолич*, відтоді В. *Козаченко*. По більших обл. центрах (18) є місц. літ. орг-ції. При президії СПУ працюють комісії поезії, прози, драматургії, перекладів тощо.

Ч. чл. СПУ на час її оформлення (1934) в наслідок терору поч. 1930-их рр. становило ледве 206 осіб, на 1945 було 250, на 1958 — 500, на час сьомого з'їзду (1976) — 922. СПУ — орг-ція не нац., а територіяльна; до її складу входять усі письм., що живуть на території УССР, незалежно від національности: відносно невелике ч. жид., білор., молд. й ін., зате досить поважне ч. росіян, що сягає приблизно 20% усього складу і в процесі інтенсивної русифікації України зростає далі. СПУ має власні друковані органи: *«Літературна Україна»*, *«Вітчизна»*, *«Жовтень»*, *«Прапор»;* спільно з *Укр. Т-вом дружби і культ. зв'язку з зарубіжними країнами* — «Всесвіт», а з *Ін-том Літератури ім. Т. Шевченка* — *«Радянське Літературознавство»;* рос. мовою *«Радуга»*. Власне в-во СПУ *«Радянський Письменник»*. Крім того, у віданні СПУ є *Літ. фонд*. Ком. партія здійснює керівництво СПУ через ком. фракцію в ній. Дедалі більшу ролю в керівництві СПУ відограє КҐБ, від 1971 безпосередньо через офіцерів КҐБ, яких з'їзди письм. змушені офіц. обирати на т. зв. секретарів президії СПУ «в орг. справах», і вони контролюють усю діяльність СПУ з її прибудовами. 1971 на цю посаду обраний полк. КҐБ І. Солдатенко, на сьомому з'їзді (1976) його замінив П. Шабатин. Упривілейована оргція на подобу партійно-сов. *номенклятури* і керована від партії й КҐБ, СПУ за весь час існування тримається офіц. партійної лінії. З її підтримкою придушено посталінське відродження в літературі, зокрема рух *шестидесятників*, здійснюється політика русифікації в УССР. СПУ не стала на оборону діячів *руху опору* і виключає з своїх лав письм., які протестують проти русифікації й обстоюють свободу слова, права укр. мови тощо (М. Лукаш, О. Бердник, Г. Кочур та ін.). *І. Кошелівець*

Спілка Праці Українських Образотворчих Мистців (СПУОМ), мист. оргція, що діяла у Львові 1941—44 в системі УЦК і об'єднувала бл. 100 чл. (1942); гол. М. *Осінчук* й І. *Іванець* (з 1942). СПУОМ влаштувала п'ять виставок: у грудні 1941 з участю 48 мистців, у червні 1942 — ретроспективну «Виставку чотирьох» (І. *Труша*, О. *Новаківського*, П. *Холодного* старшого і П. *Ковжуна)*, у січні 1943 — присвячену 25-літтю заснування Київ. Академії Мистецтв (69 мистців), у травні 1943 — ретроспективну О. *Кульчицької* та у грудні 1943 — виставку 99 мистців. Крім того, СПУОМ влаштовувала дискусійні вечори.

Спілка студентів-українців у Німеччині, перша укр. студентська орг-ція в Німеччині, постала 1921 з центром у Берліні; мала 11 філій і бл. 180 чл. (1923). Впродовж 1923—33 С. мала бл. 400 студентів, з яких 140 закінчило студії. У 1930-их рр. діяльність Спілки поступово занепала.

Спілка Українських Автономістів-Федералістів, поміркованo-консервативна політ. формація (березень-червень 1917), яка відновила діяльність довоєнної *Укр.-Дем.-Радикальної Партії;* незабаром змінила назву на *Укр. Партію Соціялістів-Федералістів*.

Спілка Українських Журналістів Америки (СУЖА), проф. орг-ція, заснована 1952 в Нью-Йорку; об'єднує 130 чл. (1976). 1966 СУЖА об'єдналася з Спілкою Укр. Журналістів Канади в федерацію (яка видає неперіодичний ж. «Укр. Журналіст»), а 1972 з її ініціятиви постала Світова Федерація Укр. Журналістів. СУЖА влаштовує журналістичні конкурси, дискусійні вечори, доповіді тощо; фундує стипендії для студентів журналістичного фаху. Гол. СУЖА: Л. *Мишуга*, Р. *Купчинський*, І. *Кедрин*-Рудницький, М. Дольницький, з 1976 О. Кузьмович. Вид. СУЖА: інформативний зб. «Два з'їзди» (1969), «Укр. преса з перспективи її 150-річчя» Ю. Тернопільського (1974).

Спілка Українських Журналістів Канади (СУЖК), проф. орг-ція, заснована 1957 у Торонто; об'єднує 90 чл. (1976). Діяльність СУЖК та сама, що й *Спілки Укр. Журналістів Америки*, з якою

она творить з 1966 федерацію. СУЖК очолювали: В. Солонинка, М. *Сосновський*, В. *Софронів-Левицький*, О. Матла, Н. *Ріпецький*, В. Дідюк, М. Липовецький. При Спілці діє Секція молодих журналістів (керівник І. Макарик).

Спілка Українських Журналістів на Чужині, орг-ція укр. журналістів у Німеччині, постала у червні 1946 в Ділліґені, об'єднувала понад 100 чл. (1954 — бл. 50); гол.: С. *Баран*, М. *Лівицький*, М. *Коновалець*, Д. *Андрієвський*, В. *Стахів*, З. *Пеленський*, В. Штелень, М. *Стиранка*.

Спілка Українських Лікарів у Чехо-Словаччині, проф. орг-ція укр. лікарів з осідком у Празі, існувала в 1922—40. На поч. 1939 нараховувала 119 чл. (всіх лікарів-українців у Чехо-Словаччині було бл. 150). Найбільшу діяльність (вид., стипендії для поглиблення студій своїх чл.) виявляла у 1920-их рр., зокрема завдяки субвенції чехо-словацького уряду (в 1923—28 — 672 000 корон). С. видала 6 чч. *«Укр. Мед. Вістника»* (1923—25) і «Латинсько-Укр. Мед. Словник» (1926; за ред. Б. Матюшенка і В. Наливайка). Гол. основоположником С.У.Л.Ч.С. був Б. *Матюшенко*, він також і гол. до 1935; пізніше Ю. *Добриловський*.

Спілка Української Молоді (СУМ), орг-ція, існування якої виявилося на процесі Спілки Визволення України (СВУ). Згідно з твердженням органів ДПУ, СУМ утворено 1925 як «бойову фашистського типу запільну орг-цію контррев. молоді», побудовану на суворо конспіративних засадах, для виконання спеціяльних завдань СВУ. Ідеологічні й політ. вказівки СУМ мав діставати від СВУ. Чл. СУМ заарештовано в 1929 разом з арештами діячів СВУ. Гол. керівниками СУМ названо на процесі М. *Павлушкова* і Б. *Матушевського*; їх судили прилюдно разом з діячами СВУ. У літературі про СУМ, як і про СВУ, висловлюються протилежні погляди. Докладніших відомостей про фактичну діяльність СУМ немає. Див. ще *Спілки Визволення України процес*.

Спілка Української Молоді (СУМ), орг-ція молоді на еміґрації, створена 1946 у Німеччині з ініціятиви діячів Закордонних Частин ОУН, з метою охоплення молоді, не організованої в ін. молодіжних орг-ціях. Ініціятори виходили з традицій *Спілки Укр. Молоді* на Україні. У статуті і програмових документах СУМ визначено як заг.-нац. патріотичну орг-цію, виховна програма якої є «Бог і Україна».

Спершу чл. СУМ була молодь чоловічої і жін. статі від 18 до 30 рр., з 1948 — утворено юнацькі відділи (від 12, пізніше — 6 рр.), а у 1950-их рр. сумівці понад 30 рр. не залишали орг-цію, а творили старше членство. Т. ч. СУМ складається тепер з 4 вікових груп: т. зв. юний СУМ — молодше юнацтво (6—12 рр.), старше юнацтво (13—18), «дружинники» (19—35) і старше членство (понад 35 рр.).

СУМ незабаром став триступневою орг.-цією щодо територіяльної структури: по містах існують осередки, які мають свої крайові орг-ції, а центр. керівні й виховні органи пов'язують країни у міжкрайову (світову) структуру. Найвищим органом є конґрес СУМ, що обирає Центр. Управу (до 1958 — Центр. Комітет); конґреси СУМ спершу збиралися щороку, а з 1949 кожні три рр. До жовтня 1973 відбулося 10 конґресів. Гол. ЦК у 1946—49 був М. Сердюк, а далі С. Вожаківський, О. Калиник і М. Філь. З 1958 Центр. Управу очолює О. Коваль. Осідками керівних органів були за чергою: Мюнхен, Лондон і Брюссель (з 1958).

При ЦК створено 1949 Виховну Раду, зформовану з старших виховників і педагогів, як дорадчий орган. Гол. Виховної Ради були: П. Чуйко, М. Кушнір, Д. Чайковський, З. Саган, Б. Стебельський. Довголітніми діячами СУМ, що працювали на різних постах у центр. і крайових органах були: Є. Гановський (ЗДА), Т. Буйняк (Канада), Я. Деременда (Великобританія), Г. Ощипко (Бельгія), В. Косик (Франція), В. Леник (Німеччина), О. Чубатий (Австралія) й ін. З молодшої ґенерації, вихованої вже в СУМ, увійшли на 10 конґресі до керівних органів: А. Гайдамаха, Й. Рожка, Р. Мірчук, М. Підгірна, Р. Шупер, А. Бандера, М. Юрків-Яроцька, Б. Юрків, М. Франкевич та ін. Багато педагогів, культ. і політ. діячів співпрацювало з СУМ гол. як виховники, ред. журн., доповідачі і викладачі на різних курсах, вишколах, таборах: П. Башук, Г. Васькович, Г. Ващенко, І. Вов-

Члени Президії 8 Конґресу СУМ і новообраних органів (Торонто, 1966)
Зліва: Л. Футала, Я. Деременда, Т. Волошин, М. Кушнір, В. Коваль, М. Гута, о. Г. Венеш, Г. Васькович, Є. Гановський, Б. Стебельський

чук, П. Кізко, В. Коваль, І. Крушельницький, Р. Малащук, В. Микула, П. Мірчук, Л. Полтава, С. Стецько, М. Фостун, Д. Штогрин та ін. СУМ співпрацює тісно з укр. церквами і має в окремих країнах, а подекуди в осередках, капелянів. Від Укр. Кат. Церкви ген. капеляном є о. М. Левенець.

Орг. мережа СУМ швидко розрослася: у 1946—47 у Німеччині й Австрії, а згодом у Бельгії (з 1947), Великобрітанії і Канаді (з 1948), у ЗДА (з 1949), Франції, Австралії, Арґентіні, Бразілії, Параґваї та ін. країнах. 1952 СУМ існував у 14 країнах і нараховував понад 8 000 чл. Завдяки посиленій орг. і виховній праці керівництва СУМ та стабілізації життєвих умов новоприбулих еміґрантів у Великобрітанії і заокеанських країнах СУМ зріс кількісно і став найчисленнішою орг.-цією молоді. У 1962 СУМ мав 10 500 чл. (у тому ч. 3 200 старших чл. і 7 300 чл. юнацтва СУМ), 1969 — 13 700 (у тому ч. 4 500 старших чл. і 9 200 юнацтва), що так поділялися по країнах: ЗДА — 1 800 старших чл. і 3 100 юнацтва, Великобрітанія — 1 000 і 2 400, Канада — 750 і 2 500, Австралія 430 і 570, ін. країни — 520 і 630; 1973 заг. кількість чл. 12 350 у 10 країнах.

Ідейно-програмовий напрям і зміст виховної й суспільної діяльности СУМ зформульовані на базі ідеалістичного світогляду, христ. релігії та націоналістичної ідеології. Крім рел. і нац. виховання молоді, СУМ присвячує значну увагу політ. освіті та практично анґажує молодь до підтримки боротьби укр. народу за визволення й утворення самостійної дем. укр. держави. Багато уваги присвячується питанням українознавства і плеканню укр. культури. Методика виховної праці, програма вишколу, а також зміст культ.-осв. праці охоплені у різних «правильниках», вишкільних матеріялах та періодичних вид. Праця СУМ ведеться в осередках діяльности (юнацькі частини поділені на рої для менших юнаків і курені — для старших), а крім того у менших гуртках і ланках, як також на вишкільних конференціях, літніх і зимових таборах, спорт. вправах тощо. СУМ звертає особливу увагу на мист. самодіяльність (хорові, інструментальні та танцювальні ансамблі, театральні гуртки, ланки прикладного мистецтва тощо) та спорт. активність (різні спорт. ланки; гол. популярні є футбольні). Деякі широко відомі сумівські ансамблі виступають на заг.-укр. імпрезах та ґастролюють у різних країнах: хори «Прометей» і «Діброва» та оркестра «Батурин» у Торонто (диригент В. Кардаш), капеля бандуристів у Детройті (диригент Потапенко), танцювальний гурток «Крилаті» у Великобрітанії (керівник О. Буряк), спортовий клюб «Крилаті» у Чікаґо та ін. СУМ бере активну участь у заг.-нац. святкуваннях, відзначенні нац. річниць та різних політ. маніфестаціях, а також провадить масові акції на оборону укр. політ. і рел. в'язнів. З 1972 СУМ влаштовує світові олімпійські злети (Мюнхен 1972, Монтреаль 1976).

Чл. СУМ мають однострій, який носять під час офіц. виступів, з деякими модифікаціями для вікових груп. Досягнення відзначають різними відзнаками, а вся орг-ція має емблему, яка являє собою стилізований тризуб, що творить літери «СУМ». Сумівці мають свій марш (слова Л. Полтави) та вітаються на зайняттях привітом: «Честь України» — відповідь «Готов боронити» та привітом «Гартуйсь».

Для здійснення виховної мети і програми СУМ придбав у ряді країн і більших осередках будинки чи домівки, а зокрема літні оселі для вишколу, таборів і відпочинку молоді і своїх прихильників, подекуди з модерним устаткуванням. Найвідоміші оселі: у Еллінвілі б. Нью-Йорку, в Барабу (Вісконсин), «Веселка» б. Торонто, «Верховина» б. Монтреалю, «Тарасівка» у Великобрітанії, «Франкополе» у Бельгії, оселі в Австралії: «Тарасівка» б. Мелборну і «Лемківщина» б. Коаля Рівер (Сідней) та ін. У деяких осередках СУМ ініціював і став опікуном суботніх шкіл українознавства; в 1970-их рр. у ЗДА таких шкіл було 9.

Систематичне виховання відбувають чл. юнацтва СУМ за програмами та схемами навчального матеріялу з українознавства, після чого складають іспити і здобувають відповідний ступінь. Дружинники працюють більше самостійно по лінії особистих зацікавлень і беруть участь також у суспільно-політ. діяльності. Для їхньої політ. освіти Центр. Управа СУМ створила 1975 Ін-т суспільно-політ. освіти (ІСПО), керований Г. Васьковичем.

По осередках існують бібліотеки. Виховній праці допомагають видавані СУМ періодичні ж. «Аванґард» — орган Центр. Управи (з 1947), для юнацтва — «Крилаті» (з 1963). Крім того, виходять окремі «Сторінки СУМ» у різних газ.: «Шлях Перемоги», «Гомін України», «Укр. Думка», «Свобода», «Америка», «Вільна Думка», «Укр. Слово» (Арґентіна) та ін. Інструктаж та вишкільні матеріяли видають Центр. Управа (серед ін. «Бюлетень Центр. Управи СУМ», «Записки виховника», неперіодично), крайові управи, а подекуди й осередки. Центр. в-во СУМ видало кілька тт. пед. праць Г. Ващенка, літ. твори, а також низку кн. у серіях юнацької, дитячої і родинної бібліотеки;

з 1975 видає друком студійні матеріяли ІСПО.

Література: СУМ на чужині, зб.-альманах. Лондон 1954; Правильник Юнацтва СУМ. Брюссель 1961; Під прапором СУМА. Нью-Йорк 1964; Правильник Дружин СУМ. Брюссель 1967; Матеріяли 10 Конґресу СУМ. Брюссель 1973.
Г. Васькович

Спілка Художників УРСР, єдина орг-ція мистців і мистецтвознавців УССР, постала на основі постанови ЦК ВКП(б) від 23. 4. 1932 «Про перебудову літ.-художніх орг-цій» (мист. об'єднань *АРМУ, ОСМУ, ОММУ, АЧХУ,* ВУАМ ПИТ, ВУАПХ й ін.); організаційно була підготована Оргбюром (1932) і Оргкомітетом (з 1933), а остаточно оформилася на з'їзді мистців України 1938, на якому обрано правління спілки з осідком у Києві (з 1968 гол. В. Бородай). С.Х. УРСР об'єднує 15 обл. орг-цій (1 567 чл. 1971) і поділяється на секції (малярства, скульптури, графіки, плякату, монументально-декоративного, декоративно-ужиткового і театрально-декоративного мистецтва) й комісії (критики й мистецтвознавства). С.Х. УРСР орг. підпорядкована С.Х. СССР у Москві і працює під керівництвом партії, а єдиним дозволеним стилем є т. зв. «метода *соц. реалізму*». При правлінні Спілки існує Художній фонд УРСР. С.Х. УРСР разом з Мін-вом Культури УРСР видає ж. «Образотворче Мистецтво».

Спілки Визволення України (СВУ) **процес,** показовий процес над 45 керівниками і гол. діячами СВУ, що відбувся в оперному театрі у Харкові від 9. 3 до 19. 4. 1930. На лаві підсудних були серед ін.: акад. С. *Єфремов* (кол. товариш гол. Центр. Ради й лідер УПСФ), В. *Чехівський* (кол. чл. ЦК УСДРП і прем'єр-мін. УНР, за освітою теолог і керівний діяч УАПЦ), педагог В. *Дурдуківський* (кол. чл. УПСФ), історик Й. *Гермайзе* (проф. Київ. Ін-ту Нар. Освіти, кол. чл. УСДРП), літ. критик і письм. А. *Ніковський* (кол. чл. УПСФ і мін. закордонних справ УНР), письм. Л. *Старицька-Черняхівська* (кол. чл. УП СФ) та її чоловік О. *Черняхівський* (видатний учений гістолог, проф. Київ. Мед. Ін-ту), акад. М. *Слабченко* (історик, проф. Одеського Ін-ту Нар. Освіти, кол. чл. УСДРП), педагог О. *Гребенецький,* філолог В. *Ганцов* (кол. чл. УПСФ), мовознавець Г. *Голоскевич* (наук. співр. ВУАН), студент Київ. Ін-ту Нар. Освіти М. *Павлушков,* якого сов. влада вважала основоположником *Спілки Укр. Молоді* (СУМ).

Гол. Найвищого Суду УССР, який слухав справу СВУ, був А. *Приходько,* гол. прокурором М. Михайлик (ген. прокурор респ. і заступник Наркомюсту), серед гром. обвинувачів були: П. *Любченко,* акад. О. *Соколовський,* письм. О. *Слісаренко.* Оборонці: Ратнер, Віленський, Пухтинський.

Між підсудними були 3 жінки (Л. *Старицька-Черняхівська, Л. Біднова, А. Токарівська*), 2 д. чл. ВУАН, 15 проф. вищих шкіл, 2 студенти, 1 дир. сер. школи, 10 учителів, 1 теолог і 1 свящ. УАПЦ, 3 письм., 5 ред., 2 кооператори, 2 правники і 1 бібліотекар; 15 підсудних були співр. ВУАН. Багатьох підсудних єднала політ. діяльність під час визвольних змагань: 31 з них були колись чл. укр. політ. партій (15 — УПСФ, 12 — УСДРП, 4 — УПСР), 1 був прем'єром, 2 — мін. уряду УНР, 6 — чл. Укр. Центр. Ради. Згідно з обвинувальним актом, 33 належали до Київ. групи СВУ, по 3 до Дніпропетровської й Одеської, по 2 до Полтавської і Миколаївської, по 1 до Чернігівської й Вінницької. Між підсудними були 2 українці євр. походження: історик Й. *Гермайзе* і правник З. *Морґуліс.*

За сов. джерелами СВУ була підпільною орг-цією, яка нібито існувала на Україні від червня 1926 до липня 1929, коли її викрили органи ДПУ-ҐПУ. СВУ одночасно начебто існувала на еміґрації (її не слід змішувати з *Союзом Визволення України,* який діяв під час першої світової війни за кордоном). Тісно пов'язана з СВУ мала бути Спілка Укр. Молоді (СУМ). Згідно з обвинувальним висновком, СВУ ставила собі завдання визволення укр. народу на всіх просторах його етногр. території й заснування самостійної укр. республіки, яка мала бути парляментарною і дем., з широким правом ґромадян на приватну власність. Обвинувальний висновок стверджує, що СВУ підготовляла нар. повстання або принаймні заколоти у пов'язанні з чужими імперіялістичними державами (Польщею) і у тісному порозумінні з лідерами укр. еміґрації, т. зв. еміґраційною СВУ. На процесі обвинувачувано СВУ, ніби вона «створена за вказівками закордонного центру петлюрівщини . . . », була «єдина з петлюрівським закордонним центром, що визнавав себе урядом УНР». Крім того, СУМ мала організувати терор проти всесоюзних і укр. сов. керівників. Осередками дії СВУ акт обвинувачення вважав ВУАН і УАПЦ.

У процесі виявилося багато розбіжностей. Лідери укр. еміґрації рішуче заперечували сов. твердження, ніби еміґрація давала якісь вказівки підсов. СВУ. Зокрема Л. *Чикаленко* заперечив, ніби він будь-коли висилав лист-інструкцію С. Єфремову. В існуванні такого листа висловив сумніви і підсудний Й. Гермайзе. Об'єднаної еміґраційної СВУ не могло й бути, бо еміґрація була політ. занадто поділена. Н. Павлушкова (сест-

ра підсудного) твердить, що «СВУ як орг-ція являла собою центр з дуже вузького кола людей, не більше 12—15, без міцно орг. оформленої периферії»; вона визнає, що зізнання підсудних на процесі СВУ були вимушені.

Як зважити на сов. розголос процесу СВУ, вирок був досить поміркований. За твердженням підсудного К. *Туркала,* прокурор загрожував 13 підсудним смертною карою, але її не вимагав. З 45 підсудних 4 засуджено на 10 рр. ув'язнення, з суворою ізоляцією, 6 — на 8, 3 — на 6, 10 — на 5, 21 — на 3 й 1 на 2 роки; з них 10 дістали умовні вироки і були негайно звільнені, ще 5 були помилувані за кілька місяців. Частину засуджених заслано на *Соловки.* У 1930-их рр. і під час перших місяців нім.-сов. війни багато учасників процесу СВУ були знову заарештовані й знищені. Гол. підсудні загинули в тюрмах або на засланні, лише одиниці попали на еміґрацію (К. Туркало), а дехто був реабілітований аж по другій світовій війні (В. *Ганцов,* В. *Атамановський).*

У літературі переважає думка, що СВУ і СУМ не існували як орг-ції, а скорше були провокаційною вигадкою ДПУ (В. Голубничий, В. Гришко, М. Ковалевський, Г. Костюк, Ю. Лавріненко, Р. Саллівант, К. Туркало, П. Феденко), але дехто визнає існування СВУ (Н. Павлушкова, В. Плющ). Гіпотезу про те, що СВУ—СУМ як орг-ції були вигадкою ДПУ підтримує факт ін. показових процесів всесоюзного маштабу (Шахтинський процес у 1928 або т. зв. Промпартії у грудні 1930), які мали суто політ. завдання. Найправдоподібніше буде припустити, що підсудні на процесі СВУ були укр. патріотами і активно працювали для укр. нац.-культ. відродження 1920-их рр., але вони це робили більше спонтанно, не творячи якоїсь антисов. політ. орг-ції, тим більше такої, що директиви діставала б від укр. еміґрації.

Процес СВУ мав політ. завдання обґрунтувати переслідування потенційної нац.-політ. опозиції і підготувати ґрунт для дальших нападів на ВУАН та УАПЦ і для переслідування ін. нібито існуючих політ. угруповань, поглибити ворожнечу між прихильниками українізації (комуністами й некомуністами) і посередньо політ. скомпромітувати саму політику українізації, пов'язуючи укр. відродження з діяльністю УНР в екзилі і з аґресивним спрямуванням закордонної політики Польщі. Справа СВУ була поч. розгрому укр. культ. процесу, що інтенсивно розпочався в УССР по визвольних змаганнях.

Література: Любченко П. З Варшавським договором проти п'ятирічки (до процесу СВУ). X. 1930; Центр. Комітет ЛКСМ України. Молоді фашисти укр. контрреволюції (ст. П. Любченка та ін.). X. 1930; Скрипник М. Контрреволюційне шкідництво на культ. фронті, ж. Червоний Шлях, ч. 4. X. 1930; його ж Спілка Визволення України, ж. Більшовик України, ч. 8. X. 1930; Прокуратура УССР. Винувальний висновок у справі контрреволюц. орг-ції Спілка Визволення України (за винуваченням С. Єфремова, В. Чехівського, А. Ніковського та ін.). X. 4. 2. 1930; Декларація ЦК УСДРП (від 25. 3, 29. 3, 30. 3 і 9. 4) Д. Дорошенка і Л. Чикаленка. На марґінесі процесу СВУ у Харкові, вміщена в газ. Діло. Л. 1930; Спілка Визволення України. Стенографічний звіт суд. процесу, т. І. X. 1931; Ковалевський М. Україна під червоним ярмом: документи, факти. В.—Л. 1937; Туркало К. Сорок п'ять. Спогади з суд. процесу СВУ 9. 3.—20. 4. 1930, ж. Нові Дні, чч. 34—35. Торонто 1952, 36—40, 1953; Lawrinenko J. Ukrainian Communism and Soviet Russian Policy Toward the Ukraine: An Annotated Bibliography. 1917—1953. Нью—Йорк 1953; Manning C. A. Ukraine under the Soviets. Нью-Йорк 1953; Спілка Визволення України, зб. І. Мюнхен 1953; Павлушкова Н. Моє слово про процес СВУ та СУМ. ж. Нові Дні, ч. 49—51. Торонто 1954; Феденко П. Ісаак Мазепа. Борець за волю України, Наше Слово. Лондон 1954; Hryshko V. Experience with Russia. Нью-Йорк 1956; Kostiuk H. Stalinist Rule in the Ukraine. Нью-Йорк 1960; Sullivant S. Soviet Politics and the Ukraine 1917—1957. Нью-Йорк 1962; Павлушкова Н. Спілка Визволення України й Спілка Укр. Молоді (спогади) газ. Канадійський Фармер. Вінніпеґ 4. 3.—24. 10. 1963; Holubnychy V. History of the Ukrainian Soviet Socialist Republic 1917—41 in Ukraine. A Concise Encyclopedia, Vol. I Торонто 1963; Туркало К. Спілка Визволення України (до сорокових роковин), ж. Нові Дні, чч. 237—239. Торонто 1969; Плющ В. Боротьба за укр. державу під сов. владою. Лондон 1973.

Я. Білінський

Спільні Військові Юнацькі Школи, школи старшин Армії УНР з відділами різних родів зброї. У січні 1919 С.В.Ю.Ш. постали у Житомирі (відома п.н. Житомирська), начальник полк. В. *Петрів,* інспектор полк. П. Вержбицький. З березня до червня на протибольш. фронті (разом з продовженням теоретичного навчання), з липня на нормальному навчанні у Кам'янці Подільському (начальник полк. О. Пучківський, інспектор полк. М. Лорченко). Лекторами школи були визначні військ. фахівці (4 генерали й 6 старшин генштабу). 1 жовтня піший курінь, кінний дивізіон, гарматний і кулеметний вишколи С.В.Ю.Ш. дали перший випуск старшин — 300 хорунжих. Згодом школа вийшла знову на фронт проти Добрармії, а після катастрофи Армії УНР її частина, як «юнацький курінь», вирушила у перший зимовий похід.

У січні 1920 у Кам'янці (тоді під польс. окупацією) постала друга С.В.Ю.Ш. (відома як Кам'янецька, осідок школи мінявся), начальник — ген. М. Шаповал. Після інтернування Армії УНР у польс. таборах школа продовжувала

свою працю і до 1923 дала кілька випусків старшин різних родів зброї.

Серед командного складу С.В.Ю.Ш. були діяльні, крім названих вище, сотн. А. *Валійський*, сотн. Є. Нікітин, поручник С. Яськевич та ін.

Спіранти, протисні приголосні, що виникають тертям видихового струму повітря в якомусь звуженні артикуляційних органів мови: в укр. мові об губи (*в*), між дол. губою й гор. передніми зубами (*ф*), між кінцем язика й задньою стороною гор. сікачів (*с, з, с', з'*) чи ясен (*ш, ж*), між задньою частиною язика й задньою стінкою вершка гортані (*х*), між голосницями горлянки (*г*). Серед С. характеристичні для укр. мови опозиційні пари дзвінкости-глухости (*з:с; ж:ш; г:х*), твердости-м'якости у сичних (*з:з'; с:с'*). Губні С. м'якшаться лише позиційно перед д, а також у групах приголосний +*в('а)*; в останньому випадку є тенденція виділити палятальний елемент у *й* (по говірках *в'* може набувати чи втрачати м'якість). Губні С. мало стійкі: *в* після голосних виступає у варіянті *ў*, а *ф* по говірках переходить у *х, хв* (як і навпаки: група *хв* може там переходити в *ф*). Дзвінкий допарок до *х* (: *х*) появляється лише як позиційний варіянт фонеми *х* перед наступним дзвінким приголосним на межі слів (ти*х* добри*х* братіў), а глухий допарок до *г* — лише по говірках (також у формі 'нульової' фонеми; пор. зах.-укр. порі́ : поро́га), в наслідок чого опозиція *г* : *х* також нестійка. *О. Г.*

Спіро Петро (1844—93), фізіолог родом з Москви, де й закінчив студії. З 1871 працював у Новоросійському Ун-ті в Одесі, з 1885 — його проф. Праці С. присвячені питанням фізіології дихання, травлення, гіпнози тощо. При поясненні проблеми гіпнози С. висловив низку ориґінальних тверджень про діяльність гол. мозку. С. брав активну участь у роботі першої в Рос. Імперії лябораторії експериментальної психології, що її засновано в Одесі 1882.

Спіров Михайло (* 1892), анатом родом з Нижегородської губ.; закінчив Моск. Ун-т (1917), з 1930 проф. Київ. Мед. Ін-ту. Праці С. (понад 60) присвячені дослідженню лімфатичної системи, вивченню будови центр. нервової системи, питанням тератології, методиці викладання анатомії та її історії.

Сплюшка, див. *Совка.*

«Спокій», укр. мист. гурток, заснований 1927 студентами Академії Мистецтв у Варшаві; 1939 — 33 д. чл.; гол. П. *Мегик.* У 1928—39 влаштував 13 мист. виставок (у тому ч. 2 пересувні на Волині), видав альбом «Дереворити» (1936), «Книжкові знаки Ніла Хасевича» (1939) і каталоги виставок. Чл. «С.» були також учасниками виставок *АНУМ* у Львові, укр. графіки у Берліні й Празі.

Сполітакевич Володимир (1882—1932), укр. гром. діяч у ЗДА, гр.-кат. свящ. родом з с. Старого Виткова Радехівського пов. (Галичина); з 1907 у різних парафіях ЗДА. Діяч *Укр. Нар. Союзу* (гол. його Просвітньої Комісії), гол. *Об'єднання Укр. Орг-цій в Америці.*

Сполучники, група *службових слів,* що у контексті виконують ролю синтаксичних форм, зв'язуючи слова (батько *й* мати), словосполуки (довгі вулиці *та* високі кам'яниці), сурядні речення (Учитель читає, *а* учні слухають) та складники складно-підрядних речень (*Як* учитель читає, учні слухають). Залежно від їх синтаксичної функції С. поділяються на сурядні (*і(й), та, та й, а, але, або, чи,* прикладкове *як*) та підрядні (*коли, що, якби, поскільки, хоч, мов, наче,* часове й порівняльне *як*). За походженням С. поділяються на первісні, що морфологічною будовою не пов'язані з ін. частинами мови (*і, а, чи, та*), і на похідні від ін. частин мови (*щоб, якби, проте, буцімто*). Реченнева *інтонація* може рекомпенсувати відсутній С. (*Якщо* підеш направо, загризе тебе вовк: Підеш направо, загризе тебе вовк). явище часте у розмовній та художній мові. У давнішій літ. мові, як і в нар., деякі С. виступають синкретично, в різноманітних синтаксичних функціях (напр., *що* в значенні 'бо', 'коли' та ін.). С. досліджували В. *Сімович,* Ф. Медведєв, М. Вихристюк, А. Кващук, М. Каранська, А. Грищенко, Л. Кадомцева й ін. *О. Г.*

Спориш, гірчак (Polygonum L.), рід однорічних або багаторічних зіллястих рослин родини гречкуватих. На Україні 41 видів, з них деякі декоративні (в культурі), чинбарні, фарбувальні. Найчисленніші: С. звичайний (P. aviculare L.), росте по засмічених відкритих місцях по всій Україні, використовується як в'яжучий і сечогінний засіб (при хворобах нирок і ниркових каменях), з коріння видобувають синю фарбу; водяний перець (P. hydropiper L.), росте при берегах, по каналах, на луках, у вологих лісах по всій Україні, крім Полинового Степу, вживають як кровотамуючий засіб.

Спорівське озеро (I—4), оз. на півн.-зах. Поліссі, положене на висоті 142 м; площа 13,2 км², глибина до 2,1 м.

Спорт, див. *Фізкультура й спорт.*

«Спорт», місячник, орган ЦК Ленінської Ком. Спілки Молоді України і Комітету в справах фізкультури і спорту при РНК УРСР, виходив у Києві 1936—41. Його попередники: «Вестник Физической Культуры» (1922—29) і укр.

мовою *«Вісник Фізкультури»* (1929—30) та «Фізкультурник України» (1931—34 і 1935).

«Спортивна Газета», орган Комітету фіз. культури і спорту при Раді Мін. УРСР й Укр. Респ. Ради Профспілок, виходить у Києві тричі на тиждень з 1965, замість газ. «Радянський Спорт» (1949—65), наклад понад 300 000 (1976).

Спортивні товариства, див. *Фізкультурні і спортивні товариства.*

Способи дієслів, граматична категорія, що показує стосунок дії чи стану до дійсности з погляду мовця. Сучасна укр. мова розрізняє три гол. способи: 1) дійсний (індикатив) на ознаку дії як реальної — стверджуваної або заперечуваної (пишу, не пишу), 2) умовний (коньюнктив, кондиціональ) означає дію як бажану або можливу (я писав би, ми писали б — з розрізнюванням *видів:* недоконаного й доконаного, а *родів* лише в однині: він писав би, вона писала б, воно писало б), 3) наказовий або вольовий (імператив) означає волю, прохання чи наказ мовця з спонукою до дії ((на)пиши, (на)пишімо, (на)пишіть — з розрізнюванням доконаного й недоконаного видів): форми 3 особи утворюються описово (*нехай* (на) пише, *нехай* (на)пишуть). У дійсному С., крім виду (писав, написав), виявляється ще граматична категорія *часу*: теперішнього (пишу), минулого (я писав, написав) й майбутнього (буду писати, писатиму, напишу). У розповідних стилях, як і в розмовній мові, можливі семантичні зсуви при уживанні С. д., пов'язані з відповідною інтонацією (А тепер пишемо! 'пишімо! пишіть!'. Він байдикує, а я працюй 'я мушу працювати'). С. д. вивчали А. Ярещенко, Л. Коць, Н. Дніпровська та ін. *О. Г.*

«Справи Народовосьцьове» («Sprawy Narodowościowe»), двомісячник, що виходив 1927—39 у Варшаві як орган поль. Ін-ту Нац. Дослідів (Instytut Spraw Narodowościowych, див. *Доповнення)* за ред. С. Папроцького. «С.Н.» були присвячені вивченню нац. питання, зокрема нац. меншостям у Польщі, поль. меншості поза Польщею та нац. проблемам в СССР; мали багату хроніку, відділ рецензій і бібліографії. «С.Н.» присвячували чимало уваги укр. проблематиці і (разом з *«Бюлетенем Польсько-Українським»)* є й донині цінним і назагал об'єктивним джерелом з цієї ділянки. На укр. теми писали: М. Фелінський, А. Крисінський, Л. *Васілевський,* В. Томкевич та ін.; з українців: М. *Ковалевський* (постійний співр.), а також М. *Кордуба,* О. *Лотоцький,* Р. *Смаль-Стоцький,* П. *Сулятицький,* С. *Томашівський* та ін.

Спудеї, на Україні в 16—18 вв. назва учнів *братських шкіл, колеґій* та сер. і нижчих кляс *Києво-Могилянської Академії.*

Сребло, съребло, серебро, 1) назва срібних монет Володимира Св. (980—1015) і його синів Святополка і Ярослава, що стоїть на самих монетах: ВЛАДНМНР (або СТОПЛЪКЪ) на СТОЛѢ А СЄ ЄГО СРЄБРО; ЯРОСЛАВЛЄ СЪРЕБРО. Ще кілька екземплярів монет, карбованих не пізніше 20-их рр. 9 в., належать покищо невизначеному кн. з іменем, здогадно, Петро. Монети пізніших кн. не відомі. Виняток становлять срібні монети зовсім ін. типу й розміру, що їх пов'язують з кн. тмутороканським Олегом-Михайлом (1078); їх відомо тільки три екземпляри. Усі срібняки (вага їх від 1,73 до 4,68 гр) мають своєрідні самостійні зображення (зокрема, т. зв. «тризуб»; на чільному боці — завжди портрет) і написи, але з певними рисами тогочасних візант. монет.

2) Протягом деякого часу, почавши з 13 в., «серебро» є терміном для заг. поняття «грошей», що конкурує з терміном *«куни».*

Сребреницький Григорій, ґравер на міді 18 в., родом з с. Черневчини Охтирського пов. з священичої родини; 1741—58 учився і працював у друкарні Києво-Печерської Лаври, 1759—63 — у Петербурзькій Академії Мистецтв (учень Є. Чемесова), у 1767—96 — її проф.; портрети, ґравюри («Любов доньки»), ілюстрації до книжок.

Б. Срезневський

Срезневський Борис (1857—1934), рос. і укр. метереолог і кліматолог, д. чл. АН УРСР (з 1920), син Ізмаїла С. З 1919

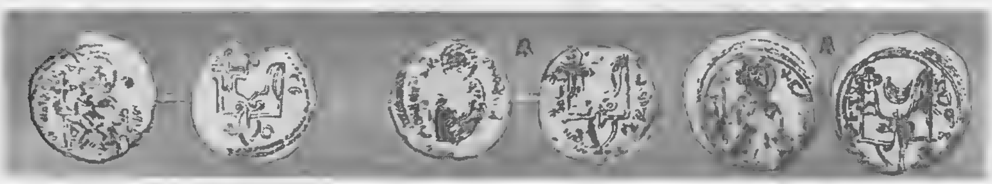
1-2 Срібняки Святополка Володимировича; 3-4 і 5-6 Срібняки двох типів Ярослава Мудрого

працював на Україні — дир. Київ. Метеорологічної Обсерваторії і проф. Ін-ту Нар. Освіти. Вивчав клімат України: досліджував посухи, склав одну з перших схем кліматичного районування України.

Срезневський Всеволод (1867—1934), історик літератури і бібліограф, син Ізмаїла С., упорядник біо-бібліографічних матеріялів про І. Срезневського, співр. ж. КСт., співупорядник (разом з Ф. Покровським) праці «Описание Рукописного Отделения Библиотеки Академии Наук» (I—III, 1910—30).

Срезневський Іван (1770—1820), проф. (з 1813) рос. красномовства, поезії й слов. мов Хаківського Ун-ту, батько Ізмаїла С; рос. поет-клясицист, перекладач Овідія, Горація, старозавітної рел. лірики (Псальмів, Пісні пісень) та автор ориґінальних клясицистичних од і епіграм, як і пісень у псевдонар. стилі, друкованих серед ін. у харківських журн. *«Украинскій Вѣстникъ»* і *«Харьковский демокритъ»*.

Срезневський Ізмаїл (1812—80), визначний рос. філолог-славіст, син Івана С., родом з Ярославля, вихований у Харкові. Попри правничі студії рано зацікавився слов. етнографією, старовиною (гол. рел. віруваннями) й літературами: від мандрівних словацьких ремісників записав і видав «Словацкие песни» (1832), знайомився з творами поль. і чес. романтиків та писаннями В. *Караджіча.* По селах Харківщини, Полтавщини й Катеринославщини записував укр. пісні й звичаї, що їх всуміш з власними додатками опублікував у *«Запорожской Старине»* (1833—38). З І. *Росковшенком* видав «Украинский Альманах» (1831), у якому під псевд. надрукував і власні укр. вірші в романтичному дусі та рос. нариси. У 1839—42 відбув як кандидат на професуру славістики наук. подорож по слов. країнах, відвідавши при тому Пряшівщину, Закарпаття, Галичину, Київ і Чернігів, скрізь спостерігав говіркові особливості. По поверненні читав у 1842—46 лекції з слов. фолкльористики, діялектології й історії, а 1847 перебрав професуру славістики в Петербурзькому Ун-ті, розбудувавши там (з 1850-их рр.), а згодом і в АН слов. філологічні дисципліни; редаґував «Известия АН по ОРЯС», у яких реферував славістичні появи, видав низку пам'яток староцерк.-слов. та сх.-слов. мовних і літ., старокиїв. і моск. доби. У мовознавстві С. був представником романтичної філол. школи. У «Мыслях об истории русского языка» (1849) намагався накреслити синтезу порівняльної фонетики й морфології слов. мов та на їх тлі сх.-слов. — разом з історією рос. мови. Виходячи в поглядах на виникнення укр. мови з понять «наріччя» й «говору» однієї «руської мови» (языка), уявляв собі, що «півд.» (укр.) наріччя виникло на противагу до «півн.» (рос.-білор.) аж у 13—14 вв., поділившися в 15—16 вв. на «говори» зах. (карп.-русинський) та сх. («укр.»), як тоді ж «півн. наріччя» поділилося на «говори білор. і великоруський» окремої «руської» літ. мови. Хибно приймав до 13 в. єдність церк. і світських стилів книжної мови, а на 13—14 вв. клав зміну структури нар. мови, елементи якої, мовляв, почали входити в літ. мову в 15—16 вв. Такими поглядами й своїм авторитетом С. посередньо підготував ґрунт для теорії про «праруську» і «староруську» мови сх. слов'ян. За прикладом О. *Востокова* перейшов до граматично-лексикографічного описування й видавання (не скрізь бездоганного) давніх рукописних пам'яток. Систематично збирав сам і за допомогою учнів лексичний матеріял з давніх сх.-слов. рукописів, який по смерті С. впорядкувала й видала його дочка Ольга як «Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам» (3 тт., 1893—1912, третє вид. 1958), що й досі залишається єдиною того роду лексикографічною зб. даних, у тому ч. й з пам'яток староукр. мови. *О. Горбач*

І. Срезневський

Срем (Срім, Срим), іст. край у півн.-сх. частині Юґославії, між долиною Сави (вона відокремлює С. від *Бачки)* і Дунаєм; 6 870 км², понад 500 000 меш.: сербів, хорватів, а також угорців, словаків й українців (бл. 10 000). Більша — сх. частина С. входить до складу Сербії (Автономна Область Войводіна), менша, зах. — до Хорватії. Українці почали напливати до С. в кін. 18 в. з сусідньої Бачки, по 1945 також з Боснії. Вони живуть у м.: Сремська Митровиця, Інджія, Шід, Вуковар, Вінковці та по с.: Бачинці, Беркасово, Бикич-Дол., Петровці, Міклошевці. Див. також *Хорватія, Юґославія.*

Сріблянський Микола, див. *Шаповал* Микола.

Срібна Земля, публіцистична і поетична назва Закарпаття у новіший час; іст. назва Списького краю на Зах. Закарпатті (див. *Спиш*).

Срібне (III—13), с. м. т. і р. ц. Чернігівської обл.; бл. 3 000 меш. (1970); харч. пром-сть.

Срібний Вячеслав (справжнє прізвище Срібницький, * 1911), письм. родом з Миколаївщини; Роман «Сосни на камені» (1958), зб. оп. «Людина залишилась жити» (1958), «Ти потрібний людям» (1970), «Останній літак» (1976).

Срібний Федір (1881—1950), історик родом з Галичини, гімназійний учитель у Львові, д. чл. НТШ; 1940—41 співр. Львівського Філіялу Ін-ту Історії України АН УРСР. Гол. праця: «Студії над орг-цією Львівської Ставропігії від кін. XVI до пол. XVIII ст.» (ЗНТШ, тт. 106, 108, 111—115).

Сроковський Кость (1878—1935), поль. публіцист укр. роду (співред. низки поль. газ. у Львові, Петербурзі й Кракові) і політ. діяч ліберально-дем. напряму, нар. у Львові; 1913 посол до гал. сойму. Замолоду писав укр. мовою в «ЛНВ», 1901 появилися його «Оповідання» (вид. Укр.-Руської Видавничої Спілки). Серед ін. праць: «W stolicy białego cara» (1904), «Upadek imperializmu Austrii» (1913), «Sprawa narodowościowa na kresach wschodnich» (1924) з критичним наставленням до поль. нац. політики на півн.-зах. укр. і білор. землях у Польщі.

Срочинський Корнило Григорій (1731—90), церк. діяч, василіянин, місіонер, проповідник і письм.; ігумен манастирів в Угорниках, Кристинополі й Лаврові. Підручник для василіянських місій «Methodus peragendi missiones» (1772); у рукописі залишилася «Кристинопільська Хроніка» (у якій вміщена реляція про гайдамацьке повстання в Умані 1768, пізніше кілька разів передрукована), зб. проповідей тощо.

Стабовий Юрій (1894—1968), кінорежисер і драматург родом з м. Козельця (Чернігівщина). У 1924—34 працював на *Одеській Кінофабриці* ВУФКУ; автор сценаріїв: «Руки геть від Китаю», «Вендетта» (1924), «Укразія» (у співавторстві з М. Борисовим, 1925), «П К П» («Пілсудський купив Петлюру», з А. *Лундіним*, 1926). Поставив фільми: «Свіжий вітер» (1926), «Два дні» (1927), «Людина з лісу» (1928), «Перлина Семіраміди» (1929), «Експонат з паноптикуму» (1929), «Крокувати заважають» (1930); кінохроніки: «25 тисяч» (1930), «Перша укр. олімпіяда» (1931), «Весняний базар» (1931). С. автор п'єс «Душа Сходу», «Вир» (1926) та ін. Критикований за «формалізм», у 1930-их рр. репресований.

Ю. Стабовий

Став, ставок, штучне водоймище для зберігання води з метою водопостачання, зрошення, розведення риби (ставкове рибне господарство) і водоплавної птиці, а також для санітарних і спортових потреб. С. викопують або створюють, будуючи на невеличких річках і в природних улоговинах (балках тощо) греблі. С. наповнюються водою за рахунок поверхневого і підземного стоку. В УССР є понад 22 000 С. заг. площею понад 140 000 га (для порівняння: кількість *озер* понад 3 000 з заг. площею 200 000 га). С. розміщені нерівномірно; найбільше їх на Сх. Поділлі (зокрема у Вінницькій обл.) і на Придніпрянській височині.

Ставище (IV—11), с. м. т. на Придніпровській височині над р. *Гнилим Тикичем,* р. ц. Київ. обл.; 6 200 меш. (1970); харч. пром-сть. Відоме з 1622.

«Ставка», щоденник, вид. Інформаційного Бюра Армії УНР, виходив 1918—20 — у Києві (1918), Кам'янці Подільському (1919) і Вінниці; ред. Д. Будка.

Ставкове рибне господарство, див. *Рибне господарство* (стор. 2 503—04).

Ставницький Василь († 1730?), друкар, син Семена С. Працював у друкарнях Унівського манастиря (друкував «Виклад о вѣрѣ», 1670), братства при церкві Пресв. Тройці в Перемишлі (1676), еп. Й. *Шумлянського* при церкві св. Юра у Львові («Метрика», 1687, друге вид. 1688; «Псалтир», 1688), Львівського Успенського Братства (з 1694).

Ставницький Семен († 1697), друкар, управитель друкарнями: Львівського Успенського Братства (1652—70 і 1677—94) і Унівською манастирською (1670-і рр.).

Ставничий Іван (1891—1973), культ.-осв. діяч Станиславівщини родом з Товстого (Галичина), перекладач («Фольклор» Дж. Ґама, 1911; «93-ий рік» В. Гюґо; «Під осінніми зорями» К. Гамсуна, 1937), ред. («Пролом», «Станиславівський Голос», «*Станиславівські Вісті*»), видавець «Універсальної Бібліотеки» («Кобзар» у 2 тт., 1934). На еміґрації в Німеччині і в ЗДА, помер у Клівленді.

І. Ставничий

Ставничий Роман (1889—1959), хоровий дириґент і педагог, за фахом адвокат, родом з Галичини; учився в Муз. Ін-ті ім. Лисенка у Львові. Дириґент і вчитель музики у Бережанах, Яворові, Коломиї і на еміґрації в Німеччині та у ЗДА (Боффало).

Ставрида, ставридка (Trachurus), рід морських риб родини ставридових ряду

окунеподібних; довж. до 45 см, вага 400—500 г, іноді до 1 кг. Поширені в тропічних і субтропічних морях. У Чорному м. — 2 види: С. звич. (T. trachurus L.) при берегах Криму і С. середземноморська (T. mediterraneus ponticus Al.), яка іноді заходить і в Озівське м., важливого пром. значення.

Ставровецький Кирило (Транквіліон), церк.-осв. діяч, поет, учений, друкар († 1646). У кін. 80-их рр. 16 в. учителював у Львові, потім в Острозі й Вільні. Як знавець грец. мови виступав перед патріярхом Еремією II в обороні Львівського Братства. 1618 — ігумен Унівського манастиря, пізніше Любартівського. Мав власну пересувну друкарню, у якій видавав свої твори: 1618 першу укр. догматичну систему «Зерцало богословія», 1619 — «Євангеліе учительное» з зб. своїх проповідів. Цей твір був засуджений собором укр. правос. єп., а 1627 у Москві наказали його «на пожарах спалити». 1626 С. перейшов на унію, отримавши становище чернігівського архимандрита. Пробув там до смерти, видавши перед смертю зб. поучень і побутово-моралістичних віршів «*Перло многоцѣнное*».

Ставровський-Попрадов Юлій (1850—99), закарп. поет і осв. діяч на Пряшівщині, гр.-кат. свящ. родом з с. Сулина; С.-П. — найвиразніший представник русофільського напряму закарп. літератури 19 в. Поезії рос. мовою (гол. патріотична і особиста лірика), ст. на етногр. теми та публіцистика, розкинені у газ. «Свѣтъ», «Карпатъ» та ін. Посмертне вид. «Поэзия Попрадова» (1928).

Ставропігійський Інститут у Львові, культ.-осв. установа в Галичині (єдина до сер. 19 в.), створена 1788 на базі *Львівського Успенського* (Ставропігійського) *Братства* декретом цісаря Йосифа II. У другій пол. 19 в. С. І. був опанований *москвофілами* (як і *Нар. Дім у Львові* та «*Гал.-Руська Матиця*»), які не допускали нових чл. з укр. нац. табору. 1915—22 — був під укр. керівництвом, 1922 поль. влада передала його консервативній групі москвофілів, льояльних до Польщі. У своїй діяльності і публікаціях (писаних здебільша «язичієм», а в 20 в. рос. мовою) С. І. відстоював позиції єдиного «русского» народу і не визнавав українства. Фінансовою основою діяльности С. І. були великі маєтки (ділянки землі, комплекси будинків у Львові), друкарня, палітурня, книгарня тощо.

С. І. був діяльний на відтинках пед.-осв. і наук.-вид., мав музей і архів. Пед.-осв. активність була незначна: С. І. 1788 відновив Братську школу (існувала недовгий час) і бурсу для учнів нар. і сер. шкіл (ведену з русофільським спрямуванням; у 1930-их рр. вона мала 30 учнів), видавав у першій пол. 19 в. підручники для нар. і сер. шкіл (зокрема буквар 1807, укр. граматику) і для «*Studium Ruthenum*». Базу заснованого 1889 заходами А. *Петрушевича* і І. *Шараневича* музею становили предмети, матеріяли і документи Успенської (Волоської) церкви, Братського архіву та манастирів Галичини. Найбільшу цінність являли собою рукописи (Кристинопільський апостол 12 в., *Бучацьке* 13 в. і Перемиське 16 в. *євангелія*, Номоканон 15 в., твір Петра Могили «Книга души, нарицаемая злото», літ. пам'ятка «*Пересторога*», «*Львівський літопис*» та ін.), архів Львівського Братства, оригінали документів Володислава Опільського 1375, привілеї, грамоти, розпорядження поль. королів 1522—1767, документи й листи молд. господарів у справі Волоської церкви, Братської школи і друкарні 1558—1694, грамоти царгородських патріярхів 1586—1670 та ін., листування й акти Львівського Братства; стародруки (зокрема церк. кн. 16—17 вв., граматика «*Адельфотес*», 1591), а також предмети церк. мистецтва. Опис музею С. І. дали І. Свєнціцький (1908) та І. Шараневич («Ruskie Muzeum Instytutu Stawropigijskiego we Lwowie», 1937).

Частину документів архіву С. І. видав І. Шараневич — «Юбилейное изданіе въ память 300-лѣтняго основанія Львовского Ставропигійского Братства» (1886), В. *Милькович* — «Monumenta Confraternitatis Stauropigianae Leopoliensis», т. I (1895—98) та ін. Історію Львівського Братства і церкви написав Д. *Зубрицький* «Die Griechisch-katholische Stavropigialkirche in Lemberg und das mit ihr vereinigte Institut» (1830); С. І. присвячений «Юбилейный сборник в память 350-летия Львовского Ставропигиона» (ред. В. Ваврик, 1936). Цінним джерелом історії С. І. і України були щорічні календарі «*Временникъ Ставропигійского института*» (за рр. 1864—1915 і 1923—39) і «Збірник Львівської Ставропігії» (1921). У вид. С. І. появилася «Исторія галицко-русскаго княжества» Д. Зубрицького (1852—55, 3 тт.), коштом С. І. виходила 1850—54 «*Зоря Галицкая*».

С. І. керувала рада з сеньйором (гол.) на чолі; найвідоміший з них — І. Шараневич (1885—1901), серед ін.: І. Бачинський (1801—16), *Й. Хоминський* (1861—66), В. *Ковальський* (1871—84). Ч. чл. Львівського Братства і С. І. за весь час існування — 726.

По сов. окупації музейні речі С. І. перебрав 1940 Львівський Держ. Іст. Музей, архівні — Центр. Держ. Іст. Архів УРСР у Львові.

Ставропігія (від грец. «ставрос» і «піґіон» — поставлення хреста), автономна правос. церк. одиниця (церква, манастир, братство), яка підлягає юрисдикції не місц. ієрархів, а безпосередньо патріярхові (в Рос. Імперії з 1721 Святішому Синодові) і користується спеціяльними правами (догляд над духовенством, іноді навіть над ієрархами).

На Україні право С. надавали константинопільські (до 1686), згодом до поч. 18 в. моск. патріярхи. З цього права користувалися особливо деякі церк. *братства*, які під час рел. боротьби (перша пол. 17 в.) стали на оборону православія, поборюючи деякі заходи місц. єп. Церк. ієрархія виступила проти С., а архиєп. М. *Смотрицький* здобув 1626 грамоту від константинопільського патріярха про скасування С. у Київ. митрополії; цю постанову пізніше обмежено нованаданими С. На Україні права С. мали: *Києво-Печерська Лавра* і *Львівське Успенське Братство* (1589), *Київ. Богоявленське Братство* і *Манявський Скит* (1620), *Луцьке Хресто-Воздвиженське Братство* (1623), *Межигірський Спасопреображенський манастир* (1687). З другої пол. 17 в. С. втрачають ролю, яку доти відогравали. Найдовше користувалося С. Львівське Успенське Братство, яке 1709 перейшло на унію і було перетворене на *Ставропігійський Ін-т.*

Ставропіль (VIII—23; у 1935—43 — Ворошиловськ), м. на Ставропільській височині, центр Ставропільщини і Ставропільського краю РСФСР; 233 000 меш. (1975; 1897 — 42 000, 1926 — 58 600, 1939 — 85 000, 1959 — 141 000, 1970 — 198 000). С.

Одна з головних вулиць Ставрополя в 1910-их рр.

засновано 1777 як фортецю Озово-Моздоцької укріпленої лінії для охорони півд. кордонів Рос. Імперії. З 1785 — пов. м. Кавказької губ., з 1822 — центр Кавказької обл., з 1847 — Ставропільської губ. Через С. проходив гол. поштовий шлях, який сполучав Кавказ з Европою. До 1917 мав торг.-адміністративний характер (торгівля хлібом і худобою). 1926 українці в С. становили — 10% населення.

Тепер С. — пром., адміністративний і культ. центр. Галузі пром-сти: машинобудів., хем., харч., легка та ін. Ін-ти: с.-г., пед., мед., політехн.; драматичний театр; музеї: краєзнавчий і образотворчого мистецтва.

Ставропільська височина, височина в центр. частині Передкавказзя між Кубанською низовиною на зах. (межу становить південниковий відтинок р. Кубані) і Прикаспійською на сх. (межа — р. Кума), Кумо-Маничською западиною на півн. і Кавказькими горами на півд. Довж. бл. 300 км, шир. бл. 170 км. Сер. висота 350—600 м; найвищі верхи знаходяться на півд. від Ставрополя (Стрижамент — 832 м). В основі С. в. лежить на глибині 1,5—2 км зім'ятий у пофалдовані складки герцинський фундамент, вкритий слабо дислокованими (невеликі антикліналі і бані) шарами мезозою, палеогену і неогену. У півд.-зах. і центр. частинах С. в. переважає рельєф низькогір'я: тут підносяться плятоподібні масиви, розчленовані долинами з терасовими заломами і зсувами на узбіччях. Сх. частина С. в. розчленована долинами і балками, між якими простягаються одноманітні плаські вододіли; шари неогену тут майже повсюдно вкриті лесовидними суглинками.

Ріки належать до сточища Кубані, Куми, Єгорлика і Калауса. За винятком двох перших, вони маловодні і влітку часто пересихають. Ґрунти — різні чорноземи і темно- та яснокаштанові. Клімат континентальний з поміркованими зимами (температура січня -4 до 6° Ц.) і теплим літом (22—25° Ц.); весна коротка, осінь — довга. Атмосферичних опадів найбільше на півд. зах. (600 мм), найменше на сх. (200—300 мм). Часті чорні бурі, б. Кавказьких гір — фенові вітри; сніговий настил нестійкий. Степ. рослинність: на зах. — вузьколиста типчинно-ковилова, на півд. сх. — суха, на вищих ділянках — лісостеп з широколистяними лісами. Степ майже цілком розораний. Густота населення — 20—30 осіб на 1 км^2.

Див. також *Ставропільщина.*

Ставропільський край, край у межах РСФСР, охоплює центр. частину *Півн. Кавказу;* 80 600 км^2, 2 421 000 меш., у тому ч. 1 144 000 міськ., 1 277 000 сіль. (1975); 33 р-ни, 19 м., 16 с. м. т., 293 сіль. ради. До складу С. к. входить *Карачаївсько-Черкеська Автономна Область.* С. к. являє собою частину мішаної укр.-рос. нац. території; за переписом 1926 українці становили в С. к. 35% усього населення. Див. *Ставропільщина.*

Ставропільщина, іст.-геогр. край, положений у центр. частині *Передкавказзя,* між Кубанню на зах. і Терщи-

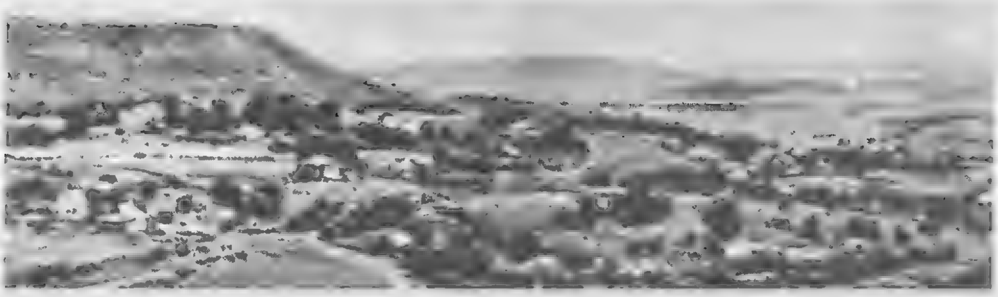

Ставропільська височина бл. м. Ставрополя

ною на півд. сх., Доном і Калмикією на півн. і півн. сх. та землями кавказьких верховинців на півд. зах. Територія С. покривається приблизно з кол. Ставропільською губ. (у межах 1861—1920 рр. — 59 500 км²) і сучасним Ставропільським краєм (С. к.; 66 500 км² без Карачаївсько-Черкеської Автономної Обл. — К.-Ч. А. О.), до якого входить майже вся кол. Ставропільська губ. і півн.-зах. частина кол. Терської обл. До 1930-их рр. С. була заселена українцями та росіянами і входила до складу укр. мішаної етнічної території.

Природа. Більшу частину С. займає *Ставропільська височина*, меншу — частини *Прикаспійської низовини* на сх. та *Кумо-Маничської западини* на півн. і передгір'я Кавказу з горами — лаколітами Кавказьких Мінеральних Вод на півд. зах. Клімат С. переходовий від помірковано-континентального на зах. до більш континентального і посушливого на сх.; температура січня від -4 до -6°Ц., липня +22—25°Ц., веґетаційний період до 220 днів. Кількість атмосферичних опадів від 600 мм на півд. зах. до 250 мм на півн. сх., сніговий настил незначний (10—15 см) і нестійкий. Ріки належать до сточища Озівського і Каспійського морів; більші з них: *Єгорлик, Калаус, Кума, Манич;* на зах. притоки р. *Кубані;* ріки перев. використовують для зрошення. На С. чимало невеликих, гол. ч. солоних оз. (найбільше *Манич-Гудило*).

Ґрунти — у зах. і центр. частині різні чорноземи і темнокаштануваті, на сх. і півн. сх. — яснокаштануваті. Рослинність степ.; вона міняється залежно від вологости у напрямі з зах. і півдня на сх. і півн. сх. — з барвистого степу типчинно-ковилового до сухого-трав'яного, сухого і напівпустельного. У вологішій частині Ставропільської височини та на передгір'ї Кавказу, поширений Лісостеп з дубово-грабово-буковими лісами. Степ і Лісостеп майже цілком розорані.

Історія з сер. 17 до сер. 19 в. Хоч в сер. 16 в. на Кавказі і на С. почалися впливи Москви і з поч. 18 в. С. входила номінально до складу Рос. Імперії, та хоч уже в 16—17 вв. почалася коз. колонізація (на зах. донських, на сх. терських козаків), однак центр. положена С. була лише слабо заселена кочовими ногайцями і калмиками (приблизно 80 000), а на передгір'ї кавказькими верховинцями — карачаївцями й черкесами; тільки зрідка на С. заходили «уходники». До тривкого заселення С. дійшло щойно за останньої чверті 18 в. у зв'язку з будовою рос. урядом однієї з кавказьких оборонних (перед кавказькими верховинцями) ліній — Моздоцько-Озівської (1777—80) з центром у Ставрополі (1777). Для служби на ній переселено хоперських (з Дону) і волзьких козаків. Незабаром при укріпленнях виникли коз. станиці й садиби вояків, які закінчили службу. 1785 С. увійшла до складу Кавказької обл., з 1802 — губ., перейменованої (по різних змінах) 1847 на Ставропільську губ. По відокремленні від неї 1861 Терської обл. межі С. губ. остаточно усталилися. На відміну від Кубанської і Терської обл. С. (з 1898) не входила до складу Кавказького краю.

Рос. уряд був зацікавлений у швидкому заселенні С. також тому, щоб мати тут базу (людську і харч.) для кавказьких воєн. Для цієї мети він роздав кращі землі рос. поміщикам (серед ін. і кн. Вяземським, Безбородькам і Чернишовим, графам Воронцовим), які їх заселювали кріпаками. Але значно сильнішим від поміщицької колонізації було спонтанне поселення селян, яке влада леґалізувала указом 1804, даючи пільги всім, що оселювалися на С. Початки колонізації були важкі через часті посухи, сарану, пошесні хвороби (зокрема чуму). Панівною була перелогова хліборобська система (розорано лише 10% усіх земель), гол. збіжжям були озима і яра пшениця, далі — овес і ячмінь. Збіжжеві продукти йшли на самопостачання і для війська (експорт був ускладнений труднощами транспорту). Натомість з С. вивозили велику ро-

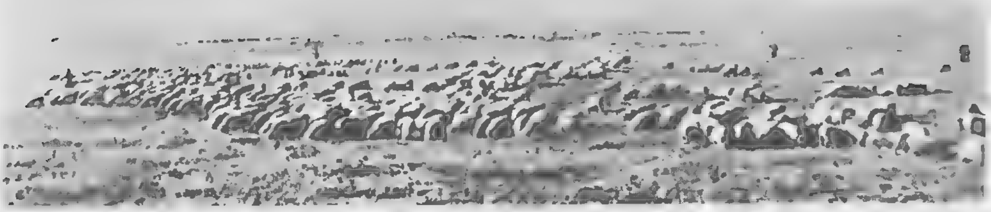

Отара овець на Півн. Ставропільщині

гату худобу (її гнали аж до Москви), коні, вовну, шкіру; відомі були ярмарки свійських тварин у Ставрополі. Населення С. на кін. 1850-их рр. зросло до 340 000 (5,5 осіб на 1 км²); єдиним м. був Ставропіль (на поч. 19 в. — 3 000, 1853 — 17 600 меш.). Найгустіше були заселені степи між Єгорликом і Калаусом та долина Калаусу. Соц. склад населення С. разом з Терщиною був у 1853 такий: 48,7% козаків, 32,0% держ. селян, 16,2% кочовиків, 3,1% поміщицьких селян та ін.

Значний приріст населення почався по скасуванні кріпацтва. На С. імігрували тоді гол. з України — Лівобережжя й Катеринославської губ., далі з мішаних рос.-укр. губ. — Воронізької і Курської та з суто рос. Орловської. На поч. 20 в. серед імігрантів українці становили 49,5%, росіяни — 36,6%. Зростання населення С. таке (у тис.): 1867 — 340, 1897 — 873, 1914 — 1 150; у % 100, 253, 340 (для порівняння на Кубані: 100, 516, і 834). 1897 — 9% населення жило у м. Тоді, за переписом населення, українці становили 36,6% усього населення (серед сіль. — 39,9%), росіяни — 55,3%; серед ін. переважали кочовики (ногайці, калмики і туркестанці), яким віддано сх. і півн.-сх. частину С. Т. ч. С. стала мішаною рос.-укр. територією.

Разом з зростанням населення дійшло до далекосяжного розорання цілини; переважала трипільна система хліборобства; урожайність була невелика — 0,7 т зерна з 1 га. С. мала тоді не лише надвишки продуктів тваринництва (рогатої худоби і вовни; при чому, замість грубошерстих овець, щораз більше було тонкорунних), але й пшениці (1913 — 0,8 млн т). Вивіз улегшувала будова залізниць: Ростов—Владикавказ (1875), Кавказька—Ставропіль (1897) і Пелагіяда—Винодільне (1916). Пром-сть, майже виключно харч., була слабо розвинена.

С. з 1917. По революції 1917 С. порівняно з сусідніми Доном, Кубанню, Тереком відогравала під час громадянської війни пасивну ролю, бо в цих останніх завдяки активності коз. військ були створені власні автономні держави. З кін. 1917 до поч. 1920 С. була територією війни між Рос. Добровольчою Армією і большевиками. У січні 1918 на С. постала як складова частина РСФСР т. зв. Ставропільська сов. респ.; від сер. 1918 до поч. 1920 С. володіли білі, пізніше закріпилася сов. влада. С. увійшла до складу великої адміністративно-територіяльної одиниці Півн. Кавказу, який 1924—30 був поділений на округи, при чому кол. С. губ. охоплювала С. округу та частини Терської, Армавірської і Сальської. У 1937—43 С. була основною частиною Орджонікідзівського краю, 1943 оформлено С. край, до якого увійшла і К.-Ч. А. О. Від літа 1942 до поч. 1943 майже вся С. була окупована нім. військом.

Еволюція політ., екон. і демографічних відносин була на С. за сов. часів така сама, як у всьому СССР, зокрема в РСФСР.

Людність. Після втрат 1917—20 і голоду 1922—23 кількість населення С. у 1926 була така, як до війни: 1914 — 1,15, 1926 — 1,2 млн меш.; міська людність 1926 становила 8%. Нац. склад населення не зазнав порівняно з 1897 більших змін, як видно з табл. (числа на 1926, у дужках — 1897):

	у тис.	у %	
Вся людність	1 230	100,0	(100,0)
у тому ч.:			
українці	460	37,4	(36,6)
росіяни	700	56,9	(55,3)
інші	70	5,7	(8,1)

Серед ін. національностей було: 21 000 німців (гол. у Благодарненському, Винодільнянському і Невинномиському р-нах), 7 000 вірменів, 3 000 греків. Розміщення українців (див. карта на 1 220 стор.) було нерівномірне. Найменший відсоток (5—10%) вони становили у

півд.-зах. частині С., здовж кол. оборонної лінії Моздок—Ставропіль—Озів, де оселювано у 18 в. коз. і рос. поселенців; найбільший — у півн.-сх., заселеній перев. у другій пол. 19 в., коли серед іміґрантів переважали українці. Основою зростання населення у 20 в. був природний приріст, бо іміґрація малощо перевищувала еміґрацію; серед іміґрантів (за переписом 1926) переважали вихідні з укр. земель.

Зміни населення після 1926 виявляли на С. ті самі фази, що й на ін. укр. землях (хоч не були аж так виразні): сер. приріст до 1931 і у 1935—40, спад у 1932—34 (голод) і 1942—45 (війна) та значний приріст по 1945. Ввесь час підвищується відсоток міської людности. Зміни населення С. к. (без К.-Ч. А. О.) за переписами чи приблизними даними такі (у дужках відсоток міськ. населення; ч. на 1939 перебільшене).

Рік	Населення у тис. Все	Міське		Сільське	На 1 км² Все	Сільське
1926	1 500	226	(15,2)	1274	22,6	19,2
1939	1 513	312	(20,6)	1 201	22,8	18,2
1959	1 605	522	(32,5)	1 083	24,2	16,3
1970	1 961	867	(44,1)	1 094	29,6	16,4
1976	2 063	1 017	(49,2)	1 046	31,0	15,8

На зростання населення впливає далі гол. природний приріст, менше — позитивний балянс мандрівок: за 1968—69 — 16 900 осіб (0,7% всієї людности).

Густота сіль. (і всієї) людности (див. карта на 1 218 стор.; дані дещо застарілі) залежить від геогр. умов: вона найменша (2—8 осіб на 1 км²) у смузі пустинного Степу, сер. (8—25) у смузі Степу, вища (25—50) на добре зрошеному передгір'ї й у долинах рік Куми і Калаусу, доходить до 100 в р-ні Кавказьких Мінеральних Вод. За останні десятиліття зросло сіль. населення у посушливих р-нах завдяки поступові іриґації. Села С. перев. багатолюдні і розміщені у долинах рік. Найбільшим скупченням м. є р-н Кавказьких Мінеральних Вод (ч. меш. у тис. на 1973—75): П'ятигорськ (101), Кисловодськ (91), Ессентуки (66), Мінеральні Води (59); ін. важливіші розкинені м.: Ставропіль (233), Невинномиськ (92), Будьонновськ (кол. *Прикумськ;* 38).

Сучасні нац. відносини на С. не відомі. За сов. переписами 1959 і 1970, українці мали б майже зникнути (ч. для С. к. без К.-Ч. А. О.):

	1926		1959		1970	
	1 000	%	1 000	%	1 000	%
Все населення	1 500	100,0	1 605	100,0	1 961	100,0
у тому ч.:						
українці	491	32,8	39	2,4	49	2,5
росіяни	932	62,1	1 466	91,4	1 760	90,0
інші	77	5,1	100	6,2	152	7,5

Не заперечуючи русифікації українців за межами УССР, спричиненої насамперед позбавленням українців усіх нац. прав (див. стор. 2 647), трудно уявити, щоб процес русифікації за одне покоління пішов аж так далеко, тим більше, що у низці р-нів українці значно переважали. Зникнення українців — це скорше статистична маніпуляція, яка має довести, що українців за межами УССР майже немає. За переписом 1970, на 48 700 українців ледве 24 300 подало укр. мову як рідну. Крім того, 9 200 нею володіло, а 15 400 її не знало.

Нар. госп-во. До поч. 1930-их рр. С. була аґрарною країною з надвишкою с.-г. продуктів (гол. пшениці і вовни) тепер — має пром.-с.-г. характер. 1940 продукція пром-сти зросла порівняно з 1914 у 20 разів, 1974 порівняно з 1940 — у 12.

Розвиткові сіль. госп-ва перешкоджає посушливість підсоння і маловодність річок, чому частково протидіє штучне зрошення. Кол. степ розораний, за винятком пустинного. На поч. 1950-их рр. рілля займала ½ всієї площі, у 1950-их рр. розорано чималі масиви цілинних степів, так що 1974 (ч. для С. к., без К.-Ч. А. О.) рілля становила 63% всієї площі; ін. вгіддя: пасовища — 22%, сіножаті — 3%, ліси й чагарники — бл. 2%, ін. (сади, виноградники) — бл. 2%; невжитки — бл. 10%. У більшості р-нів рілля становить 60—80%, у півпустинних степах до 20%

(тут переважають пасовища — від 1/3 до 1/2 всієї площі). Посівна площа становила на 1974 — 4 073 000 га; порівняно з 1913 зросла у 1,5 рази, але зменшилася порівняно з 1965 (4 567 000 га), коли розорано і непридатні для хліборобства землі. Зміна структури посівної площі така, як на Україні і в усьому СССР (у %):

	1913	1955	1974
Зернові	94,0	62,0	55
Кормові	0,4	29,2	36
Технічні	4,0	6,4	7
Ін. їстівні і картопля	1,6	2,4	2

Серед зернових 70% становить озима пшениця (у 1950-их рр. — 60%; 1896 — 62,5%, у тому ч. 46% озима і 16,5% яра), 13% — ячмінь, по 4% кукурудза (частка її значно зменшилася порівняно з 1950-ми рр.), овес і просо. Пересічний річний заг. збір усіх зернових за 1970—74 — 4,3 млн т (у тому ч. 3,0 млн т пшениці), з 1 га — 19,5 центнерів (1956—60 — 13,0; 1913 — 8,5). Гол. техн. культури: соняшник (70% площі всіх техн.; пересічний річний збір за 1970—74 — 206 000 т), а також цукровий буряк, рицина, коріянд, соя та ін. Під садами було 61 400 га (гол. у зах. і півд.-зах. частині), під виноградниками — 17 500 га (у долині р. Куми).

Тваринництво 1974 дало 58% заг. продукції сіль. госп-ва. Поголів'я (С. к., без К.-Ч. А. О.) у млн: велика рогата худоба 1,1 (40% всіх умовних свійських тварин), у тому ч. 0,36 корів, 5,8 (48%) овець і кіз, 0,9 (6%) свиней, бл. 10 (6%) свійської птиці; велика рогата худоба молочно-м'ясної породи. Вівчарство С. має всесоюзне значення (11% поголів'я тонкорунних мериносів всього СССР); воно поширене на всій С.; найбільшу ролю відограє у центр. і зокрема сх. частині. Овець випасують у великих отарах по 600—1 000 штук, їхня кількість зростає (1916 — бл. 2 млн, 1960 — 5,3).

Для сіль. госп-ва велике значення має штучне зрошення; площа зрошених земель зросла (у тис. га) з 44 у 1950 до 65 у 1960, 167 у 1970 і 211 у 1974; зрошених пасовищ до 1,5 млн га. Основні обводнювально-зрошувальні системи: Правоєгорлицька, Терсько-Кумська, Ізобильненська, Кумська та Ставропільський і Невинномиський канали.

У структурі п р о м - с т и гол. ролю відограє харч. (1974 — 29,3%, 1966 — 37,8% заг. пром. продукції) і легка (21,8 і 23,7); щойно у 1950-их рр. розвинулася машинобудів. і металообробна (17% і 12%), хем. (13,4%) та електроенергетична пром-сть, які становлять 1/3 всієї продукції (1966 — 19%). 1974 в С. к. вироблено 9 385 млн квт-год. електроенергії (1940 — 58 млн квт-год.). Заг. потужність електростанцій 2 240 міліват. Найпотужніші гідроелектростанції: Невинномиська і Ставропільська.

Харч. пром-сть переробляє місц. сировину, вона розміщена в усьому краю. Гол. її галузі: м'ясна (Ставропіль, П'ятигорськ, Кисловодськ, Георгієвськ, Ессентуки, Невинномиськ, Будьонновськ, Мінеральні Води та ін.); мукомольна (Ставропіль, Невинномиськ, Георгієвськ, Будьонновськ, Ізобильний); плодово-консервна (Георгієвськ, Ессентуки, Ізобильний); олійна (Невинномиськ, Георгієвськ); виноробна та ін. Гол. зав. машинобудів. і машинообробної пром-сти: с.-г. машин у П'ятигорську, авторемонтний у Невинномиську та у Ставрополі: «Електроавтоматика», автопричепів, інструментальний та ін. Газова і нафтова пром-сть постала щойно у першій пол. 1950-их рр. 1974 видобуток газу дійшов до 13 млрд м³ або 5% всесоюзного (гол. р-н Півн.-Ставропільський), нафти — до 7 млн т, або 1,5% всього СССР (гол. на сх. С., поблизу р. Куми). Ставропільський газ іде газопроводом (через Ростов) на Україну, до Москви і Ленінграду; нафта транспортується нафтопроводом Затеречний — Ґрозний. На базі видобутку нафти розвинена нафтохем. пром-сть у Нафтокумську і Затеречному; ін. галузі хем. пром-сти: азотовотуковий комбінат у Невинномиську, зав. хем. реактивів і люмінофорів у Ставрополі й ін. Ін. галузі пром-сти: легка — текстильна (зокрема Невинномиська фабрика), швейна (Ставропіль, Кисловодськ, П'ятигорськ, Ессентуки) і взуттєва (Ставропіль, П'ятигорськ); будів. матеріялів: зав. залізобетонних виробів (Ставропіль, П'ятигорськ, Мінеральні Води), стінних матеріялів і керамзиту (Ставропіль); невелике значення має деревообробна і мебльова пром-сть.

Всесоюзне значення має група курортів *Кавказькі Мінеральні Води*.

С. ще незадовільно забезпечена зал. (довж. 846 км або ледве 1 км на 100 км²). Півд.-зах. С. перетинає електрична Півн.-кавказька зал. — Ростов на Дону (вона сполучає С. з Кубанню й Україною), від якої відходять бічні лінії: Георгієвськ-Будьонновськ і Мінеральні Води-Кисловодськ; на півн. зах. С. гол. залізниця Кавказька—Дивне—Еліста з відногами до Ставрополя і Благородного. Довж. автострадної мережі 11 500 км, серед них: Москва—Ростов—Баку, Ставропіль—Теберда, Ставропіль—Дивне, П'ятигорськ—Нафтокумськ, —Черкеськ.

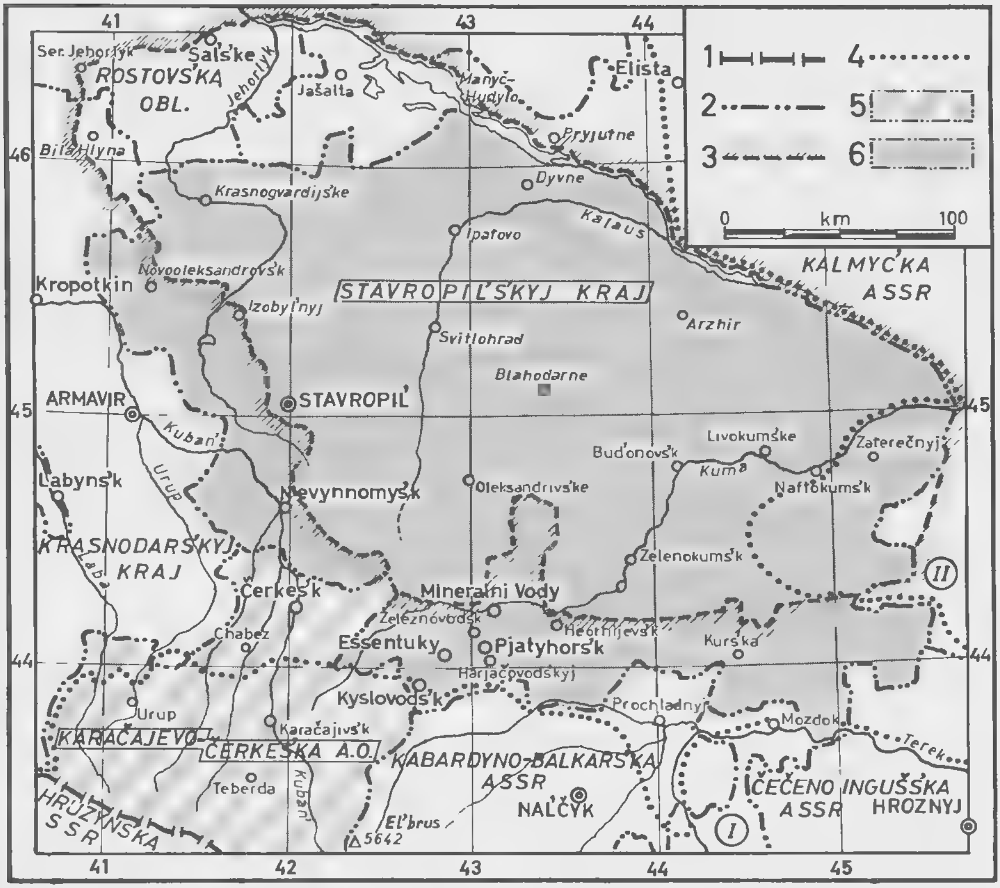

Ставропільщина

1 — Кордони сов. республік. 2 — Межі областей, країв, автономних сов. республік і автономних обл. 3 — Межі Ставропілької губернії. 4. — Межа укр. мішаної території. 5 — Карачаївсько-Черкеська А. О. 6 — Ставропільський край. I — Північно-Осетинська АССР. II — Дагестанська АССР

На С. можна виділити такі екон. р-ни: півн.-зах.: основний пром. р-н, надвишка зерна і тваринництва, гол. м.: Ставропіль і Невинномиськ; центр.: важливий с.-г. р-н (зерновий, вівчарство), різноманітна пром-сть, гол. м. Будьоновськ; сх.: вівчарство, видобуток нафти, гол. м.: Нафтокумськ і Затеречний; півд. — курортний: курорти, харч. і легка пром-сть, продукція зерна і тваринництва, гол. м.: П'ятигорськ, Кисловодськ, Ессентуки, Железноводськ.

Література: Гниловский В., Панов В. Природа Ставрополья, кн. 1—2. Ставропіль 1945—46; Фадеев А. Очерки экономического развития степного Предкавказья в дореформенный период. М. 1957; Ставропольский Край. Справочник. Ставропіль 1961; Атлас Ставропольского края. М. 1968; Гниловский В., Бабенышева Г. География Ставропольского края. Ставропіль 1972; Экономические проблемы развития сельского хозяйства Ставрополья. Ставропіль 1972; Ставропольский край. Большая Советская Энциклопедия, т. 24. М. 1976.

В. Кубійович

Стадіон-Вартгавзен Франц Серафім (1806—53), австр. держ. діяч; почав свою кар'єру як урядовець австр. адміністрації в Галичині (Станиславів і Ряшів), губернатор Побережжя (Трієсту й Істрії) 1841—47 і Галичини 1847—48, мін. внутр. справ 1848—49. Відограв важливу ролю у скасуванні панщини в Галичині, ставився прихильно до *Гол. Руської Ради* і підтримував змагання гал. українців за вживання рідної мови у шкільництві й адміністрації проти сильної опозиції з боку поляків, які обвинувачували його в розпалюванні укр.-поль. ворожнечі.

Стадник Йосип (18. 3. 1876 — 8. 12. 1954), актор, режисер і театральний діяч, чоловік Софії і батько Стефанії С., нар.

у с. Валяві Перемиського пов. (Галичина), закінчив поль. драматичну студію Конопка. 1894—1913 у театрі т-ва «Руська Бесіда» у Львові, з 1906 його режисер і дир.; 1917—18 актор і режисер у Театрі М. Садовського в Києві, 1919 очолював Укр. Театр ЗОУНР у Станиславові і в Кам'янці Подільському, 1921—24 (до 1923 разом з О. *Загаровим)* завідував театром «Укр. Бесіди» у Львові. Пізніше очолював різні трупи і власну («Артистичне Турне»). 1939—1941 мистець. керівник Держ. Укр. Драматичного Театру ім. Л. Українки у Львові, 1941 — у Львівському Оперному Театрі, 1942—44 очолював Підкарп. Театр у Дрогобичі. 1944—47 — режисер «Театру Мініятюр» у Львові. Репресований, по поверненні з заслання з Углича над Волгою до Львова незабаром помер.

Й. Стадник

С. багатогранний актор, зіграв понад 130 ролей у різних жанрах драматургії. Його акторськими шедеврами були: Гарпаґон і Тартюф («Скупар», «Тартюф» Ж.-Б. Мольєра), Іван («Війт Заламейський» П. Кальдерона), Урієль Акоста (в однойменній драмі К. Ґуцкова), Хлестаков («Ревізор» М. Гоголя), Яґо («Отелло» В. Шекспіра), Франц Моор («Розбійники» Ф. Шіллера), Шалапут (в однойменному фарсі К. Ілінського) та ін. Як режисер С. поставив понад 240 вистав (у тому ч. 160 драматичних творів, 15 опер, 50 оперет і бл. 10 сцен у «Театрі Мініятюр»; зокрема з зах.-евр. репертуару «Загибель Надії» (Г. Геєрманса), «Примари» (Г. Ібсена), «Романтичні» (Е. Ростана), «Хвилі моря й любови» (Ф. Ґрільпарцера), «Вільгельм Телль» (Ф. Шіллера) та ін.; опери: «Жидівка» (Ш. Галеві), «Мадам Батерфляй» (Д. Пуччіні), «Кармен» (Ж. Бізе), «Травіята» (Дж. Верді), «Фавст» (Ш. Ґуно), «Казки Гофмана» (Ж. Оффенбаха), «Продана наречена» (Б. Сметани), «Галька» (С. Монюшка) й ін.; оперети: «Баядерка», «Маріца» (І. Кальмана), «Кльокльо» (Ф. Легара) та ін. С. переклав понад 50 драматичних творів і лібретт опер з світової літератури. Залишив спогади, досі не надруковані.

Стадник Павло (* 1906), вчений у галузі фіз. хемії, родом з с. Голубівців (Дніпропетровська обл.). По закінченні хем. фак. Харківського Ін-ту Нар. Освіти (1929) працював у Кіровоградському пед. і Дніпропетровському с.-г. ін-тах. З 1947 завідує катедрою фіз. хемії Ужгородського Ун-ту, з 1955 — його проф. Понад 70 друкованих праць з ділянки каталізи та впливу електричного та магнетного поля на діяльність каталізаторів.

Стадниківна Стефанія (* 1912), оперткова і драматична акторка, дочка Йосипа і Софії С., нар. у Тернополі (Галичина). З 1926 в театральній трупі свого батька, у 1930-их рр. на поль. сцені у Бидґощі, Познані, Вільні та Львові; далі в укр. театрах Львова: ім. Лесі Українки (1939—41), Львівському Оперному Театрі (1941—44) і Держ. Театрі ім. М. Заньковецької (1944—49 і з 1957); у 1949—57 в Харківському Театрі ім. Т. Шевченка. Кращі ролі: Марґіт, Йолана, Белла («Жайворонок», «Циганська любов», «Паґаніні» Ф. Легара), Аделя («Лилик», Й. Штравса), Лізі («Маріца» І. Кальмана) та ін.; в драматичному репертуарі: Ліза («Лихо з розуму» О. Грибоєдова), Майя («Платон Кречет», О. Корнійчука), Поема («Не називаючи прізвищ» В. Минка), Жевжик (в однойменній п'єсі Нікодемі) та ін

С. Стадниківна

Стадникова Софія (1888—1959), акторка і співачка (сопрано), нар. у Тернополі (Галичина); дочка Андрія і Елеонори *Стечинських*, дружина Йосипа С. і мати Стефанії. Вокальну освіту здобула у Флям-Поменського у Львові і О. Муравйової у Києві. У 1901—13 в театрі т-ва «Руська Бесіда» у Львові, 1915—18 у театрі М. Садовського в Києві, пізніше у різних трупах, очолюваних Йосипом С. 1939—41 — у держ. Театрі ім. Л. Українки у Львові, 1941—44 у Львівському Оперному Театрі, згодом у театрах Дрогобича і Львова; 1946 залишила сцену. С. виступала у ролях героїнь: Маруся Богуславка (однойменна драма М. Старицького), Анна («Украдене щастя» І. Франка), Харитина, Соня («Наймичка», «Хазяїн» І. Карпенка-Карого), Поля, Наташа («Міщани», «На дні» М. Ґорького), Ріта («Чорна пантера . . .» В. Винниченка), Мавка («Лісова пісня» Л. Українки) та ін. З успіхом грала в комедіях: Мірандоліна (однойменна комедія К. Ґольдоні), Сільвета

С. Стадникова

(«Романтичні» Е. Ростана), Аделіна («Шалапут» К. Ілінського) й ін. У 1940-их рр. перейшла на характерні ролі: Марія Тарасівна («Платон Кречет» О. Корнійчука), Пошльопкіна («Ревізор» М. Гоголя). С. співала заголовні партії в операх М. Аркаса («Катерина»), Д. Січинського («Роксоляна»), С. Монюшка («Галька»), виконувала ролі Наталки («Наталка Полтавка» М. Лисенка), Одарки («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Маргарити у «Фавсті» Ш. Ґуно; відома також як концертова співачка.

Стадниченко Юрій (* 1929), поет і перекладач, родом з Харкова, закінчив Харківський Гірничий Ін-т. Зб. поезій «Стежками юності» (1957), «Моє неспокійне серце» (1961), «В океані нескінченності» (1965), «Охоронці вогню» (1973); переклади, перев. з поль.

Сталін (справжнє прізвище Джуґашвілі) Йосиф (21. 12. 1879 — 5. 3. 1953), керівний діяч КПСС і диктатор СССР, грузин з походження. Нар. у м. Горі (Грузія), учився в Тифліській духовній семінарії, з якої був виключений за рев. діяльність. У 1898 став чл. РСДРП (з 1912 — чл., за ін. даними аґент її ЦК); брав участь у експропріяціях на Кавказі на користь партії; був Лютневій революції (1917) С. повернувся до Петрограду і в травні був кооптований до Політбюра ЦК, а по Жовтневому перевороті став чл. сов. уряду як нар. комісар у справах національностей (1917—23). У роки громадянської війни С. входив до складу очолюваної Л. *Троцьким* Рев. Військ. Ради респ., а з квітня 1922 став ген. секретарем ЦК РКП(б). Свою кар'єру в партії С. завдячує В. *Ленінові.* Як і Ленін, С. цікавився нац. питанням і написав працю «Марксизм и нац. вопрос» (1913). Близько співробітничав з Леніном С. і після 1917, але не без конфліктів, і після обрання його ген. секретарем ЦК РКП(б) Ленін перестерігав партію перед зосередженням влади в руках С. Ставши генсеком, С. розбудував партійний апарат й спирався на нього як на керівну політ. силу. Завдяки цьому С. розгромив у 1920-их рр. спершу ліву опозицію, очолювану Л. Троцьким, а пізніше праву — М. Бухаріна, О. Рикова й ін. Під кін. 1920-их рр. С. поступово відмовився від концепції світової пролетарської революції і висунув теорію про «побудову соціялізму в одній країні», на основі якої проголосив ліквідацію *НЕП* і розпочав політику прискореної індустріялізації країни на базі суцільної *колективізації* коштом пограбування села, при застосуванні терору. Прискорена індустріялізація призвела до порушення екон. рівноваги і руїни всього нар. госп-ва. Щоб утримати населеня в покорі, С. посилив терор системою *концентраційних таборів*, ч. в'язнів у яких досягло 10 млн. Разом з тим С. розбудував каральний апарат від первісної *ЧК* через *ҐПУ* й *НКВД* (сучасний КҐБ), сприяв возвеличенню себе як «непомильного вождя», «вірного ленінця», «батька народів» і т. п. Запобігаючи можливій опозиції, С. запровадив терор і в самій партії; в наслідок чисток і т. зв. моск. процесів 1936—38 з ВКП(б) вичищено майже пол. її чл.; 139 чл. ЦК були розстріляні (серед них більшість чл. уряду і Політбюра), з 1966 делеґатів на XVII з'їзд партії (1934) до XVIII з'їзду (1939) 1 108 були заарештовані. В армії ліквідовано більшість вищого і старшого командного складу.

Посилення терору супроводилося централізацією коштом звуження прав нац. респ., прославленням рос. народу як «першого серед рівних», відновленням традицій Рос. Імперії, обвинуваченням нерос. діячів у «буржуазному націоналізмі»; в наслідок чого у держ.-парт. апараті дедалі більшої сили набирали рос. великодерж. імперські елементи.

У больш. партії С. вважали знавцем нац. питання, в чому він ішов в основному за Леніном (див. *Ленін і ленінізм)*, підкреслюючи «право націй на самовизначення аж до відокремлення», але з тим, щоб до відокремлення їх ніколи не дійшло. По революції він підкреслював другу частину ленінської формули: збереження неподільности імперії. Уже у 1920 С. був проти «відділення окраїнних обл.» (України, кавказьких країн тощо) — джерела сировини, палива і харч. запасів для «Центр. Росії». У грудні 1922 при створенні СССР він пропонував, замість рівноправного союзу «суверенних респ.», т. зв. автономізацію (див. *Нац. політика КПСС).* Але тоді ще були сильні відосередні тенденції в нац. респ. і перемогла концепція СССР з залишенням керівної ролі в ньому за РСФСР. С. скористався з цього і поступово звів нанівець декляровані в конституції права нац. респ. С. спирався на рос. шовіністичні елементи в держ.-партійному апараті, але й став у їхніх руках знаряддям відбудови імперії. Проти цього виступив М. *Скрипник* вже на XII з'їзді партії 1923, засуджуючи русофільство партійного апарату. Особливий наголос С. клав на переслідування нац. руху на Україні як найбільшій респ., що стояла на перешкоді його централістичним плянам. У листі до Л. Кагановича 1926 перестерігав проти нац. тенденцій у КП(б)У (М. Хвильовий, О. Шумський та ін.); цим листом датується поч. розгрому укр. відродження, етапами якого були заслання

укр. інтеліґенції на Соловки, процес *Спілки Визволення України* та ін. Найважчого удару С. завдав Україні у рр. *колективізації;* 1933 з його доручення П. *Постишев* уморив *голодом* кілька млн укр. селян, а одночасно винищив нац. свідомі кадри укр. інтеліґенції. На XVII з'їзді КПСС (26. 1. 1934) С. засудив націоналістичний ухил М. *Скрипника*, твердячи, що більш небезпечними для СССР є місц., а не «великоруський націоналізм». Сталінський терор першої пол. 30-их рр. перейшов у «єжовщину» (див. *Єжов)*, коли було винищено понад 1/3 кадрів *КП(б)У* разом з її верхівкою. У міжнар. політиці С. використовував *Комінтерн* в інтересах СССР, а також для контролю над ком. партіями та ліквідації нац. протиболь. прагнень у них.

У кін. 1930-их рр. стало ясне, що сталінський соціялізм — це побудований на визиску безправного робітництва і селянства держ. капіталізм, економіка якого, завдяки знеособленню централізованого управління і відсутності приватної ініціятиви, перебувала в хронічній руїні, а в зовн. і внутр. політиці С. почав наслідувати рос. царів. Зокрема у зовн. політиці він повернувся до традиційного засобу рос. самодержавства затушковувати внутр. труднощі зовн. експансією. Короткозорість і непередбачливість С. у зовн. політиці призвела до домовлення з Німеччино (пакт Молотова-Ріббентропа, 1939) про новий розподіл Польщі і приєднання до СССР балтицьких країн (1940). Тоді ж С. воював з Фінляндією і відібрав від Румунії Буковину і Басарабію (1939—40). Проте, не передбачав раптового нападу Гітлера на СССР у червні 1941, наслідком якого СССР зазнав важких поразок (гол. тому, що війська СССР, передусім українці й білоруси, не хотіли воювати за збереження сталінського режиму) у першій фазі війни, але за допомогою альянтів, використовуючи патріотизм росіян й опір нерос. народів проти нім. поневолення і політики винищування, С. вийшов переможцем з другої світової війни. У кін. війни брав участь у конференціях з лідерами ЗДА і Великобрітанії у Тегерані, Ялті й Потсдамі і домігся такого перерозподілу світу, наслідком якого СССР приєднав нові території в Сх. Европі та на Далекому Сході і утворив бльок сателітних країн, де силоміць була встановлена ком. влада.

По війні С. стимулював посилення великодерж. націоналізму рос. народу, який присвоїв собі месіяністичну ролю «визволителя» і «старшого брата» ін. народів. Супроти деяких малих народів СССР С. з помсти за поразки першого періоду війни застосував політику нац. дискримінації і ґеноциду, включно до виселення з їх територій (німці Поволжя, крим. татари, чеченці, інґуші, калмики). «Українці уникли цієї долі тому, що їх було занадто багато, і не було місця, куди їх виселити» (М. Хрущов). У 1945—50 С. жорстоко розправився з рухом опору на Зах. Україні й у Литві, вислав мільйони тих, що побували в нім. полоні, й цивільного населення до концентраційних таборів. По війні посилив реґляментацію культ. життя, загострив русифікаційний курс у нерос. респ., що увійшло в історію п. н. «Ждановщина (див. *Жданов А.)*. Під наглядом С. офіц. іст. наука змінила орієнтацію з критики політики Рос. Імперії на похвали рос. царям та виправдання їх колоніяльних завоювавань як явища «проґресивного».

С. зосередив і формально всю владу в своїх руках (від 1941 — гол. уряду, нарком оборони і головнокомандувач збройних сил СССР, від 1945 зі званням генералісимуса), пишався порівнюванням його з царем Іваном IV і Петром І. Безоглядно жорстокий диктатор, С., базуючися на традиціях рос. самодержавства. створив тоталітарну диктатуру на зразок сх. деспотій, усюди бачив змови, попереджаючи їх кривавим терором. Останнім у задумі С. було винищення жидівства, розпочате під гаслом боротьби проти «безрідних космополитів», але довершенню цієї акції перешкодила його смерть.

С. не був теоретиком, не зважаючи на томи його «повних творів», і під сталінізмом розуміють не доктрину, а створену С. монопартійну диктатуру, практику поліційного терору з показовими судами і самообвинуваченнями, з концентраційними таборами, безпощадною ліквідацією противників (часто уявних), народовбивством, безконтрольною диктатурою «вождя» партії, якому підпорядковані виконавча, законодавча і судова влада в централізованій сов. державі.

По смерті С. на XX з'їзді КПСС (1956) частково критиковано т. зв. культ особи, однак не розкрито всіх злочинів С. На XXII з'їзді (1961) продовжено критику С., ухвалено забрати його набальзамований труп з ленінського мавзолею і закопати під кремлівською стіною, перейменувати всі міста, селища, обл., вулиці, площі, що носили його ім'я, знищити його пам'ятники, побудовані за його життя. Але з приходом до влади Л. Брежнєва (1964) відбувається поступова реабілітація С., відроджується неосталінізм, застосування у нових обставинах метод С.: ґеноцид, масові арешти, закриті суди, психіятричні лікарні для противників режиму, насильна русифікація, умотивована теорі-

сю т. зв. *совєтського народу*, відродження «культу особи» (Л. Брежнєва) тощо.

Література: Сталін Й. Марксизм і нац.-колоніяльне питання. К. 1935; Souvarine B. Staline. Aperçu historique du bolchevisme. Париж 1935, 1977; Сталин И. Статьи и речи об Украине. К. 1936; Trotsky L. Stalin. Нью-Йорк 1941; Сталін Й. Твори. Тт. 1—13. К. 1946—51; Сталін Й. Про Велику Вітчизняну війну Радянського Союзу. К. 1952; Deutscher L. Stalin. A Political Biography (переклад з франц.). Париж 1953; Texte intégral du Raport secret de M. Khruchtchev. Париж 1956; Kostiuk H. Stalinism Rule in the Ukraine. Мюнхен 1960; Djilas M. Conversation avec Staline. Париж 1962; Conquest R. The Great Terror. Stalin's Purges of the Thirties. Лондон 1963; Medvedev R. Le Stalinisme: origines, histoire, conséquences. Париж 1972; Солженицын А. Архипелаг ГУЛаг, I—III. Париж 1973—75.

І. М. і Р. М.

Сталіне, кол. назва (з 1938 до 1961) м. *Донецького* (див. *Доповнення).*

Сталінська область, кол. (1938 до 1961) назва *Донецької обл.* УССР. (див. *Доповнення).*

Сталінський Олег (* 1907), соліст і балетмайстер Київ., з кін. 1940-их рр. Львівської опер. Партії Базіля («Дон Кіхот» Мінкуса), Принц («Лебедине озеро» П. Чайковського), Лукаш («Лісова пісня» М. Скорульського), Олекса Довбуш («Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського) та ін.

Стамбул, див. *Царгород.*

Станислав Авґуст Понятовський (Poniatowski; 1732—98), останній король Речі Посполитої з маґнатського роду (1764—95), обраний королем за підтримкою рос. імператриці *Катерини II.* На перші роки його правління припали *Барська конфедерація* і *Коліївщина* (1768), що спричинило перший розбір Польщі (1772). С. А. П. підтримував культ. й екон. відродження Польщі, але в політиці орієнтувався на Росію, що зумовило зокрема після другого розбору Польщі (1793), цілковиту втрату його авторитету. По третьому розборі Польщі (1795) змушений був зректися престолу і останні роки життя провів у Ґродному і Петербурзі, де й помер.

Станислав Лещинський, див. *Лещинський* Станислав.

Станиславів (в офіц. сов. термінології - Станіслав), з 1962 — Івано-Франківське (V—5), м. на Передкарпатті в межиріччі Надвірнянської і Солотвинської Бистриці, друге за величиною м. Галичини, центр Івано-Франківської обл.; вузол зал. і шосейних шляхів, аеродром; 131 000 меш. (1976).

Історія до 1914. С. заснований 1661 поль. маґнатом Андрієм Потоцьким (на місці кол. с. Заболотова), названий ім'ям його сина Станислава. 1662 дістав маґдебурзьке право, 1667 спеціяльні привілеї одержали вірмени (вони оселилися на сх. від центру С.), так що існували поряд дві міські управи: укр.-поль. і вірменська; незабаром до С. напливули і жиди. С. побудовано як сильну фортецю (у сер. 18 в. перебудована), яка по зайнятті турками Кам'янця Подільського мала захищати півд.-сх. кордони Речі Посполитої від турків і татар (їхні намагання здобути С. 1672 і 1676 не вдалися). Гол. завдяки вірменам С. був у кін. 17 й у першій пол. 18 в. важливим торг. (ярмарки; торгівля з Молдавією, Угорщиною, Сілезією, Австрією) і ремісничим (чинбарські й хутряні вироби були предметом експорту) м. С. був оточений мурами й укріпленнями та щільно забудований; постала низка церков і костьолів, ратуша (з 1695), палац А. Потоцького (1672); С. став і культ. центром: засновано серед ін. філію Краківської Академії, 1718 перетворену на Єзуїтську Колеґію. 1752 С. нараховував 3 200 меш., у тому ч.: 45% українців і поляків, 44% жидів, 10% вірмен (вони пізніше частково виїхали, частково польонізувалися). Неґативно на розвиток С. впливали у 18 в. часті війни; в роки Півн. війни козаки гетьмана І. Мазепи зайняли С. (1706—07), під час Барської конфедерації його тричі здобуло рос. військо. У 1705, 1730 і 1770 в С. були великі пошесті.

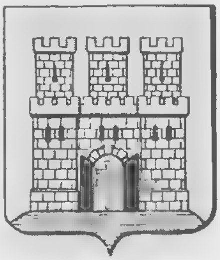

Герб м. Станиславова (18 ст.)

1772 С. попав під владу Австрії і став округовим (з 1867 пов.) м., 1801 перейшов у власність держави (1848 прибутки С. передано самому м.), і тоді збурено міські фортифікації. Під час «Весни народів» 1848 українці організували у С. Окружну Раду — філію *Гол. Руської Ради* у Львові, а в Станиславівській окрузі — відділи сел. ополчення та сотню Руських Стрільців для захисту від угор. і поль. повстанців. На зростання С. вплинули побудова залізниці 1866 (невдовзі С. став зал. вузлом), пізніше майстерень для ремонту вагонів і паровозів; 1886 у С. було бл. 30 невеликих пром. підприємств. Велике значення для укр. життя мало створення 1885 гр.-кат. *Станиславівської епархії*, 1905 — держ. гімназії з укр. мовою навчання (довголітній дир. М. *Сабат).* Населення С. швидко зростало (у тис.): 1849 — 11, 1880 — 18,6, 1900 — 30,4, 1910 — 33,4 (разом з підміськими оселями: Книгининон — колонією, спершу нім. оселею, і Книгинином с., які 1925 увійшли до складу великого С. — бл. 54), у тому ч. 3 500 припадало на військ. залогу. Після Львова С. був найкраще впорядкованим м. Галичини. На поч. 20

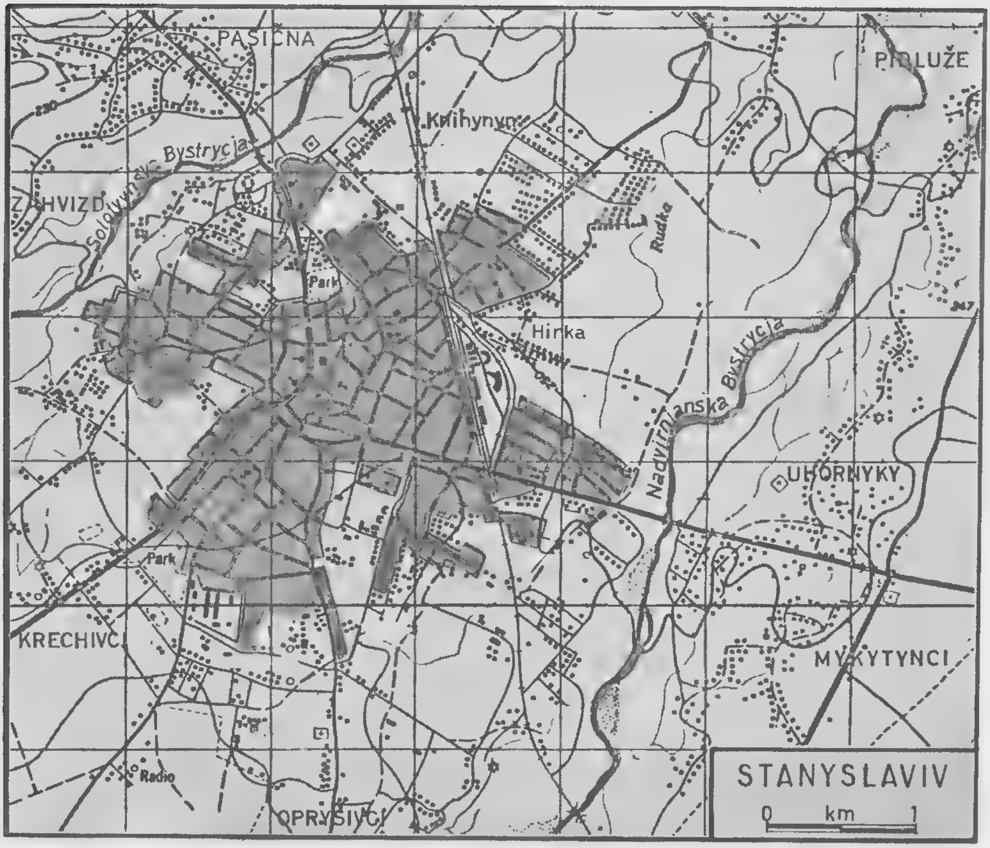

Станиславів та його околиці

в. він став осідком окружної дирекції залізниць.

Роки 1914—39. Під час першої світової війни С. був 1916—17 прифронтовим м. і зазнав чимало втрат. З кін. 1918 до травня 1919 був гол. м. ЗУНР. 3. 1. 1919 у С. почала діяти УНРада і того ж дня ухвалила закон про об'єднання обох держав — ЗУНР з УНР. З травня 1919 до вересня 1939 С. був під поль. окупацією. С. належав до більших пром. центрів Галичини; гол. пром. підприємства: паровозо- і вагоноремонтний зав. (бл. 1 500 робітників), далі нафтова, шкіряна, машинобудів., харч. і деревообробна пром-сть. С. був важливим адміністративним (гол. м. Станиславівського воєводства), екон. і культ. центром для всіх трьох національностей, які жили у ньому. 1939 С. нараховував бл. 64 000 (ін. обрахунки — бл. 70 000) меш., у тому ч. (у тис.): 12,0 (19%) українців, 23,5 (37%) поляків, 26,5 (41%) жидів, 2,0 (3%) німців і ін.

Як найбільше після Львова укр. скупчення в Галичині, С. був одним з важливіших осередків укр. життя, вплив якого сягав далеко за межі Станиславівського пов. Він був центром Станиславівської епархії, у ньому діяла Гр.-Кат. Духовна Семінарія (з музейною зб.) і Богословський Ліцей (бл. 100 учнів); у С. існували 3 укр. кат. парохії і 3 манастирі, 4 укр. сер. школи (держ. і 2 приватні гімназії, філія Муз. Ін-ту у Львові; ч. поль. сер. шкіл — 7). У С. діяло кількадесят укр. гром.-суспільних і культ. т-в та орг-цій (серед ін. централя т-ва *«Скала»* і філія т-ва «Просвіта»), мист., рел. і екон. (поміж ін. Окружний Союз Кооператив), проф., фізкультурних, клюбних, харитативних та ін. У С. постало з ініціятиви Н. Кобринської перше укр. жін. т-во — *«Т-во руських женщин»* (1884) і появився перший жін. альманах *«Перший Вінок»* (1887), у С. відбувся 1911 великий здвиг «Січей», 1934 перший Жін. Конґрес і «День Селянки» та низка ін. крайових улаштувань.

С. був осередком укр. муз. життя: діяв *«Боян»* (з 1894) і працювали муз. діячі: Д. *Січинський* († 1909), а згодом О. *Залєський* і Я. *Барнич*. З аматор-

Панорама Станиславова на поч. 20 в.
Зліва: Укр. кат. собор, костьол, ратуша, вірменський костьол і божниця

ського театрального гуртка — Укр. Нар. Театр ім. Тобілевича (з 1911) — розвинувся 1927 у постійний театр (дир. М. *Бенцаль*, меценат — К. Вишневський). С. був також вид. осередком; з 1879 до 1939 появлялися 43 ж. і газ., але вони виходили лише короткий час; серед них: *«Господарь і Промышленникъ»* (один з перших укр. екон. ж.), *«Дяковській Гласъ»* (1895—1914), *«Вістник Станиславівської епархії»* (1886—1939); з заг. інформативних і політ.-суспільних газ. жадна не виходила довше, ніж два роки, серед них *«Станиславівські Вісті»* (1912—13); тим часом поль. тижневик «Kurjer Stanisławowski» появлявся з малими перервами 1886—1939. Інтенсивний розвиток преси припадає на час, коли С. був столицею ЗУНР: 12 газ. і ж., у тому ч. офіціоз ЗУНР — щоденник *«Република»*. У книжковій продукції С. посідав 5 місце в Галичині; до 1939 в С. вийшло бл. 150 неперіодичних вид.; серед важливіших в-в — «Бистриця» (1920-і рр.), у 1930—35 у С. видано *«Укр. Заг. Енциклопедію»*.

У С. жили серед ін. укр. діячі (крім вищезгаданих): єп. — Ю. *Пелеш*, Ю. *Куїловський*, А. *Шептицький*, Г. *Хомишин*, І. *Лятишевський;* свящ. — Р. *Лободич*, О. Слюсарчук, І. *Фіґоль* й ін; адвокати — Л. *Бачинський* (найвизначніший діяч Станиславівщини), І. *Волянський*, Ю. *Олесницький;* лікарі — К. Воєвідка (1891-1944), Я. *Грушкевич*, В. *Янович*, Р. *Яросевич* та ін.; науковці — М. *Бучинський*, Є. *Желехівський*, Ю. *Целевич*, В. *Бриґідер*, К. *Кисілевський*, І. *Рибчин* (всі вони були й педагогами); культ. діячі — Ю. *Каменецький*, М. Лепкий (1878—1945), І. *Ставничий*; кооператор — І. *Сем'янчук;* міщанин — С. Снігурович та багато ін.

С. з 1939. Друга світова війна принесла С. дворічну сов. (з вересня 1939 до червня 1941), трирічну нім. і другу сов. (з липня 1944) окупацію. Остання спричинила ґрунтовну зміну всіх ділянок укр. життя (ліквідацію всіх укр. установ та Укр.-Кат. Церкви), совєтизацію екон., культ., гром. і приватного життя, масові репресії (зокрема у 1945—46). В наслідок знищення жидів за нім. окупації, виїзду поль. і припливу рос. населення, змінився нац. склад людности; за переписом 1959 українці в С. становили 67% всього населення, росіяни 25%, інші (гол. жиди і поляки) — 8%.

Основою нар. госп-ва стала пром-сть. Старі підприємства реконструйовано, низку нових побудовано. Нині в С. діє бл. 40 зав. Важливіші галузі пром-сти: легка (шкіряно-взуттева, трикотажна, фабрика мист. виробів); харч. (молочний зав., м'ясний і спиртово-горілчаний комбінати), деревообробна (мебльовий і ліс. комбінати, мебльова фабрика), металообробна (приладобудів. — гол. устаткування для нафтової і газової пром-сти, один з найбільших зав. на Україні; авторемонтний, паротягоремонтний зав.); ін. зав.: шиноремонтний, хем., залізобетонних виробів, склодзеркальний, цегельня. М. газифіковане.

Високі школи: пед. і мед. ін-ти, ін-т нафти і газу, 5 сер. спеціяльних закладів (технікуми: фіз. культури, с.-г. і сов. торгівлі, мед. і муз. школи); 2 театри: обл. муз.-драматичний і ляльковий, обл. філармонія з гуцульським ансамблем пісні і танцю; краєзнавчий музей (понад 30 000 експонатів; відділи: природи, історії, нар. творчости і сучасного мистецтва та охорони пам'яток; має відділи в Крилосі, Криворівні і Яремчі); обл. держ. архів (документи з історії, починаючи з 18

Ринок у Станиславові на поч. 20 в.

в.). Виходить обл. газ. «Прикарпатська Правда», працює обл. радіомовлення і телебачення. Пам'ятки архітектури: ратуша (з кін. 17 в., перебудована 1870), кол. колеґіяльний костьол (з кін. 17 в.), кол.

гр.-кат. церква (з 1763; бароккова з 2 вежами), залишки старих мурів тощо. Пам'ятники Д. Січинському, А. Міцкевічеві.

Одночасно з зростанням ч. меш. та індустріялізацією С. розбудовувався. Старе м. (оточене колись мурами), щільно забудоване з вузькими вулицями і великим ринком та заселене перев. жидами, з кін. 19 в. не було вже центром м. Він перенісся далі на сх. (гол. вулиця Камінського) і півд. (вулиця Сапєжинська). Дільниці в сх. і півн. частині були щільно забудовані, в півд. і зах. — вільно. За сов. ген. пляном 1955 (він зазнав пізніше змін) мали бути реконструйовані старі дільниці і створені нові. М. добре озеленене. У півд.-зах. частині С. створено штучне озеро (38 га).

Література: Barącz Sadok ks. Pamiątki miasta Stanisławowa. Л. 1858; Площанскій В. Галицко-русскій городъ Станиславовъ по достовирнымъ источникамъ. Наук. Сборникъ Гал.-русской Матицы. Л. 1868; Szartowski A. Stanisławów i powiat stanisławowski... Станиславів 1887; Голубков М., Січкар Г Івано-Франківськ. Л. 1963; Давидова Ю Івано-Франківщина в минулому і тепер. Ужгород 1968; Альманах Станиславівської землі. Нью-Йорк—Торонто—Мюнхен 1975.

П. Ісаїв, В. Кубійович

Станиславівська епархія, одна з трьох гр.-кат. епархій у Галичині, заснована (шляхом виділення з Львівської епархії) декретом цісаря Франца Йосифа від 29. 1. 1884 і буллею папи Лева XIII від 25. 3. 1885. Єп.: Ю. *Пелеш* (1885—91), Ю. *Куїловський-Сас* (1891—1900), А. *Шептицький* (1899—1900), Г. *Хомишин* (1904—45); єп.-помічник (з 1929) І. *Лятишевський*. С. е. 1936 мала 20 деканатів, 419 парохій, 419 матерніх і 393 дочерні церкви, 541 свящ. (у тому ч. 22 ченці); 7 чоловічих (6 Василіянських і 1 Редемптористів) і 2 жін. (Сестер Василіянок) манастирів; 28 домів Сестер Служебниць і 4 ін.; 1 035 000 вірних. При С. е. діяла капітула, існували Духовна Семінарія (з 1906) і Богословський Ліцей (1935 — 8 проф., 92 учні), виходив тримісячник *«Добрий Пастир»* (з 1931); з важливіших церк. і рел. т-в: «Апостольство Молитви», *Кат. Акція*, т-во *«Скала»*. 1946 большевики скасували С. е., тепер вона входить до складу Львівської в рамках Рос. Правос. Церкви.

Станиславівська область, Станиславська область, кол. (з 1939 до 1962) назва *Івано-Франківської обл.* Див. Доповнення.

Станиславівська улоговина, улоговина на Передкарпатті, положена між р. Солотвинською Бистрицею на зах. і Вороною (яка відокремлює С. у. від Покутської височини) на сх.; по сер. С. у. перетинає р. Надвірнянська Бистриця; площа понад 600 км². С. у. — тектонічного походження; вона становить рівнину, зформовану з потужної товщі алювіяльних осадів; поступово підноситься з півн. (найнижча височина — 250 м при злитті обох Бистриць) на півд. (до 500 м). Ґрунти — дерновоглейові і болотяно-лучні. Розораність до 60%, ліс становить ледве 5%. С. у. густо заселена: 280 меш. на 1 км²; без м. *Станиславова* (з 1962 — Івано-Франківське) — 110.

«Станиславівські Вісті», політ., просвітній і екон. тижневик, виходив у Станиславові з 1912 до пол. травня 1913 (69 чч.); видавець В. Іваницький, гол. ред. І. *Ставничий* і Л. Рудий (1913).

Станиславський Микола (* 1892—?), лексикограф родом з с. Озерян Лохвицького пов. (Полтавщина), секретар Секції ділової мови при Соц.-Екон. відділі *Ін-ту Укр. Наук. Мови* (від 1926); у співавторстві з М. Дорошенком та В. Страшкевичем склав нормативний рос.-укр. «Словник ділової мови» (1930); від С. походить і (сх.-укр.) акцентуація цього словника. С. склав також «Рос.-укр. ділову та газетну фразеологію» (в рукописі).

Станиця, 1) У 18—20 вв. (до 1920) адміністративно-територіяльна одиниця на території коз. війська в Рос. Імперії: Кубанського, Донського, Терського та ін. С. об'єднувала кілька коз. поселень — селищ і хуторів. Все коз. населення С., за винятком осіб, що не належали до коз. стану (іногородні), становило станичну громадськість, органом влади якої був станичний сход з домовласників-козаків, що на ньому обиралося станичне управління (станичний отаман, його помічники і скарбник) та станичний суд. Сход розподіляв коз. землі і повинності, завідував гром. маґазинами, школами тощо; станичний суд розглядав дрібні кримінальні і цивільні справи. По всіх поселеннях, які мали не менше 60 дворів, діяли хутірське управління і хутірський отаман. Іногородні, що жили на території С., вносили за своє дворове місце і за право користування ріллею плату за кожний сажень (також за право користування пасовищами, лісами тощо).

2) В СССР — сіль. населений пункт на території кол. коз. обл.; органом влади в С. є станична Рада депутатів трудящих.

Станично-Луганське (V—20), с. м. т., положене на Донбасі, над р. Дінцем, р. ц. Ворошиловградської обл.; 15 700 меш. (1975). В С.-Л. — підприємства по обслуговуванню зал. транспорту, пром. і харч. комбінати, піщаний кар'єр. Засноване у другій пол. 17 в.

Станівська культура, археологічна культура пізнього бронзового віку на Закарпатті (назва від с. Станове Мукачівського р-ну). Житла надземні та напівземлянки. Поховання: тілоспалення

в урнах, під землею, без насипів на поверхні, небагато поховань з насипами. Супровідний інвентар незначний: різні вироби з бронзи (серед ін. сокири, кінська збруя, спіральні шпильки), також золоті прикраси, кераміка, прикрашена спіралями та меандрами.

Станімір Осип (1890—1971), військ. і кооп. діяч родом з Ладичина, Тернопільського пов. (Галичина). Сотник УГА і командир 2 куреня *Самбірської (8) бриґади*, з яким одним з перших увійшов 31. 8. 1919 до Києва; у Червоній УГА командував III бриґадою. По закінченні Торг. Академії у Відні (1924) працював на різних посадах в РСУК в Галичині. Помер у Торонто. Спогади «Моя участь у визвольних змаганнях» (1966).

Station:Station

Station

Станіславова Олександра (* 1900), співачка — драматичне сопрано, родом з Петропавловська (Казахська ССР). 1930—38 солістка опери в Саратові, 1938—58 у Київ. Держ. Театрі Опери й Балету ім. Т. Шевченка. Основні партії: Аїда, Елеонора (в однойменній опері і «Трубадурі» Дж. Верді), Ярославна («Князь Ігор» О. Бородіна), Наталка («Наталка-Полтавка» М. Лисенка), Ганна («Наймичка» М. Вериківського) та ін.

Station

Станіславський Анатолій (* 1905), архітект родом з Лубень; закінчив Харківський Ін-т Комунального Будівництва. У 1933—37 С. опрацював ген. пляни реконструкції і забудови Лисичанського, Полтави, Артемівського, Ясинуватої, Краматорського та проєкти житлових масивів у Слов'янському і Полтаві.

Станіславський Василь (1870—1927), літературознавець, автор низки ст., перев. у вид. УАН: «Дума про сорочинські події 1905 р.» (ж. «Україна», 1924, кн. 1—2), «Кобзар» 1867 р.» (там таки, 1925, 1—2), «Знадоби до життєпису С. Руданського» (у співавторстві з А. Кримським та В. Левченком; ЗІФВ УАН, кн. 7—8, 1926), «Недруковані праці А. П. Свидницького» («Наук. зб. за рік 1926»), «Земство і різки» («Україна», 1926, кн. I), «Непомітні діячі» («Ювілейний Зб. на пошану акад. М. Грушевського», 1928, т. 2).

Станіславський (Stanisławski) Ян (1860—1907), польс. маляр імпресіоніст, родом з с. Вільшани, Звенигородського пов., студіював у мист. школах Варшави, Кракова, Парижу, з 1897 проф. пейзажу в Краківській Школі Мистецтв (з 1900 — Академії). С. часто відвідував Україну й присвятив їй численні пейзажі («Пасіка на Україні», «Будяки», «Дніпро під Києвом», «Михайлівський собор у Києві», «Біла Церква», «Тополі», «Соняшники», «Вітряки», «Дерева» та ін) і жанрові картини («Укр. козак», «Вечеря», «Праля», «Лірник» й ін. Учнями С. і його послідовниками були укр. малярі М. *Бурачек*, І. *Труш*, О. *Новаківський* та ін. Твори С. зберігаються у мист. ґалеріях Кракова, Варшави, Львова, Києва.

Станкевич Микола (1813—40), рос. філософ і письм., родом з укр. частини Воронїжчини (з с. Удеровки Острогозького пов.), вчився в Москві й Берліні; засновник рос. геґельянства. У 1890 видано його літ. твори, пізніше цікаве листування (1914), в якому є місця, присвячені Україні.

Станкевич Софія (1862—1955), маляр і графік, родом з Рижева (Житомирщина); вчилася в Харкові, Варшаві й Парижі. Пейзажі (серед ін. «Українська ніч», «Кам'янець уночі») і мертва природа; пізніше працювала в графіці, перев. архітектурна тематика (серії видів Варшави, Помор'я тощо). Твори С. відзначаються ефектами світлотіні. Померла у Варшаві.

Станкович Євген (* 1945), композитор родом з Сваляви (Закарпаття), учень Б. *Лятошинського* і М. *Скорика* (у Київ. Консерваторії). Твори: три симфонії, симфоніста, струнний квартет, соната для віольончелі і фортепіяна, сольоспіви, «Триптих» для скрипки і фортепіяна.

Станові пісні, соц.-побутові пісні про життя, побут та інтереси окремих суспільних та проф. груп. Найвидатніші серед них — це високопоетичні ч у м а ц ь к і п і с н і, що своїми мотивами наближаються до коз. Вони виникли у 15 в. і найбільшого поширення набрали під час розквіту чумацького промислу (див. *Чумацтво*) у 18 і в першій третині 19 в. У цих ліричних та ліикоепічних піснях змальовується життя й пригоди чумаків, зокрема небезпеки в довгій дорозі, туга чумака за дружиною й дітьми, напади степ. розбишак та тат. ватаг. Особливим ліризмом відзначаються чумацькі пісні про хворобу й смерть чумака у дорозі («Ой, у полі два явори», «Ой, ходив чумак сім рік по Дону»). На мотиви чумацьких пісень Т. Шевченко написав вірші «Ой, не п'ються пива-меди», «Ой, я свого чоловіка» та ін.; М. Коцюбинський — оп. «На крилах пісні». Найбільшу зб. чумацьких пісень видав І. *Рудченко*, багато їх у зб. укр. нар. пісень, що видав М. *Лисенко*.

Р е к р у т с ь к і т а с о л д а т с ь к і п і с н і — пісні про рекрутів, що примусово відбували військ. службу в царській або в цісарській (австро-угор.) армії, про тяжку долю вояка, змушеного 25 рр. служити у чужому війську в тяжких умовах; про тугу за рідним краєм, страхіття воєн, каліцтво, смерть вояка, про зустріч з родиною по багаторічній розлуці. Виникнення цих пісень припадає на кін. 18 в., коли на Україні було введено обов'язкову військ. службу. Мотиви рекрутських пісень лежать в

основі багатьох творів Шевченка («Сова», «Сон») та Ю. Федьковича («Рекрут», «Дезертир»), які самі відбули десятирічну примусову військ. службу. Рекрутчина й мотиви рекрутських пісень відбилися в творчості багатьох укр. письм.: Марка Вовчка («Два сини»), Нечуя-Левицького («Дві московки»), Панаса Мирного («Пропаща сила»), М. Коцюбинського («Дорогою ціною»), О. Кобилянської («Земля»), В. Стефаника («Виводили з села»), Я. Щоголева («Новобранець») та ін.

Наймитські, заробітчанські та бурлацькі пісні, нар. пісні, в яких відбилися життя, побут, почуття й настрої бурлак, наймитів та заробітчан. Основні мотиви цих пісень: скарга на тяжку долю, на непосильну працю («Та немає в світі гірш нікому»), нарікання на самотність («Та забіліли сніги»). Особливу групу становлять пісні про тяжку долю жінки-наймички і строкарки («Ой, піду я лугом», «Ненько ж моя, ненько», «Ой, матінко-зірко»). Окрему групу заробітчанських пісень становлять еміґрантські пісні, що відбивають сумні настрої бідних селян, які змушені шукати заробітків у чужих краях. Багато уваги збиранні бурлацьких і наймитських пісень присвятив І. *Манжура;* на мотиви цих пісень написані його власні вірші «Бурлака», «З заробітків» та ін.

Література: Рудченко И. Чумацкие народные песни. К. 1874; Драгоманов М. Нові укр. пісні про гром. справи. Женева 1881; Ревуцький Д. Укр. думи та пісні історичні. К. 1919 і 1930; Укр. нар. ліричні пісні. К. 1958; Рекрутські та солдатські пісні. К. 1974; Наймитські та заробітчанські пісні. К. 1975.

П. Одарченко

Станції юних натуралістів, позашкільні дитячі установи в СССР (і УССР), орг. і інструкторські методичні центри позашкільної натуралістичної роботи. С. ю. н. мають на меті допомагати школі та комсомольським і піонерським орг-ціям у вихованні учнів в любові та інтересі до природи і сіль. госп-ва; формувати в них уміння і навички до практичної роботи. С. ю. н. діють в системі Мін-ва Освіти союзних респ. і працюють під керівництвом органів нар. освіти, Респ. ради піонерської орг-ції і Комітету комсомолу. Першу С. ю. н. створено у Москві 1918, в УССР — 1925 в Києві. Число С. ю. н. в УССР в кін. 1971 — 110 (1962 — 56).

Станції юних техніків, позашкільні установи в СССР (і в УССР), орг. і методичні центри позашкільної роботи піонерів і учнів у галузі техніки. С. ю. т. мають разом зі школою прищепити молоді зацікавлення наукою й технікою і розвинути у них техн. мислення і конструкторські здібності. С. ю. т. діють в системі Мін-ва Освіти союзних респ. і працюють під керівництвом органів нар. освіти, Респ. ради піонерської орг-ції і комітетів комсомолу. Першу С. ю. т. створено 1926 у Москві, в УССР — 1927 у Києві. Число С. ю. т. в УССР в кін. 1971 — 164 (1963 — 74).

Стара Вижівка (II—5; до 1946 назва Стара Вижва), с. м. т. на півд.-зах. Поліссі, над р. Вижівкою (притока Прип'яті), р. ц. Волинської обл.; 3 400 меш. (1970).

Стара Громада, див. *Громади.*

Стара Любовня (IV—1), м-ко на *Спиші* над р. Попрадом, на укр.-словацько-поль. етнічному пограниччі; 2 900 меш. (1961). У 1412—1772 С. Л. була гол. м. 15 спиських м., відданих 1412 угор. королем Жигмонтом Польщі. 8. 11. 1918 тут створилася нар. рада, яка висловилася за приєднання до Укр. держави. Середньовічний замок, музей, гімназія. Старо-Любовнянська округа 1961 мала 26 укр. сіл з 14 400 меш. (на всіх 44 з 37 400 меш.).

Стара Синява (IV—8), с. м. т. на сх. Поділлі над р. Іквою, р. ц. Хмельницької обл.; 5 900 меш. (1966). Цукроварня, цегельня. Заснована на поч. 16 в., у 1553 дістала маґдебурзьке право, з другої пол. 16 в. фортеця, у 17 в. спустошена під час коз. повстань і тат. наскоків.

Стара Сіль (IV—3), с. м. т. Старосамбірського р-ну Львівської обл., положене в підгір'ї Сер. Бескиду і на зах. від м. Самбора; 2 800 меш. (1966). Архітектурна пам'ятка — дерев'яна церква 17 в. С. С. заснована 1255. До сер. 19 в. один з важливіших у Галичині центрів солеваріння.

Стара Січ, див. *Запорізька Січ.*

«Стара Україна» (підзаголовок: «Часопис історії і культури»), ілюстрований місячник за ред. І. *Кревецького,* виходив у Львові 1924—25, 24 чч., вид. НТШ. Бл. 30 авторів з Галичини й еміґрації; серед них історики: Б. *Барвінський,* І. *Борщак,* І. *Кревецький,* В. *Карпович,* І. *Крип'якевич;* літературознавці: М. *Возняк,* Я. *Гординський,* П. *Зайцев,* І. *Огієнко,* К. *Студинський;* мистецтвознавці: М. *Голубець,* В. *Залозецький,* В. *Січинський,* П. *Холодний;* з ін. В. *Гнатюк,* В. *Заїкин,* І. *Німчук,* С. *Чарнецький* та ін. Спеціяльні випуски «С.У.»: «В 350-ліття друкарства на Україні», «Укр. Некрополь», «Укр. мемуаристика в XI—XX ст.». Цінна хроніка, рецензії, бібліографія. «С.У.» була єдиним іст. ж. на Зах. Україні, перестала виходити через брак коштів.

Стара Ушиця (V—8), кол. м-ко на сх. Поділлі, при впадінні р. Ушиці до Дністра, нині с. Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.; 2 800 меш. (1970). С. У. відома як м. з 12 в.; з кін. 12 в. до сер. 14 входила до складу Гал.-Волинського князівства, з 1360-их рр.

до Лит. В. Князівства, з 1430-их рр. до 1795 до Польщі.

Старе Село, с. Пустомитівського р-ну, Львівської обл., положене за 25 км на півд. сх. від Львова. Добре збережені руїни оборонного замка кн. Острозьких, побудованого 1584—89 з участю А. *Прихильного* (відновлений 1642 і 1654) у стилі сх.-евр. пізнього ренесансу. Замок займав значну площу, стіни (14—16 м висоти) завершені аттіком, оздобленим аркатурою, а фронтони башт (збережені 3) вінчані барокковою різьбою в камені.

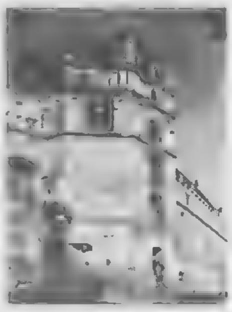
Башта і стіни замка (1584—89)

Старий Крим (VI—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Жданівській міськраді; 5 800 меш. (1966). Значна частина населення працює на підприємствах м. Жданова. Видобуток ґраніту; поблизу С. К. — родовище графіту. С. К. заснований 1780.

Старий Крим (VIII—16), м. Крим. обл. Кіровського р-ну, положене в півн.-сх. частині Крим. гір; 9 100 меш. (1972). Кліматичний низькогірський (висота бл. 500 м.) курорт, харч. пром-сть. С. К. уперше згадується на поч. 1 тисячоліття як таврське м. Карія, з кін. 1 тисячоліття п. н. Сурхат; з 13 до поч. 15 в. п. н. Солхат (дещо пізніше — Керим) — резиденція намісника золотоординського хана і важливий транзитний пункт торгівлі. Пізніше, по створенні Крим. ханства, втратив своє значення і став називатися Ескі Крим (С. К.). 1783 у складі Криму увійшов до Рос. Імперії (п. н. Левкопіль). У С. К. збереглися пам'ятки старовинної архітектури 14 в.: мечеть хана Узбека, вірменський манастир, руїни каравансарая.

Старий Мерчик (IV—16), с. м. т. Валківського р-ну Харківської обл., положене за 38 км на зах. від Харкова; 5 200 меш. (1966). Мебльова фабрика, цегельня; іст. музей. Заснований у сер. 17 в.

Старий Оскіл (II—18), м. і р. ц. Білгородської обл. РСФСР, над р. Осколом; 71 000 меш. (1975). У 19 в. і до кін. 1920-их рр. С. О. був пов. м. Курської губ.; хоч С. О. лежить на рос. етнічній території, але півд. частину Старооскільського пов. заселювали українці; 1926 вони становили 27,3% населення всього пов.

Старий Самбір (IV—3), м. на Передкарпатті над Дністром, р. ц. Львівської обл., 3 800 меш. (1966); невелика харч. пром-сть. Заснований у другій пол. 11 в. з назвою Самбір, яку змінено на С. С. або Старе Місто після заснування 1390 Нового Самбора (див. *Самбір).* 1553 одержав маґдебурзьке право, у 16—17 в. був торг.-ремісничим осередком, згодом занепав. За Австрії й у 1920-их рр. пов. м.

Старий Чорторийськ (II—6), кол. м-ко Луцького пов. на зах. Волині, положене над р. Стиром, тепер с. Маневицького р-ну Волинської обл. Згадується у літописі під 1100, коли його одержав Давид Ігоревич. 1228 С. Ч. дістався в уділ Данилові, але незабаром перейшов до пинських кн.; 1442—1601 родове володіння кн. Чорторийських.

Старик Степан (* 1932), скрипаль і педагог, нар. у Торонто (Канада); концертмайстер симфонічних оркестр у Лондоні (1956), Амстердамі, Чікаґо (там же проф. консерваторії) і (з 1972) Торонто; виступає як соліст і з симфонічними оркестрами. С. автор праць (англ. мовою) «Чотири сторіччя скрипки» і «Антологія різних метод гри на скрипці».

Стариков Микола (1897—1961), вчений у галузі гірничої справи, д. чл. АН УРСР (з 1951), проф. (з 1939), родом з Новгородської обл. По закінченні Ленінградського Гірничого Ін-ту працював у копальнях Кривого Рогу (1924—28), на Уралі і з 1948 знову на Україні: проф. Криворізького Гірничорудного і (1951—52) Дніпропетровського Гірничого ін-тів. У 1958—61 в Ін-ті Гірничої Справи АН УРСР. Автор бл. 50 праць. Основні дослідження стосуються боротьби з пожежами на колчеданних родовищах, розкриття і розробки рудних родовищ, зокрема на великих глибинах.

М. Стариков

Старинкевич (уроджена Шевирьова) Єлисавета (1890—1966), літературознавець, перекладач, літ. критик, родом з Петербурґу; з 1920-их рр. жила на Україні, 1945—63 — старший співр. Ін-ту Літератури ім. Т. Шевченка. Співавтор «Історії укр. радянської літератури», дослідник сучасної драматургії: «Драматургія Івана Кочерги» (1947), «Олександер Корнійчук» (1954), «Укр. радянська драматургія за 40 років» (1957) й ін. Переклади творів О. Бальзака, Е. Золя, Ґ. Мопасана, Ф. Стендаля та ін.; ред. зб. «Від романтизму до натуралізму в франц. театрі» (1939).

Старицька Марія (1865—1930), акторка, режисер і педагог, дочка Михайла і Софії С.; закінчила Петербурзьке театральне училище. З дитинства брала

участь в аматорських виставах Київ. драматичного гуртка, з 1885 в проф. трупі свого батька, згодом у трупах М. Кропивницького, М. Садовського та рос. на характерних ролях у п'єсах М. Старицького: «Не судилось» (Анна Петрівна), «За двома зайцями» (Лимериха), «Маруся Богуславка» (мати), «Богдан Хмельницький» (Ганна) та ін. Виступала з мист. читанням. 1904—27 очолювала драматичний відділ Муз.-Драматичної Школи М. Лисенка (з 1918 — Ін-т його ж імени). С. вперше поставила на сцені твори Л. Українки: «Йоганна, жінка Гусова» та «Айша й Мохаммед» (силами учнів Муз.-Драматичної школи М. Лисенка, 1913) і «Камінний господар» (у співпраці з Г. Матковським) у Театрі М. Садовського (1914). Померла у Києві.

М. Старицька

Старицька Софія (1850—1927), сестра М. *Лисенка*, дружина М. *Старицького*, мати Марії і Людмили С., родом з Полтавщини; акторка-аматорка, допомагала чоловікові в антрепренерській праці.

Старицька-Черняхівська Людмила (1868—1941), письм., літ. критик, гром. діяч. Нар. у Києві, дочка Михайла С. і сестра Марії С. С.-Ч. була приятелькою Лесі Українки і разом з нею та ін. укр. письм. брала участь у літ. гуртку *«Плеяда»* (1888—93). Закінчила гімназію, одружилася з лікарем, доц. ун-ту О. *Черняхівським*. Уже на 20 р. життя С.-Ч. почала друкуватися. Вперше її поезії були вміщені у львівському альманасі «Перший вінок» (1887), пізніше в «Зорі», «Правді», «ЛНВ», «Житті і Слові», в «Складці» та ін. альманахах, в декляматорі «Розвага», в поетичних антологіях «Акорди» і «Укр. Муза». Стилем і мотивами поетичні твори С.-Ч. близькі до творчости Л. Українки. Одночасно С.-Ч. виступала як прозаїк, драматург, перекладач і літ. критик. Найвидатніші її драматичні твори: «Гетьман Петро Дорошенко» (1908), «Крила» (1913), «Останній сніп» (1917), «Розбійник Кармелюк» (1926), «Іван Мазепа» (1927) та ін.; також написала багато літ.-критичних нарисів і спогадів, зокрема про М. Коцюбинського (м. ін. «Елементи творчости М. Коцюбинського» 1913), про Л. Яновську (1909), Г. Барвінок (1911). Одна з найкращих ст.-спогадів С.—Ч.— «Хвилини життя Лесі Українки» (1913). З історії театру відомі її ст. «Двадцять п'ять років укр. театру» «Україна», ч. X—XII (1907). Ст. С.-Ч. друкувалися перев. в «ЛНВ». Під час першої світової війни С.-Ч. брала активну участь у Київ. Комітеті для допомоги українцям-втікачам, їздила до Сибіру, щоб допомогти заручникам-галичанам. 1917 С.-Ч. обрано до Центр. Ради. 1919 була співзасновницею і заступницею гол. *Нац. Ради Укр. Жінок* у Кам'янці Подільському. 1929 С.-Ч. заарештовано у зв'язку з процесом СВУ і засуджено на 5 рр. суворої ізоляції, але за кілька місяців звільнено і вислано до м. Юзівки. 1936 С.-Ч. повернулася до Києва. У кін. липня 1941 аґенти НКВД розстріляли С.-Ч. і її сестру Оксану.

Л. Старицька-Черняхівська

Література: журн. Україна, ч. 1, Париж 1949; Данилевська Н. Загублений рід Старицьких—Черняхівських—Стешенків. У кн. Визначні жінки України. ОУЖ на еміґрації. 1950; Полонська-Василенко Н. Остання п'єса Л. Старицької-Черняхівської, ж. Україна, ч. 8. Париж 1952; Паклен Р. Знищена сила (Людмила Старицька-Черняхівська), ж. Овид, ч. 1, Чікаґо 1959; Губаржевський І. Людмила Старицька-Черняхівська — борець за молоду Україну. ж. Нові Дні, ч. 12. Торонто 1970. *П. Одарченко*

Старицький Дмитро, режисер-аматор і драматург 1860-их рр., родич Михайла С.; автор п'єси «Останній кошовий запорізький» (1865). Брав участь в орг-ції і керівництві аматорським театром у Чернігові (у співпраці з О. Марковичем) і Полтаві.

Старицький (псевд. Міро Скаля) Мирослав (1909—69), оперовий співак-тенор, родом із Скали (Галичина), закінчив Вищий Муз. Ін-т ім. Лисенка (1939) і Укр. Держ. Консерваторію (1941) у Львові та муз. Академію у Відні (1942). Після перших ролей, виконаних у Львівському Оперному Театрі, виступав як соліст в оперових театрах Австрії, Швайцарії, Бельгії, Франції, Еспанії та в країнах Півн. Африки. Кращі ролі: Фавст і Ромео («Фавст» і «Ромео і Джульєта» Ш. Ґуно), кн. з Мантуї і Альваро («Ріґолетто» і «Сила призначення» Дж. Верді), Шеньє («Андре Шеньє» У. Джіордано), Рудольф, Каварадоссі, Пінкертон («Богема», «Тоска», «Мадам Батерфляй» Дж. Пуччіні). Виступав з

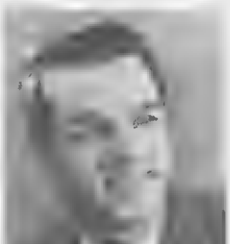

М. Старицький

самостійними концертами в Європі й Америці. Помер у Парижі.

Старицький Михайло (14. 12. 1840—27. 4. 1904), письм., видатний театральний і культ. діяч, нар. в с. Кліщинцях (Полтавщина), походив з шляхетського роду. Залишившися сиротою, С. виховувався в родині свого дядька, батька М. *Лисенка.* С. закінчив Полтавську гімназію (1856) і Київ. Ун-т (1865). З 1871 оселився в Києві, увійшовши в творчу співпрацю з М. Лисенком: вони спільно організували Т-во укр. сценічних акторів. С. записував нар. пісні, які потім видавав в обробці М. Лисенка, писав лібретта до Лисенкових опер («Гаркуша», «Чорноморці», «Різдвяна ніч», «Тарас Бульба», «Утоплена»). Під тиском реакції С. змушений був у 1878 еміґрувати на деякий час за кордон; повернувся на Україну 1880 і знову розгорнув вид. і театральну діяльність. 1883 С. очолив перший проф. укр. театр. З ряду причин він залишив 1885 трупу корифеїв і заснував нову з молодих акторів. 1895 залишив театральну діяльність і цілком віддався літ. творчості. Помер у Києві, похований на Байковому кладовищі.

М. Старицький

Перші твори С. були надруковані 1865. Поетичну творчість С. розпочав перекладами з О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, Г. Гайне, Дж. Байрона, А. Міцкевіча, М. Андерсена, серб. пісень та ін. Одночасно писав оригінальні поезії, друкуючи їх у гал. періодичних вид. У Києві були друковані казки в його перекладі (псевд. М. Старченко) М. Андерсена (1873), серб. нар. думи і пісні (1876), зб. поезій «З давнього зшитку. Пісні і думи» (1881—83) та ін. Значною подією було вид. «Гамлета» В. Шекспіра у перекладі С. (1882). Основне місце в оригінальній поетичній спадщині С. посідає його гром. лірика з виразними соц. («Швачка»), патріотичними («До України», «До молоді») мотивами, з оспівуванням героїчного минулого («Морітурі») чи протестом проти царизму («До Шевченка»). Окрема ділянка поетичної творчости С. — його інтимна лірика («Монологи про кохання»). Деякі ліричні поезії С. стали нар. піснями («Ніч яка, Господи, місячна, зоряна», «Ох і де ти, зіронько та вечірняя», «Туман хвилями лягає»). Великий вклад зробив С. в укр. драматургію. Почавши з інсценізацій прозових творів та переробок малосценічних п'єс, С. написав багато оригінальних драматичних творів, найсильніші з них соц. драми: «Не судилось» (1883), «У темряві» (1893), «Талан» (1894). Значну популярність здобула драма «Ой, не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1890). Особливе значення мають його іст. драми: «Богдан Хмельницький» (1897), «Маруся Богуславка» (1899). В історії укр. драматургії С. відзначається як видатний майстер гострих драматичних ситуацій і сильних характерів. В останні роки свого життя, не зважаючи на хворобу, С. написав іст. роман «Облога Буші» (1894), романи «Перед бурей» (1897), «Разбойник Кармелюк» (1908) та ін. рос. мовою. С. був справжнім учителем молодих укр. письм. і відограв велику ролю в орг-ції літ. і гром. життя 1890-их рр. Твори С.: «Поезії» (1908), «Драматичні твори» (1907—10); «Вибрані твори» (1954), «Вибрані твори» (1959), «Твори в восьми томах» (1963—65). Бібліографія у словнику «Укр. письм.», т. III, 1963, стор. 169—192.

Література: Франко І. М. П. Старицький, ЛНВ, кн. V—VII. Л. 1902; Пчілка О. М. П. Старицкий. Памяти товарища. КСт., кн. V—VI. К. 1904; Старицький М. Зо мли минулого. Уривки спогадів, ж. Нова Громада. кн. 8. К. 1906; Зеров М. Літ. позиція М. Старицького. ж. Життя і Революція, кн. 6. К. 1929; Куриленко Й. М. П. Старицький. К. 1960; Сокирко Л. М. П. Старицький, ж. Літ. Критика, ч. 11—12. К. 1940; Скрипник І. Михайло Петрович Старицький. У кн. Матеріяли до вивчення історії укр. літератури. т. III. К. 1960; Сокирко Л. М. П. Старицький. Критико-біографічний нарис. К. 1960; Комишанченко М. Михайло Старицький. К. 1968.

П. Одарченко, М. К.

Старицькі, укр. старшинський (згодом дворянський) рід на Полтавщині, походить від Луки Семеновича, протопопа полтавського (1665—71) і його сина Захара Лукича Старицького, полтавського полкового сотника (1711—14). Від правнуків Захара С. — Григорія і Василя Михайловичів С. ведуть поч. дві лінії роду С.: полтавська, до якої належав серед ін. Георгій (Єгор) Павлович С. (1825—99), сенатор (1867), чл. Держ. Ради (1879) і гол. Департаменту Законів (1883—85), визначний діяч суд. реформи 1864; і миргородська, з якої походили Михайло Петрович С. (1840—1904), відомий укр. письм., та його дочки: Марія (1865—1930), педагог у ділянці театрального мистецтва, й Людмила *Старицька-Черняхівська* (1868—1941), письм. і гром. діячка. *О. О.*

Старков Арсеній (1874—1927), анатом родом з Вороніжчини; вчився в Моск. Ун-ті і за кордоном; проф. Моск. і (з 1917) Київ. ун-тів, один з перших чл. ВУАН. По больш. окупації України виїхав за кордон; 1923—25 — проф. Укр. Пед. Ін-ту в Празі, згодом Ризького Ун-ту (Латвія). Укр. мовою вийшла в Празі праця С. «Загальна біологія».

Старобешеве (до 1896 — Бешеве; VI—19), с. м. т., р. ц. Донецької обл., положене в півд.-сх. частині Донбасу над р. Калміюсом; 6 900 меш. (1970). Поблизу С. — *Старобешівська ДРЕС*. Засноване 1781.

Старобешівська ДРЕС ім. В. І. Леніна, теплова електростанція, розташована на Донбасі б. с. м. т. *Старобешевого* і *Нового Світу*. Будівництво розпочато 1954,

Старобишівська ДРЕС

першу турбіну пущено 1958. Потужність ДРЕС 1970 становила 2-3 млн квт; за 1958—71 вироблено понад 121 млрд квт-год. електроенерґії. Основним паливом є антрацитовий штиб і природний газ, розпалювальним — мазут.

Старобільське (IV—19), м. на півд. Сер. височини, положене над р. Айдаром, р. ц. Ворошиловградської обл.; 22 700 меш. (1975). С. засноване у 1686 укр. селянами-переселенцями на території Острогозького (Слобідського) полку як слобода Бельська (з 1730-их рр. — Стара Біла), 1797 перейменоване на м. С., пов. центр Слобідсько-Укр., з 1835 — Харківської губ. Харч. пром-сть, ремонтний, залізобетонних виробів зав., швейна і меблььова фабрики; районне об'єднання «Сільгосптехніка», с.-г. технікум.

Староболгарська мова, невідповідне окреслення *староцерк.-слов. мови*, запроваджене нім. молодограматиками (А. Лескін та ін.), а тепер уживане в Болгарії. В дійсності староцерк.-слов. мова як цілість не була зв'язана з болг. мовою, але серед її варіянтів (редакцій) була і болг. редакція, особливо впливова на Україні.

Старов Іван (1744—1808), рос. архітект, представник клясицизму 18 в., акад. (з 1769), проф. Петербурзької Академії Мистецтв (з 1785). У 1790-их рр. працював на Україні; склав проекти плянування Катеринослава, Миколаєва та ін. міст. За проєктом С. побудовано 1787—89 палац Г. Потьомкіна в Катеринославі, маґістрат і адміралтійство в Миколаєві.

Старовіри, див. *Старообрядці*.

Старовойт Маргарита (* 1922), ґравер родом з Оренбурґу; закінчила Львівське училище прикладного та декоративного мистецтва (1950). Серії дереворитів Львова і його архітектурних пам'яток, індустріяльних пейзажів Львівщини, природи і типів Гуцульщини (серед ін. «Гуцулка з Красноїлі») та ін.; екслібриси.

Стародуб (I—13), м. на півн. Чернігівщині, р. ц. Брянської обл. РСФСР, положене на нині мішаній укр.-білор.-рос. території; 16 000 меш. (1975); харч. і коноплеобробна пром-сть. Пам'ятки архітектури: церква св. Івана Предтечі (Предтеченська, 1720) і собор Різдва Христового, або Старий собор (збудований 1617, після пожежі 1677 відновлений у кін. 17 в., тридільний з майстерною обробкою мурів). С. відомий як город на території сіверян, згодом Чернігівського князівства, вперше згаданий 1096. У 12 в. — на поч. 13 в. С. — центр Стародубського удільного князівства, 1239 зруйнований татарами, з другої пол. 14 в. належав до В. Князівства Лит., 1503—1618 — до Моск. царства, потім до Речі Посполитої. з 1648 до Коз.-Гетьманської держави і був полковим м. (Стародубський полк з 1654 був частиною Ніженського полку, а з 1663 існував окремо до кін. Гетьманщини; у різні часи мав 7—11 сотень). З 1782 С. — пов. м. Новгород-Сіверського намісництва, з 1797 — Малорос., з 1802 — Чернігівської губ. 1917—18 входив до складу Укр. Держави, пізніше був включений до РСФСР.

Стародубов Кирило (* 1904), вчений у галузі металюрґії, металознавства, термічної обробки металів; д. чл. АН УРСР (з 1957; чл.-кор. з 1948), родом з Москви; закінчив Дніпропетровський Гірничий Ін-т (1928). Працював на Дніпропетровському Металюрґійному зав., з 1938 — зав. катедрою термічної обробки металів Дніпропетровського Метал. Ін-ту, з 1948 працює також у Н.-Д. Ін-ті Чорної Металюрґії Мін-ва Чорної Металюрґії СССР. Відкрив і пояснив зміцнення вуглецевої сталі при відпуску. Розробив нову технологію термічної обробки зал. коліс, труб, лемешів тощо. Праці з теорії і технології термічної обробки сталі, зокрема прокату.

К. Стародубов

Старо-Кодацький поріг, див. *Кодацький поріг*.

Старокостянтинів (IV—8), м., положене в півн.-сх. частині Подільської височини над р. Случчю, р. ц. Хмельницької обл.; 23 500 меш. (1975). С. заснував як укріплене м. на маґдебурзькому праві у 1560-их рр. кн. К. *Острозький* (до

поч. 17 в. назва — Костянтинів). Відоме з коз.-поль. воєн, зокрема з часів Б. Хмельницького. З 1797 — пов. м. Волинської губ. 1860 — 10 000, 1926 — 17 000 мешк.; характер м. — ремісничо-торг. 13—14. 8. 1919 бої УГА з большевиками, пізньої осени 1919 прорив больш. фронту Армією УНР і поч. Зимового походу. Харч. пром-сть, зав. залізобетонних шпал, шкіряний тощо.

Старокраматорський машинобудівельний завод ім С. Орджонікідзе, підприємство *важкого машинобудівництва*, розташоване у м. Краматорському Донецької обл. Заснований 1896 нім. фірмою В. Фіцнер і К. Гампер, продукував насамперед устаткування для вугільної пром-сти. За роки першої п'ятирічки і вдруге по воєнному знищенні реконструйований і поширений. Основна продукція: устаткування для металюрґійної, вугільної, гірничодобувної та ін. галузів пром-сти.

«Старокурсники», див. *Москвофільство*.

Старомихайлівка (VI—18), с. м. т. на Донбасі, Мар'їнського р-ну Донецької обл., положена за 20 км від Донецького; 6 300 мешк. (1966). Поблизу С. видобуток вугілля.

Старомінська (VII—20), станиця в півн.-зах. частині Кубані, положена над р. Сосиком, тепер р. ц. Краснодарського краю. 1926 українці в Старомінському р-ні становили 84,8% всього населення.

Старообрядці, старовіри, розкольники, рел.-суспільний рух, що виник у сер. 17 в. в Росії як реакція проти офіц. Правос. Церкви, у якій патріярх Никон (1652—67) розпочав реформу богослужбових кн., що полягала у виправленні слов. текстів відповідно з грец. традиціями (у цьому допомагали укр. учені *Єпіфаній* Славинецький, Арсеній *Сатановський*, Теодосій *Сафонович* та ін.). Ця реформа й деякі обрядові зміни наразилися на гострий опір частини духовенства і вірних, які виступали на оборону старих обрядів, проти офіц. православія, що його підтримував уряд. Рух С., ідеологами якого були протопопи Аввакум Петрович, Іван Неронов й ін., набрав масового характеру після правос. собору 1666—67, на якому С. піддано анатемі, а церква й уряд почали їх переслідувати. Тоді С. взяли участь у політ. і суспільних рухах проти режиму (у сел. війні під керівництвом Степана Разіна 1670—71, у Соловецькому 1668—76 та Моск. 1682 повстаннях тощо). Втікаючи від репресій, С. оселялися на слабозаселених окраїнах і місцевостях Росії: Півночі, Уралі, Дону, Заволжі, а також поза її кордонами — на Гетьманщині, Білорусі (Вєтка на Гомельщині), Правобережній Україні, Молдавії й ін. У наслідок внутр. конфліктів С. поділилися на більше поміркованих — *попівців* (вони мали свящ., а з 19 в. — єп., визнавали таїнства) і радикальніших — безпопівців (у них богослуження і треби виконували світські), які далі ділилися на численні групи (деякі з них можна зарахувати до сектантів). Поступово репресії проти С. зменшилися (за Катерини II і пізніше), а то й припинилися, а закон 1883 і зокрема толерантний едикт 17. 4. 1905 приніс їм повну віросповідну свободу. З поч. 19 в. частина С. наблизилася до офіц. Правос. Церкви, утворивши Єдиновірську церкву (див. *Єдиновір'я*), що зберігала давні книги і обряди, але визнала зверхність Синоду. З сер. 19 в. попівці мали єпископів з митр. на чолі. 1914 С. нараховували бл. $2^1/_2$ млн. За сов. влади С. зазнали переслідувань, що їх, однак, витримали; тепер вони оформлені як Старообрядницька Білокриницька архиєпископія Московщини й усієї Руси, що репрезентує попівців, і Вища Старообрядницька Рада у Литві; приблизне ч. С. нині 1 млн.

Втікаючи від рос. переслідувань, С. оселялися у 1660-их рр. на Лівобережній Україні і створили, починаючи з часів гетьмана Д. Многогрішного і згодом, низку т. зв. розкольничих слобід на території Стародубського і Чернігівського полків. Колонізація поширилася за І. Мазепи й І. Скоропадського. Оселення цих слобід відбувалося здебільша з дозволу місц. державців (як старшини, так і манастирів, зокрема Києво-Печерської Лаври), які сподівалися по закінченні терміну пільг (пересічно 8 рр.) перетворити С. на своїх підданих. Але екон. сила слобід й інтереси рос. централістичної політики по 1709 допомогли їм уникнути залежности від місц. державців й укр. влади. Указ Петра І 1716 леґалізував становище С. на Гетьманщині й затвердив їх права й володіння. За переписом 1715—18, у 17 слободах півн. Гетьманщини було 377 дворів «грунтовых раскольников» (тих, що мали землі), 159 «бобыльских» хат і 50 «пустых». Населення слобід широко розгорнуло торг.-пром. діяльність. Збагачення слобід і незалежність їх від місц. державців і гетьманської влади викликало репресії з боку останньої. Гетьман І. Скоропадський 1716 і 1719 заборонив С. торгувати на Гетьманщині, але ця заборона залишилася на папері; також марні були його прохання виселити С. з України. й осередком С. на Гетьманщині лишилася слобода *Клинці*, яка у другій пол. 18 в. стала й культ. центром С. (друкарні для церк. і світських кн.), а з кін. 18 в. і протягом 19 в. тут утворився великий осередок текстильної пром-сти (виробництво сукна й ін.),

який на поч. 20 в. став найбільшим на Україні.

Екон. зростання і збільшення населення слобід на півн. Гетьманщини, з одного боку, й постійні конфлікти їх з місц. дідичами й укр. владою (зокрема на ґрунті збільшення держ. податків) спричинилися до того, що, почавши з сер. 18 в., частина С. з Чернігівщини (а також з сусідньої Гомельщини) переселилася на малозалюднені простори Півд. України. Вони селилися в *Ново-Сербії*, пізніше *Слов'яносербії*, а по опануванні Рос. Імперією всієї Півд. України на Херсонщині (зокрема у Бериславському пов.) і Таврії (особливо у Мелітопільському пов.), де їх 1832 було понад 7 000. Оселення С. на півдні України підтримував уряд, щоб заселити вільні землі, і давав їм на деякий час різні пільги. У сер. 18 в. С. оселилися в півд. Басарабії (їх називали тут *липованами*) і в гирлі Дунаю (с. *Вилкове*). Приплив С. збільшився по приєднанні Басарабії до Рос. Імперії (1812). У кін. 19 в. у всій Басарабії, жило бл. 30 000 С. — на півдні і в Хотинському пов.

У 1760—80-их рр. С.—липовани з Молдавії і Валахії, пізніше також з Басарабії поселювалися на Буковині й Поділлі. Австр. влада, зацікавлена в заселенні Буковини, ставилася прихильно до С.; цісарським патентом 1783 Йосиф II звільнив їх від податків і ґарантував свободу віровизнання. Центр. поселенням С. було с. Біла Криниця (нині Глибоцького р-ну), де вони при матеріяльній допомозі одновірців з Росії мали свій церк. центр: манастир і собор, з 1844 — єп., а потім ієрархію (Білокриницьку) на чолі з митр., яка висвячувала свящ. і єп. для С. всієї Рос. Імперії (цей центр, після толерантного едикту 1905, частково перенесено до Москви (осередком С.—попівців була тут церква на Рогозькому цвинтарі). Кількість С. на Буковині: 1784 — 400, 1844 — 2 000, 1900 — 3 110, 1930 — 3 200. Більшість С. на Буковині були попівцями. У 1880—90-их рр. бук. С. видавали у Коломиї ж. «Старообрядецъ» і «Давняя Русь» за ред. Н. Чернічева.

Як усюди, так і на Україні, С. жили здебільша в окремих оселях. Від місц. укр. населення вони відрізнялися як віровизнанням (та обрядом), так і мовою, будовою та внутр. оформленням хат, також і побутово-екон. прикметами. Основним зайняттям С. було сіль. госп-во (хліборобство, городництво й садівництво), різні види ремесла й пром-сти, торгівля. Серед міських С. було чимало багатіїв-купців і фабрикантів. Як виразно чужонац. середовище, С. сприяли русифікації деяких місцевостей, зокрема на півн. Чернігівщини, що допомогло сов. владі відокремити від України цю територію і приєднати її до РСФСР (Брянська обл.).

Література: Щапов А. Русский раскол старообрядства. Казань 1859; Лазаревский А. Описание Старой Малороссии, т. I. К. 1888; Лилеев М. Из истории раскола на Ветке и в Стародубье XVII—XVIII вв., випуск I. К. 1895; Смирнов П. История русского раскола старообрядства. 2 вид. П. 1895; Polek J. Die Lippowaner in der Bukowina. Чернівці 1899; Щапов А. Сочинения, т. I. П. 1906; Оглоблин А. Предкапиталистическая фабрика. К. 1925; Pascal P. Avvakum et les débuts du raskol. Париж 1938; Наулко В. Развитие межэтнических связей на Украине. К. 1975. *Р. М.*

Старосільська стоянка, печерна стоянка б. м. Бахчесарая (Крим) з пізнього періоду *мустьєрської культури*, досліджена у 1952—56. Мешк. С. с. займалися полюванням: знайдено крем'яне знаряддя та тваринні кістяки, а також кістяк дитини сучасного фізичного типу, але з деякими ознаками неандертальця.

Старосольська Дарія (1881—1941), дочка Володимира і Герміни *Шухевичів*, дружина Володимира С., нар. у Львові, гром. діячка, за фахом піяністка (учениця В. Курца у Львівській Консерваторії), викладач Муз. Ін-ту ім. М. Лисенка (1907— 40). С. була засновницею і кілька разів гол. Кружка укр. дівчат у Львові (з 1908 назва *Кружок Українок)*, ред. ж. *«Мета»* (з 1908) та його продовження *«Наша Мета»* (1919—22), діячкою Укр. Соц.-Дем. Партії. Ст., нариси і поезії в ж. «Нова Хата» і в газ. «Діло». 1940 вивезена сов. владою до Казахстану, де й померла.

Д. Старосольська

Старосольська (псевд. Любович) Уляна (* 1912), журналіст і письм., родом зі Львова, за фахом економіст. Співр. жін. ж. *«Нова Хата»*, ж. *«Господарсько-Кооп. Часопис»* (1937—39) та *«На сліді»* (1936—39); з 1972 ред. ж. Союзу Українок Америки *«Наше Життя»*. Автор кн. спогадів про заслання «Розкажу вам про Казахстан» (1969); нариси, ст., вірші, есеї в укр. пресі ЗДА й Канади.

У. Старосольська

Старосольський Володимир (8. 1. 1878—25. 2. 1942), гром.-політ. діяч, правник і соціолог, родом з Ярослава, д. чл. НТШ (з 1923). Замолоду брав участь у студентському житті Львова: чл.-заснов-

ник т-ва *«Молода Україна»* і ред. його ж., один з організаторів сецесії з Львівського Ун-ту (1902); чл. Закордонного Комітету РУП, керівний діяч УСДП (деякий час її гол.). По закінченні правничих студій у Відні й поглибленні їх у Берліні, Ґраці й Гайдельберзі адвокат у Львові й оборонець у політ. процесах (серед ін. М. *Січинського*, пізніше чл. УВО і ОУН), один з організаторів парамілітарної орг-ції *Січ. Стрільці*, 1913 її гол. По вибуху війни 1914 чл. *Гол. Укр. Ради* і *Бойової Управи* Січ. Стрільців, її зв'язковий з УСС на фронті, співпрацював з *Союзом Визволення України* у Відні. 1918 чл. *Військ. Комітету*, восени 1919 — товариш мін. закордонних справ УНР (в уряді І. Мазепи) і одночасно проф. Укр. Держ. Ун-ту в Кам'янці Подільському. 1920—28 на еміґрації у Відні й Празі: проф. держ. права УВУ і Укр. Госп. Академії в Подєбрадах. З 1928 знов у Львові, працював як адвокат (чл. Адвокатської Палати у Варшаві). Після сов. окупації Львова, проф. Львівського Держ. Ун-ту, згодом заарештований і засуджений на 10 рр. ув'язнення, помер у тюрмі в Маріїнську (Зах. Сибір).

В. Старосольський

У своїх наук. працях С. відстоював соціологічний напрям у дослідженні правно-політ. процесів. Гол. праці: «Das Majoritätsprinzip» (1916), «Теорія нації» (1921), «Методологічна проблема в науці про державу» (1925), «До питання про форми держави» (1925), «Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken» (1929), підручник «Держава і політ. право» (1—2 тт., 1925), ст. на наук. і політ. теми.

Старосольський Юрій (* 1907), правник, гром. і пластовий діяч, чл. УВО родом зі Львова, син Володимира С. і Дарії Шухевич; проф. права УВУ й Укр. Кат. Ун-ту в Римі, д. чл. НТШ, начальний пластун (з 1972). Студентський діяч у Львові, співредактор журналу для молоді «На сліді» (1936—39) і ред. ж. «Дорога» 1942—45, на еміґрації в Німеччині і в ЗДА (з 1949). Автор університетських підручників «Einführung in das Handelsrecht» (1946), «Нарис карного процесу» (1947) та низки праць: «Basic Principles of Soviet Criminal Law» (1950), «The Principle of Analogy in Criminal Law: an Aspect of Soviet Legal Thinking» (1954), «Догма про володіння права» (1955), «Природа міжнародного злочину» (1963). Кн. на виховно-пластові теми «Велика гра» (1948), ст. з гром. і культ.-виховної проблематики в пластових ж. і щоденнику «Свобода».

Ю. Старосольський

Староста. 1) У Київ. Русі представник нижчої адміністрації (звич. доглядав за певними ділянками в госп-ві кн.); 2) у В. Князівстві Лит. і Польщі — держ. урядовець, що був на чолі *повіту* (городовий С.); з кін. 16 в. його значення у зв'язку із зростанням влади шляхти значно зменшилося; на Гал. Русі і на Поділлі існували т. зв. ген. С. для всієї провінції; 3) негородовий С. у Речі Посполитій — державця (звич. доживотний) коронних мастностей, що їх король надавав маґнатам і шляхті за заслуги перед державою; 4) С. сіль. — в Рос. Імперії гол. найнижчої адміністративної одиниці — сіль. громади, обираний на 3 роки сіль. сходом; 5) у Галичині й на Буковині за австр. влади — начальник пов.; 6) у Гетьманській державі (1918) діяли *губерніяльні* (і пов.) *С.;* 7) у Польщі 1919—39 — начальник держ. адміністрації і представник держави у пов.; 8) на Закарпатті 1919—39 — гол. сіль. громади або посадник м.

С. називалися також виборні або призначені особи для ведення справ будь-якої громади (напр., церк. С.; див.), артілі чи ін. гром. колективу.

Старостенко Юрій (* 1931), маляр, графік і театральний декоратор, родом з Одеси: по закінченні Харківського Художнього Ін-ту викладач у ньому. С. оформлював вистави у Харківському Укр. Драматичному Театрі ім. Т. Шевченка («Незнайомі люди» Л. Устимова, 1959); серії ліноґравюр («Карпати», 1960, «Люди і море», 1962; «Міста-столиці», 1967, диптих «Харків Старий», «Харків сучасний», 1970); книжкова графіка; декоративні пано (у співавторстві з ін.) в ресторанах «Центральний» (1961) й «Інтурист» (1964) у Харкові та ін.

Староцерковнослов'янська мова, найстарша літ. мова слов'ян. Початки її сягають 863, коли моравський кн. Растислав звернувся до візант. імператора Михаїла III з проханням прислати місіонерів, що могли б виховувати в Моравії місц. духівництво. Вибір упав на братів Костянтина (в чернецтві *Кирила) й Методія;* нар. в Тесалоніках, ці грец. діячі досконало знали слов. мову в її місц. македонському варіянті. Для своєї місійної діяльности Костянтин створив абетку (пізніше названу *глаголиця)* і, мабуть, прибувши до Моравії,

заходився перекладати богослужбові тексти. В основі цієї літ. мови, ним створеної в процесі перекладання, лежала македонська говірка, найкраще йому відома, але, бажавши бути зрозумілим для місц. люду, він прийняв до неї, в міру свого знання, моравські елементи. По смерті Костянтина (869) цю діяльність продовжував Методій; по смерті останнього (885) учні й послідовники св. братів були вигнані з Моравії, й багато з них знайшли притулок у Македонії й Болгарії. У Македонії особливо св. Климент († 916) і св. Наум († 910) далі плекали С. м.; але, природно, моравські елементи не були потрібні в новому оточенні, більшість їх була усунена, і так на місце моравської прийшла македонська редакція С. м. У Болгарії, що була під потужним візант. впливом, глаголиця на письмі й моравські елементи в мові були особливо небажані. За царювання Симеона, імовірно 893, створено нову абетку, близьку до грец., але з елементами глаголиці (кирилиця), а в мові усувано моравські елементи й прищеплювано болг. Так постала третя, болг. редакція С. м. Існували також серб., хорв. і, короткий час, чес. редакція С. м.

До нашого часу збереглося мало текстів С. м. Не рахуючи дрібних фраґментів, моравську редакцію репрезентують т. зв. Київські Листки; македонську редакцію — Зоґрафське, Ассеманієве і Маріянське євангелія (останнє з елементами серб. редакції), Синайський молитовник і Кльоців зб. казань; у болг. редакції збереглися Савина кн. (євангеліє), Супрасльський зб. житій св. і ін. та Енінський Апостол. Усі ці тексти написані в 11 в., тільки Київські Листки, можливо, в кін. 10 в. Після 11 в. С. м. еволюціонувала по-різному в різних слов. країнах; ці варіянти не розглядаються як належні до С. м.

С. м.. ніколи не була розмовною мовою. Це була понадплемінна й понаднац. мова, призначена для церк. і суміжних жанрів. З охрищенням України С. м. була прийнята як церк. і літ. мова. Тексти всіх основних редакцій були відомі й копійовані на Україні; напр., моравська (або чес.) репрезентована Бесідами на євангелію Григорія В., серб. — Реймського євангелія, але в основному Україна (як і Білорусь і Росія) сприйняла болг. редакцію. Спершу намагалися тексти цього типу просто копіювати, але згодом, поступово до них внесено низку місц. рис: найраніше і найпослідовніше закінчення 3 особи дієслів на *-ть* (С. ц. с. — *тъ*) і закінчення орудного відмінка однини іменників чоловічого й сер. роду *-ъмъ* і *-ьмъ* (С. ц. с. *-омъ* і *-емъ*), невживання носових голосних, заміна *жд* (з праслов. **dj*) на *ж*. Ін. місц. рис дотримувано менше послідовно, деякі з паралельних варіянтів могли набирати стилістичних відтінків. До таких місц. рис належали написання типу *въpхъ* 'верх' (С. ц. с. *врьхъ*); повноголос; вживання *ч* замість *щ* (з праслов. **tj*); вживання *ѣ*, а не ц.-слов. носового *е* в закінченнях родового відмінка однини іменників жін. роду м'якої відміни (як також називного-знахідного множини іменників жін. роду і знахідного множини іменників чоловічого роду м'якої відміни: *земл'ѣ*, *кон'ѣ* — ц.-слов. *земл'ѧ*, *кон'ѧ*); двоскладові закінчення в прикметниковій відміні замість ц.-слов. трискладових (нового — ц.-слов. *новаего*, — див. *Стягнення*); особливості синтакси й словника. Так на основі болг. редакції С. ц. с. м. в процесі її часткового пристосування постала найдавніша літ. мова України (що з певними модифікаціями була також літ. мовою всієї Руси), використовувана також в ориґінальних творах місц. походження (напр., «Слово о законі і благодаті» митр. *Іларіона*). *Ю. Шевельов*

Стар-Старчевський Михайло (* 1910), гром. і політ. діяч у Канаді, нар. в Коппер Кліф (Онтаріо). 1949—52 посадник м. Ошави, 1952—68 посол до федерального парляменту Канади, 1957—68 мін. праці в уряді Дж. Діфенбейкера (перший федеральний мін. укр. походження); з 1968 суддя горожанського суду в Торонто, чл. Королівської Ради (з 1965), гол. Робітничої Компенсаційної Ради (з 1973).

М. Стар-Старчевський

«Старт», популярний ілюстрований місячник, орган Комітету фіз. культури і спорту при Раді Мін. УРСР, виходить у Києві з 1965 на зміну ж. *«Фізкультура і Спорт»* (1957—65).

Старуня (V—5), с. Богородчанського р-ну Івано-Франківської обл., положене в передгір'ї Ґорґанів. З кін. 19 в. в С. діяла шахта озокериту, в якій знайдено 1907 і 1928 добре збережені останки мамута і шерстистого носорога, як також залишки фльори ранньої польодовикової доби. Зберігаються тепер у Краківському і Львівському музеях.

Старух Антін (1856—1938), селянин, гром.-політ. діяч, брат Тимотея; посол до гал. сойму від Нац.-Дем. Партії (1901—14); 1918—19 чл. Укр. Нац. Ради ЗУНР і комісар Ліського пов.

Старух Тимотей (1860—1923), гром.-політ. діяч, родом з с. Бережниці Виж-

ньої (б. Ліська) з сел. родини (його батько Михайло був послом до гал. сойму), організатор селянства Бережанщини, з 1907 посол до австр. парляменту від Нац.-Дем. Партії, з 1908 до гал. сойму; 1915 вивезений росіянами на Сибір. 1919 чл. Укр. Нац. Ради у Станиславові та її делеґат на Трудовий Конґрес (чл. його Президії) у Києві, комісар м. Бережан.

Т. Старух

Старух Ярослав (1910—1947), революціонер, діяч ОУН родом зі Слободи Золотої Бережанського пов. (Галичина), син Тимотея С.; вчився на правничому фак. Львівського Ун-ту. У 1930-их рр. чл. Крайової Екзекутиви ОУН у Галичині, з 1935 заступник краиового провідника на півн.-зах. укр. землях; співр. націоналістичної преси, співред. тижневика *Нове Село»;* у травні 1939 засуджений на процесі ОУН у Рівному на 13 рр. ув'язнення. По розвалі Польщі — на еміґрації в Кракові; референт пропаґанди проводу ОУН С. Бандери. Заарештований німцями у грудні 1942 у Львові, викрадений підпіллям ОУН після кількох місяців ув'язнення, працював від осени 1943 до літа 1944 на підпільній радіостанції «Самостійна Україна». З 1945 крайовий провідник ОУН на укр. землях, зайнятих поляками (Закерзоння); 17. 10. 1947 загинув разом з своєю охороною в боротьбі з поль. оперативною групою Любачів» у любачівських лісах під час т. зв. операції «Висла». Тодішній псевд. «Стяг».

Я. Старух

Старушич-Оксенович Ігнатій, див. *Оксенович Старушич* Ігнатій.

Старцев (Старченко) Йосиф, будівничий 17 в.; працював у Москві. На запрошення гетьмана І. *Мазепи* С. збудував у Києві його фундації собори Братського (1690—93) і *Миколаївського* (Військ.; 1690—96) манастирів у стилі укр. барокко.

Старченко Василь (1904—48), аґрохемік, сов. держ. діяч, родом з с. Темрюка-Укр. (тепер с. Старченкове Донецької обл.); чл.-кор. АН УРСР. По закінченні Київ. С.-Г. Ін-ту (1929) і аспірантури при Укр. н.-д. Ін-ті Цукр. Пром-сти (1932) був дир. і наук. керівником Миронівської досл.-селекційної станції (1934—38). З 1938 заступник гол. Ради Нар. Комісарів, з 1946 — Ради Мін. УРСР, чл. ЦК КП(б)У (з 1940). Праці з ділянки сіль. госп-ва.

В. Старченко

Старчук Орест (1915—71), славіст родом з Буковини, з 1948 в Канаді; проф. слов. мов Альбертського Ун-ту. Ст. з мовознавства, підручники рос. мови.

Старша могила, скитська могила поч. 6 в. до Хр. в межах могильника в урочищі Стайчин Верх, б. с. Оксютинців Роменського р-ну Сумської обл. Висота 21 м. Під насипом була зрубна дерев'яна домовина з похованням скитського вождя; тут знайдено велику кількість предметів озброєння, частини від 16 кінських вудил, мист. оформлених у ранньоскитському звіринному стилі, предмети культового призначення.

Старшина козацька, див. *Козацька старшина.*

Старшинські Школи УГА, організовані за зразком кол. старшинських шкіл австр. армії з 3-місячним практичним і теоретичним вишколом. Вони підпорядковувалися в Галичині Держ. Секретаріятові Військ. Справ, а на Наддніпрянській Україні — Армійському вишколові. У Галичині було 3 С. Ш. піхоти (Коломия, Золочів, Самбір), які до травня 1919 випустили 260 підхорунжих, 1 — артилерії (Станиславів; — 42 підхорунжі) і С. ш. Звідомного полку (зв'язку) — 50 підхорунжих. Коменданти С. ш.: отаман Франц Рімаль, отаман Й. Фещук, четар Д. Кульчицький, сотн. І. Сітницький, сотн. Л. Шепарович.

На Наддніпрянській Україні, С. ш. піхоти УГА в Гуті Чугорській (комендант сотн. О. Драґан) випустила у жовтні 1919 — 63, а С. Ш. артилерії УГА в Безносківцях (комендант С. Лещій) — 25 підхорунжих.

Стасів Іван (* 1895), гром. і політ. діяч, родом з Любачева (Галичина); дипломатичний аташе, пізніше секретар укр. дипломатичної місії у Будапешті (1919). З 1924 у Франції; гол. Укр. Громади (соборницької, 1924—28),

І. Стасів

чл. управи *Укр. Нар. Союзу* (1932—40) та гол. Установи Довір'я Укр. Еміґрації у Франції (1941—44).

Стасів-Калинець Ірина (* 1940), поетка, за фахом вчителька, родом зі Львова, дружина Ігоря К. (див. *Доповнення*). По закінченні Львівського Ун-ту викладала укр. мову і літературу на підготовному курсі Львівського Політехн. Ін-ту. Вірші для дітей у періодичних вид. За виступи на оборону переслідуваних діячів культури звільнена з праці; заарештована у сер. січня 1972 і засуджена Львівським обл. судом «за антисов. аґітацію і пропаґанду» на 6 рр. ув'язнення і 3 рр. заслання, які відбуває в Мордовському жін. таборі. 1. 5. 1973 разом з С. Шабатурою й Н. Строкатою звернулася до Ген. секретаря Об'єднаних Націй з протестом проти поневолення України і переслідування укр. культури.

І. Стасів-Калинець

Стасюк Микола, політ. і гром. діяч, кооператор, родом з Катеринославщини; вчився в Гірничому Ін-ті в Петербурзі (з 1903). 1905 організатор сел. спілок на Катеринославщині і пропаґатор народницького соціялізму, за що був заарештований і засуджений на рік тюрми; пізніше брав участь у кооп. русі в Катеринославі й Києві. 1917—18 чл. Укр. Центр. і Малої Ради, заступник гол. *Сел. Спілки* (1917), ген. секретар харч. справи у першому уряді В. Винниченка; 1919 начальник постачання Армії УНР, згодом на еміґрації. У 1920-их рр. повернувся до УССР, де його заарештовано 1931 (дальша доля невідома). Автор розвідок «Автономія і розвиток продукційних сил на Вкраїні» (1908), «Екон. відносини України з Великоросією й Польщею» (ЗНТК 1911), «Еміґрація та її значіння в економічному житті України» («ЛНВ», кн. IX і X. К. 1912).

Стась Анатолій (* 1927), письм. родом з Полтавщини. Пригодницькі і фантастичні повісті: «Підземний факел» (1960), «Зелена пастка» (1972), «Товариш Олекса» (1972), «Сріблясте марево» (1974), «Вулиця червоних троянд» (1976); зб. оп. і нарисів «Таємниця Ардельт-верке» (1970).

Статистика, наука, яка вивчає методи кількісного охоплення і дослідження масових, зокрема суспільних явищ і процесів. Збирання інформацій про них сягає найдавніших часів. Вона мала спершу наскрізь практичний характер; щойно від 19 в. С. поступово здобуває солідну наук. підбудову, коли почато впорядковувати і вдосконалювати статистичні (стат.) методи. З них розвинулися дві основні: описова (дескриптивна) — збирання інформацій, перевірка їхньої якости, їх інтерпретація, зображення стат. матеріялу; та індуктивна — стосування теорії правдоподібности, закону великих чисел. С. поділяється за своїм змістом на демографічну, екон., соц., санітарну, суд., біол., техн. тощо; матем. С. вивчає матем. методи систематизації, обробки і використання стат. даних для наук. і практичних висновків.

Д о 1 8 в. На укр. землях подибуємо своєрідні стат. зіставлення вже у 16—17 вв. у зв'язку з оподаткуванням поодиноких прошарків населення у межах Речі Посполитої; це були реєстри поголовного (пізніше подимного) податку, які подавали тільки об'єкти (земля, млини, корчми) або голів родин. Ці переписи, як також відповідні зіставлення по містах з маґдебурзьким правом, відбувалися несистематично. В Коз.-гетьманській державі багато стат. матеріялу (про кількість населення, його майнове становище, стан сіль. ремесла тощо) давали переписи населення, яке мало платити *подвірний податок*, зокрема перепис Лівобережної України 1666. Матеріяли цих переписів збережені в рукописних книгах другої пол. 17 і першої чверти 18 в. З 1782 до 1857 на Україні проваджено переписи всього чоловічого населення — т. зв. *ревізії;* вже 1765—69 було проведено на Лівобережжі ген. ревізію т. зв. *Рум'янцівський опис*. У першій чверті 18 в. почалася реєстрація народжувань і смертности христ. населення, що її вели церкви.

Н а Ц е н т р. і С х. З е м л я х у 1 9 і н а п о ч. 2 0 в. В Рос. Імперії довший час не було центр. стат. установи. Лише в деякій мірі нею був Стат. Комітет, організований 1811 при Мін-ві Поліції; 1834 його замінив стат. відділ при Мін-ві Внутр. Справ. Справжня стат. централя постала щойно 1858 — Центр. Стат. Комітет (Ц.С.К.) у складі Мін-ва Внутр. Справ. Його завданням була організація і збирання (перев. при допомозі своїх губ., деколи й пов. та міських комітетів) стат. матеріялів та їх публікація. Вид. Ц.С.К. появлялися в різних серіях; найважливіші з них: «Статистический временник Российской Империи», «Статистика Российской Империи», різні «сборники» тощо. Ц.С.К. провів 1897 перший заг. перепис населення в Рос. Імперії та опублікував його висліди. Стат. матеріяли збирали й оприлюднювали також різні мін-ва (фінансів, залізниць, шкільництва тощо)

га відомства, губ. і міськ. стат. бюра. У всіх цих публікаціях є багаті матеріяли до С. укр. земель, хоч Україна не була в них виділена як окрема одиниця.

На Україні в перщій пол. 19 в. і згодом деякими осередками стат. дослідів були губ. комітети і бюра, які звич. видавали свої публікації (часто у формі щорічних пам'яткових книг). З них найбільше значення мали Київ. і Кубанське стат. бюра, згодом Полтавське, Чернігівське, Херсонське й ін. Серед стат.-екон. публікацій важливіші: «Statystyczno-Topograficzne i historyczne opisanie gub. Podolskiej», 2 т. (1831) В. *Марчинського;* «Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 году», I—III (1846—52) М. *Арандаренка;* «Опыт статистического описания Новороссийского Края», I—II (1850) А. *Скальковського;* «Статистическое описание Киевской губернии», I—III (1852) Д. *Журавського* та ін. Чимале значення для стат. дослідів України мала Комісія для опису Київ. учбової округи, що діяла у 1851—64 рр. і видала 4 томи своїх праць. Стат.-екон. описові укр. губ. були присвячені праці рос. Ген. Штабу з сер. 19 в.; чимало стат. матеріялу публікував *Півд.-Зах. Відділ Імператорського Геогр. Т-ва* і Вільне Екон. Т-во (засноване 1765 в Петербурзі); зб. і журн. поодиноких епархій тощо. Ряд м. України провів переписи населення (оприлюднені лише висліди перепису м. Києва 2. 3. 1874).

У сер. 19 в. постали катедри С. в унтах України (її викладали вже давніше). Перший проф. С. на Україні був С. *Рославський-Петровський* у Харкові. В сер. 19 в. велике значення для розвитку С. на Україні і в усій Рос. Імперії мав Д. Журавський, який у праці «Об источниках и употреблении статистических сведений» (1846) розробив теоретичні основи і створив систему стат. показників.

По аґрарній реформі 1861 виникла в Рос. Імперії, у т. ч. на Лівобережній і Степ. Україні, з е м с ь к а с т а т и с т и к а — стат. дослідження земств, що містили перев. матеріяли про стан сіль. госп-ва і про соц.-екон. процеси по селах. Для цієї мети при земствах організовувалися стат. бюра; їхні праці були неурядового характеру: не керовані з Петербурґу. Першими на Україні були створені стат. бюра при Херсонському (1873) і Чернігівському (1875) земствах, згодом при Полтавському, Харківському, Катеринославському і Таврійському. Стат. бюра провадили подвірні переписи сел. госп-в, кустарних промислів, обслідування бюджетів, описи нерухомого майна селян тощо. На поч. розвитку З. с. одиницею стат. дослідження була сіль. община; пізніше гол. елементом З. с. стали вибіркові, т. зв. бюджетні дослідження невеликої кількости сел. госп-в. Чимало матеріялів збирано при допомозі експедицій на місцях. У стат. бюрах земств на Україні працювало чимало відомих укр. статистиків (а також культ. діячів), які намагалися всебічно висвітлити екон. і соц. проблеми поодиноких укр. земель, а деколи і всієї Наддніпрянщини. Найвідомішою була праця Чернігівського стат. бюра, що його організував (і ним керував) О. *Русов* разом з П. *Червінським* і В. *Варзаром* (тут також працювали О. *Шликевич*, письм. М. *Коцюбинський* та ін.); т. зв. Чернігівська земська С. досліджувала перев. землю, її продуктивність і прибутковість (друга земська школа в Рос. Імперії, т. зв. московська, вивчала перев. населення і його госп. діяльність); тут стосовано суцільні подвірні переписи, в комбінації їх з вибірковою методою, для вивчення продуктивности угідь. Чернігівський статистик Шликевич розробив т. зв. комбінаційні стат. таблиці й цим збагатив теоретичну С. Добре розвинулося стат. бюро Переяславського земства (керівником його був деякий час Г. *Ротмістров);* воно — одне з перших у світі опублікувало 1898 нарис сел. бюджетів Полтавщини. Заходами цього земства появився 1910 «Статистический Справочник по Югу России», який охопив 9 основних укр. губ., а також Область Війська Донського і Басарабію. З інших статистиків, що працювали в земствах України, треба згадати К. *Вернера*, В. *Василенка*, Л. *Падалку*, С. Харізоменова та ін.

Стат. Бюра земств України видавали різні матеріяли, зб., огляди тощо — разом понад 100 тт.; вони містили багатий фактичний матеріял, зокрема з обсягу сіль. госп-ва, кустарного промислу, маєткового (бюджети) стану селянства, а також з ділянки охорони здоров'я і шкільництва.

Земські й губ. стат. публікації являють собою здебільша губ. (чи навіть пов.) описи, проте деякі з них представляють проблеми всіх укр. земель у Рос. Імперії. До таких, напр., належить, крім згаданого «Справочника» Південної Росії, стат.-екон. публікація «Весь Юго-Западный Край», яку уклав півд.-зах. відділ Рос. Експортної Палати (1913; заг. нагляд над публікацією мав М. *Довнар-Запольський*, ред. був А. *Ярошевич*). Стат. зіставлення населення (зокрема нац. стану за переписом 1897) всіх укр. земель в Рос. Імперії дав О. Русов.

На Наддніпрянщині працювали під кін. 19 і на поч. 20 в. в ділянці С. такі дослідники (крім уже названих): К. *Воб-*

іий, Л. *Лічков*, І. *Миклашевський* (проф. С. в Харківському Ун-ті), Р. *Орженцький* (теорія С.), С. *Подолинський*, В. *Постніков*, Г. *Цехановецький*, Ф. *Щербина* (земський статистик, основоположник бюджетової С. в Рос. Імперії, історик С.), демографи-статистики: А. Бориневич, М. *Птуха* й ін.

С. на Зах. Україні й на еміґрації до 1939. На укр. землях в Австрії стат. праці були керовані Центр. Стат. Комісією у Відні, яка видавала численні публікації («Die österreichische Statistik» та ін.). Стат. дані збирали й публікували також різні мін-ва і відомства. У всіх цих вид. містилося чимало стат. матеріялів, що стосувалися Галичини й Буковини; їх збирали й публікували також стат. бюра цих двох країв. У Галичині діяло Стат. Бюро Гал. Крайового Виділу з осідком у Львові, яке видавало ж. «Wiadomości Statystyczne o stosunkach krajowych» та довідник «Podręcznik Statystyki Galicji». При НТШ діяла (з 1908) Стат. Комісія, яка видавала «Студії з поля суспільних наук і статистики» (до 1914 — 3 тт.).

Стат. матеріяли на Закарпатті збирав і публікував Угор. Стат. уряд у Будапешті (з 1874); деякі матеріяли публікували також в поодиноких комітатах.

З укр. дослідників і діячів стат.-екон. проблемами цікавилися В. *Навроцький*, а також І. *Франко* та М. *Павлик*. З поч. 20 в. найбільше уваги укр. дослідники звернули на нац. статистику, зокрема Галичини: В *Охримович*, С. *Дністрянський*, М. *Кордуба*, С. *Рудницький* й ін.; з поляків Й. *Бузек* та С. Павловський. Над нац. статистикою Закарпаття працювали С. *Томашівський* та В. *Гнатюк*.

У 1914—20 багато стат. оглядів публікував *Союз Визволення України*, а також ін. укр. орг-ції (див. *«Інформаційна Служба»*). Перший докладний огляд нац. відносин на всіх укр. землях дали М. Кордуба («Територія й населення України», 1918) і С. Рудницький.

У державах, у складі яких перебували у 1920—30-их рр. Зах. Укр. Землі — у Польщі, Чехо-Словаччині й Румунії, — стат. справа була централізована в гол. стат. урядах у Варшаві, Празі й Букарешті. У Польщі Гол. Стат. Уряд публікував багато матеріялів з укр. земель у своїх вид.: у «Statystyka Polski» (різні серії; тут публіковано також висліди переписів населення 1921 і 1931), декаднику «Wiadomości Statystyczne», річниках «Rocznik Statystyczny» й ін. Стат. Бюро Гал. Крайового Виділу зліквідовано; натомість діяли міські стат. бюра, які (зокрема у Львові) виявляли незначну вид. діяльність. Укр. С. плекала далі Стат. Комісія НТШ (у 1930-их рр. назва «Комісія нац. економіки, соціології і статистики», видала 2 т. праць), Укр. Наук. Ін-т у Варшаві (видав статистику населення всіх укр. земель в СССР і зб. «Укр. людність СССР»), Укр. Екон. Бюро у Варшаві; діяли катедри С. при УВУ (Ф. Щербина, згодом Л. *Шрамченко)* у Празі і УГА-УТГІ в Подєбрадах.

І далі найбільше досліджувано нац. статистику (В. *Кубійович*, Т. *Олесіюк*, В. *Садовський* й ін.; з поляків А. Крисінський. М. Фелінський та ін.); багато матеріялу з екон. С. є в працях К. *Коберського* («Україна в світовому госп-ві»), Ю. *Павликовського*, І. *Витановича* та ін. Заг.-укр. значення мали 4 укр. стат. річники, що їх видавало з 1933 укр. і англ. мовами Укр. Екон. Бюро у Варшаві (ред. комітет: В. Кубійович, Л. Лукасевич, Є. Ґловінський). Важливіші стат. елементи представлені при допомозі карт і діяграм в укр.-англ. «Атласі України й суміжних країв» В. Кубійовича (1937).

С. в УССР, як і в усьому СССР, має особливий характер. Це система збирання, перевірки й розробки стат. даних, що відображують перебіг виконання держ. плянів, зростання госп-ва й культури, добробуту населення, розміщення продуктивних сил, впровадження нової техніки, наявність резервів для виконання плянів, природних матеріяльних ресурсів і резерв праці. Здійснення стат. робіт належить до держ. монополії. С. тісно пов'язана (і цим вона відрізняється від С. позаком. світу) з системою держ. плянування, вона є відправною базою для нього і для керування нар. госп-вом, є важливим засобом контролю й перевірки виконання плянів. С. в СССР ґрунтується на звітності, що її виготовляють усі органи, підприємства, установи й орг-ції за встановленим порядком й у точно визначені реченці.

Типове для сов. С. (зокрема у 1930—50-их рр.) фальшування. Так у сов. системі звітности, як і взагалі в праці сов. підприємства, трапляються випадки приписування продукції, окозамилювання, замовчування простоїв і штурмовщини, виробничого травматизму, прогулів і загалом промахів у керівництві підприємством. Все це відбивається у звітності (вона визначає успішність праці підприємства), а цим самим вона не відбиває справжнього стану на підприємствах і в економіці країни; звичайно, це стосується і С.

Строкатість цін в СССР не сприяє розвиткові С. Т. зв. незмінні ціни, якими оперує сов. С., фактично не є такими, бо їх постійно доводиться кореґувати, а то й встановлювати нові (1926—27, 1932, 1952, 1955).

Часто стат. дані за різні роки не можна порівнювати через зміни метод обліку. Недостовірними є індекси зростання реального доходу населення, роздрібної торгівлі й споживання, продуктивности праці, а частково й продукції промислу і сіль. госп-ва. Недостатньою, а часто фальшивою є нац. статистика, яка зменшує число неросіян, зокрема розпорошених; так зменшене число українців, які живуть поза межами УССР.

Як правило в СССР й УССР С. з пропаґандивною метою тенденційно перебільшує усе успішне та зменшує до мінімуму все неґативне. Це стосується другорядних джерел і пропаґандивних вид., як правило недостовірних.

Сов. влада не збирає тих стат. даних, які для її економіки, політики тощо не є потрібні. Напр., у 1920-их рр. збирано і частково публіковано дані т. зв. моральної С. (до неї зараховувано злочинність); з 1930-их рр. їх не збирають. З зібраних стат. матеріялів публікується лише невелика частина. Більшість стат. даних вважаються держ. таємницею, і вони неприступні для населення, тим більше для наук. світу за кордоном. Тому не завжди можливо перевірити достовірність опублікованих сов. стат. даних. До проблем, що їх замовчує сов. С., належать серед ін. деякі питання С. праці, родинних бюджетів, розподілу доходу, коштів прожитку, цін, податків, нац. доходу і продукції, зовн. торгівлі, банківництва, здоров'я і зокрема більшости того, що стосується нац. проблем (напр., даних про мову навчання в школах) тощо.

В історії С. в УССР (і СССР) можна виділити щонайменше три періоди: 1920-і рр., 1930—56 і з 1956. У 1920-их рр., коли ще в СССР не було єдиного нар.-госп. пляну, справа С. була в СССР децентралізована. Керівним стат. органом в УССР було *Центральне Статистичне Управління України* (Ц.С.У.У.) з М. *Авдієнком* на чолі, яке користувалося чималою автономією як щодо плянів стат. досліджень, так і щодо стат. публікацій. Основними стат. публікаціями на Україні були: «Статистика України», що виходила 1921—31 в ряді серій з окремих ділянок С. (вийшло 209 випусків; це були як стат. матеріяли, так і самостійні монографії); «Статистичний Бюлетень», що виходив два рази на місяць з 1921 по 1925 (спершу рос., згодом укр. мовою); «Радянський Статистик» у 1924—29 рр.; «Стат. хроніка» з 1925 по 1929 (вийшло 152 випуски); квартальник «Вісник статистики України» — з 1928 по 1930; довідники-річники: «Нар. госп-во України» (1919. 1921. 1921—22, 1924—25) і стат. щорічники «Україна» — 1925, 1926, 1928. 1929. У 1924—28 виходив квартальник «Фабрично-заводська пром-сть України».

С. України того часу як джерело інформації про Україну і як наука була добре розвинена порівняно з ін. країнами. У 1920-их рр. вперше публіковано й опрацьовувано стат. матеріяли, що стосувалися основної частини укр. земель, які становили УССР. Тоді чимало стат. даних, які стосувалися України, публікувало також Центр. Стат. Управління СССР (зокрема основні результати переписів населення — частково 1920, міськ. 1923 і заг. 1926); натомість детально їх опрацьовувало Ц.С.У.У. Стат. матеріяли публікували, крім Москви і Харкова, також деякі місц. установи; для України важливі публікації, що стосувалися Півн. Кавказу (Ростов) і Криму (Симферопіль). З установ, які, крім Ц.С.У.У., працювали над С., треба згадати насамперед Укр. АН, зокрема Демографічний Ін-т (1934—38 Ін-т демографічної і санітарної С.), що під керівництвом визначного демографа М. Птухи видав 14 тт. своїх праць.

Серед дослідників у ділянці С. в 1920-их рр. слід відзначити економістів-статистиків: К. *Воблого*, В. *Косинського*, Г. *Кривченка*, Й. Пасховера, Й. *Шимановича* та ін.; демографів (крім М. *Птухи*): Ю. *Корчак-Чепурківського*, Ю. *Масютина*, П. Пустохода, С. Томіліна, М. Трацевського, А. Хоменка та ін.; дослідників з матем. С.: М. *Кравчука* і Є. *Слуцького*. З 1922 щорічно відбувалися всеукр. стат. конференції (з 1925 — з'їзди).

1930 у зв'язку з введенням п'ятирічок і заг. плянової системи Центр. Стат. Управління УССР (як і всього СССР) скасовано, їхні функції перебрав Держплян СССР; 1931 стат. праці підпорядковано, у складі Держпляну, плянувальним установам: Центр. Управлінню Нар. Госп. Обліку СССР (на Україні його респ. відділові — Управлінню Нар.-Госп. Обліку УРСР). «Реформа» 1931 повністю припинила праці з ділянки С., а під час чисток апарату (1930—31 і 1937—38) загинуло чимало визначних укр. статистиків (серед ін. керівник Ц.С.У.У. — Авдієнко).

Одночасно з ліквідацією Ц.С.У.У. — на Україні припинено з 1931 майже цілком публікацію стат. матеріялів. Появилися ледве кілька стат. довідників: «Нар. госп-во УРСР» (1935, присвячене підсумкам виконання першої п'ятирічки і поч. другої), «УРСР у числах» (1936), пропаґандивний зб. «Соц. Україна» (1937) і «Праця в УРСР» (1937) — усі вид. Управління Нар.-госп. обліку УРСР за ред. О. Асаткіна. Ці довідники якісно

слабі; серед ін. в них майже немає демографічної С. (зрозуміле з уваги на демографічну катастрофу України у 1933—34). Унікальним явищем є анулювання перепису 1937 (його результати були б компромітуючі для сов. влади); вислідів перепису 1939, за винятком кількох заг. чисел, не публіковано (докладніше див. стор. 2012).

Відновлення Центр. Стат. Управління 1941 не внесло змін, бо воно далі підлягало Держплянові. 1948 його виведено з Держпляну і пов'язано з Радою Мін. СССР. Відновлене Центр. Стат. Управління УССР було підпорядковане Ц.С.У. СССР і не залежало від уряду УССР. Весь цей період до 1955 відзначається відсутністю публікацій стат. даних; час від часу появлялися лише поодинокі числа в газ. та журнальних ст. і промовах сов. керівництва, а частіше відсотки змін без подання базових чисел.

Новий етап у С. на Україні почався у зв'язку з децентралізацією плянування та управління нар. госп-вом, розпочатою М. Хрущовим у 1956, коли виявилася потреба в стат. інформації. Разом з тим з 1957 Ц.С.У. України почало бути більше відповідальним перед урядом УССР (нова назва: Ц.С.У. при Раді Мін. УРСР); його остаточне оформлення, як союзно-респ. органу держ. централізованого обліку й С. в УССР, підпорядкованого як Раді Мін. УССР, так і Ц.С.У. при раді Мін. СССР (докладніше див. *Центр. Стат. Управління при Раді Мін. УРСР*), припадає на 1960. Відтоді відновлено публікацію стат. матеріялів. Першими з них були «Досягнення Радянської України за 40 рр.» (1957) і «Нар. госп-во Укр. РСР 1957. Стат. щорічник»; далі слідували стат. річники за 1959 і далі вже щорічно та короткі довідники з попередніми даними «Укр. РСР в числах». Крім цих двох серійних заг. довідників Ц.С.У., Укр. РСР видає незначну кількість стат. матеріялів з різних ділянок нар. госп-ва (зокрема сіль.), а також освіти й шкільництва, охорони здоров'я тощо. Всі ці зб. видаються за зразком відповідних союзних зб. Майже всі стат. управління поодиноких обл. видають спорадично стат. довідники своєї території (завжди за схемою довідника «Нар. госп-во УРСР»). Чимало матеріялів, які стосуються України, публікує Ц.С.У. при раді Мін. СССР у Москві, а також деякі мін-ва. Лише в них (також у стат. довідниках «Нар. госп-во Рос. СФСР» і в деяких реґіональних вид.) є матеріяли щодо укр. земель, які не входять до складу УССР. Наслідки переписів населення (1959 і 1970) публікує лише Ц.С.У. при Раді Мін. СССР.

З 1930-их рр. на Україні немає жадного спеціялізованого періодичного вид. для С. Тому стат. матеріяли друкуються у моск. «Вестнике статистики» та київ. ж. і зб. «Економіка Радянської України», «Организация и планирование отраслей народного хозяйства», «Економіка та орг-ція сіль. госп-ва», «Екон. географія», «Історія нар. госп-ва та екон. думки Укр. РСР», «Демографічні дослідження» й ін. При Ц.С.У. працює н.-д. ін-т, але про його працю немає докладніших інформацій. Стат. досліди опрацьовує стат. відділ при Ін-ті Економіки АН УРСР і н.-д. ін-т Держпляну. Цей останній і н.-д. ін-т при Ц.С.У. мають свої обчислювальні центри. За повоєнний час працювали і частково працюють у ділянці С. України дослідники: в теоретичній С. В. Виговський, І. Козаченко, А. Яблочник та ін.; у демографічній, крім згаданих вже М. Птухи і П. Пустохода, М. Дараган, С. Каган й ін.; в екон. С. — П. Багрій, О. Бідій, В. Бондаренко (серед ін. довголітній керівник відділу С. в Ін-ті Економіки АН УРСР), В. Бурлін, С. Кошелюк, Л. Марін, М. Маркін, М. Нелюбін, П. Нагірняк, А. Ревенко, А. Стогній і багато ін. За останнє десятиліття на Україні розвинулося досить сильно теоретична і матем. С.; укр. учені є тут передовими в усьому СССР.

Література: Велецкий С. Земская статистика. М. 1899; Миклашевский Н. Статистика. Энциклопедический Словарь Ф. Брокгауза и Й. Ефрона. П. 1901; Щербина Ф. Статистика. Прага 1925; Словарь—Справочник по социально-экономической статистике. М. 1944; Птуха М. Очерки по истории статистики в СССР, т. 1—2. М. 1955—59; Птуха М. Очерки по статистике населения. М. 1960; Маркін М. Статистика советской Украины. М. 1960; Свавицкий Н. Земские надворные переписи. М. 1961; Ежов А. Статистический словарь. М. 1965; Дараган М. Статистика праці в пром-сті. К. 1965; Wagenführ R. Die sowjetische Statistik. Osteuropa Handbuch Sowjetunion. Кельн 1965: Питання економіки і статистики, за ред. В. Драгана, АН УРСР. К. 1965; Альйохін Д., Уманська Н. Статистика нар. госп-ва і культури Укр. РСР. Бібліографічний показник. К. 1968; Бідій О. Заг. і сільськогосп. статистика. К. 1968; Стогний А. Экономическая и промышленная статистика. Дніпропетровське 1971; Treml V. and Hardt J. editors. Soviet Ekonomic Statistics. Дургам 1972; Екон. статистика, за ред. С. Кошелюка та Л. Маріна, в-во Вища Школа. К. 1974; Козаченко І. Статистика. посібник, в-во Вища Школа. К. 1977; Вивальнюк Л. Числові системи, в-во Вища Школа. К. 1977.

Р. М.

Статут Литовський, див. *Литовський Статут*.

Стафіняк Володимир (1884—1920), 1915 командант Вишколу УСС. 1917—18 — командант сотні УСС; під час поль.-укр. війни командир IX (Белзької) бриґади УГА, потім командант Вишколу УГА, 1920 — командант етапу ЧУГА; помер на тиф у чотирикутнику смерти.

Стах Іван (1918—72), кат. єп., нар. у Блеквуді стейту Пенсільванія, висвячений на свящ. 1943, у 1946—52 з доручення єп. К. *Богачевського* представник укр. секції Амер. Нац. Кат. Добродійної Конференції для допомоги й опіки над укр. скитальцями в Европі з осідком у Мюнхені. У 1952—68 — канцлер Стемфордського екзархату (згодом епархії); 1971 призначений титулярним єп. Перґамуму і помічником філядельфійського митр. А. *Сенишина.*

Стаханов Олексій (1905—77), зачинатель стахановського руху (див. *Соціялістичне змагання)* в пром-сті і сіль. госп-ві, використаний для підвищення норм виробітку на 25—50%. Нар. в Орловській губ., молодим хлопцем приїхав на Донбас (Кадіївка), де працював на шахті. У 1935 йому доручено поставити рекорд видобутку вугілля і створено для цього відповідні умови; за 6-годинну зміну він нарубав відбійним молотком 102 т вугілля, виконавши 14,5 норм. По закінченні Промакадемії (1941) на керівній роботі в пром-сті: в Караганді, у Мін-ві вугільної пром-сти СССР, з 1957 знову в Донбасі.

Стахановський рух, див. *Соціялістичне змагання.*

Стахів Володимир (1910—71), гром.-політ. діяч, журналіст і публіцист, родом з Перемишля, діяльний чл. ОУН (з 1929). Під час студій у Берліні брав активну участь в укр. студентському русі, особливо на міжнар. форумі; редаґував (до 1941) бюлетень «Укр. Пресової Служби» укр. і нім. мовами та інформував про укр. справи кореспондентів міжнар. преси. Чл. Укр. Держ. Правління у Львові 1941, відповідальний за зовн. політику. Пізніше в'язень нім. концтабору в Саксенгавзені (до 1944). На еміґрації у Мюнхені, чл. проводу ЗЧ ОУН, чл. ЗП УГВР, чл. Політ. Ради ОУНз; деякий час гол. Спілки Укр. Журналістів у Німеччині та Ліґи Політ. В'язнів; гол. ред. газ. *«Укр. Трибуна», «Сучасна Україна»,* співред. ж. *«До зброї»* і *«Сучасність».*

В. Стахів

Стахів Матвій (1895—1978), правник, історик і суспільно-політ. діяч, родом з Зборівщини (Галичина); проф. УВУ в Мюнхені (держ. право й адміністрація), д. чл. НТШ (з 1943). Старшина УГА; по закінченні Карлового Ун-ту в Празі діяч *Укр. Радикальної Партії — УСРП:* її секретар (1925—39), ред. її тижневика *«Громадський Голос»* (1929—39), дир. нар. ун-ту *«Самоосвіта»* і ред. його вид. На еміґрації в Німеччині активний в укр. соц. русі і чл. УНРади. З 1949 в ЗДА; ред. тижневика *«Нар. Воля»* (1949—71), гол. НТШ у ЗДА (1969—74), діяч УККА і СКВУ. Автор низки популярних брошур і публіцистичних праць на політ. теми, з соціології та історії. Наук. праці гол. з історії визвольних змагань, про правний статус укр. держави і політ. режимів на Україні по 1917: «Західня Україна» (6 тт., 1958—61), «Україна в добі Директорії УНР» (7 тт., 1962—68), про сов. режим на Україні (4 тт., 1955—69); «Нариси з історії нац.-суспільного руху в Галичині 1772—1890 рр.» у зб. «Збаражчина» (1963) та ін.; англ. мовою: «Soviet Statehood of Ukraine from Sociological Aspect» (1961), «Ukraine and Russia, an Outline of History ...» (1968); «Western Ukraine at the Turning Point of European History» (у співавторстві з Я. Штендерою; 1971), «Ukraine and the European Turmoil 1917—1920» (у співавторстві з П. Стерчом і М. Чировським; 1973).

М. Стахів

Стахів Ярослав (* 1931), інж.-конструктор у ЗДА, син Матвія і Франки С., консультант фльоти ЗДА у ділянці океанічної технології; винахідник прозорого з усіх боків підводного човна на 3 особи, який витримує тиск води на глибині 600 стіп.

Стахова Франка (* 1906; уроджена Наконечна), гром.-осв. діячка у Львові, родом з Яричова б. Львова, дружина Матвія С. Секретар *Союзу Укр. Працюючих Жінок «Жіноча Громада»* (1930—39) і ред. його органу *«Жіночий Голос»* (1930—39), секретар нар. ун-ту *«Самоосвіта»* (1930—39); з 1949 у ЗДА.

Ф. Стахова

Стаховський Костянтин (1882—1959), скульптор-анімаліст і кераміст родом з Поділля. Вчився у Варшаві, Парижі, Петербурзі, Мюнхені й Берліні; проф. Укр. Студії Пластичного Мистецтва у Празі (1923—44); виставляв у Лондоні (1918—19), в Парижі у сальонах «Незалежних» і «Осінньому» (1919—22). Ре-

алістичні й стилізовані зображення звірів (у бронзі, глині, гіпсі й дереві); скульптурні погруддя. Помер у Празі.

Стаховський Лев (1911—68), лікар-оториноляринголог і гром. діяч, родом з Вінниці, син Миколи С. По закінченні Карлового Ун-ту в Празі лікар у Чехо-Словаччині й (з 1947) у Венесуелі (Каракасі); д. чл. НТШ. Праці з оториноляринголоґії (перев. про туберкульозу горлянки) в мед. ж. Венесуелі й у «Лікарському Віснику». С. був засновником і першим гол. (1949—53) Укр. Громади у Каракасі; автор публіцистичних ст.

Стаховський Микола (1879—1948), гром.-політ. діяч і лікар родом з с. Стетківців на Волині; мед. студії закінчив у Варшавському Ун-ті (1904; пізніше поглибив у Парижі і Берліні), згодом лікар у Києві, Вінниці і Проскурові. 1906 видавець органу УСДРП «Боротьба» у Києві, за протиурядовий напрям якого засуджений на рік ув'язнення. За Центр. Ради губ. комісар Поділля (1917), з кін. 1919 гол. дипломатичної місії УНР в Англії; 1923—39 лікар і гром. діяч у Берегові на Закарпатті, потім у м. Румбурґу (Судети); помер у Празі. Ст. на мед. теми.

Стахура Данило (1860—1938), суспільний і політ. діяч, адвокат; організатор Самбірщини, Ярославщини й Любачівщини, посол до австр. парляменту від Нац.-Дем. Партії (1907—11). 1914 вивезений росіянами до Сімбірську, 1918—19 — посадник м. Самбора і чл. Укр. Нац. Ради; згодом суддя на Закарпатті і діяч «Просвіти». Помер у Празі.

Д. Стахура

Стація або стан, повинність на укр. землях у В. Князівстві Лит.: дати князеві і його почтові приміщення й утримання під час його приїзду. З часом С. замінено постійною, щорічною даниною в натурі, а з сер. 16 в. — грошовим податком; далі вона була обов'язкова лише для селян великокняжих дібр. С. називано також натуральну данину, що її платили селяни на укр. землях під Польщею у другій пол. 16—17 вв. на утримання королівського війська (пізніше замінена грошовим податком — гіберною). С. на Гетьманщині 17—18 в. — місце постійного розміщення якоїсь частини охотницького війська.

Сташевський Євген (1884—1938), історик-економіст родом з Зінькова на сх. Поділлі; закінчив Київ. Ун-т, згодом його проф. (також Комерційного Ін-ту і Вищих Жін. Курсів у Києві); по революції проф. Кам'янець-Подільського Ун-ту, 1924—33 — дир. Всеукр. С.-Г. Музею в Києві, 1936—37 — співр. Ін-ту Історії України АН УРСР. Заарештований 1938, загинув у в'язниці. Праці з політ. історії Росії 17 в. («Очерки по истории царствования Михаила Федоровича», 1913; «Смоленская война 1632—34», 1919) й екон. історії України 18—19 вв. («Сільс.-госп. ринок Правобережної України за передреформної доби», 1929; «История докапиталистической ренты на Правобережной Украине в XVIII — первой половине XIX вв.»; не закінчена, опублікована посмертно (1968).

Сташинського процес, відбувся в Карлсруе 8—16. 10. 1962 у найвищому суді Зах. Німеччини (Bundesgerichtshof) у справі вбивці Л. *Ребета* (12. 10. 1957) і С. *Бандери* (15. 10. 1959) Богдана Сташинського (нар. 1931 в с. Борщеві к. Львова). З українців виступав на процесі, як адвокат потерпілих родин Л. Ребета й С. Бандери, Я. Падох. Вироком згаданого суду 19. 10. 1962 Б. Сташинського засуджено на 8 рр. ув'язнення за допомогу в подвійному вбивстві; гол. злочинцем суд визнав уряд СССР. Діями Б. Сташинського, нагородженого за поповнені вбивства орденом Червоного прапора, керував безпосередньо гол. КҐБ О. Шелєпін. С. п. мав великий розголос у світовій пресі.

Ствига, р. на зах. Поліссі, права притока Прип'яті, довж. 152 км, сточище — 5 440 км². Шир. річища від 2—4 м у верхів'ї до 30—50 м у нижній течії. Понад 40% площі сточища С. заболочено. Використовується для лісосплаву.

Стебельський Богдан (* 1911), маляр-графік, мистецтвознавець, журналіст і культ. діяч, д. чл. НТШ, родом з с. Томашівців Калуського пов. (Галичина). Закінчив Краківську Академію Мистецтв (1939). На еміґрації в Німеччині і (з 1949) у Канаді. Співред. газ. «*Гомін України*» (ред. його місячного додатку «Література і Мистецтво»), гол. Укр. Спілки Образотворчих Мистців (1958—72) і учасник її виставок; гол. НТШ у Канаді (з 1973) й Асоціяції Діячів Укр. Культури (з 1965; ред. його зб. «Естафета») та Ради для справ культури при Секретаріяті СКВУ (з 1973). Автор кн. «Про ілюстрацію дитячої книжки» (1966) і численних ст. на мистецвознавчі і літ. теми.

Стебельський Володимир (1848—91), письм. і журналіст родом з Маґерова (Галичина); сатирик і гуморист, співр. львівської і варшавської преси. Спершу народовець, пізніше москвофіл, з сер. 1870-их рр. польонофіл і відтоді писав перев. поль. мовою. Укр. мовою (властиво «язичієм»): новеля «Монахъ» (1870), поема «Молитва» (1873) та ін.

Стебельський Гнат (1748? — по 1805), історик церкви, василіянин родом з Волині. Автор тритомника: I) Dwa wielkie światła, czyli żywoty SS. Panien y Matek Ewfrozyny y Parascewii pod ustawą S. O. Bazylego W. w Monasterze S. Spasa za Połockiem żyjących; II) Chronologia, albo porządne według lat zebranie znacznieyszych w Koronie Polskiey y w W. Księstwie Lit. dziejów y rewolucyi, które się tyczą starodawnego M-ru S. Spasa za Połockiem; III) Przydatek do Chronologiji, Вільно 1781—83 (2 вид. 1866—67). Твір С., опрацьований на підставі архівів василіянських манастирів, дає цінні матеріяли до історії білорус.-укр. кат. Церкви. Його хронологічні таблиці, доповнені новими матеріялами, видала поль. АН у Кракові за ред. В. Серединського: «Ostatnie Stgo prace (Scriptores Rerum Polonicarum, IV, 1878).

Стебельський Петро (1857—1923), правник, брат Володимира, проф. карного права Львівського Ун-ту (з 1892), д. чл. НТШ. Розвідки і ст. поль. і укр. мовами; гол. в *«Часописі Правничій»* (серед ін. «Нелітні переступники в світлі нових напрямів у карному праві», 1895). С. заслужений у праці над правничою термінологією укр. мови; він очолював комісію, яка працювала над урядовим перекладом карних законів на укр. мову; автор праці «Австр. процес карний». Видав працю О. *Огоновського* «Система австр. приватного права» (1897).

Стеблів (IV—12), с. м. т. Корсунь-Шевченківського р-ну Черкаської обл., положене в півд.-сх. частині Придніпровської височини над р. Россю; 5 400 меш. (1970). Харч. пром-сть, текстильна фабрика. У С. нар. і довгий час жив І. *Нечуй-Левицький* (тут існує його музей).

Будинок-музей І. Нечуя-Левицького

Стеблін-Каминський Степан (1814—86), письм. і педагог (учителював у Золотоноші й Полтаві), родом з Полтави; Співр. «Полтавских губернских ведомостей», у яких (також у «КСт.», 1888) у 1866 і 1869 містив матеріяли про Котляревського (перший його біограф). Автор віршів рел. змісту та іст.-етногр. ст. Окремо «Воспоминания об И. П. Котляревском. Из записок старожила». (1883).

Стеблянко Олександер (* 1896), композитор і фолкльорист, родом з м. Лебедина на Харківщині. 1926 закінчив Харківський Муз.-Драматичний Ін-т, 1920—30 учитель співу і викладач у муз. школах, 1936—41 і з 1945 завідувач кабінету муз. фолкльору Харківської Консерваторії. Твори для струнного квартету (Скерцо й анданте, Рондо, Фуґа), для оркестри нар. інструментів (Сюїта на теми укр. нар. пісень), хорові пісні, обробки укр. нар. пісень, музика до спектаклів. Записи понад 2 000 укр. нар. пісень. Музикознавчі праці: «Ладова структура і хроматизм укр. нар. пісні» (1946), «Виконання нар. пісень, ансамблів і нар. хорів» (1952).

О. Стеблянко

Стебник (IV—4), с. м. т., положене в *Дрогобицько-Бориславському пром. р-ні*, підпорядковане Дрогобицькій міськ. раді; 18 000 меш. (1975; 1931 — 3 300, 1963 — 5 300). — одне з найбільших на Україні родовищ калійних солей і *Стебницький калійний комбінат*.

Стебницький Петро (1862—1923) гром. і політ. діяч, письм. і публіцист, родом з Київщини. По закінченні фіз.-матем. фак. Київ. Ун-ту (1886) працював у Петербурзі на різних урядових посадах (гол. у Мін-ві Фінансів і у Торг.-телеграфному Аґентстві), писав на екон. теми у «Вестнике Финансов», «Торгово - Промышленной Газете», «Русском Экономическом Обозрении». Незабаром С. став одним з керівних діячів укр. Громади в Петербурзі: організатор громади ТУП, секретар, згодом гол. *Благодійного Т-ва видання загальнокорисних і дешевих книг* (співред. його вид. зокрема повного «Кобзаря» Т. Шевченка), брав участь у вид. у Петербурзі *«Украинского Вестника»* та *«Рідної справи — Думських Вістей»*, укр. енциклопедії *«Украинский народ в его прошлом и настоящем»* (1914—15); співр. «КСт.», «Украинского Вестника», київ. «Ради», «ЛНВ», «Украинской Жизни» та ін. По березневій революції 1917 гол. Укр. Нац. Ради в Петербурзі, чл. ЦК УПСФ, комісар у справах України при *Тимчасовому Уряді* (між Другим і Третім універсалами). Після больш. перевороту переїхав до Києва, за гетьманату заступник гол. укр. мирової делеґації з Сов. Росією, сенатор адміністративного суду Держ. Сенату, мін. освіти у кабінеті Ф. Лизогуба (з 19. 10. 1918, як кандидат Укр. Нац. Союзу). Залишився під сов. окупацією; з 1919 керівник по-

П. Стебницький

стійної Комісії біографічного словника при ВУАН. Помер і похований у Києві (на Щекавиці).

Крім ст. (перев. на культ. й актуальні теми), окремо появилися: «Під стелями Думи» (1907), «Українська справа» (1917), «Поміж двох революцій» (1918), «Борис Грінченко» (1920); оп. «Марійка» і поезії; літ. псевд.: П. Смуток, А. Ірпенський, Малороссиянин, Малорос, П. Хмара, П. С.-Т., С-ий. У сучасних сов. довідниках С. промовчують.

Література: П. Я. Стебницький 1862—1923. вид. Слово. К. 1926.

Стебницький калійний комбінат, підприємство гірничо-хем. пром-сти, що випускає мінеральні добрива; розташований у с. м. т. *Стебнику.* Значні запаси калійних солей відкрито у Стебни-

Загальний вигляд Стебницького калійного комбінату

ку в кін. 1870-их рр., але видобуток їх почато щойно 1923; 1927 — 104 200 т. За сов. влади виявлено нові поклади калійних солей, реконструйовано старі шахти, збудовано ряд нових цехів комбінату; 1961 введено у дію комплекс шахти «Нової» потужністю 1 млн т калійних солей на рік, 1966 введено у дію збагачувальну фабрику. 1970 збільшено потужність комбінату до 0,5 млн т концентрату; 1971 — потужність рудні дорівнює 3 млн т руди.

Стебун (справжнє прізвище Кацнельсон) Ілля (*1911), літературознавець, критик і педагог, родом з Чернігівщини, 1938—41 відповідальний ред. ж. *«Літ. Критика»* і *«Радянська Література»*, до війни один з керівних критиків в УССР. З поч. сталінської антижид. кампанії проти т. зв. «безрідних космополітів» видалений з Києва, у 1959—65 працював у Запорізькому й Житомирському пед. ін-тах, з 1966 проф. Донецького Ун-ту. Розвідки про І. Котляревського, М. Шашкевича, Т. Шевченка, М. Коцюбинського, І. Франка, Лесю Українку та ін.; серед ін.: «М. Коцюбинский» (1938), «І. П. Котляревський» (1938), «Питання реалізму в естетиці І. Франка» (1958), «Мистецтво, гуманізм, сучасність» (1965), «Джерела художньої істини» (1970), «Шевченко про мистецтво» (1971) та ін.

Стекловський Іван, київ. ґравер на міді і офортист кін. 17 — поч. 18 в.; гол. праці — краєвиди, герби, «Тезис», присвячений С. Миславському, з мотивами Києва. Переселений за наказом царя Петра І до Москви, вніс у рос. ґраверство традиції укр. графіки.

Стеллецький Микола (1862—1919), свящ., автор іст.-богословських праць, проф. Харківського Ун-ту, убитий большевиками. Між його працями: «Странствующий украинский философ... Сковорода» («Труды Киевской Духовной Академии», 1894 та окремо); «Харьковский коллегиум до... 1817» (ж. «Вѣра и разум», 1895 й окремо); «Св. ... Макарий, первый митрополит киевский и галицкий и его время» (1897), «О значении Киева, как религиозного центра православной России» (1897).

Стельмаство, колодійство, кустарна пром-сть, яка виготовляє колеса, вози та сани; відома на Україні з ранньої доби. Стельмахи були знані у 19 в. майже в кожному селі; звичайно вони працювали сезоново. У деяких р-нах України С. набирало характеру масової кустарної пром-сти. Найбільше воно було розвинене на Полтавщині, де в ньому працювало в кін. 19 в. понад 2 400 родин (Грунська і Кузьминська волості Зіньківського пов.; Калайдинці, Клепачі, Хитці — Лубенського, Липова Долина — Гадяцького); на Харківщині (Муратівська, Боровська, Осипівська волості Старобільського пов.; м. Охтирка, Котельва — Охтирського; Іздоухів, Потівка — Богодухівського); менше на Київщині (в Радомиському і Чигиринському пов. та в м. Таращі). Вироби С. мали попит в ін. р-нах України, зокрема в півд. У зв'язку з механізацією транспорту С. втратило своє значення; тепер вози і сани для потреб колгоспів і радгоспів виготовляють на підприємствах місц. пром-сти.

Стельмах Григорій (*1903), етнограф, співр. Ін-ту Мистецтвознавства, Фольклору та Етнографії АН УРСР. С. автор праць: «Іст. розвиток сіль. поселень на Україні. Іст.-етногр. дослідження» (1964) та низки ст. у ж.: *«Етногр. Вісник»*, *«Нар. творчість та етнографія»*, «Укр. Іст. Журнал» та в ін.

Стельмах Михайло (*1912), письм. родом з с. Дяківців на Вінничині. Закінчив Вінницький Пед. Ін-т (1933) і до 1939 вчителював по с. Київщини; з 1939 в армії, учасник другої світової війни. По війні співр. Ін-ту Фолкльору, Етнографії та Мистецтва АН УРСР (1945—53). Депутат Верховної Ради СССР і заступник гол. її Ради Національностей. Як поет друкується з 1936. Зб. «Добрий ранок» (1941), «За ясні зорі» і «Провесінь» (1942), «Шляхи світання» (1948), «Жито сили набирається» (1954), «Поезії» (1958), «Мак цвіте» (1968) та ін. З 1940-их рр. працює гол. в ділянці прози: зб. новель «Березовий сік» (1944), романи «Велика рідня» (кн. 1 «На нашій

землі», 1949, кн. 2 «Великі перелоги», 1951), «Хліб і сіль» (1959). «Правда і кривда» (1961), «Дума про тебе» (1969); повісті «Над Черемошем. Гуцульські мотиви» (1952), «Гуси-лебеді летять» (1964), «Щедрий вечір» (1967); п'єси «На Івана Купала» (1966), «Зачарований вітряк» (1967), «Кум королю» (1968); сценарій документального фільму «Живи, Україно!» (1958). Крім того, низка перев. поетичних кн. для дітей: «Жнива», «Колосок до колоска» (1951), «Живі огні» (1954), «Весна-весняночка», «У сестрички дві косички» (1955), «В їжаковім вітряку», «Як журавель збирав щавель» (1957), «Бурундукова сім'я» (1963), «Цапків урожай» (1967), «Літо-літепло» (1969) та ін. «Твори», тт. 1—6 (1972—73).

М. Стельмах

Проза С. — типовий зразок літератури *соц. реалізму*, з властивим йому кожночасним пристосуванням до партійної лінії (напр., роман «Велика рідня», перейнятий духом ґльорифікації Сталіна і відзначений сталінською нагородою 1951, С. переробив у відповідності до критики «культу особи» і 1957 перевидав п. н. «Кров людська — не водиця») і т. зв. «лакування» сов. дійсности, від якого не вільні твори С. посталінської доби (зокрема «Правда і кривда»). Винятково багата нар. лексикою, проза С. стилево споріднена з ліризованою прозою М. Коцюбинського, Ю. Яновського, з особливо виразно помітними впливами О. Довженка. Одначе, згадані вже неґативні її прикмети, обумовлені вірністю методі соц. реалізму, як і виразний нахил до сантименталізму (теж властивого тій методі), щоправда, забезпечують С. одне з перших місць в літ. ієрархії УССР, але роблять його творчість органічно фальшивою і тим позбавляють її мист. вартости.

Література: Бабишкін С. Михайло Стельмах. К. 1961; Бурляй Ю. Михайло Стельмах. К. 1962; Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. Мюнхен 1964.

І. Кошелівець

Стемпковський Іван (1789—1832), археолог і краєзнавець родом з Саратовщини. Ставши керчинським градоначальником, провадив археологічні дослідження залишків античних м. Криму (зокрема на Керчинському піво.) та ряду скитських могил (серед ін. *Куль-Оба*). За ініціятивою С. засновано Одеський археологічний (1825) і Керчинський історико-археологічний (1826) музеї. С. автор праць з історії, археології та іст. географії Півн. Причорномор'я.

Стемповський Станислав (1870—1952), поль. гром. і політ. діяч, письм. і бібліотекар, родом з Гути Черленовецької (сх. Поділля); 1906—16 вів на Волині укр. кооп. й осв. діяльність, 1917 — гол. Поль. Централі Дем., яка брала участь у діяльності Укр. Центр. Ради; мін. зем. справ в уряді В. Прокоповича (1920). «Уривок з спогадів» в «Працях Укр. Наук. Ін-ту», вийшов у Варшаві у 8 т. (1932), «Pamiętniki 1870—1914», (1953).

С. Стемповський

Стемфорд (Stamford), м. в півн.-сх. частині ЗДА (у стейті Коннектікат), 108 000 меш. (1974), у тому ч. бл. 400 українців. Українці почали поселюватися у С. бл. 1900. 1916 тут постала гр.-кат. парафія, 1933 єп. К. *Богачевський* заснував у С. Малу Семінарію (1939 при ній коледж), 1935 музей (серед ін. збірка нар. ноші і нар. мистецтва) та бібліотеку (цінна українознавча збірка). З 1942 С. — осідок єп.-помічника *Філядельфійської епархії*, 1956 окремого екзархату, 1958 — *Стемфордської епархії.*

Єп. резиденція з 1942 з приміщенням музею; ліворуч коледж св. Василія Великого

Стемфордська епархія, укр.-кат. епархія з осідком у *Стемфорді*, охоплює півн.-сх. частину ЗДА; 1956 постала як екзархат, з 1958 епархія; єп.: А. *Сенишин*, з 1961 — *Й. Шмондюк*, з 1977 — В. *Лостен*. Бл. 57 000 вірних, 52 свящ. (у тому ч. 24 ченці), 54 парафії, 58 церков. В С. е. діють укр.-кат школи: коледж (у Стемфорді; з 1939), 4 сер. школи, 10 цілоденних парафіяльних (1 860 учнів) і бл. 40 суботніх; ч. дітей, що навчаються релігії в укр.-кат. обряді — 5 237 (числа на 1. 1. 1973). У межах С. е. діє ряд церк.-рел. орг-цій, у Стемфорді з 1935 існує Епархіяльний Музей і бібліотека.

Стенографія, система спеціяльних значків: геометричних (використовуваних у різних системах С. в Англії й Франції) та елементів літер рукописного письма (застосовуваних гол. в Німеччині й по слов. країнах), пристосована для швидкого запису за складами, словотвірними морфемами й словами говореної мови. Найбільше поширилися на Сх. Европи системи С. на нім. основі Ф. К. Ґабельсберґера (1789—1849), що її достосував (після перших спроб Л. Олевін-

ського, 1864 і Й. Полінського, 1891) до укр. мови О. *Панейко* (1922). На Сх. Україні виникли варіянти С., складені О. Герштанським та М. Льовшином («Курс стенографії», 1948), на основі рос. адаптацій системи Ґабельсберґера М. Соколовим та ін.

Степ, степ. смуга, природна смуга поміркованого пояса, для якої характеристичне майже повсюдне поширення травистої, гол. злакової рослинности на чорноземних і каштанових ґрунтах. На Україні С. покривається приблизно з *Південною Україною* (крім Крим. гір) та її продовженням на півд. сх. — *Передкавказзям.* С. займає майже 300 000 км² (40%) укр. суцільної етнічної території і 460 000 км² (48%) всіх укр. земель. С. майже цілком розораний, залишки кол. рослинности збереглися у заповідниках і частково на схилах балок і долин річок.

В С. можна виділити залежно від кліматичних і ґрунтових умов кілька смуг. Для півн., вологішої частини С. є типовий різнотрав'яний типчиново-ковиловий С., пов'язаний з звич. сер.-гумусними чорноземами. Для нього типовий буйний розвиток щільнокодернинних вузьколистих трав (ковили. типчина, кипець) і різнотрав'я (шавлія поникла, вероніка, горицвіт, степ. тюльпани та ін.); поширені чагарники (терен, дереза, мигдаль, степ. бобівник й ін.), байракові, а на піщаних надрічних терасах соснові ліси. Первісна рослинність збереглася у заповідниках: Хомутівському і Стрілецькому степах і Кам'яних могилах. Далі на півд., майже до берегів Чорного і Озівського морів, поширений посушливий типчиново-ковиловий С. на півд. чорноземах і темнокаштанових ґрунтах. У його рослинності переважають вузьколисті сухолюбні трави (ковили, тирса, типчина) з невеликою домішкою ксерофітних видів різнотрав'я (кермек, маруна, грудниця волохата; на весні у С. багато ефемерів і ефемероїдів). Заповідник — Асканія Нова. У найсухішій смузі над м. поширений сухий полиново-злаковий С. на каштаново-солонцюватих ґрунтах; рослинне покриття утворюють житняк, типчина, іноді тирса, з різнотрав'я — полини (Бошняка і крим.) та ін. (докладніше див. ЕУ 1, стор. 106—109). З тварин характеристичні для укр. С. з ссавців: ховрахи (сірий і крапчастий), бабак (лише в заповідниках), полівка (сіра та степ.), хом'як, сліпаки, миші, заєць, тхір степ., вовк, лисиця й ін.; з птахів: степ. і польовий жайворонки, перепілка, вівсянка чорноголова, сіра куріпка, боривітер й ін. та рідкі тепер: хохітва, дрохва, орел, канюк; з плазунів: жовтобрюхий полоз й степ. гадюки (докладніше див. ЕУ 1, стор. 115—17).

Про рельєф, клімат і ґрунти С. див. *Півд. Україна* (стор. 2 052—54), а також *Передкавказзя.*

«Степ», белетристичний зб., виданий 1886 у Петербурзі гуртком херсонських літераторів на чолі з Д. *Марковичем,* укр. і рос. мовами. У зб. вміщено поезії (Дніпрової Чайки, П. Тулуба, А. Конощенка, П. Залозного), оп. (Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького, Д. Марковича, А. Бравнера), драму І. Карпенка-Карого «Бондарівна», фолкльорно-етногр. матеріяли О. Марковича (119 весільних пісень, записаних у Єлисаветградському пов.), наук. розвідки (Марії Ганенко, О. Русова, К. Шрама) та ін.

«Степ», альманах письменства, науки і гром. життя (фактично 4 кн. ж. «*Основа*» з 1915), вийшов за дозволом військ. влади в Одесі 1916; ред. А. *Ніковський.*

Степан Орлик, архиєп. УАПЦ, див. *Орлик* Степан.

Степаненко Аркадій, політ. діяч часів визвольних змагань, чільний чл. УПСР і Сел. Спілки (чл. її ЦК), чл. Укр. Центр. Ради (на поч. 1918 заступник її гол.); гол. *Всеукр. З'їзду Рад робітничих, солдатських і сел. депутатів* (17—18. 12. 1917); 1919 — емісар ЦК УПСР при уряді Директорії, в уряді І. Мазепи (серпень 1919) виконував обов'язки мін. зем. справ; 1920 пробував порозумітися з сов. владою.

Степаненко Іван (* 1920) сов. військ. діяч, ген.-майор авіяції (з 1958), родом з с. Нехайків (тепер Черкаської обл.). Під час війни 1941—45 командир ескадрильї, по війні на різних відповідальних посадах в Сов. Армії.

Степаненко Микола (* 1918), гром.-політ. діяч на еміґрації, журналіст і літературознавець, родом з Полтавщини; на еміґрації в Німеччині і (з 1949) у ЗДА. Викладач слов. мов і літератур в амер. ін-тах, з 1971 проф. Ун-ту Центр. Мічіґану. Один з основоположників УРДП, Об'єднання Українців Рев.-Дем. Переконань, ДОБРУС, ОДУМ, віцепрез. УНР в екзилі (з 1967), чл. управ низки укр. культ., гром. і політ. установ.

Степаненко Олег (* 1916), мистець кіна, закінчив архітектурно-декоративний фак. Ленінградського художньо-пром. технікуму, з 1947 працює в кіні як мистець-постановник. С. оформив: «Щедре літо» (1950), «Нерозлучні друзі» (1952), «Калиновий гай», «Команда з нашої вулиці» (1953), «Співає Україна» (мист.-документальний концерт 1954), «Головний проспект» (1956), «Київлянка» (2 серії, 1958—59), «Кров людська — не водиця» (за М. Стельмахом, 1959), «Дмитро Горицвіт» (1962), «Люди не все зна-

ють» і «Хочу вірити» (1964), «А тепер суди» (1966) та ін.

Степаненко Олександер († 1924), політ. і гром. діяч родом з Кременчуцького пов., кооператор; чл. РУП (з 1900), пізніше Укр. Нар. Партії (1902), ред. попопулярної газ. «*Село*» у Києві (1909—11). По революції 1917 чл. Виконавчого Губ. Комітету в Києві, чл. Укр. Центр. Ради (від кооп. орг-ції), один з лідерів Укр. Партії Самостійників Соціялістів. За Директорії відряджений до Відня в екон. справах; 1922 повернувся на Україну, був висланий до Росії, де й помер.

Степанів Ананій (1890—1919), сотник УГА, перший комендант м. Щирця, брат Олени С.; до війни — студентський діяч. Загинув в бою під Жидачевом.

Степанів Олена (1892—1963), по чоловікові Дашкевич, старшина укр. армії, педагог і гром. діяч, родом з с. Вишнівчика Перемишлянського пов. (Галичина), з священичої родини. Бувши студенткою Львівського Ун-ту, працювала в т-ві УСС (командант жін. чоти). По вибуху війни — в Леґіоні УСС, учасниця битви під *Маківкою*, згодом хорунжий, з весни 1915—17 у рос. полоні; 1918—19 четар Укр. Гал. Армії. По закінченні Віденського Ун-ту (докторат з історії й географії) учителька гімназії Сестер Василіянок у Львові і діячка «Рідної Школи» (серед ін. гол. Порадні для вибору звання, 1935—37). У другій пол. 1930-их рр. — референт кооператив здоров'я при РСУК. З 1945 доц. Львівського Ун-ту, 1949—56 в сов. концтаборі у Мордовії. Померла у Львові. С. — автор спогадів «Напередодні великих подій» (1943) та ін., довідника «Кооперативи здоров'я» (1930), монографії «Сучасний Львів» (1943), «Трудові резерви Львівщини» (1949) й ін.

О. Степанів

Степанів Тихон (1795—1847), економіст і правник родом з Воронежу, з 1832 проф. Харківського Ун-ту. С. автор першого в Рос. Імперії підручника політ. економії «Записки о политической экономии» (т. I—II, 1837—48), побудованого виключно на ідеях англ. екон. школи А. Сміта й Д. Рікардо; розпочав специфічний політ. екон. напрям, що відрізняв екон. думку на Україні від екон. думки в решті Рос. Імперії.

Степанківський Володимир (1885—1957), гром. і політ. діяч, журналіст родом з сх. Поділля; чл. РУП і УСДРП (у 1904 чл. ЦК), з 1907 на еміґрації в Швайцарії, Парижі (1909 співзасновник Укр. Громади) й Лондоні; дописувач до «*Ради*», «*Діла*» та органів УСДРП. З 1911 і гол. під час першої світової війни С. розвинув жваву інформаційну діяльність про Україну, заснував у Льозанні Укр. Бюро та видавав тижневик «L'Ukraine» (1915—20) і неперіодично «The Ukraine», а в Берні (у співпраці з Д. Донцовим) «Korrespondenz der Nationalitäten Russlands» (1916—17; також франц. і англ. мовами); у 1918 перебував деякий час на Україні, але пізніше знову еміґрував до Льозанни. В сер. 1920-их рр. виїхав до ЗДА і відійшов від укр. організованого життя.

В. Степанківський

С. переклав на укр. мову «Ком. Маніфест» К. Маркса (1905), брошуру «The Russian Phot to Seize Galicia» (1914), написав низку інформаційних публікацій, склав словник «The American-Ukrainian Nautical Dictionary» (1953).

Степанов Дмитро (1800—56), майстер мист. порцеляни, працював на Києво-Межигірській фаянсовій фабриці; проєктував малюнки для оздоблення побутового посуду (рослинно-квіткові орнаменти, побутові сцени).

Степанов Павло (1880—1947), рос. геолог, д. чл. АН СССР (з 1939). Праці С. присвячені серед ін. геології вугільних родовищ Донбасу та проблемам Великого Донбасу.

Степанюк Борислав (* 1923), поет родом з Чернігівщини. Друкуватися почав з 1943. Зб. віршів і поем: «Назустріч веснам» (1948), «Батьківське вогнище» (1955), «Крізь сльози любові» (1962), «Балядний лад» (1973) та ін. Переклади з рос. та киргизької мов.

Степанюк Іван (1903—34), письм. родом з зах. Волині; 1925 переїхав до Сов. України, був чл. літ. орг-цій *ВУСПП* і «*Зах. Україна*». Друкуватися почав 1926; вірші й оп. (перев. з робітничого і сел. життя) розкинені в ж., окремо вийшла зб. поезій «Струмують дні» (1930; перевидана 1965).

Степань (II—7), с.м.т. Сарненського р-ну Рівенської обл., положене на Волинському Поліссі над р. Горинню, 4 200 меш. (1970); місц. пром-сть. С. згадується вперше 1292 як стольне м., у 15—16 вв. належало кн. Острозьким, які тут збудували великий кам'яний замок, що з нього залишилися лише вали. За Рос. Імперії С. — м-ко Рівенського пов.

Степняк Мирон (* 1902), літературознавець і критик родом з Олександрівського (нині Запоріжжя). З 1923 вчився в Хар-

ківському Ін-ті Нар. Освіти. Друкувався з 1920-их рр. у «Червоному Шляху», «Літ. Журналі» й ін. За ст. про «молодомузців» гостро критикований і виключений з 4 курсу ін-ту. Ст. про О. Слісаренка, В. Сосюру, П. Тичину, М. Рильського й ін.

Степняк (літ. псевд. Кравчинського) Сергій (1851—95), рос. революціонер-народник і письм. укр. роду з с. Нового Стародуба (нині Кіровоградської обл.), один з організаторів партії *«Земля і Воля»*. Жив перев. в Петербурзі; вбивши шефа жандармів Мазенцева (1878), еміґрував за кордон, жив у Зах. Европі. С. автор публіцистично-іст. і літ. творів, присвячених рос. рев. рухові, чим спричинився до інформації про нього на Зах. Деякі твори С. перекладені на укр. мову (серед ін. «Підземна Росія», 1901). С. цікавився Т. Шевченком і пропаґував на Зах. його твори; листувався з М. Драгомановим.

Степова-Карпяк Марія (* 1903), акторка героїчного і (з 1940-их рр.) характерного пляну, родом з Пинського (Полісся). З 1924 в пересувних театрах Залевського, Н. Бойко, П. Сороки, І. Когутяка, Й. Стадника, з 1932 в «Заграві», ім. І. Котляревського (1938), *Держ Театрі ім. Л. Українки* у Львові (1939—41), *Львівському Оперному Театрі* (1941—44)), в *Ансамблі Укр. Акторів* у Німеччині (з 1945); з 1949 — у ЗДА. Кращі ролі: Юлія («Поїзд марево» А. Рідлея), Сестра Вайлянд («Святе полум'я» С. Могема), Цариця Тамара («Зрада» О. Сумбатова), Дівчина на згарищах («Батурин» за Б. Лепким), Пані Берлінґ («Інспектор прийшов» Дж. Прістлі), Стаканчиха («Народний Малахій» М. Куліша), Палажка («Ніч під Івана Купала» М. Старицького) та ін. С.-К. виступала також в опереті й опері («Катерина» М. Аркаса).

М. Степова-Карпяк

Степова Україна, див. *Південна Україна.*

Степовий Костянтин (1897—1921), укр. повстанський отаман, родом з с. Ганнівки на Криворіжжі; старшина рос. армії, пізніше Армії УНР. Після відходу війська УНР до Польщі залишився у підпіллі на Херсонщині, де як отаман Блакитний організував пов. «Степову» дивізію; у травні 1920 підняв повстання, яке охопило Херсонщину і частково Катеринославщину, восени того ж року, по закінченні сов.-поль. війни, розгромлений частинами червоної армії. На весні 1921 загинув у бою з загоном Криворізької пов. ЧК.

Степовий (справжнє прізвище Якименко) Яків (1883—1921), композитор, педагог і муз. критик, родом з Харкова, брат Федора *Якименка.* 1895—1902 співав у Петербурзькій придворній капелі, 1909 закінчив Петербурзьку Консерваторію у клясі М. Римського-Корсакова і А. Лядова. З 1917 у Києві: викладач Київ. Консерваторії і керівник Муз. Драми та Держ. Вокального Ансамблю. Твори: численні сольоспіви на слова Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, П. Тичини, М. Рильського та ін.; окремі цикли: «Барвінки» на слова різних поетів, «Пісні настрою» на слова О. Олеся; для фортепіяна: соната, рондо, фантазія, цикл мініятюр; для окрестри дві сюїти на теми укр. нар. пісень; хорові твори, 50 обробок укр. нар. пісень для хору, вокальний цикл для дітей «Проліски», зб. пісень для дітей на слова Шевченка «Кобзар», опера «Невольник» за Шевченком (незакінчена).

Я. Степовий

Література: Грінченко М. Я. Степовий. Критично-популярний нарис. Х.-К. 1929; Надененко В. Я. С. Степовий. К. 1950; Шварцман Ш. Яків Степовий. *В. В.*

Степович Андроник (1857—1935), славіст з м. Прилуки, дир. *Колеґії П. Ґалаґана,* доц. і проф. Київ. Ун-ту; автор високошкільних підручників з історії слов. літератур («Очерк истории чешской литературы», 1886, «Очерки из истории славянских литератур», 1893, «Очерки истории сербохорватской литературы» 1899), ст. і рецензій в рос. і укр. ж.; редаґував «Ежегодник Коллегии П. Галагана» (з 1894), зб. «Славянская Беседа» (2 тт., 1888—91), «Рассвет» (1893), публікував матеріяли з архівів Г. Ґалаґана та студії до соц. історії Правобережжя.

Степові говірки, утворюють разом з черкасько-полтавськими (сер.-наддніпрянськими) й слобожанськими півд.-сх. групу укр. говорів, сягаючи на півн. по лінію Умань—Новомиргород—Чигирин—Красноград—Луганське, й поділяються на групи: зах.: (півд.-басарабську з власне — степ. — між Дністром і Богом) з помітнішими подільсько-волинськими рисами, центр. (дніпропетровсько-запор.) й сх. (донецьку). С. г. виникли в 17—20 вв. в наслідок колонізаційних схрещень подільсько-волинських з чернігівсько-полтавськими й сер.-поліськими, зазнавши й деякої домішки півд.-рос. говірок (див. *Рос. мова на Україні*). С. г. характе-

ризує: 1) пом'якшена вимова зубних перед *і* 〈 *ō (ст'іл) як і перед — *і* в називному множини прикметників і займенників (т'і гарн'і), 2) зберігання в низці випадків о з *ō (год, одн'імá, стóйте), 3) упрощення групи *ждж* в дієслівних формах типу одїжжат' 'від'їжджати', 4) вимова групи *м'я* як *мн'а* (мн'ати 'м'яти'), 5) вимова ненаголошених *о, е* як *у, і* перед наступним наголошеним *у, і* (гудýй 'годуй', мін'і 'мені'; також у закінченні типу слýхайіш 'слухаєш'), 6) стверділа вимова *ц'* в формах типу прóсицца 'проситься', прóс'аца 'просяться' (зокрема на зах.), 7) вимова типу д'іт 'дід', т'ашко 'тяжко', 8) вплив закінчень твердого типу іменників на м'який і мішаний (кон'ові 'коневі', ковал'ом 'ковалем', ножом 'ножем', земл'ой(у) 'землею', душой(у) 'душею'), 9) закінчення в жін. іменників: у орудному однини *-ой/-ей* поруч *-ою/-ею* (хатой(у), в дав.-місцевому однини спорадично на рук'і, ног'і 'на руці', 'нозі', в родовому множини часте *ів* (жінкіў 'жінок', ночіў 'ночей'; також сер. роду: йáблукіў 'яблук', порос'ат'іў 'поросят'), 10) заіменникові форми типу до йóго 'до нього', коло йéйі 'коло неї', з йім 'з ним', без йіх 'без них' (на зах. й: мойóго, твойóго), 11) дієслівні форми типу крут'ý 'кручу', ход'ý 'ходжу', воз'ý 'вожу', закрут'уват' 'закручувати', випрóс'уват' 'випрошувати', покóсиний 'покошений', питá 'питає', питáт' 'питати', питáц'ц'а 'питатися', питáйус', питáлас', питáўс' 'питаюся -алася, -ався', а в накоріннонаголошених дієсловах коньюґації -и-/-ї- вирівняння до коньюґації -е-: крýте, -т'ут' 'крутить, крутять'. 12) рештки архаїчного типу узгоджування присудка з збірним іменником як підметом (нарóд збіглись, молодіж пішли). Лексичні *тюркізми* поширені тут зокрема в термінології рибальській та городницькій, як і *румунізми* на зах. у вівчарській і городницькій. На півд. сх. в донецько-приозівських та кубанських говірках сильні рос. впливи, що призвели тут до постання мішаних укр.-рос. говірок. Елементи С. г. використовували І. Тобілевич, В. Винниченко, Ю. Яновський й ін. С. г. досліджували: А. Берлізов, Й. Дзендзелівський, А. Москаленко, Л. Терешко, В. Дроздовський, А. Мукан, Т. Заворотна, В. Карпова, Я. Нагін, С. Самійленко, В. Ващенко, О. Горбач, І. Матвіяс та ін.

О. Горбач

Степура Григорій (1881—1939), гром. і політ діяч та адвокат в Кам'янці Подільському; 1917 чл. Укр. Центр. Ради і губ. комісар Поділля. З 1920 жив у Рівному (Волинь), де 1939 був розстріляний большевиками.

Стерлядь, див. *Осятер.*

Стерчо Петро (* 1919), економіст й історик, суспільний діяч у ЗДА, родом з Закарпаття, д. чл. НТШ, з 1963 проф. Дрексел Ун-ту в Філядельфії, 1967—71 — гол. Асоціяції Укр. Амер. Університетських Професорів. Ст. в пресі на ґром. теми і з іст. Закарпаття. Гол. праці: «Карп.-укр. держава» (1965) та її англо-мовна версія «Diplomacy of Double Morality: Europe's Crossroads in Carpatho-Ukraine, 1919—1939» (1971).

Стеткевич Йосип (1876—1942), педагог і укр. гром. діяч у ЗДА, родом з с. Плотичі В., Бережанського пов. (Галичина), з 1904 у ЗДА. Організатор укр. шкільництва в ЗДА, діяч *Укр. Нар. Союзу,* співр. і гол. ред. (1910 і 1912—19) *«Свободи»;* співзасновник *Амер. Руської Нар. Ради* (1914).

Стефан III Великий, господар Молдавії (1457—1504); вів успішні бої проти Туреччини, Угорщини, Польщі і Волощини; спричинився до політ. зміцнення Молдавії. Підтримував політ., культ. й екон. зв'язки з Україною; надав привілеї купцям Львова, сприяв розвиткові укр. культури (євангелії з манастирів у Гуморі й Путні, літописи, держ. грамоти, писані ц.-слов. мовою укр. редакції). Першою дружиною С. була Євдокія, дочка київ. кн. Семена Олельковича. Під час походів С. III на Покуття (1491 і 1502) чимало укр. населення звідти перейшло до Молдавії.

Стефан з Вербівця, див. *Вербовцій.*

Стефан Маляр (Попович з Медики), маляр другої пол. 17 в.; брав участь у розписі іконостасу і стінопису нави у церкві св. Юра (1659) та намалював ікону «Різдво Іоанна Предтечі» (1669) для церкви Воздвиження Чесного Хреста, обидві у Дрогобичі.

Стефан Рудик (1891—1969), правос. діяч у Польщі, родом з с. Майдану Липовецького (Львівщина); здобув сер. духовну освіту в Житомирі й Орлі, у 1920—30-их рр. свящ. у поль. війську, з 1953 — єп. вроцлавсько-щецінський, з 1961 — білостоцько-ґданський, з 1965 — митр. Поль. Автокефальної Правос. Церкви.

Стефаник Василь (14. 5. 1871—7. 12. 1936), видатний укр. письм., блискучий майстер експресіоністичної новелі. Нар. в с. Русові Снятинського пов. (Галичина) в родині заможного селянина. Учився спочатку в Коломийській гімназії (з 1883), з якої був виключений за участь у таємному гуртку, потім у Дрогобицькій, по закінченні якої вступив на мед. фак. Краківського Ун-ту (1892). У Кракові С. на довгі рр. заприязнився з поль. лікарем і культ. діячем В. Морачевським. Приятелювання з ним, а також дружні стосунки з плеядою письм. «Молодої Польщі» (зокрема з С. Пшибишевським), В. Оркaном та ін. відкрили С., за його власним висловом, «дорогу в світ». Багато працюючи над своєю заг. освітою і знайомлячись з сучасною йому зах.-

евр. літературою, С. поступово втрачав зацікавлення медициною і зрештою покинув ун-т (1900). Перші літ. спроби С. припадають на рр. навчання в гімназії; 1897 в чернівецькій газ. «Праця» надруковано кілька його новель з життя покутського с. («Виводили з села», «Лист», «Побожна», «У корчмі», «Стратився», «Синя книжечка», «Сама-самісінька»), у 1899, теж у Чернівцях, з'явилася перша зб. прози С. «Синя книжечка». Літ. критика сприйняла ці перші публікації з великим захопленням як твори цілком зрілого і надзвичайно талановитого автора. Подібну високу оцінку дістали й наступні зб. новель С.: «Камінний хрест» (1900), «Дорога» (1901), «Моє слово» (1905). На кін. минулого і перші рр. 20 в. твори С. були вже відомі в перекладах поль., нім., рос. та ін. мовами. Тож коли 1903 С. поїхав у Полтаву на відкриття пам'ятника І. Котляревському і зустрівся там з Лесею Українкою, О. Пчілкою, М. Коцюбинським, М. Старицьким, Г. Хоткевичем та ін., вони привітали його як одного з видатних діячів укр. літератури. Але з 1901 у творчості С. залягла довготривала перерва. Деякий час він перебував у своїх приятелів, а по одруженні в 1904 оселився в с. Стецеві на госп-ві свого тестя К. Гаморака, перейшовши щойно в 1910 на батькове госп-во до Русова, де й прожив до кін. життя. На цей час припадає активізація С. у гром. діяльності: він засновує читальні «Просвіти», як чл. Радикальної партії аґітує на виборах, виголошує палкі промови на вічах, 1908—18 працює послом австр. парляменту, виступає у всіляких справах оборонцем селян. У 1916 С. повертається до літ. творчости (новелі «Дитяча пригода» і «Марія»), яка триває до 1933. Усього за другий період він написав 23 новелі і кілька автобіографічних спогадів. Частина новель увійшла в останню зб. «Земля» (1926), а решта його дорібку, друкованого по журналах, з'явилася в ювілейному вид. «Твори» (1933). Крім того, С. залишив величезне листування, яке має не менше літ. значення, ніж новелі («Моя література, — писав він, — в моїх листах»).

В. Стефаник (погруддя роботи М. Паращука, 1906)

Уже в перших зб. новель повнотою виявився великий літ. талант С., не зазнавши в дальшому істотних змін. Більшість цінувальників його творчости називали його, як висловився М. Черемшина, «поетом мужицької розпуки». Справді, С., досконало знаючи, чим жило покутське с., з великою художньою силою відтворив і нужденне його життя, і прив'язання селянина до землі, якої у важких психічних муках часто доводилося йому позбуватися. Герої новель С. — селяни, яких нужда жене за океан шукати кращої долі («Камінний хрест»); ті, що з розпуки пропивають останнє («Лесева фамілія», «У корчмі»), щоб іти в найми («Синя книжечка»), проводжають, як на смерть, рекрутів («Виводили з села»), які часом у війську й накладали на себе руку («Стратився»); Гриць Летючий з новелі «Новина», який у розпачі не бачить іншого виходу, як утопити в річці своїх дітей; нужденні й немічні баби, що самотньо вмирають у холодній хаті («Сама-самісінька») тощо. Але його творчість мала багато глибше значення: черпаючи тематичний матеріял з добре знаного йому с., С. не бачив суті своєї творчости в описах сіль. побуту чи порушенні соц. питань. Для нього гол. в показі «мужицької розпуки» були не побутові й не політ., а універсальні аспекти людського життя. Найкраще в тодішній критиці зрозумів це І. Франко, коли писав: «Та хіба ж С. малює саму нужду селянську?.. Ні, ті трагедії й драми, які малює С., мають не багато спільного з екон. нуждою; се трагедії душі, конфлікти та драми, що можуть mutatis mutandis повторитися в душі кожного чоловіка, і власне в тім лежить їх велика суґестивна сила, їх потрясаючий вплив на душу читача». Побут покутського с. і його типи послужили С. лише для художньої конкретизації показу людини в межовій ситуації, трагедію якої кожного разу переживав сам С. як свою власну («І все, що я писав, мене боліло»). Сила цього співпереживання визначала експресіоністичний стиль творів С., ще заки десь на поч. 1910-их рр. появився і цей термін і геть пізніше сам експресіонізм набув поширення в евр. літературі. Особливості стилю С. походять також з його неґативного наставлення до літ. штучностей, композиційних штампів, клішованих мотивацій і взагалі штучної будови сюжету та його облітературення. Звідси цілком новий в укр. літературі жанр малої новелі, вільний від народницької ідеалізації с., характеристичний зведенням до мінімуму описовости («образ без рамки», за словами самого С.), крайнім лаконізмом розповіді, драматизм якої посилений перевагою діялогу і монологу над розповіддю, специфічно експресіоністичною образністю, прикметною гіперболізмом, застосуванням розгорнених

катахрез тощо. Тим самим неґативним наставленням до «літератури» пояснюється й уживання покутського діялекту, який засобом «учуднення» віддавав живі, як саме життя, образи трагічної дійсности, які неможливо було б віддати літ. мовою.

З погляду мист. форми у творчості С., після 14-літньої перерви ніщо не змінилося; нове за другого періоду творчости з'являється лише в тематиці: лихоліття першої світової війни («Дитяча пригода», «Вона — земля», «Пістунка» та ін.) й у висліді її пробудження нац. свідомости («Марія») та катастрофічна поразка змагу укр. народу до держ. самостійности («Сини»); також помітне повернення до лірично-автобіографічних образків, з яких він починав свою творчість.

Сила мист. образу і неповторні своєрідності стилю забезпечили популярність С., яка непослабно триває й досі. С. мав великий вплив на творчість багатьох укр. письм. Починаючи від його сучасників (М. Черемшини, О. Маковея) до найновіших часів. Особливо помітний він на творчості Ю. Яновського, О. Довженка, пізніше Я. Ступака, почасти Є. Гуцала, В. Шевчука, Ю. Мушкетика й ін.

Розуміючи великі заслуги С. перед укр. мист. словом, його новаторські здобутки, сов. уряд з пропаґандивною метою призначив йому в 1928 персональну пенсію, від якої, однак, С. у 1933 відмовився, коли довідався про штучно створений голод і переслідування укр. інтеліґенції. У висліді чого його в УССР аж до 1939 перестали згадувати. Відтоді його видають зфальшовано (найповніше «Повне зібрання творів» у 3 тт., 1949—54), представляючи як прихильника сов. ладу.

Література: Лепкий Б. Василь Стефаник. Літ. характеристика. Л. 1903; Євшан М. Під прапором мистецтва. К. 1910; Грицай О. Василь Стефаник. Спроба критичної характеристики. В. 1921; Крижанівський С. Василь Стефаник. Критико-біографічний нарис. К. 1946; Кущ О. Василь Стефаник. Бібліографічний покажчик. К. 1961; Кобзей Т. Великий різьбар укр. сел. душ. Торонто 1966; Лесин В. Василь Стефаник — майстер новели. К. 1970; Василь Стефаник у критиці та спогадах. Упорядкування Ф. Погребенника К. 1970; Стефаник Ю. Трагедія і тріюмф Стефаників, ж. Сучасність, ч. 6, 1971; Луців Л. Василь Стефаник — співець укр. землі. Нью-Йорк—Джерсі-Сіті 1971; Struk D. A Study of Vasyl' Stefanyk: The Pain at the Heart of Existence. Літтлетавн 1973; Вассиян Ю. Твори, т. II. Творець, із землі зроджений. Торонто 1974; Погребенник Ф. Василь Стефаник у слов'янських літературах. К. 1976.

О. Зуєвський, І. Кошелівець

Стефаник Семен (* 1904), гром.-політ. діяч, нар. у с. Стецевій на Покутті, син Василя С.; закінчив правничий фак. Львівського Ун-ту. 1948—67 С. гол. Львівського Облвиконкому, згодом дир. Музею І. Франка у Львові.

Стефаник (псевд. Ю. Гаморак, Ю. Клиновий) Юрій (* 1909), гром.-політ. діяч і письм., нар. у с. Стецевій на Покутті, син Василя С. Закінчив правничий фак. Львівського Ун-ту (1935); у 1936—37 співред. газ. «Укр. Вісті» в Едмонтоні (Канада); повернувшися до Галичини, 1938 був співр. ж. «Життя і Знання» і ред. місячника «Новітній Ремісник». За сов. окупації Галичини С. — наук. співр. Ін-ту Літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР і викладач укр. мови у Львівському Ветер. Ін-ті; від вересня 1940 до травня 1941 був ув'язнений за приналежність до ОУН. За нім. окупації С. — співред. Укр. В-ва у Львові. З 1944 на еміґрації в Німеччині, з 1948 в Канаді, де з 1971 очолює кан. об'єднання укр. письм. *«Слово»* і є співред. літ. зб. тієї ж назви. Ст. і розвідки про В. Стефаника, Т. Шевченка, Л. Мартовича, літ.-критичні ст. про Т. Осьмачку, Г. Косинку, А. Любченка і багатьох ін.

Ю. Стефаник

Стефаницький Іван (1892—1975), укр. діяч і журналіст у Канаді, родом з с. Налужжя Теребовлянського пов. (Галичина); у Канаді з 1912. Діяч «проґресивних орг-цій»: *Т-ва Укр. Робітничо-Фармерський дім, Робітничо-Запомогового Т-ва* та ін.; ред. низки газ., серед них: «Свідома Сила» і «*Робітниче Слово*», а з 1942 «*Укр. Слово*» і (1947—66) «*Укр. Життя*» (в Торонто).

Стефанів Гнат (1885—1949), полк. УГА й Армії УНР, родом з с. Топорівців Городенківського пов. (Галичина), сотник австро-угор. армії. У Листопадовому зриві 1918 організатор і комендант Золочівської округи ЗУНР, з 9. 11. до 10. 12. 1918 (підвищений УНРадою до ступеня полк.) очолював Начальну Команду Укр. Військ у Львові; під його проводом укр. військо перейшло до наступу в боях з поль. військом, але після його зміцнення залишило з наказу С. 22. 11. Львів, боячись оточення (див. ЕУ 1, стор. 537). Пізніше перейшов до Армії УНР: очолював Гуцульський кіш морської піхоти, запасну бриґаду 3 Залізної стрілецької дивізії, ко-

Г. Стефанів

мандир 3 кінного полку в Першому Зимовому поході; 1920 — командир запілля Армії УНР. У серпні 1920 перейшов з групою ген. А. Кравса до Чехо-Словаччини й до 1923 очолював консулят ЗУНР в Ужгороді. До 1939 жив на Карп. Україні, потім у Відні, на Лемківщині й у Німеччині (з 1944), де й помер. Спогади «За Львів» в ж. «Укр. Скиталець» чч. 21—22, 1923).

Стефанів Зенон (1902—76), історик укр. війська і журналіст, д. чл. НТШ (з 1954), родом з с. Топорівців Городенківського пов. (Галичина), брат Гната С.; на еміґрації в Німеччині і (з 1949) у ЗДА, помер у Ньюарку. Праці з історії укр. війська, ст. і гасла в «УЗЕ» та «ЕУ 2», спогади («Від Слав'янська до Тухолі», 1937) і розвідки «Укр. збройні сили 1917—1920 рр.» (1934), «Укр. Вільне Козацтво» (1935), «Коротка історія укр. війська» (1938), співр. «Історії укр. війська» (вид. І. Тиктора, 1936).

Стефанівський Михайло (1878—1945), львівський ремісник родом з Буська, один з організаторів укр. міщанства (зокрема ремісництва Львова й Галичини), довголітній гол. львівського Міщанського Братства, співзасновник Міщанської Каси, діяч ремісничого т-ва «*Зоря*», чл. гол. управ ряду крайових екон. і культ. т-в; чл. ЦК УНДО.

Стефаніс Франц (1865—1917), анатом родом з Одеси. Після закінчення Київ. Ун-ту (1889) залишився при ньому, керував катедрою анатомії і заклав при ній навчальний музей. Праці С. присвячені вивченню лімфатичної системи та топографії внутр. органів людини; він запропонував спеціяльну методику дослідження лімфатичних судин та апарат для ін'єкції їх.

«Стефаніт і Іхнілат», дидактичний роман, зб. повчальних байок і притч у формі бесіди філософа з царем. Персонажами твору є тварини, між ними шакали — Стефаніт та Іхнілат. Джерело твору — індійський зб. «Панчатантра», а з нього — араб. повість «Каліла та Дімна», що була перекладена на грец. на поч. 11 в. Відомі два слов. переклади з грец. тексту. На Україні «С. і І.» знаний не пізніше 13 в., а його численні байки стали джерелом укр. нар. анекдот і байок та почасти були використані у красному письменстві.

Стефанович Василь (1697— бл. 1773), правник і держ. діяч 18 в., син гадяцького протопопа, з старого коз. роду; вчився у Києво-Могилянській Академії і за кордоном (Німеччина, Чехія, Австрія, Італія). 1722 здобув диплом маґістра Вроцлавського Ун-ту. З 1724 — перекладач у канцелярії Петра І, з 1725 — проф. реторики й філософії у Духовній семінарії Т. *Прокоповича* в Петербурзі. 1729 викликаний гетьманом Д. *Апостолом* на Україну, працював у Глухові, в Комісії кодифікації «Правъ, по которымъ судится малороссійскій народъ» (її перший гол.); бунчуковий товариш, лохвицький сотник (1729-51, з перервами) і лубенський полковий суддя (1751—73).

Стефанович Михайло (* 1898), оперовий співак-бас і режисер, родом з Києва, закінчив Київ. Консерваторію (1922). З 1919 соліст оперових театрів Києва, Одеси, Харкова, з 1933 — Пермі, Саратова. Основні партії: Дон Базіліо («Севільський цирульник» Дж.-А. Россіні), Борис Ґодунов (в однойменній опері М. Мусорґського). Тарас Бульба (у однойменній опері М. Лисенка), Кочубей («Мазепа» П. Чайковського). 1947—54 режисер і мист. керівник Київ. Держ. Театру Опери і Балету. С. автор монографій про Д. Гнатюка (1961), М. Донця (1965), П. Білинника, І. Паторжинського (1960) та кн. «Київ. Акад. Театр Опери й Балету» (1961).

М. Стефанович

Стефанович Олекса (1899—1970), поет родом з с. Милитина на Волині; з 1922 на еміґрації в Празі, де відвідував Карлів Ун-т, від 1944 жив у Німеччині, від 1949 у ЗДА. Друкувався в «Новій Україні», «ЛНВ», «Пробоєм», «Христ. Шляху», «Новому Шляху», «Христ. Голосі» й ін. Зб. поезій: «Поезії» (1927), «Stefanos I» (не датована, 1938) і «Зібрані твори» (1975), що включають недруковані зб. «Stefanos II», «Кінецьсвітнє» та «Фраґменти». Хоч С. належав до празької групи, його творчість позбавлена характеристичного для цього кола волюнтаризму. Поетична творчість С. живиться спогадами про елегійні волинські краєвиди, постаті минулого (іст. чи мітологічні) і трагічні картини історії й сучасности. Ці тематичні площини пронизані двома силами, які розривали творчість С., — поганством (з обертонами еротики) і християнством, яке домінувало в пізнішій творчості поета і часто сягало містичних вершин. Основною характеристикою стилю С. є його дуже індивідуальна поетична мова, базована на вживанні архаїзмів і неологізмів (теж творених в архаїчно-ритуальному дусі) та на своєрідній синтаксі. У ранній творчості С. переважають романтично-символістичні елементи (образ-

О. Стефанович

но споріднені з нар. творчістю), у пізнішій його мова стає рубаною і загостреною, поет часто ламає ритміку в різких спадистих каденціях, що дає відчуття рокованости, кінецьсвітности, апокаліптичности. *Б. Б.*

Стефанович Олександер (1847—1933), гром.-політ., церк. і пед. діяч, кат. свящ., катехит дівочої учительської семінарії у Львові, родом з с. Озерян Товмацького пов.; співзасновник і чл. управ багатьох укр. установ: один з засновників *«Діла»* (1880; його постійний співр.), Укр. Пед. Т-ва (*«Рідна Школа»*), т-ва *«Нар. Рада»*, *Нац.-Дем. Партії* (постійний чл. її екзекутиви) та ін. Гол. *Укр. Трудової Партії* (1922—23), почесний чл. т-ва *«Просвіта»* і Укр. Пед. Т-ва. Автор укр. бібліографії за 1877—79, підручника для сер. шкіл «Історія христ.-кат. Церкви» (1878), першого молитовника укр. мовою та численних ст. у часописах.

о. О. Стефанович

Стефанович Яків (1853—1915), революціонер-народник родом з Чернігівщини. Чл. таємних гуртків на Україні («Київська Комуна», «Півд. Бунтарі», «Таємна Дружина» та ін.) й орг-ції *«Земля і Воля»*, а по її розколі «Чорного Переділу». 1877 намагався підняти повстання на Чигиринщині при допомозі фальшованих «золотих грамот» від царя, який нібито велів селянам повстати на панів («Чигиринська змова»). 1883 засуджений на 8 рр. каторги, з 1890 на поселенні в Якутській обл. (Сх. Сибір). 1905 повернувся на Чернігівщину.

Стефанович-Донцов Михайло, лікар, нар. у сер. 18 в. на Україні, у родині свящ.; вчився у Києво-Могилянській Академії та Мед. школі при Петербурзькому адміралтейському шпиталі, після чого працював як військ. лікар. Брав участь у боротьбі з епідеміями на Україні, був кілька разів репресований за виступи проти сваволі дідичів. С.-Д. написав низку праць (вони лишилися у рукописах) про чуму, перелами кісток, епілепсію, про допомогу при укусах тарантула та ін.; запропонував спеціяльний інструмент для видалення чужорідних тіл з стравоходу. Помер на поч. 19 в.

Стефанович-Донцов Яків, лікар родом з Чернігова. Вчився в Чернігівському Колеґіюмі і в Моск. шпитальній школі, по закінченні якої працював військ. лікарем, пов. лікарем в Острі (Чернігівщина), з 1789 викладачем шпитальної школи при Петербурзькому ген. сухопутному шпиталі, з 1797 на різних ін. посадах. С. описав масові харч. отруєння ріжками на Україні, написав низку праць з акушерства та гінекології, про емпіеми, склав перший медикотопографічний опис Воронізької губ. (1799).

Стефанович-Ольшанська Михайлина (* 1895), маляр-іконограф і графік, родом з с. Старявої Мостиського пов. (Галичина); вчилася у П. *Холодного-старшого* у Львові й у Парижі. Виставляла з 1923 у Львові, Римі, Софії, Чікаґо, Нью-Йорку та ін. Твори: «Ізольда», «Замок кохання», «Спляча царівна», «Княгиня Ольга», «Плач Ярославни» у ґотичному і візант. стилях; графіка «Біля криниці». З 1950 живе у ЗДА.

Стефанський Вячеслав (1867—1949), інфекціоніст, мікробіолог й епідеміолог родом з Одеси. По закінченні Київ. Ун-ту (1893), працював в Одеській інфекційній лікарні, одночасно (з 1897) в Одеській бактеріологічній ляборатoрії, в 1921 очолив першу на Україні катедру інфекційних хвороб в Одеському Мед. Ін-ті. С. автор понад 60 праць, присвячених питанням імунітету, профілактики та лікування інфекційних хвороб, серед них підручник інфекційних хвороб (1929) і монографія про профілактику і клініку сказу (1954). Вивчаючи чуму (1901—02), С. виділив у пацюків побудника проказоподібного захворювання («паличка Стефанського»), показав велике значення бактеріоносіїв у епідеміології дизентерії, один з перших запровадив на Україні інтубацію замість трахеотомії, у дослідах на собі спростував теорію щодо ролі блощиць у передачі поворотного тифу.

Стефанчук Юрій (* 1908), театральний декоратор родом з Білої Церкви; по закінченні Київ. Художнього Ін-ту (вчився у Ф. *Кричевського*, Ф. *Красицького* і В. *Касіяна*) працював у Запорізькому Держ. Драматичному Театрі ім. М. Заньковецької, з 1944 у тому ж театрі у Львові й у Львівському театрі Юного глядача. Оформлення п'єс І. Котляревського («Наталка – Полтавка», 1935), Лесі Українки («Лісова пісня»), І. Франка («Сон кн. Святослава», 1953), В. Шекспіра («Гамлет», 1957), О. Корнійчука, Я. Галана та ін.

Ю. Стефанчук

Стефурак Степан (1846—88), актор, один з визначних коміків гал. сцени, родом з с. Старого Угринова (Калущина), 20 рр. на сцені театру «Руської Бесіди» у

Львові (1869—88). Кращі ролі: Орендар, війт Чопорій («Сільські пленіпотенти», «Підгоряни» І. Гушалевича), Земляніка і Жевакін («Ревізор», «Одруження» М. Гоголя), Нечипір («Пошились у дурні» М. Кропивницького), Старий козак («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Шельменко, Стецько («Шельменко — волосний писар», «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка) та ін.

Стеф'юк Марія (* 1949), оперова співачка, лірико-кольоратурне сопрано; закінчила Київ. Консерваторію, з 1972 солістка Київ. Опери. Кращі партії: Віолетта, Джільда («Травіята», «Ріґолетто» Дж. Верді), Манон (в однойменній опері Ж. Масне), Милуша («Ярослав Мудрий» Г. Майбороди). Виступає також як камерна співачка, ґастролювала в ЗДА (1975) і Канаді (1976).

Стех Володимир Василь (1863—1945), композитор, василіянин; висвячений 1889. з 1906 свящ. у ЗДА. Автор понад 50 рел. пісень («Церк. пісні», 1926).

Стеценко Василь (1901—71), графік родом з с. Козацького на Черкащині; закінчив Київ. Художній Ін-т (1930; учень В. *Касіяна*, С. *Налепинської-Бойчук*, І. *Плещинського*, О. *Усачова*). Серія офортів: «Дніпро» (1940), «Переправа через Дунай» (1943; олівець), «Пам'ятник Т. Шевченкові в Києві» (1947; дереворит); оформлення вибраних творів М. Рильського, П. Тичини, Л. Українки (1947), В. Самійленка (1958), А. Свидницького (1959), кн. «Мудрість народня», «Старий укр. гумор і сатира» (1959), «Україна сміється» (1960); плякати (1946—65); екслібриси (1961—69). Помер у Києві.

Стеценко Григорій (1710—81), маляр-монументаліст і портретист, нар. у Ромні в коз. родині. У 1742 виконав настінні розписи в будинку Розумовських у садибі «Покорщина» (Козелець). З 1752 у Глухові — придворний маляр гетьмана К. Розумовського; відтоді створив кращі портрети родини Розумовських: Наталії (1746), Кирила й Олексія (1753); численні ікони для палаців й іконостасів у Козельці, на яких у біблійних сюжетах зображені нар. типи. Вершком творчости С. є іконостас собору в м. Почепі у стилі укр. барокко. З 1766, ставши значковим товаришем Лубенського полку. С. жив у Ромні, де далі малював ікони («Роменська Мадонна») і портрети сучасників. Твори С. зберігаються у київ. музеях.

Стеценко Кирило (1882—1922), визначний композитор, дириґент і гром. діяч, нар. у с. Квітках на Київщині в родині маляра-самоука. З 1892 учився в рисувальній школі М. Мурашка і Софійській духовній бурсі у Києві. З 1899 співав у хорі М. Лисенка, у якому пізніше був помічником дириґента. 1903 закінчив Київ. Духовну Семінарію і до 1907 навчався в Муз.-Драматичній Школі М. Лисенка. 1907 заарештований за участь у гром. праці і висланий на Донеччину. З 1908 повернувся з заслання і навчав співу у Білій Церкві і Тирнові. 1911 висвятився на свящ. і одержав парафію на Поділлі. З 1917 працював у Києві в муз. відділі Мін-ва Освіти; організував капелю *ДУМКА*, з якою подорожував по Україні. 1921 знову на парафії в с. Веприку на Київщині, де й помер. Своєю творчістю й діяльністю С. був продовжувачем нац. напряму укр. музики, розпочатого М. *Лисенком*. Для муз. мови С. прикметні багатство мелодій і різноманітність гармонійних засобів. У його творчості важливе місце посідають сольоспіви (понад 30) на слова Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеся та ін. Багатогранна хорова музика С.: церк. твори (дві літургії, панахида), кантати, хори а капеля і з фортепіяновим супроводом та обробки укр. нар. пісень. Музика до п'єс («Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка, «Про що тирса шелестіла» С. Черкасенка, «Бувальщина» А. Велисовського), опери (не закінчені «Полонянка», «Кармелюк»), драматична сцена «Іфіґенія в Тавріді» за драмою Лесі Українки, музика до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки», дитячі опери («Івасик-Телесик», «Лисичка, котик і півник»). С. автор шкільних співаників.

К. Стеценко

Література: Козицький П. Кирило Стеценко (спроба критично-біографічної характеристики) у ж. Музика, ч. 2—5. К. 1923; Грінченко М. Кирило Стеценко — композитор (критично-життєписний нарис). Х.—К. 1930; Пархоменко Л. Кирило Григорович Стеценко. К. 1963; Лісецький С. Риси стилю творчості К. Стеценка. К. 1977; Федотов Є. Кирило Григорович Стеценко-педагог. К. 1977.

В. Витвицький

Стецюк Василь (1910–75), клясичний філолог і педагог родом з с. Гнилички Збаразького пов. (Галичина), д. чл. НТШ (довголітній секретар його Гол. Ради). По закінченні Львівського Ун-ту учителював у Львові, з 1950 у ЗДА; проф. УВУ і Сітон Голл Ун-ту. Підручники і

В. Стецюк

праці: «Іст. порівняльна граматика латинської мови» (1950), «Іван Франко як клясичний філолог» (1967), «Ars Metrica Latina» (1960), «The Roman Centuries» та ін.

Стецюк Григорій (1892—1948), журналіст, сотник УГА, д-р політ. наук; 1932—39 гол. ред. півтижневика *«Наш Прапор»* у Львові і газ. для укр. робітників у Німеччині *«Вісті»* (1942—44) у Берліні. Після заслання у Казакстані (1944—48) помер у Галичині.

Стецюк Катерина (* 1905), історик і педагог родом з Київщини, закінчила Київ. Ін-т Нар. Освіти (1928); співр. Ін-ту Історії АН УРСР (з 1938), проф. Київ. Пед. Ін-ту (1938—53). Дослідник історії України другої пол. 17 в.; гол. праці: «Вплив повстання Степана Разіна на Україну» (1947), «Переяславське повстання 1666 р.» (1958), «Нар. рухи на Лівобережній і Слобідській Україні в 50—70-их рр. XVII в.» (1960).

Стецюк Яків (* 1922; псевд. С. Яковенко, Я. Ярченко), письм. родом з Житомирщини; з 1945 працює у Львові. Зб. оп. «Краса життя» (1952), «Дружина» (1957), «Над Черемошем» (1961) та ін.; повісті: «Тобі одній» (1958), «Серце не вмирає» (1960), «Гірськими стежками» (1962), «Вірю» (1974) й ін.; романи «Совість» (1964), «Зелений кут» (1965), «Майдан» (1970), іст. повісті «Гонта» (1969), «Іван Підкова» (1971).

Стецький Тадеуш Єжи (1833—88), поль. письм., етнограф і статистик, автор ряду розвідок про Волинь, Луцьке, Крем'янець; серед ін. «Wołyń pod względem statystycznym, historycznym i archeologicznym» I—II (1864—71).

Стецько Слава Анна (* 1920), діяч ОУНр та АБН і журналіст, родом з Тернопільщини, дружина Я. *Стецька;* з 1944 на еміґрації. С. — чл. ЦК АБН, гол. ред. *«ABN—Correspondence»* (з 1948) і квартальника «Ukrainian Review» та різних вид. АБН, організатор конференцій АБН й учасник міжнарод. антиком. конґресів, співорганізатор Евр. Ради Свободи; чл. Центр. Управи СУМ (1948—53), з 1968 керівник сектора зовн. політики Проводу ОУНр.

С. Стецько

Стецько Ярослав (* 1912), політик, публіцист, діяч ОУН (з 1929), нар. у Тернополі в священичій родині. Вчився в Краківському і Львівському ун-тах, 1932 чл. Крайової Екзекутиви й ідеологічний референт ОУН, кілька разів ув'язнений поль. владою, засуджений 1936 на 5 рр. тюрми, звільнений за амнестією 1937. Брав участь у підготовці 2 Великого Збору ОУН (1939), один з керівників опозиційної фракції, яка пізніше оформилася в рев. ОУН і скликала новий Великий Збір у Кракові (1941). Разом з С. *Бандерою* й ін. організував напередодні нім.-сов. війни *похідні групи* і підготував акт відновлення укр. державности у Львові (30. 6. 1941); гол. Нац. Зборів у Львові та гол. утвореного тоді укр. держ. правління. 12. 7. С. за відмову анулювати згаданий акт заарештувало ґестапо і вивезло до Берліну, а потім він був ув'язнений у концтаборі Саксенгавзен до осени 1944. У грудні 1944 виїхав з Берліну з-під нагляду поліції і згодом поселився у Мюнхені.

Я. Стецько

1945 С. був обраний чл. Бюра Проводу ОУН, з 1946 — гол. *АБН* і керівником сектора зовн. політики ЗЧ ОУН. Як гол. АБН, С. підписав домовлення з Китайською антиком. ліґою в Тайпеї (на Формозі) про співпрацю (1955), в наслідок якої діяла там Місія (1957—60), згодом (до 1971) Представництво АБН. Відтоді бере участь у всіх антиком. конґресах і конференціях Азійської, а згодом *Світової Антиком. Ліґи* і Евр. Ради Свободи. С. є основоположником і співкерівником обох орг-цій та ін. міжнар. інституцій. 1968 був обраний 4 Великим Збором рев. ОУН гол. Проводу ОУНр, переобраний 1974. С. — автор кн. «30 червня 1941» (1967) та різних політ. і програмових праць і ст. ОУНр і АБН. Псевд.: Б. Озерський (Б. О.), Е. Орловський (Е. О.), С. Осінський (Є. О.), З. Карбович, Ю. Підлісецький та ін.

Стечинська (уроджена Бльомберґ) Елеонора (1852—1924), акторка, дружина Андрія С., мати С. *Стадникової,* родом з м. Клужу (Румунія), майстер епізодичних ролей у театрах: «Руська Бесіда» (1879—1917) у Львові і короткий час у трупі Ю. Касиненка на Наддніпрянщині та І. Морозова (1893—97) в Москві. Катря («Різдвяна ніч» М. Старицького), Явдоха, Павлина («Безталанна»,

Е. Стечинська

«Хазяїн» І. Карпенка-Карого), Ворожка («Підгоряни» І. Гушалевича) та ін.

Стечинський (справжнє прізвище Мужик) Андрій (1849—96), актор, режисер і драматург, родом з с. Хрінова, Камінка-Струмилівського пов. (Галичина); дебютував у Львові в трупі О. *Бачинського* (1867), згодом А. *Моленцького;* з 1869 (тільки 1881–83 в трупі Т. *Романович)* в театрі т-ва «Руська Бесіда», був його режисером (1888—91) і дир. (1894—95). Кращі ролі С. комічні і характерні пристаркуватих чоловіків, дяків і війтів: Прокіп Рябина, Війт («Рябина», «Учитель» і «Украдене щастя» І. Франка), Мікадо (в однойменній опереті Саллівена), Дяк («Вихованець» М. Янчука), Микита, Дранько («Дай серцю волю...», «Пошились у дурні» М. Кропивницького) та ін. С. автор побутових драм («Міщанка», «Псотниця»), оперет з музикою С. Воробкевича («Садагурський дяк», «Весілля на обжинках»), мелодрами «Олекса Довбуш» (переробка з повісти В. Лозинського «Чорний Матвій»).

А. Стечинський

Стечишин Микола (1890—1977), військ. діяч, капітан рос. армії, полк. Армії УНР, активний в українізації рос. війська: частин на півд.-зах. фронті (зокрема 105 піхотної дивізії), начальник штабу Півн. групи війська УНР. На еміґрації в Польщі й в Німеччині (гол. комбатантських орг-цій — *Союзу Укр. Ветеранів, Союзу Укр. Воєнних Інвалідів).* Ст. на військ. теми в ж. («Тризуб», «За Державність», «Укр. Інвалід» й ін.) та в «ЕУ 2».

Стечишин Мирослав (1883—1947), гром., політ. і церк. діяч, журналіст, родом з с. Глещави, Теребовельського пов. (Галичина), з 1902 в Канаді. Ред. газ.: «*Робочий Народ*» (1909—13), «*Новини*» (1913—15) в Едмонтоні, «*Нар. Воля*» (Скрентон, ЗДА) і «*Укр. Голос*» (1921—46) у Вінніпезі; співзасновник *Союзу Українців Самостійників* і т-ва «Взаїмна Поміч» (його дир. 1925–35), довголітній дир. *Колеґії св. Андрія у Вінніпезі,* чл. Консисторії Укр. Гр.-Правос. Церкви, чл. Комітету Українців Канади; секретар дипломатичної місії УНР у Вашінґтоні. Автор численних ст. на заг.-укр. і кан. теми; окремі публікації: «Союз Українців Самостійників у Канаді», «Об'єднання укр. народу» (1933), «Самостійність, Соборність, Федерація» (1942), «Радянська Україна в світлі сов. конституції і практики» (1945).

М. Стечишин

Стечишин Михайло (1888—1964), гром. діяч у Канаді, родом з с. Глещави Теребовельського пов. (Галичина), брат Мирослава й Юліяна; в Канаді з 1905. Адвокат у Йорктоні, з 1949 суддя суд. округи Вініярд (Саскатун); королівський радник, один з засновників *Ін-ту ім. П. Могили* в Саскатуні, *Укр. Гр.-Правос. Церкви* Канади, *Союзу Українців Самостійників.*

Стечишин Савеля (* 1903, уроджена Вавринюк), гром. діячка і педагог у Канаді, родом з с. Тудорович Сокальського пов. (Галичина), дружина Юліяна С.; у Канаді з 1913; викладач укр. мови і літератури в Ін-ті ім. П. Могили в Саскатуні й укр. мови в Саскатунському Ун-ті. Організатор укр. жін. руху в Канаді, співзасновник і кілька разів гол. і почесний чл. *Союзу Українок Канади;* чл. президії *Союзу Українців Самостійників;* довголітній ред. жін. секції «*Укр. Голосу*», автор численних ст.; окремо вийшли «Мист. скарби укр. вишивок» (1950), «Traditional Ukrainian Cookery» (1957).

С. Стечишин

Стечишин Юліян (1895—1971), гром. діяч і публіцист у Канаді, родом з с. Глещави, Теребовельського пов. (Галичина); брат Мирослава і Михайла; в Канаді з 1910. Довголітній ректор *Ін-ту ім. П. Могили* в Саскатуні, з 1933 – адвокат у Саскатуні, один з засновників *Союзу Українців Самостійників* (багаторічний його гол. і почесний през.), чл. Консисторії Укр. Гр.-Правос. Церкви в Канаді; ред. зб. «Ювілейна Книга Укр. Ін-ту ім. П. Могили в Саскатуні 1916—1941» (1945), автор «Ukrainian Grammar» (1951), «Історія поселення українців у Канаді» (1975). Помер у Саскатуні.

Ю. Стечишин

Стешенко Іван (24. 6. 1873—30. 7. 1918), гром. і політ. діяч, педагог, літературознавець і письм. (літ. псевд. Іван Сердешний, Ів. Січовик, Світленко), перекладач, нар. у Полтаві. По закінченні іст.-філол. фак. Київ. Ун-ту (1896) викладав у Київ. жін. гімназії, але вже 1897 був заарештований й висланий з Києва, куди знову повернувся 1907. С. був чл. Старої Громади, УСДРП і ТУП, Т-ва Нестора - Літописця, секретарем Укр. Наук. Т-ва у Києві, д. чл. НТШ (з 1917).

І. Стешенко

По вибуху революції 1917 організатор і гол. *Т-ва Шкільної Освіти,* чл. Укр. Центр. Ради. Як ген. секретар (з червня 1917) освіти (у січні—лютому 1918— мін.) здійснив українізацію шкільництва. Забитий у Полтаві невідомими злочинцями. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

Твори С. присвячені гол. І. Котляревському: «Поэзия И. П. Котляревского» (1898), за яку С. дістав нагороду Петербурзької Академії Наук, «И. П. Котляревский, автор украинской „Энеиды" . . .» (1902), «„Енеїда" Котляревиды" . . .» (1902), «„Енеїда" Котлярев-ін.; ін. праці: «Причинки до характеристики творчости О. Стороженка» (1901), «Укр. шестидесятники» (1908), «Історія укр. драми» (1908); розвідки про М. Вовчка, Панаса Мирного, Лесю Українку, М. Коцюбинського, М. Старицького, В. Стефаника й ін. Зб. поезій «Хуторні сонети» (1899), «Степові мотиви» (1901), оп. «На заводі», драма «Мазепа», автор популярних пісень «Вже воскресла Україна», «Гей не дивуйтесь, добрії люди». Переклади на укр. мову Овідія («Метаморфози»), Ф. Шіллера («Орлеанська Діва»), Дж. Байрона, О. Пушкіна, Ф. Коппе («Старий Рибалка»), П.-Ж. Беранже та ін. Співвидавець гумористичних ж. «Шершень» (1905) і «Ґедзь»; ред. місячника «*Сяйво*» (1913—14), ст. у ж. «Україна», «ЗНТШ», «ЛНВ», «Раді», «КСт.», співред. «Робочої Газети» (1917—18).

Стешенко Іван (1894—1937), оперовий співак-бас. Співу вчився в Італії, на сцені з 1914. 1917—21 соліст Київ., 1931—34 харківської опер. 1921—31 ґастролював у Італії, Англії, Франції, ЗДА, Польщі. 1934—37 соліст Харків. філармонії. Кращі партії: Тарас Бульба, Мефістофель, Борис Ґодунов (в однойменних операх М. Лисенка, А. Бойто, М. Мусорґського), Галицький («Князь Ігор» О. Бородіна), Зарастро («Чарівна флейта» В.-А. Моцарта), Доктор («Воцек» А. Берґа), Дон Базіліо («Севільський цирульник» Дж.-А. Россіні).

Стешенко Ірина (* 1898), драматична акторка, письм. і перекладачка, дочка Івана й Оксани С., онука М. Старицького, нар. у Києві, де й закінчила Вищі Жін. Курси (1918) і Муз.-Драматичний Ін-т ім. М. Лисенка (1920). 1920—23 в театрі ім. Т. Шевченка (Київ), 1923—33 у «*Березолі*», 1934—49 в Театрі ім. Т. Шевченка в Харкові. Гол. ролі: Матільдонька, Рина («Народний Малахій», «Мина Мазайло» М. Куліша), Дорина («Тартюф» Ж.-Б. Мольєра), Відьма («Макбет» В. Шекспіра), Арабелла

І. Стешенко

(«Змова Фієско в Ґенуї» Ф. Шіллера), Сірчиха («За двома зайцями» М. Старицького) та ін. С. належать численні переклади зах.-евр. клясиків, зокрема Шекспіра («Отелло», «Венеціянський купець», «Багато галасу з нічого», «Ромео і Джульєта», «Комедія помилок», «Двоє сеньйорів з Верони»), Ж. Б. Мольєра («Вибрані комедії»), Й.-В. Ґете («Еґмонт»), Ф. Шіллера («Дон Карльос»), окремі твори Ґ. Мопасана, Г. Ібсена, Дж. Лондона, М. Твена («Пригоди Гекльберрі Фінна») й ін. На поч. 1970-их рр. виключена з Спілки Письм. України за «співпрацю з дисидентами».

Стешенко Оксана (1875—1941), письм. і педагог, нар. у с. Карпівці (тепер Кременчуцького р-ну Полтавської обл.), дочка письм. М. *Старицького,* дружина Івана *Стешенка.* С. автор хрестоматії для дітей сер. шкільного віку «Рідні колоски» (1924—25, у другому вид. — «Колоски життя»), творів для дітей «Як Юрко подорожував на Дніпрові пороги» (1929), «Герої зв'язку» (1930) та ін., ряду ст. з літературознавства; переклала укр. мовою роман М. Салтикова-Щедріна «Пани Головльови» (1939). Разом з сестрою Л. *Старицькою-Черняхівською* розстріляна большевиками 1941 в Дарниці (передмістя Києва).

О. Стешенко

Стешенко Сергій (* 1902), театральний декоратор родом з Харківщини; закінчив Харківський Художній Ін-т (1929; учень — С. *Прохорова* й І. *Падалки*),

Ескізи декорацій та ляльок до вистав у Львівському Театрі Ляльок: («Снігова королева» Г. Андерсена, 1945, «Одруження» М. Гоголя, 1952, «Ріккі-Тіккі-Таві» Р. Кіплінґа, 1958), у Волинському Укр. Муз.-Драматичному Театрі («Два клени» Е. Шварца, 1957, «Ой, не ходи, Грицю...» М. Старицького, 1958) та ін.

Стешенко Ярослав (1904—39?), книгознавець і бібліограф, син Івана й Оксани С.; наук. співр. Укр. Наук. Ін-ту Книгознавства, співр. ж. *«Бібліологічні Вісті»*. Автор праць про Г. Нарбута, С. Маслова, бібліографічних показників, ст. з питань бібліографії, книгознавства тощо. У 1930-их рр. був на засланні в Казакстані.

Стешко Федір (1877—1944), музикознавець, закінчив Воєнно-Юридичну Академію у Петербурзі; чл. Військ. суду у Владивостоці, де у 1917—20 брав участь в укр. політ. і ґром. житті. З 1920 на еміґрації у Празі, де закінчив музикознавчі студії. Лектор УВУ та викладач історії музики Укр. Пед. Ін-ту. Праці: «Джерела до історії початкової доби церк. співу на Україні» (1929), «Чеські музики в укр. церк. музиці» (чес. мовою, 1935), «Церк. музика на Підкарп. Русі» в «Наук. зб. т-ва «Просвіта» в Ужгороді (1936), «Перші укр. нотодруки»; ст. з історії укр. музики 18 і 19 в. в ж. «Укр. Музика». Помер у Празі.

Ф. Стешко

Стжалково (Strzałkowo), див. *Стрілково.*

Стжижовська культура (Стрижівська культура), одна з культур *шнурової кераміки* бронзового віку (назва від с. Стрижів Грубешівського пов., Холмщина), поширена на Зах. Волині й Холмщині. Зайняття населення: хліборобство, скотарство, мисливство, рибальство; житла напівземлянкового типу, здебільша овальної форми; поховання в ямах і могилах. Вироби з каменю (серед ін. і кам'яного знаряддя), рогу, кісток і бронзи (прикраси, бойові сокири); кераміка, декорована відтисками шнурів на верхній частині посуду.

Стилізація, у мистецтві й літературі свідоме наслідування формальних прикмет якогось стилю. У мистецтві можна стилізувати під будь-який стиль (єгипетський, візант., барокковий, бідермаєр, нар. мистецтво тощо); часом це наслідування виростає у власні стилі (*неоклясицизм, неовізантизм,* неореалізм тощо). У літературі С. це наслідування, напр., Біблії, «Слова о полку...» (поезії О. Стефановича), нар. дум (ранній П. Тичина) нар. пісень (2-й жмуток «Зів'ялого листя» І. Франка), врешті стилю якогось письм. (писання «під Шевченка» у 19 в.). До С. умовно належать такі жанри як пародія — переробка якогось твору на смішний лад і *травестія* — переробка поважного твору на веселий («Енеїда» І. Котляревського). Залежно від уміння і таланту того чи того автора, С. буває позитивна або неґативна.

Стилістика, ділянка мовознавства й літературознавства *(поетики),* що вивчає функційно-стильові засоби мови й їх стосування з погляду норм, їх варіянтів (нормативна С.) і відхилень (літ. С.) в синхронному й діяхронному (іст. С.) перекрої. С. розвинулася у 19—20 вв. з реторики, виниклої в античній Греції й Римі як мистецтва суд.-вічового красномовства. Теоретичні підстави гр.-рим. реторики, спершу в їх латинсько-поль. барокковій версії, були запроваджені у шкільне навчання по братських школах. У 17 в. в Київ. Академії виникли компілятивні рукописні підручники латинською мовою (найдавніший збережений 1637; спершу з поль. практичними прикладами). З поетик 18 в. виділяються: Т. *Прокоповича* (рукопис лекцій з 1705—06 «De arte rhetorica», видана друком 1786), М. Довгалевського (1736—37), Г. Сломинського (1744—45) і Ю. Кониського (1746—47), пізніші поетики спираються й на латинсько-нім. (Й. Ґ. Гайнеке) та рос. («Риторика» М. Ломоносова, 1748) зразки (рукопис «Риторика» манастиря в Нямці). Перебрані з реторики поняття (гол. з ділянки «прикрашування» мови: евфонії, ритміки, римування, фігур, тропів) залишаються основним стрижнем С. і досі. Їх елементи включала вже «Граматика» М. Смотрицького (1619). Такі елементи традиційної реторичної С., сполучені з правилами *віршування* і *поетикою* (напр., Аполлоса-Андрія Байбакова «Правила піитическіе», 1774), увійшли в сер.-шкільні навчальні програми 19—20 вв. У такому дусі складені ґал. підручники С. поч. 1920-их рр. В. *Домбровського* («Укр. стилістика і ритміка», «Укр. поетика»).

Настанова на нар. мову та новотвори в її дусі і, отже, боротьба проти ц.-слов., рос., поль. і нім. кальок у публіцистичному, діловому й наук. стилях, «ґал.-наддніпрянська» мовна дискусія поч. 20 в. і поширення сфер ужитку укр. мови з постанням укр. держави — все це призвело до студій С. укр. фолкльору й авторів 19 в., що писали в дусі нар. мови, як і до дослідження немист. стилів, які від нар. мови віддалялися, — в першу чергу на Центр. Україні у 1920-их рр. (О. *Кури-*

о, О. *Синявський*, М. *Гладкий*, М. *Сулима*, С. *Смеречинський*, Б. *Ткаченко* й ін.), рідше за її межами (І. *Огієнко*, В. *Сімович*, О. *Панейко* та ін. — тут із скеруванням проти гал. діялектизмів й провінціялізмів), скрізь із настановою на менше чи більше поміркований мовний *пуризм*. Разом з репресіями поч. 1930-их рр. і на цьому відтинку укр. культури прийшов в УРСР русифікаційний курс, який з деякими полегшами 1939—41 та 1960-их рр. триває й досі. Досліди мист. стилів обмежено мовою авторів, офіц. рекомендованих; припинилася боротьба за очищення стилів стандартної літ. мови від русизмів, а гол. атаку спрямовано проти укр. діялектизмів і т. зв. архаїзмів та за якнайбільше наближення мови до зрусифікованих норм, які бездискусійно накидають нормативісти з Ін-ту Мовознавства (І. *Білодід*, В. *Русанівський* та ін.). Про обговорення істотних проблем С. не було й мови на спеціяльних наук. конференціях (із С. укр. мови у Чернівцях, із «культури мови» в Києві 1963), ні в зб. ст. зі С., т. зв. «культури мови» (серія «Питання мовної культури» 1—4, продовжена як «Рідне Слово» 5—8, а далі «Культура слова» 9—13, 1967—77). Почавши з 1950-их рр. помітне пожвавлення дослідів у ділянці статистичних метод досліду стилів (В. Перебийніс й ін.). Створені підручники укр. С. (В. Ващенко, А. Коваль, І. Чередниченко), том «Стилістика» в курсі «Сучасна укр. літ. мова» за ред. І. Білодіда мають перев. нормативний характер. Методологічно вони сильно залежать від концепцій В. Віноградова, але сприйнятих дуже спрощено.

У ділянці дослідів немист. стилів, зокрема і позалексично-синтаксичних їх елементів (т. зв. «мовлення») характеризовано стиль преси (М. Жовтобрюх, П. Дудик й ін.), діялогу й монологу (Д. Баранник, П. Дудик), наук. (Алла Коваль), фоностилістику (П. Тимошенко, В. Ващенко, О. Масюкевич, В. Перебийніс), використання граматичних паралельних форм (В. Ващенко), стилістичні функції словотвору (Д. Баранник), лексики й фразеології (М. Пилинський, В. Мельничайко, Н. Тарасенко, В. Антоненко-Давидович) та синтакси (В. Ващенко, І. Чередниченко, В. Чернецький). Праці про стиль давніх авторів рідкі (О. Синявський, І. Свєнціцький, А. Генсьорський, А. Ніженець, Л. Батюк, Є. Марковський, В. Крекотень, В. Сич, В. Микитась, В. Колосова, П. Яременко, — на еміґрації: Д. Чижевський, славісти-чужинці Б. Ґрешель та ін.).

Щодо стилістики поодиноких письм. і творів, з пізніших письм. досліджувано в різні періоди стилі: І. Котляревського (М. Семенів, І. Янко-Триницька, Ю. Шевельов, П. Плющ, К. Баценко, П. Дудик, М. Северін), Є. Гребінки (А. Деркач), Г. Квітки-Основ'яненка (З. Веселовська, О. Гончар, О. Скорик), М. Вовчка (П. Доценко, І. Проценко, Н. Титаренко й ін.). Т. Шевченка (Т. Сікіринський, М. Сулима, О. Синявський, Л. Стеценко, П. Плющ, В. Цебенко, К. Дорошенко, Л. Булаховський, В. Ільїн, В. Ващенко, Т. Зайцева, О. Деркач, П. Петрова, В. Моренець, І. Білодід, М. Гнатюк, Добржанська, Ю. Івакін й ін.), А. Свидницького (М. Хращевський), І. Тобілевича (П. Горецький, П. Плющ, Г. Удовиченко, Д. Баранник), П. Мирного (І. Грицютенко), І. Нечуя-Левицького (Г. Їжакевич, Ф. Жилко), П. Грабовського (Н. Яценко), І. Франка (О. Фінкель, А. Вурячок, З. Франко, Ф. Жилко, В. Закревська, Алла Коваль, М. Онишкевич, І. Ощипко, І. Петличний, Л. Полюга), Л. Глібова (В. Мариниченко), Лесі Українки (М. Сулима, Г. Аврахов, І. Білодід, П. Тимошенко, М. Бойко, Н. Давиденко, І. Олійник, С. Шаховський и ін.), О. Кобилянської (В. Лимаренко, М. Станівський та ін), М. Коцюбинського (Л. Іванов, К. Дорошенко, І. Білодід, Н. Калиниченко, М. Костенко, Д. Кроть, Л. Паламарчук, О. Пивоваров, П. Рева, М. Богдан, С. Єрмакова й ін.), А. Тесленка (М. Сулима, С. Криворучко, А. Сизько), М. Черемшини (І. Петличний), Л. Мартовича (А. Григорук), П. Тичини (Ю. Шевельов, М. Леонова, Е. Павленко, В. Масальський, В. Шадура), М. Рильського (Г. Майфет, І. Білодід, В. Борщевський, О. Давидова, Г. Колесник, С. Крижанівський), В. Сосюри (Ю. Бурляй), П. Панча (А. Коваль), І. Микитенка (О. Ізюмов, М. Сиротюк), О. Вишні (М. Осипів), А. Головка (В. Лимаренко, В. Фургайло, Н. Гретченко), Ю. Яновського (Я. Гордон, І. Білодід), М. Бажана (В. Карпова), О. Корнійчука (Н. Каганович, Д. Варанник, К. Кисельов, Г. Удовиченко), І. Кочерги (М. Калиниченко), О. Довженка (І. Вілодід), Л. Первомайського (С. Василевський, А. Супрун), А. Малишка (І. Білодід, А. Батурський), О. Гончара (І. Білодід, І. Семенчук), М. Стельмаха (М. Бойко, Н. Москаленко, П. Тимошенко й ін.).

Література: Курило О. Паралельні форми в укр. мові, їх значення для стилю. К. 1923; Курило О. Уваги до сучасної укр. літ. мови. К. 1925; Огієнко І. Укр. стилістичний словник. Жовква 1924; Гладкий М. Наша газетна мова. Х. 1928; його ж. Мова сучасного укр. письменства. Х.-К. 1930; Ткаченко Б. Нарис укр. стилістики, випуск 1-5 лекцій з основ мовознавства. Х. 1930; Синявський О. (ред.). Культура укр. слова. Х.-К. 1931; Матвієнко О. Стилістичні паралелі. Проти пуризму. Х. 1932; Смеречинський С. Нариси з укр. синтакси у зв'язку з фразеологією та стилістикою. Х. 1932; зб. За якість художньої мови. Х. 1934; Каганович Н. Стилістичні особливості пролет. публіцистики. К.-Х. 1934; Плющ П. Зб. вправ з стилістики. К. 1938; Білодід І. Питання розвитку радянської художньої прози (перев. післявоєнного періоду 1945-50 рр.). К. 1955; Скрипник Л. Особливості мови і стилю укр. радянської художньо-іст. прози. К. 1958; Ващенко В. Стилістичні явища в укр. мові. Х. 1958; зб. Дослідження з укр. мови. К. 1958; Коваль Алла. Практична стилістика сучасної укр. мови. К. 1960; Баранник Д., Гай Г. Драматичний діялог. Питання мовної композиції. К. 1961; Чередниченко І. нариси з заг. стилістики сучасної укр. мови. К. 1962; Дудик П., Туркін В. Культура мови лектора. К. 1963; Жовтобрюх М. Мова укр. преси. К. 1963; зб. Про культуру мови. К. 1964; Ощипко І. Практична стилістика сучасної укр. літ. мови. Синтаксис. Л. 1965; Колесник Г. Слово мудре, крилате, пристрасне. К. 1965; Коваль А. Культура укр. мови. К. 1966; Бутрин М. Мова і стиль укр. письм. Бібліографічний покажчик літератури за 1953-64 рр. Л. 1966; зб. Статистичні та структурні лінгвістичні моделі. К. 1966; зб. Статистичні параметри стилів. К. 1967; зб. Українське усне літ. мовлення. К. 1967; Іванченко Р. Рукопис у редактора. Х. 1967; зб. Методи структурного дослідження мови. К. 1968; Варанник Д. Усний монолог. Дніпропетровське 1969; зб. Усне побутове літ. мовлення. К. 1970; Коваль А. Наук. стиль сучасної укр. літ. мови. Структура наук. тексту. К. 1970; Антоненко-Давидович

Б. Як ми говоримо. К. 1970; Ж о в т о б р ю х М. Мова укр. періодичної преси. К. 1970; зб. Теоретичні проблеми лінґвістичної стилістики. К. 1972; Г о р б а ч О. Рукописна ц.-слов. Риторика з другої пол. 18 в. манастирської бібліотеки в Нямц у Румунії. Рим 1972; Сучасна укр. літ. мова, т. V, Стилістика за ред. І. Білодіда. К. 1973; зб. Структура мови і статистика мовлення. К. 1974; К о в а л ь А. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування. К. 1974; Н и т ч е н к о Д. Елементи теорії літератури і стилістики. Мелборн 1975; зб. Питання теорії мови в зарубіжному мовознавстві. К. 1976; П и л и н с ь к и й М. Мовна норма і стиль. К. 1976. (Див. також *Поетика*).

О. Горбач

Стир, права притока Прип'яті, довж. 483 км, сточище — 13 130 км². Починається на березі Подільської височини, згодом перепливає Волинську височину

Р. Стир б. Рафайлівки (Волинське Полісся). За рікою горби чолової морени

і Поліську низовину. Шир. річища від 2 до 10 м у верхів'ї, до 30—50 м у сер. і нижній течії. Живлення мішане з перевагою снігового. Замерзає у грудні, скресає в березні. Найбільші притоки: *Іква* і *Стубла* (праві). Судоплавний від м. Берестечка до гирла; використовується також для лісосплаву та водопостачання. На С. — м. Луцьке. У 1915—16 над С. проходила фронтова лінія між австр.-угор.-нім. і рос. військом.

Стиранка Марія (* 1922), уроджена Фіцалович, маляр-аквареліст, родом з Галичини. З 1944 на еміґрації, з 1955 в Канаді, де закінчила Онтарський мист. коледж. З 1967 самостійні виставки в Торонто, Парижі (1976), Брюсселі (1977) та ін. Пейзажі, квіти, портрети.

Стиранка Мирослав (* 1910), журналіст (псевд. О. Зеленецький) і політ. діяч родом з с. Говилова Малого (Галичина); співр., співред. і ред. перев. націоналістичних газ. і журн. у Галичині (1934—39) і на еміґрації. В Мюнхені 1946—49 співред. «Укр. Пресової Служби» і газ. «*Укр. Трибуна*», 1954—64 співр. радіостанції «Свобода», 1965—68 співред. тижневика «*Шлях Перемоги*» і з 1969 ред. місячника «Мета» та співред. тижневика «*Укр. Слово*» в Парижі.

Стіґ (V—4), найвищий верх у *Боржаві* (Полонинський Бескид), висота — 1 679 м; вкритий буковими лісами й полонинами; на півн. узбіччях котел льодовикового походження. С. часта назва ін. верхів у Бескидах.

Стіжківське (V—19), с. м. т. в сх. частині Донбасу, підпорядковане Шахтарській міськраді (Донецька обл.); 8 000 мешк. (1967). Кам'яновугільні шахти.

Стінопис, рід монументального і декоративного малярства, виконуваного безпосередньо на стіні або на штукатурці, закріпленій на стіні, в якому фігуративні образи і декоративні орнаменти підпорядковуються архітектурним формам. У С. користуються різною малярською технікою: фреска, альсекко, енкавстика, темпера, клейові фарби, олія; за новіших часів — синтетичні ґумові фарби тощо. До С. зараховують також *мозаїку*.

С. розвинувся в Єгипті, Китаї, Сер. Азії, Греції, Римі, а з 4 в. до Хр. до 2 в. по Хр. широко стосувався в античних м. Півн. Причорномор'я в оздобленні житлових будинків, гром. споруд і гробниць (пам'ятки у *Керчі*, *Ольвії*, *Херсонесі* та ін.). За середньовіччя С. розвинувся гол. у церк. мистецтві. З 10—13 вв. на Україні походять мозаїки й фрески соборів Києва (*Софійського*, *Михайлівського-Золотоверхого*, *Кирилівської церкви*), Чернігова (Успенського *Єлецького манастиря*, Борисоглібського), *Остра* (Юріевої Божниці) та ін. Традиції монументального С. Київ. і Гал.-Волинської держави продовжували укр. майстрі 14—17 вв., використовуючи частково знання і досвід зах.-евр. мистецтва, гол. італ.; С. манастиря в с. *Бакоті* (Поділля), церков св. Онуфрія в *Лаврові* (Галичина), Успенської в Лужанах (Буковина), церкви-ротонди св. Миколи в с. *Горянах* (Закарпаття), у *Вірменській катедрі* у Львові (16 в.). У 15 в. укр. майстрі розписували костьоли в Польщі: колеґіятський костьол у Віслиці, замкову каплицю св. Трійці в *Любліні*, катедральний храм у *Сандомирі*, каплицю Чесного Хреста в катедрі у Вавелі в *Кракові*. З 16 в. відомі С. в церквах: св. Онуфрія в с. Посаді Роботицькій і св. Параскеви в с. *Радружу* (Перемищина).

Розвиток дерев'яного будівництва не сприяв С., проте є помітні темперові поліхромії 17—18 вв. з дерев'яних церков, гол. Галичини і Закарпаття. С. збережені в цілому або у фраґментах у церквах Галичини: св. Трійці (1593; розібрана 1937) і св. Духа в *Потиличі*, св. Юра і Воздвиженській у *Дрогобичі*, св. Апостолів у Поворознику (зах. Лемківщина, розібрана), Троїцькій у Сихові,

Жовкві, Судовій Вишні й ін.; на Закарпатті — в Миколаївській церкві в Колодному та ін.; на Буковині — в Бергометі й ін.

З другої пол. 17—18 вв. пам'ятки С. у мурованих спорудах збереглися у Києві (в Успенському соборі і Троїцькій надбрамній церкві Києво - Печерської Лаври та в Андріївській церкві) й на Лівобережжі (в *Троїцькому соборі Густинського манастиря*, в полтавському Хрестовоздвиженському манастирі, Успенському соборі Єлецького манастиря в Чернігові, в Миколаївській церкві в Переяславі). В Галичині й на Волині в монументальному малярстві того часу працювали перев. італ., франц., нім. і поль. мистці в оздобленні костьолів і палаців, у стилі барокко і рококо (*Підгірці, Олика, Олесько, Львів*).

Мелхиседек (деталь розпису) з Вознесенської церкви в Дрогобичі (бл. 1636)

У 18 в. С. Г. *Стеценка*, Ю. Козакевича, І. Косаревича, в стилі клясицизму були оздоблені численні палаци *Розумовських* (Київ, Козелець, Покорщина, Яготин, Глухів, Почеп); у 19 в. палац П. *Завадовського* в Ляличах. На поч. 19 в. в церк. С. працювали ще Л. *Долинський* і В. *Боровиковський*, проте реалізм не сприяв розвиткові декоративного мистецтва і переважав шабльон: шпалери, мальовані на папері або полотні (т. зв. колтрини). Чималим досягненням уважався розпис (Р.) у збудованому в псевдовізант. стилі Володимирському соборі в Києві (1885—96; С. *Костенко*, В. Замирайло, М. *Пимоненко* та ін. під керівництвом В. Васнєцова). З рос. мистців цікаві Р. залишив ще М. *Врубель* (Кирилівська церква в Києві).

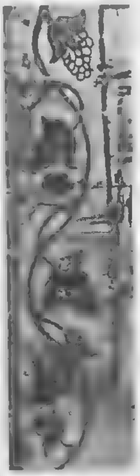

Настінний розпис олією на дереві в церкві с. Колодного (Закарпаття, 18 в.)

На поч. 20 в. почалися спроби відродження укр. нар. та іст. традицій у декоративному малярстві. Найбільше вдалі розписи Полтавського земства (1903—06) В. *Кричевського* і Муз. Ін-ту ім. М. Лисенка у Львові М. *Сосенка* (1915). У 1920-их рр. в укр. С. працювали М. Бойчук і його школа монументалістів: І. *Падалка*, В. *Седляр*, О. *Павленко*, К. *Гвоздик*, М. *Рокицький*, О. *Мизін*, М. Шехтман (С. Селянської санаторії в Одесі 1928 і Червонозаводського театру в Харкові, 1933—35; обидва знищені) та Л. *Крамаренко* в Києві і Харкові (Р. конференційної залі АН УРСР у Києві, 1930). По другій світовій війні у монументальному С. працюють випускники створеного 1946 Ін-ту Монументального живопису і Скульптури в складі Академії Архітектури УРСР. З 1950-их рр. С. застосовують у оздобленні театрів (Тернопіль), палаців культури (Нова Каховка), павільйонів виставок, вокзалів (Харків, Ужгород), аеропортів (Київ), ресторанів та ін. споруд. У Галичині і на Волині С. виявлялися майже виключно в церк. мистецтві: П. *Холодний-старший* (Духовна Семінарія у Львові), М. *Осінчук*, П. *Ковжун*, Ю. *Магалевський*, які працювали старою технікою темпери. Вони модернізували візант. стиль і дали підбудову під новий С., традиції якого далі розвивали мистці на еміґрації: П. *Холодний-молодший*, С. *Гординський*, М. *Білинський*, М. *Дмитренко*, І. *Дикий*).

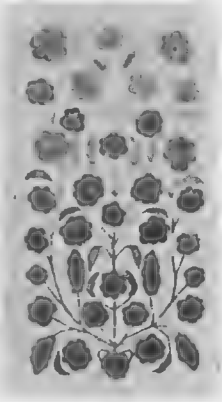

Настінний розпис хати в с. Гораївці, Ушицького пов. на Поділлі (1910)

«Плач Ярославни», ескіз стінопису М. Бойчука (1920-і рр.)

Поряд С., виконуваного проф. мистцями, розвивався нар. С. — Р. стін хат зовні і всередині. Різні обл. України виробили власні методи і зразки, С. Спер-

Стінопис у кафе-барі «Каштани» в Ужгороді, стилізований під нар. декоративний розпис, роботи Є. Луток-Медвецької (1968)

шу прикрашали будинки фарбуванням (підмазуванням призьби, зовн. стін різними кольорами глини або крейдою); з другої пол. 19 в. впроваджено орнамент — зовні навколо вікон і дверей, на віконницях і як фриз під стріхою. Всередині хати гол. об'єктом Р. була піч, стіна над полом, на якій мальовано «килим» і рідше стеля та сволок. У Р. переважав рослинний орнамент, інколи зображувано птахів або казково-фантастичних звірів і риб. Р. виконували просто на стіні (без попередніх шкіців, тому ефект його свіжий і спонтанний), звич. кілька разів на рік, через це він був нетривкий. Широковідомий *Петриківський* Р. в с. Петриківці на Катеринославщині. За останні десятиліття мотиви нар. Р. мають широке застосування у прикладному мистецтві: на тканинах, порцеляні і майоліці, для прикрас будинків тощо.

Література: Широцкий К. Декоративное убранство украинского дома, ж. Искусство в Южной России. К. 1913; Ростовцев М. Античная декоративная живопись на юге России, т. 1—2. П. 1913; Podlacha W. Sztuka ruska na ziemiach polskich. Historia malarstwa polskiego, т. I. Л. 1914; Голубець М. Лаврів. Записки Чину св. Василія В. Жовква 1926; Кржемінський К. Стінні розписи на Уманщині. К. 1927; Гегенмейстер В. Стінні розписи на Поділлі. Кам'янець Подільський 1927; Його ж. Сел. настінні розписи Кам'янеччини. Кам'янець Подільський 1930; Верченко Е. Настінне малювання укр. хат та госп. будівель при них. Х.—К. 1930; Холостенко Є. Монументальне малярство Радянської України. Х. 1932; Добрянська І. Хатні розписи українців Зах. Карпат. Матеріяли з етнографії та художнього промислу, випуск 1. К. 1954; Самойлович В. Поліхромія в архітектурі нар. житла, ж. Нар. творчість та етнографія, кн. 3. К. 1957; Мамолат Є. Монументально-декоративне мистецтво. К. 1963; Нагай В. Укр. декоративні розписи. Альбом. К. 1964; Каргер М. Древнерусская монументальная живопись XI—XIV вв. М.—П. 1964; Лобановський Б. Мозаїка, Фреска. К. 1966; Логвин Г. Монументальний живопис XIV-першої пол. XVII ст. Історія укр. мистецтва в 6 тт., т. II. К. 1967; Міляєва Л. Стінопис Потелича. К. 1969.

С. Гординський

Стобенський Іван, жовківський сницар 18 в., син Ігнатія С.; разом з батьком виконав іконостаси для церков у Жовкві, Крехові і Краснопущі. У 1740-их рр. переїхав до Києва і там (з своїм дядьком Степаном) 1746—48 виконав скульптурно-декоративне оздоблення дзвіниці Софійського собору.

Стобенський Ігнатій († 1742), сницар жовківської школи першої пол. 18 в.; співавтор іконостасів для церков св. Трійці у Жовкві, Преображенської Крехівського манастиря і для Свято-Іванівського манастиря у Краснопущі.

Стойка Йосиф († 1711), мармароський правос. єп. на Закарпатті (з 1690); підтриманий угор. прот. шляхтою, втримався на єпископському престолі, попри опозицію укр. і рум. духівництва проти його «кальвіністських симпатій».

Стойка Олександер (1890—1943), гр.-кат. мукачівський єп. 1932—43, висвячений на свящ. 1916, секретар мукачівських єп., 1931—32 ген. вікарій. Сконсолідував рел. життя епархії після часткового переходу вірних на православіє, підтримував культ. «русинський» напрям (газ. «*Недѣля*»), був угор. льоялістом після 1938. Згодом розчарувався у своїх проугор. симпатіях. Відомий з харитативної діяльности.

Стойко Микола (1881—1951), фтизіохірург; по закінченні ун-ту в Одесі (1909) залишився там працювати, з 1928 — під Москвою та в Москві, у якій з 1932 керував хірургічною клінікою Центр. Н.-Д. Ін-ту Туберкульози СССР, одночасно (з 1939) проф. хірургії туберкульози Центр. Ін-ту вдосконалення лікарів. С. автор понад 50 наук. праць з хірургії легеневої туберкульози, серед ін. монографії «Хирургическое лечение легочного туберкулеза» (1949), він один з перших в Росії зробив операцію торакопластики у випадку туберкульози та кавернотомію.

Стокгольм, столиця *Швеції*, важливий екон. і культ. центр, порт; 747 000 мешк. (1970; разом з передмістями 1,2 млн). Відомості про українців у С. спорадичні: за Карла X Ґустава до С. 1654 приїхав посол гетьмана Богдана Хмельницького, ігумен Данило Атенієзіс; за Карла XII — Пилип Орлик з своїм почтом (жив у С. 1715—20). 1916 у С. постало Укр. Пресове Бюро, 1918—21 діяла Укр. Дипломатична місія (очолена Б. Баженовим, пізніше К. Лоським, її секретар маляр Осип Майданюк залишився в С.). У С. виступали і деякий час жили оперні співаки М. *Менцінський* (1904—08, 1914—17 і з 1926 до смерти у 1935) та О. *Мишуга* (1919—21). Невелика укр. колонія (бл. 200 осіб, тепер бл. 50) виникла по другій світовій війні, з 1947 в С. є осідок Укр. Громади у Швеції (гол. В. Федорчук, з 1952 — К. Гарбар), у 1949—55 діяло Укр. Пресове Бюро під керівництвом Б. Кентржинського (див. *Доповнення*). 1950—60 — Укр. Акад. Клюб (очолений Ю. Борисом), у 1950-их рр. Укр. Громада ім. гетм. П. Орлика (гол. В. Дехтяр).

Стоколос (Bromus L.), рід однорічних або багаторічних рослин з родини злакових. На Україні до 20 видів; ростуть на луках, у степах, лісах, як бур'ян на полях і к. шляхів. Найпоширеніші: С. безостий (B. inermis Leyss.), росте по всій Україні, багаторічна рослина з кореневищем до 80—150 см завдовжки, посухо- і морозостійка; вирощують як добру кормову рослину для коней, ве-

ликої рогатої худоби, овець, кіз; С. польовий (B. arvensis L.), бур'ян на полях і к. шляхів, досить часто в ліс. та лісостеп. смугах; С. житній (B. secalinus L.), польовий бур'ян (частіше в посівах жита), в ліс. і лісостеп. смугах б. м., часто заходить у Степ по долинах річок.

Стокротки, маргаритки (Bellis L.), рід зіллястих рослин з родини кошикоцвітих. На Україні — один вид: С. багаторічні (B. perennis L.), ростуть на луках, у гаях по схилах у ліс. та лісостеп. смугах, крім східніх. Широко розводять як декоративну рослину по всій Україні.

Столин (II—7), м. на Поліссі над р. Горинню, р. ц. Берестейської обл. БССР; 7 000 меш.; харч. пром-сть. С. лежить на суто укр. етнічній території.

Столипін Петро (1862—1911), рос. держ. діяч, з 1906 мін. внутр. справ і гол. Ради Міністрів. Противник ліберального і соц. руху за революції 1905—06, розігнав 2 *Держ. Думу* (3. 6. 1907) і видав новий виборчий закон, який давав у Думі перевагу упривілейованим станам (українці в ній були дуже слабо представлені), здійснив аґрарну реформу (див. *Столипінська реформа*). Загинув від руки рос. есера і водночас аґента охранки Д. Боґрова у Києві.

С. провадив антиукр. політику. Обіжник Мін-ва Внутр. Справ (20. 1. 1910) наказував губернаторам не дозволяти заснування «чужородних» (серед ін. укр.) т-в, а декларація уряду 1911, повертаючися до тези «единства русского народа», під претекстом сепаратизму наказувала боротися з «ідеєю відродження старої України і устрою на автономних нац.-територіяльних основах». В наслідок політики С. закрито низку «*Просвіт*» і укр. газ. («Наша Дума» у Петербурзі, «Рідний Край» у Полтаві, «Воля» у Харкові, «Буг» у Холмі тощо), переслідувано укр. культуру, заборонено святкувати 50-ліття з дня смерти Т. Шевченка та ін.

Столипінська реформа (Столипінська аґрарна реформа), ряд законодавчих актів, спрямованих на перерозподіл сел. зем. площі в Рос. Імперії та на підвищення продуктивности сіль. госп-ва; назва походить від одного з її ініціяторів і гол. реалізатора — голови Ради Мін. П. *Столипіна*. С. р. безпосередньо зв'язана з рев. подіями 1905 та невдачами царського уряду задовільно вирішити аґрарне питання (див. ЕУ І, стор. 1 042). Основними законодавчими актами був указ 9 (22). 11. 1906 «Про доповнення деяких постанов діючих законів, які стосуються сел. землеволодіння і землекористування» і ухвалений на його підставі Держ. Думою закон 14 (27). 6. 1910. За цими законами касувалися обов'язкові форми зем. *общини* і кожному селянинові надавалося право вийти з неї й виділити свою землю у повну власність. Він мав також право вимагати виділення землі в одному масиві — «відрубі», до якого міг приєднати свою садибну землю і перенести сюди будівлі, утворюючи т. ч. «хутір». Селяни користувалися з допомоги *Селянського поземельного банку*, який кредитував їм купівлю землі і допомагав творити хутірні і відрубні (польовий наділ без садиби) госп-ва. Останнім актом С. р. був закон 29. 5. (11. 6.) 1911 про землеустрій, який встановлював порядок праці землевпорядних комісій (губ., пов. і волосних, створених ще указом 4. (17). 3. 1906).

Протягом 1907—10 по всій Рос. Імперії виділилися з общини бл. 2,5 млн дворів (26% всіх общинників) з 16,9 млн десятин землі (15% всього общинного землеволодіння). На Україні процес виходу з громад пішов ще далі, при чому він був нерівномірний, бо общини майже не було на Правобережжі й Полтавщині, натомість вона була панівна в Степу і на Харківщині. Але й тут общинне землекористування було перев. лише формальним, бо поодинокі госп-ва користувалися землею на правах подвірного землеволодіння, тобто власником землі вважався весь двір; її, правда, не можна було продати, але можна було ділити між спадкоємцями двору. У наслідок С. р. бл. ¼ дворів на Україні, що входили до зем. громад, вийшли з них: у Степу 42%, на Лівобережжі 16,5%, на Правобережжі 48%. Разом з тим на Правобережній Україні і на Полтавщині майже вся земля, якою користувалось селянство, перейшла у приватну власність, особисте приватне землеволодіння почало переважати у Чернігівській губ., а у Таврійській, Херсонській, Катеринославській і Харківській воно охоплювало бл. пол. всіх дворів. З 1907 по 1911 на Україні вийшли на відруби і хутори 225 500 господарів, які володіли 1,8 млн десятин землі. Найінтенсивніше зростали хутірські і відрубні госп-ва у степ. губ. і на Волині. У великій мірі завдяки кредитовій акції Сел. Поземельного Банку селяни купили лише у 1906—09 — 385 000 десятин поміщицької землі. Провадилося землевпорядкування: до 1916 землевпорядні комісії впорядкували у 9 укр. губ. бл. 0,5 млн госп-в з 3,7 млн десятин. За нового аґрарного устрою селянин міг бодай частково виявити ініціятиву і поліпшити своє госп-во, у чому допомагала йому акція Сел. Поземельного Банку, с.-г спілки, кооперація і земська аґрономія. Завдяки проґресові аґротех-

ніки (перехід до плодозмін тощо) зросла врожайність (за 1904—12 на 20%) і вартість сел. госп-в.

Поліпшення, що почалося з С. р., стосувалося лише бл. 1/4 госп-в, насамперед хутірських і відрубних. Хоч у руках селянства опинилося 65% всієї землі, проте на Україні далі панувало аґрарне перенаселення. 32% селян не мали землі або мали до 1 десятини, 38% госп-в мали 1—4 десятини, 19% — 4—9, ледве 11% — більше (числа на 1917). Бідняки (частково і середняки) не мали змоги купувати поміщицьку землю через високу ціну (напр., 400—700 карб. за десятину на Правобережжі) і не могли одержати кредиту за посередництвом Сел. Банку. Частина їх продавала землю багатим селянам, а самі еміґрували до Азійської Росії (рідше до міст).

Т. ч. С. р., допомагаючи заможному селянству, мала на меті — створити з нього, поряд занепалого дворянства, нову соц. підпору для режиму. Щоб зменшити аґрарне перенаселення, Столипін підтримував еміґрацію селян за Урал. 1906—13 з 9 укр. губ. виїхало до Азії 1,2 млн селян (найбільше 1909 — 290 000), з чого однак одна чверть згодом повернулася (докладніше див. стор. 630—31).

С. р. спричинила ще більшу соц. диференціяцію селянства: збільшення найдрібніших і великих сел. госп-в і зменшення сер., власники яких продавали землю заможнішим і самі виїздили за Урал або до міст. Невирішена аґрарна проблема була однією з причин революції 1917.

С. р. гостро критикував Ленін, а також рос. й укр. соц. партії, нібито обороняючи покривджений сіль. пролетаріят, фактично побоюючись впливів заможнішого прошарку селянства.

Література: Мицюк О. Община та зем. реформа. Лубні 1917; Карпов Н. Аграрная политика Столыпина. П. 1925; Погребільський О. Столипінська реформа на Україні. X. 1931; Лось Ф. Україна в роки столипінської реакції. К.—М. 1944; Дубровский С. Столыпинская земельная реформа. М. 1963; Величківський М. Столипінська зем. реформа. Лондон 1964; Сидельников С. Аграрная реформа Столыпина. М. 1973; Якименко М. Орг-ція переселення селян з України в роки Столипінської аґрарної реформи (1906—1913). Укр. Іст. Журнал, ч. 7. К. 1974.

Б. Винар, Р. М.

Столяров Яків (1878—1945), вчений у галузі прикладної механіки та залізобетонних конструкцій, нар. у Москві; викладач і проф. Харківського Інженерно-Будів. Ін-ту та Ін-ту Інженерів Нар. Госп-ва. Праці і підручники з будів. механіки, опору матеріялів, теорії залізобетону.

Столярський Петро (1871—1944), скрипаль і педагог родом з Вінничини; закінчив муз. школу в Одесі. 1893—1919 — чл. оркестри Одеського оперового театру, з 1919 викладач, з 1923 проф. Муз.-Драматичного Ін-ту, пізніше Одеської Консерваторії. С. організатор першої в СССР муз. школи-десятирічки в Одесі (1933), яку названо його ім'ям. Учнями С. були Д. Ойстрах, Н. Мільштайн та ін.

Стоматологія, наука, що вивчає захворювання порожнини рота й суміжних з нею ділянок (зокрема зубів та щелеп) і запобігання їм. Перші відомості про зуболікування сягають у давнє минуле, проте наук. опрацювання питань С. почалося з 18 в., а перші зуболікарські школи були засновані у першій пол. 19 в. Виділення С. в окрему мед. науку відбулося в кін. 19 — на поч. 20 в. 1810 встановлено в Рос. Імперії звання зубного лікаря (1811 їх було лише 24, 1845 — 114, 1883 — 441).

Початки зуболікування на Україні знаходимо вже в ранню добу; з 16 в. це робили цирульники. Перші праці укр. медиків з С. були написані у 18 в.: Г. Мокринець, Д. Писчеков й ін. У 19 в. над проблемами С. працювали серед ін. українці: І. *Буяльський,* П. *Заблоцький-Десятовський* (1856 видав перший підручник про хвороби рота та суміжних частин), Ю. Шимановський та ін.

Наприкін. 19 в. були відкриті на Україні перші зуболікарські школи: в Одесі (1892), Києві (1897), Харкові (1897) і засновані перші зуболікарські т-ва. 1919 у Києві створено Держ. Зуболікарський Ін-т; 1920 — одонтологічний фак. при Київ., 1921 — при Харківському та катедра одонтології при Одеському мед. ін-тах, 1928 — катедри С. при Київ., Харківському, Одеському ін-тах вдосконалення лікарів; 1927 засновано Н.-Д. Ін-т Стоматології в Одесі, який діє як установа Мін-ва Охорони Здоров'я УССР.

Стоматологічну допомогу подають на Україні в поліклініках зубні відділи чи кабінети, зуболікарські кабінети як по містах, так і по селах. У 1973 на Україні працювало 10 366 стоматологів і 8 667 зубних лікарів. 1972 в УССР були два стоматологічні учбові ін-ти (Харків і Полтава), три стоматологічні фак. при Київ., Одеському, Львівському мед. ін-тах; катедри С. при ін. мед. ін-тах та ін-тах вдосконалення лікарів і 12 зуболікарських шкіл. Укр. Наук. Т-во стоматологів об'єднує 3 318 чл.

Над проблемами С. на Україні, крім згаданих вище лікарів, працювали і працюють: Ю. Гофунґ, М. Фабрикант, І. Новик, О. Марченко, С. Вайсблат, А. Дудукало, П. Стеценко, О. Даценко, В. Маслов, Л. Білейкін, В. Лисенко, І. Гілула, В. Петренко та ін. Журн. та зб.

присвячені С.: «Зубоврачебный ежемесячник» (1913—16), «Практическое зубоврачевание» (1910—17), «Зубоврачевание» (1920), «Одонтология» (1924—30; якийсь час виходив укр. мовою), «Проблемы стоматологии», й ін. *В. Плющ*

Стопа, міра довж., основу якої становила спершу природна міра — довж. людської стопи. До введення метричної системи вживалася у різних країнах і мала різні величини; на укр. землях за княжої доби приблизно 300 мм, у В. Лит. Князівстві — 324, у Польщі («С. коронна») — 298, у Рос. Імперії — 305, Австрії — 316.

Стороженки, старий коз. рід, відомий поч. 17 в. Андрій С. був «старшим полк. Запор. Війська» (1610). Його нащадок (мабуть, унук) Іван Федорович С. (†1693) — сотник іченський (1670—87), полк. прилуцький (1687—92). Від нього пішла «династія» С., сотників іченських (Андрій Іванович †1715; син його Григорій †1745, чл. Комісії «для перевода и свода книг правных», 1735—37; унук Андрій †1753), яблунівських (Степан Григорович С. †1758 і його син Іван) та іваницьких (Іван Андрійович С. 1719—28; Григорій Андрійович 1770—81). У 19 в. рід С. дав ряд гром. і культ. діячів, зокрема: Олексій Петрович С. (1806—74), відомий укр. письм. (див.), Андрій Якович (1791—1858), історик і письм. (див.) і його внуки історики: Андрій (1857—?) і Микола (1862—1942) Володимировичі С. (див.); Микола Ілльович С. (1836—1906), проф. Моск. Ун-ту на катедрі історії всесвітньої літератури; та ін. Фамільний архів Стороженків, опублікований частково («Стороженки. Фамильный архив», тт. I-VIII. 1902—10), зберігається в Центр. Держ. Іст. Архіві УРСР у Києві (фонд ч. 261, 1717—1919). *О. О.*

Стороженко Андрій (1791—1858), військ. і адміністративний діяч, історик і письм. Старшина рос. армії, служив 1832—49 у рос. військ. адміністрації Царства Польського (з 1842 сенатор, з 1845 — гол. дир. внутр. і духовних справ Царства Польського). Знавець і збирач укр. старовини, С. мав велику зб. іст. документів 17—18 вв. (серед ін. оріґінал «Реєстрів Війська Запор.» 1649). С. був автором 3-томової «Истории Южной России» (не опублікованої і загубленої), іст. нарисів про Б. Хмельницького й І. Мазепу та спогадів («Записок»), з яких опубліковано лише уривки. Під псевд. «Андрей Царинный» надрукував «Мысли малороссиянина» (ж. «Сын Отечества», 1832), де виступив з критикою «Вечеров на хуторе близь Диканьки» М. Гоголя. Писав вірші укр. й рос. мовами й був автором оперети «Запорозька Січ». Літ. твори С. опублікував його внук Микола С. в додатку до своєї ст. «Очерк литературной деятельности А. Я. Стороженка» («КСт.», 1886, XV—XVI). С. був приятелем Т. Шевченка (який хотів залучити його до участи в «Живописной Украине», 1844), Є. Гребінки, П. Куліша, О. Бодянського, Т. Грановського (родича С.) та ін. Автобіографія й листування С. опубліковані в II т. Фамільного Архіву Стороженків. Помер у Києві. *О. О.*

Стороженко Андрій (1857—?), історик і славіст, гром. діяч, родом з Пирятинщини, вихованець Київ. Ун-ту (1879; учень В. Антоновича). Земський і дворянський діяч на Пирятинщині й Переяславщині; гол. Переяславської Земської Управи (1886—92) й переяславський маршал дворянства (1912—16). Чл. Київ. Археографічної Комісії, Т-ва Нестора Літописця (заступник його гол.), співр. «КСт.», у якій надрукував чимало документальних ст. і заміток. Гол. наук. праці С. присвячені історії України й Польщі 15—18 вв. Важливіші з них: «Очерки переяславской старины» (1900), «Стефан Баторий и Днепровские козаки» (1904), «Иосиф Верещинский бискуп Киевский» (1911); з ін. — «Литературная история Зеленогорской и Краледворской рукописей» (1880). С. був разом з братом Миколою С. (див.) ред.-видавцем родинного архіву «Стороженки» (8 тт., 1902—10), у якому вміщено перші 2 тт. «Родословника» В. Модзалевського (дальші 2 тт. були також видані братами Стороженками у 1912—14). Як гром.-політ. діяч, С. стояв на позиціях укр. дворянського консерватизму. Замолоду ліберал і українофіл, він згодом (особливо під впливом лівих течій новітнього укр. руху), перейшов на плятформу рос. націоналізму з його антиукр. спрямуванням і став одним з лідерів київ. «малоросів» («Клуб русских националистов»); автор антиукр. праці «Происхождение и сущность украинофильства» (1911). Відродження укр. державности у 1917 С. зустрів вороже (див. редаґований ним зб. «Малая Русь», 1917), а на еміґрації видав під псевд. «А. Царинный» антиукр. памфлет «Украинское движение» (1926). *О. О.*

Стороженко Микола (1836—1906), історик літератури, нар. у с. Іржавці на Прилуччині, проф. Моск. Ун-ту (з 1872), представник культ.-іст. школи в літературознавстві; його основні праці присвячені творчості В. Шекспіра. У ґалузі укр. літератури С. найбільше уваги віддав Т. Шевченкові («Первые четыре года ссылки Шевченко», 1888;

«Новые материалы для биографии Шевченко», 1898) та ін., опубліковані у «КСт.». За ред. І. Франка у Львові був виданий його «Нарис історії зах.-евр. літератури до кін. 18 в.» (1905).

Стороженко Микола (1862—1942), історик і педагог родом з Пирятинщини. Вихованець Київ. Ун-ту й учень В. Антоновича. Чл. Київ. Археографічної Комісії й Т-ва Нестора-Літописця, співр. «КСт.», а також рос. ж. «Исторический Вестник», «Русская Мысль» тощо. Інспектор нар. училищ Чернігівщини й Київщини (з 1889), дир. Київ. IV (з 1895) і І-ої гімназій; земський діяч на Пирятинщині. С. автор численних документальних праць з історії України 17—18 вв., опублікованих у вид. Київ. Археографічної Комісії («Архив Юго-Западной России), у «Киевских Университетских Известиях», а гол. в «КСт.». Серед них монографія «Западно-русские провинциальные сеймики» (1888) й зб. архівних документів на цю тему («Архив Юго-Западной России», ч. II, т. 2), «Охочекомонный полковник Илья Федорович Новицкий» («КСт.», 1885, VII — 1886, IX), «А. Ф. Шафонский» («Киевские Университетские Известия», 1886, X); «Реформы в Малороссии при графе Румянцеве» («КСт.» 1891, III, IX); «К истории малороссийских козаков в конце 18 и в начале 19 в.» («КСт.», 1897) та ін. Спільно з братом Андрієм (див.) С. був видавцем і ред. Фамільного Архіву Стороженків (тт. I-VIII, 1902—10). Кол. чл. Київ. Старої Громади, автор укр. віршів (М. Царінний, «Літні краси», 1884), приятель М. Куліша, В. Горленка, братів І. і П. Рудченків, Ореста Левицького та ін., С. по революції 1917 знову повернувся до українства і містив свої праці, писані укр. мовою, в «ЗІФВ ВУАН» («Осада м. Крилова», «Куліш у Києво-Печерській школі», «До біографії П. Куліша», «ЗІФВ ВУАН», тт. I, II-III, 1920—22, 1923). На еміґрації в Юґославії написав цікаві «Спогади з мого життя», важливі для історії укр. культури й укр. руху в другій пол. 19 в. (не опубліковані; рукопис зберігався в Музеї Визвольної Боротьби України в Празі). *О. О.*

Стороженко Олекса (1805—74), письм., етнограф, художник. Походив з старовинного коз. роду (див. *Стороженки).* Нар. у с. Лисогорах на Чернігівщині. Вчився в Харківському пансіоні для дворянських дітей (1821—23), потім служив у війську (1824—50), далі працював чиновником особливих доручень при київ. ген.-губернаторі. 1868 оселився на хуторі Горішині к. Берестя і тут прожив останні роки життя, захоплюючися музикою, малюванням і скульптурою. Розповіді старих людей, зокрема запорожця Микити Коржа і власні спостереження в роки перебування у війську послужили матеріялом для оп. і повістей С. Почав писати рос. мовою, друкувався у 1850-их рр. у ж. «Северная пчела» і «Библиотека для чтения». Тут опубліковані «Рассказы из крестьянского быта малороссиян» (1858), роман-хроніка «Братья-близнецы» (1857) та ін. З появою ж. «*Основа*» С. почав писати укр. мовою. 1863 видано двотомник творів С.: «Укр. оповідання». В основі значної частини оп. С. — нар. перекази, анекдоти, прислів'я. Змістом і стилем вони близькі до фолкльору («Вчи лінивого не молотом, а голодом», «Межигорський дід», «Вуси», «Голка»). Друга група оп. написана на основі етногр. та іст. матеріялів («Матусине благословення», «Закоханий чорт», «Марко проклятий» тощо). Твори С. відзначаються своєрідним укр. гумором, знанням нар. мітології, образністю нар. мови.

О. Стороженко

Твори: «Укр. оповідання», I-II, П. 1863; Вибрані твори. К. 1927; Твори в 2 тт., К. 1957.

Література: Житецький І. Укр. оповідання О. Стороженка, КСт. ч. 9, 1905; Шамрай А. О. Стороженко (у кн. О. Стороженко. Вибрані твори. 1927); Іщук А. Олекса Стороженко (у кн. О. Стороженко, Твори в 2 тт. К. 1957). Укр. письменники. Біо-бібліографічний словник, т. 3. К. 1963. *П. Одарченко*

Сторожинець (V—6), м. на Буковині, положене б. підніжжя Карпат над р. Серетом, на укр.-рум. етнічному пограниччі; р. ц. Чернівецької обл., 11 600 меш. (1975). С. вперше згаданий у грамоті з 1448; розвинувся щойно за австр. влади, з 1854 — м., з 1904 — пов. м. Харч. і ліс. пром-сть; ліс. технікум.

Сторожова Могила, могила *ямної культури* другої пол. 3 тисячоліття до Хр. поблизу с. Старих Кодаків (за 18 км на півд. від Дніпропетровського), досліджена 1949 О. Тереножкіним. В одному з поховань вперше на Україні виявлено залишки двоколісного візка.

Сторубель Федір, гром. і політ. діяч на Катеринославщині; чільний чл. *Селянської Спілки* (1917), чл. Укр. Центр. Ради від Катеринославської губ., депутат Катеринославщини на Всерос. Установчі Збори (кін. листопада 1917).

Стохід, р. на Волинському Поліссі (випливає на Волинській височині), права притока Прип'яті; довж. 188 км, сточище — 3 125 км². Перев. шир. річища

5—15 м, найбільша — 60 м, воно ділиться на численні протоки і старі річища, (звідси назва — «сто-хід»). Живлення мішане з перевагою снігового; замерзає у грудні, скресає у березні. Використовується для лісосплаву. Над С. була фронтова лінія з червня 1916 до серпня 1917 між австр.-угор.-нім. і рос. військом.

Стоянов Андрій (1830—1907), учений правник; доц. (з 1863) і проф. (з 1869) Харківського Ун-ту (1876—86 декан юридичного фак.). Автор ряду праць з порівняльного чужоземного та міжнар. права. Найважливіша: «Очерки истории и догматики международного права» (1875). Як учений відстоював ідеї освіти і гуманізму.

Стоянов Олександер, укр. етнограф другої пол. 19 в. Діяльний чл. Старої київ. громади, учителював у Полтаві, з 1878 дир. Кутаїської (Грузія) гімназії, у 1860-их рр. збирав укр. етногр. матеріяли.

Страбичове, с. Закарп. обл. Мукачівського р-ну; понад 3 000 меш.; 1914 постій коша УСС; 1939 оборонний пункт «Карп. Січі» проти угор. аґресії.

Стражеско Дмитро (* 1913), вчений з ділянки біохемії родом з Києва, син Миколи. Закінчивши Київ. Ун-т (1934), працював там же, з 1953 проф. і завідувач катедри біохемії. Понад 80 друкованих праць, гол. з ділянки дослідження фіз.-хем. адсорпційних та йонно-обмінних процесів.

Стражеско Микола (1876—1952), видатний терапевт, д. чл. АН УРСР (з 1943) і Академії Мед. Наук СССР (з 1944), нар. в Одесі в родині правника, по закінченні мед. фак. Київ. Ун-ту (1899) працював у Київ. міськ. лікарні; 1902—04 удосконалювався в Петербурзькій Військ.-Мед. Академії під керівництвом І. Павлова — досліджував фізіологію кишкового тракту (1904 — оборонив дисертацію на цю тему). (1904—07 працював у клініці внутр. хвороб фак. Київ. Мед. Ун-ту під керівництвом В. *Образцова*, 1907—19 — проф. Київ. жін. мед. ін-ту, одночасно викладач Київ. Ун-ту; 1919—22 керував катедрою терапії в Одесі, з 1922 — проф. Київ. Мед. Ін-ту (з 1934 працював також в Ін-ті Клінічної Фізіології АН УРСР), у 1936—41 і з 1943 очолював Укр. Н.-Д. Ін-т Клінічної Медицини (був його засновником; з 1952 — ім. акад. М. Стражеска).

М. Стражеско

Праці С. (понад 300) присвячені різним питанням клініки та лікуванню внутр. хвороб. Велику увагу С. приділив опрацюванню питань діягностики захворювань черевної порожнини, органів кровообігу, він описав т. зв. «гарматний тон» при захворюванні серця; у 1909 вперше у світі, разом з В. Образцовим, поставив за життя діягнозу тромбози вінцевих артерій серця, разом з В. Василенком створив клясифікацію серцевих хвороб, виявив зв'язок між сепсисом, ендокардитом та ревматизмом, наук. обґрунтував інфекційно-алерґічну природу ревматизму, працював над проблемами набряків, шоку, туберкульози, питаннями геріятрії, клініки ревматизму тощо.

Твори: Избранные Труды. 1—2. К. 1957.

Страйк, одна з форм розв'язання конфлікту між працюючими і працедавцями, яка полягає в тимчасовому колективному припиненні праці з метою домогтися поліпшення умов праці або протесту проти їх зміни (на гірше), проти запровадження механізації й автоматизації праці (це призводить до масового звільнення працюючих), солідарности з ін. страйкуючими тощо. Форми С. різноманітні: повне або часткове припинення праці, праця за правилами (формальне виконання обов'язків), уповільнення праці, сидячий та італ. С. (різке зниження темпу праці, а то й цілковите її припинення при залишенні на робочих місцях). Розрізняють С. льокальні (на одному підприємстві чи в одному р-ні), галузеві, що охоплюють якусь галузь госп-ва і заг. (генеральні), що охоплюють всю країну.

С. часто супроводжуються демонстраціями, пікетуванням (охороною) підприємств від штрайкбрехерів, захопленням підприємств працюючими. Все це призводить до сутичок з поліцією і може обернутися на бунт, а то й на збройне повстання, особливо в умовах тоталітарного режиму.

Нинішні С. не є клясовими конфліктами і в пром. розвинених країнах перев. не зумовлені крайніми життєвими потребами, якими вони були на поч. цього і минулого ст. Тепер страйкують не тільки робітники й службовці зав., а й держ. службовці, адвокати, лікарі і навіть поліціянти, домагаючися підвищення зарплати для зрівняння з працівниками ін. галузів госп-ва, а то й тому, що підприємці якоїсь галузі за даної коньюнктури мають великі зиски.

Хоч екон. моменти відогравали і відограють домінуючу ролю в історії С., були й є С., які поєднують екон. і політ. мету, або й такі, де політ. мета переважає, оскільки політ. партії завжди намагаються мати на С. свій вплив. Але не зважаючи на свою початкову стихійність, С. були колискою організованости працюючих по найму і, зокрема, спричинили виникнення проф. спілок, що потім перебрали на себе ролю посередників поміж працедавцями і працюючими та, зокрема, й саму орг-цію і керування С. Нині С., що виникають без санкції відповідної профспілки, вважаються дикими С. (вони бувають малоуспішними).

На Україні (як і в усій Рос. Імперії) перші стихійні С. мали характер бунтів. До скасування кріпаччини (1861) селяни-кріпаки, які працювали на дьогтьових, поташних, салітрових, горілчаних, соляних, суконних та ін. поміщицьких і казенних підприємствах, на оборону своїх прав застосовували різноманітні форми боротьби: подання скарг, відмова виконувати роботу, втеча з підприємства, руйнування чи підпал пром. підприємства, побиття фабричної адміністрації. Особливо помітним на той час було повстання у 1798 робітників і *посесійних селян* Глушківської мануфактури, в якому взяло участь бл. 9 000 осіб, що вимагали підвищення винагороди і полегшення фабричної панщини. Повстання було придушене військом, а його керівники заслані на каторжні роботи. Відомі виступи вільнонайманих друкарів Києво-Печерської Лаври (1805; їм підвищено платню) та робітників-селян Писарівської (1817) та Машівської (1823) суконних мануфактур.

Першим значним організованим виступом робітників по сел. реформі 1861 був С. на Грудецькому цукровому зав. (Кам'янець Подільський пов.) у 1868. За того ж часу С. відбувалися перев. на інтенсивній тоді будові залізниць. Усього протягом 1860—94 відбулося 149 С. і заворушень, у яких взяло участь 44 000 осіб, тоді як протягом лише одного наступного п'ятиріччя (1895—99) відбулося 212 С. з участю 120 100 працюючих. С., спершу часто місц. й спонтанні, набирали з часом, не зважаючи на терор поліції, дедалі масовішого характеру. Заг. С. на півдні Рос. Імперії (вимоги підвищення платні і введення 8-годинного робочого дня) у липні-серпні 1903 охопив майже всю Україну; одночасно страйкувало бл. 150 000 робітників; при придушенні С. було бл. 100 убитих, 500 поранених і понад 2 000 заарештованих. За революції 1905—07 С. були охоплені майже всі міста України.

Піднесення страйкового руху мало місце за першої світової війни. За УНР відбувся заг.-укр. С. залізничників, інспірований і керований комуністами.

На окрему увагу заслуговують сел. С. і заворушення. Найвизначнішим з них було сел. заворушення у Полтавській і Харківській губ. 1902. Причиною їх були обтяжливі викупні платежі, численні податки і масове безземелля. Вони були придушені військом, 836 селян засуджено на різні строки ув'язнення, з селян стягнено на користь поміщиків 800 000 карб. контрибуції. Це заворушення викликало ряд ін. сел. заворушень у Київ., Чернігівській, Катеринославській та ін. губ.

На Зах. Україні (в Галичині, на Буковині й Закарпатті) до С. дійшло щойно з 1870-их рр. Через недостатню індустріялізацію і нечисленність міськ. робітництва це були насамперед сел. С. Спершу спорадичні і неорганізовані акції с.-г. робітників і сіль. бідноти за покращення винагороди за працю на панських маєтках, 1902 набрали форму масового С., організованого укр. політ. партіями (страйкувало бл. 200 000 осіб — перший масовий сел. С. в Европі) і змусили поміщиків до поступок. Менші сел. С. виникли 1901—02 на Закарпатті і Буковині та новий С. у Галичині 1906 (докладніше див. *Селянські страйки в Галичині на поч. 20 в.*). Пізніші С. не набирали вже такої сили. З сел. С. споріднені місц. С. ліс. робітників (ними були селяни) за підвищення платні.

Перші С. міськ. робітників на Зах. Укр. Землях датуються 70-ми рр. 19 в. (С. львівських друкарів, пекарів тощо); за п'ятиріччя 1895—99 в Галичині відбулося 35 С. з участю 3 350 осіб (числа для Центр. і Сх. земель: 212 і 121 000). Ін. більші С. — Бориславський (1904), будівельників на Буковині (1904).

У 1920—30-их рр. кількість С. на Зах.-Укр. Землях (у кордонах Польщі, Румунії й Чехо-Словаччини) була незначна і мала місц. значення. Слаба індустріялізація й аґрарне перенаселення, заг. зубожіння, екон. кризи (1921—23 і 1929-33) і безробіття не давали шансів на успіхи С. Деякі з них: С. залізничників у Галичині 1921 (ними були перев. поляки і С. був частиною заг.-поль.), С. на кількох зав. у Львові (1929, 1936), с.-г. С. в кількох пов. (1937), С. ліс. робітників на Закарпатті.

С. в СССР офіц. не визнаються як форма розв'язання конфлікту між працюючими й працедавцем і кваліфікуються як ворожі антисов. виступи. У трудовому законодавстві про них немає згадки; т. ч. вони офіц. не заборонені. Згідно з сов. пропаґандою, в СССР відсутня соц. база для виникнення страйкового руху, бо ніби «сама держава захищає права трудящих, висловлюючи в своїх законах інтереси народу» (Статут профспілок СССР). Т. ч. сов. профспілки офіц. відмовилися від С.

Все ж С. в СССР бувають, лише не як розрахована організована акція тиску працюючих на працедавця, а як крайня спонтанна акція протесту проти особливо дошкульних надуживань влади. Випадки С. в СССР влада ретельно приховує з престижевих міркувань. Методи ліквідації С. бувають мирні і військ. Мирні — працедавець-держава погоджується задовольнити всі вимоги страйкарів. Але згодом ці поступки зводяться нанівець ін. заходами держави, а орга-

нізаторів С. пізніше репресують під різними претекстами. Коли ж вимоги страйкарів через будь-які причини не задовольняються і С. перекидаються на ін. підприємства та починаються демонстрації протестів, тоді С. придушують силою.

По смерті Сталіна хвиля С. прокотилася по концтаборах: у Норильську (7. 5. — 2. 8. 1953), на Воркуті (липень-серпень 1953), у Темір-Тау та ін. місцях; у них брало участь багато українців. Основні вимоги С.: зменшення робочого дня з 12 до 9 год., припинення морення голодом в'язнів, видалення з таборів стукачів і сексотів, скасування лімітів на листування і побачення з рідними, ґарантії від пострілів охорони на в'язнів та ін. Всі ці С. і заворушення придушено військ. силою з великою кількістю жертв. Новочеркаський С. (1962) почався на електровозобудів. зав. і поширився на ін. підприємства з тієї причини, що декретоване по всьому СССР підвищення цін на м'ясо і масло співпало з місц. зниженням відрядних розцінок на 30%. С. придушено військ. силою. В результаті 70—80 осіб убито і багато поранено. Родини убитих і поранених, а також багатьох ін. демонстрантів вивезено без суда на Сибір; 9 осіб засуджено до розстрілу, багато ін. на ув'язнення.

Роб. бунт у Прилуці (1967) був викликаний тим, що заарештованого робітника міліція побила так, що він помер. Робітники міста застрайкували, розгромивши міський відділ міліції під гаслом: «Геть сов. есесівців!». Всі вимоги робітників були задоволені, крім однієї: видачі на самосуд міліціонерів, що побили робітника, яких обіцяно покарати судом.

Тому що С. в СССР суворо караються, вони виникають лише у випадках крайнього розпачу. Але працюючі на свою оборону мають ін. засіб, який за своєю ефективністю не поступається С., — це плинність робочої сили. Вона полягає в тому, що кожен, не задоволений чимось на праці (низька зарплата, брак житла, дитячих ясел, погане ставлення адміністрації), може її залишити і шукати собі ін. Цей засіб працюючі в СССР використовують дуже широко, особливо в тих р-нах СССР, де немає безробіття. У пром-сті СССР протягом року міняють працю 10—12% робітників спискового складу. На підшукання нової праці витрачається в сер. бл. 30 днів. За даними сов. екон. літератури, різні втрати СССР в результаті плинности робочої сили в пром-сті складають річно 100 млн чол.-днів. А за тими ж даними 6 пром.-розвинутих країн (ЗДА, Англія, Франція, Федеративна Респ. Німеччина, Італія і Японія) разом мали втрат від С. в 1960 — 50 млн, а в 1962 — 55 млн чол.-днів.

Література: Туган-Барановский М. Основи политической экономии. П. 1915; Стадник А., Прохоренко М. Профсоюзы Украины до великой октябрьской социалистической революции. М. 1959; З історії зах.-укр. земель, 1—2 тт. К. 1960; Hayenko F. The Fluctuation of Manpower in the USSR. Bulletin, ч. 9. Мюнхен 1964; Hayenko F. Trade Unions and Labor in the Soviet Union. Мюнхен 1965; Історія робітничого класу Укр. РСР, тт. 1—2. К. 1967. *Ф. Гаєнко*

Стратичук Олег (* 1910), скрипаль, диригент і композитор, родом з Буковини; студіював у Чернівцях й у Відні; диригент радіооркестри в Буенос-Айресі і хору Укр. Центр. Репрезентації в Арґентіні, деякий час учитель Укр. Муз. Ін-ту в ЗДА. Твори: дитячий балет, опера «Оксана», музика до «Гайдамаків» Т. Шевченка.

Страхов (справжнє прізвище Браславський) Адольф (* 1896)), графік і скульптор жид. роду з Катеринослава. Закінчив Одеське Художнє Училище (1915), працював у Харкові. Автор політ.-сатиричних малюнків у газ. (1919—22), серії пропаґандивних кольорових літографій, орнаментальні розписи за укр. нар. мотивами в Будинку ім. В. Блакитного у Харкові (1928); численні плякати; понад 250 обкладинок книг для Держ. В-ва України і в-ва «Пролетар» (1922—33); екслібриси; серії акварель («Талгар, Алма-Атинської обл.», 1941—43) та ін. Як скульптор С. створив погруддя Т. Шевченка (1933; масово поширене), пам'ятники: М. Глінці в Запоріжжі (1955). С. Кірову в Макіївці (1959), В. Ленінові в Новочеркаському (1961), Ворошиловграді (1963) та ін.

Страхов Тимофій (1890—1960), міколог і фітопатолог родом з с. Лучків (нині Білгородської обл.), чл.-кор. АН УРСР (з 1948), почесний чл. ВАСГНІЛ (з 1956). 1916 закінчив Харківський Ун-т; 1913—30 працював на Харківській с.-г. досл. станції, у 1930—32 — в Укр. Н.-Д. Ін-ті захисту рослин, у 1945–56 — в Ін-ті Генетики і Селекції АН УРСР, з 1918 викладав у Харківському С.-Г. Ін-ті й

Т. Страхов

одночасно з 1921 — Харківському Ін-ті Нар. Освіти (з 1928 — проф.), з 1932 у відновленому ун-ті. С. автор понад 90 праць з питань фітопатології; він вивчав взаємозв'язки рослин із збудниками їх хвороб, запропонував (1923) теорію патологічного процесу в рослин, розробляв

аґротехн. і хем. заходи, спрямовані на підвищення імунітету рослин до захворювань.

«Страхопуд», сатирично-гумористичний ж. москвофільського напряму, друкувався «язичієм», виходив як двотижневик, але неперіодично і з перервами у Відні (1863—68) і Львові (1872—1913) «С.» видавав додатки: «Словянская зоря» «Бесѣда» й ін. У різні часи його редаґували С. *Ливчак*, В. *Стебельський*, С. *Мончаловський.*

Страхсоюз, Укр. Кооп. Страховий Союз, центр. міжкооп. установа з завданням орг-ції кооп. *страхування* різних видів, постала восени 1918 у Києві. Чл. С. були різні кооперативи й їхні об'єднання. 1920 ліквідований сов. владою; 1922 (за НЕП) відновлений п. н. Коопстраху — Всеукр. Страхового Союзу (діяв до 1930).

Страхування, одна з форм охорони майнових й особистих інтересів застрахованих, які вплачують внески (премії) до фонду страхових (страх.) орг-цій і дістають з цього фонду відшкодування втрат, що виникають у наслідок стихійного лиха і нещасних випадків (С. від недуг, пожеж, крадіжок і вломів, С. життя та ін.).

У країнах вільної ринкової економіки існують тепер гол. два роди С.: обов'язкове публічно-правове, орг-ція якого зосереджена в руках публічно-правових, а подекуди й держ. страх. орг-цій (усе соц. С., а в деяких країнах також С. будівель від вогню тощо), і приватне, яким опікуються акційні спілки й т-ва взаємного С. (С. майна, життя та ін.) на базі приватної угоди між застрахованим і страхувальною орг-цією, якій застрахований зобов'язаний вплачувати встановлені угодою внески, а страхувач при виникненні зазначеного у договорі випадку відшкодувати застрахованому втрату або виплатити обумовлену договором суму. З уваги на те що страх. риск не можна передбачити, страх. орг-ції мусять творити відповідні резерви, встановлюючи належну висоту внесків. Т. ч. вони перетворюються часто на великі фінансові підприємства.

На укр. землях сліди С. знаходимо у «Руській Правді», яка передбачала деяке відшкодування (вира) у випадку вбивства чл. громади. Вира виплачувалася у разі смерти від нападу невідомого вбивці («дика», себто подушна вира) й у випадку смерти в наслідок ненавмисного вбивства. Страх. елементи виявлялися тут у тому, що виплата дикої вири була пов'язана з смертю чл. громади, в подушній розкладці вири на чл. громади й у розстрочці платежу на кілька рр.

Сучасне С. виникло на укр. землях у 19 в. У Рос. Імперії розвинулися різні типи страх. орг-цій: акційні спілки (рос. і закордонні), т-ва взаємних С., земське С. та ін. Щоб витіснити закордонні страх. орг-ції, роблено невдалі спроби зосередити С. (гол. будинків) у руках держави. 1827 створилося приватне «Перше рос. страх. т-во», яке здобуло монополію на ведення страх. операцій у кількох більших м. (серед ін. в Одесі). Незабаром створилося «Друге рос. т-во від вогню» з монополією у 40 губ., у т. ч. й укр. Ін. рос. та закордонні страх. підприємства не поширювали своїх аґенд на укр. землі.

Сприятливий ґрунт на Україні мали т-ва взаємних С., що опікувалися С. будівель від вогню, але тільки в більших м.: у Херсоні й Харкові («Перше т-во взаємних С.» й ін.). У Києві створився своєрідний страх. союз «Київське т-во цукрозаводчиків». Натомість справу С. сіль. госп-в передала держава законом 1864 земствам (на Україні – на Лівобережжі й у Степу), а там, де їх не було, створено держ. страх. заклади (на Україні — на Правобережжі), які підлягали мін. внутр. справ. С. у цих закладах (як і земствах) було в основному примусове, на більшу суму добровільне. С. життя організували пенсійні каси службовців зал. шляхів і держ. ощадні каси.

Подібні типи страх. т-в (акційні спілки, т-ва взаємних забезпечень) творилися на укр. землях під Австрією на основі патента цісаря 1852. Вони являли собою чужі капіталові підприємства, щойно 1892 постало укр. т-во *«Дністер»* (від вогню, крадіжок і вломч), а 1911 *«Карпатія»* (С. життя); обидва діяли до 1939, хоч з деякими обмеженнями (С. від вогню перебрало від 1935 поль. монопольне т-во).

По революції 1917 на Україні буйно розвинулася страх. кооперація (до війни її майже не було); 1918 постав Укр. Кооп. Страх. Союз *(Страхсоюз)* як центр. установа для організації заг. кооп. С.; за воєнного комунізму його ліквідовано. Як у всьому СССР, так і на Україні С. монополізовано, страх. т-ва ліквідовано, а їх майно націоналізовано. Виняток зроблено 1922 для кооператив, яким дозволено взаємне С. рухомого майна і товарів при Всеукр. кооп. страх. союзі (Коопстрах), що обслуговував на території України всі види кооперації (1926—27 він мав на 672,2 млн карб. забезпечених сум). Цей тип С. був ліквідований 1930. Сел. двори підлягали обов'язковому держ. С. від пожеж, пошестей худоби, градобою і транспортових аварій. Адміністрація страх. справи була від 1925 централізована. Держ. С. здійснювалося на всій території СССР єдиною орг-цією — Держстрахом у Москві.

Під час колективізації постав хаос і безправ'я у страх. системі, бо Держстрах відмовлявся платити сел. госп-вам відшкодування, мовляв, вороги свідомо вбивали худобу й нищили с.-г. інвентар, щоб не йти до колгоспів. Тоді обов'язкове С. охоплювало не тільки майно кооперації і приватних осіб, але й держ. підприємств з госпрозрахунком. Щойно 1956 С. майна держ. підприємств і орг-цій скасовано і залишено виключно С.

колгоспно-кооп. власности й особистої власности громадян. 1958 проведено деяку децентралізацію страх. адміністрації на користь союзних респ. Гол. управління держ. С. СССР при мін-ві фінансів СССР перетворено на відділ держ. С., з обмеженням його компетенції до координації держ. С. союзних республік. Місц. органи держ. С. в УССР (управління, інспекції) тепер підпорядковано Держстрахові УРСР, що працює на засадах госпрозрахунку. Органи мін-ва фінансів контролюють органи Держстраху УРСР на місцях.

В УССР існують тепер два типи С.: майнове й особове, які поділяються на обов'язкове і добровільне. Обов'язковому С. (від вогню, градобою, пошестей худоби та ін. нещасть) підлягає майно колгоспів, госп-в громадян і держ. майно, що здається в оренду громадянам; так само обов'язкові різні форми соц. *забезпечення,* а також С. пасажирів транспорту. До добровільного майнового С. належить: С. в колгоспах на племінну худобу, урожай садів і с.-г. техніку, а в госп-вах громадян — на хатнє майно, будівлі й худобу; до особового: мішане С. життя, довічне С., С. на випадок смерти або втрати працездатности. від нешасних випадків та ін.

За своєю суттю сов. С. мало чим різниться від С. в країнах ринкової економіки. Різниця полягає в тому, що страх. внески застрахованих у вільноринковій системі становлять страх. капітал (фонд) страх. орг-цій і не можуть видаватися на ін. цілі, натомість в СССР ідуть на збільшення страх. фонду й ними диспонує держава відповідно до своїх потреб. Ідея страх. спільноти втрачає тут глузд і перетворюється на «держ.» С.

Література: Рыбников. Очерки из истории страхования в России. 1927; Holubnychy V. Soviet Insurance. Bulletin Institute for the Study of the USSR, 1955, Nr. 11, 1958; Schütte. Das Versicherungswesen in der Sowiet-Union, 1966; Коньшин Ф. Государственное страхование в СССР. М. 1968; Warkałło W. Ubezpieczenia majątkowe. В. 1969.

А. Білинський

Страшкевич Володимир (1876—?), гром. діяч, чл. Старої Громади, письм. і мовознавець (лексикограф). Працював у в-ві *«Вік»*, за УНР віцедир. департаменту Мін-ва Віроісповідань; з 1926 гол. Секції ділової мови при Соц.-екон. відділі Ін-ту Укр. Наук. Мови; разом з М. Дорошенком і М. *Станиславським* співавтор нормативного рос.-укр. «Словника ділової мови. Термінологія та фразеологія» (1930; бл. 15 000 рос. термінів і фразеологізмів). «Словник ...» сприяв усталенню укр. ділової термінології, поєднуючи гал.-бук. й сх.-укр. тенденції розвитку. Друкувався у «ЛНВ» і в низці київ. журн. та газ. перев. під псевд. В. Поточний. Засуджений у процесі СВУ; дальша доля невідома.

В. Страшкевич

Стрвяж, див. *Стривігор,* р.

Стрельбицька Олександра (* 1905), вчена в галузі будів. механіки родом з Одеси. По закінченні Київ. Інженерно-Будів. Ін-ту працює в Ін-ті Механіки АН УРСР. Праці з питань розрахунку металевих конструкцій при пластичних деформаціях, теоретичного та експериментального дослідження тонкостінних стрижнів і рам за границею пружности.

Стрельбицький Іван, ґравер на міді кін. 17 — поч. 18 в. кола школи О. *Тарасевича;* працював у Києві і Чернігові. С. автор портретних ґравюр на пошану гетьмана П. Дорошенка, архимандрита Києво-Печерської Лаври Мелетія Вуяхевича (1695), архимандрита Михайла Лежайського (з видом Новгородсіверського собору), митр. Варлаама Ясинського (1707); оформив вид. І. Максимовича: «Алфавит собранный, рифмами сложенный ...» (1705) і «Царскій путь креста Господня, возводящій в живот вѣчный» (1709; 23 ґравюри з усіх 37) та ін.

Стрельбицький Теодор, почаївський ґравер другої пол. 18 — поч. 19 в. Автор ґравюр на міді: «Апостоли Петро і Павло несуть модель Почаївської церкви» «Йов Почаївський», «Почаївська Богородиця», «Чернігівська Богородиця»; дереворити («Св. Іван Христитель», 1802); образки та мідерити типу нар. картинок: «Лицар і смерть», «Два шляхи життя» тощо. На роботах С. помітний вплив клясицизму.

Стрепет, див. *Хохітва.*

Стрєлков Ілля (1898—1954), фізико-хемік родом з станиці Архангельської (Кубань), чл.-кор. АН УРСР (з 1948); 1925 закінчив Харківський Технологічний Ін-т. 1928—33 вчений секретар і заступник гол. Комітету хемізації при Раднаркомі УРСР; проф. ряду ін-тів у Харкові, 1933–39 — дир. Хем.-Технологічного, 1944–54 — Технологічного Ін-ту Будів. Матеріялів у Харкові. Основні праці стосуються термохемії, хем. термодинаміки й її застосування до органічних сполук у конденсованому стані та історії хемії. Автор 25 наук. праць.

І. Стрєлков

Стрибог, персонаж з мітології сх. слов'ян, бог вітру. С. згадується в «Пові-

сті временних літ» під 980 р. й у «Слові о полку Ігореві» («Се вітри, Стрибожі внуці, віють з моря стрілами»). Культ С. відбитий у топоніміці України (с. Стрибіж на Житомирщині, р. Стрибізька на Київщині та ін.). Щодо етимології слова С. існують різні теорії; В. Яґіч та ін. дослідники гадають, що С. походить від дієслова «стерти», деякі вчені пов'язують першу частину слова «стри» з коренем слов. слів «стріла», «стріка», що відповідає давньому поетичному порівнянню поривів вітру з стрілами.

Стривігор, Стрвяж, р. в Сер. Бескиді і на Передкарпатті, ліва притока Дністра; довж. 94, сточище — 955 км². Перев. шир. річища 10—20 м. Найбільша притока С. — Блажівка (довж. 44 км).

«Стривігор», музей у Перемишлі, заснований 1932 з ініціятиви О. *Кульчицької*, при співпраці І. *Шпитковського* (кустос) і Б. *Загайкевича* (дир.). 1937 нараховував 2 500 експонатів іст.-археологічного, церк. (зокрема старі ікони) і етногр. змісту. Частина експонатів «С.» зберігається в Нар. Музеї Землі Перемиської (Narodowy Muzeum Ziemi Przemyskiej).

Стриж, див. *Серпокрилець.*

Стрий, права притока Дністра, довж. 230 км, сточище — 3 055 км². Пливе у Високому Бескиді, де має гірський характер, далі на Передкарпатті. Шир. річища від 30—50 м у верхній течії, до 150 м у пониззі; живлення дощове та снігове. Гол. притока — *Опір.* Над С. — м.: Турка, Стрий, Жидачів.

Стрий (IV—4), м. на гал. Передкарпатті, положене на лівому березі р. Стрия, р. ц. Львівської обл., зал. вузол, 55 000 меш. (1976). С. вперше згадується 1396, 1431 дістав маґдебурзьке право. На його розвиток корисно вплинуло геогр. положення на перехресті найважливішого шляху через Карпати (Стрий-Мукачів) та повздовжнього — на Передкарпатті. У м. був великий оборонний замок (за Австрії розібраний). До найбільшого зростання С. дійшов у другій пол. 17 в. (його розвиткові сприяв король Ян Собєський), у 18 в. — занепав. У 1772—1918 С. належав Австрії і був округовим, пізніше пов. м. та осідком округового суду. Екон. характер торг.-адміністративно-пром. (гол. підприємство паротяго-вагоноремонтні майстерні), на передмістях (їх заселяли гол. українці) — хліборобський. Значне зростання ч. меш. (у тис.): 1843 — 8, 1880 — 12,6, 1900 — 23,2, 1910 — 30,9. Населення складалося з жидів, поляків й українців — приблизно по 1/3. Під час укр.-поль. війни 1919 у С. був постій командування III Корпусу УГА. За поль. окупації м. не розвивалося (1931 — 30 900 меш.). Нац. склад населення на 1939 (у %): українці — 28,0, поляки — 34,5, жиди — 35,6, німці — 1,6.

Герб м. Стрия

З кін. 19 в. С. був одним з важливіших осередків укр. нац. руху в Галичині. Гол. політ. діячі до 1917 Є. *Олесницький* і О. *Нижанківський* (обидва також екон. діячі). У 1920—30-их рр. С. був одним з найактивніших осередків УВО й ОУН. С. був одним з перших осередків укр. жін. (тут з ініціятиви Н. *Кобринської* відбулося перше укр. жін. віче 1891 і вийшов перший жін. альманах «Наша Доля» — 1893) й екон. (1907 у С. постав Крайовий Молочарський Союз — згодом *Маслосоюз*, 1909 відбулася перша в Галичині укр. Крайова госп. виставка) руху. У С. діяла 1918—23 Держ. укр. гімназія (1906—18; з 1924 — укр. відділи при поль. гімназії), у 1920—30-их рр. укр. приватна жін. семінарія та гімназія «Рідної Школи», філія *Вищого Муз. Ін-ту* у Львові, музей «Верховина» (з 1932) та низка ін. культ.-осв., суспільно-політ., екон. і виховних (серед ін. найбільший після Львова осередок Пласту) орг-цій і т-в. У С. виходило понад 10 газ.: «*Стрийський Голос*» (1894—95), «Господар і промисловець» (1909—11), «Підгірська Рада» (1910—11), «*Стрийська Думка*» (1933—39), «Укр. Музика» (1937—39) та ін.; 1888 вийшов літ.-наук. зб. «*Ватра*».

За сов. влади розвинулася пром-сть і зросло населення (1959 — 36 200, 1970 — 48 000). Докорінно змінився нац. склад людности: 1959 на 100 меш. припадало на українців 68, на росіян 30, ін. — 2. Тепер у м. є зав.: вагоноремонтний, ковальсько-пресувального устаткування, залізобетонних конструкцій, склоробний; фабрики: суконна, швейна, взуттєва, деревообробна; харч. пром-сть. С. є осідком *Стрийського Газопром. Управління.* Муз. школа, технікум механізації сіль. госп-ва, мед. та 2 проф.-техн. школи, 2 музеї.

Література: Prochaska A. Historja miasta Stryja. Л. 1926. *В. Кубійович, Я. Падох*

Стрийковський (Stryjkowski) Мацей (бл. 1547- після 1582), поль. історик і поет, автор хроніки «. . . Kronika polska, litewska, żmudska i wszystkiej Rusi» (переклад на білор.-укр. мову 1584), яка була джерелом для укр. хроністів С. *Величка*, Г. *Граб'янки* і Т. *Сафоновича*.

Стрийська (11) бриґада УГА, належала до Третього корпусу УГА, зформована у червні 1919 з частин груп «Крукеничі» і «Глибока». У Галичині брала участь у Чортківській офензиві; у серпні передана до Сх. армійської групи Дійової

Армії УНР, в якій разом з *Третьою Залізною стрілецькою дивізією* ген. О. Удовиченка відзначилася у боях проти больш. групи Й. Якіра. Командир С. б. отаман К. Шльоссер, начальник штабу — сотн. Б. Абль. До складу. С. б. входили 4 курені піхоти, один полк артилерії (командир сотн. О. Бранднер) з 4 батерій, допоміжні і тилові частини. У сер. серпня 1919 особовий склад С. б. становив 2 400 старшин і вояків.

«Стрийська Думка (з 1936 «Думка»), інформативно-суспільний орган Підкарпаття, Покуття й Бойківщини, виходив двічі, з 1936 тричі на місяць у Стрию 1933—39; видавець і ред. А. Козак.

Стрийське Газопромислове Управління, велике підприємство для видобутку і транспортування газу, осідок у м. *Стрию.* С. Г. У. розробляє поклади газових родовищ на Передкарпатті: Дашавське (найстаріше, уведене в експлуатацію 1924), Опарське, Угерське, Більче-Волицьке, Рудниківське, Ходновицьке, Півн.-Мединицьке, Пинянське, Свидницьке, Малогорожанське, Кавське; до його складу входять (1974) 5 газопромислів, Львівський цех для транспортування газу та ін. цехи. С. Г. У. (воно одержує також газ з ін. родовищ) транспортує газ до ін. р-нів України, Білоруси, Польщі і надбалтицьких країн. Видобуток газу 1970 становив 7 514 млн м^3 (12% заг. видобутку України), транспортування — 9 317 млн^3.

Стрийський Іван (1884—1935), бук. гром.-політ. діяч на Кіцманеччині, адвокат і журналіст, один з лідерів *Укр. Нац. Партії* в Румунії (з 1927). Ст. на правничі теми в газ. *«Рідний Край»* і *Час».*

«Стрийський Голос», двотижневик у Стрию 1894—95, з завданням підготувати укр. населення до виборів гал. сойму; видавець і ред. Є. *Олесницький* і В. *Охримович.*

Стрийський Краєзнавчий Музей «Верховина», заснований 1932 заходами Р. *Домбчевського* при співпраці О. Сілецького (він був гол. колекціонером), О. *Бачинської,* Т. Залеського й І. *Максимчука;* 1937 кількість експонатів — бл. 2 000. 1939 удержавлений, по війні реорганізований. Має відділи: природи та історії. Ч. експонатів бл. 14 000; серед них зброя: коз. (17—18 в). і опришків (18 в.), колекції монет 14—16 в., бойківських і гуцульських писанок (кін. 19 — поч. 20 в.), муз. інструменти 19 в., місц. одяг 18—20 в., кн. і періодичні вид. 19—20 в.

Стрипа, ліва подільська притока Дністра; довж. 147 км, сточище — 1 610 км^2, пересічна шир. річища у сер. течії — 30 м. Від Бучача до гирла С. пливе глибоким, вузьким яром. 1915—16 — фронтова лінія між австр.-угор.-нім. і рос. військом. Над С. — м. Зборів, Бучач.

Стрипський Гіядор (Ядор; 1875—1949), закарп. діяч, історик, філолог і етнограф, д. чл. НТШ. Родом з с. Шелестова, освіту здобув у Будапешті, Львові й Клужі, співпрацював з В. *Гнатюком* і І. *Франком,* прихильник народовецької орієнтації закарп. культ.-мовного розвитку; співробітничав з о. А. *Волошином* у *«Науці»* і додатку «Село» (1907). Під час першої світової війни видавав ж. «Ukránia» у Будапешті, у 1919 ред. «Русько-Країнської Правди». У 1920 залишився на Угорщині, де був міністерським радником і далі досліджував культуру й історію Закарпаття. У 1941—43 провідний чл. *«Подкарпатського Общества Наук»,* у вид. якого багато друкувався. Писав також угор. і словацькою (псевд. Belon Rusinský) мовами. Найвизначніші праці: «Угро-руські літописні записки», «Старша руська письменність на Угорщині», «З старшої письменности угорської Руси», «Гді документи старшей історії Подкарпатской Руси?», «Етногр. опис Угорської Русі», «Правос.-грец. культурні сліди поміж мадярами Арпадової доби», «Найстаріший рум. друк латинкою», «Пам'ятки русько-укр. мови і літератури» та ін. Перекладав угор. мовою укр. літ. твори (Шевченка, Франка, Руданського, Коцюбинського), «Слово о полку Ігореві».

Г. Стрипський

«Стрілець», фронтова газ. Пресової Кватири УГА, 1919 виходила в Тернополі, Станиславові, Ходорові, Стрию, Борщеві й Кам'янці Подільському; вийшло 95 чч., наклад до 16 000; ред.: І. *Кревецький,* Г. *Микетей,* О. *Назарук.* При «С.» виходила бібліотечка для війська.

Стрілецький (Стшелецький) Єронім (1732—1804), церк. діяч, василіянин, родом з Брідщини; по закінченні богословських студій у Римі (1755–61) працював у Замості, Підгірцях і Почаєві; з 1776 у Відні — духовник богословської молоді у *Барбареумі* і перший парох (з 1784) церкви св. *Варвари* та зв'язковий між укр. кат. ієрархами та Віднем і Римом. Друковані праці: «Поученіє о обрядах

о. Є. Стрілецький

християнских» (1768); «Epitome historica de origine antiquitate et praesertim de celebratissimo opere coronationis Thaumaturgae in Poczajoviensi monte Imaginis BVMariae» (1773, 1775); автор «Короткої Руської Граматики» поль. мовою. Багата бібліотека С. стала основою для капітульних бібліотек у Перемишлі та Львові.

Стрілецький спорт, спорт. стріляння з вогнепальної зброї. Початки С. с. на Україні сягають середньовіччя: по містах Зах. України існували т. зв. «куркові братства» міщан, які щороку змагалися у стрілянні (переможець ставав т. зв. «курковим королем»). Малокаліброві стріляння й змагання відбувалися з 1900-их рр. у Галичині (у «*Соколі*»), як також у деяких м. Центр. і Сх. України. В УССР перші Всесоюзні Стрілецькі Змагання відбулися 21. 8. 1927 у Харкові, хоч уже від 1925 відбувалися змагання у Запоріжжі, Артемівському й ін. У змаганнях беруть участь чоловіки й жінки. З 1952 стрільці з УССР беруть участь у міжнар. змаганнях і в *олімпійських іграх,* але тільки під прапором СССР, на рахунок якого ідуть усі перемоги укр. стрільців. У них чемпіонати чи золоті медалі здобули: Г. Купко, Д. Добрук, М. Прозоровський, В. *Романенко*, Н. Калениченко, Й. Желізняк, В. Земенко, С. Тягній та ін. Від 1960 відбувається чемпіонат УССР з стріляння з лука.

Стрілецький степ (IV—21), відділ *Укр. Держ. Степ. Заповідника* АН УРСР, положений у Міловському р-ні Ворошиловградської обл., площа 525 га. Заснований як заповідник 1948 для збереження решток кол. великих Старобільських барвисто-типчаково-ковилових степів та дикої степ. фавни. У С. с. росте понад 400 різних видів рослин і зберігається бл. 200 видів птахів і звірів, серед них низка рідкісних, зокрема бабак (бл. 500 звірків — найбільша колонія на Україні). Див. фото на стор. 747.

Стрілецький Театр при Леґіоні УСС, діяв 1916—18 на території Галичини і на весні 1918 в Єлисаветграді, під управою К. *Рубчакової*. Режисери: М. *Бенцаль* і Є. *Коханенко;* акторський склад (бл. 50) перев. акторів-професіоналів й аматорів, що служили або були влучені до Леґіону (серед ін.: І. *Рубчак*, П. *Сорока*, Й. *Гірняк*, Я. *Барнич*, К. Козак-Вірленська, Н. Левицька, К. *Пилипенко*). У репертуарі побутові драми, опери («Катерина» М. Аркаса, «Галька» С. Монюшка), оперети («Циганський барон» Й. Штравса, «Циганська любов» Ф. Легара) та ін.

«Стрілецький Шлях», неперіодична фронтова газ., вид. 3 корпусу УГА 1919 у місцях постою.

Стрілецькі пісні, пісні, створені в леґіоні *Укр. Січ. Стрільців* 1914—18 (маршово-бойові, жалібні, любовні й жартівливі). Гол. творці С. п.: М. *Гайворонський*, капельмайстер оркестри УСС, Р. *Купчинський* і Л. *Лепкий*. С. п. є в хорових і сольових обробках низки укр. композиторів.

Стрілиця звичайна (Sagittaria sagittifolia L.), багаторічна рослина з родини частухових, росте в стоячих і повільно текучих водах, при берегах, на заболочених луках по всій Україні. Кореневища багаті на крохмаль, з бульбуватим потовщенням, їстівні для водяних птахів.

Стрілково (Strzałkowo), місцевість у Зах. Польщі (Познанщина), в якій 1919—20 поль. влада тримала в ув'язненні бл. 7 000 українців з Галичини. Згодом з літа 1921 до сер. 1923 тут був табір інтернованих Армії УНР, привезених з *Ланцуту;* ведено культ.-осв. роботу, виходив тижневик «Наша Зоря», ж. «Військовий Вісник».

Стрільцов Зосим (1831—85), ембріолог родом з Катеринославщини. По закінченні Харківського Ун-ту (1854) у 1857—74 працював лікарем у Катеринославі, пізніше співр. катедри ембріології, гістології та порівняльної анатомії Харківського Ун-ту. Праці С. присвячені вивченню діяння етеру на тваринний організм, дослідженню кровообігу і проблемі зародкового розвитку кісткової тканини.

Стріха Едвард, псевд., див. *Буревій Кость*.

Стрічка Іван († бл. 1832—33), кобзар з Полтавщини. Перший з кобзарів, від якого почали записувати думи. В. *Лукашевич* записав від С. й опублікував думи «Самійло Кішка», «Івась Удовиченко-Коновченко» та ін.

Строєв Павло (1796—1876), рос. історик-археограф, д. чл. Рос. АН (з 1849); серед ін. знайшов такі давні іст. пам'ятки, як «Слово о законі і благодаті» митр. Іларіона (1030—50), «Ізборник Святослава» (1073), Судебник (1497), твори Кирила Турівського та ін.

«Строительство и Архитектура», рос.-мовний ілюстрований виробничо-техн. місячник, вид. *Спілки Архітекторів УРСР* та Держ. Комітету Ради Мін. УРСР у справах будівництва; виходить у Києві з 1959, замість двомовного ж. «*Архітектура і Будівництво*» (з 1953) і його укр.-мовного продовження «Будівництво і Архітектура» (1957—59). «С. и А.» розробляє проблеми містобудівництва, типового проєктування, житлового, пром. і сіль. будівництва, а також питання з історії та теорії архітектури.

Строката Ніна, по чоловікові Караванська (* 1925), мікробіолог родом з Одеси,

це закінчила Мед. Ін-т (1947); працювала за фахом у різних м. України, 1951—52 в Одеському Мед. Ін-ті; автор понад 20 праць у галузі клінічної мікробіології та імунології. За протести проти безправних арештів на Україні (серед ін. С. Караванського; див. *Доповнення)* заарештована 1971 і засуджена 1972 Одеським обл. судом на 4 рр. ув'язнення; в кін. 1975 випущена з Мордовських концтаборів з забороною повертатися на Україну. На оборону С. виступило серед ін. Амер. Т-во Мікробіологів (яке обрало С. своїм членом). З 1971 чл. Укр. Гром. Групи для сприяння виконанню Гельсінкських угод.

Н. Строката

Строкач Тимофій (1903—63), сов. держ. і військ. діяч родом з Далекого Сходу, ген.-ляйтенант, 1942—45 начальник Укр. штабу партизанського руху; 1946—56 мін. внутр. справ УРСР, 1956—57 — заступник мін. внутр. справ СССР.

Стронін Олександер (1826—89), історик, педагог і гром. діяч, родом з укр. частини Курщини. Закінчив Київ. Ун-т (1848) і був викладачем гімназії у Кам'янці Подільському, Новгороді-Сіверському і Полтаві (до 1862), де був учителем М. Драгоманова, на якого мав великий ідейний вплив; чл. Полтавської Громади й організатор недільних шкіл у Полтаві. 1862 заарештований за «распространение малороссийской пропаганды» і після ув'язнення в Петропавловській фортеці засланий 1863 до Архангельської губ. З 1869 — на держ. службі в Петербурзі, потім гол. з'їзду мирових суддів Люблінської губ., юрисконсульт Мін-ва шляхів сполучення в Петербурзі. Іст.-соц. праці С.: «История и народ» (1869), «Политика как наука» (1872), «История общественности» (1885), Спогади С. 1826—62 рр. і щоденник за 1848—88 рр. не опубліковані. *О. О.*

Стронський Іван (1864—1935), гром. діяч і педагог, нар. учитель, чл.-засновник, довголітній дир. і гол. *Взаємної Помочі Укр. Вчительства*, ред. *«Учительського Слова»* (1925—29), представник укр. учительства на з'їздах Союзу Слов. Вчителів, Міжнар. федерації учительських т-в і Федерації учительських союзів слов. народів.

І. Стронський

Стропків (IV—2), м. на Пряшівщині, положене у Низькому Бескиді над р. Ондавою на укр.-словацькому етнічному пограниччі; 5 700 меш. (1970; 1940 — 2 700). Машинобудів. і електротехн. пром-сть; до 1940-их рр. С. був пов. м.

Струве Людвиг (1858—1920), астроном, нар. у Пулкові (б. Петербурґу), працював на Пулковській обсерваторії і при Дорпатському Ун-ті, з 1894 проф. ун-ту і (з 1898) дир. Астрономічної обсерваторії у Харкові. Основні наук. праці С. присвячені визначенню положень зір та вивченню рухів зір і соняшної системи.

Струсів (IV—6), кол. м-ко на зах. Поділлі над р. Серетом, нині с. Теребовельського р-ну Тернопільської обл. Пам'ятки архітектури: кол. палац графа Ґолуховського в стилі ампір (18 в.) і печерна церква з вівтарем, витесаним у камені, та з коморою, в стінах якої були викуті келії для монахів; поверх тієї церкви у 18 в. поставили нову манастирську церкву св. Миколая, у 1880-их перетворену на латинський костьол св. Станислава.

Струтинська Марія (літ. псевд. Віра Марська), уроджена Навроцька (* 1897), дружина Михайла С., родом з Долини (Галичина), письм. і журналістка, діячка *Союзу Українок* і ред. його органу *«Українка»* (1937—39), співред. ж. *«Наші Дні»* (1941—44); з 1949 у ЗДА, живе у Філядельфії. Окремі вид.: повість «Буря над Львовом» (1944—52), п'єса «Американка» (1973), зб. оп. «Помилка д-ра Варецького» (1964); спогади-репортаж «Далеке зблизька» (1975). Нариси, оп., спогади, літ. есеї, друковані в газ. і журн. у ЗДА.

М. Струтинська

Струтинський Антін (1832—1907), гал. гром. діяч, кат. свящ., один з гол. пропаґаторів братств тверезости у 1870-их рр.

Струтинський Микола (1898—1943), суспільно-політ. діяч, адвокат у Буському (Галичина) і Грубешові (Холмщина), де був (з 1943) гол. Укр. Допомогового Комітету; замордований поль. боївкою.

Струтинський Михайло (1888—1941), журналіст і гром.-політ. діяч, спершу Нац.-Дем. Партії, з 1919 — Трудової Партії (з 1922 її секретар), з 1925 — УНДО (1928—30 посол від УНДО до поль. сойму), нар. у с. Підмихайлі Калуського пов. (Галичина). С. був співред. і ред. численних газ. і журн.: *«Шляхи»* (1913), *«Свобода»* і *«Республика»* (1919; у Станиславові),

«Життя й Мистецтво» (1920), *«Діло»* (1923), *«Наш Прапор»* (1924) — всі у Львові, *«Укр. Голос»* (1927) у Перемишлі і (1930—39), співред. щоденника *«Новий Час»* та співр. низки ін. Забитий большевиками у червні 1941 у Львові.

М. Струтинський

Струхманчук Яків (1884—1933), графік, карикатурист і портретист, родом з Підгаєччини (Галичина). 1903—08 студіював у Краківській (кляса Т. Аксентовіча) і 1909—12 Паризькій академіях мистецтв. Співр. сатирично-гумористичних львівських ж.: *«Зеркало»*, «Жало» й ін.; ілюстрації до «Історії України» М. Аркаса (1908), сатири «Ревун» О. Маковея (1910), творів П. Козланюка та ін. З 1920 у Києві, чл. літ.-мист. групи *«Зах. Україна»* і співр. її однойменного органу; портрети й шаржі письм. тієї групи (В. Атаманюка, Д. Загула, М. Кічури, М. Козоріса, М. Марфієвича, А. Турчинської й ін.). С. — автор ст. на мист. теми у «Ділі» (1909—12) і в ж. «Світ» (1926—29), спогадів (у зб. «Зах. Україна») та ін. Був репресований і загинув за постишевщини.

Стрятинська друкарня, заснована у м. Стрятині б. Рогатина (тепер с. С. — Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.) львівським єп. Гедеоном Балабаном і його небожем Теодором в їхньому маєтку, не пізніше 1599. У 1603—06 С. д. керував Памва *Беринда*. Тут друкувалися «Харитонія то ест поповская наука» (1603), «Служебник» (1604) і «Молитвеник или Требник» (1606), що відзначалися високою техн. досконалістю, використанням різних шрифтів і мист. оформленням. По смерті Теодора Балабана (1606) припинила свою діяльність, пізніше (1618) С. д. придбав Єлисей *Плетенецький* і вона стала основою друкарні Києво-Печерської Лаври.

Стубазка, р. на зах. Поліссі, ліва притока *Горині;* довж. 86 км, сточище — 1 350 км², пересічна шир. річища у сер. течії 5 м, долини — 4 км. З приток найбільша Путилівка (57 км).

Стубла, Стубл, р. на зах. Поліссі, права притока *Стиру,* довж. 62 км, сточище — 593 км².

Стугна, р. на Придніпровській височині, права притока Дніпра; довж. 68 км, сточище — 785 км². Пересічна шир. річища у сер. течії 10 м, долини — 2,5 км. На С. — м. Васильків.

Студениця, р. на сх. Поділлі, ліва притока Дністра; довж. 85 км, сточище — 477 км², пересічна шир. річища в сер. течії 5—10 м. Творить яр до 80 м глибини.

«Студент Революції», виходив у Харкові від 1922 рос., від 1924 укр. й рос. мовами; спершу як місячник, потім двотижневик (1930), а у 1931—32 щодекади. Видавець — Центр. і Харківське Бюро Пролет. Студентства України, від лютого 1931 — Всеукр. Рада Профспілок, наклад бл. 5 000. Ліквідований на 7—8 ч. 1933.

Студентство, молодь, що студіює у високих школах і становить базу кваліфікованих кадрів країни. Укр. С. було співтворцем політ. формацій і речником передових ідей (просв. культурництво, боротьба проти москвофільства, радикалізм і соціялізм, «молодоукраїнство», самостійність, націоналізм, рух опору 1960—70-их рр. в УССР, збереження укр. ідентичности на еміґрації тощо).

14—18 вв. Укр. студенти (с.) з кін. 14 в. вчилися в ун-тах Центр. і Зах. Европи, гол. у Кракові і Празі (тут було засновано для лит. і «руської» молоді спеціяльну бурсу). З 16 в. укр. с. відвідували ун-ти Німеччини (у Гайдельберзі, Ляйпціґу, Кеніґсберзі, Ґеттінґені, Кельні, Віттемберзі), а також у Парижі, Страсбурзі, Базелі, Лейдені, Римі (зокрема богословські студії), Больоньї.

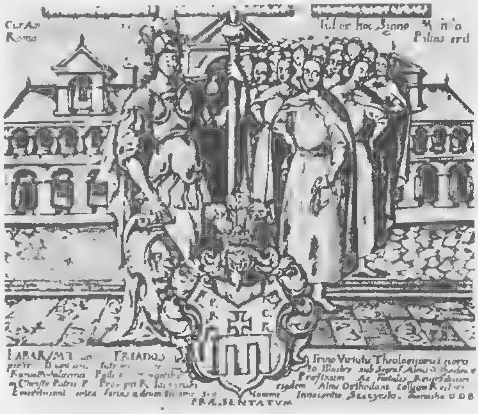

Студенти Київської Академії (тезис 1697—1702)

Першою вищою школою на Україні була *Києво-Могилянська Академія* (до кін. 17 в. Колеґія), заснована 1632. Тих, що навчалися в старших клясах, називали с. або спудеями. Їхнє ч. коливалося від 200 до 300, з поч. 18 в. доходило до 1 000 (1744 — 1 100). Соц. склад с. був різнорідний: сини шляхти й коз. старшини, духовенства, козаків, міщан, селян; з кін. 18 в. переважали с. духовного походження.

Побутово-матеріяльний стан с. був тяжкий. Більшість їх походила з-поза Києва (у другій пол. 18 в. перев. з Гетьманщини). Тільки діти багатих жили приватно, ін. — в бурсі (на поч. 18 в. 200 с., у новозбудова-

ни 1765 — бл. 400), де й харчувалися; частина с.-бурсаків мусіла випрошувати милостиню, заробляти співом, дякуванням по церквах, театральними виставами, прислугою у багатих тощо. С. носили спеціяльний одяг, т. зв. кирею. С. Київ. Академії користувалися чималою свободою. Частина їх була організована в Молодому братстві, згодом у студ. конґреґації (її чл. називали «содалістами»), що мали завдання виховувати своїх чл. у непохитній правос. вірі, допомагати потребуючим тощо.

У другій пол. 18 в. укр. С. вчилося також у новозаснованих рос. високих школах; а з зах. земель — в ун-тах Кракова, Будині тощо.

На Наддніпрянщині у 1805—1917. З відкриттям ун-тів у Харкові (1805), Києві (1834), Одесі (1865) та Безбородьківського Ліцею у Ніжені (з 1820) загал укр. с. здобував вищу освіту на Україні. У другій пол. 19 в. — на поч. 20 в. відкрито на Україні ряд високих фахових ін-тів: ветер., комерційні, с.-г., політехн., технологічний, гірничий, консерваторії, а з 1905—06 низку високих проф. жін. шкіл (див. *Високі школи*). У 1914—16 на Наддніпрянщині було 24 вищі школи з 26 700 с. (у тому ч. в ун-тах бл. 10 000, на вищих жін. курсах бл. 4 000 і в 17 проф. ін-тах бл. 13 000).

Права й обов'язки с. в Рос. Імперії визначав заг. університетський статут, який мінявся залежно від політики уряду. Статут 1804 формально забезпечував ун-там самоуправу, а с. — акад. свободу; 1835 він був замінений реакційним статутом, який ставив ун-ти під нагляд кураторів, а догляд за політ. благонадійністю с. передавав університетській інспектурі. 1845, з метою утруднити доступ до ун-ту молоді з бідніших верств, підвищено оплати за навчання. 1847 скасовано право відвідувати виклади вільним студентам. Університетську автономію відновив статут 1863, за яким с. судив університетський суд. Спроби Мін-ва Освіти 1872 завести суворішу дисципліну для с. у зв'язку з студентськими заворушеннями у Петербурзі й Москві не були ухвалені професорськими радами поодиноких ун-тів. Чергові виступи с., які почалися маніфестацією 14. 3. 1878 в Київ. Ун-ті (коли виключено з нього бл. 100 с.) й поширилися по всіх ун-тах, довели до гостріших урядових заходів. Закон 1884 скасував удруге автономію ун-тів, 1887 підвищено оплату за навчання з 5 до 25 карб., за семестр. У відповідь на повторні заворушення с. уряд видав 1899 розпорядження про віддання в солдати учасників студентських розрухів. Реакцією на ці заходи було вбивство мін. освіти Н. Боголєпова (14. 2. 1901) студентом П. Карповичем.

Кількість с. зростала з заснуванням нових ун-тів та високих шкіл, з допущенням (з 1855) на студії всіх соц. верств (з 3 141 у 1855 до 38 853 у 1916). Разом з тим ч. дітей дворян і «чиновників» зменшилося з 65% всіх с. у 1855 до 36% у 1914. 1894 на 4 016 с. у трьох ун-тах Наддніпрянщини припадало на правос. 59,4% (серед них бл. пол., тобто 1 200 українців — приблизні числа), 25,5% на жидів, 12,8% на римо-кат. (поляків, гол. в Київ. Ун-ті), 2% на євангеликів. Побутові умови с. були досить важкі. У 1880—90-их рр. ледве 15% с. були звільнені від оплати за навчання; держ. стипендій було дуже мало. С. високих шкіл були зобов'язані носити приписаний одяг, т. зв. форму.

Укр. с. навчалися також за межами України, гол. в Москві й Петербурзі, а з 1896 також у Варшаві, Дорпаті і Томську, коли Мін-во Освіти дало дозвіл випускникам духовних семінарій вступати до цих ун-тів.

На поч. укр. С. не було організоване і гром. працю провадило у різних заг. орг-ціях: у Кирило-Методіївському Братстві (1846—47), у *Громадах*, зокрема в Київ., у братстві *Тарасівців*. Згодом укр. С. належало до заг. студентських орг-цій, що постали з кін. 19 в. по всіх високих школах Рос. Імперії. С. домагалося акад. автономії, корпоративного студ. права (скликання зборів, студ. суду, каси взаємодопомоги тощо), а також брало участь у політ. рухах.

Орг-ція укр. С. почалася у другій пол. 19 в. створенням «земляцтв» — територіяльних гуртків для самодопомоги й культ. праці (полтавське, чернігівське, київ., волинське, катеринославське, «малорос.» тощо), які гуртували с. усіх ви-

Гурток чл. Харківської Укр. Студентської Громади з почесними гістьми

1 ряд, зліва: М. Русов, Л. Мацієвич, С. Паньківський, О. Степаненко; 2 ряд: Д. Дроб'язко, О. Мацієвичівна, К. Мацієвичівна, К. Котляров, М. Левицький, М. Міхновський; 3 ряд: Д. Антонович, Л. Кулябко-Корецький, Д. Познанський, Є. Тищенко, О. Коваленко, Б. Камінський, Ю. Коллард, К Румницький

соких шкіл того чи того м. Земляцтва обирали делеґатів до «виконавчого комітету» ун-ту чи ін-ту, згодом прийшло об'єднання студ. орг-цій усіх навчаль-

них закладів даного м. Усе це відбувалося напівлеґально. З кін. 19 в. С. організувалося за нац. принципом в укр. студ. громади (УСГ), що діяли нелеґально. Перша УСГ постала 1893 у Києві, згодом у Харкові (1897), Москві (1898), Петербурзі (1898), Дорпаті (1898), Варшаві (1901), Одесі (1902). УСГ об'єднували на поч. 20 в. тільки бл. 260 чл. За того часу чл. УСГ були політ. активні серед соц.-дем. гуртків, *РУП*, УПСР. По революції 1905—06 УСГ намагалися унезалежнитися від політ. орг-цій і свою діяльність зосереджували в проф.-студ. площині; вони стали леґальними орг-ціями, і ч. їх чл. значно збільшилося. 1908 всього було бл. 1 000 чл. УСГ, з чого на окремі осередки припадало (в дужках ч. чл. на поч. 20 в.): Москва — 250 (22), Харків — 150 (50), Київ — 130 (68), Варшава — 120 (ч. приблизне), Петербурґ — 100 (ч. приблизне), Дорпат — 98 (20), Одеса — 64 (30), Київ. Жін. Курси — 40, Томськ — 40. Показником участи укр. С. у заг. всерос. студ. центр. орг-ціях є ч. укр. делеґатів — 23 на 98 всіх.

Для координації праці УСГ нелеґально відбувалися з'їзди делеґатів поодиноких студентських орг-цій (у 1898, 1899 і 1908 у Києві, 1901 у Полтаві, 1904 у Петербурзі). У 1913 створено Гол. Раду Укр. С., яка координувала працю УСГ і видавала у Петербурзі неперіодичний зб. «Укр. Студент» (1913—14). У кін. 19 — на поч. 20 в. зміцнилися зв'язки між УСГ і С. на Зах. Україні: на з'їзді у Києві 1898 брали участь делеґати віденської «Січі» і львівської Акад. Громади; УСГ висилали с. до Галичини і Буковини та брали участь у високошкільних літніх курсах у Львові й Чернівцях, у спільних студ. екскурсіях тощо.

Зах. Укр. Землі у 1772—1914. Студ. життя на укр. землях під Австрією пов'язане з заснуванням Львівського Ун-ту (1784). Ще перед тим укр. богослови вчилися у гр.-кат. семінарії у Відні — *Барбареумі* (1774—84) і в *Студіюм Рутенум* (1787—1809) при Львівському Ун-ті. З часом постали у Львові нові високі школи: Політехніка (1814), Рільнича (1855) і Ветер. академії (1881); у Чернівцях — ун-т (1875). У цих високих школах українці становили 10—25% загалу с. Невелике ч. українців студіювало у Віденському, Краківському, Будапештському й ін. ун-тах. Ці високі школи, згідно з акад. традицією Центр. і Зах. Европи, мали внутр. автономію, а с. користувалися «акад. свободами». Проте за доби абсолютизму в Австрії (до 1860) с. часто підпадали під контроль місц. адміністрації, а богослови — церк. влади.

Поч. організації укр. С. датується заснуванням у Львові студ. «*Січі*» (1861—63), продовженням якої були *Акад. Бесіда* (1870—71) та допомогове т-во «*Дружній Лихвар*» (1872—82). В опозиції до цих студ. т-в народовецького напряму був москвофільський *Акад. Кружок* (1870). Аналогічною була доля акад. т-ва «*Союз*» (1875—1922) при Чернівецькому Ун-ті, яке з москвофільського стало народовецьким. Ще 1868 засновано у Відні т-во «*Січ*» (проіснувало до 1947).

1882 «Дружній Лихвар» перейменувався на Акад. Братство соціялістичного напряму, яке 1896 об'єдналося з народовецькою «Ватрою» у заг. студ. Акад. Громаду (1898 — 150 чл.), яка проіснувала до 1921. 1897 укр. С. Львівської Політехніки заснувало т-во «Основа» (пересічно 50 чл.). Ін. укр. студ. громади: «Громада» у Кракові (1888—95), «Русь» (згодом «Січ») у Ґраці (1895), «Укр. Громада» в Празі (1902).

Для координації діяльности існуючих укр. студ. орг-цій 1881 і 1884 відбуто з'їзди в Коломиї. З 1899 львівські с. разом з усім громадянством висунули домагання про заснування укр. ун-ту у Львові. Відтоді С., а також гімназіяльна молодь організувалися в таємні гуртки п. н. «*Молода Україна*» і видавали ж. тієї ж назви (1900—02), у якому ставлено вимоги політ. самостійности України. Важливу ролю відограли зв'язки С. зах. земель з укр. С. під рос. займанщиною, особливо з представниками РУП. Боротьба за укр. ун-т довела до *сецесії* (3. 12. 1901) — бойкоту 440 с. Львівського Ун-ту та виїзду їх на студії до Відня, Праги, Ґрацу. По поверненні укр. с. до Львівського Ун-ту боротьба між укр. і поль. с. не припинялася: створено таємний Комітет Укр. Молоді (КУМ), чл. якого А. *Коцко* загинув 1. 7. 1910 від поль. кулі. На 1 Всеукр. З'їзді у Львові (за участю наддніпрянців) засновано леґальну централю С. *Укр. Студ. Союз* (УСС), який 1913—14 нараховував 38 філій у Галичині і видавав ж. «*Шляхи*».

На поч. 20 в. під впливом нім. «буршеншафтів» постали укр. студ. *корпорації:* чернівецькі «*Запорожe*» (1906—40) і «*Чорноморе*» (1913—40) та львівська «Роксолянія».

Укр. С. належало до різних соц. станів: духовенства (бл. 40% у 1880-их рр.), службовців, селян, робітників. Для подолання побутово-фінансових труднощів були засновані допомогові т-ва («Лихвар» й ін.); важливим гуртожитком і осередком для укр. с. у Львові був Акад. Дім, уфундований укр. громадянством при щедрій допомозі Є. *Чикаленка.*

У 1912—13 у вищих школах в Австрії навчалося 1 868 укр. с., у тому ч. у Львові 1 287 (бл. 17% всіх с. Львова), Чер-

нівцях 187 (16%; 1914 вже 300, або 25%), Відні 166, Кракові 55, ін. м. — 48; крім того, 97 богословів у Станиславові і 28 у Перемишлі. За фахом 843 укр. с. вивчало право, 430 — теологію, 271 — філософію, 129 — медицину і фармацію, 85 — техн. науки, 45 — агрономію, 32 — ветеринарію, 17 — торг. науки, 5 — мистецтво.

1914—20 рр. Під час першої світової війни більшість укр. С. була забрана до війська; чимало с. Галичини і Буковини служило у формації *Укр. Січ. Стрільців*. По революції в Рос. Імперії 1917 укр. с. включилися в нац. рух: взяли участь у творенні Укр. Центр. Ради (її чл. були: Ю. Охримович, О. Севрюк, М. Салтан, М. Чечель, М. Єреміїв), були активні в поодиноких укр. політ. партіях, зокрема в УПСР, керівництво якої складалося перев. з с., у дипломатичній службі (у делеґації на Берестейський мир брали участь також с.), в Армії УНР, у держ. службі; с. Київ. Ун-ту у складі *Студ. Куреня ім. Укр. Січ. Стрільців* брали участь у боях під *Крутами* (29. 1. 1918).

У березні 1917 постав координаційний осередок укр. С. — Гол. Укр. Студ. Рада, яка організувала три Всеукр. студ. конференції і видавала ж. «Стерно».

С. на Зах. Укр. Землях й еміґрації в 1920—39. Між двома світовими війнами поза межами СССР укр. С. перебувало на зах. укр. землях під Польщею, Румунією і Чехо-Словаччиною та на еміґрації. Орг-ціями С. були триступневі студ. громади в університетських м. з пов. секціями (в Галичині), крайові об'єднання і студ. централя — *ЦЕСУС*.

По окупації Галичини Польщею укр. с. зустрілися з труднощами вступу до високих шкіл, бо поль. влада допускала до них лише тих, що служили в поль. армії і були поль. громадянами (розпорядок від 14. 8. 1919). Українці пробували оминути ці перешкоди заснуванням *Львівського (таємного) Укр. Ун-ту* (понад 1 500 с.) та *Львівської Високої Політехн. Школи* (64 с.) — у 1921—25, а також виїздом на студії за кордони Польщі (про студії богословів див. стор. 611—12). Укр. с. в Галичині відновили свої передвоєнні орг-ції, а 1921 створили Укр. Крайову Студ. Орг-цію, перейменовану згодом на Проф. Орг-цію Укр. Студентства (ПРОФОРУС), що проіснувала до 1925. У другій пол. 1920-их рр. укр. студ. життя в Галичині зосереджувалося при новоствореній Студ. Громаді та в Акад. Домі; це був період боротьби поміж націоналістичними і комунофільськими тенденціями (останні занепали у 1926—27) серед с. Пожвавлення студ. руху почалося заснуванням 1931 *Союзу Студ. Орг-цій під Польщею* (СУСОП), який об'єднував 27 студ. т-в і 65 пов. секцій та бл. 2 500 с. Крім Львова, укр. с. навчалися у високих школах корінної Польщі (у яких не натрапляли на труднощі з боку університетської адміністрації): у Кракові (бл. 500), Варшаві, Познані, а також Вільні й Любліні. На підставі віроісповідних даних, у Польщі укр. с. за різних рр. було: 3 000 (1927—28), 2 800 (1933—34), 2 500 (1936—37).

Українська Крайова Студентська Рада у Львові 1922—23.
Сидять зліва: М. Кушнір, С. Волинець, І. Хлонь, І. Полюга, К. Яворівський, Л. Глинка (гол), В. Мартинець, С. Троян, П. Кривоносюк, Ю. Вассиян

На Буковині діяли спершу передвоєнні т-ва, після їх заборони (1922) корпорації «Запороже» і «Чорноморе» та конфесійна «Правос. Академія»; крім того, у Букарешті т-ва «Зоря» (1921—26) і «Буковина» (1926—44), в Ясах — «Громада». Їхню працю координував Комітет Укр. С. Буковини, а з 1929 — *Союз Укр. Студ. Орг-цій у Румунії (СУСОР)*; 1920 у Чернівецькому Ун-ті було 239 укр. с. (на всіх 1 671), 1939 у всій Румунії — ледве 80.

С. Закарпаття вчилося через брак високих шкіл в краю у Празі, Брні і Братіславі, а дехто в укр. високих школах — УВУ і Укр. Госп. Академії в Подєбрадах. Ч. с. постійно зростало, доходячи в кін. 1930-их рр. 350. Народовецьке С. було організоване в *Союзі Підкарп. Укр.* (руських) *Студентів* з осідком у Празі (164 чл. в 1931), русофільське — у Центр. Союзе Подкарпатских Русских Студентов («Возрождение»).

Укр. С. було активне в гром. і осв. праці на Закарпатті: орг-ції молоді, студ. мандрівний ансамбль «Верховина», націоналістичний місячник у Празі *«Пробоєм»* тощо.

У 1920-их рр. багато укр. с. (кол. вояки укр. армій та с. з Галичини) студіювало за кордоном. Найбільше їх скупчення було в Чехо-Словаччині, уряд якої давав укр. с. стипендії і на її території діяли укр. високі школи. 1924 у Чехо-Словаччині навчалося 1 900 укр. с. (1255 у Празі, 380 у Подєбрадах, 170 у Брні, 80 у Пршібрамі). Найбільшою укр. студ. орг-цією в Чехо-Словаччині була *Укр. Акад. Громада* (УАГ) в Празі (1920 бл. 1 000, 1923 — 321 чл.); 1923 виникли ін. орг-ції

— Громада Студентів з Великої України (249 чл.), Укр. Студ. Т-во «Громада» у Празі (290 чл.).

На поч. 1920-их рр. чималим скупченням укр. С. була Австрія, гол. Відень (т-во «*Січ*» з 327 чл. у 1922, 71 чл. у 1926), меншими — Ґрац й Інсбрук; більшість їх незабаром перенеслася до Чехо-Словаччини.

У Німеччині гол. осередком укр. С. був Берлін (бл. 200 с.; т-ва — Спілка Укр. Студентів у Німеччині й Акад. Громада), меншими — Кеніґсберґ, Кіль, Ґеттінґен, Бресляв тощо. Бл. 200 укр. с. (1925—27) вчилося у Данціґу; найчисленнішою їхньою орг-цією була «*Основа*» — 120 чл. (1923). Для координації цих т-в створено *Союз Укр. Студ. Орг-цій у Німеччині та в Данціґу* (СУСОНД), перейменований по приєднанні Австрії до Німеччини на *Націоналістичний Союз Укр. Студ. Орг-цій у Німеччині* (НаСУСОН). Менші скупчення укр. С. існували в Заґребі, Любляні, Парижі, Лювені, Софії тощо. До 1931 в Чехо-Словаччині отримали дипломи 1 666 укр. с., але через брак припливу число їх з сер. 1920-их рр. раптово зменшилося (200—300 у 1930-их рр.).

З 1920-их рр. починається орг-ція укр. С. за океаном: Укр. Акад. Громада у Філядельфії (1923), Т-во Укр. Молодіжи в Ню-Йорку (1924), Укр. Студ. Громада в Чікаґо; з 1930-их рр. — студ. клюби в Детройті, Пітсбурґу, Клівленді й ін.

Найбільшим досягненням організованости укр. С. було створення 1922 *Центр. Союзу Укр. Студентства* (ЦЕСУС), який координував студ. працю в усьому світі поза обсягом СССР. ЦЕСУС об'єднував у 1924 18 студ. орг-цій з 3 324 чл.: 1 324 у Польщі, 1 442 в Чехо-Словаччині, 160 у Румунії, 237 у Німеччині і 201 в Австрії. 1924 з ЦЕСУС-у вийшли комунізуючі с. і заснували Ділове Об'єднання Поступового Студентства (ДОПС), яке в кінці 1920-их рр. ліквідувалося. У ЦЕСУС-і були репрезентовані різні ідеологічно-політ. течії, але з поч. 1930-их рр. перемогла націоналістична. Важливішою функцією ЦЕСУС-у було втримання контактів між крайовим і еміґраційним С.

На Зах. Укр. Землях витворився тип укр. с. — суспільно-політ. діяча; деякі брали участь у підпільній діяльності. Суспільно та світоглядово С. цього періоду створило т. зв. рух і атмосферу «тридцятих років».

1940-45 рр. Приєднання Зах. Укр. Земель до УССР (1939—40) призвело до ліквідації попередніх форм студ. життя. На еміґрації німці обмежили діяльність ЦЕСУС-у; НаСУСОН реорганізовано на Націоналістичну Орг-цію Укр. Студентства Німеччини (НОУС — 1941—45), яка координувала діяльність своїх філій; ними були (дані за 1942—43): «Січ» у Відні (200 чл.) і в Ґраці (50), УАГ в Празі (164), «Мазепинець» у Берліні (91), «Чорноморе» в Бресляві (27), «Основа» в Данціґу (20), «Батурин» у Мюнхені (10); ін. осередки: Дрезден, Ляйпціґ, Фрайбурґ, Ґеттінґен, Іннсбрук; разом бл. 600 чл. У 1944—45 у нім. ун-тах вчилося бл. 660 укр. с.

Спроба відновити студ. життя в Галичині восени 1941 зустріла труднощі з нім. боку. З відкриттям у Львові високошкільних фахових курсів (1942) дозволено створити при УЦК *Об'єднання Праці Укр. Студентів* (ОПУС), яке у 1943 мало 2 477 чл. (1 355 — с. медицини, 441 — техніки, 121 — аґрономії, 192 — ветеринарії, 182 — фармації, 184 — ліс. інженерії, 93 вчилося у Гр.-Кат. Богословській Академії. ОПУС видавав ж. «*Студ. Прапор*».

Допомогою С. на території Ген. Губернії і Німеччини займався *КоДУС*, організований при УЦК; 1943—44 він призначив 530 стипендій с. у Галичині і 213 у Німеччині. У Німеччині частина укр. с. отримувала стипендії від «Гумбольд-Штіфтунґ».

У Райхскомісаріяті України німці заборонили всі високі школи і більшість с була вислана на примусові роботи до Німеччини. Румуни заборонили українцям студіювати в Чернівецькому Ун-ті, а в Одеському Ун-ті проведено румунізацію. С. Закарпаття (бл. 300) студіювало в угор. ун-тах, гол. в Будапешті і Дебрецені, де діяло Т-во руських с. Підкарпаття.

Студентство в УССР опинилося з поч. 1920-их рр. у зовсім новій шкільній системі: високі школи реорганізовано на низку спеціялізованих ін-тів, скасовано їх автономію і самоврядування С.; доступ до вузів припинено для осіб «нетрудового походження», для вступу потрібно було мати «командировку» від партійної, комсомольської чи проф. орг-ції. Восени 1924 проведено «чистку» серед С.: виключено тих, що приховували своє «соц. походження» чи не мали «трудового стажу», з родин репресованих, «розкуркулених», духовного стану тощо, наслідком чого ч. С. в УССР зменшилося з 37 538 у 1923 до 27 205 у 1925 (1935 — 58 000).

Для збільшення ч. С. з-поміж робітництва і незаможного селянства були створені 1921 при вузах *робітничі факультети* (робітфаки) — підготовні навчальні заклади для студій, які мали давати прискореним порядком сер. освіту (1940 їх ліквідовано). Разом з тим значно змінився соц. склад С.: збільшилося ч. с. робітничого і сел. походження, чималий відсоток припадав на службовців. У 1924—25 серед с., прийнятих до вузів УССР, було 22,5% робітників і 20,5% селян, ч. на 1926—27: 28,5% і 42,0%. 1936 склад С. вузів був такий (у %, за соц. групами, в дужках відсотки для ун-тів): робітни-

ки — 44,4 (39,7), фахівці — 9,5 (16,3), ін. службовці — 24,0 (28,0), колгоспники 19,6 (12,9), селяни-одноосібники — 2,8 (2,3), ін. — 0,7 (0,8).

На поч. 1930-их рр. проведено в УССР реорганізацію вузів і частково відновлено клясичну систему високого шкільництва. З 1936 почали менше звертати уваги на соц. походження, а успішність навчання стимульовано стипендіями. Набір С. устабілізувався в основному на підставі свідоцтв про закінчення десятирічки. Ін. засобом селекції С. було впровадження оплати за навчання, що надавало переваги дітям урядовців, фахівців та партійної бюрократії, у 1950-их рр. вони становили 42% усіх с.

За післясталінського періоду, особливо на підставі закону від 24. 12. 1958 «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи нар. освіти в СССР», доступ до вузів був обумовлений вимогою попереднього дворічного стажу на виробництві, а осв. програму підпорядковано вимогам виробництва. 1959—65 рр. були періодом найбільшого розвитку навчання «без відриву від виробництаа» - вечірнього і заочного, яким у 1965—66 було охоплено 61% усіх с., у тому ч. вечірнє — 15%, заочне — 46% (у 1940—41 - 31%, 1960 — 52,4%). Після 1964 менше уваги надається виробничому стажеві, зросла питома вага стаціонарного навчання: 1976—77 — 54,8% (вечірнє — 13,1%, заочне — 32,1%). Помітно посилилася дискримінація сел. молоді: протеґування міськ. елементу довело до того, що в 1969 в СССР тільки 16% С. походило з колгоспів, а 39% з робітництва; це має вплив на нац. склад С. в УССР, бо майже пол. українців живе на селі. Дискримінацію України видно і з порівняння ч. с. на 10 000 меш. в УССР і в РСФСР: УССР — 1940 — 47, 1950 — 54, 1960 — 97, 1970 — 170, 1976 — 169; відповідно в РСФСР — 43; 77; 124; 204; 212.

Соц.-політ. дискримінацію видно й з розподілу держ. стипендій, які надаються упривілейованим прошаркам суспільства. У 1928 в УССР одержували стипендію 48% усіх с., 1936 — 78,6%, 1958—59 — 80,5%, 1960 — 75,2%. З заг. ч. стипендій у всьому СССР на УССР припадало 17,7%, а на РСФСР — 60,7% (1960). Частина С. жила в гуртожитках (47% у 1935). Стипендії були недостатні й умови життя С. в УССР важкі, особливо у 1930-их рр.

Кількість С. УССР за останнє півстоліття зросла з 38 800 (1922—23) до 844 400 (1976—77). Це зростання відбувалося нерівномірно. Вперше значно зросла кількість С. у зв'язку з виконанням першої п'ятирічки і потребою збільшення фахових кадрів: з 29 000 у 1927 до 97 500 у 1933 -34. Далі кількість С. постійно зростала (за винятком воєнних і повоєнних рр.), однак це зростання відбувається насамперед коштом розбудови заочного і вечірнього навчання. Щойно з 1960-их рр. зростає стаціонарне навчання, а заочне зменшується; за останні 10 рр. зростання ч. С. припинилося. Подробиці видно з табл.

Роки	Кількість вузів	Кількість студентів (у тис.)
1914—15	27	35,2
1927—28	39	29,1
1940—41	173	196,8
1945—46	154	137,0
1950—51	160	201,5
1955—56	134	325,9
1960—61	135	417,7
1965—66	132	690,0
1970—71	138	806,6
1976—77	143	844,4

За ста́ттю приблизно пол. С. припадає на жінок: 1975 —49,2% (1933 — 31,0%).

Нац. склад С. мав і має різні відхилення від нац. складу населення УССР: у 1920-30-их рр. було непропорційно велике ч. жидів, а по другій світовій війні — росіян. Подробиці видно з табл. (у %; у дужках національності порівняно зі всім населенням, за переписом 1926 і 1959):

	1926	1935	1960
Українці	45,1 (75,4)	53,1	62,5 (86,8)
Росіяни	20,3 (8,1)	16,0	30,0 (16,9)
Жиди	33,4 (6,1)	26,0	4,5 (2,0)

Нац. дискримінацію в допущенні українців на студії в СССР (все плянування і керування освітою ведеться Мін-вом вищої і сер. спеціяльної освіти СССР) видно з чисел: на 10 000 населення в СССР українців було у 1965 127 с., серед росіян — 174. С. в УССР були упосліджені при прийомі до аспірантури; у 1965: на 10 000 населення було в УССР тільки 2 аспіранти, в РСФСР — 4. Укр. с. зазнають русифікації і тому, що вони мусять складати вступні іспити у вузах рос. мовою і навчання у вузах УССР ведеться перев. рос. мовою (див. стор. 2 646). Випускників вузів УССР часто посилають на працю за межі України, але одночасно на Україну призначають випускників вузів ін. респ.

1960—61 навчалося у вузах УССР — 260 900 українців, в ін. сов. респ. — 82 700 (або 24,1%), у тому ч. (у тис.): в РСФСР — 67,8, Казаxській ССР — 3,9, Молд. ССР — 3,0, Узбецькій ССР — 2,5, Білор. ССР — 2,3, Киргизькій ССР — 0,9, в ін. — 3,0.

У вузах УССР навчаються також с. з-поза СССР. У 1971—72 їх було 6 184, у тому ч. 3 451 з соц. країн (1 423 з В'єтнаму, 933 з Сх. Німеччини, 337 з Болгарії, 260 з Угорщини, 163 з Куби, 156 з Монгольської Нар. Респ. тощо), 82 з ін. країн Европи, 1 203 з Азії, 95 з Півд. Америки, 1 253 з Африки. Мабуть, тепер, у зв'язку з посиленою русифікацією і нац. дискримінацією, відсоток укр. с. є ще менший, ніж подано вище.

Кількість с. у вузах УССР за галузями навчання видно з табл.:

	1960—61 тис.	%	1975—76 тис.	%
Всіх	417,7	100,0	831,3	100,0
Пром-сть і будівн.	151,6	36,3	361,9	43,5
Транспорт і зв'язок	30,0	7,1	58,4	7,0
Сіль. госп-во	45,5	10,9	72,3	8,7
Економіка і право	27,0	6,5	64,5	7,8
Охорона здоров'я, фізкультура, спорт	37,0	8,9	58,0	7,0
Освіта	123,1	29,5	209,7	25,2
Мистецтво, кіно	3,3	0,8	6,5	0,8

Орг-ція С. в УССР і всьому СССР зазнавала змін. У 1920-их рр. при Всеукр. Раді Профспілок існувало Центр. Бюро Пролет. С., яке відбувало з'їзди і видавало місячник «*Студент Революції*» (1922—33). У 1930-их рр. його ліквідовано, і С. УССР підпорядковано (як й у всьому СССР) безпосередньому контролеві партійних, комсомольських і профсоюзних орг-цій. З 1956 репрезентує і координує студ. життя в усьому СССР Студ. Рада СССР (у 1941—55 Студ. Відділ Антифашистського Комітету сов. молоді). Вона і репрезентує С. СССР у (ком.) Міжнар. Союзі Студентів. Студ. Ради діють також в окремих респ., обл. і м. з високими школами.

Все студ. життя в СССР і УССР є цілковито під контролем партії та комсомолу, до якого належить 95% с. (1974; 1928 — 18,2%, 1935 — 32,6%). С. позбавлене окремої орг-ції і власної преси (за винятком єдиного ж. «Студенческий Меридиан», що виходить у Москві). Як і за царату, С. в СССР, гол. спеціяльних ін-тів, носить форму. З кін. 1950-их рр. на С. покладено додаткові завдання: організовано т. зв. студ. будів. відділи, які «добровільно» об'єднуються на час літніх канікул для праці на новобудовах, звич. в Азії (напр., будова Байкальсько-Амурської залізниці), для збирання врожаю на цілинних землях тощо.

У тісному зв'язку з партійними, проф. і комсомольськими орг-ціями, а також керівництвом поодиноких вузів діють добровільні масові об'єднання С., зокрема наук. й спортові. При вузах існують студ. клюби, які координують працю різних гуртків і секцій (спортових, туристичних, мист., театральних, муз., атеїстичних тощо). Відомим є інтернац. студ. клюб «Глобус» у Києві, який діє з 1962 у складі кількох секцій. Понад 25% С. належить до наук. студ. т-в для дослідної праці з різних фахів, працює в конструкторських бюрах, бере участь в респ. і всесоюзних змаганнях тощо. 1957 створено всесоюзне добровільне студ. спортове т-во «Буревісник», яке 1965 об'єднувало на Україні бл. 185 000 чл. На Олімпійських іграх у Римі (1960) укр. с. здобули 7 золотих, 6 срібних і 4 бронзових медалі.

Нац. свідоме укр. С. не задовольняється цими офіц. формами студ. життя і бере участь в укр. *русі опору*. Почавши з 1960-их рр. с. Київ. Ун-ту організують щорічно в травні маніфестацію б. пам'ятника Шевченка; серед «шестидесятників» і гуртків «творчої молоді» було багато с. Вони домагалися запровадження укр. мови викладання, пошанування укр. культури, виступали проти висилки с. на згадані роботи. На Україні с. видавали у 1970-их рр. нелегальні ж. «Поступ» (ред. З. Попадюк) і «Корито». Влада відповідає на цю участь у русі опору чистками й арештами серед С. Київ., Чернівецького, Дніпропетровського й ін. у-тів; особливо великого погрому зазнали с. Львівського Ун-ту в 1973. Тоді й видано таємну інструкцію, щоб до вузів Зах. України приймали не більше 25% місц. молоді.

Укр. С. в діяспорі з 1945. На 1945 у зах.-евр. країнах опинилася велика кількість с.: у Німеччині (2 000), Австрії (бл. 500) та ін. (бл. 200). Центром студ. життя був Мюнхен, в якому вчилося в укр. (УВУ, УТГІ й ін.) і нім. високих школах та в ун-ті УНРРА бл. 800 укр. с. Ін. студ. осередки: Інсбрук (250), Ґрац (200), Ерлянґен (170), Реґенсбурґ (120) тощо. Політ. конфлікт між двома формаціями ОУН (бандерівці і мельниківці) відбився на студ. житті, і щойно 1947 прийшло до об'єднання всіх с. під керівництвом ЦЕСУС-у, який координував працю 31 студ. орг-цій. ЦЕСУС і місц. укр. студ. громади займалися становими справами С., ідеологічними чи конфесійними — новостворені Об'єднання Укр. Т-в Національного Солідаризму «*Зарево*» (під впливом ОУН А. Мельника), *Т-во Укр. Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського* (ЗЧ ОУН), Т-во Студентів-Католиків «*Обнова*», Об'єднання Правос. Студентів та ін. Нові студ. осередки постали в Мадріді, Римі, Швайцарії й Англії, значно розбудувався осередок у Лювені (Нац. Союз Укр. С. з 60 чл. й окремим домом). У 1946—49 появилася велика кількість студ. видань (див. *Студентська преса*). С. було активне в укр. політ. партіях, зокрема націоналістичних. Побутові умови улегшував прожиток по таборах для переміщених осіб, у гуртожитку укр. С. у Мюнхені; також стипендії *КоДУС*.

З 1950-их рр. почався новий етап студ. життя: більшість с., що прийшли з укр. земель, закінчили свої студії, ін. виїхали за океан; у 1950 в нім. ун-тах залишилося 660 укр. с. У кін. 1950-их рр. ЦЕСУС переніс свій осідок за океан. У ЗДА, Канаді, Арґентіні, Австралії розбудовується укр. студ. життя, творяться нові студ. орг-ції, які згодом об'єднуються в крайові централі. 1953 створено *Союз Укр. Студ. Т-в Америки*, що згуртував бл. 50 студ. громад і *Союз Студентів Канади* — 30 громад; 1959 — *Централя Укр. Студентства в Австралії* — 5 громад; 1963 — *Союз Укр. Студ. Т-в в Европі* і *Союз Арґентінських Укр. Студентів*. Ці крайові студ. орг-ції перебрали частину завдань ЦЕСУС, роля якого зведена до репрезентації укр. С. на внутр. і зовн. відтинках.

У 1960-их рр. С. складається з нового покоління, вже народженого за межами країни, для якого місц. справи важливіші, ніж ідеологічно-політ. У 1970-их р. помітне серед студ. молоді зацікавлення процесами на Україні та гром.-культ. проблематикою діяспори (комітети оборони політв'язнів тощо). Окремою проблемою для с. укр. походження є збереження укр. ідентичности та опанування укр. мови. Заг. студ. преса виходить двомовно, вона підносить місц. і чисто студ. проблеми, частково з критичним наставленням до гром. думки старшого громадянства. Під впливом заг. тенденцій серед зах. С. деяка частина укр. С. виявляє лівіші і радикальніші погляди, ніж попередня ґенерація.

З 1945 чимале ч. українців студіює в Польщі (бл. 200 у 1976), в Чехо-Словаччині, Румунії, Юґославії; вони не мають власних студ. орг-цій і деяку діяльність провадять в заг.-укр. установах.

Література: Милюков П. Университеты и России. Энциклопедический словарь Брокгауза Ф. — Ефрона И., т. 68. П. 1902; Січ — Альманах в пам'ять 40-их роковин основання т-ва Січ у Відні (1868—1908). Л. 1908; Когут О. Статистика укр. С. в Австрії, ж. Шляхи, ч. 8—9. Л. 1913; Орелецький В. Початки і розвій укр. студ. орг-цій. Календар Чорноморе. В. 1933; Сірополко С. Нар. освіта на Сов. Україні. В. 1934; Сірополко С. Історія освіти на Україні. Л. 1937; ЦЕСУС 1908—38. Укр. С. в минулому і сучасному. Прага 1938; З минулого, зб., т. II: Укр. студ. рух у рос. школі. В. 1939; Лісовий Р. Тридцяті роки студ. Львова (Двадцять літ. Укр. Акад. Громади). Прага 1941; Наріжний С. Укр. еміґрація. Прага 1942; Мартинець В. Ун-т у катакомбах. 1949; Янів В. Студентство, ЕУ 1, т. III. Мюнхен—Нью-Йорк 1949; Жуковський А. Укр. Студентство, в кн. Буковина її минуле і сучасне. Париж—Філядельфія—Детройт 1956; Бутягин А., Салтанов Ю. Университетское образование в СССР. М. 1957; Ткаченко П. Московское студенчество в общественно-политической жизни России 2-ой половины 19 в. М. 1958; Питов В. Высшая школа Украинской ССР в период перестройки. К. 1962; Укр. С. в Америці. Балтімор—Нью-Йорк 1963; Коляска І. Освіта в Радянській Україні. Торонто 1971; Нар. освіта, наука і культура в УРСР. Статистичний зб. К. 1973; Щетинина Г. Университеты в России и устав 1884 года. М. 1976; Антонович М. ЦЕСУС. Торонто 1976.

А. Жуковський

Студентська преса, періодичні й неперіодичні студентські публікації. Поч. укр. С. п. вийшли з кола укр. студентів Київ. Ун-ту, які 1860 видавали рукописний неперіодичний ж. «Самостійне Слово» (з підкресленням потреби оборони укр. культури), а 1863—64 — сатиричний ж. «Помийниця». Ширшого значення набули друковані спроби С. п. в Галичині: орган Акад. Кружка «*Другъ*» (1874—77) і недовготривалі «*Гром. Друг*» та «Товариш» — обидва 1878, соц. чи соц.-радикального спрямування. Першим виключно студентським ж. був місячник «*Молода Україна*» (1900—02). З 1913 виходив як орган *Укр. Студентського Союзу* місячник «*Шляхи*». Ж. «*Відгуки*» (1913) більше підкреслював потребу військ. підготови змагань за самостійнісь. На поч. 20 в. припадають спроби створити укр. С. п. в Києві: 1903 літографований «Вісник Українців Київ. Студентської Громади» (2 чч.) і друкований ж. «Український Студент», орган Гол. Ради Укр. Студентства (1913—14; 3 чч.).

Під час війни й визвольних змагань С. п. занепала. Лише 1917 у Києві виходило «Стерно», у Львові — «Вісник Драгоманівської Орг-ції», 1920 — у Кам'янці Подільському — «Нова Думка».

Під сов. владою С. п. підпорядковано офіц. лінії і тим самим вона втратила ролю носія нових ідей. «*Студент Революції*» (1922—33) виходив спочатку рос., з 1924 – двомовний ж. Центр. і Харківського Бюр Пролет. Студентства (ред. В. Рябкин). Офіц. характер С. п. в УССР часто підкреслений в самих назвах: «Молоді Загони» (ж. орг-ції ЛКСМУ Київ. Ін-ту Нар. Освіти, з 1925). У 1950-их рр. почав виходити в Ужгороді багатотиражний «Радянський Студент». В заг. існує тенденція, щоб заступити С. п. комсомольською пресою. У деяких високих школах видаються циклостилем або друковані періодичні чи неперіодичні журнальчики з льокальним кольоритом, без ширшої проблематики. Характеристичним для підсов. умов є також «стінгазети», присвячені внутр. життю навчальних закладів; звичайно вони не дотримують періодичности і виходять спорадично. Єдине періодичне вид. з 1969 — це «Студентський гарт», тижневий додаток до респ. газ. «Молодь України».

У міжвоєнний час С. п. на Зах. Укр. Землях була тісно пов'язана з студентськими орг-ціями. Проф. орг-ція укр. студентства (Профорус) видавала у Львові нелеґальний літографований «Наш Шлях» (1922; з 1923 п. н. «Студентські Вісті»), понадпартійний ж., що містив серед ін. інформації про переслідування укр. студентства і таємних високих шкіл. Видаваний студентами «Іст. Вістник» (1923) містив матеріяли наук. характеру. З закриттям таємних шкіл (1925) занепала і С. п. Тільки кат. кола видавали ж. «Студентський Вістник — *Поступ*» (1921-31), який з 1927 перетворився на літ. місячник. Студентство москвофільського напряму видало 4 чч. піврічника «Раз-

свѣтъ» (за ред. Б. Труша і Я. Кмицикевича).

Важливим центром С. п. була у 1920-их рр. Прага (у меншій мірі Подєбради), де вчилося бл. 1900 укр. студентів (1924) і мав осідок *Центр. Союз Укр. Студентства* (ЦеСУС). Тут виходив його орган *«Студентський Вістник»* (1923—31), який виконував функцію зв'язку між студентством різних країн. Тимчасовий характер мали реґіональні вид.: «Дніпро», орган студентів-еміґрантів з України (1923); «Змагання» — студентів півн.-зах. земель (1930) та органи т-в при окремих високошкільних установах: «Наша Громада» (Акад. Громади студентів Укр. Госп. Академії в Подєбрадах, з 1924) і «Спудей» (Акад. Громади студентів Укр. Пед. Ін-ту ім. М. Драгоманова, 1925—26, за ред. Б. Гомзина). Деякі вид. віддзеркалювали політ. диференціяцію студентства у Празі: місячник націоналістичної молоді *«Національна Думка»* (1924—28); неперіодичний соц. ж. «Життя» (1924—25), його продовження — «Вартовий» (1926–29); совєтофільські: «Вперед» (орган спілки студентів — громадян УССР) і в Берліні — «Спартак» (центр. орган Ком. Спілки Молоді Зах. України, 1926—28), нелеґально передаваний на Зах. Укр. Землі.

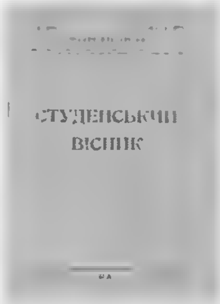

У Львові більшого значення набрав місячник *«Студентський Шлях»* (1931—34), офіціоз *Союзу Студентських Орг-цій під Польщею* (з припиненням «Студентського Вісника» у Празі — також ЦеСУС-у). Після його закриття поль. владою відновлено «Студентський Вістник» у Львові (1938—39). На Буковині часопис *«Час»* і ж. *«Самостійність»* мали час від часу студентські сторінки.

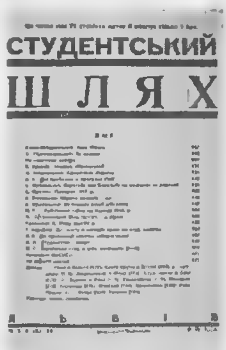

За нім. окупації виходив у системі вид. УЦК *«Студентський Прапор»* (1943–44), а для студентів у Німеччині циклостильний «Бюлетень Націоналістичної Орг-ції Укр. Студентства» (1941—45, ред. В. Рудко).

С. п. по 1945 відбиває динаміку студентського життя в Німеччині й Австрії. У Мюнхені вже з 1945 почали виходити «Студентський Інформатор», тижневик «Студент», що змінив назву на «Студентські Вісті» (1946—48) і «Семінарійні Вісті» Богословсько-Пед. Академії; студентські громади в Авґсбурзі и Реґенсбурзі видавали ж. «Студентська Думка».

Поряд з цим ЦеСУС видавав офіціоз «Вісник». Ідеологічне забарвлення мали ж. «Стежі» (група ОУН А. Мельника), і «Студентський Шлях» (ОУН С. Бандери). Позастудентський обсяг мало *«Звено»*, орган Укр. Мист. Фронту Молодих в Інсбруці. Після об'єднання обох студентських централь 1947 відновлено спільний «Студентський Вістник». Студентські ідеологічні об'єднання видавали: Федерація Т-в Укр. Студентів-католиків бюлетень *«Обнова»* (згодом «Обновлянин»). *«Зарево»* — *«Розбудову Держави»* (1949—57, 22 чч.), *Т-во Укр. Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського* — *«Фенікс»* (1950—76 — 15 випусків).

По масовому переселенні укр. еміґрації за океан під кін. 1940-их рр. С. п. занепала. Вона відновилася на реґіональній основі з виникненням нових студентських крайових централь: *Союз Укр. Студентських Т-в Америки* (СУСТА) видав 1954—72 130 чч. «Студентського Слова» (додаток до газ. «Свобода») і самостійний ж. «Горизонти» (12 чч. у 1956—68). На поч. 1960-их рр. вийшло кілька чч. бюлетеня Укр. Студ. Музею-Архіву з точною бібліографією студентських вид. у діяспорі (ред. О. Зінкевич). У Канаді появлявся у 1956—61 двомовний «Бюлетень» *Союзу Укр. Студентства Канади*, з 1968 у Торонто «Студент» (до лютого 1978 вийшло 43 чч.). Найдавнішим ж. у Півд. Америці був «Цвіркун», ж студентів-василіян у Курітібі (Бразілія), з 1955 (бл. 160 чч.). Органом Союзу Укр. Арґентінських Студентів було «Студентське Життя» (1959—61, 20 чч.), в Австралії більшого значення набрало «Студентське Око» як орган Укр. Студентської Громади у Вікторії (1969—73. 25 чч.). Союз Укр. Студентів Европи (СУСТЕ) видавав адміністративно-інформаційний циклостильний «Бюлетень» (27 чч. по лютий 1978). Досі однак бракує єдиного центр. органу, що координував би працю загалу студентства в усій діяспорі.

Література: Студії у ж. Студентський Шлях: Паладійчук Р. Укр. студентська преса до війни (ч. за вересень-жовтень 1931); Вітушинський І. Післявоєнна преса укр. студентства в Галичині (ч. за листопад-грудень 1931); Животко А. Дев'ятдесят років укр. студентської преси (ч. 1—2 за 1947); Янів В. Укр. студентська преса. ж. Визвольний Шлях, Лондон 1978. *В. Янів*

«Студентський Вісник», місячник, від 1929 неперіодичний орган *Центр. Союзу*

Укр. Студентства, виходив у Празі 1923—31 (до 1924 — літографічним способом). «С. В.» спершу обмежувався студентською проблематикою, з 1925 набрав літ.-публіцистичного і гром. характеру. Між співр. були тодішні студентські діячі та молоді письм., а також проф. укр. високих шкіл у Чехо-Словаччині. Ж. редаґувала колеґія: М. *Масюкевич,* І. *Федів,* В. *Орелецький,* В. *Мартинець* та ін.

«Студентський Вісник», ж., орган *Союзу Укр. Студентських Організацій під Польщею* (СУСОП), виходив у Львові як продовження *«Студентського Шляху»;* 1935—38 неперіодично, 1938—39 як місячник (ред. М. *Прокоп).* Вийшло 7 чч.

«Студентський Голос», місячник, орган Укр. Студентської Громади у Варшаві; виходив 1927—28.

Студентський Курінь ім. Укр. Січових Стрільців, був організований у січні 1918 для боротьби проти большевиків з охочих поміж студентів ун-ту та учнів вищих кляс сер. шкіл у Києві; бойовий склад куреня — 550 вояків. Одна сотня куреня у складі 120 вояків під командуванням сотн. Омельченка брала участь у боях під *Крутами;* недобитки того куреня були включені до складу *Гайдамацького Коша Слобідської України.*

«Студентський Прапор», місячник Об'єднання Праці Укр. Студентів при УЦК у Львові, виходив від липня 1943 до червня 1944 (12 чч.); гол. ред. Б. *Лончина.*

«Студентський Шлях», місячник, орган *Союзу Укр. Студентських Організацій під Польщею,* з 1933 також *Центр. Союзу Укр. Студентства,* виходив у Львові 1931-34; ред. М. *Дужий,* з 1932 — В. *Янів.* При «С. Ш.» появлялася «Бібліотека видань», яка популяризувала нац. річниці, зокрема Крутянський бій. «С. Ш.» закрила поль. влада.

Студинський Кирило (4. 10. 1868—1941), літературознавець і гром. діяч, нар. у с. Кип'ячці Тернопільського пов. у священичій родині; д. чл. НТШ (з 1899) і ВУАН (з 1929, з якої виключений 1934 «за контррев. діяльність», 1939 відновлений у членстві). Вчився у Львівському й Віденському (учень В. Яґіча) унтах; після студій на досл. праці в Берлінському Ун-ті (під керівництвом А. *Брюкнера);* 1897—99 доц. Краківського Ун-ту, 1900—18 і 1939—41 проф. Львівського Унту (1939—41 — його проректор). Один з керівних чл. *Христ.-Суспільної Партії* та співред. її органу *«Руслан»,* 1905—14 чл. Крайової Шкільної Ради; під час поль.-укр. війни 1919—20 інтернований у Баранові й Домб'ю; 1916—20 гол. *Учительської Громади,* 1921—22 — гол. Укр. Нац. Ради. Діяч НТШ: довголітній дир. Філол. Секції і (1923—32) гол. НТШ (встановив близькі зв'язки з ВУАН у Києві, однак, захопившися розвитком науки в УССР у 1920-их рр., некритично поставився до політики сов. влади). Під час першої сов. окупації Зах. України був 1939 гол. т. зв. *Нар. Зборів Зах. України,* 1940 — депутатом *Верховної Ради УССР;* на цих постах врятував своїми клопотаннями багатьох українців від сов. репресій. Під час евакуації сов. війська зі Львова у червні 1941 примусово вивезений і помер за не з'ясованих обставин.

К. Студинський

С. автор понад 500 праць гол. з літературознавства, в яких застосовував здебільша соціологічну і порівняльну методи, зокрема у працях з полемічної літератури: «Пересторога» (1895), «Пам'ятки полемічного письменства кін. XVI і поч. XVII в.» (1900), «Pierwszy występ literacki Pocieja» (1902), «Антіґрафе, полемічний твір М. Смотрицького» (1925) та ін.; з культ.-літ. руху в Галичині: («Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza» (1896, укр. переклад 1910), «Кореспонденція Я. Головацького» (2 т., 1905—09), «Копітар і Зубрицький» (1918), «Матеріяли до історії культ. життя в Галичині в 1795—1857 рр.» (1920) та ін.; з фолкльору: «Лірники» (1894); про зв'язки Галичини з Наддніпрянщиною: «До історії взаємин Галичини з Україною» (1906). «З листів П. Куліша до Ом. Партицького» (1908) й ін.; з укр. літератури 19 в.: «Котляревський і Артемовський» (1901), «Літ. замітки» (1901), «В пятьдесятилѣтє смерти Т. Шевченка» (1911) та ін.; про укр.-поль. взаємини: «Поль. конспірації серед руських питомців і духовенства в Галичині в роках 1831—1848» (1908), «Листи мін. Фльоріяна Земялковського до еп. Івана Ступницького» (1908) й ін. С. автор поезій та оп., які містив в укр. журн. і пресі під псевд. К. Вікторин, І. Лаврін, К. Зорян й ін.

Література: Дорошенко В. Акад. Кирило Студинський, ж. Світ, ч. 19—20. Л., 1928; Савченко Ф. Ювілей акад. К. О. Студинського, ж. Україна, січень-лютий К. 1929; Ювілейний зб. на пошану акад. Кирила Студинського, ч. 1, ЗНТШ, т. 99. Л. 1930.

Д. Штогрин

Студинський Юрій (1903—65), економіст і публіцист родом зі Львова, син Кирила С.; студії у Відні, Ґраці, Парижі; д. чл. НТШ (з 1953). Працював у Львові, Кеніґсберзі і (з 1945) Мюнхені (проф. УВУ), де й помер. Праці і ст. на заг.-екон. теми, про економіку України, кооперацію,

христ.-суспільну доктрину: «Problème de l'économie dirigée» (1928), «Le problème agraire en Ukraine» (1930), «Історія світового госп-ва» (1939), «Christliche Tendenzen in der Wirtschaftsordnung» (1947) та ін.; переклав на укр. мову праці франц. економіста Ш. Жіда («Програма кооперативізму», 1934; «Солідарність», 1938) та ін. (вид. РСУК у Львові), співр. низки укр., франц. і нім. газ.

Студити, монахи Сх. Церкви, які живуть за правилом св. Теодора (759—826), ігумена манастиря, заснованого в 5 в. патрицієм Студіос у Константинополі. Студитський устав-правило ввів у Києво-Печерському манастирі бл. 1070 св. *Теодосій Печерський,* звідки він поширився по ін. манастирях. На поч. 20 в. устав С.

Студіон у Кастельґандольфо (малюнок М. Мороза)

відновлено в Галичині заходами митр. А. *Шептицького* з метою відродити форму монашого життя, питому для слов. Сходу. Перших С. А. Шептицький поселив у с. Вульці, в 1904 у Скнилові, за т. зв. Скнилівським типіконом його укладу (1906). 1919 С. переїхали до Унева (Перемишлянського пов.), у якому зформували манастир (йому підлягали ін. обителі). С. займалися рільництвом, вели домашнє госп-во, ремісничі робітні, сиротинці і бурси (в Уневі і на Личакові у Львові), бібліотеку «Студіон» у Львові, малярську школу і палітурню в Уневі тощо. З 1935 С. почали видавати місячник «Ясна Путь» (для внутр. вжитку) і «Промінчик Сонця Любови» для народу. 1939 С. мали 8 манастирів і 3 місійні станиці (на Підляшші — Заболотів і Шістка та на Поліссі). Гол. настоятелем С. був митр. А. Шептицький з титулом архимандрита, по його смерті — брат митр. Климентій Шептицький. 1939 усіх С. було 225 (у тому ч. 22 ієромонахи). З приходом большевиків 1944 чимало С. загинуло, а у Свято-Успенській Лаврі в Уневі влаштовано концентраційний табір для духовенства, яке не визнало рос. православія.

Невелику частину С. в наслідок воєнних дій вивезено з України. Після війни вони за старанням єром. Івана Петерса заклали дім у м. Буке в Німеччині, звідки переїхали до Шевтонь у Бельгії, а 1951 остаточно поселилися в Вудстак, у сх. Канаді. 1965 Верх. Архиєп. Й. Сліпий заснував Студіон у Кастельґандольфо б. Риму; 1974 відкрито станицю в Параґваї. Зараз поза межами України живе 15 студитів.

Б. К.

Студитки, черниці Студитського Уставу, осідком яких був манастир з новіціятом у Яхторові, Перемишлянського пов. (Галичина); вони мали ще доми у Гаях б. Тернополя, у Львові (Личаків) і в Підгайцях. С. займалися рільництвом, шиттям, виробом церк. речей, обслуговували дитячі ясла, садки і сиротинці. Гол. настоятелькою була сестра Йосифа, яку в 1946 большевики засудили на 30 рр. ув'язнення. До другої світової війни С. нараховувано 72; всі вони залишилися на Україні. Тепер С. мають манастир лише в Німеччині в Крефельді (Вестфалія) та Буке.

«Studium Ruthenum», навчальна установа, що існувала 1787—1809 при Львівському Ун-ті, заснована цісарем Йосифом II для підготови освічених свящ. з кандидатів, які не знали латинської мови. Виклади в «S. R.» відбувалися слов'яно-укр. мовою, програма навчання була така сама як і в «Studium Latinum» для студентів, що знали латинську мову (2 рр. філософії, 4—5 рр. теології). Ті й ті жили в Гр.-Кат. Ген. Семінарії. Професори «S. R.» були надзвичайними проф. ун-ту (дехто з них викладав також у «Studium Latinum»). Серед них було чимало відомих учених і діячів; на філос. відділі — І. *Земанчик,* П. *Лодій;* на богословському — М. *Гарасевич,* І. *Лаврівський,* М. *Левицький,* І. Мохнацький, І. Яворський. За час існування «S. R.» у ньому навчалося 470 студентів. «S. R.» був тимчасовим навчальним ін-том, і тому коли ч. студентів, які знали латинську мову збільшилося, 1803—09 його поступово ліквідовано. «S. R.» випустив чимало освіченого духовенства, яке відіграло ролю в нац. пробудженні Галичини.

Література: Андрохович А. Studium Ruthenum. ЗНТШ, тт. CXXXI, CXXXII, CXXXVII, CXLVI, CL. Л. 1921—29.

Стукало Іван (* 1892), фтизіятр родом з Курщини; по закінченні Петербурзької Військ.-Мед. Академії (1916) працював на Півн. Кавказі, з 1951 керівник катедри туберкульози Львівського Мед. Ін-ту. Праці з галузі кліматотерапії туберкульози, антибактеріяльної терапії легеневої туберкульози та терапії хвороб кровообігу при цьому захворюванні.

Стуковенков Михайло (1849—97), дермато-венеролог, нар. у Петербурзі; по закінченні Петербурзької Мед.-Хірургічної Академії — військ. лікар, з 1883 — викладач, з 1885 проф. Київ. Ун-ту. С. вперше описав низку захворювань шкіри (різновидності мікози та пемфігусу), опрацював власну методику лікування пранців живим сріблом. Він був засновником і першим гол. Київ. фізико-мед. т-ва.

Ступенювання, творення окремих форм чи словосполучень в якісних прикметників (і в утворюваних від них прислівників) на ознаку різниці поміж двома й більше предметами щодо ступеня властивої їм прикмети чи якости. Укр. мова розрізняє, крім «нульового» (червоний, швидко — як ...), два ступені інтенсивнішої появи даної прикмети: вищий ступінь показує відносне її збільшення (червоніший, швидше- ніж як ..., від ...), найвищий ступінь — її наявність серед трьох і більше предметів у найвищій мірі (найсильніший, найшвидше — з-поміж усіх). Безвідносну інтенсивність високого й найвищого ступеня прикмети висловлюють форми елятиву (дуже червоний, червоний-червоний, червонісінький). Окремі форми вищого ступеня, втрачаючи своє первісне значення вищої міри ознаки, можуть набирати значення першого ступеня (перший, зах.-укр. розмовне більший 'дуже великий'). Крім С. суфіксами *-'іший*, *-'ший* (ясн-іший, швид-ший, — в найвищому ступені з доданням префіксу *най-*: най-ясн-іший, най-швид-ший) зрідка трапляється суплетивне С. (великий: більший; малий: менший; добрий: кращий, ліпший; злий: гірший) та аналітичне С. поширене зокрема в дієприкметників (поширеніший — більш поширений, найпоширеніший — найбільш поширений). По говірках трапляються ще й ін. форми С. (найвеликий 'найбільший', май більший 'більший'). *О. Г.*

Ступницький Василь (1879—1945?), етнограф, диріґент і композитор родом з Харківщини; закінчив Харківський Ун-т, муз. освіту здобув у Києві і Москві. Диріґент катедрального хору і керівник муз. школи в Чернігові; у 1920-их рр. диріґент капелі «ДУХ», організатор пересувних концертів і вчитель муз. студії Ін-ту Нар. Освіти у Харкові. Запис зб. «Пісні Слобідської України» (1929); С. автор ориґінальних обробок укр. нар. пісень (серед ін. цикл «Слобожанські пісні») та церк. творів.

Ступницький Іван Сатурн (1816—90), церк. діяч та аматор-археолог і нумізматик. З 1871 гр.-кат. перемиський єп.; оборонець прав свящ. перед гал. намісником; як чл. гал. сойму і його віцемаршал спричинився до заснування (1888) укр. кляс при поль. держ. гімназії у Перемишлі (1895 створено держ. гімназію з укр. мовою навчання). Розвідки про гал.-волинські й поль. монети.

Стус Василь (* 1938), поет і літ. критик, активний діяч укр. опору 1960—70 рр., нар. у сел. родині на Вінниччині. Учився в Донецькому Пед. Ін-ті, а з 1964 був аспірантом Ін-ту Літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, з якого виключений за протести проти переслідування укр. інтеліґенції. Друкуватися С. почав з 1959, і добірки його поезій появилися 1963—65 в ж. «Дніпро» і «Зміна». З 1965 він активно включився в рух опору, зокрема підписавши низку колективних й індивідуальних протестів, і відтоді його перестали друкувати, а першу зб. його поезій «Зимові дерева» знято з пляну в-ва «Радянський Письменник»; вона появилася друком за кордоном (в-во «Література і мистецтво», 1970). У січні 1972 С. заарештовано й у вересні того ж року засуджено на 5 рр. таборів суворого режиму (у Мордовії) і 3 рр. заслання, яке він відбуває з 1977, по закінченні ув'язнення, в Маґадані.

Б. Стус

Не зважаючи на важкі таборові умови з безнастанними карами, карцером, що призвело до хвороби й операції шлунку, С. не припиняв протестної акції й в ув'язненні: відома його заява «Я обвинувачую» (1975) і пізніший відкритий лист до І. Дзюби. Не припинив в ув'язненні С. і поетичної творчости, але вона в більшості загинула: каґебісти двома акціями в травні-червні 1976 вилучили в нього разом з перекладами з Й.-В. Ґете, Р.-М. Рільке, Р. Кіплінґа, Ш. Бодлера й ін. понад 600 поезій і знищили їх. Частково поезії С. дісталися на Захід і були друковані в еміґраційній пресі. Найновіше вид. — зб. «Свіча в свічаді» (в-во «Сучасність», 1977, з передмовою М. Царинника і бібліографією творчости С.).

Лірика С., органічно поєднуючи в собі гром. й інтимні мотиви, закорінена в традиціях укр. поезії, але, з другого боку, її поетика формувалася й на зразках зах. поезії і прози: від Й.-В. Ґете, улюбленого ним Р.-М. Рільке, М. Пруста до Е. Геминґвея і П. Неруди. В основі традиційна формою, поезія С. уподобанням до яскравої метафори і новотворів, архаїзмів та діялектизмів у лексиці є дальшим продовженням творчости шестидесятни-

ків, задушеної і забороненої в офіц. вид. Самвидавні літ.-критичні ст. С. у більшості загинули при обшуках і не дійшли на Зах., деякі відомі лише з посередніх свідчень, зокрема ґрунтовна студія про трагедію П. Тичини «Феномен доби» та ст. про творчість В. Свідзінського «Зникоме розцвітання». *І. Кошелівець*

Стюарт Джон (1870—1958), шотляндський політ. діяч, за фахом ліс. інженер, гол. Шотляндської Ліґи Евр. Свободи, невтомний пропаґатор ідеї визволення поневолених Москвою народів, зокрема України. Автор численних ст. і кількох брошур, серед ін. «Укр. визвольний рух за новіших часів», «Нац. проблема в Сов. Союзі» тощо.

«Стяг», євангельсько-лютеранський місячник, виходив у Станиславові (1932—39); ред. пастор Т. Ярчук.

Стягнення, або контракція, усунення сумежности двох голосних їхнім злиттям в один. У слов. мовах передумовою С. була здебільша втрата *й* між голосними; напр., чес. *pás* 'пояс' походить з *poas-*, а це з *pojas-*. У староукр. мові є випадки вживання одного голосного на місці двох, насамперед у трискладових закінченнях прикметників (староц.-слов. *нов-аего*, староукр. *нов-ого)* і в закінченнях імперфекта (староц.-слов. *зъваахъ* — староукр. зъвахъ); ці випадки часто розглядаються як С. У дійсності одначе вони мають морфологічні причини: у прикметниках нові закінчення з'явилися під впливом займенникової відміни (*нов-ого* як *т-ого* і т. д.), а в імперфекті в наслідок його змішання з аористом. У сер.-укр. період (сер. 17 в.) деякі двоскладові закінчення прикметників були заступлені на односкладові (*нов-ая, нов-оє* і *нов-еє* перед тим, *нов-а, нов-е* після того). Це сталося також не через С., а через відкинення останнього складу. С. в укр. мові мало місце тільки діялектно (лемківські, бойківські, закарп., частково гуцульські говірки на Буковині) в дієсловах типу *питаєш* після втрати *й (питаш)*; це С. засвідчене від сер. 16 в. *Ю. Ш.*

Субботін Віктор (1844—98), гігієніст родом з Прилуки на Чернігівщині. 1867 закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту, у 1872—93 його проф. С. був засновником першої на Україні самостійної катедри гігієни, активним співр. Т-ва київ. лікарів, одним з засновників Рос. Т-ва Охорони Нар. Здоров'я (1887), брав діяльну участь у боротьбі з епідеміями холери та тифів у Києві. Праці і ст. (перев. в нім. наук. ж.) С. присвячені питанням фізіології, гігієни харчування, комунальної гігієни, епідеміології, орг-ції охорони здоров'я. С. — автор посібників з гігієни (1882—83)

Субботін Серафим (1906—76), геофізик родом з Казані, там таки закінчив ун-т (1931); д. чл. АН УРСР (з 1961; з 1963 чл. її Президії). З 1931 працював (за винятком воєнних рр.) на Україні: в Укр. Геол. Управлінні (по 1940), Ін-ті Геол. Наук АН УРСР (1944—50), Ін-ті Геології корисних копалин, з 1961 незмінний дир. Ін-ту Геофізики АН УРСР, з 1963 гол. Відділу наук про Землю і Космос АН УРСР, одночасно у 1945-60 викладав у Львівському Ун-ті. Наук. праці С. присвячені питанням прикладної і теоретичної геофізики. Він розробив основні положення нової теорії рушійних сил тектонічних процесів, обґрунтував взаємозв'язок глибинних процесів мантії та земної кори, розробив схеми формування структур земної кори, що має велике наук. і практичне значення для прогнозів глибинних родовищ корисних копалин. Праці С. щодо узагальнення геофіз. даних України лягли в основу сучасних уявлень про глибинну будову України. Важливіші праці: «Глубинное строение Советских Карпат» (1955), «Глубинная структура территории Украинской ССР по данным геофизических исследований» (в кн. «Геологические результаты прикладной геохимии и геофизики», 1960), «Причини тектонічних рухів та механізм формування основних геоструктурних елементів земної кори» (в «Геол. Журналі» (т. 20, 1960), «Процессы в верхней мантии Земли и связь з ними строения земной коры» (1964).

С. Субботін

Суб'єкт, див. *Підмет*, термін, уживаний звич. в логіці (разом з *предикатом* — це чл. судження) і зрідка в граматиці (див. ще *Присудок*).

Суботів (IV—13), с. Чигиринського району Черкаської обл., положене на правому березі р. Тясмину за 7 км від Чи-

Церква св. Іллі в Суботові (1653)

ирина; 1 700 меш. (1970). З поч. 17 в. належав чигиринському підстарості Михайлові *Хмельницькому*, а після його загибелі (1620) його синові Богданові *Хмельницькому*, який по 1648 збудував у С. палац-фортецю, що стала однією з його резиденцій (1664 — зруйнована поляками). У С. збереглася Іллінська церква-усипальниця (збудована 1653), у якій поховано Б. Хмельницького і його сина Тимоша (з 1953 в ній міститься меморіяльний музей Б. Хмельницького). У С. — стародавнє *Суботівське городище*.

Суботівське городище, багатошарове городище кін. бронзового і раннього залізного віку в с. *Суботові* Чигиринського р-ну. Поселення виникло в 9 в. до нашої ери за часів *чорнолісської культури*. У культ. шарі цього часу відкрито залишки великих прямокутних землянок з вогнищами та дерев'яними стінами; у пізнішому — залишки напівземлянок, численні предмети з бронзи, кістки та каменю, а також перші на цій території вироби з заліза. На С. г. розкопано, крім того, культ. шар *зарубинецької культури*, з залишками жител і госп. ям, залізними серпами, ножами та шилами, античного і місц. посуду тощо.

Суботін Стоян (1921—77), проф. слов. літератур Беоґрадського Ун-ту (Юґославія), полоніст. Ст. про Т. Шевченка, Лесю Українку, про серб.-укр. літ. зв'язки; короткий нарис історії укр. літератури; інформації про розвиток українїстики. С. переклав роман Ю. Яновського «Вершники» («Konjanici», 1965).

Суботники, див. Секти.

Субстантивація, семантично-синтаксичний перехід *прикметника й дієприкметника* (зрідка й ін. частин мови, напр., дорога в нікуди) в *іменник*, причому даний прикметник уживається вже лише у функції іменника (повна С. — кошовий, хорунжий, ланкова, подушне — первісно це атрибути до іменників, які тут давно забулися), або поруч можливе ще й прикметникове вживання (гайовий, минуле, невідома). При контекстовій С. атрибутовий характер даного прикметника ще повнотою відчутний (Крайній лави побіг першим). С. широко вживається зокрема в наук. термінології. С. досліджували Д. Гринчишин, Й. Дзендзелівський, М. Леонова й ін.

Субутай, один з найславніших вождів Чінґісхана Темучіна. Разом з полководцем Джебе, перейшовши Кавказ, брав участь у поході на Кіпчак, який закінчився розгромом союзного укр. і половецького війська над р. *Калкою* 1223. У поході хана *Батия* на Сх. і Сер. Европу С. був одним з кращих полководців. Брав участь у здобутті Києва у 1240 і в битві над р. Шайо на Угорщині у 1241.

Суверенітет, повнота влади, незалежність держави від ін. держав чи міжнар. об'єднань, що виявляється у праві вільно вирішувати свої внутр. і зовн. справи без стороннього втручання. С. — основний принцип міжнар. правовідносин та істотна ознака модерної держави в міжнар. праві. Джерелом і носієм суверенних (с.) прав може бути абсолютний монарх чи диктатор, а в дем. країнах — народ (т. зв. нар. С.); у тоталітарних державах с. права здійснює керівна партія. Васалітет, протекторат чи вхід однієї держави у тісні об'єднання з ін. призводять до обмеження С. чи його повної втрати.

Укр. коз. держава 17-18 вв., що існувала вже за часів, коли доктрина С. була відома (зформульована у Франції в 16 в. Ж. Боденом), користувалася лише частковим С. Нові держави в 19—20 вв. здобули С., посилаючися на право *самовизначення*. Укр. Центр. Рада, діючи суверенно, проголосила III Універсалом Укр. Нар. Республіку (20. 11. 1917), а згодом IV Універсалом 22. 1. 1918 її повний С. («Однині УНР стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною с. державою укр. народу»). Згідно з цим повнота с. влади мала належати укр. народові. Односторонньо проголошений С. створив для укр. держави правоздатність вступати в міжнар. взаємини, в наслідок яких С. України був визнаний рядом ін. держав: Центр. державами під час *Берестейського миру*, Сов. Росією (гол. акт визнання в Берестейському договорі 3. 3. 1918 та в рос.-укр. угоді про перемир'я 12. 6. 1918), а згодом Польщею у *Варшавському договорі*.

Також держ. органи УССР посилалися на С., почавши з Декларації прав народів Росії 15. 11. 1917, що проголошувала «рівність і суверенність народів Росії» та їх право на самовизначення, аж до т. зв. союзного договору між УССР і РСФСР 28. 12. 1920. Договори УССР з Польщею, балтицькими країнами та ін. у 1920—22 виходять з цього ж принципу. У дійсності УССР користувалася лише номінальним С., бувши під контролем Сов. Росії і функційним знаряддям її політики. З формального боку вона продовжувала окреме існування як держава і с. фікція: повнота влади була в руках ін. надрядної держави (РСФСР) та її керівної сили — рос. ком. партії.

Декларація і договір про утворення СССР далі підкреслюють С. союзних республік, проте він є ще більшою фікцією, як це було до 1923; зміст прероґатив влади, які залишилися у віданні

республік, мінімальний, а всі зовн.-політ. справи, які робили УССР хоч частково суб'єктом міжнар. права, перебрав СССР. Єдиним атрибутом республік, що міг би теоретично підтримувати тезу про потенційність С., є право *сецесії,* зафіксоване у всіх пізніших конституційних актах СССР і республік. Сов. правники підтверджують наявність С. республік ще такими доказами: їх «добровільний» вхід до СССР та неможливість змінити територію республіки без її згоди, а з 1. 2. 1944 частково відновлені зовн. компетенції: право укладати міжнар. договори й угоди та обмінюватися дипломатичними й консульськими представниками з чужоземними державами уважається сов. доктриною найважливішими с. правами УССР. В наслідок останніх конституційних змін, республіки, а зокрема УССР і Білор. ССР, набули часткову міжнар.-правну підметність, але не С., бо СССР і далі встановлює заг. порядок у взаємовідносинах союзних республік з чужоземними державами.

Факт членства УССР та Білор. ССР, поряд з СССР, в ООН та ін. міжнар. орг-ціях, які в принципі кваліфікують їх як с. держави, спонукує декого визнавати за УССР статус квазі- або відносно с. держави. Укр. міжнар. правник Р. Якемчук твердить, що С. УССР виявляється більше назовні (зовнішньоправний С.), ніж у самому СССР. Більшість укр. і неукр. правників вважають, що деякі формальні атрибути С. УССР надають їй міжнародноправну підметність (Б. Галайчук, В. Маркусь, В. Голубничий, П. де-Вішер, Ч. Фенвік, Дж. Кунц, А. фон Федросс). Хартія ООН вносить у міжнар. взаємини принцип с. рівности держав-членів (артикул 1, параграф 2), який є скорше морально-правною максимою, ніж нормою позитивного права.

Сов. доктрина С. складна й діялектична. Назовні держ. С. уважається твердим і непорушним принципом міжнар. взаємин і включає невтручання у внутр. справи, рівність, територіяльну непорушність і т. д. СССР та країн сов. бльоку. З другого боку, антиколоніялізм і нац.-визвольні рухи інтерпретуються як вияв т. зв. нар. С. Обмеження держ. прероґатив союзних республік сов. автори виясняють як спільне здійснювання с. прав Союзом і республіками. Тут С. виступає як «єдине ціле», а єдність обох С. (Союзу і республік) випливає з політ., екон. та ідеологічної природи сов. держави, і тому між ними не може бути суперечностей. Теорія «єдности С.» замінює донедавна ще обстоювану доктрину «подвійного С.». У стосунку до ін. соц. держав, чл. сов. бльоку, СССР зформулював модифіковану версію «єдности С.», а саме — солідарности і взаємодопомоги у здійснюванні с. прав супроти зовн. держав. Сам же СССР залишає собі право втручання у справи країн бльоку, якщо засадничі спільні інтереси партнерів загрожені. Це т. зв. доктрина обмеженого С., висловлена Л. Брежнєвим після 1968, яка леґалізувала сов. інтервенцію в Чехо-Словаччині.

Т. ч. С. тепер став відносним поняттям і політ. використовується рос. великодерж. імперіялізмом. До цього чимало спричиняється сов. теорія і практика. Див. також *Міжнародно-правний статус України,* там і література.

В. Маркусь

Суворов Георгій (* 1919), математик родом з Саратова, чл.-кор. АН УРСР (з 1969); на Україні з 1965. Основні праці стосуються теорії функцій (метрогеометричні властивості пляских і просторових відображень).

Суворове (VIII—9; до 1940 — Шикирли-Китай), с. м. т. Ізмаїльського р-ну Одеської обл. над оз. Котлобухом, 6 400 меш. (1970). Харч. пром-сть. Засноване 1815 болг. переселенцями.

Суворовські військові училища, в СССР спеціяльні учбові заклади типу інтернату, що готують вихованців до вступу у військ. учбові заклади. З 1969 до С. в. у. приймають юнаків, що закінчили 8 клясів сер. школи, час навчання 2 р. Перші С. в. у. створено 1943; 1973 їх було в СССР — 8, у тому ч. 1 в УССР (у Києві).

Сугдей, див. *Судак,* м.

«Суд і Розправа», визначна пам'ятка права України 18 в., складена бунчуковим товаришем Ф. *Чуйкевичем* — результат його приватної кодифікації (1750—58); повна назва: «С. і Р. в правах Малоросійських широко на різних місцях показана, а тут в єдиний короткий і ясний ексцерпт, для припинення гіркої в судах тяганини зібрана, для корисного вжитку малоросіянами списана від Різдва Христового 1770 18 жовтня».

Зб. «С. і Р.» присвячена суд. цивільному процесові й судоустроєві та частково зем. й родинному праву; одночасно вона є джерелом історії правничої думки Гетьманщини. Постала на ґрунті політ. (відновлення Гетьманства) та соц.-екон. (оформлення старшини в землевласницьку клясу) змін, вона ставила собі завдання обґрунтувати потребу зміни судоустрою, що виник по 1648, і повернути давній, на основі Лит. Статуту, що залишався гол. джерелом права Гетьманщини. Присвячена гетьманові К. *Розумовському,* «С. і Р.» пропонувала відновити т. зв. статутові суди і цим відокремити судівництво від

заг. адміністрації, обороняла незалежність судів Гетьманщини й доводила, що втручання рос. уряду в суд. справи України є «не згідне з правами малоросійськими» і що «від Суду Ген. апеляція нікуди вже йти не повинна». Праця Чуйкевича мала великий вплив на суд. реформу Гетьманщини 1760—63, зокрема на зміну устрою і судочинства Ген. Суду, за зразком Трибуналу В. Князівства Лит. (1760) й на введення статутових судів (1763).

«С. і Р.» складається з таких частин: 1) про докази; 2) про рочки і роки; 3) про процес; 4) про апеляції; 5) про виконання суд. рішень; 6) про посаг, віно і привінок. Ці частини були виготовлені до 1750 й 1752; пізніші доповнення: про апеляції за Статутом (1754), про давність земську (1755), про суд польовий, підкоморський, тобто межовий (не раніше 1758).

Хоч «С. і Р.» була приватна зб. діючого права, нею користувалися в судах; в актах суд. розправ зустрічаються посилання на неї, як на джерело права. Відчуття нац. гордости й патріотизму («При помочі Божій малоросіяне з гетьманом Богданом Зіновієм Хмельницьким кров'ю своєю освободили Малу Росію»), літ. метафори (порівняння окремішности судів з річковою системою) й ін. поширюють значення цієї пам'ятки поза сферу історії права.

Копію «С. і Р.» з кін. 18 або з поч. 19 в. надрукував М. Василенко: «Матеріяли до історії укр. права», I (1929); рукописна копія 1791 зберігається у Держ. публічній бібліотеці ім. М. Салтикова-Щедріна в Ленінграді.

Література: Кистяковский А. Права, по которым судится Малороссийский народ. Исследование. К. 1879; Василенко М. Пам'ятник укр. правничої літератури XVIII в. ЗНТШ, т. 138-140. Л. 1925; Ткач А. Історія кодифікації дорев. права України. К. 1968.

Я. Падох

Суд копний, див. *Копні суди.*

Суд присяжних, одна з форм участи громадян у судівництві, суд, у якому крім проф. суддів, беруть участь звич. громадяни, т. зв. лава присяжних. С. п. вперше виник в Англії, звідки поширився разом з англосаксонським правом у ЗДА, а з 19 в. під впливом ліберальних течій прищепився на евр. континенті. Присяжні судді не беруть активної участи в розправі, тільки стежать за перебігом процесу і вкінці його вирішують про вину підсудного; на основі їх вироку трибунал проф. суддів визначає міру покарання. Присяжні судді виконують свої функції не постійно, а за певних каденцій. Метою інституту С. п. було зробити суд. систему менше бюрократичною та ввести до неї непроф. гром. кола.

С. п. на укр. землях під Росією були введені суд. реформою 1864. Вони були обов'язкові у важчих кримінальних злочинах, зокрема тих, за які загрожувала кара понад 10 рр. ув'язнення або кара смерти, та в політ. і рел. злочинах. На поч. 20 в. виникли сумніви щодо доцільности С. п., з чого з'явилася тенденція обмежити їхні компетенції. Зокрема були намагання вилучити з-під компетенції С. п. політ. злочини. Одним з найпалкіших оборонців інституції С. п. був укр. правник О. *Кістяковський.*

Під Австрією С. п. були введені 1873. Вони розглядали справи злочинів і проступків політ., вчинених друкованим словом, і підсудних, яким загрожувала кара смерти, досмертне ув'язнення чи тюрма понад 10 рр. (винятково також справи підсудних, яким загрожувало позбавлення волі менше 10 рр.).

На укр. землях під Польщею діяли спочатку С. п., передбачені конституцією 1921 і австр. карно-процесуальним правом, яке далі було чинне в Галичині. Поль. карно-процесуальний кодекс 1928 також передбачав С. п., але цю інституцію кілька рр. пізніше скасовано, а нова конституція вже її не передбачала. На укр. землях під Румунією, де спершу діяли С. п. ще з австр. часів, їх скасовано 1936. Також у Чехо-Словаччині С. п. втратив значення у 1930-их рр. Ця тенденція була наслідком теоретичних арґументів, що вирішення питання про вину підсудного присяжними суддями, які не ознайомлені з засадами права, не виправдалося на практиці. Різні держави почали схилятися до нової форми участи гром. чинника у карному процесі, лавників (засідателів), які беруть активну участь у розправі разом з проф. суддями.

Вважаючи С. п. «буржуазним судом», СССР не включив їх у суд. систему, обмеживши позірну участь гром. кіл у судівництві нар. засідателями, які беруть участь разом з проф. суддями в усіх судах, цивільних і кримінальних, першої інстанції. Їх обирають на прилюдних зборах на $2^1/_2$ рр. з-поміж громадян віком від 25 рр. Вони виконують суд. чинності не довше 2 тижнів на рік. Нар. засідателів оголошують однією з форм «безпосередньої участи трудящих у здійсненні соц. правосуддя». У дійсності вони, як проф. судді, є повнотою залежні від пануючої влади і зобов'язані здійснювати політику партії.

А. Білинський

Судак (IX—15), с. м. т. Крим. обл., підпорядковане Теодосійській міськраді, положене на Крим. півд. березі над Чорним м.; 8 100 меш. (1966). Кліматичний приморський курорт (показання: захворювання органів дихання нетуберкульозного характеру, функціональні захворювання нервової системи, серцево-судинні захворювання тощо), сезон — цілий рік; зав. марочних вин, шам-

панського, виробництво трояндової олії. С. — старовинне торг. м. існувало п. н. Сугдея (Солдая); з кін. 7 в. підпало під владу хозарів, у 11 в. — Візантії, далі сплачувало данину половцям; з поч. 13 в. — торг. факторія венеційських купців, 1223 і пізніше зазнавало нападів татар, з 1365 — ґенуезька колонія, з 1475 — під владою Туреччини. З 9 в. (зокрема в 10—12 вв.) між С. (його називали

Залишки фортеці з 14 ст.

в давньоруських джерелах Сурожем) і Київ. Руссю існували жваві торг. зв'язки. У 1783 С. у складі Криму увійшов до Росії. Донині збереглися в С. залишки ґенуезької фортеці.

Судак (Lucioperca), рід риб ряду окунеподібних; довж. до 130 см, вага до 20 кг. Відомо 5 видів, з них у басейні Чорного і Озівського морів: С. звичайний (L. lucioperca L.), берш (L. volgensis Gmel.) і С. морський (L. marina Cuv.). Цінні пром. риби.

Суданська трава [Sorgum sudanense (Piper) Stapf.], однорічна кормова рослина з роду сорго, родини злакових. Походить з Африки; на Україні поширена з 1910-их рр. — у Степу, Лісостепу і на Кубані. С. т. теплолюбна й досить посухостійка; її вирощують на зелений корм, сіно і силос. На Україні районовано сорти: Дніпропетровська 876, Миронівська 10, Одеська 25, Чорноморка, Сорго-судаковий гібрид 5 та ін.

Судбури, також Содбури, Садбури, (Sudbury), м. в провінції Онтаріо (Канада), один з найважливіших у світі осередків видобутку ніклю і міді; 155 000 меш. (1971), у тому ч. понад 5 000 українців. Виникло у 1880-их рр.; перші українці прибули на працю в копальнях 1904. Організоване укр. життя почалося з 1909. Існують дві укр. парафії — кат. і правос. та низка орг-цій.

Судебники, зб. правних норм В. Князівства Лит. і Моск. держави, практичні суд. підручники права, зокрема карного й процесуального.

Судебник 1468 В. Князівства Лит. був скодифікований за В. кн. Казіміра IV Ягеллончика й проголошений на Віленському соймі. Він був першим, хоч і неповним, заг. кодексом В. Князівства Лит. і попередником *Лит. Статуту* (1529) та містив норми карного й процесуального права. До С. 1468 ввійшли насамперед норми *«Руської Правди»* і звичаєвого права та постанови пізніших законодавчих актів; видні також впливи зах. права (зокрема введення смертної кари, що її не знала «Руська Правда»).

Із С. Моск. держави відомі: С. 1497 — перший заг. кодекс, який розпочав правне оформлення закріпачення селян та С. 1550, що поклав основи для закріплення станово-представницької монархії й діяв до завершення Соборного Уложенія 1649.

Судець Володимир (* 1904), сов. військ. діяч, маршал авіяції (з 1955), родом з Нижньодніпровського, герой Сов. Союзу (1945). 1941—45 командував військ.-повітряними силами (ВПС) військ. округи, авіяційним корпусом і 17 армією. По війні — на керівній роботі у ВПС сов. Армії; з 1966 воєнний інспектор — радник групи ген. інспекторів.

Суджа (II—16), м. на півд. Курщині над р. Суджею, р. ц. Курської обл.: 4 700 меш. (1962); харч. пром-сть, механічний зав. С. засновано у 17 в. як сотенне м. Слобідського (Сумського) полку, з 1779 пов. м. Курського намісництва, пізніше губ. С. лежить на укр. нац. території; 1926 у Суджанській волості українці становили 61,2% всього населення, в С. — 30,8%, 1897 в Суджанському пов. — 47,9%.

«Суди Божі», ордалії (від латинського ордаліюм, тобто суд або вирок), найстаріший рід суду у вигляді покладання на вирок Божий чи сил природи, з вірою, що надприродне втручання визначить винного і врятує невинного; звич., за браком ін. доказових засобів, або якщо вони не дали наслідків. До найпоширеніших форм «С. Б.» належали: двобій (палицями або мечами), жереб і ордалії у вузькому значенні — проба водою і залізом. Людина визнавалася невинною, якщо вона могла без ушкоджень пройти через вогонь, по розпеченому залізу або перенести його в руках; витягнути з окропу якусь річ; після вкинення зв'язаним у воду почати тонути (вода — чиста стихія не приймає злочинця).

Найчастіші згадки про «С. Б.» на Україні зустрічаються у «Руській Правді» про жереб, роту (присягу), пробу холодною водою й розпеченим залізом; з 13 в. застосовувано також суд. двобій — «поле». Згадки про «С.Б.» сягають до 17 в.

Судислав, гал. боярин, провідник проугор. партії бояр, противник кн. *Данила Романовича;* кілька разів допомагав уграм

опанувати Галич. По поразці угрів у 1230 подався на Угорщину, звідки знов з угор. військом двічі (1232 і 1233) безуспішно намагався оволодіти Галичем.

Судівництво, збірна назва суд. системи, її правних основ, орг-ції і діяння. Див. *Судоустрій* і *Судочинство*.

Судієнки, старшинський (згодом дворянський) рід на Новгородсіверщині, який походить від Андрія Івановича († бл. 1688), новгородсіверського городового отамана (1672), стародубського полкового судді (1670, † до 1677), і сина його, Івана Андрійовича С. († бл. 1729), новгородсіверського городового отамана (1709—25). Син Івана — Степан (нар. бл. 1689—1763) був новгородсіверським городовим отаманом (1727—39) і сотником (1739—63). Його син Осип (нар. бл. 1743—1811), таємний радник, був першим чл. Гол. Поштового Правління Рос. Імперії (1784), свояк і приятель кн. О. *Безбородька*, який подарував йому низку маєтків на Новгородсіверщині; О. С. був меценатом шкіл на Чернігівщині й Полтавщині. Син Осипа — Михайло (1802—74), історик (див.) і гром. діяч. Його нащадки: сини Йосиф (1830—92) та Олександер (1832—82) і Євген, син Олександра (1870—1918) були маршалами новгородсіверського дворянства другої пол. 19 поч. 20 вв.

Судієнко Михайло (1802—74), історик і гром. діяч, син Осипа С., родом з Новгородсіверщини. Новгородсіверський маршал шляхетства (1835—41), почесний куратор і меценат гімназій у Новгороді-Сіверському, Чернігові й Білій Церкві; гол. Київ. Археографічної Комісії (1848—57), чл. Чернігівського губ. Комітету «по улучшению быта помещичьих крестьян» (1857—58), в якому посідав ліберальну позицію. У своєму маєтку, с. Очкині (б. Новгорода-Сіверського) мав велику бібліотеку й цінну зб. архівних матеріялів до історії Гетьманщини 17—18 вв., яку його спадкоємці подарували Київ. Ун-тові (нині в Рукописному Відділі Держ. Бібліотеки АН УРСР у Києві). Помер у Новгороді-Сіверському. С. видав «Материалы для отечественной истории» (тт. I—II, 1853—55) і «Черниговского Наместничества Топографическое Описание» О. Шафонського (1851), брав участь у вид. Літопису С. *Величка* (1848—55). Був близький до декабристських кіл (шваґер декабристів О. Миклашевського й О. фон дер Бріґґена й приятель О. Пушкіна). *О. О.*

Судковський Руфін (1850—85), маляр-мариніст, родом з Очакова на Херсонщині; вчився в Одеській Рисувальній Школі і (з 1868) у Петербурзькій Академії Мистецтв; з 1882 акад. Пейзажі Чорного м. («Бурхливе море восени», Сутінки на березі Чорного моря»), Одеси («Перед бурею поблизу Одеси»), Очакова («Буря б. Очакова»), Дніпрового лиману («Перед грозою. Хутір на Дніпровому лимані», «Після бурі», «Штиль») та ін. Картини С. зберігаються в ґалеріях Москви, Ленінграду і Київ. Музеї Рос. Мистецтва.

Суднобудування, галузь машинобудування, підприємства якої будують і ремонтують судна усіх типів (вантажні, пасажирські, рибопром., військ. тощо) та ін. плавучі споруди. На Україні першу суднобудів. верф для будування військ. суден спорудило Рос. Адміралтійство 1788 у Миколаєві. У 1862 у Києві засновано машинобудів. підприємство, яке пізніше перетворено на суднобудів. зав. 1895—97 збудовано два суднобудів. зав. у Миколаєві. Всього на Україні 1913 діяло 7 суднобудів. і судноремонтних підприємств (у Миколаєві, Херсоні, Одесі та ін.), крім того, у Таганрозі й Новоросійському. Вага С. України в Рос. Імперії була незначна (13%). С. на Україні розвинулося у 1920—30-их рр.; у 1928—29 воно давало 14% продукції всього машинобудування, а його вага в СССР збільшилася. Побудовано ряд нових зав. і реконструйовано старі; по другій світовій війні вдруге відбулася відбудова і реконструкція зруйнованих зав. і побудова нових.

Тепер на Україні будують судна різних типів, серед ін.: суховантажні, наливні танкери, китобійні бази, морозильні риболовні траулери, приймально-транспортні, рефрижератори, лісовози, сейморозвідувальні, пасажирські судна на підводних крилах, вантажно-пасажирські та ін.; значно збільшено будову військ. суден. Крім суднобудів., діють судноремонтні підприємства. В УССР основні підприємства С. розташовані у Миколаєві, Одесі, Херсоні, Києві; менші (перев. судноремонтні) у Севастополі, Жданові, Керчі, а за межами УССР — у Таганрозі, Новоросійському, Туапсе; річкові судноремонтні у Запоріжжі, Дніпропетровському, Кілії, Пинському й ін. Найбільші зав.: Чорноморський суднобудів. зав. у Миколаєві, виник 1907 з об'єднання двох суднобудів. зав. (збудованих 1895—97), випускає океанські судна, танкери, суховантажні судна, дизельелектроходи (до 1914 на ньому збудовано серед ін. перший у світі підводний мінний загороджувальний «краб», перші в Рос. Імперії турбінні міноносці; 1957—61 китобійні бази «Радянська Україна» і «Советская Россия», з водотоннажем понад 20 000 т кожна, н.-д. судно «Академік Сергій Корольов», газотурбохід «Паризька Комуна» та ін.); Херсонський суднобудів. зав., збудований у 1951—53, випускає океанські судна, а також річ-

кові катери, теплоходи тощо; Київ. суднобудів. зав. «Ленінська кузня», заснований 1862 як машинобудів. підприємство, з 1913 (гол. після 1945) перетворений на суднобудів. зав., випускає річкові судна, сер. морські риболовні траулери та ін.

Статистика С. в СССР не оприлюднюється, нема також інформацій про будову військ. кораблів на суднобудів. зав. України. Є припущення, що до 1941 на зав. України випускалося щороку 15—20 військ. кораблів (до 1914 С. України випускало перев. військ. судна; на миколаївських зав. 1914 працювало на військ. С. 8 300 осіб). *Р. М.*

Судова Вишня (IV—4; до 1545 — Вишня), м. Мостиського р-ну Львівської обл. над р. Вишнею (притока Сяну); 5 600 меш. (1971). Цегельно-черепний зав., зооветер. технікум, краєзнавчий музей. Відома з 1230. З 15 в. в С. В. відбувалися соймики ряду земель шляхти Руського воєводства, на яких розглядалися суд. справи. У С. В. нар. І. *Вишенський.* У 1957—62 в зах. частині м. досліджено селище 10 в. і городище 11 — поч. 12 в., а в сх. частині — городище 12—13 вв., залишки староруського м. Вишні.

Судова медицина, розділ медицини, який вивчає питання мед. та біол. характеру, що виникають під час слідства й суд. процесу. До гол. проблем С. м. належить вивчення причин й умов, які призводять до смерти або порушення здоров'я у кримінальних випадках, суд.-мед. експертиза людей, трупів, речових доказів, діяльности мед. персоналу.

На Русі-Україні початки суд.-мед. експертизи знаходимо вже у 11—12 вв., у 17—18 вв. існували розпорядження про суд.-мед. огляди (розтин трупів для встановлення причин смерти, тяжкости ушкоджень тощо). З кін. 18 в. суд.-мед. діяльність стала обов'язком лікарських управ, пов. і міськ. лікарів. 1842 в Рос. Імперії видано «Устав судебной медицины»; в СССР і УССР створено першу в світі централізовану держ. суд.-мед. службу (при Мін-ві Охорони Здоров'я).

Осередками наук. вивчення питань С. м. на Україні були мед. фак. ун-тів (з 1884 при них встановлено самостійні катедри С. м.); тепер катедри С. м. мед. ін-тів та ін-тів удосконалення лікарів, а також Укр. респ. наук. т-во суд. медиків і криміналістів (об'єднує 315 чл.).

У Києві (з 1917) і Харкові (з 1925) працюють н.-д. ін-ти Юридичної комісії при Раді Мін. УРСР, які є центрами наук. експертизи та наук. праці у галузі криміналістики, у тому ч. й суд.-мед. експертизи. З укр. учених над питаннями С. м. працювали І. *Буяльський,* Є. *Мухін,* П. *Заблоцький-Десятовський;* у новіші часи — Ф. Патенко, С. Дворниченко, М. *Бокаріюс* (видатніший суд. медик України, автор низки монографій і підручників з С. м.), М. Оболенський, Ю. Сапожніков та ін. У 1926—27 на Україні виходив «Архив криминалогии и судебной медицины».

В. Плющ

Судовщикова Олександра, див. *Григоренко* Грицько.

Судомора Охрім (1889—1968), графік родом з Борисполя на Київщині; вчився в іконописній майстерні Києво-Печерської Лаври у клясі І. Їжакевича (1904—07) і в Київ. Художній Школі (1907—13). З 1913 працював у книжковій графіці (гол. ілюстрував дитячі кн.) для київ. (пізніше віденських і празьких) в-в *«Час», «Дніпросоюз», «Дзвін», «Вернигора»;* оформлював ж. *«Сяйво»* (1913—14) і численні дитячі казки (серед ін. «Війна грибів з жуками», 1919). З 1924 працював у харківських і київ. в-вах *«Шлях Освіти»* (Б. Грінченка «Сам собі пан», 1924), *«Книгоспілка»* (Т. Шевченка «Кобзар», 1927), «Радянське Село» (О. Вишні «Сійся, родися, жито, пшениця», 1929), *«Радянська Школа»,* ж. «Жовтень» і *«Піонерія».* 1943 переїхав до Львова й у вид. Укр. В-ва ілюстрував ж. *«Малі Друзі»* і дитячі казки. 1945—48 працював у Харківському обл. книжково-газетному в-ві, згодом у Сільгоспвидаві УРСР та «Радянській Школі» тощо. С. критиковано за ухил у формалістичну «стилізацію».

Судость, р. у півн. частині Придніпровської низовини, права притока Десни; довж. 208 км, сточище — 5 850 км²; заболочена, живлення мішане, перев. снігове; замерзає в грудні, скресає у квітні. Лише пониззя С. положене на території УССР (перев. частина на території РСФСР). На С. — м. Почеп.

Судоустрій, сукупність правних норм, які встановлюють суд. систему, її оргцію, завдання, компетенцію окремих судів (с.) та процедуру їх діяння.

К н я ж а д о б а. Від найдавніших часів княжої доби с. мали прилюдний характер. Існувало п'ять родів с.: 1) княжий с., на якому кн., інколи ним уповноважені заступники (тивун, метельник тощо), чинили с. над населенням у столиці або поза нею під час роз'їздів; на провінції судили від імени кн. його посадники; 2) вічевий с. вирішував спершу різні, потім найважливіші справи; 3) гром. або нар. с. — найдавніша звичаєва форма (колись єдиний суд. орган, пізніше існував поряд з княжим с.); основою його був вервний с. (див. *Верв*), суд. функції виконували «судні мужі»; 4) приватні (землевласницькі) с. давали право боярам судити

справи своїх невільників, інколи і закупів; 5) церк. с. мали юрисдикцію над *церковними людьми,* а в церк. справах (злочини проти віри, подружжя тощо) і над ін.

Лит.-поль. доба. На укр. землях у складі Польщі суд. влада перейшла з кін. 14 в. до королівських намісників (старостів); 1435 уведено поль. систему станово-шляхетських с.: міські с., практика яких ґрунтувалася (із змінами) на нім. праві *(Маґдебурзьке право);* сіль. с. вирішували менші справи місц. населення, а домініяльні — важливіші й оскарження ухвал сіль. с.

На укр. землях у В. Князівстві Лит. зберігся спершу С. княжої доби з тим, що В. кн. мав право с. над удільними князями. З 1386 С. змінився під поль. і зах.-евр. впливами. Існували чотири роди с.: 1) держ. с. — провінціяльні (для вільного населення) і центр. (гол. як апеляційна інстанція під проводом В. кн. або з його уповноваження); 2) міськ. с. упривілейованих м., звич. з виборною лавою присяжних (у деяких м. діяли с. для окремих національностей); 3) гром. с., звані також копними, які ґрунтувалися на звичаєвому праві давньої доби (див. *Копні суди);* 4) домініяльні с. для справ панів проти невільного і напіввільного населення, а згодом і проти всього, навіть вільного населення, поселеного на панській території. Деякі зміни уведено до С. другим *Лит. Статутом,* а від Люблінської унії 1569 на землях, приєднаних до Польщі, уведено поль. С. Тоді виникло, вже урядово визнане, автономне станове коз. судівництво.

На Гетьманщині діяли у 1648—1763 коз. держ. с. Вони поділялися на провінціяльні с. (сіль., див. *Сільський суд,* сотенні — див. *Сотенний устрій,* полк., див. *Полковий устрій),* при чому кожний вищий с. був апеляційною інстанцією для нижчого, та на центр. с.: *Ген. Військ. с., Ген. Військ. Канцелярія* і с. гетьмана. Ген. Військ. с., що існував при гетьманській резиденції, був спершу найвищим с. країни, але згодом допускалися апеляції від нього до Ген. Військ. Канцелярії, яка, на додаток до апеляційного с., була с. першої інстанції для ген. старшини, полк., бунчукових товаришів і гетьманських «протекціоністів». С. гетьмана виникає з його прероґатив як зверхнього судді держави з правом судити усі справи у першій або апеляційній інстанції. У системі с. того часу діяли також міські, сіль., домініяльні і духовні с.

Велика суд. реформа гетьмана К. Розумовського 1760—63, що спиралася на зразках суд. системи Лит. Статуту, замінила коз. держ. с. на земські, городські (полкові) та підкоморські (див. *Підкоморський с.)* із зреформованим Ген. Військ. с. на чолі.

На Запор. Січі с. нижчого порядку були с. курінних отаманів і паланкових полк., вищого — с. військ. судді, кошового отамана і *Січ. Ради.* Проти вироків військ. судді можна було апелювати до кошового отамана або до Січ. Ради. Кошовий суддя був зверхнім суддею і тільки в мирний час можна було апелювати проти його вироків до Січ. Ради. Докладніше про С. до 18 в. див. «ЕУ І», стор. 665—67.

На укр. землях під Росією, після недовгого переходового періоду, уведено 1782 станові с.: для дворян діяли пов. і верхні земські с.; справи міських мешканців розглядали городовий і губ. маґістрати, держ. селян — Нижня і Верхня розправи; кріпаків судили самі поміщики. У кожній губ. створено ще т. зв. совісні с., які розглядали деякі цивільні та карні справи про злочини, вчинені неповнолітніми та божевільними. Апеляційними і ревізійними інстанціями для всіх с. були губ. палати цивільного та карного с., вироки яких затверджував губернатор, а у важливіших справах *Сенат.* На Правобережжі до 1830-их рр. діяв поль. С. У результаті суд. реформи 1864 уведено новий С., побудований більше за зах. зразками. В новій системі виділено з заг. с. волосні с., тобто нижчі с. для селянства для розгляду цивільних і карних справ, та мирові суди, для розгляду незначних цивільних і карних справ з метою спрощення судочинства. Мирових суддів обирали пов. з'їзди або міські думи. Ці с. діяли в першій інстанції в складі одного судді, а в другій, як пов. з'їзди мирових суддів, колеґіяльно в складі трьох мирових суддів. Окружні суди охоплювали кілька пов. і були компетентні для більших карних і цивільних справ; вони діяли в складі трьох присяжних суддів (див. *Суд присяжних).* Суд. палати діяли в суд. округах (вони охоплювали кілька губ.) в складі трьох суддів як апеляційна інстанція (їхні вироки розглядалися у касаційному порядку Сенатом), а також як с. першої інстанції в справах особливої ваги, зокрема про т. зв. держ. злочини (тоді вони діяли у складі трьох постійних суддів і трьох станових представників). Окружних суддів і чл. суд. палат призначав цар на пропозицію мін. юстиції. Найвищою суд. установою в Рос. Імперії був Правительствующий Сенат, касаційні департаменти якого діяли гол. ч. як найвищий касаційний с. для вироків окружних с. присяжних та вироків суд. палат. Пізніші реформи обмежили діяння с. присяжних, а 1889

скасовано мирові с. з заміною їх міськ. с. і — по селах — земськими начальниками.

На укр. землях під Австрією діяли спершу с. поль. системи, але реформами 1784—87 уведено два шляхетські с. (у Львові й Станиславові) та ряд міжстанових карних с., з апеляційним с. у Львові, і найвищим у Відні. Поступові реформи почалися по революції 1848; 1867 уведено неусуненність суддів і с. присяжних для найважливіших карних, політ. і пресових справ. У судочинстві тоді дозволено вживання укр. мови (поряд поль. і нім.). За суд. реформою 1895—96 утворено пов. с. (діючі одноособово) для дрібних цивільних і карних справ, окружні — для важливіших справ та апеляцій від пов. с., і апеляційний с. у Львові для апеляції від окружних с. Найвищою ревізійною інстанцією був Найвищий Суд у Відні. Суддів призначав цісар на пропозицію мін. юстиції довічно, ґарантуючи їх незалежність. При окружних та апеляційних с. урядували прокуратори для обвинувачення у карних справах; в пов. с. ці функції виконував представник адміністративної влади.

Недовгий час незалежности України 1917—20 не дозволив на введення нової суд. системи; назагал з потрібними змінами діяв С. Рос. Імперії та Автро-Угорської монархії. Третій універсал Центр. Ради 1917 ствердив, що «суд в Україні повинен бути справедливий, відповідний духові народу». Згідно з цим Центр. Рада законом 17. 12. 1917 встановила *Ген. Суд*, як найвищу суд. установу країни. На зах. укр. землях УНРада законом від 21. 11. 1918 «Про тимчасову орг-цію судівництва та вимір справедливости» ствердила, що с. мають бути незалежні, і встановила Найвищий Суд у Львові.

Під Польщею 1920—39 основи С. визначала конституція 17. 3. 1921, яка визнала с. окремим органом держ. влади, незалежним від виконавчого і законодавчого органів. Встановлено найвищий с. для карних і цивільних справ, с. присяжних для розгляду важких і політ. та ін. злочинів; поза тим залишено систему С. попередніх режимів. С. змінено щойно розпорядженням през. держави 6. 2. 1928 («Право на устрій заг. судів»), яке передбачало с. городські для незначних справ цивільних і карних (вони діяли в одноособовому складі), окружні для важливіших справ (вони були також апеляційною інстанцією для городських с. і при них діяли недовгий час с. присяжних) та апеляційні (від окружних с.). У Галичині було 11 окружних с. (у них допускалася укр. мова, чого не було на півн.-зах. землях) та апеляційний с. у Львові. Найвищий с. у Варшаві був зверхньою апеляційною установою для апеляційних с. та касаційною для окружних с. присяжних. При окружних, апеляційному та найвищому с. урядували *прокурори*. Крім того, існували спеціяльні с. — с. праці, примусового арбітражу тощо.

Суддів призначав гол. держави, і вони, за законом, мали бути незалежні від держ. адміністрації. У дійсності судді добиралися лише з політ. благонадійних осіб.

В УССР підставою орг-ції суд. системи були від поч. декрети, розпорядження і закони РСФСР, а потім всесоюзні. Декрет про с. ч. 1 від 24. 11. 1917, схвалений Радою Нар. Комісарів РСФСР, скасував всю суд. систему Рос. Імперії й утворив місц. нар. с. для звич. справ та рев. трибунали для т. зв. «контррев. злочинів» Нар. Секретаріят УССР видав постанову 4. 1. 1918 «Про запровадження нар. суду», яка була майже дослівною копією декрету про с. ч. 1; нар. судді мали бути обирані «дем. способом», але їх обирали больш. Ради роб., солдатських та сел. депутатів. «Тимчасове положення про нар. с. й рев. трибунали», затверджене Радою Нар. Комісарів УССР 14 2. 1919, з чинністю з 15. 2. 1919, реґулювало докладніше новий С. *Нар.* с. в складі одного нар. с. і двох до шести нар. засідателів розглядали карні й цивільні справи, не передбачені для Рев. трибуналів, а *Рев. трибунали* (в складі п'ятьох членів) — справи про контррев. злочини в широкому розумінні; в УССР на відміну від РСФСР вони не мали права розглядати справи т. зв. скороченим процесом, без участи обвинуваченого й оборони. Згодом вироки рев. трибуналу можна було оскаржувати перед Найвищим касаційним с. (пізніше трибуналом). За зразком РСФСР на Україні засновано також Всеукр. і місц. надзвичайні комісії (див. *ВЧК*), які мали, поряд з рев. трибуналами, завдання боротися з «контрреволюцією». Ця подвійність С. наявна в двох формах с. — нар. і рев. (на додаток до надзвичайних комісій) була особливістю суд. системи на Україні того періоду. Рев. трибунали були скасовані 1921. Декрет Ради Нар. Комісарів УССР від 26. 10. 1920 увів зміни, які мали на меті усунути різниці між С. УССР і РСФСР. Централізація суд. системи завершилась закликом Центр. Виконавчого Комітету РСФСР, щоб усі союзні респ. ухвалили у себе ідентичний з рос. закон про С. В результаті ВУЦВК ухвалив 16. 12. 1922 положення про С. УССР за рос. зразком. За кон-

ституцією СССР 1924, в компентенції верховних органів Союзу було встановлення основ С., як і судочинства та цивільного і карного законодавства; ЦВК СССР затвердив 29. 10. 1924 ці «Основи». Відповідно до них 23. 10. 1925 був виданий декрет про С. УССР, який передбачав таку суд. систему: нар. с., окружні с. і Верховний Суд респ. Конституція СССР 1936 дала привід до всесоюзного закону про С. На підставі «Основ законодавства про С. СССР, союзних і автономних респ.», затверджених Верховною Радою СССР 25. 12. 1958, видано закон про С. УССР 30. 6. 1960, який діє донині. Згідно з ним суд. система на Україні складається з районних (міськ.) нар. с., обл. с. і Верховного Суду.

Основним с. в УССР є нар. с. (див.), який є першою інстанцією для всіх карних і цивільних справ, не передбачених вищим с. Обл. с. (див.) як с. першої інстанції розглядає справи, визначені законом, як с. другої інстанції для нар. (міськ.) с. і порядком нагляду перевіряє законність вироків та рішень нар. с., що набрали вже законної сили. *Верховний Суд УССР* є найвищим суд. органом у респ., він діє у виняткових справах, цивільних і карних, як с. першої інстанції та гол. як суд другої інстанції, касаційної. Суд. колеґії Верховного С. розглядають також протести ген. прокурора СССР і УССР, гол. Верховного Суду і постанови президії нижчих с. Найвищим суд. органом СССР є Верховний Суд СССР; в його компетенції є нагляд за діяльністю суд. органів СССР, як також союзних респ. Стосовно останніх він розглядає протести гол. Верховного Суду і ген. прокурора СССР на постанови пленумів верховних с. респ., коли вони суперечать союзному законодавству або інтересам ін. респ.

Конституція і закон про С. передбачають виборність суддів. Громадяни того чи того р-ну (міста) обирають суддів нар. с. на 5 рр. Суддів обл. с. обирають обл. ради депутатів трудящих, а суддів Верховного с. — Верховна рада, також на 5 рр. Кандидатів на суддів висувають партійні й ін. гром. орг-ції.

В УССР деякі проступки і справи розглядаються також позасуд. органами. Ними є система держ. арбітражу при союзній і респ. радах мін., крайових і обл. виконкомах Рад депутатів тощо для розв'язання суперечок між держ. і кооп. установами і підприємствами (положення Ради Мін. СССР 17. 8. 1960 і УССР 1. 10. 1960) та т. зв. *товариські суди* на підприємствах, в установах, колгоспах і т. п., які мають право розглядати суперечки між чл. тієї чи тієї орг-ції і навіть карати за порушення законів у дрібніших справах.

Література: Лаппо И. Земский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII в. Журнал Мин. Нар. Просвещения, VI. П. 1897; Лаппо И. Подкоморский суд в Великом Княжестве Литовском в конце XVI и начале XVII в. Там же, VIII. 1899; Ясинский М. Главный литовский трибунал. К. 1901; Лаппо И. Гродский суд в Великом Княжестве Литовском в XVI в. Там же, I. П. 1908; Владимирский-Буданов М. Обзор истории русского права, 6 вид. К. 1909; Слабченко М. Малорусский полк в административном отношении. О. 1909; Леонтович И. Центральные судебные учреждения в Великом Княжестве Литовском до и после унии. Журнал Мин. Юстиции, II. П. 1910; Лащенко Р. Лекції по історії українського права. I. Прага 1923; Чубатий М. Огляд історії укр. права, 3 вид. Мюнхен 1947; Падох Я. Міські суди на Україні-Гетьманщині після 1648 р. ЗНТШ, CLVI. Мюнхен 1948; Яковлів А. Український Кодекс 1742. Права, по которым судится малороссийский народ. ЗНТШ CLIX Мюнхен 1949; Kutrzeba S. Historia ustroju Polski w zarysie, wyd. 8. B. 1949; Грушевський М. Історія України-Руси, т. 1-9. Нью-Йорк 1954; Bardach J. Historia państwa i prawa Polski, wyd. 8. B. 1965.

Ю. Старосольський

Судочинство, встановлений законом або звичаєм порядок і форма вчинення суд. дій у межах завдань судів у здійсненні правосуддя.

За княжої держави процес, цивільний і карний, вже дійшов форм прилюдного С. і відбувався в упорядкованій суд. системі. У С. як цивільному, так і карному процес починався на домагання покривдженого, а в справах про важкі злочини появляється згодом офіц. обвинувачення. Поч. процесу базувався інколи на договорі зацікавлених сторін про віддачу справи до суду. У карних справах часом процесові передувало слідство — «свод» і *«гонення слідом»*. Суд був усний і прилюдний при участі громади («луччих людей»). Після доказового справування суддя (кн. або його урядовець, «судні люди» в гром. суді і т. д.) ухвалював вирок. Карні вироки виконував звич. кн. або його урядовці.

За лит.-поль. доби, як і за попередньої, діяло тільки матеріяльне право, яке не розрізняло процесуального права. Процесом, як раніше, диспонували сторони, хоч роля у ньому суду посилилась. Процес звався «поступком правним»: йому звич., особливо у карних справах, передувало слідство, на підставі якого суд видавав позов. Розправа звалася «розсудком» і мала на меті «доводження справедливости». Процес був явний і усний, тільки вирок, званий «декретом», вирішував суд на закритому засіданні. Вирок можна було оскаржити або апелювати. Існувало особливе карне С., зване «скрутинією», яке було подібне до зах.-евр.

інквізиційного процесу, хоч у лагіднішій формі. Скрутатори допитували свідків на місці злочину в неприсутності обвинуваченого, а запис такого слідства був підставою для вироку як єдиний доказ. У Галичині С. спершу зберігало традиційні форми, але згодом, зокрема по реформі 1434, було замінене поль.

За Гетьманщини процес став більше формальним, гол. під рос. впливом і в наслідок реформ 18 в. Поєднання суд. і адміністративної влади в руках коз. старшини, як і велике ч. апеляційних інстанцій, мало неґативний вплив на С. Процес починався скаргою позовника. Позваний вносив одвід (або отпор), «ізвиненія» і «збивання позову». Після доказової процедури перед явним судом, суд на закритому засіданні ухвалював вирок. Апеляційний суд розглядав справу на підставі актів. На Запоріжжі процесові форми були вільніші, але виразно панував принцип прилюдности. Інколи самі козаки брали участь у виконанні вироку (докладніше див. «ЕУ 1», стор. 667—69).

Під Росією ще деякий час діяли процесові норми Лит. Статуту, але незабаром (Указ «О форме суда» 1723) на укр. землях уведено рос. карний процес, типовий інквізиційний процес з функцією досліджування, обвинувачення і судження в одних руках. Закон 1832 не змінив цього процесу по суті, хоч вже 1801 скасовано формально (але не фактично) тортури як процесовий доказовий засіб. Щойно «Устав уголовного судопроизводства» (1864) скасував інквізиційну форму, увів гласність і усність і взагалі віддзеркалював частково ліберальні течії Зах. Европи (напр., *суди присяжних),* але закон 1887 увів знову обмеження (скасував суди присяжних, гласність тощо). Також цивільний процес був змінений новим кодексом 1864, який ґрунтувався на зразках франц. кодексу з засадами диспозиційности, усности, гласности і вільної оцінки доказового матеріялу; матеріяльне право було вже цілком відокремлене від процесового (формального).

Під Австрією на укр. землях процесуальне право розвивалося під зах.-евр. впливом. Модерний кодекс цивільного права запроваджено 1895; він базувався на засадах усности, гласности і права апеляції до двох інстанцій та ревізії Найвищого Суду у Відні. Кодекс карного процесу 1873 відокремлював функції обвинувачення і судження; суд був усний, безпосередній і гласний та спрямований до виявлення матеріяльної правди.

Період укр. державности 1917—20 не приніс практично ніяких нововведень у ділянці С.; діяли далі закони кол. Росії та Австрії з конечними змінами.

На укр. землях під Польщею діяли спершу закони попередніх режимів. Тільки 1928 уніфіковано поль. карний процес із збереженням засад гласности, усности і матеріяльної правди як підстави вироку та суворого розрізнення між обвинуваченням, що було в руках прокурора, і судженням у руках суду як незалежного органу. Кодекс цивільного процесу видано 1930 на засадах, які не відрізнялися від попередніх законів, що діяли на території Польщі.

На укр. землях у складі СССР. Декрет про суд ч. 1, схвалений Радою Нар. Комісарів РСФСР 24. 11. 1917, скасував С. царської Росії і почав творити нову, сов. систему. На декреті про суд ч. 1 майже повністю взорувалася постанова Нар. Секретаріяту УССР від 4. 1. 1918 «Про запровадження нар. суду і Декрет Ради Нар. Комісарів України від 14. 2. 1919 про «Тимчасове положення про нар. суди та Рев. Трибунали». Ці декрети про суди обіймали також процедуральні постанови. (Про ранній розвиток див. *Судоустрій*). З деякою відмінністю взорувалися на рос. кодексах перші укр. процесові кодекси: цивільні з чинністю з 31. 10. 1924 і з 1. 12. 1929, та карні з чинністю з 13. 9. 1922 і з 15. 9. 1927. Конституція СССР 1936 увела засаду, що карні й цивільні матеріяльні й формальні закони (а також закони про судоустрій) кожної респ. повинні базуватися на принципах, встановлених для усього Союзу. Вони є підставою для нині обов'язкових законів УССР про карне й цивільне С. п. н. «Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» від 25. 12. 1958 та «Основи цивільного судочинства Союзу РСР і союзних республік» від 8. 12. 1961. Відповідно до цих «Основ...» Верховна Рада УССР затвердила 28. 12. 1960 *«Кримінально-процесуальний Кодекс УРСР»*, а 18. 7. 1963 і *«Цивільний Процесуальний Кодекс УРСР»*.

Кримінально-процесуальний кодекс містить деякі поступові й досить ліберальні принципи, подібні до тих, які у зах. країнах уважаються ґарантіями гром. прав і справедливого суду. Але сов. практика іґнорує їх, особливо в політ. процесах, хоч кодекс визнає прилюдність («гласність») карного процесу, і то в усіх його стадіях, проте політ. справи, як правило, розглядаються з виключенням гласности, не зважаючи на протести підсудних з посиланням на закон і конституцію. С. в УССР

за законом повинне вестися укр. мовою, але здебільша ведеться рос. Кодекс ґарантує підсудному право на захист, тобто на оборонця, але не в стадії попереднього слідства, коли його допитують безконтрольно органи міліції, держ. безпеки, начальники виправно-трудових установ та ін. (тоді, коли видобувають найбільше «визнань»). Зах. ідея, що підсудного слід уважати невинним, поки йому не доведено вини, відкинена в сов. карному процесі, як застаріла догма буржуазного права. У ньому гол. ролю відограє *прокурор*, який представляє в суді партійну політику. Він єдиний відповідає за підготовну стадію процесу (див. *Попереднє слідство*). Його позиція значно сильніша, ніж позиція підсудного під час розгляду справи, і його вплив на вирок суду — дуже значний. Він також наглядає за його виконанням. Карний процес має три основні стадії: 1) попереднє слідство, дізнання і, у важливіших справах, слідство; 2) суд. розгляд справи; 3) виконання вироку. Кодекс допускає оскарження суд. вироку або рішення (скарга касаційна) до другої суд. інстанції.

Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 реґулює процедуру суд. розгляду цивільних справ, спірних і неспірних, у яких хоч однією стороною є фізична особа або колгосп. Усі суперечки між держ. підприємствами або гром. орг-ціями розглядає і вирішує *держ. арбітраж*. Деякі цивільні суперечки між громадянами, чл. підприємства й ін. установ, розглядають також *товариські суди*.

Цивільний процес побудований на засаді диспозитивности, яка дозволяє сторонам вільно диспонувати своїми матеріялами і процесуальними правами. Але це право сторін обмежене тим, що прокурор та ін. гром. установи можуть закладати позов незалежно від безпосередньо зацікавлених осіб й інтервеніювати та вносити протести у кожній стадії процесу, коли цього вимагають інтереси держави. Суд може вирішувати справу незалежно від домагання сторін (гол. позовника) і може брати до уваги навіть такі докази, яких сторони не пропонували, якщо вважає, що т. ч. захищає держ. або гром. інтереси. Рішення і вироки цивільного суду можна оскаржувати до суду вищої інстанції, який шляхом т. зв. касації може скасувати, відкинути або змінити рішення нижчого суду (див. також «ЕУ 1», стор. 677—82).

Література: Дювернуа Н. Источники права и суд в древней России. М. 1866: Демченко Г. Наказание по Литовскому Статуту. К. 1894; Белаев П. Очерк права и процесса в эпоху Русской Правды. М. 1895; Случевскій В. Учебникъ русскаго уголовнаго процесса — судоустройство-судопроизводство. П. 1910; Розинь Н. Уголовное судопроизводство, 2 изд. П. 1916; Слабченко М. Судівництво на Україні XVII—XVIII ст. Х. 1919; Мірза-Авак'янц Н. Нариси з історії суду на Лівобережжі до пол. XVII ст. Записки Харківської Дослідчої Катедри, II—III, VI. Х. 1926; Падох Я. Ґрунтовий процес Гетьманщини. Л. 1938; Михайленко П. Нариси з історії кримінального законодавства Укр. РСР. К. 1959; Чорновіл В. Лихо з розуму. Париж 1967; До сов. карно-процесової практики. Українські юристи під судом КҐБ. Сучасність. Мюнхен 1968; Галаган, Сусло Д. С. Кримінальний процес Укр. РСР. К. 1978; Український Вісник, вип. I—II. Париж—Балтімор, 1971. Див. ще літературу до *Судоустрою*.

«Сузір'я», річник, присвячений популяризації на Україні культури, особливо літератури народів СССР. Виходить у Києві від 1967. Всі спроби офіц. органів у Києві здобути дозвіл з Москви на перетворення річника на періодичний журн. або альманах залишаються безуспішними, попри те, що «С.» пропаґує дружбу народів у цілковитій вірності партійній лінії. Такий альманах однак існує в Грузії від 1968 (п. н. «Цсарткела»), а у Москві виходить місячник «Дружба народов».

Суйковський (Sujkowski) Антін (1867—1941), поль. географ і політ. діяч. Гол. праця «Geografia ziem dawnej Polski» (1918), у якій представив і ті укр. землі, які входили до складу іст. Польщі.

Сукачов Леонид (1912—37; псевд. Юрій Вітренко, Омелько Блюденко та ін.), літературознавець і письм. родом з Полтави, старший наук. співр. Ін-ту Літератури ім. Шевченка (з 1935). Ст. з шевченкознавства в «Літ. газеті», «Літ. критиці» й ін.; брав участь у підготові акад. вид. творів Шевченка (редаґував «Журнал»); друкував оп. 1937 знищений як «ворог народу»; 1955 реабілітований.

Суковкін Михайло, гром. і політ. діяч на Київщині, до 1917 гол. Київ. губ. земства, по революції — Київ. губ. комісар (до кін. літа 1917), був у добрих стосунках з укр. нац. колами; за гетьманату посол Укр. Держави в Туреччині (1918). З упадком гетьманату зайняв ворожу позицію до укр. державности.

Сула, ліва притока Дніпра; бере початок на Сер. височині, далі протікає Придніпровською низовиною, впадає в Кременчуцьке водосховище; довж. 310 км, сточище — 18 100 км², перев. шир. річища 10—75 м, долини від 1,5 до 8 км (найбільша 15 км), заплавина частково заболочена. Основне живлення снігове. Замерзає в грудні, скресає з кін. березня — на поч. квітня. Використовується для водопостачання; багата на рибу; в нижній течії (від м. Лубень) судноплавна. Найбільші притоки: Терн,

Ромен, Лохвиця, Удай (праві) і Сліпорід, Оржиця (ліві). На С. м. — Лубні, Ромен.

Сулима Іван (†1635), гетьман запор. козаків (1628—1629, 1630—1635), дрібний шляхтич родом з Чернігівщини. Був якийсь час одним з управителів маєтків С. Жолкевського (1615) і його спадкоємців Даниловичів на Переяславщині й за цю службу одержав села Сулимівку, Кучаків і Лебедин (1620). Разом з цим С. був заслуженим коз. ватажком, учасником кількох походів проти Криму й Туреччини, за що одержав від папи Павла V золоту медалю з папським портретом. У серпні 1635, повертаючись з походу проти Туреччини на чолі коз. (нерестрового) війська, зруйнував щойно збудовану поль. фортецю Кодак на Дніпрі й винищив її нім. (найману) залогу з комендантом фортеці, французом Маріоном. Був по-зрадницькому схоплений частиною реєстрової старшини, яка видала його полякам, і страчений у Варшаві.

Сулима Микола (1892—193?), педагог, мовознавець-україніст, проф. Ін-ту Нар. Освіти у Харкові, автор синтетичного курсу історії укр. літ. мови (у зошитах ВЗІНО, 1928, «Історичний курс укр. мови»), дослідник мови Т. Шевченка, Л. Українки, А. Тесленка, М. Хвильового, один з-поміж унормовувачів синтакси літ. мови в дусі поєднання народномовних рис з кращими зразками нової літ. мови 19—20 вв. («Укр. фраза», 1928); написав низку нормативістичних розвідок з питань укр. синтакси, словотвору, фразеології й лексики. Репресований за «укр. буржуазний націоналізм у синтаксі» (погромницька ст. П. *Горецького* й І. Кириченка в «Мовознавстві», 1934, ч. 2); дальша доля не відома. Частково реабілітований у 1950-их рр.

Сулима (по чоловікові Бичихина) Тетяна (бл. 1863—?), письм. родом з с. Новопавлівки на Катеринославщині. Спершу писала рос. мовою, пізніше (під впливом Я. *Щоголева*) укр. Популярність здобула комедією «Дячиха» (з 1888 грана на сцені). Друкувалася в ж. *«Рідний Край»*, *«Світова Зірниця»*, *«Село»*; окремо вийшли: п'єса «Дячиха» (1908), побутові жарти «На мининах» (1909); зб. «Нар. оповідання» (1911). Деякі оп. С. — майже фотографічно зафіксовані етногр. картини.

Сулименко Петро (*1914), маляр родом з Краснодару, закінчив Київ. Художній Ін-т (1947; учень К. *Єлеви* і О. *Шовкуненка*). Основні твори присвячені обороні Севастополя і мариністичній тематиці («Чорне море», 1953), зберігаються у Севастопільському музеї.

Сулими, укр. шляхетський рід на Лівобережжі, який веде свій поч. від гетьмана Івана С. († 1635; див.). Сини його Степан († 1659) і Федір († 1691) були полк. переяславськими. Син Федора Іван († 1721), сотник вороньківський, ген. хорунжий за гетьманів Мазепи й Скоропадського (1708—21); його син, Семен був полк. переяславським (1739—66). З синів Семена С. — Яким (1737—1818) був чернігівським ген. суддею (1797—1818), Христофор — архимандритом Гамаліївського манастиря (1789—91), єп. феодосійським і маріюпільським (1791—99) та єп. харківським (1799—1813). Їх небіж, Микола Семенович С. (1777—1840), ген.-губернатор Сх. (1833—34) і Зах. Сибіру (1834—36) й чл. Військ. Ради (1836). З роду С. (по жін. лінії) походив також відомий рос. революціонер і теоретик анархізму кн. Петро Кропоткін (1842—1921). Родинний архів С. (і споріднених з ними родів) частково був виданий за ред. О. Лазаревського («Сулимовский Архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей XVII—XVIII вв.», 1884). *О. О.*

Сулімірський (Sulimirski) Тадеуш (*1898), поль. археолог, доц. Львівського і проф. (з 1936) Краківського ун-тів, з 1939 в Лондоні; дослідник бронзової та залізної доби Галичини («Kultura wysocka», 1931, «Scytowie na zachodnim Podolu», 1936 та ін.).

Сулківський Борис (1884—?), військ. діяч, полк. ген. штабу рос. армії, начальник штабу українізованого II Січ. Запор. корпусу, в укр. армії начальник штабу Осадного корпусу полк. Є. Коновальця і начальник штабу Ударної групи полк. Р. Сушка. Як начальник орг. управління ген. штабу опрацював плян орг-ції Армії УНР, який частково здійснено в 1920.

Султанка, барабулька, барабуля (Mullus barbatus ponticus Ess.), цінна пром. риба родини султанкових; довж. 9—12 (інколи до 20) см. Живиться безхребетними і дрібною рибою. Живе у Чорному і півд. частині Озівського м. Найбільші пром. скупчення С. бувають на весні (крим. узбережжя і Керчинська протока) та восени (узбережжя Кавказу).

Сулятицький Павло (1884—1932), гром. і політ. діяч, правник родом з В. Сорочинців на Миргородщині; чл. РУП. Мировий суддя у Маріюполі (1914—16), пізніше у Катеринодарі, де по березневій революції відограв чималу ролю в політ. житті на Кубані — як чл. управи Кубанської Укр. Нац. Ради і мін. юстиції Кубанської Нар. Республіки (1920). На еміґрації у Чехо-Словаччині й у Польщі; помер у Варшаві. С. автор «Нарисів з історії революції на Кубані» (1926), нарису «Кубань» (поль. мовою) і ст. в «Кубанському Краї».

Сумах (Rhus L.), рід невеликих дерев або кущів з родини сумахуватих. На Україні: С. волосистий [R. hirta (L.) Sudw.-Rh. typhina Torn.] див. *Оцтове дерево;* С. дубильний (R. coriaria L.), росте на сухих, кам'янистих схилах, особливо лупаках, цінна чинбарна та фарбувальна рослина, декоративний кущ. Багато видів. С. культивують як декоративні: С. яванський (R. javanica L.) та ін.

Суми (III—15), обл. м. на Слобожанщині, положене на правому високому березі р. Псла при впадінні до нього р. Сумки (звідси й назва), важливий індустріяльний і культ. осередок; аеропорт; 199 000 меш. (1976). С. заснували 1652 укр. селяни і козаки-переселенці з Правобережної України; 1656—58 моск. воєвода К. Арсеньев побудував у С. сильну фортецю для захисту Слобідської України від наскоків татар. Завдяки вигідному торг. шляху, що йшов

Панорама найстаршої частини Сум, положеної на підвищеному березі р. Псла; ліворуч Спасо-Преображенський собор з дзвіницею

через Путивль на Москву, С. швидко зростали. 1658—1765 — С. були центром Слобідського полку, 1765—80 Сумської провінції Слобідсько-Укр. губ., пізніше (до 1923) пов. м. (з 1835 — Харківської губ.). Розвиток С. припадає на другу пол. 19 — поч. 20 в. (1850-і рр. — 11 500, 1897 — 27 600, 1913 — 50 400 меш.) завдяки зростанню пром-сти: цукрової (С. стали одним з її осередків на Україні), а також машинобудів., металообробної і текстильної (фабрика сукна) та торгівлі (відомі ярмарки — 4 рази на рік). 1923—30 С. були округовим м., з 1939 — обл. У 1920-их рр. С. не розвивалися: 1926 — 44 000 (у тому ч. на українців припадало 80,7%, росіян — 11,8%, жидів — 5,5%, 1939 — 69 000).

Значний розвиток С. почався з 1950-их рр. (1959 — 98 000, 79% становили українці, 20% росіяни; 1970 — 159 000 меш.), завдяки чималому зростанню пром-сти: машинобудів., хем., приладобудів., харч. і легкої. Найбільші підприємства: машинобудів. зав. ім. М. Фрунзе (заснований 1896; нині одне з найпотужніших підприємств хем. машинобудування СССР; виробляє устаткування для одержання мінеральних

Червона площа

добрив, спирту, кавчуку, штучного волокна і пластмас, для вугільної, коксохем., харч. та ін. галузів пром-сти), зав. електронних мікроскопів та електроавтоматики (заснований 1959; основна продукція: різні типи електронних мікроскопів, масспектрометри, лічильники йонів тощо), хем. комбінат (основна продукція: сірчана кислота, мінеральні добрива, пігменти, алюміній сірчано-кислий, лакофарбова продукція тощо), Червонозоряний цукрорафінадний (збудований 1869; 1970 — 236 000 т цукру), чавуноливарний зав. «Центролит»; з харч. пром-сти: м'ясокомбінат, лікеро-горілчаний і овочеконсервний зав., молочарня; з легкої: суконна, швейна, взуттєва фабрики. С. є значним культ. центром: пед. ін-т, Сумський філіял Харківського Політехн. Ін-ту, 9 сер. спеціяльних шкіл, краєзнавчий (див.) і мист. (див.) музеї, будинок-музей А. Чехова, муз.-драматичний театр, філармонія, телецентр. Пам'ятки архітектури: будинок кол. цехового управління (17 в.), Воскресенська церква (тризрубна, трибанна, двоповерхова; кін. 17 в.), Спасо-Преображенський собор (18 в.) та ін.

Література: Долгін Г., Сапухін П. Суми. К. 1963; Моісеєнко В., Новаківська Н. Суми. Історично-архітектурний нарис. К. 1966; Сапухіна Л., Скрипник В. Суми. Х. 1972. *В. Кубійович* і *Р. М.*

Сумний Семен (1897—1960; справжнє прізвище Угрюмов), письм. родом з Поділля, закінчив Херсонський Пед. Ін-т, чл. літ. орг-ції «Плуг»; літ. діяльність почав фейлетоністом і нарисовцем у газ. «Комуніст» (Харків). Автор бл. 20 зб. оп., повістей і нарисів. Зб. оп.: «Вогні Донбасу», «Переможена земля» (1929), «Весні назустріч» (1930); нариси «Перший іспит» (1931; у співавторстві з О. Ясним), повість «Молодість Тесленка» (1949) та ін.

Сумська область, обл. у півн.-сх. частині УССР; охоплює частини Сер. височини і Придніпровської низовини; 23 800 км², 1 452 000 меш., у тому ч. 696 000 міськ. і 756 000 сіль. (1975). Нац. склад за переписом 1970: українців — 87,2%, росіян — 11,7%, ін. —

1,1%. 15 м., 20 с. м. т., 1 721 сіль. населених пунктів; 18 р-нів, 346 сіль. рад.

Сумський Краєзнавчий Музей, постав 1939 у Сумах з відокремлених від Сумського Художньо-Іст. Музею (див. *Сумський Художній Музей)* археологічних, етногр. і природничих колекцій. Має відділи: природи (геологія, фльора, фавна Сумщини), дорев. минулого (археологічні, етногр. зб., колекція старовинної зброї тощо) і сов. суспільства. У фондах музею бл. 10 000 експонатів, бібліотека 12 000 тт. (1971). Музей має відділи у Сумах (будинок-музей А. Чехова) і 2 філії — Охтирський і Путивельський краєзнавчі музеї.

Сумський Художній Музей (до 1939 п. н. Сумський Художньо-Іст. Музей, відтоді до 1968 — Сумський Держ. Художній Музей), заснований 1920 у Сумах на базі націоналізованих приватних колекцій. С.Х.М. має відділи укр. і рос. дорев. (18 — поч. 20 в.), сов. і зах.-евр. мистецтва. Укр. мистецтво представлене картинами В. Боровиковського, І. Айвазовського, Т. Шевченка, К. Трутовського, Д. Безперчого, І. Рєпіна, М. Пимоненка, С. Васильківського, С. Світославського, П. Левченка, Ф. Кричевського, М. Самокиші, І. Труша, К. Трохименка, О. Шовкуненка, М. Глущенка та ін. мистців. Цінні зб. межигірської порцеляни і фаянсу, також фабрики А. Миклашевського з с. Волокитина і мист. скла. С.Х.М. має філію у м. Лебедині.

Сумцов Микола (18. 4. 1854 — 12. 9. 1922), видатний фолкльорист, етнограф і літературознавець та гром. діяч, нар. в Петербурзі у дворянській родині; д. чл. НТШ (з 1908), ВУАН (з 1919), чл.-кор. Петербурзької АН (з 1905), чл. чес. АН та ряду слов. наук. т-в. По закінченні Харківського Ун-ту (1875) деякий час студіював у Німеччині, з 1878 приват-доц., з 1888 проф. Харківського Ун-ту; з 1880 незмінний секретар, з 1887 — гол. Іст.-Філол. Т-ва при Харківському Ун-ті, 1905 завідував Етногр. Музеєм при ньому.

М. Сумцов

Гол. галуззю досліджень С. була етнографія, особливо фолкльор. Почавши свою наук. працю як прихильник мітологічної школи, він поступово перейшов до порівняльного напряму, беручи до уваги філол. засоби праці, з якими найкраще був ознайомлений. Праці з цієї ділянки відзначаються багатим фактичним матеріялом, зокрема: «О свадебных обрядах, преимущественно русских» (1881), «К истории южнорусских свадебных обычаев» (1883), «Хлеб в обрядах и песнях» (1885), «К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу» (1886), «Научное изучение колядок и щедривок» (1886), «Коломыйки» (1886), більша праця «Культурные переживания» (1889—90), «Писанки» (1891), «Дума об Алексее Поповиче» (1894), «Разыскания в области анекдотической литературы» (1898), «Очерки народного быта» (1902). Кілька праць С. присвячені кобзарству і кобзарям: «Изучение кобзарства» (1905), «Бандурист Кучеренко» (1907) й ін. Історії укр. фолкльористики належить праця «Современная малорусская этнография» (т. І, 1893, II, 1897), «Діячі укр. фолкльору» (1910). С. присвятив чимало уваги вивченню Слобожанщини: «Слобідсько-укр. іст. пісні» (1914), «Слобожане. Іст.-етногр. розвідка» (1918), «Слобожанщина і Шевченко» (1918).

С. працював над створенням систематизованої історії укр. літератури 17 в. й опублікував ряд монографій про І. Вишенського, Л. Барановича, І. Ґалятовського, І. Ґізеля — всі у 1884—85 рр. С. належать праці з історії укр. літератури 18—20 вв.: низка праць про Т. Шевченка, Г. Сковороду, І. Котляревського, П. Куліша, М. Старицького, І. Манжуру, І. Франка, Б. Грінченка, О. Олеся, О. Потебню. Ряд праць С. присвячений історії рос. (зокрема про О. Пушкіна) і зах.-евр. літератури, кілька — історії образотворчого мистецтва (особливо про Леонарда да Вінчі). Всього С. написав бл. 800 наук. праць.

С. відомий і як популяризатор, зокрема історії укр. культури: «Хрестоматія з укр. літератури» (1922). Він брав діяльну участь у гром. житті, виступаючи на оборону укр. нац. культури. По революції 1905 С. перший серед харківської професури почав читати 1906 лекції укр. мовою, аж поки влада не заборонила вживати укр. мови на лекціях. С. багато зробив для орг-ції нар. бібліотек і музеїв; він був одним з засновників Харківської гром. бібліотеки (тепер Держ. Наук. Бібліотека ім. В. Короленка).

Література: Редин Е. Профессор Николай Федорович Сумцов. Х. 1906; Життєпис проф. М. Ф. Сумцова. ЗІФВ УАН, кн. 2-3. К. 1923; Петров В. Сумцов як історик етнографії. ЗІФВ УАН, кн. 7-8. К. 1926; Дорошенко В. Акад. Микола Сумцов. Праці Іст.-Філол. Т-ва в Празі, т. І. Прага 1926; Микола Федорович Сумцов. Опис документальних матеріялів особистого фонду, ч. 794, 1876-1921. К. 1965; Бібліографія праць С. у ЗІФВ УАН, кн. 2-3. К. 1923.

П. Одарченко

Суниця, див. *Полуниця.*

Суничник (Arbutus L.), рід дерев або кущів з родини вересуватих з яскраво-червоною на весні і восени корою, листки на зиму залишаються зеленими. У півд. Криму дикорослий вид — С. дрібноплідний (A. andrachne L.), дерево 5-12 м., плоди їстівні, але не смачні (культивують також як декоративне дерево), і декоративний — С. великоплідний (A. unedo L.), його сирі або варені плоди їстівні, з них виготовляють спиртові напої.

Суперлятив, найвищий ступінь вияву ознаки (серед трьох і більше осіб, речей чи понять), вираженої якісним прикметником чи утвореним від нього прислівником (найгарніший з-поміж усіх). С. утворюється префіксом *най-*, доданим до вищого ступеня (компаративу), або аналітично словоскладенням (*найбільш* західній). Безвідносно інтенсивну появу ознаки показує т. зв. елятив (*пре*гарний, *дуже* гарний, народномовні: гарний-гарний, *такий* гарний, гарнісінький, гарнюсінький). Архаїчні ц.-слов. форми С. вживаються ще у шанобливому звертанні до духовних осіб (всечесніший, всесвітліший, блаженніший, священніший).

Супій, р. на Придніпровській низовині, ліва притока Дніпра, впадає в Кременчуцьке водосховище; довж. 130 км, сточище — 2 000 км.² Перев. шир. долини 1,3 — 3 км, річища 2—8 м (у пониззі — до 20 м). Основне живлення снігове. Використовується для водопостачання. На С. — м. Яготин, водосховище — *Супійська осушувальна система.*

Супійська осушувальна система, гідромеліоративна система для осушення заболочених земель у сер. та нижній частинах заплави р. *Супою* на території Придніпровської низовини. Перші осушувальні роботи проведено 1913—14, згодом 1926—30 і 1960—62. Заг. площа 14,200 га.

Супін (також досягальний спосіб), вживана в староукр. мові невідмінна дієслівна форма при дієсловах руху на означення мети дії, утворювана суфіксом *-тъ* від основи *інфінітива,* з доповненням (об'єктом) не в знахідному, але в родовому (поиде възятъ города 'пішов здобути город'). Зникаючи, С. ще від 11 в. став змішуватися з інфінітивом і сприяв факультативній зміні суфікса інфінітива *-ти* на *-тъ* (поетичне й говіркове писáть 'писати') та до впровадження форми родового відмінка в знахідний (пішов пасти коней).

Суплетивність, утворювання співвідносних форм слів у *словозміні* від ін. коренів чи основ (чоловік: людина: люди). В укр. мові С. виступає найчастіше у відміні займенників (я: мене; ти: тебе; він: його; ми: нас; хто: кого; що: чим), при *ступенюванні* прикметника (добрий: кращий), при творенні доконано-видового допарка дієслів (брати: взяти; говорити: сказати) чи їх часів (йду: йшов) та множинних форм іменника (дитина: діти). С. появляється широко й у давньому називанні деяких чоловічих і жін. осіб і тварин замість суфіксово-парних відповідників (кінь: кобила, хоч лош-ак: лош-иця; син: дочка, хоч учень: учениця). С. досліджував Ю. Касім.

Супонін Петро (*1898), маляр і графік родом з Харкова; закінчив Харківський Художній Ін-т (1929; учень О. *Хвостенка-Хвостова* і М. *Бурачека),* з 1944 викладач у ньому. Картини: «На Дніпрельстані» (1931), «Вечір на Дніпрі» (1953), «Судно на причалі» (1957); кольорові автолітографії: «Вечір на Дніпрі. Нова Каховка» (1954), «Збирання сіна» (1955); плякати.

Супрасльський лексикон 1722 («Лексиконъ сирѣчъ словесникъ славенскій имѣющъ в' себѣ словеса первѣе славенскія азбучныя по сем же полскія»), ц.-слов.-поль. словничок на понад 4 000 слів, надрукований у манастирі ЧСВВ в Супраслі (б. Білостока, нині Польща) для потреб духовенства. Ц.-слов. стовпець базувався майже повнотою на «Лексиконі» П. *Беринди,* модернізований був лише його серб.-болг. правопис (напр., *пръстъ* на *перстъ),* змінені наголоси та внесена волинсько-поліська вимова в написання (із змішуванням груп *рѣ/ри/рі/ры,* груп ря/ра як і *ы* з *и/і* та *ѣ* з *и,* зокрема не під наголосом, напр., *въскрѣляю, кнѣжникъ, сусúкъ* 'сусѣкъ' *безсрáмѣе),* в наслідок чого трапилися й помилкові тлумачення (*пѣгъ* 'рябъ' як 'раб', звідки й поль. переклад 'sługa, niewolnik'). Поль. відповідники є майже скрізь перекладом укр. тлумачень Беринди, нерідко калькового характеру, подібно впроваджено укр. вимову в поль. слова (напр., портъ 'onucza', бразда 'brozna'). С. л. передруковано майже без змін у Почаєві 1751 й 1756 (як додаток до кн. «Богословія нравоучительная») та 1804 (окремо). С. л. разом з його поль. тлумаченнями використав Й. *Левицький* у кн. «Приручный словарь славено-польскій» (1830), бл. 4 400 слів. *О. Г.*

Супрасльський літопис, Короткий Київ. літопис, складений у кін. 15 — на поч. 16 в. в Білорусі, знайдений у Супрасльському манастирі (б. Білостока, тепер Польща). С. л. висвітлює події з 9 в. до 1515. До нього входять як складові частини Короткий Новгородський і Короткий Київ. літописи. Перша частина це — компіляція, присвячена історії Руси до 1500; друга, написана невідомим сучасником, містить докладний опис подій у Києві й на Волині 1480—1512 (серед ін. про зруйнування Києва крим. татарами 1482,

наскоки татар на Волинь 1491 і 1496, змову кн. Михайла Олельковича проти Литви 1481), довгий опис битви під Оршею (1514) і похвалу кн. Острозькому, який у цій битві переміг В. моск. кн. Василія III. Вперше С. л. опублікував М. Оболенський 1836.

Супрематизм, напрям у безпредметному мистецтві, абстрактний геометризм, зачинателем якого вважається К. Малевич (* 1879 у Києві — † 1935 у Ленінграді), що 1915 виступив з програмою С. і оформив у кн. «Світ без предметів» (нім. мовою, 1928); він вийшов від кубізму і футуризму та відкидав будь-яку предметність («Чорний квадрат», 1913). С. знайшов застосування в урбаністиці, плякаті і графіці. На Україні його пропаґувала *«Нова Ґенерація»* (В. *Єрмілов* й ін.). У Галичині С. відбився у деяких творах П. *Ковжуна* (екслібрис С. Гординського).

СУПРОМ, див. *Союз Українських Професійних Музик.*

Супрун Оксана (*1924), скульптор родом з Умані, дочка скульпторки Г. *Петрашевич;* закінчила Київ. Художній Ін-т (1951). У співавторстві з А. Білостоцьким створила сюжетну групу «Перед боєм» («Богдан Хмельницький, Максим Кривоніс та Іван Богун», 1954); композиції: «Дружба» (1954), «Пісня» (1955), «Майбутнє» (1960), «Думи» (1964), «Польова царівна» (1966—67); пам'ятники: І. Франкові у Києві (1956), В. Ленінові в Чернігові (1967).

Супруненко Микола (* 1900), історик родом з Полтави, наук. співр. Ін-ту Історії України АН УРСР (з 1937); чл.-кор. (з 1958) і д. чл. (з 1972) АН УРСР. Автор праць з новітньої історії України, зокрема доби 1917—20, написаних на основі джерельних матеріялів, але обмежених офіц. партійно-сов. доктриною. Гол. з них: «Розгром денікінщини на Україні» (1942), «Україна в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни 1918—20 рр.» (1951, II вид. 1961), «Украина в Великой Отечественной войне Советского Союза 1941—45» (1956), «Очерки истории гражданской войны и иностранной военной интервенции на Украине 1918—20» (1966).

М. Супруненко

Супруненко Петро (1893—1946), вчений у галузі механіки, д. чл. АН УРСР (з 1934), родом з Кременчука. 1920—28 викладач Київ. Політехн. Ін-ту, з 1929 — проф.; з 1929 дир. Кабінету транспортної механіки АН УРСР; за «єжовщини» заарештований. Праці С. стосуються механіки рухомого складу залізниць (льокомотива, вагона, потяга); понад 60 наук. праць (перев. укр. мовою) і ряду винаходів.

П. Супруненко

Сура, див. *Мокра Сура.*

Сурма, старовинний укр. нар. і військ. духовий інструмент, виготовлений з дерева; грали на ньому «сурмачі». С. витіснили мідні інструменти. Є намагання відновити С. в оркестрах нар. інструментів.

«Сурма», підпільний журн., орган УВО, що появлявся перев. щомісяця 1927—28 у Берліні та 1928—34 у Кавнасі і нелеґально поширювався на Зах. Укр. Землях, наклад бл. 10 000. Гол. ред. В. *Мартинець,* серед співр. Є. *Коновалець,* О. *Сеник,* Р. *Ярий,* С. *Чучман,* Р. *Сушко.* По заснуванні ОУН «С.» спеціялізувалася на військ. тематиці (ред. Р. Сушко).

«Сурма», місячник, орган закордонних частин ОУН, виходив у Мюнхені 1949—54; ред. С. *Ленкавський.*

«Сурмач», орган *Об'єднання бувших Вояків Українців у Великій Брітанії,* виходить у Лондоні з 1955, спершу двомісячник, згодом квартальник, з сер. 1960-их рр. річник. Журн. багато ілюстрований. Гол. ред. С. Фостун.

Сурмач Мирон (*1895), книгар і гром. діяч у ЗДА, куди прибув 1910 з Галичини. Власник книгарень «Січовий Базар» (1918—27) і «Сурма» (з 1927, обидві у Нью-Йорку) і видавець: кн., місячник «Базар» (1921—22), укр. платівки, листівки з укр. мотивами (серед ін. твори Мирослави *Сурмач-Милс*). С. організатор першого в ЗДА укр. радіомовлення (1928); ст. в укр. пресі.

М. Сурмач

Сурмач-Милс (Mills) Мирослава (* 1925), укр.-амер. малярка, нар. у Нью-Йорку, дочка Мирона С. Закінчила Купер Юніон Арт Скул у Нью-Йорку (1950). Ілюстратор дитячих кн.; як знавець нар. мистецтва, спричинилася до віднов-

леня писанкарства за океаном (техн. методи, взірці у кн. «Ukrainian Easter eggs» 1957) і малярства на склі з сценами укр. традиційних звичаїв (видані листівками, які широко розходяться по Америці). С.-М. бере участь у групових виставках у ЗДА і Канаді.

М. Сурмач-Миліс

Суровцова Надія (* 1896), гром. діячка, перекладач, за фахом історик, родом з Уманщини. Перед першою світовою війною діяльна в укр. студентському житті в Петербурзі; з 1917 на Україні (Уманщина), активний діяч Сел. Спілки, співр. київ. «Трибуни» й ін. газ. 1917 редаґувала чужомовні вид. Мін-ва Закордонних Справ у Києві. На еміґрації у Відні: перекладач в укр. в-вах, активна у жін. орг-ціях. Повернулася на Україну, працювала у Харкові в *Радіотелеграфному Аґентстві України* і при Н.-Д. Катедрі історії України ім. Д. Багалія. Серед ін. праць: «Олизар і його відношення до декабристів» (1927). Заарештована на поч. 1930-их pp., по 25 pp. тюрми і заслання звільнена. Написала спогади (Див. О. Солженіцин, «Архипелаг ГУЛаг»). Репресована в 1970-их pp. за здогадну участь у русі опору. Живе в Умані.

Н. Суровцова

Сурож, староруська назва м. *Судака.*

Сурозьке море, Судакське море, одна з назв Чорного, інколи Озівського м. (від м. *Сурожа* — Судака).

Сурський поріг, другий з Дніпрових порогів, довж. б. правого берега бл. 96 м, б. лівого — 68 м; спад 1,1 м.

Сурсько-Дніпровська культура, археологічна культура раннього неоліту, поширена в р-ні Дніпрових порогів (назва від о. Сурського). Племена С.-Д.к. займалися гол. ч. скотарством (рогата худоба, кози, вівці, свині), а також рибальством і мисливством. При розкопах виявлено залишки напівземлянкових жител. Для С.-Д. к. властиві мікролітичні вироби з кременю, знаряддя для обробки дерева (сокири, тесла й великі скребла), вироби з кістки та рогу оленя, різноманітний гостродонний посуд, оздоблений лінійно-стрічковим орнаментом.

Сурядність (паратакса), сполучення з двох і більше функційно рівнозначних, синтаксично незалежних одне від одного слів, словосполучень чи речень без формального підпорядкування одного одному (батько і син; грати, співати й танцювати; сонце гріє, вітер віє; прийдеш, не прийдеш, мені однаково). У складно-сурядному реченні формальна С. рівноправних частин обмежується лише їх об'єднувальною інтонацією, їх порядковістю і співвідношенням дієслівних і займенникових форм (Той будує, той руйнує, той неситим оком на край світа позирає). С. вивчали Н. Бовтрук, А. Грищенко, Г. Довженко, Л. Кадомцева, П. Кучеренко, Л. Коць, І. Петличний, Е. Сасинович, Ф. Смагленко, Ф. Яловий та ін.

Суслов (справжнє прізвище Резніков) Онисим (1857—1929), актор, режисер і антрепренер школи М. *Кропивницького,* родом з Єлисаветграду. 1879–82 студіював медицину в Дерптському і Бернському ун-тах; 1882—87 за належність до партії «*Нар. Воля*» був на засланні. На сцені з 1888 у трупах М. Кропивницького (до 1892), братів Тобілевичів, Г. Деркача (1893—94), потім очолював власну трупу (до 1898 разом з О. *Суходольським*), у 1909—17 у різних рос. й укр. трупах. 1918—29 керував сел. пересувними театрами і заводськими гуртками, викладав в Одеській драматичній студії і знімався у фільмах: «Митя», «Сумка дипкур'єра» (1927), «Проданий апетит» (1928) та ін. С. відзначався в ролях коміків і резонерів: писар Скубка («По ревізії» М. Кропивницького), Цоколя («Наймичка» І. Карпенка-Карого), Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), голова Явтух («Майська ніч» за Гоголем) й ін. Крім того, С. автор побутових драм «Галя Русина», «Без просвіту» та «За землю» і театральних спогадів.

О. Суслов

Суспільна Служба Українців Канади, див. *Фонд Допомоги Українців Канади.*

Суспільно-побутові пісні, див. *Лірично-побутові пісні.*

Сутківці (IV—7), с. на сх. Поділлі, Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл. 3 400 меш. (1963). Пам'ятки архітектури: руїни замка (16 в.), Покровська церква-фортеця (кін. 15 — поч. 16 в., реставрована на поч. 20 в.).

Сууксу, урочище на півд. березі Криму поблизу Гурзуфу, де міститься могильник часів раннього середньовіччя (6—7 вв.), досліджений 1903—07. У численних могилах виявлено посуд, різноманітні (перев. металеві) прикраси і

Покровська церква (15—16 ст.) в Сутківцях

зброю; штучно деформовані черепи похованих.

Суфікси, словотвірні, рідше словозмінні (формотворчі) морфеми, що стоять після кореня (разом з яким творять основу слова) перед флексійним закінченням (риб-*к*-*а*, риб-'*яч*-ий, риб-*ал*-*и*-ти, риб-*ал*-*к*-а; ход-и-*в*, ход-и-*л*-а, -*л*-и). С. поділяються на продуктивні, що ними утворюються нові слова (-ник: молод-ник, -ува-ти: телефон-ува-ти) й непродуктивні, здебільша наявні лише в небагатьох словах (зна-*к*, да-*р*, ра-*л*-о). Нові С. утворюються складанням (перерозподілом) елементів двох і більше інших С. (-*н*-*ик:* кривав-*ник*, хоч є лиш: крив-авий) чи виділюванням з чужомовних позичень (-*ущий:* знач-*ущ*-ий; -*унок:* поціл-*унок;* -*ізація:* яров-*ізація*). В укр. мові розвинені С. емоційного забарвлення (див. *Пестливі форми*). С. досліджували Р. *Смаль-Стоцький*, А. Вовк, Т. Возний, П. *Горецький*, О. *Ізюмов*, К. Ленець, К. Лук'янюк, М. Плющ, Ю. Редько, В. Русанівський, В. Франчук, В. Токар, О. Шевчук, Л. Юрчук та ін.

Суха Любов (*1910), мистецтвознавець родом з Львівщини; закінчила Львівський Ун-т (1937), автор праць і ст. з укр. нар. і декоративно-прикладного мистецтва: «Художні металеві вироби українців Сх. Карпат другої пол. 19—20 ст.» (1959), «Нариси з історії укр. декоративно-прикладного мистецтва» (1969) та ін.

Сухий Єланчик, р., що перетинає Донецький кряж та Приозівську височину і впадає до *Мокрого Єланчика;* довж. 77 км, сточище 515 км², пересічна шир. річища у сер. течії 10 м.

Сухий Ташлик, р. в півд.-сх. частині Придніпровської височини, ліва притока *Синюхи;* довж. 57 км, сточище — 763 км.²

Сухий Торець, р. в півд.-зах. частині Донецького кряжа, ліва притока *Казенного Торця* (сточище Дінця); довж. 97 км, сточище — 1 610км.² Перев. шир. долини 3—4 км, річища — 10 м. Використовується для водопостачання та зрошення.

Сухинів Іван (1797—1828), декабрист родом з Херсонщини, нащадок запор. старшини; з 1809 на військ. службі, 1825 поручник Олександрійського гусарського полку. Чл. *Півд. Т-ва,* брав активну участь у повстанні Чернігівського полку на поч. 1826. Засуджений військ. судом на страту, замінену довічною каторгою на Нерчинських копальнях. За спробу повстання в Зерентуйській каторжній тюрмі засуджений на страту, напередодні якої покінчив життя самогубством.

Сухино-Хоменко Володимир (1900—66), історик, публіцист і літ. критик родом з Херсонщини. У 1920 — на поч. 1930-их рр. співр. Укр. Ін-ту Марксизму-Ленінізму й викладач Ком. Ун-ту ім. Артема й Ін-ту Журналістики у Харкові. Автор ст. на іст. й літ. теми в журн. «*Літопис Революції*», «*Червоний Шлях*», «*Критика*», «*Радянський Театр*» і кн. «Одміни і банкрутство укр. націоналізму» (1929). 1933 був репресований і засланий, по війні реабілітований.

Суховерська Оксана (*1891), уроджена Федів, учителька руханки в сер. школах Львова; вела курси ритмопластики і сценічних нар. танців та ставила танці в театральних виставах; авторка підручника «Рухові забави й гри з мелодіями й примівками» (1924).

Суховерський Микола (*1913), гром. і культ. діяч родом з Чернівців. До 1940 студентський і спортовий діяч та адвокат на Буковині. З 1949 в Канаді, чл. проводу *Укр. Нац. Об'єднання,* бібліотекар і доц. Альбертського Ун-ту в Едмонтоні; упорядкував низку каталогів славістичних періодичних вид.

Суховершки (Prunella L. = Brunella Moench), рід багаторічних рослин з родини губоцвітих. На Україні 3 види: С. звич. (P. vulgaris L.) в лісах, іноді як бур'ян, майже по всій Україні; С. великоквіткові [P. grandiflora (L.) Jack. = P. vulgaris var. grandiflora L.] на узліссях, степ. схилах, кам'янистих відслоненнях у ліс. р-нах, Лісостепу, Степу (розсіяно) і в Крим. горах; С. роздільнолисті (P. laciniata L.) на узліссях, галявинах, сухих луках на Закарпатті і в Криму.

Суховії на Україні, сухі гарячі вітри, що супроводяться високою температу-

рою (понад 25° Ц.) та значно зниженою відносною вологістю повітря (нижче за 30%). С. часті (від 15 до 24 днів на рік) на півд. та півд. сх. України і на Передкавказзі. Вони викликають у рослин порушення водного режиму й обміну речовин, що призводить до зниження врожаю с.-г. культур; С. найнебезпечніші у червні, коли наливається зерно.

Відміною С. є пилові бурі (чорні бурі), які видувають на весні родючий ґрунт; сильні пилові бурі були на Україні у квітні 1928 й у березні-квітні 1960. Надмірне розорювання цілинних земель (серед ін. у 1950-их рр. на Передкавказзі і в Сер.-Азійському Степ. Краю) спричиняє поширення пилових бур. Методи боротьби з С.: виведення посухостійких сортів, зрошення, насадження *полезахисних ліс. смуг* тощо.

Суховій (Суховієнко) Петро, кошовий гетьман (1668—69), родом з Лівобережжя, полтавський козак, писар Запор. Січі. У час найбільшого успіху П. *Дорошенка*, який 1668 об'єднав під своєю владою Правобережну й Лівобережну Україну, Запоріжжя висунуло проти нього кандидатуру С. на гетьмана. С. здобув підтримку Криму, склавши з ним угоду, яка визнавала зверхність крим. хана над Україною. Крим, як і Запоріжжя, був невдоволений з тур. протекції над Україною, яка не тільки посилювала позицію П. Дорошенка, але разом з тим послаблювала вплив Криму на укр. справи й обмежувала його автономістичні тенденції супроти Оттоманської Імперії. В наслідок авантюри С., при одночасному наступі поль. війська на Правобережжя, П. Дорошенко був змушений покинути Лівобережну Україну. С. з татарами в кін. 1668 напав на володіння П. Дорошенка на Правобережжі, але під Ольхівцем був розгромлений спільними силами П. Дорошенка й запорожців на чолі з І. *Сірком*. Влітку 1669 С. з татарами знову напав на П. Дорошенка, але Туреччина наказала ханові припинити підтримку С., і він утратив булаву, а його козаки проголосили (в липні) гетьманом уманського полк. М. *Ханенка*, якого підтримувала також і Польща. Після перемоги П. Дорошенка над М. Ханенком під Стеблевом (29. 10. 1669) С. подався до Криму. Дальша доля його невідома.

О. О.

Суходолов Микола (*1920), скульптор родом з Ставропільщини, закінчив Київ. Художній Ін-т (1951; учень М. *Лисенка*). Пам'ятники М. Щорсові (у співавторстві з В. Бородаєм і М. Лисенком) у Києві (1954), В. Ленінові (з М. Лисенком) у Запоріжжі (1963—64); портрети М. Гоголя, П. Безпощадного (1958—59; обидва мармур), «Бандуристка» (1960, дерево).

Суходольська-Дикова (справжнє прізвище Дика) Марія (1879—1962), акторка, дружина Олекси С.; з 1894 в трупі Г. *Деркача*, з 1898 — О. *Суходольського*, з 1918 у пересувному нар. театрі «Гарт», з 1927 у театрах Києва, Полтави і Ленінграду, 1935—41 у Держ. Драматичному Театрі ім. Т. Шевченка в Харкові. Виконувала гол. героїчні ролі у п'єсах М. Старицького (Маруся Богуславка в однойменній п'єсі, Лучицька «Талан» й ін.), В. Винниченка, Я. Мамонтова та ін. Померла у Харкові.

Суходольський Володимир (1889—1962), драматург родом з Ромна, за фахом інж.-гідроенергетик. П'єси на тему боротьби за колективізацією: «На порядку денному», «Степ чекає» (1930); на ін. теми: «Устим Кармелюк» (1937) «Тарасова юність» (1938), «Дальня Олена» (1947), «Арсенал» (1957), «Пє'си (1960). Зб. одноактівок для самодіяльних гуртків «Дві війни» (1943), біографічна кн. про М. Заньковецьку для молоді «Нар. артистка», 1961). С. інсценізував (1933) «Сорочинський ярмарок» (за М. Гоголем); писав кіносценарії.

В. Суходольський

Суходольський Олекса (1863—1936), актор на характерних ролях, режисер й антрепренер, родом з Києва. З 1879 в рос. театрі «Берґоньє» в Києві, з 1891 в укр. трупах О. Василенка, М. *Кропивницького*, Г. *Деркача*, з 1894 очолював театральне т-во (до 1898 разом з О. *Сусловим*, до 1918 — самостійно). 1920—28 С. актор укр. трупи та помічник режисера оперового театру в Београді (Юґославія). 1929 повернувся на Україну; керівник пересувного театру «Гарт» (1930—32), потім (до 1933) актор Держ. Укр. Театру РСФСР. Кращі ролі: Цибуля, Панас («Сорочинський ярмарок», «Циганка Аза» М. Старицького), Хома («Назар Стодоля» Т. Шевченка), Карпо («Лимерівна» П. Мирного) та ін. С. автор кількох мелодрам («Хмара», «Помста, або Загублена доля») і перекладів та переробок рос. п'єс.

О. Суходольський

Сухомел Георгій (1888—1966), вчений у галузі гідравліки і гідромеханіки, д. чл. АН УРСР (з 1951), родом з с. Миколаївки (тепер Козятинського р-ну Вінниць-

кої обл.). 1913 закінчив Київ. Політехн. Ін-т, 1914—48 викладав у ньому (з 1927 — проф.) і одночасно (з 1916) у Київ. Гідромеліоративному Ін-ті; 1940—58 — дир. Ін-ту Гідрології і Гідротехніки АН УРСР. Розробив теорію нерозмірного руху рідини з вільною поверхнею у відкритих водотоках, експериментально встановив і теоретично обґрунтував можливість двох форм руху води у відкритих річищах і гідротехн. спорудах, розв'язав ряд практичних питань інженерної гідравліки. С. — автор понад 80 праць.

Г. Сухомел

Сухомлин Кирило (1886—1938), сов. партійний і держ. діяч, родом з Чернігівщини; з 1905 на Далекому Сході, з поч. 1920-их рр. на Україні. З 1925 — заступник наркома Роб. Сел. Інспекції (РСІ) УРСР, нарком праці, гол. Вищої Ради Нар. Госп-ва УРСР, заступник гол. РНК УРСР, гол. ЦКК КП(б)У та нарком РСІ УРСР; 1935—38 нарком місц. промсти УРСР, гол. Держпляну й одночасно заступник гол. РНК УРСР, 1930—37 — чл. Політбюра ЦК КП(б)У. Ліквідований за «єжовщини».

Сухомлинський Василь (1918—70), педагог, нар. у с. Омельнику на Кіровоградщині; закінчив Полтавський Пед. Ін-т, чл.-кор. Академії Пед. Наук РСФСР (з 1957) і Академії Пед. Наук СССР (з 1968); на пед. роботі з 1937, з 1947 — дир. Павлиської сер. школи Кіровоградської обл. Бл. 30 кн. і понад 500 ст. (рос. й укр. мовами), присвячених гол. вихованню і навчанню молоді, педагогізації батьків, методиці викладання мови і літератури в сер. школах й ін. Пропаґуючи в засаді виховання колективізму в учнів, С. рішуче відкидав принцип виховання індивідуума через колектив як засаду, «яка може завдати духової травми вихованцеві». Віддаючи належне трудовому вихованню в школі, виступав проти ранньої спеціялізації (з 15 рр. життя), передбаченої «Законом про зміцнення зв'язку школи з життям». Важливіші праці: «Воспитание коллективизма у школьника» (1956), «Верьте в человека» (1960), «Праця і моральне виховання» (1962), «Воспитание личности в советской школе» (1965), «Моральні заповіді дитинства і юности» (1966), «Серце віддаю дітям» (1969; нагороджена держ. премією УРСР), «Павлышская средняя школа» (1969), «Жива вода криниці» (1970), «Народження громадянина» (1970) та ін. *І. Б.*

Сухомлінов Михайло (1828—1901), рос. історик літератури укр. роду, нар. у Харкові, проф. Петербурзького Ун-ту (з 1860), д. чл. Рос. АН (з 1872). Дослідник староукр. літератури у працях «О древней русской летописи как памятнике литературном» (1856), «О сочинениях Кирилла Туровского» (1858) й ін.; співр. ж. «Основа».

Сухоребрик (Sisymbrium L.), рід однорічних або багаторічних рослин з родини хрестоцвітих. На Україні 9 видів, більшість бур'яни. Найпоширеніші: С. лікарський [S. officinale (L.) Scop. = Erysimum officinale L.], розповсюджений скрізь (у Степу зрідка) б. жител, насіння містить 24—30% жирної олії, молоде листя й насіння (з нього готують приправу, яка заміняє гірчицю) — їстівні, з листя можна добувати жовту фарбу; С. високий або рогачка (S. altissimum L. = Sinapis sinapistrum Crantz.) — типове перекотиполе, росте як бур'ян на полях, б. жител по всій Україні (крім Карпат), насіння містить 34—37% жирної олії, яка використовується в миловаренні, для виготовлення фарб і освітлення. Придатна і в харч. пром-сті.

Сухорський Андрій (*1932), майстер різьби на дереві, родом з с. Вільки (Лемківщина); з 1948 працює на Львівському художньо-виробничому комбінаті; різьблення навчився від свого батька Петра і М. *Орисика.* Скульптура малих форм («Собаки напали», 1949, «Юна гусятниця», 1959, «Кобзар», 1964, «Господар Верховини», 1969). Праці С. зберігаються в музеях Києва, Львова і Москви.

Сухорський Онуфрій (1917—69), майстер різьблення на дереві, родом з с. Вільки (Лемківщина); з 1945 живе у с. Пасіки-Зубрицькі б. Львова. Тарілки, хлібниці, таці, оздоблені рельєфно-ажурним рослинним орнаментом, і скульптура малих форм («Сім'я птахів», «Ведмідь-музика», «Лис Микита», «Лелеки» тощо) зберігаються у музеях Києва і Львова.

Сухоцвіт (Gnaphalium L.), рід однорічних, рідше дворічних рослин з родини кошикоцвітих. На Україні 6 видів; з них найпоширеніші: С. болотяний, С. драговинний (G. uliginosum L.) у вологих, болотистих місцях, у великій кількості на низькогір'ї Карпат, як бур'ян на городах. Містить алькальоїд гнафалін, чинбарні речовини, смолу, каротин, вітамін С. Використовується при виразкових хворобах, важковигойних ранах і виразках, при легких формах гіпертонії; С. жовтувато-білий (Gnaphalium luteoalbum L.) — по вогких, перев. прибережних, піщаних місцях, часом як бур'ян на городах. Трапляється майже по всій Україні, крім Карпат і Крим. гір.

Сучава, Сочава, р., що перетинає Буковинські Карпати й Передкарпаття, права притока Серету; довж. — 160 км, сточище бл. 3 800 км²; лісосплавна. Гор. С. становить кордон між УССР і Румунією, решта сточища С. лежить у Румунії (частково на укр. етнічній території).

Сучава (VI—7), м. в півд.-сх. Буковині над р. Сучавою, адміністративний центр Сучавського пов. Соц. Респ. Румунії; 72 000 меш. (разом з передмістями; 1971). С. згадується в літописах 12 в., пізніше в грамоті 1388 як торг. осередок на шляху зі Львова до Ґалацу. 1391—1564 — столиця Молд. князівства. 1653 у С. загинув Т. *Хмельницький.* За австр. часів в С. оселилися українці з Галичини і мали (з 1836) свою гр.-кат. церкву (1936 перетворена румунами на правос.); у С. жив деякий час Микола *Устіянович.* Вона відома з прощ (до мощів св. Івана Нового Сучавського), у яких брали участь і українці.

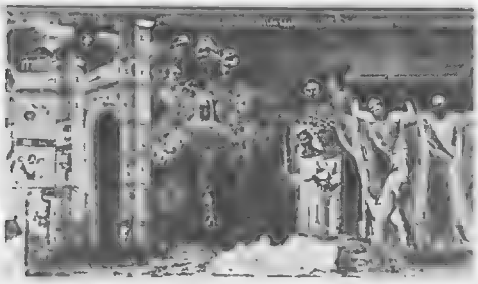

Перенесення мощів св. Івана Нового до Сучави

Українці живуть у Сучавському пов. перев. на укр. етнічному піво., що простягається від Глибокої на півн. через Серет на півд. (див. карти на 189 стор.). У сучасному Сучавському пов. в 35 оселях живе бл. 40 000 українців.

«Сучасна Україна», двотижневик у Мюнхені (1951—60); видавець Закордонне Представництво УГВР (1951—56) та Укр. т-во закордонних студій (1956—60). Гол. ред. В. *Стахів.* У 1952—55 «С.У.» мала окремі стор. «Література, мистецтво, критика», а з липня 1955 до кін. 1960 появлявся у тому ж в-ві місячник *«Українська Літературна Газета»* — за ред. І. *Кошелівця* й Ю. *Лавріненка.* 1955—60 виходили також окремі стор. «Суспільство, економіка, соц. політика» за ред. К. *Кононенка.* Крім авторів середовища ЗП УГВР (В. Стахів, Л. і Д. Ребет, Л. Ортинський, Б. Кордюк, Б. Галайчук, Є. Штендера, М. Мартинець), в «С.У.» друкувалися Б. Винар, В. Голубничий, Є. Ґловінський, Я. Левицький, Я. Пеленський, С. Процюк та ін. При «С.У.» виходила «Мала політ. бібліотека», в якій друкувалися праці Б. Галайчука, В. Голубничого, М. Прокопа, Л. Ребета; також «Мала літ. бібліотека». На базі «С. У.» й «Укр. Літ. Газети» постав з січня 1961 ж. *«Сучасність».*

«Сучасність», місячник літератури, мистецтва, суспільного життя, виходить у Мюнхені з 1961, постав на базі двотижневика *«Сучасна Україна»* і місячника *«Українська Літературна Газета»,* видає Укр. т-во закордонних студій. Гол. ред. І. *Кошелівець* (1961—66 і 1976—77), В. Бургард (1967—70), Б. *Кравців* (1970—75), від 1978 — М. Скорупська. Видавець пов'язаний з Закордонним Представництвом УГВР, але «С.» має непартійний характер, і в ній беруть участь діячі культури, науки, гром. і політ. життя незалежно від політ. і світоглядових переконань; серед ін.: Е. Андієвська, М. Андрієнко-Нечитайло, В. Барка, Ю. Бойко, Б. Бойчук, В. Бургард, В. Вовк, Я. Гніздовський, В. Голубничий, С. Гординський, о. І. Гриньох, О. Ізарський, А. Камінський, Б. Кордюк, І. Коропецький, С. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, В. Кубійович, Ю. Лавріненко, В. Лесич, І. Лисяк-Рудницький, І. Майстренко, В. Маркусь, П. Одарченко, О. Пріцак, М. Прокоп, С. Процюк, Е. Райс, Б. Рубчак, У. Самчук, О. Стефанович, В. Стахів, Ю. Тарнавський, Б. Цимбалістий, Ю. Шевельов, Р. Шпорлюк. «С.» багато уваги присвячує питанням руху опору на Україні і друкує твори його діячів (І. Дзюби, І. Калинця, Л. Лук'яненка, М. Мороза, Є. Сверстюка, І Світличного, В. Симоненка, Г. Снєгірьова, В. Стуса, В. Чорновола) та ін. самвидавні матеріяли. «С.» інформує про культ., нац., соц., політ., екон., демографічні процеси на Україні, в СССР і в ком. бльоці, інформує про духові течії Заходу. Аналіза подій в СССР і УССР на стор. «С.», зокрема критика політики нац. дискримінації й русифікації нерос. респ., накликає на неї часті напади на стор. сов. публікацій.

Поруч з ж. діє в-во «Сучасність» (як продовження в-ва *«Пролог»*). Від 1968 у ньому появилося понад 60 кн. з ділянок літератури, мистецтва, політики та ін., що їх авторами або ред. є Е. Андієвська, І. Бакало, В. Барка, В. Вовк, Я. Гніздовський, О. Ізарський, А. Камінський, Г. Костюк, І. Кошелівець, Б. Кравців, Р. Купчинський, Ю. Лавріненко, І. Лисяк-Рудницький, І. Майстренко, Є. Маланюк,

Б. Нижанківський, В. Попович, М. Прокоп, Б. Рубчак, О. Семененко, Ф. Сільницький, Ю. Соловій, Ю. Тарнавський, Ю. Шерех, А. Шифрін та ін. Окремими кн. у вид. «С.» перевидано твори, що раніше вийшли в УССР, а тепер заборонені (М. Бажана, М. Скрипника й ін.), а також твори діячів укр. й рос. опору (П. Григоренка, І. Калинця, В. Мороза, М. Руденка, І. Світличного, В. Симоненка, Г. Снєгірьова, В. Стуса, Т. Ходорович). Зб. чужомовних поезій і прозових творів у в-ві «С.» вийшли в перекладах Б. Бойчука, В. Бургардта, В. Вовк, С. Гординського, І. Кошелівця, В. Лесича, Б. Олександрова, О. Соловей, Ю. Тарнавського.
М. Прокоп

Суша Яків Іван (1610—87), церк. діяч і письм. родом з Мєнську, 1626 вступив до Василіянського чину, богословські студії закінчив у Оломовці (Моравія). 1636 висвячений на свящ. З 1639 учитель, з 1641 ректор василіянської школи у Холмі; по смерті єп. Методія *Терлецького* (1649) — адміністратор, з 1652 — холмсько-белзький єп. Як єп. С. розгорнув широку діяльність, постійно дбав про належне виховання кліру і заснував у Холмі василіянський новіціят. Перебуваючи 1664—66 у Римі як делеґат укр.-білор. кат. єпископату, домігся 1665, щоб папа Олександер VII іменував київ. митр. Г. *Коленду*, підготував об'єднання розбитого Чину св. Василія В., полагодив справу мішаних подруж та перехід на латинський обряд вірних укр.-білор. кат. Церкви тощо. Важливіші твори С.: Лист до гетьмана І. Виговського (1658), два листи до полк. П. Тетері, «De laboribus Unitorum» (1664), «Cursus vitae et certamen martyrii B. Josaphat Kuncevicii» (1665), «Phoenix tertiato redivivus» (1644), про Мелетія Смотрицького; численна кореспонденція С., вид. у Litterae Episcoporum. II—III. Рим 1973—74. *о. І. Назарко*

Є. Я. Суша

Сушицький Теоктист (1883—1920), історик літератури; приват-доц. Київ. Ун-ту, проф. Укр. Нар. Ун-ту (1917—18), Укр. Держ. Ун-ту (1918—19; 1918 ректор) у Києві. Праці з історії укр. літератури: «Киевские списки 'Беседы трех святителей'» («Университетские известия», 1911, IV), «До історії поетичних оп. про Михайлика й Золоті Ворота та про Батия» (ЗІФВ УАН, т. І, 1919, т. II—III, 1920—22), «Зах.-руські літописи як пам'ятки літератури» (ЗІФВ УАН, ч. І, 1921, ч. II, 1929) та ін.

Сушкевич Антон (1889—1961), математик родом з Борисоглєбську кол. Тамбовської губ. Вчився у Берліні й Петербурзі. З 1918 викладач у Харківському Ун-ті, з 1933 — його проф. Основні праці С. стосуються альґебри; він є одним з основоположників теорії узагальнених груп (монографія «Теорія узагальнених груп», 1937). С. — автор високошкільних посібників: «Теорія чисел» (1936), «Основы высшей алгебры», «Елементи нової альґебри» (1937), праці з історії математики та ін.

Сушкевич Корнило (1840—85), гал. гром.-культ. діяч, один з керівників *народовців*, за фахом правник. Співзасновник т-ва «*Просвіта*» (заступник першого гол.), Т-ва ім. Шевченка (його перший гол. (1874—85), Руського Пед. Т-ва (1881). Видав своїм коштом «Поезії» Т. Шевченка (2 т., 1867).

К. Сушкевич

Сушкевич Петро (1844—1913), гром. діяч і меценат, лікар; усе своє майно (бл. 200 000 австр. корон) записав т-ву «*Просвіта*» у Львові на стипендії для укр. ремісничої молоді і на допомогу для незаможних старих літераторів.

Сушківське поселення, поселення трипільської культури, виявлене (1916 і 1926) б. с. Сушківки Уманського р-ну. Залишки наземних жител з глинобитними долівками, печами та спорудами культового призначення; багато різноманітного посуду, іноді розписаного чорною фарбою, знаряддя праці з каменю, кременю та кістки, а також унікальний глиняний модель, що зображує внутр. вигляд житла трипільців, значна кількість глиняних статуеток людини та свійських тварин (барана, бика).

Сушко Микола (*1909), нар. у Відні, де кінчив правничі студії (1934); укр. студентський діяч: 1931—32 гол. т-ва «*Січ*», 1933 — ЦЕСУС, делеґат на міжнар. студентські з'їзди. 1938—45 очолював *Укр. Установу Довір'я в Німеччині* з осідком у Берліні. По війні видавець у Зальцбурзі (Австрія).

Сушко Олександер (1880—1966), історик, журналіст і гром. діяч, родом з Галичини; ґімназійний учитель у Львові і автор праць з історії Церкви 16 в., зокрема: «Предтеча церк. унії 1596 Бенедикт Герберт» (ЗНТШ, тт. 53, 55, 61), «Єзуїти в Польщі» (ЗНТШ, тт. 57, 58) та ін. 1912—19 у Вінніпезі (Канада), ред. газ. «Кана-

дійський Русин» і видавець-ред. наук.-літ. ж. «Україна» (2 ч. 1918—19), організатор першого заг. з'їзду українців Манітоби (1915). Пізніше в Чікаґо, де був деякий час викладачем історії слов. народів у Чікаґському Ун-ті. Низка ст. на гром., зокрема еміґраційні теми (серед ін. у «Пропам'ятній Книзі», що її видав Укр. Нар. Союз 1936). Помер у Чікаґо.

Сушко Роман (1894—1944), військ. і політ. діяч родом з Ременова (Львівщина), поручник 2 сотні УСС (учасник боїв на *Маківці й Лисоні),* 1916—17 у рос. полоні, з 1918 співорганізатор і пізніше полк. *Січ. Стрільців* (СС), командир 11 (2) дивізії СС; 1919 по ліквідації СС, інтернований поляками, 1920 — командир 16 бриґади в Січ. дивізії, 1921 — командир II бриґади в повстанчій групі другого Зимового походу під командуванням Ю. *Тютюнника.* Співтворець *УВО* і його крайовий командант (1927—30), кілька разів ув'язнений поляками. Співтворець *ОУН* (псевд. Кіндрат, Сич) співпрацював у військ. штабі ПУН. У 1930-их рр. на еміґрації у Відні. На поч. нім.-поль. війни (1939) С. очолював укр. військ. групу (т. зв. леґіон полк. С.), з якою дійшов до Стрия, але сов. окупація Галичини припинила її дії. З кін. 1939 жив у Кракові, призначений провідником ОУН на території Ген. Губернії (1939—41), на якій розбудував мережу ОУН і сприяв створенню *УЦК.* Був проти розколу ОУН (1940) і залишився по боці полк. А. *Мельника;* з літа 1941 перебував у Львові і там загинув 12. 1. 1944, підступно убитий. Ст. на військ. теми, спогади про Базар і Січ. Стрільців; «Хто убив полк. Отмарштайна» (1933).

Р. Сушко

Сфаґнум [Sphagnum (Dill.) Ehrh.], єдиний рід підкляси сфаґнових мохів (С. м.; Sphagnidae). С. м. відрізняються блідим забарвленням; стебло довге прямостояче, з пучками вкритих листками бічних гілок, які на верхівці стебла утворюють розетку. Листки, маючи одну верству, бувають двох родів: живі — вузькі, дрібні, мають хлорофіл, великі мертві (водоносні) мають пори, через які вбирають і проводять воду, тому вони дуже гіґроскопічні. С. м. ростуть великими масивами, покриваючи поверхню ґрунту на торфяних болотах, у заболочених лісах і на вогких луках. З С. утворюється високоякісний торф, який використовують як підстилку для худоби, на паливо і для виготовлення теплоізоляційних плит. С. містить клітчатку, білкові речовини, мінеральні солі і фенолоподібну речовину сфаґнол, яка має ранозагоюючу властивість. У медицині С. вживають як перев'язочний матеріял замість вати.

Сфраґістика (від грец. — сфраґіс, печатка), також сіґілографія (від латинської — сіґіллюм, печатка), охоплює три поняття: 1) печаткове мистецтво (виготовлення печаток), 2) печаткове право (правні норми вжитку печаток) і 3) печаткознавство (наука про печатки). Печаткове мистецтво появилося вперше у сх. народів (Єгипет, Вавилон), від них перебрали його греки й римляни, далі воно перейшло на укр. землі до скитів, сарматів, антів, ґотів й ін. Печаткове право (спершу звичаєве, а пізніше держ.) було впорядковане за ранньої доби Київ. Русі. Печаткознавство почалося в 13 в. на нім. землях (перші прояви наук. зацікавлення нац. С. помітні на Україні з сер. 18 в.).

Термін «печатка» (П.) охоплює два поняття: 1) прилад (камінний, металевий тощо) до витискування чи прикладання (т. зв. матриця) і 2) відтиск (на металі, воску тощо) або відбитка мастилом (на пергамені, папері тощо). У 19 в. появився т. зв. «штемпель» (укр. «печатка»), виготовлений з ґуми чи ін. елястичної речовини, який залишає не рельєфне зображення, а лише відтиск, подібний до друкованого. Приблизно до 12 в. П. були однобічні й прикладні, а згодом перев. двобічні (лицевий та зворотний бік) і привісні. Найдавніші згадки про староукр. П. знаходимо в літописах: «Ношаху сли печати злати, а гостье сребрени» (договір В. кн. Ігоря з греками 945; П. послів були золоті, а купців срібні) і «написахом на харатьи сей и своими печатьми запечатахом» (договір В. кн. Святослава Ігоревича з греками 971). Уже в 10 в. зустрічаємо диференційовані староукр. П.: княжі, урядницькі, особисті й ін.

Укр. (як і заг.-евр.) С. мала від давніших часів певне розчленування матеріялів печатних відтисків, напр., металів (золото, срібло, оливо тощо) чи ін. речовини (віск, сургуч тощо). Вона створила ще з середньовіччя титули осіб, які були охоронцями й завідувачами найважливіших П. До них належав, напр., печатник — начальник королівської чи княжої канцелярії за княжих часів і ген. писар у гетьманській державі. Укр. С. витворила свій нац. стиль (однією з його особливостей є, напр., восьмикутня П. майже невідома в ін. країнах) і назагал високий мист. рівень, що був зумовлений працею староукр. ремісників і впливами визначних графіків, давніх (І. *Щир-*

ський, Д. Ґалаховський, І. Мигура й ін.) і новіших (Ю. *Нарбут* та ін.) часів.

Державні П. До них належать П.: великокняжі й королівські київ., гал.-волинської й лит.-руської доби; гетьманські, Укр. Нар. Республіки, Укр. Держави та УРСР.

Держ. П. Київ. доби діляться на три основні типи. Найдавніший, т. зв. архаїчний (краще — староруський) тип існував приблизно до 10 в. На цих П. зображений дідичний знак Київ. дина-

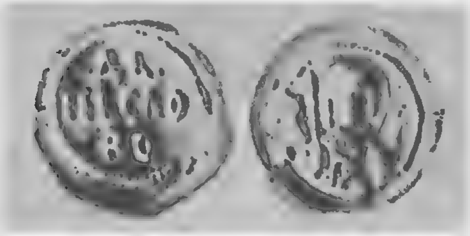

Печать В. кн. Київ. Святослава Ізяславича (1093—1113)

стії — тризуб-двозуб (кількість зубів і подробиці зображення знаку залежні від власника П.). До них належать, напр., найдавніші нам відомі П. Святослава Ігоревича (одна з них двобічна: на лицевому боці двозуб, а на зворотному — розета). З прийняттям християнства постав новий тип княжої П., т. зв. греко-руський, що існував приблизно до 11 в. На лицевому боці зображують христ. св., ім'я якого носив В. кн., а на зворотному — на кілька рядків напис (леґенда) грец. мовою «Господи, поможи рабові своєму Н... (христ. ім'я власника П.) архонтові Руси». До них належить, напр., П. Ярослава Мудрого: на лицевому боці зображення св. Юрія, а на зворотному напис: «Господи, поможи рабові своєму Георгієві архонтові». У 12 в. витворився новий тип княжих П., що тривав приблизно до кін. 13 — поч. 14 в., який ділиться на 5 основних відмін: а) на лицевому боці св. однойменник кн., а на зворотному — тризуб-двозуб; б) св. однойменник і св. однойменник батька того чи того володаря на звороті; в) св. однойменник і зображення Ісуса Христа на звороті; г) св. однойменник й ініціяли ІС ХС на звороті та ґ) різні зображення з поступовим переходом з грец. на староукр. мову та залишки гр.-руського типу, напр., П. Володимира Мономаха, на якій зображено св. Василія і грец. напис: «Печать Василія найблагороднішого архонта Руси Мономаха».

В Гал.-Волинській державі П. (з поч. 13 в.) ґрунтовно змінилися. Вони наскрізь зах.-евр., ґотичні й геральдичні, а їхні леґенди — латинські. Цей новий тип перейшов пізніше до вжитку Лит.-Руського В. князівства. П. Юрія Львовича I має на лицевому боці зображення сидячого на троні короля і латинський двокільний напис — S. (сиґілюм) Domini Georgi Regis Rusie, а на зворотному — зображення лицаря-вершника з гербовим щитом, з династич-

Печать Юрія I Львовича

но-держ. левом на лівому плечі та з корогвою в правиці і напис «S. Domini Georgi Ducis Ladimerie». П. кн. Володислава Опольського, який правив Галичиною як намісник короля Людовіка, представляє сидячого на троні монарха з мечем у правиці, між двома гербовими щитами — Шлезьку і Руси (лев), оточеного латинським написом: «Володислав Божою милістю Опольський, Велюнський і Руської землі дідичний володар».

На П. лит.-руської доби була звич. постать сидячого кн. або лит.-руська «погонь» (геральдичне зображення лицаря-вершника з піднятим у правиці мечем і з подвійним хрестом на щиті на лівому плечі), а навколо були, як правило, розміщені гербові щити складових великих князівств (Литви, Жмуді, Волині, Києва, білорусь. князівства тощо), що відповідало печатковій леґенді, з титулами даного В. кн.

З 1648 починаючи, постав ряд нових держ. П. — гетьманських, званих у тогочасних документах «військ.» або «держ.», «нац.». Їхнє зображення «лицаря-козака з мушкетом» продовжувало традицію запор. П., що з'явилися у другій пол. 17 в. П. гетьмана Б. Хмельницького мала це зображення з довкільним написом: «Печать Воиска Его Королевъскои (після 1654 — Царської) Милости Запорозького». Винятком була П.

Печатка Б. Хмельницького

гетьмана І. Виговського з зображенням його родового герба і з дворянським написом: «Іоанъ Виговскии Киевски Воіевода Генералъ Киевски Гетьманъ Великии Князтва Руского Староста Чигрніньскиі». П. гетьмана І. Мазепи має традиційне зображення лицаря-козака, з довкільним

написом: «Печать Малои Россіи Воиска их Царского Пресвѣтлого Величества Запорозького». Розрив між Україною й Росією позначився на П. гетьмана П. Орлика, на якій, крім зображення лицаря-козака, є леґенда «Печать Малої Росіи Славного Войска Запорожского». Гетьман К. Розумовський вживав традиційну П. з «лицарем-козаком». По скасуванні гетьманату затверджено 1766 для Малорос. Колеґії нову П.: імператорський орел з нагрудним і розділеним на 5 полів щитом, а на цих полях герби п'яти укр. князівств: київ., чернігівського, переяславського, новгород-сіверського і стародубського. Крім т. зв. «військ.» П., гетьмани для печатання менш важливих документів іноді користувалися своїми приватними П. з зображенням родових чи особистих гербів.

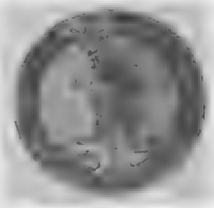

Печатка І. Мазепи

Печатка Війська Запорізького Низового

У 19 в. залишилися ще сліди кол. укр. державности в С. чужинецьких монархій, напр., архангел В. князівства Київ. в П. Рос. Імперії і герби королівства Галичини і Володимерії (згодом також і герцоґство Буковини) в П. Австр. Імперії.

Перші П. відновленої укр. державности були затверджені ухвалою Укр. Центр. Ради 22. 3. 1918. Встановлено дві П.: велику для важливіших держ. документів і малу для менше важливих (за проєктом В. Кричевського). Обидві П. дуже подібні. У великій вміщено на центр. полі тризуб (на основі т. зв. великого герба УНР), оточений обабіч і внизу рослинним орнаментом, а в малій П. — на цьому ж полі тризуб (на основі т. зв. малого герба УНР), обрамований ромбоподібним орнаментом. Довкільний напис «Українська Народна Республіка» на обох П. оздоблений трьома кільцями, що розділяють слова держ. назви. Обидві П. близькі до укр. нар. мистецтва, але оформлення їх далеке від традицій давніх укр. держ. П., як і від евр. держ. П. Держ. П. за Гетьманату мала на центр. полі традиційне зображення «лицаря-козака» з держ. тризубом нагорі та довкільним написом «Українська Держава». Вона була краща від обидвох попередніх, згідна з заг. правилами евр. С., а її мист. стиль був тісно пов'язаний з держ. П. України 17 і 18 вв. П. Директорії, якою користувався С. Петлюра, була досить скромна своїм виглядом: тризуб в оточенні ініціялів У.Н.Р. і напис, який говорив про титул голови держави — Гол. Отамана Респ. Укр. Збройних Сил.

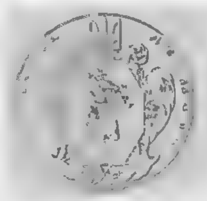

Велика печатка Української Держави 1918

На ці ж роки припадають П. новостворених на укр. землях держав, що не мали всеукр. значення: ЗУНР, Кубанського Краю, Крим. Краю і недовго Гал. РСР; вони (за винятком УРСР) мали зображення крайових гербів. Це стосується також П. Карп. України 1939.

Гол. правну основу держ. П. УРСР творить постанова Центр. Виконавчого Комітету СССР від 17. 6. 1925. П. мають у центрі герб УРСР, а довкільний напис вказує на приналежність П.; ними можуть користуватися тільки вищі, центр. й місц. урядові установи, як також їхні відділи, що виконують самостійні функції. Деякі держ. установи підлеглого характеру користуються безгербовими П., напис яких вказує на приналежність і підпорядкування даної установи; це стосується також суспільних, кооп. й ін. установ. Держ. П. УРСР змінювалася разом з зміною держ. герба УРСР: 1) гербовий щит з перехрещеними молотом і серпом у соняшному промінні, оточений пшеничними колосками, перев'язаними стрічкою з написом «Пролетарі всіх країн єднайтеся» і назвою республіки укр. і рос. мовами (постанова ЦВК УСРР 14. 3. 1919); 2) напис тільки укр. мовою, а ініціяли УРСР вміщені в гербовому щиті над молотом і серпом (конституція УРСР 1929); 3) ініціяли УСРР замінені ініціялами УРСР (Нова конституція 30. 1. 1937); 4) над щитом уміщено п'ятикутню зірку, напис знову двомовний, а замість нащитних ініціялів на стрічці одномовна назва республіки «Українська РСР» (закон 5. 6. 1950). Молд. АССР, яка до 1941 входила до складу УССР, користувалася гербовою П. УРСР з двомовними написами (укр. і молд.).

Територіяльні П. — це П. княжих уділів і волостей, провінцій В. Князівства Лит., укр. воєводств та їхніх складових частин у межах Поль. Королівства, полків і запор. паланок (та їх складових частин), Гетьманської держави, намісницькі, губ. й ін. в складі Рос. Імперії, коронно-крайові та ін. в складі Австр. Імперії та всі ін. земські П. аж до 1918.

П. удільних кн. за Київ. доби не відрізнялися від держ. Найдавніша збережена удільно-княжа П. походить з 11 в., вона належала Із'яславові, синові Володимира В. На її лицевому боці зображений тризуб, оточений написом, а на зворотному — тільки напис. Княжі П. лит.-руської доби різновидні й належать до переходової доби укр. територіяльної С.

За часів Речі Посполитої всі П. воєводств, земель і пов. були гербові з написом латинською мовою: на центр. полі герб воєводства, землі чи пов., оточений латинським написом (напр., Печать Руського Воєводства). П. Запоріжжя, яка постала в другій пол. 16 в., представляла т. зв. «лицаря-козака з мушкетом» (найдавніші відбитки 1576, 1596 і 1608; напис: Печать Войска Запорожского).

Починаючи з 1648, появилися П. полків і сотень Гетьманської держави. Їхнім змістом був родовий або особистий герб того чи того старшини та відповідний напис. Запоріжжя, як автономна частина Гетьманської держави, мало свої П.: військ.-крайову, паланкові й курінні. Найвища П. Запоріжжя дещо змінилася з уваги на те, що кол. запор. П. стала по 1648 гетьманською емблемою; тому до її зображення додано застромлений у землю спис перед постаттю лицаря-козака, а також розширено довкільний напис: «Печать Славного Войска Запорожского Низового». Щойно 1763 додано до напису слова «Малороссіи» й «Императорского Величества». П. паланок мали на центр. полі зображення різних тварин (лев, кінь, орел, олень тощо), поруч менше зображення герба даного полк. та відповідний напис. Так, напр., на П. Самарської паланки бачимо лева, герб полк. і напис «Печать Полкова Самарской паланки», а на П. Кодацької паланки зображений кінь, оточений гербом полк. й ініціялами: П.П.К.П. П. запор. куренів мали різновидні зображення й написи. Останніми творами коз. територіяльної С. є П. новостворюваних військ другої пол. 18 і першої пол. 19 в.: Бозького, Чорноморського, Буджацького, Кубанського та ін.

Київ. велика міська печатка 1630-их рр.

П. укр. земель під рос. владою (намісницькі, губ., обл. й ін.), як також під австро-угор. (коронних країв Галичини-Володимерії й Буковини, закарп. жуп й ін.) були гербові і чужомовні. Після 1918 територіяльні П. мали Підкарпатська Русь і Буковина.

Місцевостеві П. — П. міст, сіл і місцевостей мішаного типу. Укр. міська С. зародилася вже в другій пол. 13 в. на зах. землях. Найдавніша збережена П. м. Володимира, виготовлена в кін. 13 в., прикріплена до документу 1324, на ній є зображення св. Юрія, покровителя міста, і латинською мовою довкільний напис «Печать Болодимира». На зламі 13—14 вв. з'явилася П. Львова, Перемишля та ін. гал. і частково волинських м. Пізніше міська С. розвивалася у зв'язку з поширенням у м. нім. самоврядувального права. Всі ці П. мають зображення міськ. гербів (вони виявляють велике тематичне багатство) і латинські або староукр. довкільні написи (останні навіть у деяких зах.-укр. м.). Більші м. (напр., Київ) мали дві П.: велику й малу. В Гетьманській державі 17—18 вв. нац. свідомість на міськ. П. позначилася виразно коз. емблематикою (булава, козак, зброя, небесні світила та різновидні хрести). Зміцнення рос. влади відбилося неґативно на міськ. С.; деякі давні П. замінено новими, іст. беззмістовними, перевантаженими зображеннями імперського орла тощо (напр., П. і герб Полтави). Для нових м. творено П. з тематикою перев. побутовою й дуже рідко іст. Коз. сфраґістичні традиції продовжувалися в міськ. П. Кубанщини. Австр. влада рідко робила незначні зміни в міськ. П. Галичини, достосовуючи їх частково до австр.

Укр. влада 1917—20 не мала часу на справи міськ. С., а з приходом сов. влади всі міські емблеми зникли. Щойно останніми рр. почалося в УССР нове творення міськ. П. і гербів, далеке від традицій укр. і заг.-евр. С. й геральдики; напр., для Києва створено емблему з зображенням кленового листка (нібито фльоральна емблема м.) і натягненим луком (що є помилковим натяком на стародавні П. Києва з зображенням не лука, а самостріла-«куші»). Гербові міські П. існували частково далі на зах. землях у 1920—30-их рр.

П. укр. сіль. громад губляться своїми типами в давнині, вони ще мало досліджені й у великій мірі загублені. Їхні написи перев. українськомовні (гол. в Галичині), а зображення пов'язані з побутом селянства: приладдя (коси, серпи, граблі, мотики тощо), плоди, дерева, споруди та ін. З мист. погляду вони часто високовартісні, з стилістичного — притаманно укр.

Родові й особисті П. Вже за ранньої доби Київ. держави визначні роди користувалися своїми знаками (т. зв. знаменами, мітами, різами, рунами тощо), які були ознакою дідизни, позначенням родового чи особистого майна, як також амулетами. Ці знаки були різного походження: слов., грец., ґотського, сх.; з прийняттям християнства їх доповнювано додатком хреста або перехресної риски. Ці напечатні знаки були найдавнішими зображеннями на староруських П. За часів Гал.-Волинської держави вони стали гербовими. З появою на укр. землях зах.-евр. геральдики на зламі 13-14 в. визначніші роди почали містити свої стародавні знамена на гербових щитах, які підлягали затвердженню королів і великих кн., і це призвело до виникнення нових типів П.: гербових. За середньовіччя на Україні П. були дуже поширені; ними користувалися княгині, бояри, дружинники купці й ін. стани населення. Родовими знаками користувалося також селянство (напр. бортні знаки), які однак у наслідок соц. обставин не стали печатними. Напечатні зображення були різні: стародавні знамена. написи без імени, ініціяли власника, ініціяли і довільно обрана емблема, сама емблема, герб й ін. Відновлення укр. державности в 17 в. спричинило поновний розвиток укр. родової й особистої С. Нею користува-

лися шляхта, коз. старшина, духівництво, міщанство, і навіть козацтво. Роди й особи, що не мали родових гербів, творили свої власні, довільні. Під впливом коз. традицій почали поставати нові зображення на П.: зброя (мечі, шаблі, луки й стріли), небесні світила (сонце, півмісяць, зірки), різновидні хрести, серця, вежі та ін. Ці П. лягли потім в основу гербів нащадків коз. старшини — лівобережного дворянства. Інколи коз. старшина, нащадки давньої шляхти, не користувалася своїми гербами. а творила нові коз. печатні емблеми (напр., ген. обозний В. Дунин-Борковський зобразив на своїй П., замість власного родового герба „Лебідь», шаблю й хрест). На ті часи припадає також постання укр. восьмикутніх гербових щитів на П. Залюбки додавано також до напечатних гербів ініціяли власника, які подавали його ім'я та титул. У 19 в. родове печаткотворення закінчилося (за винятком надання гербів й титулів рос. чи австр. монархами), і укр. родові П. обмежилися майже виключно шляхетськими з двома основними видами: герб без ініціялів або ініціяли під відповідною шляхетською короною (лицарсько-шляхетською, баронською, графською тощо). Це були перев. невеликі т. зв. сиґнетові або перстеневі П., що служили гол. до запечатування листів та ін. поштових посилок. У 20 в. дійшло до майже повного занепаду родової С. За останні роки в сов. пресі появилися ст. з заохоченням творити нові «родові» П. «приватним порядком» (звич., в стилі сов. емблематики), що нібито мало б зміцнити родинне життя.

Церковні П. Досі знайдено 18 відтисків П. київ. митр. Найдавніша з них належала митр. Теопемптові (прибув до Києва 1037); на її лицевій стороні зображений св. Іван Предтеча, а на зворотній — грец. напис: *Господи поможи Теопемптові Митрополитові Руси*. З 11 в. збереглися ще дві владичі П.: Єфрема з зображенням св. Михаїла й написом *«Господи поможи Єфремові Протопроедрові і Митрополитові Руси»* і Георгія з зображенням св. Юрія й грец. написом *«Господи поможи Георгієві Митрополитові Руси і Сінкеллові»* (чл. патріяршої ради). У 12 в. постало усталене зображення лицевої сторони київ. митр. — Богоматері з Божественним Дитям; на зворотному боці напис змінявся незначно: *«Печать Проедра Руси Николая»* (1102—1104) й ін. Відміною від цього традиційного зображення є тільки дві П. 12 в.: Никифора II (від 1182), що має тільки двосторонній напис *«Христе возглянъ на мене Твоїм задумом архипастиря всієї Руси»*, і Йоана II (1189—1190) з зображенням св. Івана Золотоустого і написом *«Возглянъ на раба свого Йоана митрополита Руси»*. Єпископські П. були подібні. На трьох печатних відтисках (з двох матриць) гал. еп. Кузьми (від 1157) на лицевій стороні є традиційне на київ. владичих П. зображення Богородиці (т. зв. «Знамення»), а на зворотній — напис *«Богомати, возглянъ на мене Козму Галицького»*. Староукр. П. манастирів мали перев. тільки відповідні написи.

Розвиток укр. геральдики, що почався з 14 в., позначився на укр. церк. С. чимраз частішим застосуванням гербових зображень. П. укр. владик 16 в., вже односторонні з довкільними написами, діляться щодо свого змісту на дві частини: з стародавніми зображеннями Христа, Богородиці, святих тощо або з зображенням родових гербових щитів владик з відповідними для їхнього сану щитовим оточенням (митра, жезл, хрест и ін.). Гербові владичі П. почали з часом переважати, а разом з тим посилилися впливи зах.—евр. церк. С. й геральдики (еклезіястичні капелюхи, гербові девізи, латинські довкільні написи тощо). Нижче духовенство користувалося майже виключно гербовими напечатними зображеннями. З 15 в. розвивається багата змістом і дуже часто високомист. С. манастирів, монаших чинів, капітул, братств, парафій тощо: зображення дзвіниці Львівської Успенської церкви на П. Братства 16 в., Печерської Лаври, символічне зображення Божої Премудрости на П. Святософійської капітули й київ. митрополії 17 в., вигляд долини, ріки й гір (Межигірський манастир, 18 в.), а також трибанні церкви або зображення небесних покровителів тієї чи тієї церкви на парафіяльних П. За найновіших часів під впливом зах.-евр. церк. С. й геральдики в Укр. Кат. Церкві виник новий тип владичих П., які мають двоподільний гербовий щит (у правому півколі герб епархії чи екзархату, незмінна емблема даного владичого престола, а в лівому — родовий чи особистий герб того чи того владики) з відповідним щитовим оточенням (митра, жезл, процесійний хрест, капелюх тощо).

Урядові й установчі П. П. урядового значення (посольські, купецькі, боярські й дружинницькі) існували вже в 10 в. за Ігоря І і Святослава І. Найдавніші збережені урядові П. походять з кін. 11 в. і належать Ратиборові, намісникові Тмутороканi, а згодом київ. тисяцькому. Його П. мають на лицевій стороні зображення св. Климента, папи рим. (христ. ім'я Ратибор), а на зворотній — напис «Отъ Ратибора». П.-камея Дмитра Дедька, «Наставника і Начальника Руської Землі» з першої пол. 14 в., належить уже повнотою до зах.-евр. С. Відтоді починається поширення П. міськ. урядів й установ, яке особливого розвитку досягло в Гетьманській державі 17—18 вв. (П. Ген. Канцелярії, Ген. Суду, полкових і сотенних урядів тощо). На той час припадає також розвиток С. укр. наук. установ: однією з найкращих є П. Київ. Академії з латинськомовним довкільним написом і з зображенням будинку Академії під соняшним промінням і хмаринками. З ліквідацією Гетьманщини втратився укр. стиль С. урядів й установ, вона підпала в 19 в. під вплив рос. і частково австро-угор. С. З другої пол. 19 в. почала відроджуватися С. гром. установ (гол. в Галичині й на Буковині), а з 1917—18 дійшло до короткотривалого відновлення С. деяких клітин укр. держ. життя (напр., поштові П. — штемплі ЗУНР з зображенням тризуба, різні П. укр. збройних сил тощо). Цей процес припинився, коли запанувала сов. влада, і в 1920—30-их рр. існувала лише недерж. установча С. в Галичині й частково на еміґрації. За останні три десятиліття, завдяки збільшенню зацікавлення укр. С. й наявності талановитих укр. графіків, на еміґрації створено численні з погляду традиційної укр. сфрагістичної стилістики й мист. рівня високоякісні П. різних укр. установ.

Печаткознавство, зацікавлення укр. С. помітне було ще з сер. 18 в. (гетьман К. Розумовський передбачав навчання С., геральдики, дипломатики й споріднених дисциплін у проєктованому ним Батуринському Ун-ті), але наук. дослідження укр. С. почалося щойно в другій пол. 19 в.

Проблемою укр. С. в 19—20 в. цікавилися укр. дослідники: Б. Барвінський, К. Болсуновський, М. Грушевський, П. Єфименко (старший), О. Лазаревський, І. Луцький, Є. Люценко, граф Г. Милорадович, В. Модзалев-

ський, Ю. Нарбут, М. Петров, Марія й Михайло Слабченки, А. Стороженко, пізніше К. Антипович, М. Битинський, П. Клименко, Р. Климкевич, І. Крип'якевич, Я. Пастернак, В. Прокопович, В. Сенютович-Бережний та ін.; рос.: А. Барсуков, Є. Каменцева, А. Лаппо-Данилевський, Н. Лихачев, В. Лукомський, Б. Рибаков, В. Янин та ін.; поль.: М. Ґумовський, Ф. Пєкосінський, В. Семковіч, А. Вериґа-Даровський. В. Віттіґ та ін.; нім. (В. Евальд), рум. (Н. Банеску) й ін. Останні десятиріччя позначилися більшим зацікавленням С. в СССР, зокрема в УССР (праці Д. Бліфельда, В. Гавриленка, О. Маркевича. В. Стрельського, В. Фоменка та ін.).

Речові матеріяли укр. С. зберігаються в численних архівах і музеях СССР і УССР, зокрема в Держ. Ермітажі в Ленінграді, Держ. Іст. Музеї в Москві, Київ. Держ. Іст. Музеї, Ін-ті Археології АН УРСР, Львівському Музеї та в Ін-ті Суспільних Наук у Львові, у приватних колекціях, а також у Білорусі, Латвії, Литві, Польщі, Німеччині, Франції, Румунії, Угорщині, Болгарії. Греції, Туреччині, ЗДА та ін.

Література: Снимки древних русских печатей. М. 1828; Иванов П. Сборник снимков с древнейших русских печатей. М. 1858; Weryga-Darowski O. Znaki pieczętne ruskie. Noty heraldyczne. Париж 1862; Снимки древнейших русских печатей. М. 1882; Барсуков А. Правительственые печати в Малороссии. КСт. К. 1887; Болсуновский К. Сфрагистические и геральдические памятники Юго-Западного края, тт. I, II і III. К. 1899; 1908, 1914; Лихачев Н. Русская сфрагистика. П. 1900; Грушевський М. Печаті з околиці Галича. ЗНТШ, т. 38. Л. 1900; Лаппо-Данилевский А. Печати последних Галицко-Владимирских князей и их советников. Болеслав Юрій II, князь Всей Малой России. П. 1906; Слабченко Марія. Материалы по малорусской сфрагистике. О. 1912; Ewald W. Siegelkunde. Мюнхен 1914; Крип'якевич І. З коз. сфрагістики. ЗНТШ, тт. 122, 124. Л. 1918; Лихачев Н. Материалы для истории византийской и русской сфрагистики. тт. I—II. П. 1928—30; Антонович К. Київ. міська печатка. Ювілейний зб. на пошану акад. Д. Багалія. УВАН. К. 1927; Слабченко Михайло. Запор. печатки 18 ст. ЗІФВ УАН, XIX. К. 1928; Корнилович М. Печатки 16-ти київ. цехів. Ювілейний зб. на пошану акад. М. Грушевського. УВАН. К. 1928; Прокопович В. Сфрагістичні анекдоти. Праці Укр. Іст.-Філол. Т-ва в Празі. т. II і окремо. Прага 1938; його ж. Печать малороссийская. Сфрагістичні етюди ЗНТШ, т. 163. Париж—Нью-Йорк 1954; Крип'якевич І. Стан і завдання укр. сфрагістики. Укр. Іст. Журнал, І. К. 1959; Gumowski M., Hajsig M., Micucki S. Sfragistyka. B. 1960; Климкевич Р. Найдавніші печаті м. Львова. ж. Київ, чч. 5—6. Філядельфія 1962; Каменцева Є., Устюгов Н. Русская сфрагистика и геральдика. М. 1963 (2 вид. М. 1974); Климкевич Р. Найдавніші печаті укр. міст, ж. Київ, чч. 1—2. Філядельфія 1963; Янин В. Актовые печати древней Руси X—XV вв. М. 1970.

Низка ст. у зб. Нумизматика и сфрагистика К. з 1963; Іст. джерела та їх використання. К. з 1964, Археологія. К. з 1947), в журн. Архіви України (К. з 1965) та ін.

Р. Климкевич

Схеноплектус, куга (Schoenoplectus Palla.), рід перев. багаторічних зіллястих рослин з родини осокуватих, з горизонтальним кореневищем і безлистим стеблом. На Україні 8 видів. Ростуть у воді, по берегах водойм, на солончакових луках і болотах. С. озерний [S. lacustris (L.) Palla = Scirpus lacustris L.] і С. Табернемонтана [S. Tabernaemontani (Gmel.) Palla = Scirpus Tabernaemontani Gmel.] відомі на Україні під назвою куга. Раніше рід С. відносили до роду комиш (Scirpus L.).

Схиматизм, див. *Шематизм*.

Східниця (IV—4), с.м.т. Львівської обл., підпорядковане Бориславській міськраді, положене у *Дрогобицько-Бориславському пром. р-ні* за 10 км на півд. зах. від Борислава; 2 800 меш. (1965); нафтопромисел. У 1890-их рр. С. посідала перше місце в експлуатації нафти в Галичині, у 1930-их рр. третє (після *Борислава* і *Битькова);* за 1886—1935 у С. видобуто 2 150 000 т нафти.

«Східній Світ», наук. ж., присвячений проблемам сходознавства (див. *Орієнталістика),* орган *Всеукр. Наук. Асоціяції Сходознавства;* виходив у Харкові 1927—31 (останнє ч. 16/17 п.н. «Червоний Схід»). Серед співр.: В. *Бузескул,* А. *Кримський,* А. *Ковалевський,* П. *Ріттер,* С. *Рудницький,* П. *Тичина* та ін. Сов. влада «С. С.» ліквідувала разом з Всеукр. Наук. Асоціяцією Сходознавства.

Східня Галичина, напівофіц. назва сх., перев. українцями заселеної, частини «Королівства Галичини і Льодомерії» у межах Австрії 1772—1918, на відміну від Зах. Галичини, заселеної поляками. Межу між обома частинами Галичини становила границя Львівського й Краківського апеляційних судів. Ближче див. *Галичина* (зокрема стор. 343 і карта).

Східньо-Европейський Дослідний Інститут ім. В. Липинського, заснований 1963 у Філядельфії для збереження, опрацювання і публікації архівних матеріялів, пов'язаних з новітньою історією України, зокрема з діяльністю В. *Липинського.* Працею ін-ту керує Управа з 5 чл., що її від поч. очолює Є. *Зиблікевич.* С.-Е. Д. І. посідає серед ін. багатий особистий архів В. Липинського і Павла *Скоропадського;* він опублікував документи з держ. архівів Австрії — «Ereignisse in der Ukraine 1914—1922 . . . », які зібрав і відредаґував Теофіл Горникевич (4 тт., 1966—69) та 2 тт. архіву Липинського (з запланованих 24): т. 6 «Листи Дмитра Дорошенка до Вячеслава Ли-

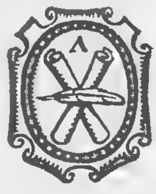

пинського» (за ред. І. Коровицького, 1973) і т. 7 «Листи Осипа Назарука до В. Липинського (за ред. І. Л.-Рудницького, 1976).

Сходознавство, див. *Орієнталістика.*

Схрейверс (Schrijvers), Йосип (1876—1945), бельг. монах, редемпторист, за національністю флямандець, на заклик митр. А. *Шептицького* 1913 прибув до Галичини, щоб заснувати сх. вітку Редемптористів і до 1933 був їх протоігуменом. Автор аскетичних творів укр. і чужими мовами (деякі з них перекладені на укр.).

Сціборський Микола (1897—1941), визначний діяч ОУН, публіцист і теоретик укр. націоналізму, за фахом — інж.-економіст, родом з Житомира. Учасник визвольних змагань, підполк. армії УНР. З 1920 на еміґрації, спершу в поль. таборах інтернованих, з 1922 у Чехо-Словаччині, де закінчив Укр. Госп. Академію (1929). Провідник *Леґії Укр. Націоналістів* (1925—29), чл. ПУН (з 1929; деякий час заступник гол.), співтворець *ОУН* (псевд. Житомирський, Органський). У 1930-их рр. перебував у Парижі, згодом у Відні, з кін. 1939 у Кракові. Після розколу в ОУН (1940) був по боці полк. А. *Мельника.* Влітку 1941 разом з С. *Сеником* очолював *Похідні групи ОУН* полк. Мельника і 30 серпня підступно убитий у Житомирі.

М. Сціборський

С. ідеолог укр. організованого націоналізму, зокрема т. зв. солідаризму і корпоративного держ. устрою, теоретик офіц. вид. ОУН, автор численних ст. у націоналістичних ж. «*Державна Нація*», «*Розбудова Нації*», «*Сурма*», тижневику «*Укр. Слово*» (Париж) і в різних альманахах; співавтор проєкту конституції укр. держави, автор публіцистичних праць: «ОУН і селянство» (1933), «Робітництво і ОУН», «Націократія» (1935, 3 вид.), «Нац. політика большевиків в Україні» (1938, також англ., франц., нім. мовами), «Демократія», «Сталінізм» (3 вид. 1938, 1941, 1947), «Україна і нац. політика Совєтів» (1938), «Зем. питання» (1939), «Україна в цифрах» (1940, нім. вид. 1944).

Сюїта, первісно (16 в.) цикл танців, у 19—20 в. циклічна муз. форма, складена з кількох контрастуючих частин. С. у творчості укр. композиторів: для фортепіяна М. Лисенка, В. Барвінського, Н. Нижанківського; для струнної оркестри М. Скорика; симфонічної — «Балетна С.» А. Рудницького, С. «Пам'яті Лесі Українки» А. Штогаренка та ін.

Сюрреалізм, надреалізм, літ. і мист. напрям, виник по першій світовій війні, гол. у Франції. С. заперечує прийняті суспільні форми сучасного життя, техн. цивілізації, культури, моральних засад. під впливом З. Фройда пропаґує психічний анархізм, автоматизм вислову, звільнення від контролю розуму, спонтанність підсвідомости. У мистецтві й літературі С. єдналися речі й несподівані образи, контрастні і часто безглузді (Ґ. Аполлінер, Л. Араґон, П. Елюар, А. Бретон). В укр. поезії риси С. мали вірші В. Хмелюка, частково Б. І. *Антонича,* з 1950-их рр. найсильніші в поезії і прозі Е. *Андієвської* (творення «надреальної» мови), Ю. *Тарнавського* і молодших. У мистецтві основною прикметою С. є відірваність від реального моделю речі і нелогічні сполучення предметів. З укр. мистців риси С. мають твори М. *Андрієнка,* скульптура пізнього О. *Архипенка* (геометричні форми, що наподобнюють постаті), рухомі скульптури (мобілі) К. *Мілонадіса,* картини В. Бачинського, С. Лади і кераміка С. Ґеруляк. *С. Г.*

Сябри, категорія селян, які спільно володіли (як чл. того самого роду, так і не споріднені між собою) і користувалися орною землею та ін. зем. угіддями чи також спільно працювали в ін. родах госп-ва (зокрема бджільництві, а також рибальстві, соляному промислі тощо). Сябринне володіння й госп-во було розвинене у Київ. Русі (на його характер існують різні погляди), значно поширилося на Центр. і Сх. Україні у 16—17 в., в добу її колонізації, але поступово перетворилося на подвірноспадкове володіння. Залишки сябринного госп-ва (зокрема гром. користування пасовищами, луками тощо) зберігалися до поч. 20 в.

Сядристий Микола (*1937), майстер мікромініятюри, родом з с. Колісниківки на Харківщині; закінчив Харківське Художнє Училище (1961). С. створює мист. та техн. мікромініятюри: на вишневих і тернових кісточках (портретні барельєфи Т. Шевченка, С. Крушельницької, Данте та ін.), на зрізах зернят дикої груші і яблуні (акварельні портрети І. Франка, В. Симоненка, Мікель-Анджельо, Е. Гемінґвея), з пелюсток безсмертника мініятюрні книжечки (1,6 $мм^2$ «Кобзар» Т. Шевченка), на пол. виноградного зернятка (на вставленому склі карта Закарпаття). С. — автор кн. «Чи важко підкувати блоху» (1966) і «Таємниці мікротехніки» (1969). Про його творчість створено фільм «Між ударами серця».

«Сяйво», літ.-мист., місячник, виходив 1913—14 у Києві з ініціятиви П. *Ковжуна,* при допомозі діячів укр. культури: А. *Терниченка,* І. *Стешенка,* М. *Біляшівського,* М. *Лисенка;* вид. фірмував О.

Корольчук; ред. І. Стешенко, ілюстратор П. Ковжун. «С.» інформувало про всі види укр. мистецтва: архітектуру (В. Кричевський), образотворче мистецтво (П. Чайка, Є. Кузьмін, А. Середа, О. Судомора), нар. мистецтво і фолкльор (М. Біляшівський, Д. Щербаківський), музику (В. О'Коннор-Вілінська, В. Борецький, В. Верховинець), театр (М. Вороний, М. Садовський, І. Стешенко, С. Русова, К. Широцький). У «С.» друкувалися твори тогочасних письм.: І. Франка, О. Олеся, М, Рильського, М. Вороного та ін., критичні ст. про творчість М. Коцюбинського, В. Винниченка, Ю. Федьковича тощо. З вибухом першої світової війни «С.» було заборонене рос. урядом. Вийшло 21 ч.

«Сяйво», в-во в Києві, засноване 1913 при журн. тієї ж назви (перше вид. — зб. поезій М. Вороного в «В сяйві мрій»). По забороні 1914 заходами П. *Ковжуна* і М. *Семенка* відновлене 1918. Видало зб. поезій: П. Тичини («Соняшні клярнети»), О. Слісаренка («На березі Кастальському»), В. Ярошенка («Світотінь»), М. Семенка («Дев'ять поем», «П'єро кохає», «Леліт») та прози: М. Івченка («Шуми весняні»), Г. Журби («Похід життя») та ін. По націоналізації 1919 діяльність «С.» занепала і відродилася у 1926—29. Тоді видано серії: «Бібліотека укр. повісти» (укр. клясики); «Бібліотека всесвітньої літератури» (переклади з В. Гюґо, С. Цвайґа, Е. Сінклера та ін.), «Дешева бібліотека красного письменства». Поза серіями «С.» видало двотомник творів Т. Шевченка, твори Л. Глібова та переклади творів Дж. Лондона (12 тт.).

Сян, найбільша карп. притока Висли; довж. 444 км, сточище — 16 780 км.² Випливає на межі Високого і Сер. Бескиду б. Ужоцького перевалу на висоті 843 м. далі перепливає Сер. Бескид (творить кілька повздовжніх долин і закрутів), Сяніцьку котловину і підгір'я, міняє напрям з півн. на сх. і нижче Перемишля пливе на півн. зах. у широкій долині по Надсянській низовині; нижче Сандомира впадає до Висли. Спадок від 8‰ в джерельній частині до 0,5‰ на передгір'ї і 0,25% на Надсянській низовині. Живлення гол. снігове та дощове. У пониззі (90 км) судноплавний. Гол. притоки: Солинка, Ослава, Вислок (ліві); Вігор, Вишнівка, Любачівка, Танва (праві). У гор. частині на С. збудовані водоймища — Солинське і Мичковське та ГЕС. На С. м.: Лісько, Сянік, Перемишль, Ярослав.

Сян б. Балигорода

До 1946 гор. С. (аж по Сянік) лежав на суто укр. етнічній території, сер. (від Сянока на півн. до Сіняви) на укр.-поль. пограниччі (С. вважався за межу укр. і поль. частини Галичини), дол. — на поль. етнічній території. Після встановлення нового кордону між УССР і Польщею на території УССР лежать лише джерела С., далі на довж. 50 км С. являє собою кордон між Польщею й УССР, а нижче на довж. 390 км тече у Польщі. По виселенні укр. населення держ. кордон став й етнічною укр.-поль. межею.

В. К.

Сянік, Сянок (IV—3), м. в Низькому Бескиді, на сх. краю Горлицько-Сяніцької улоговини, над р. Сяном; осередок сх. Лемківщини, тепер пов. м. Кроснянського воєводства в Польщі. 31 000 меш. (1974). Положений на перехресті шляхів з Перемишля через *Лупківський перевал* на Закарпаття й Угорщину та на зах. через Коросно до Польщі, С. був княжим городом і боронив шлях на Угорщину. Входив до складу Перемиського, згодом Гал. князівства. Перша згадка з 1150 (в Іпатському літописі), 1339 дістав маґдебурзьке право від кн. Юрія II Тройденовича і став чималим торг.-ремісничим осередком. З сер. 14 в. входив до складу Польщі і був центром Сяніцької землі (у складі *Руського воєводства);* з другої пол. 16 в. занепадає. У 1668—75 тут жив перемиський єп. Антоній *Винницький* (відтоді перемиські єп. у своєму титулі вживали додаток «сяніцький»). З 1772 С. входив до складу Австрії як округове, а пізніше пов. м. У сер. 19 в. С. нараховував 2 500 меш., потім його населення почало зростати у зв'язку з будовою залізниці і деякою індустріялі-

Ринок у Сяноці

:ацією: 1880 — 5 100, 1900 — 9 000, 1921 — 12 100. Кол. укр. м. зазнало (так само, як півн.-зах. частина Сяніцького пов., а частково й околиці С.) польонізації; 1880 країнці становили 18%, 1900 — 13,5%; нац. склад населення на 1. 1. 1939 у тис. і % такий: українці — 1,8 (11,5%, вони здебільша вживали поль. мову), поляки — 8,7 (56%), жиди — 5,1 (32,5%). Проте С. був осередком життя Сх. Лемківщини (див. 1 277 стор.; там і прізвища укр. діячів); з 1930 у С. діяв музей *«Лемківщина»*, у 1936—44 С. був осідком *Лемківської Апостольської Адміністратури*. Укр. життя пожвавилося у 1939—44 (тоді ч. українців зросло до 3 000), воно майже цілком занепало після примусового виселення українців з Лемківщини у 1946—1947.

Тепер С. є пром. м. (автобусний зав., ґумова, керамічна фабрики і харч. промсть); реґіональний музей (багаті укр. фонди, зокрема ікони з кол. укр. музею «Лемківщина»), музей нар. будівництва (Muzeum Budownictwa Ludowego) скансенівського типу з багатими матеріялами з Лемківщини, Бойківщини й Посяння (чимало укр. матеріялу також у періодику музею «Materiały...», з 1969), заснований 1958. Пам'ятки архітектури: замок (сучасна будівля 1523—48, реставрований 1672—74 і 1952—53), костьол і манастир францісканів (17, 19 вв.), церква клясицистичного стилю (1784—89). У С. діє православна церква й відділ Укр. Суспільно-Культ. Т-ва.

Література: Тарнович Ю. Княже місто Сянік. Кр. 1941. *В. Кубійович*

Сяніцькі Доли, поль. назва Горлицько-Сяніцької котловини: див. *Низький Бескид.*

«Сьогочасне й Минуле», наук. ж. українознавства, вид. НТШ з метою «давати правдивий образ життя укр. народу по всіх укр. землях». «С. й М.» виходило як місячник (по 6 аркушів друку) 1939 за ред. *Раковського* (фактично В. *Сімовича);* вийшло 4 чч. (3—4, присвячене Т. Шевченкові у 125-річчя його народження). 1948—49 «С. й М.» відновлено на еміґрації (у Мюнхені), ред. З. *Кузеля;* вийшло 3 чч., у тому ч. 2—3 присвячене проблемам укр. життя у таборах переміщених осіб (ред. О. *Кульчицький).*

«Сьоло» («Sioło»), збірники (4 випуски), виходили у Львові 1866—67 поль. й укр. (латинською абеткою) мовами за ред. П. *Свєнціцького.* Гол. мета «С.» — зміцнення поль.-укр. порозуміння. У «С.» міщено інформації про укр. історію (зокрема коз. добу), культуру й особливо літературу. «С.» стояло на позиціях окремішности укр. народу, поборювало рос. панславізм і гал. москвофільство. У «С.» друковано твори Т. Шевченка, Ю. Федьковича, Г. Квітки, М. Вовчка, П. Свєнціцького, Літопис *Нестора* (в перекладі на укр. нар. мову), а також поль. авторів з укр. тематикою, критично-бібліографічні огляди укр. вид. тощо.

Сьома бриґада УГА, до кін. квітня 1919 мала назву 7 Стрийської бриґади і входила до Третього Корпусу УГА; від 1. 5. 1919 — 7 Львівської бриґади — див. *Львівська (7) бриґада.*

Т

Табачник Ольга (* 1923), співачка — кольоратурне сопрано, родом з Коломиї, з 1945 живе у Польщі. Училася в муз. школі у Ґлівіцах (у А. Ленчевської) і там виступала в опері (1952—57), пізніше у муз. театрі Щеціна, з 1962 як естрадна співачка в Щецінській філармонії, у Ґданську і Бидґощі, з 1970 в опереті в Ґлівіцах; бере участь в укр. концертах.

Табенцький Олександер (1890—1964), ботанік-фізіолог, проф. Київ. Політехн. Ін-ту і (з 1932) Білоцерківського С.-Г. Ін-ту; бл. 40 наук. праць, з них найважливіші — атлас з анатомії і біології цукрового буряка (з текстом; 1922) та монографія на цю ж тему (1940).

Табінський Петро (1888—1950), церк.-осв. діяч, протоієрей, родом з Берестечка на Волині; закінчив Волинську Духовну Семінарію та Петербурзьку Духовну Академію; 1914—18 викладач духовної семінарії у Петербурзі, з 1919 — ректор духовної семінарії і доц. Держ. Ун-ту у Кам'янці Подільському. З 1922 настоятель собору у Володимирі Волинському; 1924—30 ректор Правос. Духовної Семінарії у Крем'янці. 1931 Т. перейшов до Гр.-Кат. Церкви і викладав у Гр.-Кат. Богословській Академії у Львові. По війні ув'язнений і вивезений на Сибір, де й помер. Ст. на церк. теми.

Табір козацький, особливість воєнної тактики укр. козацтва у 16—17 в. Похід війська відбувався під охороною Т., тобто 5—6 рядів обозних возів по обох сторонах похідної колони. При зближенні з ворогом Т. залишався на місці і з возів, які об'єднувалися ланцюгами й укріплювалися ще валами та шанцями, будували чотирикутник. Т. був для ко-

заків базою, з якої вони вели різні операції: обстріл ворога з гармат, вилазки «герцівників», наступи піхоти чи кінноти. Ворог намагався своїми наступами роз'єднати сполучені вози і вдертися в сер. Т.

Боротьба Т. була відома ще за княжих часів, коли Т. обороняли княжі дружинники проти половецької кінноти в степах. У коз. війнах її стосували часто: у 1596 під Білою Церквою Г. *Лобода* мав Т. з 5 рядів, у 1637 П. *Павлюк* ішов Т. на 6 шерег. 1628 запорожці під заслоном Т. пройшли весь Крим від Перекопу до Бахчесараю й назад. У визвольній війні під проводом гетьм. Б. Хмельницького коз. Т. відограли чималу ролю в боях під Старокостянтиновом, Пилявцями, Берестечком (Т. завдовж і завширшки на 7 верст), Лоєвом, Білою Церквою (1651), Охматовим (1655) тощо. В кін. 17 в. у зв'язку з розвитком артилерії Т. почали заникати.

«Табор», військово-наук. і літ. журн., заснований з ініціятиви С. Петлюри, виходив 1923—39 (з перервою 1925—26) у Каліші (1923—24 і 1928—29) і Варшаві (1927— і з 1930) у в-ві «*До зброї*», за гол. ред. ген. В. *Куща;* вийшло 37 чч. «Т.» містив матеріяли з доби визвольних змагань, з питань військо- і війнознавства (зокрема в СССР). Співр.: С. *Дельвіґ*, В. *Колосовський*, Ю. Науменко, Т. *Олесіюк*, Т. *Омельченко*, В. Прихода, Г. Порохівський, В. *Сальський*, Ю. Тимошенко, С. *Шрамченко* та ін.

Табори Д.П., скупчення *переміщених* осіб (Displaced Persons — D.P.) на території Зах. Німеччини й Австрії, з 1945 окупованих амер., бріт. й франц. військами; 1947 у них перебувало 1,6 млн осіб (в основному зі Сх. і Півд.-Сх. Европи), у тому ч. бл. 200 000 українців. Т.Д.П. містилися в реквізованих військ. казармах, воєнних роб. оселях, школах тощо. До липня 1945 Т.Д.П. підлягали компетенції Найвищої Гол. Кватири Експедиційних (альянтських) військ (SHAEF), з доручення якої ними відав відповідальний за цивільні справи відділ DP Branche G — 5; потім компетенції окремих окупаційних армій з координуючим осередком в СДРХ (Екзекутива для ДП), до якого входили представники амер., бріт. та франц. армій і Міжнар. Комітету для втікачів у Женеві. Адміністрація і матеріяльна опіка Т.Д.П. була у заряді допомогових орг-цій при Об'єднаних Націях з доручення окупаційної влади: від 1945 до липня 1947 — *УНРРА* (United Nations Relief and Reparation Administration), згодом *IRO* (International Refugee Organization), по закінченні переселення Д.П. та включення Д.П. в нім. (закон 25. 4. 1951) та австр. економіку — установи цих країн (правну опіку над залишенцями перебрав Високий Коміса[р] ООН для справ втікачів у Женеві). Число Т.Д.П. постійно зменшувалося: з 49[?] у 1946 до 223 у 1950; у 1956—58 вони перестали існувати, а їх меш. переведено в новозбудовані оселі або приватні помешкання.

Укр. втікачі 1946 перебували у 125, 1949 — в 110 Т.Д.П. (бл. 80 з них були заселені повнотою або перев. українцями). Найбільші укр. Т.Д.П. (з 2—5 000 осіб) містилися в амер. зоні у *Мюнхені* (Карлсфельд, Варнер-Касерне), *Авґсбурзі* (Соме-Касерне), *Міттенвальді* (Єґер-Касерне), *Реґенсбурзі* (Ґанґгофер-Зідлюнґ), *Ашафенбурзі, Берхтесґадені* («Орлик»), *Байройті;* у бріт. зоні в *Ганновері* і *Гайденав;* у франц. зоні в Штуттґарті; в Австрії — у *Зальцбурзі.*

В укр. Т. вже 1945 постало місц. укр. самоуправління, однак воно не мало ніякого впливу на адміністрацію Т., яка була повнотою в руках УНРРА. Щойно з 1947 (де юре — з 1948, розпорядження Гол. Кватири IPO в Женеві 15. 6. 1948) укр. таборові самоуправління співпрацювали в управі Т., при чому в адміністративних справах підлягали органам IPO, по гром. лінії — Центр. Представництву Укр. Еміґрації (ЦПУЕ). В укр. Т.Д.П. впродовж кількох рр. їхнього існування жваво розвинулося суспільно-гром., політ., культ.-осв., рел., госп., літ. мист. життя та вид. діяльність. Про це свідчать числа на 1948, коли в Т. працювало 102 нар. школи, 35 гімназій, 12 ін сер. шкіл; 43 фахові школи, виходило 232 періодичні вид. і появилося 818 книжкових вид. *В. Маруняк* і *Р. М.*

Табори інтернованих вояків Армії УНР у Польщі. Вперше вояків Армії УНР інтерновано в Польщі в кін. 1919 (по заломанні укр. фронту) у м. *Ланцуті;* невдовзі з них організовано 6 Стрілецьку дивізію. По поразці Армії УНР в кін. 1920 й переході її на територію Польщі (бл. 20 000 вояків) їх розміщено в кількох Т.і. — гол. в Ланцуті, *Олександрові Куявському* і *Каліші* (менші Т. у *Вадовицях* і *Пйотркові*). В сер. 1921 інтернованих переведено з Ланцуту до *Стрілкова,* в кін. 1921 з Олександрова до *Щипюрна* (Щепюрна), у якому, як і в сусідньому Каліші, залишилися Т.і. аж до остаточної їх ліквідації у сер. 1924.

Умови життя в Т.і. в Польщі (зокрема побутові й матеріяльні) були важкі (значно гірші, ніж в Т.і. УГА в Чехо-Словаччині). Попри те у Т. розвинулося жваве культ.-осв. життя: курси для неграмотних та ін. (особливо фахові), різні школи (серед ін. гімназія в Каліші), нар. ун-т у Ланцуті і Стрілкові; хори, театральні групи й ін. виявили мист. життя, а також рел., вид. (зокрема преса). Керівництво Т.і. (воно було в укр. руках

з пов'язане з екзильним урядом УНР) дбало про теоретичний військ. вишкіл і збільшення старшинських кадрів. Т.і. в Каліші і Щипюрні були після Варшави другим осередком життя укр. еміґрації в Польщі. Ч. вояків в Т.і. постійно зменшувалося: виїзд до Чехо-Словаччини, зокрема на студії, до Франції, на працю тощо. По ліквідації Т.і. кол. вояки перейшли на статус політ. еміґрантів у Польщі.

Табори інтернованих частин УГА в Чехо-Словаччині, існували в *Нім. Яблонному, Ліберці* та *Йозефові.* В Нім. Яблонному були інтерновані частини *Гірської бриґади* та груп «Глибока» і *Крукеничі»,* які в наслідок поль. наступу в травні 1919 були відрізані від гол. сил УГА і змушені перейти на Закарпаття, де їх роззброєно і перевезено до табору в Нім. Яблонному. Чес. влада ставилася до укр. вояків і старшин дуже прихильно; вони одержували повний військ. харч і платню нарівні з чес. військом, могли виходити з табору і навіть їздити до Праги на підставі укр. військ. документів. Укр. частини в Т.і.

Група старшин Укр. Бриґади в Німецькому Яблонному 1919. Зліва: Лис, Д. Охримович, Н. Смаль-Стоцький, Г. Шматера, С. Мотренчук, О. Войтечко, Федик, В. Варивода, Й. Мілер

в Нім. Яблонному були організовані в Укр. Бриґаду в ЧСР (80 старшин і 5 000 вояків). У Ліберці від 10. 9. 1920 перебувала т. зв. група ген. *Кравса,* яка у серпні 1920 покинула фронт Армії УНР над Дністром і через Гуцульщину перейшла на Закарпаття (300 старшин і 500 вояків), та 130 старшин і вояків, що прибули з італ. Т. полонених у Монте Кассіно. У квітні 1921 Т.і. з Нім. Яблонного і Ліберця переведено до Йозефова (бл. 4 000 осіб), де він проіснував до 1926.

Ч. вояків у Т.і. зменшувалося вже з 1921, бо чес. влада почала формувати з вояцтва роб. сотні (1921 їх було 70 у різних місцях Чехо-Словаччини), дехто (з 1923) повернувся до Галичини, а більшість старшин переїхала на студії до Праги, Подебрад, Брна і Пршібраму. Після ліквідації Т.і. в Йозефові, кол. вояки перейшли на статус політ. еміґрантів, дехто прийняв чехо-словацьке громадянство. У Т.і. (зокрема в Нім. Яблонному) ведено військ. вишкіл, курси для неписьменних, вищої заг. освіти, гімназійні, семінарійні і фахові різного рівня; врешті, заг.-культ.-осв. роботу (хори, театр, бібліотеки, вид. діяльність тощо).

Табори полонених, появилися вперше в англо-бурській війні 1899—1902 (раніше полонених тримали у військ. фортецях). Під час першої світової війни (1914—18) трактування полонених (П.) нормувалося ухвалами Гаґської (1899) і Женевської (1907) конвенцій; під час другої (1939—45) — Женевською конвенцією 1929 (її не підписав СССР, чим Німеччина виправдувала свою жорстоку поведінку з сов. П.).

За першої світової війни П.-українці перебували в Т. п. Німеччини, Австро-Угорщини, Росії, Італії. У Німеччині було ще в жовтні 1918 1,4 млн П. вояків рос. армії, у тому ч. бл. 300 000 українців. Заходами *Союзу Визволення України* бл. 50 000 укр. П. відокремлено в Т. п.: у *Раштаті, Зальцведелі* й *Вецлярі* (1917 ще в старшинському Т. п. у Ганноверському Мюндені); з частини з них 1918 зформовано дивізії (1 і 2) *синьожупанників.*

Таборова церква полонених українців у Зальцведелі

В Австро-Угорщині 1917 перебувало 1,1 млн П. рос. армії, у тому ч. до 200 000 українців (числа приблизні). В окремих укр. Т. п. — вояцькому в *Фрайштадті* та старшинському в *Йозефштадті* — відокремлено 30 000 українців, з них у Фрайштадті почато формування дивізії *сірожупанників.*

У Росії було 1,7 млн П. австро-угор. армії, у тому ч. бл. 120 000 українців. П. широко використовували для робіт у сіль. госп-ві, шахтах і пром-сті, при чому вони жили поза таборами, в яких здебільша перебували самі старшини.

Під час революції з австро-угор. П. творилися військ. частини, напр., Чехословацький корпус (постав на Україні), формація *Січ. Стрільців* та (1918 і 1919) чимало інтернац. частин Червоної армії (напр., перший інтернац.-угор. полк під командуванням Рудольфа Фекете Шварца, відомого жорстокими пацифікаціями повстанських р-нів на Україні).

В Італії перебувало в Т. п. понад 40 000 українців. Заходи урядів ЗУНР і УНР репатріювати цих П. у 1919 на Україну (серед ін. Надзвичайна Санітарна Місія УНР під проводом О. *Севрюка)* не увінчалися успіхом через перешкоди з боку рос. і поль. дипломатів (їх звільне-

но перев. щойно в першій пол. 1920-их рр.).

У Польщі Т. п. для вояків УГА, але також для інтернованих цивільних осіб і для невеликого ч. вояків Армії УНР були в *Бересті, Вадовицях, Домбю, Пикуличах, Стрілковому,* а менші у Віснічу, Дембліні, *Ланцуті,* Модліні, Перемишлі (Засяння), Язлівці; фактично це були *концентраційні табори.* Напередодні зими 1919—1920 у цих Т. п. тримали 70—100 000 українців (15 000 з них померло в наслідок голоду, антисанітарних умов і знущань); здебільша їх звільнено 1920.

Справжній Т. п. для старшин і вояків УГА постав щойно в *Тухолі* на Помор'ї (750 старшин і до 500 підстаршин та вояків частин УГА, що в квітні 1920 перейшли на бік поль. армії, щоб спільно боротися проти сов. армії).

У Румунії у Котроченах б. Букарешту був Т. п. для старшин і вояків УГА з групи Сигіт, які попали в рум. полон у бою під Сиготом 1. 1. 1919 (звільнені у жовтні 1919).

Для поль. вояків, які попали в полон УГА (також для цивільних інтернованих) був створений у першій пол. 1919 Т. п. на передмісті Коломиї в Косачеві.

У війні укр. армій проти сов. армії (винятково й Добрармії ген. Денікіна) назагал не брали П. До винятків належав больш. Т. п. УГА у *Кожухові* б. Москви, який нараховував 250 старшин УГА.

У роки другої світової війни (1939—45) сотні тис. українців вояків поль. і сов. армій перебували в Т. п. Німеччини й СССР. У ході війни проти Польщі нім. армія взяла в полон старшин і вояків бл. 700 000, у тому ч. 60—70 000 українців; трактовано їх у згоді з постановами Женевської конвенції з 1929. На поч. 1940, частково і раніше, почали звільняти П. українців; вони могли повертатися на зайняті сов. армією укр. землі або й залишатися в Німеччині, де їх використовувано як пром. чи с.-г. робітників; деяке ч. українців з поль. армії попало в сов. полон.

Натомість нелюдське було трактування П. сов. армії, до яких не стосовано постанов Гаґської й Женевської конвенцій. На підставі звітів нім. Гол. Військ. Командування (травень 1944), взято в полон 5 160 000 сов. вояків, з того ч. померло в полоні 1 981 000 (38,4%), звільнено з полону 818 000 (15,9%), ліквідовано в полоні 1 241 000 (24,0%), утекло 67 000 (1,3%), залишилося живими в Т. п. 1 053 000 (20,4%; з них 875 000 використовувано в пром-сті й сіль. госп-ві). Можна припускати, що з заг. ч. 3 355 000 сов. вояків, які попали в нім. полон 1941, понад 20% становили українці. Чимало з них оминуло полон, зникаючи поміж місц. укр. населенням або зголошуючися негайно до допоміжної військ. служби в нім. армії. Інструкції для трактування сов. П. від 8. 11. 1941 передбачали звільнення з полону українців під умовою, що місцевості, з яких вони походять, є вже в нім. руках або що місц. влада поручиться за них. У перші місяці війни звільнено десятки тис. полонених українців з таборів на Правобережжі. Але вже в листопаді 1941 ці звільнення припинено. Т. п. були перев. в Німеччині (на території Ген. Губернії в Ярославі, з якого командування табору звільнило всіх П. українців, і в Холмі, в якому більшість загинула з голоду і тифу).

У Варю Лапош к. Ньїредьгази був з квітня до липня 1939 угор. Т. п. для 450 старшин і вояків *Карп. Січі.*

Табори в Белларії і *Ріміні* в Італії приміщували у 1945—47 до 10 000 старшин і вояків 1 УД УНА, що капітулювали перед бріт. армією (1946 — 9 310 осіб у Ріміні, у тому ч. 288 старшин, 822 підстаршини і 8 200 вояків).

Література: Кривава книга, т. I. Відень 1919; т. II. Відень 1921; Головин Н. Военные усилия России в мировой войне, т. I. Париж 1939; Онацький Є. Укр. дипломатична місія в Італії. Календар-Альманах на 1956 рік. Буенос-Айрес 1955; УГА. Матеріяли до історії УГА, т. I. Вінніпеґ 1958; Dallin A. German Rule in Russia, 1944—1945. Лондон 1957; Fedyshyn E. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917—18. Нью-Врунсвік, Нью-Джерсі 1971.

Л. Шанковський

Табу, у мові забобонна заборона вживати якихось слів, що веде до їх заміни евфемізмами (напр., щоб не «викликати» небезпечного звіра з лісу, гуцули назвали ведмедя «вуйком»). Часто уникають з табуїстичних міркувань назв чорта (звідси його заміни словами «дідько», «нечиста сила», «лукавий» в «Отче наш» і т. п.), але Т. відносно назв Бога (друга заповідь) нетипове для укр. мови. Можливо, прослідком такого Т. в ц.-слов. культурі було писання слів «Бог», «Господь», «Христос» і т. п. завжди під *титлом* (БЪ, ГДЬ, ХС). Т. трапляється і з політ.-суспільних причин (напр., невтральне укр. «жид» підпало заборoні в УССР з уваги на його неґативне значення по-рос.).

Табуї (Tabouis) Жорж (1867—1958), франц. ген., приділений до штабу рос. півд.-зах. фронту (ген. О. *Брусілова)* у Кам'янці-Подільському, де перебував від лютого 1917; з 1 грудня в Києві — спершу як військ. зв'язковий на Україні ген. А. *Бертельо,* шефа франц. місії у Румунії, з 28. 12. 1917 як комісар Франц. Республіки при уряді УНР (19. 12. 1917 Франція увійшла в офіц. зв'язки з Україною, а з 3. 1. 1918 визнала УНР де

Ж. Табуї

факто). 4. 1. 1918 Т. прийняв гол. Ген. Секретаріяту В. Винниченко. На Україні Т. пробув до 23. 2. 1918. Спогади «Як я став комісаром Франц. Республіки на Україні» — «Comment je devins Commissaire de la République Française en Ukraine». Праці Укр. Наук. Ін-ту у Варшаві (1932).

Таволга, спірея (Spiraea L.), рід рослин родини розуватих; відомо бл. 80 видів, поширених у помірній зоні півн. півкулі, з них на Україні — 7. Ростуть Т. по узліссях, схилах балок та ярів, у чагарниках, степах, на пісках тощо, перев. в степ. і ліс. зонах та у Карпатах; крім того, 10 у культурі як декоративні. Т. використовують для живоплотів, бордюрів, групових та поодиноких посадок. Т. — добрі медоноси.

Таври, плем'я невідомого походження, яке у 1 тисячолітті до Хр. заселяло гірську і підгірську частини Криму. Численні археологічні розкопи та згадки грец. історика Геродота свідчать про те, що Т. займалися гол. скотарством, у долинах річок — хліборобством, а над м. — рибальством. Хоч культ. відсталі — на рівні мідяної культури (їхні сусіди мали вже залізне знаряддя), Т. будували й укріпляли городи та відбивали з успіхом довший час напади ворогів, зокрема римлян. Коли сусідні з ними з півн. *скити* під тиском *сарматів* змушені були відступити у Крим. гори, дійшло до змішання Т. і скитів, які увійшли в історію п. н. тавроскитів. Т. дали також назву Крим. піво., який довгий час називано Таврідою, Таврікою або Таврією.

Тавріда, назва Крим. піво., яку ввів царський уряд після приєднання Криму до Рос. Імперії. Походить від назви *таврів,* давнього населення Криму.

Таврійська губернія, адміністративно-територіяльна одиниця, створена 1802; гол. м. *Симферопіль.* Т. г. охоплювала весь Крим. піво. (див. *Крим*), пов.: Евпаторійський, Перекопський, Симферопільський, Теодосійський та Ялтинський (разом 25 600 км² і 740 000 меш. — на 1914), в яких українці становили меншість, та частину *Степ. України* (пов.: Бердянський, Дніпровський, Мелітопільський, разом 35 060 км², 1 760 000 меш.) з укр. більшістю. Т. г. проіснувала до 1917.

Таврійська учена архівна комісія, створена 1887 в Симферополі для збирання і зберігання документальних матеріялів і охорони пам'яток старовини. Провадила археологічні розкопи на території Криму і Причорномор'я, видавала «Известия Таврической ученой архивной комиссии» (57 тт.), мала музей. З 1920 діяльність Т. у. а. к. (з 1923 п. н. Таврійське Т-во історії, археології та етнографії) занепала, а 1929 зовсім припинилася.

Тавріка, в античну добу назва півд. частини *Криму,* населена *таврами.*

«Тавріка», наук. іст.-краєзнавча бібліотека, заснована 1881 в Симферополі, за сов. влади — відділ Крим. краєзнавчого музею. Бібліотека має (1971) понад 30 000 тт. з минулого і сучасного Криму, у т. ч. багато рідкісних видань.

Таврія, назва Крим. піво., поширена з 16 в. У 19 — на поч. 20 в. Т. називали територію, що входила до складу *Таврійської губ.*

Тагаїв Михайло (1885—1972), драматичний актор і співак, родом з Харкова. На сцені з 1905 в трупі М. *Кропивницького,* згодом у Д. *Гайдамаки,* в харківських театрах — Нар. і Червонозав. та в Подільській Держ. Драмі. На еміґрації в Німеччині, з 1951 — в Канаді. Кращі ролі: Іван («Дай серцю волю...» М. Кропивницького), Копистка («97» М. Куліша), Печений («Республіка на колесах» Я. Мамонтова), Дзюба («Фея гіркого мигдалю» І. Кочерги). Т. співав також в операх та оперетах. Помер у Торонто.

М. Тагаїв

Тагаєва Ганна (1894—1976), акторка, див. *Малієва-Тагаєва* Ганна.

Таганріг (VI—19), м. обл. підпорядкування в Ростовській обл. РСФСР, порт на півн.-сх. березі Таганрізької затоки Озівського м.; 277 000 меш. (1975; 1897 — 51 000, 1926 — 86 000, 1959 — 202 000). Заснований Петром І як фортеця і база Озівської військ.-морської фльоти, 1712 зруйнований і повернений Туреччині, з 1774 за *Кучук - Кайнарджійським мирним договором* увійшов остаточно до складу Рос. Імперії. Після заснування *Севастополя* втратив значення військ.-морської бази, натомість розвинувся на великий зовн.-торг. порт (гол. вивіз пшениці). З 1802 — центр градоначальства; екон. характер м. — торг.-пром., з кін. 19 в. осередок метал. і машинобудів. та ін. зав., на яких у 1900-их рр. працювало бл. 6 000 робітників. У 1887—1920 — округове м. Обл. Війська Донського. Як центр заселеної українцями округи Т. був деяким осередком укр. життя: у 1905—15 тут діяла укр. громада. 1920—24 Т. входив з усією округою до складу УССР, 1924 від неї відокремлений і приєднаний до РСФСР (з 1937 у складі Ростовської

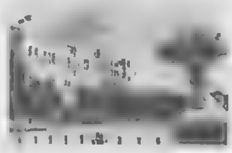

Вулиця М. Фрунзе в Таганрозі

обл.). За переписом 1926 українці в Т. становили 34,6% всього населення, а в усій окрузі — 71,5% (росіяни 55,2% і 21,9%). Т. — важливий індустріяльний центр. Зав.: метал., котельний, комбайнів, судноремонтний, ковальсько-пресового і електротермічного устаткування та ін.; харч., легка (зокрема шкірянo-взуттєва), будів. матеріялів пром-сть. Радіотехн. і пед. ін-ти, ряд технікумів; драматичний театр, краєзнавчий музей, картинна ґалерія; будинок-музей А. Чехова (нар. у Т.).

Таганрізька затока, найбільша затока Озівського м., положена в його півн.-сх. частині, відокремлена від м. Довгою й Білосарайською косами. Довж. бл. 140 км, ширина б. входу — 31 км, пересічна глибина 5 м. Береги перев. високі, подекуди виступають піщані коси: Крива, Беглицька, Єйська. У Т. з. розташовані піщані острови; в неї вливаються р.: Дон. Калміюс, Міюс, Єя. Т. з. замерзає в грудні, скресає у березні. Найбільші порти: *Таганріг, Жданов, Єйськ.*

Таганрізька нарада большевиків, нарада 71 представника больш. орг-цій на Україні, що відбулася 19—20. 4. 1918 у Таганрозі у питанні майбутньої орг-ції комуністів на Україні. На нараді зіткнулися дві протилежні концепції: одна — створити Укр. Ком. Партію і друга — Рос. Ком. Партію (большевиків) на Україні; першу підтримувала полтавська група, другу — катеринославська Е. *Квірінґа.* Ухвалено компромісову пропозицію М. *Скрипника:* створити Ком. Партію (большевиків) України як орг-цію, незалежну від РКП(б). Див. також *Ком. Партія України.*

Таджики, народ індоевр. походження, мова якого споріднена з пер. мохаммеданами (сунніти); бл. 5 млн; живуть в СССР (за переписом 1970 — 2 136 000, у тому ч. 1 630 000 в *Таджикістані,* 449 000 в Узбекістані) та в півн. Афґаністані. Укр.-таджицькі (тадж.) зв'язки виявляються майже виключно у перекладах літ. творів. Першим перекладачем і дослідником тадж. літератури був А. *Кримський.* Про Т. писали Л. Первомайський, В. Мисик, І. Калянник. По війні надруковано твори клясиків тадж. і пер. літератури: А. Рудакі (858—940), А. Фірдоусі (934—1020), Гафіза (14 в.); з новіших: С. Айні, А. Лахуті, Р. Джаліла, М. Турсун-заде, Міршакара та ін. 1962 на Україні проведено Тиждень тадж. літератури і видано укр. мовою зб. «Таджицька поезія. Антологія». Відносно мало є перекладів з укр. мови на тадж.: твори Т. Шевченка (А. Лахуті, М. Турсун-заде), І. Франка (Р. Джаліл), О. Корнійчука. До Тижня укр. літератури 1961 в Ташкенті видано «Антологію укр. поезії».

Таджикістан, Таджицька ССР, сов. союзна респ. в півд.-сх. частині сов. Сер. Азії (Туркестану); 143 100 км², 3,4 млн мешк. (1975; 1970 — 2, 9 млн, у тому ч. у тис.: 1 630 *таджиків,* 666 узбеків, 344 росіян, 71 татар, 38 німців, 35 киргизів, 32 українців). У минулому Т. належав до різних держ. формацій, з 16 в. до Бухарського ханату, у 1860—70-их рр. — окупований Рос. Імперією; 1917—23 (а навіть довше) терен боротьби між народами Туркестану і сов. окупантами; 1924 оформлений у Таджицьку АССР у складі Узбекської ССР, з 1929 союзна респ.

За переписом 1970 в Т. жило 31 700 українців (1,1% всього населення), у тому ч. 29 400 (92% всіх) у гол. м. Т. Душанбе (або 3,6% всього населення); 53% вважали укр. мову за рідну, а дальших 11% вільно нею володіли.

Таїров Василь (1859—1938), вчений, фахівець з виноградарства і виноробства родом з Вірменії. 1905 організував б. Одеси першу в Росії самостійну Центр. н.-д. виноробську станцію (тепер Укр. н.-д. ін-т виноградництва і виноробства ім. В. Т.), яку очолював до 1927. Т. досліджував проблеми культури винограду на пісках, розробив виноградно-винну статистику, брав активну участь в орг-ції боротьби з філоксерою. У 1892—1918 і 1927—32 був ред. ж. «Вестник виноделия».

Таїров (справжнє прізвище Корнбліт) Олександер (1885—1950), відомий рос. режисер, нар. у м. Рівному. Сценічну діяльність почав 1905 актором у трупі М. Бородая в Києві, режисерську — 1908 в пересувному театрі П. Гайдебурова; 1914—50 — засновник і керівник Моск. Камерного театру. Т. ставив п'єси укр. авторів: «Патетичну сонату» М. Куліша (1931), «Невідомі солдати» Л. Первомайського (1932), «Думу про Британку» Ю. Яновського, «Фронт» О. Корнійчука.

Тайнопис, або криптографія, засекречене письмо або текст, ним писаний. Т. може вживатися з мотивів табуїстичних (див. *Табу*), політ. чи особистих. У рукописах старого часу Т. уживано іноді в підписах автора або писаря з мотивів скромности чи в примітках, що не належали до гол. тексту. Історія укр. Т. мало досліджена. Скільки тепер відомо, старо-укр. рукописи не застосовували Т. на противагу півд. слов'янам, що навчилися його від Візантії, і росіянам, що часом уживали *глаголиці* як Т. У документах молд. господарів, писаних укр. писарями, є приклади Т. Бл. до Т. є уживання в'язі, важкої для читання, що на Україні ширилася від 15 в.

Такач Василь (1879—1948), закарп. діяч, родом з с. Вучкова (Мармарощина); висвячений на свящ. 1902. З 1911 управитель епархіяльної фундаційної

Каси та дир. видавничої спілки «Уніо» в Ужгороді, від 1919 духівник епархіяльної семінарії, 1924 призначений гр.-кат. еп. для закарпатців у ЗДА, з осідком у Мунгалі (Пенсільванія). Під тиском Риму 1930 увів целібат, що викликало рел. боротьбу і дало поч. незалежній (правос.) закарп. епархії у Джанставні. З 1946, через хворобу Т., епархією управляв його помічник єп. Д. Іванчо.

Талабан (Thlaspi L.), рід одно- або багаторічних рослин родини хрестоцвітих. Відомо бл. 70 видів, поширених у помірних смугах півн. півкулі. На Україні — 7; з них найпоширеніші як бур'яни 2 види: Т. польовий (T. arvense L.), росте по всій Україні, його насіння містить до 33% олії (вона придатна для виготовлення мила); Т. пронизанолистий (T. perfoliatum L.), здебільша в Лісостепу, Степу і в Криму.

Талаківка (до 1961 — Краснянка; VI—18), с. м. т. Донецької обл., підпорядковане Орджонікідзівській міськраді м. Жданова; положене над р. Калміюсом за 12 км від Жданова; 3 500 меш. (1966).

Талалаївка (III—14), с. м. т., р. ц. Чернігівської обл.; 4 400 меш. (1975). Харч. пром-сть. Заснована 1877 у зв'язку з будівництвом зал. станції.

Талалай Леонид (* 1941), поет родом з с. Савинців на Харківщині; закінчив Літ. Ін-т ім. Ґорького у Москві. Друкується з 1956; зб. поезій «Журавлиний леміш» (1967), «Вітрила тривог» (1969), «Осінні гнізда» (1971), «Не зупиняйся, мить» (1974).

Талапкович Еміліян (1836—90), церк.-гром. діяч на Закарпатті, свящ.; диригент хору богословів в Ужгороді (1861—69). Автор виданого 1873 в Ужгороді зб. «Церковно-народное литургическое пѣніе...», в якому зібрані літургічні співи Гр.-Кат. Церкви в укладі Т. на чотири голоси з фортепіяном.

Талергоф, місцевість в Австрії, б. м. *Ґрацу*, в якій від вересня 1914 до кін. 1917 існував табір інтернованих українців з Галичини і Буковини, запідозрених у русофільстві. Їх заарештувала на поч. війни з Росією військ. влада Австро-Угорщини під враженням невдач на фронті і в атмосфері воєнної психози і терору (десятки українців повішено). До арештів спричинилася адміністративна влада, що в Галичині була майже повнотою в руках поляків, які використали нагоду для ослаблення укр. активу; тому в Т., крім осіб русофільської орієнтації, попало чимало нац. свідомих українців.

У кін. 1914 в Т. було бл. 8 000 в'язнів, у листопаді 1916 — 2 717 (у тому ч. 85% українців; 76% селян, 7% гр.-кат свящ.); від 1914 до 1916 зареєстровано 14 000 в'язнів. Суворий режим, сваволя адміністрації, голод і нестерпні санітарні умови (епідемія плямистого тифу) спричинили велику смертність серед в'язнів (зареєстровано 1 767 смертей; у дійсності їх було більше; лише між 17. 1. і 31. 3. 1915 померло 524 особи). Під тиском гром. думки в кін. 1917 табір у Т. ліквідовано. По війні русофільські кола в Галичині створили культ мартирології русофілів у Т. («Талергофські з'їзди» 1928 і 1934, «Талергофські збірники» тощо).

Література: Маковський В. Талергоф, спогади і документи. Л. 1934.

Талієв Валерій (1872—1932), ботанік, нар. в м. Лукояневі (тепер Ґорківської обл.); закінчив Казанський і Харківський ун-ти; з 1900 приват-доц. Харківського Ун-ту, з 1919 — проф. Петровської С.-Г. Академії (нині Моск. С.-Г. Академії ім. К. Тімірязєва). Основні праці з географії рослин, теорії еволюції, біології і морфології рослин тощо; серед ін. досліджував фльору Півд. України, рослинність крейдяних відкладів та ін. Підкреслював ролю людини і тварин у поширенні рослин на землі, безлісся степів пояснював діяльністю людини. Т. видатний діяч охорони природи України.

Таляр. 1. Груба срібна високопробна монета, що її вперше випущено 1484 в Тіролі п. н. «ґульденґрошен»; систематично ж карбовано з 1520-их pp.; спочатку в Чехії, в Йоахімовій Долині (Joachimstal, звідки назва Т.), а пізніше під різними назвами у всіх зах.-евр. державах. На Україні, куди Т. потрапляли з Польщі, вони відогравали в 17 в. чималу ролю як високопробна, з незмінною вартістю («тверда», за тодішньою термінологією) монета. Це були гол. ч. Т. Еспанських і Сполучених Нідерляндів та (у меншій кількості) різні нім. Т. Поряд з цілими Т. в обігу були у незначній кількості «полталярки» (1/2 Т.) і «чвертки» (1/4 Т.).

2. Додаткова до «поль. золотого» і лит. «копи грошей» — лічильна грошова одиниця у 17—18 вв., що дорівнювала трьом поль. золотим або 60 рос. копійкам. На відміну від лічильного Т., Т.-монету називали «Т. битим».

Таляревський Яків (у чернецтві Іліодор), чернігівський ґравер на дереві другої пол. 18 в. Виконував ґравюри для вид. чернігівської друкарні: «Трійця в Авраама», «Цар Давид грає на гуслях», «Григорій Двоєслов» й ін.

Талько-Гринцевич Юліян (1850—1936), поль. антрополог й етнограф, лікар за фахом. Закінчив мед. фак. Київ. Ун-ту (1876), 1878—91 лікар у Звенигороді (Київщина), 1891—1908 — округовий лікар на Забайкаллі (Сх. Сибір), 1908—31 — проф. антропології в Краківському Ун-ті, д. чл. Поль. Академії Наук. Опублі-

кував бл. 300 праць (рос. та поль. мовами) з антропології, етнографії й археології України. Автор праці «Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej» (1893), яка ще й до нашого часу не втратила своєї вартости.

Тальне (V—11), м. на Придніпровській височині над р. Гірським Тикичем, р. ц. Черкаської обл.; 15 400 меш. (1975). Харч. пром-сть (серед ін. цукроварня), зав.: щебеневий і будів. матеріялів. Будів. технікум. Т. вперше згадується 1664; з 1797 — м-ко Уманського пов. Київ. губ., з 1923 — р. ц., з 1926 — с. м. т. (10 650 меш., у тому ч. 57,8% українців, 39,1% жидів), з 1938 — м.

Таманська, Тамань (VIII—17), станиця на Кубані, Темрюцького р-ну Краснодарського краю РСФСР, порт на березі Таманської затоки. У 6 в. до Хр. греки заснували тут колонію *Гермонассу,* яка в 5 в. увійшла до складу *Боспорського царства.* У 8—9 вв. Т. володіли хозари; в кін. 10 — на поч. 12 в. на місці Т. було м. *Тмуторокань;* у 13 в. в Т. укріпилися ґенуезці, з кін. 15 в. — тур. фортеця. За *Кучук-Кайнарджійським миром* 1774 Т. відійшла до Росії; у 1792 тут поселились чорноморські козаки, що заснували станицю Т.

Таманський півострів, Тамань, піво. у зах. частині Кубані (Краснодарського краю), півн.-зах. продовження *Кавказьких гір.* Омивається Чорним і Озівським морями та (на зах.) *Керчинською протокою,* яка відокремлює Т. п. від Керчинського піво., що до нього він подібний своєю природою. Площа 2 000 км². Береги низькі, розчленовані затоками. Ще на поч. нашої ери на місці Т. п. було 5—6 островів, які щойно у 5 в. були сполучені морськими і річковими наносами і створили піво. Кол. острови становлять горби заввишки до 164 м; на них розташовані 25 *болотяних вулканів,* з яких деякі діють донині. Між горбами положені озера — лимани з гіркосолоною водою. Природна рослинність — сухий степ, тепер під посівами пшениці і кукурудзи; багато виноградників (18 000 га; дають цінні сорти вин) і садів. Родовища залізної руди (подібні до тих, що в керчинському залізорудному басейні, мінеральні грязі, в озерах — кухонна сіль.

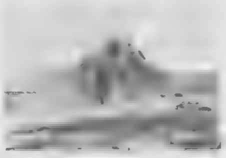

Болотяний вулкан на півн.-сх. частині Таманського піво.

Тамарикс, тамариск (Tamarix L.), рід рослин родини тамариксових. Кущі (1—3 м заввишки) або невеликі дерева (6—8 м. заввишки). Відомо бл. 100 видів, поширених перев. в пустелях, напівпустелях і степах Европи та Африки; на Україні 4 види — в півд. Степу і в Криму; серед них Т. галузистий (T. ramosissima Ledeb.; росте на приморських пісках). Рослини використовують для закріплення пісків, вони містять дубильні й барвні речовини, легко діють як кровоспинний і в'яжучий засіб.

Тамарикс у степу Херсонщини

Тана, до 15 в. м. і торг. центр у гирлі р. Дону; вперше згадується в кін. 12 в. 1313 Венеція заснувала в Т. свою колонію, але невдовзі м. перейшло до Ґенуї. У Т. кінчався караванний шлях, яким з Китаю привозили шовкові тканини, що їх тут перевантажували на галери і везли до Італії, звідки розвозили по всій Европі. Знищена 1395 під час війни еміра Тімур-Ленка з ханом Золотої Орди Тохтамишем, Т. втратила своє значення. Після 1475 підпала під тур. владу і незабаром перестала існувати; на її місці постало м. *Озів.*

Танаїс, давньогрец. назва р. *Дону* (за свідченням Плутарха, мав також назву Амазонська р.), з 7 в. до н. е. був торг. шляхом, який сполучав сх. Скитію з грец. м. над Чорним і Озівським м. У дельті Т. було м. *Танаїс.*

Танаїс, античне м., розташоване у дельті р. Дону, засноване на поч. 3 в. до Хр., важливий торг. центр *Боспорського царства.* Сусіднє хліборобське та кочове населення міняло в Т. свої продукти та невільників за товари, привезені морем з середземноморських країн, та за ковальські, ткацькі й ювелірні вироби меш. Т. Населення Т. було мішане — з грец. та сарматських елементів, що виявлялося у зразках своєрідного мистецтва. Оточений подвійними мурами, Т. був також важливим оборонним м. Боспорського царства. Зруйнований у сер. 3 в. по Хр. герулями, германським племенем, що мандрувало за ґотами, Т. поступово занепав під ударами нових нападів азійських номадів і на поч. 5 в. перестав існувати.

Танатар Йосип (1880—1961), геолог родом з Мелітополя; по закінченні Катеринославської Вищої Гірничої Школи її асистент і (з 1913) проф. Основні праці присвячені геохемії та петрографії Криворізького залізорудного басейну.

Танатар Севастян (1849—1917), хемік родом з Одеси, з 1896 проф. Новорос. Ун-ту. Праці з органічної, неорганічної і фізичної хемії. Дослідив окиснення фумарової й малеїнової кислот. Здійснив перетворення триметилену на пропилен

ри високій температурі. Електролізою одержав солі надборної і надвуглевої кислот (1898—99). Відкрив сполуки пероксидату водню з ін. солями, а також з карбамідом.

Танва, Танев, р. в півн.-зах. частині Галичини й на півд. Холмщині, права притока Сяну; довж. 93 км, сточище — 2 300 км². В гор. частині пливе через Розточчя, згодом Надсянську котловину.

Тандер Бей (Thunder Bay), м. в Канаді, положене в півн.-зах. частині провінції Онтаріо, над Горішнім Оз.; 112 000 меш. (1971), у тому ч. 10 900 українців (друга група після осіб бріт. походження). Т. Б. постав 1970 з об'єднання двох м.: Порт Артур і Форт Вільям (Fort William); важливий транспортовий вузол, світового значення центр вивозу пшениці, пром. осередок. Українці почали селитися у Т. Б. з сер. 1900-их рр.; 1909 організували першу укр.-кат. парафію (у Форті Вільям); 1924 постала укр.-правос. парафія. Тепер діють укр. церкви: кат. (3), правос., євангелицька — та численні укр. установи.

«Танк», літ. група укр. мистців, заснована 1929 у Варшаві; ідеолог групи Ю. *Липа;* чл.: Є. *Маланюк,* П. *Зайцев,* А. Коломиєць, Ю. *Косач,* А. Крижанівський, Н. *Лівицька-Холодна,* П. *Холодний* — молодший, О. *Теліга.* 1933 група перейменувалася на в-во *«Варяг».*

Танський, поет 18 в., автор бурлескно-гумористичних віршів та віршованих діялогів; правдоподібно автор великодньої вірші про перемогу Христа над чортом, пеклом і смертю (1746), відомої в кількох списках.

Танський Антін († бл. 1737), компанійський полк. (1706—10), полк. білоцерківський (1710—12) і київ. (1712—34), зять Семена *Палія,* в акціях якого брав участь, але уник його долі у 1704. Одержав від І. Мазепи маєтки на Правобережжі, в Корсунському пов. (1706). 1708 перейшов на сторону Івана *Скоропадського.* Учасник швед., тур. й іранської воєн (брав участь у «Низовому поході» 1722—23). Був кандидатом гетьмана Данила Апостола на уряд ген. обозного (1727), але рос. уряд його не затвердив.

Танський Василь († 1763), молодший брат Антона Т. (див.), ротмистр «волоської компанії» (1708—09), учасник швед. і тур. воєн, знатний військ. товариш, 1725 бунчуковий товариш; 1715 дістав від гетьманського і царського урядів великі маєтки на Україні, 1726 призначений рос. урядом на полк. переяславського. Своїми загарбаннями та здирствами дався взнаки сусідам, за що був під слідством у Глухові (1728) і в Москві (1731), 1734 депортований знову до Москви і засланий до Сибіру (1735). Амнестований 1741, повернувся на Україну і дістав великі маєтки в Переяславському полку (м. Яготин, с. Келеберда та ін.) й ін. (м. Мерефа). *О. О.*

Танські, шляхетський рід, мабуть, молд. походження, який осів на Україні на поч. 18 в. Брати Т. Антін (див.) і Василь (див.) та Михайло, ніженський полковий обозний (1746), посідали визначне місце серед коз. старшини; Михайло Т., син Антона, був полк. київ. (1742—47). До цього роду, мабуть, належав і поет сер. 18. в. *Танський.*

Танфільєв Гаврило (1857—1928), географ, ботанік і ґрунтознавець, нар. в Ревелі, працював у Петербурзі, з 1905 — в Одесі (проф. Новорос. Ун-ту, С.-Г. Ін-ту, през. Новорос. Т-ва дослідників природи тощо). Т. розвивав ідеї свого учителя В. *Докучаєва* про смуги природи; вивчав географію боліт (серед ін. на Поліссі), а також взаємозв'язки між рослинністю і ґрунтами (зокрема в Степ. Україні). Т. доводив, що безлісся степів спричинене гол. чином засоленням ґрунтів і підґрунтя, пов'язаним з посушливістю клімату. Т. автор 5-томної монографії «География Росии, Украины» (зокрема важлива частина II — «Рельеф Европейской России и Кавказа»), 1916—31. Вибрані твори: «Географические работы» (1953).

Г. Танфільєв

Танцюра Гнат (1901—62), фолкльорист, етнограф, краєзнавець і педагог, родом з с. Зятківців Гайсинського р-ну (сх. Поділля). Автор друкованих праць: «Жін. доля в нар. піснях» (1930), «Записки збирача фолкльору», «Цвіте калинонька». Т. підготував зб. «Пісні Явдохи Зуїхи» (1965), в якому подано 925 кращих зразків з репертуару співачки. Рукописні праці: «Історія с. Зятківці», «Весілля в с. Зятківцях» та ін. становлять окремий фонд в Ін-ті Мистецтвознавства, Фолкльору та Етнографії АН УРСР.

Танчаківський Йосип (1856—1929), гал. педагог, учитель і управитель нар. школи ім. М. Шашкевича у Львові; організатор фахового шкільництва *«Рідної Школи»;* автор шк. підручників.

Танчаковський Степан (1853—1928), гал. гром. і культ.-осв. діяч, нотар; організатор і меценат просвітнього життя на Золочівщині й Буковині; почесний чл. т-ва «Просвіта».

Танчер Володимир (* 1915), сов. філософ родом з м. Бахмачу; по закінченні Київ. Ун-ту (1949) працює у ньому, з 1963 — проф. Праці з питань атеїзму

кував бл. 300 праць (рос. та поль. мовами) з антропології, етнографії й археології України. Автор праці «Zarysy lecznictwa ludowego na Rusi południowej» (1893), яка ще й до нашого часу не втратила своєї вартости.

Тальне (V—11), м. на Придніпровській височині над р. Гірським Тикичем, р. ц. Черкаської обл.; 15 400 меш. (1975). Харч. пром-сть (серед ін. цукроварня), зав.: щебеневий і будів. матеріялів. Будів. технікум. Т. вперше згадується 1664; з 1797 — м-ко Уманського пов. Київ. губ., з 1923 — р. ц., з 1926 — с. м. т. (10 650 меш., у тому ч. 57,8% українців, 39,1% жидів), з 1938 — м.

Таманська, Тамань (VIII—17), станиця на Кубані, Темрюцького р-ну Краснодарського краю РСФСР, порт на березі Таманської затоки. У 6 в. до Хр. греки заснували тут колонію *Гермонассу*, яка в 5 в. увійшла до складу *Боспорського царства.* У 8—9 вв. Т. володіли хозари; в кін. 10 — на поч. 12 в. на місці Т. було м. *Тмуторокань;* у 13 в. в Т. укріпилися ґенуезці, з кін. 15 в. — тур. фортеця. За *Кучук-Кайнарджійським миром* 1774 Т. відійшла до Росії; у 1792 тут поселились чорноморські козаки, що заснували станицю Т.

Таманський півострів, Тамань, піво. у зах. частині Кубані (Краснодарського краю), півн.-зах. продовження *Кавказьких гір.* Омивається Чорним і Озівським морями та (на зах.) *Керчинською протокою,* яка відокремлює Т. п. від Керчинського піво., що до нього він подібний своєю природою. Площа 2 000 км². Береги низькі, розчленовані затоками. Ще на поч. нашої ери на місці Т. п. було 5—6 островів, які щойно у 5 в. були сполучені морськими і річковими наносами і створили піво. Кол. острови становлять горби заввишки до 164 м; на них розташовані 25 *болотяних вулканів,* з яких деякі діють донині. Між горбами положені озера — лимани з гіркосолоною водою. Природна рослинність — сухий степ, тепер під посівами пшениці і кукурудзи; багато виноградників (18 000 га; дають цінні сорти вин) і садів. Родовища залізної руди (подібні до тих, що в керчинському залізорудному басейні, мінеральні грязі, в озерах — кухонна сіль.

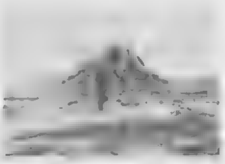

Болотяний вулкан на півн.-сх. частині Таманського піво.

Тамарикс, тамариск (Tamarix L.), рід рослин родини тамариксових. Кущі (1—3 м заввишки) або невеликі дерева (6—8 м. заввишки). Відомо бл. 100 видів, поширених перев. в пустелях, напівпустелях і степах Европи та Африки; на Україні 4 види — в півд. Степу і в Криму; серед них Т. галузистий (T. ramosissima Ledeb.; росте на приморських пісках). Рослини використовують для закріплення пісків, вони містять дубильні й барвні речовини, легко діють як кровоспинний і в'яжучий засіб.

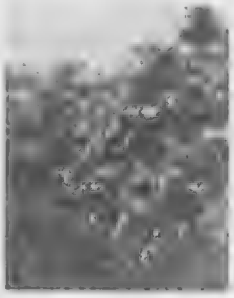

Тамарикс у степу Херсонщини

Тана, до 15 в. м. і торг. центр у гирлі р. Дону; вперше згадується в кін. 12 в. 1313 Венеція заснувала в Т. свою колонію, але невдовзі м. перейшло до Ґенуї. У Т. кінчався караванний шлях, яким з Китаю привозили шовкові тканини, що їх тут перевантажували на галери і везли до Італії, звідки розвозили по всій Европі. Знищена 1395 під час війни еміра Тімур-Ленка з ханом Золотої Орди Тохтамишем, Т. втратила своє значення. Після 1475 підпала під тур. владу і незабаром перестала існувати; на її місці постало м. *Озів.*

Танаїс, давньогрец. назва р. *Дону* (за свідченням Плутарха, мав також назву Амазонська р.), з 7 в. до н. е. був торг. шляхом, який сполучав сх. Скитію з грец. м. над Чорним і Озівським м. У дельті Т. було м. *Танаїс.*

Танаїс, античне м., розташоване у дельті р. Дону, засноване на поч. 3 в. до Хр., важливий торг. центр *Боспорського царства.* Сусіднє хліборобське та кочове населення міняло в Т. свої продукти та невільників за товари, привезені морем з середземноморських країн, та за ковальські, ткацькі й ювелірні вироби меш. Т. Населення Т. було мішане — з грец. та сарматських елементів, що виявлялося у зразках своєрідного мистецтва. Оточений подвійними мурами, Т. був також важливим оборонним м. Боспорського царства. Зруйнований у сер. 3 в. по Хр. герулями, германським племенем, що мандрувало за ґотами, Т. поступово занепав під ударами нових нападів азійських номадів і на поч. 5 в. перестав існувати.

Танатар Йосип (1880—1961), геолог родом з Мелітополя; по закінченні Катеринославської Вищої Гірничої Школи її асистент і (з 1913) проф. Основні праці присвячені геохемії та петрографії Криворізького залізорудного басейну.

Танатар Севастян (1849—1917), хемік родом з Одеси, з 1896 проф. Новорос. Ун-ту. Праці з органічної, неорганічної і фізичної хемії. Дослідив окиснення фумарової й малеїнової кислот. Здійснив перетворення триметилену на пропилен

при високій температурі. Електролізою одержав солі надборної і надвуглевої кислот (1898—99). Відкрив сполуки пероксидату водню з ін. солями, а також з карбамідом.

Танва, Танев, р. в півн.-зах. частині Галичини й на півд. Холмщині, права притока Сяну; довж. 93 км, сточище — 2 300 км². В гор. частині пливе через Розточчя, згодом Надсянську котловину.

Тандер Бей (Thunder Bay), м. в Канаді, положене в півн.-зах. частині провінції Онтаріо, над Горішнім Оз.; 112 000 меш. (1971), у тому ч. 10 900 українців (друга група після осіб бріт. походження). Т. Б. постав 1970 з об'єднання двох м.: Порт Артур і Форт Вільям (Fort William); важливий транспортовий вузол, світового значення центр вивозу пшениці, пром. осередок. Українці почали селитися у Т. Б. з сер. 1900-их pp.; 1909 організували першу укр.-кат. парафію (у Форті Вільям); 1924 постала укр.-правос. парафія. Тепер діють укр. церкви: кат. (3), правос., євангелицька — та численні укр. установи.

«Танк», літ. група укр. мистців, заснована 1929 у Варшаві; ідеолог групи Ю. *Липа;* чл.: Є. *Маланюк,* П. *Зайцев,* А. Коломиєць, Ю. *Косач,* А. Крижанівський, Н. *Лівицька-Холодна,* П. *Холодний* — молодший, О. *Теліга.* 1933 група перейменувалася на в-во *«Варяг».*

Танський, поет 18 в., автор бурлескно-гумористичних віршів та віршованих діялогів; правдоподібно автор великодньої вірші про перемогу Христа над чортом, пеклом і смертю (1746), відомої в кількох списках.

Танський Антін († бл. 1737), компанійський полк. (1706—10), полк. білоцерківський (1710—12) і київ. (1712—34), зять Семена *Палія,* в акціях якого брав участь, але уник його долі у 1704. Одержав від І. Мазепи маєтки на Правобережжі, в Корсунському пов. (1706). 1708 перейшов на сторону Івана *Скоропадського.* Учасник швед., тур. й іранської воєн (брав участь у «Низовому поході» 1722—23). Був кандидатом гетьмана Данила Апостола на уряд ген. обозного (1727), але рос. уряд його не затвердив.

Танський Василь († 1763), молодший брат Антона Т. (див.), ротмистр «волоської компанії» (1708—09), учасник швед. і тур. воєн, знатний військ. товариш, 1725 бунчуковий товариш; 1715 дістав від гетьманського і царського урядів великі маєтки на Україні, 1726 призначений рос. урядом на полк. переяславського. Своїми загарбаннями та здирствами дався взнаки сусідам, за що був під слідством у Глухові (1728) і в Москві (1731), 1734 депортований знову до Москви і засланий до Сибіру (1735). Амнестований 1741, повернувся на Україну і дістав великі маєтки в Переяславському полку (м. Яготин, с. Келеберда та ін.) й ін. (м. Мерефа). *О. О.*

Танські, шляхетський рід, мабуть, молд. походження, який осів на Україні на поч. 18 в. Брати Т. Антін (див.) і Василь (див.) та Михайло, ніженський полковий обозний (1746), посідали визначне місце серед коз. старшини; Михайло Т., син Антона, був полк. київ. (1742—47). До цього роду, мабуть, належав і поет сер. 18. в. *Танський.*

Танфільєв Гаврило (1857—1928), географ, ботанік і ґрунтознавець, нар. в Ревелі, працював у Петербурзі, з 1905 — в Одесі (проф. Новорос. Ун-ту, С.-Г. Ін-ту, през. Новорос. Т-ва дослідників природи тощо). Т. розвивав ідеї свого учителя В. *Докучаєва* про смуги природи; вивчав географію боліт (серед ін. на Поліссі), а також взаємозв'язки між рослинністю і ґрунтами (зокрема в Степ. Україні). Т. доводив, що безлісся степів спричинене гол. чином засоленням ґрунтів і підґрунтя, пов'язаним з посушливістю клімату. Т. автор 5-томної монографії «География Росии, Украины» (зокрема важлива частина II — «Рельеф Европейской России и Кавказа»), 1916—31. Вибрані твори: «Географические работы» (1953).

Г. Танфільєв

Танцюра Гнат (1901—62), фолкльорист, етнограф, краєзнавець і педагог, родом з с. Зятківців Гайсинського р-ну (сх. Поділля). Автор друкованих праць: «Жін. доля в нар. піснях» (1930), «Записки збирача фолкльору», «Цвіте калинонька». Т. підготував зб. «Пісні Явдохи Зуїхи» (1965), в якому подано 925 кращих зразків з репертуару співачки. Рукописні праці: «Історія с. Зятківці», «Весілля в с. Зятківцях» та ін. становлять окремий фонд в Ін-ті Мистецтвознавства, Фолкльору та Етнографії АН УРСР.

Танчаківський Йосип (1856—1929), гал. педагог, учитель і управитель нар. школи ім. М. Шашкевича у Львові; організатор фахового шкільництва *«Рідної Школи»;* автор шк. підручників.

Танчаковський Степан (1853—1928), гал. гром. і культ.-осв. діяч, нотар; організатор і меценат просвітнього життя на Золочівщині й Буковині; почесний чл. т-ва «Просвіта».

Танчер Володимир (* 1915), сов. філософ родом з м. Бахмачу; по закінченні Київ. Ун-ту (1949) працює у ньому, з 1963 — проф. Праці з питань атеїзму

— «Основи атеїзму» (1961) й історії релігії та іст. матеріялізму.

Танячкевич Данило (1842—1906), гал. гром.-політ. діяч і публіцист, нар. у с. Дідилові Кам'янсько-Струмилівського пов., гр.-кат. свящ. (з 1868 парох у с. Закомор'ї Золочівського пов.). Т. був одним з визначніших діячів укр. гром. руху в Галичині у 1870-их рр.; організатор і опікун таємних учнівських громад у гімназіях, автор першого маніфеста народовецького руху «Письмо народовців руських до редактора політичної часописі „Русь", яко протест і меморіял. Списав Федор Чорногора» (1867), співр. народовецьких газ.: «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Правда». Т. один з перших гал. економістів — організатор на Золочівщині й Брідщині кредитових спілок «Правда». У 1897—1900 посол до австр. парляменту (належав до опозиції); почесний чл. «Просвіти». Т. автор низки брошур і памфлетів на актуальні політ., церк. (серед ін. «Студії на нашім церк.-нар. полі» під псевд. О. Обачний, 1877—89), екон. й ін. теми, що появилися перев. у 1860—70-их рр. Про Т. див. М. Возняк «Батько гал. народовства» («Краківські Вісті», 1943, чч. 241—49).

о. Д. Танячкевич

Тарабаринов Леонид (* 1928), драматичний актор родом з Сумщини, з 1955 у трупі Харківського Укр. Драматичного Театру ім. Т. Шевченка. Кращі ролі: Ярема («Гайдамаки» за Т. Шевченком), Дон Жуан («Камінний Господар» Лесі Українки), Лаерт («Гамлет» В. Шекспіра), Стоян («Перекоп» І. Кавалерідзе), Михайло («Розплата» О. Корнійчука) та ін. З 1956 знімається в кіні: Валерій Голик («Поема про море» О. Довженка), Данило («Кров людська не водиця» за М. Стельмахом) та ін.

Тараканов Микола (* 1898), хоровий диригент родом з Єлисаветграду; по закінченні Київ. Муз.-Драматичного Ін-ту ім. М. Лисенка (1926) хормайстер (з перервами) оперових театрів Києва (1926—29 і 1934—41), Харкова (1932—34), Донецького (1954—60) і (з 1964) Одеського Театру Опери й Балету.

Таран Анатолій (* 1940), поет родом з с. Миропілля на Сумщині; з 1964 працює в сов. військ. газ. Зб. поезій «Я — мільярдер» (1963), «Реальність» (1966), «Ранкова шибка» (1969) та ін.

Таран Андрій (1886—1967), маляр-монументаліст родом з Никополя; учився у Пензі, Петербурзі і Парижі. З 1923 на Україні, викладач Київ. Художнього Інту та організатор його мозаїчної майстерні (1937); чл. *АРМУ* і *ОСМУ*. Гол. твори — індустріяльні мотиви пейзажно-етюдного характеру і натюрморти в постімпресіоністичному дусі. Помер у Ленінграді.

Таран Теодосій (1896—1938), справжнє прізвище Гончаренко, діяч партії *боротьбістів*, з 1920 — КП(б)У. Походив з сел. родини Лохвицького пов. (Полтавщина). Чл. УСДРП 1919, разом з лівим крилом цієї партії перейшов до боротьбістів. На поч. 1920-их рр. заступник ред. газ. «*Вісті ВУЦВК*», по українізації газ. «Комуніст» (див. «*Радянська Україна*») — заступник її ред., пізніше фактичний ред.; з 1937 чл. ЦК КП(б)У. У додатку до «Вістей ВУЦВК» — «Культура і побут» друкував памфлети М. Хвильового, але після осуду «хвильовізму» організував у «Комуністі» з доручення ЦК КП(б)У матеріяли проти Хвильового, ВАПЛІТЕ, театру «Березіль», взагалі проти укр. культури. 1938 розстріляний як найближчий співр. П. *Любченка*.

Тараненко Корній (* сер. 1890-их рр. — † сер. 1930-их рр.), видатний діяч партії боротьбістів, економіст-практик. На *Трудовому Конґресі* 1918 очолював боротьбістську фракцію, 1919 при вступі боротьбістів до уряду Х. *Раковського* був спершу заступником гол., потім гол. Вищої Ради Нар. Госп-ва УРСР. У 1920 став чл. КП(б)У і тоді ж перейшов на госп. роботу до Москви. Розстріляний у 1930-их рр.

Таранець Тимофій (1896—1941), ґрунтознавець-аґроном, родом з с. Опришків Кременчуцького пов. (Полтавщина), проф. С.-Г. Ін-ту в Полтаві; досліди над ґрунтами Півд. України (зокрема праці над походженням солонців і солончаків). При відступі большевиків з України заарештований НКВД і разом з ін. в'язнями живцем спалений у Старому Салтові на Дінці.

Таранець-Ветухова Антоніна (1904—71), ботанік-фізіолог родом з Харкова, дочка Олекси В., працювала серед ін. в Ленінграді, Харкові (старшим наук. співр. при Укр. Н.-Д. Ін-ті соц. землеробства) і Парижі (наук. дослідником при Centre national de la recherche scientifique), у якому перебувала в 1943—52); з 1953 у ЗДА. Праці (укр. і рос. — під прізвищем Ветухова і франц. — під прізвищем Таранець мовами) з ділянок впливу низьких температур на фізіологію рослин та фотоперіодизму.

А. Таранець-Ветухова

Таранов Гліб (* 1904), композитор і муз. педагог, родом з Києва; учився в Київ. Консерваторії (1920—24; учень Р. *Ґлієра*, Б. *Лятошинського* та М. *Малька)* і в Муз.-Драматичному Ін-ті ім. М. Лисенка (1924—25), там і викладав теоретичні дисципліни і диригування (1925—34); з 1937 доц., з 1939 — проф. Київ. (1941—50 Ленінградської) Консерваторії. Т. — автор опери «Льодове побоїще» (1937—42), 9 симфоній (1934—74); сюїти на теми укр. нар. пісень (1949), «Укр. сюїти» (1950), «Алтайської сюїти» (1955), сюїти ч. 6 (1968) та ін., 4 симфонічних поем. Для фортепіяна: сонати, сюїти, концертні етюди, прелюдії та поеми, 10 п'єс для дітей; для скрипки з фортепіяном 2 п'єси на грузинські теми; для хору з супроводом і без супроводу фортепіяна (на слова П. Тичини; 4 гал. пісні); музика до фільмів («Амвросій Бучма», 1960); редакція і оркестровка опери «Катерина» М. Аркаса. Праця «Курс чтения партитур» (1939).

Г. Таранов

Література: Мірошниченко С. Гліб Таранов. К. 1976.

Тарановський Федір (1874—1936), історик права, проф. Варшавського, Дорпатського і Петроградського ун-тів, д. чл. УАН на катедрі порівняльної історії права 1918—19. З 1919 в Юґославії, де був проф. Беоґрадського Ун-ту і чл. Серб. АН. Гол. праці: «Обзор памятников Магдебургского права западнорусских городов Литовской эпохи» (1897), «Феодализм в России. Критический очерк» (1902), «Норманская теория в истории русского права» (1909), «Догматика положительного государственного права во Франции при старом порядке» (1911), «Начерки з історії держ. права Речі Посполитої XVII в.» («Записки Соц.-Екон. Відділу ВУАН», тт. II—VI, 1926—27), «Historia prawa rosyjskiego» (1928), «Увод у историју словенских прав» (1933) та ін.

Таранушенко Стефан (1889—1976), мистецтвознавець (зокрема знавець укр. архітектури) і музейник родом з Лебедина (Харківщина); закінчив Харківський Ун-т (1916). 1920—33 дир. Держ. Музею Укр. Мистецтва і співр. (з 1921) н.-д. катедри історії укр. культури в Харкові; 1924—29 проф. Харківського Художнього Ін-ту. 1934 заарештований і засланий, з 1939 працював у музеях Курську, пізніше в Астрахані; 1953 повернувся на Україну й працював в Ін-ті історії, теорії й перспективних проблем сов. архітектури. Помер у Києві. Т. досліджував нар. будівництво (зокрема на Харківщині), кам'яну архітектуру, нар. прикладне мистецтво, творчість окремих мистців. Гол. праці Т.: «Старі хати Харкова» і «Пам'ятки мистецтва Старої Слобожанщини» (1922), «Харківський Покровський собор» (1923), «Мистецтво Слобожанщини XVII—XVIII ст.» (1928), «Лизогубівська кам'яниця у м. Седневі» (1932), «Пам'ятки архітектури Слобожанщини XVII—XVIII вв.» (1959), синтетична праця «Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України» (1976); монографії: «П. Д. Мартинович» (1958), «Шевченко художник» (1961), ст. про В. Кричевського, О. Кульчицьку, С. Гебус-Баранецьку, про книжкову графіку, писанки, розписи хат на Уманщині, кустарні промисли, меблі і килими та ін.

Тараня (Rutilus Rutilus heckeli Nordmann), напівпрохідна риба родини коропових; довж. до 40 см, вага до 1,5 кг і більше. Живе в опріснених ділянках Озівського й Чорного морів; для нересту заходить у пониззя Дніпра, Дону, Кубані, рідше Дністра, Дунаю. Цінна пром. риба.

Таранько Михайло (1887—1956), педагог, заслужений видавець і ред. дитячої літератури, діяч *Взаємної Помочі Українського Вчительства;* видавець і ред. ж. «*Учитель*» (1923—25), власник в-ва «*Світ Дитини*» у Львові, в якому видавав ж. для дітей «*Світ Дитини*» (1920—39), для юнацтва «Молода Україна» (1923—26), «Дитячу Бібліотеку» (понад 200 кн.), «Популярну Бібліотеку» та ін. Вид. Т. відзначаються високою пед. і мист. вартістю.

М. Таранько

Тарасевич Лев (1868—1927), мікробіолог і патолог, родом з Тирасполя Херсонської губ., д. чл. АН УРСР (з 1926); закінчив Новоросійський Ун-т в Одесі, 1902–07 асистент цього ж ун-ту; пізніше в Москві. Автор понад 70 праць з галузі мікробіології, імунології, вакцинації та заг. патології, у тому ч. монографії та підручники.

Л. Тарасевич

Тарасевич Леонтій († бл. 1703), видатний ґравер-мідеритник й офортист школи Олександра Т. (див.) кін. 17 — поч. 18 в. Т. учився у майстерні братів Б. і Ф.

Кіліянів в Авґсбурзі, працював у Вільні, Чернігові, звідки їздив 1688—89 до Москви (портрети царівни Софії і Ф. Шакловитого), й (з 1695) у Києві. За докиїв. періоду створив: гербові композиції на заголовних стор. або фронтиспісах кн., призначених знатним шляхетським родинам Литви і Польщі (Т. мав значний вплив на віленську графічну геральдику); ілюстрації до панегіриків вітальних брошур на пошану військ. і культ.-осв. діячів: єп. О. Котовича (1685), київ. митр. Варлаама Ясинського (1688), каноніка С. Боглевського (1691) — всі у стилі барокко; майстерно виконав заголовок віленського «Летурґікону» (1692), поєднавши архітектурні елементи з рослинними; портрети: єп. К. Бжостовського, єп. Б. Корвіна-Ґонсевського, старости Г. Землі, кн. Г. Радзівілла та ін. За київ. періоду Т. виконав ряд ілюстрацій до привітальних вид. на пошану Сильвестра Крайського, Федора Захаревського і Бориса Шеремети (Шереметьєва), на яких у 5 мідеритах виступають у синтезі різні жанри ґраверського мистецтва: портрети, геральдичні, алегоричні й символічні композиції (тут Т. уперше застосував двобічний друк: у заголовку і фронтиспісу). Комплексний підхід в оформленні кн. Т. застосував, ілюструючи «Києво-Печерський Патерик» (1702): 46 мідеритів, які згодом були зразком для наслідування; їх копіювали і перевидавали до 1902. На поч. 18 в. Т. оздобив заголовні стор. «Псалтиря» (1702 і 1705), «Тріодь Цвітну» (1702), «Євангеліє» (9 ілюстрацій і заголовок, 1703), «Новий Заповіт» (20 ілюстрацій і заголовок), рамку до заголовку мініятюрного «Псалтиря» (1703) та виконав ряд станкових ґравюр. До ґравюр Т. впровадив сучасний йому типаж, одяг, архітектурні зображення, пейзажні фраґменти тощо.

Портрет Г. Землі, мідерит Л. Тарасевича, кін. 17, поч. 18 в.

Література: Ровинский Д. Подробный словарь граверов XVI—XXIX вв., 2 т. П. 1895; Попов П. Матеріяли до словника укр. ґраверів. К. 1926 і Додаток, І. К. 1927; Степовик Д. Леонтій Тарасевич у Вільно. Ж. Образотворче Мистецтво, ч. 4. К. 1971; Степовик Д. Олександер Тарасевич. К. 1975.

Тарасевич Олександер, у чернецтві Антоній (бл. 1650—1727), визначний мідеритник й офортист. Учився в майстерні братів А. і Ф. Кіліянів в Авґсбурзі, працював у м. Глуську на Білорусі (1670-ті рр.), у Вільні (1678—88) і (з 1688) Києві, де постригся у ченці Києво-Печерської Лаври і був деякий час її настоятелем. Перев. частина творів Т. докиїв. періоду: книжкові ілюстрації, тезові аркуші, бароккові композиції, рел. сюжети. За час діяльности у Глуську Т. виконав серед ін. 40 мідеритів до авґсбурзького вид. літургічного календаря О. Полубинського «Rosarium» (1672—77), заголовну стор. до віленського вид. брошури Т. Біллевича «Triplex philosophia ...» (1675) та портрет віленського єп. М. Слупського (1677). У 1680-их рр. виконав дві ґравюри до краківського вид. кн. Ф. Бартошевського «Philosophia rationalis ...» (1683), мідерити з зображеннями св. Твори Т. 1670—80-их рр. виконані у барокковому стилі зах.-евр. зразка (алегоричність, багатство символів та геральдичних знаків); на деяких портретних ґравюрах — короля Яна III Собєського (1680), митр. К. Жоховського (1683, у техніці офорту), К. Клокоцького (1685), кн. М. Паца (1686) — помітні елементи нар. мистецтва, зокрема орнаментальні оздоби. У Києві, крім ілюстрацій до кн. «Три вінці молитовні» (1688) і двох заголовних аркушів до панегіриків на честь Варлаама Ясинського та ін., Т. виконав майстерні портрети кн. В. Голіцина (1690), архимандрита В. Вуяховича і архиєп. Л. Барановича (1693), на яких можна помітити зв'язок ґравюр Т. з особливостями укр. ікони та його обізнаність з виробами нар. різьбарів, мосяжників, ткачів та ювелірів (прикраси одягу).

Портрет К. Клокоцького, мідерит О. Тарасевича (1685)

Т. — представник сх.-слов. мист. традиції — впровадив у книжкову й естампну графіку нову зах.-евр. техніку ґравюри — мідерит і офорт, підніс проф. рівень укр. графіки, вимагаючи від ґраверів знання усіх операцій — від рисунку до друкарських відбиток; сприяв розвиткові стилю укр. барокко, виховав у Вільні і Києві плеяду майстрів: Леонтій Т., І. *Щирський*, І. Крщонович, С. Ялиновський, Д. *Галаховський*, І. *Реклинський*, І. *Стрельбицький*, З. *Самойлович*, М. *Семенів*, Федір, *Тит*, а поза Україною: В. Вощанко, М. *Карновський*, К. *Тепчегорський*, І. *Стекловський* та ін.

Література: Попов П. Матеріяли до словника укр. ґраверів. К. 1926 і Додаток, І. К. 1927; Січинський В. Олександер Антоній Тарасевич. Прага 1934; Степовик Д. О. Та-

расевич і його школа. Нар. творчість та етнографія. Ч. 1. К. 1970; Степовик Д. Олександер Тарасевич. К. 1975.

Тарасенко Василь (1859—1926), геолог родом з Одеси. 1884—1903 працював у Київ. Ун-ті, потім в Юр'євському, з 1918 — проф. Воронізького Ун-ту. Вивчав гол. ч. кристалічні породи на Україні, брав участь у геол. зніманнях Криворізького залізорудного басейну. Вперше на Україні застосував методи мікроскопічних досліджень і детальної хем. аналізи гірських порід.

Тарасенко Іван, див. *Савич* Олександер.

Тарасенко Іван († 1922), діяч УАПЦ, секретар Першого Всеукр. Правос. Церк. Собору (1921) та Першої Всеукр. Правос. Ради. Розстріляний сов. владою разом з дочкою Марією і 43 чл. УАПЦ у Києві 28. 8. 1922 нібито за приналежність до «контррев. орг-цій».

Тарасенко Олекса (* 1909), драматичний актор на героїчних ролях родом з Харківщини. Спершу в Харківському пересувному роб.-колгоспному театрі, з 1939 — у Сумському муз.-драматичному театрі ім. Щепкіна; Отелло (в однойменній п'єсі В. Шекспіра), Гнат («Безталанна» І. Карпенка-Карого), Платон («Платон Кречет» О. Корнійчука) та ін. Працює також як режисер («Лимерівна» П. Мирного та ін.).

Тарасівці, Братство (Братерство) Тарасівців, таємна орг-ція «свідомих українців», речників укр. нац. активізму з самостійницькими тенденціями (на відміну від несвідомого малоросійства й аполітичного «українофільства»). Засноване влітку 1891 (дехто подає 1892) під час

Братство «Тарасівців» у Харкові 1891—93. Справа: перший сидить І. Липа, третій від нього стоїть Базькевич; інші: Яценко, Кривко, Дробиш, Стоябин, Бурлюк, Зозуля

відвідин могили Тараса Шевченка б. Канева. До засновників Т. належали: В. *Боровик*, Б. *Грінченко*, І. *Липа*, М. *Міхновський*. Крім культ. діяльности (поширення укр. мови в родині, установах, школах, навчання дітей укр. грамоти, доповідей, культивування ідей Шевченка), Т. висунули політ. постуляти визволення укр. нації з-під рос. панування, повної автономії для всіх народів Рос. Імперії та соц. справедливости. Т. розвинули працю серед студентства, шкільної молоді, селянства і робітництва. Спершу осередком Т. був Харків (до літа 1893, коли заарештовано чл. Братства), згодом Київ; менші осередки: Одеса, Полтава, Лубні. До діячів Т. належали, крім вищеназваних: В. Боржковський, М. *Дмитрієв*, М. *Кононенко*, М. *Коцюбинський*, В. *Самійленко*, В. *Совачів*, В. *Степаненко*, Є. *Тимченко*, О. *Черняхівський*, В. *Шемет* та ін. Ідеологічні основи Т. виготував І. Липа (проголошені у Харкові на Шевченківських поминках у лютому 1893); дещо доповнені, вони були анонімно надруковані в ж. *«Правда»* (квітень 1893) п. н. «Profession de foi молодих українців». Ідеї Т. були пропаґовані Вартовим (Б. Грінченком) у «Листах з Наддніпрянської України» та М. Коцюбинським у казці-алегорії «Хо».

Т. діяли до 1898. Під впливом ідей Т. Стара Громада перетворилася 1897 на більш політ. *Заг. Укр. Безпартійну Дем. Орг-цію*, а молодше покоління створило 1900 *РУП*.

Література: Липа І. Тарасівці. (Письмо з Просвіти, ч. 11—12. Л. 1922; Самійленко В. З укр. життя в Києві в 80 рр. XIX ст. Нова Україна, ч. 1—2. Прага 1923; Козуб С. Коцюбинський у Братерстві Тарасівців. Твори Коцюбинського, т. 7. Х.—К. 1930—31; В. В. 45-ліття Тарасівців. Літопис Червоної Калини, ч. 1—2. Л. 1936; Жук А. Братерство Тарасівців. Укр. Вісник, ч. 15. Берлін 1943. *А. Ж.*

Тарасович Василь († 1651), церк. діяч на Закарпатті, василіянин; мукачівський єп. (1634—51), ініціятор з'єднання на Закарпатті. Переслідуваний семигородським кн. Юрієм І Ракоцієм мусів покинути свій осідок і 1642, склавши на руки апостольського нунція кат. віровизнання, поселився у Каллові (Сабolчської жупи). Там повстанці Ракоція 1643 схопили Т. й у кайданах потягли до Мукачева. Щоб врятувати епархію від протестантів, Т. відрікся від унійних заходів і знову посів владичий престол у Мукачеві.

Тараща (IV—11), м. на Придніпровській височині, р. ц. Київ. обл., 13 200 меш. (1975). Харч. пром-сть, мебльова фабрика; радгосп-технікум, іст.-краєзнавчий музей. Т. заснована 1709, 1722 одержала привілей м-ка, 1791 — маґдебурзьке право; з 1800 — пов. м. Київ. губ.

Таращанська дивізія, перша укр. совєтська дивізія, зформована восени 1918 у складі військ Укр. Фронту під командуванням В. *Антонова-Овсієнка;* у бойовому стані нараховувала 3 000, у тому ч. бл. 27% українців. У боях проти укр. армії вела наступ на Київ, який здобула 5. 2. 1919, після чого продовжувала операції на Волині й на Поділлі. У червні

1919, по ліквідації Укр. фронту, перейшла до складу армії РСФСР як Таращанська 44 стрілецька дивізія в складі Богунської (130), Т. (131) й Пластунської (132) бриґад (бойовий стан бл. 18 000 вояків) і далі боролася проти укр., згодом проти поль. армій у складі 12 сов. армії. Командир Т. д. М. *Щорс* загинув у бою проти Львівської бриґади УГА під Білощицею; командири Богунської бриґади — В. *Боженко* і Новгородської — Т. *Черняк* загинули у серпневих боях 1919.

По війні дивізія перейменована на Київ. стрілецьку (44) дивізію. 1921—22 вона була у боях проти укр. повстанців на Волині й Поділлі, у тому ч. проти рейду Ю. *Тютюнника* пізньої осени 1921.

Таращанське збройне повстання, одне з повстань на Україні (див. стор. 2 118), проти нім. окупантів і гетьманської влади, почалося 8. 6. 1918 збройним виступом 24 сіл Кривецької та Стрижавської волостей і охопило півд. частину Таращанського пов. По перемозі над гетьманськими відділами під Янишівкою 10. 6 4 000 повстанців захопили м. *Таращу* і майже весь Таращанський пов. Німці кинули проти Т. і одночасно Звенигородського з. п. 2 піші і кінну дивізії. які 20. 6 зайняли Таращу, але бої проти повстанців тривали до кін. липня. Повстанцями командували військовики В. Баляс і Ф. Гребенко та моряк П. Григоренко; серед командування були, крім большевиків, ліві укр. есери (пізніше боротьбісти) очолювані М. *Шинкарем.* Гасла повстанців: повернення рев. прав і вольностей. відновлення діяльности Центр. Ради і скликання Установчих Зборів України. Звенигородське з. п. було ділом Звенигородського коша Вільного Козацтва, на наказ якого повстанням командував Л. *Шевченко.*

Література: З а д о я н и й В. Повстанська стихія. ж. Тризуб, чч. 46—49. Нью-Йорк 1967—68. *Л. Ш.*

Таргани, ряд комах, довж. 4—95 мм. Перев. нічні комахи, вдень ховаються під камінням, у підстилці та ін.; деякі види живуть у приміщеннях людини, псуючи харчі та ін. й переносячи на їжу хороботворні бактерії та яйця глистів. Бл. 2 500 видів. поширених перев. у тропіках; на Україні 10 видів, у тому ч. Т. — прусак (Blattella germanica L.), Т. чорний (Blatta orientalis L.) і Т. лапляндський (Ectobius lapponicus L.). Заходи боротьби з Т.: обпилення місць оселення Т. отрутохемікатами, розкладання отруйних принад тощо.

Тарденуазька культура, культура часів пізнього мезоліту, 7—4 тисячоліття до Хр., одночасна з пізнім етапом *свідерської культури,* поширеної в ліс. смузі. Назва Т. к. походить від стоянок в околицях м-ка La Fère-en-Tardenois (півн. Франція). Т. к. поширена в Зах. і Центр. Европі; на Україні в дол. Придністров'ї (Гребениківська стоянка), Дніпровому Надпоріжжі (Кізлевий о.), Криму (*Мурзак-Коба,* Фатьма-Коба, Шан-Коба) і Півн. Кавказі. Стоянки Т. к., розташовані перев. на піскових надмах (у Криму — в печерах), належали рухливим групам людности, які займалися мисливством, рибальством і збиральництвом. Для Т. к. характеристичні мікролітичні кам'яні вироби геометричних форм, вживані як вкладні до кістяних і дерев'яних знарядь (гарпунів, наконечників списів, ножів). Суспільний устрій — матріярхально-родовий лад.

Таркович Григорій (1754—1841), закарп церк. і культ. діяч, родом з с. Пасіки (тепер Свалявського р-ну). По закінченні богословських студій у Відні — проф. богословія у Мукачеві, парох у Гайдудорозі й Ужгороді; 1803—13 — цензор слов. кн. у Будині; 1803 і 1807 представник Мукачівської капітули на угор. соймі у Пресбурзі. 1813 у Пряшеві єп.-вікарій та в Ужгороді капітульний вікарій (з 1814), 1818 єп. новоствореної *Пряшівської епархії* (висвячений щойно 1821) Т. наполягав на збереженні церк. обрядів його заходами заснована т. зв. Епархіяльна Бібліотека ім. І. Ковача (1826). Т. автор оди на честь цісаря Йосифа (1805).

Єп. Г. Таркович

Тарнавська Марта (* 1930), уроджена Сеньковська, поетка, за фахом бібліотекар, родом зі Львова; з 1950 в ЗДА. Друкує поезії, есеї та рецензії в ж «*Київ*», «*Наше Життя*», «Слово», «Укр. Квартальник», «*Сучасність*»; бібліографічні праці в амер. фахових журн.; зб. поезій «Хвалю ілюзію» (1972).

Тарнавський Зенон (1912—62), письм., журналіст і театральний діяч родом з Самбора; закінчив Вищу журналістичну школу в Варшаві. У 1930-их рр. співр. газ. «*Укр. Вісті*» у Львові; належав до Спілки молодих літераторів «12». 1942—44 мист. керівник театру *Веселий Львів*» і дир. Літ.-Мист. клюбу у Львові. На еміґрації в Німеччині (1947–48 ред. газ. «*Укр. Трибуна*», співр. ж. «*Арка*» в Мюнхені), з 1949 у ЗДА. Літ. діяльність

З. Тарнавський

почав у кін. 1930-их рр.; друкувався в журн. і газ.: «Театр», «*Київ*», «*Шлях перемоги*» та ін. П'єси: «Тарас Шевченко». Чай у пана прем'єра» і «Дійство про чоловіка» (середньовічна містерія — переклад з нім.) були виставлені на укр. сцені; переклади з світової літератури. Посмертна зб. новель і нарисів «Дорога на Високий замок» (1964) позначена рисами імпресіонізму. Помер у Детройті.

Д. Ш.

Тарнавський Іларіон (* 1890), сел. діяч з Самбірщини, 1938—39 посол до польс. сойму; 1939 вивезений большевиками; дальша доля невідома.

Тарнавський Мирон (29. 8. 1869 — 29. 6. 1938), ген.-четар УГА й її начальний вождь (5. 7. — 7. 11. 1919), нар. у с. Барилові, Радехівського пов. (Галичина) у священичій родині. По закінченні гімназії у Бродах і однорічному військ. вишколі став підпоручником і був на службі в австро-угор. армії. Служив у Галичині. 1909 здобув ранґу капітана, відбуваючи перші роки світової війни на австро-рос. фронті. З січня 1916 — комендант вишколу УСС, з вересня до грудня 1917 — Леґіону УСС. Під час перебування австро-угор. армії на Україні 1918 був на різних посадах, серед ін. референтом для укр. справ при штабі 54 австр. дивізії, пізніше у ранзі підполк. — командантом 16 полку стрільців, з рештками якого повернувся до місця його постою в Кракові. Заарештований поляками, перебував деякий час у таборі полонених в Домбю; по звільненні переїхав до Станиславова і 17.2. 1919 перейшов на службу в УГА, діставши призначення на команданта фронтової групи «Схід» під Львовом, а згодом у ранзі полк. — *Другого Корпусу УГА*.

М. Тарнавський

Т. очолював 2 корпус УГА у боях під Львовом і під час першого відступу в Чортківській офензиві; під час другого — диктатор ЗУНР Є. Петрушевич призначив Т. ген.-четарем і начальним вождем УГА. По переході за Збруч Т. пережив дні тріюмфу й трагедії об'єднаних укр. армій: похід на Київ і його здобуття (30. 8. 1919), відступ, пошесть тифу. Коли УГА стала небоєздатною, Т. вислав, з власної ініціятиви, делеґатів для переговорів з Добрармією ген. А. Денікіна про перемир'я, за що диктатор ЗУНР усунув його з посту Начального вождя і віддав під військ. суд, який звільнив Т. від вини. Востаннє Т. виконував обов'язки начального вождя УГА під час хвороби його наступника ген. О. *Микитки*. Під час союзу УГА з Червоною армією Т. переховувався 1920 у Балті й у Києві, звідки по приході поль. армії переїхав у липні до Галичини. Вивезений поляками до табору полонених у Тухолі, перебував там до кін. 1920. По звільненні повернувся до Галичини і жив у с. Черниці к. Бродів, де й помер. Т. похований на Янівському цвинтарі у Львові серед стрілецьких могил вояків УГА. Його похорон був масовою укр. маніфестацією.

Література: Ласовський В. Ген. Тарнавський. Л. 1935; Альбом. Пам'яті вождя. Л. 1938; Яворівський Є. Вождь стотисячної армії. Вінніпеґ 1958; Процес ген. Мирона Тарнавського. Вінніпеґ 1976. *Л. Шанковський*

Тарнавський Омелян (* 1910), гром. і пластовий діяч, родом з Станиславова (Галичина), за фахом — економіст. 1942—45 дир. *Укр. Видавництва* (Краків—Львів), 1942—44 керівник фінансових справ *УЦК*, з 1944 на еміґрації в Німеччині і (з 1949) в Канаді (в Торонто). Чл. Крайової Пластової Старшини (1949—74; 1951—53 — гол.) в Канаді, співред. низки газ. і пластових журн. (ред. «*Пластового Шляху*» 1967—70).

Тарнавський Остап (* 1917), письм. і журналіст родом зі Львова, з 1950 в ЗДА, екзекутивний дир. ЗУДАК й автор кн. про допомогову діяльність амер. українців «Брат братові» (1971), довголітній секретар Об'єднання укр. письм. в екзилі «*Слово*», з 1975 — його гол. Зб. поезій «Слова і мрії» (1948), «Життя» (вінок сонетів, 1952), «Мости» (1956), «Самотнє дерево» (1960) й есеїв «Подорож поза відоме» (1965), «Туга за мітом» (1966); зб. нарисів і новель «Камінні ступені» (1974); літ. і театральні рецензії.

О. Тарнавський

Тарнані Іван (1865—1931), зоолог родом з Таганрога, довголітній проф. Харківського С.-Г. Ін-ту; серед ін. праця про ссавців Харківщини.

Тарнів (Tarnów), м. в півд. Польщі над р. Дунайцем, центр воєводства; 95 000 меш. (1974). У 1920—23 Т. був осідком частини уряду УНР і Гол. Отамана С. Петлюри. Тут Директорія УНР ухвалила закон про Тимчасове Верховне Управління і про Держ. Нар. Раду (12. 11. 1920), на підставі якого Директорія діяла на еміґрації в одноособовому складі, а в лютому 1921 скликано *Раду Республіки*. З переїздом уряду УНР до Варшави 1923 укр. осередок в Т. перестав існувати.

Тарнович (псевд. Бескид) Юліян (1903—77), журналіст, публіцист, письм. і гром.-осв. діяч, нар. у с. Ростайному на Зах. Лемківщині. Ред. газ. «*Наш Лемко*» (1934—39) і «Лемківської Бібліотеки» у Львові, тижневиків «*Краківські Вісті*» (1940—41) у Кракові і «Рідна Земля» (1942—44) у Львові. На еміґрації в Німеччині й (з 1948) в Канаді (Торонто); ред. газ. «Лемківщина» (1950—53), «Укр. Робітник» (1950—55), «*Лемківські Вісті*», видавець і співред. газ. «Мета» (1960—70-і pp.) та ін. Т. — автор популярних нарисів: «Ілюстрована історія Лемківщини» (1936), «Іст. пам'ятки в зах. Карпатах і список усіх місцевостей на Лемківщині» (1937), «Матеріяльна культура Лемківщини» (1941), «На згарищах Закерзоння» (1954) й ін.; оп. з життя Лемківщини.

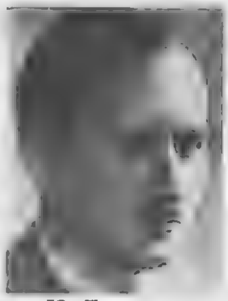

Ю. Тарнович

Тарновська (псевд. Вірляна) Марія (* 1892), сестра Миколи, поет і прозаїк родом з с. Коцюбинець на Тернопільщині; з 1909 в ЗДА. Була чл. заокеанської філії «*Гарту»;* друкувати поезії почала в 1919; співр. ж. «*Робітниця*». Поезії та оп. на соц. теми в ком. дусі містила в газ. «Укр. Вісті» та ін. ком. вид., зокрема новелі: «Нові теми», «У бюрі праці», «Життя», «Жителі нор», «Орися», «Павуки».

Тарновський Василь (старший; 1810—66), етнограф і гром. діяч, родом з Качанівки на Чернігівщині. Закінчив Ніженський Ліцей кн. Безбородька й Моск. Ун-т. Друг М. Гоголя, Т. Шевченка, М. Костомарова й П. Куліша, був близький до Кирило-Методіївського братства. Вивчав сучасний і минулий стан та побут укр. селянства; автор ст. «Юридический быт Малороссии» («Юридические Записки», 1842, ч. 2), «О делимости семейств в Малороссии» («Труды Комиссии для описания губерний Киевского учебного округа», 1853). Переконаний противник кріпацтва, Т. брав активну участь у підготові сел. реформи; 1858—59 депутат від уряду в Чернігівському Губ. Комітеті «для устройства и улучшения быта помещичьих крестьян», 1860 — чл.-експерт редакційних комісій у Петербурзі, які готували проєкт реформи. Діставши в спадщину великі маєтки дядька Григорія на Чернігівщині, став меценатом укр. культури, допоміг видати «*Записки о Южной Руси*» і «Чорну Раду» П. Куліша. *О. О.*

Тарновський Василь (молодший; 1837—99), син Василя Т. (старшого), гром. і культ. діяч, аматор укр. старовини, родом з Качанівки на Чернігівщині; закінчив Київ. Ун-т; маршал Ніженського пов. (1875—87). Глибоко шанував Шевченка й допомагав йому, був щедрим меценатом укр. культ. починів, зокрема допомагав «КСт.» у 1890-их pp., Київ. Іст. Музеєві, дбав про упорядкування могили Шевченка в Каневі тощо. Зібрав велику колекцію коз.-гетьманської музейної й архівної старовини і створив унікальну зб. Шевченкіяни. Видав альбом з фотографіями Шевченкових офортів і каталог своїх музейних колекцій, а також альбом гетьманів («Исторические деятели Юго-Западной России» В. Антоновича й В. Беца). Фундатор Музею Укр. старожитностей, який він записав 1897 Чернігівському Земству. В маєтку Т. Качанівці збиралися визначні діячі укр. культури (Костомаров, Куліш, Марко Вовчок, О. Лазаревський, В. Горленко та ін.), а також Ілля Рєпін, М. Ґе та ін., у колі яких Т. мав дружнє прізвисько «Гетьман». *О. О.*

В. Тарновський

Тарновський Микола (* 1895), поет, родом з с. Коцюбинець на Тернопільщині; у 1910 виїхав до ЗДА. Друкуватися почав з 1915, згодом оформився як ком. поет. Ред. і співред. журн. «Молот» і газ. «Укр. щоденні вісті», «Укр. вісті» та ін.; у 1955—59 був гол. ЦК Ліґи амер. українців. 1959 переїхав до УССР, працює заступником гол. Т-ва культ. зв'язків з українцями за кордоном. Аґітаційні в ком. дусі зб. поезій «Патріоти» (1918), «Велике місто» (1926), «Поема про Гаррі Сімса» (1932), «Братам на Україну» (1957), «Бурхливий плин» (1973), «У дружбі непорушній» (1975), зб. новель «В заокеанській гущі» (1964) та ін.

Тарновський Микола (* 1919), письм. родом з с. Олександрівки на Вінничині; 1957 закінчив Вищі літ. курси при Літ. Ін-ті ім. Ґорького у Москві. По війні працював ред. газ. «Вінницька правда», «Закарп. павда», від 1951 в редакції ж. «Жовтень» у Львові. Автор романів: «Шляхами братів» (1950), «Ранок над Ужем» (1952), «На перевалі» (1953), «Крутогора» (1957), «День починається неспокійно» (1963), «Вирок» (1965); повістей: «Незримий горизонт» (1962), «Квіти на морозі» (1966), «За рідним порогом» (1967) і оп. для дітей.

Тарновські, коз.-старшинський рід, походженням з Правобережжя, який, спочатку під прізвиськом Ляшко, з'являється на Прилуччині у другій пол. 17 в. Іван Ляшко був військ. товаришем При-

луцького полку (1661); син його, Федір Ляшко-Тарновський, був сотником варвинським (1689—93). Від нього і його старшого брата Василя Ляшка-Т. ведуть поч. дві лінії роду Т.: молодша — полтавська і старша — чернігівська. З першої вийшов ряд сотників варвинських (1689—1769), зокрема Іван Т. (1760—69), полк. гадяцький (1772—79); з другої — Степан Т. († бл. 1730), бунчуковий товариш і, разом з Семеном *Чуйкевичем*, керівник Ген. Військ. Канцелярії (1728). Син Степана — Яків Т. був ген. бунчужним (1761—79); з внуків Василь Т., вихованець Кеніґсберзького Ун-ту, був чернігівським губ. маршалом (1790—94), а Степан — київ. губ. маршалом (1791—92). Син Василя — Володимир, чл. Полтавського Ген. Суду (1818—26), укр. патріот, чл. масонської льожі «Любов до істини»; син Степана — Григорій (1788—1853), власник Качанівки на Борзенщині, знавець і меценат мистецтва, був приятелем Т. Шевченка. Внуком Василя Яковича був Василь Т. (старший; 1810—66, див.), а правнуком Василь Т. (молодший; 1838—99, див.). Їх родич Микола Якович Т. (1858—98), дідич Канівського пов., був археологом-аматором і збирачем київ. старовини (видав «Каталог коллекций украинских древностей» з текстом В. Антоновича, 1898). З цієї лінії походить також Сергій Т. (* 1883), піяніст і проф. Київ. Консерваторії у 1920-их рр. *О. Оглоблин*

Таромське (V—15), с. м. т. Дніпропетровської обл., підпорядковане Ленінській міськраді Дніпропетровського, положене на правому березі Дніпра, на зах. від Дніпропетровського; 18 000 меш. (1975). Ґранітові кар'єри; держ. дослідна станція тваринництва. Т. виникло в кін. 18. в.

Тарпан (Equus caballus ferrus Pall. = E. c. gmelini Anton.), вимерлий евр. дикий кінь, невеликий на зріст (висота в холці 107—130 см), травоїд; у минулому досить поширений у Степу і Лісостепу Европи. На Україні раніше досить численний; окультурення степів спричинилось до зникнення Т. (останній екземпляр відловлено у 1886 б. с. Нововоронцовки на Херсонщині).

Тартаковський Ісаак (* 1912), маляр і графік, родом з Волочиського (сх. Поділля), закінчив Київ. Художній Ін-т (1951). Тематичні картини, портрети (Л. Ревуцького, П. Тичини).

Тарту, див. *Дорпат.*

Тарутине (VII—10), с. м. т. в півд. Басарабії (Аккерманщина), р. ц. Одеської обл.; 4 000 меш. (1966); харч. пром-сть. Т. засноване 1814 після зайняття півд. Басарабії рос. військом; перші поселенці — німці (з Царства Поль.; 1827 — 678) і поляки (248). Т. швидко розвивалося і на поч. 19 в. мало характер хлібно-ремісничо-торг. м-ка та було екон. і культ. центром німців Аккерманщини (1904 на 4 270 меш.: 3 000 німців, 1 020 жидів). Улітку 1940, після приєднання Басарабії до СССР, німці виїхали до Німеччини, а на їх місце наплинули українці з Вінниччини (крім них, у Т. живуть болгари, а також росіяни, ґаґаузи, молдавани та ін.).

Тарханкутський півострів, зах. частина Крим. піво., закінчена на півд. зах. Тарханкутським рогом; площа 1 550 км². Т. п. складається гол. ч. з неогенових вапняків; він являє собою хвилясту рівнину до 179 м висоти, розчленовану долинами і балками. У понижених дільницях солоні оз. (*Донузлав* та ін.). Рослинність степ., в улоговинах — чагарникові зарості. Див. також *Кримська низовина.*

Тасін (справжнє прізвище Розов) Георгій (1895—1956), кінорежисер і сценарист, родом з м. Шумячі (Смоленська обл.). На поч. 1920-их рр. керівник Ялтинської та Одеської кіностудій, автор сценаріїв аґітаційних фільмів: «Герої і мученики Паризької комуни» (1921), «Квіти на камені» (1922), «Привид бродить по Европі» (1923); з 1926 режисер на Одеській кіностудії: «Ордер на арешт» (1927), Джіммі Гіґґінс» (за Е. Сінклером, 1928), «Нічний візник» (1929), «Назар Стодоля» (за Т. Шевченком, 1937), «Кармелюк» (1938), «Дочка моряка» (1941). З 1944 Т. ставив документальні фільми на Київ. кіностудії: «Київ» (1944), «Пісня про Україну» (1955) та ін.

Г. Тасін

Тась (справжнє прізвище Могилянський) Дмитро (* 1901), поет і прозаїк, родом з Чернігова, син Михайла М., почав друкуватися з 1923. Зб. оп. «Ведмеді танцюють» (1927), «Сад» (1930) та окремі оп. в журн.: «Всесвіт», «Глобус», «Назустріч» та ін.; поезії в журн.: «Нова Громада», «Життя і революція», «Зоря» та ін.; лірика Т., з нахилом до експресіонізму, відзначається досконалістю форми. На поч 1930-их рр. заарештований і засланий: дальша доля невідома.

Татарбунари (VIII—10), с. м. т., положене над оз. Сасиком у півд. Басарабії, р. ц. Одеської обл., відоме з 16 в. 10 300 меш. (1974). Суконна фабрика, харч. пром-сть. Краєзнавчий музей.

Татарбунарське повстання 1924, сел. повстання в Татарбунарах і в сусідніх с. у півд. Басарабії проти рум. окупації, за встановлення сов. влади. Причиною Т. п. було невдоволення селян рум. аґ-

рарною реформою 1921 та голодом (посуха влітку 1924). Повстання (у ньому брало участь бл. 4 000 селян) почалося 16. 9. 1924; ним керував просов. рев. комітет, що його очолювали В. Клужников, У. Батищев, М. Лісовий, Л. Цуркан, Г. Черненко, А. Стеценко та ін. По триденних боях рум. військо з артилерією і фльотою придушило Т. п. Кілька сот повстанців загинуло, а бл. 500 заарештовано. На процесі в Кишиневі (1925), що тривав 103 дні, суджено 386 осіб, з яких 86 засуджено до ув'язнення від 1 до 15 рр. (У. Батищева на довічне). Процес Т. п. зацікавив світову думку питанням Басарабії і колоніяльним станом, що там панував. На захист татарбунарців виступили А. Барбюс, А. Айнштайн, Р. Роллян, Т. Драйзер, П. Елюар, Б. Шов, Л. Араґон, М. Садовяну й ін.

Татари й Україна. Т. називають тогочасні евр. джерела монгольсько-тюркські війська, які під проводом *Субутая* і Джебе напали перший раз на Україну 1223. У битві над *Калкою* вони розгромили союзні укр.-половецькі з'єднання і, спустошивши Лівобережну Україну, повернулися в сер.-азійські степи. Після Чінґісхана (Темучіна), творця велетенської монгольської імперії, зах. частина її припала внукові Батиєві (Бату), який, згідно з рішенням курултаю (верховної монгольської ради; 1235), мав поширити територію свого уділу походом на Сх. та Сер. Европу. Кампанія Батия почалася нападом на волзьких болгар, яких Т. примусили 1237—38 до підданства. Далі Т. напали на Рязань, Коломну, Москву, Володимир, Ростов, Торжок. Потім вони повернули на південь, кочуючи над дол. Доном, розбили і підкорили зах. половців і змусили їх до підданства (частина їх, під проводом хана Котяна, подалася на Угорщину).

На переломі 1239—40 Т. почали підбій України і спочатку зайняли *Переяслав* (3. 3. 1239) і Чернігів (18. 10. 1239), промощуючи собі шлях до *Києва*. Обороною м. від імени кн. *Данила Романовича* керував тисяцький *Дмитро*. Тат. облогою керував сам Батий, який 6. 12. 1240 здобув Київ, десяткуючи населення та руйнуючи м. Потім Т. пішли на зах., взяли підступом Колодяжин, здобули Кам'янець, Із'яслав, Володимир Волинський та багато ін. городів. На Волині тат. війська поділилися на три гол. армії: одна пішла у Польщу, де 9. 4. 1241 під Леґніцею на Шлезьку розбила поль.-нім. лицарство; друга — через Волощину до Семигороду, а третя, найбільша, очолена Батиєм, знищила Галич, перейшла карп. перевалами на Угорщину, де 12. 4. 1241 над р. Шайо розгромила угор. військо. На весні 1242 Т. повернулися через Сербію, Болгарію та чорноморські степи над Волгу, де Батий заснував державу, що увійшла в історію п. н. *Золотої Орди*.

Період Золотої Орди (З. О.). До складу З. О. увійшли укр., білор. та рос. землі; на півд. вона опиралася на дельту Дунаю, Чорне м. і Кавказ; на сх. до неї належали зах. частина Туркестану і Сибіру. Столицею З. О. був Сарай над дол. Волгою. Ядром, на яке спирався Батий в орг-ції своєї держави, був монгольський елемент, з якого походили вищі військ. старшини й урядовці; вони розпливалися, однак, у тюркській масі половців, болгарів й ін., що становила переважну більшість населення З. О.

Культура Т. стояла на невисокому рівні. Письмо знали лише одиниці. Держ. діловодство велося спочатку монгольською, а згодом і тюркською мовою. Т. визнавали шаманську релігію, але були толерантні до ін. віровизнань. 1261 в Сараї було встановлене правос. єпископство. Усе правос. духовенство і приналежні до церкви особи були звільнені від податків. Син Батия, його спадкоємець Сартак (1256—57), був християнином, а його брат Берке (1257—66) — мохаммеданином. Щойно хан Узбек (1313—41) впровадив іслям як держ. релігію. Гол. зайняттям Т. було скотарство, тільки одиниці займалися торгівлею (уряд цінував її значення і давав привілеї закордонним купцям). Підбите Т. слов'янське населення здебільша займалося хліборобством та ремісництвом. Гол. партнерами в торгівлі з З. О. були італ. колонії Чорноморщини і Єгипет, а найважливішим предметом експорту були невільники і збіжжя. Т. мали досить високу військ. техніку: до їзди на конях та стріляння з луків вони вправлялися з малих років. Неперевершеній воєнній тактиці — удаваним відступом та заманюванням ворогів у засідки — вони завдячували свої важливіші перемоги (Калка, Леґніца і Шайо). У здобутті міст допомагала їм успішно перещеплена на тат. ґрунт китайська військ.-інженерна техніка.

Після відступу Т. з Угорщини кн. *Данило Романович* заходився коло відбудови знищеного краю. На вимогу Т. («Дай Галич») Данило поїхав 1246 до Сараю за ярликом на свою землю, але залежність Гал.-Волинської держави від З. О. не тривала довго. Коронація Данила 1253 була доказом його незалежности. Данило пішов проти *болоховців*, які добровільно піддалися Т. 1252—57 він боровся з військом *Куремси*, що являло собою зах. прикордонну охорону З. О. Щойно 1259 наступник Куремси *Бурундай* вибрався великим походом на Галичину. Данило виїхав до Польщі, залишивши в краю брата Василька, який на вимогу Бурундая мусів знищити укріплення навколо гал.-волинських городів. Але й тоді Гал.-Волинська держава не попала в безпосередню залежність від Т. Щойно воєвода Ногай, який одержав від З. О. управління чорноморських степів, змусив на поч. 1270-их рр. Лева I до підлеглости, яка тривала аж до смерти Ногая (1299). *Юрій I* Львович і його сини *Лев II* та *Андрій* були фактично незалежними володарями, а два останні з

уваги на їх протитат. діяльність дістали у зах. політ. світі титул «непоборних щитів проти Т.» Перехід Галичини під панування Польщі, а Волині — Литви (1349) поклав край претенсіям З. О. до зах. укр. земель.

Усі інші укр. землі опинилися в значно довшій і тяжчій залежності від З. О.: Пониззя і півд. частина Волині та півд. Переяславщина — у безпосередній залежності, Київщина і Чернігівщина у посередній (Т. правили в них за посередництвом кн. Рюриковичів). Гол. обов'язком населення підбитих Т. земель було складати данину (т. зв. «ординський вихід») і доставляти на випадок потреби військ. частини. Кількість данини визначувано на підставі заг. переписів населення. Для точного виконання податкових зобов'язань Т. поділили всі укр. землі (за винятком Галичини і Волині) на округи — тьми, з темниками на чолі. За стяганням податків наглядали тат. урядники — баскаки; вони також контролювали діяльність кн. На зламі 13 і 14 вв. обов'язки баскаків передано кн.

Напад Т. 1239—40 і довготривале тат. ярмо мали для укр. земель катастрофічні наслідки. Україна втратила на кілька ст. свою політ. незалежність. Під руїнами м. загинули неоціненні скарби мистецтва, бібліотеки з дорогоцінними рукописами. Серед здесяткованого населення, зубожілого через стягнення великої данини, запанував культ. застій.

Відвоювання укр. земель від З О. розпочав лит. В. кн. *Ольґерд*. Скориставшися з анархії в З. О. впродовж двадцяти рр. (1360—80), він у 1360-их рр. розбив тат. військо на Поділлі, над *Синіми Водами*, й на київ. престолі посадив на місце кн. Федора, ставленика Т., свого сина *Володимира* і зайняв Чернігівщину. Наслідник Ольґерда, В. кн. *Витовт*, вирішив узалежнити З. О. від себе; він подав допомогу Тохтамишеві, одному з конкуруючих між собою тат. ханів, який за це в окремому ярлику відступив усі права на Україну лит. В. кн., але гол. похід Витовта на користь Тохтамиша закінчився поразкою лит.-укр. військ над Ворсклом 1399. Проте Витовтові вдалося закріпити кордони своєї держави на Ворсклі та дол. Дніпрі і тим самим включити переважну більшість України до складу В. Князівства Литовського.

К р и м . х а н а т і У к р а ї н а . Крим. піво. від поч. існування З. О. увійшов у безпосереднє її володіння. Виняток становили тільки італ. колонії, які довгий час зберігали свою самоуправу. Прибутки з тих колоній, а також геогр. положення Криму сприяли тому, що він часто ставав осідком тих тат. вельмож, які були в опозиції до центр. влади в Сараї. До таких належав Ногай у 1290-их рр., Мамай у 1362—82 і, врешті, Едиґей (Идика), який, осівши в Криму, напав на Україну і 1418 сильно зруйнував Київ. По смерті Едиґея дійшло до остаточного розпаду З. О., і в Криму постав незалежний крим. ханат. Тоді ж на периферіях З. О., званої відтоді В. Ордою, постали ін. незалежні ханства, з яких найважливіші були Казанське та Астраханське. З них усіх найдошкульнішою для України була в сер. 15 в. В. Орда, яка кількома наворотами нападала на Київ-

Татари женуть бранців з України в ясир

щину, Поділля, Волинь і навіть Галичину (1444, 1447, 1450 і 1457). Упадок В. Орди був пов'язаний з смертю її останнього хана Шах-Ахмеда 1505.

Нова незалежна держава — Крим. ханат (х.), створений 1449 під проводом Хаджі-Ґірея (1426—66), охоплювала Крим. піво., пониззя Дніпра, Приозів'я і Прикубання. За хана Менґлі-Ґірея (1466—1515) столицею Крим. х. став *Бахчесарай* (там перебував і муфті — гол. мусульманського духівництва). Крим. х. проіснував під проводом династії *Ґіреїв* (Гераїв) понад 300 літ (до 1783). 1478, після того, як Туреччина здобула 1475 італ. колонії на півд. Криму, Крим. х. визнав зверхність Оттоманської Імперії. Туреччина створила свої військ. бази на півн. узбережжі Чорного (Очаків) і Озівського (Озів) морів. Відтоді крим. Т. підпали під культ. впливи турків (серед ін. перебрали від них письмо, літературу тощо). Основним зайняттям крим. Т. було скотарство, хліборобство, садівництво, ремісництво, а також грабіжницькі напади на сусідні країни, зокрема на Україну. Див. також *Кримські татари*.

Почавши з другої пол. 16 в., у чорноморські степи прийшли з-над Волги, Уралу і Каспія частини ногайських Т. (див. *Ногайці*). Вони заснували окремі племінні формації: орди Білгородську, Едисанську, Едичкульську, Джамбуйлуцьку, які були у васальній залежності від Крим. х. і Туреччини. Ці орди (вони нараховували 20—40 000 кибиток) проіснували до 1770, коли підпали під владу Рос. Імперії (1771), їх переселено на Кубань. а 1790 їм дозволено повернутися в Приозівські степи; по Крим. війні 1853—56 вони виемігрували до Туреччини.

Опанувавши півн. узбережжя Чорного м., Крим. х. стримав на кілька ст. колонізацію укр. степів й утруднював морський зв'язок України з Зах. Европою. Бувши нерідко інструментом у руках

сусідніх імперіялістичних держав (Туреччина, Московщина, Річ Посполита), Крим. х. і його ногайські васалі завдавали дошкульних ударів укр. землям. Це почалося вже у другій пол. 15 в., коли Крим. х. змінив пролит. орієнтацію й вступив у союз з Москвою, виславши 1474 посольство до В. кн. Івана III. Ця зміна і підтримка Оттоманської Імперії заохочували Крим. х. до наступу на укр. землі. 1482 Т., за намовою Івана III, напали на Київ і зруйнували його. Згодом вони майже щороку нападали (до 1556 понад 80 наскоків) на Поділля, Київщину, а також на Волинь, Галичину, Сіверщину. Т. нищили м. і с., забирали в неволю («ясир») населення (за 1575 понад 35 000 осіб) і згодом продавали на невільницьких ринках Сходу. Страхіття тат. наскоків і неволі відбив укр. народ у думах й іст. піснях.

На захист України та її людности від тат. нападів стала у 16—17 вв. укр. козаччина, зокрема її аванґард — *Запор. Січ*. Пов'язана з кін. 16 в. з евр. опором тур.-тат. аґресії й беручи активну участь у військ. боротьбі супроти мусулманської навали, козаччина виступала проти турків і Т. у союзі з ін. країнами чи як самостійна військ.-політ. сила. На поч. 17 в. (1601—24) козаки під проводом гетьмана П. *Сагайдачного* здійснили низку морських походів проти Туреччини та її крим. васаля. 1607 вони зруйнували Каффу і Перекоп, 1616 — Синоп і Каффу. 1621 козаки на чолі з Сагайдачним, спільно з поль. військом, перемогли турків під Хотином.

Проте взаємини України і Крим. х. були значно складніші. Гео-політ. становище України й Криму і міжнар. політ. ситуація в'язали їх спільними політ. та екон. інтересами. Крим. х. не раз намагався визволитися з-під тур. кормиги. 24. 12. 1624 Крим уклав союзний договір з гетьманом М. *Дорошенком* проти Туреччини. Козаки допомогли ханові Шагін-Ґіреєві розгромити тур. фльоту. Під час боротьби з тур. прихильниками в Крим. х. (мурза Кантемір) М. Дорошенко загинув під Бахчесараєм (1628); пізніше Т., погодившись між собою, примусили козаків покинути Крим. Хоч тат. напади на укр. землі тривали й далі, але коз. керівники П. *Павлюк* і Д. *Гуня* (1637—38) користалися з допомоги Т. у боротьбі проти Польщі.

Союз Крим. х. з укр. козаччиною особливо виявився під час Хмельниччини. Коли Польща 1647 уклала військ. союз з Москвою, скерований проти Крим. х., крим. уряд став на бік козаччини в її боротьбі проти Польщі. Гетьман Б. Хмельницький перед повстанням 1648 уклав союз з Туреччиною і крим. ханом Іслям-Ґіреєм III (1644—54), і тат. військо відограло важливу ролю в перемогах козаків над Польщею, зокрема під Корсунем 1648 і Зборовом 1649. Але крим. допомога була непевна й дуже дорого коштувала Україні. Це виявилося вже під Зборовом, коли хан примусив Хмельницького помиритися з Польщею на невигідних умовах. Ще гірше було під Берестечком (1651), коли хан зрадив Хмельницького, залишивши його напризволяще, в наслідок чого козаки зазнали важкої поразки. Під Жванцем (1653) хан знову примусив Хмельницького погодитися з Польщею. Було ясно, що в інтересі крим. політики не входила повна перемога козаччини й утворення сильної держави Війська Запорізького. До того ще, відступаючи з України, Т. забирали в неволю багато людей і плюндрували укр. м. і с. Це приневолило Хмельницького шукати ін. союзників і, зрештою, призвело до *Переяславської угоди* з Москвою (1654). Гетьман І. *Виговський* відновив союз з Крим. х., і Т. допомогли йому розгромити вщент моск. військо під Конотопом (1659), але своїм передчасним відступом позбавили його можливости скористатися з наслідків цієї перемоги.

У другій пол. 17 в. тур. орієнтація гетьмана П. *Дорошенка* зміцнювала союз Війська Запор. з Крим. х., але Запоріжжя, під проводом кошового І. *Сірка*, вело окрему політику, здебільша ворожу Кримові. Зміцнення Москви на Лівобережній Україні у 1660—80-их рр. і тат. руйнації на Правобережжі, які викликали опір населення, перешкодили дальшим спробам укр.-тат. союзу, а Бахчесарайський мир (1681) примусив Туреччину й Крим. х. до поступок на користь Московщини. Але «*вічний мир*» Москви з Польщею 1686 знову зблизив інтереси України й Криму. На Україні виникла досить впливова крим. орієнтація, прихильниками якої були й гетьман І. *Самойлович*, і на поч. свого гетьманування І. *Мазепа*. Хоч Україна-Гетьманщина й змушена була брати участь у невдалих крим. походах Москви 1687 і 1689, а згодом у 1690-их рр. у боротьбі проти Туреччини на дол. Дніпрі й на Дону, але зростала й опозиція серед старшини проти цієї політики. «Крим. партію» очолював В. Кочубей та вища старшина Полтавського полку, до неї належав свояк Кочубея, старший військ. канцелярист Петро *Іваненко* (Петрик), який 1692 уклав союзний договір з Крим. х., скерований проти Московщини й Польщі. Крим визнав Петрика гетьманом України. Але акція Петрика, підтримана спершу також Запоріжжям, була невдала, і він залишився тільки гетьманом *Ханської України* (1696—1712, з перервами) під протекторатом Туреччини й Криму.

Під час Півн. війни, особливо коли Мазепа уклав союз з Станиславом Лещинським і Карлом XII, укр. уряд сподівався втягнути Крим (і Туреччину) до антимоск. коаліції, але Полтавська поразка 1709 перекреслила можливості для укр.-крим. союзу. Гетьман П. *Орлик* уклав союзний договір з Кримом (1711), але не дістав належної допомоги від Т. проти Москви на Правобережній Україні (1711—14). Замість того, Т. зруйнували Правобережну Наддніпрянщину, а також Слобожанщину. Це була остання нагода для укр.-крим. політ. співпраці. Відтоді впродовж 18 в. укр. козаки допомагали Росії у здобуванні Чорноморського узбережжя від Туреччини й Т.

Під час рос.-тур. війни 1768—74 Росія підписала «союз вічної дружби» з Крим. х. в Карасубазарі (1772), а Туреччина *Кучук-Кайнарджійським мирним договором* (1774) визнала незалежність Крим. х., яка 1783 скінчилася його ліквідацією й приєднанням до Рос. Імперії.

Протягом 18 в. тривали екон. зв'язки між Україною (зокрема Гетьманщиною й Запоріжжям) і Кримом. Замість політ. союзів і конфліктів, на перше місце вийшли торг. стосунки, іноді досить жваві. На Україну йшли продукти крим. госп-ва (риба, сіль, городина, текстиль, ремісничі вироби), через Крим також ішов транзитний торг з Туреччиною. Гетьманщина вивозила до Криму збіжжя, різні пром. вироби тощо.

Крим у 19—20 вв. Кол. Крим. х. увійшов до складу Новорос., а з 1802 до Таврійської губ., Т. залишилися лише на Крим. піво. Не зважаючи на маніфест Катерини II (8. 4. 1783), який запевняв Т. їхні нац. і рел. права, переслідування з боку царського уряду примусили Т. еміґрувати до Туреччини, особливо в 1785—1800 рр. та по Крим. війні. Разом з тим кількість Т. зменшилася з 200 000 у 1775 до 199 000 у 1797. У зв'язку з одночасною іміґрацією до Криму росіян, українців, німців тощо % Т. зменшився з 80 до 35,5%. (Див. також *Крим*).

Також з соц. погляду тат. населення потерпіло: до 1796 закріпачено селян, а більшість землі віддано рос. шляхті. На культ. відтинку рос. адміністрація не дбала про збереження або її просто нищила тат. пам'ятки архітектури і мистецтва. Переслідувано мусулманську віру, нищено мечеті або їх перетворювано на правос. храми (1805 було 1 556 мечетей, 1914 — 729).

Тат. нац. відродження почалося у 1880-их рр.; його основоположником був Ізмаїл Бей Ґаспіралі (1851—1914). Це були змагання за створення для всіх турків і татар однієї мови, за реформу освіти, модифікацію мохаммеданського суспільства, свободу для жінок. У 1883—1914 у Бахчесараї виходив часопис «Терджіман», який обслуговував усіх тюркотатарів Рос. Імперії і поширював панісламські й пантюркські ідеї. На поч. 20 в. постала нова ґенерація «молодотатарів», які під проводом А. Мегді з центром у Карасубазарі вели рев-політ. діяльність, подібну до діяльности соціялістів-революціонерів. Вони взяли активну участь у Держ. Думі (1907) і співпрацювали з українцями у складі *Союзу Автономістів*. Студенти Істамбульського Ун-ту (Н. Челебі, Дж. Сейдамет) 1909 заснували таємну орг-цію «Ватан» (Вітчизна), яка стала основою політ. відродження 1917.

По березневій революції 1917 крим. Т. змагалися за культ., згодом територіяльну автономію, врешті — за самостійність. 7. 4. 1917 з'їзд представників крим. Т. у Симферополі обрав Мохаммеданський Виконавчий Комітет і В. муфті (духовним керівником) Н. Челебі-Челебієва; у грудні 1917 скликано крим.-тат. конституанту («Курултай», пізніше перетворену на рев. парлямент) у Бахчесараї, який затвердив текст тат. конституції, обрав уряд на чолі з Н. Челебі; цей уряд зайшов у конфлікт з Радою нар. представників Криму, в якій більшість становили рос. соціял-дем. і соціял-революціонери.

1917 між крим. Т. й Укр. Центр. Радою встановилися добросусідські відносини; делеґація тат. Виконавчого Комітету

Члени Курултаю з представниками татарського населення і війська. Знятка 1917 у саду кол. ханського палацу в Бахчесараї

відбула на запрошення Центр. Ради наради з М. Грушевським, В. Винниченком і О. Шульгином для узгіднення спільної дії проти рос. централізму; на з'їзді народів у Києві (21—29. 9. 1917) Україна і Крим дали обіцянку взаємодопомоги. Проголосивши III Універсалом (20. 11. 1917) Укр. Нар. Республіку, Центр. Рада залишила Крим поза своїм обсягом. Укр. уряд вислав офіц. делеґацію на скликання «курултаю», а на Берестейській мировій нараді О. Севрюк заявив, що рос. делеґація не має права заступати Крим, бо це не є рос. територія.

У січні 1918 владу в Криму захопили большевики; у квітні 1918 большевиків витиснули з півн. Криму укр. війська під командуванням полк. П. *Болбочана*, але на вимогу німців мусіли покинути

Крим. Гол. тат. уряду обрано Дж. Сейдамета (18. 5. — 5. 6. 1918), однак німці передали урядування ген. С. Сулькевичеві (лит. татаринові), який вів prорос., неприхильну до України політику. Це призвело до митної війни між Україною й Кримом і примусило Крим до переговорів (Київ, вересень 1918) та до прелімінарної умови, на підставі якої Крим мав увійти до складу України, діставши внутр. автономію, яка однак не була реалізована. За Директорії УНР, відрізана від Криму, не могла займатися тат. питанням. На весні 1919 Крим захопили на короткий час большевики, потім Денікін і Вранґель, які придушували тат. прагнення до автономії. У листопаді 1920 большевики втретє зайняли Крим і 18. 10. 1921 проголосили Автономну Крим. Республіку у складі РСФСР.

1923—27 Т. мали деяку можливість розвивати свою культуру, але «татаризація» Криму була лише частково можлива, бо Т. становили (1926) тільки 25,1% населення Криму. Гол. Крим. Центр. Виконавчого Комітету тоді був В. Ібрагімов.

Група евпаторських татар (Крим)

Але вже 1928 його самого та його співр. ліквідовано нібито за змову з Туреччиною, у дійсності за співпрацю з тат. підпільною партією «Міллі Фірка». У 1930-их рр. почалася русифікація (1938 для тат. мови введено кирилицю з рос. графікою, замість латинки, яка 1929 замінила араб. письмо), колективізація, масові заслання, рел. переслідування, ліквідація політ. і культ. тат. кадрів.

На еміґрації Т. провадили політ. і культ. діяльність у Туреччині (Е. Кірімал). Тат. прагнення підтримував польс. уряд через Сх. Ін-т у Варшаві. Українці співпрацювали з Т. у *Прометейському русі* у Варшаві (С. Сейдамет) і в Парижі (ж. «Прометей»).

У листопаді 1941 німці захопили Крим. 1942 Т. допомагали німцям поборювати сов. партизанів, однак німці, призначивши Крим для своєї колонізації, не дали жадних політ. прав Т., крім обмежених на культ. відтинку. Большевики по зайнятті Криму (квітень 1944) обвинувачували Т. у співпраці з німцями і постановою 18. 5. 1944 переселили їх на Сибір, до Казахстану й Узбекістану (з гол. осередком у Ташкенті). Постанова Президії Верховної Ради РСФСР від 30. 6. 1945 ліквідувала Крим. Автономну ССР і перетворила її на Крим. обл. Указом Президії Верховної Ради СССР від 19. 2. 1954 Крим приєднано до УССР. Черговим указом від 28. 4. 1956 Т. заборонено повертатися до Криму; ця заборона діє донині, хоч указ 5. 9. 1967 зняв з крим. Т. обвинувачення у співпраці з німцями. На оборону прав Т. виступали й українці: ген. П. Григоренко, С. Караванський, В. Чорновіл та ін.

Укр.-тат. (крим.) зв'язки досліджували укр. історики: М. Костомаров, М. Грушевський, О. Оглоблин, Д. Дорошенко, Д. Олянчин, В. Дубровський, М. Тищенко та ін. Крим. мотиви є в творчості укр. письм.: М. Костомарова, С. Руданського, М. Коцюбинського («В путах шайтана», «На камені», «Під мінаретами»). Лесі Українки («Крим. спогади», «Крим. відгуки»); А. Кримський подав заг. огляд крим.-тат. літератури, а в 1927—31 чимало матеріялів про крим. Т. міщено в ж. «Східний Світ».

Література: Эварницкий Д. История запорожских казаков и Таврическая губерния. П. 1865; Смирнов В. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII в. П. 1887; Смирнов В. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII ст. О. 1889; Грушевський М. Історія України-Руси. Л.-К., тт. 3—9. 1905—31; Seidamet D. La Crimée. Passé — Present; Revendications des Tatares de Crimée. Льозанна 1921; Оглоблин О. Ескізи з історії повстання Петра Іваненка (Петрика). К. 1929; Кримський А. Література кримських татар (Студії з Криму). К. 1930; Оглоблин О. Студії з Криму. ВУАН. К. 1930; Dorošenko D. — Rypka J. Polsko, Ukraina, Krym a Vysoká Porta v první pol. XVII. stol. Прага 1936; Насонов А. Монголы и Русь. М.-П. 1940; Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland. 1223—1502. Ляйпціґ 1943; Дубровський В. Україна й Крим в іст. взаєминах. Женева 1946; Надинский П. Очерки по истории Крыма, ч. 1. Симферопіль 1951; Kirimal E. Der Nationale Kampf der Krimtürken. Емсдеттен 1952; Vernadsky G. The Mongols and the Russia. Нью Гавен 1953; Zdan M. The Dependence of Halych-Volyń Ruś on the Golden Horde. The Slavonic and East European Review. Лондон 1957; Fisher A. The Russian Annexation of the Crimea 1772—83. Кембрідж 1970; Ждан М. Україна під пануванням Золотої Орди. ж. Укр. Історик. Нью-Йорк—Мюнхен 1970—71; Fisher A. History of the Crimean Tatars. Стенфорд 1978.

М. Ждан, А. Жуковський, Р. М.

Татаринов Євген (1892—1950), патофізіолог родом з м. Саратова, чл.-кор. АН УРСР (з 1939). З 1931 на Україні — проф. Київ. Мед. Ін-ту та наук. співр. Ін-ту експериментальної біології та патології ім. акад. О. Богомольця. Праці присвячені гол. ч. вивченню пістряка, реактив-

ности організму при захворюваннях крови і кровотечах, питанням імунітету тощо.

Татарів (V–5), кліматичний курорт на Гуцульщині (в Надвірнянському р-ні Івано-Франківської обл.), розташований у долині р. Прута на висоті 750 м. Літо помірно тепле (сер. температура липня + 15°Ц), зима — м'яка (сер. температура січня –7°Ц), кількість атомсферних опадів 830 мм на рік У Т. – санаторії для лікування хворих на туберкульозу легень.

Є. Татаринов

Татарник (Onopordon L.), рід зіллястих рослин родини кошичкоцвітих. Відомо бл. 20 видів, поширених перев. на Середземномор'ї. На Україні більше поширений Т. звич. (O. acanthium L.), дворічний бур'ян до 2 м заввишки; використовувався в нар. медицині при лікуванні гнійних ран і хворих на правець.

«Татарські люди», хліборобське населення на сх. Поділлі та півд.-сх. Волині у сточищах р. Случі, Тетерева і Бога, яке, разом зі своїми володарями, болохівськими кн. (див. *Болохівці*) 1240 під час походу *Батия* на Угорщину піддалося татарам і зобов'язалося (за словами літописця) «сіяти для них пшеницю і просо». Щоб покарати непокірне населення, *Данило Романович* кілька разів (1241, 1254—55) робив на них вдалі походи, не зважаючи на їх тат. опіку.

Татомир Володимир (1902—62), осв. і молодіжний діяч родом з Стрийщини, інж., інспектор т-ва «Просвіти» у Львові (серед ін. організатор «Молодих Просвіт»), 1941—43 керівник відділу Молоді УЦК. На еміґрації в Німеччині й ЗДА. Автор кн. «Юнацтво в обороні рідної землі» (1960). Помер у Філядельфії.

Татомир Костянтин (* 1900), вчений у галузі гірничої справи родом з м. Кіровограду, чл.-кор. АН УРСР (з 1939); з 1938 працював в Ін-ті Гірничої Справи АН УРСР. Основні дослідження Т. стосуються теорії проєктування розробки вугільних родовищ.

К. Татомир

Татомир Юліян (1885—1946), гром.-політ. діяч (зокрема в осв. і кооп. ділянках) на Самбірщині, гр.-кат. свящ., родом з Старосамбірщини; 1928—30 сенатор (від УНДО) поль. парляменту, 1939—41 гол. Укр. Допомогового Комітету в Перемишлі; з 1944 на еміґрації, помер у Зальцбурзі (Австрія).

Тацій Олексій (1903—67), архітект родом з Полтави; закінчив Харківський Технологічний Ін-т. Важливіші споруди: Виставочний павільйон та Будинок Червоної Армії в Харкові, будинок Міськ. ради в Кривому Розі, Павільйон УССР на Всесоюзній С.-Г. Виставці в Москві (у співавторстві з М. Іванченком) — всі у 1930-их рр.; будинки культури і житлові.

Ташицький (Taszycki), Вітольд (* 1898), поль. мовознавець-польоніст, фундатор впливової школи в слов. ономастиці; д. чл. Поль. АН (з 1939), проф. Львівського (1929—41 і 1944) і Яґайлонського (Краківського, з 1946) ун-тів. Серед ономастичних праць Т. ст. на укр. теми (імена «Слова о полку Ігореві», імена Дорош, Кирило, гуцульські йменння, 1959—74).

Ташкент, гол. м. кол. *Туркестану* (нині сов. Сер. Азія), столиця Узбекської ССР; 1,6 млн меш. (1975). Т. — найбільше укр. скупчення в Азії і одне з більших у діяспорі: 1970 — 40 700 українців або 2,9% усього населення (ін. у %: узбеки — 37%, росіяни — 41%, татари — 7%, жиди — 4%). 1867—1917 Т. був гол. м. Туркестанського ген.-губернаторства, і тоді там, гол. у кін. 19 в., почали селитися українці. 1917—18 Т. був осідком укр. життя у всьому Туркестані: постала в квітні 1917 Укр. Громада призвела до орг-ції Укр. Центр. Громади Туркестану; 1918 діяла Укр. Крайова Рада Туркестану та її орган — Укр. Виконавчий Комітет, «Просвіта», виходив тижневик «Туркестанська Рада». По зміцненні сов. влади в Т. 1920 укр. рух завмер. У 1930-их рр. у кількох школах навчали укр. мови, у Пед. Ін-ті діяв укр. відділ. У 1941—44 до Т. евакуйовано чимало українців, і тоді радіо Т. мало укр. пересилання.

Тащенак, р. у півд.-сх. частині Причорноморської низовини, впадає у Молочне оз.; довж. — 64 км, сточище — 480 км². Пересічна ширина річища у сер. течії 5 м, долини — 1,5 км. Влітку пересихає.

Тбілісі (до 1936 в рос. транскрипції Тифліс), столиця — політ. (з 6 в.), культ. і екон. Грузії; 1801—1917 під рос. окупацією. 1917—21 столиця Грузинської Респ., пізніше Грузинської ССР; понад 1 млн меш., у тому ч. (за сов. переписом 1970) 10 600 українців. З сер. 19 в. була невелика укр. колонія. До Т. часто приїздили на ґастролі укр. театри, почавши від трупи М. *Старицького* 1889 (докладніше про укр.-грузинські культ. зв'язки в Т. див. *Грузини*). 1917 в Т. відбувся Укр. Військ. З'їзд Закавказзя і створено Закавказьку Крайову Укр. Раду (видавала

свої «Вісті», потім «Укр. Вісті Закавказзя»; з 1918 недовгий час діяв укр. ген. консулят, згодом посольство (посол І. *Красковський).*

Твардовський Олександер (1910—71), рос. поет родом з Смоленщини. Закінчив Моск. Ун-т (1939), першу кн. поезій видав у 1931; популярність здобув поемами «Василий Теркин» (1942—45), «За далью даль» (1960), «Теркин на том свете» (1963). Т. писав поезії й на укр. теми: «Тебе, Украина», «Бойцу южного фронта» (1941); перекладав на рос. поезії Т. Шевченка («Сова», «Тополя», «Заповіт», «Тече вода в синє море»; окремим вид. вийшли в його перекладі «Гайдамаки» 1961), І. Франка, укр. нар. пісні. Бувши довголітнім гол. ред. ж. «Новый мир», протистояв офіц. курсові Спілки письм. СССР, даючи місце в журн. представникам неконформістської літератури, зокрема опублікував повість О. Солженіцина «Один день Івана Денисовича», вірш Л. Киселььова, спрямований проти загарбницької політики рос. царів на Україні («Цари»), друкував І. Дзюбу, коли той був у Києві заборонений. За відхилення від партійної лінії і самвидавну поему «По праву пам'яти», опубліковану на Зах., Т. попав у неласку і на поч. 1970 був усунений з посади гол. ред. ж. «Новый мир».

Твардовський (Twardowski) Самуїл (* між 1595 і 1600 † 1661), поль. письм., один з визначних представників поль. бароккової епіки, автор поем, які віддзеркалювали тодішні іст. події. На укр. землях найбільше поширена була поема Т. «Wojna domowa z Kozaki i Tatary...» (ч. I—IV вид. 1681); її героями були серед ін. Ярема Вишневецький і король Ян Казімір, чимало місця автор присвятив облозі Збаража і битві під Берестечком. Першу частину поеми 1681 переклав С. *Савицький,* вона була одним з джерел Літопису С. *Величка.*

Тваринництво, галузь сіль. госп-ва, що займається розведенням і використанням с.-г. тварин. Воно забезпечує людність харч. продуктами (молоко, масло, сир, м'ясо; бл. 60% білків, що їх споживає людина, — продукти Т.), дає сировину для легкої (шкіра, вовна) і харч., а також фармацевтичної пром-сти, тяглову силу (кінь, віл), основне органічне добриво — гній. Продукти Т. легко збувати, і вони за нормальних обставин часто бували підставою бюджету укр. селянина. Т. поділяється (на Україні) на скотарство (розведення і використання великої *рогатої худоби), вівчарство, свинарство, конярство, козівництво, кролівництво;* до Т. зараховують також *рибне господарство, бджільництво* та *шовківництво.*

На укр. землях Т. відоме вже з неоліту, коли плекали велику рогату худобу, овець, свиней і кіз, зокрема носії трипільської культури; з бронзової доби поширене конярство (особливо у степ. народів, насамперед у *скитів).* Значно було розвинене Т. за княжої доби, конярство також для військ. цілей. Від 15 в. відомий вивіз волів на Зах., пізніше й до Москви; за Гетьманщини з Лівобережжя експортовано волів і овець; проте весь час Т. задоволяло насамперед потреби місц. населення. Щойно з кін. 18 в. Т. на Півд. Україні набирає ринкового характеру: експорт вовни і волів. Але після перетворення степів на орну землю вівчарство зменшилося через брак кормової бази, а волів, які добре надавалися на розорання важкої цілини, замінили коні (див. стор. 2 060).

З с е р . 19 в . д о 1914 . В укр. умовах Т. було нерозривно пов'язане з хліборобством. Цей зв'язок був відмінний при різних системах сіль. госп-ва. При *переложовій* — худоба мала багато кормів, і тоді держали її у великій кількості; такі умови були у першій пол. 19 в. на укр. степах — там плекали багато овець і волів. З переходом до *трипілля* рівновага між цими двома галузями сіль. госп-ва незабаром захиталася. *Кормова база* для свійської худоби зазнала скорочення, а разом з тим меншало й останньої; одночасно трудно було обробити землю, бо бракувало як робочої тварини, так і гною, падала врожайність і розвиток сіль. госп-ва гальмувався. Такий стан існував у Лісостепу, зокрема на Лівобережжі, а з 1860-их pp. і в Степу. Кількість худоби, особливо овець, зменшувалася, не лише порівняно з зростанням населення, але (у деяких р-нах) і в абсолютних числах. Сприятливіші умови для Т. створилися вдруге при системі сівозміни, бо тоді зростає кормова база і збільшується родючість ґрунту, але ця система панувала лише на Зах. Україні.

Т. ч. кормова база для худоби на Україні була недостатня, за винятком Карпат і ліс. смуги, у яких було багато сіножатей і пасовиць, та на Зах. Україні, де $^1/_{10}$ засівної площі займали кормові. Основним кормом для худоби були взимку сіно і солома, влітку випас на пасовищах, значно менше — овес і ячмінь; б. цукроварень відходи їх продукції (хоч перев. частину цього високоякісного корму, також макуху тощо, вивозили за кордон). Через недостачу кормів та низькопорідність укр. худоба була мало молочна (у своїй масі давала 600 — 1 000 л молока на рік) і мало м'ясиста. Щойно за останні роки до першої світової війни почалося деяке покращення — на Центр. і Сх. Землях завдяки праці земств, але також завдяки заходам поміщицьких госп-в. Велася робота над поліпшенням

худоби, насамперед поширенням кращих рас.

Динаміку поголів'я худоби на Центр. і Сх. Землях за 1882—1912 видно з табл. (у млн):

Роки	Велика рогата худоба	Вівці	Свині
1882	5,4	15,2	3,0
1912	6,5	6,2	4,2

Значний спад ч. овець був спричинений заоранням степів та браком попиту на вовну за кордоном (див. стор. 266). Зростання поголів'я великої рогатої худоби було незначне, і воно не дотримувало кроку з зростанням населення; зростало лише поголів'я свиней. Сильне зростання поголів'я коней, які, зокрема в степах, заміняли як тяглову силу волів (напр., на Херсонщині зросло ч. коней з 329 000 у 1881 до 814 000 у 1913; на всіх Центр. і Сх. Землях — 5,5 млн).

1914—41. У перші роки війни поголів'я худоби (зокрема великої рогатої) зросло на Центр. і Сх. Землях у зв'язку з збільшенням площі перелогів, труднощами експорту хліба, а тим самим і збільшенням кормової бази Т. За рр. воєнного комунізму воно впало (до того причинилася й посуха 1921), знову збільшилося за НЕП-у (у зв'язку з збільшенням ч. сел. госп-в) і досягло найвищого стану в 1928. Пізніше знищення сел. індивідуального госп-ва, спричинене колективізацією, принесло занепад Т.: селяни самі вирізали частину худоби, залість віддати її до колгоспів. Дальший занепад спричинило погане господарювання в колгоспах і голод 1933, так що у 1933 залишилося ледве 41% ч. коней з часів перед колективізацією, 53% рогатої худоби, 40% свиней, 38% овець і кіз. З 1934 кількість свійської худоби почала зростати (на це вплинув насамперед дозвіл колгоспникам тримати свійських тварин на присадибних наділах), але ще 1940 не був досягнутий стан 1928, як це видно з табл. (УССР у межах до 1939; в млн):

Свиноферма колгоспу в с. Вікторівці, Черкаської обл.

Рік	Коні	Рогата худоба	Свині	Вівці та кози
1916	5,5	7,7	4,6	6,4
1928	5,5	8,6	7,0	8,1
1933	2,6	4,4	2,0	2,0
1936	2,5	6,1	6,0	2,3
1940	3,3	7,7	7,3	4,7

Про р-ни Т. з часу перед колективізацією див. «ЕУ-1», стор. 1005.

З 1934 сов. влада присвячувала чимраз більше уваги розбудові Т. в колгоспах і радгоспах: при всіх колгоспах створено (звич., 2—3) тваринницькі ферми, організовано тваринницькі радгоспи, багато зроблено для расового покращення худоби. З 1940 введено погектарний принцип поставок державі продуктів Т. Про зростання питомої ваги колгоспів і радгоспів коштом приватних госп-в свідчать числа: 1938 їм належало 31% великої рогатої худоби, 1941 — 49,5%; ч. для свиней: 33,8 і 49,6%, овець 60,3 і 81,7%. Решта припадала на особисті підсобні госп-ва колгоспників, робітників, службовців і приватних власників.

З 1941. Сов.-нім. війна і нім. окупація України спричинили втрату частини поголів'я худоби, і щойно на поч. 1950-их рр. досягнено стану 1941. Назагал відбудова Т. ішла з значно більшими труднощами порівняно з ін. галузями сіль. госп-ва, і воно щораз більше відставало від потреб усе численнішого міськ. населення. Незадовільна була і далі кормова база, а колгоспники не були зацікавлені матеріяльно в розвитку Т. Ці хиби намагалися усунути ухвали пленумів ЦК КПСС (вересневого 1953, січневого 1955 й ін.) і ряд ін. ухвал партії й уряду з 1965 та останньо XXIV з'їзд КПСС та КП України, які визначали напрями Т. Відтоді збільшено посіви кормових культур і кукурудзи, підвищено заготівельні та закупочні ціни на продукти Т., поліпшено племінний склад тварин, виведено ряд нових цінних порід і удосконалено багато старих; збільшено інвестиції в Т. та імпорт кормів з закордону, піднесено технологію. Чималим поштовхом для інтенсифікації Т. мають бути міжгосп. тваринницькі підприємства, ч. яких зросло між 1970—76 з 38 до 218 (28% всього СССР).

У світлі офіц. статистики збільшилося поголів'я великої рогатої худоби і свиней, залишилося без змін (з 1953) ч. овець, натомість зменшилося через механізацію сіль. госп-ва ч. коней та волів.

Подробиці видно з табл. (числа для УССР у сучасних межах на 1 січня в млн):

Роки	Велика рогата худоба всього	у т. ч. корови	Свині	Коні	Вівці та кози
1916	9,1	4,1	6,5	6,5	6,9
1928	9,9	4,9	8,6	6,4	8,3
1935	5,1	2,5	3,9	3,7	2,2
1941	11,0	6.0	9,2	4,7	7,3
1946	8,3	4,3	2,9	2,0	3,4
1950	11,0	5,8	7,0	4,5	5,8
1960	17,0	7,7	16,5	2,0	11,6
1970	20,3	8,5	17,2	1,4	8,7
1977	24,2	9,0	18,2	1,0	8,9

Збільшення поголів'я худоби стосується лише колгоспів і (зокрема) радгоспів, в особистих підсобних госп-вах воно зазнає невеликого, але постійного зменшення (див. табл. на стор. 2 545 і 2 722).

Ще більше від поголів'я тварин зросла їхня продуктивність: м'ясо, сало, молоко й вовна та їх заготівля:

Види продукції	1913	1940	1950	1955	1960	1970	1977
М'ясо і сало (в забійній вазі в тис. т)	1 122	1 127	1 195	1 351	2 068	2 850	3 441
Молоко (в тис. т)	4 667	7 114	6 804	9 670	13 995	18 712	22 324
Вовна (в тис. т)	14,8	13,5	11,9	17,9	27,6	24,8	29,6
Яйця (в млн)	3 005	3 272	3 490	4 292	7 187	9 202	13 141

Гол. галузями Т. України є тепер розведення великої рогатої худоби й свинарство, далі — вівчарство і *птахівництво;* занепало конярство. Допоміжне значення мають кролівництво, бджільництво, шовківництво, рибальство і звіроводство.

1975 на 1 000 населення припадало на Україні 488 штук великої рогатої худоби, 185 овець та 385 свиней; ч. для всього СССР: 432, 563 і 256; ч. великої рогатої худоби і свиней для деяких ін. країн: Польща — 390 і 626, Зах. Німеччина — 233 і 327, ЗДА — 594 і 229, Данія — 605 і 1 518.

У світлі офіц. статистики зростання споживання м'яса і сала на особу населення зросло у 1960—75 на 43%, молока і молочних продуктів на 46%, яєць на 53%.

Участь УССР у Т. всього СССР велика: на УССР припадає 21,5% поголів'я великої рогатої худоби та 30,8% свиней, 22.6% виробництва молока і 23,8% м'яса (1975). На особу населення вироблено 1975 57 кг м'яса і 390 кг молока (ч. для всього СССР: 59 і 358).

Попри зростання Т., забезпечення широких мас населення його продуктами не є задовільне. Чималою допомогою є колгоспний ринок, який передусім забезпечує попит міськ. населення на молочні продукти й яйця.

Література: Романенко И. Развитие продуктивного животноводства Украинской ССР. К. 1957; Сільське господарство Української РСР. К. 1958; Тваринництво Української РСР. Статистичний збірник. К. 1960; Кравченко М., Кравець Г., Шматок Ю. Тваринництво. К. 1062; Розміщення і спеціялізація сіль. госп-ва Української РСР. К. 1967; Чепурнов І. (та ін.). Екон. проблеми розвитку і структури тваринництва на Україні. К. 1969; Українська Сільсько-господарська Енциклопедія, т. I—III. К. 1970—72; Корминський М. Економіка скотарства. К. 1974.

В. Кубійович, Р. М.

Твердовський Петро (1879—?), гром.-політ. діяч на Далекому Сх. родом з Полтавщини; по закінченні Війсь. Школи в Іркутську старшина рос. армії на Далекому Сх. 1917 формував укр. військ. частини в Манджурії і став гол. Укр. Манджурської Округової Ради; як її делеґат виїхав на весні 1918 до Києва і був призначений укр. урядом консулом у Харбіні; учасник IV Всеукр. Далеко-Сх. З'їзду у Владивостоці (24. 10. 1918). 1919 заарештований реакційною рос. владою на Далекому Сх. і перевезений до Омську, де його звільнено.

Твердохліб Іван (* 1899), актор характерного і комедійного пляну, родом з Харківщини; на сцені з 1923. Працював у театрах Києва, Харкова (Червонозав.) і (з 1936) Одеси (ім. Революції). Кращі ролі: Оврам («Патетична соната» М. Куліша), Швейк («Пригоди бравого вояка Швейка» Я. Гашека), Черевик («Сорочинський Ярмарок» за М. Гоголем), Галушка («В степах України» О. Корнійчука), Микола («Украдене щастя» І. Франка) та ін. З 1930 знімається в кіні: Павло («Коліївщина» І. Кавалерідзе), Кухар («Приємного апетиту» О. Корнійчука), Іван («Дорогою ціною» М. Коцюбинського).

І. Твердохліб

Твердохліб Сидір (1886—1922), поет і перекладач родом з Бережан; навчався у Львівському та Віденському ун-тах. Працював учителем. Належав до гурту *«Молодої музи»*. Перші поезії Т. появились у ж. *«Світ»* (1906), *«Буковина»*, *«Розвага»* та ін.; окрема зб. поезій «В свічаді плеса» (1908). Писав також новелі «Нескінчений архитвір» та ін. Лірика Т. перейнята сумом і тугою за прекрасним. Переклади: на нім. мову «Гайдамаки» Т. Шевченка; на поль. поезії Шевченка, О. Олеся, новелі М. Яцкова та ін.; на укр. мову «Батько замучених», «У Швайцарії» Ю. Словацького та ін. Т. друкувався також у поль. журн. 1922 Т. очолював укр. групу, що стояла на платформі визнання поль. влади в Галичині и брала участь у виборах до поль. сойму; це спричинило убивство Т. боївкою УВО 15. 10. 1922 у Камінці Струмиловій.

С. Твердохліб

Твердохлібів Олександер (1840—1918), краєзнавець, учителював у м. Охтирці (Харківщина). Автор оп., які друкувалися в газ. «Южный Край» (під псевд. Земляк), іст.-етногр. ст. у ж. «КСт.» («Спадкоємне полковництво», «До історії Скельського манастиря») та в «Сборнике Харьковского Губернского Статистического Комитета» («Ахтырка», «Котельва», «Ахтырский Свято-Троицкий монастырь») та ін.

Творидло Микола (1884—1952?), екон. діяч на Закарпатті і в Галичині; інж.-аґроном. Ініціятор і співзасновник т-ва «Просвіта» в Ужгороді та укр. госп. орг-цій на Закарпатті. Згодом у Галичині: дир. централі т-ва «Сіль. Господар» у Львові (1924—27); чл. дирекції *Центросоюзу* у Львові 1928—39; 1938—39 сенатор поль. парляменту від УНДО. Помер у Львові. Гол. праці: «Шкідливі і корисні звірята в госп-ві» (I—II, 1923), «Практичний Господар» (1928). Ст. і брошури на екон. теми.

ТЕАТР

Хронологічна таблиця

Пояснення скорочень

аматорський — аматор.; балетмайстер — балетм.; «Березіль» — «Б.»; братський — брат.; декорація, декоратор — декор.; дириґент — дириґ.; дитячий — дит.; Дніпропетровський — Дніпропетр.; Донецький — Дон.; драматичний — драм.; керівник — кер.; композитор — комп.; ляльковий — ляльк.; Львівський — Львів.; невідомий — невід.; Одеський — Одес.; оперовий — опер.; побутовий — побут.; повість — пов.; Полтавський — Полт.; прем'єра — прем.; присвячений — присв.; радянський — рад.; режисер — реж.; «Руська Бесіда» — «Р Б.»; Театр — Т.; театральний — театр.; трагедо-комедія — траг.-ком.; Харківський — Харк.; шкільний — шк.

* Зіркою позначено установи, особи, події тощо, яким присвячено окремі гасла.

ЗАРОДКИ ТЕАТРАЛЬНОГО ДІЙСТВА

*Джерела театр. дії сягають у глибоку давнину і пов'язані з нар. звичаями й обрядами, в яких синкретично поєднуються пісня, гра і танок, зокрема у календарному хліборобському циклі: *веснянки, *гаґілки, *купальські гри, *колядки, *щедрівки тощо. З постанням княжої держави оформився княжий і дружинний т.: лицарська пісня і пантоміма у супроводі муз. інструментів (виконавцями були *скоморохи, шпільмани, свістільники). Поєднання христ. обрядів з дохрист. дало низку дій театр. характеру (весільні, похоронні обряди тощо). Своєю чергою і в самому христ. обряді є елемент містичної театр. дії, що в дальшому сприяло розвиткові шк. т.*

ШКІЛЬНИЙ ТЕАТР
(кін. 16 — 18 вв.)

*З другої пол. 16 в. розвиток шк. драми на зах.-евр. зразок, спочатку в Галичині у брат. школах, від сер. 17 в. до першої пол. 18 в. у Києво-Могилянській Академії. Схоластична драма на укр. ґрунті в 17—18 вв. у своєму словесному і сценічному оформленні стає барокковим видовищем. Інтермедії оформляються у самостійні вистави. Найпопулярніший вид театр. дійства *вертеп зберігся до поч. 20 в.*

1583 — Драм. вистави шк. молоді у Львові на честь архиєп. Яна Соліковського.

1614 — Учні єзуїтської колеґії в Луцькому виконали укр. діялоги на честь митр. В. Й. *Рутського.

1616 Учні львів. школи виконали діялог «На Різдво Христове» Памви *Беринди.

1619 Виставлено в Камінці Струмиловій драму Якуба *Ґаватовича «Трагедія...» з двома укр. інтермедіями.

1631 Учні брат. школи у Львові виконали містерію «Розмишлянє о муцѣ Христа Спасителя нашего» Іоанікія *Волковича.

1646 Великодні вірші — діялоги К. Т. *Ставровецького, виконані 12 отроками (1 пол. 17 в.) — *«Слово о збуреню пекла», анонімна великодня драма.

1674 Виставлено в *Київ. Колеґії «Драму про Олексія, чоловіка Божого», одну з найстарших драм на сюжет житія святих. Ін. вистави: «Дѣйствіе на страсті Христовії списанное» С. *Полоцького (1685), різдвяна драма «Царство натури людской» К. *Зинов'єва (1698).

1701—65 Вистави в *Київ. Академії: «Свобода от вѣков вожделѣнная натурѣ людской...» невід. автора; «Владиміръ...», траг.-ком., присв. І. Мазепі, Т. *Прокоповича (1705); «Іосифъ патріарха», траг.-ком. Л. *Горки (1708); «Милость Божія...», драма, присв. Хмельниччині, невід. автора (1728); «Комическое дѣйствіе...», різдвяна драма М. Довгалевського (1736)); «Воскресеніе мертвых», траг.-ком. Ю. *Кониського (1746); «Трагедокомедия нарицаемая Фотий» Г. *Щербацького (1749).

1765 Заборона ректора Київ. Академії *Самуїла Миславського укр. вистав у мурах Академії.

1770 Перші засвідчені Г. *Ґалаґаном вертепні драми (текст і ноти), занесені київ. бурсаками до с. Сокиринців.

1771—76 Уривки вертепної драми, записані дяком з Гощі Іваном Даниловичем.

1773 «Демофонт», перша опера М. *Березовського, виставлена в т. Сан Себастьяно в Ліворно (Італія).

1776—79 Перші опери Д. *Бортнянського, виставлені в Італії: «Креонт» (1776), «Алкід» (1778, т. Сан Бенедетто у Венеції) і «Квінт Фабій» (1779), у Герцоґському т. в Модені).

1786—87 Вистави опер Д. Бортнянського в придворних т. Росії на франц. тексти: „Le faucon" (у Ґатчині), „La fête du seigneur" і „Le fils rival" (у Павловську).

1788 Вистава на площі «Інтермедії» на три персони: смерть, воїн і хлопець, невід. автора.

1790 Інтермедія «Ярмарок» І. *Некрашевича.

ЗАРОДЖЕННЯ УКР. ПРОФ. ТЕАТРУ
(кін. 18 в. — до 1880)

*Запровадження кріпацтва на Гетьманщині (1783) зумовлює постання, на рос. зразок, придворних т. Орг-ція приватних антреприз з мішаними укр.-поль.-рос. трупами і аматор. вистави стають зародком самостійних укр. т. Поява рос. п'єс на укр. теми; укр. репертуар творять актори-драматурги. Зародження проф. т., пов'язане з діяльністю І. *Котляревського, В. Гоголя, Г. Квітки-Основ'яненка. Нар. драма І. Котляревського укр. мовою — «Наталка Полтавка» стала «праматір'ю» укр. побут. т. й увійшла до залізного фонду театр. репертуару; її вплив помітний на творчості укр. авторів до сер. 19 в. Найбільшої популярности набули п'єси Г. Квітки-Основ'яненка. Романтично-побут. драма Т. Шевченка. Перші спроби іст. драми М. Костомарова, О. Стороженка. Драматургію характеризує етнографізм, ідеалізація нар. життя з деякими елементами романтизму. 1864 Т-во *«Руська Бесіда» у Львові засновує постійний проф. т. Аматор. вистави по м. України.*

1790—1820 Придворні т. в маєтках кн. Розумовських у Яготині й Батурині (збереглися 58 партитур опер; комп. і дириґ. А. *Рачинський), графа Завадовського у Ляличах на Чернігівщині, Д. Ширая у Спиридоновій Буді, Д. *Трощинського в с. Кибинцях, Гавриленка в с. Озерках на Полтавщині, В. і І. Хорватів, Г. Тарновського, А. Ільїнського в Бердичеві та ін. Репертуар: драми, опери й балети, перев. франц. мовою; актори укр. селяни-кріпаки, зокрема ціновані як співаки і танцюристи.

1791 Стаціонарний т. губернатора Ф. Кишинського в Харкові. З кін. 18 в. мандрівні театр. трупи рос.-поль.-укр.: Д. *Жураховського, К. *Зелінського, Д. *Трощинського в Кибинцях з участю В. *Гоголя і В. *Капніста (1823—25 водевіль «Простак» В. Гоголя) та ін.

1803—12	Нові стаціонарні т.: в Києві (1803—07), Одесі (1810), Полтаві, Кам'янці-Подільському.
1808	Домашній аматор. т. губернатора Я. *Лобанова-Ростовського в Полтаві (І. Котляревський у комедійних ролях).
1819	Вистави в Полт. т. драми «Наталка Полтавка» І. Котляревського з музикою А. Бершадського (Наталка — К. *Нальотова, Виборний — М. *Щепкін) і водевіля «Москаль-Чарівник» (Чупрун — М. Щепкін).
1836	Прем. побут. комедії «Сватання на Гончарівці» Г. *Квітки-Основ'яненка в т. Л. *Млотковського у Харкові, з участю К. *Соленика (Стецько), Л. *Млотковської (Уляна). «Чорноморський побит» Я. *Кухаренка.
1837	Романтична драма «Чари» К. *Тополі.
1837—41	Інсценізація «Руское весілля» Й. *Лозинського у виконанні учнів Львів. Духовної Семінарії.
1838	Оперета «Купала на Івана» С. *Писаревського.
1838—43	Іст. драми «Сава Чалий» і «Переяславська ніч» М. *Костомарова. «Назар Стодоля» Т. *Шевченка.
1847	Відкрито стаціонарний т. у Катеринославі.
1848	Вистава п'єси Г. Квітки-Основ'яненка «Щира любов».
1848—49	Перші аматор. вистави в Галичині під орудою о. І. *Озаркевича в Коломиї і Львові (1848) й І. Вітошинського в Перемишлі (1849).
1850	Поч. театр.-аматор. руху на Закарпатті («Добродетель...» О. *Духновича).
1863	«Дай серцю волю, заведе в неволю» — перша драма М. *Кропивницького. Прем. опери «Запорожець за Дунаєм» С. *Гулака-Артемовського у Маріїнському т. в Петербурзі (у ролі Карася — композитор, диригʼ. К. Лядов). Драма О. *Стороженка «Гаркуша».
1864	29. 3. — відкриття т. Т-ва «Руська Бесіда» у Львові виставою «Маруся» (за Г. Квіткою-Основ'яненком) у переробці С. Ґолембіовського, музика В. Квятковського (дир. т. О. *Бачинський, у ролі Марусі Т. *Бачинська).
1865	Вистава драми І. *Гушалевича «Підгіряни» з музикою М. *Вербицького.
1871	Дебют М. Кропивницького в т. графів Моркових в Одесі (Стецько в «Сватанні на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка).
1872—73	Мелодрами В. *Александрова: «За Неман іду», «Не ходи, Грицю, на вечорниці».
1874	Вистава опери М. *Лисенка «Різдвяна ніч» у Київ. опер. т. (реж. М. *Старицький, диригʼ. І. Альтані).
1875	Драм. гурток у Єлисаветграді вперше виконав муз. картину «Вечорниці» П. *Ніщинського (частина драми Т. Шевченка «Назар Стодоля»).
1876	*Емський указ гальмує розвиток укр. т. на Центр. і Сх. Укр. Землях.
1877	Вистави іст. п'єс «Ярополк» і «Олег» К. *Устияновича в т. т-ва «Р. Б.».

ЕТНОГРАФІЧНО-ПОБУТОВИЙ ТЕАТР
(1880—1917)

Трупа Г. Ашкаренка—М. Кропивницького здобула 1881 дозвіл на укр. театр. вистави, що зумовило постання чисто укр. труп. Побут. т. завдяки корифеям (М. Кропивницький, М. Заньковецька, Г. Затиркевич і брати Тобілевичі) досягає вершин свого мист. розвитку і одночасно виконує визначну ролю в укр. нац. русі. У 1890 — на поч. 1900-их рр. через розпорошення мист. сил (понад 30 труп), гніт цензури і перепони рос. адміністрації т. занепадає. Полегшення 1905—06 приносять новий репертуар і перший укр. стаціонарний т. у Києві. Рух у напрямі деетнографізації й европеїзації т. (клясичний репертуар і модерний).

1882	М. Кропивницький — антрепренер, актор, режисер, педагог і драматург першої укр. проф. трупи (в Єлисаветі). Перший виступ М. *Заньковецької . Укр. переклад (М. Старицького) «Гамлета» В. Шекспіра.
1883	Дебют Г. *Затиркевич-Карпинської. Орг-ція трупи М. Старицького. Прем. опери «Різдвяна ніч» М. Лисенка (за пов. «Ніч проти Різдва» М. Гоголя) в Харків. опер. т. (диригʼ. Н. Еммануель).
1884	Створено Руське літ.-драм. т-во в Чернівцях (кер. С. *Воробкевич).
1885	Трупа М. Старицького поставила в Харкові оперу М. Лисенка «Утоплена» («Майська ніч») за М. Гоголем.
1888	Орг-ція трупи М. *Садовського. Дит. опера М. Лисенка «Коза Дереза» (за *Дніпровою Чайкою; поставлена вперше 1901 в Києві).

1889 М. Лисенко закінчив музику до «Наталки Полтавки» І. Котляревського; того ж р. твір появився друком у в-ві Л. *Ідзіковського.

1890 Т-во рос.-малорос. артистів під керівництвом П. *Саксаганського.

1891 М. Лисенко закінчив оперу «Тарас Бульба» (за пов. М. Гоголя); поставлена 1924 у Харкові (дириґ. Л. Штейнберґ, декор. А. Петрицький), 1927 у Києві (дириґ. М. *Вериківський).

1892 Опера А. *Вахнянина «Купало» (з фіналом М. Вериківського поставлена 1929 в Харків. опер. т.; дириґ. А. *Марґулян).

1893 Перша вистава п'єси «Украдене щастя» І. Франка в т. т-ва «Р. Б.» в Камінці Струмиловій (реж. К. *Підвисоцький).

1896 Перший виступ К. *Рубчакової в т. т-ва «Р. Б.»

1899 Вистава опери «Катерина» М. *Аркаса трупою М. Кропивницького в Москві (дириґ. М. Васильєв).

1901 Вистава опери «Купальна іскра» Б. *Підгорецького у Лубнях.

1904 Заснування *Муз.-Драм. школи М. Лисенка в Києві.

1905 Полегшення обмежень для т. на Центр. і Сх. Укр. Землях.

1906 Поч. антрепризи Й. *Стадника в т. «Р. Б.».

1907—20 Перший укр. стаціонарний т. у Києві (М. Садовського).

1909 «Брехня» В. *Винниченка у М. Садовського в Києві і Й. Стадника у Львові. К. *Стеценко закінчив оперету «Сватання на Гончарівці» (за п'єсою Г. Квітки-Основ'яненка).

1910—11 У т. М. Садовського в Києві поставлено символічні п'єси О. Олеся «По дорозі в казку», «Над Дніпром»; С. Черкасенка «Жах», «Повинен»; трагедію «Гетьман Дорошенко» Л. *Старицької-Черняхівської; драму «Украдене щастя» І. Франка й оперу «Енеїда» М. Лисенка (за І. Котляревським).

1912 Опера-хвилинка «Ноктюрн» М. Лисенка (1914 виконана в Київ. Міськ. т.).

1913 «Чорна пантера і Білий ведмідь» В. Винниченка. «Украдене щастя» І. Франка у т. т-ва «Р. Б.» (реж. С. *Чарнецький).

1914 Вистава «Камінного господаря» Л. Українки (18. 1.) і «Казки старого млина» С. Черкасенка (4. 10.) в т. М. Садовського в Києві.

1915—16 *Т-во Укр. Акторів у Києві (кер. І. Мар'яненко).

1915—17 Т. *«Тернопільські Театральні Вечори» (кер. Л. *Курбас, з 1916 М. *Бенцаль).

ПОСТАННЯ МОДЕРНОГО УКР. ТЕАТРУ (1917—33)

*На Центр. і Сх. Землях поява Л. Курбаса, акторів і театр. труп з Зах. Укр. Земель. Створення «Молодого Театру» і «Кийдрамте» торують дорогу модерному т. У Києві постають т. різного спрямування: Держ. Драм. Т.(базований на психологічно-літ. школі) з О. Загаровим, Держ. Нар. Т. (з укр. побут. клясикою) з П. Саксаганським, Т. ім. І. Франка з Г. Юрою, Т. ім. Г. Михайличенка — колективної дії, Театр. Студія М. Терещенка і студійно-експериментальне мист. об'єднання «Березіль» Л. Курбаса, спершу в Києві, потім у Харкові. У репертуарі серед ін. п'єси Лесі Українки, О. Олеся, В. Винниченка, Я. Мамонтова, І. Дніпровського, І. Микитенка, І. Кочерги. Драматург доби — М. Куліш. Українізація опер. т. спершу виявилася в мові, згодом і в репертуарі. На Укр. Землях під Польщею підносять т. О. *Загаров і В. *Блавацький (Укр. молодий т. «Заграва»), ін. кращі трупи: Укр. Нар. Т. ім. І. Тобілевича (кер. М. Бенцаль) і трупа Й. Стадника.*

1916 Заснування Молодого Т. в Києві (кер. Л. Курбас, гол. декор. А. *Петрицький) і *Стрілецького Т. у Галичині. Музика К. Стеценка до драми С. Черкасенка «Про що тирса шелестіла» (у Т. М. Садовського в Києві).

1917 Заснування Театр. Ради при Ген. Секретаріятові Нар. Освіти в Києві. Початок вистав Укр. Нац. Т. у Києві (серпень).

1918 28. 8. — відкриття *Держ. Нар. Т. (реж. П. *Саксаганський). 22. 9. — *Держ. Драм. Т. (реж. О. Загаров), обидва в Києві. 16. 11. — прем. «Царя Едіпа» Софокла в Молодому Т. в Києві. У грудні постав *Новий Львів. Т. у Тернополі.

1919 У січні утворено Чернівецький Т. (на чолі з К. Рубчаковою; з травня Т. ЗОУНР); 15. 3. — наказ про націоналізацію т. Києва; зі складу Держ. Драм. Т. створено Перший Т. УРСР ім. Т. Шевченка в Києві (кер. О. Загаров). У червні відкрився Укр. Рад. Драм. Т. у Чернігові.

1920 28. 1. — засновано у Вінниці Т. ім. І. Франка (кер. Г. *Юра). 13. 3. — вистава «Гайдамаків» за Т. Шевченком у Т. ім. Т. Шевченка в Києві

	(реж. Л. Курбас). У червні постав Київ. Драм. Т. «Кийдрамте» (кер. Л. Курбас; 20. 8. — прем. «Макбета» В. Шекспіра).
1921	Утворено *Т. ім. Г. Михайличенка у Києві (реж. М. *Терещенко). 20. 10. — розпочав вистави в Т. т-ва «Укр. Бесіди» у Львові О. Загаров п'єсою «Примари» Г. Ібсена. Засновано в Ужгороді при Т-ві «Просвіта» Руський Нар. Т. під кер. М. Садовського, згодом О. Загарова (до 1929).
1922	20. 3. — заснований у Києві драм. т. Мист. Об'єднання «Березіль» (кер. Л. Курбас, декор. В. Меллер). Засновано у Львові при *Вищому Муз. Ін-ті ім. М. Лисенка Укр. Драм. Школу (кер. О. Загаров і М. Вороний). 15. 9. — відкриття Держ. Нар. Т. ім. М. Заньковецької. Ж. «Театр. Мистецтво» у Львові (виходив до 1925).
1923	12. 1. — прем. п'єси Льопе де Веґа «Фуенте овехуна» в Т. ім. І. Франка у Вінниці. Прем. в Т. т-ва «У. Б.» у Львові «Оттелло» В. Шекспіра і «Лісової пісні» Лесі Українки.
1924	6. 11. — відкриття першого Укр. Держ. Т. для дітей у Києві. 9. 11. — прем. «97» М. *Куліша в Т. ім. І. Франка у Харкові.
1925	25. 2. — прем. «За двома зайцями» за М. Старицьким у «Б.» в К. (реж. В. Василько. 5. 11. — розпочав працю Укр. Держ. Полтавський Т., 7. 11. — Одес. Т. Укр. Держдрами (з 1930 *Одес. Т. ім. Жовтневої Революції, кер. М. Терещенко). Українізація опери у Харкові (з назвою укр. держ. столична опера, згодом Харків. Держ. Акад. Т. Опери та Балету ім. М. Лисенка).
1926	Перехід т. «Б.» з Києва до Харкова. Вистава «Феї гіркого мигдалю» І. Кочерги в Т. ім. М. Заньковецької. Українізація репертуару у Києві (*Київ. Держ. Акад. Т. Опери та Балету УРСР ім. Т. Шевченка) і Одесі (*Одес. Держ. Акад. Т. Опери та Балету).
1927	Перехід Т. ім. Т. Шевченка до Дніпропетровського з назвою Дніпропетр. Обл. Драм. Т. ім. Т. Шевченка. Утворено *Харк. Червонозав. Держ. Укр. Драм. Т. Вистава п'єси Я. Мамонтова «Республіка на колесах». Поява опер Б. *Яновського «Вибух» і «Дума чорноморська». Прем. «Яблуневого полону» І. *Дніпровського у «Б.» (реж. Я. *Бортник).
1928	31.3. — прем. «Нар. Малахія» М. Куліша у «Б.» (реж. Л. Курбас, декор. В. Меллер, музика Ю. *Мейтуса; в гол. ролях М. *Крушельницький і Й. Гірняк). Вистави: «Пригоди хороброго вояка Швейка» за Я. Гашеком у Т. ім. І. Франка в Києві (в гол. ролі Г. Юра), «Над» В. Винниченка в Одес. Держдрамі (реж. М. *Тінський), «Розбійник Кармелюк» Л. Старицької-Черняхівської у Харк. Червонозав. Т. (реж. О. Загаров).
1929	Засновано *Укр. Нар. Т. ім. І. Тобілевича в Станиславові (кер. М. Бенцаль і В. Блавацький). 5. 3. — відкрито Т. Малих Форм у Києві (реж. Ю. Лішанський, декор. С. Мандель). 18. 4. — прем. «Мини Мазайла» М. Куліша в «Б.». З серпня до 1931 виходив у Харкові ж. «Радянський Т». 1. 11. — відкрито в Харкові перший Т. Муз. Комедії (кер. Б. *Балабан). Прем. опери «Розлом» В. Фемеліді.
1930	31. 5. — прем. «Диктатури» І. Микитенка в «Б.». На першій Всесоюзній Олімпіяді Мистецтва СССР у Москві (15. 6. — 11. 7.) Україну репрезентували: Червонозав. Т. («Диктатура» І. Микитенка і «Коммольці» Л. Первомайського) і Т. «Веселий Пролетар». Прем. опер в Одес. Опер. Т.: «Золотий обруч» Б. *Лятошинського (за пов. І. Франка «Захар Беркут»), дириґ. С. Столерман. «Кармелюк» В. *Костенка та балету «Карманьола» В. Фемеліді. Балет «Ференджі» Б. Яновського.
1931	Т. ім. М. Заньковецької як стаціонарний т. у Запоріжжі (з 1945 у Львові). 2—3. 7. — ґастролі т. «Б.» на декаді укр. культури в Грузії. 7. 11. — відкрито Харк. Держ. Т. Революції. Прем. балету «Пан Каньовський» («Бондарівна») М. Вериківського в Харк. Опер. Т. (балетм. В. Литвиненко). Прем. опери «Яблуневий полон» О. Чишка в Одес. опер. т.
1932	23. 4. — постанова ЦК ВКП(б) «Про перебудову літ.-художніх орг-цій». 18. 11. — відкриття в Москві Держ. Укр. Т. РРФСР (діяв до 1934). 24. 12. — прем. «Хазяїна» І. Карпенка-Карого в «Б.» (реж. В. Скляренко). В. Костенко закінчив оперу «Карпати».
1933	24. 9. — прем. п'єси М. Куліша «Маклена Ґраса» у «Б.». 5. 10. — Нарком Освіти УРСР усунув від керівництва «Б.» Л. Курбаса (26. 12. — заарештований і засланий). 7. 11. — відкрито в м. Сталіному (Донецьке) Держ. Укр. Драм. Т. (основний склад кол. Харк. Червонозав. Т.). 30. 12. — «Загибель ескадри» О. Корнійчука в «Б.» (реж. Б. Тягно).

У Львові засновано *Укр. Молодий Т. «Заграва» (кер. В. Блавацький). 17. 11. — у Харкові відкрито Держ. Т. Рос. Драми.

1934 5. 4. — прем. «Приборкання гострухи» В. Шекспіра в Укр. Держ. Драм. Т. ім. Жовтневої Революції в Одесі. 6. 10. — прем. «Майстрів часу» І. Кочерги в Харк. Т. Революції. Інсценізація творів В. Стефаника: «Земля», «Сини», «Злодій» у т. «Заграва» (реж. В. Блавацький).

ТЕАТР ДОБИ РОЗГРОМУ УКР. ВІДРОДЖЕННЯ
(1934—1955)

*Розгром укр. культури, знищення «Б.» і багатьох діячів т. призводять до занепаду, відбувається перехід т. на соцреалістичні позиції. Творяться масові роб.-колгоспні і самодіяльні колективи на низькому мист. рівні. Відкриваються рос. т. Гол. драматург — О. *Корнійчук. Під час війни укр. т. обслуговують фронти і виступають у глибині СССР. Посталий під нім. окупацією *Львів. Опер. Т. досягає значних успіхів (реж. В. Блавацький, диригент Л. Туркевич). Після війни, за «ждановщини», повернення до утисків 1930-их рр. На еміґрації діють Т.-Студія Й. Гірняка в Австрії і Ансамбль Укр. Акторів В. Блавацького у Німеччині.*

1935 16. 2. — прем. в Т. ім. М. Заньковецької в Запоріжжі «Сольо на флейті» І. Микитенка (реж. Б. *Романицький) і 27. 10. — «Пісні про Свічку» І. Кочерги (реж. В. Харченко, декор. Ф. *Нірод). 23. 4. — постанова Нар. Комісаріяту Освіти УРСР «Про перейменування т. «Б.» на Укр. Драм. Т. ім. Т. Шевченка. Т. «Нова Сцена» братів Ю. та А. *Шерегіїв в Хусті. Прем. опери «Трагедійна ніч» К. Данькевича в Одес. опер. т.

1936 «Обітована земля» О. Олеся в т. «Заграва» (реж. В. Блавацький). З вересня ж. «Театр» у Києві. 1. 10. — прем. «Дон Карльоса» Ф. Шіллера у Київ. Т. ім. І. Франка (реж. Г. Юра, декор. А. Петрицький). Прем. у Київ. т. опери муз. комедії «Вій» (текст за п'єсою М. Кропивницького), музика М. Вериківського. У Харк. Т. Муз. Комедії виставлено «Сорочинський ярмарок» (за М. Гоголем), музика О. Рябова. Улітку Перша Декада Укр. Мистецтва в Москві з участю драм. й опер. т., хорових ансамблів тощо.

1937 «Холодний Яр» за Ю. *Горліс-Горським в Укр. Нар. Т. ім. І. Тобілевича в Станиславові. Опера «Тарас Бульба» М. Лисенка в ред. Л. Ревуцького й інструментації Б. Лятошинського у Київ. Опер. Т. Прем. «Весілля в Малинівці» О. Рябова в Харк. Т. Муз. Комедії.

1938 Прем. опери «Щорс» (згодом переіменована на «Полководець») Б. Лятошинського у Київ. Опер. Т. За постановою автономного уряду Карп. України «Нова сцена» в Хусті постала Укр. Держ. Т. Карп. України.

1939 10. 3. — прем. п'єси «Богдан Хмельницький» О. Корнійчука в Т. ім. І. Франка в Києві (реж. Г. Юра, декор. А. Петрицького, музика Л. Ревуцького). 3. 11. — у Львові відкрито Перший Укр. Рад. Т. ім. Лесі Українки (кер. Й. Стадник, реж. В. Блавацький). Утворено *Львів. Держ. Акад. Т. Опери та Балету ім. І. Франка. Прем. в оперних т.: «Сотник» (за Т. Шевченком) М. Вериківського в Одесі і «Перекоп» Ю. Мейтуса, В. Рибальченка і М. Тіца в Києві.

1940 Прем.: «Украдене щастя» І. Франка у Т. ім. Лесі Українки у Львові, «Євгенія Ґранде» за О. Бальзаком у Т. ім. Т. Шевченка в Харкові, балет «Лілея» (за Т. Шевченком) К. Данькевича в Київ. Опер. Т. (балетм. Г. Березова).

1941 1. 1. — прем. «Віндзорських кумоньок» В. Шекспіра в Т. ім. Жовтневої Революції в Одесі. Комп. Ю. Майтус, В. Рибальченко і М. Тіц закінчили оперу «Гайдамаки» (за Т. Шевченком). Вистава «Батурина» за Б. Лепким у Львів. Опер. Т.

1942 Прем.: «Тріюмф прокурора Дальського» К. Гупала, «Мина Мазайло» М. Куліша у Львів. Опер. Т. Орг-ція т. малих форм «Веселий Львів».

1943 Прем.: «Камінного господаря» Лесі Українки і (21. 9.) «Гамлета» В. Шекспіра (реж. Й. Гірняк, у гол. ролі В. Блавацький) у Львів. Опер. Т. Вистава опери «Наймичка» (за Т. Шевченком) М. Вериківського в Іркутському Опер. Т.

1945 Поч. діяльности Т.-Студії Й. Гірняка і О. Добровольської (у Ляндеку, згодом у Міттенвальді й Мюнхені, у 1947—57 в ЗДА), *Ансамблю Укр. Акторів В. Блавацького в Авґсбурзі, згодом у Реґенсбурзі, (1949—52 у ЗДА) і (1946—49) Укр. Опер. Ансамблю під кер. Б. П'юрка. У Харкові створено Театр. Ін-т (до 1963). 15. 5 переведено Держ. Т. Юного Гляда-

ча ім. М. Ґорького з Харкова до Львова (прем. «Тарас Шевченко» Ю. Костюка). 27. 10. — прем. «Приїздіть у Дзвонкове» О. Корнійчука в Т. ім. І. Франка в Києві.

1946 Вистава «Ярослав Мудрий» І. Кочерги в Т. ім. Шевченка в Харкові. Прем. балету «Лісова пісня» (за Лесею Українкою) М. Скорульського в Київ. Опер. Т., балетм. С. Сергеєв. Засновано в Пряшеві постійний укр нар. Т.

1951 У червні Друга Декада Укр. Мистецтва в Москві, в якій брали участь Київ. Т. ім. І. Франка, Харків. Т. ім. Т. Шевченка і Львів. Т. ім. М. Заньковецької. Прем.: опери «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (дириґ. В. Пірадов), балету «Маруся Богуславка» А. Свєчникова (балетм. С. Сергєєв) — обидві в Київ. Опер. Т. і балету «Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського у Львів. Опер. Т. (балетм. М. Трегубов).

1953 Вистава сатиричної п'єси «Не називаючи прізвищ» В. Минка в Харк. Т. ім. Т. Шевченка (реж. В. Оглоблин).

1954 Вистава п'єси «Крила» О. Корнійчука в Т. ім. І. Франка в Києві. Прем. балету «Запорожці» В. Гомоляки в Київ. Опер. Т.

ТИМЧАСОВЕ ВІДПРУЖЕННЯ ПО СМЕРТІ СТАЛІНА І НОВИЙ ЗАНЕПАД Т. (з 1955)

Засуджено панівну доти в драматургії тенденцію безконфліктности, схематизм т. зв. «позитивних» і «неґативних» персонажів. Гол. драматурги того часу: О.Корнійчук, М. Зарудний, Я. Баш, В. Минко, Л. Дмитерко, Я. Галан, В. Собко. З молодших — О. Коломієць, О. Корнієнко, П. Загребельний, М. Савченко. «Реабілітовано» твори М. Куліша, І. Микитенка, М. Ірчана, І. Дніпровського, Я. Мамонтова, включено до репертуару дещо з драматургії Зах. (Б. Брехта). З укр. клясиків не сходять зі сцени п'єси І. Карпенка-Карого, І. Франка, Лесі Українки; з рос. — О. Грибоєдова, Л. Толстого, А. Чехова, М. Ґорького. Ґастролі укр. т. у сателітних країнах. Посилена русифікація за посередництвом т. На 60 т. в УССР (у тому ч. 6 т. опери та балету, 42 драми і муз. комедії та 13 дит. і юного глядача) лише 30 укр. мовою.

1955 Прем. балету «Ростислава» Г. Жуковського у Київ. Опер. Т. С. Людкевич закінчив оперу «Довбуш», В. Гомоляка — балет «Сорочинський ярмарок» (за М. Гоголем).

1956 Часткова реабілітація Л. Курбаса, М. Куліша, І. Микитенка та ін.

1957 Прем. опери «Милана» Ю. Майбороди в Київ. Опер. Т. і «Бажаємо щастя» Я. Цегляра у Київ. Т. Оперети.

1958 Балет «Чорне золото» В. Гомоляки в Дон. опер. т., балетм. О. Бердовський.

1959 «Король Лір» В. Шекспіра в Київ. Т. ім. І. Франка. «Патетична соната» М. Куліша в Одес. Т. ім. Жовтневої Революції. «Наречені не повинні плакати» О.Сандлера (прем. в Одес. Т. Муз. Комедії). К. Данькевич закінчив оперу «Назар Стодоля» (за драмою Т. Шевченка).

1959—60 Балет «Тіні забутих предків» (за М. Коцюбинським) В. Кирейка, прем. у Львів. Опер. Т.

1960 Третя Декада Укр. Мистецтва в Москві, прем. опери «Арсенал» Ю. Майбороди. «Фавст і смерть» О. Левади в Т. ім. Т. Франка в Києві. Прем. опери «Украдене щастя» (за драмою І. Франка) Ю. Мейтуса у Львів. Опер. Т.

1961 Балет «Лісова пісня» (за Лесею Українкою) Г. Жуковського, виконаний вперше у В. Т. в Москві.

1963 «Гайдамаки» за Т. Шевченком у Т. ім. М. Заньковецької у Львові.

1964 «Матінка Кураж» Б. Брехта в Чернівецькому Т. ім. О. Кобилянської. «Марина» М. Зарудного в Т. ім. Заньковецької у Львові. Опера «Тарас Шевченко» Ю. Майбороди в Київ. Опер. Т. Балет «Орися» А. Кос-Анатольського у Львів. Опер. Т. Опера-балет «Відьма» (за Є. Гребінкою) П. Печеніги-Углицького в Нью-Йорку, дириґ. І. Задорожний.

1965 «Плянета Сперанта» О. Коломійця в Т. ім. Франка в Києві. «На світанку» О. Сандлера у Київ. Т. Оперети. «Антігона» Софокла в Київ. Т. ім. І. Франка.

1966 «Спасибі тобі, моє кохання» О. Коломійця в Т. ім. І. Франка в Києві. Вийшов 1 зб. «Театр. культура», наук. щорічник Мін-ва Культури УРСР та Укр. Театр. Т-ва (6 зб. за 1964—69).

1967	«Пан Пунтіла та його слуга Матті» Б. Брехта в Одес. Т. ім. Жовтневої Революції. «Маклена Ґраса» М. Куліша у Львів. Т. ім. М. Заньковецької. Опера «Загибель ескадри» (за О. Корнійчуком) В. Губаренка в Київ. Опер. Т. (дириґ. С. Турчак).
1968	«Сестри Річинські» І. Вільде (реж. Б. Антків), «Ніч на полонині» О. Олеся, «Блакитна троянда» Лесі Українки у Львів. Т. ім. М. Заньковецької.
1969	Зб. «Лесь Курбас. Спогади сучасників», за ред. В. Василька. Прем. опери «Анна Ярославна» А. Рудницького у Нью-Йорку, дириґ. композитор. Прем. балету «Камінний господар» (за Лесею Українкою) В. Губаренка в Київ. Опер. Т. (балетм. А. Шекера).
1970	Прем. опери «Мамаї» (за Ю. Яновським) В. Губаренка в Київ. Опер. Т. (дириґ. С. Турчак). Опера «Лис Микита» (за Л. Полтавою) В. Овчаренка у Філядельфії, дириґ. Ю. Оранський.
1971	«Камінний господар» Лесі Українки, «Моє слово» за В. Стефаником у Львів. ТЮГ. «Тригрошова опера» Б. Брехта в Одес. Т. ім. Жовтневої Революції.
1972	«Марія Заньковецька» («Нескорене серце» І. Рябокляча) в Т. ім. М. Заньковецької у Львові. «Григорій і Параскева» І. Кавалерідзе в Харк. Т. ім. Т. Шевченка і в Сумському Муз.-Драм. Т.
1973	Прем. опери «Ярослав Мудрий» (на основі драми І. Кочерги) Ю. Мейтуса в Донецькому Опер. Т. (1975 вперше в Київ. Опер. Т.).
1974	Відкриття Дніпропетр. Т. Опери і Балету. Прем. балету «Свіччине весілля» (за І. Кочергою) Ю. Знатокова в Одес. Опер. Т.
1975	Опера «Ярослав Мудрий» (за І. Кочергою) Г. Майбороди в Київ. Опер. Т.
1976	Прем. опери «Крізь полум'я» В. Губаренка в Донецькому Опер. Т.
1977	«Орфей і Еврідіка» Х. В. Глюка в Київ. Опер. Т. Прем. опери М. Леонтовича «На русалчин великдень» (муз. ред. М. Скорик) в Київ. Опер. Т., дириґ. І. Гамкало). «Макбет» В. Шекспіра в Київ. Т. ім. І. Франка. Балет «Леґінь» Н. *Печеніги-Углицького у виконанні солістів Королівського Балету вперше у Вінніпезі (дириґ. П. Ґамба).

В. Витвицький, В. Ревуцький, Р. Савицький, С. Чорній

«Театр», ілюстрований двомісячник, з 1940 — місячник, орган Управління у справах мистецтв при Раднаркомі УРСР, виходив з вересня 1936 до червня 1941 у Києві. В ж. друкувалися ст. з питань сучасного театрального життя, драматургії, матеріяли до історії укр. театру, мемуари тощо. Гол. ред. О. *Борщагівський,* 1941 — І. *Кочерга.* Вийшло 41 ч.

Театр «Жовтень», укр. драматичний театр у Ленінграді 1931—34; мист. керівник Д. Ровінський, режисери Є. *Коханенко,* О. *Смирнов.* У складі трупи М. *Братерський,* Д. *Гайдамака,* О. *Іскандер,* Ф. *Левицький,* Є. *Сидоренко,* Ю. Шостаківська та ін.; декоратор В. Шкляєв. Театр ставив укр. клясику і п'єси сов. драматургів (І. Микитенка, Л. Первомайського та ін.). Кращі вистави — «Гайдамаки» (за Т. Шевченком), «Запорожець за Дунаєм» (в обробці О. Вишні).

Театр ім. І. Котляревського, див. *Український Народний Театр ім. І. Тобілевича* і *Український Молодий Театр «Заграва.*

Театр ім. Г. Михайличенка, театр лівого напряму, заснований групою акторів *Молодого Театру,* діяв у Києві 1921—25. Під гаслом «театрального жовтня» Т. М. прагнув стати «театром колективної дії», тобто універсального «мист. дійства», в якому актор повинен виконувати одночасно авторські, режисерські й акторські функції. У Т. М. поставлено кілька символічно-абстрактних композицій: «Перший будинок нового світу» (1921), «Поема відваги», «Небо горить» та ін., але по 2 рр. експериментів він перейшов до звичайного рев. репертуару. Цікавіші

Сцена з вистави «Карнавал»; декорації В. Меллера

вистави: «Карнавал» (за п'єсою «Лілюлі» Ромена Ролляна, 1923), «Універсальний Некрополь» (за творами «Хуліо Хуреніто» і «Трест Д. Е.» І. Еренбурґа, 1923). 1924—25 Т. М. включив до репертуару «Сорочинський ярмарок» М. Старицького, «Вир» Ю. Стабового, «97» М. Куліша, які ставив також у Харкові і на

Донбасі. Гол. діяч і режисер Т. М. — М. *Терещенко*, декоратор В. *Меллер*.

Театр Ляльок, див. *Ляльковий Театр*.

Театр Миколи Садовського у Києві (1907—19; властиво Трупа укр. артистів під керівництвом Миколи Садовського), перший укр. стаціонарний проф. театр, заснований на базі пересувного театру М. *Садовського*, посталого 1906 у Полтаві. У складі трупи були: М. *Заньковецька*, Л. *Ліницька*, Г. *Борисоглібська*, Г. *Затиркевич-Карпинська*, О. *Полянська*, М. *Малиш-Федорець*, О. *Петляш*, С. *Тобілевич*, Є. Хуторна, С. *Стадникова*, С. *Бутовський*, І. *Загорський*, О. *Корольчук*, Г. *Маринич*, Ф. *Левицький*, І. *Мар'яненко*, С. *Паньківський*, М. *Петлішенко* (недовгий час працювали Л. *Курбас* і Й. *Стадник*); в оперному репертуарі: М. *Литвиненко* (Вольгемут), М. *Микиша*, І. *Козловський* та ін. Гол. режисер М. Садовський, декоратори В. *Кричевський* та І. *Бурячок*; муз. оформлення М. *Лисенка* і К. *Стеценка*; хормайстер, дириґент і хореограф — В. *Верховинець*, оперними виставами дириґували Г. Елінек, О. *Кошиць* і П. Гончаров. Основний репертуар — клясика (Т. Шевченко, І. Карпенко-Карий, М. Кропивницький, І. Котляревський, М. Старицький, П. Мирний, І. Франко), яку Садовський час від часу поповнював п'єсами Лесі Українки («Камінний господар»), В. Винниченка («Молода кров», «Брехня»), Л. Старицької-Черняхівської («Гетьман Дорошенко», «Крила»), С. Черкасенка («Про що тирса шелестіла», «Земля»), С. Васильченка («Куди вітер віє»), О. Олеся (етюди) та ін. Репертуар збагатився також, хоч перев. без більшого успіху, перекладними п'єсами: Г. Гаєрманса («Загибель надії»), А. Шніцлера («Забавки»), Я. Гордіна («Міреле Ефрос»), О. Ернста («Вихователь Флаксман»), М. Гоголя («Ревізор»), А. Чехова («Ведмідь»), Ґ. Запольської («Мораль-ність пані Дульської»), Ю. Словацького («Мазепа») та операми («Продана наречена» Б. Сметани, «Галька» С. Монюшка, «Сільська честь» П. Масканьї, «Енеїда», «Утоплена», «Різдвяна ніч» М. Лисенка, «Роксоляна» Д. Січинського та ін.). З 1912 В. Верховинець організував у театрі хореографічні вечори, а до побутових п'єс упровадив ориґінальні зразки нар. танців. Т. М. С., ставлячи п'єси нової укр. драматургії, як також перекладну клясику Заходу, завершив останній період неподільного володіння етногр.-побутового репертуару і в історії укр. театру посів перехідне місце між побутовим і модерним театром.

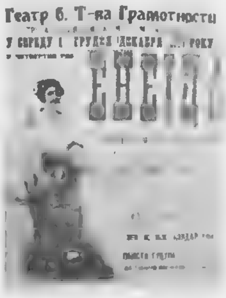

Афіша вистави «Енеїда» в Театрі М. Садовського (1910)

Література: Василько В. Микола Садовський та його театр. К. 1962; Укр. драматичний театр, т. І. К. 1967. *В. Р.*

Театр Робітничої Молоді (ТРОМ), особлива форма театральної самодіяльности. Т. зв. тромівський рух, керований комсомолом, поширився на Україні 1925—34 у Харкові, Одесі, Києві, Дніпропетровському, Запоріжжі, Луганському, Миколаєві, Маріюполі, Горлівці та ін. 1930 на Україні було бл. 30 ТРОМ. У їх репертуарі переважали актуальні аґітаційні напівімпровізовані п'єси, побудовані перев. на місц. матеріялі. Колективи ТРОМ виступали в цехах, на фабричних подвір'ях, у заводських клюбах, на підприємствах, аґітуючи за виконання і перевиконання плянів. Критиковані за антиреалістичні ухили, більшість ТРОМ 1932 припинили свою діяльність. На базі Харківського ТРОМ і Театру Революції виник 1937 Харківський Театр ім. Ленінського Комсомолу.

Театр «Руської Бесіди», див. *Української Бесіди Театр*.

Театр Юного Глядача (ТЮГ), проф. театр для дітей і юнацтва. Перші аматорські і напівпроф. вистави для дітей на Україні ставили з кін. 19 — на поч. 20 в. М. *Старицький* — М. *Лисенко* в Києві і М. *Кропивницький* на хуторі «Затишок» (Харківщина). Це були дитячі опери М. Лисенка «Коза Дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима і Весна» (1892) і М. Кропивницького — К. *Стеценка* віршовані п'єси-казки на основі фолкльорних мотивів: «Івасик Телесик», «Лисичка, Котик і Півник», «По щучому велінню» (1906—07). Перший проф. театр для дітей постав у Києві 1918—19, але через воєнні дії довго не втримався. З 1920-их рр. постають театри для дітей: у Харкові (1920) — «Театр Казки» (рос.), 1921 перейменований на Перший Держ. Театр для Дітей (з 1925 — двомовний), у 1933—45 ТЮГ ім. М. Ґорького і, по перерві, з 1970 Харківський ТЮГ: 1924 Київ. ТЮГ (з 1964 ім. Ленінського Комсомолу); 1927 — Дніпропетровський Пед. Театр для дітей (до 1939 і — як ТЮГ з 1975) і Миколаївський ТЮГ (з 1948 ім. 30-річчя ВЛКСМ, 1959 реорганізований на Укр. Муз.-драматичний театр); 1930 Одеський театр для дітей (з 1937 — Одеський ТЮГ); 1931 — Донецький ТЮГ у Луганському; по війні перенесений і перетворений на Кіровоградський рос. драматичний театр, з 1972 — відновлений у Макіївці; 1945 Укр. Львівський ТЮГ (на базі перенесеного з Харкова ТЮГ ім. М. Ґорького). Завданням ТЮГ є допомагати школі і комсомолові виховувати дітей і молодь у ком. дусі. Початкові

програми ТЮГ складалися перев. з інсценізацій казок і повістей дитячої літератури («Кіт у чоботях», «Червона Шапочка» Ш. Перро, «Соловейко», «Бум і Юла» Х. Андерсена, «Том Сойєр» М. Твена та ін.). З сер. 1920-их рр. появляються перші п'єси для дітей з сов. тематикою («По зорі» і «Вибух» В. *Ґжицького*, «Колька Ступін.» С. Ауслендера, «Зрадник» Б. Житкова, «Хубеане», «Гра в Спартака» Р. Побідимського, «Любов і дим» І. *Дніпровського*, «Хо» *Я. Мамонтова* та ін.).

З 1930-их рр. для школярів молодшого віку опрацьовується жанр театральної казки, в якій фантастика і фолкльор поєднуються з елементами сучасної дійсности («Сніжна Королева» Х. Андерсена, «Червона Шапочка» Ш. Перро, «осучаснені» Є. Шварцем, та ін.). Основу репертуару для підлітків становлять пригодницькі іст.-рев. п'єси, п'єси з життя школярів, піонерів, безпритульних, біографії великих людей тощо. Автори: К. Треньов («Гімназисти»), В. Любимова («Серьожа Стрельцов»), О. Бруштейн («Голубе і рожеве», «Так було»), А. Яковлев («Піонер Павлик Морозов»), В. *Суходольський* («Юність Тараса»), Ш. Дадіяні («З іскри») та ін. Для учнів старших кляс, крім сов., були передбачені п'єси клясиків укр. (І. *Котляревського*, Т. *Шевченка*, І. *Карпенка-Карого*, М. Кропивницького), зах.-евр. (Ж.-Б. Мольєра, М. Сервантеса, Е. Ростана, Ф. Шіллера) і рос. (О. Пушкіна, М. Ґорького, Д. Фонвізіна, О. Островського, М. *Гоголя* й ін.); з сучасних письм.: О. *Корнійчука*, І. *Микитенка*, О. *Копиленка*, Ю. *Мокрієва*, А. *Шияна* та ін.

За війни і по її закінченні ТЮГ мали ставити «яскраво-ідейні» п'єси про героїчну боротьбу, дружбу народів, про працю молоді на виробництві і в школі. Попри обов'язковий репертуар, окремі театри ставлять п'єси чи інсценізації творів укр. й світової клясики: О. *Кобилянської* (інсценізація «Землі» В. *Васильком* у Миколаївському ТЮГ), І. *Франка* («Борислав сміється» в Одеському, «Коваль Басім» і «Абукасимові капці» у Київ., «Учитель» у Львівському і «Сон кн. Святослава» у Миколаївському ТЮГ). Київ. ТЮГ показав «Лісову пісню» Лесі *Українки*, кілька п'єс М. Кропивницького, «Чорний вальс» І. *Кочерги*, «Ромео і Джульєтта» В. Шекспіра, «Підступність і любов» Ф. Шіллера, «Хатина дядька Тома» (за Г. Бічер Стов).

У 1970-их рр. в СССР було 46 драматичних і 1 муз. ТЮГ, у тому ч. на Україні 7. Більшою популярністю користуються *Лялькові театри* (в СССР понад 100, на Україні — 22).

Театральна освіта, фахова підготова до сценічної діяльности акторів, режисерів, декораторів і техн. апарату. До постання театральних шкіл Т. о. на Україні була справою режисерів й акторів, що свій досвід і знання передавали чл. трупи (М. *Кропивницький*, брати Тобілевичі, Й. *Стадник* та ін.). Першою укр. фаховою школою був драматичний відділ при *Муз.-Драматичній Школі М. Лисенка* у Києві з 1904 (очолений М. *Старицькою*), 1918 перетвореній на Муз.-Драматичний Ін-т ім. М. Лисенка. Театральні фак. діяли також у двох ін. вищих школах: Муз.-Драматичних ін-тах у Харкові (з 1923) і Одесі (з 1925). Великий вплив на Т. о. мав О. *Курбас*. Він провадив (від 1917) студію при *Молодому Театрі*, з 1920 при «Кийдрамте», 1922—33 школу при *«Березолі»*, при якому організував першу на Україні режисерську лябораторію. Викладання на драматичних фак. Муз.-Драматичних ін-тів Києва і Харкова великою мірою базувалося на системі Курбаса, який у різний час і викладав у всіх трьох ін-тах.

По розгромі укр. культури на поч. 1930-их рр. і ліквідації муз.-драматичних ін-тів тоді ж реорганізовано тільки Київ. Муз.-Драматичний Ін-т на окрему високу школу — *Київ. Держ. Ін-т Театрального Мистецтва* (з 1945 *ім. І. Карпенка-Карого*), а 1939 створено *Харківський Держ. Театральний Ін-т*, на базі якого (і Харківської Держ. Консерваторії) постав 1963 *Харківський Держ. Ін-т Мистецтв ім. І. Котляревського*. Термін навчання в обох ін-тах 5 рр., на акторському фак. 4 рр., заочний курс — 5—6 років.

Для підготови керівних кадрів самодіяльних театральних колективів створено у 1970-их рр. театральні фак. при Держ. Ін-тах Культури: Київ. ім. О. Корнійчука та Харківському. Термін навчання 4 рр., заочно — 5 рр. У різні роки при гол. театрах України діяли театральні студії.

Сер. театральну освіту дають Дніпропетровська театральна, Київ. хореографічна та Одеська театральна художньо-техн. школи. Театрально-декоративні відділи діяли до 1934 при Київ. і Харківському художніх ін-тах та Одеській художній школі; нині мистців-декораторів готує Київ. Художній Ін-т.

У Галичині 1923—26 діяла Драматична Школа при *Вищому Муз. Ін-ті ім. М. Лисенка* у Львові, керована О. *Загаровим* і М. *Вороним*, у 1930-их рр. — студія Л. *Кривицької*. Керівників театральних гуртків готувала з 1922 Театральна комісія при т-ві «Просвіта» у Львові, очолена о. І. Туркевичем, 1939—41 у Львові працювала Театральна Школа ім. Л. Українки, 1942—44 — Театральна студія при Ін-ті Нар. Творчости, у рамках відділу культури й освіти УЦК.

Література: Лисенко О. Про Миколу Лисенка. К. 1957 (4 вид. 1966); Укр. драматичний театр, т. 1, Дожовтневий період. К. 1967; Лесь Курбас. Спогади сучасників; за ред. В. Василька. К. 1969.

«Театральне Мистецтво», місячник театру і сцени, виходив у Львові 1922—25 (35 чисел), з літ. додатком «Театральна Бібліотека»; видавець-ред. Г. *Гануляк*, ред. літ. частини Ф. *Дудко*. «Т. М.» містило матеріяли до історії гал. театру, біографії діячів сцени, театральну хроніку і критику, п'єси укр. авторів і перекладні, інструктивний матеріял для аматорських гуртків.

«Театральні Вісті», тижневик Укр. Театрального Орг. Комітету, виходив у Києві 1917 (з 1. 4.); відповідальний секретар Л. *Курбас*. У ж. серед ін. були друковані ст. Л. Курбаса і його переклади з Г. Лессінґа («Трагедія актора»), театральні афоризми Оскара Вайлда, «Драма і сцена» Р. Блімпера та ін.

Театральні музеї, див. *Київський Державний Музей Театрального Мистецтва УРСР* (з 1923) і *Літературно-меморіяльні музеї*.

Театрально-декораційне мистецтво (сценографія), галузь образотворчого мистецтва, що її завданням є оформлення простору сцени і надання візуальної оправи театральній виставі при допомозі пластично-малярських засобів та світлових ефектів. До Т. д. м. належить також компонування сценічних реквізитів і костюмів.

На Україні Т. д. м. зародилося у вертепному і шкільному театрі (симультанна сцена і сцена-естрада, куліси, костюми й реквізити), розвинулося у придворному і домашньому театрі кін. 18 — поч. 19 в. й перейшло до аматорських і проф. пересувних театрів, що послуговувалися однаковими декораціями для різних п'єс. У театрі т-ва «Руська Бесіда» (з 1864) у Львові вже працювали декоратори-фахівці; чужинці з Львівського міськ. театру й укр. мистці (К. *Устиянович*, Т. Томасевич, Л. Горбачевський) та мистці-актори (К. *Плошевський*, П. Дяків, Л. *Боровик*). Вагу сценічного оформлення як активного компоненту театру розуміли М. *Старицький* (декорації в його театрі виготовляли під наглядом Ф. *Вовка*) і М. *Кропивницький*, який сам робив декорації (зокрема до «Енеїди» І. Котляревського). У першому укр. постійному театрі М. *Садовського* в Києві (1907—19) були декораторами В. *Кричевський* старший та І. *Бурячок* (вони дали поч. тривимірній декорації), згодом П. Дяків.

За рр. революції укр. декоратори (М. *Бурачек*, І. *Кавалерідзе*, К. *Єлева* та ін.) працювали в масово-аґітаційному театрі, оформлювали інсценізації, театралізовані видовища на вулицях і майданах, концерти-мітінґи, військ. театри та вагони аґітпоїздів. Талант А. *Петрицького* як декоратора виявився у *«Молодому Театрі»* Л. Курбаса («Етюди» О. Олеся, «Цар Едіп» Софокла, «Кандіда» Б. Шов, «Горе брехунові» Ф. Ґрільпарцера, «Затоплений дзвін» Г. Гавптмана, «Укр. Вертеп», «Коза-дереза» та ін.). У 1920 — на поч. 30-их рр. характеристична була умовна конструкція й увага до костюму як дійового фактора театру в *«Березолі»*, в його макетній майстерні під керівництвом В. *Меллера* і в його учнів (Д. Власюк, Є. Товбін, В. Шкляєв, І. Крига, М. *Симашкевич* та ін.). Типові у цьому стилі вистави в оформленні В. Меллера: «Рур», «Газ» Г. Кайзера, «Джіммі Гіґґінс» Е. Сінклера (1923), «Машиноборці» за Е. Толлером (1924) та ін. Найгострішого вияву умовности досягнено у виставі «Гайдамаки» за Т. Шевченком (1924). На конструктивістичних позиціях стояли майже всі декоратори театрів УССР, зокрема М. *Маткович*, Ю. *Павлович*, М. Мюллер (Одеська Укрдрама), Г. Цапок (Театр ім. І. Франка в Києві), К. Єлева (Театр ім. Михайличенка), Б. Косарів (Харківський Червонозав. Театр), М. Невідомський (Перший Держ. Театр ім. Т. Шевченка) та ін. Поряд конструктивізму мистці-декоратори часто стилізували вистави під нар. лубок, дитячий рисунок (Л. *Кліщеєв* «Наталка Полтавка» в Дніпропетровському театрі ім. Т. Шевченка).

Декораторами в оперних театрах Києва, Харкова, Одеси 1920—30-их рр. працювали А. Петрицький, О. *Хвостенко-Хвостов*, І. *Курочка-Армашевський* та

Декорації А. Петрицького до п'єси «Велетні півночі» Г. Ібсена у Першому Театрі УРСР ім. Т. Г. Шевченка в Києві (1921)

ін. Вони, за визначенням А. Петрицького, створювали «кольорову партитуру» муз. театру; у мист. оформленні опер (зокрема «Сорочинський ярмарок», «Тарас Бульба», «Кн. Ігор», «Золотий обруч»), використовуючи суворі умовні конструктивні форми архітектури, підкреслювали монументальну велич вистав; удавалися до візант.-укр. стилю і лубка, стрима-

ність кольориту декорацій поєднували з барвистістю та вірністю костюмів, використовували освітлення як активний декораційний засіб тощо.

З кін. 1930-их рр. у Т. д. м. запанував *соцреалізм*, і конструктивізм, умовність надовго зникли з оформлення укр. сцени, відбулося повернення до декорацій 19 в. Побіч старих майстрів прийшли до праці в театрі випускники театрально-декоративних відділів Харківського (А. Волненко, В. Греченко, Г. Нестеровська, Д. *Овчаренко*, О. *Плаксій*, Л. *Писаренко*) і Київ. (В. Борисовець, П. *Злочевський*, В. *Московченко*, Ф. *Нірод*, Ю. *Стефанчук*, М. Уманський) художніх ін-тів. Кращі оформлення того часу: Ф. Нірода в Театрі ім. М. Заньковецької в Запоріжжі («Урієль Акоста» К. Ґуцкова, «Украдене щастя» І. Франка), Ю. Стефанчука («Пошились у дурні» М. Кропивницького) у Львівському ТЮГ. Д. *Нарбута* («Сорочинський ярмарок» за М. Гоголем) у Муз.-драматичному театрі в Черкасах, А. Петрицького («Калиновий гай» О. Корнійчука) в Театрі ім. І. Франка в Києві. У кін. 1950-их рр. Т. д. м. дещо відродилося. Театральна декорація звільняється від станковізму й набирає рис сценічности, умовности і лаконізму, до театру повертається конструктивізм (В. Меллер «Король Лір», Ф. Нірод «Свіччине весілля»; обидва в Київ. Театрі ім. І. Франка, 1959). Найяскравішими представниками умовної лаконічної декорації стали молоді декоратори: Г. Батій («Фараони» О. Коломійця, 1962) у Харківському Театрі ім. Т. Шевченка, М. Кипріян («Фавст і смерть» О. Левади, 1960, «Гайдамаки» за Т. Шевченком, 1964; «Король Лір» В. Шекспіра, 1969) у Львівському Театрі ім. М. Заньковецької. Ін. цікавіші оформлення: Г. Нестеровської («Фортуна» М. Зарудного, 1964); Л. Писаренка («Де тирса шуміла» А. Шияна, 1963); Д. Лідера («Ярослав Мудрий» І. Кочерги, 1970) в Театрі ім. І. Франка в Києві; В. Борисовця («На грані ночі» Р. Іваничука і В. Анткова, 1964) в Театрі ім. М. Заньковецької у Львові.

Декорації Д. Нарбута до «Сорочинського ярмарку» за М. Гоголем у Муз.-Драматичному Театрі у Черкасах

В оперних театрах України з сер. 1950-их рр. помітна тенденція зірвати з помпезністю старого декоративного стилю. Кращі оформлення оперних і балетних вистав характеризуються намаганням проникнути у муз. драматургію твору та образотворчими засобами розкрити муз. тканину партитури й передати її фактуру. Кращі оформлення: у Київ. опері А. Петрицького («Тарас Бульба» М. Лисенка, 1955), А. Волненка («Катерина» М. Аркаса, 1957; балети «Лісова пісня» М. Скорульського і «Тіні забутих предків» В. Кирейка, 1963), Л. Писаренка та Г. Нестеровської («Енеїда» М. Лисенка, 1958), Ф. Нірода («Арсенал» Г. Майбороди, 1960); в Харківській опері — Д. Овчаренка («В бурю» Т. Хреннікова, 1959); в Одеській — П. Злочевського («Дон Карльос» Дж. Верді, 1962), О. Зосимович (балет «Пер Ґюнт» Е. Ґріґа, 1959); Львівській — Є. Лисика (зокрема балети «Досвітні вогні» В. Кирейка, Л. Дичко, М. Скорика, 1967; «Спартак» А. Хачатуряна, 1966, та ін.). Починаючи з театру Л. Курбаса 1920-их рр., з перервами за погрому укр. культури, декоратори здобували в театрі рівноправне місце з режисерами. З ініціятиви Л. Курбаса створена 1923—26 музейна комісія збирала й упорядковувала матеріяли; вони, передані АН УРСР, стали базою Держ. Музею Театрального, Муз. і Кіномистецтва УРСР.

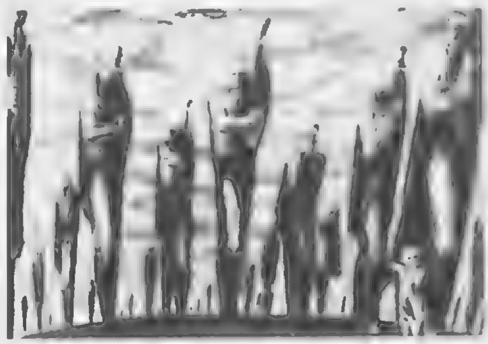

Декорації Є. Лисика до балету «Досвітні вогні» у Львівському Театрі Опери й Балету ім. І. Франка (1967)

Визначнішим декоратором театрів Галичини 1920—30-их рр. був Л. *Боровик*, що з театру т-ва «Руської Бесіди» (згодом «Укр. Бесіди») перейшов до Й. *Стадника*, а далі до театру «Заграва» В. *Блавацького* («Слово о полку Ігореві», «Дума про козака Мамая») та І. Котляревського. Він застосовував об'ємні декорації, сукна, рухомі станки, транспаранти і кінопроєкцію. У театрі під управою О. *За-*

'арова у Львові (1920—25) працював М. *Кричевський.* 1941—45 у *Львівському Оперному Театрі* драму, оперу, балет й оперету оформлював М. *Радиш,* а в театральній виробні декорацій працювали ще О. *Климко* та М. *Дмитренко.*

У діючих на еміґрації театральних трупах 1945—49, працювали мистці-декоратори: у Німеччині (Авґсбурґ-Реґенсбурґ) в Ансамблі Укр. Акторів В. Блавацького — М. Радиш і В. Клех; у театрі в Берхтесґадені — О. Булавицький, в Австрії у Театрі-Студії Й. Гірняка — В. Пальчевський, Є. Блакитний (з 1949 і в ЗДА), Ф. Позняків, М. Чолган; у Зальцбурзі, в Укр. Нац. Театрі — Л. Перфецький, В. Гай. З 1950-их рр. у ЗДА в Театрі в п'ятницю — Н. Климовська, О. Слупчинський, О. Ґранат, В. Бачинський; у Торонто (Канада) в театрі «Заграва» з 1953 О. Теліжин.

Укр. мистці-декоратори працювали також на чужих сценах: у Відні Т. *Яхимович* був декоратором Надвірної опери (1836—76); у різних театрах Праги і Парижу — М. *Андрієнко-Нечитайло* (з 1924 в театрах «Odeon» і «Arc en Ciel»); В. *Перебийніс* у Кракові (з 1922 театр «Bagatela») і в Парижі (1926—30); М. *Кричевський* тут же у «Theatre des Arts» (1939) і «Theatre Hebertot» (1942); у Буенос-Айрес (Арґентіна) в Нац. театрі — О. Климко та ін.

Література: Драк А. Укр. театрально-декораційне мистецтво. К. 1961; Цибенко П. Театрально-декораційне мистецтво в Історії укр. мистецтва, т. V. К. 1967, т. IV, кн. 1. К. 1969 і кн. 2. К. 1970; Вериківська І. Театрально-декоративне мистецтво. Історія укр. мистецтва, т. VI. К. 1968; Вериківська І. Художник і сцена. К. 1971.

Театрознавство, наука про театр, вивчає різні аспекти сценічного мистецтва, його історію й теорію. На Україні Т. зформувалося як окрема дисципліна в 20 в. Йому передувало в 1860—1917 рр. пожвавлене зацікавлення театром та обговорення (на стор. «Основи», «КСт.», «ЛНВ», «Зорі», «Діла», «Правди», «України», «Неділі», «Сяйва», «Української Хати» та ін. преси) можливостей його розвитку, в якому брали участь І. *Франко,* М. *Вороний,* В. *Доманицький,* Б. *Грінченко,* Г. *Коваленко,* М. *Комаров,* О. *Кониський,* А. *Кримський,* П. *Куліш,* В. *Левицький,* В. *Науменко,* Є. *Олесницький,* С. *Петлюра,* С. *Русова,* Л. *Старицька-Черняхівська,* І. *Стешенко,* Г. *Хоткевич,* Г. *Цеглинський,* С. *Чарнецький* та ін. Піонером укр. Т. треба вважати І. Франка, який у численних ст. і зокрема в праці «Русько-український театр» (1894) відмежував Т. від літературознавства і дав першу спробу іст. нарису укр. театру до 1870-их рр. Над історією новішого періоду укр. театру працювали пізніше М. Старицька-Черняхівська («Двадцять п'ять років укр. театру», в ж. «Україна», X—XII, 1907) й І. Стешенко «Історія укр. драми», 1908), багато театрознавчого матеріялу є у праці М. Вороного («Театр і драма», 1913).

З 1917 н.-д. робота з Т. була зосереджена в Держ. Муз.-Драматичному Ін-ті ім. М. Лисенка та в іст.-театральному відділі Всеукр. Театральної Комісії (ВУТЕКОМ), а також в УАН і Театральному музеї при ній. По розгромі укр. культури в 1930-их рр. і по закінченні другої світової війни центром н.-д. праці з 1946 став відділ Т. (до 1963 музики і театру) Ін-ту Мистецтвознавства. Фолкльору та Етнографії АН УРСР. Визначніші праці з Т. перших десятиліть по 1917: «Укр. вертеп» (1918), «Шляхи розвитку укр. театру» (1920) і ґрунтовне дослідження «Укр. театр» (1925, перевидане 1968 з численними скороченнями) О. Кисіля; «Початки укр. комедії» М. *Возняка* (1919); «Старинный театр в России» (1923) О. *Білецького;* «Драма українська» (6 випусків 1926—29) В. Рєзанова; зб. «Рання укр. драма» (за ред. П. *Руліна,* 1927); «Укр. вертеп. Розвідки і тексти» (1929) Є. *Марковського;* «Найдавніша згадка про театр на Україні» («Україна», 1924, I—II) В. *Перетца.* Історії галицького театру присвячені праці Г. Хоткевича «Історія гал. театру. Нар. і середнєвічний театр у Галичині» (1924) та С. Чарнецького «Нарис історії укр. театру в Галичині» (1934, перевидана 1959). На еміґрації (Прага) появилася праця Д. *Антоновича* «Триста років укр. театру» (1925). Важливіші монографії про окремих акторів і театральні мемуари того часу: «Український актор Карпо Соленик» (1928) О. Кисіля, «Марія Заньковецька» (1929) П. Руліна, «Шевченко і театр» (1941) О. Борщагівського і М. Йосипенка; спогади М. *Садовського* «Мої театральні згадки» (1933), П. *Саксаганського* «По шляху життя» (1935) і «Моя праця над роллю» (1937) та зб. про нього — «Статті і спогади про корифея укр. сцени» (1939). У ділянці театральної критики того часу виступали: К. *Буревій,* В. Хмурий, Й. Шевченко, В. *Чаговець,* Ю. *Смолич,* Д. Грудина, Г. *Александровський,* Ю. *Меженко,* Ф. *Якубовський,* Я. *Савченко* та ін. На Зах. Укр. Землях: С. Чарнецький, М. *Рудницький,* Г. *Лужницький,* В. Левицький, І. *Німчук,* О. *Тарнавський* та ін.

Більше праць з Т. появляється з другої пол. 1950-их рр. У заг. працях «Укр. радянський театр» І. Піскуна (1957) й «Укр. драматичний театр» (I—II, 1959—67) замовчано або тенденційно зфальшовано діяльність окремих театрів (зокрема *«Березоля»,* «Заграви», *Львівського Оперного Театру)* чи їх керівників (Л. *Курбас,* В. *Блавацький)* й окремих акторів (Й. *Гірняк* та ін.). Дещо з укр. матері-

ялу є в рос. вид.: «История советского драматического театра» (I—VI, 1961—71) і в «Театральной энциклопедии» (I—V, 1961—67). Більшою чи меншою мірою не вільні від тенденційних перекручень і монографії з різних ділянок Т.: «Минуле укр. театру» (1953) та «Сцена, актори, ролі» (1964) І. *Мар'яненка*, зб. за ред. М. Йосипенка «Шляхи і проблеми розвитку укр. радянського театру» (1970), «Театральні портрети» (1955) Й. Кисельова, «Життя і сцена» (1956) В. Чаговця, «На шляхах розвитку рев. театру» (1972) П. Руліна. Питанням сценічного мистецтва присвячені праці Ю. Станішевського: «Укр. радянський балет» (1963), «Укр. радянський музичний театр» (1970), «Барви укр. оперети» (1970) й «Укр. радянський балетний театр» (1975); історії самодіяльного театру — кн. О. Казимирова «Театр, народжений життям» (1962) й «Укр. аматорський театр дожовтневого періоду» (1965), І. Волошина «Джерела нар. театру на Україні» (1960), Р. Кирчева і Л. Лучко «Нар. театр на Львівщині» (1960), К. Демченка «Мистецька Буковина» (1968) та ін.

З сер. 1950-их рр. появляються також монографії і спогади про видатних акторів і режисерів: М. Дібровенко «Карпо Соленик» (1951), М. Йосипенко «Марко Лукич Кропивницький» (1958), І. *Пільгук* «Життя і творчість М. Л. Кропивницького» (1960), П. Киричок «Марко Кропивницький. Життя і творчість» (1968), Б. Тобілевич «Панас Карпович Саксаганський» (1957), Л. Мельничук-Лучко «Саксаганський-актор» (1958), І. Дузь «Марія Садовська» (1957), Л. Стеценко «І. Карпенко-Карий» (1957), Л. Сокирко «М. П. Старицький» (1960), Ю. *Меженко* «Любов Павлівна Ліницька» (1957), В. *Василько* «Ф. В. Левицький» (1958) і «Микола Садовський та його театр» (1962); з низки праць про М. *Заньковецьку* варті згадки «М. Заньковецька» (1955) С. Дуриліна і «Життя Марії Заньковецької» (1961) Н. Богомолець-Лазурської. Акторам старшого покоління присвячені також праці: О. Клінчин «. І. Млотковська» (1958), «Слово про Ганну Затиркевич-Карпинську» П. Перепелиця та В. Яременко (1966), С. *Тобілевич* «Мої стежки і зустрічі» (1961); діячам театру наст. покоління — «Олександер Загаров і укр. театр» (1969) В. Нікєєва, «Софія Федорцева» (1971) П. Омеляновської-Чорної, «Юрій Шумський» (1971) Б. Степанова, «Амвросій Бучма» (1978) Ю. Косача та ін. Багато в чому невірна, але цінна зб. про Л. Курбаса (1969).

З чималої мемуарної літератури цінні характеристикою театрального побуту спогади П. Коваленка «Незабутнє» (1962) і «Шляхи на сцену» (1964), Л. Білоцерківського «Записки суфлера» (1962), М. Рудницького «В наймах у Мельпомени» (1963), «Життя і сцена» (1965) Г. *Юри*, «Із сімейної хроніки Марка Кропивницького» (1968) В. Кропивницького, низка праць Ю. *Мартича* та ін. З ділянки театральної публіцистики варті згадки кн. І. Франка, *Я. Мамонтова*, І. *Кочерги*, І. Микитенка, Ю. Смолича та ін.

За новішого часу про укр. драматургію писали: З. Мороз («Укр. драматургія та укр. театр другої пол. XIX ст.», 1950), Б. Шнайдер («Укр. драматургія 18—19 ст.», 1959), О. Ставицький («Короткий нарис укр. драматургії поч. 20 ст.», 1964), В. Шубровський («Драматургія Т. Шевченка, 1957), І. Кирчів («Комедії Івана Франка», 1961), М. Нечиталюк («З нар. ручаїв», 1970). Драматургії сов. часу присвячені праці Н. Кузякіної «Нариси укр. радянської драматургії», ч. 1 (1958) і ч. 2 (1963), «Драматург Микола Куліш» (1962) і «Драматург Іван Кочерга» (1968), Й. Кисельова у «Драматургія України (1967), Д. Вакуленка «Сучасна укр. драматургія 1945—1972» (1976) та ін.

Сценографію вивчають гол. І. Вериківська, А. Драк, П. Цибенко. Важливим матеріялом для дослідників є каталоги з виставок: «Художники театрів Харкова...» (1945 і 1952), Одеси (1951), респ. (з 1954, досі 5) та індивідуальних: Ф. Нірода (1957 і 1967), Г. Цапка (1961), М. Симашкевич, О. Сальмана, Н. Соболя, Ю. Стефанчука (всі 1965), А. Петрицького (1967) та ін. Також появилося кілька монографій: «Анатоль Петрицький. Театральні строї» В. Хмурого (1929), «Анатолій Петрицький» П. Цибенка (1951) й І. Врони (1968), «Олександер Веніяминович Хвостенко-Хвостов» А. Драка (1962), «Моріц Уманський» В. Неллі (1967), «Федір Нірод» В. Панфілова (1969), «Мирослав Радиш» збірне вид. у Нью-Йорку (1966).

У 1964—70 рр. виходили присвячені Т. щорічники «Театральна культура», відтоді єдиною трибуною Т. залишився ж. «Український Театр», в якому (а також в ін. періодичній пресі) з критичними ст. і театральними рецензіями виступають: Л. Архимович, Л. Барабан, Ю. Бобошко, В. Владко, Я. Ган, Д. Григораш, М. Йосипенко, І. Кисельов, Н. Кузякіна, П. Перепелиця, І. Піскун, Ю. Станішевський, Д. Шлапак і багато ін.; на еміґрації — В. Гаєвський, І. Кедрин, І. Костецький, Г. Лужницький, І. Німчук, О. Тарнавський, Ю. Шерех та ін.

З театрознавчих появ на еміґрації останніх рр. варті згадки розвідка Й. Гірняка «Birth and death of the modern ukrainian Theater» (1954), «Театр-студія Йосипа Гірняка — Олімпії Добровольської» (1975) Б. Бойчука і матеріяли до

історії укр. театру у зб. Об'єднання мистців укр. сцени «Наш театр» (1975).

Текстильна промисловість, одна з найстаріших галузей *легкої пром-сти,* що переробляє рослинну (бавовна, льон, коноплі, джут, кенаф, рамі) і тваринну (вовна, природний шовк) сировину та хем. і синтетичні волокна на тканини, неткані матеріяли, мішкові та мотузяні вироби й ін. До Т. п. належать: *бавовняна,* ватна, *вовняна, конопле-джутова, льонарська,* текстильно-ґалянтерійна, *трикотажна, шовкова* та ін., як також пром-сть первинної переробки льону та ін. луб'яних культур, виробництво рибальських сітей, фільтрувальних матеріялів тощо.

До 17 в. Доморобне виробництво тканин було поширене на укр. землях від неоліту. За Київ. держави воно відокремилося у м. в окреме ремесло і набуло деякої диференціяції. Значним осередком ткацького ремесла і торгівлі тканинами був Київ, куди привозили ірано-візант. шовкові і золототкані матерії та суконні вироби з Зах. Европи. Військ. потреби княжих дружин впливали на поширення виробництва парусного полотна, шатер, теплого вовняного одягу тощо.

Після тат. наїздів і занепаду Києва осередком текстильного (текст.) виробництва стали м. Галичини і Волині, особливо Львів; у 16—17 вв. також Луцьке, Крем'янець, Володимир Волинський й ін., з сер. 17 в. і м Лівобережжя. З заснуванням цехів, техніка виробництва тканин значно удосконалюється (серед ін. сукно виготовлялося при допомозі фолюшів — великих ступ для збивання сукна, що ставилися на водяних млинах); разом з тим почалася деяка спеціялізація виробництва.

Гетьманський уряд підтримував розвиток текст. виробництва (серед ін. для військ. цілей — сукно, вітрила) і охороняв його митною політикою (див. *Мито*). У 18 в. у зв'язку з поступовим послабленням автономії гетьманської держави на текст. виробництво на Україні чимраз більший вплив мала меркантилістична політика царського уряду, реґляментація виробництва, його розбудова (гол. в центр. р-нах Росії) для військ. потреб (сукно для армії), скуп текстилю державою; вона й мала власні текст. зав. та вівчарські зав.-ферми. На ізоляцію укр. текст. ринку впливала заборона вивозити за кордони Рос. Імперії тканини з льону і конопель (1714), вовни і вовняного прядива (1720) і ввозу (1721) полотна, шовкових матерій, панчішних виробів тощо. Разом з тим моск. підприємства скуповували за дешеву ціну укр. прядиво і вовну та перепродували їх у Москву або за кордон по дорожчих цінах. 1757 скасовано митний кордон між Україною і Росією. Тариф 1822 остаточно забезпечив рос. текст. продукції монопольне становище на Україні, а з 1830 запроваджено також і спеціяльне мито на поль. суконні вироби.

З кін. 17 в. панівною формою текст. виробництва на Україні стає *мануфактура* (ман.). Вона виступала у двох видах: поміщицької (також вотчинна — посесійна або кріпосницька), яка будувалася на безплатній праці кріпаків, і купецької (капіталістичної) з найманими робітниками. Власниками текст. ман. були коз. старшина, рос. і поль. поміщики та купці (перев. росіяни), а також держава. Текст. ман. (на Україні майже виключно суконні) нараховували від 15 (це були властиво ремісничо-кустарні верстати) до 1 000 робітників. На великих ман. процес праці був досить диференційований.

До перших більших текст. ман. на Україні належали Глушківська (б. Путивля), заснована 1719, одна з найбільших в Рос. Імперії (1797 виробляла 145,4 тис. м сукна, ч. робітників 9 478) та (з 1722) Рящківська (на території Прилуцького полку) — обидві посесійні. У кін. 18 в. на Україні було 12 суконних ман., які продукували 216,6 тис. м сукна (у тому ч. на Лівобережжя припадало 85,6%), що становило 14% продукції усієї Рос. Імперії. Майже всю продукцію з поміщицьких ман. закуповувала держава; купецькі орієнтувалися на вільний ринок. Суконна ман. була пов'язана з зростанням *вівчарства;* але лише частину вовни перероблювано на Україні, більшість (особливо з півд. України, де майже не було суконних ман.) експортовано до Росії. Ч. підприємств (а) і продукції (у тис. м — б) видно з табл. (числа приблизні):

Рік	1797	1814	1848	1859
а)	12	42	76	160
б)	217	293	1 190	1 256

1859 на суконних ман. працювало 15 370 робітників; вартість виробництва — 3,1 млн карб. Попри зростання продукції на Україні її уділ у Рос. Імперії зменшився у 1859 до 12% (робітників — 20%).

Геогр. розміщення суконних ман. зазнало змін. Спершу вони були скупчені на Лівобережжі, на поч. 19 в. поширилися й на Правобережжя (особливо на Волинь; це були численні, але малі підприємства). У сер. 19 в. на Поділля й Волинь припадало 69% усіх суконних ман. України, але вони давали лише 26% продукції; відсотки для Чернігівщини 9,6 і 25,8%, для Київщини — 5,0 і 17,8%. Слабо була розвинена ман. на Півд. Україні, бо там було мало кріпаків і вигідніше було продавати вовну фабрикам. До сер. 19 в. на Україні переважали поміщицькі ман. (1848 — 64,6% продукції України).

У 1850—60-их рр. у Т. п. України відбулися далекосяжні зміни, бо через скасування кріпацтва, поміщицька ман. втратила свою базу (1860 її уділ становив ще 47%) і незабаром майже перестала існувати; разом з пром. переворотом і повільним (з 1830-их рр.), але постійним введенням машинної техніки ман. виробництво перетворювалося на фабричне. Ч. суконних підприємств зазнало зменшення: з 172 у 1859 до 51 у 1900, ч. робітників з 15 400 до 4 460 (для порівняння в Рос. Імперії: 864 і 588 підприємств, 123 400 і 95 000 робітників). Про концентрацію виробництва свідчить факт, що 1860 на

Клинці (півн. Чернігівщина) припадало 47,5% виробництва сукна України і 92% купецьких ман. (тоді зав. в Клинцях були здебільша механізовані).

Ін. галузі Т. п. (полотняна, шовкова) мали на Україні підрядне значення. Виробництво бавовняних тканин, яке посіло в Росії перше місце, на Україні не існувало.

У другій пол. 19 — на поч. 20 в. Т. п. зазнала ще більшого занепаду, хоч Україна мала всі дані для її розвитку: чимало сировини (вовна, льон, коноплі) і корисне геогр. положення для імпорту ін. (бавовна, джут), багато рук до праці і місц. ринок збуту. Причиною цього була колоніяльна політика Росії, що хотіла мати на Україні ринок збуту для своєї Т. п. З різних видів Т. п. на Україні майже цілком не було бавовняної і шовкової, дуже слабо була розвинена льонарська і конопляна (дрібні, майже кустарні промисли), слабо (3,4% всерос. продукції) вовняна (перев. вовномийні зав.) та були невеликі суконні фабрики в р-ні Дунаївців на Поділлі (великі суконні зав. на півн. Чернігівщині в м. Клинцях лежали вже за межами укр. суцільної нац. території), краще була розвинена конопле-джутова пром-сть (бл. 20% всерос.), що постала з кін. 19 в.

1914 на Україні було всього 6 більших текст. підприємств: дві вовномийки і мішечний зав. у Харкові, один мішечно-канатний зав. і джутова фабрика в Одесі та Луганський зав. пресового сукна для олієнь; всі вони давали ледве 0,6% виробництва всієї пром-сти України; ч. робітників — 14 800 (4% всіх зайнятих у пром-сті України). Уділ Т. п. становив ледве 1% всерос., і тому Україна була змушена покривати свій попит імпортом текст. виробів: 1910—13 щороку на 188,6 млн карб. (40,4% всього імпорту) — майже повнэтою з ін. частин Рос. Імперії (бавовняні і льняні вироби з Росії, вовняні перев. з Поль. королівства), лише за 0,7 млн карб. з-поза її кордонів.

1914 — 40 рр. Під час першої світової війни на Україну перенесено деякі дрібні підприємства Т. п. з Росії і Польщі. Після 1917 Т. п. занепала — 1920 дала 28,9% продукції 1915, але й ця продукція була перев. призначена на потреби армії; тоді й за т. зв. воєнного комунізму укр. населення рятувалося домашніми промислами. До покращення дійшло за НЕП-у: бл. 65% дрібніших зав. віддано під оренду приватному капіталові, відремонтовано ряд старих, збудовано деякі нові. У 1927—28 гуртова продукція Т. п. України досягла в цінах 1926—27 — 62,2 млн карб.

За довоєнних п'ятирічок на Україні створено ряд нових галузів Т. п.: трикотажну (фабрики в Одесі, Харкові, Києві) і первинної обробки луб'яних культур (9 зав. в Одеській, Миколаївській і Дніпропетровській обл.) та реконструйовано і поширено ін. (зокрема вовняну). Вартість продукції Т. п. зросла з 34,6 млн

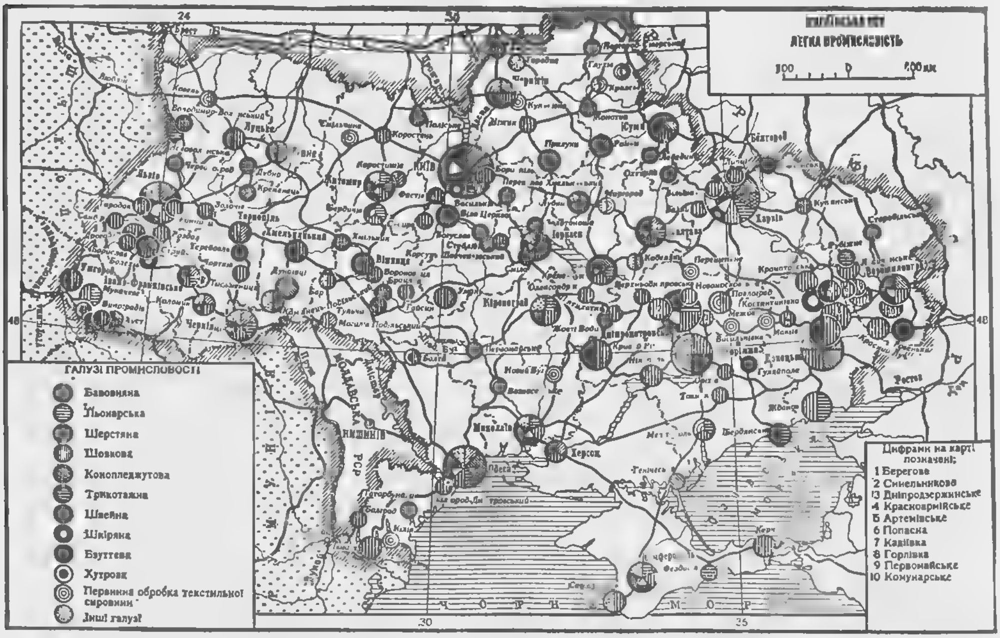

Текстильна й інші галузі легкої промисловости

карб. у 1913 до 69,2 млн у 1927—28 і 797,4 млн у 1940 (у незмінних цінах 1926—27), у тому ч. трикотажна пром-сть з 0 до 18,6 і 308,8 млн карб., конопле-джутова з 14,3 до 26,4 і 88,0 млн карб. 1940 на першому місці стояла трикотажна пром-сть, далі конопле-джутова (сконцентрована на двох передрев. зав. — Харківському та Одеському, і бл. 20 дрібних, разом 32% виробництва Т. п. без трикотажної), на дальшому — вовняна (7 фабрик, 28% виробництва); слабо розвинені були бавовняна (5 зав. — 14% виробництва Т. п. і ледве 1% бавовняної пром-сти всього СССР), льняна (2 зав.) й ін. Фактично, не враховуючи трикотажного виробництва, всі ін. текст. вироби Україна мусіла і надалі довозити з Росії.

З 1950 р. Під час другої світової війни більшість підприємств Т. п. зруйновано і їх відбудова закінчилась аж у 1950—55. Починаючи з 1960-их рр. значно розширився асортимент виробництва Т. п., будуються нові зав.; відбувається частково механізація виробничих процесів. Так, за 1961—70 виробництво білизняних тканин збільшилося у 22 рази, натомість у зв'язку з розширенням обробного виробництва зменшилася питома вага сурових тканин; у вовняній пром-сті випуск камольних тканин збільшився у 28 разів, тонкошерстних — у 8, а грубошерстних зменшився в 10 разів. Т. ч. структура Т. п. України ґрунтовно змінилася, як видно з табл. (у дужках відсоток продукції УССР порівняно з усім СССР):

	Виробництво готових тканин				
	1913	1940	1960	1970	1975
Бавовняні (млн м)	4,7 (0,2)	13,8 (0,14)	94,9 (1,5)	247,7 (3,3)	429,4 (5,5)
Вовняні „ „	5,3 (5,2)	12,0 (9,9)	19,1 (5,6)	48,8 (9,8)	54,4 (9,9)
Шовкові „ „	—	—	40,0 (4,9)	84,4 (6,8)	159,2 (10,5)
Льняні „ „	—	2,1 (0,7)	0,3 (0,1)	53,9 (7,4)	69,8 (9,1)
Білизна трикотажна (млн штук)	—	30,3 (23,9)	106,9 (22,6)	147,1 (18,1)	194,3 (20,4)
Верхній трикотаж (млн штук)	—	12,0 (20,4)	111,6 (19,5)	71,0 (17,1)	73,4 (19,5)

З нових одиниць збудовано за останні десятиліття: у бавовняній пром-сті: Херсонський бавовняний зав. (65% виробництва України), з менших — Тернопільський комбінат, Чернівецьке текст. об'єднання, бавовняно-прядильні фабрики у Львові, Києві, Нововолинському тощо; з вовняної: фабрики сукна у Стрию, камвольно-прядильна фабрика в Донецькому, Чернігівський суконний комбінат тощо; шовкові комбінати у Києві, Черкасах, Дарниці (Київ). Значно змінилася сировинна база Т. п. через будову зав. синтетичних та хем. волокон у Чернігові, Черкасах, Києві та ін., які дають бл. 50% пряжі.

Геогр. розміщення Т. п. дуже нерівномірне. Виробництво бавовняних тканин концентрується в Херсонській обл. (70%), льняних на Волині (в Рівенській обл. — 56%, Житомирській — 44%), шовкових у Київ. (64%) та Херсонській обл. (23%); вовняних у Чернігівській обл. (38%) і Донецько-Придніпровському екон. р-ні (30%).

Не зважаючи на помітне покращення виробничих процесів (автоматизація виробництва, вдосконалення технології обробки сировини тощо), у заг. профілю Т. п. України й далі важливу ролю відограє виробництво півфабрикатів (50% всієї Т. п.), які експортуються поза межі УССР (гол. до рос. центр. пром. р-ну). У 1970-их рр. на галузі, що виробляють тканини, припадає всього бл. 58% гуртової продукції, 70% вартости основних фондів і 50% виробничого персоналу.

На Кубані (Краснодарський край) розвинена вовняна і бавовняна пром-сть. Камвольно-суконний комбінат у Краснодарі — один з найбільших на укр. землях.

Над наук.-техн. проблемами розвитку текст. пром-сти працюють Укр. Н.-Д. Ін-т текст. пром-сти та Ін-т Економіки Пром-сти АН УРСР.

Література: Смирнов Д. Пути ближайшего развития текстильной промышленности Украины, ж. Хозяйство Украины, ч. 2—3, 1926; Про районування текст. пром-сти, ж. Госп-во України, ч. 8—9, 1930; Винар Б. Укр. текст. пром-сть, ж. Укр. Господарник, ч. 4, 1954; Горелик Л. Вопросы экономики легкой промышленности Украинской ССР. К. 1956; Пажитков К. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. М. 1958; Нестеренко О. Розвиток пром-сти на Україні, ч. І, ІІ. К. 1959, 1962; Дерев'янкін Т. Мануфактура на Україні в кін. XVIII — першій пол. XIX ст. К. 1960; Легка пром-сть Укр. РСР за 50 років радянської влади. К. 1967; Размещение отраслей текстильной промышленности СССР. М. 1974.

Б. Винар

Текстологія, іст.-філол. дисципліна, що вивчає пам'ятки писемности, твори літе-

ратури і фолкльору для критичної перевірки і встановлення на підставі наявних варіянтів автентичности текстів. Увагу текстологів притягають передусім пам'ятки старого укр. письменства, над яким працюють укр. і рос. вчені. Староукр. *літописи* досліджували О. Шахматов, Д. Ліхачов («Повість временних літ» й ін.), А. Ґенсьорський («Гал.-Волинський літопис») та ін. Над *«Словом о полку Ігореві»* працювали О. Огоновський, О. Потебня, А. Соболевський, В. Перетц, А. Мазон, М. Шарлемань, Р. Якобсон, М. Ґудзій, Л. Булаховський, І. Дмітрієв-Кельда, А. Зімін, В. Німчук, В. Адріянова-Перетц, Б. Рибаков та ін. *«Києво-Печерський Патерик»* досліджував Д. Абрамович. Серед багатьох дослідників, що працювали над текстами творів Г. Сковороди після Д. Багалія і В. Бонч-Бруєвича, з останніх десятиліть слід назвати П. Попова, І. Табачникова, І. Іваньо, М. Редька. Перше ґрунтовне дослідження творів Т. Шевченка з текстологічного погляду належить В. Доманицькому. Цю працю в 20—30-их рр. продовжували Я. Айзеншток, М. Плевако, М. Новицький, О. Дорошкевич, на еміґрації П. Зайцев. За останні десятиліття текстологічна праця зосереджена в Ін-ті Літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, в якому над творами Т. Шевченка далі працюють Є. Кирилюк, М. Бернштейн, Ю. Івакін, Б. Бородін, Л. Кодацька. Ін. письм. 19 в. присвячені праці І. Лучник, М. Сиваченка, К. Сєкарєвої, М. Гончарука, С. Зубкова та ін., що друкуються в ж. «Радянське Літературознавство» і в неперіодичних зб. того ж ін-ту «Питання текстології» (вийшло 2 ч., 1968 і 1977).

Телевізія (телебачення), ділянка науки, техніки й культури, присвячена питанням пересилання на великі віддалі й приймання на екран рухомих і нерухомих об'єктів за допомогою техн. засобів електро- і радіозв'язку. Разом з радіомовленням (див. *Радіо*) Т. є одним з найбільш масових засобів інформації, освіти, політ. і мист. виховання людности; також одним з основних засобів зв'язку, широко використовуваним у наук. дослідах при обсервації об'єктів з віддалі, в техніці, пром-сті, транспорті, будівництві, сіль. ґосп-ві, метеорології, космічних і нуклеарних дослідах, у військ. справі тощо. Т. буває монохроматична (чорно-біла) і кольорова.

Перші телевізійні пересилання здійснено 1925 в Англії й ЗДА, згодом у Німеччині й СССР (1931); на Україні працювали в Одесі, Києві й Харкові короткометражні механічні телепересилачі, з 1932 телефільми, з 1934 зі звуковим супроводом. Перші телевізійні пересилання за електронною системою з високою чіткістю зображення розпочато 1951 у Харкові (у Москві з 1946) групою радіоаматорів під керівництвом В. Вовчанка. З кін. 1951 почав діяти телецентр у Києві. З лютого 1960 почався реґулярний обмін телепрограмами між Москвою і Києвом, а з 1961 між Києвом й ін. м. СССР. З 1967 телецентри УССР тільки приймали кольорові пересилання, а з 1969 Київ., з 1976 також і Львівський центри пересилають кольорові програми. З 1978 всі пересилання центр. програми з Москви кольорові.

Телепересилання здійснюється через розгалужену систему центрів, студій, ретрансляційних станцій за допомогою радіорелейних ліній зв'язку (Київ. телецентр з Кишинівським) або кабельних телемаґістралей (Київ. з Львівським, Моск., Ленінградським телецентрами). Через Україну пролягає комбінована сх.-евр. телевізійна лінія «Інтервізія», яка сполучає СССР з країнами ком. бльоку (країни Зах. Европи поєднані лінією «Евровізія»). На Україні 1976 було 13 потужних двопрограмових й один (Київ.) трипрограмовий телецентр та 10 ретрансляційних станцій. Вони пристосовані також до обміну між містами СССР, зокрема до приймання телепрограм з Москви.

Укр. телецентри працюють на основі сов. системи: звук — фреквенційна модуляція, образ — неґативна модуляція (існують також амер., бріт., евр., франц. і японська системи). Сучасний телестандарт УССР має досить високу чіткість: 625 рядків (ліній), рамкова фреквенція 25 кадрів (циклів) на сек., шир. канала 8 мегациклів, 12 каналів від 49,75 до 227,95 мегациклів. Надавча сила укр. телецентру — до 20 кіловатів для образу і 4 кіловати для звуку. 1975 у систему зв'язку міжнар. орг-цій Інтельсат включено потужну телекомунікаційну станцію Термінал б. Львова. Вона устаткована апаратурою типу Спейд (Spade), на якій працюють 25 станцій Атлантійського Конґльомерату. Через Львівську станцію СССР може зв'язузатися з кожною з цих 25 станцій за допомогою сателітів мережі Інтельсат.

Найвищим органом управління Т. СССР є союзно-респ. Держ. комітет Ради Мін. СССР для справ Т. і радіомовлення, а в систему сов. Т. входять центр., респ. і місц. (крайові й обл.) телемовлення. Респ. й обл. можуть частину телепрограм пересилати укр. мовою, але переважають пересилання рос., як трансльовані з Москви, так і роблені на Україні. Центр. моск. телепересилання відбуваються на 6 програмах. Перша, основна, присвячена подіям політ., екон., культ. життя в СССР і за кордоном; її пересилають усі респ. центри і до неї пристосовують респ. і місц. програми, тематика і зміст яких

мають бути погоджувані з моск. центром. Питома вага укр. Т. у всесоюзній програмі досить мала, яких 4 год. на тиждень, перев. казки для дітей, фільми, музика, знаменні дати. Друга (інформаційно-публіцистична і мист.) та третя (наук. і наук.-популярна) також призначені для трансляції в нац. респ. евр. частини СССР.

УССР щойно з 1974 має 2 телевізійні програми з роздільними союзними й респ. пересиланнями, а з 1976 і третю програму для Києва і Київ. обл. У програмах респ. і місц. Т., крім інформації, репортажів, пропаґандивних пересилань, велике місце відводиться мист. пересиланням: муз. фільми, фільми-концерти, кіно- і телефільми. Телефільми в УССР продукують Укрфільм, Київ. кіностудія ім. О. Довженка, Одеська студія художніх фільмів, Укр. студія хронікально-документальних фільмів і Донецька, Запор., Львівська, Одеська і Харківська обл. студії. За рік в УССР продукується понад 600 художніх і документальних телефільмів, у т. ч. й зафільмованих вистав Київ. театру ім. І. Франка, Київ. ТЮГ, Львівського ім. М. Заньковецької та ін. Сценаристами й режисерами укр. телефільмів працюють С. Зелікін, А. Караваєв, Р. Синько, Ю. Суярко, І. Кривохатько, Е. Дмитрієв, Р. Єфименко та ін.

Кількість телевізорів (у млн) і забезпечення ними населення (кількість осіб, на які припадає 1 телевізор у дужках) такі:

	1960	1965	1970	1975
УССР	0,74(44,3)	3,0(15,0)	7,2(6,5)	11,0(4,4)
СССР	4,8 (57,2)	15,7(14,7)	34,7(6,9)	55,2(4,8)

Забезпечення населення телевізорами в різних обл. України не виявляє значних різниць: воно найкраще в Донецькій (1 телевізор на 3,4 особи), найслабше в Івано-Франківській (6,1) обл.

На значне зростання телевізорів впливає зростання їх виробництва в УССР. Їхня продукція в тис. та частка УССР порівняно з усім СССР (у дужках) така: 1960 — 98,7 (5,7%); 1965 — 519,1 (14,2%); 1970 — 1981 (29,7%); 1975 — 2402 (34,5%).

Частину продукції телевізорів експортує Україна до ін. респ. СССР та поза її кордони. Найбільшим є Львівський телевізійний зав., який постав 1958, один з більших в СССР (перші телевізори марки «Львів» і «Верховина А», потім «Огонек», «Електрон» й ін.). Менші зав.: Симферопільський телевізійний зав. («Крим 218»), Київ. радіозав. («Славутич 212» і «Славутич 218»), Дніпропетровський, Харківський.

Література: Пащин М. Як створюються телевізійні передачі. К. 1957; Канюка М., Каштанов В. Біля голубого екрана. К. 1963; Індюков М. Специфіка розмовних жанрів телевізійного мовлення. К. 1965; Домбругов Р. Розповіді про телебачення. К. 1971; Косач Ю. Проблеми сучасного укр. документального фільму. К. 1974; Григораш Д. Журналістика у термінах і виразах. Л. 1974; Вакуленко К. Людина в кадрі (нотатки режисера про документальне телебачення). К. 1974; Юровський О. Телевидение — поиски и решения. М. 1975.

Телевяк Іван (1837—1922), гал. гром. діяч, родом з Збаражчини, селянин; допомагав укр. приватним гімназіям у Збаражі та Рогатині, 1911 пожертвував на *«Рідну Школу»* 52 000 корон.

Телеграфний зв'язок, вид *зв'язку,* що забезпечує швидке передавання і приймання повідомлень на віддаль оптичними чи (з поч. 19 в., зокрема з 1830-их рр.) електричними сиґналами. На укр. землях Т. з. почався у 1840-их рр. у Галичині (1846 Т. з. Львова з Віднем) і в 1850-их рр. на Центр. і Сх. Землях (1855 між Києвом і Петербурґом, згодом між Києвом і Москвою). Розвиток Т. з. на Україні (у межах УССР) видно з табл (у дужках для всього СССР):

Відправлено телеграм	1913	1928	1940	1960	1970	1975
У млн	9,2	4,5	23,3	36,4	57,6	68,8 (943)
На 100 осіб	2,6	11	58	84	123	140 (174)

Телетов Іван (1878—1947), хемік, нар. в Астрахані, проф. Харківського Ун-ту і Харківського с.-г. ін-ту (з 1914). Праці з макро- та мікрогетерогенної каталізи, фіз. хемії та синтези органічних сполук, технології виготовлення добрив на Україні з місц. сировини тощо.

Телефонний зв'язок, галузь *зв'язку,* передача на відстань мовної інформації, здійснюваної електричними сиґналами (дротовий зв'язок) або радіосиґналами. Поч. Т. з. сягає 1870-их рр.: перша телефонна мережа постала у 1870—80 рр. у ЗДА і Великобрітанії. На Україні вперше встановлено Т. з. у м.: Одесі (1882), Львові (1884), Києві (1886), Харкові (1888); перший міжміськ. Т. з. між Одесою і Миколаєвом, згодом Харковом і Катеринославом (1910—12); перший сіль. Т. з. 1899 в Лебединському пов. Харківської губ. Щойно в сер. 1920-их рр. встановлено безпосередній Т. з. між більшими м. України та між ними і Москвою та Ленінградом. Розвиток Т. з. видно з кількости міжміських телефонних розмов:

	1928	1940	1960	1970	1975
У млн	3,7	19,1	31,2	80,5	165,4
На 100 меш.	9	44	73	179	337*

* Для всього СССР — 330.

Разом з цим кількість телефонних апаратів зросла (у тис.) з 186,9 у 1940 до 2 631,9 (у тому ч. 2 229,6 у м., 402,3 в с.) у 1975; 98,8% телефонних апаратів — автоматичні (1975; 1940 — 33,3%). 1975 в УССР 1 телефонний апарат припадав на 18,5 осіб (в СССР на 14,7).

Телешек Кирило (* 1894), економіст родом з с. Козельщини на Полтавщині. По закінченні Харківського Ін-ту Нар. Госп-ва (1928) працював у високих школах Харкова, з 1960 — проф. Харківського С.-Г. Ін-ту. Праці з питань економіки сіль. госп-ва України.

Теличенко Іван, історик і правник, дослідник Гетьманщини і Слобожанщини 18 в., співр. «КСт.». Гол. праці: «Очерк кодификации малороссийского права до введения Свода Законов» («КСт.», 1888, 9—10); «Сословные нужды и желания малороссиян в эпоху Екатерининской Комиссии» («КСт.», 1890, 8—12; 1891, 1—2; і окремо); «Протест слободской старшины и козаков против реформы 1765 года» («КСт.», 1888, 1—3) та ін.

Теліга Михайло (1900—42), гром. діяч, інж.-лісівник, бандурист, нар. в станиці Ахтирській на Кубані; чоловік поетки Олени *Теліги*. Учасник визвольних змагань; на еміґрації в Чехо-Словаччині і (з 1929) у Варшаві, діяльний чл. *Спілки Інженерів і Техніків українців-еміґрантів у Польщі*. Замордований ґестапом у Києві.

Теліга Олена (1907—42), поетка, публіцист і політ. діяч, нар. у Петербурзі, дочка І. *Шовгенова*, з 1917 у Києві, 1923 переїхала з матір'ю до Тарнова. З 1924 в Чехо-Словаччині, студіювала на Іст.-Філол. Фак. Пед. Ін-ту в Празі; у середовищі укр. студентів захопилася українством; одружилася з М. *Телігою*. 1929—39 у Варшаві вчителювала в укр. школі і активно працювала в гром. житті. З 1932 дописувала до «Вісника» у Львові. 1939—41 жила у Кракові, очолювала мист. т-во «Зарево» і була активною в Культ. Референтурі Проводу Укр. Націоналістів (разом з О. *Ольжичем*).

О. Теліга

З вибухом нім.-сов. війни 1941 переїхала до Львова, 22. 10. 1941 з *похідними групами ОУН* до Києва, де стала гол. Спілки Письм. і ред. літ. тижневика *«Літаври»*, що виходив при щоденнику *«Укр. Слово»*. Після заборони «Укр. Слова» Т. відмовилася співпрацювати з «Новим Укр. Словом», 9. 2. 1942 була заарештована ґестапо і кілька днів пізніше разом з ін. укр. націоналістами розстріляна.

Поезії Т., більшість яких друкувалася у «Віснику», появилися посмертно окремою зб. «Душа на сторожі» (1946), перевидані й доповнені в зб. «Прапори Духа» (1947), «О. Теліга, збірник» (1977) і «Полум'яні межі» (1977). Це перев. лірика, в якій поетка поєднує жін. ніжність з героїчною посвятою («Вечірня пісня»), безмежною любов'ю до життя, ніжною, типовою жін. еротикою і запереченням міщанського духу; типові для Т. також ідейно-світоглядові медитації («Поворот», «Сучасникам», «Засудженим»). Художня проза Т. представлена оп. «Або — або»; у публіцистиці Т. порушувала питання естетики літератури («До проблеми стилю»), визначення ідейного спрямування укр. культ. процесу («Наростіж вікна»), питання ідеалу сучасної укр. жінки («Якими нас прагнете»), засуджувала дух рабської покори, опортунізм («Партачі життя»). Ориґінальність її творчости й самопосвята витворили міт Т.

Література: Жданович О. На зов Києва. Прапори духа. Життя і творчість О. Теліги. 1947; Шевчук Г. Без металевих слів і без зідхань даремних, ж. Арка, ч. 1. Мюнхен 1947; Бойко Ю. О. Теліга — як публіцистка і поетка, в О. Теліга — збірник. Детройт—Нью-Йорк—Париж 1977.

О. Штуль

Телішевський Костянтин (1851—1913), гал. гром. і політ. діяч, нотар у Турці; 1889—95 посол до гал. сойму, 1891—97 — до австр. парляменту; один з діячів т. зв. «*Нової ери*».

К. Телішевський

Тельнюк Станислав (* 1935), поет, прозаїк і літ. критик родом з с. Іскрівки Запор. обл. Закінчив Київ. Ун-т (1959) і в 1962—66 працював у ред. газ. «Літ. Україна», далі відповідальний секретар Комісії критики та теорії літератури Спілки письм. України. Друкується з 1952. Зб. поезій «Леґенда про будні» (1963), «Залізняки» (1966), «Опівнічне» (1972), «Робота» (1976); повісті «Туди, де сонце сходить» (1967), «Грає синє море» (1971); літ.-критичний нарис «Червоних сонць протуберанці» (1968); працює також як перекладач. У 1960-их рр. у Самвидаві були поширені сатиричні поезії Т. проти русифікації.

Темницький Володимир (1879—1938), гром.-політ. діяч, журналіст, родом з Гусятинщини (Галичина), правник, був активний у студентському житті, у боротьбі за укр. ун-т у Львові, один з засновників і ред. «*Молодої України*» (1900—02), діяльний чл. і в 1914—21 гол. управи *Укр. Соц.-Дем. Партії*. За першої світової війни Т. був чл. *Бойової Управи* УСС і Гол. Укр. Ради у Відні та активний співр. *Союзу Визволення України;* 1919 віцемін. закордонних справ УНР у кабінеті В. *Чехівського*, мін. закордонних справ у кабінеті Б. *Мартоса;* з 1923 в Галичині. Ст. на політ. теми в укр. газ.

В. Темницький

Темницький Микола (1847—1921), гал. гром. і політ. діяч і публіцист, гр.-кат. свящ.; видатний проповідник і промовець на вічах, організатор Гусятинщини, співр. газ. *«Батьківщина», «Свобода», «Діло»* й ін.

Темницький Омелян (1882—1918), політ. діяч родом з Гусятинщини (Галичина), брат Володимира Т.; діяч Укр. Соц.-Дем. Партії. 1915 вивезений рос. владою на Сибір. 1917 повернувся на Україну і діяв в Одесі (гол. орг-ції УСДРП, ред. щоденника «Вістник Одеси», комісар фінансів та товариш гол. міської ради).

Темрюк (VIII—18), м. на Кубані, р. ц. Краснодарського краю РСФСР, пристань б. впадіння р. Кубані до Озівського м.; 26 600 меш. (1975; 1926 — 15 900). Харч. пром-сть, досл.-мех. зав. Краєзнавчий музей. 1926 українці в Т. становили 26,2%, а у Темрюцькому р-ні (разом з м. Т.) — 71,9% всього населення.

Темрюцька затока, затока на півд. Озівського м. Врізається у суходіл на 27 км, ширина б. входу — 60 км; глибина бл. 10 м. Береги низовинні, здебільша зарослі очеретом. Т. з. замерзає в сер. січня, скресає в березні. До Т. з. впадає гол. віднога р. Кубані. У гирлі Кубані лежать мілководні Курчанський і Ахтанизовський лимани, поблизу гирла Кубані — м. *Темрюк.*

Тен (справжнє ім'я і прізвище Микола Хомичевський) Борис (* 1897), поет і перекладач родом з с. Дермані (зах. Волинь); з священичої родини. Закінчив Волинський Ін-т Нар. Освіти; муз. освіту дістав у Моск. Муз.-пед. Ін-ті, працював на муз., театральній і пед. роботі, викладав латинську мову в Житомирському Ін-ті іноземних мов. Друкувати поезії почав з 1923 у журн. «Червоний Шлях», але працює гол. в галузі перекладу з античних і нових мов. З старогрец.: «Прометей закутий» Есхіла (1949); «Одіссея» (1963) й «Іліяда» (1977) Гомера; «Хмари», «Лісістрата», «Жаби» (1956) Арістофана; «Поетика» Арістотеля (1967); з нім.: «Розбійники» і «Вільгельм Телль» Ф. Шіллера (1952, 1964); з англ.: «Річард III» В. Шекспіра (1952). За переклади з Ю. Словацького, А. Міцкевіча, Є. Жулавського дістав нагороду Мін-ва Культури і Мистецтва Польщі. Переклади Т. відзначаються високою культурою мови, вірною віддачею змісту і максимальним збереженням формально-мист. особливостей оригіналу. Крім того, Т. переклав багато лібретт опер, текстів до вокальних творів тощо. Оригінальна його творчість зібрана у кн. сонетів «Зоряні сади» (1970). 10 рр. пробув на засланні.

Б. Тен

Тендрівська затока, мілководна затока на півн. Чорного м., відокремлена від нього *Тендрівською косою.* Врізається в суходіл майже на 45 км. Пересічна ширина 7 км, глибина до 6 м. Частина Т. з. та її узбережжя належать до *Чорноморського заповідника.*

Тендрівська коса, Тендра — довгий вузький о. у півн. частині Чорного м., від узбережжя відокремлена *Тендрівською затокою* та вузькою протокою. Довж. бл. 65 км, ширина до 1,8 км; місце гніздування і зимівлі птахів.

Тендюк Леонид (* 1931), поет і прозаїк родом з Кіровоградщини; по закінченні Київ. Ун-ту працював у газ. «Молодь України» і як кореспондент багато подорожував по Україні, працював матросом і брав участь у далеких експедиціях на гідрографічному, звіробійному й ін. кораблях. Друкується з 1950. Зб. поезій: «Поле моє, полечко . . . » (1961), «Струмки народжуються в горах» (1964), «Берег моєї землі» (1974), «Тиша, стривожена штормом» (1975); кн. подорожніх нарисів: «Одіссея східних морів» (1964), «Шукачі тайфунів» (1965), «Люди з планети Океан» (1968), повісті й оп. для дітей.

Тенета (справжнє прізвище Гурій) Борис (1903—35), поет і прозаїк родом з Донбасу; поезії друкував з 1924 в журн.: *«Червоний Шлях», «Зоря», «Нова Громада», «Життя й Революція», «Глобус»*

Б. Тенета

та ін.; належав до літ. орг-цій «Ланка» і «*Марс*». Окремо вийшли кн. повістей і оп. «Листи з Криму» (1927), «Гармонія і свинюшник» (1928), «Десята секунда» (1929), «Будні», «Ненависть», «П'яниці» (1930), «В бою» (1931). За приналежність до «непролетарських» літ. орг-цій і «клясово-вороже» зображення сов. дійсности (зокрема в повісті «Гармонія і свинюшник») Т. був ув'язнений і заподіяв собі смерть у тюрмі.

Теніс (lawn-tennis), спорт. гра на майданчику, поділеному посередині поперечною сіткою; грають ракеткою і невеликим гумовим м'ячем. Мета гри — ракеткою перекинути м'яч через сітку на бік партнера, так щоб той не зміг його відбити назад на площу свого співграча. Т. відомий з 13 в. в Італії і Франції, з 14 в. в Англії, де на поч. 1870-их рр. набрав приблизно теперішнього вигляду. На Україну Т. завезли англ. купці, які 1890 створили тенісові (тен.) клюби в Одесі й Таганрозі; згодом Т. поширився і по ін. м. на Україні, а 1913 відбулися тен. змагання в Києві. У 1920-их рр. відбулися спершу показові тен. гри в Одесі, з 1930 розпочалися змагання за першість України; їх продовжують і після 1945 в категоріях командної першости, особистої — чоловіків, жінок, мішаних пар; влаштовуються також зимові респ. змагання, змагання молоді і т. п.

У Галичині перші тен. (ситківкові) клюби постали у 1890-их рр. під впливом зв'язків з Віднем. Т. пропаґував у «Соколі» і студентських спорт. клюбах І. *Боберський* (видав підручник «Ситківка», 1911); перші змагання провело спорт. т-во *«Україна»* (Львів, 1911; П. *Франко*, О. *Кульчицький).* 1924 постав Львівський Ситківковий Клюб (ЛКС, діяв до 1939), що мав власні тен. корти і відбував змагання за першість Зах. України.

У ЗДА і Канаді Т. пропаґує *Карп. Лещетарський Клюб* (з 1955 відбуваються щорічно змагання за першість Союзу Укр. Амер. Спорт. т-в) і Укр. спорт. централі Америки і Канади в групах молоді, змагунів і сеньйорів. *Е. Ж.*

Теннер Григорій (1889—1943), скульптор-портретист родом з Аккерману (Басарабія). Учився в Петербурзькій і Мюнхенській академіях мистецтв; з 1932 викладач Одеського Художнього Ін-ту. Проєкти пам'ятників Т. Шевченкові в Катеринославі (1921) і Харкові (1925); композиція «Т. Г. Шевченко» (1939), портретні погруддя: Я. Яворницького, Ю. Бершадського, Т. Шевченка, О. Шовкуненка, Г. Петровського, М. Скрипника, Г. Плеханова, О. Герцена та ін. Помер в Уфі.

Тенянко Петро (1884—1957), поет і пед. діяч родом з с. Сорочинець на Полтавщині. По закінченні учительської семінарії учителював у Пирятинському пов. Після поразки визвольних змагань на еміґрації в Польщі і Чехо-Словаччині, по другій світовій війні в Канаді, де й помер. Перші поезії надрукував 1905 в альманасі «Перша ластівка». Далі друкувався в альманахах «Розвага», «Українська Муза», «ЛНВ» та ін. Зб. поезій «До раю злотосяйного» (1917).

Теогност, митр. київ. (1328—53), св.; грек, висвячений у Константинополі. Резиденцію мав у Москві; протиставився церк. самостійності Гал. і Лит. митрополій. 1342 зазнав знущання в Орді, але згодом хан Джанибек підтвердив церкві її дотогочасні пільги.

Теодор А., київ. ґравер на дереві кін. 17 — поч. 18 в.; працював 1694—1724 для вид. Києво-Печерської Лаври. Відомі його дереворити в «Апостолі» (1695), «Октоїху» (1699), «Страсному Євангелії» (1704), «Тріоді Цвітній» (1724) та ін.

Теодоро, середньовічне м. в півд.-зах. частині Криму, заселеній залишками ґотів, столиця Мангупського князівства. Т. було міцною фортецею, яка впродовж 13—15 ст. обороняла свою самостійність перед натиском ґенуезців і татар. Щойно 1475 тур. військо розгромило Т. і Мангупське князівство.

Теодорович Ананій (1900—71), діяч Укр. Правос. Церкви, протопресвітер родом з с. Вербки на Волині. Богословську освіту одержав у Крем'янці (сер.) і Варшаві (вищу); був свящ. на Волині. З 1944 на еміґрації. З 1948 чл. Ради Митрополії, з 1969 — адміністратор УАПЦ в Австралії і Новій Зеляндії.

Теодорович Єпіфан Василь (1881—1958), церк. діяч, василіянин, по висвяченні ред. ж. «*Місіонар*» у Жовкві (1908—12); написав «Життя Святих» на січень—лютий (1912). З 1921 місіонер у Канаді, з 1927 у ЗДА, ред. ж. «Кат. Провід» (1927—32) у Філядельфії; видав зб. проповідей «Кат. Життя», I—II (1946—48).

о. Є. Теодорович

Теодорович Іоан, митр., див. *Іоан Теодорович.*

Теодорович Йосафата Ірина (1878—1959), церк діячка, василіянка в Галичині й ЗДА, сестра Єпіфана і Павла Т. Настоятелька манастирів у Львові й Яворові; з 1922 у Філядельфії (ЗДА), ігуменя для всіх СС Василіянок (1924—49), зайнятих в установах і парафіяльних школах укр. кат. епархій в Америці.

Теодорович Микола (1755—1820?), гр.-кат. свящ., культ.-осв. діяч і письм. родом з с. Дубриничів на Закарпатті; теологічну освіту здобув у Відні, після чого був адміністратором у м. Михайлівцях, пізніше парохом у с. Коритнянах. Т. автор порадника «Помошникъ оу домувствѣ и между людьми...» (1791). З угор. переклав «Врачъ домашній». Обидві праці не появилися друком. Т. також автор «Протоколу свящ. і церкви в Коритнянах» (латинською мовою), в якому багато джерельних даних про культ.-осв. працю другої пол. 17 — поч. 19 в. Автобіографія Т., вміщена в «Протоколі», появилася друком у *«Підкарп. Русі»* (1934).

Теодорович Микола (1859—?), дослідник історії (зокрема церк.) Волині; з священичого роду на Волині, вчився у Петербурзькій Духовній Академії, був інспектором шкіл у м. Сєдльцях (Підляшшя). Численні праці, між ними: «Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии» (1888—99, п'ять томів, не закінчена), «Город Владимир Волынский» (1893), «Волынская духовная семинария» (іст. нарис, 1901).

Теодорович Павло Петро (1894—1946), церк. діяч, василіянин, брат Єпіфана, проф. філософії Духовної Семінарії у Львові (1924—25), співр. «Записок ЧСВВ», «Вісника Марійських Т-в» тощо; довголітній учитель новіціяту манастиря в Крехові (1928—39) і заступник протоігумена (1935—46).

Теодосій Грек, ігумен Києво-Печерського манастиря (1142—56). Прибув з Візантії у першій чверті 12 в., був близький до кн. чернігівського *Святослава (Святоші)* та київ. В. кн. *Із'яслава Мстиславича.* Автор полемічних (проти латинян) і повчальних творів, з яких відомі: відповідь кн. Із'яславові про споживання м'яса в середу і п'ятницю, «Посланіе... о почитаніи недѣли», Вопрошеніе В. кн. Изяслава ... о варяжской вѣрѣ»; переклади грец. і латинських творів. Авторство деяких писань, пов'язаних з ім'ям Т., сумнівне.

Сестра Йосафата Теодорович, ЧСВВ

Теодосій Лазовський († 1588), єп. холмський і белзький (1552—65), згодом володимирський (1565—80) та берестейський.

Теодосій Печерський (бл. 1036—74), св., ігумен *Києво-Печерського манастиря,* письм., нар. у Василеві (тепер м. Васильків) б. Києва в боярській родині; виростав у Курську, де його батько був княжим тіуном; дістав добру освіту. 1055 втік до Києва, де його прийняв до Печерського манастиря засновник укр. чернецтва *Антоній;* при чернечому постригу прийняв ім'я Т. (Феодосія; його світське ім'я невідоме); відзначався аскетичним життям. Мавши бл. 25 рр., Т. став ігуменом манастиря і впровадив суворий студитський устав та зреформував монаше життя. Поруч печер побудував велику церкву Успіння Богородиці (поч. будови 1073, закінчена 1089) і манастир з келіями. Своїм авторитетом Т. впливав на світські справи, дораджував князям, виступав проти кн. *Святослава II* на оборону його брата *Із'яслава Ярославича.* Т. приписують (авторство непевне): 5 повчань ченцям (автор картає ченців за недбальство та дбання про особистий добробут) і одне келяреві (ключникові); уривки 4 повчань ченцям і народові; 2 уривки до народу («О казнях Божіих» й ін.); 2 уривки до В. кн. Із'яслава («О латинѣх») і 2 молитви. Поучення Т. прості й короткі; в них чимало матеріялу про життя ченців і народу. Т. помер 3. 5. 1074, його останки перенесено 1091 до Печерсько-Успенського собору. У 1080 *Нестор* написав життя Т. П.; 1108 заходами В. кн. Святополка Із'яславича його врочисто канонізовано.

Теодосій Сергіїв (1890—?), архиєп. УАПЦ, до ієрархії якої перейшов з рос. Церкви (1923); був єп. у Переяславі, пізніше в Бердичеві; заарештований сов. владою 1936 і вивезений на Сибір; дальша доля невідома.

Теодосій Углицький (1630-ті рр. — 1696), укр. правос. діяч, св. Нар. на Сх. Поділлі у священичій родині з давнього роду Полоницьких-Углицьких; навчався у Києво-Могилянській Колеґії і за кордоном. 1664—88 ігумен Києво-Видубецького манастиря; з 1688 архимандрит Єлецького манастиря (у Чернігові), єп.-вікарій архиєп. Лазаря *Барановича,* з 1692 — архиєп. чернігівський. Т. дбав про зміцнення чернецтва та про підвищення духовного рівня своєї епархії. Канонізований 1896 (пам'ять святкується 18 лютого); його мощі перебували в Спасо-Преображенському соборі в Чернігові.

Теодосія, Феодосія (VIII—16), м. обл. підпорядкування в півд.-сх. частині Криму на березі Чорного м.; 75 000 меш. (1976). Т. заснована в сер. 6 в. до Хр. виходнями з грец. м. Мілету, розвинулася на значний торг. центр. З 355 до Хр. входила до складу *Боспорського царства.* В 4 в. по Хр. Т. зруйнували гуни, у 5—10 вв. вона була у тісних зв'язках з Візантією, з кін. 6 в. її захопили хозари. У другій пол. 13 в. ґенуезці заснували в Т., яка тоді перебувала під владою татар, свою торг. факторію Каффу. 1475 Каффу захопила Туреччина; у 16—17 вв. вона була гол. невіль-

ницьким ринком у Криму. У 1616, 1628 і 1675 запор. козаки здобули м. і визволили багато невільників. Під час рос.-тур. війни (1768—74) рос. війська захопили м. (1771); 1783 його приєднано до Рос. Імперії і повернено давню назву Т., з 1802 Т. — пов. м. Таврійської губ. У 1892—95 в Т. збудовано морський порт (гол. експорт — збіжжя) і залізницю, що сприяло зростанню м. (1829 — 3 700, 1904 — 30 600); мала значення також тютюнова пром-сть. По закріпленні сов. влади Т. 1921 увійшла до складу Крим. АССР. Перші рр. сов. влади спричинили занепад м. (1921 — 35 400, 1926 — 28 700). У добу п'ятирічок Т. розвинулася як пром. і курортний центр.

Тепер Т. є важливим осередком тютюнової пром-сти (Теодосійська тютюнова фабрика, заснована 1861); зав.: механічний, арматурний, «Буддеталь», соків; панчішна, мебльова, офсетна фабрики, комбінат будів. матеріялів, харч. пром-сть. Політехнікум, картинна ґалерія ім. І. Айвазовського (заснована 1880), історико - краєзнавчий музей. Руїни ґенуезької фортеці (рештки мурів і башт). Т. приморський кліматичний курорт; лікувальні засоби — клімат, морські купання, грязь оз. Аджиголь, мінеральне сульфатно-хлоридно-натрієве джерело «Теодосія» (Паша-Теме).

Ленінський проспект у Теодосії

Теоктист († після 1120), св.; ігумен (з 1103) Києво-Печерського манастиря, з 1113 єп. чернігівський. Подбав про внесення в синодик святих імени *Теодосія Печерського*.

Теофан III, єрусалимський патріярх (1608—44). Їдучи через Україну до Москви, затримався 1618 у поль.-коз. військ. таборі, а в поворотній дорозі залишився довший час на Україні (до поч. 1621). Маючи повноваження царгородського патріярха Тимофія «справувати всі архиєрейські справи у підлеглих царгородському патріярхові епархіях» у Польщі, висвятив 1620 в Києві (разом з митр. Неофітом сирійським і єп. Аврамієм Страгонським) митр. Йова *Борецького* і 5 єпископів (*Ісаїю Копинського* на єп. перемиського, Мелетія *Смотрицького* — на єп. полоцького, Ісаакія *Борисковича* — на єп. луцького, Єзекиїла *Йосифа* Курцевича — на єп. володимирського, *Паїсія* Іполитовича на єп. холмського), відновивши т. ч. правос. ієрархію на території Київ. митрополії. Тоді ж Т. надав Київ. Богоявленському братству права ставропігії.

Теофілакт Лопатинський (1670-ті рр. — 1741), богослов і церк. діяч, родом з Волині. Учень і проф. Київ. Академії; з 1704 проф., з 1706 ректор Моск. Духовної Академії, чл. Святійшого Синоду, єп. тверський (1723); брав участь у передаґуванні Острозької Біблії. Як противника прот. впливів і діяльности Т. *Прокоповича*, Т. заарештовано (1736), позбавлено сану (1738) й ув'язнено; 1740 амнестовано. Праці Т.: «Объ игѣ Господнемъ благомъ» (проти поглядів Т. Прокоповича); «Политиколѣпная апотеозисъ» (1709, цареславний опис зустрічі царя Петра після перемоги під Полтавою); «Зеркало горячайшаго к Господу Богу духа» (1787); латинські вірші «Oda in laudem operis principis Demetrii Kantemiri» (1719).

Теофіпіль (IV—7), с. м. т. над р. Полквою, в півн.-сх. частині Подільської височини, р. ц. Хмельницької обл.; 4 100 меш. (1966); харч. пром-сть. Вперше згадується 1420 п. н. Човганський Камінь (Човган). З кін. 18 в. до 1910-их рр. м-ко Старокостянтинівського пов. Волинської губ., характер — с.-г.-ремісничо-торг.; бл. 5 000 меш. (українці і жиди).

Теперішній час, форма *дієслова*, що в основному виражає дію або стан, сучасні з моментом мовлення. Часто однак вона набуває значень безвідносних до цього моменту (у приказках, правилах, описах і т. д., напр., «Тиха вода греблю рве», «Київ лежить над Дніпром»). Стилістично забарвленими є форми теперішнього іст. часу, які можуть мішатися з минулими (напр., у казці: «І ось вони пішли. Ідуть рік, ідуть два . . .»), а також теперішнього замість майбутнього (напр., «Завтра вже їдемо»). Теперішній час можливий тільки від недоконаних дієслів (винятком є архаїчне і говіркове «ректи»). Дієслова доконані творять форми такі самі, як теперішнього часу, але у значенні майбутнього (напр., іду — піду).

Теплик (V—10), с. м. т. на сх. Поділлі, р. ц. Вінницької обл., 5 600 меш. (1966); кол. заштатне м-ко Гайсинського пов. Подільської губ. Харч. пром-сть, виробництво цегли, залізобетонових конструкцій.

Теплицький Василь (* 1902), економіст родом з с. Абрамівки (нині Кіровоградської обл.), співр. Ін-ту Економіки АН УРСР (1937—38 його керівник). Праці з історії нар. госп-ва України та історії екон. думки на Україні. Автор монографії «Реформа 1861 р. і аґрарні відносини на Україні (60–90 роки XIX ст.)», 1959.

Теплов Григорій (1711—79), рос. держ. і культ. діяч. адьюнкт Петербурзької АН. Був вихователем молодого К. *Розумовського* і їздив з ним за кордон у 1740-их рр. Коли К. Розумовський став гетьманом, Т. був його дорадником й наглядав за його маєтками. Брав участь у

рос. держ. перевороті 1762 по боці Катерини II і став її статс-секретарем, а потім сенатором. Т. вважають автором записки «О непорядках в Малороссии» з гострою критикою політ. і соц.-екон. відносин на Гетьманщині, що відограла певну ролю в ліквідації гетьманату 1764, (опублікована повністю М. Василенком у «Записках Укр. Наук. Т-ва» у Києві, т. IX, 1909).

Тепловозобудування, галузь важкого машинобудування, яка замінила *паротягобудування* (його припинено на Україні 1957), будує силові вози-двигуни для залізничного транспорту. У більшій кількості тепловози (т.) на Україні почали випускати з 1947 на Харківському зав. транспортного машинобудування ім. В. Малишева, з 1957 — на Ворошиловградському тепловозобудів. зав. ім. Жовтневої революції; 1965 паротяги становили лише 15% всього укр. залізничного парку. Обидва зав. продукували низку серій т. потужністю 2 000 і 6 000 кінських сил. Найкращими є т. М-62 (4 000 кінських сил) та 2 Т 340-002, які в значній кількості йдуть на експорт. Т. 2ТЕ-40 має офіц. марку «Україна». Продукція Т. на Україні: 1950 — 125, 1960 —1 142, 1975 — 1 309; на Ворошиловградському зав. працює бл. 14 000, на Харківському — бл. 8 000 робітників. Продукція України становить бл. 95% усієї продукції Т. в СССР; значну частину її експортують за межі СССР: у 1969—73 Ворошиловградський зав. експортував понад пол. своєї продукції, зокрема до ін. соц. країн, включно з Півн. Кореєю. *С. П.*

Тепчегорський Григорій, ґравер на міді і поет кін. 17 — поч. 18 в. родом з України; 1697—1718 працював у Москві. Ґравюри до «Лицевої Біблії», 8 ґравюр з зображенням царів і Богоматері; портрети Д. Кантеміра та ін.; мав вплив на творчість рос. ґраверів, зокрема на Олексія й Івана Зубових. Т. часто супроводжував ґравюри віршами на біблійні теми.

Теребле-Ріцька гідроелектростанція, гідроелектростанція на Закарпатті (у Хустському р-ні), розташована в долинах річок Тереблі й Ріки. Збудована 1949—55; перший пром. струм одержано 1956. Потужність — 27 000 квт, виробництво електроенерґії в сер. за водністю рік — 123 млн квт год. Після спорудження греблі виникло водосховище об'ємом 23,7 млн м^3, площа водного дзеркала — 1,6 км^2.

Теребля, р. на Закарпатті, права притока Тиси; довж. 80 км, сточище — 750 км^2. У гор. і сер. течії перетинає Ґорґани і протікає глибокою (до 350 м) долиною, у пониззі виходить на Мармароську котловину. Частина води Т. по тунелю завдовжки 3,6 км подається у р. Ріку, на якій збудовано *Теребле-Ріцьку гідроелектростанцію.*

Теребовля (IV—6), м. на гал. Поділлі над р. Гнізною, р. ц. Тернопільської обл.; 11 600 мешк. (1975); харч. пром-сть, фабрика ялинкових прикрас, філіял львівської взуттєвої фірми «Проґрес». Т. була оселею вже за неоліту; перша згадка в Іпатіївському літописі під 1097; з кін. 11 в. центр *Теребовельського князівства.* В сер. 14 в. Т. увійшла до Польщі, 1389 — дістала маґдебурзьке право. Після будови замка (кін. 14 в.) Т. стала однією з прикордонних фортець Польщі у боротьбі з татарами (1453, 1498, 1508, 1516) і Туреччиною (1675, 1688), під час якої зазнала кільказового знищення. 1772 —1918 Т. входила до складу Австрії (Австро-Угорщини), 1918 —19 ЗУНР, пізніше до 1939 Польщі — пов. м. Пам'ятки архітектури: руїни замка (14—16 вв., кілька разів руйнований і перебудований, зокрема в кін. 16 — поч. 17 в.), оборонна церква св. Миколая (16 в., невдало перебудована 1735), костьол і манастир кармелітів (оборонний, з 1635 в ренесансовому стилі); на півд. від Т. в с. Підгірянах у гирлі Гнізди до Серета — оборонна церква й манастир з кін. 16 в.

Теребовльський замок

Теребовльське князівство, півд.-сх. частина уділу кн. *Ростислава Володимировича* з столицею у Теребовлі, який отримав молодший з його синів *Василько* Ростиславич, мабуть, 1084 (ін. уділи Ростиславичів: Звенигородське князівство *Володаря* Ростиславича і Перемиське — *Рюрика).* Василько розгорнув посилену колонізацію на півд. сх. Т. к. тюркським елементом (берендеї, торки й печеніги) і освоїв *Пониззя* та захистив його від кочовиків; разом з тим зросло значення Галича. По смерті Василька (1124) з Т. к. відокремилося Галицьке, а бл. 1141 Т. к. увійшло остаточно до складу об'єднаного Гал. князівства (перший кн. — син Володаря *Володимирко).* На поч. 13 в. Т. к. було кілька рр. (бл. 1210) уділом кн. Із'яслава Володимировича.

Тереверко Юрій (1888—1912), один з перших укр. плянеристів родом з Черкащини. 1910—12 зробив понад 30 польотів на власноручно виготовлених плянерах, а також перший політ з пасажиром.

Терек, р. на Півн. Кавказі; довж. бл. 620 км, сточище — 43 200 км^2. Бере поч. на півн. схилах Гол. Кавказького хребта, виходячи з Кавказьких гір, пливе Ставропільською височиною і на При-

каспійськиі низовині впадає в Каспійське м. Використовується для зрошення; вище Моздока бере поч. Терсько-Кумський зрошувальний і обводнювальний канал. Невелика частина сточища Т., положена в Ставропільському краю і в півн.-сх. частині Кабардино-Балкарської АССР, до 1940-их рр. належала до укр. мішаної етнічної території.

«Терем», неперіодичний ілюстрований журн., вид. Ін-ту Укр. Культури в Америці, виходить з жовтня 1962 у Детройті; гол. ред. Ю. *Тис-Крохмалюк*. «Т.» має монографічний характер: кожне ч. присвячене окремій особі або проблемі укр. культ. життя.

Терен, дерево до 5 м заввишки або кущі родини розуватих; дуже розгалужені з колючими гілками. Плід — темно-синя кістянка. Росте по узліссях, серед чагарників, по степах тощо; посухостійкий, медонос. На Україні поширені 3 види: Т. звичайний (Prunus spinosa L.), росте на Закарпатті, зах. Поліссі, в Лісостепу; Т. степ. (P. stepposa Kotov) — у Степу й Криму; Т. молд. (P. moldavica Kotov) — на Придністров'ї, зах. частині Степу і в Криму. У плодах Т. міститься 3—5% цукру, 1,5—3% кислоти, до 1% дубильних речовин. Їх використовують для виготовлення конфітури, повидла, настоянок, сушать і консервують; квітки та плоди мають ціянисті сполуки. Насіння плодів містить до 3% глюкозиду амігдаліну, який відщеплює синильну кислоту. У нар. медицині квітки вживають як легко послаблюючий, стиглі плоди як в'яжучий засіб.

Терен Теодор, див. *Юськів-Терен* Теодор.

Тереножкін Олексій (* 1907), археолог родом з м. Ніколаєвська (тепер м. Пуґачов — Саратовської обл. РСФСР), з 1949 завідував відділом Ін-ту Археології АН УРСР. Досліди пам'яток скитського і доскитського часу на Україні, зокрема чорноліської культури; розробив основи хронології пізнього бронзового та поч. залізного віку на Україні.

Теренський Микола (1723—90), маляр, свящ. у с. Перекопаній під Перемишлем. 1753 намалював для костьолу в Дубецькому груповий портрет фундаторів — Яна і Анни Красіцьких на тлі карп. пейзажу; церк. розписи.

Тересва, р. на Закарпатті, права притока Тиси; довж. 56 км, площа сточища 1 225 км². У гор. і сер. течії перетинає Ґорґани і тече вузькою, глибокою долиною, у пониззі виходить на Мармароську котловину. Сплавна.

Тересва (V—4), с. м. т. Тячівського р-ну Закарп. обл., положене у Мармароській котловині при впадінні р. Тересви до Тиси; 7 200 меш. (1966). Деревообробний комбінат, харч. пром-сть.

Тереспіль (I—4), м. на Підляшші, в Більському пов. Люблінського воєводства (Польща), положене б. Бугу (з правого його боку лежить *Берестя);* 4 200 меш. (1966). Т. гранична станція на міжнар. залізниці Варшава—Москва; церква в клясицистичному стилі з кін. 18 в.

Терех Олександер (* 1928), письм.-перекладач родом з Києва; по закінченні Київ. Ун-ту працював ред. у в-ві «Веселка» і викладачем англ. мови, тепер зав. відділу зах. літератури в журн. «Всесвіт». Переклади з англ.: повість «Марсіянська хроніка» Р. Бредбері (1962), «Слідами змови» О. Тріза (1963), «Кораловий острів» Р. Белентайна (1966), роман «Звіробій» Ф. Купера (спільно з Л. Солоньком), трилогія Д. Ґелсворсі «Саґа про Форсайтів» (1975), низка ін. перекладів у періодичних вид.

Тереховський Мартин (1740—96), біолог і лікар, один з перших дослідників-мікроскопістів, родом з м. Гадячого (Полтавщина), син свящ. Закінчив Київ. Академію (1763) і Школу при Петербурзькому Ген. шпиталі (1765), одночасно вивчав ботаніку. 1765—70 — наук. співр. Ботанічного саду в Петербурзі, з 1783 його дир. 1775 оборонив докторську дисертацію у Страсбурзькому Ун-ті «Про Наливковий хаос Ліннея», у якій доводив (незалежно від Л. Спалланцані) неспроможність теорії довільного зародження найпростіших. Вперше в науці застосував методи вивчення впливу електричних іскор на риб та інфузорій у воді. 1776—79 — викладач у Кронштадтському морському шпиталі, з 1780 — у Петербурзькому Ген. шпиталі (з 1783 — проф.).

Терешкевич Микола (1857—88), статистик; з 1881 завідувач статистичного бюра Полтавського губ. земства. Керував госп.-екон. описом губ. й видав докладний опис 8 пов.

Терещенки, коз.-міщанський рід на Глухівщині, який 1870 дістав дворянство. Родоначальник його Артем Якович Т. († 1873), який розбагатів під час Крим. війни на постачанні хліба й корабельного лісу для війська, потім зайнявся цукроварством та ін. галузями пром-сти. По сел. реформі 1861 Артем Т. і його сини —Микола, Федір і Семен, скуповуючи поміщицькі маєтки на Україні і в Росії, стали на поч. 20 в. одними з найбільших землевласників імперії (140 000 десятин землі) і цукрозаводчиків на Україні (1911—12 Т. мали 10 великих цукроварень). Микола Т. (1820—1903) був відомим меценатом й одним з фундаторів Київ. й Глухівського музеїв; мист. колекції М. Т. стали основою майбутніх музеїв укр. і рос. мистецтва в Києві. Його дочка Варвара була разом з чоловіком Богданом *Ханенком* фундатором музею Зах.-евр. мистецтва у Києві й

ініціатором художньої пром-сти (майстерні вишивок) на Київщині. Внук Миколи, Михайло Т. (1888—1956), рос. політ. діяч, чл. IV Держ. Думи, 1915—17 був гол. т. зв. Воєнно-Пром. Комітету в Києві, згодом мін. фінансів (березень—травень 1917) і закордонних справ (травень—жовтень 1917) *Тимчасового Уряду;* брав участь у переговорах з Укр. Центр. Радою. Після жовтневої революції еміґрував, помер у Монако. *О. О.*

Терещенко Каленик (1879—1969), скульптор родом з с. Попівки (Черкащина), учився в Петербурзькому Училищі техн. малювання і в майстерні В. *Беклемішева* (1908—14). Погруддя Т. Шевченка на могилі в Каневі (1923, тепер у музеї), пам'ятники Шевченкові в м. Шполі (1924), с. Моринцях (1927) і Кирилівці (1930).

Терещенко Марко (* 1894), режисер театру і кіна, нар. у с. Ковалисі на Черкащині. По закінченні Муз.-Драматичного Ін-ту М. Лисенка в Києві (1914) працював у *Молодому Театрі Л. Курбаса,* в якому очолив ліве крило. Відстоюючи погляд, що театр — це колектив і кожний мистець — для себе режисер, Т. 1920 створив свою експериментальну студію, а 1921—25 очолив *Театр ім. Г. Михайличенка,* на сцені якого поставив на основі літ. композицій масові видовища. 1925—26 і 1929–34 — мист. керівник Одеського Драматичного театру ім. Революції, Харківського театру Революції та ін.; поставив п'єси І. *Микитенка:* «Диктатура» (1929), «Кадри» (1930), «Справа честі» (1931), «Дівчата нашої країни» (1933), «Сольо на флейті» і «Маруся Чурай» (1934). Згодом працював на Одеській і Київ. кіностудіях; кращі фільми: «Микола Джеря» (за І. Нечуєм-Левицьким) та «Навздогін за долею», «Дорогою ціною» (за М. Коцюбинським, 1927). Т. автор кн. про режисуру масових сцен «Мистецтво дійства» (1921), спогадів «Крізь лет часу» (1974).

М. Терещенко

Терещенко Микола (1898—1966), поет і перекладач родом з Полтавщини. 1917 закінчив Золотоніську гімназію, навчався в Київ. Політехн. Ін-ті (1917—22) і на курсах іноземних мов. Друкується з 1918; спершу належав до груп символістів *«Музагет»,* пізніше до літ. орг-цій «Комункульт», *«Жовтень»,* а з 1927 до *ВУСПП*-у. 1925—34 був ред. ж. *«Життя й Революція»,* під час другої світової війни працював на укр. радіостанції в Ташкенті, по війні — ред. Держлітвидаву України в Києві. У перших зб. поезій «Ляборaторія» (1924), «Чорнозем» (1925) і «Мета й межа» (1927) Т. досягнув вершин своєї творчости, давши в них (поруч пересічних віршів) поезії глибокої філос. думки й мист. досконалости, але потім поступово перейшов на позиції соц. реалізму, і з кін. 1920-их рр. основними мотивами багатьох зб. його поезії стають праця, виробничі процеси тощо: «Країна роботи» (1928), «Республіка» (1929), «Риштування» (1930), «Порив» (1932) та ін., як також мотиви рев. інтернаціоналізму — «Сенька-арсеналець» (1930), «Цень-Цань» (1930) та ін. й патріотизму за другої світової війни — «Дівчина з України» (1942), «Верба рясна» (1943), «Зорі» (1944). Той самий соцреалістичний характер мають зб. поезій Т. повоєнних рр.: «У битвах і трудах» (1951), «Правда» (1952), «Щедра земля» (1956), «Ліричний літопис» (1958), «Літа і люди» (1960), «Серце людське» (1962). Т. багато перекладав, але змарнованість таланту відчувається також і в тенденційному підборі перекладів. Зокрема в його перекладах вийшли 3 зб. Е. Верхарна, антологія узбецької поезії, багато зб. перекладів з ін. авторів: О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, В. Маяковського, Д. Бєдного, Я. Купали, Я. Коласа, А. Міцкєвіча, Ж.-П. Беранже, В. Гюґо, Е. Потьє, Л. Араґона та ін. Найбільшим здобутком перекладницької діяльности Т. є його «Сузір'я франц. поезії» (І—II, 1971). Любов до світової літератури Т. виявив у популярних силюетах визначних письм. світу, вміщених у його ілюстрованому «Літературному щоденнику» (1966). *М. К.*

М. Терещенко

Терещенко Олександер (1806—65), етнограф, археолог і літературознавець родом з м. Зінькова на Полтавщині. Гол. праці: «Быт русского народа» (1848; чимало укр. матеріялу), «Очерки Новороссійского края» (1854), «О могильных насыпях и каменных бабах в губерниях Екатеринославской и Херсонской». Т. був одним з перших біографів І. *Котляревського* («Основа», 1861, кн. 2).

Терлецький Антін († 1669), укр.-кат. церк. діяч 17 в.; архимандрит дерманський, з 1664 єп. перемиський. Автор катехизму та полемічних і обрядових творів, які не збереглися.

Терлецький Володимир, світське ім'я Іполіт (1808—88), церк.-гром. діяч і публіцист, походив з спольонізованої шляхетської родини на Волині. Учасник

поль. повстання 1831, з 1836 на еміґрації у Франції, близький до оточення кн. А. Чарторийського; 1842 висвячений на свящ. в Римі. У меморіялах до папи Пія IX 1845—48 Т. розгорнув широку програму унійної акції, включно з проєктом утворення укр.-кат. патріярхату; тоді ж з дозволу папи Т. перейшов на сх. обряд. Опублікував (анонімно) політ. розвідку «Słowo Rusina ku wszej braci szczepu słowiańskiego o rzeczach słowiańskich» (1849). Концепція Т. — слов. федерація з дем. устроєм, побудована на христ. принципах, що її рівноправну складову частину становила б Русь-Україна. 1850—55 Т. — парох першої кат. церкви сх. обряду в Парижі ім. св. Кирила й Методія; створив Сх. Т-во, що мало підтримку впливових франц. кат. кіл. Після дворічної подорожі по країнах Близького Сходу 1857 переїхав до Галичини (потім на Закарпаття) і вступив до Чину св. Василія В. Пізніше ігумен василіянських манастирів на Закарпатті; співпрацював у гал. пресі (газ. *«Слово»*). Т. вважають за надхненника т. зв. «обрядового руху» 1860-их рр., що змагався за очищення обрядів Гр.-Кат. Церкви від латинських нашарувань. Заарештований угор. владою за підозру в панславізмі, 1872 виїхав до Росії, де перейшов на православіє, згодом одержав звання архимандрита. Помер у Одесі.

Твори Т.: «Записки второго поклонического путешествия з Рима в Ерусалим...» (2 тт., 1861), «Угорская Русь и возрождение сознания народности между русскими в Венгрии» (1874); укр. переклади Томи Кемпійського і поезій Богдана Залєського; посмертно надруковані мемуари («Русская Старина», 1889, 1891).

І. Л. Рудницький

Терлецький Кирило († 1607), церк. діяч родом, мабуть, з Пинського, де пізніше був протопопом. З 1572 єп. пинський і турівський, з 1585 — луцький і острозький. 1595, у складі делеґації Київ. митрополії, був у Римі, де підготував введення унії. 1596 взяв участь у церк. соборі у Берестi, на якому була затверджена унія укр.-білор. церкви з Римом.

Єп. К. Терлецький

Терлецький Маркіян (1885—1963), пед. і гром. діяч, історик, брат Омеляна. 1908—18 учитель Перемиської гімназії, 1919—26 — на еміґрації в Чехо-Словаччині, 1923—26 проф. стародавньої історії в Укр. Високому Пед. Ін-ті у Празі; пізніше, по поверненні до Галичини, працював у «Рідній Школі» як дир. (в Яворові й Станиславові), учитель у Чорткові й інспектор сер. шкіл (1934—39) та ред. (1936—39) ж. *«Рідна Школа»*. 1940—44 дир. укр. гімназії в Ярославі, одночасно (1941—44) гол. Укр. Допомогового Комітету. На еміґрації в Німеччині і (з 1949) у ЗДА. Т. автор популярної короткої історії України та іст. нарисів. Помер у Чікаґо.

Терлецький Методій († 1649), укр. кат. діяч родом з Терла Самбірського пов. (Галичина); чернець Чину св. Василія В., згодом ієромонах у Холмі (до 1626). Студіював у Відні, де здобув докторат з філософії. З доручення митр. Й. *Рутського* на місійній праці на Закарпатті і в Хорватії. Під час авдієнції у папи Урбана VIII сказав до нього папа відомі слова: «O mei Rutheni, per vos ego Orientem spero convertendum». З 1630 — холмський еп.; для піднесення освіти кліру заснував у Холмі колеґію; гостро виступав проти правос. Т. був утаємничений у переговори митр. П. *Могили* — А. *Кисіля* щодо об'єднання з Римом та створення київ. патріярхату.

Терлецький Омелян (1873—1958), гал. пед. діяч і історик (учень М. Грушевського), родом з с. Крамарівки Ярославського пов., д. чл. НТШ (з 1921); гімназійний учитель у Тернополі й Львові, довголітній чл. Гол. Управи «Рідної Школи» (1923—24 і 1926—27 її гол.) та *Учительської Громади* (гол. 1923—24 і 1926—28), активний чл. гол. Виділу т-ва «Просвіта». За першої світової війни був співр. Союзу Визволення України у таборах укр. полонених у Німеччині. Т. — автор наук. і наук.-популярних праць, які друкувалися в «ЗНТШ» і окремо; головніші з них: «Політ. події на Гал. Русі в 1340» (1896), «Козаки на Білій Русі 1654—56» (1897), «Історія Укр. Громади в Раштаті 1915—18» (1919), «Історія укр. державности» (2 тт., 1923—24), «Україна заборолом культури і цивілізації перед степовиками» (1930), «Гетьманська Україна й Запор. Січ» (1935) та ін. За сов. влади Т. працював у філії Ін-ту Укр. Історії АН УРСР і в ун-ті ім. І. Франка. Помер у Львові.

О. Терлецький

Терлецький Остап (псевд. В. Кістка, І. Заневич, Р. Мак; 1850—1902), гал. гром.-політ. діяч і публіцист та літературознавець, нар. в с. Назірній Коломийського пов. у священичій родині; закінчив філос. фак. Львівського і правничий Віденського ун-тів. Т. був одним з керівників нової радикальної течії *народов-*

ців, яка пізніше дала почин до створення *Укр. Радикальної Партії;* прихильник М. *Драгоманова* і О. *Подолинського*, разом з яким видавав у Відні популярну соц. літературу укр. мовою («метелики»). У 1874–77 гол. «*Січі*» у Відні, 1877 заарештований разом з І. *Франком*, М. *Павликом* й ін. за пропаґанду соціялізму; пізніше став адвокатом у Львові й участи в гром. житті не брав. Розвідки: «Гал.-руський нарід і гал.-руські народовці» (1874), «Лихва на Буковині» (1878), «Літ. стремління гал. русинів у 1772—1872» (1894—95), «Гал.-руське письменство у 1848—65 рр.» (1903) та ін.

О. Терлецький

Література: Нарис історії філософії на Україні. К. 1966; Леськів Б. Рев. демократизм Остапа Терлецького, у кн. Укр. літературознавство, випуск VIII. Л. 1970.

Терлецький Сидір (1892—1953), актор і режисер родом з Чернівців; 1910—14 на сцені театру т-ва «Руська Бесіда» у Львові, 1919—40 в Укр. драматичному театрі при Нар. Домі в Чернівцях (1919—28 його дир.), 1940—41 в Чернівецькому обл. муз.-драматичному театрі, 1943—45 Т. був ув'язнений у нім. концентраційному таборі. Кращі ролі: Карась («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Гриць, Степан («Ой, не ходи Грицю...» і «Маруся Богуславка» М. Старицького), Виборний («Наталка-Полтавка» І. Котляревського), Марко («За друзі своя» В. Товстоноса) та ін. Помер в Обернберзі (Зах. Німеччина).

С. Терлецький

Терлецький Теофіл (1870—1902), маляр і карикатурист; учився в Кракові, з 1894 жив у Мюнхені. Малюнки та карикатури до укр. («Зоря»), поль. («Tygodnik ilustrowany») та нім. («Jugend», «Fliegende Blätter») журн.; портретні етюди (бабусі, юнака з гітарою), «Похорон вояка» (1894, туш).

Термінологія, сукупність термінів, тобто слів або словосполучень, що висловлюють специфічні поняття з певної галузі науки, техніки чи мистецтва, а також сукупність усіх термінів, наявних у тій чи тій мові. Від звич. слів терміни відрізняються точністю семантичних меж. Основні способи творення термінів: 1) зміна значення слова звич. мови; 2) творення *неологізмів* шляхом *словотвору* з коренів та ін. морфологічних елементів звич. мови, що часто набирає форми *кальок* з ін. мов; 3) запозичення з ін. мов (*етранжизми*). Переважання перших двох способів пов'язане з тенденцією до *пуризму*. Для практичних цілей Т. укладається в галузевих термінологічних словниках.

До сер. 19 в. Першим у Київ. Русі текстом, пов'язаним з Т., був перекладений у Болгарії «*Ізборник Святослава*» (1073), де є пояснення незрозумілих слів св. Письма і ст. Георгія Херобоска «О образѣх», що докладно тлумачить ц.-слов. назви, гол. ч. кальки з грец., 27 літ. фігур і тропів («инословие», «прѣвод», «поругание», тобто алегорія, метафора, іронія тощо). Пізніше Іван *Величковський* у зб. «Млеко» (1691) подав пояснення термінів фігурного віршування («ехо», «рак літералний», «вірш жартовний» та ін.) з прикладами. «*Руська Правда*» і грамоти відбивають своєрідну і високорозвинену юридичну, а літописи також військ. Т. З кін. 16 в. зберігся уривок *фармакотерапевтичного трактату* з відповідною Т., а з 1636 дійшов «Люцідарій» з природничою Т. «*Адельфотес*» (1591) систематично подає в тексті грец. граматичну та літ.-стилістичну Т. з ц.-слов. (в укр. ред.) відповідниками-кальками з грец. Ця ц.-слов. Т. стала взірцем для Т., якої вживали у своїх граматиках Лаврентій Зизаній *Тустановський* (1596) та Мелетій *Смотрицький* (1619); його Т. ближча до ц.-слов., тоді як Т. його попередників має більше укр. елементів.

1850—1914 рр. Укр. нац. відродження та розвиток науки і техніки в 19—20 в. викликали потребу створення укр. Т., брак якої (або опрацювання якої) був спричинений колоніяльним становищем України, рядом заборон укр. слова і зокрема тим, що інженерно-техн. навчальні заклади були рос.-, поль.- або нім.-мовними. Спроби поставити ширше проблему укр. Т. почалися з сер. 19 в. М. *Левченко* писав в «Основі» (VII, 1861), що наук. терміни треба укладати в дусі нар. мови, і подав словничок своїх перекладів кількох десятків інтернац. термінів. У відгуку на ст. М. Левченка П. *Єфименко* додав ще низку термінів (там само, VIII, 1862). В Австро-Угорщині, де обмежень було менше, укр. секція урядової комісії для укладання слов'янської юридичної Т. (Я. *Головацький*, М. *Шашкевич*, Ю. *Вислобоцький*) видала «Juridisch-politische T. für die slav. Sprachen Österreichs.. Deutsch-ruthenische Separatausgabe» (1851); новішу Т. цієї ділянки подав Кость *Левицький* у «Нім.-руському словарі висловів правничих і адміністраційних» (НТШ, 1893; друге вид. 1920), де нім. Т. перекладено то чисто нар. словами, то

укладеними автором, то запозиченими ним з ін. слов. мов. Видатне місце в природничій Т. мають «Початки до уложення номенклятури і Т. природописної, нар.» І. *Верхратського* (6 випусків, 1864—79) і його пізніші розвідки з Т. (до 1909). У 1894 надруковано в «Зорі» (ч. 2) заклик НТШ збирати Т., вживану «в реміслах, домашнім промислі, господарці, торгівлі, нар. медицині», бо «вчені ... густо-часто суть приневолені позичати (терміни) з ін. слов. язиків або творити їх не раз ... дуже невдало і проти духа нашої мови». У 1890-их рр. і пізніше у низці випусків Зб. Матем.-Природописно-Лікарської Секції друковано матеріяли до укр. Т. та номенклятури з математики, фізики й хемії В. *Левицького*, з географії С. *Рудницького*, з ботаніки М. *Мельника*. На Сх. і Центр. Україні вийшов «Опыт толкового словаря нар. техн. Т. по Полтавской губ.» Віктора *Василенка* (1902), а після 1905 у кожному т. УНТК подавано показники Т. до друкованих там розвідок. Багато працювали над виписуванням літератури та збиранням нар. матеріялів термінологічні гуртки-комісії укр. студентських орг-цій при Київ. Політехн. Ін-ті і Моск. С.-Г. Ін-ті та Т-ва ім. Квітки-Основ'яненка в Харкові. У 1913 в Києві відбулася нелеґальна нарада представників гуртків, і Укр. Наук. Т-во в Києві стало орг. осередком: всі матеріяли — кілька тис. карток з записами с.-г., природничої, техн. Т. — гуртки передали УНТК.

1917—32. Війна 1914 перервала цю роботу, але вже в ч. від 7. 1. 1917 моск. «Променя» О. *Яната* передбачав недалеке виникнення рідної школи і вказував на потребу вибирати Т. «з гущі нар. мови», далі — зібрати літ. матеріяли, а тоді науковець зможе доповнювати цю нар. наук. мову «власними штучними термінами». М. Грушевський виступив (березень 1917) проти крайнього етнографізму й закликав до використання вже приготованого в роботі над шкільною і популярною літературою. За це й узялося київ. Т-во шкільної освіти у згоді з УНТК, що мало матеріяли з гал. підручників, і ще в 1917 вийшли брошурки-проєкти Т. з географії, граматики, аритметики, геометрії та альґебри, тоді як різні установи та т-ва в кількох ін. м. видали не менше 12 словників Т. Найголовніші з них: І. Л. *Жигадло*, «Короткий моск.-укр. словник судівництва та діловодства» (1917; вид. 2 доповнене 1918; вид. 3 — 1919), Л. *Падалка*, «Рос.-укр. діловодний словник» (1917; вид 2 — 1918), В. *Леонтович*, О. Єфимов, «Моск.-укр. правничий словничок» (1917, вид. 2 — 1919); ін. словнички подавали Т. з математики, фізики, хемії, медицини, природознавства, зоології, географії, метеорології, але більшість з них були невдалі, аматорські спроби.

Восени 1917 Ген. Секретаріят освіти доручив Олені *Курило*, що тоді працювала в Термінологічній Комісії УНТК. впорядкувати матеріяли до шкільної Т.; вона почала з фіз. і мед. Т., що вийшла у 1918 як «Словник укр. фіз. Т.» (у співавторстві з Г. Холодним) та накладом «Укр. Мед. Вістей» — «Рос.-укр. словничок мед. Т.». Тоді ж таки підготовану нею правничу Т. використано щойно у 1926 для великого «Рос.-укр. словника правничої мови» (ред. А. Кримський). У 1918—19 виходили ще ін. словники різної якости, разом не менше 20.

11. 8. 1918 при Природничій Секції УНТК оформлено Термінологічну Комісію, а в 1919 при Іст.-Філол. Відділі УАН організовано Правописно-Термінологічну Комісію. На кін. 1920 комісія при УНТК зібрала понад 200 000 карток матеріялів з друкованих джерел; але за перші 3 рр. після повного встановлення сов. влади (1920—22) вийшло лише 3 словники Т., головніший з них — М. *Галин* «Рос.-укр. мед. словник» (Київ. губ. відділ охорони нар. здоров'я, 1920); його «Мед. латинсько-укр. словник» з'явився 1926 вже у Празі (2 вид. 1969 у Детройті). УНТК і УАН об'єдналися 30. 5. 1921, і їхні термінологічні установи злилися в *Ін-т Укр. Наук. Мови*, гол. якого був А. *Кримський*, пізніше — Г. *Холодний*. Ін-т розгорнув енерґійну працю, видавши за 1923—30 рр. 20 тт. словників у серії «Матеріяли», багато з них у співпраці з НТШ, а заг. кількість термінологічних словників разом з тими, що вийшли в ін. в-вах, досягла за цей період бл. 60. Найголовнішими з них були словники: хем. Т. Олени Курило (1923) і ботан. номенклятури О. Янати і Н. Осадци (1928); геол. Т. (1923) П. *Тутковського;* матем. Т. (1925-26) Ф. *Калиновича;* «Фразеологія ділової мови» (1926; вид. 2, виправлене, 1927) В. *Підмогильного* і Є. *Плужника;* техн. Т. (1927) М. і Л. Дарморосів; техн. Т. — комунальне госп-во (1927) К. *Туркала* і В. Фаворського; природничої Т. Х. *Полонського* (1928); зоол. номенклятури (3 частини, 1927—28) М. *Шарлеманя* й ін.; військ. Т. (1928) С. та О. Якубських; заг.-техн. Т. (1928) І. Шелудька та Т. *Садовського;* техн. Т. — електротехніка (1928) І. Шелудька; ділової мови (1930) М. Дорошенка й ін.; будів. Т. (1930) С. Булди. Гол. настановою цих словників була розбудова нац. укр. Т. через термінологізацію нар. лексики і творення неологізмів на її основі. Цю настанову здійснювано з різним ступенем послідовности, залежно від упорядника того чи того словника. Спорадично термінологічні словники виходили на Зах. Україні (анатомічний Є.

Лукасевича 1926, муз. З. *Лиська* 1933 та ін.).

На процесі *Спілки Визволення України* «викрито» в Ін-ті Укр. Наук. Мови «організований наприкін. 1926 активний осередок СВУ — ІНАРАК» (очевидно, фіктивний) «на чолі з дир. Ін-ту Г. Холодним». Холодний і ще 7 працівників Ін-ту стали жертвами процесу. Ін-т ліквідовано «за контррев. діяльність», однак, частина складу Ін-ту перейшла до новоорганізованого в кін. 1930 Н.-Д. Ін-ту Мовознавства УАН з відділом (потім сектором) Т. та номенклятури, якому в 1931-33 вдалося видати ще 7 тт. словників у серії «Матеріяли» і 4 «практичні словники», а всього словників з Т. вийшло тоді бл. 14. Важливіші: матем. Т. (частина 3, 1931) Ф. Калиновича і Г. Холодного; гірничої Т. (1931) П. Василенка та І. Шелудька; антропогеогр. Т. (1931) А. *Носова;* ботан. Т. (1932) В. *Вовчанецького* та Я. *Лепченка;* транспортової Т. (1932), фіз. Т. (1932) В. Фаворського; с.-г. Т. (1933) П. *Сабалдиря.*

З 1933. З приходом П. *Постишева* на Україну відбувся на весні 1933 погром також і в Ін-ті Мовознавства, серед гол. жертв якого були О. Курило, М. Трохименко, М. *Драй-Хмара.* Окремий сектор Т. та номенклятури зліквідовано. Щоб звільнити вже видані словники від пуристичних тенденцій та запровадити «спільні для обох (укр. і рос.) мов слова», «очищений» вже Ін-т Мовознавства мав видавати до них додатки, т. зв. «термінологічні бюлетені», з тими тільки гаслами, що підлягали виправленню. Крім того, Ін-тові доручено переглянути 21 словник, що були в процесі готування або друку ще перед погромом. Однак, за 1934—35 Ін-т Мовознавства видав тільки 5 кореґувальних «бюлетенів»; ще два (біол. і заг.-техн.) були вже на поч. 1934 в друку, але не вийшли; після перегляду з усіх 21 готових рос.-укр. словників вийшов тільки «Словник мед. Т.» І. *Кириченка* (1936), доля ін. невідома. Поза Ін-том Мовознавства вийшло за 1934—35 у в-ві «Радянська Школа» для початкової і сер. школи 9 словничків, складених «відповідно до тексту підручників». Катастрофа 1936—37 перервала всю діяльність Ін-ту Мовознавства в галузі Т. на цілих два десятиліття, а в ін. в-вах вийшов лише «Словник мед. Т. латинсько-укр.-рос.» (Держмедвидав 1948) М. Книповича.

Термінологічна праця відновилася, коли у квітні 1957 Президія АН УРСР створила Комісію для складання термінологічних словників. Було запляновано на першу чергу 18 рос.-укр. словників, з яких 16 видано у 1959—66 і 1970 (ботан., геол., хем., фіз., гірничий та ін.). Також вийшли три, очевидно, «з другої черги», серед них великий «Рос.-укр. техн. словник» М. Матійка й ін. (1961); кілька вийшло поза АН УРСР. Словники цього періоду складалися «з критичним використанням» термінологічних словників 1920—30-их рр., укр. пуризм у Т. засуджувався не менше, ніж у 1933, а кількість пропонованих запозичень з рос. мови зростала; напр., техн. словник (1961) уже не знає «відсоток», «прямовисний», а лише «процент», «вертикальний» і т. д. Як правило усі ці словники будовані на рос. мові, а добір укр. відповідників суворо обмежений. Тільки виняткова подаються всі наявні терміни, а селекція виявляється в рекомендації одного з них («Мінералогічний словник» Є. Лазаренка і О. Вина, 1975); другою іновацією зрідка є включення, поряд рос., англ. термінів.

Від кін. 1960-их рр. праця над термінологічними словниками загальмована і вони з'являються тільки вряди-годи («Словник соц.-екон.» С. Воробйової й Т. Молодід, 1976 — дещо поширене вид. словника 1966). *В. Свобода*

Критичний стан термінологічної справи в УРСР спричинився до спроб опрацювання Т. на еміґрації. Початки цієї праці виводяться від спроб студентських громад по першій світовій війні в Празі, Берліні й Данціґу. Більшого розміру праці були здійснені в Укр. Госп. Академії в Подєбрадах у Чехо-Словаччині, де утворено Наук.-термінологічну комісію при с.-г. інженерному відділі («Нім.-укр. лісотехн. словник», 1928; «Рос.-укр. с.-г. словник», 1927 та ін.) і пізніше в Словниковому відділі Укр. Наук. Ін-ту в Берліні («Нім.-укр. техн. словник» І. Жуковського — З. Кузелі 1943, нім.-укр. мед. П. Оестерле — Р. Смика 1944) та ін.

По другій світовій війні термінологічні праці зреалізовано у ЗДА. НТШ видало 2 випуски «Бюлетеню Термінологічної Комісії» (1958—62; автор А. Вовк). Осередками термінологічних зацікавлень стали укр. проф. т-ва, зокрема ветеринарів, лікарів та інженерів. Їх конференція утворила Укр. термінологічний центр (1965, Нью-Йорк), що зібрав чималі матеріяли, видав кілька коротких словничків як матеріял до дискусії (англо-укр.: летунський М. Пежанського, мед. М. Данилюка та ін.) і підготував до вид. кілька більших словників (вибраних термінів і назв А. Вовка). Укр. Вільна АН у ЗДА видала працю Н. Осадчої-Янати «Укр. нар. назви рослин» (Нью-Йорк 1973). *М. Пежанський*

Література: Вісник Ін-ту Укр. Наук. Мови. 1, 2. К. 1928—30 (зокрема іст. та огляд ові ст. Холодного Г., Калиновича Ф.; Трохименко М. Доповідь в ж. На мовознавчому фронті. 1. К. 1931; Мовознавство, чч. 1—4, 9. К. 1934—36; т. 4—5. К. 1947; Вісник

АН УРСР, ч. 4. К. 1957; ч. 7, 1959; Лексикографічний бюлетень, чч. 1—9. К. 1951—62; Григорович О. Список словників Укр. АН у Києві 1918—33. Торонто 1957; Lewanski R. C. A Bibliography of Slavic Dictionaries. Т. 2, 4. Больонья 1972—73; Дослідження з лексикології та лексикографії, АН УРСР. К. 1965; Гольденберг Л. і Королевич Н. Укр. мова. Бібліографічний покажчик (1918—61). К. 1963 (розділ Термінологічні словники і ін.); Пежанський М. Список термінологічних словників та споріднених видань, опублікованих в УССР в 1950—60-их рр.; його ж. Вклад інженерів Зах. України в укр. термінологію та огляд сучасного її стану (обидва в зб. Укр. Інженер. Нью-Йорк 1969).

Терн, р. на Придніпровській низовині, права притока Сули; довж. 76 км, сточище — 885 км², пересічна ширина річища 5 м. Основне живлення снігове та дощове.

Тернава, ліва, подільська притока Дністра; довж. 64 км, сточище — 381 км²; ширина річища у сер. течії 5 м. Пливе глибоким (до 130 м) яром. На Т. — м. *Дунаївці.*

Терни (III—14), с. м. т. Недригайлівського р-ну Сумської обл., положене на півд. Слобожанщині, над р. Терном. 7 200 меш. (1966). Цукровий комбінат (заснований 1839). Існує з 1652.

Терни (VI—14), кол. м. в *Криворізькому залізорудному басейні,* підпорядковане Криворізькій міськ. раді, 28 000 меш. (1966); шахти і кар'єри для видобутку залізної руди. В кін. 1960-их рр. влите до м. *Кривого Рогу* (тепер одне з його півн. передмість).

Терниченко Аристарх (1883—1927), аґроном, екон. і гром. діяч родом з м. Охтирки; 1914 закінчив с.-г. відділ Київ. Політехн. Ін-ту. Ще бувши студентом, почав видавати перший укр. с.-г. часопис «*Рілля*» (був його ред. й автором більшости ст.); співробітничав у тижневику «*Село*» (1909—11), видавав с.-г. брошури, плякати і «Календар-Народник». 1913 навколо «Ріллі», з метою популяризувати с.-г. знання серед укр. селянства, під керівництвом Т. утворилося т-во Укр. Аґроном. По першій світовій війні Т. — на адміністративних посадах в зем. установах, був гол. Київ. філії *С.-Г. Наук. Комітету України* і ред. його органу «Аґроном» (1923—26), також ж. «Трудове госп-во» (1920) і «Село» (1922). З 1922 — доц., з 1923 — проф. Ветер.-Зоотехн. і С.-Г. ін-тів у Києві. Т. автор праць з різних ділянок аґрономічної науки, підручників і численних ст.; «Курс скотарства» (1918), «Курс хліборобства», частини 1—3, 1918—22; «Природні сіножаті, їх поліпшення і культура на Україні» (1923).

А. Терниченко

Тернівка, назва двох правих приток р. Самари на території Придніпровської низовини. 1) Велика Тернівка — довж. 80 км, сточище 942 км², пересічна ширина річища 10 м. 2) Мала Тернівка — довж. 55 км, сточище 738 км², ширина річища у сер. течії 5 м. Обидві р. влітку частково пересихають.

Тернівка (V—16), с. м. т. Дніпропетровської обл., підпорядковане Павлоградській міськраді, положене над р. В. Тернівкою, 11 000 меш. (1966). Видобуток кам'яного вугілля.

Тернівка(VI—13), с. м. т. Миколаївської обл., підпорядковане Центр. райраді м. Миколаєва; 9 900 меш. (1975). Т. положена над р. Інгулом, за 9 км від м. Миколаєва (див. карту на 1 531 стор.), на підприємствах якого працює більшість населення Т. Краєзнавчий музей. Т. заснована болгарами-переселенцями 1801.

Терновський Пилип (1838—84), історик церкви, проф. Київ. Духовної Академії (з 1862) і Київ. Ун-ту (з 1869), співр. «КСт.», звільнений від професури 1883, нібито «за спрямування, незгідне з духом православія». Праці з історії візант. і укр. церков, між ними «Митр. Стефан Яворский» («Труды Киевской Духовной Академии», 1864), «Южно-русское проповѣдничество XVI и XVII вв.» (1869), «Киево-Софийский прот. Й. В. Леванда» (1879); «Очерки из истории киевской епархии в XVIII ст. на основании документов синодального архива» (1879); «Петр Могила, биографический очерк» («КСт.», т. II, 1882).

Терновський Сергій (* 1848—?), брат Пилипа Т., історик церкви, чл.-співр. Київ. Археографічної Комісії, згодом проф. Казанської Духовної Академії. Автор монографії «Исследование о подчинении киевской митрополии московскому патриархату» й ред. зб. архівних документів на цю тему в серії «Архивъ Юго-Западной России», ч. 1, т. 5.

Тернопіль (IV—6), обл. м., положене в півн.-сх. частині гал. Поділля на лівому березі гор. Серета, який творить тут широку долину і штучний став; вузол зал. і шосейних шляхів, аеропорт; 139 000 меш. (1978).

Історія до 1914. Т. заснований 1540 поль. маґнатом Яном Тарновським (тому спершу назва м. Тарнополє) у місці вигідного переходу з зах. на сх., як фортеця перед тат. наскоками. 1548 Т. дістав маґдебурзьке право, 1570 перейшов у власність кн. Костянтина *Острозького,* який заснував шпитальну фундацію для міщан, згодом церк. братство (ці орг-ції проіснували до 1939), пізніше до різних маґнатських родів, серед ін. у другій пол. 17 в. — до Собеських; невдовзі Т.

став важливим торг. м. Його розиткові перешкоджали напади татар (особливо 1544, 1575, 1589, 1618, 1672, 1694); 1675 турки захопили м. і знищили укріплення. 1648 і 1655 Т. зайняло військо Б. Хмельницького. 1672 Т. нараховував 2 400 меш., перев. українців, далі жидів і поляків (гол. — замкова залога). Кількість жидів постійно зростала, вони опанували торгівлю, витискаючи укр. міщан — здебільша на передмістя і навколишні хутори «гаї» (на віддалі 3—5 км від м.). У 17 в. в Т. були 3 церкви, костьол і кілька божниць. Хоч з кін. 17 в. після припинення тур. нападів для Т. настали спокійні часи, м. було в занепаді, як і більшість м. на Поділлі. Воно потерпіло під час *Барської конфедерації;* в наслідок епідемії холери (1770) ч. меш. зменшилося з 5 000 до 3 000.

Церква Різдва Христового (середня) в Тернополі (1596—98)

1772 Т. перейшов під владу Австрії і став адміністративним центром «циркулу»; у 1809—15 належав тимчасово з Тернопільською обл. до Рос. Імперії. У сер. 19 в. Т. став найбільшим м. гал. Поділля, гол. завдяки торгівлі с.-г. продуктами і транзитному сполученню з Рос. Імперією, зокрема після побудови залізниці до Підволочиськ (1870). Зростання меш. у тис.: 1817 — 10,2, 1869 — 20,1, 1900 — 30,4, 1914 — 35,2 (число приблизне). Т. належав до багатших і краще впорядкованих м. Галичини. На поч. 20 в. в Т. було 5 сер. шкіл, у тому ч. (з 1898) держ. гімназія з укр. мовою викладання (дир. О. *Калитовський, О. Савицький).* Т. був єдиним м. Галичини, в якому українці незначно перевищували поляків і було численне і багате укр. міщанство (нац. освідомлюючий рух серед українців почався з 1860-их рр. завдяки діяльности О. *Барвінського* і В. *Лучаковського);* 1900 на 30 415 меш. українці становили 28,3%, поляки — 27,1%, жиди — 44,3% (статистика за віровизнанням).

Старе місто. Ззаду Домініканський костьол (1749)

1 9 1 4 — 1 9 3 9. Від серпня 1914 до липня 1917 Т. був під рос. окупацією. Уся укр. гром. діяльність була припинена; але 1916 дозволено відкрити *«Тернопільські Театральні Вечори»,* а далі і школи з укр. мовою навчання. По березневій революції 1917 укр. життя відродилося. Під час рос. окупації Т. українці з рос. армії мали тут змогу ближче пізнати галичан, які мали вплив на пробудження їх нац. свідомости.

Від 1. 11. 1918 до липня 1919 Т. перебував під владою ЗУНР (від 21. 11. 1918 до 2. 1. 1919 тут мав осідок її уряд), у червні 1919 за Т. відбувалися бої між укр. і поль. військом. З сер. липня 1919 до вересня 1939 Т. був під поль. окупацією, за винятком часу від 26. 7. до 20. 9. 1920, коли його захопило сов. військо і Т. став осідком *Гал. Революційного Комітету.* Через закриття держ. кордону на сх. занепало торг. значення Т., хоч він був восводським м.; ч. меш. поволі зростало: 1921 — 32 000 (без присднаної Загробелі — 30 900), 1931 — 35 600 (34 000). Т. був центром польонізаційної акції на Поділлі: поселення поляків, тиск на зміну віровизнання українців (за неповними даними у 1919—39 рр. — 761 особа), закриття укр. гімназії (1930), *пацифікація;* в результаті несприятлива для українців зміна нац. відносин (більша, ніж в ін. м. Галичини): 1939 на 37 500 меш. українці становили 7 200 (19,2%), поляки — 14 880 (39,7%), латинники (у Гаях) 540 (1,4%), жиди 14 730 (39,3%), ін. — 150 (0,4%) — числа приблизні. Не зважаючи на поль. тиск, Т. був досить сильним укр. центром — найбільшим на Поділлі. У Т. діяла укр.-кат. парафія (вона не могла задоволити потреби вірних), 4 церкви і манастир Редемптористів; 2 укр. гімназії, філія Муз. Ін-ту у Львові (з 1925); низка т-в і орг-цій: гром.-суспільні (серед ін. Міщанське Братство), культ. (поміж ін. філія т-ва «Просвіти»), муз. («Боян», у Т. діяв композитор В. *Безкоровайний),* екон. (зокрема створених у 1920-их рр., серед ін. Подільський Союз Кооператив, фабрика цигаркових папірців і гільз «Калина» та ін.), фізкультурних, клюбних, харитативних (фундація кн. К. Острозького) й ін. Незначною була вид. діяльність: 1886—95 О. Барвінський видавав «Руську Іст. Бібліотеку»; виходили газ. «Подільське Слово» (1909—12) і *«Подільський Голос»* (1904—08 і 1928—30).

Центр міста: Театральна площа

Першими визначними укр. діячами в Т. були О. *Барвінський* і В. *Лучаковський;* пізніші діячі: церк. — о. В. Громницький; політ. і гром. — адвокати С. *Баран,* С. *Брикович;* педагоги: О. *Бачинський,* І. *Брикович,* Н. *Гірняк,* Я. *Мико-*

лаєвич, Я. Ярема; лікар В. Вітошинський; економісти: С. Чумак, Р. Цегельський. З Т. походили визначні учені: правник С. *Дністрянський,* математик *В. Левицький,* географ С. *Рудницький.*

Т. з 1939. Друга світова війна принесла Т. дворічну сов. (з вересня 1939 до липня 1941), трирічну нім. і другу (з квітня 1944) сов. окупацію. Під час першої сов. окупації большевики заарештували і заслали чимало укр. діячів, перед втечею у липні 1941 залишили в тюрмі замордованих 640 в'язнів. У березні—квітні 1944 під час бою поміж нім. і сов. арміями зруйновано понад пол. будинків; лише невелика частина населення Т. залишилася (на поч. 1946 — 12 000). Уже в серпні 1945 ЦК КП(б)У і Раднарком УРСР схвалили ген. плян забудови Т.; остаточний — затверджено 1953 і розгорнуто розбудову м. Разом з поступом індустріялізації зростало населення (у тис.): 1950 — 26, 1959 — 52, 1970 — 85, 1973 — 104, 1978 — 139.

Як і в усій Зах. Україні, відбулася ґрунтовна зміна всіх ділянок укр. життя, совєтизація екон., культ., гром. і приватного життя, докорінна зміна нац. складу населення (за переписом 1959 українці в Т. становили 78% всієї людности, росіяни — 15%, поляки — 5%. ін. — 2%).

Основою нар. госп-ва стала пром-сть. Т. тепер один з пром. центрів Зах. України. Важливіші галузі пром-сти: харч. (цукровий комбінат «Поділля», збудований 1937, реконструйований 1954—58, м'ясокомбінат, молокозав., броварня), легка (бавовняний комбінат, заснований у кін. 1960-их рр., — один з найпотужніших в УССР, штучної шкіри, введений у дію 1959; швейна, ґалянтерійна), будів. матеріялів (комбінат «Будіндустрія», зав.: залізобетонних виробів і конструкцій зав.: електротехн. пром-сти «Електроарматура» (заснований 1957), «Сільмаш»,

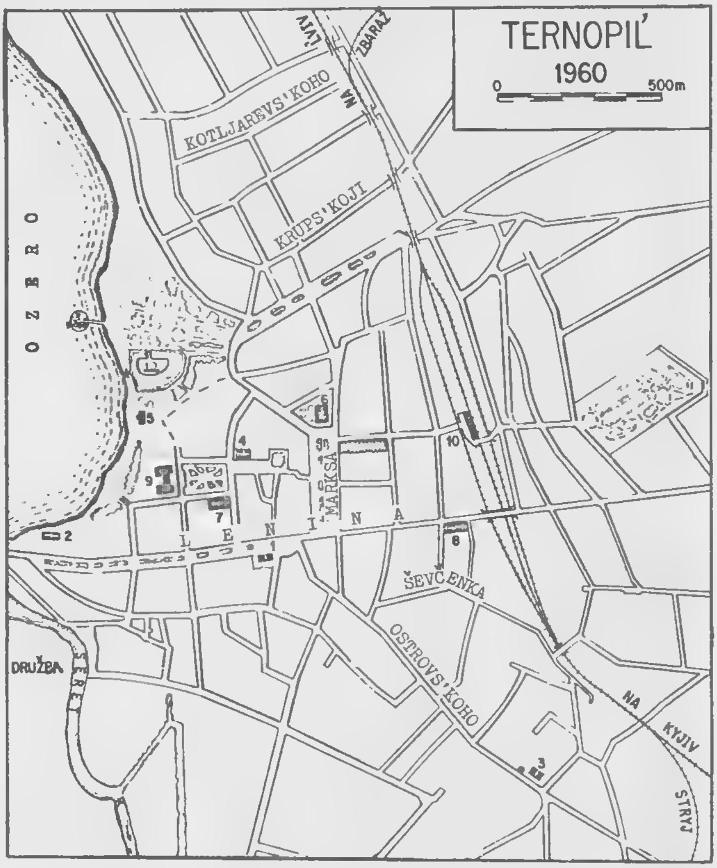

Плян Тернополя

1 — Церква Різдва Христового «Середня» (єдина відкрита для богослужб). 2 — Церква Чесного Хреста «Надставна». 3. — Церква Успіння Пречистої Богородиці «Манастирська» (збурена 1962). 4 — Костьол Домініканський. 5 — Замок. 6 — Театр. 7 — Медичний Ін-т. 8 — Техн. Ін-т. 9 — Готель Інтуриста «Тернопіль». 10 — Залізничий двірець

два електроремонтні, торг. устаткування, ремонтно-механічний, порцеляновий, меблева фабрика та ін. М. газифіковане.

У Т. є мед., пед. і фінансово-екон. ін-ти, філіял Львівського Політехн. Ін-ту (1971—72 у вищих школах Т. навчалося понад 11 000 студентів); технікуми: кооп., сов. торгівлі; муз. школа, муз.-драматичний театр ім. Шевченка (заснований 1945), обл. філармонія, краєзнавчий музей. Виходять обл. газ.: «Вільне життя», «Ровесник».

Пам'ятки архітектури: замок (побудований 1540, знищений турками 1675, відновлений Собєським, перероблений у 19 в. і після двох воєн), церкви: Рождества Христового з оборонною баштою (1596—

98), Воздвиження Чесного Хреста (1540), Домініканський костьол (1749, пізніше у стилі барокко); церкву Успення Пресв. Богородиці (т. зв. Микулинецьку, 1632) большевики знищили 1962; 1976 вони знищили також стрілецькі могили на цвинтарі.

Обличчя Т. від 1944 цілковито змінилося: вулиці частково інакше розпляновані, поширені, будинки перев. 3—4 поверхові, низка гром. будинків, нові дільниці (у сх. частині, на зах. від Серета, розбудовано Загробелю). Як до 1914, центр. частина м. лежить поза старим м. Гол. артерією є вулиця К. Маркса (кол. Міцкевіча), що простягається від Театральної площі на півн. до другої артерії м. — вулиці Леніна (кол. Тарнавського і Руської).

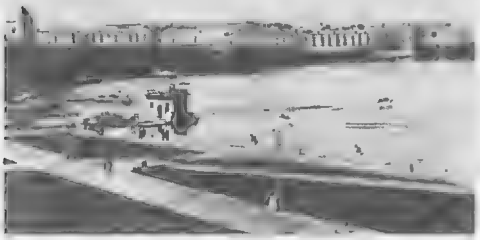

Панорама м. Тернополя від зах.; на першому пляні штучне «озеро»

З Театральної площі веде на зах. широка Київська вулиця до парку Шевченка і ставу над Серетом (тепер «озеро»), поширеного до 400 га. М. озеленене (див. також карту).

Література: о. Білинський П. Місто Тернопіль і його околиця, часть 1. Тернопіль 1894, часть 2 — 1895; Rocznik Kółka Naukowego Tarnopolskiego, Тернопіль, 1892—95; Шляхами Золотого Поділля. Реґіональний зб. Філядельфія, т. 1, 1960, т. 2, 1970; т. 3, 1979.

В. Кубійович. Р. Миколаєвич

Тернопільська область, охоплює зах. (гал.) частину Поділля й волинську Крем'янеччину; 13 800 км², 1 172 000 меш., у тому ч. 341 000 міськ. (28,9% всього) і 831 000 сіль.; має 14 м., 15 с. м. т., 960 сіль. населених пунктів, 16 р-нів, 436 сіль. рад. Нац. склад населення, за переписом 1970: українців — 96,1%, росіян — 2,3%, поляків — 1%, жидів — 0,5%.

«Тернопільські Театральні Вечори», перший укр. стаціонарний театр у Тернополі, діяв від вересня 1915 до червня 1917; організатор і перший керівник (також режисер, композитор, хормайстер і балетмайстер) Л. *Курбас*, з березня 1916 М. *Бенцаль*. У складі театральної трупи були актори: М. Чернявська-Костева, Т. *Бенцалева*, Г. Юрчакова, Ф. *Лопатинська* й аматори-дебютанти Я. *Бортник*, Ф. *Лопатинський*, М. *Крушельницький*, Т. Демчук, В. Калин та багато ін. 1916 приєдналися І. *Рубчак*, Я. Сеньків, А. *Осиповичева*, А. Шеремета; періодично виступала С. *Стадникова* та ін. Репертуар складався з побутових п'єс від І. Котляревського до С. Черкасенка і С. Васильченка. «Т. Т. В.» обслуговували також укр. вояків у рос. армії.

Тернувате (до 1946 → Гайчур; VI—17), с. м. т. Новомиколаївського р-ну Запор. обл., положене на лівобережжі р. Гайчуру. 3 100 меш. (1966). Засноване у зв'язку з будівництвом зал. станції.

Тер-Ованесян Ігор (* 1939), львівський легкоатлет, чемпіон і рекордсмен СССР (1958) й Европи у стрибку в довж. — 8,35 м (1967); здобув срібну медалю у стрибку в довж. на XVIII і бронзову на XVII олімпійських іграх.

Терор (з латинської terror — страх), система і методи насильницької боротьби рев. і псевдорев. елементів з представниками влади чи панівної групи (рев. Т.), як також з боку держ. органів — проти опозиційних діячів, рухів чи певних груп населення (держ. Т.). Індивідуальний Т. звернений проти одиниць, масовий — проти цілих політ., соц., рел. чи нац. груп (див. також *Ґеноцид*). Важливою функцією Т., крім фіз. нищення противників (дійсних чи уявних), є творення атмосфери жаху (психологічний Т.) з метою запобігання певним діям й послаблення волі опору проти Т. Тероризм як сукупність засобів і дій охоплює широку гаму насильницьких заходів і вчинків: від психологічного тиску, репресій, замахів, екзекуцій до масових розстрілів, депортації і виморення голодом. Т. і тероризм — явище давнє, проте щойно в модерну добу вони стали раціоналізованим і цілеспрямованим засобом політ. боротьби як функція революції або репресивної влади. Т. назагал є протизаконним застосуванням насильства, хоч деякі режими його відкрито чи завуальовано леґалізують; для деяких рухів і політ. систем Т. є інтеґральною частиною їх ідеології.

Рос. царат в особі своїх визначних володарів від Івана Ґрозного («оприччина») до Петра І і Катерини II підніс Т. до держ. політики щодо цілих насильно приєднаних країв або непокірних груп населення. Зокрема цар Петро І 1708 кривавим Т. придушив Україну (знищення Батурина й переслідування «мазепинців» на Україні і за кордоном). Масові вивози козаків на примусові роботи на петербурзьких каналах та заслання на Соловки стали усібненням царського Т. над укр. народом в його іст. пам'яті.

У 19 в. репресії царського уряду проти діячів укр. нац. руху (розгром *Кирило-Методіївського Братства*) та проти свящ. і вірних примусово скасованої уніятської Церкви мали на меті поширити страх серед населення й ліквідувати відосередні сили в імперії. Характер Т. мали переслідування поляків на Правобережжі після невдалого повстання 1863 і інспіровані «*Чорною сотнею*» протижид. погроми кін. 19 і поч. 20 в. при сприянні

їм з боку влади. 1914—15 Галичина і Буковина під час рос. окупації зазнали Т. від рос. військ. влади (переслідування укр. нац. життя, вивезення укр. діячів у глибину Росії).

Австр. влада застосувала на укр. землях Т. на поч. першої світової війни. Тоді потерпіли тис. невинних осіб (інтернування в *Талергофі* та позасуд. екзекуції на місцях). Польс. режим на Зах.-Укр. Землях у 1919—39, поборюючи нац. рух, стосував деякі методи Т. (арешти і розстріли відразу по окупації краю 1919—20, згодом *пацифікація*, нищення правос. церков на Холмщині і Підляшші, інтернування в *Березі Картузькій*). Елементи Т. мали деякі вияви рум., а також угор. політики щодо українців. Серед ін. під час існування автономної Карп. України угор. уряд висилав спільно з поль. розвідкою терористів на Закарпаття з метою руйнації нормального життя краю і деморалізації населення.

Нім. Т. на Україні 1941—44 був частиною плянової окупаційної політики на захоплених територіях, особливо у Сх. Европі. Його форми: винищення голодом військ.-полонених Червоної Армії, поголовна екстермінація жид. населення (див. *Жиди*, стор. 674), зокрема ліквідація жидів у *Бабиному Ярі* (див. Доповнення), репресії проти нац. активних елементів (арешти, розстріли, висилка в концтабори). Особливих розмірів Т. набрав на території *Райхскомісаріяту* під владою Е. *Коха;* серед ін. масова висилка молоді на примусові праці до Німеччини, відплатні санкції проти населення (палення сіл, розстріли закладників) за активність укр. підпілля чи сов. і поль. партизанів; все це створювало атмосферу заг. психологічного Т. Нацистський Т. на окупованій Україні здійснювало Ґестапо (таємна держ. поліція), очолюване Г. *Гіммлером.*

З 19 в. терористичними актами послуговувалися крайні рев. та анархістські орг-ції, насамперед проти експонентів влади. В рос. Імперії індивідуальний Т. стосувала конспіративна орг-ція *«Нар. Воля»*. Між терористами-змовниками були й українці: С. *Степняк-Кравчинський*, А. *Желябов*, С. Перовська та ін. Більш селективно і пляново стосували Т. до революції 1917 большевики, посилаючися на Маркса і Леніна, що Т. доцільний як політ. засіб боротьби.

Індивідуальний Т. практикували укр. підпільні орг-ції УВО й ОУН під Польщею у 1920—39 проти представників влади (замах на Ю. Пілсудського, вбивство С. Собінського, Т. Голувка, В. Перацького, сов. віцеконсула А. Майлова й ін.), але також проти українців (убивство С. *Твердохліба*, І. *Бабія*). Ін. терористичні дії підпілля: напади з бомбами на поль. держ. установи, експропріяції, підпали поміщицького майна. Це мала бути відплата на поль. антиукр. політику, а також засіб створювати атмосферу внутр. мобілізації укр. суспільства. Проте ці акції залишилися спорадичними.

Під час другої світової війни та протинім., протиполь. і протисов. боротьби укр. підпілля (ОУН, УПА) акти Т. збільшилися. Т. став засобом боротьби різних воюючих груп, часто й неконтрольованих елементів, коли терористичні дії набирали характеру помсти чи сліпого вияву насильства. За тих складних умов дійшло до кривавої поль.-укр. боротьби з невинними жертвами по обох сторонах у 1943—45, зокрема на Волині, Холмщині і Посянні (з поль. боку брали участь різні боївки Армії Крайової та «Вольносць і Неподлеґлосць», а також цивільне населення), та до самопоборювання укр. націоналістичних груп. Дії УПА у 1945—46 проти сов. і поль. влади, як і проти їх співр. серед населення, мали скорше характер самооборонної і визвольної повстанської дії, ніж політ. тероризму.

Сов. Т. Рев. Т. большевиків змінився після їхньої перемоги і перебрання влади на держ. Т. проти їх дійсних чи потенційних противників. (Амер. політолог Р. Таккер називає його бюрократичним Т.). Теоретично Т. обґрунтували больш. вожді вже під час рев. і гром. війни, проте концепцію тотального Т розвинуто пізніше на практиці, гол. за Й. *Сталіна*. В. *Ленін* визначив Т. як «повитуху історії ... він скорочує породові муки старого суспільства»; Сталін назвав Т. «грозою буржуазії, невсипущим сторожем революції й оголеним мечем пролетаріяту». Л. *Троцький* теоретично обґрунтував Т. в праці «Комунізм і революція». На доручення Леніна апарат Т. розбудував Ф. *Дзержинський* як Всерос Надзвичайну Комісію (*ВЧК*, популярно відому як Чека), але й ін. органи, включно з Червоною Армією, стосували масовий Т.

На Україні вперше застосовано «червоний Т.» рос. больш. військами за першої окупації (січень—березень 1918), коли терористичними діями вславилися М *Муравйов* і Євгенія *Бош*. Влітку 1918 в Сов. Росії розгорнулася боротьба між Чека і лівими соц.-революціонерами, які стосували індивідуальний Т. (вбивство нім. посла в Москві В. Мірбаха, в Києві нім. головнокомандуючого Г. *Айхгорна*, невдалий замах на Леніна, вбивство комісарів М. Уріцького і М. Володарського). Після того, як Чека одержала наказ «відповісти масовими екзекуціями» на найменший вияв опору сов. владі, хвиля розстрілів залила всю окуповану большевиками територію. Дзержинський як гол. виконавець червоного Т. стосував різні провокації: серед ін. замасковані аґенти ВЧК проникали в підпільні орг-ції, що улегшувало їх знищення. У 1918—20 вживали Т. («білий») також протибольш. сили (О. *Колчака*, А. *Денікіна*, П. *Врангеля*), при чому жертвами його на Україні були не тільки большевики, але й укр. діячі, жиди та ін. Апарат ВЧК мав на 1921 31 000 працівників і став упривілейованою кастою понад законом і політ. владою. На Україні Чека тероризувала населення, зокрема в р-нах, в яких на поч. 1920-их рр. діяли повстанські загони.

По перемозі сов. влади й у зв'язку з *НЕП* ВЧК була перетворена на ҐПУ

(ДПУ — Держ. Політ. Управління), віддане під контроль прокуратури. Проте ҐПУ (від 1923 — Об'єднане ҐПУ для всього СССР) під проводом того ж Дзержинського стосувало далі терористичні методи репресій і нелеґальних санкцій; воно удосконалило методу царської поліції, т. зв. «зубатовщину» (творення поліцією фіктивних рев. орг-цій, з метою виловлювати ворогів режиму).

Засобами Т. Сталін поборював і своїх конкурентів влади — лівих і правих «ухильників». Із зміцненням особистої диктатури в кін. 1920-их рр. Сталін створив особливу систему Т., не знану досі в історії — тотальний і перманентний Т., піднісши його до офіц. політики СССР з метою нищення «недобитків панівних кляс», «боротьби з контрреволюцією», «ворогами народу», зривниками соц. будівництва, саботажем, диверсією, шпигунством навіть у лавах партії. Сталінським Т. нищено зовсім невинних, навіть прихильних режимові людей, але критично наставлених до його практики; він мав на меті фіз. ліквідувати всіх потенційних ворогів режиму (які в критичний час могли стати небезпечними) і створити суспільство беззастережно слухняне владі, без власної думки і волі. Обвинуваченим ҐПУ приписувало неіснуючу вину і ліквідувало людей за приналежність до неіснуючих фіктивних «контрр. рев. орг-цій».

Серед перших були ліквідовані націонал-комуністи, гол. уряду автономних респ. волзьких і крим. татар (Султан-Ґалієв і Велі Ібраґімов), пізніше організовано процес проти інженерів-фахівців Донбасу (т. зв. «Шахтинська справа»), розгромлено білор. інтеліґенцію («нацдемовщина») тощо. Подібним був і показовий процес над СВУ (*Спілки Визволення України процес*), в якому суджено керівних діячів укр. культури, освіти, науки й УАПЦ; крім 47 підсудних, потерпіли тис. укр. інтеліґентів, яких покарано позасуд. порядком, здебільша на довготривале заслання. Цей розгром укр. нац. відродження 1920-их рр. закінчився ліквідацією укр. комуністів.

У 1930-их рр. чергувалися закриті процеси над створеними в застінках ҐПУ (з 1934 — НКВД) контррев. орг-ціями чи партіями: Укр. Нац. Центр (1931), Союз Кубані й України (1929—32), Всеукр. есерівський центр (1933), Укр. Військ. Орг-ція (1933), Поль. Орг-ція Військ. (пов'язана з українцями, 1933), Всеукр. боротьбістський центр (1934—35), Укр. центр білоґвардійців-терористів (розстріл українців у справі вбивства С. *Кірова*, який, за свідченням М. Хрущова, був вбитий з доручення Сталіна в грудні 1934), «терористична ґрупа» проф. М. Зерова (1935), Бльок укр. націоналістичних партій — УКП, боротьбісти, УСДРП, УПСР, УВО (1932—36), Троцькістсько-націоналістичний бльок (1935), Укр. троцькістський центр (1936), Націоналістична фашистська орг-ція України (1936—37). Майже всі обвинувачені були розстріляні. Встановлений психологічний Т. призвів до самогубства керівних ком. діячів, серед них українців: М. *Хвильовий*, М. *Скрипник* (1933), П. *Любченко* (1937) і багато ін.

Паралельно з Т. проти укр. інтеліґенції відбувся Т. проти укр. села під час розкуркулення, а особливо страхітливих форм і розмірів він набрав в роки *голоду* з виразною метою зломити опір селян проти *колективізації сільс. госп-ва*. Крім сотень тис. забитих, мільйони українців, жертв масового Т. опинилися у 1930-их рр. в *концентраційних таборах* і на *засланні*. Розбудова ГУЛаг-у (Главное управление лагерей) мала на меті, крім залякування населення, масово використати дешеву роб. силу. Необмежений сталінський Т. шалів до кін. 1938. Про розміри цієї хвилі Т., відомої як «єжовщина» (див. М. *Єжов)* дають уявлення масові могили розстріляних у Вінниці (*Вінницький злочин);* ін. сов. злочином масового вбивства була ліквідація поль. старшин 1940 в Катинському лісі б. Смоленська.

По приєднанні до УССР Галичини, Волині і Буковини (1939—40) сов. Т. поширився і на ці краї; він стосувався як проти українців, так і проти поляків. У перші дні сов.-нім. війни заарештовано і знищено кілька тис. українців; при відступі сов. органи змушували евакуюватися на схід керівних укр. діячів; тих, що ухилялися, ліквідували.

Під час війни аґенти НКВД інфільтрували нім. поліцію і через неї винищували укр. комуністів, які легалізувалися під нім. окупацією, допомагали поборювати націоналістичне підпілля, провокували репресії німців, сприяли поль.-укр. боротьбі, навіть загострювали відносини між двома правос. церквами на Україні, щоб т. ч. створювати прихильну для своїх цілей атмосферу.

По війні Т. знову посилився, зокрема на Зах. Україні (також і в сателітних країнах під сов. контролем), значну частину репатрійованих громадян з Зах. і майже всіх військ.-полонених заслано в табори праці. У зв'язку з боротьбою УПА на Зах. Україні масово депортовано населення (особливо молодь) за Урал; у ділянці культури почалася ждановщина (див. *Жданов*). У 1945—49 засобами Т. ліквідовано Гр.-Кат. Церкву. 1949—53 відбувся погром жид. культури під претекстом боротьби з «космополітизмом і сіонізмом». Жертвою сов. Т., що набрав характеру ґеноциду, впали цілі народи або значний відсоток їх: виселені крим. татари, німці Поволжя, чеченці, інґуші, калмики; виселено чимало литовців, ло-

тишів і естонців. За свідченням Хрущова на XX з'їзді КПСС, Сталін збирався виселити всіх українців, але не зміг, бо українців надто багато.

Англ. дослідник Р. Конквест нараховує лише за 1936—39 бл. 4—5 млн жертв сов. Т., а назагал було тоді бл. 10—12 млн заарештованих і засланих до таборів праці. А. Сахаров подає, що в 1930-их рр. у висліді різних форм Т. загинуло бл. 10-15 млн. За О. Солженіцином, від сов. Т. у його різних формах за весь період сов. влади могло загинути в СССР 60—65 млн людей. Укр. самвидавні джерела нараховують бл. 18 млн жертв сов. Т. на Україні (включно з демографічними втратами).

За десталінізації певні групи населення (письм., правники, гуманістична інтеліґенція, учені) вимагали усунути Т. з сов. практики, але без помітного успіху. Хрущов, засуджуючи Сталіна за його необмежений Т., не засудив самого принципу держ. Т., а лише використав свою боротьбу з «культом особи» як зручну тактику для зміцнення й леґітимізації влади. Все ж мільйони людей повернулися 1954—58 з концтаборів і заслання, при чому відбулася часткова реабілітація жертв сталінського Т. Почала формуватися гром. думка з критикою і засудженням Т. Проте контрольований Т. тривав і за Хрущова, а його наступники, боячись вимушеної лібералізації і відкритого виступу опозиційних сил, далі користуються Т. як леґітимним засобом влади і суспільного контролю, звичайно, більш селективно, індивідуалізовано й рафіновано щодо метод.

Від 1960-их рр. посилився Т. проти діячів *руху опору* в СССР. Методи залякування, дискримінації, репресій проти чл. родин і психологічного тиску застосовуються навіть у випадках дій офіц. не заборонених законом (напр., супроти діячів рел. громад). Дисиденти в центрі і республіках виступають з протестом проти сов. Т., апелюючи в боротьбі проти нього до міжнар. гром. думки (див. *«Самвидав», Українська Група сприяння Гельсінкським угодам*). Травматичні переживання осіб, підданих фіз. і психологічному Т. у тюрмах, таборах, психіятричних лікарнях чи й на волі, а також методи сов. правосуддя (стосування в процесах т. зв. «гумових статтей» Кримінального кодексу, що їх довільно інтерпретують прокуратура і суд) зафіксовані в писаннях В. Чорновола, В. Мороза, М. Осадчого, Л. Плюща, П. Григоренка й ін. Т. супроти руху опору на Україні й ін. нерос. респ. сильніший, ніж щодо рос. дисидентів. Свою боротьбу з сов. держ. Т. правозахисний рух веде з позицій прав людини, дем. свобод і «сов. законности».

Гол. організаторами і виконавцями Т. в СССР були: Ф. Джержинський, який у 1917—26 очолював ВЧК, ҐПУ, В. Менжинський (гол. ҐПУ в 1926—34), Г. Яґода (1934—36, гол. НКВД), М. Єжов (1937—38), Л. Берія (1938—53, з 1946 — МВД), О. Шелепін (гол. КҐБ, 1958—61; з його доручення сов. аґент вбив С. Бандеру і Л. Ребета), В. Семичастний (1961—65), Ю. Андропов (з 1965). На Україні в різний час гол. організаторами Т. були М. *Лаціс* і В. *Баліцький* (керівники ВЧК і ҐПУ на Україні), П. *Постишев* і М. *Хрущов* (секретарі ЦК КПУ), Т. Строкач (1946—56 очолював МВД), В. Нікітченко (гол. КҐБ з 1956). Виконавчий апарат Т. на Україні суворо підпорядкований Москві; у ньому гол. ролю відогравали прислані з центру виконавці.

Величезний апарат, цивільний і військ.-поліційний (за Л. Берії діяли окремі військ. частини НКВД чи МВД), та фінансові засоби є до диспозиції органів Т.; його цілям служить суд, прокуратура, міліція, *тюрми, концентраційні табори*, система *заслання й примусової праці*. Так само використовуються для удосконалення Т. засоби зв'язку, включно з пресою, профспілки, мист. об'єднання, керівництва підприємств (звільнення з праці), домоуправи (інформація поліції). система адміністративної прописки меш., мережа сексотів тощо.

Сов. історіографія тепер заперечує видатну ролю Т. у больш. перемозі у минулому, як також його більш витончене застосування аж донині, тоді як фіз. і психологічний Т. далі є невід'ємною частиною сов. тоталітарної влади.

Література: Садовський В. Нац. політика Совєтів. В. 1937; Koestler A. Darkness at Noon. Лондон 1940; Підгайний С. Укр. інтеліґенція на Соловках. Мюнхен 1947; Форостівський Л. Київ під ворожими окупаціями. Буенос-Айрес 1952; Prychodko N. One of the Fifteen Million. Бостон 1952; Pidhayny S. (ed.). The Black Deeds of the Kremlin. A White Book. 2 тт. Торонто 1953; Kostiuk H. Stalinist Rule in the Ukraine. Нью-Йорк 1960; Kamenetsky I. Secret Nazi Plans for Eastern Europe. Нью-Йорк 1961; Солженицын А. Один день в жизни Ивана Денисовича. М. 1962; Чорновіл В. Лихо з розуму. Париж 1968; Осадчий М. Більмо. Париж 1971; Шифрін А. Четвертий вимір. Мюнхен 1973; Browne M. (ed.). Ferment in the Ukraine. Documents by V. Chornovil, I. Kandyba, L. Lukianenko, V. Moroz and others. Вудгавен 1973; Conquest R. The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. Нью-Йорк 1973; Мороз В. Есеї, листи й документи. Мюнхен 1975; Ukrainian Herald (7—8). Ethnocide of Ukrainian in the USSR. Балтімор-Париж-Торонто 1976; Pliouchtch L. Dans le Carnaval de l'histoire. Париж 1977.

В. Маркусь і Р. М.

Терпигорєв Олександер (1873—1959), вчений у галузі гірничої справи, д. чл. АН СССР, родом з Тамбова. 1897—1900 працював у копальнях Донбасу, з 1900 викладав (з 1906 проф.) у Катеринославському вищому гірничому училищі, 1922—59 — проф. Моск. Гірничої Академії. Основні праці Т. стосуються експлуатації вугільних родовищ і механізації гір-

ничих робіт. Т. є одним з авторів праці «Опис Донецького басейну», брав участь в опрацюванні плянів відбудови Донбасу в 1921—22 і 1943—44.

Терпило Данило, див. *Зелений.*

Терса Верхня, р. на Запор. гряді, ліва притока Вовчої (сточище Дніпра); довж. 107 км, сточище — 1 680 км²; перев. ширина долини 1,5—2,5 км, річища 15—20 м. Основне живлення снігове; влітку дуже міліє. Використовується для зрошення.

Терсько-Кумська низовина, низовина на сх. *Передкавказзі,* півд.-зах. частина Прикаспійської низовини. Оточена на півдні підніжжям *Кавказьких гір,* на півн. — *Кумо-Маничською западиною,* на зах. — *Ставропільською височиною,* на сх. — Каспійським м. Висота до 100 м, цілковита рівнина; на сх. від р. Терека масив еолових пісків. Рослинність полиново-злакових сухих степів і півпустельна. Українці живуть лише в півн.-зах. частині Т.-К. н. (див. *Терщина).*

Тершаковець Гринь (1877—1958), гром. і політ. сел. діяч, родом з с. Якимчиць Руденського пов. (Галичина), організатор укр. життя Комарнянщини і Рудеччини; посол до гал. сойму (1913–14), чл. Укр. Нац. Ради і Укр Трудового Конґресу в Києві, 1928—38 посол до поль. сойму, чл. ЦК й екзекутиви УНДО, почесний чл. «Просвіти» й Крайового Т-ва «Сіль. Господар» у Львові. Заарештований 1939 большевиками, пробув 16 рр. в сов. концентраційних таборах.

Г. Тершаковець

Тершаковець Зіновій (1913—48), діяч ОУН і УПА, родом з Комарнянщини (Галичина), за фахом правник, син Гриня Т. Командир УПА — Зах. («Федір»), провідник ОУН Львівського краю, загинув у боротьбі з військом НКВД разом з своєю охороною 4. 11. 1948 б. Любіня Великого.

З. Тершаковець

Тершаковець Михайло (1883—1978), історик літератури і педагог, нар. у с. Кліцкому б. Комарна (Галичина); д. (з 1914) і почесний (з 1974) чл. НТШ, довголітній учитель Акад. гімназії (1906—44), доц. укр. літератури Держ. Ун-ту ім. І. Франка у Львові (1940—41); з 1944 на еміґрації, з 1949 у Філядельфії (ЗДА), де й помер. Праці з історії культури Галичини першої пол. 19 в. («Матеріяли й замітки до історії нац. відродження Гал. Руси в рр. 1830 та 1848», 1907), «Гал.-руське літ. відродження», 1908, «Відносини Вартоломея Копітара до гал.-укр. письменства», 1910, «До життеписи Маркіяна Шашкевича», 1912) і з літератури княжої доби («Переказ про Кия, Щека і Хорива та їх сестру Либедь», у ювілейному зб. УАН на пошану М. Грушевського, 1928).

М. Тершаковець

Терщина, іст.-геогр. край, положений на сх. Передкавказзі, між Кубанню на зах. і Даґестаном на сх., Кавказькими горами на півдні і Ставропільщиною та Астраханщиною на півн. Назвою Т. означається країна Терського (Тер.) Коз. Війська, заселена перев. росіянами й українцями (бл. 30 000 км²), яка майже повністю входить до складу мішаної укр.-рос. етнічної території; у ширших розмірах — кол. Терська обл., адміністративно-територіяльна одиниця у межах Рос. Імперії у 1801—1920 (72 900 км²).

Півд. частину Т. займають Кавказькі гори, на півн. від них простягається степ. передгір'я (воно майже повнотою розоране), далі йде напівпустельна *Терсько-Кумська низовина.* Гори й вузьку частину прилеглого передгір'я заселюють кавказькі верховинці, решту передгір'я й незначну частину Терсько-Кумської низовини — росіяни й українці.

Колонізація слабозаселеної або й незаселеної степ. Т. слов. елементом почалася в кін. 15 в. збіглими селянами і сторожовими козаками з Рязанщини; тоді у верхів'ях р. Терека поселювалися т. зв. гребенські козаки. Коз. і сел. колонізація зміцнилася в сер. 16 в. (гол. виходнями з Дону); на той час припадає й збільшення впливу Москви на Т. Датою постання Тер. Коз. Війська вважається 1577, коли гребенські козаки відстояли перед татарами городок Терек на р. Терек, що стала поряд Дону (у деякій мірі й Дніпра, а пізніше Кубані) другою «коз. річкою». Тер. і гребенські козаки брали участь у війнах Росії з Туреччиною й Персією та кавказькими верховинцями; пізніше вони підпали під цілковиту залежність від рос. адміністрації (безпосередньо від астраханського губернатора). У 1770-их рр. тер. та ін. козаків поселено на Моздоцько-Озівській (оборонній перед кавказькими верховинцями) лінії. У війнах, у яких брали участь тер. козаки, вони зазнавали великих втрат, їх поповнювано новими поселенцями, гол. з Дону й України. 1806 була організована

Тер. обл., керована командиром Кавказького корпусу. 1832 тер. козаки увійшли до складу *Лінійного Війська* для оборони кавказьких укріплених ліній, а після їх ліквідації 1860 створено з його частини знову Тер. Коз. Військо (друга частина увійшла до складу *Кубанського Коз. Війська)*; 1861 відновлено Тер. обл. (гол. м. Владикавказ); до складу її входили також землі кавказьких верховинців. Після скасування кріпаччини посилився приплив селян, гол. з України.

За переписом 1897 у Тер. обл. жило 934 000 меш., у тому ч. 271 000 росіян (28,7%), 42 000 українців (4,5%), 375 000 кавказьких верховинців (40,2%), 98 000 турко-татар (10,5%), 97 000 осетинців (10,4%), 12 000 вірмен (1,3%), 9 000 німців (1%), 30 000 ін. (3,1%). У дійсності ч. українців було більше; за переписом, їх було більше тільки у П'ятигорському пов. (25 000 або 13,8%). Кількість коз. людности (170 000) становила 18,2% всього населення (на Кубані — 42,9%), але аж 53% всіх «руських». Населення Т. постійно зростало: до 1 360 000 у 1916 (зростання на 46%), серед них 255 000 (18,8%) козаків.

Історія Т. у 1917—20 подібна до історії Дону, Кубані, а частково і Ставропільщини. 1917 і вона виявила прагнення до одержання автономії у Федеративній Рос. Респ., а разом з тим і тісної співпраці з двома ін. коз. військами: концепція Союзу коз. військ Дону, Кубані, Терека. По жовтневій революції постали тим часом уряд Тер. Війська і Союз об'єднаних горців Кавказу утворили Тер.-Даґестанський уряд з осідком у Владикавказі. На противагу їм З'їзд народів Терека проклямував т. зв. Тер. Сов. Респ. у складі РСФСР. У лютому 1919 Рос. Добровольча Армія заволоділа Т., і Денікін увів до тер. уряду своїх прихильників з місц. козаків (ген. Г. Вдовенко), але і серед них виявилася опозиція проти централізму Денікіна. Тоді відбулося поновне зближення тер. козаків з кубанцями (місія Вдовенка до Катеринодару). Намірам кубанського ген. Ф. Сушкова створити об'єднання Дону, Кубані й Терека (Д.К.Т.) перешкодила поновна сов. окупація у березні 1920 (див. стор. 1 215). Українці Т. у 1918 20-их рр. активности не виявили.

Сов. влада поділила Т. на Тер. губ. і Горську АССР (її згодом поділено на ряд АО і АССР). 1924—29 вона була поділена на Тер. і Сунженську округи; відтоді Т. не являє собою окремої адміністративно-територіяльної одиниці. Кол. Т. охоплює нині півд. частину Ставропільського Краю та АССР: Кабардино-Балкарську, Півн.-Осетинську, Чечено-Інґуську і півн. частину Даґестанської.

Про нац. структуру населення Т. дає дані перепис 1926. Тоді на території кол. Тер. обл. жило бл. 120 000 українців (1897 —42 000); цей показник значного приросту може бути наслідком неточного перепису 1897, але й дальшої еміґрації українців на Т. Нац. склад усієї людности тієї частини Тер. округи, яка входила 1926 до складу кол. Тер. обл. такий:

	у 1 000	у %
Все населення	344,9	100
у тому ч.:		
українці	81,4	23,6
росіяни	206,9	60,0
вірмени	16,1	4,7
німці	12,3	3,5
інші	28,2	8,2

Ближче про людність та екон. відносини див. *Ставропільщина*. Там, а також у гаслі *Кубань — Література*.

В. Кубійович

Теслевцьовий (Теслович) Степан, церк. діяч Закарпаття 17 в., гр.-кат. свящ.; зібрав цінний рукописний зб. укр. нар. мовою: 69 оп. з апокрифів, житій, повістей та леґенд, у більшості київ. походження. Частина оп. побудована на поль. рел. працях того часу. Деякі історики літератури Закарпаття вважають самого Т. автором окремих оп., поміщених у зб.

Тесленко Архип (1882—1911), письм., нар. у сел. родині в с. Харківцях Лохвицького пов. на Полтавщині; навчався в Харківецькій церк.-учительській школі, з якої був виключений за «вільнодумство». Працював писарчуком у волості, в нотаря, згодом поденщиком. У 1905 Т. за участь у сел. заворушеннях був заарештований, 1906 заарештований удруге і засланий спочатку на Вологодщину, а потім у Вятську губ. 1910 повернувся до рідного с., де хворий на сухоти й виснажений арештами й засланнями, невдовзі помер.

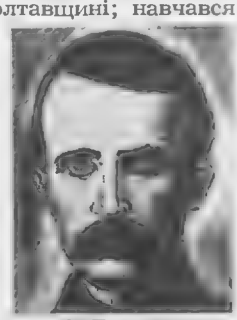

А. Тесленко

Поезії рос. мовою почав писати 1902, потім перейшов на укр. Перші оп., написані 1904, були надруковані 1906 в ж. «Нова Громада» і газ. «Гром. думка» і «Рада». Пізніше Т. друкував оп. і дописи з сел. життя також у газ. «Село» і ж. «Світло». Низка його оп. — «За пашпортом», «Хуторяночка», «Радощі», «Наука», «Школяр» (усі 1906) — присвячена зображенню нужденного і безправного життя укр. селянства за царату. Тематично

близькі до названих автобіографічні оп.: «Немає матусі», «Поганяй до ями!» (1910), «Що б з мене було» (1911); теж на власному досвіді написані тюремні оп.: «На чужині», «В тюрмі» (1910). В оп. «Любов до ближнього», «У схимника» (1906) зображено служителів офіц. православія, чужих інтересам укр. населення. Одним з кращих творів Т. є повість «Страчене життя» (1910), в якій на тлі життя бідної сел. родини показана доля дівчини-вчительки, доведеної умовами жорстокої дійсности до самогубства.

Критика своєчасно помітила визначний талант Т. і живу мову розповіді, в якій слідні традиції укр. клясики (зокрема М. Вовчка) з елементами імпресіонізму; тюремні й деякі ін. оп. Т. мовою і манерою розповіді близькі до ранніх оп. В. Винниченка. Твори Т. перевидавалися багато разів. Повніші вид.: «З книги життя» (1912, 1918, 1925), «Повне зібрання творів» (1928), «Твори» (1956) та ін. В с. Харківцях засновано літ.-меморіяльний музей Т.

Література: Євшан М. А. Тесленко, ЛНВ, ч. 4. Л. 1912; Півторадні В. Архип Тесленко. К. 1951 і 1956; Сарана Ф. Бібліографія творів і літератури про А. Тесленка у кн. Архип Тесленко. Твори. К. 1956; Смілянська В. Архип Тесленко. К. 1971.

Теслюк Михайло (Ернст; * 1899), діяч *КПЗУ* родом з Кам'янки Струмилової (Галичина); суджений у *Святоюрському процесі*, 1924—28 чл. ЦК КПЗУ (з 1926 чл. Політбюра), делеґат III з'їзду КПЗУ; 1927—28 разом з О. *Васильковим*, К. *Максимовичем* та Р. *Турянським* був в опозиції до нац. політики Москви на Україні. 1932 переїхав до УССР, 1933 заарештований і засланий; 1956 реабілітований.

Тесля Іван (* 1902), географ і педагог, родом з с. Настасова Тернопільського пов. (Галичина); д. чл. НТШ (з 1949). По закінченні Львівського Ун-ту наук. співр. Ін-ту Геофізики і Метеорології Львівського Ун-ту (1932—39); 1939—44 — референт шкільного відділу УЦК; з 1944 на еміґрації в Німеччині і (з 1948) в Канаді. Праці з метеорології, геофізики, кліматології і гідрографії (серед ін. про довгорічні зміни кліматичних елементів земної кулі у фахових поль. і нім. журн.; нарис клімату і гідрографії України в «Географії України» за ред. В. Кубійовича та в «ЕУ»), демографії й історії укр. поселенців у Канаді (серед ін. «The Ukrainian Canadian in 1971», 1976, «Ukrainian Immigration to Canada in 1891—1967» у «Statistical Compendium of Ukrainians in Canada», 1978, картографії; шкільні підручники з географії.

І. Тесля

Тессейр (Teisseyre) Вавжинєц (1860—1939), поль. геолог родом зі Львова, з 1925 проф. Львівської Політехніки; праці з геології й тектоніки Поділля, Карпат і Передкарпаття.

Тессейр-Донець Марія (1889—1974), оперова співачка (кольоратурне сопрано) і педагог родом з Києва; училася у Віденській і закінчила Мілянську Консерваторію (1915). У 1915—48 (з перервами) солістка Київ. Опери, з 1935 викладач Київ. Консерваторії, з 1953 — проф. Виконувала партії Марильці, Панночки, Оксани («Тарас Бульба», «Утоплена», «Різдвяна ніч» М. Лисенка), Розіни («Севільський цирульник» Дж. Россіні), Олімпії («Казки Гофмана» Ж. Оффенбаха), Джільди («Ріґолетто» Дж. Верді) та ін.

Тетельбаум Семен (1910—58), радіотехнік родом з Києва, чл.-кор. АН УРСР (з 1948). По закінченні Київ. Політехн. Ін-ту (1932) працював у ньому (з 1940 — проф.), з 1945 — керівник лябораторії струмів високої частоти Ін-ту Електротехніки АН УРСР. Основні праці Т. стосуються безпровідного передавання енерґії на далекі віддалі, нових ефективних метод модуляції питань телебачення й радіольокації, створення ґенераторів надвисокої частоти тощо. Автор понад 150 праць.

С. Тетельбаум

Тетерев'ятник, див. *Яструб великий.*

Тетерів, р. на Придніпровській височині і Поліссі, права притока Дніпра; довж. 365 км, сточище — 15 100 км². До Радомишля — у межах *Укр. Кристалічного масиву* тече вузькою долиною з крутими схилами, річище порожисте; у пониззі, в межах Полісся, долина Т. розширюється до 4 км, ширина річища 40—90 м, впадає в Київ. водоймище. Основне живлення снігове і дощове. Найбільші притоки: *Гнилоп'ять, Гуйва, Здвиж* (праві), *Ірша* (ліва). Замерзає в грудні, скресає у березні. Сплавна, у пониззі судноплавна. На Т. — м. *Житомир, Коростишів, Радомишль.*

Тетерюк, тетерва, тетерев (Lyrurus tetrix L.), птах ряду куроподібних, родини тетереватих, сер. розмірів (вага самця до 1,7 кг, самки — 1,3 кг, довж. бл. 60 см), поширений у ліс. і лісостеп. смугах Европи й Азії. На поч. 19 в. поширений по всій Україні, згодом винищений, зберігся лише на Поліссі і подекуди у Карпатах. Цінний пром. птах.

Тетеря (Моржковський) Павло († бл. 1670), гетьман Правобережної України (1663—65), шляхетського роду з Київ. воєводства (Переяслав), вихованець Києво-Могилянської Колеґії й чл. Львівського Братства. До 1648 був писарем ґродського суду у Володимирі Волинському, 1649 — Переяславського полку; 1653 полк. переяславський. Чл. укр. посольства до Москви у березні 1654 для оформлення *Переяславської угоди.* 1657—59 — ген. писар; брав активну участь разом з Юрієм *Немиричем* у Гадяцьких переговорах 1658 про унію України з Польщею й Литвою. Згодом Т. став одвертим прихильником поль. орієнтації й виступав як аґент Польщі: спільно з поляком С. Бєнєвським намагався скреслити з *Гадяцького договору* основну концепцію В. Князівства Руського; противник І. *Виговського*, був причетний до його страти поляками. 1663—65 як гетьман Правобережної України брав участь у поході Яна Казіміра на Лівобережжя, а потім допомагав полякам на чолі з Стефаном Чарнецьким і татарами боротися проти коз.-сель. повстань на Правобережжі. 1665 ватажок повстанців В. *Дрозденко* розбив Т. під Брацлавом, і Т. змушений був зректися з гетьманства; захопивши військ. скарб, держ. архів і гетьманські клейноди, виїхав до Польщі, де перейшов на католицтво й дістав звання стольника полоцького та старости брацлавського, ніженського, чигиринського. Але незабаром у Т. почалися спори й процеси за маєтки з поль. маґнатами. Пограбований єзуїтами у Варшаві і не діставши підтримки поль. уряду, Т. схилився на бік Туреччини, виїхав до Молдавії (Яси), а звідти до Адріянополя, де, мабуть, готував якусь антиполь. акцію по боці Туреччини, але незабаром помер (в кін. 1670 або на поч. 1671).

П. Тетеря

Тетіїв (IV—10), м., р. ц. Київ. обл., положене на Придніпровській височині над р. Роською, 12 100 меш. (1975). Харч. пром-сть, цегельня. Вперше Т. згадується 1602, з 1800 — м-ко Таращанського пов. Київ. губ., з 1923 — р. ц., з 1968 — м.

«Тетяна» (на Чернігівщині Тетянка), нар. танок з групи гопаків, жвавий, темпераментний з мімікою та імпровізацією; муз. розмір 2/4, пісня жартівливого змісту. Танцюють на Ніженщині (до пісні «Ой Тетяна, Тетяна»), Вінничині («За Тетяну, за Тетяну, що Тетяна вмерла»), Полтавщині («На Тетяну поговір, що Тетяна вмерла»), Чернігівщині («Жаль мені на Тетяну, жаль мені на її»), Рівенщині («Ой Тетяно, Тетяно», «Йшла Тетяна з коршми п'яна»).

Техніка на Україні. Розвиток Т. у сучасному розумінні (він пов'язаний з появою машин і з механізацією виробничих процесів) почався на Україні з кін. 18 в. Насамперед розвинулася на Україні Т. текстильної мануфактури (у тому ч. й Т. канатного та прядильного виробництва) і досить рано Т. варення салітри і мила та виробу свічок. Дещо пізніше (насамперед на Волині) почала розвиватися Т. сталеваріння, кришталевого, скляного, порцелянового та фаянсового виробництва. У 19 в. у зв'язку з відкриттям та освоєнням покладів залізної руди і вугілля та з побудовою залізниць почався період пром. капіталізму, а механізація і Т. почали відогравати дедалі більшу ролю. Почалася будова значної кількости машинобудів. підприємств.

У Рос. Імперії машинобудування було слабо розвинене і майже всі складні машини ввозилися з-за кордону. Так було й на Україні. І тут складніші машини почали будувати чужинці. До піонерів Т. з українців у 19 в. належать Д. Кандиба, Я. Козловський, І. Васильків. До ділянок Т., які досягли на Україні вищого рівня, треба зарахувати передусім Т. будови шляхів і мостів (серед ін. ланцюговий міст через Дніпро, побудований 1847—53 за проєктом Е. Віньєля, високий луковий зал. міст і тунель б. Яремча в Карпатах, збудований 1898—1902 за проєктом Бізанца, Матакевича та ін.), залізниць, реґулювання течії рік, будову електростанцій у Києві (1890) й у Харкові (1897), Т. міськ. транспорту (трамвай), використання природного газу в комунальному госп-ві, Т. видобутку і рафінації нафти. Найбільше зробили тут проф. та інж., випускники Львівської Політехніки (заснованої 1845), а згодом Харківського (з 1883) і Київ. (з 1898) Політехн. ін-тів.

Перша світова війна, революція та перші рр. сов. влади загальмували розвиток Т. на Україні. Зацікавлення Т. помітне щойно в роки п'ятирічок, зокрема другої. Тоді на Україні швидко розвивалася Т. виробництва електроенерґії (*Дніпрельстан* — 1927—32, *Штерівська ДРЕС* — 1926, Зуївська ДРЕС — 1930 тощо), гірнича Т., металюрґія, важке машинобудування; рівень цієї Т. був досить високий на кін. 1930-их рр. Проте Т. ін. важливих секторів (хемія, точне машинобудування, а навіть будівництво шляхів) помітно відставала від рівня зах. країн. На укр. землях під поль. і рум. окупацією розвиток Т. не дорівнював темпам розвитку періоду Австро-Угорщини, бувши далі на рівні 1914; краще

стояло Закарпаття, де чес. влада дбала про будову шляхів, комунального госп-ва тощо.

По другій світовій війні довоєнний рівень Т. досягнено лише у 1951—55 рр., а з 1955 почався приспішений процес розвитку Т., зокрема з 1965 (це видно серед ін. з значного збільшення техн. літератури). У другій пол. 1960-их та у 1970-их рр., під впливом процесів посиленої технізації, механізації та автоматизації всіх ділянок життя у світі, в СССР і на Україні значно розвинулися нові, модерні ділянки Т. Гол. з них: а) нуклеарна (ядерна) Т., представлена не лише новими надпотужними атомовими електростанціями, але й ін. важливими секторами (Т. мічених атомів, біотехніка та медицина, стерилізація харч. продуктів, Т. ядерних прискорювачів, нуклеарна астрономія тощо); б) електроніка, особливо електроніка коротких і дуже коротких (міліметрового й субміліметрового діяпазону) електромагнетних хвиль; сюди належать також Т. таких пристроїв, як клістрони, радар, Доплерівська Т., устаткування модерного радіозв'язку та телебачення, військ. застосування (апаратура спостереження, підслуховування закордонних пересилань); в) Т. космічної комунікації, зокрема комунікації за допомогою геостаціонарних космічних супутників (сателітів): відомі відповідні споруди, побудовані насамперед у Криму та в зах. обл; г) аеронавтика та астронавтика: будування літаків, конструювання, будування та запускання на орбіту ракет і космічних кораблів; пов'язана з цим Т. керування польотами літаючих апаратів з наземних станцій; ґ) Т. опрацювання одержаної цими літаючими апаратами інформації за допомогою надзвичайно складних обсерваційних інструментів усіх типів (оптичних, інфрачервоних, акустичних, радарних); д) обчислювальна Т., побудова електронних обчислювальних машин (ЕОМ — компюторів). Тепер розробляють на Україні ЕОМ третьої та четвертої ґенерації (інтеґральні кільця, гідродинамічні, флюїдичні та пневматичні елементи пам'яті на магнетних піхурцях). З цією ділянкою пов'язана кібернетична Т. автоматичного, оптимального контролю, що вводиться тепер на Україні в системи комплексної автоматизації управління різних техн. процесів, в адміністративні та екон. схеми, а навіть у схеми суспільного та соціо-психологічного сектора; е) за останні роки опановано у широкому діяпазоні найновішу Т. гарячої плазми (т. зв. четвертого стану матерії), лазерну Т. (когерентна оптика та квантова електроніка), Т. термоядерної контрольованої синтези та Т. концентрованих пучків частин високої енерґії, передаваних на великі відстані. Проте деякі сектори модерної Т. відсутні на Україні: Т. атомних реакторів, телескопів та обладнання астрономічних обсерваторій, Т. кольорової металюрґії, бойова Т. (інтерконтинентальні балістичні ракети, протиповітряна і протитанкова зброя і т. д.); ці ділянки Т. розвиваються лише в Росії.

Поряд з цими досягненнями Т., на Україні далі розвивалися сектори традиційної та конвенційної Т.: металюрґія модерних суперстопів (молібденових, титанієвих, ніобієвих й ін.), порошкова металюрґія, Т. доменного виробництва, хем. технологія. Проте деякі сектори Т., через не завжди правильне встановлення пріоритетів капіталовкладень, відстають від рівня зах. розвинених країн: Т. пластмас, синтетичних матеріялів, автобудування, нафтоперобка та петрохемія, заг. будівництво (зокрема будівництво цивільного та муніципального сектора), Т. житлової культури (освітлення, охолодження та огрівання помешкань і службових приміщень), будівництво шляхів (автостради), Т. друку, особливо кольорового. Незадовільно поставлена на Україні справа типізації та стандартизації машин і вузлів машин.

В історії 19 та 20 вв. було на Україні багато видатних діячів Т., новаторів інженерного будівництва і винахідників. На окрему згадку заслуговують: О. *Засядько* (воєнна Т.), О. Бородин (залізниці), Г. Чечет, К. Яковчук, Г. Тереверко, Ф. Андерс (раннє літакобудування), М. Клобуков, П. Алексіїв, М. Соколов (хемія), М. П'ятницький, І. *Кирієнко*, М. Тульє, А. Курилло, В. *Левицький*, В. *Леонтович* (залізобетонні споруди), М. Яцук, С. Усатий, Д. *Рожанський*, (радіотелетехніка), І. Лукасевич (нафтоперобка), Й. Тимченко, А. Федецький (кінотехніка) та ін.

За новіших часів (друга і третя чверті 20 в.) до визначних вчених сектора Т. належать конструктори і технологи: в ділянці техн. механіки — В. Будник, М. Яненко, Е. Григолюк, В. Кононенко, М. Кільчевський; у матеріялознавстві — С. *Серенсен*, Г. Самсонов, А. Федорченко; у Т. ядерних реакторів — К. *Синельников*, О. *Лейпунський*, А. *Вальтер*, М. *Пасічник*, А. *Ситенко*; у конструюванні електронних обчислювальних машин (ЕОМ) — В. Глушков, Г. *Пухов*, В. Рвачев; у ділянці голографії та автоматичної обробки інформації — Ю. Денисюк, І. Ляшко; у радарній Т. — В. Шестопалов; у Т. зварювання — Є. *Патон*, Б. *Патон*, К. Хрєнов, І. Трочун; у будівництві електростанцій — М. Клименко, В. Шанін, Е. Корнієнко, В. Патиченко. Особливих успіхів домоглися конструктори літа-

ків і космічних кораблів; у ділянці літакобудування — В. Яценко, О. Березняк, К. Калінін, Д. Григорович, О. Антонов, Л. Горощенко, В. Андрієвський, В. Степанченко, С. Лелюшенко, Г. Рильський, І. Радченко, С. Скрипченко, Г. Лагосюк, Ж. Черненко; у ділянці авіяційних двигунів — А. *Люлька*, О. Івченко, І. Швець, Г. Третяченко, Л. Кравчук, Р. Куріят, А. Волощенко, Г. Кузьмак, В. Олешко; у ракетобудуванні та космічній технології — С. Корольов, М. Янґель, В. Глушко, В. Челомей, В. Ковтуненко, В. Писаренко, І. Пенцак, М. Лукашевич, А. Коваль, А. *Коваленко* і багато ін. Чимало з згаданих конструкторів і учених працює в центр. обл. Росії, а то й на зав. і в лябораторіях, розміщених за Уралом.

Значна кількість українців має видатні успіхи поза межами України, зокрема у ЗДА та Канаді. Заслуговують на згадку: І. *Фещенко-Чопівський*, В. *Мацьків* (металюрґія), І. *Шовгенів* (вітряна енерґія), Є. *Радзимовський* (зубчаті передачі), М. Пелехач, І. Чупрун, І. Петренко, М. *Яримович* (літакобудування), А. *Шумовський* (техніка зварювання), П. Никифорук (кібернетика), Т. Беличко (видержливість матеріялів), Й. *Харик* (космічна Т.), О. *Смакула* (оптика), Н. Сендецький композитні матеріяли), І. Шевчун (застосування напівпровідників), Е. Бабин (оборонна Т.), В. Васильківський (радіотехніка), М. Борецький (економіка промсти), Б. Гаврилишин (орг-ція виробництва). Світової слави вченими-техніками є: С. *Тимошенко* (міцність матеріялів), Ю. *Кістяковський* (хемія вибухових речовин) та Н. Голоняк (винахідник лазера).

Гол. досягнення модерної Т. на Україні:

1927 — Будівництво Дніпрельстану.
1932 — Перше в СССР розбиття атому в Харківському Фіз.-Хем.-Мат. Ін-ті.
1934 — Перше в СССР одержання важкої води.
1937 — Введення в дію першого в СССР електростатичного ґенератора на 2,5 мев.
1950—55 — Створення першого в СССР лінійного прискорювача заряджених частин на 20 мев та прискорювача електронів на 30 мев.
1962—65 — Створення перших в СССР ЕОМ (компютерів) та дальше їх удосконалення. Створення нових ґенерацій турбо-пропелерних літаків (АН-22 «Антей», АН-36) та освоєння виробництва реактивних літаків великої швидкости.
1967 — Введення в дію на електростанціях України енерґоблоків потужністю на 800 000 квт кожний (перший аґреґат на Слов'янській ДРЕС).
Друга пол. 60-их рр. — 70-ті рр. — Вивчення принципів контрольованої ядерної синтези як джерела енерґії в майбутньому.
1974 — Дослідження метод пром. виробництва в умовах космосу. Спуск на воду першого в СССР авіяносця («Київ»).
1975—76 — Побудова доменних печей об'ємом до 5 000 м³ (Кривий Ріг).

Література: Данилевський В. У віки крилаті; Нариси з історії техніки. X. 1928; Історія техніки; бібліографічний покажчик 1946—55. АН УРСР. К. 1959; Научно-техничеcкий прогресс в Украинской ССР, 1961—70. К. 1971; Экономические проблемы научно-технического прогресса в народном хозяйстве УССР, ред. В. Александрова. К. 1974; Сучасна наук.-техн. революція (друга серія), тритомник Ін-ту Філософії АН УРСР. К. 1975—76; Нариси з історії природознавства та техніки, ж. АН УРСР (1962—77). *С. Процюк*

Технікум, в СССР назва основного типу навчальних закладів, що готують фахівців з *сер. спеціяльною освітою* для різних ділянок пром-сти, будівництва, сіль. госп-ва, транспорту і зв'язку, економіки й права (фахівців сер. кваліфікації не індустріяльного типу готують сер. проф. *училища:* пед., мед., художні, театральні та ін.).

В УССР у 1922—30, коли на Україні діяла ін. система освіти, ніж в РСФСР, назву Т. мали вищі навчальні заклади, які випускали фахівців вищої кваліфікації вузького профіля (високі школи ширшого профіля мали назву ін-тів; див. стор. 254). 1929 таких Т. було 109 (з 26 800 учнями) у тому ч. пед. — 43, індустріяльно-техн. — 30, сіль госп-ва — 13, транспортних — 13, мед. — 3, мист. 2, ін. 2. 1930—32, при уніфікації системи освіти в УССР з всесоюзною, Т. реорганізовано на сер. спеціяльні навчальні заклади, профіль яких ще кілька разів мінявся (докладніше див. «ЕУ 1», стор. 936 і далі). 1971—72 в УССР на 755 сер. спеціяльних навчальних закладів з 797 000 учнями, було бл. 513 Т. з бл. 560 000 учнів (див. також стор. 2 764).

«Технічні Вісті», орган *Укр. Техн. Т-ва* у Львові, виходив 1925—39, спершу квартальник, з 1931 — двомісячник, з 1937 — місячник. Ред.: Я. Стефанович (до 1930), І. Кандяк (1930—33), С. *Пастернак* і (1939) А. *Фіґоль*.

Технічні журнали. Перші Т. ж., поширені на Україні, виходили рос. мовою поза її межами; виняток становив місячник «Инженер», видаваний у Києві, Київ. відділом Імператорського Рос. Техн. Т-ва у Петербурзі. Щойно у 1920-их рр. вони почали виходити й укр. мовою. Найважливішим з них був місячник «Наук.-Техн. Вісник», орган Техн. Секції Харківського Наук. Т-ва при

УАН (1926—31, пізніше, до 1936, як неперіодичне вид.); при ньому виходили у 1927—28 додатки «Проблеми тепломеханіки», «Укр. силікати», «Сіль.-госп. машина», «Будівництво», які 1929—31 перетворено на окремі журн. Ін. Т. ж.: двотижневик «Техніка масам», «*Техн. Вісті*» (з 1925, орган Укр. Техн. Т-ва у Львові), місячник «Енерґетика» (1930—31, орган Укр. Енерґетичного Комітету). Низка наук.-техн. установ видавала у 1927—30 періодичні вид.: «Вісті Київ. Політехн. Ін-ту», «Збірники праць Ін-ту Техн. Механіки», «Наук. Записки Харківського Технологічного Ін-ту» та ін. У зв'язку з наступом на українство в УССР майже всі Т. ж. до 1933 перестали виходити. Тоді наук.-техн. установи почали видавати неперіодичні зб. праць: цикл праць Ін-ту Зварювання ВУАН (40 випусків у 1932—39), Зб. Ін-ту хем. технології (13 тт. у 1929—39), Зб. Ін-ту Хемії (9 тт. 1934—48); «Вісті Ін-ту Фіз. Хемії» (14 тт. 1936—46), «Праці Ін-ту швидкохідних машин» та ін.

У 1930-их рр., крім журн. і зб., укр. мовою вийшло також багато техн. літератури (у в-ві «Держтехвидав» та «Укр. Робітник»). Коли у 1934—39 укр. вид. сектора суспільних наук були зовсім розгромлені та ліквідовані, вид. сектора техніки (і подекуди матем.-природописних наук) укр. мовою збереглися. Їхній розгром відбувся у 1948 (т. зв. «ждановщина»), коли майже всі техн. вид. на Україні переведено на рос. мову.

По довшій перерві Т. ж. укр. мовою почали виходити знову щойно в 1950-их рр.: «Прикладна механіка», «Автоматика», «Нариси з історії техніки». Тоді появилося також багато неперіодичних зб. і «Трудів» різних техн. ін-тів — перев. укр. мовою. З сер. 1960-их рр. почалося на Україні реґулярне видавання респ. міжвідомчих зб., серед них понад 50 серій зб. сектора техніки. Вони друкуються рос. мовою по 2—6 випусків на рік; укр. було (лише у 1965—72) ледве кілька серій: «Деталі машин», «Механіка твердого тіла», «Підйомно-транспортне устаткування», «Гігієна населених місць»; тепер виходять серії: «Автомобільні шляхи і шляхове будівництво», «Наука і техніка в міськ. госп-ві», «Поліграфія і видавнича справа», а також деякі серії «Вісників» Львівського та Київ. Політехн. ін-тів (до 8 випусків на рік, накладом по 600 примірників). Єдиним Т. ж. укр. мовою був (до кін. 1977) двомісячник «Автоматика» у Києві, а від 1978 лише квартальник «Вісті укр. інженерів» у Нью-Йорку та «Нариси з історії природознавства і техніки» у Києві (два випуски на рік, охоплюють також історію математики). Натомість бл. 20 Т. ж. виходять на Україні рос. мовою, серед ін. «Кибернетика», «Радиоэлектроника» (серія «Известия ВУЗ»), «Проблемы прочности», «Управляющие системы и машины», «Прикладная механика», «Порошковая металлургия», «Физико-химическая механика материалов» й ін.: з заг. Т. ж.: «Технология и организация производства», «Энергетика и Электрификация», «Механизация и автоматизация управления» (квартальники), «Крылья Украины» (місячник), «Искусственные алмазы» (двомісячник).

На Україні наук. рівень техн. періодичних вид. високий, а деякі нові серії респ. міжвідомчих тематичних зб. 1970-их рр. не мають рівних у світі, напр., «Механика твердого тела», «Точность и надежность кибернетических систем», «Проблемы машиностроения», «Теория случайных процессов», «Кибернетика на морском транспорте», «Эргатические динамические системы управления» тощо.

С. Процюк

Технічні науки, науки, що вивчають закономірності розвитку *техніки* (Т.) і визначають способи найкращого її використання. До гол. Т. н. належать: *металюрґія,* гірництво, ливарна справа, машинознавство, електротехніка, теплотехніка, гідротехніка, радіотехніка, *будівництво* й ін. Т. н. тісно пов'язані з природничими науками (фізика, математика, кібернетика, хемія, геологія, біологія), впливають одна на одну, а при співдії їх виникають нові галузі (напр., біоніка).

На Україні перші наук. досліди з Т. почалися з кін. 18 в.; упродовж 19 — поч. 20 вв. досліди зосереджувалися на удосконаленні технології металів, машинобудування, видобутку корисних копалин тощо. До першої світової війни Т. н. розвивалися гол. у високих школах: у Київ. і Харківському ун-тах, у Харківському (до 1929 Технологічному) і Київ. Політехн. ін-тах, у Львівській Політехніці, в Катеринославському Гірничому Ін-ті. По воєнному занепаді й революції 1917 Т. н. почали відроджуватися і розвиватися за змінених політ. умов. За сов. часу на Т. і Т. н. звернено особливу увагу, разом з тим засновувано нові наук.-техн. досл. ін-ти та центри, а з 1935, зокрема по другій світовій війні, відбулася виразна переорієнтація науки насамперед на техн. сектор.

Н. д. установи сектора Т. н. зазнавали часто реорганізаційних та адміністративних змін, ін-ти то об'єднувалися, то відокремлювалися, їх передавали з мережі управління наркоматів у мережу АН УРСР і навпаки. У 1920—30-их рр. більшість з них перебувала під керівництвом укр. респ. центрів. Укр. учені-техніки тоді досягли значних успіхів у дослідній роботі, а укр. Т. н. ставала все більше відомою у світі.

Найновіший період розвитку Т. н. на Україні, зумовлений посиленою техніза-

цією усіх ділянок життя в світі, починається по воєнній руїні 1941—44. Відбудова тривала довше, ніж заплянowано, частково до сер. 1950-их рр. Більшість нових ін-тів побудовано у 1960-их і 70-их рр. Поряд з традиційними секторами Т. н. розвинулись нові, постали численні ін-ти, лябораторії та експериментальні конструкторські бюра з ділянок кібернетики, нуклеарної справи й енерґетики, радіозв'язку, Т. освоєння космосу (будова ракет і космічних кораблів), навіґаційної, авіяційної Т., Т. високих температур (плазми) та низьких температур (кріоґеніка, застосування надпровідности матеріялів), Т. і хемії високомолекулярних сполук та нових синтетичних матеріялів. У кін. 1973 на Україні було 348 н.-д. ін-тів, у тому ч. бл. 200 відомчих ін-тів пром. призначення — майже всі з сектора техн. і фізико-техн. наук; у мережі АН УРСР їх було 62. У 1977 з 178 600 наук. працівників УССР бл. 105 000 працювало в секторі техн. та природничо-техн. наук.

Розвиток і сучасний стан Т. н. в УССР.

Металюрґія (до 1960 див. ЕУ 2, стор. 1 521—22). У 1960-их рр. розроблено на Україні новий спосіб підвищення якости спеціяльних сталей і стопів: електрошлаковий перетоп (Б. Медовар, І. Походня, Ю. Латаш, Б. Максимович, Ю. Шульте, О. Трегубенко). З автоматизації сталеварних цехів працю ведуть Київ. Ін-т Автоматики та його філіяли в Дніпропетровському та Запоріжжі. Досл. роботу провадять Ін-т Чорної Металюрґії (Дніпропетровське) і Укр. Н.-Д. Ін-т Металів у Харкові, а також Фізико-Мех. Ін-т АН УРСР (Г. *Карпенко*). У 1970-их рр. укр. вчені працювали у ділянках електронних властивостей реальних металів і стопів (В. Немошкаленко, І. Дехтяр); залежностей твердости металів (В. Борисенко); міцности конструктивних елементів з різнорідних матеріялів: біметалу, металопластики, металокераміки (В. Гонтаровський, І. Козлов). Періодичні вид. з металюрґії на Україні: «Труды Института черной металлургии АН УССР» (1946—62), «Металлургическая и горно-рудная промышленность».

Порошкова металюрґія (П. м.) й спеціяльних стопів. Перші досліди зробив у сер. 19 в. у Харківському Ун-ті М. Бекетов, устійнивши принципи алюмінотермії (1865). На поч. 20 в. у цій ділянці працювали В. Плотников, Д. Коновалов, Г. Петренко. З заснуванням Ін-ту Хемії (1931) та Ін-ту Чорної Металюрґії АН УРСР (1939) були проведені досліди у ділянці винаходу залізного порошку та створення металокерамічних контактних стопів. Ін-т Проблем Матеріялознавства АН УРСР (у Києві з 1964) є координуючою і єдиною наук. установою в СССР з ділянки П. м. У ньому створено бл. 300 різних матеріялів, низку електротехн. виробів та апаратів для досліджень процесів П. м. Проблеми П. м. опрацьовують також ін. ін-ти АН УРСР, ун-ти і відділи при політехн. ін-тах. Теоретичні дослідження щодо побудови діяграм стану металевих систем провадили: В. Свєчніков, Г. Курдюмов. В. Єременко, Л. Палатник, І. Францевич й ін.; технологічні дослідження порошків кольорових та рідкісних металів — В. *Плотников*, Е. Натансон, Ю. Делімарський, О. Кудра й ін.; процеси спікання порошкових металокерамічних процесів — І. Федорченко, В. Єременко, Б. Пінес. У 1970-их рр. проведено досліди з стандартизації в П. м. (І. Федорченко, М. Пономаренко), клясифікації метод одержання порошків (І. Радомисельський, О. Євтушенко), клясифікації мікропорошків, одержаних з вибухового руйнування синтетичних алмазів (В. Трефілов, Г. Саввакін, М. Пивоваров). Органом Ін-ту Матеріялознавства є місячник «Порошковая металлургия», що виходить у Києві з 1961 (перевидається в Нью-Йорку англ. мовою).

Гірнича наука почалася в кін 19 в. з заснування Гірничотехн. школи в Лисичанському і Горлівці та Вищої гірничої школи в Катеринославі (1899), 1912 перетвореної на Гірничий Ін-т, в якому працювали М. Федоров, О. *Динник*, О. Терпигорєв й ін. На поч. 20 в. засновано Макіївську гірничо-рятувальну станцію. яка досліджувала Т. кріплення рудень, Т. вентиляції копалень та боротьбу з пожежами в руднях. У 1930-их рр. створено Ін-т Гірничої Механіки АН УРСР у Києві та гірничі фак. у деяких вузах. Теоретичні й експериментальні дослідження з гірництва ведуться в ін-тах гірничої механіки і кібернетики в Донецькому і гірничого машинобудування, автоматики і обчислювальної Т. в Харкові, у Всесоюзному Вугільному Н.-Д. Ін-ті в Харкові (з 1928), у Дніпропетровському і Криворізькому гірничих ін-тах. Макіївський Ін-т досліджує питання безпеки робіт у гірничій пром-сті. У цих ін-тах розроблено основи розкриття, підготови та системи експлуатації родовищ *корисних копалин*, а також теорію різання вугілля, динаміку врубових машин, механізацію процесів кріплення, нові види кар'єрного транспорту у копальнях. Дослідники: М. Федоров (гірнича механіка), О. Динник (гірничий тиск, підйомні канати, теорія вентиляції), О. *Щербань*, В. Черняк (гірнича термодинаміка і вентиляція у глибоких шахтах), Г. *Савін* (динаміка підйомних канатів), В. Пак (кон-

струкція шахтних вентиляторів), О. Терпигорєв (експлуатація вугільних родовищ і механізація гірничих робіт), К. Борисенко (компресори і пневмодвигуни для гірничих машин), М. Поляков і С. Волотковський (разрахунок стрічкових конвайерів та підземної електровозної відкачки), П. Несторов (конструкція шахтних канатів), К. Татомир, Б. Локшин, О. Найдиш, Д. Оглоблин (схеми розкриття родовищ, закладання стовбурів з урахуванням транспортування гірничої маси, вентиляції), О. Кухтенко, О. Крижанівський (автоматизація пристроїв реґулювання врубових машин і стійкість систем автоматичного реґулювання шахтних підйомних установок), М. Зайцев (гірничий тиск і раптові викиди вугілля і газу), М. Стариков (розробка рудних родовищ на великих глибинах), М. Іванов (плянування виробничих потужностей гірничорудних підприємств), Ф. Абрамов, Б. Гренцінґер (теоретичні основи аерогазодинамічних процесів провітрювання на вугільних шахтах). Укр. вчені, інженери і конструктори створили вугільні комбайни («Донбас», «Кіровець», УКР), струги (УСБ), породонавантажувальні машини (ЕПМ-1, ПЛМ-5), вугільні пилки, комплекси устаткування (ДонВУГІ, Дондніпровуглемаш), механогідравлічного руйнування вугілля та породи й створення потрібного устаткування (Укр. Н.-Д. Ін-т гідровугілля). Журн. гірничої справи (орган мін-ва вугільної пром-сти УРСР) є місячник «Уголь Украины» (з 1957 у Києві).

Ливарна справа. Наук. дослідження з цієї ділянки почалися щойно у 1920—30-их рр.; з 1940-их рр. — у лябораторії Ін-ту Чорної Металюрґії АН УРСР, в Укр. Н.-Д. Ін-ті Металів (Харків), Ін-ті Чорної Металюрґії у Дніпропетровському, Центр. конструкторсько-технологічному бюрі в Одесі та конструкторських бюрах і лябораторіях великих машинобудів. зав. (у Новокраматорському, Харкові, Одесі). Центр. досл. установою з 1958 є Ін-т Ливарного Виробництва АН УРСР (перший на такому рівні в СССР). Укр. вчені досліджували у 1948—58 створення нового конструкційного матеріялу: високоміцного чавуну з кулястою формою графіту (А. Василенко, С. Григор'єв); виробництво відливків з цього матеріялу досліджували К. Ващенко, Н. Воронова. Над дослідженням поліпшення якости прокатних валків працювали В. *Свечніков*, А. Кривошеєв, К. Бунін. Створено нові марки безніклевих сталей, чим заощаджено дефіцитний нікель (М. Браун). Проведено досліди в ділянці електромагнетного транспортування й точного дозування рідкого металу (В. Поліщук), розроблено технологію витопу і лиття високолеґованих сталей (М. Доброхотов, В. Єфімов). Над механізацією й автоматизацією процесів ливарного виробництва працював О. Крижанівський. Досліджували модифікацію, демодифікацію і ремодифікацію чавунів А. Горшков, П. Лузан, технологію процесів лиття — Б. Носков, Є. Ниволаєнко, О. Петриченко. Теорію лиття сталей розробили А. Горшков, К. Ващенко (теоретичні і технологічні основи ливарного виробництва), А. Кривошеєв (основи виробництва литих валків), О. Крижанівський (автоматизація ливарних процесів).

Машинознавство (М.) виникло у другій пол. 19 в. при ун-тах (Харків, Київ, Одеса), при Харківському Технологічному Ін-ті (О. Латишов, Ю. *Проскура*), Київ. Політехн. Ін-ті (К. Шіндлер, М. Делоне) й Катеринославській Вищій Гірничій Школі (О. Динник) та в Галичині у Львівській Політехніці. До 1917 дослідження з М. зосереджувалися над питаннями механіки (М. Делоне), опору матеріялів, теорії пружности і коливань (О. Динник, С. *Тимошенко*), теорії механізмів (В. Кірпічов), різання металів (К. Зворикін), міцности матеріялів (К. *Симінський*, А. Виноградов); створено схему першого в світі реактивного літаючого апарату (М. Кибальчич), проєктовано пропелерні турбіни (Ю. Проскура). Після 1917 дослідження з М. провадив Ін-т Техн. Механіки при УАН у Києві (дир. С. Тимошенко 1919—20), згодом при АН УРСР створено ряд ін-тів: фізико-мех. (у Львові), електрозварювання, механіки (з 1960), кібернетики, техн. теплофізики, електродинаміки, металофізики, н.-д. ін-ти М. в Краматорському і Харкові; Укр. Н.-Д. Ін-т Верстатобудів. й Інструментальної пром-сти в Одесі. У 1920-их рр. проведено досліди в ділянці с.-г. М. на станціях у Грушках (Київщина), Акимінському (Мелітопільщина) та в Харківському Н.-Д. Ін-ті М.

У ділянці М. укр. вчені провадили н.-д. праці з теоретичного М. (Д. *Ґраве)*; з теорії нелінійної механіки, використовуваної при розрахунку електричних машин та стійкости літаків (М. *Крилов*, М. *Боголюбов)*; з теорії гідравлічних машин (Ю. Проскура); з теорії ґрунтообробних машин (А. *Василенко)*; деталей машин (В. Добровольський, С. *Серенсен)*; ракетної техніки (Ю. Кондратюк), літакобудування (Г. Чечет, Д. Григорович); концентрації напружень б. отворів у елементах машин (Г. *Савін*); міцности у машинобудуванні (Ю. *Писаренко)*; нових метод розрахунку турбомашин і термопружности (А. *Коваленко*); теорії і конструкції теплових двигунів й енерґетичних установок (І. Швець, Є. Дибан);

міцности, тривкости та коливань мех. систем (О. Пеньков, Ю. *Митропольський*, В. Кононенко); фізико-хем. механіки матеріялів (Г. Карпенко); обробки металів (К. Стародубов, В. Данилов, В. Свєчников); міцности великих енерґоаґреґатів (А. Філіпов, А. Підгорний); теорії автоматичного керування й реґулювання механізмів (О. Кухтенко, І. Івахненко); проблеми теорії удару (М. Кільчевський).

Укр. фахівці створили досконалі кольбові й газотурбінні та реактивні двигуни (О. Івченко, А. *Люлька* — авіяційні двигуни), турбіни (Л. Шубенко-Шубін), транспортні й пасажирські літаки (О. Антонов — літаки Ан-10, Ан-24, Ан-36), зварювальні машини і механізми (Б. Патон), с.-г. машини (К. Шіндлер, А. Василенко, О. Карпенко, Л. Крамаренко, П. Василенко, К. Симінський), теплові двигуни (І. Швець).

На Україні видають ряд зб. (здебільша квартальники) з окремих ділянок М.: «Двигатели внутреннего сгорания», «Локомотивостроение», «Горные, строительные и дорожные машины», «Технология и автоматизация машиностроения», «Станки и режущий инструмент», «Самолетостроение и техника воздушного флота», «Тепловые напряжения в элементах конструкций», «Сопротивление материалов и теория сооружений», «Динамика и прочность машин» та ін. У 1950—54 виходили «Наук. праці Ін-ту М. та с.-г. механіки АН УРСР».

Електротехніка (Е.). Перші дослідження з Е. в ділянці електричних машин та мереж розпочато в кін. 19 в. в Харківському Технологічному Ін-ті (з 1921 електротехн. фак. під керівництвом П. Копняєва), Київ. Політехн. Ін-ті і Катеринославській Вищій Гірничій Школі. З *електрифікацією* України у 1920-их рр. розвинулися і дослідження з Е. 1939 створено Ін-т Енерґетики АН УРСР, з якого у 1947 виділено Ін-т Електротехніки (з 1964 — Ін-т Електродинаміки). Крім цього, досліди з Е. ведено в АН УРСР в Ін-ті Електрозварювання ім. Є. Патона, Обчислювальному центрі (з 1961 — Ін-т Кібернетики АН УРСР у Києві), Ін-ті Машинознавства та Автоматики (з 1964 — Фізико-Мех. Ін-т у Львові), на електротехн. фак. вузів, у політехн. інтах, Київ. Ін-ті Автоматики, Н.-Д. Електротехн. Ін-ті у Харкові, Всесоюзному Н.-Д. Ін-ті Важкого Електромашинобудування у Харкові, Всесоюзному Ін-ті Трансформаторобудування у Запоріжжі. Вчені України провели дослідження в галузі електричних машин та трансформаторів (П. Копняєв, О. Скоморохов, І. Постников), розрахунку електричних мереж, автоматичного реґулювання напруги синхронічних ґенераторів (В. Хрущов), теорії електротягового устаткування (О. Потебня), електрозварювання металів (Є. Патон, В. Нікітін). Важливіші роботи виконано в ділянці реґуляторів збудження синхронних ґенераторів та синхронних двигунів (С. Лебедєв), створено пристрої автоматичного реґулювання напруги синхронних ґенераторів і компенсаторів, автоматизації гідроелектростанцій (Л. Цукерник), розроблено високочутливі пристрої для захисту потужних електричних машин та ліній передач від замикання на землю (І. Сирота), проведено дослідження нових систем безконтактної автоматики і телемеханіки (Й. Гребень), розроблено й освоєно нові типи електровимірювальної апаратури (А. Нестеренко), надпотужні ґенератори змінного струму (Л. Станіславський), електричні ґенератори для електроімпульсної обробки металів (І. Рогачов), впроваджено у виробництво автоматичні мости змінного струму (Ф. Гриневич, В. Карпенко, А. Новик, М. Сурду), нові типи однофазних двигунів (О. Адаменко, І. Постніков). У Київ. Ін-ті Електротехніки АН УРСР створено і здано в експлуатацію (1951) першу в СССР і на евр. континенті електронну цифрову обчислювальну машину «МЕЛМ» (С. Лебедєв й ін.). Укр. дослідники виконали ґрунтовні роботи з електроавтоматики й реґулювання асинхронних двигунів (О. Івахненко), з галузі електричних кіл, електромоделювання, електронних аналогових машин (Ю. *Пухов*, Ю. Величко, В. Сигорський, О. Мілях, Б. Блажкевич), з Т. високої напруги (І. Федченко), з створення метод електрозварювання (Б. Патон, В. Лебедєв, К. Хрєнов). Практичного застосування дійшла розробка і впровадження компенсаційних ртутновипрямних аґреґатів (І. Чиженко, А. Немировський, В. Рущук, О. Дроботенко), гальмування й реґулювання швидкости асинхронних двигунів (Т. Губенко), передача струму високовольтними лініями (Г. Денисенко). Досліди електрифікації сіль. госп-ва провадив В. Кияниця. гірничої електротехніки — Ін-т Гірничої Механіки і Техн. Кібернетики (Донецьке), залізничого транспорту — Дніпропетровський Ін-т Залізничого Транспорту. Теоретичним і практичним проблемам Е. присвячені респ. зб. «Проблемы технической электродинамики» (квартальник), «Полупроводниковая техника и электроника» і щорічник «Квантовая электроника».

Зварювальна Т. Досліди над електричним зварюванням (зв.) почато в кін. 19 — на поч. 20 в. (М. Бенардос, Г. Слав'янов, Д. Дульчевський), вони набули наук. систематичности в кін. 1920-их рр. (В. Нікітін — Дніпропетровське

Р. Лашкевич — Харків, В. Науман — Жданов). Ґрунтовні дослідження з електрозв. почалися 1929, коли з ініціятиви Є. *Патона* створено у складі АН УРСР катедру інженерних споруд, перетворену 1934 на Ін-т Електрозв., який у 1950-их рр. став найбільшою наук. установою у ділянці зв. в СССР, важливим центром світової зварювальної науки. Під керівництвом цього ін-ту працювали лябораторії на провідних зав. України; зварювальні досліди провадять також: Ін-т Електродинаміки АН УРСР, Ін-т Чорної Металюрґії, Укр. Н.-Д. Ін-т Металів тощо. Укр. дослідники відкрили (1939—40) спосіб споруджувати суцільнозварні мости (серед ін. у 1953 найбільший тоді у світі автодорожний міст через Дніпро у Києві ім. Є. Патона).

Укр. дослідники провели роботи в галузі міцности зварних конструкцій (Є. Патон, В. Шеверницький), підводного зв. і різання металів (К. Хрєнов, Н. Кицяк, М. Матійко), зв. металу у вертикальній площині (Г. Волошкевич), електрошлакового зв., яке дозволяє з'єднання металу необмеженої грубини (Б. Патон, Г. Волошкевич), зв. в середовищі вуглекислого газу (Д. Дудко), контактного зв. безперервним обплавленням для з'єднання залізничних рейок та серійного виробництва (В. Лебедєв, С. Кучук-Яценко, І. Черненко, В. Чередничок), дослідження з питань вібраційної міцности зварних з'єднань і конструкцій (А. Асніс, Б. Касаткін, М. Гапченко), електричного конденсаторного зв. металу малої грубини (К. Хрєнов, В. Моравський, С. Свєчніков), виготовлення та монтажу нафторезервуарів з пласких металевих полотнищ, згорнених у рульони (Г. Раєвський, О. Розенберґ).

Укр. вчені вперше в світі достежили і застосували в пром-сті зв. під флюсом титану і його стопів (С. Гуревич, О. Романів, В. Волков), механізоване зв. по шару флюсу алюмінію та його стопів (Д. Рабкін), механізоване зв. нержавіючих і жароміцних сталей, міді та мідних стопів. (Б. Медовар), механізацію зварювальних робіт під час спорудження доменних печей, проґресивну технологію монтажозварювальних робіт і комплексної механізації для зведення металоконструкції найбільшої у світі доменної печі (ч. 9) Криворізького металюрґійного зав. (Б. Лебедєв, В. Сосновський). У чорній і кольоровій металюрґії випробувано плазмово-дуговий і електронно-променевий перетопи (Б. Мовчан). З ділянки зварювальної Т. у 1932—39 видавався «Автогенный работник»; органом Ін-ту Електрозварювання АН УРСР є місячник «Автоматическая сварка» (видається у Києві з 1948), який перевидається англ. мовою в Кембріджі (Англія).

Теплоенерґетика і техн. теплофізика. Перші кроки на Україні щодо термодинаміки зробив М. Шіллер, завідувач катедри теоретичної фізики Київ. Ун-ту (1876—1903). У 1920-их рр. у Харкові були створені (філіяли в Києві) наук. установи Теплобюро і Енерґобюро, які згодом реорганізовано на Ін-т Пром. Енерґетики Вищої Ради Нар. Госп-ва УРСР. 1939 організовано в Харкові Ін-т Енерґетики АН УРСР (з філіялом у Києві), який 1947 поділено на Ін-т Електротехніки й Ін-т Теплоенерґетики (з 1964 — Ін-т Техн. Теплофізики АН УРСР у Києві). Цій ділянці Т. значну увагу приділяли ще Ін-т використання газу в комунальному госп-ві та пром-сті АН УРСР (з 1963 Ін-т газу АН УРСР), з 1964 Ін-т Техн. Теплофізики АН УРСР, політехн. ін-ти в Києві, Харкові, Одесі, спеціяльні н.-д. ін-ти чи лябораторії. На Україні здійснено наук. дослідження в ділянках теорії турбомашин, теплообміну (Ю. Проскура, С. Лебедєв), конструкції топок, парових казанів, парових і газових турбін (В. Маковський, Г. Жирицький, І. Швець, В. Толубинський, Є. Дибан й ін.), використання бурого й газового кам'яного вугілля, газифікації палива (І. Коробчанський, Г. Щоголєв), спалювання бурого вугілля і торфу в пром. топках (М. Кондак, Д. Рабинович), теплообміну, вентиляції в глибоких вугільних шахтах, кондиціювання повітря (О. Щербань, О. Кремньов); з галузі техн. теплофізики: у ділянках термодинамічних процесів теплосилових пристроїв (І. Швець, В. Мартиновський, Д. Гохштейн, Г. Костенко), теплообміну аґреґатного стану речовин (В. Толубинський, В. Попов), конвективного обміну і тепломасообміну (І. Чорнобильський, В. Бузник), радіяційного теплообміну (М. Захариков), теплопроводности ((І. Іллінський), гірничої теплофізики (О. Щербань, Я. Казавчинський, М. Павлович), згоряння палива, теплообміну в пром. печах (В. Копитов). АН УРСР у Києві видає зб. серії: «Теплофизика и теплотехника» (2 рази на рік).

Гідротехніка (див. також *Гідрологія*, стор. 380). У 19 в. гідрологічні досліди проваджено на Дніпрі, Дністрі, Бозі й Дінці. Перші гідрологічні станції діяли у Києві (з 1812), Бердичеві (1814), Одесі (1821). Наук. дослідження з гідравліки (формування річищ, виправлення річок, вивчення режиму Дніпра) розпочато в кін. 19 в. в Харківському Технологічному й Київ. Політехн. ін-тах (Ю. Проскура, М. Лелявський, В. Лохтін, М. Максимович) та Львівській Політехніці. У 1920-их рр. організовано низку н.-д. ін-

ституцій з гідрології й гідротехніки, які пляново вивчали проблеми всієї території УССР: *Укр. Метеорологічна Служба* (Укрмет), Київ. Інженерно-меліоративний Ін-т, Н.-Д. Ін-т Водного Госп-ва України, Харківський Гідрометеорологічний Ін-т тощо. Згодом ці інституції дещо реформовано і доповнено новими: Ін-т Гідрології й Гідротехніки (з 1963 — Ін-т Гідромеханіки) АН УРСР, Укр. Н.-Д. Гідрометеорологічний Ін-т у Києві, Укр. Н.-Д. Ін-т Гідротехніки і Меліорації у Києві, Укр. Ін-т Інженерів Водного Госп-ва у Рівному, Гідрометеорологічний Ін-т в Одесі та ін. Гідрологи й гідротехніки провели досліди з ділянки режиму і використання енергії річок України, проблем Великого Дніпра (М. Максимович, Є. Опоков, Г. Швець), гідравліки відкритих русел і споруд, водозливу з широким порогом, динаміки руслових потоків (Ю. *Сухомел,* І. Розовський, В. Смислов), гідрологічних прогнозів і розрахунків (А. *Огієвський,* В. Назаров), виправлення річок (М. Терпугов), фільтрації під гідротехн. спорудами, будівництва і експлуатації каналів (Я. Ненько, М. Лаврентьєв, О. Угінчус), динаміки берегів водоймищ, проєктування захисних споруд (Б. Пишкін, Б. Русаков, В. Максимчук), забудови гребель і гідротехн. споруд (С. Соколовський, Л. Дятловицький, В. Чудновський, П. Сліпченко, М. Дідковський, М. Біляшевський), теорії корабля та автоматизації процесів керування річковими суднами (Ю. *Павленко,* О. Івахненко), очищення води засобом удосконалення фільтрування (Л. Кульський, В. Накорчевська), опріснення морських і солоних вод та очищення стічних вод (В. Алексеєв, Л. Смирнов, В. Коваленко), охорони водних ресурсів, водозниження і дренажу, фільтраційні дослідження та їх впровадження в практику водогосп. будівництва (І. Ляшко, О. Олійник, М. Пивовар, І. Сергієнко, Г. Мистецький, Б. Стрілець). У співпраці з виробничими орг-ціями Гідропроєкт, Укрдніпроводгосп, Дніпросільелектро дослідники виконали проєкти В. Дніпра, ген. схему водопостачання Донбасу, канала Дінець—Донбас, використання Дністра тощо.

Наук. журн.: «Вісті н.-д. ін-ту водного госп-ва України» (1927—35), «Вісті Ін-ту водного госп-ва» (1935—38), «Вісті Ін-ту гідрології» (1938—48), «Вісті Ін-ту гідрології та гідротехніки» (з 1948) та респ. міжвідомчий зб. «Гидромеханика».

Радіотехніка на Україні розвинулася на поч. 20 в. у зв'язку з дослідами М. *Пильчикова* в Одеському Ун-ті та Харківському Технологічному Ін-ті (він керував і спорудженням досл. радіостанції на Херсонському маяку, робив досліди з радіотелекерування), М. Умова (теоретична фізика в Одеському Ун-ті), М. Бонч-Бруєвича (створив 1906 у Києві оригінальний радіопередавач), Д. Рожанського в Харківському Ун-ті. У 1920-их рр. радіотехн. досліди провадили: в Одеському Політехн. Ін-ті М. Папалексі (про напрямленість радіотелеграфування, радіозв'язку з підводними човнами, телекерування), у Київ. В. Огієвський (створив 1924 у Києві першу на Україні радіомовну станцію), ін. вчені в Харківському, згодом Львівському також в ін. вузах України. Наук. дослідження з Р. ведуться у Фізико-Техн. Інті АН УРСР в Харкові, в Ін-ті Радіофізики й Електроніки АН УРСР (організованому 1955) у Харкові й Ін-ті Радіотехн. Проблем у Києві. Укр. вчені досліджували: ґенератори надвисоких частот великої потужности та теорію магнетрона (А. *Слуцкін*, С. Брауде, І. Трутень, Г. Левін), безпроводну передачу енерґії на далекі віддалі, нові ефективні методи модуляції, телебачення, радіольокації, електроніки надвисотних частот, фазотронну методу ґенерації радіохвиль (С. *Тетельбаум,* О. *Усиков),* теорію і Т. напівпровідників, дифракцію електронів, кінетику фотопроводности (В. *Лашкарьов,* С. *Пекар),* техніку слабких струмів, електродинаміку, теорії довгих ліній (О. Котельніков), відбиття радіохвиль від метеорних слідів та ін. проблем радіоастрономії (С. Брауде в Харківському Ін-ті Радіофізики й Електроніки АН УРСР), поширення радіохвиль у тропосферних хвилеводах і створення радіоокеанографії (С. Брауде, І. Островський, І. Тургенєв, А. Мень), дифракцію електромагнетних хвиль (В. Марченко, В. Шестопалов), електронної емісії (Н. Моргуліс). Теоретичній радіотехніці сприяли нові методи дослідження нелінійної механіки, квантової теорії поля та квантової радіотехніки (М. *Боголюбов,* М. *Крилов,* А. Чернець). Проблемам з Р. присвячений квартальник «Радиотехника» і міжвідомчий зб. «Радиотехник». Ст. з Р. появлялися в ж. «*Радіо*» (1930—41).

Будівельні науки (про початки Б. н. див. ЕУ 2, стор. 184). До 1917 наук. досліди провадилися з будів. механіки (С. Тимошенко, О. Динник), С. *Сімінський,* С. Прокоф'єв), з теорії будови мостів (Є. Патон), вивчення будів. матеріялів (К. Дементьєв). При УАН 1919 засновано Ін-т Техн. Механіки (1929 перейменований на Ін-т Будів. Механіки, з 1959 — Ін-т Механіки АН УРСР), Ін-т Проблем Матеріялознавства, Ін-т Електрозварювання; з 1945 створено Академію Архітектури УРСР, яку 1956 перейменовано на Академію Будівництва й Архітектури УРСР (1964 ліквідовано). На Україні іс-

нує ряд спеціялізованих н.-д. ін-тів з будівництва: Ін-т Будів. Виробництва Держбуду УРСР, Київ. відділ Всесоюзного Н.-Д. Ін-ту Нових Матеріялів, Ін-т Типового та Експериментального Проєктування Житлових і Гром. Споруд, Укр. Дорожно-Транспортний Ін-т Мін-ва автомобільного транспорту і шосейних шляхів УРСР. Наук. досліди з будівництва провадять відповідні фак. різних високих шкіл, інженерно-будів. ін-ти у Києві, Харкові, Одесі; ін-ти інж. зал. транспорту в Києві й Харкові та ін. Вчені України внесли цінний вклад у розвиток поодиноких галузів будівництва. На відтинку використання сировинних ресурсів України (силікатів, каолінів) для виробництва скла, цементу, кераміки, керамзиту, перліту, шлакової пемзи визначилися: Б. *Лисин*, П. *Будников*, Ю. *Писаренко*, Ю. *Козуб*, Ю. Родичев, Г. *Слободяник*. Досліди над залізобетоном провадили Я. *Столяров*, В. Ярин, Й. Улицький, І. Кирієнко. У ділянці будів. механіки працювали Ф. *Бєлянкін*, М. Афанасьєв (оболонки для пром. будівництва), С. *Серенсен*, М. Афанасьєв (повторно-змінні навантаження), М. *Корноухов*, Б. Горбунов, І. Аміро, М. Длугач, В. Заруцький, В. Яценко (міцність і стійкість стрижневих систем і ребристих циліндричних оболонок), Б. Горбунов, Д. Вайнберґ, В. Чудновський, О. Стрельбицька (розрахунок рам). Розробку індустріялізації та потокових метод будівництва розпочали М. Будников, О. Гармаш, О. Неровецький, а механізацію будівництва гідротехн. споруд П. Непорожній, П. Сліпченко. У санітарній Т. укр. вчені досліджували: теорію аерації пром. споруд, вентиляції, повітропроводів, нові системи опалення і кондиціонування повітря (Б. Лобай); теплофікацію й газифікацію міст (П. Колобков), очищення води і водопостачання (Л. Кульський), гідромеханіку (М. *Лаврентьєв*, Ю. Сухомел). У ділянці транспортного будівництва розроблено нові конструкції мостів, зал. колій, шляхових покриттів (О. *Бируля*, О. *Фролов*, М. Волков, Б. Горбунов). Про пром. житлове будівництво й урбаністику див. також *Архітектура.*

Поодинокі ділянки будів. наук мають періодичні вид.: «Будів. матеріяли і конструкції», «Архітектура і будівництво (Київ 1953—56, у 1957—59 «Будівництво і Архітектура», згодом «Строительство и Архитектура»), «Промышленное строительство и инженерные сооружения», «Сільське Будівництво», «Міське Госп-во України», ж.-двомісячник Ін-ту Механіки АН УРСР «Прикладная Механика» (1955—65 «Прикладна Механіка»).

Література: Техн. науки в кн. Розвиток науки в Укр. РСР за 40 рр. К. 1957; Полонська-Василенко Н. Укр. Академія Наук, I—II. Мюнхен 1955—58; Техн. науки в УРЕ, т. 17. К. 1967; Техн. науки в кн. Історія Академії Наук УРСР, кн. 1. К. 1967; Учені вузів УРСР. К. 1968; Научно-технический прогрес в Украинской ССР 1961—1970. К. 1971; Народное хозяйство Украинской ССР. К. 1977, ж. Вісник Академії Будівництва і Архітектури УРСР. К. 1958—62; Вісник АН УРСР К. 1947—78; Нариси з історії природознавства і техніки, випуски 1—24. К. 1960—78; Видання АН УРСР (1919—1957), бібліографічний покажчик, сектори: фізико-техн. науки, хеміко-технологічної науки, науки про землю і космос. К. 1970—71.

А. Жуковський, С. Процюк

Технічні рослини (технічні культури), с.-г. рослини, що їх використовують в основному як сировину для різних галузів пром-сти (харч., текстильної, миловарної, лакофарбової, фармацевтичної та ін.). За цільовим призначенням Т. р. поділяються на такі групи (у дужках рослини, що є в культурі на Україні): крохмаленосні (*картопля*, яку звич. до Т. р. не зараховують), цукроносні (цукровий *буряк*), *олійні* (*соняшник, льон*-кудряш, або олійний, *рижій, рицина, ріпак*, соя й ін.), *етеро-олійні* (*коляндра, троянда* етеро-олійна, *м'ята, шавлія* й ін.), *прядивні* (*льон*-довгунець, *коноплі*, до 1950 *бавовна*), *лікарські*, дубильні (*дуб*), наркотичні (*тютюн, махорка*) та ін. (*хміль*).

Деякі Т. р. культивовано на Україні впродовж віків (напр., льон, коноплі), деякі з 19 в. (цукровий буряк, соняшник, хміль), деякі (бавовна, тютюн) щойно з найновіших часів. Посівна площа Т. р. у цілому (без картоплі) в УССР, а також гол. Т. р. зазнала таких змін (в тис. га, в дужках — у % до всієї засівної площі):

	1913	1940	1960	1970	1975
Всі Т. р.	904 (3,2)	2 699 (8,6)	3 574 (10,6)	3 939 (12,0)	4 027 (12,0)
у тому ч.:					
цукровий буряк	558 (2,0)	820 (3,1)	1 457 (4,3)	1 769 (5,4)	1 788 (5,3)
соняшник	76 (0,3)	720 (2,3)	1 505 (4,4)	1 672 (5,1)	1 703 (5,1)
льон-довгунець	16 (0,1)	118 (0,4)	223 (0,7)	238 (0,7)	238 (0,7)
коноплі	127 (0,5)	200 (0,6)	98 (0,3)	43 (0,1)	37 (0,1)

Швидке зростання всіх Т. р., зокрема соняшника і цукрового буряка, усталилося у 1960-их рр.; на ці дві рослини 1975 припадало 87% усіх Т. р. (1913 — 70%). Постійно зростає значення льону (0,9% посівної площі всіх Т. р.), натомість зовсім упало значення конопель. З ін. Т. р. більші посівні площі мають (у тис. га і відсотках до всіх Т. р.; числа приблизні): рицина бл. 80 (2,0%), тютюн — 30 (0,7), льон-кудряш — 20 (0,4), ріпак — 6 (1940 — 91), етеро-олійні і лікарські — 42 (1), соя.

Низка Т. р., введених у культуру сов. владою, не виправдала сподівань (природні умови на Україні не були для них сприятливі), і їх тепер не вирощують: *бавовник* (1940 — 238 000 га, 8,5% посівної площі всіх Т. р.), *кенаф*, *каучуконоси*.

Т. р. поширені в усіх обл. УССР (від 15,6% всієї посівної площі у Вінницькій обл., до 4,1% на Закарп.) Найбільше поширені Т. рослини у Лісостепу: бл. 14% посівної площі (перев. цукровий буряк і соняшник, а також тютюн, озимий ріпак, коноплі) та в Степу — бл. 13% (гол. соняшник, а також рицина, етеро-олійні і лікарські, соя), менше на Поліссі — бл. 9% (льон, коноплі, хміль), найменше в горах.

На Кубані (Краснодарський край) Т. р. становлять бл. 700 000 га (16% посівної площі), у тому ч. 370 000 під соняшником, 212 000 під цукровим буряком; ін.: рицина, півд. коноплі, гірчиця, етеро-олійні й лікарські. Культура бавовни (ще 1952 — 171 000 га), кенафу, арахісу зовсім занепала. *В. Кубійович, Р. М.*

Технічні училища, навчальні заклади в СССР і УССР, працюють у системі *Професійно-техн. училищ* на базі сер. школи і готують кваліфікованих робітників з понад 400 професій, які вимагають вищого загальноосв. рівня. Термін навчання 1—2 роки, Т. у. створені 1954. 1974 в СССР було бл. 700 Т. у., в яких навчалося 364 000 учнів.

Техно-мистецька група А, літ. об'єднання, що постало на переломі 1920—30-их рр. у Харкові і ставило своїм завданням модне на той час поєднання літератури і мистецтва з розвитком техніки й індустріялізації. Крім ініціятора групи М. *Йогансена,* до нього входили Ю. *Смолич,* Л. Ковалів, О. *Довженко* й ін. Але це об'єднання до виразнішого орг. оформлення не дійшло і помітної діяльности не виявило.

Тиверці, сх.-слов. плем'я, жило між Дністром, Прутом і Дунаєм — майже до Чорного м.; основне зайняття — хліборобство. Т. брали участь у походах на Царгород кн. Олега (907) й Ігоря (944) як їх союзники; у сер. 10 в. увійшли до складу Київ. держави. Т. у 10—12 вв. під натиском печенігів і половців посунулися на півн., де змішалися з сусідніми укр. племенами. У 12—13 вв. землі Т. входили до складу Гал. князівства. Нащадки Т. увійшли до складу укр. народу, частина їх зазнала румунізації.

Тиврів (IV—9), с. м. т. на сх. Поділлі, положене над р. Богом, р. ц. Вінницької обл.; 4 000 меш. (1970). Харч. пром-сть, броварня та ін. зав., зав. пластмасових виробів.

Тивуни (тіуни), у Київ. Русі-Україні княжі слуги, госп. урядовці, що з доручення кн. виконували часом і держ. функції в суді та управлінні; іноді кол. раби. Т. користувалися привілеями. «Руська Правда» визначає подвійну *виру* за вбивство Т. Згодом Т. з'явилися й у бояр, а навіть у архиєреїв і в манастирях. У В. Князівстві Лит. Т. як управителі волостей (пізніше вони називалися намісниками), походили з шляхти, або з заможніших селян, призначуваних старостами княжих маєтностей. У деяких місцевостях, за давньоукр. правом, Т. були виборними представниками сіль. громад.

Тиктор Іван (6. 7. 1896), заслужений видавець, нар. в с. Красному Золочівського пов. (Галичина). Власник концерну *«Укр. Преса»* у Львові, в якому до 1939 видавав щоденник *«Новий Час»* (з 1923), газ. для села *«Нар. Справа»* (з 1928), ілюстрований тижневик *«Наш Прапор»*, гумористичний ж. *«Комар»*, дитячий ж. *«Дзвіночок»* (з бібліотекою «Ранок»), три останні з 1933, газ. для Лемківщини *«Наш Лемко»* (з 1934). При кожній газ. виходила бібліотека, пристосована до потреб і зацікавлень читачів (разом понад 400 кн.), і щорічні три календарі: «Для всіх», «Золотий Колос» і «Комар». Своєю діяльністю Т. спричинився до масового поширення преси, а частково і книжок на зах. укр. землях, зокрема в Галичині. Після 1939 Т. очолював у Кракові рел. в-во «Нове Життя», 1941—43 — в-во «Волинь» у Рівному; з 1948 в Канаді (Вінніпеґ), там у в-ві «Клюб Приятелів Укр. Книжки» перевидав у 1948—54 свої найбільші довоєнні вид.: «Велика Історія України», «Історія Укр. Війська», «Історія Укр. Культури» (всі з доповненнями про новіші часи) та бл. 40 кн. красного письменства.

І. Тиктор

Тилик Володимир (* 1938), композитор родом з Дніпропетровського; закінчив Київ. Консерваторію (1962; учень *Я. Штогаренка).* 1962—67 муз. ред. у Держ. Ко-

мітеті радіомовлення та телебачення при Раді Мін. УРСР, з 1967 ред. відділу музики в ж. «Мистецтво». Твори: дві сюїти для симфонічної оркестри, «Словацька рапсодія» (1967), струнний квартет (1967), соната для фортепіяна (1965), «Акварелі» (1966); вокальні твори: сольоспіви на слова І. Франка, Т. Шевченка.

Тилицький перевал (IV—2), перевал на території зах. Лемківщини, між Зах. і Низьким Бескидом, на кордоні Польщі й Чехо-Словаччини; висота — 683 м. Т. п. проходив давніше важливий шлях з Польщі на Угорщину (через *Бардіїв);* тепер втратив значення.

Тилігул, р. в Півд. Україні; довж. 168 км, сточище 3 550 км². Бере поч. на Подільській височині і в її межах тече вузькою (1,0—1,5 км) долиною; нижче у межах Причорноморської низовини, долина розширюється до 3 км (ширина річища до 10—20 м); впадає в Тилігульський лиман. Основне живлення снігове. Влітку на окремих ділянках пересихає. Використовується для зрошення. Над Т. — м. *Березівка.*

Тилігульський лиман, гірко-солоне оз. на Півд. Україні (в Одеській обл.). Довж. 35 км., ширина 0,2—3,5 км, глибина — до 19 м; площа 80 км². Від м. відокремлений піщаними пересипами завширшки бл. 4 км. Дно Т. л. подекуди вкрите чорним намулом, що має лікувальні властивості.

Тимінський Іван (1852—1902), гром.-політ. діяч, фінансист, один з перших нац. свідомих діячів на Буковині, який спричинився до перемоги народовців над москвофілами (1884); основоположник т-ва «Народний Дім» у Чернівцях, часопису «*Буковина*» (1885), посол до бук. сойму з 1890. Ст. у «Ділі», «Буковині».

Тимінський Тарас (чернече ім'я Тит, 1858—1927), брат Івана, церк. і гром. діяч Буковини, свящ., архимандрит, єп.-номінат і вікарій митр. Буковини (1917—18), пізніше звільнений румунами; оборонець укр. прав у бук. дієцезії. Ст. на церк. теми, брошура «Пастирське послання митр. Морара».

Тимків Микола (* 1909), нар. майстер різьблення на дереві, родом з Косова (Галичина). Декоративні тарілки, скриньки, меблі тощо, здоблені плоскорізьбою, інкрустацією й інтарсією.

Тимковський Ілля (1772—1853), педагог, правник, філолог і осв. діяч, родом з Переяслава. Вчився в Переяславській Колеґії, Київ. Академії і Моск. Ун-ті (1789—97). 1805—11 — проф. права, заг. словесности та історії у Харківському Ун-ті й одночасно візитатор Харківської шкільної округи, 1818—21 — глухівський пов. суддя. 1825—38 — дир. Новгород-Сіверської ґімназії. Т. належать перші спроби систематизації рос. законів. «Систематическое расположение законов российских» (1802), «Опытный способ к философическому познанию российского языка» (1811), «О состоянии пчеловодства в Черниговской губ.», (1853), ряд літ.-публіцистичних й ін. праць, спогади. «Мое определение в службу, сказанное в частях (1785—99). Сборник материалов для исторической топографии г. Киева и его окрестностей» (К. 1874).

Тимковські, коз.-старшинський рід, який походить від Василя Тимченка, козака Переяславського полку (1740) і внука його Федора Назаровича Тимковського (1739—90), полкового осавула, переяславського поштмайстра. Сини Федора Т. були культ. діячами на Україні і в Росії. Ілля (1772—1853) — клясичний філолог, був проф. Харківського Ун-ту (1805—11) й дир. Новгород-Сіверської ґімназії (1825—38), залишив спогади; Роман (1785—1820) — філолог, проф. Моск. Ун-ту, дослідник літописів; Єгор (1790—1875) — синолог, дипломат, автор «Путешествия в Китай через Монголію 1820 и 1821 гг.» (1824). Їх сестра Глікерія (1788—1829), по чоловікові Максимович, була матір'ю Михайла Максимовича, який виховувався у родині Т.

СПИСОК СТАТТЕЙ

СПИСОК КАРТ